

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

**NETİCETÜ'S-SÜLÛK FÎ-NASÎHATI'L-MÛLÛK (METİN
İNCELEMESİ-TENKİTLİ METİN)**

(DOKTORA TEZİ)

Zehra ÖZTÜRK

BURSA 2022

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**NETİCETÜ'S-SÜLÛK FÎ-NASÎHATİ'L-MÛLÛK (METİN
İNCELEMESİ-TENKİTLİ METİN)**

(DOKTORA TEZİ)

Zehra ÖZTÜRK

Danışman:

Doç. Dr. Sadettin EĞRİ

BURSA 2022

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhati’l-Mülûk (Metin İncelemesi-Tenkitli Metin)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntuların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

25.02.2022

Adı Soyadı: Zehra ÖZTÜRK

Öğrenci No: 711441002

Ana Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Doktora

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

: Sanatta Yeterlik

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Zehra ÖZTÜRK
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	: Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı	: Türk Edebiyatı
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xli + 762
Mezuniyet Tarihi	:/...../2022
Tez Danışmanı:	: Doç. Dr. Sadettin EĞRİ

NETİCETÜ'S-SÜLÛK FÎ-NASÎHATİ'L-MÛLÛK (METİN İNCELEMESİ- TENKİTLİ METİN)

‘Alâî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî, XVI. yüzyılda yaşamış bir şair ve nasirdir. Konya’da Mevlana Dergâhında eğitim gördükten sonra mesnevîhân unvanını almıştır. Arapça, Farsça ve Türkçeyi iyi derecede bilen ‘Alâî, çok sayıda şiir ve mensur eser kaleme almıştır. Bu çalışmanın konusu, ‘Alâî b. Muhibbî’nin Gazâlî’nin *Nasîhatü’l-Mülûk* adlı eserinin tercümesi olan *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhati’l-Mülûk* adını verdiği ahlak ve siyaset konulu eseridir. Eser; bir mukaddime, iki makale ve yedi bâbdan oluşur. Eserde sırasıyla; imanın asılları, adalet ve ihsanın önemi, beylerin adalet ve siyaseti, vezirlerin özellikleri ve görünüşleri, kâtiplik adabı ve kâtiplerin vasıfları, padişahların yardımsever olmasının gerekliliği, ilim adamlarının hikmetleri, aklın önemi ve kadınların hayırları ve şerleri konuları ele alınır. Çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, klasik Türk edebiyatında siyasetnameler hakkında bilgi verilmiştir. Bu eserler ve bilgilerin ışığında klasik Türk edebiyatında *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhati’l-Mülûk*’un yeri belirlenmiştir. Birinci bölümde; İmam Gazâlî’nin hayatı ve *Nasîhatü’l-Mülûk* hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ‘Alâî b. Muhibbî’nin hayatı ve *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhati’l-Mülûk* hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde eser; konu, dil ve içerik yönüyle incelenmiştir. Dördüncü bölümde, metnin beş nüshadan hareketle hazırlanan tenkitli çeviri yazısı verilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmayla ilgili bilgiler ve bulgular sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler:

Klasik Türk edebiyatı, ahlak, siyaset, ‘Alâî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhati’l-Mülûk*

ABSTRACT

Name and Surname	: Zehra ÖZTÜRK
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Turkish Language and Literature
Branch	: Turkish Literature
Degree Awarded	: Doctorate
Page Number	: xli + 762
Degree Date	:/...../2022
Supervisor	: Doc. Dr. Sadettin EĞRİ

NETICETU'S-SULUK FI-NASIHATI'L-MULUK (TEXTUAL ANALYSIS-CRITICAL TEXT)

Alai b. Muhibbi es-Serîf es-Sirazi is a poet and writer who lived in the 16th century. After studying at the Mevlana Convent in Konya, he received the title of mesnevihan. The poet, who knows Arabic, Persian and Turkish, has written many poems and prose works. The subject of this study is the work of Alai b. Muhibbi on morality and politics, which its named Neticetu's-suluk fi-nasihati'l-muluk, which is a translation of Ghazali's *Nasihatu'l-Muluk*. Work; consists of an introduction, two articles and seven chapters. In the work, respectively; the origins of faith, the importance of justice and benevolence, the justice and politics of the gentlemen, the characteristics and appearance of the viziers, the manners of the clerk and the qualifications of the clerks, the necessity of the benevolent sultans, the wisdom of the scholars, the importance of the mind, and the good and evil of women are discussed. Our study consists of introduction, four chapters and conclusion. In the introduction, information is given about the politics of classical Turkish literature. In the light of these works and information, the place of *Neticetu's-Suluk fi-Nasihati'l-Muluk* in classical Turkish literature has been determined. In the first part; information is given about Ghazali's life and *Nasihatu'l-Muluk*. In the second part, Information is given about Alai b. Muhibbi's life and Neticetu's-Suluk fi-Nasihati'l-Muluk. The work in the third part; the subject has been examined in terms of language and content. In the fourth chapter, a critical translation of the text based on five copies is given. In the conclusion part, information and findings about the study are presented.

Keywords:

Classical Turkish literature, morality, policy, Alai, Neticetu's-Suluk fi-Nasihati'l-Muluk

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi olan XVI. yüzyıl Klasik Türk edebiyatı için verimli bir dönemdir. Divan şiiri bu dönemde usta şairler yetiştirmiş; dil Arapça ve Farsçanın da tesiriyle zenginleşmiş, klasik biçimine bu yüzyılda kavuşmuştur. Mensur sahada da hem telif hem tercüme çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Siyasetnameler klasik Türk edebiyatında XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış, XIV. ve XV. yüzyılda çeviriler ve telif yoluyla Klasik Türk edebiyatının ilk siyasetname örnekleri kaleme alınmıştır. XVI. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle toplumsal yapı çeşitlenmiş; devlet önce en parlak dönemini yaşamış, yüzyılın sonuna doğru da duraklama devresine girmiştir. Devlet ve toplum yapısındaki bu değişim XVI. yüzyılda siyasetname türüne olan ilgiyi arttırmıştır. Bu yüzyılda telif ve tercüme çok sayıda siyasetname kaleme alındığı görülür. Çalışmamızın konusu olan *Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk* adlı eser, Gazâlî'nin Farsça yazdığı *Nasîhatü'l-Mülûk* adlı eserinin XVI. yüzyılda Arapça tercümesinden Türkçeye çevrilmiş bir ahlak ve siyaset kitabıdır.

Çalışma giriş, dört bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde siyasetnamenin tanımı, ahlak ve siyaset ilişkisi, Türk edebiyatında yazılmış siyasetnameler ve *Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk*'un Türk edebiyatındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde; *Nasîhatü'l-Mülûk*'un müellifi Gazâlî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un konusu ve üslubu, Gazâlî'ye aidiyeti ve ithaf edildiği kişi ile ilgili görüşler ele alınmıştır. İkinci bölümde 'Alâî b. Muhibbî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, *Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk*'un 'Alâî'ye aidiyeti ve eserdeki ikinci mütercim konusu üzerinde durulmuştur. Aidiyet ve ikinci mütercim konusunun daha iyi anlaşılması için bu bölümde eserin nüshaları tanıtılmış, nüsha tavsifleri verilmiş ve nüsha değerlendirmesi yapılmıştır. Nüsha değerlendirmesinden sonra esere dahil olduğu anlaşılan Yûnus adlı ikinci mütercimin esere ilaveleri ve Yûnus hakkındaki değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde eserin konusu ve dil özellikleri hakkında bilgi verilmiş; eser dinî unsurlar, tarihî şahsiyetler, eserin kaynakları, sosyal hayat gibi çeşitli yönlerden eserden örneklerle muhteva açısından incelenmiştir. Örnekler çeviri yazılı metne esas alınan Pertevniyal 1011 nüshasının sayfa numaraları ile verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü *Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk*'un beş nüshadan hareketle oluşturulmuş

tenkitli transkripsiyonlu metnini içermektedir. Sonuç bölümünde çalışmadan elde edilen bilgi ve bulgular aktarılmıştır.

Tez konumu belirlememde, çalışmamın her aşamasında ve doktora eğitimim süresince bilgisi ve hoşgörüsüyle bana yol gösteren değerli danışman hocam Doç. Dr. Sadettin EĞRİ'ye, tez izleme komitemde bulunarak çalışmama kıymetli katkılarda bulunan hocalarım Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN'a ve Doç. Dr. Gülay DURMAZ'a, çalışmamın Arapça kısımlarının okumasında ve Türkçeye çevrilmesinde yardımlarını gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Saleh JARADAT ve arkadaşım Emre YAVUZ'a, Farsça kısımların okunması ve Türkçeye tercümesinde yardımlarını gördüğüm arkadaşım Rugeyye ÇEVRİMEL'e çok teşekkür ederim.

Birlikte çalışmaktan ve öğrencileri olmaktan onur ve mutluluk duyduğum bölüm başkanımız Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU ve kıymetli hocalarım Prof. Dr. Hatice ŞAHİN, Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA, Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ, Prof. Dr. Nesrin KARACA, Prof. Dr. Hülya TAŞ ve Prof. Dr. Özlem ERCAN'a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Mesai arkadaşlığıyla başlayan ilişkimizin dostluğa dönüştüğü çalışma arkadaşlarım Öğr. Gör. Dr. Tayfun BARIŞ, Öğr. Gör. Dr. İbrahim KARAHANCI, Öğr. Gör. Ayşe ENERJİN, Arş. Gör. Dr. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ, Arş. Gör. Dr. Zuhale EROĞLU KOŞAN, Arş. Gör. Burcu KAYA ÇAKI, Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT'e teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmam süresince aynı odayı paylaştığımız bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren kıymetli oda arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Hasene AYDIN'a yardımları için çok teşekkür ederim. Bursa'ya alışmamı ve bu şehri sevmemi sağlayan dostluğuyla hayatımı güzelleştiren Arş. Gör. Ebru KUYBU DURMAZ'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çocuk yaşta kaybettiğim canım annemi, sevgi ve şefkatlerini hiç unutamadığım babaannemi ve dedemi özlemle anıyorum. Beni yetiştirip bugüne getiren en büyük şansım babama ve bana annelik ederek değerli hissettiren kıymetli eşine çok teşekkür ederim. Varlıklarıyla bana güç veren ve hep yanımda olan sevgili ablama ve abime; hayatımın en güzel yanı olan yeğenlerime tüm kalbimle teşekkür ederim.

Zehra ÖZTÜRK

BURSA / 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar	xi
KISALTMALAR	xli
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GAZÂLÎ VE NASÎHATÜ'L-MÛLÛK

1. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî	9
1.1 Hayatı	9
1.2. Edebî Kişiliği.....	10
1.3. Eserleri	12
1.3.1. Fıkıh Konulu Eserleri	12
1.3.2. Metodoloji-Mantık Konulu Eserleri	13
1.3.3. Kelam Konulu Eserleri.....	14
1.3.4. Felsefe Konulu Eserleri	15
1.3.5. Tasavvuf-Ahlak Konulu Eserleri	16
1.3.6. Diğer Eserleri	18
2. Nasîhatü'l-Mülûk	18

2.1. Nasîhatü'l-Mülûk'un Konusu	18
2.2. Nasîhatü'l-Mülûk'un Üslubu	21
2.3. Nasîhatü'l-Mülûk'la İlgili Tartışmalar	26
2.3.1. Nasîhatü'l-Mülûk'un İkinci Bölümünün Gazâlî'ye Aidiyeti Tartışması.....	26
2.3.2 Nasîhatü'l-Mülûk'un İthaf Edildiği Kişi ile İlgili Görüşler	30

İKİNCİ BÖLÜM

'ALÂÎ B. MUHİBBÎ VE NETÎCETÜ'S-SÛLÛK FÎ-NASÎHATİ'L-MÛLÛK

1. 'Alâî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî	36
1.1. Hayatı	36
1.2. Edebî Kişiliği.....	38
1.3. Eserleri	39
2. Netîcetü's-Sûlûk'un 'Alâî'ye Aidiyeti	42
3. Netîcetü's-Sûlûk fî-Nasîhati'l-Mülûk'un Nüshaları	43
4. Netîcetü's-Sûlûk fî-Nasîhati'l-Mülûk'un Nüsha Tavsifleri	44
5. Nüshaların Değerlendirilmesi	52
6. Yûnus Adlı Mütercim'in Esere İlaveleri	54
7. Yûnus Adlı Mütercim ile İlgili Değerlendirmeler.....	62
8. Netîcetü's-Sûlûk'un İthaf Edildiği Kişi ile İlgili Görüşler.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NETÎCETÜ'S-SÛLÛK FÎ-NASÎHATÜ'L-MÛLÛK: İNCELEME

1. Dil ve Üslup Özellikleri	67
2. İmla.....	79
2.1. Ünlülerin Yazılışı	80
2.1.1. a Ünlüsünün Yazılışı	80

2.1.2. e Ünlüsünün Yazılışı	81
2.1.3. ı, i Ünlülerinin Yazılışı	82
2.1.4. o, ö, u, ü Ünlülerinin Yazılışı	83
2.2. Ünsüzlerin Yazılışı	84
2.2.1. ç Ünsüzünün Yazılışı	84
2.2.2. p Ünsüzünün Yazılışı	84
2.2.3. s Ünsüzünün Yazılışı	85
2.2.4. t Ünsüzünün Yazılışı	86
2.2.5. g Ünsüzünün Yazılışı	87
2.3. i/e Vokal Değişimi	88
2.4. ħ” ve “ğ” Ünsüzlerinin “k” Ünsüzü Yerine Kullanılması	89
2.5. Tamlama Ekinin Yazılışı	89
2.6. +dUr Ekinin Yazılışı	90
2.7. Kelimelerde Yuvarlaklaşma	90
2.8. +IU ve +sUz Eklerinin Yazımı	91
2.9. Farsça Tamlamaların Gösterilmesi	92
2.10. Arapça Atıf Vavının Gösterilmesi	92
2.11. Kelime Sonundaki Hemzenin Okunuşu	93
3. Netîcetü’s-Sülûk’un Konusu	94
3.1. Bölümleri	95
3.1.1. Mukaddime	96
3.1.2 Birinci Makale	97
3.1.3. İkinci Makale	98
3.1.4. Birinci Bâb	99
3.1.5. İkinci Bâb	101
3.1.6. Üçüncü Bâb	102

3.1.7. Dördüncü Bâb	102
3.1.8. Beşinci Bâb	102
3.1.9. Altıncı Bâb	103
3.1.10. Yedinci Bâb.....	103
4. Dinî Unsurlar.....	103
4.1. Allah.....	103
4.2. Peygamberler.....	105
4.2.1. Hz. Âdem	106
4.2.2. Hz. Şît.....	107
4.2.3. Hz. İdrîs	108
4.2.4. Hz. Nûh	108
4.2.5. Hz. Mûsâ	109
4.2.6. Hz. Hârûn	110
4.2.7. Hz. Üzeyr	111
4.2.8. Hz. Dâvûd.....	113
4.2.9. Hz. Süleymân	113
4.4.10. Hz. İşa‘yâ	114
4.2.11. Hz. İbrâhim.....	114
4.2.12. Hz. İsâ.....	114
4.2.13. Hz. Hızır ve Hz. İlyâs.....	115
4.2.14. Lokmân-ı Hakîm	116
4.4.15. Hz. Dânyâl.....	116
4.4.16. Hz. Muhammed.....	117
4.3. Dört Halife.....	118
4.3.1. Hz. Ebû Bekir	118
4.3.2. Hz. Ömer	119

4.3.3. Hz. Osman	119
4.3.4. Hz. Ali	120
4.4. Kutsal Kitaplar	120
4.5. Melekler	122
4.5.1. Azrâil	122
4.5.2. Cebrâil	122
4.5.3. Mûnker-Nekîr	123
4.5.4. Hazkâil	123
4.5.5. Kirâmen-Kâtibîn	123
4.6. Cin-Dîv-Peri	124
4.7. Şeytan	125
4.8. Ayetler	126
4.9. Hadisler	127
4.10. Ahiret ile İlgili Mefhumlar	129
4.10.1. Ahiret	129
4.10.2. Ölüm	130
4.10.3. Ruh	130
4.10.4. Kabir	132
4.10.5. Ecel	132
4.10.6. Mahşer	133
4.10.7. Kıyamet	133
4.10.8. Sırat	135
4.10.9. Cennet	135
4.10.10. Cehennem	136
4.11. İbadetle İlgili Mefhumlar	137
4.11.1. Abdest, Gusül	137

4.11.2. Namaz.....	138
4.11.3. Oruç.....	139
4.11.4. Zekât.....	139
4.11.5. Hac	139
4.11.6. Umre.....	139
4.11.7. Mescit.....	139
4.11.8. Kible.....	140
4.11.9. Gaza.....	140
4.11.10. Ezan, Dua	140
4.11.11. Kâbe, Tavaf.....	141
4.11.12. Günah, Tevbe.....	142
4.11.13. Küfr, Kâfir, Münkir, Müşrik	142
4.11.14. Büt-Perest.....	144
4.12 Tasavvufi Unsurlar.....	144
4.12.1. Kanaat, Riyazet, Sabır.....	144
4.12.2. Nefs	145
4.12.3. Bâtın, Zahir.....	146
4.12.4. Fena, Beka.....	147
4.12.5. Dünya	148
5. Tarihî Unsurlar	148
5.1. Peygamberlerin Aileleri	148
5.1.1. Ebû Tâlib.....	148
5.1.2. Ca‘fer b. Ebû Tâlib.....	149
5.1.3. Hâbil.....	149
5.1.4. Hz. Âişe.....	149
5.1.5. Hz. Hatîce.....	149

5.1.6. Hz. Havvâ.....	150
5.1.7. Hz. Meryem.....	150
5.1.8. Hz. Rukiyye.....	150
5.1.9. Hz. Ümmü Gülsüm	150
5.1.10. Hz. Ümmü Seleme	150
5.1.11. Hz. Hasan	151
5.1.12. Hz. Hüseyin.....	151
5.1.13. İbn Abbâs	151
5.1.14. Kâbil.....	152
5.2. Sahabeler	152
5.2.1. Abdullâh b. Ca‘fer b. Ebû Tâlib.....	152
5.2.2. Abdullâh b. Mes’ûd.....	152
5.2.3. Abdullâh b. Ömer b. Hattâb	152
5.2.4. Abdullâh b. Râfî	152
5.2.5. Abdurrahmân b. Avf	153
5.2.6. Ammâr b. Yâsir	153
5.2.7. Amr b. Ma‘dikerib.....	153
5.2.8. Dihye b. Halîfe	153
5.2.9. Ebû Lü‘lü‘	154
5.2.10. Ebû Saîd el-Hudrî.....	154
5.2.11. Ebû Süfyân b. Harb	154
5.2.12. Ebû Ubeyde b. Cerrâh	154
5.2.13. Enes b. Mâlik.....	154
5.2.14. Esmâ	154
5.2.15. Fâtıma binti Esed.....	155
5.2.16. İkrime b. Ebû Cehîl	155

5.2.17. Kâsım	155
5.2.18. Kays b. Ebû Hâzim.....	155
5.2.19. Mugîre b. Şu‘be.....	155
5.2.20. Mûsâ el-Eş‘arî	156
5.2.21. Sahr ibn Amr	156
5.2.21. Selmân-ı Farisî	156
5.2.22. Übey b. Halef	156
5.2.23. Ümmi Ferve.....	157
5.3. Din-Tarikat Kurucuları, Peygamberlik İddiasında Bulunan Kişiler ..	157
5.3.1. Mânî	157
5.3.2. Mezdek b. Bâmdâd.....	157
5.3.3. Müseylimetülkezzâb.....	158
5.3.4. Zerdüş.....	158
5.4. Hükemâ ve Filozoflar	159
5.4.1. Aristoteles.....	159
5.4.2. ‘Aşâmîr	159
5.4.3. Balînâs-ı Hakîm (Apollonios, Tyanalı)	159
5.4.4. Batlamyus-ı Hakîm	159
5.4.5. Câlînûs.....	160
5.4.6. Diyocanîs-i Hakîm	160
5.4.7. Eflâtun	160
5.4.8. Hakîm Feylesûf (Hakîm-i Hindî)	160
5.4.9. Hipokrat (Bokrât)	161
5.4.10. Mükânîs	161
5.4.11. Saylem	161
5.4.12. Tabîb.....	161

5.4.13. Tâместîrûs-ı Hakîm.....	161
5.4.14. Tengelü Şâ-yi Hindî	162
5.4.15. Tumtum-ı Hindî.....	162
5.5. Mutasavvıflar	162
5.5.1. Hasan-ı Basrî	162
5.5.2. İbrâhim b. Edhem	162
5.5.3. Râbia el-Adeviyye.....	162
5.5.4. Veysel Karanî (Üveys el-Karanî)	163
5.6. Âlimler ve Müellifler	163
5.6.1. Abdullâh b. Mübârek.....	163
5.6.2. Abdullâh b. Tâhir	163
5.6.3. Adudiddîn el-Îcî	163
5.6.4. Ahmed Hatîbî	164
5.6.5. Ahnef b. Kays.....	164
5.6.6. Ali Meşhedî	164
5.6.7. Buhârî	164
5.6.8. Cüveynî	164
5.6.9. Devvânî	165
5.6.10. Ebû Hanîfe.....	165
5.6.11. Ebû Kılâbe el-Cermî.....	165
5.6.12. Ebû Yûsuf.....	165
5.6.13. Ebu'l-Hasan Ahvâzî	166
5.6.14. Ebu'l-Hasan Eş'arî	166
5.6.15. Ebu'l-Kâsım-ı Hakîm (Hakîm es-Semerkindî).....	166
5.6.16. Ferîdüddîn Attâr	166
5.6.17. Firayakyun.....	167

5.6.18. Fudayl b. İyâz	167
5.6.19. Hâce-i Cihân	167
5.6.20. Hamza b. Umâre	167
5.6.21. Hâtem et-Tâî	167
5.6.22. Hâtim el-Esam	168
5.6.23. Hüsâm b. Hasan (Hüseyn) el-Konevî	168
5.6.24. İbn Fûrek	168
5.6.25. İbn Habîb en-Nîşâbûrî (Tefsîr-i Nîşâbûrî Sahibi)	169
5.6.26. İbn Hallikân	169
5.6.27. İbn Kesîr	169
5.6.28. İbn Kuteybe	169
5.6.29. İbn Sînâ	170
5.6.30. İbnü'l-Arabî	170
5.6.31. İbnü'l-Cevzî	170
5.6.32. İbnü'l-Muazzez	171
5.6.33. İbnü'l-Mukaffa	171
5.6.34. İmâm Fahreddîn Râzî	171
5.6.35. İmâm Nevevî	171
5.6.36. İmam Şâfî'î	171
5.6.37. İmrülkays	172
5.6.38. Kâdî Abdülcebbâr	172
5.6.39. Kâdî Beydâvî	172
5.6.40. Katâde b. Diâme	172
5.6.41. Mes'ûdî	173
5.6.42. Mevlânâ Câmî	173
5.6.43. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	173

5.6.44. Muhammed b. Fazl.....	174
5.6.45. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî	174
5.6.46. Muhammed b. Kureyt	174
5.6.47. Muhammed el-Bâkır.....	174
5.6.48. Mukâtil b. Süleymân	175
5.6.49. Mübârek b. el-Fazl	175
5.6.50. Müslim	175
5.6.51. Nizâmî-yi Gencevî	175
5.6.52. Nûh b. Ebû Meryem	175
5.6.53. Sa'dî-yi Şîrâzî.....	176
5.6.54. Saîd b. Cübeyr	176
5.6.55. Seyyid Ali Hemedânî (Emîr-i Kebîr).....	176
5.6.56. Seyyid Şerîf el-Cürcânî	176
5.6.57. Sultan Veled	177
5.6.58. Süfyân es-Sevrî	177
5.6.59. Şakîk-i Belhî.....	177
5.6.60. Şebîb b. Şeybe (Şeyb b. Şeybe).....	177
5.6.61. Şeyh Hasan b. Ali b. Hammâd	178
5.6.62. Şükrullâh	178
5.6.63. Tirmizî.....	178
5.6.64. Urve b. Zübeyr	178
5.6.65. Vehb b. Münebbih.....	178
5.6.66. Yâkût el-Müsta'simî.....	179
5.6.67. Yezîd er-Rakkâşî	179
5.6.68. Zeyd b. Eslem.....	179
5.6.69. Zeynelâbidîn.....	179

5.7. Yunan Menşeli Şahıslar	179
5.7.1. Arastûs.....	179
5.7.2. Dikyânûs (Decius/Dakyanus).....	179
5.7.3. Feylekûs	180
5.7.4. İlyânûs	180
5.7.5. İskender-i Zülkarneyn-İskender-i Yunânî	180
5.7.6. Rûm b. İsû b. İshak b. İbrâhim b. Âzer	182
5.7.7. Uyânûs.....	182
5.7.8. Yûgûş	183
5.7.9. Yûsânûs	183
5.8. İnan Menşeli Şahıslar.....	183
5.8.1. Keyûmers	183
5.8.2. Mâriye	184
5.8.3. Mârî	184
5.8.4. Kaynân b. Enoş b. Şît.....	184
5.8.5. Sâ'il b. Mârî.....	184
5.8.6. Hûşeng b. Sâ'il	184
5.8.7. Tahmûras-ı Dîv-Bend.....	184
5.8.8. Cemşîd.....	185
5.8.9. Peyûraseb (Dahhâk)	185
5.8.10. Efrîdûn.....	186
5.8.11. Tûr	186
5.8.12. Selm.....	186
5.8.13. İrec.....	186
5.8.14. Menûçîhr b. İrec	186
5.8.15. Nûzer b. Menûçîhr.....	187

5.8.16. Efrâsiyâb.....	187
5.8.17. Fîrûz	187
5.8.18. Şeyde b. Efrâsiyâb.....	187
5.8.19. Tahmâsp b. Menûçîhr.....	187
5.8.20. Zev b. Tahmâsp	187
5.8.21. Keykubâd b. Zev	188
5.8.22. Keykâvus b. Keykubâd	188
5.8.23. Hamîr b. Kahtân	188
5.8.24. Siyâvuş b. Keykâvus	188
5.8.25. Rüstem-i Zâl	188
5.8.26. Keyhüsrev b. Siyâvuş.....	189
5.8.27. Tûsi b. Nûzer	189
5.8.28. Luhrâsep	189
5.8.29. Buhtunnasr	189
5.8.30. Küstâsep b. Luhrâsep	190
5.8.31. Râst Reviş.....	190
5.8.32. Câmâsp-ı Hakîm.....	190
5.8.33. Keversş.....	191
5.8.34. Behmen b. İsfendiyâr	191
5.8.35. Dârnûş	191
5.8.36. Kîreş	191
5.8.37. Uhşûnûş.....	191
5.8.38. Kîreş b. Uhşûnûş	191
5.8.39. Hânî	192
5.8.40. Hümây	192
5.8.41. Dârâb (Sâsân/I. Dârâ).....	192

5.8.42. Dârâ b. Dârâb	192
5.8.43. Mâhâr ile Mâhyâr	193
5.8.44. Rûşeng	193
5.9. Sâsânîler	193
5.9.1. Erdeşîr-i Sâsân (Erdeşîr-i Bâbek).....	193
5.9.2. Şâbûr b. Erdeşîr	193
5.9.3. Hürmüz b. Şâbûr	193
5.9.4. Behrâm b. Hürmüz	194
5.9.5. Hürmüz b. Behrâm	194
5.9.6. Türsî (Nersî) b. Behrâm.....	194
5.9.7. Hürmüz b. Türsî (Nersî).....	194
5.9.8. Şâbûr-ı Zülektâf.....	195
5.9.9. Şâbûr b. Şâbûr-ı Zülektâf	195
5.9.10. Erdeşîr b. Hürmüz	195
5.9.11. Behrâm b. Şâbûr-ı Zülektâf	195
5.9.12. Yezdecird b. Behrâm.....	195
5.9.13. Behrâm b. Yezdecird (Behrâm-ı Gûr).....	196
5.9.14. Yezdecird b. Behrâm-ı Gûr	196
5.9.15. Hürmüz b. Yezdecird	197
5.9.16. Pîrûz b. Yezdecird	197
5.9.17. Belâş b. Pîrûz.....	197
5.9.18. Nîgûrûy.....	197
5.9.19. Haşûr	197
5.9.20. Ser-heng	198
5.9.21. Kubâd b. Pîrûz.....	198
5.9.22. Serefzây	198

5.9.23. Zermihr	198
5.9.24. Mihrân	198
5.9.25. Nûşîrevân b. Kubâd	199
5.9.26. Büzürmihr	200
5.9.27. Vezir Yunan	200
5.9.28. Şelhebîd	200
5.9.29. Belhend	200
5.9.30. Hürmüz b. Nûşîrevân	201
5.9.31. Behrâm b. Behrâm (Behrâm Çûbîn)	201
5.9.32. Mihr Üstâd	201
5.9.33. Pervîz b. Hürmüz	202
5.9.34. Şîrîn	202
5.9.35. Şîrûye b. Pervîz	202
5.9.36. Şehriyâr b. Pervîz	203
5.9.37. Erdeşîr b. Şîrûye	203
5.9.38. Tûrân Duht	203
5.9.40. Âzermî Duht	203
5.9.41. Rüstem Ferruhzâd	203
5.9.42. Yezdecird bin Pervîz	204
5.10. Emevîler	204
5.10.1. Mu‘âviye b. Ebû Süfyân	204
5.10.2. Abdülazîz b. Mervân	204
5.10.3. Taş-ı Habîs	205
5.10.4. Velîd I (Velîd b. Abdülmelik)	205
5.10.5. Süleymân b. Abdülmelik	205
5.10.6. Ömer b. Abdülazîz	205

5.10.7. Muhammed b. Abdülazîz	206
5.10.8. Hişâm b. Abdülmelik	206
5.10.9. II. Mervân	206
5.10.10. Ümrân b. Abdilazîz	206
5.10.11. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî	206
5.10.12. Ziyâd b. Ebîh	207
5.11. Abbâsîler	207
5.11.1. Ebû Ca'fer el-Mansûr	207
5.11.2. Âsım	208
5.11.3. Mehdî-Billâh (Muhammed el-Mehdî).....	208
5.11.4. Mûsâ el-Hâdî (Hâdî-İlelhak)	208
5.11.5. Ca'fer b. Mûsâ.....	208
5.11.6. Muhammed b. Zübeyde Hâtûn.....	209
5.11.7. Hârûnürreşîd.....	209
5.11.8. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî.....	209
5.11.9. Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî	210
5.11.10. Fazl b. Yahyâ el-Bermekî.....	210
5.11.11. Abbâs.....	210
5.11.12. Me'mûn	210
5.11.13. Hasan b. Sehl.....	211
5.11.14. Mutemid-Alellâh (Mutemedün-Billâh)	211
5.11.15. Sad b. Sâlim Bâhilî.....	211
5.11.16. Abdullâh b. Mâlik Huzâî.....	211
5.11.17. Ca'fer b. Hâlid.....	211
5.12. Saffârîler.....	211
5.12.1. Yakûb b. Leys	211

5.13. Sâ mânîler	212
5.13.1. Amrû'l-Leys	212
5.13.2. Ebû Tûrâbi-i Sâ nî Nûh İbn-i Mansûr-ı Sâ mânî	212
5.13.3. İsmâ' il b. Ahmed (İsmâ' il-i Sâ mânî)	212
5.14. Tolunoğulları	213
5.14.1. Ahmed b. Tolun	213
5.15. Eyyûbîler	213
5.15.1. Selâhaddîn-i Eyyûbî	213
5.16. Memlûkler	213
5.16.1. Baybars I	213
5.17. Gazneliler	213
5.17.1. Mahmûd-ı Gaznevî (Mahmûd b. Sebûk Tegin)	213
5.18. Selçuklu Sultanları	214
5.18.1. Sultan Melikşâh	214
5.18.2. Sultan Sencer	214
5.19. Osmanlı Devleti	214
5.19.1. I. Süleymân (Kanuni Sultan Süleymân)	214
5.19.2. II. Selîm	215
5.20. Diğ er Devlet Adamları	215
5.20.1. Cüdeymete b. Ebreş	215
5.20.2. Erdavân-ı Asgar	215
5.20.3. Eş k b. Dârâ	216
5.20.4. Eş kân b. Yâfes b. Nûh	216
5.20.5. Fağ fûr	216
5.20.6. Fûrâ	216
5.20.7. Hâkân	216

5.20.8. Kayser.....	217
5.20.9. Kistrâ	217
5.20.10. Kostantîn	218
5.20.11. Ma‘dî b. Kireb b. Tübbâ‘-Hasan b. Tübbâ‘	218
5.20.12. Melik Kendekân	218
5.20.13. Melik Tübbâ‘	218
5.20.14. Necâşî Ashame (Ashame en-Necâşî)	218
5.20.15. Nu‘mân b. İmrülkays.....	219
5.20.16. Sinnimâr-ı Mimâr	219
5.20.17. Şureyh b. Abdullâh.....	219
5.20.18. Zebâ binti Amr b. Ma‘dî Kireb	220
5.21. Milletler ve Hanedanlar.....	220
5.21.1. Ashâb-ı Kehf	220
5.21.2. Aygûr.....	221
5.21.3. Benî Hâşim	221
5.21.4. Benî Ümeyye.....	221
5.21.5. Eşkânîler	221
5.21.6. Harz u Erz ü Berz	222
5.21.7. Hatâ	222
5.21.8. Keyânîler	222
5.21.9. Lût Kavmi	222
5.21.10. Mülûkü’t-Tavâif (Mülûk-i Tavâif).....	222
5.22. Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Gruplar	223
5.22.1. Abâziyye/İbâziyye.....	223
5.22.2. Bekriyye (Siddîkıyye)	223
5.22.3. Berâhime	223

5.22.4. Eş'âire.....	224
5.22.5. Felâsife	224
5.22.6. Hanbeliyye	224
5.22.7. Hulûliyye Mezhebi.....	224
5.22.8. Kerrâmiyye.....	224
5.22.9. Mecûsîlik	225
5.22.10. Mevlevîler	225
5.22.11. Mutezile.....	225
5.22.12. Seneviyye	226
5.22.13. Sümeniyye.....	226
5.22.14. Şîa.....	226
6. Eserler.....	226
6.1. Ahd-nâme	226
6.2. Akâidü'l-Adudiyye.....	226
6.3. Behçetü't-Tevârîh.....	227
6.4. Bostân.....	227
6.5. Câmâsp-nâme	227
6.6. Câmi'ü's-Sahîh (Müslim)	227
6.7. Câmi'ü's-Sahîh (Buhârî).....	228
6.8. Câvidân-Hired	228
6.9. Edebü'l-Kâtib (Edebü'l-Küttâb)	228
6.10. el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân	228
6.11. el-Keşf ve'l-Beyân an-Tefsîri'l-Kur'ân	228
6.12. el-Ma'ârif	229
6.13. el-Bidâye ve'n-Nihâye	229
6.14. en-Nücümü'z-Zâhire fî-Mülûki Mısr ve'l-Kâhire.....	229

6.15. eş-Şemâilü'n-Nebeviyye	230
6.16. Envârü't-Tenzîl	230
6.17. Esrâr-ı Tenzîl	230
6.18. Fezâilü'l-Ashâb	230
6.19. Gülistân	230
6.20. İhyâ'u Ulûmi'ddîn	231
6.21. İskender-nâme	231
6.22. Kavâidü'l-İnşâ	231
6.23. Kem'etü'z-Zehr	231
6.24. Kelîle ve Dimne	232
6.25. Kitâbü't-Târîh	232
6.26. Kitâbü'l-Edviye	232
6.27. Kitâbü'l-Esrâr	232
6.28. Kitâbü'l-Firdevs	232
6.29. Kûtü'l-Ervâh	232
6.30. Makâsîd	233
6.31. Mantıku't-Tayr	233
6.32. Marzubân-nâme	233
6.33. Mesnevî	234
6.34. Mes'ûdî Târîhi (Mürücü'z-Zeheb)	234
6.35. Mevâkîf	234
6.36. Mir'âtü'l-Cenân	235
6.37. Mir'âtü'r-Ricâl	235
6.38. Risâletü'l-Hatt (Risâle-i Manzûm der-İlm-i Hatt-ı NestAlik, Sırâtü's-Sutûr Kavâid-i Hutût)	235
6.39. Satranç	235

6.40. Siyâset-nâme (Siyerü'l-Mülûk).....	236
6.41. Şâh-nâme (Şeh-nâme)	236
6.42. Şerh-i Mevâkif.....	236
6.43. Şerh-i Müslim.....	236
6.44. Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye	237
6.45. Şevâhidü'n-Nübüvve.....	237
6.46. Tefsîrü'l-Kur'ân	237
6.47. Târîh-i Taberî	237
6.48. Târîh-i Güzîde	238
6.49. Tefsîr-i Kebîr.....	238
6.50. Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmi	238
6.51. Tenkîh.....	238
6.52. Teşrîhü'l-Azâ	238
6.53. Yâdgâr-nâme	239
6.54. Yekûlü'l-'Abd Kasîdesi	239
6.55. Zafer-nâme	239
6.56. Zend ü İstâ (Zendûsta).....	239
7. Eserde Bahsedilen İlimler	240
7.1. Avuç İçi İlmî (İlm-i Keff)	240
7.2. El İlmî (İlm-i Yed)	241
7.3. Felsefe İlmî.....	243
7.4. Galip-Mağlup İlmî.....	244
7.5. Kürek Kemiği İlmî (İlm-i Ketif/İlmü'l-Ektâf)	245
7.6. Kıyafet İlmî	246
7.6.1. Ağız-Dudak	247
7.6.2. Alın.....	248

7.6.3. Baş.....	248
7.6.4. Beniz.....	249
7.6.5. Boy	249
7.6.6. Boyun	249
7.6.7. Burun.....	249
7.6.8. Çene.....	250
7.6.9. Diş	250
7.6.10. Et	250
7.6.11. Göz	250
7.6.12. Gülüş	252
7.6.13. İncik.....	252
7.6.14. Karın.....	252
7.6.15. Kaş.....	252
7.6.16. Kıl.....	253
7.6.17. Kulak	253
7.6.18. Nefes.....	254
7.6.19. Parmak.....	254
7.6.20. Sakal	254
7.6.21. Ses	254
7.6.22. Sırt	254
7.6.23. Tırnak	255
7.6.24. Yüz	255
8. Ülkeler ve Şehirler	255
8.1. Ülkeler	255
8.1.1. Arabistan	255
8.1.2. Azerbaycan.....	256

8.1.3. Bahreyn	256
8.1.4. Çin (Çin ü Maçîn)	256
8.1.5. Ermen	257
8.1.6. Ermeniyye	257
8.1.7. Fars	257
8.1.8. Hindistan (Hind).....	258
8.1.9. Hind ü Sind.....	258
8.1.10. Irak	259
8.1.11. İnan	259
8.1.12. Mısır	259
8.1.13. Rûm	260
8.1.14. Türkistan.....	260
8.1.15. Umman (Uman).....	261
8.1.16. Yemen	261
8.2. Şehirler	261
8.2.1. Aden	261
8.2.2. Ahvâz	262
8.2.3. Âmid.....	262
8.2.4. Âmul.....	262
8.2.5. Antakiyye	262
8.2.6. Bâbil	263
8.2.7. Bâbülevvâb.....	263
8.2.8. Bâdiye.....	263
8.2.9. Bağdat.....	263
8.2.10. Belh	264
8.2.11. Cend	264

8.2.12. Cezîre	264
8.2.13. Cürcân	265
8.2.14. Dûmetülcendel	265
8.2.15. el-‘Alâ, es-Sutâ, es-Sugrâ.....	265
8.2.16. Hazar	265
8.2.17. Hem-Râm Pîrûz.....	265
8.2.18. Heyâtıla	265
8.2.19. Hicaz.....	266
8.2.20. Horasan.....	266
8.2.21. Hulvân	266
8.2.22. Irak-ı Acem	267
8.2.23. Irak-ı Arab	267
8.2.24. Kâzerûn	267
8.2.25. Kilân	267
8.2.26. Kirmân.....	267
8.2.27. Kûhistân	267
8.2.28. Kûfe	267
8.2.29. Kuhunder, Kûhündüz, Keslek	268
8.2.30. Medâin.....	268
8.2.31. Medine (Yesrib)	268
8.2.32. Medîne-i Erdeşîr (Medînetü’l-Katîf).....	268
8.2.33. Medîne-i Erdeşîr-Âbâd, Huzistan (Kerh), Mîsân, Nehreşîr (Nehrevân), Medînetü’l-Hatt, Sûkü’l-Ahvâz	268
8.2.34. Mekke.....	269
8.2.35. Merv	269
8.2.36. Merve	270

8.2.37. Musul.....	270
8.2.38. Nasîbîn	270
8.2.39. Nîşâbûr	270
8.2.40. Rûmiyye	270
8.2.41. Rûşen Pîrûz	271
8.2.42. Râm Pîrûz.....	271
8.2.43. Rey	271
8.2.44. Sûs	271
8.2.45. Sîstân (Sicistân).....	271
8.2.46. Şâbûr.....	271
8.2.47. Şam.....	271
8.2.48. Şehrizer (Şehrizer)	272
8.2.49. Taberistan	272
8.2.50. Tahran (Tarhan).....	272
8.2.51. Tâlikân.....	272
8.2.52. Tayfasun	272
8.2.53. Tehâme	272
8.2.54. Tibet	273
8.2.55. Tûs.....	273
8.2.56. Tûster (Şüşter)	273
8.2.57. Ucân	273
9. Dağlar, Nehirler ve Denizler	273
9.1. Belh Dağı.....	273
9.2. Ceyhun Nehri	273
9.3. Dicle Nehri	273
9.4. Fırat Nehri	274

9.5. Demâvend Dağı.....	274
9.6. Hûrezm Deryası.....	274
9.7. Mâverâünnehir	274
9.8. Nehrişîr, Rûminât, Bâsûmâ, Nehr-i Berkıt, Nehr-i Cüyem.....	275
9.9. Seyhun Nehri.....	275
10. Kurumlar ve Yapılar.....	275
10.1. Beytûlmâl	275
10.2. Dârülhilâfe.....	275
10.3. Hezâr-Küşâm/ Behrâm-Küşâm	275
10.4. İstahr-ı Fars Kalesi	276
10.5. Hizâne-i Âmire.....	276
10.6. Nâvûs.....	276
11. Sosyal Hayat.....	276
11.1. Sosyal Tabakalaşma	276
11.1.1. Padişah (Sultan).....	276
11.1.2. Vezir	283
11.1.3. Kâtip	285
11.1.4. Elçi, Casus	286
11.1.5. Hakîmler, Âlimler ve Akıl Sahipleri	287
11.1.6. Mülûk, Selâtîn, Vali, Beg, Âmil, Müşîr, Emîn, Mu‘temed.....	288
11.1.7. Emîr, Ümerâ, Erkân, A‘yân, Musâhib, Münâdim, Kâimmakâm, Nâ‘ib.....	289
11.1.8. Hâcib, Derbân, Perdedâr, Kapıcı, Bevvâb, Pâsbân, Zindânân	289
11.1.9. Nigehbân, Bekci, Gözcü, Ases	290
11.1.10. Serheng, Asker, Sipâhî, Sipehsâlâr	290
11.1.11. Mimar/Mühendis.....	291

11.1.12. Aşçı.....	291
11.1.13. Mugannî, Mutrib	291
11.1.14. Köle, Kul, Hâdim, Mübâşir	292
11.1.15. Münâdî (Dellâl)	292
11.1.16. Kâhin	293
11.1.17. Kehene, Sehere, Müneccim.....	293
11.1.18. Cariye	293
11.1.19. Sarraf	293
11.1.20. Kassâb	294
11.1.21. Gavvâs	294
11.1.22. Avvâd	294
11.1.23. Dellâk	294
11.1.24. Sayyâd (Balıkçı).....	294
11.1.25. Çoban	294
11.1.26. Tabîb.....	295
11.1.27. Mu‘abbir.....	295
11.2. Eşyalar	295
11.2.1. Taht (Evreng)	295
11.2.2. Taç	296
11.2.3. Kadeh	296
11.2.4. İğne.....	297
11.2.5. Çevgân.....	297
11.2.6. Top	298
11.2.7. Ayna	298
11.2.8. Minâre	300
11.2.9. Mikyas, Havz	300

11.2.10. Mîzân-ı Adl (Adalet Terazisi)	300
11.2.11. Kadın Heykeli	301
11.2.12. Demir Ağaç	301
11.2.13. Abd-i Zuhâl	301
11.2.14. Bakır Ağaç.....	301
11.2.15. Gülen/Ağlayan Heykeller.....	302
11.2.16. Akçe	302
11.2.17. Tabl (Davul)	302
11.2.18. Kâğıt	302
11.2.19. Kalem	303
11.2.20. Kılıç.....	305
11.3. Giyim-Kuşam	306
11.4. Yeme-İçme	308
11.5. Sporla İlgili Öğeler.....	310
11.5.1. Ok Atma	310
11.5.2. Avcılık, Kabak Atmak, Top Oynamak.....	311
11.5.3. Gûy u Çevgân.....	312
11.5.4. Nerd ve Satranç	312
11.6. Müzikle İlgili Öğeler.....	313
11.7. Sağlıkla İlgili Öğeler	313
11.8. Gelenek ve İnanışlar	314
11.8.1. Nevrûz	314
11.8.2 Tabl-ı Âsâyiş Vurmak	315
12. Tabiat.....	315
12.1. Kozmik Âlem	315
12.1.1. Gökyüzü	315

12.1.2. Güneş.....	317
12.1.3. Ay	318
12.1.4. Seyyâre	319
12.1.5. Yıldızlar.....	320
12.1.5.1. Pervîn	321
12.2. Dört Unsur.....	321
12.2.1. Toprak	322
12.2.2. Su.....	323
12.2.3. Ateş.....	324
12.2.4. Hava	325
12.3. Değerli Taşlar ve Madenler.....	326
12.4. Zaman ve Zaman İle İlgili Mefhumlar	328
12.4.1. Zaman.....	328
12.4.2. Yıl.....	330
12.4.3. Ay	332
12.4.4. Gün	332
12.4.5. Dört Mevsim	334
12.5. Hayvanlar	335
12.5.1. Akrep.....	335
12.5.2. Aslan (Arslan)	336
12.5.3. At.....	337
12.5.4. Balık	340
12.5.5. Çerende ve Perende.....	340
12.5.6. Davar	340
12.5.7. Deve	340
12.5.8. Deve Kuşu.....	341

12.5.9. Eşek (Merkep)	341
12.5.10. Fil	342
12.5.11. Hıncır (Domuz)	342
12.5.12. Horoz ve Tavuk (Hurûs ve Mâkiyân)	343
12.5.13. Katır.....	343
12.5.14. Kelb (Köpek).....	343
12.5.15. Koyun (Ganem).....	345
12.5.16. Kurt.....	346
12.5.17. Kuş	347
12.5.18. Maymun	348
12.5.19. Pars	348
12.5.20. Tavşancıl ve Çaylak	348
12.5.21. Tilki	348
12.5.22. Yılan	349
12.6. Bitkiler.....	350
12.6.1. İspend (Üzerlik).....	350
12.6.2. Simsim (Susam)	350
12.7. Ağaçlar	351
12.8. Çiçekler	352

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİN

1. Tenkitli Metnin Hazırlanmasında İzlenen Yöntem	354
2. Çeviri Yazı İşaretleri	358
3. Çeviri Yazılı Tenkitli Metin	359
SONUÇ	703
KAYNAKLAR	709

ÖZEL ADLAR DİZİNİ	734
EKLER.....	750
ÖZ GEÇMİŞ.....	761

TABLÖLÄR

Tablo 1: <i>Nasihatü'l-Mülûk</i> 'un DüzenleniŖi.....	25
Tablo 2: 'Alâi b. Muhibbî'ye Ait Olan Nüshalar.	51
Tablo 3: Yûnus'un Eklemede Bulunduğu Nüshalar	52
Tablo 4: 'Alâi ve Yûnus'un Eserindeki Ortak Konular	55

KISALTMALAR

- a.s : aleyhisselâm
a.s.v. : aleyhissalâtu vesselâm
b. : bin/ibn
bkz. : Bakınız
C. : Cilt
çev. : Çeviren
ç.n. : Çevirenin notu
ed. : Editör
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.A.T. : Eski Anadolu Türkçesi
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazret-i
Ktp. : Kütüphanesi
M.Ö. : Milattan önce
M.S. : Milattan sonra
NM1 : *Nasîhatü 'l-Mülûk* birinci bölüm
NM2 : *Nasîhatü 'l-Mülûk* ikinci bölüm
nr. : Numara
ö : Ölüm tarihi
r.a. : radiyallâhu anh/anhâ
slt. : saltanatı
s. : Sayfa
S. : Sayı
ss. : Sayfa aralığı
TS : Türkçe Sözlük
t.y. : Tarih yok
vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti siyasi ve askerî başarılarla gücünü arttırmış; bu güç kültür, sanat ve edebiyatın gelişimine de yansımıştır. Devletin topraklarının genişlemesi, siyasi gücün artması, toplumun büyümesi, devletin başındaki padişahların şair olması gibi sebepler XVI. yüzyılda Klasik Türk edebiyatına ilginin artmasına ve Klasik Türk edebiyatının ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Manzum eserlerle ön plana çıkan Klasik Türk edebiyatı sahasında, İranlı şairlerin etkisi devam etmekle birlikte kendisinden sonraki şairlere örnek olacak Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî gibi usta şairler bu yüzyılda yetişmiştir. Devletin büyüyüp gelişmesi ve toplumun ihtiyaçları mensur türlerde konu çeşitliliğinin ve eser sayısının artmasını sağlar. Bu çeşitlilik dilin zenginleşmesine, eserlerde kullanılan üslubun çeşitlenmesine ve dilin Arapça ve Farsçanın tesiriyle Eski Anadolu Türkçesinden farklılaşarak klasik biçimini almasına katkı sağlar. Osmanlı Devleti'nin en parlak yüzyılında Klasik Türk edebiyatı da nicelik ve nitelik bakımından önemli eserlerle parlak bir dönem yaşar.

Tarihî gelişmeler ve sosyolojik yapı, edebiyat üzerinde daima etkilidir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi, nüfusun artışı ve sosyal sınıfların çeşitlenmesi devlet bütünlüğünü korumayı ve idareyi güçleştirmiştir. XVI. yüzyıl devletin en parlak devri olarak başlasa da yüzyıl sonunda duraklama dönemine girilmiştir. Devletin ve toplumun içinde bulunduğu şartlar edebiyata da yansımış, devlet adamlarına yol göstermek amacıyla yazılan siyasetnamelerin sayısı bu yüzyılda artış göstermiştir. Bu artışın başlıca sebebi devletin sınırlarının genişlemesidir. Devlet, yayıldığı coğrafya itibarıyla farklı alt kültürleri bir araya getirmiş; bu durum pek çok sahaya olduğu gibi edebiyata da yansımıştır. Osmanlı Devleti kuruluş yeri itibarıyla Selçuklu'nun, ulema hareketliliği ile de İlhanlı ve Memlük'ün ilmî mirasını tanımaktaydı. Yavuz Sultan Selim döneminde devletin sınırlarının genişlemesi ilmî sahada da kendini göstermiş farklı kaynaklar görülmüş ve ilmi alış hızlanmıştır. Devlet bu yüzyılda Arap topraklarının çoğunluğunu da topraklarına katmış, o coğrafyanın kültürel birikimi Türkçe konuşulan coğrafyayı da etkilemiştir. Siyaset metinleri için de bu durum geçerlidir (Arıcı, 2016: 3-4). Ayrıca devletin Safevîlerle mücadele içinde olması İran kültürüne ilgiyi arttırmıştır. Osmanlı âlim ve edipleri Safevîlere karşı, Osmanlı Devleti'ni İran'ın kültürel mirasında

hak sahibi yapma düşüncesinde olabilir. XIV-XV. yüzyılda Farsçadan çevrilen eserler olsa da çevirilerin sayısı XVI. yüzyılda daha da artmıştır (Arıcı, 2016: 4). XVI. yüzyıldaki siyaset yazıcılığı edebî eserlerin devlet ve toplum yapısıyla yakın ilişki içinde olmasına iyi bir örnektir.

Arapça “siyâset” ile Farsça “nâme” sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşan siyasetname, *Türkçe Sözlük*'te “Siyaset bilimini anlatan ve bu konuda öğüt veren eser.” (E.T. 06.06.2020) şeklinde tanımlanır. Siyasetnamenin edebî bir tür olarak ortaya çıkışı, devlet ve toplumun ilişkisiyle doğrudan bağlantılıdır. İlk ve orta çağlarda, hükümdar Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi ve temsilcisi; halk ise onun kölesi kabul edilmiştir. Bu inanç sebebiyle hükümdar ve halk birbirine zıt iki grup olarak görülmüş ve birbirine yabancılaşmıştır. Bu yabancılaşma, hükümdarın etrafında bulunanlar tarafından kötüye kullanılmış hükümdar tanımadığı halk üzerindeki baskısını ve zulmünü arttırmıştır. Halk, adil hükümdarlar döneminde rahat etmiş; zalim hükümdarlar zamanında ise insan haklarından yoksun kalmıştır. Bu durum toplumun devletten yegâne beklentisinin “adalet” olmasına yol açmıştır. İktidarla ve yönetim biçimiyle sorunu olmayan halk, erk sahiplerinden yalnızca adalet beklemiştir. Toplumun adalet ihtiyacını ve beklentisini gören ilim adamları, hükümdarlara ve vezirlere adil ve insafli olmayı öğütleyen eserler kaleme alır (Levend, 1963b: 167). Siyasetnamelerin yazılma ve ortaya çıkma amacı toplumda adaletin ve huzurun sağlanmasıdır. Devlet idarecilerine, yönetim ve toplum hakkında bilgi vermek ve tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılan siyasetnameler ahlak kitapları arasında kabul edilir. Levend, konularına ve amaçlarına göre ahlak kitaplarını şu şekilde sınıflandırır:

- Genel ahlak	-Kelile ve Dimne çevirileri
- Siyasetnameler	-Hikâyelerle süslenmiş ahlaki eserler
- Nasihatnameler	-Ahlaki fıkralar ve hikâyeler
- Mevize yollu eserler	-Atasözleri
- Ahlaki güzel sözler	-Türlü eserler (1963a, 96-97).
- Fütüvvetnameler	

Siyasetnamelerin ahlak kitapları arasında sayılmasının sebebi, devlet yönetimini ele alan bu eserlerin ahlakı; siyasetin kaynağı ve temeli olarak görmesidir.

Keskintaş, siyasetnamelerdeki siyaset ve ahlak ilişkisinde; ahlakın “doğru siyaset”in kaynağı olarak görülmesini idarecinin meşruiyet kazanması sebebine bağlar:

“Siyasetnameler dile getirdikleri öğütleri ahlaki ve dinî kurallar formunda ilettiğinden hükümdara ‘zor’un dışında meşruiyeti de sağlayacak pratik ilkeler önermişlerdir. Siyasal, hukuki, medeni hâller, kısaca hayatın büyük bir kısmı adap/edep ve ahlak ilkeleriyle yönlendirildiği için siyasetnamelerin dili de etiğe dayalıdır. (...) Siyasetnamelerde ‘doğru’ siyaset etiğin ‘iyi’ kavramından elde edilen sonuçla tanımlanır. Doğru siyasetin temel koşullarından biri de onu icra eden de aranan ‘iyi niyet’ ve eylemin kendisinin fertlerin faziletinden ortaya çıkmasıdır. Doğru siyaset, etiğin iki işlevi olan gereklilik ve ideal olana bağlanmak zorundadır” (2017: 98).

Siyaset kaynağını ahlaktan, ahlak ise dinden almaktadır. İslam toplumunda, ahlaki kuralların temelini *Kur’ân-ı Kerîm* ve hadisler oluşturur (Levend, 1963a: 89). Levend, ahlak kitaplarını sınıflandırırken nasihatnameler ve siyasetnameleri iki farklı grup olarak ele alsa da siyasetnameler; nasihatname türüyle sıkı ilişki içerisinde. Dinçer, siyasetnameleri tanımlarken “Siyasetnameler doğrudan hükümdara ve diğer yöneticilere yönelik yazılan, ağırlıklı olarak siyasi nitelikte tavsiyeleri içeren bir nasihatname türüdür.” ifadesini kullanır (2018: 30). Siyasetnamelerde devlet yönetimi konusu ele alınır. Genellikle hükümdarlar için yazılsa da vezirler için yazılmış siyasetnameler de vardır. Levend, hükümdarlar için yazılmış siyasetnamelerin konusunu şu şekilde özetler: “Siyasetnamelerde, hükümdarlarda bulunması gereken vasıflar belirtilir; saltanatın esasları ve şartları sıralanır. Zamanın anlayışına ve inanışına göre en uygun örgütün nasıl olması gerektiği, bu amaca hangi yollardan ulaşılabileceği gösterilir. Halkın durumu, toplumun hâli anlatılarak hükümdarlara öğütler verilir. Kötü yönetimin zararlı sonuçları açıklanır” (1963b: 168). Vezirler için yazılan siyasetnamelerde ise vezirlerin sahip olması gereken özellikler, vezirlerin görevleri, devletle ve halkla ilişkileri konu edilir (Levend, 1963b: 168).

Siyasetname için yapılmış tanımlar ve bu türdeki eserlerin muhtevası göz önüne alındığında siyasetnamenin siyaset, ahlak ve nasihat disiplinlerini bir arada bulduran bir tür olduğunu söylemek mümkündür. Nasihatnamelerde kişiye “iyi insan olma bilgisi” sunulurken siyasetnamelerde “hem iyi insan hem de iyi yönetici olmanın koşulları” gösterilir (Dinçer, 2018: 30). Türün bu özelliği siyasetnamelerde öğreticiliğin ön planda olduğunu ortaya koymaktadır. Muhatabı çoğunlukla hükümdar, vezir ve yönetici sınıfı olsa da siyasetnamelerle hükümdar kadar halkın da eğitilmesi ve ders alması amaçlanır. Çünkü “Sultana nasihat umuma nasihattir. Umuma nasihatte ise âlemin tamamıyla düzene girmesi ve bütün işlerin nizama sokulması söz konusudur. (...) Şüphesiz sultan

herhangi bir yola meylettiğinde halkı da o yola meyleder, sultan herhangi bir yolu terk ettiğinde halkı da terk eder” (Sarıbyık, 1996: 99).

Siyasetnameler eserin hitap ettiği kişiye göre farklı adlar alır. Siyasetname hükümdar için yazıldıysa “nasîhatü’l-mülûk, âdâbü’l-mülûk, tuhfetü’l-mülûk, zahîretü’l-mülûk, enîsü’l-mülûk”; vezir için yazıldıysa “nasîhatü’l-vüzerâ, tuhfetü’l-vüzerâ, hadîkatü’l-vüzerâ, mir’âtü’l-vüzerâ”; hem sultan hem vezir için yazıldıysa “nasîhatü’s-selâtin ve’l-vüzerâ” adlarını alır (Uğur, 1988: 20). Kömbe siyasetnamelerin yazılma amaçlarını şu şekilde özetler:

“-Yoğun siyasi ve askerî işler sonrasında özlü sözler, hikâyeler ve şiirler vasıtasıyla edebî bir incelik kazandırılarak idarecileri zihinsel olarak rahatlatmak.

-İdarecilerin devlet idaresi konusunda tarihî tecrübelerden ibret almalarına yardımcı olmak.

-İdarecilerin idare edilenlere, idare edilenlerin de idarecilere nasıl davranması gerektiği konusundaki kuralları ve saray adabını açıklamak.

-Devlet ve toplumun varlığını sürdürebilmesi için zorunlu olan temel ilkeleri göstermek.

-Devlet idaresinde bir problemle karşılaşıldığında bu problemin çözümü hususunda tavsiyede bulunmak” (2018: 203-204).

Hem idarecilere hem de halka yol göstererek devletin bekasını sağlamak amacıyla yazılan siyasetnameler İslam dünyasında hicretin ilk asırlarından itibaren yazılmaya başlanmıştır. *Kur’ân-ı Kerîm* ve hadislerde devlet yönetimi, Hz. Peygamber ve dört halife dönemindeki uygulamalar, mektuplar ve sözlü rivayetler ilk dönem siyasetnamelerinin başlıca kaynaklarıdır. Sanskritçe’den Pehlevîceye tercüme edilen Pançatantra’nın İbnü’l-Mukaffa (ö. 142/759) tarafından Kelîle ve Dimne adıyla yapılan Arapça çevirisi, İran kültüründe yaygın olan “andarzname” (pendname) adlı nasihat kitapları, Yunan filozofları Eflâtun ve Aristo’nun devlet felsefesine dair görüşleri o dönem siyasetnamelerinin diğer kaynaklarıdır. Hz. Ali’nin Mısır Valisi Mâlik el-Eşter’e gönderdiği rivayet edilen ve görevliyken yapması gerekenleri içeren *Nehcu’l-Belâga* adlı eserin içinde yer alan hacimli mektup, İslam tarihinde ilk siyasetname örneklerinden kabul edilmektedir (Adalıoğlu, 2009: 37, 304).

Yûsuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig* adlı eseri Türk edebiyatında siyasetname türünün örnekleri arasında zikredilir (Levend, 1963b: 184). Eser 462/1069-70 yılında Karahanlı Hükümdarı Süleymân Arslan Hakan oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Hân’a sunulmuştur. Yûsuf Has Hâcib eserde “fert, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir biçimde

düzenlenmesinde zaruri olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin nelerden ibaret olduğu, bunların nasıl elde edileceği ve nasıl kullanılacağı” üzerinde durmuştur (DİA, 2002: 26, 478). Osmanlı Devleti’nde ise siyasetname geleneği tercüme eserlerle başlar. I. Murâd’a (ö. 791/1389) sunulan Kelîle ve Dimne ve II. Murâd’ın (ö. 854/1451) emriyle Mercimek Ahmed (ö.?) tarafından çevrilen *Kâbûs-nâme* ilk tercüme siyasetnamelerdendir. Ayrıca Şeyhoğlu Mustafa’nın (ö. 817/1414) Germiyan Beyi Süleymân Şah’ın (ö. 788/1387) emriyle çevirdiği *Marzubân-nâme* de ilk dönem eserlerindedir. İlk telif siyasetnameler ise Cemâleddîn Aksarâyî’nin (ö. 791/1489) *Ahlâk-ı Cemâlî*, 1401 yılında Şeyhoğlu Mustafa (ö. 817/1414) tarafından kaleme alınan *Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulemâ*, Ahmed b. Hüsâmeddîn Amâsî’nin (ö. 1406’dan sonra) *Mir’âtü’l-Mülûk* ve Kâsım b. Seydî el-Hâfız’ın *Enîsü’l-Celîs* adlı eserleridir (Arıcı, 2016: 3; Yılmaz, 2009: 37, 306). Batılı kaynaklarda yer almayan ancak Müslüman yazarların Aristo’ya atfettikleri bazı eserler de XIV. yüzyılda çevrilmeye başlanır. Yazarı bilinmeyen *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Cenk* bu eserler arasındadır (Dinçer, 2018: 251). XV. yüzyılda Musannifek tarafından Mahmûd Paşa adına yazılan, Paşa’nın da Fatih Sultan Mehmed’e sunduğu *Tuhfetü’s-Selâtîn* ile İdrîs-i Bitlisî’nin *Kânûn-ı Şehenşâhî*’si önemli siyasetnameler arasındadır (Yılmaz, 2009: 37, 305).

XVI. yüzyıla gelindiğinde siyasetname sayısında artış yaşanır. Siyasetnamelerin çoğunlukla kriz döneminde yazıldığına dair bir kanaat oluşsa da bu eserlerin en fazla yükseliş ve refah dönemlerinde yazıldığı anlaşılmıştır (Dinçer, 2018: 62). Osmanlı Devleti de XVI. yüzyılda en parlak dönemini yaşamış, yüzyıl sonunda ise duraklama devresine girmiştir. Devletin durumu siyasetnamelerin sayısının artması üzerinde etkili olmuştur. Çolak, XVI. yüzyılda Osmanlı’nın durumu ve siyasetnamelerin telifi arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar:

“Osmanlı Devleti’nde, XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak baş gösteren nüfus artışı, mali bunalım, merkez ve taşra teşkilatındaki boşluklar ve Celali fetreti gibi iç buhranların yanı sıra, o dönemin dünyasındaki şartların Osmanlı’nın aleyhine büyük gelişmeler göstermesi dönemin düşünürlerini ve devlet yönetiminde deneyimi olanları yeni çözümler aramaya yöneltmiştir” (2003: 342).

XVI. yüzyılda telif ve tercüme çok sayıda siyasetname kaleme alınmıştır. Lutfî Paşa’nın *Âsaf-nâme*, Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Nushatü’s-Selâtîn ve Fusûlü’l-Hal ve’l-Akd ve Usûlü’l-Harc ve’n-Nakd*, Kınalızâde Ali Efendi’nin *Ahlâk-ı ‘Alâî*, Taşköprizâde Ahmed’in *Miftâhü’s-Saâde*, Yûnus b. Halîl’in *Mi’yârü’l-Esrâr*, Dede Cöngî’nin *es-*

Siyâsetü’ş-Şer’iyye, ‘Âşık Çelebi’nin *Mi’râcü’l-Ayâle*, Birgivî Mehmed Efendi’nin *Zühru’l-Mülûk*, Abdüsselâm el-Amâsî’nin *Tuhfetü’l-Ümerâ* ve Hasan Kâfi el-Akhisarî’nin *Usûlü’l-Hikem fî-Nizâmi’l-Âlem* adlı eserleri bu yüzyılda telif edilmiş siyasetnamelerdir (Dinçer, 2018: 265).

XVI. yüzyıl siyasetname tercümeleri açısından da oldukça verimlidir. Ali b. Şihâbüddîn b. Muhammed Hemedânî’nin (ö. 786/1385) *Zahîretü’l-Mülûk* adlı eseri bu yüzyılda üç farklı kişi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Alâeddîn Ali Çelebi (ö. 950/1543), *Kelîle ve Dimne*’nin Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tarafından yapılan Farsça çevirisi *Envâr-ı Süheylî* adlı eseri *Hümâyûn-nâme* adıyla Türkçeye çevirmiştir. Kanuni Sultan Süleymân’a sunulan eser Farsça aslını aşmış, büyük hayranlık uyandırmıştır. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi’nin Farsça *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eseri de bu yüzyılda dört farklı kişi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Aristo’ya atfedilen ancak ona ait olmayan *Sırru’l-Esrâr* ya da *es-Siyâse fî-Tedbîri’r-Riyâse* adlı eser de bu yüzyılda III. Mehmed’in hocası Akhisarî Nevâlî Nasûh Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Arıcı, 2016: 5-7). Gazâlî’nin (ö. 505/1111) *Nasihatü’l-Mülûk* adlı eseri de bu yüzyılda en çok tercüme edilen eserler arasındadır. Eser altı farklı kişi tarafından çevrilmiştir. *Nasihatü’l-Mülûk*, bu yüzyılda Abdussamed b. Seydî Ali b. Dâvûd Diyarbekrî (ö. 1539’dan sonra), Ahmed b. Mu’allimzâde el-Edhemî, ‘Âşık Çelebi (ö. 1572), Vücûdî (ö. 1612), ‘Alâî b. Muhibbî ve ismi bilinmeyen iki müellif tarafından tercüme edilmiştir (Yazar, 2011: 116-124).

Siyasetname sayısındaki artışta önemli bir etken de eserin yönetici tarafından talep edilmesidir. XVI. yüzyılda Osmanlı sarayı ve saray çevresi siyasetnamelere yoğun ilgi göstermiştir. Bu yüzyılda yazılan telif, tercüme ve şerh türündeki siyaset metinlerinin büyük kısmı padişah, şehzade, paşa ve nüfuz sahibi kimselere sunulmuştur. Bu eserler Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde kaleme alınmıştır (Arıcı, 2016: 9). Yüzyıl başında II. Bâyezîd’in şehzadesi Korkut’un kaleme aldığı *Da’vetü’n-Nefsi’t-Tâliha ile’l-A’mâli’s-Sâliha* adlı eser de bir siyasetname olarak değerlendirilebilir. Eserin dili Arapçadır. Korkut eseri saltanat davası gütmediğini ifade ederek inzivaya çekildiği dönemde kaleme almıştır. Eserde “II. Murâd’ın tahtı terki ve yerine oğlunun geçmesi, Rodos’ta mahpus bulunan Müslüman esirlerin kurtarılmasının gerekliliği, Kemal Reis’in bunun için görevlendirildiği gibi” bazı siyasi konular işlenir (Emecen, 2002: 26, 207). 919/1513-14 tarihinde yazılan Farsça *Risâle-i Siyâsiyye berâ-yı Sultân Selîm* Yavuz Sultan Selîm’e sunulmuştur (Arıcı, 2016: 9). Orhan Çolak siyasetnamelerle ilgili

çalışmasında Nahifî Mehmed Efendi'nin Ebu'n-Necib Sühreverdi'nin *Nehcü's-Sülûk fî-Siyâseti'l-Mülûk* adlı eserinin Yavuz Sultan Selîm tarafından sık sık okunduğunu ifade ettiğini kaydeder (2003: 342). XVI. yüzyılda yazılan siyasetnameler ve eserlerin sunulduğu kişiler şu şekildedir:

Kanuni Sultan Süleymân'a sunulan eserler:

-İdris-i Bitlisî (ö. 926/1520)-*Kanûn-i Şehinşâhî* (Şehzadeliği döneminde sunulmuştur.)

-Lütfî Paşa (ö. 970/1563)-*Âsaf-nâme*

-'Âşık Çelebi (ö. 972/1572)-*Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fî-Nasîhati'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk* (Rüstem Paşa aracılığıyla sunulmuştur) (Arıcı, 2016: 9-10).

Şehzade Mustafa'ya sunulan eserler:

-Sürûrî (ö. 969/1562)-*Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk* (Arıcı, 2016: 10).

II. Selîm'e sunulan eserler:

-Zihni Efendi (ö. 985/1577)-*Gencîne-i Sa'âdet*

-'Âşık Çelebi (ö. 979/1572)- *Mi'râcü'l-İyâle ve Minhâcü'l-Adâle*

-Mustafa b. Evronos (ö. ?)-*Kitâb-ı Firâset ve Kıyâfet*

-'Alâî b. Muhibbî (ö. 966/1558'den sonra)-*Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk* (Arıcı, 2016: 10).

Şehzade Bâyezîd'e sunulan eserler:

-'Alâî b. Muhibbî (ö. 966/1558'den sonra) *Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk* (Bâyezîd'in lalası Sinân Beg'e sunulmuş.)

-Firâkî Abdurrahmân Çelebi (ö. 988/180) *Ahlâk-ı Muhsinî* (Arıcı, 2016: 10).

III. Murad'a sunulan eserler:

-Kâtip Mustafa *Zahîretü'l-Mülûk*'un Türkçe çevirisi.

-Ca'fer İyânî (ö. 1023/1614'ten sonra) *Nesâihu'l-Mülûk* (Arıcı, 2016: 11).

Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa'ya (ö. 1017/1608) sunulan eserler:

-Ca'fer İyânî (ö. 1023/1614'ten sonra) *Zübdetü'n-Nesâyih ve Umdetü't-Tevârih* (Arıcı, 2016: 11).

Semiz Ali Paşa'ya (ö. 972/1565) sunulan eserler:

-Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 979/1572)-*Ahlâk-ı 'Alâî* (Arıcı, 2016: 11).

Çalışmamızın konusu olan *Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk, Nasîhatü'l-Mülûk*'un 'Alâî b. Muhibbî tarafından XVI. yüzyılda yapılmış tercümesidir. Eserin nüshalarının Kanuni Sultan Süleymân ve onun şehzadelerinden Şehzade Bâyezîd'in lalası Sinân Beg'e ve Şehzade Selîm adına düzenlendiği görülür. Müellif, *Nasîhatü'l-Mülûk*'u tercüme ederken eserin aslına bağlı kalmakla birlikte esere eklemelerde bulunmuştur. Bu eserle ilgili daha önce yapılmış iki çalışma vardır. Sadık Yazar "Gazâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri" adlı çalışmasında eserin müellifi, yazılış amacı ve nüshaları hakkında bilgi verir (2011: 119-122). Muhammed Salih İzgöer eser hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. "Alâî B. Muhibbî Eş-Şîrâzî'nin 'Netîcetü's-Sülûk fî-Terceme-i Nasîhati'l-Mülûk' Adlı Eseri ve Siyaset Düşüncesi" adlı çalışmasında eserin Pertevniyal 1011 numaralı nüshasından hareketle eseri incelemiş ve siyaset bilimi açısından değerlendirmiştir (2017). Yusuf Gökkaplan, eserle ilgili *Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk* (Metin-İnceleme-Dizin) başlıklı bir doktora tezi hazırlamıştır. Ancak üç çalışmada da eserin tenkitli metnine yer verilmemiştir. Yazar ve İzgöer, Pertevniyal 1011 dışındaki nüshaları tanıtmış; eserle ilgili bilgileri müellif nüshası kabul ettikleri Pertevniyal 1011 nüshasına dayandırmıştır. Gökkaplan ise Nuruosmaniye nüshasını müellif nüshası kabul ederek eserin tek nüshaya dayalı metnine yer verse de bazı hususları gözden kaçırmıştır. Bu çalışmalar, eserle ilgili bize yol göstermiş; çalışmamıza katkı sağlamıştır. Çalışmamızda eserin tüm nüshalarını inceledikten sonra beş nüshaya dayalı tenkitli metnini oluşturduk. Çalışma sonucunda eserin nüshaları ve metni hakkında diğer çalışmalarda yer almayan yeni bilgiler elde ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

GAZÂLÎ VE NASÎHATÜ'L-MÛLÛK

1. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî

1.1 Hayatı

Künyesi Ebû Hâmid'dir. İran'ın Horasan bölgesinde bugünkü adı Meşhed olan Tûs şehrinde 450/1058 yılında doğdu. Künyesi Ebû Hâmid olsa da bu adda bir oğlu olup olmadığı bilinmemekte, oğlu varsa da küçük yaşta vefat ettiği düşünülmektedir. Hüccetülislam ve Zeynüddîn lakaplarıyla tanınır. Doğduğu kasabaya nispet edilerek kendisi için Tûsî adı da kullanılır. Ortaçağ Batı skolastikleri, onu "Abuhamet" ve "Algazel" adlarıyla tanır. Ancak kendisi için kullanılan "Gazâlî" adı, isminin ve diğer lakaplarının önüne geçmiştir. Kendisine nispet edilen bu adın doğrusunun "Gazâlî" mi yoksa "Gazâlî" mi olduğu konusu tartışmalıdır (Çağrı, 1996: 13, 489). Bu tartışmaların sebebi; Ebû Hâmid'e verilen "Gazâlî" adının kendisinin doğduğu "Gazâle" adlı köyden mi yoksa babasının mesleği olan "yün eğirici, iplikçi" anlamına gelen "gazzâl" sözcüğünden mi kaynaklandığının bilinmemesidir.

Fars asıllı olduğu düşünülen Gazâlî'nin ailesi hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Babasının adı Muhammed'dir. Tûs'ta bir iplikçi dükkânı vardır. Gazâlî'nin bir erkek, birkaç da kız kardeşi vardır. Gazâlî'nin babası tasavvuf konusuyla ilgili bir kişidir. Oğulları Muhammed ve Ahmed'in iyi bir eğitim almasını ister. Bu nedenle, bir sûfî dostundan oğullarının eğitimi için yardım ister. Gazâlî, eğitim hayatının ilk dönemlerini bu baba dostunun desteğiyle geçirmiş olmalıdır. Daha sonra, 1073 yılında Tûs'ta Ahmed b. Muhammed er-Râzkânî (Râzekânî) adlı âlimden fıkıh dersleri alarak ileri öğrenimine başlar. Tûs'tan sonra Cürcân'a giderek İsmâ'îlî adlı bir kişinin öğrencisi olur. Bu kişinin kim olduğu ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Gazâlî'nin hocasının İsmâ'îl b. Mes'ade olduğu ihtimali doğru kabul edilir (Çağrı, 1996: 13, 490). Cürcân'da beş yıl kalan Gazâlî'nin burada fıkıhla birlikte hadis eğitimi de aldığı düşünülmektedir. Tûs'a dönüş yolunda eşkıyalar tarafından soyulan Gazâlî, eşkıya reisinden ders notlarını geri ister. Bu

notların, Gazâlî'nin "*Ta'lika*" adıyla bilinen ilk eserini oluşturduğu tahmin edilmektedir (Çağrııcı, 1996: 13, 490).

Gazâlî, eğitim için Cürcân'ın ardından Nîşâbûr'a giderek Nizâmiye Medresesine girer ve İmamülharemeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) öğrencisi olur. Çağrııcı, olağanüstü bir zekâ ve hafızaya sahip olduğu kaydedilen Gazâlî'nin Nîşâbûr'dan önceki eğitimi döneminde fıkıh, hadis, akâid, gramer gibi konularda yetişmiş olduğunu; Nîşâbûr'da ise mantık, kelam, felsefe konularında bilgi edindiğini belirtir (1996: 13, 490). Nîşâbûr'da yoğun bir eğitim süreci geçiren Gazâlî, tasavvufla da burada tanışmış; Tûs ve Nîşâbûr'un meşhur sûfîlerinden, Ebû Ali el-Fârmedî'den ders almıştır. Hocası el-Cüveynî'nin ölümünden sonra Gazâlî, Vezir Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) yanına gider. Daha yirmi sekiz yaşında olmasına rağmen Vezir tarafından saygıyla karşılanır. Burada altı yıl kalıp bilgisini arttırdıktan sonra, 484/1091 yılında Nizâmülmülk tarafından Bağdat Nizâmiye Medresesi müderrisi olarak atanır. Nizâmiye Medresesinde dört yıllık görevi süresince öğrencilere ders vermenin yanında felsefe alanında kendini yetiştirmiş ve eserlerini kaleme almıştır. Gazâlî 499/1095 yılında görevini kardeşi Ahmed Gazâlî'ye (ö. 520/1126) bırakarak kendi isteğiyle Şam'a gider. Şam'daki iki yıllık inzivanın ardından bir süre de Kudüs'te inzivaya çekilir. Daha sonra hac görevi için Hicaz'a giden Gazâlî, aile ve memleket hasretiyle vatanına döner. 500/1106 yılında Sultan Sencer'in veziri Nizâmülmülk'ün oğlu Fahrülmülk'ün isteğiyle Nîşâbûr'da Nizâmiye Medresesinde yeniden müderrisliğe başlar. Burada üç yıl görev yaptıktan sonra sağlık sorunlarının da etkisiyle 503/1109 yılında Tûs'a döner. Evinin yanına bir medrese ve hangâh yaptırarak kalan ömrünü, gönül ehli kimselerle bir arada geçirmeyi arzular. Gazâlî iki yıl sonra 14 Cemaziyelahir 505/18 Aralık 1111 tarihinde vefat eder. Mezarı İrân'ın Tûs şehrinde, Şair Firdevsî'nin mezarının yakınındadır (Çağrııcı, 1996: 13, 490-494).

1.2. Edebî Kişiliği

Gazâlî; kelam, fıkıh, tasavvuf, felsefe, mantık, eğitim, ahlak ve siyaset gibi çeşitli konularda kendini yetiştirmiş bir ilim adamıdır. İlmî konulara olan merakı ve şüpheli yaklaşımı onun farklı konularda araştırma yapmasına ve sonuçlara ulaşmasına zemin hazırlar. Öğrenme gayreti ve araştırma çabası, Gazâlî'nin farklı disiplinlerde yetkin biri olmasını sağlamıştır.

Gazâlî; meraklı, şüpheli ve kolay ikna olmayan tabiatı sebebiyle bilgiyi kabul etmeden evvel sorgulayan ve araştıran bir âlimdir. Akla ve düşünceye önem veren

yaklaşımı kendisini sorgulamaya itmiş ve gerçeği arama yolunda felsefe ile karşılaşmasını sağlamıştır. Tek bir gerçek olduğuna inanan Gazâlî; kendisinden önce bilgi ve hakikat hakkındaki öne sürülen görüşleri incelemiş, ancak bu görüşlerin sahiplerinin birden fazla gerçeği kabul ettiğini görmüştür. Gazâlî, araştırmaları sonucunda gerçeği yalnızca kendi aklı ve gayreti ile bulması gerektiğini düşünür. Bu arayış; onun farklı görüş ve düşüncelerle karşılaşmasını sağlamış, felsefe alanındaki bilgisini arttırmış ve bu sahaya katkı yapacak eserler yazmasına imkân vermiştir (Çağrı, 1996: 13, 494).

Gazâlî'nin yaşadığı XI. yüzyıl, kelim ilminin değişim geçirdiği bir zaman dilimidir. Bu yüzyılda, mantık metodu kelam ilminde kullanılmaya başlanmıştır. Gazâlî'nin hocası el-Cüveynî ile İbn Hazm; bu konuda çalışmalar yapmış olsa da çalışma düzeni, ilmî şöhreti ve devlet katındaki itibarı sebebiyle mantık ilmi Gazâlî ile meşruiyet kazanmıştır. Kendisinden önceki klasik bakış açısını reddeden Gazâlî'nin felsefi metodoloji ile kelam eseri yazan ilk kişi olduğu kaydedilir (Özervarlı, 1996: 13, 505-506). Bu durum, Gazâlî'nin kelam sahasında hatırı sayılır bir şöhrete sahip olmasını sağlar. Gazâlî, kelam ilminin amacını dalalet ve bidatle mücadele olarak görür. Bu nedenle Bâtınîleri ve bazı filozofları eleştirmek amacıyla eserler kaleme alır.

İslam dünyasında tasavvuf düşüncesi, Gazâlî ile meşruiyet kazanmış ve gelişip yaygınlaşmıştır. Gazâlî'nin tasavvufla tanışması çocukluk yıllarına dayanır. Babasının kendisini ve kardeşini eğitimleri için emanet ettiği dostu bir sûfidir. Nîşâbûr'daki eğitimi sırasında Ebû Ali el-Fârmedî'den dersler alır. Tasavvufa ilgi duyan ve bu alanda kendini geliştirmeye gayret eden Gazâlî için tasavvuf, "gerçeğe ulaşmanın bir yolu"dur. Gazâlî; kelam, felsefe ve Ta'limiyye yoluyla gerçeğe ulaşmayı denese de bunda başarılı olamadığını belirtir. Bunların ardından tasavvufa başvurduğunu ve aradığını tasavvufta bulduğunu *el-Münkız mine'd-Dalâl* adlı eserinde kendisi kaydeder (Uludağ, 1996: 13, 515). Gazâlî, tasavvufu bir yaşam biçimi hâline getirmiş; Bağdat'taki müderrislik görevinin ardından gittiği Şam'da bir sûfi gibi yaşamış ve inzivaya çekilmiştir. Tasavvufla ilgili eserlerinde, tasavvufun Müslümanlar tarafından kabul görmesi ve yüceltilmesi için çaba sarf etmiştir.

Gazâlî'nin çok önem verdiği konulardan biri de ahlakıdır. İslam toplumunun ahlaki problemleri ve bunların çözüm yolları ile yakından ilgilenmiştir. Bu sahadaki çalışmalarında temel kaynağı *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerdir. Onu ahlak konusunda ön plana çıkaran ve farklı kılan özelliği; onun kelam, fıkıh, hadis, felsefe gibi diğer

disiplinler konusunda da bilgi sahibi olması ve gelenekçi ahlakı, felsefi ve tasavvufi ahlakla birbirine yaklaştırmasıdır (Çağrı, 1996: 13, 500).

Gazâlî'nin fıkıh alanında da önemli çalışmaları vardır. Bu alandaki çalışmaları kelam, felsefe ve tasavvuf kadar ön plana çıkmamıştır. Bunun sebebi, müellifin fikir planındaki etkilerinin diğer disiplinlere yoğunlaşmış olmasıdır. Fıkıh alanındaki çalışmaları ise elde bulunan malzemeyi değerlendirme, yanlışlıklardan ayıklama ve sistemli hâle getirme şeklinde özetlenebilir (Dönmez, 1996: 13, 511).

Gazâlî; bahsi geçen farklı disiplinlerdeki çalışmaları ve İslam dünyasına etkisi sebebiyle din adamı, kelamcı, fakih, mutasavvıf ve düşünür kimliğiyle İslam medeniyetinin düşünce dünyasında önemli bir yer edinmiştir.

1.3. Eserleri

Gazâlî; çalışma alanının genişliğinin yanında üretkenliğiyle de tanınmış bir müelliftir. Kendine verilen “Hüccetülislam” unvanı onun hem kendi devrinde hem de sonraki devirlerde ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bekir Karlığa; Gazâlî'nin hayatında birbirinden farklı dönemler bulunduğunu, bu durumun onun eserleri üzerinde de etkili olduğunu, bu nedenle bazı yazarların onun eserlerini dönemlere göre tasnif etmeyi müellifin fikir hayatını takip açısından önemli saydığını kaydeder (1996: 13, 518). Gazâlî'ye nispet edilen eserlerin sayısı oldukça fazladır. Maurice Bouyges 404, Bedevî ise 450 eserin adını kaydeder. Ancak iki araştırmacı da bu eserler arasında yanlışlıkla Gazâlî'ye nispet edilen ya da onun eserlerinin seçkisi ya da özeti niteliğinde eserler bulunduğunu belirtir. Gazâlî'ye ait olduğu kabul edilen eserler; kendi eserlerindeki atıflar, müellif hakkında bilgi verilen klasik kaynaklar ve dünya kütüphanelerinde kayıtlı eserlerin incelenmesiyle belirlenmiştir (Karlığa, 1996: 13, 518).

Gazâlî'nin eserleri konu ve telif tarihleri dikkate alınarak şu şekilde sıralanabilir:

1.3.1. Fıkıh Konulu Eserleri

1. *el-Menhûl fi'l-Usûl (el-Menhûl min-Ta'likâti'l-Usûl)*: Gazâlî'ye aidiyeti tartışılan eserlerden biridir. Gazâlî'nin ilk kalem tecrübesi kabul edilir. Eserin, hocası el-Cüveynî'nin (ö. 485/1085) ölümünden bir süre önce ya da sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Eserde; şeri hükümler, bilgi problemi, beyan, emir-nehiy, umum-husus, kavram, peygamberlik, haber, cerh ve tadil, nesih, icma, kıyas, talil, tercih ve Şâfiî mezhebinin diğer mezheplere üstünlüğü gibi farklı konular işlenir. On adet yazma nüshası

vardır. Muhammed Hasan Heyto tarafından üç nüshaya dayalı metni yayımlanmıştır (Karlığa, 1996: 13, 518).

2. *el-Basît fi'l-Fürû*: Şâfiî mezhebinin “fürû” kısmı ile ilgilidir. On civarında yazma nüshası günümüze ulaşmıştır (Karlığa, 1996: 13, 518).

3. *el-Vasît*: Şâfiî fikhı ile ilgili bir eserdir. Eserin ön sözünde; Gazâlî, *el-Basît*'in büyük ve hacimli olması dolayısıyla orta hacimde bir esere ihtiyaç duyduğunu belirtir. Çeşitli nüshaları günümüze ulaşmıştır. Eserin iki cildi, Ali Muhyiddîn Ali el-Karadâğî tarafından neşredilmiştir (Karlığa, 1996: 13, 518-519).

4. *el-Vecîz*: Eser, kısa ve özlü sözlerden meydana gelir. Pek çok nüshası günümüze ulaşan *el-Vecîz* Kahire'de basılmıştır (Karlığa, 1996: 13, 519).

5. *el-Fetâvâ*: Gazâlî'nin bazı fetvalarını içeren eseridir. M. Abdullah Annan tarafından neşredilmiştir (Karlığa, 1996: 13, 519).

6. *el-Müstasfâ fi'l-İlmi'l-Usûl*: Gazâlî'nin ömrünün sonuna doğru, Nişâbûr'da iken kaleme aldığı düşünülen eseridir. Müellif eserde fıkıh ve mantığı birleştirmiştir. İlk kez 1322/1904 yılında Bulak'ta yayımlanmış, daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır (Karlığa, 1996: 13, 519).

7. *Hulâsatü'l-Muhtasar ve Nukâvetü'l-Mu'tasar*: Şâfiî fikhı âlimi Müzenî'nin İmam Şâfiî'ye ait *el-Üm* adlı eseri özetlediği *Muhtasar min-İlmi'l-İmâmi'n-Nefs Muhammed b. İdrîs* adlı eserinin özetidir. Bilinen tek nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde (Karlığa, 1996: 13, 519).

8. *Gâyetü'l-Gavr fi-Dirâyeti'd-Devr (Gâyetü'l-Gavr fi-Mesâili'd-Devr)*: Kâdî ibni Süreyc'in boşanma hakkındaki görüşlerine karşılık olarak yazılmış bir eserdir. Beş nüshası günümüze ulaşmıştır (Karlığa, 1996: 13, 519).

9. *et-Ta'lika fi-Fürû'i'l-Mezheb*: Gazâlî'nin öğrencilik yıllarında tuttuğu notlardan oluşan eseridir (Karlığa, 1996: 13, 519).

10. *Me'âhizü'l-Hilâf*: Müellifin Şâfiîlerle arasındaki hilafı konu edindiği eser, günümüze ulaşmamıştır (Karlığa, 1996: 13, 519).

11. *Tehzîbü'l-Usûl*: Fıkıh usulünü konu edinen eser, günümüze ulaşmamıştır (Karlığa, 1996: 519).

1.3.2. Metadoloji-Mantık Konulu Eserleri

1. *Mi'yârü'l-İlm*: Aristo mantığıyla ilgili bir eserdir. 488/1095 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. *Mi'yârü'l-'Akl*, *Mi'yârü'l-'Ukûl* ve *Mi'yârü'n-Nazar* adlarıyla da bilinir.

Beş yazma nüshası olduğu bilinmektedir. İlk olarak 1329/1911 yılında Kahire’de basılmıştır (Karlığa, 1996: 13, 519).

2. *Mihakkü'n-Nazar fi- 'İlmi'l-Mantık*: Eserin konusu kıyas ve tanımlardır. Müellif, eserin sonunda bu eserindeki bazı konuları *Mi'yârü'l- 'İlm*'de daha ayrıntılı olarak ele aldığını kaydeder. Muhammed Bedreddîn en-Na'sanî tarafından neşredilmiştir (Karlığa, 1996: 13, 519).

3. *Şifâ'ü'l-Galil*: Eserin tam adı *Şifâ'ü'l-Galil fi-Beyâni Mesâili't-Ta'lil (Şifâ'ü'l-'Alil fi'l-Kıyâs ve't-Ta'lil)*'dir. Hamdî el-Kebîsî tarafından tenkitli neşri yapılmıştır (Karlığa, 1996: 13, 519).

4. *el-Kıstâsü'l-Müstakîm*: Eserin konusu, Bâtınîlerin sıkça üzerinde durduğu “mizan” kavramıdır. Bâtınîlere cevap mahiyetinde yazılmıştır. Eser, birçok defa basılmıştır. Victor Chelhot tarafından önceki baskıları ve Kastamonu İl Halk Kütüphanesi nüshaları karşılaştırılarak yeniden yayımlanmıştır (Karlığa, 1996: 13, 520).

5. *Lübâbü'n-Nazar: Mi'yârü'l- 'İlm*'de ve bazı kaynaklarda adı geçen eser, günümüze ulaşmamıştır (Karlığa, 1996: 13, 520).

6. *Tahsînü'l-Me'âhiz*: Gazâlî, *Mi'yârü'l- 'İlm*'de bu eserden bahsetmiş; ancak eser günümüze ulaşmamıştır (Karlığa, 1996: 13, 520).

7. *el-Mebâdî ve'l-Gâyât: Mi'yârü'l- 'İlm*, *el-Müstasfâ* ve *Mihakkü'n-Nazar*'da bahsedilen bu eser kaybolmuştur (Karlığa, 1996: 13, 520).

1.3.3. Kelam Konulu Eserleri

1. *Fedâihu'l-Bâtiniyye*: 488/1095 yılında kaleme alınmıştır. Eserde Bâtınî görüşler ele alınır. Eserin ilk neşri, I. Goldziher tarafından British Museumdaki eksik nüshaya dayalı olarak yapılmıştır. Daha sonra, Abdurrahman Bedevî bu nüsha ile Fas'ta Karaviyyin Kütüphanesinde bulunan nüshayı karşılaştırarak eseri yayımlamıştır (Karlığa, 1996: 13, 520).

2. *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*: Eserde; Allah'ın zatı, sıfatları, nübüvvet ve imâmet konuları işlenir. Günümüze ondan fazla nüshası ulaşmıştır. Çok sayıda baskısı vardır (Karlığa, 1996: 13, 520).

3. *el-Maksadü'l-Esnâ fi-Şerhi Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*: Allah'ın doksan dokuz isminin anlamlarını açıklamak üzere kaleme alınmış bir eserdir (Karlığa, 1996: 13, 520).

4. *Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zendaka*: Eser tevil ve tekfir konularını ele alır. Birçok defa basılmıştır. Süleyman Dünyâ tarafından yeniden neşredilmiştir

(Karlığa, 1996: 13, 520). *İslam'da Müsamaha* adıyla Süleyman Uludağ tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

5. *el-Kânûnü'l-Küllî fi't-Te'vil*: Gazâlî, eserinde şeytanla ilgili bazı hadisleri ele alarak tevil konusunu aydınlatmaya çalışır. İki nüshası günümüze ulaşmıştır. Eser, A. J. Casas y Manrique tarafından yayımlanmıştır (Karlığa, 1996: 13, 520).

6. *Risâle ilâ-Ebi'l-Feth Ahmed b. Selâme (er-Risâletü'l-Va'ziyye)*: Gazâlî'nin öğüt isteyen bir kişiye hitaben kaleme aldığı küçük bir risaledir. Muhyiddin Sabrî tarafından yayımlanmıştır. Bunun dışında başka baskıları da vardır (Karlığa, 1996: 13, 520).

7. *ed-Dürretü'l-Fâhire fi-Keşfi 'Ulûmi'l-Âhire*: Eserin Gazâlî'ye aidiyeti tartışmalıdır. Eserin konusu, kabir hayatı ve ahirettir. Eserin tenkitli neşirleri; Leon Gautier, Cemil İbrahim ve M. Abdülkadir Ahmed Ata tarafından yapılmıştır (Karlığa, 1996: 13, 520).

8. *İlcâmü'l-'Avâm 'an-'İlmi'l-Kelâm*: Eser, Haşviyye mezhebi mensuplarının teşbih ve teccime dair görüşlerini eleştirmek üzere yazılmıştır. İlk defa İstanbul'da basılan eserin birçok baskısı bulunmaktadır. Muhammed Mu'tasım el-Bağdâdî tarafından yeniden neşredilmiştir (Karlığa, 1996: 13, 520).

9. *Kavâ'idü'l-'Akâid*: Gazâlî, karşı çıktığı ve çürüttüğü görüşlerin doğrularını anlatmak üzere bu eseri kaleme almıştır. Eserin tenkitli neşri Mûsâ Muhammed Ali tarafından yapılmıştır (Karlığa, 1996: 13, 520).

10. *Hüccetü'l-Hak*: Müellif bu eseri kendisinden Bâtınîlikle ilgili bilgi istenmesi üzerine yazmıştır. Ancak eser günümüze ulaşmamıştır (Karlığa, 1996: 13, 521).

11. *Mufasssülü'l-Hilâf*: Eser, Gazâlî'nin Bâtınîlikle ilgili kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Günümüze ulaşmamıştır (Karlığa, 1996: 13, 521).

12. *ed-Dürcü (ed-Dercü) 'l-Merkûm bi'l-Cedâvil*: Müellif, Tûs'ta iken Bâtınîlerin kendisine yönelttiği soruları cevaplamak üzere bu eseri yazmıştır. Eser, günümüze ulaşmamıştır (Karlığa, 1996: 13, 521).

13. *el-Müntehal (el-Menhûl) fi-'İlmi'l-Cedel*: Bu eserin adı, bazı klasik kaynaklarda geçmektedir (Karlığa, 1996: 13, 521).

1.3.4. Felsefe Konulu Eserleri

1. *Makâsîdü'l-Felâsife*: Gazâlî'nin felsefeyle ilgili ilk eseridir. Eserin yazılış amacı, filozofların tutarsızlıklarını ortaya koymadan önce onların amaçlarını belirtmek

ve düşüncelerini ortaya koymaktır. Bu nedenle eserde, İbni Sînâ'nın eserlerinden özetler yapılmıştır. On kadar nüshası günümüze ulaşan eser, büyük ilgi görek pek çok dile çevrilmiştir. Muhyiddin Sabrî ve Süleyman Dünyâ tarafından yayımlanmıştır (Karlığa, 1996: 13, 521-522).

2. *Tehâfütü'l-Felâsife*: Eser filozofların tutarsızlıklarını göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Gazâlî, bu eserinde İslam düşünürleri Fârâbî ve İbni Sînâ'nın görüşlerini eleştirir. Eserin tenkitli neşrini Maurice Bouyges yapmıştır. H. Bekir Karlığa tarafından *Filozofların Tutarsızlığı* adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Karlığa, 1996: 13, 522).

3. *el-Madnûn Bih alâ-Gayri Ehlih*: Eser *el-Madnûnü'l-Kebîr* adıyla da bilinir. Eserin Gazâlî'ye aidiyeti tartışılmıştır. Ancak hem kendi ifadesi hem de İbni Rüşd ve İbni Teymiyye gibi düşünürlerin ifadesi bu şüpheyi giderir. Eser; Allah, melekler, peygamberler, ölümden sonraki hayat gibi konuları içerir. Çeşitli baskıları vardır (Karlığa, 1996: 13, 522).

4. *el-Madnûn Bih 'alâ-Ehlih*: Gazâlî, *el-Madnûn Bih alâ-Gayri Ehlih* adlı eserinde bu eserin adını vererek benzer konuda bir eser daha telif edeceğini söyler. Ancak eserin Gazâlî'ye aidiyeti şüphelidir. Eserin birden çok baskısı bulunmaktadır (Karlığa, 1996: 13, 522).

5. *er-Risâletü'l-Ledünniyye*: Ledünni bilginin imkânını konu edinen eserin Gazâlî'ye aidiyeti şüphelidir. Eserin çok sayıda baskısı vardır. En yaygını Muhyiddin Sabrî neşridir (Karlığa, 1996: 13, 522).

6. *Mişkâtü'l-Envâr*: Felsefi içeriği dolayısıyla eleştirilen eserin çeşitli baskıları vardır. Ebu'l-Alâ el-Afîfî tarafından neşredilmiştir. Süleyman Ateş, eseri Türkçeye çevirmiştir (Karlığa, 1996: 13, 522).

7. *el-Münkız mine'd-Dalâl*: Gazâlî, bu eserde kendi fikrî hayatının ilerleyişini konu edinir. Otobiyografik türdedir. Eser, tasavvufun akli ilimlerden ön planda olması sebebiyle eleştirilir. Cemîl Salîbâ ve Kâmil Ayâd eserin tenkitli neşrini gerçekleştirmiştir (Karlığa, 1996: 13, 522-523).

1.3.5. Tasavvuf-Ahlak Konulu Eserleri

1. *Mîzânü'l-'Amel*: Ahlak, amel ve tasavvufu konu edinen eserin dokuz kadar nüshası günümüze ulaşmıştır. Birçok baskısı bulunan eser, Süleyman Dünyâ tarafından neşredilmiştir (Karlığa, 1996: 13, 523).

2. *el-Ma'ârifü'l-'Akliyye*: Eserin tam adı *el-Ma'ârifü'l-'Akliyye ve Lübbü'l-Hikmeti'l-Îlâhiyye*'dir (*el-Ma'ârifü'l-'Akliyye ve'l-Esrârü'l-Îlâhiyye, el-Ma'ârifü'l-'Akliyye ve'l-Hikemü'l-Îlâhiyye*). Sekiz nüshası günümüze ulaşmıştır. Eserin beş nüshaya dayanan tenkitli neşri, Dario Cablanes tarafından yapılmıştır (Karlığa, 1996: 13, 523).

3. *İhyâ'u 'Ulûmi'd-dîn*: Gazâlî'nin Bağdat'tan ayrıldıktan sonra geçirdiği tefekkür döneminin ürünüdür. Dinî, felsefi, tasavvufi ve ahlaki konuları ele alır. Eserin birçok baskısı vardır. Tenkitli neşri yapılmamıştır. Ahmet Serdaroğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Karlığa, 1996: 13, 523). Mehmet A. Müftüoğlu'nun aynı adla yaptığı çeviri, dört cilt hâlinde yayımlanmıştır (Müftüoğlu, 2017). Eserin bunlardan başka tercümeleleri de vardır.

4. *Bidâyetü'l-Hidâye*: Eser, ilmin asıl amacının insanı doğruya götürmek olduğunu ve takvanın önemini konu edinir. Çok sayıda baskısı vardır. Tenkitli neşri Muhammed el-Haccâr tarafından yapılmıştır. İngilizce ve Almancaya çevrilmiştir (Karlığa, 1996: 13, 523).

5. *Cevâhirü'l-Kur'ân*: *Kur'ân*'ın özelliklerini, inceliklerini, sırlarını açıklama ve aydınlatma gayretiyle kaleme alınan eserin çok sayıda baskısı vardır (Karlığa, 1996: 13, 523).

6. *Kimyâ-yı Sa'âdet*: Müellife ait *İhyâ'u 'Ulûmi'd-dîn*'in Farsçaya tercümesi niteliğindedir. İki eserde yalnızca kullanılan başlıklar farklıdır. Vanlı Mustafa Efendi ve A. Faruk Meyan tarafından yapılmış Türkçe çevirileri vardır (Karlığa, 1996: 13, 523).

7. *Eyyühe'l-Veled*: Gazâlî'nin bir öğrencisinin kendisine “ahiret için faydalı olan amel”i sorması üzerine öğrencisine hitaben yazdığı eseridir. Eserin çok sayıda nüshası günümüze ulaşmıştır (Karlığa, 1996: 13, 523-524). İbrahim Barca, Mehmet Şevket Eygi ve Hüseyin Okur tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Barca, 2018; Eygi; 2019; Okur, 2004).

8. *Nasîhatü'l-Mülûk*: Üzerinde çalıştığımız *Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk* adlı eser, Gazâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk* adlı eserinin Türkçeye tercümesidir. *Nasîhatü'l-Mülûk*, Gazâlî'nin ahlak ve siyaset türündeki eserlerden biridir. Eserin dili Farsçadır. *Nasîhatü'l-Mülûk*, Gazâlî'nin öğrencilerinden Safiyyüddîn Ali b. Mübârek b. Mevhûb el-İrbîlî tarafından Musul Atabegi Alp Kutluğ adına *et-Tibrü'l-Mesbûk fî-Nasîhatü'l-Mülûk* (*et-Tibrü'l-Mesbûk fî-Nakli Nasîhatü'l-Mülûk, Harîdetü's-Sülûk fî-Nasîhatü'l-Mülûk, Nasîhatü'l-Mülûk ve'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*) adıyla Arapçaya çevrilmiştir. *Nasîhatü'l-Mülûk*'un bu çevirisi, eserin tanınmasında ve yaygınlık kazanmasında önemli rol

oynamıştır (Avcı, 2006: 32, 411). Çalışmanın devamında eser hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

9. *el-İmlâ 'alâ-Müşkilâti'l-İhyâ (el-İmlâ 'alâ-İşkâlâti'l-İhyâ)*: Gazâlî bilgisiz bazı kimselerin *İhyâ'u 'Ulûmi'd-dîn*'i kötölemeleri üzerine bu eseri kaleme almıştır. Eserde tevhid ve tasavvufi konularla ilgili açıklamalar vardır. Çok sayıda baskısı yapılmıştır (Karlığa, 1996: 13, 524).

10. *Sırrü'l-Âlemîn*: Gazâlî'ye aidiyeti şüphelidir. Baskısı yapılmıştır (Karlığa, 1996: 13, 524).

11. *Minhâcü'l-Âbidîn*: Eserin Gazâlî'ye aidiyeti tartışmalıdır. Gazâlî, bu eserinde daha önce başka eserlerinde de konu ettiği cennete giden yol ve bu yoldaki engellerden söz eder. Eser ilk defa Kahire'de basılmıştır. Mahmud Mustafa Halâvî üç nüshaya dayanarak eserin tenkitli neşrini yapmıştır (Karlığa, 1996: 13, 524). *Cennete Doğru Âbidler Yolu* adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Kaya, 2007).

1.3.6. Diğer Eserleri

Gazâlî'nin özet ve seçme niteliğindeki diğer eserleri şunlardır:

Mi'yârü'l-'Ukûl, Kitâb fî-Meseleti Külli Müctehidin Musîb, Cevâbü'l-Gazâlî 'an-Da'veti Müeyyedi'l-Meliki Leh, Cevâbü'l-Mesâ'ili'l-Erba'a Elletî Se'elehe'l-Bâtıniyye bi-Hemedân, Risâletü Rucû'i Esmâ'i'llâhi ilâ-Zâtin Vâhide 'alâ-Re'yi'l-Mu'tezile ve'l-Felâsife, Zâd-i Âhîret, Risâle ilâ-Ba'zı Ehli 'Asrih, Tefsîru Yâkûtü't-Te'vîl, Telbîsü İblîs, Kütüb fî's-Sihr ve'l-Havâs ve'l-Kimyâ, Gavrü'd-Devr fî'l-Meseleti's-Süreyciyye, Hakîkatü'l-Kavleyn, el-Keşf ve't-Tebyîn, Esâsü'l-Kıyâs, Hakîkatü'l-Kur'ân, el-İstidrâc, Esrâru Muâmeleti'd-dîn, Cevâb-ı Mesâ'ilün Sü'ile 'Anhâ, Risâletü'l-Aktâb (Karlığa, 1996: 13, 524).

Gazâlî'ye aidiyeti tartışılan ancak klasik kaynaklarda kendisine nispet edilen eserler şunlardır:

Risâletü't-Tayr, Me'aricü'l-Kuds, Minhâcü'l-Ârifîn, Mi'râcü's-Sâlikîn, el-Hikme fî-Mahlûkati'llâh, Ravzatü't-Tâlibîn, er-Reddü'l-Cemîl 'alâ-Sarîhi'l-İncîl, Mükâşefetü'l-Kulûb (Karlığa, 1996: 13, 524).

2. Nasîhatü'l-Mülûk

2.1. Nasîhatü'l-Mülûk'un Konusu

Nasîhatü'l-Mülûk, devletin yöneticisi ve koruyucusu olan sultana ahlak ve siyasetle ilgili nasihat vermek üzere kaleme alınmış bir eserdir. Eserde, Gazâlî İslam'da

devlet yönetiminin sınırlarını çizerek sultana halka nasıl davranması gerektiğini anlatır. Gazâlî; sultana nasihat ederken düşüncelerini ayetler, hadisler ve özlü sözlerle destekler. Bunların yanında geçmiş yıllarda yaşanmış olaylardan ve hikâyelerden yararlanarak anlatımını güçlendirir ve inandırıcı hâle getirir.

Nasîhatü'l-Mülûk; giriş, iki bölüm ve yedi bâbdan meydana gelir. Gazâlî, eserin giriş bölümünde sultana Allah'ın kendisine nimetler verdiğini sultanın da bunun karşılığında şükredip Allah'ın dinini yayması gerektiğini belirtir (Ahmed Şemseddin, 1988: 6-8; Okur, 2009: 27-30).

Eserin “Birinci Asl” adı verilen ilk bölümü, iki alt bölümden oluşur. Birinci alt bölümde; Allah'ın varlığı, yaratıcıyı tenzih, Allah'ın kudreti, ilmi, işitmesi ve görmesi, kelamı, fiilleri, ahirete iman ve Hazreti Peygamber'e itaat konuları on esas hâlinde işlenir (Ahmed Şemseddin, 1988: 9-14; Okur, 2009: 31-42). İman esasları ile ilgili bu bölümden sonra, “İman Ağacının Dalları” bölümü vardır. Gazâlî, bu bölümde on esas hâlinde saltanat ve idarenin önemi, âlimlerle birlikte hareket etmek, idarecinin adaleti, idarecinin öfkelenmemesi, idarecinin merhameti, halkın ihtiyaçlarıyla ilgilenmek, israftan sakınmak, halka şefkat ve lütufla davranmak, övgülere aldanmamak, işleri Allah rızası için yapmak konularını işler (Ahmed Şemseddin, 1988: 9-14; Okur, 2009: 43-78).

Eserin “İkinci Asl” başlıklı ikinci bölümü, iman ağacının sulandığı iki kaynağı konu edinir. Gazâlî bu kaynakları “dünyayı tanımak” ve “son anı iyi tanımak” şeklinde tanımlar. “Dünyayı Tanımak” adlı birinci kaynakta on misal anlatılır. Bu misallerde sırasıyla dünyanın büyüğü, düşmanlığı, aldatan süsü, oyalaması, sevgisi, meşgalesi, hırsı, dünya gemisi, dünyanın sonu ve dünyanın hilesi konuları ele alınır. “Son Anı İyi Tanımak” adlı ikinci kaynakta beş hikâyeye yer alır. İlk üç hikâyede; padişah ile ölüm meleğinin karşılaşması ve aralarında geçen konuşma konu edilir. Dördüncü hikâyeye, ölüm meleğinden korkan bir adamın Hz. Süleymân'dan yardım istemesi ve ölümün kaçınılmazlığıyla ilgilidir. Beşinci hikâyeye ise İskender-i Zülkarneyn'in fakir bir toplulukla karşılaşması ve dünyanın geçiciliği konusundadır. Gazâlî, hikâyelerin ardından dünyanın geçiciliği ve ölümle ilgili bazı hadisler kaydeder. Bölüm sonunda müellif; sultana dünyanın geçici olduğunu, ne kadar zengin olursa olsun onun da bir kul olduğunu ve ölümün kaçınılmaz olduğunu hatırlatır (Ahmed Şemseddin, 1988: 30-42; Okur, 2009: 72-106).

Nasihatü'l-Mülûk, giriş ve iki asıl bölümden sonra “bâb” adı verilen yedi bölümle devam eder. Birinci bâb “Adalet ve Siyaset” başlığını taşır. “Fasl” adı verilen üç alt bölümden oluşur. Birinci fasılda yirmi hikâyeye, yedi hikmet, bir nasihat ve bir nükte vardır. Bu fasılda; hayırla anılmak, şehirlerin imarı, halkın hâli ile ilgilenmek, zulmün çeşitleri, güzel örnekleri takip etmek, mülk ve iktidarın devamı, her halkın kendine göre yönetilmesi gerektiği konuları işlenir. İkinci fasılda on beş hikâyeye, on iki hikmet, bir latife, bir nükte ve bir soru-cevap bölümü bulunur. Bu fasılda; halktan fazla vergi almama, ölçülü harcama, iyi niyetin önemi, sultanın huzurunda edepli olma, iktidarın devamı için gerekenler, güvenilir yardımcının özellikleri, liderlerin akrabaları ile ilişkileri, devlet ve tedbir, hükmün Allah’a ait olması ve devletin çökme sebepleri konuları işlenir. Üçüncü fasılda ise iki hikâyeye vardır. Halktan sıkıntıyı gidermek ve eşitliği gözetmek konuları ilgili kıssalarla birlikte ele alınır (Ahmed Şemseddin, 1988: 43-82; Okur, 2009: 107-196).

Gazâlî, eserin ikinci bâbını devlet yönetiminde sultana en yakın kişiler olan vezirlere ayırır. Üç hikmet ve bir hikâyeden oluşan bu bâb; sultanın vezire karşı tutumu, iyi bir vezirde bulunması gereken özellikler, yönetimde vezirin yapması gerekenler ve savaş siyaseti konularını işler (Ahmed Şemseddin, 1988: 83-88; Okur, 2009: 197-208).

Üçüncü bâb, “Kâtiplerin Görevleri ve Edepleri” başlığını taşır. Burada kâtip sözcüğü yalnızca yazıcıları değil; devletin her kademesinde görev yapan memur ve bürokratları da içine alır. Bir hikâyeye, bir hikmet ve bir haberden oluşan bu bölümde kâtibin bilmesi gereken ilimler ve yazışma usulü konuları ele alınır (Ahmed Şemseddin, 1988: 89-92; Okur, 2009: 209-216)

Eserin “Meliklerin Azmi” başlıklı dördüncü bâbında, idarecilerin halkı koruma ve halka yardım etme konusunda gösterdiği yüksek azim konu edilir. Bu bâbda bulunan on hikâyeye ve üç hikmette; Ebû Devânîk, Yahyâ b. Hâlid, Erdeşîr, Hârûnürreşîd, Nûşîrevân gibi geçmişte yaşamış sultanlar, halka olan ilgileri ve cömertlikleri sebebiyle örnek gösterilir (Ahmed Şemseddin, 1988: 93-103; Okur, 2009: 217-236).

Beşinci bâb, “Hikmet Ehlinin Nasihatleri” başlığını taşır. Bölüm hakîm kimselerin sözlerine ve nasihatlerine ayrılmıştır. Bu bölümde elli kadar hikmet alt başlığı bulunur. Bu hikmetlerde Sokrates, İbn Mukaffa, Büzürmihr, Câlînûs, Ahmed b. Kays gibi Doğulu ve Batılı âlimlerin hüküm ve nasihatleri bulunur. Bazı hikmetler rivayet olarak aktarılırken bazıları soru-cevap şeklindedir. İnsanın iyi ve kötü alışkanlıkları, hastalıkların sebepleri ve çareleri, ilim, sabır, cömertlik gibi iyi huyların insana yararı,

insanı yükselten ve alçaltan davranışlar gibi konular, hikmet ehlinin söz ve nasihatleriyle açıklanarak anlatılır (Ahmed Şemseddin, 1988: 104-114; Okur, 2009: 237-257).

Altıncı bâb, “Aklın Şerefi ve Akıl Sahipleri” başlığıyla aklın önemi, akıl sahibi kimselerin vasıfları ve akıl danışmanın değeri konuları ele alınır. Bu bölümde on iki hikmet ve dört hikâyeye yer verilmiştir (Ahmed Şemseddin, 1988: 115-121; Okur, 2009: 259-271).

Nasihatü'l-Mülûk'un son bâbı, kadınlara ayrılmıştır. Bu bâb “Kadınlar, Onlardaki Hayır ve Şer” başlığını taşır. Sultanın kadınlarla ilişkisi, kadınların sıfatları ve hâlleri konuları işlenir. Üç hikâyede iyi huylu kadınların özellikleri anlatıldıktan sonra, esere “Fasl” başlığıyla altı hikâyeye daha eklenir. Bu hikâyelerde; tesettüre riayet, iffetin muhafazası, karı koca ilişkisi, kadının ve erkeğin evlilikteki hak ve yükümlülükleri konuları ele alınır (Ahmed Şemseddin, 1988: 122-131; Okur, 2009: 273-291).

2.2. Nasihatü'l-Mülûk'un Üslubu

Nasihatü'l-Mülûk, ahlak ve siyaseti konu edinmiş didaktik bir eserdir. Eserin öğretici türde olması üslubuna da yansır. Gazâlî; *Nasihatü'l-Mülûk*'ta ayetler ve hadisler, geçmişte yaşanmış örnekler, İslam'da idarecinin özellikleri gibi teorik bilgileri; hikâyeye ve nüktelerle süsleyerek anlatımını inandırıcı ve akılda kalıcı hâle getirir. Eserin tüm bölümleri farklı konularda sultana nasihat etmek üzerine kuruludur. Gazâlî, sultan için adalet ve insafın önemini, zulmün kötülüğünü ve doğuracağı olumsuz sonuçları eser boyunca tekrar eder.

Gazâlî'nin bu eserdeki amacı; yönetim müessesesinin sistemli bir açıklamasını yapmak ya da onun felsefi varlığını meşrulaştırmak değildir. Müellifin amacı, yönetici makamında bulunan sultana yol göstermek ve saltanatın pratik sonuçlarının neler olduğunu ona anlatmaktır. Gazâlî, sûfi ahlak anlayışından etkilenmiş ve bu bakış açısını *Nasihatü'l-Mülûk*'a da yansıtmıştır (Lambton, 2014: 211).

Gazâlî'nin *Nasihatü'l-Mülûk*'ta kullandığı üslubu daha iyi anlayabilmek için müellifin önemli eserlerinden biri olan *İhyâ'u Ulûmi'd-dîn*'de kullandığı üslubun ön plana çıkan özelliklerini incelemek yararlı olacaktır. Cebeci'nin tespitine göre Gazâlî *İhyâ'u Ulûmi'd-dîn*'de konuları sırasıyla aşağıdaki yöntemle ele alır:

“- Konunun takdimi (tanımı, dinî hükmü, ittifak ve ihtilaf edilen yönleri)

- Konunun kısımları ve bunlara dair ayrıntılar

- Faydaları ve bu faydaları temin etmenin yolları

- Sakıncaları ve bunlardan korunmanın yolları” (2011: 143).

Bu özellikler incelendiğinde Gazâlî'nin eserini ayrıntılı bir şekilde planladığı ve okuyucunun anlamasını kolaylaştıracak biçimde tasnif ettiği görülür. Cebeci, çalışmasında Gazâlî'nin kendisi tarafından incelenen eserlerinden yola çıkarak onun üslubunun öne çıkan özelliklerini tespit eder. Cebeci'ye göre Gazâlî, eserini oluştururken konuları hiyerarşik olarak bir sıraya koyar. Konular işlenirken sırasıyla konuyla ilgili ayetler, hadisler, bilginlerin ve şöhret sahibi kişilerin sözleri verilir. Daha sonra, müellif kendi değerlendirmelerini kaydeder (2011: 143). Gazâlî'nin izlediği bu yöntem ele aldığı konuları ayet ve hadislerden yararlanarak dinî temellere dayandırmasını sağlar. Daha sonra toplumda kabul görmüş kişilerin sözleriyle bu temeli güçlendirir. Son olarak konuyla ilgili kendi tespit ve düşüncelerini okuyucuya sunar. *Nasîhatü'l-Mülûk* incelendiğinde eserin giriş ve “asl” başlığını taşıyan ilk iki bölümünde de bu yöntem ve üslubun izlendiği görülür. Müellif konuları sınıflandırmış; ayetlere ve hadislere dayalı şekilde açıklamış ve bölümü kendi düşüncelerini ifade ederek tamamlamıştır. Ancak eserin yedi bâbdan oluşan sonraki bölümlerinde üslubun Gazâlî'nin klasik çizgisinin dışına çıktığı görülür. Bu yedi bâbın, her biri bir konuya ayrılrsa da bölüm içerisinde bir konu tasnifi ve sıralaması yapılmadığı görülür. Bu bâblar incelendiğinde; ayetlerden ve hadislerden daha az yararlandığı, giriş ve iki asıl bölümde hiç yer alamayan Batılı bilgin ve hükümdarların esere dâhil olduğu görülür. Bu bölümler, birbirinden bağımsız hikâyelerin sıralanmasından oluşur. *Nasîhatü'l-Mülûk'un* giriş, iki asıl bölüm ve birinci bâbının düzenlenişini şu şekilde gösterebiliriz:

<i>Nasîhatü'l-Mülûk</i>	
Giriş	
Gazâlî, Allah'ın sultana çok sayıda nimet verdiğini belirtir. Bu nimetler karşılığında sultanın şükredip Allah'ın dinini yayması gerektiğini ifade eder.	
Birinci Asıl	
1. İtikadi Esaslar	
1. Allah'ın varlığı 2. Yaratıcıyı tenzih 3. Allah'ın kudreti 4. Allah'ın ilmi 5. Allah'ın iradesi	6. Allah'ın işitmesi ve görmesi 7. Allah'ın kelamı 8. Allah'ın fiilleri 9. Ahiret iman 10. Hazreti Peygamber'e itaat

İman Ağacının Dalları	
Gazâlî, bu bölümde, itaat ve adaletin öneminden bahseder. Sultana, Allah’a ve halka karşı sorumlu olduğunu hatırlatır. Adalet ve insafın iman ağacının dalı ve meyvesi olduğunu belirtir.	
2. Adaletin Esasları	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Saltanat ve idarenin önemi 2. Âlimlerle birlikte hareket etmek 3. İdarecinin adaleti 4. İdarecinin öfkelenmemesi 5. İdarecinin merhameti 	<ol style="list-style-type: none"> 6. Halkın ihtiyaçlarıyla ilgilenmek 7. İsraftan sakınmak 8. Şefkat ve lütufla davranmak 9. Övgülere aldanmamak 10. İşleri Allah rızası için yapmak
İkinci Asıl	
İman ağacının sulandığı iki kaynağı konu edinir.	
1. Kaynak: Dünyayı Tanımak	
Bu kaynakta on misal anlatılır.	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Dünyanın büyüğü 2. Dünyanın düşmanlığı 3. Dünyanın aldatan süsü 4. Dünyanın oyalaması 5. Dünya sevgisi 	<ol style="list-style-type: none"> 6. Dünyanın meşgalesi 7. Dünya hırsı 8. Dünya gemisi 9. Dünyanın sonu 10. Dünyanın hilesi
2. Kaynak: Son Anı İyi Tanımak	
Bu kaynakta “son an” ile ilgili beş misal anlatılır.	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Birinci hikâye: Bir padişahın ve salih bir kulun ölüm meleğiyle karşılaşmasının hikâyesi. 2. İkinci hikâye: Malı çok olan bir hükümdarın ölüm meleğiyle karşılaşmasının hikâyesi. 3. Üçüncü hikâye: İsrâil oğulları zamanında yaşamış zalim bir hükümdarın hikâyesi. 	<ol style="list-style-type: none"> 4. Dördüncü hikâye: Hz. Süleymân devrinde ölüm meleği ile karşılaşan bir adamın hikâyesi. 5. Beşinci hikâye: İskender-i Zülkarneyn’in fakir bir toplulukla karşılaşmasının hikâyesi.
Birinci Bâb: Adalet ve Siyaset	
1. Birinci Fasıl	

<p>1. Hikâye: Nîşâbûr'un kumandanı Ebû Ali b. İlyâs'ın Şeyh Ebû Ali ed-Dekkâk'tan nasihat alması.</p> <p>2. Hikâye: Nûşîrevân'ın halkını denemesi.</p> <p>3. Hikâye: İsrâil oğullarından bir balıkçının balığını gasbeden zalime bedduası.</p> <p>4. Hikâye: Hz. Mûsâ'nın Allah'ın adaletini görmek istemesi.</p> <p>5. Nükte: Din ve devletin ikiz kardeş olduğuna dair nükte.</p> <p>6. Hikâye: Nûşîrevân zamanında satın aldığı arsada hazine bulan adam ve Nûşîrevân'ın hükmü.</p> <p>7. Hikâye: Nûşîrevân ile Hint Sultanı'nın birbirlerine elçiler göndermesi.</p> <p>8. Hikâye: Nûşîrevân'ın veziri Yunan'dan geçmiş padişahlarla ilgili nasihat istemesi.</p> <p>9. Hikâye: Nûşîrevân'ın Kayser, Fağfûr ve Hint Sultanı'na ziyafet vermesi.</p> <p>10. Hikâye: Hz. Ömer ve çocukları aç olan kadının hikâyesi.</p> <p>11. Hikâye: Beytülmâl görevlisine Hazret-i Ömer'in geçimiyle ilgili sorulan soru ve cevabı.</p> <p>12. Hikâye: Ömer b. Abdülazîz zamanında yaşanan büyük kıtlık.</p> <p>13. Hikâye: Ömer b. Abdülazîz'in devletin hazinesi konusundaki hassasiyeti.</p> <p>14. Hikmet: Adaletle ilgili bir ayet ve bir hadis.</p> <p>15. Hikâye: Horasan Valisi İsmâ'il b. Ahmed'in adaleti.</p>	<p>16. Hikâye: İsmâ'il es-Sâmânî'nin Amr b. Leys es-Saffârî'ye galip gelmesi.</p> <p>17. Hikâye: Veziri Yunan'ın Nûşîrevân'a mektubu.</p> <p>18. Nasihat: Şebîb b. Şeybe'nin Emevî Halifesi Mehdî'ye nasihati.</p> <p>19. Hikâye: Rûm Kayseri'nin Nûşîrevân'a mektubu.</p> <p>20. Hikmet: Aristo'nun kendisine sorulan "Allah'tan başkasına melik demek doğru mudur?" sorusuna cevabı.</p> <p>21. Hikmet: İskender ve komutanı arasında geçen konuşma.</p> <p>22. Hikmet: İskender'in Aristo'ya "Lider için adalet mi önemlidir cesaret mi?" diye sorması.</p> <p>23. Hikâye: İskender'in bir valinin görev yerini değiştirmesi.</p> <p>24. Hikmet: Sokrates'in adaletle ilgili bir sözü.</p> <p>25. Hikmet: Büzürmihr'e "Liderin büyüklüğü nasıl anlaşılır?" diye sorulması.</p> <p>26. Hikâye: Hac kafilesinden uzaklaşan adamın yaşlı bir kadınla karşılaşması.</p> <p>27. Hikâye: Haccâc b. Yûsuf'a gelen mektup.</p> <p>28. Hikmet: Büzürmihr'e "Hangi lider daha temizdir?" diye sorulması.</p> <p>29. Hikâye: Irak Valisi Ziyâd'ın halka eşit davranması.</p>
---	--

2. İkinci Fasıl	
<p>1. Hikmet: Behrâm-ı Gûr'un gününü ikiye bölmesi.</p> <p>2. Hikâye: Nûşîrevân'ın halktan fazla vergi alan valiyi görevden alması.</p> <p>3. Hikâye: Halife Me'mûn'un Nûşîrevân'ın mezarını açtırması.</p> <p>4. Hikâye: İskender'in sefere çıkmadan önce hikmet ehlinden nasihat istemesi.</p> <p>5. Hikâye: Veziri Yunan'ın Nûşîrevân'a gönderdiği mektup.</p> <p>6. Hikâye: Nûşîrevân'ın bahar gezintisi.</p> <p>7. Hikâye: Nûşîrevân'ın bir beldenin vergisini arttırmasının sonuçları.</p> <p>8. Hikmet: İnsanlar üç sınıftır.</p> <p>9. Latife: Ömer b. Abdülazîz'in Hasan-ı Basrî'den destek istemesi.</p> <p>10. Hikmet: Sultana yakın kimselerin durumu.</p> <p>11. Hikâye: Sâsânî Hükümdarı Yezdecird'in babasının kapıcısıyla yaşadıkları.</p> <p>12. Hikâye: Hüsrev b. Pervîz'in Behrâm-ı Gûr'a kaçmakla ilgili söyledikleri.</p> <p>13. Nükte: Sokrates'in saltanat ve iktidarın devamı için söyledikleri.</p> <p>14. Hikmet: Mu'âviye ile Ahnef b. Kays'ın zaman hakkında konuşması.</p> <p>15. Hikâye: İskender ile bir hırsızın konuşması.</p> <p>16. Hikâye: İran Hükümdarı Küstâsep'in veziri Râst Rûşen'le konuşması.</p>	<p>17. Hikâye: Amr b. Leys'in Ebû Ca'fer b. Zeydveh adlı akrabasına karşı tutumu.</p> <p>18. Hikmet: Erdeşîr'in kişinin önce yakınıdakileri uyarmasıyla ilgili sözleri.</p> <p>19. Hikâye: Erdeşîr'in zekâsı ve ileri görüşlülüğünün halkla ilişkisine etkisi.</p> <p>20. Hikmet: Aristo'nun idarecinin vasıfları hakkındaki düşünceleri.</p> <p>21. Hikmet: İskender'in idarecinin vasıfları hakkındaki düşünceleri.</p> <p>22. Hikmet: Erdeşîr ve Süfyân-ı Sevri'nin idarecinin vasıfları hakkındaki düşünceleri.</p> <p>23. Hikâye: Yaküb b. Leys ve Erdeşîr'in başarılı olma sebepleri.</p> <p>24. Hikmet: Abdullâh b. Tâhir'in "Babasına iktidar hanemizde ne kadar kalır?" diye sorması.</p> <p>25. Hikmet: Halife Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl'e danışması.</p> <p>26. Hikâye: Emevîlerin son halifesi Mervân'ın veziri ile konuşması.</p> <p>27. Hikmet: Ebû Hüseyin el-Ahvâzî'nin nasihatleri.</p> <p>28. Su'âl ü Cevâb: Devletini yitirmiş padişaha sorulan soru ve cevabı.</p> <p>29. Hikmet: Acem hükümdarlarının elçilerle ilgili tedbiri.</p> <p>30. Hikâye: İskender ve Dârâ'nın elçi sebebiyle sorun yaşamaması.</p>
3. Üçüncü Fasıl	
<p>1. Hikâye: Acem hükümdarlarının halkın istek ve şikâyetlerini dinlemesi. Hükümdarlar hakkında şikâyet olduğunda hükümdarların yargılanması.</p>	<p>2. Hikâye: Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ile bir Mecûsinin mahkemede eşit şekilde yargılanması.</p>

Tablo 1: Nasihatü'l-Mülûk'un Düzenlenişi.

Tabloda görüldüğü üzere eserin giriş ve iki asıl bölümünde Gazâlî, konuları bölümlere ayırmış ve sırasıyla ele almıştır. Ancak birinci bâb incelendiğinde üç fasıla ayrılan bu bölümün herhangi bir tasnife tabi tutulmadığı görülür. Müellif, bir konuya

bağlı kalmadan hikâye, nükte, hikmet, latife başlıklarını verdiği bölümlerde; genellikle geçmişte yaşamış hükümdarlardan söz eder, hikmet ehlerinden nasihatler aktarır. Eserin üslubunda görülen bu tutarsızlık *Nasihatü'l-Mülûk*'un Gazâlî'ye aidiyeti ile ilgili tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

2.3. *Nasihatü'l-Mülûk*'la İlgili Tartışmalar

Yazma eserlerin müellifini ve sunulduğu kişiyi tespit etmek bilgi ve kayıt yanlışlıkları/eksiklikleri sebebiyle zordur. Eserde; müellif adına yer verilmemesi, eserin birden fazla adının olması, bibliyografik kaynakların bilgileri yanlış aktarması, aynı adı taşıyan birden fazla eser bulunması, tanınmış müelliflerin eser sayısının abartılması ve kendilerine ait olmayan eserlerin de onlara isnat edilmesi, eser üzerinde sonradan başkaları tarafından yapılan ekleme ve çıkarma tasarrufları, eserin ithaf edileceği kişinin farklı nüshalarda değişiklik göstermesi bu durumun başlıca sebepleridir. Gazâlî'nin eserleriyle ilgili bölümde, kendisine isnat edilen bazı eserlerin ona aidiyetinin tartışma konusu olduğunu belirtmiştik. Aidiyet tartışmasına konu olan eserlerden biri de *Nasihatü'l-Mülûk*'tur.

Nasihatü'l-Mülûk, Gazâlî tarafından Farsça kaleme alınan bir eserdir. Eserle ilgili modern dönem çalışmalarında iki tartışmanın ortaya çıktığı görülür. Bu tartışmalardan ilki eserin tamamının Gazâlî'ye ait olmadığı ile ilgilidir. Araştırmacılar; giriş, iki asıl bölüm ve yedi bâbdan oluşan eserin giriş ve iki asıl bölümünün Gazâlî tarafından yazıldığını, eserin devamında bulunan yedi bâbın ise esere sonradan eklendiğini düşünmektedir. Diğer tartışma ise eserin ithaf edildiği kişi ile ilgilidir. Bunun sebebi ise farklı kaynaklarda ithafla ilgili Sultan Sencer, Sultan Melikşâh ve Sultan Melikşâh'ın oğlu Muhammed Tapar adlarının zikredilmesidir.

2.3.1. *Nasihatü'l-Mülûk*'un İkinci Bölümünün Gazâlî'ye Aidiyeti Tartışması

Nasihatü'l-Mülûk, bir giriş, iki asıl bölüm ve yedi bâbdan oluşur. Eserin Gazâlî'ye aidiyeti ile ilgili tartışmalar eserin ikinci bölümü olarak adlandırılan yedi bâblık bölümün Gazâlî'ye ait olmadığı ile ilgilidir. Bu iddianın ilk sahibi, eserin Farsça neşrini yapan Celâleddîn Hümâî'dir. Daha sonra, Patricia Crone ve Alexey Khismatulin de eserin ikinci bölümünün esere sonradan eklendiği iddiasını sürdürür.

Patricia Crone, XX. yüzyılın başlarında Batılı bilim adamlarının *Nasihatü'l-Mülûk*'un Gazâlî'ye ait olmadığına dair iddiaları olduğundan söz eder. Bu iddialar, Celâleddîn Hümâî'nin *Nasihatü'l-Mülûk*'un 1938'de yayınladığı Farsça neşrinin ön

sözünde eserin Gazâlî'ye ait olduğunu göstermesiyle son bulur. Batılı bilginler eserin Gazâlî'ye aidiyetini kabul eder (1987: 168). Celâleddîn Hümâî, Farsça neşrin ikinci baskısına yazdığı ön sözde, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un ilk kısmı olarak adlandırılan giriş ve iki asıl bölümün Gazâlî'ye ait olduğunu ancak yedi bâblık ikinci bölümün eserin birinci bölümünden ve Gazâlî'nin diğer eserlerinden farklı olması sebebiyle başka biri tarafından yazılmış olabileceğine dair düşüncesini belirtir (Crone, 1987: 168). Crone, çalışmasında Hümâî'nin bu görüşünü destekleyeceğini kaydeder ve eserin ikinci kısmının neden Gazâlî'ye ait olmadığına dair görüşlerini sıralar.

Burada M. Şerafeddin Yaltkaya'nın eserin yazılma ortamı ve sebebine dair aktardıklarına yer vermek gerekir. Yaltkaya, "Sencer ve Gazâlî" başlıklı makalesinde *Nasîhatü'l-Mülûk*'un yazılış sebebiyle ilgili iki rivayet aktarır. İlk rivayete göre, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Sencer, ilim ehli kimselere ilgili ve saygılı bir hükümdardır. Mensubu olduğu Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'ye de son derece saygı duyan Sencer, bidatlere karşıdır. Gazâlî'nin Ebû Hanîfe'ye ve ehlisünnete karşı kötü sözler söylediğini işitince ava çıktığı bir zaman Gazâlî'yi, Meşhed'deki ordugâhına çağırır. Gazâlî, Sencer'in teklifini reddederek ona bir mektup gönderir. Mektupta "Daha önce kendisine hiçbir hükümdarın yanına gitmeyeceğine dair söz vermiş olması sebebiyle Sencer'in davetine icabet edemeyeceği" yazılıdır. Sencer Gazâlî'nin cevabından hoşlanmaz. Kendisine yakın bir yerde olduğu için yanına gelmesi konusunda ısrar eder. Bunun üzerine Sencer'in yanına gelen Gazâlî, Ebû Hanîfe'den övgüyle söz eder. Gazâlî'nin Ebû Hanîfe'ye karşı tutumu Sencer'i memnun eder. Sencer, Gazâlî'den söylediklerini yazmasını ister. Sencer böylece Gazâlî'nin görüşlerinin "İslam âleminde bilineceğini ve etrâf-ı cihânda okunacağını" ifade eder. Bunun üzerine Gazâlî, yakın zamanda nasihatının Sencer'e ulaşacağını söyleyerek oradan ayrılır. Tûs'a döndükten sonra *Nasîhatü'l-Mülûk*'u kaleme alarak Sencer'e gönderir (1925: 40-51). İkinci rivayette ise; Sencer Gazâlî'yi görmek arzusuyla ona bir memurunu gönderir. Gazâlî de kendisi gitmek yerine Sencer'i yanına çağırır. Bu buluşmada Sencer, Gazâlî'den kendisine ömrünün sonuna kadar amel edebileceği bir nasihatte bulunmasını ister. Gazâlî "Şimdi binüp dâr-ı saâdete gidiniz. İnşallah mûcibince amel idersiniz. Dünyâ ve âhirette size menfaât-bahş olacak nesâihimiz tarafınıza vasıl olur." şeklinde cevap verir. Bu hadisenin ardından *Nasîhatü'l-Mülûk*'u yazarak Sencer'e gönderir (1925: 52).

Yalkaya'nın aktardığı bu iki rivayet Gazâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk*'u Sencer'in arzusu üzerine kaleme aldığını gösterir. Eserin Sencer'e nasihat amacıyla yazılmış olması, araştırmacılar tarafından kısa bir sürede eldeki malzemeyle yazıldığı şeklinde yorumlanır. Crone, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un birinci kısmını ve ikinci kısmını içerik ve biçim açısından ayrıntılı olarak inceler. Bu inceleme sonucunda, Gazâlî'nin *NM1*'de yazdığı görüşlerini daha önce *İhyâ'u Ulûmi'd-dîn* ve *Kimyâ-yı Sa'âdet* adlı eserlerine atıfta bulunarak meydana getirdiğini belirler. *NM2*'de ise diğer eserlerle ilgili bir atıf yoktur. Birbirinden bağımsız olan hikâye ve anekdotlar Gazâlî'nin kullandığı kaynaklarla örtüşmemektedir. *Nasîhatü'l-Mülûk*'un bahsi geçen yazılma sebebi kısa zamanda kaleme alındığını göstermektedir. Ancak *NM2* aktardıkları ve kaynakları yönüyle Gazâlî'nin meşguliyetlerini ve inançlarını yansıtmamaktadır. Bu da eserin ikinci bölümünün Gazâlî için daha çok zaman gerektirdiğini göstermektedir. *NM1*'de “Ey Doğu'nun Kralı/Doğu'nun ve Batı'nın Kralı/Dünya Sultanı” hitabı ile konunun muhatabı belirlenmiş ve eserin yazıldığı kişi işaret edilmiştir. *NM2*'de ise yalnızca bir yerde “Ey İslam'ın Sultanı” ifadesi kullanılmış, bunun dışında muhataba “siz” şeklinde hitap edilmiştir. Eserin kâtiplerle ilgili bölümünde kâtiplere de “siz” şeklinde hitap edilir. Bu durum eserin *NM1*'deki gibi belirli biri için yazılmadığını gösterir. *NM1* Gazâlî'nin diğer eserlerinde görülen düzenli bir tasnif ve örneklendirmeye oluşturulurken, *NM2* bir odağı bulunmayan gelişigüzel seçilmiş anekdotlardan meydana gelir. *NM1*'de Gazâlî görüşlerini; ayetler, hadisler ve İncil'den bazı alıntılarla destekler. *NM2*'de ise ayet ve hadis sayısı oldukça azdır. Bunun yanında *NM2*'de *NM1*'de hiç yer verilmeyen Yunan filozofları ve bilgelerinin hadise ve öğütleri geniş yer alır. Gazâlî'nin önem verdiği cihat, imâmet ve sapkın akımlar konularından *NM2*'de hiç bahsedilmez. Hümâî ve Crone *NM2*'de, hikâyeler arasında müellifin kullandığı “Bu kitabın yazarı beyan eder.” cümlesinin de Gazâlî'nin üslubunda yeri olmadığını belirtir. *NM2*'nin kadınlara ayrılan bölümündeki görüşler de Gazâlî'nin diğer eserlerindeki görüşleriyle örtüşmez. Crone'a göre içerik ve biçime dair bu farklılıklar *NM2*'nin başka biri tarafından kaleme alındığını göstermektedir (1987: 171-178).

Crone, *NM1* ve *NM2*'nin ayrıntılı incelemesi sonucunda *NM2*'yi kaleme alan kişiye dair bazı tespitlerde bulunur. Eser, 595/1199'da Arapçaya tercüme edildiğine göre *NM2* bu tarihten önce yazılmış olmalıdır. Bu nedenle Crone'a göre *NM2*'nin yazarı Gazâlî'nin (ö. 505/1111) genç bir çağdaşıdır. Crone, bu kişinin bir din bilgini olmadığını

ve bazı konularda cahilce davrandığını belirtir. Crone'a göre *NM2*'deki Fars övgüsü onun bir İran milliyetçisi olduğunu gösterir. Crone, müellifin Sünnî bir Hanefî olduğunu düşündüğünü belirtir. *NM2*'de bunun aksini gösteren bir kanıt bulunmaz. Crone, *NM2*'de orduya hiç yer verilmemesi, kâtipler için ayrı bir bölüm açılması ve konunun ayrıntılarıyla işlenmesini göz önünde bulundurarak müellifin kâtip olduğunu düşündüğünü belirtir (1987: 173-191).

Alexey Khismastulin, Crone'dan yirmi dört yıl sonra kaleme aldığı çalışmasında Crone'un görüşlerine ilavelerde bulunacağını belirtir. Khismastulin de Crone gibi *Nasîhatü'l-Mülûk* için Gazâlî'nin uzun zamanı olmadığını ve eseri elde bulunan materyallerle meydana getirdiğini kaydeder (2011: 496). *İhyâ'u Ulûmi'd-dîn* ve *Kimyâyı Sa'âdet*'in *NM1*'e kaynaklık ettiğini belirtir. *NM2*'nin ise Gazâlî'nin hiç kullanmadığı kaynak, düşünce ve delillerle dolu olduğunu ve *NM2*'de Gazâlî'nin kendi çalışmalarına hiç atıf yapmadığını ifade eder (2011: 498). Khismastulin, *NM1*'e *NM2*'nin ilave edilmesinde devrin şartlarının etkili olduğunu düşünmektedir. *Nasîhatü'l-Mülûk*'un kaleme alındığı dönemde Selçuklu Devleti İsmâ'îlî akımlarla etkin bir şekilde mücadele etmekteydi. Khishmatulin, böyle bir dönemde sahte bir kitabın oluşturulmasının ve bir âlimin ideolojik veya başka sebeplerle siyasi mücadelenin içine çekilmesinin olağandışı olmadığını kaydeder (2011: 503). Khishmatulin, Crone'nun *NM2*'nin müellifine dair tespitlerine eklemelerde bulunur. Ona göre müellif; Fars ve Arap şiirini seven, anlatımını güçlü kılmak için kısa Arapça ifadeleri ezberleyen biridir. *NM2*'de bulunan "Ey İslam'ın Sultanı" "Ey Kardeş" ifadeleri müellifin, sultanla gayriresmî ilişki içinde olduğunun ifadesidir. Müellifin eski hanedanı da şimdiki hanedan kadar övmesi hitap ettiği kişinin bir Selçuklu Sultanı olduğunu gösterir. Khishmatulin, bu tespitlerine dayanarak *NM2* müellifinin sultanın "nedim"i olan biri olduğu kanısına varır. Bu düşüncesini *Kâbüs-nâme*'de bahsedilen "nedim" olan kişinin özelliklerine dayandırır. *NM1*'e yapılan ilaveyi sahtecilik olarak değerlendiren Khishmatulin, bu sahteciliğin *Siyerü'l-Mülûk*'ta Muizzî tarafından da yapıldığını ve eserin Nizâmülmülk'e atfedildiğini belirtir (2011: 498-499). Khismastulin, devrin şartlarını ve Gazâlî'nin şöhretini göz önünde tutarak *NM2*'nin *NM1*'e eklenmesini devri için olağan bir sahtecilik olarak değerlendirir (2011: 502-503).

Nasîhatü'l-Mülûk'un ikinci bölümünün Gazâlî'ye aidiyeti ile ilgili bu görüşlerin gerçeklik payı olabilir. Ancak *NM1* ve *NM2*'nin tek bir eser şeklinde yayılması, farklı

dillere tercüme edilmesi ve günümüze bu hâliyle ulaşması eserle ilgili çalışmalarda her iki parçanın da değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

2.3.2 Nasîhatü'l-Mülûk'un İthaf Edildiği Kişi ile İlgili Görüşler

Kaynaklarda, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un ithaf edildiği kişi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Eserin ithafı konusunda Selçuklu sultanları Sencer, Melikşâh ve Melikşâh'ın oğlu Muhammed Tapar'ın adı geçmektedir. Yaltkaya'nın yukarıda bahsettiğimiz çalışmasında eserin Sultan Sencer için kaleme alındığını kaydettiği görülür. Yaltkaya; eserin Farsça orijinalinin elde bulunmadığını, Arapça tercümesinin yazma ve basma nüshalarında eserin Muhammed b. Melikşâh'a ithaf edildiğini belirtir. Yalnız Esad Efendi Kütüphanesinin 2921 numarasında kayıtlı Arapça tercümede eserin Melikşâh'a değil Sencer'e ithaf edildiğini, böylece hiçbir yerde bulunmayan bu bilginin nüshanın dibacesinden anlaşıldığını ifade eder. Yaltkaya, bu farklılığın sebebinin eseri Farsçadan Arapçaya tercüme eden mütercim olduğunu düşünür. Melikşâh isminin esere, Arapça mütercim tarafından eklendiğini; mütercimin eserin Sencer'e yazıldığını anlayamadığını ve bu hatanın ilim âleminde kimse tarafından fark edilip düzeltilmediğini kaydeder (1925: 52).

Eserin Melikşâh'a ithaf edildiğini bildiren ilk kayıt *Nasîhatü'l-Mülûk*'u Farsçadan Arapçaya tercüme eden Ali b. Mübârek'e aittir. Mübârek eserin Gazâlî'den Muhammed b. Melikşâh'a hitaben yazıldığını belirtir (Ahmed Şemseddin, 1988: 5-6). Çalışmamızın konusu olan *Netîcetü's-Sülûk*'ta da eserin Sultan Melikşâh'a hitaben yazıldığı ifade edilir. 'Alâî b. Muhibbî eserde iki yerde Sultan Muhammed b. Melikşâh adına yer verir. Müellif, eserin Gazâlî'ye ait olduğunu belirttikten sonra "Ve risâlenün unvânı Sultân Muhammed bin Melikşâh ismiyle muanvendür." (25a) cümlesine yer verir. Eserin mukaddimesine "Bazı nasihatler beyânındadır ki İmâm-ı Hümâm Muhammed Gazâlî Sultân Muhammed b. Melikşâh'a bu risâlede hitâb-ı müstetâb idüp buyurur ki" (7b) cümlesiyle başlar. Eserin 'Âşık Çelebi tarafından yapılan tercümesinde de "Sultân Muhammed b. Melikşâh nâmına tertîb idüp" ifadesi yer alır ('Âşık Çelebi, 2017: 52). Vücûdî tarafından yapılan tercümede ise eserin kimin için yazıldığına dair bir kayıt yoktur (Vücûdî, 2009). Kâtip Çelebi de eserin Gazâlî tarafından Selçuklu Sultanı Muhammed b. Melikşâh için yazıldığını kaydeder (Kâtip Çelebi, 2017: 1, 308). *Nasîhatü'l-Mülûk*'u *Yöneticilere Altın Öğütler* adıyla Türkçeye çeviren Hüseyin Okur da eserin Sultan Melikşâh için yazıldığı görüşündedir. Gazâlî'nin eseri, Melikşâh'ın veziri Nizâmülmülk'ün yanında görev

yaptığı sırada kaleme aldığını düşünmektedir. Eserin Melikşâh'a hitaben yazıldığı görüşünü, eserin mukaddimesindeki "Ey Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı" cümlesi ile destekler. Okur, bu unvanın yalnızca Sultan Melikşâh'a Halife el-Muktedî tarafından verildiğini belirtir ve eserin Sultan Melikşâh için yazıldığı sonucuna ulaşır (2009: 23-24). *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Osman Şekerci tarafından *Devlet Başkanlarına* adıyla yapılan tercümesinin başında Yaltkaya'yla benzer kaynaklardan yola çıkılarak Sencer ismi zikredilir (1969: 5-16). *Mülkün Sultanlarına* adıyla yapılan yeni baskının ön sözünde eserin Sultan Sencer'e mi Sultan Melikşâh'a mı yazıldığı konusunun aydınlatılmadığı belirtilir ve eserin girişinde Yaltkaya'nın bahsi geçen makalesine yer verilir (2020: 9-29).

Bazı kaynaklarda eserin Sultan Melikşâh'ın oğlu Muhammed Tapar'a hitaben yazıldığı bilgisi yer alır. Ancak kaynak gösterilmez (Avcı, 2006: 32, 411; Karlığa, 1996: 13, 524). Farklı kaynaklarda öne sürülen görüşler incelendiğinde eserin Sultan Melikşâh için yazıldığı düşüncesi öne çıksa da net bir hükme ulaşmak mümkün değildir.

2.4. *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Türkçe Tercümeleri

Nasîhatü'l-Mülûk'un Gazâlî tarafından Farsça telif edildiği bilinmektedir. *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Farsça neşri İranlı âlim Celâleddîn Hümâî tarafından Tahran'da 1932, 1942, 1947 yıllarında yapılmıştır (Avcı, 2006: 32, 411). Eserin bilinen ilk Arapça tercümesi Gazâlî'nin öğrencilerinden Safîyyüddîn Ali b. Mübârek b. Mevhûb el-İrbîlî tarafından *et-Tibrü'l-Mesbûk fi-Nasîhati'l-Mülûk* adıyla Musul Atabegi Alp Kılıç adına yapılmıştır. Bu tercüme, eserin Farsça orijinalinden daha çok yaygınlık kazanmış ve eserin meşhur olmasını sağlamıştır. Türkçeye yapılan tercümelerde de çoğunlukla bu tercümenin esas alındığı görülür (Avcı, 2006: 32, 411; Yazar, 2011a: 115).

Nasîhatü'l-Mülûk, Gazâlî'nin eserleri arasında Türkçeye en fazla tercüme edilen eseridir (Yazar, 2011a: 116). Eser, hem Osmanlı Türkçesine hem de günümüz Türkçesine çok sayıda mütercim tarafından tercüme edilmiştir. Bu tercüme incelendiğinde mütercimlerin eserin aslına sadık kalarak eser üzerinde tasarruflarda bulunduğu görülür.

2.4.1. Osmanlı Türkçesine Yapılan Tercüme

1. *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*: Abdussamed b. Seydî Ali b. Dâvûd Diyarbekrî (ö. 945/1539'dan sonra) tarafından yapılan bu tercüme, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Osmanlı Türkçesinde bilinen ilk tercümesidir. Eserin mütercimi hakkında bilgi yoktur. Kahire Üniversitesinde 7057 numarada kayıtlı nüshanın 53 varak olduğu kaydedilmiştir (Yazar, 2011a: 116).

2. *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*: Ahmed b. Muallimzâde el-Edhemî tarafından tercüme edilmiştir. Mütercim hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Eser; Rüstem Paşa'ya (ö. 968/1561) sunulmak üzere, Ali b. Mübârek'in Arapça tercümesi esas alınarak kaleme alınmıştır (Yazar, 2011a: 116).

3. *Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fî-Nesâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*: 'Âşık Çelebi adıyla tanınan Pîr Mehmed b. Ali b. Mehmed el-Bursevî (ö. 979/1572) tarafından Arapça tercüme esas alınarak Türkçeye çevrilmiştir. 'Âşık Çelebi, eserinde sultanlar için nasihatın öneminden ve gerekliliğinden söz eder. Eser devrin sultanı Kanuni Sultan Süleymân (slt. 1520-1566) ve veziri Rüstem Paşa (ö. 968/1561) adına yazılmıştır (Yazar, 2011a: 117-118). Sadık Yazar, eserin çeşitli kütüphanelerde bulunan on nüshası olduğunu kaydeder (2011: 118). Eserin, Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül tarafından yapılan neşrinde; tespit edilen beş nüshanın ikisi karşılaştırılarak tenkitli metin oluşturulmuştur ('Âşık Çelebi, 2017). Bu çalışmada, eserin Günay Kut tarafından kaydedilen Topkapı Sarayı Ktp. Bağdat, nr. 351'de kayıtlı nüshasının Abdullâh Kudsi'nin *Tibre'l-Mesbûk fîmâ-Yahtecûne İleyhi'l-Mülûk* adlı eseri olduğu kaydedilir (Kılıç, 2015; 'Âşık, Çelebi: 44; Kut, 1991: 550). Çalışmamız sırasında, www.yazmalar.gov.tr adresinde 'Ulâyî b. Muhibbî eş-Şîrâzî adına *Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk* adıyla kaydedilen Topkapı Sarayı Ktp. Mehmet Reşat, nr. 929 (M.R. 929) numarada bulunan nüshanın *Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fî-Nesâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*'un daha önce tespit edilmemiş bir nüshası olduğu anlaşılmıştır (E.T. 31.03.2020). Kut'un Topkapı Sarayında bulunduğu işaret ettiği nüshanın *Netîcetü's-Sülûk* olarak kaydedilen M.R. 929 numaralı nüsha olabileceği kanaatindeyiz (1991: 550).

4. *Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk*: Çalışmamızın konusunu oluşturan bu tercüme, 'Alâî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî'ye aittir. XVI. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleymân (slt. 1520-1566) devrinde kaleme alınmıştır. Müellif, eseri Arapça tercümesinden Türkçeye çevirmiştir. Çalışmanın devamında eser hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

5. *Âdâbü'l-Mülûk (Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk)*: XVI. yüzyılda yapılan bu tercümenin mütercimi belli değildir. Tespit edilebilen tek nüshası, Manchester'deki John Rylands Üniversitesi Kütüphanesinde 73 numarada 1b-62b yaprakları arasındadır. Eserde, devrin padişahı II. Selîm (slt. 1566-1574) için övgüler bulunur. Mütercim, eserin o güne dek tercüme edilmediğini kaydeder. Arapça tercümeyle dayalı bir çeviridir. Nüshanın

istinsah tarihi 1117/1706'dır (Yazar, 2011a: 117-118). Sadık Yazar'ın *Netîcetü's-Sülûk* nüshaları arasında saydığı Hekimoğlu 788/1 numaralı nüshanın da bu esere ait olduğunu düşünmekteyiz (2011: 122-123). "Nüsha Tavsifleri" bölümünde konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.

6. *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*: XVI. yüzyıl sonlarında tercüme edildiği düşünülen eserin mütercimi belli değildir. Eserin tespit edilen dört nüshasından en eski tarihli olanı 995/1586 yılına aittir. Bu tercümede kaynak metnin tamamı tercüme edilmiştir (Yazar, 2011a: 123-124).

7. *Fevâiyihü'l-Sülûk fî-Nesâiyihü'l-Mülûk (Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fî-Nesâihi'l-Mülûk)*: Vücûdî mahlaslı Mehmed b. Abdülazîz'e ait olan bu tercüme, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Arapça çevirisi esas alınarak yapılmıştır. Eserde, Sultan III. Mehmed (ö. 1012/1603) için manzum ve mensur övgüler bulunur. Vücûdî, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un hem padişahlar hem de diğer insanlar için yararlı bir kitap olduğunu ve arkadaşlarının ısrarıyla eseri Türkçeye tercüme ettiğini kaydeder. Eser, Turgut Tok tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (Vücûdî, 2009; Yazar, 2011a: 124-125)

8. *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*: Abdücelîl b. Mollâ Cemîl (ö. 1147/1734'ten sonra) tarafından *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Arapça tercümesinden Türkçeye çevrilmiştir. Eserin tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Ktp. Fatih 3479 numarada kayıtlıdır. Müellif hattı olan nüshanın kaynak dildeki metne sıkı sıkıya bağlı olduğu görülür (Yazar, 2011a: 126-127).

9. *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*: Mütercimi bilinmeyen tercümelere biridir. Tespit edilen tek nüshası Almanya'da Ms. or. oct. 1121 Staatsbibliothek, Marburg'da kayıtlıdır. Nüshanın istinsah tarihi 1033/1623'tür (Yazar, 2011a: 128).

10. *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*: Hatîb isimli/mahlaslı bir mütercim tarafından tercüme edilmiştir. Tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1951 numarada kayıtlıdır (Yazar, 2011a: 128).

11. *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*: Manisa Müftüsü olarak görev yapan Ahmed b. Halil tarafından tercüme edilmiştir. Müellif ve eserin yazılma tarihi hakkında bilgi bulunmaz. Ulaşılabilen tek nüshası Manisa İl Halk Ktp. 5982 numarada kayıtlıdır. Nüshanın istinsah tarihi 1251/1856'dır (Yazar, 2011a: 129-131).

12. *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*: Seyyid Mehmed Lutfî (ö. 1267/1850-51'den sonra), tarafından yapılan bu tercümenin tamamlanma tarihi 1267/1850-51 yılıdır.

Kaynaklarda, müellif hakkında bilgi yoktur. Eserin, XIX. yüzyıl sadrazamlarından Mehmed Hüsrev Paşa (ö. 1271/1855) için kaleme alındığı kaydedilir (Yazar, 2011a: 132).

13. *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk*: Mütercimi belli olmayan bu tercüme, Mısır Millî Ktp. Tarihi Talat 100 numarada kayıtlıdır. Katalogda verilen bilgilere göre adı أبعد şeklinde imla edilen biri tarafından kaleme alınmıştır. Sadık Yazar; bu tercümenin farklı bir tercüme olduğunu, tercüme ve mütercim hakkındaki bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini kaydeder (2011: 129-132).

2.4.2. Modern Türkçeye Yapılan Tercüme

1. *Devlet Başkanlarına (Mülkün Sultanlarına...): Nasihatü'l-Mülûk*'un Modern Türkçeye ilk tercümesi 1969 yılında “*Devlet Başkanlarına*” adıyla Osman Şekerci tarafından yapılmıştır. Kitabın başında, Gazâlî ile Sencer'in mektuplaşmalarını ve görüşmelerini konu edinen “Kitap Hakkında Umumi Bilgi” bölümü bulunur. Şekerci, Arapça kaynaklı tercümesinde bazı çıkartma ve kısaltmalar yapmıştır. *Nasihatü'l-Mülûk*'un kadınlarla ilgili yedinci bölümü bu çeviride yer almaz. Çalışmanın sonuna, eserde bahsi geçen eser ve kişilerin tanıtıldığı “Notlar ve İzahlar” bölümü eklenmiştir. Eser, 2016 yılında “*Mülkün Sultanlarına...*” adıyla yeniden yayımlanmıştır. Bu baskının girişine, M. Şerafeddin Yaltkaya'nın “Sencer ve Gazâlî” başlıklı makalesi günümüz harfleriyle eklenmiştir. Önceki baskıda yer alan “Notlar ve İzahlar” bölümü çıkarılmış, bu bölümde yer alan bilgiler dipnotlarla okuyucuya sunulmuştur. Eserin sonunda özel adlar dizini vardır (Şekerci, 1969; Şekerci 2020).

2. *Yöneticilere Tavsiyeler*: Osman Arpaçukuru tarafından yapılan bu tercüme 2004 yılında yayımlanmıştır. Tercüme incelendiğinde eserin bazı bölümlerinin çıkarıldığı görülür. *Nasihatü'l-Mülûk*'un kadınlarla ilgili yedinci bölümü bu çeviride de yer almaz. Eserde ön söz, notlar gibi herhangi bir ekleme bölüm yoktur, yalnızca tercüme metninden oluşur (Arpaçukuru, 2004).

3. *Yöneticilere Altın Öğütler*: Hüseyin Okur'a ait bu tercüme, eserin Arapça çevirisi *et-Tibrü'l-Mesbûk fi-Nasihati'l-Mülûk*'tan yapılmıştır. Mütercimin kaynak metne sadık kaldığı görülür. Eserin başında “İmam Gazâlî Hakkında” ve “Eser Hakkında” başlıklı iki ilave bölüm vardır. Okur, bu bölümlerde Gazâlî'nin hayatı ve eserin kim adına yazıldığına dair iddialarla ilgili bilgi verir. Eserde, ayet ve hadislerin anlamları ve kaynakları gösterilmiş, adı geçen şahıslarla ilgili dipnotlarda kısaca bilgi verilmiştir (Okur, 2009).

4. *İmam Gazâlî'den Yönetim Sırları: Nasîhatü'l-Mülûk*'un Türkçeye yapılan son tercümesi İbrahim Doğu'ya aittir. 2014 yılında yayımlanan eserin başında *Keşfü'z-Zunûn*'da *Nasîhatü'l-Mülûk*'la ilgili verilen bilgiler yer alır. Bu tercümede, eseri Farsçadan Arapçaya tercüme eden Ali b. Mübârek b. Mevhûb'a ait ön söze de yer verilmiştir. Eserde metni izah etmeye yönelik notlar, dipnot şeklinde “mütercim notu” ibaresiyle yazılmıştır. Bu notlar ve açıklamalar çok kapsamlı olmasa da metnin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (Doğu, 2014).

İKİNCİ BÖLÜM

‘ALÂÎ B. MUHİBBÎ VE NETİCETÜ’S-SÜLÛK FÎ-NASİHATİ’L-MÛLÛK

1. ‘Alâî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî

1.1. Hayatı

Müellifin hayatı hakkındaki bilgiler bazı kaynaklarla sınırlıdır. Doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Eserlerinden XVI. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır. Müellif, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhati’l-Mülûk*’un ferağ kaydında adını ‘Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî eş-Şerîf olarak kaydeder. Müellifin adı, *Keşfü’z-Zunûn*’un farklı yerlerinde Alâü’d-dîn Ali b. Muhyî’d-dîn Muhammed, ‘Alâî b. Muhibb eş-Şerîf eş-Şîrâzî, Şerîf ‘Alâî b. Muhyî(’d-dîn) eş-Şîrâzî ve Şerîf, ‘Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî şeklinde geçer (Kâtip Çelebi, 2017: 1, 198, 308; 2, 625; 4, 1267). Kâtip Çelebi, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*’e yazılmış haşiyeleri kaydederken ‘Alâî’nin kaleme aldığı haşiyeden “Alâî diye ünlü erdemli kişi Şerîf ibn Muhibbî eş-Şîrâzî’nin (Alâü’d-dîn Ali b. Muhyî’d-dîn Muhammed)’in talîki” (2017: 1, 198) şeklinde söz eder. Bu ifadeden müellifin adının Alâüddîn Ali olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda doğduğu yer hakkında net bilgi bulunmasa da ismindeki “eş-Şîrâzî” nispetinden dolayı kendisinin Şîrazlı olduğunu düşünmekteyiz.

Müellifle ilgili en ayrıntılı bilgi ‘Ahdî’nin *Gülşen-i Şu‘arâ* adlı tezkiresinde yer alır. ‘Ahdî’nin aktardığına göre ‘Alâî b. Muhibbî İranlıdır. Babası, Mîr Muhyî-yi Şîrâzî’dir. ‘Alâî, Konya’da Mevlânâ Dergâhında kalmış, Mevlevîlik yolunu tutmuş ve burada mesnevîhân unvanını almıştır. Müellif, mesnevîhân olmanın yanında rumuz ilimlerini de öğrenmiş ve son derece başarılı olmuştur. Onun bu başarısı, yakın ve uzakta herkes tarafından bilinmiş ve konuşulmuştur. ‘Ahdî, ‘Alâî’nin ilmî bilgisiyle Rûm diyarı fazıllarına “Maşallah” dedirttiğini kaydeder. Müellif, ‘Alâî ile ilgili sözlerini “Alâî’nin söz söylemenin inceliklerini bilen ve devrinde fazıllar arasında meşhur biri” olduğunu ekleyerek tamamlar (2005: 414). *Gülşen-i Şu‘arâ*’da ‘Alâî’ye ait olduğu kaydedilen beyitler şunlardır:

Hergizem fikr-i tu ez-hâtır-ı mahzûn ne-reved
Ve'z derûn-ı dil-i men tu bîrûr ne-reved

(Senin fikrin hiçbir zaman mahzun hatırımdan çıkmıyor; gönlümün içinden senin derdin çıkmıyor.)

Yâd-ı la'let ne-konem her nefesî k'ez çeşmem
'İvaz-ı âb beher gûşe hûn ne-reved

(Her nefes gözümden su yerine her köşeye kan gitmedikçe dudağımı anmam.)

Zevk-ı mestî zi leb-i la'l-i tu çün yâft dilem
Çi koned ger zi pey-i bâde-i gülgûn ne-reved

(Gönlüm senin al dudağından sarhoşluk zevkini tatığı için gül renkli şarabın peşinden gitmesin de ne yapsın?)

Dil be-Leylî-sıfâtân berî hâzır bâş (?)
Kes neyâmed bereh-i ışk ki Mecnûn ne-reved

(Leyla sıfatlılara gönül vermişsen hazır ol çünkü Mecnûn'un gitmediği aşk yoluna kimse gelmez.)

Ger 'Alâî pey-i hûbân be-reved ma'zûr est
Mî-keşed ışk gîrîbân-ı dileş çün ne-reved

(Alâî güzellerin peşinden gidiyorsa mazurdur, çünkü gönlümün yakasını aşk çekiyor, nasıl gitmesin?)

Evsâf-ı hüsnüni ki dil-i nâtûvân okur
Bir tıfldur ki ay yüzi gül Gülsitân okur

Gerçi sihr-engîzdür zülfün gözün mestânedür
Hirmen-i hüsnünde ey meh rûyunun bir dânedür

Meh-cemâl-i yâre bir sûretlü sîmîn-âyîne
Zülf-i dil-dâre güneş ziyetlü zerrîn şânedür (Ahdî, 2005: 415-416)

Bu beyitler, 'Alâî'nin Farsçaya şiir söyleyecek kadar hâkim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kâtip Çelebi'nin ve 'Ahdî'nin 'Alâî'den ünlü ve şöhretli olarak bahsetmesi müellifin devrinde tanınmış biri olduğunu gösterir. Kâtip Çelebi, eserinin Türkçe Mesnevîler ile ilgili bölümünde 'Alâî'den "Vâiz Şerîf 'Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî" şeklinde söz eder (2017: 4, 1267). Kâtip Çelebi'nin "vâiz" sözcüğünü kullanmasının sebebi 'Alâî'nin *Ezhâr-ı Mesnevî ve Envâr-ı Ma'nevî* adlı eserinin giriş bölümünde kendisinden "...ve ba'de temhîd-i fakîr ü za'îf ü nahîf 'Alâî b. Muhibbî el-Vâ'iz eş-Şîrâzî eş-Şerîf budur ki..." şeklinde söz etmesidir (Yazar, 2011b: 436). Ömer Kehhale ise müellifin adını Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî olarak kaydeder. 'Alâî'nin Hanefî müfessiri olduğunu belirtir (VII, 204). Hayreddin Zirikli, eserinde 'Alâî için eş-Şîrâzî başlığını kullanmış ve müellifin adını "Ali (Alâü'd-dîn) b. Muhammed (Muhyi'd-dîn) el-Alâî eş-

Şîrâzî” şeklinde kaydetmiştir. Kehhale gibi o da ‘Alâî’nin Hanefî mezhebinden ve müfessir olduğunu kaydeder (2002: V, 11). Kaynaklarda yer alan bu ifadeler, ‘Alâî’nin devrinde mesnevîhânlık, şairlik, müelliflik, vâizlik ve müfessirlik gibi farklı mesleklerle tanındığını ve saygı gördüğünü göstermektedir.

Alâî’nin ölüm tarihi hakkında net bir bilgi yoktur. Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*’da *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tevîl*’e ‘Alâî’nin yazdığı haşiyeden söz ederken “Bu zât 945/1538 yılında ölmüştür.” ifadesini kullanır (2017: 1, 198). Ancak, aynı eserde *Düstûru’l-Vüzerâ*’nın yazılış tarihi 966/1558-1559 olarak verilmiştir (Kâtip Çelebi, 2017: 4, 625). *Netîcetü’s-Sülûk*’un müellif nüshası olduğunu düşündüğümüz nüshada müellif, eserin yazıldığı tarihten 957/1550-51 yılı şeklinde söz eder. Aynı nüshanın ferağ kaydında, eserin tamamlanma tarihi 966/1558-59 olarak kaydedilmiştir. Bu iki kayıt Kâtip Çelebi’nin ‘Alâî’nin ölümü için belirttiği 945/1538 tarihinin yanlış olduğunu gösterir. ‘Alâî’nin ölüm tarihi ile ilgili bilgi yoktur. Eserlerinin telif tarihleri göz önüne alındığında ‘Alâî’nin 966/1558-1559 yılından sonra öldüğü anlaşılmaktadır.

1.2. Edebî Kişiliği

‘Alâî b. Muhibbî devrinde tanınmış, saygın bir şair ve müelliftir. ‘Ahdî, ‘Alâî’nin çok sayıda faydalı eseri olduğunu, üç dilde sayısız şiiri bulunduğunu belirtir. Ayrıca ‘Alâî’nin inşa, muamma ve aruz konularındaki risalelerinin benzersiz olduğunu ve şiir sahasında hüner sahipleri arasında kabul görmüş, cesur bir şair olduğunu ifade eder (2005: 415). Kehhale de ‘Alâî’nin bazı ilimlerde pay sahibi olduğunu kaydeder (VII, 204). ‘Alâî, *Düstûru’l-Vüzerâ* adlı eserinde kendisinin bilgi sahibi olduğu ilimleri şu şekilde aktarır: “Bu risalenün müellifi bi-‘avni’llâhi Te‘âlâ ‘ilm-i vefkde ve hâbeye-i cefr ‘ilminde ve kestu ve bastu ve tıbb-ı rûhânî ‘ilminde ve istihrâc-ı esmâda ve kıyâfet ve firâset ve riyâfet ve ihtilâc ve ‘ilm-i kef vesâir ulûm-ı garîbede haylî mahâretli olup bu fûnûnda ber-ruste kısmındandır ber-beste kabîlinden degüldür” (‘Alâî, 2012: 151-152).

‘Alâî’nin hangi konularda bilgi sahibi olduğunu anlayabilmek için bahsettiği ilimlerin ne için ve nasıl kullanıldığını özetlemek yararlı olacaktır: İlm-i vefk, harf ve rakamların sıralanışında sihirli anlamlar arama ilmidir (Çelebi, 2012: 42, 605). Cefr ilmi, gelecekte meydana gelecek olayları değişik yöntemlerle öngörme ilmidir (Yurdağür, 1993: 7, 215). Tıbb-ı rûhânî, İslam düşüncesinde ruh sağlığını korumayı ve ruhu erdemsizlikten kurtarıp faziletlerle süslemeyi amaçlayan bilgi dalıdır (Çağrı, 2012: 41, 88). İstihrâc-ı esmâ, isimlerden anlam çıkartma ve gelecekle ilgili tahminlerde bulunma

ilmidir. İlm-i kıyafet; insanların uzuvlarına, uzuvlar arasındaki ilişkiye ve uzuvların oranlarına bakarak kişilerin ruh yapılarını belirleme, iki kişi arasındaki benzerliği göz önüne alarak aralarında nesep bağı bulunup bulunmadığını tespit etme ilmidir (Uludağ, 1996: 13, 117). İlm-i feraset; insanların, diğer varlık ve olayların iç yüzünü keşfetme ve gelecek hakkında tahminlerde bulunma ilmidir (Uludağ, 1996: 13, 117). İlm-i ihtilâc; insan uzuvlarında meydana gelen seçirme, çarpıntı vb. durumlardan gelecekte gerçekleşecek olaylara dair sonuç çıkarma ilmidir (Uludağ, 1996: 13, 117). İlm-i kef; kişinin el, yüz ve ayak gibi uzuvlarına bakarak mizacını anlama ilmidir (Uludağ, 1996: 13, 117).

Alâî'nin bilgi sahibi olduğu bu ilimler göz önüne alındığında kendisinin psikoloji, sosyoloji, tıp gibi insan ve toplum temelli konulara ilgili olduğu anlaşılır. Müellifin bu çok yönlülüğü eserlerine de yansımış ve 'Alâî'nin farklı alanlarda çok sayıda eser telif etmesini sağlamıştır. 'Alâî'nin kaydedilen ve günümüze ulaşan eserleri *Kur'ân*, hadis, kelam, Arapça, siyaset ve ahlak gibi farklı konularla ilgilidir.

1.3. Eserleri

1. *Es'iletü'l-Kur'ân ve Ecvibetühâ*: Kehhale ve Zirikli'nin kaydettiği eser hakkında herhangi bir bilgi yoktur (Kehhale, VII, 204; Zirikli, 2002: V, 11). Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*'da aynı adlı bir eserden bahseder. Eserin müellifi Şemsüddîn Ebû Bekr Muhammed ibn Ebû Bekr Muhammed ibn Ebî Bekr er-Râzî'dir. Ancak 'Alâî'nin eseriyle ilgili bilgi yoktur (2017: 1, 121). Eserin adından *Kur'ân-ı Kerîm*'le ilgili soruları ve cevapları içerdiği anlaşılmaktadır.

2. *Tefsîri Sûreti Leyletü'l-Kadr*: Eserin dili Arapçadır. Konusu, *Kur'ân-ı Kerîm*'in 97. suresi olan Kadir suresinin tefsiridir. Eserin bir nüshası, İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Reşit Efendi Koleksiyonu 887 numarada 110-121 numaralı varaklar arasında kayıtlıdır. Ferağ kaydında müellifin adı yazılıdır (Dokuzlu, 2012: 20; İzgöer, 2017: 45).

3. *Misbâhu't-Ta'dili fi-Keşfi Envâri't-Tenzil*: Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil* adlı eserine haşiye olarak yazılmıştır. Eser, Bakara ve Âl-i İmrân sureleri üzerinedir. 945/1538 yılının Recep ayında tamamlanmıştır (Kâtip Çelebi, 2017: 1, 194-198). Kehhale eserin adını "*Misbahu't-Ta'dil fi-Keşfi Envâri't-Tenzil li'l-Beydâvî*" şeklinde kaydeder (VII, 204) Zirikli eserin ilk nüshasının el-Ezher'de olduğunu belirtir (2002: V, 11).

4. *Hâşiye alâ-Tefsîri Sûreti'l-Fâtiha li'l-Beydâvî*: Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî'nin tefsirinin Fâtiha suresi için yazılmış bir haşiyesidir. Eserin dili Arapçadır. Eserin bir nüshası İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Reşit Efendi Koleksiyonu 1102 numarada 345-399 numaralı varaklar arasında kayıtlıdır. Eser Zirikli tarafından "*Hâşiyetün alâ-Tefsîri'l-Beydâvî*" adıyla kaydedilmiştir (2002: V, 11).

5. *Ta'lika alâ-Tefsîri'l-Kâdi*: 'Alâî'nin Beydâvî'nin tefsiri üzerine kaleme aldığı bir ta'likadır. Eser Arapçadır. 57 varaktan oluşur. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Şehit Ali Paşa Koleksiyonu 249 numarada kayıtlı nüshası Baba Ali b. Seyyid Mehmed tarafından 1039/1629-30 yılında istinsah edilmiştir (İzgöer, 2017: 45).

6. *Mevâhibü'r-Rahmân fi-İ'rabi'l-Cüz'i'l-Âher mine'l-Kur'ân*: Eser Arapçadır. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Kadızade Mehmed Efendi Koleksiyonu 016 numarada 40-163 numaralı varaklar arasında kayıtlıdır. Ferağ kaydında müellifin adı yazılıdır (Dokuzlu, 2012: 21).

7. *Risâle fi-Meânî Esmi'llahi'l-Hüsna*: Eser Arapçadır. Müellif, *Düstûru'l-Vüzerâ*'da; ism-i azam konusunun ulema arasında ihtilafı olduğunu ve kendisinin de bu konuda bir risalesi olduğunu söyleyerek bu eserden söz eder. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Reşit Efendi Koleksiyonu 887 numarada 126-139 numaralı varaklar arasında kayıtlıdır (Dokuzlu, 2012: 20-21).

8. *Lübbü's-Siyer li-Ahvâli Seyyidi'l-Beşer*: Eser, Hazreti Peygamber'in sireti, hayatı ve gazvelerini konu edinir. Dili Farsçadır. Müellif eserin Kâzerunlu olan Seyyid Cemâleddîn Atâ'llâh el-Hüseynî'nin *Siyer* adlı eserinden telhis edildiğini kaydeder. Eserin bir nüshası Konya Mevlana Müzesi Yazma Eserler 89 numarada kayıtlıdır (Gölpınarlı, 1972: 1, 24-25).

9. *Mevâhibü'l-Fettâh fi-İstimdâdi'l-Eşbâh min-Kemalâti'l-Ervâh*: Eserlerinde hadislere sıklıkla yer veren 'Alâî, hadis konulu bu eserini Arapça telif etmiştir. Eserin bir nüshası İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Esad Efendi Koleksiyonu 3467 numarada 74-80 numaralı varaklar arasında kayıtlıdır (Dokuzlu, 2012: 21).

10. *Mevâkıfu'l-Gâyât fi-Esrâri'r-Riyâzât*: Eser, hadis alanında kaleme alınmıştır. Dili Arapçadır. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Reşit Efendi Koleksiyonu 877 numarada 153-173 numaralı varaklar arasında kayıtlıdır (Dokuzlu, 2012: 22).

11. *Risâle fi-İsbâti'l-Bârî Te'âlâ*: Eserin konusu, Allah Teâlâ'nın varlığının ispat edilmesidir. Dili Arapçadır. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Halet Efendi

Koleksiyonu 239 numarada 211-240 numaralı varaklar arasında kayıtlıdır. Bu nüshanın istinsah tarihi 989/1581 yılıdır (Dokuzlu, 2012: 22; İzgöer, 2017: 46).

12. *Hâşiye alâ-Dibâceti'l-Vâfiye*: Eser Arap dili hakkındadır. Dili Arapçadır. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Reşit Efendi Koleksiyonu 887 numarada 27-43 numaralı varaklar arasında kayıtlıdır. Nüshanın ferağ kaydında müellifin adı vardır (İzgöer, 2017: 46).

13. *Ezhâr-ı Mesnevî ve Envâr-ı Ma'nevî*: Kâtip Çelebi'nin aktardığına göre 'Alâî bu eserinde Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinin zor anlaşılın yerlerini şerh etmiştir. Eserin dili Türkçedir. Kâtip Çelebi, 'Alâî'nin kendi ifadesine göre eserin önce giriş kısmını şerh ettiğini, daha sonra sırasıyla Arapça ve Farsça sözleri, harflere göre şerh ettiğini kaydeder (2017: 4, 1267). Eser *Müşkilâtü'l-Mesnevî* adıyla da bilinir. Eserin, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde Üniversite B 35/VI numara kaydıyla 33b-36a varak numaraları arasında bir nüshası vardır. Sadık Yazar'ın aktardığına göre müellif eserde kendi adını 'Alâî b. Muhibbî el-Vâ'iz eş-Şîrâzî eş-Şerîf şeklinde kaydetmiştir (2011: 436).

14. *Düstûru'l-Vüzerâ*: Müellifin ahlak-siyaset konulu eserlerinden biridir. Kâtip Çelebi, eserin yazılış tarihini 966/1558-59 olarak kaydeder. II. Selîm'in veziri Mustafa Paşa'ya sunulmak üzere kaleme alınmıştır (2017: 2, 625). Eser, vezirlerin sahip olması gereken özellikler, geçmişte yaşamış vezirlerin iyi hasletleri ve İslam büyüklerinden nakledilen dualardan meydana gelir (Dokuzlu, 2012: 30-31). Eserin iki nüshası vardır. İstanbul Süleymaniye Ktp. Yazma Eserler Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa 788 numarada ve Süleymaniye Ktp. Yazma Eserler Ktp. Yazma Bağışlar Koleksiyonu 4421 numarada kayıtlıdır (Dokuzlu, 2012: 93-94). Eserle ilgili Emrah Dokuzlu, "*Alâî B. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin 'Düstûru'l-Vüzerâ' İsimli Siyaset-nâmesinin Metin ve Tahlili*" adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2012).

Dokuzlu, "*Tuhfetü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*" isimli eseri de 'Alâî'nin eserleri arasında kaydeder. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Reisülküttab Koleksiyonu 995 numarada kayıtlı bu eserde müellifin adı Şeyh Ali b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Muhammed eş-Şîrâzî olarak kayıtlıdır. Ferağ kaydında eserin yazılış tarihi 843/1439 olarak kaydedilmiştir. Yazılış tarihi ve müellif adı sebebiyle eserin 'Alâî'ye ait olması mümkün değildir (İzgöer, 2017: 47).

2. Netîcetü's-Sülûk'un 'Alâî'ye Aidiyeti

Kâtip Çelebi, *Nasîhatü'l-Mülûk* hakkında bilgi verirken bu eserin Arapçaya tercüme edildiğini belirtir ve üç Türkçe tercümesinden söz eder. Bu tercümelere biri 'Âşık Çelebi'ye, biri de Vücûdî'ye aittir. Çelebi'nin sözünü ettiği üçüncü tercüme çalışmamıza konu olan *Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk*'dur. Müellif, mütercim adının 'Alâî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî olduğunu belirtir. Eserin Kanuni Sultan Süleymân'ın oğlu Bâyezîd'in yakınlarından Sinân Beg için tercüme edildiğini ve eserde birçok ekleme bulunduğunu ifade eder (2017: 1, 337).

Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk'un elde bulunan ve müellif nüshası olduğu düşünülen nüshası, eserin 'Alâî'ye ait olduğu konusunda şüphe bırakmaz. Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 1011 numarada kayıtlı nüshanın 1a sayfasında eserin adının altında müellifin adı, 'Alâî b. Muhibbî eş-Şerîf şeklinde yazılmıştır. 966/1558-59 tarihli bu nüshanın sonundaki ferağ kaydında 'Alâî kendisini eserin "müellifi, câmi' ve mütercimi" şeklinde takdim eder. Eserin kendi eliyle tamamlandığını belirtir. Ayrıca, eserde üç yerde 'Alâî adı geçer. Müellif, eserin giriş bölümünde kendisinden "muharrir" ve "mukarrir" olarak "Pes zikr olunan mukaddimâta binâen bu muhtasarun muharriri ve bu kelâm-ı mukarrerün mukarriri fakîr-i hakîr za'îf 'Alâî b. Muhibbî eş-Şerîf..." (4b) sözleriyle bahseder. Eserin iki yerinde ise 'Alâî kendisi için "mütercim" ifadesini kullanır. "Mütercim-i za'îf 'Alâî b. Muhibbî Şerîf eydür ki" (334b). "Fakîr-i hakîr-i za'îf mütercim-i nahîf 'Alâî b. Muhibbî Şerîf eydür ki" (387a). Kâtip Çelebi'nin kaydı ve eserin bahsedilen nüshası *Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk*'un 'Alâî tarafından kaleme alındığını açıkça göstermektedir.

Netîcetü's-Sülûk ile ilgili daha önce Yazar ve İzgöer tarafından yapılan çalışmalarda da eserin 'Alâî'ye ait olduğu belirtilmiştir (İzgöer, 2017: 47-48; Yazar, 2011a: 120-121). Ancak bu çalışmalarda eserin tenkitli metninin yer almaması ve bilgilerin yalnızca müellife ait olduğu düşünülen nüshaya dayandırılması çalışmamız sırasında tespit ettiğimiz bir meselenin gözden kaçmasına neden olmuştur. Eserin tenkitli metnini oluştururken *Netîcetü's-Sülûk*'un bazı nüshalarında, *Nasîhatü'l-Mülûk*'ta olduğu gibi esere başkası tarafından eklenen bölümler olduğu ve mütercim değişikliği meydana geldiği tespit edilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için -genellikle tenkitli metnin önünde yer alan- nüsha tavsifleri bölümünü buraya almanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

3. Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk'un Nüshaları

Eserin bazı nüshalarındaki ikinci mütercim sorununa değinmeden önce, nüshalarla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Daha önceki çalışmalarda *Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk*'un on iki nüshası olduğundan söz edilmektedir (Gökkaplan, 2019: 4-6; İzgöer, 2017: 49-51; Yazar, 2011a: 121-122). Eserin tenkitli metnini oluşturmak üzere başvurduğumuz bu nüshalardan Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. M.R. 929, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. A. 3097 ve Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 788/1 numaralı nüshaların *Netîcetü's-Sülûk*'un nüshası olmadığını, bunların farklı eserlere ait olduğunu tespit ettik.

Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan iki nüsha www.yazmalar.gov.tr adresinde 'Ulâyî b. Muhibbî eş-Şîrâzî adına *Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk* şeklinde kayıtlıdır (E.T. 31.03.2020). Kütüphaneden temin ettiğimiz M.R. 929 numaralı nüshanın daha önce belirttiğimiz gibi 'Âşık Çelebi'ye ait *Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fi-Nasâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*'un nüshası olduğu belirlenmiştir. A. 3097 numaralı nüshanın kondisyonu uygun olmadığı için nüshayı temin edemedik. Millî Saraylar Araştırma Biriminden aldığımız bilgiye göre eser, kütüphane kataloğunda Abdullâhu'l-Buds adına *Tiberü'l-Mesbûk* adıyla kayıtlıdır. Kütüphane kayıtlarına göre *Tiberü'l-Mesbûk*, Ebû Abdullâh Mehmed b. Muknî'nin aynı adlı eserinin tercümesidir. Bu eserin Ebû Abdullâh Muhammed b. Mukaffa'ya ait *Tibre'l-Mesbûk fîmâ-Yahtecûne ileyhî'l-Mülûk*'un Abdullâh Kudî tarafından yapılan Türkçe tercümesi olduğu kanaatindeyiz.

Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 788/1 numarada kayıtlı nüsha, müellifi bilinmeyen *Âdâbi'l-Mülûk* adlı eserdir. Eserin 1a sayfasında "Mâfi hazâ-Mecmû'atü Kitâbü Adâbü'l-Mülûk, *Düsturu'l-Vüzerâ, Hall-i Akd-i Hazarfên Hüseyin Efendi*" başlıkları yer alır. Eserin 1b sayfasında "Hazâ Kitâbü Âdâbi'l-Mülûk" başlığı vardır. Sadık Yazar, çalışmasında bu eserin ulaşılabilen tek nüshasının Manchester'deki John Rylands Üniversitesi Ktp.'nde 73 numarada kayıtlı olduğunu kaydeder. Eserde, "Zikr-i Pâdişâh-ı Âlem-Penâh" başlığı ile II. Selîm'in övüldüğünü, mütercimin eseri Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'nın isteğiyle tercüme ettiğini belirtir. Nüshanın istinsahının Sâlih b. Abdülkerim b. Sâlih tarafından Zilkade 1117/23 Şubat-5 Mart 1706 yılında tamamlandığını kaydeder (2011a: 122-123). Ancak muhtemelen bir karışıklık sonucu Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 788/1 numaralı nüshayı *Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk*'un nüshaları arasında sayar (Yazar, 2011a: 122). Bu durumun sebebi Hekimoğlu

788 numaralı nüshanın ikinci bölümünde ‘Alâî’nin eseri olan *Düstûru’l-Vüzerâ*’nın yer alması olabilir. 1b-89a sayfalarında yer alan *Âdâbü’l-Mülûk*’un müstensihisi de Sâlih b. Abdülkerim b. Sâlih’tir. Eserin istinsah tarihi 12 Muharrem 1112/29 Haziran 1700’dür. Bu bilgi yanlışlığı; Yazar’dan sonra *Düstûru’l-Vüzerâ* üzerinde çalışan Dokuzlu tarafından düzeltilmiş, *Netîcetü’s-Sülûk* üzerinde çalışan İzgöer’in çalışmasında ise tekrar edilmiştir (Dokuzlu, 2012: 22; İzgöer, 2017: 51).

4. *Netîcetü’s-Sülûk fi-Nasîhati’l-Mülûk*’un Nüsha Tavsifleri

Netîcetü’s-Sülûk’un tespit edebildiğimiz dokuz nüshası vardır. Bu nüshalardan dört tanesinin tamamı ‘Alâî’ye aittir. Beş nüsha ise Yûnus adlı mütercimim eklemelerde bulunduğu nüshalardır. *Netîcetü’s-Sülûk*’un nüshaları telif tarihi ve müellife aidiyetine göre aşağıda sıralanmıştır.

1. İstanbul Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 1011 (P1): ‘Alâî, eserin ferağ kaydında kendisini eserin müellifi, câmii ve mütercimi olarak kaydeder ve eserin kendi eliyle tamamlandığını belirtir. Bu nüsha www.yazmalar.gov.tr kataloğunda yer almaz. Yazmanın kütüphane kaydına, Sadık Yazar’ın doktora tezinden ulaşılmıştır.¹ Ferağ kaydına göre eser, 966/1558-59 yılında tamamlanmıştır. Eserin adı, zahriyede ve ferağ kaydında “*Netîcetü’s-Sülûk fi-Tercemeti Nasîhati’l-Mülûk*” olarak kaydedilmiştir. Eserin giriş bölümünde ise müellif; eseri “*Netîcetü’s-Sülûk fi-Nasîhati’l-Mülûk*” şeklinde adlandırdığını belirtir. Zahriyede “Kitâbü Netîceti’s-Sülûk fi-Tercemeti Nasîhati’l-Mülûk/Te’lif-i el-fakîr ez-za’if ‘Alâî bin Muhibbî eş-Şerîf” başlığı yer alır. Başlığın altında “Sâhibü’l-Kitâb Osmân ez-Zarîr 1264/1847-48” şeklinde temellük kaydı vardır. Zahriyenin alt kısmında Pertevniyal Valide Sultan vakıf mührü bulunur. Nüshada eserin “şehzâde-i zamân” Şehzade Selîm’e sunulmak üzere kaleme alındığı kayıtlıdır. Müellife ait olduğu düşünülen bu nüsha, kahverengi cetvellidir. 387 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 17 satır bulunur. Nesih yazı türüyle yazılmıştır. Nüshada kırmızı, siyah ve mavi mürekkep kullanılmıştır. Bölüm başlıkları ile bazı ayet ve hadisler çoğunlukla kırmızı ve mavi renkli mürekkeple yazılmıştır. Cümle içi duraklar ve cümle sonları kırmızı mürekkeple işaretlenerek belirtilmiştir. Sah kayıtları ve açıklayıcı derkenarların bazılarının yerleri müellif tarafından kırmızı mürekkeple işaretlenmiştir. Nüshada, 181b’de adalet dairesi çizimi, 201b’de kürek ilmi çizimi, 205a’da el ilmi çizimi, 209a’da

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 1178.

galip-mağlup ilmi ebce hesabı tablosu ve 209b, 210a, 210b, 211a'da galip-mağlup hesabı tabloları vardır. 'Alâî'ye ait nüshalardan en eski tarihli olanı Pertevniyal 1011 nüshasıdır.

2. İstanbul Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 313 Nüshası (H): Tamamı 'Alâî'ye ait olan nüshalardan biridir. Mustafâ b. Sipâhî Muhammed Ağa tarafından istinsah edilen nüsha 1081/1670-1671 yılının şevval ayında tamamlanmıştır. Zahriyede başlık, "Kitâbü Nasîhati'l-Mülûk ve Hakîkati's-Sülûk/Feylesûfu'z-Zamân Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî" şeklinde yazılmıştır. Bu başlığın altında "Sâhib ü mâlik Eşref Hân ibn İbrâhîm Hân Sene 973" ibaresi yer alır. Bu ibarenin altındaki temellük kaydında "Temelleke el-fakîr [...] Muhammed [...]" ifadesi ve "1197/1782-83" tarihi vardır. Eserin ilk sayfasında besmelenin üzerinde "Kitâb-ı Nasîhatü'l-Mülûk Aristo-i Hakîm'in İskender-i Zü'l-Karneyn'e telîf itdüğü kitâbdur. Lâkin lisân-ı Yunanî üzere olduğu için İmâm Gazâlî Hazretleri Farsîye tercüme itdiler. Ve Farsîden Türkîye tercüme olındı. Bî-nazîr kitâbdur." cümleleri yer alır. Bu yazı müstensihe ait değildir. Bu nüsha, Pertevniyal 1011 nüshası gibi Şehzade Selîm adına düzenlenmiştir. Nüshanın sayfaları, kahverengi-kırmızı cetvellidir. 256 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 13 satır bulunur. Nesih yazı türüyle yazılmıştır. Bazı başlıklar ve vurgulanmak istenen cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın Türkçe bölümleri harekesizdir. Arapça ve Farsça cümleler harekeli yazılmıştır. Pertevniyal 1011 nüshasından 15 varak (Pertevniyal 1011 198a-213b) eksiktir. Pertevniyal 1011'de bulunan kürek ilmi çizimi, el ilmi çizimi, galip-mağlup ilminin ebce hesabı tablosu bu nüshanın eksik sayfalarına denk gelir. 134b'de adalet dairesi çizimi için yer ayrılmıştır. Ancak çizim yoktur. Eski tarihli bir nüsha olması sebebiyle tenkitli metne dahil edilmiş, eksik sayfaları Lala İsmail 245 nüshasından tamamlanmıştır.

3. Topkapı Sarayı Ktp. B. 187 Nüshası (T): Tamamı 'Alâî'ye ait olan nüshalardan biridir. Mustafâ b. Sipahî tarafından 1084/1673-74 yılında istinsahı tamamlanmıştır. Nüsha, Şehzade Selîm adına düzenlenmiştir. Eserin önünde iki sayfa zahriye vardır. İlkinde "Bi-avnillâhi Teâlâ üçüncü oğlumuz Mustafâ Seyyid 1152 senesi mâh-ı rebîü'l-evvelinün yigirmi bişinci bâzâr irtesi gicesi sâ'at dörtde iken selâmet ile dünyâya geldiginün haberi ve müjdesi Dôlâpdere Bezm vesâtetiyle geldi. Ve birinci bâzâr günü mesnûn ve müstehâb olan akîka kurbânı Karamânî Paşa vekâletiyle zebh olunup şurûtu üzere tasnîf olındı." cümlesi yazılıdır. İkinci sayfada ise "Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk" başlığı bulunur. Nüshanın sayfaları kahverengi-kırmızı cetvellidir.

237 varaktan oluşan nüshada her sayfada 17 satır bulunur. Metin harekeli nesihle yazılmıştır. Başlıklar ve bazı cümlelerde kırmızı ve mavi mürekkep kullanılmıştır. 127a'da adalet dairesi, 139b'de kürek çizimi, 141b'de el çizimi için yer ayrılmıştır. Ancak çizim yoktur. Galip-mağlup ilminin ebceci hesabı ve hesap tablosu bu nüshada da vardır. Nüshada, kelime eksiklikleri ve müstensih hataları çoktur. Bu nedenle tenkitli metne dahil edilmemiştir.

4. İstanbul Süleymaniye Ktp. Lala Paşa 245 Nüshası (L): Tamamı 'Alâî'ye ait olan nüshalardan biridir. Ali b. Mustafâ tarafından istinsah edilmiştir. 1095/1683-84 yılında tamamlanmıştır. Nüsha, Şehzade Selîm adına düzenlenmiştir. Nüshanın sayfaları cetvelsizdir. 185 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 25 satır vardır. Nesih yazı türüyle yazılmıştır. Nüsha, "Tercüme-i Ahlâk-ı 'Alâî" başlığını taşır. Eserin *Ahlâk-ı 'Alâî*'nin müellifi Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 979/1572) eseri ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Başlığın yanına sonradan başka biri tarafından "Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk" başlığı ilave edilmiştir. Başlıklar ve bazı cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın Türkçe bölümleri harekesizdir. Arapça ve Farsça cümleler harekeli yazılmıştır. Pertevniyal 1011 nüshasından 18 varak (Pertevniyal 1011 225a-243b) eksiktir. Pertevniyal 1011 nüshasında bulunan adalet dairesi için 93a'da yer ayrılmıştır. Ancak çizim yoktur. Bunun dışındaki çizimlerin hepsi bu nüshada da vardır. Tenkitli metne dahil edilmiş, eksik sayfaları Hüsrev Paşa 313 nüshası ile tamamlanmıştır.

5. Almanya Berlin Eyalet Ktp. Türkçe Yazmaları, Ms. or. quart. 1720, Staatsbibliothek Nüshası (A1): Eserde ikinci mütercimim ortaya çıktığı nüshalardan biridir. İstinsah tarihi ve müstensihi hakkında bilgi yoktur. Eserin zahriyesinde "Fihrist-i Kitâbü Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhati'l-Mülûk" başlığıyla eserin bölüm başlıkları yazılıdır. Nüshanın sebep-i telif bölümü, "Husûsâ ki bu nev te'lîfe ve bu minval üzere tasnîfe bir âli-şân tarafından me'mûr oldum ki gubâr-ı dergâhı sürme-i dîde-i ehl-i idrâk ..." cümlesiyle başlar. Ancak eserin sunulduğu kişi bu nüshada farklıdır. Nüshada, "Es-sultân ibnü's-sultân Sultân Süleymân Hân" cümlesiyle eserin Kanuni Sultan Süleymân'ın emriyle onun için yazıldığı kaydedilir. Müellif nüshasında bulunan tüm çizimler bu nüshada tamdır. Müellifin çizimlerine ek olarak bu nüshada iki tane de minyatür bulunur. Nüsha, 109a sayfasına kadar nüsha farkları ve ithaf kısmı dışında Pertevniyal 1011 nüshası ile aynıdır. Ayrıca Pertevniyal 1011 nüshasında bulunan derkenarların çoğunluğu bu nüshada vardır. 109a sayfasında *Zafer-nâme*'den yapılan alıntıdan itibaren metin farklılaşır. Alıntı

115a'da sona erer. Müstensih alıntının sonuna “Büzürmihr'in nesâ'ihî burada tamâm oldu. Ve bundan aşğa bu kitâbı tercüme eyleyen Yûnus el-fakîr.” cümlesini ekler. Başka bir ilave açıklama yapmadan esere devam eder. Nüsha sayfaları kırmızı cetvellidir. Nüshada Yûnus'un esere dahil olduğu bölümden sonra “el-Kâtib” başlığıyla yazılmış 87 şiir bulunur. Başlıklar ve bazı cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 247 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 21 satır bulunur. Nüsha talik hatla harekesiz kaleme alınmıştır.

6. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Pertevniyal Koleksiyonu 423 Nüshası (İ): Eserde ikinci mütercimim ortaya çıktığı nüshalardan biridir. Zahriyede kime ait olduğunu tespit edemediğimiz bir mühür ile 393 sayısı yazılıdır. Mustafâ Kürd el-Cündî tarafından 995/1586-87 yılının rebülevvel ayında istinsahı tamamlanmıştır. Esere “Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhatü'l-Mülûk min-Te'lîf-i İmâm Gazâlî Rahmetu'llâhî 'Aleyh” başlığı konmuştur. Sebeb-i telif bölümü, isim dışında Almanya 1720 nüshasıyla aynıdır. Bu nüsha “Sultân Selîm Hân bin Sultân Süleymân Hân” ifadesiyle Sultan Selîm adına düzenlenmiştir. Almanya 1720 nüshasında bulunan “el-Kâtib” başlıklı 87 şiir bu nüshada da bulunur. Eserde başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, cümle sonları kırmızı nokta ile gösterilmiştir. 259 varaktan oluşan bu nüshanın her sayfasında 21 satır bulunur. Sayfalar kırmızı cetvellidir. Metin harekesiz talik ile yazılmıştır. El çizimi dışındaki tüm çizimler bu nüshada vardır.

7. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 6943 Nüshası (İ): Eserde ikinci mütercimim ortaya çıktığı nüshalardan biridir. İstinsahı Mustafâ b. Vildân tarafından 1062/1651-52 yılında tamamlanmıştır. Nüshanın zahriyesinde ve başlık kısmında “Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk Sâhibü'l-Ahlâk-ı 'Alâî el-Fakîr” ifadesi yer alır. Eserin *Ahlâk-ı 'Alâî*'nin müellifi Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 979/1572) eseri ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Sebeb-i telif bölümü, isim dışında Almanya 1720 nüshasıyla aynıdır. Bu nüsha “Sultân Selîm Hân bin Sultân Süleymân Hân” adına düzenlenmiştir. Almanya 1720 nüshasında bulunan “el-Kâtib” başlıklı 87 şiir bu nüshada da bulunur. Nüshanın ilk sayfası yaldızlıdır. Tüm sayfalar yaldız ve kırmızı renkle cetvellenmiştir. 313 varaktan oluşan nüshanın her sayfası 21 satırdan oluşur. Nüshada başlıklar kırmızı renkle yazılmış, cümle sonları kırmızı noktayla gösterilmiştir. Sayfa kenarlarına o sayfada anlatılan konu ile ilgili kısa notlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metin harekesiz talik hatla kaleme alınmıştır. Nüshada adalet dairesi için yer ayrılmıştır

ancak çizim yoktur. Galip-mağlup ilminin ebceci tablosu ile kürek çizimi bu nüshada da vardır. El çizimi eksiktir.

8. İstanbul Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 2256 Nüshası (N): Eserde ikinci mütercimim ortaya çıktığı nüshalardan biridir. İstinsah tarihi ve müstensihisi hakkında bilgi yoktur. Eserin son cümlesinden sonra “temmet” sözcüğü yazılmış ve eser sona ermiştir. İstanbul Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye Koleksiyonu’nda 34 Nk 2256 numarasıyla kayıtlıdır. Eserin önünde iki sayfa zahriye vardır. İlk sayfada “Ahlâk-ı ‘Alâî” başlığı yazılıdır. İkinci sayfada ise III. Osman’ın (ö. 1171/1757) mührü ile Nuruosmaniye Ktp. kaydı bulunur. Eserin sebep-i telif bölümünde, Pertevniyal 1011 nüshasında bahsi geçmeyen bir görevlendirmeden ve eserin farklı bir kişiye sunulmasından söz edilir. ‘Alâî’nin II. Selîm’in adını zikrettiği bölüm bu nüshada şu şekilde yer alır: “Husûsâ ki bu nev te’lîfe ve bu minvâl üzre tasnîfe bir âli-şân tarafından me’mûr oldum ki gubâr-ı dergâhı sürme-i dîde-i ehl-i idrâk ve tâc-ı ser-eflâkdur (...) Lâlâ-yı Sultân Bayezîd Hân bin Sultân Süleymân Hân Hazreti bâ-nusret Sinân Beg” Bu nüshada, eserin Kanuni Sultan Süleymân’ın şehzadesi Bâyezîd’in lalası Sinân Bey’in isteği ile kaleme alındığı bilgisi yer alır. Nüsha 110b sayfasına kadar nüsha farkları ve ithaf kısmı dışında ‘Alâî’nin eseriyle aynıdır. 110b sayfasında *Zâfer-nâme*’den yapılan alıntidan itibaren metin farklılaşır. Alıntı 112a’da sona erer. Müstensih alıntının sonuna “Büzürmihr-i kâmilün nesâ’ihi burada tamâm oldu. Bu kitâbı tercüme eyleyen Yûnus el-fakîr sâbıkâ bu kitâbı tercüme itdüren ekremü’l-ümerâ-yı beyne’l-ümem ‘ulüvvü’l-kadr sümüvvü’l-himem a’nâ Sinân Paşa Lâlâ-yı Sultân Bâyezîd Hân-ı mu‘azzam Hazretleri’ne Büzürmihr nesâ’ihin tercüme itdükde zamân-ı hâline münâsib birkaç ebyât tahrîr ü tasfîr itmîş idi. Bu makâma münâsib olmağın îrâd olındı.” cümlesini kaydeder. Nüsha, Yûnus’un nasihat niteliğindeki şiiri ve ilaveleri ile devam eder. Nüshanın sayfaları cetvelsizdir. 226 varaktan oluşan nüshada her sayfada 21 satır bulunur. Metnin Türkçe kısımları harekesizdir. Arapça ve Farsça kısımları harekelidir. Nesih hattıyla yazılmıştır. Başlıklar ve bazı cümlelerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Pertevniyal 1011 nüshasında bulunan tüm çizimler bu nüshada da vardır.

9. Almanya Berlin Eyalet Ktp. Türkçe Yazmaları, Ms. or. quart. 1752, Staatsbibliothek Nüshası (A2): Eserde ikinci mütercimim ortaya çıktığı nüshalardan biridir. Nüsha sondan eksiktir. Bu nüshada, Yûnus’a ait diğer nüshalardan farklı olarak *Nasîhatü’l-Mülûk*’un kalan kısımlarının tercümesi bulunmaz. Nüsha birinci bâb ve

Yûnus'un ilave ettiği bölümün sonundaki hikâyeler ve temmet kaydıyla biter. Ferağ kaydında müstensih adı yoktur. Nüsha, "Kâr-ı evvelde kişi âkıbet-endîş gerekdür. Murâd kıssadan hissedür. Temmetü'l-kitâb bi-'avni'llâhi el-Meliki'l-Vehhâb 1218/1802-03" cümlesiyle sona erer. Nüshanın zahriyesinde başlıksız bir içindekiler bölümü vardır. İçindekiler bölümü nüshanın sona erdiği yere kadar olan bölüm başlıklarını içerir. Eser, "Hazâ Kitâb-Nasîhati'l-Mülûk" başlığıyla başlar. Nüshanın, sebab-i telif bölümü "Husûsâ ki bu nev te'lîfe ve bu minvâl üzre tasnîfe bir âli-şân tarafından me'mûr oldum ki gubâr-ı dergâhı sürme-i dîde-i ehl-i idrâk (...) Lâlâ-yı Sultân Bayezîd Hân bin Sultân Süleymân Hân Hazreti bâ-nusret Sinân Beg" şeklindedir. Bu bölüm Nuruosmaniye nüshası ile aynıdır. Nüsha, 146b sayfasına kadar 'Alâî'nin metniyle aynıdır. Nuruosmaniye 2256 nüshasında olduğu gibi *Zafer-nâme*'den yapılan alıntı ile değişiklik başlar. 148b sayfasında alıntının sonunda "Büzürcmihr-i Kâmil'ün nesâ'ihî burada tamâm oldu. Bu kitâbı bundan aşaga tercüme iden Yûnus el-fakîr sâbıkâ bu kitâbı tercüme itdüren ekremü'l-ümerâ a'nâ Sinân Paşa-yı mükerrem Lâlâ-yı Sultân Bâyezîd Hân-ı mu'azzam Hazretleri'ne tercüme itdi." cümlesi yer alır. Nuruosmaniye 2256 nüshasındaki şiir, bu nüshada bulunmaz. Nüsha Yûnus'un ilave ve tercümesiyle devam eder. Nüshanın sayfaları siyah cetvellidir. Başlıklar ve bazı cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metnin Türkçe kısımları harekesizdir. Arapça ve Farsça bölümler kırmızı mürekkeple harekelenmiştir. 276 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 18 satır vardır. Pertevniyal 1011 nüshasındaki el çizimi dışındaki tüm çizimler bu nüshada vardır.

Bulunduğu Ülke, İl, Yer, Koleksiyon Yer, Koleksiyon/ Arşiv Numarası/Kısaltma	Müstensih ve İstinsah Tarihi	Eserin İthaf Edildiği Kişi	Nüsha Ölçüleri	Varak/Satır Sayısı	Zahriye	Eser Başlığı	Hat
İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Pertevniyal Koleksiyonu 1011/ P1	'Alâî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şirâzî 966/1558-59	Sülâle-i Âl-i 'Osmân es-Sultân bin Sultân Selîm Hân bin Süleymân Hân bin Selîm Hân bin Bâyezîd Hân bin Mehmed Hân	-	387 vr. 17 sat.	Kitâb-ı Netîcetu's-Sülûk fi-Tercemeti Nasîhatü'l-Mülûk Te'lîf el-Fakîrû'z-Za'îf 'Alâî bin Muhibbî eş-Şerîf Pertevniyal Valide Sultan'ın vakıf mührü vardır.		Nesih Harekeli
İstanbul Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa Koleksiyonu 313/H	Mustafa bin Sipahi Muhammed Ağa 1081/1670-1671 Şevval	Sülâle-i Âl-i 'Osmân es-Sultân bin Sultân Selîm Hân bin Süleymân Hân bin Selîm Hân bin Bâyezîd Hân bin Mehmed Hân	-	256 vr. 13 sat. Pertevniyal 1011 nüshasından 15 varak (P1 198a-213b) eksiktir.	Kitâb-ı Nasîhatü'l-Mülûk ve Hakîkatü's-Sülûk Te'lîf Feylesûfu'z-Zamân Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî Sâhib ü Mâlik Eşref Hân bin İbrâhîm Hân Temellük el-fakîr Dervîş Muhammed Sirozlı Emîn-i Hasadiyye-i Âstâne ve Galata 1197/1782-83	Kitâb-ı Nasîhatü'l-Mülûk Aristo-i Hakîm'ün İskender-i Zü'l-karneyn'e te'lîf itdüğü kitâbdır. Lâkin lisân-ı Yunânî üzere olduğu için İmâm Gazâlî Hazretleri Farsîye tercüme itdiler. Ve Farsîden Türkiye tercüme olındı. Bî-nazîr kitâbdır.	Nesih harekesiz
İstanbul Topkapı Sarayı Yazma Eserler Ktp. B. 187/T	Mustafa bin Sipahi 1084/1673-74	Sülâle-i Âl-i 'Osmân es-Sultân bin Sultân Selîm Hân bin Süleymân Hân bin Selîm Hân bin Bâyezîd Hân bin Mehmed Hân	260x160 mm.	237 vr. 17 sat.	Bi-'avni'llâhî Te'âlâ üçüncü oğlumuz Mustafâ Seyyid bin yüz elli iki (1739-40) senesi mâh-ı rebîü'l-evvelinün yigirmi bişinci bâzâr irtesi sâ'at dördte iken selâmet ile dünyâyâ geldiginün haberi ve müjdesi Dölâpdere Bezm vesâtetiyle ve birinci bâzâr günü mesnûn ve müstehab olan akîka kurbânı Karamânî Paşa vekâletiyle zebh olup şurûtu üzere tasnif olındı. Netîcetu's-Sülûk fi-Nasîhatü'l-Mülûk		Nesih Harekeli

İstanbul Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Koleksiyonu 245/L	Ali bin Mustafa 1095/16 83-84	Sülâle-i Âl-i 'Osmân es-Sultân bin Sultân Selîm Hân bin Süleymân Hân bin Selîm Hân bin Bâyezîd Hân bin Mehmed Hân	-	185 vr. 25 sat. Pertevniyal 1011 nüshasından 18 varak (P1 225a-243b) eksiktir.		Tercüme-i Ahlâk-ı 'Alâî	Nesih hareketi z
---	-------------------------------------	---	---	--	--	-------------------------	------------------

Tablo 2: 'Alâî b. Muhibbî'ye Ait Olan Nüshalar.

Bulunduğu Ülke, İl, Yer, Koleksiyon Yer, Koleksiyon /Arşiv Numarası/Kısaltma	Müstensih i ve İstinsah Tarihi	Eserin İthaf Edildiği Kişi	Nüsha Ölçüleri	Varak/Satır Sayısı	Zahriye	Eser Başlığı	Hat	Mütercimnin Değiştirdiği Bölüm
Almanya Berlin Eyalet Ktp. Türkçe Yazmaları Ms. or. quart.1720/A1	Ferağ kaydı yoktur. Kanuni Sultan Süleymân (ö. 1566) adına düzenlenmiştir.	Es-Sultân ibnû's-Sultân Sultân Süleymân Hân Hazret-i bâ-nusret Hazreti'nün eyyeda'llâhu el-Melikü'l-Mennân.	-	247 vr. 21 sat.	Fihrist-i Kitâb-ı Nefice-i Sülûk Nasihatü'l-Mülûk Nefice-i Sülûk Nasihatü'l-Mülûk Küttüb-i tevârihden ... pâre kitâbı müştemildür. Ol cümleden firâset ... ve insanda olan elleri tasvîr olmuştur. Her insân nice ulu ziyân olmuştur. Silinmiş bazı yazılar vardır.	-	Talîk hareketi z	Büzürcmîhr'ün nesâ'îhi burada tamâm oldu. Ve bundan aşağıya bu kitâbı tercüme eyleyen Yûnus el-fakîr.
İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Pertevniyal Koleksiyonu 423/P2	Mustafâ Kürd el-Cündî 995/1586-87	Sultân Selîm Hân bin Süleymân Hân Hazret-i bâ-nusret beg eyyeda'llâhu el-Melikü'l-Mennân.		259 vr. 21 sat.		Neticetü's-Sülûk fi-Nasihatü'l-Mülûk min-Tel'lif-i İmâm Gazâlî Rahmetü'lâhi 'Aleyh.	Talîk hareketi z	Büzürcmîhr'ün nesâ'îhi burada tamâm oldu. Ve bundan aşağıya bu kitâbı tercüme eyleyen Yûnus el-fakîr.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. NECTY06943./İ	Mustafâ bin Vildân 1062/1651-52	Sultân Selîm Hân bin Süleymân Hân Hazret-i bâ-nusret beg eyyeda'llâhu el-Melikü'l-Mennân.	232x150	314 vr. 21 sat.	Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk Sâhibü'l-Ahlâk-ı 'Alâî	Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk Sâhibü'l-Ahlâk-ı 'Alâî	Talîk hareketi z	Büzürcmîhr'ün nesâ'îhi burada tamâm oldu. Ve bundan aşağıya bu kitâbı tercüme eyleyen Yûnus el-fakîr.

Istanbul Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 2256/N	Ferağ kaydı yoktur. Zahriyede III. Osman'ın (ö. 1757) mührü vardır.	Lâlâ-yı Sultân Bâyezîd Hân bin Sultân Süleymân Hân Hazret-i bâ-nusret Sinân Beg eyyeda'llâ hu el-Melikü'l-Mennân.	-	226 vr. 21 sat.	Ahlâk-ı 'Alâî	-	Nesih Harekes iz	Büzürcemîhr-i Kâmil'ün nesâ'îhi burada tamâm oldu. Bu kitabı tercüme eyleyen Yûnus el-fakîr sâbıkâ bu kitabı tercüme itdüren ekremü'l-ümerâ-yı beyne'l-ümem ümüvvü'l-kadr sümüvvü'l-himem a'nâ Sinân Paşa-i mükerrrem Lâlâ-yı Sultân Bâyezîd Hân-ı mu'azzam Hazretleri'ne Büzürcemîhr'ün nesâ'îhin tercüme itdükde zemân-ı hâline münâsib birkaç ebyât tahrîr ve tastîr itdi.
Almanya Berlin Eyalet Ktp. Türkçe Yazmaları Ms.or.quart.1752 / A2	Müstensih adı yoktur. 1218/1802-03	Lâlâ-yı Sultân Bâyezîd Hân bin Sultân Süleymân Hân Hazret-i bâ-nusret Sinân Beg.	-	276 vr. 18 sat. Eser sondan eksiktir.	Fihrist	Hazâ-Kitâb-ı Nasîhatü'l-Mülûk	Talik Harekes iz	Büzürcemîhr-i Kâmil'ün nesâ'îhi burada tamâm oldu. Bu kitabı tercüme iden Yûnus el-fakîr sâbıkâ bu kitabı tercüme itdüren ekremü'l-ümerâ Sinân Paşa-i mükerrrem Lâlâ-yı Sultân Bâyezîd Hân-ı mu'azzam Hazretleri'ne tercüme itdi.

Tablo 3: Yûnus'un Eklemede Bulunduğu Nüshalar

5. Nüshaların Değerlendirilmesi

Tespit ettiğimiz dokuz nüshadan P1, H, L, T, A1 ve N nüshaları karşılaştırılması sonucunda tamamı 'Alâî'ye ait nüshalardan T nüshası kelime eksikliklerinin ve müstensih hatalarının çokluğu sebebiyle metin neşrine dahil edilmedi.

P1 nüshasının ferağ kaydında eserin 'Alâî'nin eliyle tamamlandığının yazılması bu nüshanın Yazar ve İzgöer'in çalışmalarında müellif nüshası olarak kabul edilmesine sebep olmuştur (İzgöer, 2017: 47; Yazar, 2011a: 121). Ancak bu bilgiye temkinli yaklaşmak gerekir. Ferağ kaydında 'Alâî tarafından tamamlandığı belirtilen müellife ait diğer eserlerin (*Tefsîr-i Sûret-i Leyletü'l-Kadr*, *Mevâhibü'r-Rahmân fî-İ'rabi'l-Cüz'i'l-Âher mine'l-Kur'ân*, *Hâşiye alâ-Dibâceti'l-Vâfiye*) hatları ile P1 nüshasının hattı oldukça farklıdır. Yine 'Alâî tarafından istinsah edildiği ferağ kaydından anlaşılan Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı 1031 numarada kayıtlı *Menâzirü'l-İnşâ* nüshasının yazısı da 'Alâî'nin diğer eserlerindeki hatla benzerlik gösterirken P1 nüshasının hattından farklıdır.

'Alâî, P1 nüshasının 268a sayfasında "Ol zamândan bu zamâna gelince ki hicretün târihi tokuz yüz elli yidi yıldur. Ve bu te'lîfün târihi zamânıdır." ifadesini kullanır. Müellif, eserin üçte ikisini tamamladığında yılın 957/1550-1551 olduğu anlaşılmaktadır. Nüshanın tamamlanma tarihi ise 966/1558-1559 yılıdır. Hattı 'Alâî'ye ait olan eserlerin

incelenmesi ve müellifin telif tarihi olarak 957/1550-1551 yılını işaret etmesi P1 nüshasının müellif nüshası olduğu konusunda kesin hüküm vermeyi zorlaştırır. Kâtip Çelebi'nin müellife ait *Düstûrul'l-Vüzerâ*'nın yazılış tarihini 966/1558-59 olarak belirtmesi, müellifin P1'in yazıldığı dönemde hayatta olduğunu gösterir (Kâtip Çelebi, 2017: 4, 625). Kanaatimize göre P1 nüshası müellife ait nüsha olmasa da müellif gözetiminde yahut müellif nüshasından istinsah edilmiştir. Bu sebeple bu nüsha müellif nüshası kabul edilmiş ve metne esas alınmıştır.

'Alâî'ye ait H ve L nüshalarının incelenmesi sonucunda iki nüshanın aynı nüshadan çoğaltıldığı anlaşılmıştır. Bu iki nüshadan L nüshası H nüshasından yahut H nüshası ile aynı kaynaktan istinsah edilmiş olabilir. T nüshası ise P1, H ve L nüshalarından farklı bir koldan çoğaltılmıştır.

A1, A2, İ, N ve P2 nüshaları Yûnus adlı ikinci mütercimim dahil olduğu nüshalardır. Bu nüshalardan A1'in, Kanuni Sultan Süleymân (ö. 1566), İ ve P2'nin Şehzade Selîm, A2 ve N'nin ise Şehzade Bâyezîd'in lalası Sinân Beg adına düzenlendiği görülür. Yusuf Gökkaplan, çalışmasında N nüshasını Şehzade Bâyezîd'e sunulması gerekçesiyle müellif nüshası kabul etse de (2019: 4) buna imkân yoktur. Çünkü N nüshası ikinci mütercim olan Yûnus'un dahil olduğu nüshalardan biridir. Gökkaplan, metinde Yûnus adının zikredildiği bölüme yer vermiş ancak konuyla ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır (2019: 249). A1 nüshası eserin Kanuni Sultan Süleymân'a ithaf edildiği tek nüshadır. Nüshanın Kanuni Sultan Süleymân adına düzenlenmiş olması Kanuni'nin (ö. 973/1566) ölümünden önce istinsah edildiğini düşündürür. Eserin tamamlanma tarihi en geç 966/1558-59 yılı olduğuna göre bu nüsha müellif nüshasından çoğaltılmış olabilir. Ayrıca A1, tüm nüshalar içinde müellif nüshasındaki derkenarların çoğunluğunun aktarıldığı tek nüshadır. Bu nüshada "el-Kâtib" başlıklı 87 manzume bulunur. Bu manzumeler İ ve P2 nüshalarında "nazm" "şi'r" "el-Kâtib" gibi başlıklarla yer alır. A1 nüshasının eser yazıldıktan kısa bir süre sonra Yûnus aslı mütercimim müdahalesiyle oluştuğu İ ve P2 nüshalarının da bu nüshadan ya da aynı kaynaktan istinsah edildiği kanaatindeyiz. A2 ve N nüshaları eserin sunulduğu kişi yönüyle Yûnus'un dahil olduğu diğer nüshalardan ayrılır. Bu iki nüshada eserin Şehzade Bâyezîd'in lalası Sinân Bey'in emriyle kaleme alındığı yazılıdır. Diğer üç nüshada bulunan "el-Kâtib" başlıklı şiirler bu iki nüshada yer almaz. A2 nüshası sondan eksiktir. N nüshasında mütercimim değiştiği bölümde Sinân Bey'i övmek üzere yazılmış bir şiir vardır. A2 nüshasında şiir bulunmasa

da nüsha N nüshasıyla büyük ölçüde örtüşür. Bu iki nüsha, diğer üç nüshadan farklı bir kol oluşturur.

Netîcetü's-Sülûk'ta ortaya çıkan ikinci mütercim meselesi eserin nüshalarını gruplandırmayı zorlaştırır. Nüsha değerlendirmesi sonucunda 'Alâî'ye ait dört nüshanın P1, H ile L ve T şeklinde üç farklı kol oluşturduğu; Yûnus'un dahil olduğu nüshaların ise A1, İ, P2 ve A2, N şeklinde iki ana kola ayrıldığı görülür.

6. Yûnus Adlı Mütercimin Esere İlaveleri

'Alâî; *Nasîhatü'l-Mülûk*'u çevirirken eserin bölümlerine genel hatlarıyla bağlı kalmıştır. *Netîcetü's-Sülûk* da *Nasîhatü'l-Mülûk* gibi giriş, iki asıl (makale) ve yedi bâbdan oluşur. Müellif, eserde birinci bâbın sonuna *Nasîhatü'l-Mülûk*'ta bulunmayan geçmişte yaşamış sultanlarla ilgili bir bölüm ekler. 'Alâî bu bölümde Hazreti Âdem'den başlayarak İran'ın İslam orduları tarafından fethine kadar geçen sürede yaşamış padişahlardan ve medeniyetin gelişme sürecinden söz eder. Sâsânî Devleti hükümdarlarından Nûşîrevân'la (ö. 579) ilgili bölüme gelindiğinde 'Alâî; Nûşîrevân'ın veziri Büzürcemîhr'e sorduğu soruların cevaplarını içeren *Zafer-nâme* adlı eserden bir bölümü aktarır. A1, A2, İ, N, P2 nüshalarında *Zafer-nâme*'den aktarılan bölüm; tamamı 'Alâî'ye ait P1, H, L, T nüshalarından farklılaşmaya başlar. *Zafer-nâme* bölümü; A1, A2, İ, N, P2 nüshalarında kelime, cümle düzeyinde farklılıklar, söz dizimi açısından değişiklikler ve eklemelerle P1, H, L, T nüshalarından farklı yazılmıştır. Alıntı P1, H, L ve T nüshalarında "Vallâhu a'lem" şeklinde tamamlanır ve "Kıssa" başlığıyla eser devam eder. A1, A2, İ, N, P2 nüshalarında ise esere başka bir mütercim dahil olur. A1, İ ve P2 nüshaları Yûnus adlı mütercimin kimliğini belirttiği cümleden sonra 'Alâî'nin eserinde olduğu gibi Nûşîrevân ile ilgili bölüme devam edilir. N nüshası ikinci mütercimin belirttiği gibi Sinân Bey için yazılmış övgü ve nasihat dolu 35 beyitlik bir şiirden sonra diğer üç nüshayla (A1, İ, P2) aynı şekilde devam eder. A2 nüshasında N'deki şiir yoktur. A2 nüshası *Zafer-nâme* bölümünden sonra A1, İ ve P2 ile aynı şekilde devam eder.

Mütercim Yûnus, eserde kendisi hakkında bilgi vermez. 'Alâî'nin eserinin üçte ikilik kısmını tamamladıktan sonra eserin kalanını kendisinin tercüme etmesinin nedenine dair bir açıklama yapmaz. A2 ve N nüshalarından anlaşıldığı kadarıyla Yûnus eseri Şehzade Bâyezîd'in lalası Sinân Bey için tercüme etmiştir. *Netîcetü's-Sülûk*'un ikinci mütercim bulunan beş nüshası Nûşîrevân bölümüne kadar kelime ve cümle düzeyindeki nüsha farkları dışında 'Alâî'nin eseriyle aynıdır. Nûşîrevân'la ilgili bölümden sonra

‘Alâî’nin eserinde padişahlara ayrılan bölümün sonuna kadar Yûnus ‘Alâî’ye bağlı kalır. ‘Alâî’nin eserinde yer verdiği padişahlara o da tercümesinde yer verir. Nûşîrevân bölümünden sonra ‘Alâî ve Yûnus’un tercümelerindeki başlıklar şöyledir:

‘Alâî Tercümesi	Yûnus Tercümesi
-Pâdişâhî Hürmüz b. Nûşîrevân	-Kisrâyî Hürmüzd b. Nûşîrevân
-Pâdişâhî Pervîz b. Hürmüz b. Nûşîrevân	-Kisrâyî Hüsrev b. Hürmüzd b. Nûşîrevân
-Pâdişâhî Şîrûye b. Pervîz	-Kisrâyî Şîrûye b. Pervîz
-Pâdişâhî Erdeşîr b. Şîrûye Yûnus	-Kisrâyî Erdeşîr b. Şîrûye b. Pervîz Hüsrev
-Pâdişâhî Tûrân Duht	-Tûrân binti Pervîz
-Pâdişâhî Yezdecird b. Pervîz b. Şehriyâr b. Hürmüz b. Nûşîrevân bin Yezdecird	-Âzremî Duht binti Pervîz -Ferruhzâd Pervîz -Yezdecird b. Şehriyâr b. Pervîz

Tablo 4: ‘Alâî ve Yûnus’un Eserindeki Ortak Konular

‘Alâî, Yezdecird b. Pervîz b. Şehriyâr b. Hürmüz b. Nûşîrevân b. Yezdecird konusunu tamamladıktan sonra padişahlarla ilgili bu bölümün *Nasîhatü’l-Mülûk*’ta farklı olduğunu belirtir. Hicretin dokuz yüz elli yedinci senesinde “Sultân Süleymân b. Selîm Şâh b. Bâyezîd Hân”ın saltanat devrinde bulduklarını kaydeder. İslam padişahlarının hepsi hakkında bilgi vermek istediğini ancak bunun eserinin sınırlarını aşacağını söyleyerek eser sonuna kadar Gazâlî’nin eserine bağlı kalacağını belirtir. Esere *Nasîhatü’l-Mülûk*’un tertibine bağlı şekilde devam ederek tercümesini tamamlar.

Yûnus, Yezdecird b. Şehriyâr Pervîz bölümünü tamamladıktan sonra eserin devamıyla ilgili şu açıklamayı yapar: “Bu bâb bihterîn mahlûkât ve hulâsa-i kâ’inât ve zübde-i mevcûdât h’âce-i yevmü’l-irşâd Hâtemü’l-Enbiyâ Muhammed Mustafâ salla’llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri’nün ve âlinün ashâbınun ve ahfâdınun beyânındadır. Ve altı fasıl üzerinedir.” Yûnus, bu açıklamadan sonra esere Gazâlî ve ‘Alâî’nin eserlerinde bulunmayan İslam tarihi niteliğinde bir İslam ve Türk devletleri ve padişahları bölümü ilave eder. Bu bölüm iki bâbdan oluşur. İlk bâb Yûnus’un yukarıdaki ifadesine göre altı fasıldır. Ancak eserde beş fasıl vardır. Yûnus ikinci bâbın on iki fasıldan oluştuğunu ifade eder. Ama bu bâb da on bir fasıldan oluşur. Yûnus’un başlıklar konusunda da tutarsız olduğu görülür. Bazı başlıklar Farsça tamlama biçiminde yazılırken

bazıları Türkçe olarak sıralanmıştır. Yûnus'un fasl olarak adlandırdığı bölümlere "bâb" başlığı verdiği de görülür. Yûnus'un esere eklediği bölümler şöyledir:

Fasl-ı Evvel

Bizüm peygamberümüz Muhammed Mustafâ salla'llâhu aleyhi ve sellemün ahvâlinün ve gazavâtınun ve hâtûnlarınun mikdârı beyânındadır.

-Resûlullâh Hazretleri'ne mahsûs nesnelere beyânındadır.

-Resûlullâh Hazretleri'nün ezvâcınun beyânındadır.

-Der-zikr-i kâtibân-ı vahy

-Der-zikr-i muhallefât-ı Resûl beyânındadır.

İkinci Fasl Hulefâ-yı Râşidînün ve Ümerâ-yı Mühtedînün Beyânındadır

Rıdvânullâhi 'Aleyhim Ecme'in.

-Emîrû'l-Mü'minîn 'Ömerü'l-Fârûk

-Emîrû'l-Mü'minîn 'Osmân-ı Zi'n-Nûreyn 'Osmân b. Affân binü'l-'Âs b. Ümeyye

-Emîrû'l-Mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib

-Emîrû'l-Mü'minîn ve Hâfid-i Resûl Rabbü'l-Âlemîn el-İmâmü'l-Müctebâ Hasan

b. 'Aliyyü'l-Murtazâ

Fasl-ı Sâlis Der-Zikr-i Emîrû'l-Mü'minîn Hasan b. 'Aliyyü'l-Murtazâ

- Zeynü'l-'Âbidin 'Alî b. Hüseyin b. 'Aliyyü'l-Murtazâ

-el-Bâkır Muhammed b. 'Alî b. Hüseyin b. 'Aliyyü'l-Murtazâ

-es-Sâdık Ca'fer b. 'Alî b. Hüseyin b. 'Aliyyü'l-Murtazâ

-el-Kâzım Mûsâ b. Ca'fer b. 'Aliyyü'l-Murtazâ

-er-Rızâ 'Alî b. Mûsâ b. Ca'fer

-el-Cevâdü't-Takî Muhammed b. 'Alî b. Mûsâ b. Ca'fer

-en-Nakî 'Alî b. Muhammed b. 'Alî b. Mûsâ

-el-'Askerî Hasan b. 'Alî b. Mûsâ b. Ca'fer

-el-Mehdî Muhammed b. Hasan 'Askerî b. 'Alî en-Nakî b. 'Alî b. Cevâd

Fasl-ı Râbi' Der-Zikr-i Mu'âviye b. Ebî Süfyân b. Harb b. Ümeyye

-Yezîd b. Mu'âviye

-er-Râci-'İla'llâh Mu'âviye b. Yezîd b. Mu'âviye

-el-Müntakimu'llâh Velîd b. 'Abdü'l-Melik b. Mervân

-ed-Dâ'i-'İla'llâh Süleymân b. 'Abdü'l-Melik b. Mervân

-el-Ma'sûm-Bi'llâh b. 'Abdü'l-'Azîz Mervân

-el-Kâdir bi-Sun'u'llâh Yezîd b. 'Abdü'l-Melik Mervân

-el-Mansûr-Bi'llâh Hişâm b. 'Abdü'l-Melik b. Mervân

-el-Müktefi-Bi'llâh Velîd b. Yezîd 'Abdü'l-Melik Mervân

-Hikâyet (İki hikâye)

-eş-Şâkir Lâ-Ni'ma'llâh Yezîd b. Velîd b. 'Abdü'l-Melik

-el-Mu'teriz-Bi'llâh İbrâhîm b. Velîd

-el-Kâ'im bi-Hakki'llâh Mervân b. Muhammed b. Mervân

Fasl-ı Hâmis Benî Abbâs Hulefâsınun Beyânındadır Rıdvânullâhi 'Aleyhim

Ecme'in

-el-Mansûr-Bi'llâh Ebû Ca'fer 'Abdu'llâh b. Muhammed b. 'Alî b. 'Abdu'llâh b. 'Abbâs

-el-Mehdî-Bi'llâh Ebû 'Abdu'llâh b. Muhammed b. 'Abdu'llâh b. Muhammed

-el-Hâdî Ebû Muhammed Mûsâ b. Mehdî

-er-Reşîd-Bi'llâh Ebû Ca'fer Hârûn b. Mehdî b. Mansûr

-Hikâyet

-el-Emîn Muhammed Hârûnü'r-Reşîd

-el-Me'mûn Ebu'l-'Abbâs b. 'Abdu'llâh b. Hârûn

-el-Mu'tasım Ebû İshak Muhammed b. Hârûnü'r-Reşîd

-el-Vâsık-Bi'llâh Ebû Ca'fer Hârûn b. Mu'tasım b. Hârûnü'r-Reşîd

-el-Mütevekkil-'Ale'llâh Ebu'l-Fazl b. Fazl b. Mu'tasım

-el-Muntasır-Bi'llâh Ebû Ca'fer Muhammed b. Mütevekkil

-el-Musta'in-Bi'llâh Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mu'tasım

-el-Mu'tez-Bi'llâh Ebû 'Abdu'llâh b. Zübeyr b. Mütevekkil

-el-Muhtedî-Bi'llâh Ebû İshâk Muhammed b. ve İshâk b. Mu'tasım

-el-Mu'temid-'Ale'llâh Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Mütevekkil b. Mu'tasım

-el-Mu'tezid-Bi'llâh Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muvaffak b. Mütevekkil

-el-Muktefî-Bi'llâh Ebû Muhammed 'Ali b. Mu'tezid

-el-Muktedir-Bi'llâh Ebu'l-Fazl Ca'fer b. Mu'tezid b. Muvaffak

-el-Kâhir-Bi'llâh Ebû Mansûr Muhammed b. Mu'tezid

-er-Râzî-Bi'llâh Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Muktedir

-el-Muttakî-Bi'llâh Ebu'l-İshâk İbrâhîm b. Muktedir

-el-Mustekfî-Bi'llâh Ebu'l-Kâsım 'Abdu'llâh Muktefî

-el-Mutî' Bi'llâh Ebu'l-Kâsım Fazl b. Muktedir b. Mu'tezid

-et-Tâi'-Bi'llâh Ebû Bekr b. Abdü'l-Kerîm b. Mutî' b. Muktedir

-el-Kâdir-Bi'llâh Ebu'l-Kâsım Ahmed b. İshâk b. Muktedir

-el-Kâ'im-Bi'llâh Ebû Ca'fer 'Abdu'llâh b. Kâdir b. İshâk b. Muktedir

-el-Muktedî-Bi'llâh Ebu'l-Kâsım 'Abdu'llâh b. el-Emîr Dehre b. Kâ'im b. Kâdir

-el-Mustazhir-Bi'llâh Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muktedî

-el-Müsterşid-Bi'llâh Ebû Mansûr Fazl b. Mustazhir

-er-Râşid Bi'llâh Ebû Mansûr b. Ca'fer b. Müsterşid

-el-Muktefî-Bi'llâh Ebû 'Abdu'llâh Muhammed b. Muktefî

-el-Müstencid-Bi'llâh Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Muktedir

-el-Müstazî bi-Nûri'llâh Ebû Muhammed Hasan b. Müstencid

-en-Nâsır li-Dîni'llâh Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Müstazî

-ez-Zâhir-Bi'llâh Ebû Nasr b. Muhammed b. Ca'fer b. Mansûr b. Zâhir b. Nâsır

-el-Musta'sım-Bi'llâh Ebû Ahmed 'Abdu'llâh b. Muntasır-Bi'llâh Ebû Ca'fer

Mansûr b. el-İmâm ez-Zâhir-Bi'llâh b. Ebû Nasr Muhammed b. el-İmâm Nâsirü'd-Dîni'llâh Ebu'l-'Abbâs el-İmâmü'l-Müstazî bi-Nûri'llâh Ebû Muhammed Hasan el-İmâmü'l-Müstencid-Bi'llâh Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. el-İmâmü'l-Müttakî-Bi'llâh Ebû 'Abdu'llâh Muhammed b. el-İmâmü'l-Mustazhir Bi'llâh Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. el-İmâmü'l-Muktedî-Bi'llâh Ebu'l-Kâsım 'Abdu'llâh ibnü'l-İmâmü'l-Kâ'im-Bi'llâh bi-Emri'llâh Ebû Ca'fer 'Abdu'llâh b. el-İmâmü'l-Mu'tasım-Bi'llâh İshâk Muhammed b. el-İmâmü'r-Reşîd-Bi'llâh Ebû Ca'fer Hârûn b. el-İmâm el-İmâm Mehdî-Bi'llâh Ebû 'Abdu'llâh Muhammed b. el-İmâm el-Mansûr Bi'llâh Ebû Ca'fer 'Abdu'llâh b. Muhammed 'Abdu'llâh b. 'Abbâs

İkinci Bâb

Şol pâdişâhlar ki ehl-i İslâm zamânında hüküm itmişlerdür. Tâ Âl-i 'Osmân'a varınca anların beyânındadır. Ve bu dahı on iki fasl üzerinedür.

Fasl-ı Evvel Benî Leys Saffâr Pâdişâhlarınınun Beyânındadır.

(Bu bölümde alt başlık bulunmaz. Sırasıyla Leys, oğlu Yakûb b. Leys ve diğeri oğlu 'Ömer b. Leys'in saltanatları anlatılır.)

Fasl-ı Evvel Sâmânîler Pâdişâhlarınınun Beyânındadır.

(Bu başlık, müellif tarafından yanlışlıkla ikinci kere kullanılmıştır. Bir sonraki başlık “Üçüncü Fasl” şeklindedir.)

- Ahmed b. İsmâ‘îl b. Ahmed b. Esed b. Sâmân
- Nasr b. Ahmed b. İsmâ‘îl
- el-Hamîd Nûh b. Nasr
- ‘Abdü’l-Melik Nûh b. Nasr
- es-Sedîd Mansûr b. ‘Abdü’l-Melik b. Nûh b. Nasr
- er-Râzî b. Nûh b. Mansûr b. ‘Abdü’l-Melik b. Nûh
- Ebu’l-Hâris Mansûr b. Nûh b. Mansûr
- ‘Abdü’l-Melik b. Nûh b. Mansûr b. ‘Abdü’l-Melik b. Nûh

Üçüncü Fasl Gaznevî’ye Mensûb Olan Pâdişâhların Beyânındadır.

- Nasrû’d-Devle Mes‘ûd b. Muhammed b. Sebük Tegin
- ‘İmâmü’d-Devle Muhammed b. Mahmûd b. Sebük Tegin
- Şihâbü’d-Devle Mevdûd b. Mes‘ûd
- Mes‘ûd b. Mevdûd b. Mes‘ûd
- Bahâü’d-Devle ‘Ali b. Mes‘ûd b. Mahmûd
- Muhammedü’d-Devle Ebû Mansûr ‘Abdü’r-Reşîd b. Mansûr
- Cemâlü’d-Devle Ferruhzâd b. ‘Abdü’r-Reşîd
- Zâhirü’d-Devle İbrâhîm b. Mes‘ûd b. Mahmûd
- ‘Alâü’d-Devle Mes‘ûd b. İbrâhîm b. Mes‘ûd
- Kemâlü’d-Devle Şîrzâd b. Mes‘ûd b. Mahmûd
- Sultânü’d-Devle Arslan Şâh b. Mes‘ûd
- Yemînü’d-Devle Behrâm Şâh b. Mes‘ûd
- Zâhirü’d-Devle Hüsrev Şâh b. Behrâm Şâh

Dördüncü Bâb Gûrî Pâdişâhlarının Beyânındadır.

(Bu başlıkta, müellif tarafından “fasl” yerine “bâb” sözcüğü kullanılmıştır.)

- ‘Alâü’d-dîn Hasan b. Hasîn
- Seyfû’d-Devle Muhammed b. ‘Alâü’d-dîn Hasan b. Hasîn
- Giyâsü’d-dîn Ebu’l-Feth Muhammed b. Sam b. Hasîn
- Şehâbü’d-dîn Ebu’l-Muzaffer b. Sâm
- Mahmûd b. Muhammed b. Sâm

Beşinci Bâb Dilemân Pâdişâhlarının Beyânındadır.

(Bu başlıkta, müellif tarafından “fasl” yerine “bâb” sözcüğü kullanılmıştır.)

- ‘İmâdü’d-Devle
- Rüknü’d-Devle Hasîn b. Bûye
- Mu‘izzü’d-Devle Ahmed b. Bûye
- Adudu’d-Devle Ebû Şücâ‘ Fenâ Hüsrev b. Rüknü’d-dîn Hasan b. Bûye
- Azâdü’d-Devle Bahtiyâr b. Mu‘izzü’d-Devle
- Mü‘eyyü’d-Devle Ebû Nasr Bûye b. Rüknü’d-dîn
- Fahrü’d-Devle ‘Ali b. Rüknü’d-Devle
- Mecdü’d-Devle Ebû Tâlib Rüstem b. Fahrü’d-Devle
- Şerefü’d-Devle Ebu’l-Fâris Serzîl b. Adudu’d-Devle
- Samsâmü’d-Devle Ebû Kâlicâr Marzbân b. Adudu’d-Devle
- Bahâü’d-Devle Ebû Nasr Şehensâh b. Adudu’d-Devle
- Sultânü’d-Devle Ebû Şücâ‘ b. Bahâü’d-Devle b. Adudu’d-Devle
- Şerefü’d-Devle Ebû ‘Ali Hasan b. Bahâü’d-Devle
- Celâlü’d-Devle b. Bahâü’d-Devle
- ‘İmâmü’d-Dîni’llâh ‘Azze’l-Mülûk Kâlicâr Marzbân

-el-Melikü'r-Rahîm Ebû Nasr b. 'Îmâmü'd-Dînu'llâh

-el-Melik Ebû Mansûr b. 'Îmâmü'd-Dînu'llâh

Altıncı Bâb Selçûk'a Mensûb Olan Pâdişâhların Beyânındadır.

(Bu başlıkta, müellif tarafından "fasl" yerine "bâb" sözcüğü kullanılmıştır.)

Bunlar üç şu'bedür.

Zikr-i Şu'be-i Evvel

-Sultân Tugrul Beg b. Mîkâ'il b. Selçûk

-Sultân Âlp Arslan b. Ca'fer Beg b. Mîkâ'il b. Selçûk

-Sultân Melikşâh b. Âlp Arslan

-Sultân Berkyâruk b. Melikşâh b. Âlp Arslan

-Sultân Muhammed b. Melikşâh b. Âlp Arslan

-el-Kıssa

-Sultân Sencer b. Melikşâh b. Âlp Arslan

-Sultân Mahmûd b. Muhammed b. Melikşâh b. Âlp Arslan

-Sultân Tugrul b. Muhammed b. Melikşâh

-Sultân Mes'ûd b. Muhammed b. Melikşâh

-Sultân Melikşâh b. Mahmûd b. Muhammed b. Melikşâh

-Sultân Muhammed b. Mahmûd b. Melikşâh

-Sultân Süleymân Şâh b. Muhammed b. Melikşâh

-Arslan Şâh b. Tugrul

-Sultân Tugrul b. Arslan b. Tugrul b. Mahmûd b. Melikşâh b. Âlp Arslan b. Ca'fer

Beg b. Mîkâ'il b. Selçûk

İkinci Şu'benün Beyânındadır Selâçika'nun

Üçüncü Şu'benün Beyânındadır Selâçika'nun

Yidinci Fasl H'ârizmşâhîler Zikrindedür.

-H'ârizmşâh b. Atsız b. Muhammed b. Neviş Tegin

-H'ârizmşâh İl Arslan b. Atsız

-Sultân Şâh b. İl Arslan b. Atsız

-H'ârizmşâh Tekiş Hân b. İl Arslan

-Sultân Kutbü'd-dîn Muhammed b. Tekiş Hân

-Sultân Rüknu'd-dîn Gûr Siyâncı

-Sultân Gıyâsü'd-dîn Mîr Şâh

-Sultân Celâlü'd-dîn

Sekizinci Fasl Atabegân Beyânındadır.

Bunlar iki şu'bedür.

Zikr-i Şu'be-i Evvel

İkinci Şu'be Salgarîler Beyânındadır.

-Atabeg Zengî b. Mevdûd

-Atabeg Mütekelle b. Zengî

-Atabeg Tugrul b. Sungur b. Mevdûd

-Atabeg Sa'd b. Zengî b. Mevdûd

-Atabeg Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî

-Atabeg Sa'd b. Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî

-Atabeg Muhammed b. Sa'd b. Ebû Bekr

-Atabeg Muhammed Şeh b. Salgar Şâh b. Sa'd b. Zengî

-Atabeg Selçûk Şâh b. Salgar Şâh

-Ünsî Hâtûn bint Sa'd b. Ebû Bekr

Tokuzuncu Fasl İsmâ'îliyân Zikrindedür.

Ve ol iki makâledür.

Makâle-i Evvel

- el-Kâ'im bi-Emri'llâh Ahmed b. Mehdî
- el-Mansûr bi-Kuvveti'llâh İsmâ'îl b. Kâ'im
- el-Mu'azz li-Dîni'llâh
- el-'Azîz-Bi'llâh Ebû Mansûr Sezâr b. Mukarrer b. Mansûr
- el-Hâkim bi-Emri'llâh Ebû 'Ali b. Mansûr b. 'Azîz
- et-Tâhir bi-Emri'llâh
- el-Mutanassır-Bi'llâh İbrâhîm Ma'den b. Tâhir b. Hâkim
- el-Müsta'lî-Bi'llâh Ebu'l-Kâsım Ahmed b. Mutanassır
- el-Âmir bi-Hükkâmî'llâh Ebû 'Ali Mansûr b. Müsta'lî b. Mutanassır
- el-Hâfız li-Dîni'llâh Ebû Meymûn 'Abdü'l-Mecîd b. Mutanassır
- ez-Zafer-Bi'llâh Ebû Mansûr Muhammed Hâfız b. Mutanassır
- el-Fâ'iz-Bi'llâh Ebu'l-kâsım 'Aysî b. Zafer
- el-'Adud li-Dîni'llâh

İkinci Makâle

- Hasan Sabbâh
- Büzürgümmîd Rûdbârî
- Muhammed b. Büzürgümmîd
- Hasan b. Büzürgümmîd
- Hüdâvend Muhammed b. Hasan
- Hüdâvend Celâlû'd-dîn Hasan b. Muhammed b. Hasan
- Hüdâvend 'Alâü'd-dîn Muhammed b. Celâlû'd-dîn
- Hüdâvend Rüknu'd-dîn H'ârizmşâh b. 'Alâü'd-dîn b. Celâlû'd-dîn

Onuncu Fasl Karahitây Selâtininün Beyânındadır.

- Burâk Hâcib
- Sultân Rüknu'd-dîn Mübârek H'âce b. Burâk Hâcib
- Sultân Kutbü'd-dîn
- Sultân Haccâc b. Kutbü'd-dîn
- Sultân Suyûrgatmış b. Kutbü'd-dîn Yarlıg
- Pâdişâh Hâtûn Benet Kutbü'd-dîn
- Sultân Muzafferü'd-dîn Muhammed Şâh b. Haccâc
- Sultân Kutbü'd-dîn Cihân Şâh Suyurgatmış b. Kutbü'd-dîn

On Birinci Fasl Türk ile Mogol Ahvâlinün Beyânındadır.

- Cengiz Hân b. Yesügay b. Bahâdır b. Birmân Kal b. Nevme b. Naskar b. [...]
- Okyâ Kâân
- Tûşî Hân Cengiz Hân
- Kara Hülâgü b. Mâmekân b. Çagatay
- Geyük Hân b. Oktây Hân b. Cengiz
- Hülâgü Hân b. Tulı Cengiz Hân
- İbkây Hân b. Hülâgü Hân
- Ahmed Hân b. Hülâgü Hân
- Argûn Hân b. İbkây Hân b. Hülâgü Hân
- Geyhâtu Hân b. İbkây Hân
- Bâyedû Hân b. Tarfây b. Hülâgü Hân
- Karan Hân b. Argûn b. İbkây Hân
- Olçaytu Sultân Hüdâbende Mahmûd b. Argûn Hân
- Ebû Sa'id Bahâdır Hân b. Olçaytu Hân

- Nasihat-i Nûşîrevân-ı Âdil ü Nikkâr ez-Pesrân Hod be-Hürmüz-i Tâcdâr
- Hikâyet (Otuz altı hikâye)
- Nasihatün Vâ‘izetün
- Fasl (İki fasl)
- Hikmet (Sekiz hikmet)
- Haber (İki haber)
- Su‘âl Cevâb

Yûnus’un ‘Alâî’nin eserine eklediği iki bâblık bu bölüm incelediğinde, ilk bâbın beş fasıldan oluştuğu görülür. “Fasl-ı Evvel” başlıklı ilk fasılda Hz. Peygamber’in hayatı, eşyaları, eşleri, vahiy kâtipleri ve terekesi konuları işlenir. İkinci faslın konusu dört halife ve İslam emîrleridir. Üçüncü fasılda, Hz. Hasan ve Hüseyin ile onların soyundan gelenler anlatılır. Dördüncü fasılda, Mu‘âviye b. Ebî Süfyân’dan başlanarak Emevî hükümdarları konu edilir. Beşinci fasıl ise Abbâsî halifelerine ayrılmıştır.

Yûnus, beş faslı tamamladıktan sonra esere “İkinci Bâb” başlığıyla devam eder. Bu bölümün Osmanlı ailesine kadar hükmeden İslam ehli padişahlara ayrıldığını ve on iki fasıldan oluştuğunu belirtir. Ancak bâb on bir fasıldan oluşur. Bu fasıllarda sırasıyla Benî Leys (Saffâriler), Sâmanî, Gaznevî, Gûrî, Dilemân, Selçuk, Hârizmşâh, Atabegân, İsmâ‘iliyân, Karahıtây ile Türk ve Moğol devletlerinin hükümdarları ve saltanatları anlatılır. Yûnus, ilave ettiği iki bâbı tamamladıktan sonra Gazâlî ve ‘Alâî’nin tertibine bağlı kalarak eseri aşağıdaki başlıklarla sonlandırır:

el-Bâbü’s-Sânî Vüzerânun Siyâsetinün ve Sîretinün Beyânındadır.

-İki Hikmet

-Hikâyet

el-Bâbü’s-Sâlis Kâtiblerün ve Âdâblarınun Beyânındadır.

-Hadîs

-Hikâyet

el-Bâbü’r-Râbi‘ Mülûkun Sümüvv-i Himemlerinün ve ‘Uluvv-i Şânîlerinün Beyânındadır.

-Hikâyet

-İki Hikmet

-Sekiz Hikâyet

-Hikmet

Bişinci Bâb Hükemânun Hikmetinün Beyânındadır.

-Otuz Hikmet

Altıncı Bâb Şeref-i ‘Aklun ve ‘Ukalânun Beyânındadır.

-İki Hikmet

-Altı Hikâyet

-Dört Hikmet

-Hikâyet

Yidinci Bâb Nisâ Tâ‘ifetinün Ni‘metinün Beyânındadır.

-Üç Hikâyet

- Nisâ sîretlerinün ve ‘âdetlerinün beyânındadır.
- Fasl
- Yedi Hikâyet
- Fasl

7. Yûnus Adlı Mütercim ile İlgili Değerlendirmeler

İntihal edebî terim olarak “birinin yazısını ya da şiirini kendinin gibi gösterme” biçiminde açıklanır (Devellioğlu, 2013: 509). Türk edebiyatında, intihal kavramı “şair geçinenlerin tutulduğu bir hastalık” olarak görülür. İsmail Durmuş, intihalin başlıca çeşitlerini şöyle açıklar: “Sirkat. Divan şairleri arasında sık sık kullanılan bu terimin üzerinde eskiden beri çokça durulmuştur. Başkasına ait bir fikri veya hayali kullanmaya ahz ü sirkat, bunun belli olanına zâhir sirkat, belli olmayanına gayr-i zâhir sirkat adı verilir. Gayr-i zâhir sirkatler daha çok başkasına ait bir düşünce veya sözü değiştirmek suretiyle yapılır” (2000b: 22, 350). Durmuş’un değerlendirmesinden intihalin açık veya gizli olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Divan edebiyatı geleneği kendi iç dinamikleri sebebiyle intihalin tespitini zorlaştıran bazı özelliklere sahiptir. Hasan Kaplan, Divan edebiyatında intihali konu edindiği çalışmasında bu edebiyatta intihalin tespitini zorlaştıran hususlardan söz eder. Bunlardan ilki nazire geleneğidir. Taklit, eski edebiyatımızda nazire başlığı ile kısmen uygun görülmüştür. Divan edebiyatında intihali tespitini zorluklarından ikincisi, bir yönüyle nazire bir yönüyle tercüme özelliği gösteren mesnevi ve bazı mensur eserlerdir. Kaplan; özellikle aşk mesnevilerinin bölüm ve olay örgüsü düzenlemeleriyle telif hüviyeti kazandığını, bu eserlerin hem nazireye hem de anlamsal aktarım ve intihale yakın durduğunu belirtir. İntihali tespitini zorluklarından biri de Divan şiirinin belli bir gelenek etrafında oluşmasıdır. Benzer şekil, muhteva ve hayalin şiir üzerindeki etkisi şairlerin benzer söyleyişte şiirler yazmasına sebep olur. Arap ve Fars edebiyatının Divan edebiyatı üzerindeki etkisi de intihalin tespitini zorlaştırmaktadır. Bu edebiyattaki eserlerin Türkçeye aktarılırken olduğu gibi aktarılması yahut yeniden söylenmesi intihalin sınırlarını belirlemeyi zorlaştırır. Şairlerin arasındaki kıskançlık ve iftira ile tezkirelerdeki yanlış kayıtlar da bir eserdeki intihali belirlemeyi zorlaştırmaktadır (2017: 41-61).

Kaplan’ın değerlendirmeleri daha çok manzum eserlerle ilgili olsa da eski edebiyatımızda intihal konusunun sınırlarını çizmesi bakımından önemlidir. Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde mensur eserler arasında da intihal vakalarının görüldüğü anlaşılır. Ahmet Altay, XVI. yüzyılda Kadı Fadlullah’ın yazdığı *Düstûrü’l-Mülk Vezîrü’l-*

Melik adlı eserin XIV. yüzyılda Sadreddîn Mustafâ Şeyhoğlu'nun *Marzubân-nâme* adlı eserinden çalıntı olduğunu ifade eder. Altay; iki eserin ikinci, üçüncü, dördüncü, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu bâblarının birebir aynı olduğunu tespit etmiştir. *Marzubân-nâme*'nin günümüze ulaşan tek nüshasında birinci ve beşinci bâbların eksik olması sebebiyle bu bâblar arasında karşılaştırma yapılamamıştır. Altay, Kadı Fadlullah'ın eseri Farsçadan tercüme etme ihtimali üzerinde de durur. Ancak *Düstûrü'l-Mülk Vezîrû'l-Melik*'in onuncu bâbı Farsça metinde yoktur. Bu bâb Şeyhoğlu tarafından esere eklenmiş telif bir bâbdır. Bölüm, Kadı Fadlullah tarafından kendi eserine aktarılmıştır. İnceleme sonucunda, Kadı Fadlullah'ın kaynak göstermeksizin *Marzubân-nâme*'yi kendine ait yeni bir eser gibi sunduğu anlaşılır (Altay, 2011: 183-184).

Mensur eserlerdeki intihal vakalarının bir örneği de XVII. yüzyılda görülür. Kadızâde Mehmed İlmî, 'Âşık Çelebi'nin İbn Teymiyye'nin *Siyâsetü'ş-Şer'iyye* adlı eserinden tercüme ettiği *Mi'râcü'l-İyâle ve Minhâcü'l-Adâle* adlı eserini kendi eseri gibi sunar. Derin Terzioğlu'nun tespitine göre Kadızâde Mehmed İlmî, *Mi'râcü'l-İyâle ve Minhâcü'l-Adâle*'nin mukaddimesinde küçük bir değişiklik yapmış, eserin geri kalanını olduğu gibi aktarmıştır. Hatta eserde 'Âşık Çelebi'nin isim ve tarih zikrederek kendisi hakkında bilgi verdiği bölümleri bile değiştirmemiştir. İlmî'nin eserine verdiği *Tâcü'r-Resâil* başlığı da 'Âşık Çelebi'nin yazdığı mukaddimeden alınmıştır. Eserdeki küçük değişiklikler eserin sunulduğu kişi ile ilgilidir. 'Âşık Çelebi'nin Kanuni Sultan Süleymân ve Sultan II. Selîm hakkındaki övgüleri IV. Murâd'a uyarlanmıştır. Ancak İlmî bunu yaparken de dikkatli davranmamış, IV. Murâd'ı Osmanlı Devleti'nin on beşinci padişahı olarak göstermiştir. Bunun yanında eserde 'Âşık Çelebi'nin mahlasının bulunduğu beyitlere de dokunulmamıştır. İlmî'nin âşık sözcüğünü kişi ismi olarak değil, Divan şiirindeki âşık motifi olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır (2007: 264-265). Terzioğlu, İlmî'nin bu özensiz ve dikkatsiz tavrı sebebiyle açıkça yapılmış intihalin aceleyle gerçekleştirildiğini tahmin ettiğini belirtir. İntihalin sebebinin saraya çağrılmak yahut sarayla bağlantı kurmak gayreti olabileceğini ifade eder. Eserin IV. Murâd'a sunulup sunulmadığı, intihalin o dönemde tespit edilip edilmediği hakkında da bilgi yoktur (2007: 265-268).

Başka bir örnek ise Firdevsî-yi Rûmî'nin 1503 yılında kaleme aldığı *Şatrançnâme-yi Kebîr* adlı eseri ile Ahmed Feyzî'nin *Şatrançnâme-yi Rüşdiyyesi*'dir. Kürşat Şamil Şahin, XIX. yüzyılda yaşamış olan Ahmet Feyzî'nin, Firdevsî-yi Rûmî'nin

eserini kendi eseri gibi sunduğunu ifade eder. Üç asır arayla yazılmış iki eserdeki benzerliklerin yalnızca esinlenme olamayacağını belirtir. *Şatrançnâme-yi Kebîr*, satranç oyunuyla ilgili şatrançname türünün edebiyatımızdaki en önemli örneğidir. Ahmed Feyzî, Firdevsî-yi Rûmî’den üç asır sonra yazdığı eserinde konuyla ilgili önemli bir kaynak olan *Şatrançnâme-yi Kebîr*’in adını zikretmez. Firdevsî’nin oyunla ilgili taktiklerine ilavede bulunmaz. Ahmed Feyzî’nin eserindeki dil ve üslup üç yüz yıl önce yaşamış olan Firdevsî’ninki ile aynıdır. Eserin başındaki ve sonundaki şiirlerin, satranç hakkındaki sınıflandırma, bilgi ve hilelerin, eserlerde bulunan hikâyelerin ve metindeki benzerliğin göz önünde bulundurulması sonucunda Şahin, Ahmed Feyzî’nin Firdevsî’nin eserini ufak değişikliklerle kendi eseri gibi sunduğu sonucuna ulaşır (2016: 1679).

Edebiyatımızda intihalin tanımı, sınırları ve örnekleri değerlendirildiğinde Yûnus’un başka birine ait bir eseri kendisininmiş gibi sunduğunu, doğrudan intihal yaptığını söylemek mümkün değildir. Yûnus, ‘Alâî’ye ait olduğu belli olan eserin geri kalan kısmını kendisinin tercüme edeceğini açıkça söyler. Eserin kendisine ait kısmının sınırlarını belirler. Yûnus’un dahil olduğu nüshalarla tamamı ‘Alâî’ye ait olan nüshalar arasındaki temel farklılık eserin ithaf edildiği kişidir. ‘Alâî’ye ait nüshaların hepsi Şehzade Selîm adına düzenlenmiştir. Yûnus’a ait nüshalardan A1 Kanuni Sultan Süleymân’a, A2 ve N Şehzade Bâyezîd’in lalası Sinân Bey’e, İ ve P2 ise Şehzade Selîm’e ithaf edilmiştir. Bu durum ‘Âşık Çelebi ile Kâdızâde Mehmed İlmî örneğini akla getirir. Yûnus da tıpkı İlmî gibi, ‘Alâî’nin adına ve kendisiyle ilgili bilgi verdiği bölümlere müdahale etmemiştir. Ancak Yûnus’un İlmî gibi yeni bir eser ortaya koyma ve ‘Alâî’nin eserini sahiplenme iddiası yoktur.

Dikkat edilmesi gereken bir nokta da Yûnus’un esere dahil olduğu konu ve bölümdür. ‘Alâî, Nûşîrevân’a ayırdığı bölümde *Zafer-nâme*’den bir alıntıya yer verir. Bu alıntıdan sonra Nûşîrevân’dan sonraki padişahlarla, İran padişahlarına ayırdığı bölümü tamamlayarak *Nasihatü’l-Mülûk*’un tertibine döneceğini belirtir. Müellif eserin bu kısmında, Kanuni Sultan Süleymân devrinde bulduklarını belirtir ve Sultan Süleymân’a eserde yer vermemesinin sebebini izah eder. ‘Alâî konunun tarih kitaplarında ayrıntılı olarak işlendiğini ve eserin hacminin buna uygun olmadığını ifade ederek eserin tarihe ayırdığı bölümünü sonlandırır. Yûnus esere *Zafer-nâme* bölümünden itibaren müdahale etmeye başlar. Metindeki değişiklik cümle yapısının ve içeriğin değişmesinden anlaşılır. Ancak Yûnus, *Zafer-nâme* bölümünün sonuna kadar kendisiyle

ilgili açıklama yapmaz. *Zafer-nâme*'den yapılan alıntının sonunda kimliğini ilan eder. A2 ve N nüshalarında kitabı tercüme ettiren olarak Şehzade Bâyezîd'in (ö. 969/1562) lalası Sinân Paşa'nın adını zikreder. 'Alâî'nin tertibine uyarak İran padişahları bölümünü tamamlar. Yûnus, 'Alâî'nin eserde İslam tarihine yer vermemesini bir eksiklik olarak görmüş ve bu bölümü ilave etmeyi uygun bulmuş olabilir. Terzioğlu'nun İlmî hakkındaki tespitinde olduğu gibi, Yûnus Sinân Paşa tarafından görevlendirilmiş yahut saraya yakın olma düşüncesi ile elde hazır bulunan *Netîcetü's-Sülûk*'ta değişiklikler ve ilavelerle bir eser meydana getirmek istemiş olabilir. Yûnus, esere kendi ilavelerini yaptıktan sonra *Netîcetü's-Sülûk*'tan yararlanmamış, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un kalan kısımlarını kendisi çevirmiştir. Eserin altı bâbını kapsayan bu bölüm, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Yûnus tarafından yapılmış tercümesidir.

Nüshalar incelendiğinde, istinsah tarihi bilinmeyen A1 nüshasının Kanuni Sultan Süleymân (ö. 973/1566) adına düzenlendiği görülür. A1 nüshası Kanuni Sultan Süleymân adına düzenlendiğine göre 1566 yılından önce istinsah edilmiş olabilir. 'Alâî'nin tercümesine ait P1 nüshası, 'Alâî'nin eserini 957/1551-52-966/1558-59 yılları arasında tamamladığını göstermektedir. A1 nüshasının 1566'dan önce istinsah edilmiş olması ihtimali bu nüshanın Yûnus'a ait olabileceğini düşündürür. P1 nüshasında bulunan bazı derkenarların yalnızca A1 nüshasında bulunması, bu nüshanın müellif nüshasından istinsah edilmiş olabileceği ihtimalini ortaya çıkarır. Nüshalar incelendiğinde A1 nüshasıyla aynı kaynaktan istinsah edildiği anlaşılan P2 nüshası 995/1586-87, İ nüshası ise 1062/1651-52 yılında tamamlanmıştır. A1, P2 ve İ nüshalarında; Yûnus'a ait bölümlerde "el-Kâtib" başlığıyla yazılmış 87 şiir bulunur. Bu şiirler, anlatılan konuyla ilgili özlü sözler ve nasihatler niteliğindedir. Bazıları beyit bazıları dörtlük şeklinde sade bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Şiirlerin "el-Kâtib" başlığıyla yazılmış olması Yûnus adlı mütercimim kâtip olabileceği düşüncesini ortaya çıkarır. Yûnus'un eseri Şehzade Bâyezîd'in lalası Sinân Bey adına tercüme etmesi, tercümenin Bâyezîd'in 1562'deki ölümünden önce olması gerektiğini gösterir. Yûnus adlı mütercim ile ilgili ulaşabildiğimiz tek kesin yargı, Yûnus'un 'Alâî ile aynı yüzyılda yaşadığı ve *Netîcetü's-Sülûk*'un tamamlanmasından kısa bir süre sonra metne ilavelerde bulunduğu dur.

8. Netîcetü's-Sülûk'un İthaf Edildiği Kişi ile İlgili Görüşler

Netîcetü's-Sülûk'un kime sunulmak üzere yazıldığını bildiren tek kaynak *Keşfü'z-Zunûn*'dur. Kâtip Çelebi, eserin Kanuni Sultan Süleymân'ın oğlu Bâyezîd'in

yakınlarından Sinân Beg'in isteğiyle tercüme edildiğini kaydeder (2017: 1, 337). Eserin A2 ve N nüshalarına göre Sinân Beg Şehzade Bâyezîd'in lalasıdır. Bu iki nüshada eserin "Lâlâ-yı Sultân Bâyezîd Hân bin Sultân Süleymân Hân Hazreti bâ-nusret Sinân Beg" emriyle kaleme alındığı ifade edilir. Eserin müellif nüshası kabul edebileceğimiz P1 nüshasında, eserin "Şehzâde-i Zamân es-Sultân bin Sultân bin Sultân Selîm Hân bin Süleymân Hân bin Bâyezîd Hân bin Muhammed Hân"ın lütuf ve ihsanına erişmek umuduyla" kaleme alındığı belirtilir. H, L ve T nüshaları da P1 nüshasıyla aynıdır. İ ve P2 nüshalarında eserin "Sultân Selîm Hân bin Süleymân Hân"ın emriyle yazıldığı kaydedilir. Yalnızca A1 nüshasında eserin "Sultân ibn Sultân Sultân Süleymân Hân"ın yani Kanuni Sultan Süleymân'ın emriyle yazıldığı belirtilir.

Tamamı 'Alâî'ye ait nüshalarda Şehzade Selîm'in adının zikredilmesi, Yûnus'a ait üç nüshada ise Sinân Bey ve Kanuni Sultan Süleymân adlarının bulunması 'Alâî'nin eserini Şehzade Selîm için yazdığını düşündürür. Ancak Kâtip Çelebi'nin 'Alâî'nin eseri, Sinân Bey için yazdığını söylemesi konuyla ilgili hüküm vermeyi zorlaştırır. Birinci ihtimale göre 'Alâî'nin eseri Şehzade Bâyezîd'in lalasının arzusuyla yazıp önce Şehzade Bâyezîd'e (ö. 969/1562) daha sonra da Şehzade Selîm'e (slt. 1566-1574) sunduğu düşünülebilir. İkinci ihtimal ise 'Alâî'nin eseri Şehzade Selîm adına yazdığı; Yûnus adlı mütercim'in ise eseri Şehzade Bâyezîd'in lalası Sinân Beg adına düzenlemiş olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NETİCETÜ'S-SÜLÛK FÎ-NASİHATÜ'L-MÛLÛK: İNCELEME

1. Dil ve Üslup Özellikleri

Üslup kelimesi, *Türkçe Sözlük*'te tarafından isim olarak “Anlatma, oluş, deyiş veya yapış biçimi, tarz; bir sanatçıya, bir çağa veya bir ülkeye özgü teknik, renk, biçimlendirme ve söyleyiş özelliği, biçem, stil.” biçiminde tanımlanmış edebî terim olarak ise “Sanatçının görüş, duyuş, anlayış ve anlatıştaki özelliği veya bir türün, bir çağın kendine özgü anlatış biçimi, biçem, tarz, stil.” olarak açıklanmıştır (E.T. 01.04.2020). Ahmet Çoban “Edebiyatta Üslup Üzerine” başlıklı eserinde üslubun tanımını biraz daha özelleştirerek şu açıklamayı yapar:

“Belli bir görüş, duyuş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanılarak kendine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsüdür. Yani sanatçının eserinde gizlenen kişiliğinin; dil, biçim ve içerik arasındaki karşılıklı ilişkiler şeklinde, bir devrin belli bir sanat çerçevesine odaklanan akımlar yardımıyla yansıtan ifade unsurlarının biçimlenmesinde açığa çıkmasıdır” (2004: 16).

Tanımlardan anlaşılacağı üzere edebî metinlerde eserin yazıldığı dönem, eserin konusu ve yazılma amacı eserin dili ve üslubu üzerinde son derece etkilidir. Ahlak ve siyaset kitabı olan *Netîcetü's-Sülûk* yazıldığı dönemin üslubunu ve dil özelliklerini başarılı bir şekilde yansıtır. *Netîcetü's-Sülûk* mensur bir eser olsa da içinde çok sayıda manzum parça vardır. Eser, Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasi ve kültürel açıdan en başarılı dönemi olan XVI. yüzyılda yazılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve çeşitli tür ve konularda çok sayıda eser yazılmasına imkân sağlamıştır. Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın başlarından itibaren görülür. Eski Anadolu Türkçesi zamanla yazı tarzı, imla, edebî şekiller, konu, dünya görüşü, üslup, kelime tercihi ve cümle yapıları gibi özellikleriyle standartlaşarak istikrara kavuşur ve dil klasik hâlini alır (Turan, 2011: 29). Dildeki bu gelişmenin başlıca sebebi Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesidir. Devletin kültür ve iletişim dili olan Türkçe; mektep, medrese, tekke, kışla, resmî daire ve padişah sarayı ile yüksek rütbeli memur ve komutan sarayları gibi farklı sosyal sınıfları barındıran alanlarda ortak dil hâline gelmiştir

(Turan, 2011: 29-30). Bu yüzyılda, Eski Anadolu Türkçesi geleneği Arapça ve Farsçanın katkılarıyla zenginleşmiş ve Osmanlı Türkçesi klasik görünümünü almıştır. Klasik Türk edebiyatı hem manzum hem de mensur sahada Türkçeyi ustalıkla kullanan sanatçılar yetiştirmiş, böylece özellikle şiir sahasında İran şairlerinin etkisi sürse de Osmanlı Türkçesi ve edebiyatı özgün eserlere kavuşmuştur. ‘Âşık Paşa’nın XIV. yüzyılda hor görüldüğünü ifade ettiği Türk dili (Yavuz, 2000: 13) XVI. yüzyılda hak ettiği değeri bulur. ‘Alâî, *Netîcetü’s-Sülûk*’un sebep-i telif bölümünde XVI. yüzyılda kıymetli kişilerin Türkçe eser yazdığını ve Türkçenin rağbet gördüğünü şu sözlerle ifade eder:

“Ve bu zemānede çünki ekşer-i hükkām-ı (15) zevi’l-ihtirāmuñ mümāreseti Türkî dilinde artuğdur. (16) Egerçi ki Farsî ve ‘Arabînüñ dağı ehli çoğdur. Bu faķir-i (17) keşirü’t-taķsir murād idindüm ki risāle-i şirîn maķāleyi (1) ‘Arabî ve Farsiden Türkî diliyle tercüme idem” (5a-5b).

Aslı Farsça olan *Nasihatü’l-Mülûk*’un Arapçadan Türkçeye tercümesi olan *Netîcetü’s-Sülûk*’ta dil anlatılan konuya göre bölümler arasında farklılık gösterir. Eserin siyasetname ve nasihatname türünde olması üslubu üzerinde etkilidir. Eserde; hikâye, hikmet, latife başlıklı öğretmeye ve nasihat etmeye yönelik bölümlerde daha sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanılırken ilmî konuların ele alındığı bölümlerde Arapça ve Farsça manzum ve mensur parçaların, kelime ve tamlamaların yaygın şekilde kullanıldığı görülür. Eserin Arapçadan tercüme edilmesi, kullanılan ayet ve hadislerin çokluğu ve müellifin Arapça ve Farsça kaynaklardan sıkça faydalanması eserde bu dillere ait parçaların sayısını arttırmıştır. Mensur eserlerde üslup belirlemenin zorluğundan bahseden Mustafa İsen bu durumun sebeplerini şu sözlerle açıklar: “Mensur eserlerin sınıflandırılmasında metnin söz varlığı dikkate alınır. Oysa aynı eserin içinde farklı düzeylerde dil kullanımıyla karşılaşmak mümkündür. İşlenen konu ve muhatap kitleye göre metindeki dil kullanımı ve söz varlığı çeşitlilik gösterir. Metnin söz varlığı ile üslubu örtüşmeyebilir” (2011: 149). Şair, vâiz, müellif, mütercim ve mesnevîhân olarak yetişmiş olan ‘Alâî’nin iyi bir eğitim aldığı, Arapça ve Farsçaya bu dillerde eser verecek düzeyde hâkim olduğu kaynaklardan ve eserlerinden anlaşılmaktadır. *Netîcetü’s-Sülûk*’ta Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların, manzum ve mensur parçaların yaygın şekilde kullanılması müellifin eğitimi ve eserin hitap ettiği kitle ile doğrudan alakalıdır. Fikret Turan, Türkçe eserlerdeki Arapça ve Farsça kullanımıyla ilgili şu değerlendirmede bulunur:

“Arapça ve Farsça dil unsurlarının Türkçe yazılan eserlerde kullanım derecesi, yazarın eğitim seviyesi, içinde bulunduğu edebî çevre, işlediği konu ve hitap ettiği kişilerin sosyal statüsüne göre değişiklik göstermiştir. Genellikle çok iyi din ve edebiyat tahsili görmüş, aydınlar çevresinde eserler üreten ve eserlerinin okuyucusu olarak tahsilli ve yüksek bürokrat ve aydın kesimlere hitap eden yazarlar eserlerinde çok yoğun bir şekilde konuşma Türkçesinde rastlanmayan Arapça ve Farsça dil unsurlarını kullanmışlardır. Bu durum bazı eserlerde öylesine güçlü bir şekilde kendini göstermiştir ki Arapça ve Farsça unsurlarla oluşturulmuş çok süslü ve girift tamlama ve cümle yapıları bazen eserin konusunu ve yazılış amacını ortadan kaldırmış, yazarın edebiyatı sadece bu iki dile hâkimiyetini ortaya koyduğu bir gösteriş ve övünme faaliyeti hâline getirmiştir. Özellikle divan şiirinde, dinî, tarihî ve siyasi önder ve şahsiyetlerin övüldüğü alanlarla mensur eserlerde bulunan mukaddime ismi verilen giriş bölümünde, dua, methiye ve tarihî önem ve saygınlığa sahip kişi, olay ve tecrübelerle ilgili konularda Arapça ve Farsça unsurlar çok daha yoğun biçimde göze çarpar. Bu kısımlarda ayrıca sık sık ayet ve hadisler ile Arap ve Fars edebiyatlarının meşhur yazar ve şairlerinin eserlerinden mısra, cümle, özdeyiş ve atasözleri olduğu gibi alınarak kullanılmıştır. Bundan dolayı bu türden eserlerin yazarlar gibi okuyucu kitlesi de benzer eğitim ve kültür birikimine ve dünya görüşüne sahip yüksek tahsilli aydınlardır. Bu eserlerde kullanılan Arapça ve Farsça unsurların derecesi yazarın ve okuyucunun eğitim seviyesini gösterme ve itibar kazanma vesilesi olmuştur” (2011: 25).

‘Alâî, eserini Osmanlı tahtının veliahdı olan Şehzade Selîm’e sunmak üzere kaleme alır. Müellifin amacı, kıymetli bir eser olarak gördüğü *Nasîhatü’l-Mülûk*’u Türkçeye aktarmak ve esere katkıda bulunarak onu zenginleştirmektir. Dolayısıyla *Netîcetü’s-Sülûk*, Osmanlı sultanı olmaya aday bir şehzadeye yol göstermek ve çeviri yoluyla ilmî açıdan zengin bir eser telif etmek amacıyla özenli bir çalışma sonucunda yazılmıştır. Bu durum eserin üslubunu yorumlamada bize yol gösterir. İsen, mensur eserlerde “üslup çalışmalarındaki yeni yönelişler doğrultusunda klasik anlayış içindeki üslup anlayışının ‘folklorik/şifahi üslup’, ‘ilmî üslup’, ‘resmî üslup’ ve ‘bedî/ estetik üslup’ başlıkları altında ele alınabileceğini” (2011: 149) belirtir. Bunlardan resmî üslup, devlet yazışmaları, kararlar, emirler, hukuk metinleri gibi evraklarda kullanılan üsluptur. Bu üslup edebî metinlerde değil, resmî metinlerde kullanılır. Bedî üslup ise estetik kaygının konunun önüne geçtiği, Arapça ve Farsça tamlama ve cümlelerin sıkça kullanıldığı, üç dilin kelime kadrosundan da faydalanan secili ve dolaylı anlatımın tercih edildiği üsluptur (İsen, 2011: 154-155). *Netîcetü’s-Sülûk*’u incelediğimizde eserin farklı bölümlerinde folklorik/şifahi ve ilmî üslubun özelliklerinin ön plana çıktığı görülür.

Folklorik üslup konuşma diline dayalı, Türkçe sözlerin çok olduğu yalın anlaşılır bir dille yazılmış sade nesih olarak da adlandırılan üslup türüdür. Bu üslup genellikle anlaşılma ve öğretme amacı taşıyan dinî, tasavvufi ve dinî-destani eserlerde kullanılır. Cümleler kısadır. Bu üslupta devrik cümle yapısı yaygın biçimde kullanılır (İsen, 2011: 149). *Netîcetü’s-Sülûk*’ta nasihat etme maksadıyla yazılmış hikâye, hikmet, latife, soru-cevap, kıssa başlıklı bölümlerde ve padişahların hayatı hakkında bilgi verilen kısımlarda

dil bu üsluba yakındır. Ancak söz varlığı incelendiğinde Arapça Farsça sözcüklerin de kullanıldığı görülür:

“Dört nesneden (4) kurtulmak isterse dört nesneden ictināb (5) eyle. Ğamdan kurtulmak dilerise ğasedden kendüni (6) kırtar. Ve melāmetden kurtulmak isterse yaramaz (7) yoldaşdan kurtulmak ardınca ol. Ve cehennemden (8) ğalāş olmak dilerise ğünāh işleme. (9) Ve düşmenden kurtulmak isterse (10) māl cem‘ eyle” (362b).

“Su‘āl (7) ‘Ādil eyitdi ki: “Ħayāsızlık neden ğāşıl olur? Cevāb Kāmil (8) didi ki: “Dīndār kimesnelere diyānetsizlikden (9) ve mezhebsiz olanlara nādānlığdan.” Su‘āl ‘Ādil eyitdi ki: (10) “Ne nesnedür ki ğimmeti giderür?” Cevāb Kāmil didi ki: (11) “Sifleye ğama‘ bağlamak ve anuğ ardına uyup aña sultānum (12) efendüm demek.” Su‘āl ‘Ādil eyitdi ki: “Dünyāda ne nesnedür (13) ki andan yigrek nesne yokdur?” Cevāb Kāmil didi ki: (14) “İki nesnedür. Birisi Ħağ Te‘ālā’nuğ emrini dutmak ve ikincisi (15) nehy itdüğinden perĥiz eylemek” (261a).

“(4) Yezdecird ğāyetile zālīm ve şāhib-fesād kimesne idi. (5) Re‘āyā ve sipāh andan rencide-ğāĥır oldılar. Medā’in’den (6) Cürcān’a vardı. Ve andan Ħorāsān’a varup envā‘ - ı zulm (7) ve bid‘atlar peydā eyledi. Ra‘ıyyet aña bed-du‘ālar iderler idi. (8) Āĥirü’l-emr bir gün Yezdecird’üğ serāyi ğapusında (9) bir çıplak at gördiler. Ve Yezdecird’e ğaber itdiler. Yezdecird (10) emr eyledi ki ol atı eyerleyeler. At el virmedi. (11) Yezdecird’e ğaber itdiler. Kendüsi taşra çığup (12) ve ilerü gelüp atı uyanladı. Ve arkasına (13) eyer urdı. Ardına geçdükte ki kusğunun (14) geçüre at Yezdecird’i depdi. Yezdecird fi’l-ğāl düşüp (15) helāk oldu. Ve at eyerin ve uyanın bırağup ğā’ib (16) oldu. Müverriĥler eydürler ki: “Bir firişte idi ki (17) at şüretine gelmişidi. Tā kim mazlūmları zālīmüğ elinden (1) ğalāş eyleye.” Yezdecird İmām’uğ ğavlinde otuz yıl pādşāh (2) oldu. Ammā sā’ir müverriĥlerüğ ğavlinde yigirmi bir yıl (3) salğanat eyledi” (236a-236b).

“İlmî üslup, bilgi vermeyi hedef alan ama bu işlemleri bir üslup endişesi ve edebî inceliklerle yapmayı hedefleyen eserlerde kullanılır” (İsen, 2011: 53). Bu üslubun tercih edildiği eserlerde benzetme, mecaz, istiare, seci gibi söz sanatları kullanılır. Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar yaygındır. Özellikle XVI. yüzyıldan sonra yazılmış mensur türlerde bu üslup tercih edilmiştir. Ancak eserin bölümleri üslup açısından farklılık gösterebilir. “Tüm eserlerin giriş kısmında yer alan ‘hamdele’ ve ‘salvele’ bölümleri ile başlayan giriş yahut “mukaddime” olarak isimlendirilecek başlangıç bölümleri dışında çoğu zaman sade ve akıcı bir dil tercih edilmiştir” (Okuyucu vd., 2014: 57). Mukaddime bölümü, Allah’a hamd, Peygamber’e salat ve eserin sunulacağı hamiye övgüler içerdiği için bu bölüm müellif için bir hüner gösterme sahası olarak görülebilir. ‘Alâî de geleneğe uygun olarak eserin mukaddimesinde ve ilmî konuları tartıştığı bölümlerde Arapça ve Farsça kelime, tamlama ve cümlelerle süslü, ağır, anlaşılması zor bir dil kullanmıştır:

“Ma‘ nā-yı kelām budur (15) ki taĥĥikā vüçüdda vācib lā-büddür. Ve illā lāzım gelür ki (16) mevcüd mümkinde münĥaşır ola. Ve bu inĥişārdan lāzım gelür ki Ħiĥbir (17) şey aşlā mevcüd olmaya. Zīrā ki mümkün egerçi ki (1) müte‘addid ise vüçüdüyle müstaĥil degüldür. Fī-nefsihī ve bu zāĥirdür. (2) Ve ğayruğ icādında daĥı müstaĥil degüldür. Anuğcün ki (3) icāduğ mertebesi vüçüduğ mertebesinden şoğradur. Ve çün (4) vüçüd u icād olmaya mevcüd bi-zātihi ve bi-ğayrihi daĥı olmaz. Pes (5) vācibüğ vüçüdü sābit oldu.

Ve ma'lûm-ı şerîf ola ki (6) bu maṭlabuḅ berāhîni iki meslege münḥaşırdu. Biri ibṭal-i (7) devr ve teselsüle mütevaḳḳıfdu. Ve birisi evvelâ işbât-ı vâcibe (8) delâlet ider. Şoḅra ibṭâl devr ü teselsüle müntakîl olur” (12b-13a).

“Pes ebedî (6) olmayan ezelinüḅ vüçüdü mümteni’ oldı. “Te’emmel fe-innehu meslekun (7) laṭîfun.”² Ve çünki İmâm’uḅ kelâm-ı ḥuceste-fercâmından (8) zâhir oldı ki vâcibü’l-vüçüd ezeli ve ebedidür. Vüçüdına (9) ‘adem sebḳat itmemiş ve itmeyiserdür. Ve mevcüdun bi-zâtihidür. Pes (10) buyurur ki: “Vâcibü’l-vüçüd zâtında ve şıfâtında kimesneye (11) muḥtâc degüldür. Ve her kimesne zâtında ve şıfâtında aḅa (12) muḥtâcdur.” Ammâ vâcibü’l-vüçüd zâtında kimesneye muḥtâc (13) olmaduḅunuḅ delili budur ki sâbıḳâ işbât olındı ki (14) vâcibü’l-vüçüd li-zâtihidür. Ya’ nî vüçüdü nefsi-zâtındandır. (15) Ğayrdan degüldür. Pes eger zâtında Ğayra muḥtâc (16) olsaydı vâcibü’z-zâtihi olmazdı. Belki vâcibü’l-ğayrihi (17) olurıdı” (14b).

Eser, Klasik Türk edebiyatı nesir geleneğine uygun olarak hamdele ve salveyle başlar. Müellif, Allah’a hamd, Peygamber’e salat ve eserin Şehzade Selîm’e arz edildiği bölümlerde Arapça ve Farsça ikili ve üçlü tamlamalar kullanır; Arapça, Farsça ve Türkçe yapıdaki tamlamaları birbirine bağlar:

(1) Ḥamd-i bî-nihâyet ve medḅ-i bî-ğâyet şol ḥâliḳ-ı ber-kemâl ve ḳâdir-i (2) lem-yezel ve lâ-yezâle lâyıḳdur ki nev’-i benî Âdem’i ḅilye-i ‘ilm ve ziver-i (3) ḅilmile ârâste ve pirâste ḳıluḅ kerâmet ve işîfâ (4) nûrıyla ehl-i vidâdı menhecü’r-reşâda irşâd idüp muvaḅḅidlerüḅ (5) ḳulübını reyḅ ü ‘inâddan mücellâ ve i’ṭikâdât-ı şâḅiha ile muḅallâ (6) eyleyüp ‘ibâd-ı muḅlişinüḅ kü’üs-ı fühümlarını Ğarâ’ib-i (7) ‘ulümüḅ kevşerinden memlû idüp ol râḅ-ı rûḅ-âşâr-ı (8) revḅ-i ezḅârıla cehlüḅ kederini giderüp maḅzar-ı (9) kemâl ve âyine-i cemâl olmaḅa lâyıḳ ve sâ’ir ebnâ-yı cins (10) üzere fâ’iḳ olup hezâr destân-ı ḅamd ü şenâ ol ni’am-ı (11) cesîme ve elṭâf-ı ‘amîme muḳâbelesinde anlardan şâdır ve (12) mün’im-i ḅaḳîḳinüḅ âlâ vü na’ mäsına şâhid ü nâzır oldılar (1b).

Ola ki anuḅ vâsıtasıyla şehzâde-i zemân ve (4) vâsıta-i emn ü emân (5) Ḥâzretleri’nüḅ luṭf u iḅşânı ḅâl-i pür-melâlüme şâmil ve (6) ḅâṭır-ı fâtırımuḅ cem’iyyeti ḅâşıl ola. Ve mis-i vüçüdüm nazar-ı (7) ḅimiyâ eşeriyle ḅibrîṭ-i aḅmer ve iksir-i ekber ola. A’ nî (8) zıll-i zalil-i ilâḅî ḅurşîd-i maṭla’-ı pādşâḅî mişbâḅ-ı (9) envâr-ı ma’ dilete ve re’fet miftâḅ-ı ḅazâ’in-i esrâr-ı naşafet (10) Yûsuf-ı Mışır-ı ‘adâlet ḳâmi’-i bünyân-ı ḅalâlet semere-i şecere-i (11) zurrıyyeten ba’zûḅa min-ba’zın şâḅib-livâ-yı kerâmet ihtivâ-yı (12) ce’alekum ḅalâ’ife fi’l-arz el-müstaḅnî ‘ani’l-iṭnâbi (13) fi’l-el-ḳâb li-vüfüri kemâlâtihi el-‘aliyyeti fi-küllî bâb (14) şehzâde-i cüvân-ḅaḅt şâḅib-i tâc ü taḅt âfitâb-ı (15) felek-i irfân sülâle-i Âl-i ‘Oşmân es-Sultân bin es-Sultân bin (16) es-Sultân Sultân Selim Ḥân bin Süleymân Ḥân bin (17) Selim Ḥân bin Bâyezîd Ḥân bin Muḅammed Ḥân ḅalledâ’llâḅu (1) zıllâle celâl-i ma’ diletiḅimâ ve re’fetiḅimâ ‘alâ-ru’üs-i’l-enâmi (2) fi’ş-şuhûri ve’l-‘avâm (5b-6a).

Müellif, eserin sebep-i telif bölümünü de mukaddime gibi Arapça ve Farsça sözcüklerin kullanıldığı süslü bir dille yazmıştır:

Pes zıkr olınan muḳaddimâta binâ’en bu muḅtaşaruḅ muḅarriri (13) ve bu kelâm-ı muḅarrerüḅ muḅarriri faḳîr-i ḅaḳîr-i za’îf (14) ‘Alâi bin Muḅibbî eş-Şerîf

² İyi düşün, bu güzel bir davranıştır.

“Amelehu’llāhu bi-lutfihi’l-laṭīf. ed-Dīnū naṣīḥatūn.”³ (15) ḥadīşine kā’il ve “te’āvenu ale’l-birri ve’t-takvā”⁴ (16) emriyle ‘āmil olup her zemān ḥāṭır-ı fātıra ḥuṭūr iderdi ki (17) bir muḥtaşar te’lif ve taşnīf idem ki uşūl ü fūrū’-ı imān (1) ve ‘adl ü iḥsāna müştēmil ola. Ammā ‘adem-i iktidārdan “Küntü (2) uḫaddimu riclen ve u’ahḥiru uḫrā.”⁵ dā’iresinde iken ki nā-gāh (3) bir ‘Arabī risāleye muṭṭali’ oldum ki fuṣalā-yı rūzgārdan (4) bir fāzıl Farsī dilinden ki zebān-ı melāḥatdūr ‘Arabī diliyle (5) ki lisān-ı feşāḥatdūr tercüme kılmış imiş. Ve risālenüñ (6) Farsī İmām-ı Tamām ve Ḥabr-i Hümām ve Ḥüccetü’l-İslām ve (7) Şāḥibü’l-Kelām Bahrū’l-Le’ālī İmām Muḥammed Gazālī Ḥāzretleri’nüñ (8) taşnīfidür. Ve *Naṣīḥatü’l-Mülük* ile tesmiye kılmışdur. Ve risālenüñ (9) ‘unvānı Sultān Muḥammed bin Melikşāh ismiyle mu’ anvendür. Ve (10) ḡāyet de kitāb-ı şerīf ve ḥitāb-ı laṭīfdür. Ve lisān-ı ‘Arabīye (11) naḫl olınan risāle daḫı egerçi aşluñ fer’idür. Ve fer’ üñ (12) meziyyeti aşl üzre cā’iz degüldür. Ammā çünki efsāḥ-ı (13) elsine ile mütercemdür. “Ġalebetü’l-fer’ ale’l-aşl.” ḳābilinden (14) vāḳi’ olmışdur. Ve bu zemānede çünki ekşeri ḥükkām-ı (15) zevi’l-iḥtirāmuñ mümāreseti Türkī dilinde artuḫdur. (16) Egerçi ki Farsī ve ‘Arabīnüñ daḫı ehli çoḫdur. Bu faḳīr-i (17) keşīrū’t-taḫsīr murād idindüm ki risāle-i şīrīn-maḳāleyi (1) ‘Arabī ve Farsīden Türkī diliyle tercüme idem. Ve kütüb-i mu’tebereden (2) daḫı ba’zı zevāḥir-i şerīfe ve cevāḥir-i laṭīfe ile mükellel (3) idüp mā-ḫaṭar bi-bālī ile müzeyyel kılam. Ola ki anuñ vāsıtasıyla şehzāde-i zemān ve (4) vāsita-i emn ü emān (5) Ḥāzretleri’nüñ luṭf u iḥsānı ḫāl-i pūr-melālūme şāmil ve (6) ḫāṭır-ı fātırumuñ cem’iyyeti ḫāşıl ola (4b-5a).

Eserin hamdele, salvele, takdim ve sebab-i telif bölümlerinde kullanılan dil eserin giriş bölümünden sonra anlatılan konuya göre değişiklik göstermiş, sadeleşip ağırlaşmıştır. Müellif, metinde kelime ve tamlamalar dışında da Arapça ve Farsça alıntılara sıkça başvurur. Bu alıntıların başında ayet ve hadis iktibasları gelmektedir. Metinde ayetler çoğunlukla Arapça verilmiş, bazıları Türkçeye tercüme edilmiş ve müellif tarafından açıklanmıştır. Hadislerin ise bir kısmı Türkçe bir kısmı Arapça olarak verilmiştir. Gazālī’ye ait cümleler için de bu durum geçerlidir. Müellif hadislerin ve Gazālī’nin sözlerinin bir kısmını sade bir dille tercüme etmiş bazıları ise açıklamadan geçmiştir:

“Dördüncü burhān Haḫ Te’ālā’nuñ (14) buyurduḫı āyet-i kerīmedür ki: “Allāhu ḫaleḳakum ve mā (15) ta’ melun.”⁶ Ve daḫı buyurduḫı ki “Allāhu ḫāliḳu küllü şey’in.” (16) Pes bu berāḥīn-i ‘aḳliyye ve naḳliyye ile ma’lūm oldu ki (17) Mu’tezile’nüñ ḳavli vāḫiyāt ḳabilindendür” (44b).

³ Temīmu’d-Dārī (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.): ‘Din nasihatten (hayırhahlıktan) ibarettir!’ demişti. Biz sorduk: ‘Ey Allah’ın Resulü! Kimin için hayırhah olmaktır?’ ‘Allah için, Allah’ın kitabı için, Resulü için ve Müslümanların imamları ve hepsi için!’ buyurdular” [Müslim, İman 95, (55); Ebü Dāvūd, Edeb 67, (4944); Nesāī, Bey’at 31, (7, 156).] (Canan, 2001: 16, 120).

⁴ “Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab’lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığımızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. **İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın.** Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah’a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah’ın cezası çok şiddetlidir” (Mâide, 5/2).

⁵ Bir adım ilerliyor, diğerini erteliyordum.

⁶ “Oysa sizi de yaptıklarımızı da Allah yarattı” (Sâffât, 37/96).

(14) Ve dağı Hâzret buyurmuşdur ki: “İstenzihevā mine'l-bevli (15) fe-inne 'āmmete 'azābi'l-ķabri minhu.” Ya'nī bevlden iħtirāz (16) idüp kendüñüzi andan pāk idüñ. Zirā ekşer-i (17) 'azāb-ı ķabr andandur (55b).

“Hâķ Te'ālā anuñ cevābında buyurdı ki: (4) “Len terānī.” Ya'nī sen hergiz beni göremezsın” (23b).

Ve Hâzret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem (15) buyurmuşlardur ki “Bu'ıştı ilā-aħmere ve esvede (81a).

“Ve hādış-i şerifde variddür ki “İnne eħadekum izā māte (4) 'uriza 'aleyhi miķ' aduhu bi'l-ğadāti ve'l-'aşıyyi in kāne min-ehli'l-cenneti (5) fe-mine'l-cenneti ve in kāne min-ehli'n-nāri femine'n-nāri fe-yuķālu hāzā (6) miķ' aduke ħıne yeb'aşuke yevme'l-ķiyāmeti.” Ya'nī her kaçan (7) ki sizden bir kimesne ölse ve defn olsa her şabāh ve (8) her aħşām cennetde ve ceħennemde olan yirini aña gösterürler. (9) Eger cennet ehli ise cennetdeki yirini görür. Ve eger (10) ceħennemī ise ceħennemde olan yirini görür. Pes aña dinilür (11) ki bu gördüğüñ senüñ yirüñ olsa gerek” (55b).

Toķuzuncı (4) aşl āħiretüñ aħvāli beyānındadır. Kāle'l-İmām: “Va'llāhu (5) Te'ālā ħaleķa ādeme min-nev' ayni min-şahşın ve rüħin ve ce'ale'l-cesede (6) menzilen li'r-rüħi li-ye'yuzā zāden li-āħiratihimā min-haze'l-'ālemi (7) ve ce'ale li-küllü rüħin müddeten muķaddereten tekünü (8) fi'l-cesedi ve āħiru tilke'l-müddeti hüve ecelu tilke'r-rüħi min-ğayrı (9) ziyādetin velā noķşānin fe-izā cāe'l-ecelu ferraķa beyne'r-rüħi (10) ve'l-cesedi.” Hāzā kelāmuhu. Tab'-ı selıme ve zıhn-i müstekıme püşide (11) olmaya ki İmām-ı Hümām ve Hücetü'l-İslām bu aşl-ı zibā (12) ve faşl-ı ra'nāda āħiretde ve berzahda vāķi' olan ħālet ki ol mevtdür (47b).

Ve İmām-ı Hümām aşluğ āħirinde (5) zıkr idüp buyurur ki: “Mā-şā'allāhu kāne ve mā-lem-yeşā' lem-yekün.” (6) Ya'nī her nesne ki Hâķ Te'ālā diledi oldu ve her (7) nesne ki dilemedi olmaz (31a).

Mensur metinlerde; söze ahenk katmak, metnin akıcı olmasını sağlamak, cümleleri düzenli hâle getirmek amacıyla seci sanatı kullanılır. “Asıl anlamı kumru, güvercin gibi kuşların aynı sesleri tekrarlayarak ötmeleri demek olan seci, nesirde fasıla sonlarının aynı sesle bitmesidir” (Saraç, 2011: 69). “Edebiyatımızda, secili yazmaya olan ilgi ve merakın oluşmasında secinin ilk ve en güzel örneklerinin *Kur'ân-ı Kerîm*'de bulunduğu söylenebilir” (Okuyucu vd., 2014: 21). Mensur eserlerde seci kullanılması yalnızca estetik bir kaygıdan değil teknik bir gereklilikten de kaynaklanır. “Noktalama işaretlerinin bulunmadığı eski nesrimizde seci çoğunlukla virgöl, bazen noktalı virgöl, bazen de nokta görevini üstlenmiştir ama her ne olursa olsun secinin, söz öbekleri (tamlamalar, cümlecik veya cümleler) arasında simetrik bir denge oluşturduğu kesindir” (Okuyucu vd., 2014: 21). *Netîcetü's-Sülûk*'ta müellifin seciyi sıkça kullanması estetik kaygı taşıdığıının göstergesidir:

Ma'lüm ola (5) ki 'ulüm-ı felsefe dört kısım üzerinedür: Evvelkisi (6) riyāziyyātdur. Ve ikincisi mantıķiyyātdur. Ve üçüncüsü (7) tabi' iyyātdur. Dördüncüsü ilāhiyyātdur. Ammā (8) riyāziyyāt dörd nev' üzerinedür: Evvelki 'ilm-i ħisābdur. (9) İkinci 'ilm-i hendesedür. Ve bu 'ilmüñ aşlı noķtadır. (10) Ve bu 'ilmde noķta vāħid gibidür 'ilm-i ħisābda. (11)

Üçüncü ‘ilm-i nücūmdur. Dördüncü ‘ilm-i müsikīdür ki (12) aña ‘ilm-i te’lifü’l-hān dahı dirler. Ya‘nī şavt ü ‘amel (13) ve terāne vü đarb u nuţķ ‘ilmi. Ammā ‘ulūm-ı mantıķıyyāt (14) biş nev‘ üzerinedür: Birisi ma‘rifet-i şınā‘at-ı şı‘rdür ki (15) ol ‘ilm-i ‘arūz u kıāfiye ve bedī‘dür. İkincisi (16) ma‘rifet-i şınā‘at-i hıţābetdür. Üçüncü şınā‘at-i cedeldür. (17) Dördüncü şınā‘at-i burhāndur (191a).

‘Alāî, eserde dinî ve tarihî bilgiler aktarması dolayısıyla iktibas, tazmin ve mübalağa sanatlarını diğere edebî sanatlardan daha yaygın kullanmıştır. Müellif anlattığı konuyu açıklarken delil olarak ayetlere ve hadislere başvurur. Ayetlerin ve hadislerin tamamını aktardığı gibi kısa bölümler aktardığı da görülür:

Edille-i (9) haķķa-yı şariha kabilden cümleden biri bu āyetdür ki (10) Haķ celle ve ‘alā buyurur: “En-nāru yu‘riżüne ‘aleyhā ğuduvven (11) ve ‘aşıyyen ve yevme [A1 24a] teķūmu’s-sā‘atu edhılū ale fir‘avne (12) eşedde’l-‘azābi” (55a).

“Haķ Te‘ālā anuñ cevābında buyurdı ki: (4) “Len terānī.” Ya‘nī sen hergiz beni göremezsın” (23b).

“Ve hadiş-i şerīfde variddür ki “İnne ehadekum izā māte (4) ‘uriża ‘aleyhi miķ‘aduhu bi’l-ğadāti ve’l-‘aşıyyi in kāne min-ehli’l-cenneti (5) fe-mine’l-cenneti ve in kāne min-ehli’n-nāri femine’n-nāri fe-yuķālu hāzā (6) miķ‘aduke hıne yeb‘aşuke yevme’l-kiyāmeti.” Ya‘nī her kaçan (7) ki sizden bir kimesne ölse ve defn olsa her şabāh ve (8) her aħşām cennetde ve ceennemde olan yirini aña gösterürler. (9) Eger cennet ehli ise cennetdeki yirini görür. Ve eger (10) ceennemî ise ceennemde olan yirini görür. Pes aña dınılır (11) ki bu gördüğün senün yirün olsa gerek” (55b).

Eserde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere çok sayıda tazmin örneği bulunur:

(10) Pes ‘adli gözlemek dileyen kimesne gerek kim bile ki (11) andan mağbūn kimesne yokdur ki dinini ğayra dünyā (12) hāşıl olmak için şata. Beyt fi’l-meşel:

(13) Didi ki çi gerd eşref-i ğar
O mezleme burd u cāni yek zer⁷(104a)

Nitekim şā‘ir-i ‘Arab buyurmuşdur ki şı‘r:

(12) Men eskerethu’l-ġamru fi-sür‘atin
(13) Femā ‘aleyhī in şahā min-ġacel

(14) Ve men yekün bi’l-mulūķi zā sekretin
(15) Yesħu izā me’l-mulku’nteķal⁸

Eserde irsal-i mesel sanatına da başvurulmuştur:

Ve emşāl-i ‘Arabda vardur (6) ki: ‘El-‘abdu yuķra‘u bi’l-‘aşā ve’l-ġurru yekfihi’l-işāretu.”⁹ (7) Ve bu đarb-ı meşel aşıl olan kimesnenün (8) haķķındadır (305a).

⁷ Gördün mü eşref nasıl eşeklik yaptı? O zulüm kazandı diğeri altın.

⁸ Ğamr-ı zāhir ser-ġoşuñ ser-ġoşlıġı/Ğam degül ayık olup olsa ġacil/Begligün ġamrıyla ser-ġoş olan/Ayık olmaz mülk olunca muntaķil

⁹ Köle sopa yer de hür kişiye işaret yeter.

“Ve meşelde gelmişdür (5) ki: ‘İzā ‘adele’l-sultānu ecārati’r-ra‘iyyetu.’ (6) Ya‘nī kaçan sultān gāh gāh siyāset itmeyüp hemān ‘adli (7) şarfa meşgūl olsa ra‘iyyet qorqmayup cevri ü zulme (8) başlarlar” (309a).

Ve dağı buyurmuşdur ki: “Her pādşāhuñ kim (5) vezīri kim cāhil ola. Anuñ meşeli şol bulutuñ meşelidür (6) ki: ‘Yebdu ve yezheru velā yundī velā yumtır.” Tercüme:

(7) Ebr-rā māned ki zāhir mişevd
Nī terī dāred ne sātır mişevd¹⁰ (325b)

Eserde sık kullanılan sanatlardan biri de mübalağadır. Nüşîrevân’a gönderilen hediyeler tüm ayrıntılarıyla abartılarak anlatılır:

Veyā kūt-ı aħmerden bir cām göndürdi ki (14) ağızı bir qarış miqdārı idi. Ve lü’lü’-i lālādan tolu idi. (15) Ve on batmān kāfūr göndürdi ki her dāne fıstıq (16) miqdārı idi. Ve andan dağı büyük ve bir cāriye göndürdi ki (17) boyı yidi zirā‘ idi. Ve kirpükleri yañağına tokınur idi. (1) Ve gözleri berķ gibi yıldırar idi. Ve kaşları çatık idi. (2) Ve saçı yire sürülüridi. Ve bir döşenecek bisā‘ (3) göndürdi ki harīrden yumşak idi. Ve yılanlaruñ (4) derisinden idi. Ve göndürdüğü mektüb kādī (5) ağacınuñ yaprağında altunıla yazılmışıdı (252a-252b).

Alâî, teşbih ve tasvirde de yararlanarak anlatımına güç katmıştır:

Arastātālīs buyurmuşdur ki: (1) “Pādşāhlaruñ yigregi şol pādşāhdur ki tavşancıl ve çaylık gibi (2) hiddet nazarı ola. Ve çevresinde olan hadem ü haşemüñ (3) dağı çeşmi tüz-bīn olup pādşāhları gibi tavşancıl (4) sıfatlı olmak gerekdürler. Cifeler gibi olmamak gerek (311a-311b).

“Ve Yunan’da İskenderiyye’yi binā eyledi. Ve İskenderiyye’de bir (2) menāre yapdurdı ki dünyānuñ ‘acā’ibindendür. Mes‘ūdī (3) *Tārīh*’inde zıkr ider ki İskenderiyye’nüñ menāresini aķ (4) taşdan yapılmışdur. Ve kirec yirine raşāş harc (5) olmuşdur. Ve menārenüñ kemerleri şırçadandur. Ve kemerlerüñ (6) ayağları nuħāsandan düzülmişdür. Bir yengecüñ üstindedür. (7) Ve ol menārenüñ içinde üç yüz ev yapdurmış idi (8) ki tavar yüküyle ol evlere çıkardı. Ve evlerüñ (9) pencereleri deryāya bakar idi. Ve menārenüñ tūlı biñ (10) zirā‘ idi. Ve menārenüñ üstinde bakırdan şüretler (11) düzdürdi ki her birisi bir maşlaħat için idi. Bir şüretüñ (12) hey’eti bu idi ki sebbābe barmağıyla güneşe işāret (13) ider idi. Ve güneş felekde devr itdükçe ol şüretüñ (14) barmağı ol cānibe döner idi. Ve bir şanemüñ dağı (15) yüzi deñiz tarafına idi. Ve her kaçan ki düşmen (16) bir günlük yol kalsa idi ki İskenderiyye’ye dāħil (17) ola ol bütten bir şüret-i hā’il işidürler idi. (1) Ve memleket hālķı düşmenüñ geldüğini bilürler idi. (2) Ve bir timsālüñ dağı hāli bu idi ki her kaçan ki giceden (3) bir sā‘ at geçse ol şüretten muṭribler gibi bir āvāz-ı (4) pūr-süz u sāz işidilür idi. Ve hālķa andan feraħ ve (5) tarab hāşıl olurıdı” (183b-184a).

Eserde “ki, kim” bağlaçlarıyla birbirine bağlanan çok sayıda cümle kullanılmıştır:

Ve ol bir at idi ki (2) altundan düzülmişıdı. Ve başdan ayağa degin (3) lü’lü’-i lālādan münāzzad idi. Ve gözleri iki dāne yāķūt (4) idi ki ‘ālemüñ harācı idi. Ve anuñ üzerinde bir muraşsa‘ (5) ādem düzilmişıdı ki anda olan cevāhir bir pādşāhuñ (6) hazīnesinde bulunmazıdı. Ve bir haftān göndürdi ki (7) Nüşîrevān’uñ şüreti anda muşavver idi. Bir vechile (8) ki otağında oturur [H 173a] ve başında tāk-ı şāhī ve egninde (9) libās-ı pādşāhī ve çevresinde hadem ü haşem ṭururlar. (10) Ve ol şüretleri altunıla tokumışlar idi. Ve haftānuñ (11) zemīni lājverdi idi. Ve bu haftān bir cāmedān (12) içinde idi ki cevāhirile

¹⁰ Zahirde bulut gibi görünüyor. Ne yağmuru var ne de bir şey saçıyor.

muraşşâ^c idi. Ve bir cāriyenüñ (13) elinde idi ki saçıyla gizlenür idi. Ve cemāl ü (14) kemâlde gevher-i şeb-çırâğ gibi yıldırar idi. Ve dağı bu (15) emşâl tuhfeler Nüşîrevân’a etrâf beglerinden çok gelmişdür. (16) Ve Nüşîrevân’uñ saltanatı şol mertebede idi ki (17) serâyında bir kaşr binâ itdürmişidi. Altundan bir eyvânı (1) varıdı ki dürr-i yâkütıla muraşşâ^c idi. Ve ol kaşrda ve eyvânda (2) iki ırmağ aqardı ki ol ırmağların kenârları (3) altundan idi (253a-253b).

Mensur bir eser olan *Netîcetü’s-Sülûk*’ta ‘Alâî, bir anlatım yolu olarak şiire sık sık başvurmuştur. Müellif, eserin mensur kısmında Arapça ve Farsça kaynaklardan yararlanmış ve bu dillerden alıntılar yapmıştır. Aynı durum eserin manzum kısımları için de geçerlidir. ‘Alâî eserinde Arapça, Farsça ve Türkçe çok sayıda şiire yer vermiştir. Çoğunluğu “nazm, şi’r, kıta, beyt, mesnevi, rubâî, mısra” başlığıyla sunulan şiirlerin bir kısmı başlıksızdır. Müellif, kendisine ait olan şiirleri “li-müellifihî” ifadesiyle belirtmiş, bazı şiirlerin şairini ve alındığı eserin adını eklemiştir. Bazı şiirlerden önce “şair dimişdür”, “şair buyurmuşdur”, “şairin kavliyle”, “efvâh-ı nâsda meşhûrdur ki” , “üstâdların kelâmında vasf olunmuşdur ki” ifadeleriyle alıntı yapacağını bildirir.

Eserde, manzum parçalar anlatılan konuya katkı sağlaması amacıyla müellif tarafından özenle seçilmiştir. Şiirler; eseri estetik açıdan güzelleştirmek, sözün gücünü arttırmak ve metni tekdüzelikten kurtarmanın yanında eserin öğretici yanını da güçlendirmiştir. Müellif, eserin giriş bölümünde şiiri Allah’a hamd, Peygamber’e salat ve Şehzade Selîm’e övgü maksadıyla kullanır. Eserin genelinde manzum parçalar; konuyu özetlemek, okuyucuya nasihat etmek, yaşanmış olaylara telmihte bulunmak, bazı kelimelerin anlamını açıklamak ve konuyu örneklemek maksadıyla kullanılmıştır. Eserde 132 Farsça, 29 Arapça, 1 Farsça-Arapça mülemma ve 26 Türkçe olmak üzere toplam 188 manzum parça bulunmaktadır. Ayrıca müellif, Arapça şiirlerden ikisini Farsçaya; yedisini de Türkçeye manzum şekilde çevirmiştir. Bu çevirilerle birlikte eserde müellife ait olduğu belirtilen 8 Farsça, 9 Türkçe olmak üzere 17 şiir vardır. Müellifin eserdeki Farsça şiirleri; bir kaside, üç beyitlik bir manzume, ikişer beyitlik iki manzume, üç ayrı beyit ve bir ve iki beyitlik birer Arapça şiir çevirisinden oluşur. Türkçe şiirleri ise; ikişer beyitlik iki manzume ile yedi çeviriden oluşur. Eserde müellife ait olduğu belirtilen az sayıda şiir bulunması ve bu şiirlerin çoğunun tercüme olması müellifin şair kimliği konusunda bilgi edinmeyi zorlaştırır. Şiirlerin vezin konusunda kusurlu olduğu açıktır. Müellife ait ilk şiir “li-müellifihî” başlığıyla iman ağacının dallarının anlatıldığı mukaddime bölümünde yer alır. Şiir iki beyitlik Farsça bir manzumedir (7a).

Müellife ait Türkçe ilk şiir mukaddime bölümünde yer alır. Allah’a bağlanmanın öneminin anlatıldığı şiirde ‘Alâî “men hadem” hadisine telmihte bulunur:

İy gönül ger t̄alib-i d̄id̄arsın
(17) H̄izmete bil bağla h̄izmetk̄arsın

Çün buyurmuşdur h̄adis-i “men h̄adem”¹¹
(1) H̄izmetiyle feyz bulur her h̄aşem (10b-11a)

Müellife ait Türkçe ikinci şiir, eserin altıncı bâbında aklın ve ulemaya danışmanın öneminin anlatıldığı bölümde yer alır. Müellif, günah işleyen kişiye mutlaka hesap sorulacağını bu nedenle kişinin kendisini ve davranışlarını kontrol etmesini tavsiye eder:

(1) İy kendüzini ‘āk̄il ü d̄anā şanan kişi
(2) D̄ün gün el̄ünde işledüğün gör ne k̄ardur
(3) Da‘ v̄āya ma‘ na isteyicek sende bilsevüz
(4) Ah̄lāk u luṭf u fazl u keremden ne vardur (367b)

Müellifin Arapçadan manzum şekilde Türkçeye çevirdiği beyitlerden ikisi Hz. Ali’ye aittir (328a, 370b).

Metinde kullanılan Türkçe şiirlerden yalnızca birinin kaynağı bellidir. Müellif, kıyafet ilmini anlattığı bölümde “kaba sakal” ve “belmerîş” sözcüklerini açıklamak üzere Türkçe-Farsça bir manzum sözlük olan *Tuhfe-i Hüsâmî*’den bir beyti “Hüsâm Lugat’ında zikr ider.” ifadesiyle alıntılar:

(5) Taşığı debeye dinür b̄ādkend
Sağalı q̄abāya dinür belmerîş (217a).

Müellifin “efvâh-ı nâsda meşhûrdur ki” ifadesiyle sunduğu Türkçe bir beyit *Kubbealtı Lugatı*’nde “te’ennî” sözcüğünün açıklamasında Şeyhî’ye atfedilir (E.T. 20.06.2020) Ancak Şeyhî’nin *Dîvân*’ında yer almaz (Biltekin, 2018).

Te’ennî h̄ilmile ‘āk̄illerüñdür
(13) Ğāzab ta‘ c̄ilile c̄āhillerüñdür (113a).

Eserde 132 Farsça, 29 Arapça ve 1 Farsça-Arapça mülemma parça bulunur. Eser incelendiğinde manzum parçaların büyük kısmını Farsça şiirlerin oluşturduğu görülür. Eserde bulunan 132 Farsça manzumenin 55’i nazm, 30’u beyt, 9’u kıta, 7’si mısra, 6’sı rubâî, 6’sı li-müellifihî, 3’ü mesnevi, 2’si *Mantuku’t-Tayr*, 1’i kaside, 1’i Farsiyye, 1’i rubâiyye, 1’i nasihat, 1’i tercüme li-müellifihî, 1’i Sâ‘dî-yi Şîrâzî buyurur, 1’i de Şâh-

¹¹ “Hizmet edene hizmet edilir.” Bu söz, İsbahanî’nin rivayetiyle sabit bir hadistir (Yılmaz, 2013: 505).

name gûyed başlığını taşır. Farsça manzumelerin 7 tanesi başlıksızdır. Farsça şiiirlerden 8 tanesi müellife aittir. Diğer manzum parçalardan 22'sinin şairi ve alındığı kaynak bellidir. Şiiirler, incelendiğinde müellifin Fars dilinde yazılmış kıymetli eserlerden faydalandığı görülür. Eserde, nazm başlıklı manzumelerin 5'i ünlü İran şairi Sâ'dî-yi Şîrâzî'ye aittir. Müellif, Sâ'dî'ye ait bir beyte de "Sâ'dî-yi Şîrâzî buyurur" başlığıyla yer verir. Eserde Mevlânâ'nın *Mesnevî* eserinden yedi yerde alıntı yapılmış, müellif bu alıntılarının 4'ünde mesnevi 3'ünde nazm başlığını kullanmıştır. Müellif, eserde iki yerde Feridüddîn Attar'ın ünlü eseri *Mantıku't-Tayr*'dan alıntı yapar. Bu manzumeler "Mantıku't-Tayr" başlığıyla eserde yer alır. Eserde İran şairi Firdevsî'nin eseri *Şâh-nâme*'den "Şâh-nâme gûyed" başlığı altında 3 beyite yer verilir. Nazm başlıklı manzumelerden biri de Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'e aittir. Nazm başlıklı manzumelerden birinin Saffârî Devleti'nin kurucusu Yakûb. Leys'in mezar taşına yazılı olduğu kayıtlıdır. Şiiirde, dünyanın geçiciliği ve ahiretin önemi vurgulanır. Bunların yanında müellif eserin kâtiplere ayrılan bölümünde *Risâletü'l-Hatt* yazarı Meşhedî'den 3, Şeyh Cemâlüddîn Yâkûti Müsta'sîmî'den 1 manzume alarak anlatımını güçlendirmiştir.

Arapça şiiirlerin 19'u nazm, 3'ü şi'r, 3'ü beyt, 2'si Arabiyye başlıklarıyla; 1 tanesi de başlıksız okuyucuya sunulur. Eserde, müellife ait Arapça şiiir yoktur. Metinde yer verilen Arapça manzumelerin 8 tanesinin şairi bellidir. Arapça nazm başlıklı şiiirlerden 5'i Hz. Ali'ye atfedilir. Bu şiiirlerden 2 beyitlik ilk şiiir, galip-mağlup ilminde hesabın nasıl yapılması gerektiği hakkında bilgi verir. 1'er beyitlik diğer 2 şiiir, sır saklamanın önemi hakkında kaleme alınmıştır. Son manzume ise tek beyittir ve eserde iki yerde kullanılmıştır. Aklın ve tecrübenin önemini vurgulayan beyit eserde kullanıldığı ikinci yerde müellif tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Arapça nazm başlıklı tek beyitlik manzum parçalardan biri *Yekûlü'l-Abd Kasîdesi*'nden alınmıştır. el-Ûşî tarafından kaleme alınan kasidenin eserde yer alan beyti 29. beyittir. Beyit kadın, köle ve kötü kişilerin peygamber olamayacağı hakkındadır. Beyt başlıklı manzumelerden biri Hz. Ali'nin babası Ebû Tâlib'e atfedilir. Beyitte, Ebû Tâlib yücelik kazanması için oğluna Ali adını verdiğini ifade eder. Eserde Arabiyye başlığını taşıyan iki manzumeden biri Haccâc b. Yûsuf'a atfedilir. Zalimliği ile tanınan Emevî Valisi Haccâc, halktan bir kişinin zalimliği sebebiyle kendisini uyarması üzerine; halka kendi zalimlikleri sebebiyle Allah'ın kendisinin eliyle onları cezalandırdığını ifade eden bir beyit söyler.

Metinde, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait çok sayıda sözcük kullanılmıştır. Bu sözcükler dönemin söz varlığına katkı sağlaması bakımından önemlidir:

bilgil, degirmi, düriş-, eletsiz, iy, kayır, şuar-, kağı-, tulum, eygü, dirne, yaşdaş, öyke, belek, sançmak, yarındesi, igen, kamu, kimesne, katı, küt, özge, yeyni, yeñ.

Eserin Arapçadan tercüme edilmesi ve müellifin Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyeti sebebiyle Türkçesi bulunan çok sayıda sözcüğün metinde Arapça ve Farsçası tercih edilmiştir:

‘ases (asker), dirre (kamçı), edhem (at), esp (at), feres (at), firişte (melek), ganem (koyun), hares (dilsizlik), hemyân (kese), inân (dizgin), jeng (pas), kelb (köpek), kevr (sarı), mākīyân (tavuk), mehd (beşik), muḳ‘ad (ayaksız, küt), nuḥās (bakır), şavt (ses), sipend (üzerlik), vesah (kir).

Müellif, bu sözcüklerden anlaşılmayacağını düşündükleri için sayfa kenarlarına sözcüklerin anlamı ve kullanımıyla ilgili kelimenin Türkçe, Farsça ve Arapça yaygın kullanılan biçimini içeren derkenarlar yazmıştır:

ḥares: Derkenar: Ḥares bi’t-taḥrīk gongī ve gong şoden. Ya‘nī dilsizlik ve dilsiz olmak. Aḥresün na‘tdur minhü şarāḥ (Konuşmamaya ve az konuşmaya dikkat etmek.) (38b).

taḥrīz: Derkenar: taḥrīz: kandırma (98a).

mehd: Derkenar: mehd: bişik (121a).

Müellif, Türkçe bir kelime olan “belek” sözcüğü için de derkenar yazmış ve sözcüğü Farsça karşılığı “pîşkeş”le açıklamıştır:

belek: Derkenar: belek: pîşkeş (134b).

2. İmla

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerde hem Uygur hem de Arap-Fars imlasının etkileri görülür. Eski Anadolu Türkçesinde Uygur imlasını yansıtan özellikler şöyledir:

- Kelimede ünlülerin harfle gösterilmesi.
- ı sesi için (ئ) harflerinin birlikte kullanılması.
- Kalın sıradan kelimelerde (س) harfinin kullanılması.
- ç ve p ünsüzleri için (چ) ve (پ) harflerinin kullanılması.
- Bazı eklerin tabanda ayrı yazılması.

Arap-Fars imlasını yansıtan özellikler ise şunlardır:

- Ünlülerin yazılmaması.
- ı sesi için (ئ) yahut (ن) kullanılması.
- Klasik Osmanlıcada olduğu gibi kalın sıradan kelimelerde (س) kullanılması.
- ç ve p ünsüzleri için (چ) ve (پ) kullanılması.
- Eklerin kelime tabanından ayrılmaması (Şahin, 2015: 37-38).

Netîcetü's-Sülûk, Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde yazılmıştır. Çalışmada, metne esas aldığımız nüshanın harekeli nesihle yazılmış olması imla özelliklerinin takibini kolaylaştırmıştır. Eserin imlasında hem Uygur hem de Arap-Fars yazı geleneğinin etkili olduğu görülür. Bazı kelimelerin ve özel adların metinde farklı şekilde yazılmış olması yazım birliğinin sağlanamadığını göstermektedir. Eserin imlası ile ilgili tespit edilen özellikler şöyledir:

2.1. Ünlülerin Yazılışı

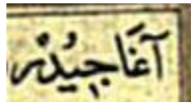
Türkçe kelimelerde ünlüler genellikle başta hareke, ortada ve sonda ise hem hareke hem de harfle gösterilmiştir.

2.1.1. a Ünlüsünün Yazılışı

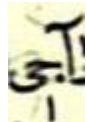
Türkçe kelimelerde “a” ünlüsü kelime başında medli elifle veya üstünlü elifle yazılmıştır:

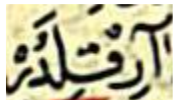
adı (83a, 5)

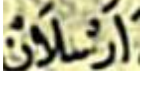
ağacıdur (8b, 1)

acı (178b, 8)

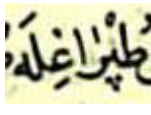
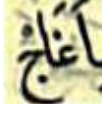

arıqladur (354, 3)

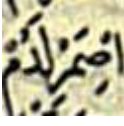
  ayak (127a, 15) arslan (201, 2)

  aqa (191a, 12) ayrılalı (96b, 15)

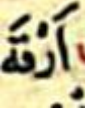
Orta seste “a” ünlüsü üstünlü elif, üstünlü he ve yalnızca üstünle yazılmıştır:

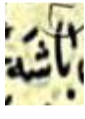
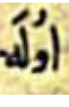
  toprağıla (194b, 7) ağac (196b, 17)

  varalum (166b, 5) kılalum (34a, 10)

  aldayup (93b, 11) ışmarladum (152a, 11)

Son seste “a” ünlüsü genellikle üstünlü he ile az sayıda örnekte ise üstünlü elif ile yazılmıştır:

  qara (53b, 14) arqa (218a, 2)

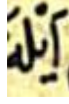
  başa (246a, 14) ola (220b, 3)

  aqa (1b, 17) buqa (35a, 13)

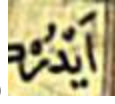
2.1.2. e Ünlüsünün Yazılışı

“E” ünlüsü kelime başında üstünlü elif ile gösterilmiştir:

  er (106b, 11) eyü (163a, 5)

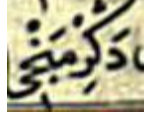

eyle (96a, 3)

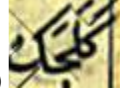

eydür (29b, 1)

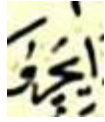
“E” ünlüsü kelime ortasında üstün ile gösterilmiştir:

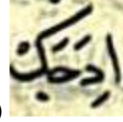
degirmenci (173a, 17)

gelecek (285a, 9)

içerü (300b, 6)

idecek (128a, 15)

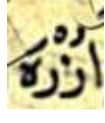
“E” ünlüsü kelime sonunda üstünlü güzel he ile yazılmıştır:

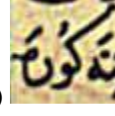
gice (89a, 8)

gölge (91b, 8)

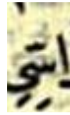
üzre (95a, 5)

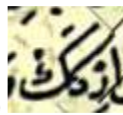
göre (122a, 17)

2.1.3. ı, i Ünlülerinin Yazılışı

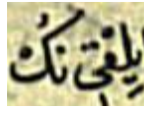
Türkçe kelimelerde “ı, i” ünlüleri kelime başında esreli elif ve esreli elif-ye ile gösterilmiştir:

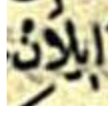
ıssı (92a, 5)

irkek (186a, 8)

ılkınuş (200b, 16)

ilan (52a, 2)

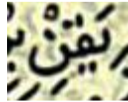
Orta seste “ı, i” ünlüleri esre ve esreli ye ile yazılmıştır:

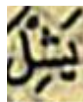
kıztıl (101b, 14)

günlük (183b, 16)

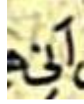
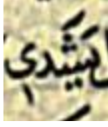

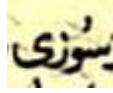
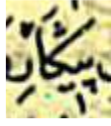
yaşın (369a, 12)

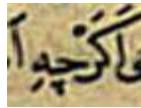
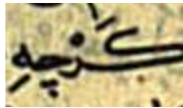

yeşil (220a, 10)

Son seste “ı, i” ünlüleri genellikle esreli ye ve esre ile yazılmıştır. Ancak “egerçi” ve “gerçi” sözcükleri metin boyunca esreli he ile yazılmıştır:

 anı (141b, 4) yaşadı (225a, 13)

 sözi (138b, 3) rığarı (120b, 9)

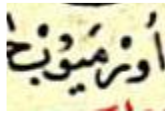
 (5a, 11) gerçi (102a, 16)

2.1.4. o, ö, u, ü Ünlülerinin Yazılışı

“O, ö, u, ü” ünlüleri kelime başında ötreli elif ve ötreli elif vav ile gösterilmiştir:

 otuz (225a, 14) oğlan (337a, 1)

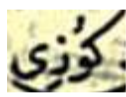
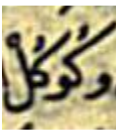
 ölüm (136a, 12) ötürü (74b, 17)

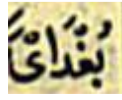
 ucuz (186b, 11) urmayup (7a, 5)

 üç (301a, 5) üzerlik (178b, 7)

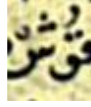
İç seste “o, ö, u, ü” ünlüleri ötreli vav ve ötre ile yazılmıştır:

 koyun (200b, 17) kolanımı (319b, 8)

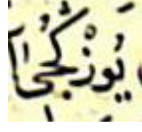
 gözi (92a, 3) göñül (89a, 16)

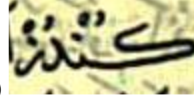
buğday (216a, 15)

kuş (379b, 16)

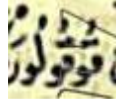

yüzgici (255b, 11)

gündüz (104b, 7)

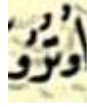
Kelime sonunda “u, ü” ünlüleri ötreli vav ile yazılmıştır:

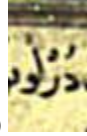
koşulu (161, 9)

uyku (356a, 6)

ötürü (68a, 7)

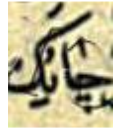

dürlü (20b, 1)

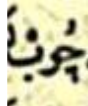
2.2. Ünsüzlerin Yazılışı

2.2.1. ç Ünsüzünün Yazılışı

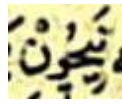
Eserde “ç” sesi hem (چ) hem de (چ) harfi ile yazılmıştır. Bu ses için ön seste (چ) harfi, orta ve son seste ise hem (چ) hem de (چ) harfi kullanılmıştır. Eserde (چ) sesi ile yazılan Türkçe kelimeler çeviri yazılı metinde ç sesi ile yazılmıştır:

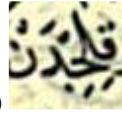
çayun (150a, 13)

çöp (149b, 7)

niçün (95b, 2)

kılıçdan (63a, 12)

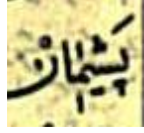
üç (110a, 15)

güç (354a, 8)

2.2.2. p Ünsüzünün Yazılışı

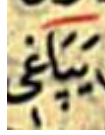
Metinde “p” sesi yalnızca zarf-fiil olan –(y)Up ekinde “b” (ب) olarak yazılmış, çeviri yazılı metinde “p” olarak okunmuştur. –(y)Up eki dışındaki dışındaki kelimelerde “p” sesi (پ) harfiyle yazılmıştır:

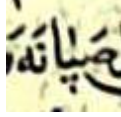
peşimān (124b, 4)

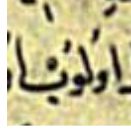
pek (138b, 4)

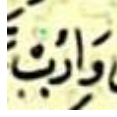
yapağı (153a, 13)

şapana (149b, 9)

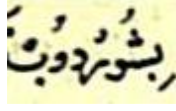

olup (11b, 13)

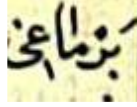

varup (319b, 3)

Günümüz Türkçesinde ön sesi “p” ile yazılan bazı Türkçe kelimeler eserde b sesiyle yazılmıştır:

bişirdüp (271b, 1)

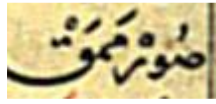

barmağı (183b, 14)

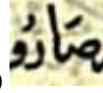
2.2.3. s Ünsüzünün Yazılışı

Eserde “s” ünsüzü genellikle kalın sıradan kelimelerde sad (ص), ince sıradan kelimelerde ise sin (س) ile gösterilmiştir. Ancak bazı kalın sıradan kelime ve ekler sin (س) harfi yazılmıştır.

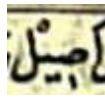
Kalın ünlülü kelimelerde:

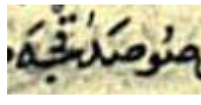
şormamak (259a, 3)

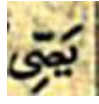
şaru (217a, 6)

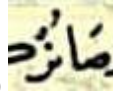
aşıl (74a, 1)

şuşadukça (167a, 16)

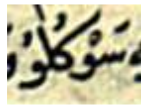

yaşşı (220b, 4)

şanur (126a, 1)

İnce ünlülü kelimelerde:

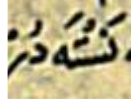
sevgülü (92a, 17)

sözini (277a, 14)

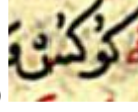
kimse (165b, 9)

nesnedür (287a, 12)

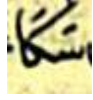

size (347b, 4)

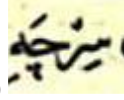

gögüs (218a, 6)

Sin harfi ile yazılan kalın ünlülü kelime ve ekler:

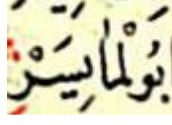
sağa (289b, 6)

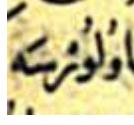
(sırça, 183b, 5)

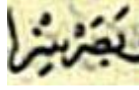
savaş (262a, 1)

bulmayısar (243b, 3)

olursa (148b, 4)

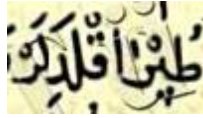

başarsız (32a, 4)

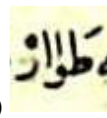
2.2.4. t Ünsüzünün Yazılışı

Metinde kalın sıradan kelimelerde “t” sesi için tı (ط) ve te (ت) harfleri, ince sıradan kelimelerde ise te (ت) harfi kullanılmıştır. Eski Türkçede kelime başında bulunan “t” sesi tonlularak Eski Anadolu Türkçesinde “d” biçimini almıştır. Eserde “t” sesi bazı kelimelerde tonlularak “d” şeklini almış, bazı kelimelerde ise “t” olarak korunmuştur.

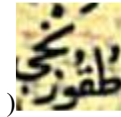
Kalın ünlülü kelimelerde:

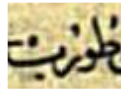
toprakladılar (248a, 4)

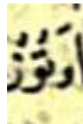
tavar (183b, 8)

) toğuzinci (47b, 3)

tutup (11a, 5)

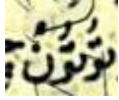

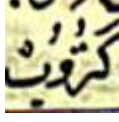
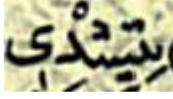
otuz (87b, 10)

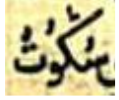

altı (85a, 1)

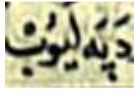

İnce ünlülü kelimelerde:

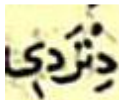
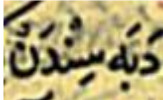
 tütün (295b, 8) terk (80a, 7)

 getürüp (299b, 17) yitişdi (366a, 15)

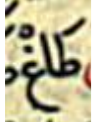
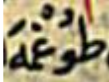
 sögüt (138b, 8) dört (225a, 16)

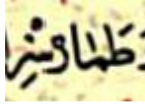
Kelime başında “t”nin “d”ye dönüştüğü kelimeler:

 depeleyüp (152b, 17) dırnaqları (124b, 17)

 ditredi (138b, 9) depesinden (204b, 11)

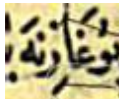

Kelime başında “t” biçimini koruyan kelimeler:

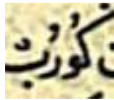
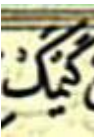
 tağ (203a, 14) toğma (220a, 15)

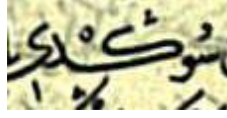
 toğındı (232b, 15) tamarsız (218b, 2)

2.2.5. g Ünsüzünün Yazılışı

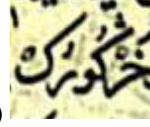
Metinde “g” ünsüzü kalın sıradan kelimelerde ğayın (غ), ince sıradan kelimelerde kef (ك) harfi ile yazılmış, bazı kelimelerde “g” ünsüzü üç noktalı kef (ك) ile belirtilmiştir:

 boğazına (264a, 8) karağuşu (358a, 13)

 görüp (249a, 7) geymek (117b, 1)

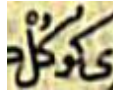
sögdi (110b, 7)

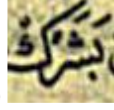
hargürüñ (237b, 13)

ñ Ünsüzünün Yazılışı

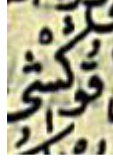
Eserde “ñ” ünsüzü kef (ك) harfi ile yazılmış, bazı kelimelerde “ñ” ünsüzü kef harfi üzerine üç nokta (ك) konularak belirtilmiştir:

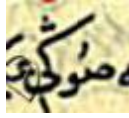
gönül (10b, 16)

beşerüñ (40b, 15)

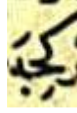
koñşı (352a, 15)

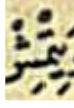
şoñı (262b, 7)

2.3. i/e Vokal Değişimi

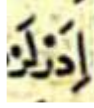
i/e vokal değişiminde EAT metinlerinin “i” tarafında olduğu görülür (Timurtaş, 2005: 326). Günümüz Türkçesinde ön sesi e’li olan pek çok kelime eserde i’li şekilde kullanılmıştır:

gice (95b, 13)

yitmiş (3a, 9)

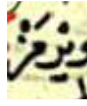
iderler (39b, 11)

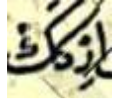
yirine (97b, 3)

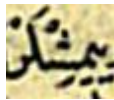
didi (259b, 1)

virmez (119b, 11)

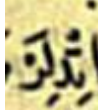
irkek (186a, 8)

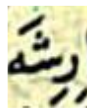
yimişler (296a, 13)

iy (122a, 2)

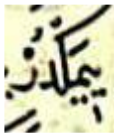
itdiler (158b, 3)

irişe (329a, 4)

irte (154b, 6)

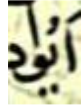

yimekdür (106b, 13)

yil (213a, 17)

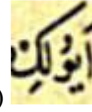
Metinde günümüz Türkçesinde ön sesi i'li olan üç kelimenin e'li şekilde yazıldığı görülür:

eyü (310b, 3)

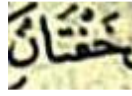
geymeye (111b, 15)

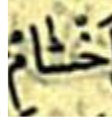
eyülik (259b, 3)

2.4. ħ” ve “ğ” Ünsüzlerinin “k” Ünsüzü Yerine Kullanılması

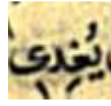
Eserde bazı kelimelerde “k” ünsüzü yerine “ħ” ve “ğ” ünsüzleri kullanılmıştır:

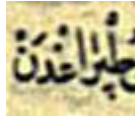
ħaftān (101b, 12)

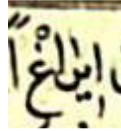
aħşām (55b, 8)

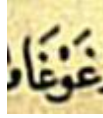
yoğıdı (158a, 8)

toprağdan (196a, 11)

ırağ (233b, 1)

ğavğā (202b, 13)

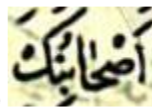
2.5. Tamlama Ekinin Yazılışı

Eserde tamlama eki birkaç örnekte düz ünlü ile kullanılsa da eserin genelinde dar yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır. EAT’de bu ek daima yuvarlaktır. *Netīcetü’s-Sülūk*’taki bu ikili kullanım dilde değişimin başladığını gösterir. Tamlama ekinin ünlüsü dar yuvarlaktır, dudak uyumuna uymaz. Ünsüzle biten kelimelerden sonra +Uñ şeklindedir. Ancak ünlü ile biten kelimelerden sonra +nUñ hâlinde görülür (Gülsevin, 1997: 25). Eserde, tamlama ekinin aynı kelimedede düz ve yuvarlak kullanıldığı örnekler mevcuttur. Ancak metin genelinde ekin dar yuvarlak ünlüyle kullanıldığı görülür. Çeviri yazıda da dar yuvarlak biçimi tercih edilmiştir.

Hem düz hem yuvarlak ünlü ile tamlama eki alan kelimeler:

aşhābıñıñ (2a, 8)

aşhābınuğ (321b, 7)

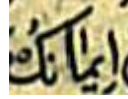
Te’ālā’nıñ (2b, 6)

Te’ālā’nuğ (21a, 17)

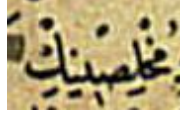

īmāniḡ (2b, 10)

īmānuḡ (120b, 15)

Düz ünlü ile tamlama eki alan kelimeler:

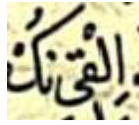

muḡliṣiḡniḡ (1b, 6)

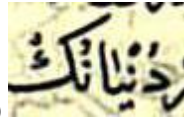

Muṣṭafā'niḡ (2a, 7)

Yuvarlak ünlü ile tamlama eki alan kelimeler:

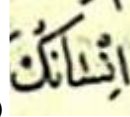
ilqīyānuḡ (203b, 5)

dünyānuḡ (132a, 7)

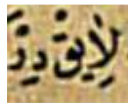
anuḡ (85b, 16)

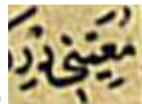
insānuḡ (26b, 11)

2.6. +dUr Ekinin Yazılışı

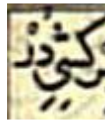
Ahmet Bican Ercilasun'a göre Eski Oğuz Dönemi'nde bildirme eki olarak kullanılan +dUrUr ekinin yanında +dUr ekinin kullanımı da yaygınlaşmıştır. Osmanlı Türkçesi döneminde +dUrUr ekinin kullanımı XV. yüzyıldan itibaren seyrekleşmiş, XVII. yüzyılda ise bu ek kaybolmuştur (2004: 463). *Netîcetü's-Sülûk*'ta +dUrUr eki hiç kullanılmamış, bildirme eki olarak +dUr biçimi yazılmıştır. Metinde, +dUr ekinin hem EAT'deki gibi dar yuvarlak ünlüyle hem de Klasik Osmanlı Türkçesindeki gibi düz ünlüyle kullanıldığı görülür. Çeviri yazılı metinde eserde daha yaygın kullanılan dar yuvarlak ünlü biçimiyle yazılmıştır:

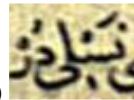
lāyūqiru (1b, 2)

mu'ayyeni duri (2b, 11)

kiyduru (92a, 1)

nesli duri (150b, 17)

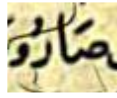
2.7. Kelimelerde Yuvarlaklaşma

Eski Anadolu Türkçesi döneminde kelimelerdeki yuvarlaklaşmanın birden çok nedeni vardır. Eski Türkçe döneminde g ve ġ'lerin düşmesi bu seslerden önceki

vokallerin yuvarlaşmasına sebep olmuştur. Yuvarlaklaşmanın bir sebebi de b, m ve p dudak ünsüzlerinin ünlüler üzerindeki etkisidir. Eski Türkçe devresinde yuvarlak olan -uk, ük, -ğaru, -gerü eklerinin yuvarlaklığını muhafaza etmesi de bu sebeplerden biridir. Bunun yanında bazı kelimelerdeki yuvarlaklaşmanın sebebi izah edilemez (Timurtaş, 2012: 28-29). *Netîcetü's-Sülûk*'ta da yuvarlaklaşmanın etkili olduğu çok sayıda örnek vardır. Günümüz Türkçesinde dar düz ünlüyle (ı, i) yazılan bazı kelimelerin metinde dar yuvarlak ünlü ile yazıldığı görülür:

demür (153b, 10)

şaru (122a, 10)

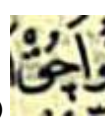
kapu (137b, 2)

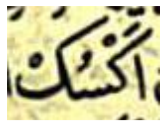
kirpükleri (252a, 17)

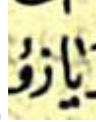
artuğ (73b, 6)

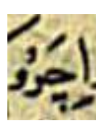
açuk (194b, 13)

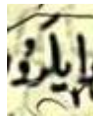
eksük (95b,3)

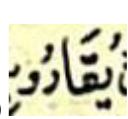
yazu (331b, 3)

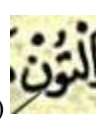
içerü (100a, 15)

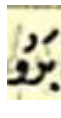
ilerü (165b, 7)

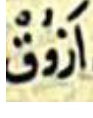
yuşaru (255b, 10)

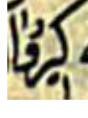
altun (121b, 12)

berü (168b, 1)

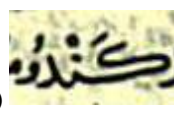
azuğ (234a, 17)

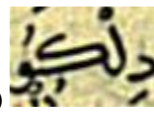
girü (347a, 17)

incü (254a, 17)

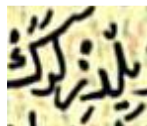

kendü (45b, 11)

dilkü (379b, 16)

Metinde bu özelliğin tek istisnası EAT'de “ılduz” şeklinde yazılan sözcüğün metinde “yıldız” olarak yazılmasıdır:

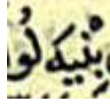

yıldızlaruğ (329b, 9)

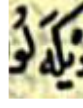
2.8. +IU ve +sUz Eklerinin Yazımı

EAT'de isimden sıfat yapan +IU ve +sUz ekleri daima yuvarlaktır. Eski Türkçede ise ancak kökte yuvarlak vokal varsa ek yuvarlaktır (Timurtaş, 2012: 34). Metinde +IU

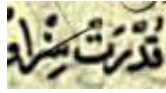
eki EAT'deki biçimiyle yazılırken +sUz eki birkaç örnek dışında düz dar ünlü ile yazılmıştır. Eserin geçiş döneminde yazılmış olması bu durum üzerinde etkilidir:

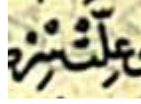
binyelü (194b, 13)

öykelü (19b, 16)

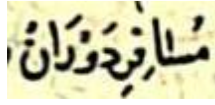
ğudretsiz (32a, 5)

illetsiz (217a, 6)

2.9. Farsça Tamlamaların Gösterilmesi

Farsça yapıdaki tamlamalar metinde esre, ye ve kelime sonundaki hâ-i resmiyye üzerine konulan hemze ile işaret edilmiştir:

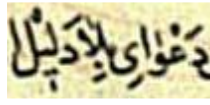

müsâfir-i devrân (290b, 5)

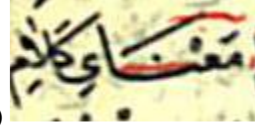

mükerrem-i muhterem

(305a, 13)

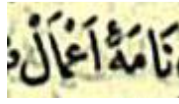

da'vâ-yı bilâ-delîl (12b, 2)

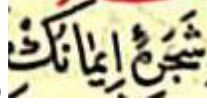

ma'nâ-yı kelâm

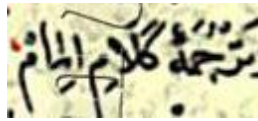
(28b, 4)

nâme-i a' mâl (60b, 16)

şecere-i imānuş (133b, 11)

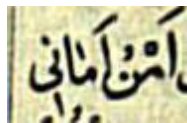
tercüme-i kelâm-ı İmām (43a, 7)

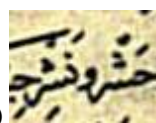
Sülâle-i 'Âl-i 'Oşmân (5b, 14)

2.10. Arapça Atf Vavının Gösterilmesi

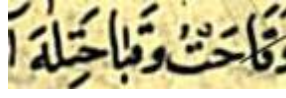
Eserde atf vavı ötre, vav, ötreli vav ve esre ile gösterilmiştir:

emn ü emānı (306a, 11)

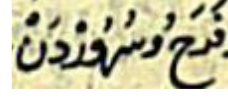

haşr u neşr (3a, 4)

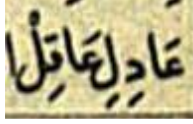

sürürdan (295a, 16)

qāht u qābāhatile (292a, 5)

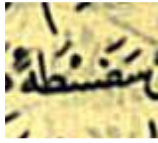
ferah u

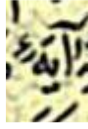
‘ādil ü ‘āqil (160a, 17)

2.11. Kelime Sonundaki Hemzenin Okunuşu

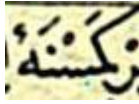
Eserde kelime sonundaki hâ-i resmiyye üzerine konulan hemze çeviri yazılı metinde “yı/yi” şeklinde okunmuştur:

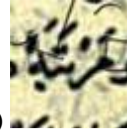
safsatayı (38b, 4)

ayayı (271b, 8)

kimesneyi (328a, 1)

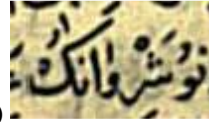

mertebeyi (72a, 13)

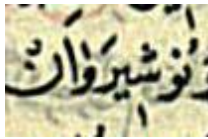
Eserde bazı kelimelerin ve özel isimlerin yazılışında farklılıklar olduğu görülür. Bir kelimenin aynı sayfada bile farklı şekilde yazıldığı ve harekelendiği örnekler mevcuttur. Çeviri yazılı metinde bu tip yazımlarda çoğunluk olan yazım biçimi tercih edilmiştir:

Enüşervānuş (79b, 13)

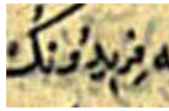
Nüşervān'uş (80a, 15)

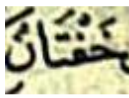
Nüşirevān (114a, 12)

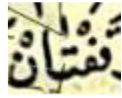
Efridūn (158a, 13)

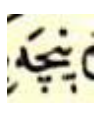
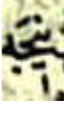
Firidūn'uş (158a, 15)

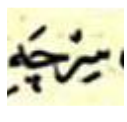
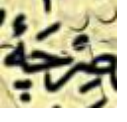

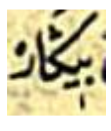
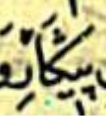
haftān (101b, 12)

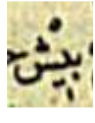
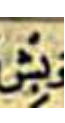

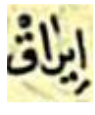

qaftan (252b, 9)

 niçe (144b, 12) nice (165b, 10)

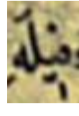
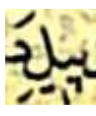
 (sırça, 183b, 5) şırça (351a, 4)

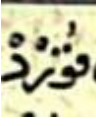
 bıñar (291a, 2) pıñarı (120b, 9)

 biş (3b, 16) biş (4a, 1)

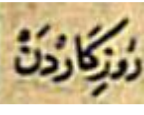
 ıraq (262b, 9) ırağ (262b, 9)

 hidmeti (10b, 4) hizmetün-den (10b, 10)

 file (158b, 16) pîl (242b, 4)

 kurt (96a, 12) kurd (310a, 1)

Bazı Farsça kelimeler olduğu gibi yazılırken bazı kelimelere kelimenin aslında olmamasına rağmen ünlü türemesi olacak şekilde hareke konmuştur. Çeviri yazıda bu kelimeler asıllarına uygun biçimde yazılmıştır:

 yādgār (389a, 10) rūzgār (5a, 3)

3. Netîcetü's-Sülûk'un Konusu

Netîcetü's-Sülûk, İslami esaslar ışığında hükümdara yol göstermek amacıyla yazılmış *Nasîhatü'l-Mülûk*'un tercümesidir. Eserde, devleti ve toplumu daha iyi hâle getirmek için yapılması ve kaçınılması gerekenler ayetlere, hadislere, kıssalara ve şiirlere

dayandırılarak anlatılır. Gökkaplan, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un 'Alâî tarafından şerh edildiğini belirtmiş; eserin ilk bölümünün telif, ikinci bölümünün ise *Nasîhatü'l-Mülûk*'un çevirisi olduğunu ifade etmiştir (2019: 8). Ancak bu bilgi doğru değildir. 'Alâî, eserin tertibinde tercüme ettiği *Nasîhatü'l-Mülûk*'u örnek almış ve eserin bölümlerini ona uygun olarak belirlemiştir. Eserin tüm bölümleri tercümedir. Ancak müellif, *Nasîhatü'l-Mülûk*'u olduğu gibi çevirmekle kalmamış; gerekli gördüğü konularda açıklama yapmış ve başka kaynaklardan da yararlanarak esere ilavelerde bulunmuştur. Gazâlî'nin eserinde bulunan bazı kısımları da eserinden çıkartmıştır.¹²

Eserin ilk yedi sayfası, geleneğe uygun olarak Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e övgü ve eserle ilgili açıklamalara ayrılmıştır. Müellif, hamd ve sena ile başladığı giriş bölümüne yaratılış ve kullukla ilgili ayet ve hadislerle devam eder. Bu ayet ve hadislere dayanarak insanın hem Allah'a hem mahluklara karşı sorumlu olduğunu ifade eder. Ardından eseri yazma sebebini açıklar. Kendisinin imanın esasları ile adalet ve ihsan konularını ele alan bir eser telif etmek istediğini ancak "adem-i iktidâr" sebebiyle "bir adım atıp diğerini ertelediğini" belirtir. Bir gün aslı Farsça olan Arapça bir risaleyle karşılaştığını belirtir. Bu risalenin İmâm Gazâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk* adlı eseri olduğunu ve Sultan Melikşâh için kaleme alındığını ifade eder. İçinde yaşadığı zamanda Türkçeye rağbetin çok olduğunu ve bu kıymetli eseri Türkçeye tercüme etmeye karar verdiğini, seçilmiş başka kitaplardan da yararlanarak eserini süsleyerek güzelleştirmek istediğini belirtir. Böylece zamanın şehzadesinin lütuf ve ihsanına ulaşmayı umduğunu ifade eder. Çeviri yazılı metne esas aldığımız P1 nüshasında, eserin "Şehzâde Selîm Hân bin Süleymân Hân bin Selîm Hân bin Bâyezîd Hân bin Muhammed Hân" için kaleme alındığı kaydedilmiştir. 'Alâî, eseri ithaf ettikten sonra kendisinin yazdığı Farsça bir kasideyle Şehzade Selîm'i metheder. Şehzade Selîm'den eserinin hoşgörüsüyle kabul edilip kusurlarının bağışlanmasını diler. Bu kısmın sonunda, eserin adı ve bölümleri verilerek esas metne geçilmiştir.

3.1. Bölümleri

Müellif eserin adını ve bölüm sayısını şu şekilde açıklar:

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Salih İzgöer, 'Alâî B. Muhibbî Eş-Şîrâzî'nin "Netîcetü's-Sülûk Fî Terceme-i Nasîhati'l-Mülûk" Adlı Eseri ve Siyaset Düşüncesi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 68-74.

(16) Ve bu risāle-i şīrīn-makāle Netīcetü's-Sülūk fī-Naşıḫati'l-Mülūk (17) ismiyle müsemma vü müretteb ve bir muḳaddime ve iki makāle ve yidi bāb üzre (1) mübevveb oldı (7a-7b).

Eserin bölümleriyle ilgili başka bir açıklama yapılmaz. Müellif, genellikle bölüme başlamadan önce bölümün konusu ve kullandığı tercüme metoduyla ilgili açıklama yapar.

3.1.1. Mukaddime

Eserle ilgili açıklamaların yer aldığı giriş bölümünden sonra mukaddime bölümüne geçilir. Bölüm “Bazı nasihatler beyânındadır.” açıklamasıyla başlar. Müellif, Arapça eserden İmam Gazâlî'nin Sultan Melikşâh'a hitabını aktardıktan sonra Gazâlî'nin sözlerini Türkçeye çevirir:

Ya' nî bilgil iy sultân-ı 'ālem (8) ve ḥākān-ı mu' azzam ki üzeründe Ḥaḳ celle ve 'alānuḡ na' mā-yı (9) zāhire-i vāfıresi ve ālā-yı mütekāşıresi çokdur. Ve her birine (10) şükr saḡa vācib ve lâzımdur ammā beyt:

(11) Ez-dest ü zebān-ı ki be-rāyed
Kez 'uhde-i şükreş be-derāyed¹³ (7b)

Müellif, sultana Allah'ın nimetlerine şükretmesini öğütledikten sonra, şükretmeyenlerin kıyamet gününde pişman olacağını belirtir. İnsana verilen ömrün de bir nimet olduğunu ancak uzun bile olsa bir gün sona ereceğini Hz. Nûh örneğiyle anlatır. Müellif, insana sunulan asıl nimetin iman nimeti olduğunu ve Allah'ın sultana bu nimeti bahşettiğini ifade eder. İmanı bir ağaca benzeten müellif İbrâhim suresinden bir ayetle bu düşüncesini destekler. Müellif ayetin açıklamasını da yapar:

Niteki Ḥaḳ celle (15) celāluhu buyurur: “Elem tera keyfe ḡaraba'llāhu meşelen kelimeten ṭayyibeten ke-şeceratin ṭayyibetin (16) aşluhā şābitun ve fer'uhā fi's-semāi.”¹⁴ Müfessirler buyurmışlar ki kelime-i ṭayyibeden (17) murād ḡavl-i “lā-ilāhe illa'llāh'dur.”¹⁵ Ve şecere-i ṭayyibeden murād ḡurmā (1) ağacıdır. Zirā ṭayyibetü'ş-şemeredür. Ma' nāsı budur ki: “İy (2) Muḡammed āyā görme misin başıret göziyle ki Ḥaḳ Te' ālā (3) nice ḡarb-ı meşel urup kelime-i ṭayyibeyi şecere-i ṭayyibeye beḡzedür. (4) Nitekim ḡurmā ağacınun köki yirde şābit ve budakları (5) göklere ağmışdur” (8a-8b).

Ayetin devamında müellif, iman ağacının dalları konusunu anlatır. Cuma gününün faziletinden bahseder. Sultanın cuma gününü nasıl değerlendirmesi gerektiği hakkında bilgi verir. Bu bölüm oldukça ayrıntılıdır. Müellif, perşembe akşamından başlayarak

¹³ Kimin elinden ve dilinden gelir ki Allah'a hakkıyla şükredebilsin?

¹⁴ “Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir” (İbrâhim, 14/24).

¹⁵ Allah'tan başka ilah yoktur.

cuma gününde yapması gerekenleri sırasıyla anlatır. Müellifin cuma gününe dair tavsiyelerinden biri de eserin her cuma okunması ve hatırdta kalmasıdır:

Ve gün çıđduđdan sonra (16) bir kimesneye emr idesin ki bu kitābı evvelinden āhirine (17) deđin senūđ için kırā’at eyleye. Ve her cum’ada ođudasın. (1) Tā ki bu kitābda olan nešā’ih hātırında qala. Pes (2) çünkü kırā’atden fāriđ ola (11a-11b).

Mukaddime bölümü, günahlarından pişmanlık duymayan ve vaktini Allah’la geçirmeyen kişiler için üzüntü ifade eden bir Farsça rubâi ve Allah’tan af ve amelde muvaffakiyet dileyen bir dua ile sona erer.

3.1.2 Birinci Makale

Birinci makalenin konusu iman esaslarıdır. “Asl” başlığını taşıyan on alt bölümden oluşur. ‘Alâi, asıl başlıklı bu on bölümü ayrıntılı biçimde şerh eder. İzgöer, ‘Alâi’nin akâid konusunda ayrıntılı şerhe başvurmasının sebeğini XVI. yüzyılda İnan’da baş gösteren Şii tehdidinin müellif tarafından dikkate alınması biçiminde yorumlar (2017: 122). Birinci makalede müellif; Allah’ın varlığını, noksanlardan münezzehe olduğunu ve peygamberlerini her müminin itirazsız kabul etmesi gerektiğini belirtir. Allah’ın varlığını ve sıfatlarını “asl” başlıklı on bölüm hâlinde açıklar. Birinci asılda Allah’ın varlığı ve tek olması konusu işlenir. İkinci asılda, Allah’ın tüm eksikliklerden ve hatalardan münezzehe olduğu anlatılır. Bu bölümde konuyla ilgili Hulûliyye Mezhebi’nin itirazları ve müellifin bu itirazlara cevapları yer alır. Üçüncü asıldan yedinci asıla kadar sırasıyla; Allah’ın varlığının ispatı, tüm eksikliklerden münezzehe olması, kudreti, ilmi, işitmesi ile görmesi ve kelamı konuları işlenir. Ancak müellif beşinci aslı atlamış, dördüncü asıldan sonra altıncı asıla yer vermiştir. ‘Alâi, bu konuları *Nasihatü’l-Mülük*’u esas olarak farklı kaynakların da katkısıyla oluşturur. Sekizinci asılda, Allah’ın fiilleri konusunda kaynak eserdeki bölümün tercümesinden sonra, konu “mesele” başlığını taşıyan beş alt bölümde daha ayrıntılı ele alınır. Müellif; mesele başlıklı bu bölümlerde, Allah’ın fiilleriyle ilgili olumsuz düşünceleri ve konuyla ilgili itirazları değerlendirir. Allah’ın yanlış ve çirkin bir fiil işlemeyeceğini delilleriyle ispata çalışır. Dokuzuncu aslın konusu ahirettir. ‘Alâi bu bölümde, Gazâlî’nin sözlerini aktardıktan sonra onun sözlerine deliller getireceğini ve itiraz edilebilecek konuları ispata ve izaha çalışacağını ifade eder. Dokuzuncu asıl bir haber, bir latife ve on bir meseleden oluşur. Bu meselelerde; beden ve ruh, Münker ve Nekîr’in varlığı, kabirdeki sorgu sual, kabir azabı, haşır, amellerin Allah’a arz edilmesi, mizan, sırat, sorgu, cennet ile cehennem ve şefaath konuları işlenir. Onuncu asılda,

nübüvvet konusu işlenir. Müellif bu bölümde, Gazâlî'nin sözlerini aktardıktan sonra aşağıdaki açıklamayla bu bölümde başka kaynaklardan da yararlanacağını belirtir:

(1) Bu fakîr-i haķîr irāde eyledüm ki İmām'ıñ zıkr itdügi (2) mes'eleyi lafzen bi-lafzin taķrîr ve her mes'eleye kütüb-i mu'tebereden (3) bir delîl-i ķavî taķrîr eyleyem. Ve eger muķālîfün (4) i' tirāzî ve daķlı olursa kelāmını zıkr idüp reddine (5) daķı ķalışup mināssa-i ' arzda mütecellî kılam (48a).

Bu asıl, mesele başlığını taşıyan dört alt bölümden oluşur. Bu meselelerde; peygamberliğin önemi ve halkın peygamberlere ihtiyacı, Hz. Muhammed'in son peygamber olması, tüm peygamberlerden ve meleklerden üstün olması, ashabının ve dört halifenin diğer insanlardan üstün olduğu konuları ele alınır.

Müellif; birinci makalenin sonunda, mukaddime ve birinci makalede Gazâlî'nin sözlerini olduğu gibi aktardığını ve bu sözleri şerh ettiğini belirtir. İkinci makalede de Gazâlî'nin yer verdiği on asıla eksiksiz yer vereceğini ifade eder. Ancak ikinci makalede Gazâlî'nin sözlerinin tamamına vermek yerine bu sözleri özetleyeceğini aksi takdirde eserinin bir risale değil kitap hacmine ulaşacağını belirtir.

3.1.3. İkinci Makale

“Adalet ve insaf” hakkındadır. Bu makale de ilk makale gibi on asıldan oluşur. Birinci asılda, sultana beyliğin kıymetini bilmesi öğütlenir. Bu asıl; ayetler, hadisler, sahabenin sözleri ve bir haber ile bir hikâyeden oluşur. İkinci asılda, idarecilikte âlim ve fazıllara danışmanın önemi konu edilir. Bu bölümde, bir hikâye ve üç nükte anlatılır. Üçüncü asıl, sultanın hem kendisini hem de halkını zulmetmekten uzak tutması gerektiğini anlatır. Müellif bu bölümde, konuyla ilgili bir hadisin açıklamasını Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden bir alıntıyla yapar. Dördüncü asıl, tekebbürden ve gazaptan sakınmanın önemini vurgular. Doğulu ve Batılı âlimlerden çok sayıda veciz söz ve iki hikâyeden oluşur. Beşinci asıl, sultanın halkına kendine layık gördüğü şekilde muamele etmesi gerektiğini konu edinir. Haber başlıklı bir alt bölümden oluşur. Altıncı asıl, sultanın halkı bekletmeden onların ihtiyaçlarını karşılamasının önemini anlatır. Nükte başlığını taşıyan bir alt bölümden oluşur. Yedinci asılda, sultana nefsin kötülüklerine uymaması öğütlenir. Bu bölümde, bir nükte ve bir hikmet başlığı bulunur. Sekizinci asılda; sultanın halkına daima merhamet ve şefkatle muamele etmesi, kahr ve azaptan uzak durması öğütlenir. Nükte adlı bir alt bölümden oluşur. Dokuzuncu asılda, sultanın halkın rızasını kazanma gayretinde olması gerektiği anlatılır. Onuncu asılda, sultana yaptığı tüm işlerde Allah'ın rızasını her şeyin üstünde tutması öğütlenir.

Müellif, onuncu aslın sonunda Gazâlî'den alıntıyla ilmin iki pınarı olduğunu ve iman ağacının bu pınarlarla beslendiğini belirtir. Bahsedilen iki pınar “ayn” başlıklı iki bölümde ele alınır. İman ağacını besleyen iki pınarın ilki “Dünyanın Mahiyetinin Bilinmesi” başlıklı birinci aynda ele alınır. Müellif, dünyanın geçiciliği ile ilgili açıklamalardan sonra konuyla ilgili bir noktaya yer verir. Nükteden sonra, *Nasihatü'l-Mülûk*'ta olduğu gibi “misal” başlıklı on bölüm bulunur. Bu misallerde sırasıyla; dünyanın sihri, dünyanın insana gösterdiği muhabbetin yalancılığı, dünyanın süsünü gösterip elemi gizleyerek insanı aldatması, insanı gaflete düşürmesi, dünya sevgisi ve lezzetinin insanı kötü sonuçlara sürüklemesi, dünya meşgalesinin sonunun olmadığı, dünya hırsının kötü sonuçları, dünya hayatının bir gemi yolculuğu kadar kısa ve geçici olduğu, dünya hayatının nasıl yaşanırsa yaşansın ölümle sonuçlanacağı ve dünya hırsının kötü sonuçları ele alınır. İkinci aynda ise “son nefes ve nefsin sonunun bilinmesinin önemi” anlatılır. Konuyla ilgili beş hikâyeye yer verilir. İlk üç hikâyede; dünyaya aldanmış, kibirli, zalim üç padişahın ölümle karşılaşması konu edilir. Dördüncü hikâyede, Azrâil'le karşılaşan bir kişinin ölümden kaçmak için Hz. Süleymân'dan yardım istemesi ancak ölümden kurtulamaması anlatılır. Beşinci hikâyede ise İskender'in mal biriktirmeyen bir toplulukla karşılaşması ve konuşması anlatılır.

Müellif, mukaddime ve iki makaleyi tamamladıktan sonra girişte belirttiği gibi esere “Bâb” başlıklı bölümlerle devam eder.

3.1.4. Birinci Bâb

Birinci bâbın konusu, *Nasihatü'l-Mülûk*'ta olduğu gibi “Adalet ve Siyaset”tir. ‘Alâî, bu başlığa “Zikru Ensâbi'l-Mülûk ve Siyerihim ve Tevârîhihim” eklemesinde bulunur. Gazâlî'nin adalet ve siyasete dair görüşlerini aktardıktan sonra eserinin her yönüyle tam olması arzusuyla esere ilavede bulunacağı açıklamasını yapar:

Pes bu fakîr-i keşîrû't-takşîr ki İmâm'uñ (12) kelâmına mütercim ve ‘ulemâ meclisinde müte‘allim vâkı‘ olmuşam. (13) Murâd idindüm ki ‘âdet-i sâbıqam üzerine İmâm'uñ kelâmını (14) bahâne eyleyüp murâdumı tamâm edâ kılp te’lif ü taşnif (15) itdügüm risâle her vechile câmi‘ iyyet üzerine olup yirlü (16) yirinde lâzım olanı taħrîr ve ħayru'l-keġâm tariķiyle taķrîr (17) eyleyem. Pes tevârîġ-i mülûk “‘alâ vechi'l-etemmi ve'l-aġsen.”¹⁶ (1) Bu fennüñ kütüb-i mu‘teberesinden intihâb idüp tevârîġ-i (2) güzide gibi mullaġġaş ve munaġġâ ve eş‘âr-ı ġarrâ ile müreddef ve muġaffâ (3) eyleyüp İmâm'uñ tertîbine tâbi‘ olup eger tertîbinde müverriġin (4) mâbeyninde ihtilâf olursa aġa daġı câmi‘ olup (5) ‘izz ü ħuzûr-ı lâzımü'l-ġubûra ‘arz olunur (148a-148b).

¹⁶ En tam ve en güzel şekilde.

Müellif bu açıkladan sonra esere, *Nasîhatü'l-Mülûk*'ta bulunmayan “Zikru Ensâbi'l-Mülûk ve Siyerihim ve Tevârîhihim” başlıklı bölümle devam eder. Bu bölüm ‘Alâî tarafından yazılmış ve esere eklenmiştir. Müellif, bu bölümde Hz. Âdem’den başlayarak İslam ordularının İran’ı fethettiği zamana kadar yaşamış olan meliklerden, siyasi ve toplumsal olaylardan ve ilmî gelişmelerden söz eder. Bölüm başında sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Şît, Keyûmers ve Sâ’il’in hayatı ve saltanatı hakkında kısaca bilgi verilir. Sâ’il’in oğlu Hûşeng’le başlanarak her padişah için ayrı başlık açılır. Hükümdarların hayatları ve saltanatları “el-kıssa” alt başlığıyla aktarılır Hûşeng b. Sâ’il’le başlayan padişah başlıklı bölümlerde sırasıyla Tahmûras, Cemşid, Peyûraseb, Efrîdûn, Menûçih b. İrec, Nûzer b. Menûçih, Efrâsiyâb, Zev b. Tahmâsp, Keykubâd b. Zev b. Tahmâsp b. Menûçih, Keykâvus b. Keykubâd b. Zev b. Tahmâsp, Keyhüsrev b. Siyâvuş b. Keyhüsrev b. Keykubâdi’l-Melik, Luhrâsep b. Keykubâd, Küstâsep b. Luhrâsep, Behmen b. İsfendiyâr, Dârâb, Dârâ b. Dârâb hakkında bilgi verilir. Müellif, Dârâ b. Dârâb’dan sonra “Kıssa-i İskender ü Dârâ” başlığıyla Dârâ ile İskender-i Yunanî arasında yaşananları aktarır.

Dârâ’dan sonra padişah başlıkları İskender ile devam eder. İskender meliklerle ilgili bu bölümde, müellifin en çok yer ayırdığı meliktir. Müellif, İskender’e ayırdığı bölümde Aristoteles’in İskender’e nasihatlerinden ve adalet dairesi hakkında yazdıklarından, İskender’in İskenderiye şehri ile ilgili çalışmalarından, Mısır’a gidişinden, Hindistan Padişahı Kendekân ile mektuplaşmalarından söz eder. ‘Alâî, İskender’le ilgili bu bölümde; savaşların sonuyla ilgili galip-mağlup ilmi, insanların karakteri hakkında bilgi veren kıyafet ilmi, avuç içinden bilgi almayı sağlayan keff ilmi, kürek kemiği ile gelecekte bilgi edinmeyi sağlayan ketef ilmi ve parmakların yol göstericiliğini konu edinen yedd ilmi hakkında çizimlerden de yararlanarak bilgi verir.

İskender’den sonra padişah başlığı altında sırasıyla Erdeşîr-i Sâsân, Şâbûr b. Erdeşîr, Hürmüz b. Şâbûr, Behrâm b. Hürmüz, Hürmüz b. Behrâm, Türsî b. Behrâm, Hürmüz b. Türsî, Şâbûr-ı Zülektâf, Erdeşîr b. Hürmüz, Yezdecird b. Behrâm, Behrâm b. Yezdecird, Yezdecird b. Behrâm-ı Gûr, Hürmüz b. Yezdecird b. Behrâm-ı Gûr, Pîrûz b. Yezdecird b. Behrâm-ı Gûr, Kubâd b. Pîrûz b. Yezdecird isimli hükümdarlara yer verilir. Müellif, bu hükümdarlardan sonra Nûşîrevân b. Kubâd b. Pîrûz b. Yezdecird b. Behrâm-ı Gûr b. Yezdecird b. Behrâm b. Şâbûr b. Behrâm b. Türsî b. Hürmüz b. Şâbûr b. Erdeşîr b. Bâbek b. Sâsân b. Behmen b. İsfendiyâr başlığıyla Nûşîrevân’a uzun bir bölüm ayırır.

Bu bölümde, Nûşîrevân'ın saltanatı, veziri Büzürmihr'le ilişkisi, Nûşîrevân'ın Büzürmihr'e sorduğu sorulardan ve aldığı cevaplardan oluşan *Zafer-nâme* adlı eserin bir bölümü yer alır.

Nûşîrevân bölümünün ardından sırasıyla Hürmüz b. Nûşîrevân, Pervîz b. Hürmüz b. Nûşîrevân, Şîrûye b. Pervîz, Erdeşîr b. Şîrûye, Tûrân Duht, Yezdecird b. Pervîz b. Şehriyâr'ın saltanatları anlatılarak meliklerle ilgili bölüm tamamlanır.

Müellif, meliklerle ilgili bölümün *Nasihatü'l-Mülûk*'ta yer almadığını, lüzum gördüğü için kendisi tarafından ilave edildiğini açıklar. Burada eserin telif tarihini ve Kanuni Sultan Süleymân'a neden yer ayrılmadığını belirten bir açıklama yer alır:

(9) Şimdi rây-ı 'âlem-ârâya mahfî ve pûşide olmaya (10) ki selâtin-i 'Acem'üñ hûlâşa-i tevârihi İmâm'üñ risâlesinde (11) biz zıkr itdügümüz veche degüldür. Ve sâbıkâ (12) İmâm'üñ ne vechile tahrîr itdügüne işâret vâki' olmışdur. (13) Ve bu fakîr-i hakîr ki bu tercümenüñ mü'ellif-i keşîrû't-takşîridür. (14) Tevârih-i mu'teberenüñ tettebbu'ından sonra tahrîr itdügüm (15) tevârihi bu risâlede telhîs üzre beyân idüp nice (16) ' ilmler ve fâ'ideler ki her maħalle münâsib idi zamîme (17) idüp ' izz-i huzûr için mestûr oldu. Lâkin istilâ-yı (1) İslâm'dan bu zamâna gelince ki hicretüñ tokuz yüz elli (2) yidi senesidür. Ve pâdşâh-ı İslâm hûlâşa-i enâm menba' ul-'irfân-i (3) ve'l-ebkân ve ma'denü'l-'adli ve'l-fazli ve'l-ihsân (4) sülâle-i Âl-i 'Osmân Sultân Süleymân bin Selîm Şâh bin (5) Bâyezîd Hân şanehu'llâhu Te'âlâ 'an-tevâriki'l-hadişân (6) Hâzretleri'nüñ zamân-ı ferhunde-i evânıdur. Bu risâlede zıkr (7) itmedüğüme sebeb budur ki tevârih-i ehl-i İslâm'da (8) bast üzre mestûr ve mesfûrdur. Ve hem eger anlaruñ ahvâli (9) irâdına müteşaddî olurısam bu risâle mütehammil olmayup (10) risâlelikden çıkup bir cild kitâb degül belki mücelledât (11) olmak lâzım gelür (267b-268a).

Müellif, eserinde Kanuni Sultan Süleymân'a yer vermemesinin nedenini İslam tarihlerinde konunun ayrıntılı şekilde anlatılması ve kendi eserinin hacmini aşması şeklinde açıklar. Esere Gazâlî'nin kelamıyla devam edeceğini, gerekli gördüğü yerlerde de ilavelerde bulunacağını belirtir. Birinci bâb; otuz beş hikâye, on iki hikmet, üç nükte, iki fasıl, bir nasihat ve bir soru-cevap bölümüyle tamamlanır. Bu bölümlerde, Nûşîrevân, Hz. Mûsâ, İskender, Hz. Ömer, Ömer b. Abdülazîz, Sokrates, Büzürmihr, Aristo, Halife Me'mûn, Süfyân-ı Sevrî, Hüsrev-i Pervîz, Küstâsep, Erdeşîr-i Bâbek gibi tarihî şahsiyetlerin ibret alınacak hikâyelerine ve nasihatlerine yer verilir. Müellif, bu anlatılarla zulmün kötülüğünü ve adil ve insafli olmanın önemini vurgular.

3.1.5. İkinci Bâb

Eserin ikinci bâbının konusu “vezirlerin siyaseti ve davranışları”dır. Müellif, bölüme asıl esere bağlı kalacağını ve başka kitaplardan faydalı bilgiler ekleyeceğini ifade ederek başlar. Bölüm bir hikâye ve bir hikmet alt başlığından oluşur. Müellife göre, padişahın başarılı olması ve iyi adla anılması veziri sebebiyledir. Vezir, “sâlih, kâfi, âdil,

nâsîh ve vâfî” olmalıdır. Görevini yerine getirirken tek başına hareket etmemeli ve danışarak iş yapmalıdır. Konuyla ilgili ayetler açıklandıktan sonra Erdeşîr-i Bâbek’in “padişaha gerekli vezir”le ilgili sözü aktarılır. Nûşîrevân’ın oğluna vezirlerle ilgili nasihati, Erdeşîr-i Bâbek ve Aristo’nun vezirler hakkındaki görüşleri ve tavsiyeleri ile Hz. Süleymân’ın kendisini havada taşıyan tahtı bu bölümde işlenen diğer konulardır.

3.1.6. Üçüncü Bâb

Üçüncü bâbın konusu “kâtiplerin adapları”dır. Müellif bölüme, kalemle ve kâtiplikle ilgili ayet ve hadislerle başlar. İbn-i Mu‘azzez, Câlinûs ve İskender’in konuyla ilgili sözlerini aktarır. Kâtiplerin ihtiyaç duyduğu nesnelere belirttikten sonra, kâtiplerin kitabet ilmi dışında bilmesi gereken on ilme yer verir. Müellife göre iyi bir kâtibin ziraat, matematik, geometri, astroloji, coğrafya gibi farklı ilim dallarına hâkim olması gereklidir. Müellif kâtiplerle ilgili bu değerlendirmenin ardından iyi kalemin özelliklerini ve güzel yazı yazmanın hususiyetlerini *Yevâkitu’l-Ulûm*, Yahyâ b. Hâlid Bermekî ve Hz. Ali gibi eser ve kişilerin sözlerini kaynak göstererek anlatır. Bölüm sonunda Gazâlî’nin sözleriyle yetinmediğini ve bölüme ilavelerde bulunduğunu kaydeder. Daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenlerin İbn Kuteybe’nin *Edebü’l-Küttâb* ve Hâce-i Cihân’ın *Kavâidü’l-İnşâ* adlı eserlerine başvurabileceğini söyleyerek bölümü tamamlar.

3.1.7. Dördüncü Bâb

“Meliklerin azmi ve ihsanı” hakkındadır. Bu bölüm “Hikâye” başlıklı on iki alt bölümden oluşur. Bu hikâyelerde; Ebû Devânîk, Hârûnürreşîd, Erdeşîr, Hürmüz b. Şâbûr, Yahyâ b. Hâlid Bermekî, Abdülazîz b. Mervân, Nûşîrevân gibi meliklerin cömertlikleri konu edilir.

3.1.8. Beşinci Bâb

Eserin beşinci bâbının konusu “hikmet ehlinin hikmetleri ve nasihatleri”dir. Bu bölüm, “Hikmet” başlıklı altmış bir alt bölümden oluşur. Hikmetlerin bazıları bir sorunun cevabından, bazıları ise hikmet ehlinin sözlerinden oluşur. Hikmetlerde konu başlığı belirlemenin zorluğu nedeniyle her birine ayrı ayrı yer vermek yerine bu hikmetlerde bahsedilen konuları ana hatları ile şöyle özetleyebiliriz: Hikmet ehlinde bulunması gereken vasıflar, insanların çeşitleri, ecelin yakınlığı, hilenin kâr etmeyeceği yerler, tasarrufun önemi, iyi ve kötü ameller, ilmin ve sabrın önemi, insanı yücelten ve küçük

düşüren nesne ve davranışlar, cömertliğin önemi, dünya hırsının kötü sonu, âlimlere danışmanın önemi, âlimlerin değeri.

3.1.9. Altıncı Bâb

Eserin altıncı bâbı “Aklın Şerefi ve Akıl Sahipleri” başlığını taşır. Müellif bölüm başında “aklın” farklı kişiler tarafından yapılan tanımlarına ve “akıl”la ilgili düşüncelere yer verir. Aklın önemi ve akıl sahibi kimselerin nasıl davranması gerektiği bu bölümün konusunu oluşturur. Altıncı bâb; bir kıssa, iki hikâyeye ve iki hikmetten oluşur. Bu anlatılarda, Halife Me’âmûn, Ebû Devânîk, Halife Mansûr, Melik Pervîz ve Lokmân Hekîm’in aklın ve akıl sahiplerinin önemine dair sözleri ve nasihatleri aktarılır.

3.1.10. Yedinci Bâb

Bu bâb “Kadınlar ve Onlardaki Hayır ve Şer” başlığını taşır. Müellif, bölüme “hür kadınlarla evlenmeyi” tavsiye eden hadis-i şerif ve Hz. Ömer’in kadınlarla ilgili bir sözyle başlar. Gazâlî’nin dindar kadınla evlenmekle ilgili tavsiyesini aktardıktan sonra hikâyeye başlıklı sekiz alt bölüme yer verir. Bu hikâyeye ve hikmetlerde, hayırlı ve hayırsız kadının vasıfları, erkeğin kadın sözü dinlememesi gerektiği, tesettür, iffet ve kadın erkek ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konuları ele alınarak eser tamamlanır.

4. Dinî Unsurlar

Netîcetü’s-Sülûk, İslam devletinin hükümdarına yol göstermek amacıyla yazılmıştır. Eserde; iyi bir idareci olmanın ilk şartı iyi bir kul, iyi bir Müslüman olmak olarak görülür. Bu nedenle eserde Allah’ın varlığı, birliği ve vasıflarına, ayetlere, hadislere, peygamberlerin hayatlarından kıssa ve örneklere, dinî vecibelere sıkça yer verilmiştir.

4.1. Allah

Netîcetü’s-Sülûk Allah’a hamd ve övgüyle başlar. Eserde pek çok bölümde Allah’ın varlığı, adları ve sıfatları işlenir. Allah, âlemi kemal ile yaratan ve her şeye kadir olandır. İnsanlar; Allah’ı en güzel şekilde anmalı, ona hamd ve övgüde bulunmalıdır. O görünen ve görünmeyen her şeyin sahibidir (1b-2a). Müellif, aşağıdaki manzumede Allah’ın tüm varlıkların sebebi olduğunu ve şükre layık olanın yalnızca o olduğunu ifade eder:

Sipās u şükr ü minnet evvel āhîr
Aña k’oldur kamu pinhân u zâhir
Çamunuñ evveli illâ öñi yok

Dü kevnüñ âhiri lîkin şonı yok (1b-2a)

Allah; insanları ve cinleri kendisine kulluk ve ibadet etsinler diye yaratmıştır. O hâlde insanın esas görevi Allah'ın emrettiklerini yerine getirmek ve yasakladıklarından kaçınmaktır. Müslüman kimse ilk olarak İslam'ın beş şartını yerine getirmelidir (2a-4a). Sultan da her şeyden önce Allah'ın kuludur. Kendisine Allah tarafından bahşedilen iman ve diğer tüm nimetler için Allah'a şükretmelidir. Cuma gününü günahlarına tövbe etmek ve Allah'a ibadet etmek için ayırması yerinde olacaktır (4a-11b).

Eserde on asıldan oluşan birinci makalenin ilk sekiz aslı Allah'ın varlığına ve sıfatlarına ayrılmıştır. Allah'ın varlığı kendi zatındandır. Allah kimseye muhtaç değildir. Ancak onun dışındaki diğer tüm varlıklar, varlıklarını Allah'a borçludur. Allah'ın varlığı kendindedir ve tüm sıfatların en güzeli Allah'tadır. O, varlığı ve sıfatlarıyla herkesten üstündür ve kimseye benzemez:

Ammā vācibü'l-vücüd zātında kimesneye muhtāc (13) olmaduğınun delili budur ki sâbıkā işbāt olındı ki (14) vācibü'l-vücüd li-zātilhidür. Ya' nî vücudı nefsi-zātındandır. (15) Ğayrdan degüldür. Pes eger zātında ğayra muhtāc (16) olsaydı vācibü'z-zātilhi olmazdı. Belki vācibü'l-ğayrihi (17) olurıdı. Ve ilāh olmağa şālîh olmazdı Te' ālā şānuhu. (1) Ve ammā sıfatında kimesneye muhtāc olmaduğınun delili (2) budur ki Haq Te' ālā cemī' şıfat-ı kemālile muttaşıfıdır. (3) Pes cemī' şıfat-ı kemālile ittişāfi iktizā ider ki (4) şıfatda hiçbir kimesneye ihtiyācı olmaya ki eger (5) şıfatlarından bir şıfatda ğayra muhtāc ola lāzım gelür ki (6) muhtācun ileyh. Ol şıfatda muhtācdan ekmel ve aqvā ve ahrā (7) ve evlā ola (14b-15a).

Allah kusursuzdur ve her türlü eksiklikten münezzehtir. Allah, “Tanrı ruhunun herhangi bir bedene girdiğine inanma.” (TS, E.T. 21.06.2020) anlamına gelen “hulûl”den de münezzehtir. Müellif, hulûle inanan kişileri inançlarına göre üç gruba ayırır ve inançlarının neden yanlış olduğunu açıklar. Allah'ın Hz. İsa'da hulûl ettiği düşüncesi için *Şerh-i Mevâkıf* ve *Makâsıd*'da ayrıntılı açıklama olduğunu belirtir. Allah'ın güzel yüzlülerde hulûl ettiğine inanan ikinci grubu İsrâ suresinin “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.” anlamına gelen 72. ayetiyle uyarır. Allah'ın Hz. Ali ve evladında hulûl ettiğine inananların ise hulûl ile zuhuru karıştırdığını belirtir. Allah'ın kullarında hulûl değil zuhur edebileceğini ifade eder:

Evvelki Hulûliyye-i Naşārā ve anlaruñ kavli budur ki: “Haq Te' ālā (12) hāşā ve kellā 'İsā'da hulûl itmişdür.” Bu mezhebüñ tafđili (13) ve reddi Şerh-i Mevâkıf'da ve Makâsıd'da beyān olmmışdır. Bu muhtāşar (14) anuñ tafşiline müteħammil degüldür. İkinci Hulûliyye-i Şūfiyye. Anlaruñ (15) kavli budur ki: “Şāhib-cemāllere ve şāhidlere nazār eylemek helāldür. (16) Zirā ki Haq anlarda hulûl eylemişdür.” Ve irşād zemānında rakş (17) iderler. Ve dirler ki: “Haq Te' ālā'nun şıfatlarından bir şıfat (1) bize nüzül ve hulûl itdi. Ve Haq Te' ālā bizi ol şıfatla mu'ānağa (2) ve taqbil eyledi. Ve hiçbir şey yokdur ki Haq Te' ālā anda olmaya.” (3) Pes bu küfriyyāt sebebiyle cemī' me' āzif ve ālāt-

ı lehvi ve taḥl u (4) surnā ve zellāt u sehvi helāl bilürler. Bu fırka Ḥulūliyye-i Naşārā'dan (5) kemterdür. Zīrā ki İslām'a zararları ekşerdür. "Men kāne (6) fi-hāzihī a' mā fe-hüve fi'l-āḥireti a' mā ve eḍallu sebīlā." Üçüncü Ḥulūliyye-i (7) Şī'a'dur. Anlar dirler ki: "Ḥaḳ Te'ālā Hazret-i 'Alī'de ve evlādında (8) ḥulūl itmışdür. Ve rüḥānīnün zūḥūrī şüret-i cismāniyyede (9) mümteni' degüldür. Nitekim Cebrā'il Dıḥyetü'l-Kelbī şüretinde (10) zūḥūr ideridi. Pes ba' id degüldür. Allāh Te'ālā ba' zı (11) kāmillerün şüretinde zūḥūr eyleye. Ḥazret-i 'Alī ve evlādı (12) gibi." Ve bu ṭā'ifenün menşe-i ğalaṭı oldur ki ḥulūlī zūḥūrdan (13) bilmışler. Zīrā zūḥūr ḥulūl degüldür (16a-16b).

Allah mekândan da münezzehtir. Allah mekânda ya da mekânın üstünde değildir. O, âlemin ve âlemdekilerin sahibidir. Allah insanda bulunan sıfatlardan münezzehtir. Ezelde ve ebedde en yüce sıfatlar onundur:

Ya' nī Ḥaḳ Te'ālā (2) ezelde muttaşif olduğu şıfatıla el-ân yine muttaşıfdur. Ve zātına (3) ve şıfatına teğayyür ve inḳılābuñ yolu yoḳdur. Ve maḥlūḳlarda olan (4) şıfatdan münezzehtür. Nitekim zātı ezelen ve ebeden bākīdür. (5) Ve müteğayyir olmaz. Ke-zālik şıfatı daḥı teğayyür ve ḥudūsdan (6) münezzehtür (21a).

Allah, her şeye kadirdir. Yaratmaya muktedir olduğu gibi terk etmeye de muktedirdir. O ilmiyle âlemdeki her şeyi bilir. Onun ilmi cüzi ve külli her şeyi kuşatmıştır. O işitilen her şeyi duyar ve görülecek her şeyi görür. Onun sözleri hakikatin ifadesidir. Kelamı dile, boğaza dişe ve ağza muhtaç değildir. Allah yaratıcıdır. Âlemdeki her şeyi yardımcısız ve ortaksız tek başına yaratmıştır. Sağlıklı, hasta, eksik ve fazla ne varsa onun adaleti ileddir. Allah zalim değildir. Fiillerinde zulme yer yoktur (24b-42).

Eserde Allah "Allāh, Allāh Te'âlā, Hak Te'âlā, Hak Te'âlā Hazreti, Hak celle ve 'alā, Hak celle celâluhu, Hudâ, Hudâvend, Hudâvend Te'âlā, Teḡri Te'âlā, Bârî-yi Te'âlā" isimleriyle zikredilmiştir. Bunlar arasında en yaygın kullanılanlar, "Allāh" "Allāh Te'âlā" ve "Hak celle ve 'alā" ifadeleridir. "Teḡri Te'âlā" ifadesi eserde yalnızca üç yerde kullanılmıştır. Eserde iki yerde "Hudâ" bir yerde "Hudâvend" bir yerde de "Hudâvend Te'âlā" adları kullanılmıştır. Eserde "Hak celle celâluhu" ifadesi nadiren kullanılmıştır.

4.2. Peygamberler

Farsça bir kelime olan peygamber "Allah tarafından haber getiren, Allah'ın emirlerini insanlara haber veren kişi" anlamına gelir (Devellioğlu, 2013: 1011). *Kur'ân-ı Kerîm*'de peygamber karşılığında nebi, resul ve mürsel kelimeleri kullanılır (Yavuz, 2007: 34, 257). Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara bildirmek üzere elçi olarak görevlendirilmiş peygamberlerin *Kur'ân-ı Kerîm*'de bildirilen sıfatları şunlardır:

“Yaşadıkları toplumun içinden seçilmiş birer insan olup toplumla aynı dili konuşurlar. Hz. Âdem ile Hz. İsa dışında her peygamber bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya gelmiş, insana has özellikler taşımış, dünya işleriyle meşgul olmuş, her insan gibi sonunda ölmüştür. Bütün peygamberler sadık, dürüst, yaratana saygılı, yaratılmışlara şefkatli kimselerdir. Allah’tan vahiy almaları bakımından diğer insanlardan farklılık arz etmekle birlikte Allah yaratmadıkça mucize gösteremezler, Allah bildirmediğe gaybı haber veremezler, insan olarak küçük hatalar (zelle) işleyebilirler; ancak karar ve temayüllerinde yanılmaları hâlinde ilahi uyarıyla karşılaşır (Âl-i İmrân 3/144; et-Tevbe 9/43; Yûsuf 12/24; er-Ra’d 13/38; ez-Zümer 39/30). Peygamberler sadık rüya ile vahiy almaya başlar (Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 1). Bütün nebîlere mucizeler verilmiştir, Hz. Muhammed’e verilen en büyük mucize *Kur’ân*’dır (Müsned, II, 341; Buhârî, “Fezâ’ilü’l-Kur’ân”, 1). Bütün nebîler anneleri babaları bir olan kardeşler gibidir. Her nebînin ashâbı ve havâirileri vardır (Müsned, II, 461; Bedreddin el-Aynî, XVI, 36)” (Yavuz, 2007: 34, 257).

İlki Hz. Âdem, sonuncusu Hz. Muhammed olan peygamberlerin sayısı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Bir rivayette yüz yirmi dört bin peygamber geldiği belirtilmiştir. Dinî kaynaklara dayalı bir eser olan *Netîcetü’s-Sülûk*’ta peygamberlere de sıkça yer verilmiştir.

4.2.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem insanlığın atası, ilk insan ve ilk peygamberdir. Eserde Hz. Âdem insanlığın atası ve babası olması, dünya düzenini kurması ve eşi Hz. Havvâ ile birlikte cennette bulunması dolayısıyla anılmıştır. Eserde insanlık anlamında “Benî Âdem” ve “Âdemoğlu” ifadeleri sıkça kullanılır:

İy pâdşâh-ı ‘âlem ve iy nûr-ı çeşm-i benî Âdem ma’lûmuñ ola (16) ki Allâh Te‘âlâ Hzâretü benî Âdem’den iki fırkayı (17) ihtiyâr idüp sâ’ir bendeleri üzerine fâ’ik ve kendüsünüñ (1) luñ u keremine mazhar-ı tām olmağa lâyıñ eyledi (145a-145b).

Eger sen Âdem oğlı olayduñ sâ’ir (4) Âdem oğlanları gibi haste olurıduñ. İy Cemşid (5) ben senüñ hâlünî saña didüm bâkî sen bilürsin. Ve bir delilüm (6) dañı budur ki Âdem oğlı firişteyi görmez (156b).

‘Alâî, eserde birinci bâbın sonuna eklediği tarih bölümüne Hz. Âdem’in hayatını anlatarak başlar. İnsanlık ve idareciliğin tarihini ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem üzerinde temellendirir. Eserde, Hz. Âdem’in din ve dünya işlerini ayırıp oğulları Şît ve Keyümers arasında paylaşması anlatılır:

(8) Râviyân-ı aḥbâr ve nâkilân-ı âşâr hikâyet ve rivâyet iderler ki (9) vaqtâ ki Âdem Hzâretleri’nüñ ‘aleyhi’s-selâm evlâdı keşret (10) ve aḥfâdı vefret üzerine oldı. Ebnâsınuñ arasından (11) iki kimesne ihtiyâr idüp kendüye vaşî-yi muḥtâr (12) eyledi. Birisi Şît ‘aleyhi’s-selâm ve birisi Keyümers. (13) Ve ikisine kırk şahîfe virdi ki anuñıla âmil olalar. (14) Şît Hzâretü’ne ‘aleyhi’s-selâm umûr-ı dîn ü millet ve Keyümers’e (15) umûr-ı dünyâ ve saltanat ıṣmarladı (148b).

Müellif, cennetin varlığını ispata çalıştığı bölümde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın orada bulunmuş olmasını düşüncesini ispat için delil gösterir:

Pes lâzım gelür ki (1) el-ân mevcüd olalar. Ve hem Hâzret-i Âdem ve Hâvvâ'nun kışşası (2) ve cennetde olan ser-güzeştleri cennetün el-ân mevcüd (3) olmasına dâlldür. Ammâ mekânlarının ta'yinine naşş-ı şârih (4) vârid olmamışdur. Lâkin ekşerî bunun üzerinedürler (5) ki cennet 'arş altında yidi katlu gök üstindedür (66a-66b).

Eserde Hakîm-i Hindî'nin İskender'e gösterdiği mucizevi kadehin -bir rivayete göre- ilk sahibinin Hz. Âdem olduğu ifade edilir:

Ba'zılar buyurmışlardur (5) ki: "Ol kadeh Âdem Hâzretleri'nün idi. Ve Serendîb'de (6) kalmışdı. Ve irş tarîhiyle Hind'ün pādşâhına degdi. (7) Âdem Hâzretleri'nün mu'cizesi bereketi idi" (197b).

Abdullâh b. Ömer'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Âdem'in yeryüzüne gönderilmesi ve Allah'ın ona vahyettiği dört kelimedden bahsedilir:

'Abdu'llâh bin 'Ömer'den (13) rağıya'llâhu 'anhümâ mervîdür ki Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem (14) buyurdi ki: "Vaqtâ ki Hâk Te'âlâ Âdem'i cennetden yiryüzine (15) göndürdi. Âdem Hâzreti'ne dört kelimeyle vahy idüp (16) buyurdi ki: 'ÿ Âdem! Senün zürriyetünün 'ilmi bu dört kelimenün (17) üzerinedür. Ve bu dört kelimenün birisi benümdür. Ve birisi senüñdür. (1) Ve birisi benümile senün arasındadır. Ve birisi benümile il (2) arasındadır. Ammâ şol kelime ki benümdür. Budur ki 'ibâdeti (3) hâş benüm için idesin. Ve başa şirk getürmeyesin. Ve şol (4) kelime ki senüñdür. Budur ki 'amelünge göre ben sağa mecâzât (5) virürem. Ve benümile senün arasında olan kelime budur ki senden (6) du'â eylemek ve benden kabûl itmek. Ve şol kelime ki benümile halk (7) arasındadır. Budur ki halk içinde 'adl idüp inşâf (8) üzerine olasin." (274a-274b).

4.2.2. Hz. Şît

Hz. Şît, Hz. Âdem'in oğludur. Babasının ölümünden sonra yeryüzünde onun halifesi olmuştur. Kendisine indirilen 50 sayfalık bir kitap ile Allah'ın emirlerini ve yasaklarını insanlara tebliğ etmiştir. 912 yıl yaşadığı rivayet edilir (Pala, 2009: 433). Eserde Hz. Âdem'in işlerini oğulları Şît ve Keyûmers arasında paylaşırması anlatılır. Müellif; Hz. Şît'in adı, doğumu, ömrü ve peygamberliği ile ilgili kısaca bilgi verir:

Kışşa budur ki çün Âdem Hâzretleri (7) dünyâdan gitdi. Hâzret-i Âdem'ün kâ'im-mağâmı Şît oldı (8) 'aleyhi's-selâm. Ve Şît Süryânice 'Aţâ'ullâh [N 64b] dimekdür. (9) Vech-i tesmiyesi budur ki Hâbil şehîd olduğda (10) Hâvvâ ve Âdem'den 'aleyhi's-selâm dört yıl miqdârı evlâd gelmedi. (11) Ve biş yıl dağı dimişler. Evvelki kavî eşahhdur. Şonra dört (12) yıl geçdükd Hâzret-i Şît vücûda geldi. Ve Hâbil'e (13) bedel bildiler. Ol sebebden 'Aţâ'ullah ad kodılar. Ve Hâzret-i (14) Şît tokuz yüz on iki yıl yaşadı. Cemî' 'ömrini (15) da'vet-i nübüvvetde şarf eyledi. Hâk Te'âlâ'dan Şît'e elli (16) şâhîfe nazil oldı. Şonra dünyâdan gidüp yirini (17) oğluna Enoş vaşıyyet eyledi (149a).

4.2.3. Hz. İdrîs

Hz. Şî'ten sonra, Hz. Nûh'tan önce peygamber olarak gönderilmiştir. Kendisine Allah tarafından 30 sahife indirilmiştir. İlk defa rakam ve yazı yazan, elbise diken odur. Bu nedenle kâtiplik ve terzilikte üstat kabul edilir (Pala, 2009: 227). Edebiyatımızda da bu yönleriyle ön plana çıkar. Eserde Tahmûras'ın İdrîs ilminin ulemasını toplaması ve onlara danışması şeklinde zikredilir:

Ve Hâzret-i Nûh'ın (9) zemânında idi. Ve 'âlemi teşhîr ü 'adl ü dâd u tedbîr eyledi. (10) Bir gün 'ilm-i İdrîs'ün 'ulemâsını cem' idüp (11) anlara buyurdu ki: "Başa bir nesne ta'lim idün ki anuñ (12) sebebi ile saltanatuma hâlel irişmeye." 'Ulemâ didiler ki: (13) "Adlden özge nesne yokdur." Cemşid eyitdi ki: (14) "Gâh gâh benümile muşâhabet idün. Ve kaçan ki benden (15) bir zulm görürsüz başa i'âm eylen" (155b).

4.2.4. Hz. Nûh

Hz. İdrîs'ten sonra peygamber olarak gönderilmiştir. Kavminin azgınlığı sebebiyle sıkıntı çekmiştir. Hz. Nûh'un kavmine beddua etmesi sonucu Allah onlara tufanı gönderir. Hz. Nûh, Allah'ın bildirmesiyle yaptığı gemiyle kendisine iman edenlerle birlikte tufandan kurtulur. Ancak oğlu kendisine iman etmediği için helak olur. Rivayetlere göre Hz. Nûh dokuz yüz elli ile bin yıl arası bir ömür sürmüştür. Bu nedenle uzun ömür için "Nûh ömrü" tabiri kullanılır (Pala, 2009: 361). Edebiyatımızda ömrünün uzunluğu, tufan hadisesi ve Nûh'un gemisi tabirleriyle kullanılır. Eserde insanın ne kadar uzun yaşarsa yaşasın ömrünün ölümle sonuçlanacağı Hz. Nûh örneğiyle anlatılır:

Hâzret-i Nûh "aleyhi's-selâm" (4) dünyâda biñ yıldan ziyâde yaşayup nice biñ yıl oldı (5) ki beden-i laţîfî hâk-i pâki medfen ve rûh-ı şerîfî kubbe-i (6) eflâki mesken idinüp şimdi şanursın ki hergiz ne-bûd (7) egerçi ki oldı mevcûd (8a).

Ayrıca Peyûrâseb'in Hz. Nûh döneminde yaşadığı ve Nûh kavminin putperest olduğu bilgisi yer alır:

Cemşid'ün yerine Peyûrâseb (8) pâdşâh oldı. Bu dağı Hâzret-i Nûh'ın zemânında idi. (9) Ve büt-perest idi. Ehl-i Hind kavlinde ve ba'zılar kavlinde (10) âteş-perest idi. Ammâ eşahh evvelki kavldur. Zirâ ki (11) Nûh Hâzretleri Peyûrâseb'i dîne da'vet eyledi. Veyâhüd ba'zılar (12) kavlinde Peyûrâseb'ün da'vetine geldi. Ve muqarrerdür ki (13) Nûh'ın kavmi büt-perestler idi (157a).

Hz. Nûh, bir rivayete göre İskender b. Feylekûs'un atasıdır:

(16) Ba'zı 'ulemâ ve ehl-i tevârih İskender'ün nesebini bu vechile (17) beyân buyurmışlardır ki İskender bin Feylekûs bin (1) Beţarsûs bin Bekrûs bin Mentûr bin Rûmân bin Litî bin (2) Yunan bin Yâfes bin Nûh 'aleyhi's-selâm (174b-175a).

4.2.5. Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden biridir. Kutsal kitaplardan Tevrât Hz. Mûsâ'ya indirilmiştir. Sabırları ve gayretleri sebebiyle *Kur'ân-ı Kerîm*'de "ulü'l-azm" olarak adlandırılan beş peygamberden biridir. Hz. Mûsâ Firavun zamanında İsrâiloğullarına gönderilmiş ve avmi dolayısıyla çok sıkıntı çekmiştir. Edebiyatımızda Tûr Dağı'nda Allah'la konuşması, asasının yılanı dönüşmesi ve denizi ikiye bölmesi gibi mucizeleriyle anılır (Pala, 2009: 334-335). Eserde, insanların Allah'ı görüp göremeyeceği hakkındaki "rü'yet" konusu anlatılırken müellif, Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görmek istemesinin ve Hz. Mûsâ'yla konuşmasının anlatıldığı A'raf suresinin 147. ayetini ayrıntılı bir şekilde açıklar:

Ve delil-i nakli bir nice vechiledür. Birisi oldur ki (15) Mûsâ Hazreti 'aleyhi's-selâm Hâk celle ve 'alâdan didâr taleb (16) idüp buyurdı ki: "Rabbî erinî enzûr ileyke." Pes Hazret-i Mûsâ'dan (17) taleb-i rü'yet rü'yetün imkânına delâlet ider. Zîrâ ki (1) 'âkil olan kimesne muhâli taleb eylemez. "Fe-keyfe nebiyyun mürselün." (2) Ve câ'iz degüldür ki dinile kim Mûsâ Hazretleri rü'yetün (3) istiḥâletine câhil idi. Andan ötürü taleb itdi. Zîrâ ki (4) Hâk Te'âlâ hakkında câ'iz olmayan nesnelere câhil maḳâm-ı nübüvve (5) lâyıḳ degüldür. Anuçün ki nübüvvetden ğarâz 'aḳâid-i ḳaḳkaya (6) ve a'mâl-i şâlihâya ḳaḳkı hidâyet eylemekdür. Ve şek degüldür (7) ki Mûsâ 'aleyhi's-selâm nebîdür. Ve ulü'l-'azmdendür. Ve talebi (8) 'ilm üzre idi. "Fe-şebbetü'l-müdde'â." İkinci veche oldur ki Hâk (9) celle ve 'alâ rü'yetün ta'liḳi cebelün istiḳrârına idüp buyurdı (10) ki: "Velâkini'nzûr ilâ'l-cebeli fe-ini'steḳarra meḳânehu fe-sevfe (11) terânî." Ve ḳaḳḳu istiḳrârı câ'izü'l-vücüddur. Ve câ'izü'l-vücüda (12) mu'allâḳ olan daḳı câ'izü'l-vücüddur (22b-23a).

Müellif, Allah'ın kelamını anlattığı bölümde Hz. Mûsâ ve Hârûn arasında geçen bir konuşmayı anlatan Tâhâ suresinin 46. ayetine telmihte bulunur:

Ve Hazret-i Mûsâ (1) Hârûn'a buyurdı ki: "İnnenî me'akumâ esme'u ve erâ" ¹⁷ (32b-33a).

Hz. Üzeyr ile İsrâiloğulları'nın anlatıldığı bölümde Hz. Mûsâ kardeşi Hz. Hârûn'la birlikte Tevrât'ı bilen iki kişiden biri olarak zikredilir (168b). Eserde anlatılan iki hikâyede Hz. Mûsâ'ya yer verilir. İlk hikâyede İsrâiloğullarından bir balıkçının bir hırsız tarafından soyulması anlatılır. Balıkçının balığını elinden alan hırsız hastalanır. Önce eli sonra da bileği kesilir. Ancak hastalık omzuna kadar kolunu sarar. Rüyasında, hastalanmasının sebebinin balıkçıya yaptığı zulüm olduğunu görür. Balıkçıdan helallik isteyip barıştıktan sonra iyileşir. Müellif, bu olay üzerine Hz. Mûsâ'ya vahiy geldiğini belirtir ve onun sözlerini aktarır:

¹⁷ "Allah şöyle dedi: 'Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim. İştirim ve görürüm'" (Tâhâ, 20/46).

Pes Mûsâ Hâzreti'ne 'aleyhi's-selâm vahy gelüp didi ki: "Eger (12) bu kişi haşmını râzi itmeyüp zulum ü cevrden tevbe itmeseydi (13) şağ olduğça bu 'azâba mübtelâ olurıdı" (272a).

Eserde anlatılan ikinci hikâye, Hz. Mûsâ'nın Allah'ın adaletini görmek istemesi ile ilgilidir. Hz. Mûsâ, Sînâ Dağı'nda Allah'a yalvarıp kendisine adaletini göstermesini ister. Ancak Allah, Hz. Mûsâ'nın tez canlı olduğunu, bunun için sabredemeyeceğini ifade eder. Hz. Mûsâ'nın ısrarı üzerine Allah ona bir çeşmenin ardına gizlenip olacıkları izlemesini ve adaletini görmesini söyler. Hz. Mûsâ çeşmenin başına bir atlının geldiğini, abdest aldıktan sonra kesesini unutarak gittiğini görür. Atlıdan sonra gelen bir çocuk, atlının kesesini alarak oradan uzaklaşır. Çocuktan sonrası gözleri görmeyen yaşlı bir adam çeşmenin yanına gelir. Bu sırada kesesini unuttuğunu hatırlayan atlı geri döner. Atlı kesesini bulamayınca yaşlı adamı suçlar. Yaşlı adam keseyi görmediğini belirtir. Bunun üzerine atlı kılıcıyla yaşlı adamı öldürür. Hikâye, Allah'ın her şeyden haberdar olması ve adaletinin asla şaşmaması ile ilgilidir. Yaşlı adamın öldürülmesinden sonra Hz. Mûsâ Allah'a seslenir ve hikâye Allah'ın adaletinin nasıl tecelli ettiğinin açıklanmasıyla sonlanır:

Pes Hâzret-i Mûsâ (6) 'aleyhi's-selâm bu mâ-cerâdan bî-ķarâr olup didi ki: (7) "Yâ Rabbî! şabrum dükendi. Ve ķarârum ķalmadı. Sen 'âdil (8) pâdşahsın kışşanuş haķıķatından beni haberdâr eyle." (9) didükde Cebra'il-i Emin Hâzret-i Rabbü'l-'Âlemîn'den (10) geldi ve buyurdı ki: "İy Mûsâ! Haķ Te'âlâ řaņa selâm göndürüp (11) buyurur ki: 'Ben 'Âlimü's-Sırru'l-Hafıyyât'am. Benüm bildüğüm kimesne (12) bilmez. Ammâ altun hemyânı ol oğlancuğuş haķķı idi (13) aldı. Anuşçün ki ol oğlanuş babası bu atlunuş (14) hizmetķarı idi ücretile. Ve hizmeti muķâbelesinde (15) ücreti hemyânda olan meblağ idi ki atlunuş (16) üzerinde cem' olup aņa virmemişidi. Mîrâř řarîķiyle (17) oğlancuğuş haķķı olup haķ ıssını buldı. Ve ammâ ol a' mâ (1) ölmezden öňdin bu atlunuş atasını öldürmişidi. (2) Pes kışşaş yirini buldı. Yâ Mûsâ bizüm 'adlümüz ve inşâfumuz (3) daķıķdır. Ve anuş sırrına kimse irmez." Mûsâ 'aleyhi's-selâm (4) bu hâli ma'lûm idindükde hayreti ziyâde olup cür'etinden (5) istiğfâr eyledi (273a-273b).

Eserde, vezirlerin yumuşak sözlü olması gerektiği anlatılırken Hz. Mûsâ'nın Hz. Hârûn'la birlikte Firavun'u hakka davet etmek için görevlendirilmesi örneği verilir:

Ve bu ķavlün şışhatine (6) hüccet oldur ki Allâh Te'âlâ kaçan ki Mûsâ Hâzreti'ni 'aleyhi's-selâm (7) Fir'avn-ı bî'avnuş da' vetine irsâl eyledi idi. Hâzret-i (8) Mûsâ vü Hârûn'a ķavl-i leyyinile emr idüp buyurdı ki: (9) "Fe-ķulâ lehü ķavlen leyyinen"¹⁸ (324b).

4.2.6. Hz. Hârûn

Hz. Mûsâ'nın kardeşidir. Hz. Mûsâ'nın Allah'tan Firavun'a tebliğ hususunda bir yardımcı dilemesi üzerine peygamber olarak görevlendirilmiştir. Eserde, hükümdarların

¹⁸ "Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar" (Tâhâ, 20/44).

bir yardımcıya ihtiyacı olduğu görüşü Hz. Hârûn'un peygamber olarak görevlendirilmesi örneğiyle anlatılır:

Ve Hâzret-i (10) Mûsâ 'aleyhi's-selâm dağı emrinden vezîr-i müşîr isteyüp Hâk Te'âlâ (11) andan haber virüp buyurur ki: "Vec'al lî-vezîren min-ehlî (12) Hârûne âhî."¹⁹ el-Âyet. Pes kaçan ki enbiyâ 'aleyhimü's-selâm vüzerâdan (13) müstâgnî olmayalar. Ve anlaruñ rây u tedbîrleri meşverete (14) muhtâc ola (321b).

Eserde, Hz. Ali'nin faziletinden söz edilirken; Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin kendisine yakınlığını ifade için kendisini Hz. Mûsâ'ya, Hz. Ali'yi ise Hz. Hârûn'a benzettiği bir hadis aktarılır:

Ve hem Hâzret-i Resûl'den mervîdür ki (11) buyurmışlar: "Ente minnî bi-menzileti Hârûne min-Mûsâ (12) illâ ennehu lâ-nebiyyî ba' dî"²⁰ (88a).

4.2.7. Hz. Üzeyr

Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bir yerde adı geçer. Üzeyr'in peygamber olup olmadığı tartışılan bir konudur. İbn-i Abbâs Üzeyr'in peygamber olup olmadığını bilmediğini kaydeder. Bazı İslam âlimleri ise ayete dayanarak Üzeyr'in peygamber olduğunu belirtir (Adam, 2012: 42, 401). Tevbe suresinin 30. ayetinde Üzeyr'in Yahudiler tarafından Allah'ın oğlu kabul edildiği ifade edilir:

"Yahudiler "Üzeyr Allah'ın oğludur" dediler, Hristiyanlar da 'Mesih (İsa) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!" (Tevbe, 9/30)

Üzeyr hakkında iki rivayet vardır. İlk rivayete göre İsrâiloğullarının Tevrât'ı terk ettiği bir zamanda salih bir kimse olan Üzeyr, Allah'a dua etmiş ve Allah onun kalbine indirdiği nurla Tevrât'ı ona hatırlatmıştır. Üzeyr bu durumu İsrâiloğullarına müjdeli. Onlara Tevrât'ı yeniden öğretir. Öldüğü zaman tabutundan Tevrât'ın aslı çıkar. İsrâiloğulları Üzeyr'in öğrettikleri ile Tevrât'ı karşılaştırır ve aynı olduğunu görerek "Üzeyr Allah'ın oğludur." ifadesini kullanır. İkinci rivayette ise Buhtunnasr'ın Tevrât âlimlerini katletmesi üzerine Tevrât'ı bilen kimse kalmaz. Üzeyr bu esnada çocuktur.

¹⁹ "Bana ailemden birini yardımcı yap, kardeşim Hârûn'u" (Tâhâ, 20/29-30).

²⁰ Sa'd ibnu Ebi Vakkas (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (a.s.v.) Tebük seferine çıkınca Hz. Ali'yi geride (Medine'de) bırakmıştı. 'Ey Allah'ın Resulü, siz beni çocukların ve kadınların arasında mı bırakıyorsunuz?' dedi (kalmak istemedi). Bunun üzerine (a.s.): 'Sen, Hz. Hârûn'un, Hz. Mûsâ yanında aldığı yeri, benim yanımda almaktan razı değil misin? Şu farkla ki, benden sonra peygamber yok!' buyurdular." [Buhârî, Megâzî 78, Fezâilu'l-Ashâb 9; Müslim, Fezâilu'l-Ashâb, 31, (2404); Tirmizî, Menâkıb, (3731).] (Canan, 2001: 12, 466)

Allah bir işaret olarak Üzeyr'i yüzyıl uyutup uyandırmıştır. Üzeyr uyandıktan sonra bir melek ona su verir. Bu suyu içen Üzeyr Tevrât'ın bilgisine sahip olur. Allah tarafından İsrâiloğullarına gönderilir. İsrâiloğulları ondan Tevrât'ı yazmasını ister. Daha önce saklanmış olan bir Tevrât'la Üzeyr'in yazdırdığı karşılaştırılır ve ikisi arasında fark olmadığı görülür. Bunun üzerine İsrâiloğulları Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğu için Tevrât'ı unutmadığına hükmeder (Adam, 2012: 42, 401).

Eserde Üzeyr, Buhtunnasr'ın İsrâiloğullarını esir etmesi üzerine onlara gönderilen bir peygamber olarak anılır. Eserde peygamberin adının İrmiyâ olduğu Araplar arasında Üzeyr adının kullanıldığı ifade edilir:

Buhtu'n-Naşr bu zıkr olınan vilâyetlerüh ba' zısını (5) şulh ile ve ba' zısını savaşıla ele getürdi. Ve Beytü'l-Muqaddes'e (6) yitişüp harâb eyledi. Ve halkını kırup benî İsrâ'il'üh (7) 'avretini ve oğlanını esir eyledi. Haq Te'âlâ benî İsrâ'il'e (8) bir peygamber göndürmişidi İrmiyâ adlu ki 'Arab (9) aña 'Üzeyr dirler (166a).

Üzeyr'in Tevrât'ı yeniden yazması da ayrıntılı şekilde anlatılır. Müellif, Üzeyr'in peygamber olup olmadığı konusunda Hz. Peygamber'in de tereddüt ettiğini bildiren bir hadis aktararak konuyu tamamlar:

Ammâ Tevrât'ı Buhtu'n-Naşr yakmışıdı. Ve hîç (10) qalmamışıdı. Ve benî İsrâ'il bu sebebden perîşân ve (11) hayrân idiler. Pes Haq celle ve 'alâ 'Üzeyr Hazretleri'ni (12) ihyâ idüp anlara göndürdi. benî İsrâ'il (13) şordılar ki: "Sen kimsin?" Eytidi ki: "Ben İrmiyâ'yam (14) ve 'Arab baña 'Üzeyr dirler. Haq Te'âlâ benî İsrâ'il'e (15) göndürdi. Ve benüm da' vetümi kabûl itmediler. Ve beni (16) hâbs itdiler. Buhtu'n-Naşr beni hâbsden halâş eyledi." (17) Ve kendü hikâyetini ve merkebinüh aḥvâlini ve ta'âm u (1) şarâbınüh keyfiyyetini ki yüz yıldan berü ter ü tâze qalmış (2) ve "lem yetesenneh" şifâtiyla mevşûf olmuş benî İsrâ'il'e (3) haber virdi. Didiler ki: "Câ'iz ki böyle ola. Ammâ (4) bize bir 'alâmet gerek ki senüh nübüvvetüğe dâll ola." (5) Hazret-i 'Üzeyr buyurdi ki: "Ben Tevrât'ı ezber bilürem." (6) Çünkim benî İsrâ'il bu sözi işitdiler. Göñülleri (7) yumşayup 'Üzeyr'e haylî meyl eylediler. Zirâ ki Hazret-i (8) Mûsâ ve Hârûn'dan ğayrı 'aleyhimü's-selâm hîç kimse (9) Tevrât'ı ezber bilmezidi. Âḥir 'Üzeyr Tevrât'ı tamâm ezber (10) okudu. Ve ol kavm yazdılar. Ammâ henüz tereddüdde idiler (11) ki: "Acabâ gerçek Tevrât mıdur degül midür?" (12) 'Üzeyr bu ḥâli bildi ve didi ki: "Şa'yâ 'aleyhi's-selâm (13) Hazret-i Süleymân 'aleyhi's-selâmuḡ zemânında Tevrât'ı (14) yazdı. Ve Beytü'l-Muqaddes direklerinüh bir diregi altında (15) gizlemişdür." Benî İsrâ'il didiler ki: "Gerçeksın. (16) Biz daḡı işitmişüz ammâ bilmezüz ki kaçkı diregüḡ (17) altındadır?" İrmiyâ buyurdi ki: "Haq Te'âlâ'dan baña (1) ma'lûm olmuşdur ki fulân diregüḡ altındadır." Benî (2) İsrâ'il ol didügi diregüḡ altını aradılar. Bir şanduk (3) buldılar. Ve Tevrât'ı içinden çıkardılar. Ve ol Tevrât ile ki (4) 'Üzeyr'üh aḡzından yazmışlarıdı muḡâbele eylediler. Bir harf (5) artuḡ ve eksük bulmadılar. Ol sebebden ba'zıları ğalaḡ (6) idüp didiler ki: "Bu Âdem oḡlı degüldür. Hâşâ (7) Teḡri'nüḡ oḡlıdur. Nitekim *Kur'an* da gelmişdür ki: "Ve kâleti'l-yehüdu²¹" (8) "Üzeyr bin Allâh" (168a-169a).

²¹ "Yahudiler, Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler bir temel üzerinde değiller' dediler. Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar. (Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti. Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, hükmü Allah verecektir." (Bakara, 2/113)

4.2.8. Hz. Dâvûd

Hz. Dâvûd İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden biridir. Kutsal kitaplardan Zebûr, Hz. Dâvûd'a indirilmiştir. Sesinin çok güzel olduğu ve o, Zebûr'u okurken herkesin onu dinlediği kaydedilir. Ayrıca zırh ustasıdır. Demir plakalardan zırh yaparak geçimini sağlar ve devlet hazinesinden para almaz (Pala, 2009: 108). Edebiyatımızda sesinin güzelliği ve zırh ustası olması ile ün kazanmıştır. Eserde melik olan kişinin hazine malından yememesinin önemi konusunda Hz. Dâvûd'un zırh yapmaya bu sebeple başladığı anlatılır:

Hzret-i Dâvûd 'aleyhi's-selâmuñ (10) 'âdeti bu idi ki her gice tebdil-i şuret idüp şehri (11) içinde gezeridi. Ve her kimesneye ki yitişürdi: (12) "Dâvûd nice kimesnedür?" diyü su'âl ideridi. Ez-każâ (13) bir gice Cebrâ'il Hzretleri Dâvûd'a 'aleyhimü's-selâm (14) karşı geldi beşer şüretinde. Pes Dâvûd andan (15) su'âl eyledi ki: "Dâvûd nice kimesnedür?" Cebrâ'il (16) buyurdi ki: "Güzel kimesnedür. İllâ bir 'aybı vardır ki (17) Beytü'l-Mâl'den yir ve 'arağ-ı cebin ve kedd-i yemîninden yimez." (1) Pes Dâvûd 'aleyhi's-selâm ağlayup mahzûn olup (2) mihrâbına geldi. Ve Hağ Te'âlâ'ya münâcât eyledi (3) ki: "Yâ Rabbî baña bir şan'at ta'lîm eyle ki benüm ta'amum (4) andan hâşıl ola." Pes Hağ Te'âlâ zirih toğumağ (5) şan'atını Dâvûd'a öğretti (95b-96a).

Müellif, Zerdüş'ten yazılan *Zend ü İstâ* kitabında Hz. Dâvûd'a ait sözlerin yer aldığını, kitabın bu nedenle kabul gördüğünü ifade eder (170a).

4.2.9. Hz. Süleymân

Hz. Dâvûd'un oğludur. Hz. Süleymân hem peygamber hem hükümdardır. Allah tarafından kendisine birçok mucize verilmiştir. Hz. Süleymân kuşlarla ve hayvanlarla konuşabilmekte, cinlere ve rüzgâra hükmetmektedir. Edebiyatımızda rüzgâra ve cinlere hükmetmesi, hayvanlarla konuşması, yüzüğü ve tahtı sebebiyle anılır (Pala, 2009: 411-412). Eserde, Hz. Süleymân cinlere ve rüzgâra hükmetmesi yönüyle zikredilir. Anlatılan hikâyede ölümden kaçan bir kişi Hz. Süleymân'dan kendisini Hindistan'a göndermesi için yardım ister. Kişi, Hz. Süleymân'ın emriyle rüzgâr tarafından Hindistan'a götürülür ancak eceli Hindistan'da geldiği için orada vefat eder (141a-142a).

Cinleri ve devleri emri altında bulduran Hz. Süleymân, devlere şehir yaptırmak isteyen Keykâvus'a yardım etmelerini emreder:

Hzret-i Süleymân'ın zemânında 'Acem (15) memleketi maşriğ ser-haddine degin Keykâvus'ın idi. Ve vilâyet-i (16) Türkistân dağı anuñ idi. Ve Hicâz ve Yemen ve 'Arabistân (17) Hzret-i Süleymân'ın idi. Keykâvus Süleymân Hzreti'nden (1) iltimâs eyledi ki: "Baña ba'zı dîvler ihsân eyle ki (2) anlara ba'zı şehirler yapdurayım." Hzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâm (3) anuñ me'mûlini qabûl idüp dîvlere emr eyledi ki: (4) "Keykâvus'ın murâdı üzerine oluñ." (162a-162b).

4.4.10. Hz. İşa‘yâ

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden biridir. Eserde, Hz. Süleymân zamanında Tevrât'ı yazarak saklaması yönüyle anılır:

‘Üzeyr bu hâli bildi ve didi ki: “Şa‘yâ ‘aleyhi’s-selâm (13) Hâzret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâmuş zemânında Tevrât'ı (14) yazdı. Ve Beytü'l-Muqaddes direklerinüñ bir diregi altında (15) gizlemişdür” (168b).

4.2.11. Hz. İbrâhim

Milattan önce XII. yüzyılda yaşamış bir peygamberdir. Hz. İsmâ‘il ile Hz. İşhâk'ın babasıdır. Hz. Muhammed, Hz. İsmâ‘il'in soyundan gelmektedir. Hz. İbrâhim'in babası Azer put yapıp satmakla geçinen bir adamdır. Hz. İbrâhim putları kırmış ve Hükümdar Nemrut tarafından ateşe atılmıştır. Ateşin güle dönmesi onun mucizelerinden biridir. Oğlu Hz. İsmâ‘il'le birlikte Kâbe'yi inşa eden odur. Bu nedenle Kâbe “Makam-ı İbrâhim” olarak da anılır. Hz. İbrâhim yalnız yemek yememesi ve cömertliğı sebebiyle bereketin sembolüdür. Bu sebeple “Halîlü'r-Rahmân” adıyla da anılır (Pala, 2009: 224-226). Edebiyatımızda Kâbe'yi inşa etmesi, bereketi, Nemrut'la mücadelesi ve mucizeleri ile zikredilir.

Eserde Hz. İbrâhim İskender'in ve Rûmîlerin atası olarak anılır. Müellif, Hz. İbrâhim'den “Halîlü'r-Rahmân” adıyla bahseder:

Ve ba‘zılar (3) buyurmuşlar ki: “İskender Halîlü'r-Rahmân Hâzretleri'nün (4) evlâdlarındandır. Nesebi bu yüzden ki İskender bin Rûmî bin ‘Aîş (5) bin İşhâk bin İbrâhîm ‘aleyhi’s-şalavatu’s-selâm” (175a).

Ba‘de Rûmîler'ün eline düşdi. Rûmîler'ün (7) aşlı İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâmdur. Bu nesak üzere ki Rûm (8) bin ‘İsü bin İşhâk bin İbrâhîm bin Āzer (226b).

Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşa ettiğı sırada İskender-i Zülkarneyn; Hz. İbrâhim'i Mekke'de ziyaret eder. Mekke'yi tavaf eder ve askerleriyle üç gün orada kalır:

Ve ol (13) zemân ki Hâzret-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm Mekke-i (14) Müşerrefe'yi binâ itmişdür. Zü'l-Karneyn mařrıķ vilâyetine (15) gitmişidi. Şonra mařrıķdan rücü‘ idüp mağrib tarafına (16) gitdüķde Mekke-i Müşerrefe'ye üç günlük yol kalmışdı (17) ki İskender atından inüp cümle ‘askerile yayan Mekke-i Müşerrefe'ye (1) gidüp İbrâhîm Hâzretleri'ni ‘aleyhi’s-selâm ziyaret eylediler. (2) Ve Mekke'yi tavaf idüp üç gün Hâzret-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm (3) İskender'i ve cümle leşkerini ziyâfet eyledi (175b-176a).

4.2.12. Hz. İşâ

Hz. İşâ İsrâiloğullarına gönderilen son peygamberidir. Kutsal kitaplardan İncîl ona indirilmiştir. Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelir. Edebiyatımızda

annesinin hamile kalması, doğumu esnasında gerçekleşen mucizevi olaylar, ölüleri diriltmesi, nefesiyle körlerin gözlerini açması yönleriyle ele alınır. Ayrıca Hz. İsa'nın çarpmıha gerilmek istenirken göğe çekilmesi ve ahir zamanda yeniden yeryüzüne inecek olması edebî metinlerde konu edilir (Pala, 2009: 235) Eserde, Hz. İsa nasihat niteliğindeki hikâyelerde aktarıcı olarak yer alır (109b, 124a, 132b-133a). Ahir zamanda yeryüzüne inecek olması ve Hz. Muhammed'i müjdelemesi sebebiyle de zikredilir:

Pes 'İsâ Hazretleri'nün (10) şer' -i kavm-i Ahmediye Hazret-i Muhammed'ün hâtimü'n-nebiyyin (11) idüğini mü'ekkiddür. Va'llâhu a'lem (81a).

Ve nitekim (9) 'İsâ 'aleyhi's-selâm i'lâm-ı sübhâniyle Hazret-i Risâlet'den (10) haber virüp buyurdu ki: "İnni resûlu'llâhi ileykum muşaddıkan (11) limâ beyne yedeyye mine't-Tevrâti ve mubeşşiren bi-resûlin ye'ti min-ba'di (12) ismuhu Ahmed" ²² (212a).

4.2.13. Hz. Hızır ve Hz. İlyâs

Hızır'ın, peygamber ya da veli olduğu konusunda çeşitli rivayetler vardır. Âb-ı hayatı içerek ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılır. Türk kültüründe darda kalanların yardımına yetiştiği inancı vardır. Bazılarına göre Hızır, İlyâs Peygamber'e verilmiş bir lakaptır (Pala, 2009: 204). Hz. İlyâs, İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden biridir. Kavminin zulmü dolayısıyla kırlara sığınmış ve Allah'ın yardımıyla ateşten bir ata binerek gözden kaybolmuştur. Allah'ın onu göğe çektiği ve orada Hızır'la buluştuğu inancı yaygındır. Her yıl Hızır'la buluşup hacca gittiklerine ve yeryüzünde darda kalanlara yardım ettiklerine inanılır. İkisinin buluştuğu gün "Hıdrellez" olarak kutlanır (Pala, 2009: 230-231). Hızır ve İlyâs edebiyatımızda ölümsüzlükleri ve zor durumda olanlara yardımda bulunmaları yönüyle anılır.

Eserde Hz. Hızır iki, Hz. İlyâs bir yerde zikredilir. Hz. Ömer döneminde bir cenazeye gelip dua eden kişinin gözden kaybolması onun Hızır olduğunu düşündürür. Bu rivayet günümüzdeki Hızır inancının Hz. Ömer döneminde de olduğunu göstermesi bakımından önemlidir:

"Hazret-i 'Ömer rağıya'llâhu 'anh bir gün (4) bir cenâzeye namâz kılmak isteyüp imâmete başladuğda (5) bir kimesne gelüp teğaddüm idüp ol cenâzenün (6) üzerine namâz kıldı. Şonra meyyit defn olınuğda (7) imâmet iden kişi elini meyyitün çabri üzerine koyup (8) didi ki: "Allâhumme in 'azzebtehu fe-bi-ğakğike li-ennehu (9) 'aşâke ve in rağimtehu fe-innehu fağırın ilâ-rağmetike ve çübâ (10) leke eyyuhe'l-meyyitu in

²² "Hani, Meryem oğlu İsa, 'Ey İsrâiloğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim' demişti. Fakat (İsa) onlara apaçık mucizeleri getirince, 'Bu, apaçık bir sihirdir' dediler" (Saf, 61/6).

lem-tekün emîren ev ‘irrifên ev (11) kâhinen ev ‘avâniyyen ev câbiyen.”²³ Pes çünkim (12) bu kelîmât-ı tammâtı didi halkuñ gözinden (13) ğā’ib oldı. Hâzret-i ‘Ömer emr eyledi ki: “Bu kişiyi (14) taleb idüñ ola ki bulunaydı.” Pes her ne kadar (15) ki aradılar bulunmadı. Hâzret-i ‘Ömer buyurdı (16) ki: “Bu Hızır idi ‘aleyhi’s-selâm” (94b).

Eserde göre, İskender-i Zülkarneyn Hz. İbrâhim’in çağdaşı ve Hızır’la İlyâs’ın yoldaşdır:

Birisi İskender-i (11) Zül-Karneyn ve ol Hâzret-i İbrâhîm’ün zemânında idi. (12) Ve Hızır u İlyâs ‘aleyhi’s-selâm aña yoldaş idiler (175a).

4.2.14. Lokmân-ı Hakîm

Kur’ân-ı Kerîm’de Lokmân adlı bir sure ve Lokmân adının zikredildiği iki ayet vardır. Lokmân suresindeki bu ayetlerde Lokmân’a hikmet verildiğinden ve Lokmân’ın oğluna nasihatlerinden söz edilir (31/12-19). Lokmân Eski Araplar arasında da meşhur bir şahsiyettir. Lokmân’ın peygamber veya nebi olduğuna dair rivayetler bulunsa da çoğunluğa göre o salih bir kuldur. Hikmeti ve hekimliği ile tanınmış, bu özellikleri ile edebiyatımızda bir sembol olarak kullanılmıştır (Pala, 2009: 290-291). Eserde Lokmân, Lokmân-ı Hakîm adıyla oğluna nasihatleri ve hikmetli iki sözü münasebetiyle anılır (350b, 355a, 370b).

4.4.15. Hz. Dânyâl

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden biridir. Hz. Nûh ile Hz. İbrâhim arasında yaşadığı rivayet edilir. Kaynaklarda Hz. Üzeyr’le birlikte Buhtunnasr tarafından esir alındığı belirtilir. Hz. Âdem’in Bâbil’deki kuyuya sakladığı sırları, Hz. Dânyâl’in oradan çıkardığına inanılır. Bu nedenle edebî metinlerde hikmetin temsilcisi olarak görülür (Pala, 2009: 105). Eserde Buhtunnasr’ın esir aldığı İsrâiloğulları arasında Hz. Dânyâl’in de bulunduğu kaydedilir. Hz. Dânyâl, esareti bittikten sonra Buhtunnasr’ın danışmanı Kîreş’i İslam’a davet eder:

Ve Hâzret-i (10) Dânyâl ‘aleyhi’s-selâm ol zemânda peygamber oldı. Ve Kîreş’i (11) Hâk Te‘âlâ’nun dinine da‘vet eyledi. Kîreş anasının hâtırı (12) için Dânyâl’uñ da‘vetini kabûl idüp Dânyâl’a uydı. (13) Ammâ Behmen’ün korkusundan İslâm’ını âşkâr itmezidi. (14) On üç yıl gizlü Müslümân olup sonra Behmen öldi. (15) Ve Kîreş Dânyâl Nebî’nün milletini âşkâr eyledi. Ve âteşkedeleri (16) harâb itdi. Ve benî İsrâ’il’i yine Kudus’e göndürdi. (17) Benî İsrâ’il vardılar. Ve Beytü’l-Muqaddes’ün şehirlerini ve köylerini [P1 172a] (1) yine ma‘mûr eylediler. Ve Behmen’ün saltanatı yüz on iki yıl idi (2) bilâ-hilâf.

²³ “Allah’ım eğer ona azap edersen bu senin hakkındır. Çünkü o sana isyan etmiştir. Eğer ona merhamet edersen muhakkak ki o, senin rahmetine muhtaçtır. Ey meyyit! Ne mutlu sana ki sen yönetici, idareci, kâhin, yardımcı veya zekat memuru değildin.”

Pes Kîreş Behmen'den sonra yigirmi (3) iki yıl yaşadı ve fevt oldu. Ve Dānyāl 'aleyhi's-selām (4) daḥı Beytü'l-Muḳaddes'e gitdi. (171b-172a).

4.4.16. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed Allah'ın tüm insanlığa gönderdiği son peygamberdir. İslam dininin öğreticisi ve yol göstericisidir. Klasik Türk edebiyatında hem manzum hem de mensur eserlerde Allah'a hamdden sonra Hz. Muhammed'e salat etme geleneği vardır. Müellif eserine geleneğe uygun şekilde Hz. Muhammed'i överek başlar. O, ilk yaratılan ancak son gönderilen, âlemlere rahmet olan Muhammed Mustafa'dır:

Ve şalavāt-ı şalavāt-ı tāmmat. Ve teslimāt-ı kāfiyāt u āfiyāt. (3) Seyyid-i kā'ināt ve ḥulāşa-i mevcūdāt. Muḳaddime-i “*Küntü (4) nebiyyen ve Âdem beyne'l-māi ve't-tîn*”²⁴ mükerrerem-i “*Vemā erselnāke illā (5) rahmeten lil-âlemîn.*”²⁵ Şadrü'l-ceride-i mihterî (6) beytü'l-kaşide-i peygamberî mu'azzam-ı müctebā mü'eyyed-i muḳtedā (7) Ebu'l-Ḳāşım Muḳammed Muştafa'nun rūḥ-ı pür-fütühına vāşıl (8) ve āl ü aşḫābinun ervāhına mütevāşıl ola (2a).

Hz. Muhammed, korkutucu ve müjdeleyici olarak gönderilmiş peygamberlerin sonuncusudur. O tüm peygamberlerden ve meleklerden üstündür. Ashabı da diğer peygamberlerin ashabından üstündür:

Daḥı bizüm peygamberümüzi (4) ki Muḳammed'dür şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem cemî' enbiyādan (5) sonra göndürdi. Ve beşāret virici ve ḳorḳudıcı eyledi. (6) Ve nübüvvetini derece-i kemāle yitişdirüp andan artuḳ olmağa (7) mecāl ḳalmadı. “Fe-li-hāzā” enbiyānun ḫatemi oldu. Ve andan sonra (8) hiç peygamber gelmedi ve gelmeyiserdür. Ve cemî' ins ü cinn (9) anuḥ ḫā'atine ve ittibā'ına me'mûrlardur. Ve seyyid-i enbiyā ve (10) resüldür. Ve cemî' enbiyā ve mürselîn ve melāike-i muḳarrebînden (11) efdaldür. Ve anuḥ aşḫābı daḥı cemî' enbiyānun aşḫābından (12) efdaldürler ve's-selām (73b).

O mucizelerin sahibidir:

Ve ammā şol mu'cize ki zāt-ı şerîfinden (16) ḫāricdür. İnşikāk-ı kamer ve inciżāb-ı şecere ve istintāk-ı (17) ḫacer ve ḫanîn-i ceza' ve şikāyet-i nāka ve şehādet-i şāt-ı (1) mesmūma ve izlāl-i şehābdur. Ve daḥı māzî ve müstaḫbelde (2) olan kevāyinün iḫbārıdur. Ammā māzîde olan (3) kevāyinün iḫbārı ḳaşāş-ı enbiyā gibi ve ümem-i māziyenün (4) aḫvālidür (79a-79b).

Müellif, Bedir gününde Hz. Peygamber'in kimin nerede öleceğini bilmesi mucizesine telmihte bulunur:

Ve ammā müstaḫbelde olan kevāyinün iḫbārı Bedr gününde ḫaber virdüğü gibi ki “Fulān kimesne falan mevzî'de ḳatlı olsa gerek.” didüğü vāḳi' olup ve mülk-i kisrā-yı

²⁴ “Âdem su ile toprak arasında iken ben nebi idim.” Halk arasında bu şekilde yaygınlaşan hadis-i şerifin aslı “Ben yaratılıştta peygamberlerin ilki, gönderilişte ise sonuncusuyum” (Müslim, Kader 16) (Canan, 2001: 12, 403).

²⁵ “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” (Enbiyâ, 21/107).

Enüşirvân'ın inkırazından haber virdüğü gibi ve edyân üzre dîninün zuhûri ve aqşâ-yı maşriq u mağribde bulûğının haberi gibi (79b).

Eserde “Muhammed Mustafâ, Resûlu'llâh, Hz. Resûl” adlarıyla anılır. Hz. Peygamber'e ait çok sayıda hadis konuları açıklamak ve inandırıcı kılmak amacıyla kullanılmıştır:

‘Adl ü insâfuñ tokuzuncı (1) aşlı budur ki sa‘y idesin ki cemî‘ ra‘iyyetün (2) senden râzî ola ber-mücb-i şer‘-i kavîm ve tarîk-i (3) müstekîm. Ve Hazret-i Resûlu'llâh şalla'llâhu ‘aleyhi ve sellem (4) buyurmuşdur ki: “Benüm ümmetümün gâyetile eyüleri şunlardır (5) ki sizi severler. Ve siz dağı anları seversiz. Ve nihâyetile (6) yaramazları şunlardır ki sizi sevmezler. Ve siz dağı (7) anları sevmezsiniz” (118b-119a).

4.3. Dört Halife

Hz. Muhammed'den sonra gelen dört halife (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) edebiyatımızda “çehâr-yâr/çâr-yâr” (dört yâr) adıyla da anılır. Eserde iki yerde “çehâr-yâr” ifadesi kullanılır. Müellif dört halifenin diğer insanlardan üstün olduğunu, kendi aralarında üstünlüğün ise Fetih suresinin 29. ayetinde belirtildiği şekilde olduğunu ifade eder:

Ve ammâ dördüncü mes‘ele ki Resûlu'llâh Hazretleri'nün (13) aşhâbı sâ‘ir enbiyânun aşhâbından efđal oldukları (14) ve Resûlu'llâh'dan sonra çehâr yâr-ı bâ-vefâ cemî‘ nasdan (15) sivâ-yı enbiyâ efđal olduklarına delil çoğdur (82b).

“Çehâr yârın birbiri (8) üzerine efđaliyyeti Haq Te‘âlâ'nun buyurduğu âyet-i kerîmeden (9) ma‘lûm olur ki: “Muhammedu'r-Resûlu'llâhi vellezîne (10) me‘ahu eşiddâ‘ü ‘ale'l-kuffârî ruhamâ‘u beynehum terâhum rukke‘an (11) succeden.”²⁶ el-Âyet. Zîrâ ki bu âyetde Haq celle ve ‘alâ evvel kimi (12) taqđim itdiyse taqđiminden delâlet ider ki ol efđaldür (84b).

4.3.1. Hz. Ebû Bekir

İslam'ın ilk halifesidir. Hz. Peygamber'in en yakın dostudur. Dünyadayken cennetle müjdelenmiş 10 kişiden en üstünüdür. Lakabı “Sıddîk”dir. Miraç hadisini duyduğunda hemen inanması sebebiyle bu lakabı almıştır. Tüm savaşlarda Hz. Peygamber'in yanında yer almıştır (Pala, 2009: 131). Eserde ilk halife olması, tüm insanlardan üstün olması ve sadakati yönleriyle anılır:

²⁶ “Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vadedmiştir” (Fetih, 48/29).

Ma' lüm-ı şerîf ola ki Resûlu'llâh Hazretleri'nden (2) sonra imâm-ı ber-ḥaḳ ve ḥalife-i muṭlaḳ el-mevsûm bi'l-'atîḳ (3) Emîrû'l-Mü'minîn Ebû Bekrin Şiddîḳ'dür raḍıya'llâhu 'anh. Ve (4) ism-i şerîfi 'Abdu'llâh bin Ebî Ḳuḥāfe'dür. (83a).

Biri budur ki (1) Ḥaḳ celle ve 'alâ buyurur ki: "Mine'n-nebiyyîne ve's-şiddîḳîne (2) ve's-şuhedâ-yı ve's-şaliḥîn."²⁷ Bu âyet-i kerîmede Ḥaḳ celle (3) ve 'alâ evliyâsınun merâtibini zıkr eyledi. Ve a' lā ile (4) ibtidâ eyledi ki anlar enbiyâdur. Şonra şiddîḳleri (5) zıkr eyledi. Ve enbiyâ ile şiddîḳler arasında vâşiṭa (6) getürmedi. Ve sâbıḳa zıkr itdük ki Ebû Bekr'ün (7) ism-i şerîfi icmâ'-ı Müslimîn ile şiddîḳdur. Pes lâzım geldi (8) ki Ebû Bekr cemî' enbiyâdan şonra cemî' nâsdan (9) efdal ola (83a-83b).

4.3.2. Hz. Ömer

Hz. Ebû Bekir'den sonra halife olmuştur. Cennetle müjdelenen on sahabeden biridir. Hakkı batıldan ayırması ve çok adil olması sebebiyle "Ömer-i Fârûk" adıyla anılır. Devrinde toplum huzura ve rahata kavuşmuştur. Edebiyatımızda adaletin sembollerinden biridir. Adaleti, yiğitliği, cesareti ve başarısı edebî eserlerde anılmıştır (Zavotçu, 2013: 581-582). Eserde Hz. Ömer halifeliği ve "Fârûk" sıfatıyla anılmış, örnek bir idareci olduğu vurgulanmıştır:

'Ömer-i Fârûḳ'dur raḍıya'llâhu 'anhuma. Aḡa Faruḳ anuḡcün (15) dirler ki rāy-ı şā'ibiyle ḥaḳ ve bâtil arasında (16) fark idicidür. Ve anuḡ imâmeti Ebû Bekr Hazretleri'nün (17) naşşıyla ve icmâ'ıyladır. Zîrâ ki cün Ebû Bekr'ün ḥilâfetinden (1) iki yıl ve dörd ay veyâ altı ay 'ale'l-iḥtilâf geçdi" (85b).

Ve Hazret-i Fârûḳ-ı (11) A'zam gibi raḍıya'llâhu 'anh siyâsetde ve 'adâletde ve ḥudûdu'llâhuḡ (12) ikâmetinde bir daḳıḳa fevt itmeyesin (281b).

4.3.3. Hz. Osman

İslam'ın üçüncü halifesidir. Cennetle müjdelenen 10 kişiden biridir. Hz. Peygamber'in damadıdır. Hz. Peygamber'in kızları Rukiyye ve Ümmü Gülsüm'le evlenmiş olması sebebiyle "Zi'n-Nüreyn" (iki nur sahibi) unvanıyla anılır. Utangaçlığı ve hayâsı ile şöhret kazanmıştır (Pala, 2009: 365). Eserde halifeliği, "Zi'n-Nüreyn" sıfatı ve edebi yönüyle zikredilmiştir:

Şonra (11) İmâm-ı Ber-Ḥaḳ Hazret-i 'Ömer'den şonra 'Osmân'dur (12) raḍıya'llâhu 'anhuma. Ve anuḡ imâmeti meşveretile ve icmâ'ıledür. (13) Ve Hazret-i 'Osmân'ın laḳabı Zî'n-Nüreyn. Anuḡcün (14) ki Resûlu'llâh Hazretleri'nün güveygisidür. Hazret-i (15) Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem evvel kızını Ruḳıyye'yi aḡa nikâḡ (16) eyledi. Vefât olduḡda bir kızını daḡı ki Ümmi Gülsüm (17) idi. Aḡa nikâḡıla virdi. Ümmi Gülsüm daḡı vefât (1) oldı. Hazret-i Resûl buyurdi ki: "Lev kân 'indî (2) ibnetün şâliṣetün le-zevvecetükeḡa." Ya'nî eger benüm bir (3) kızım daḡı olayıdı saḡa nikâḡıla virür idüm. (86b-87a).

²⁷ "Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, **Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler.** Bunlar ne güzel arkadaştır" (Nisa, 4/69).

4.3.4. Hz. Ali

Dört halifenin sonuncusudur. Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in oğludur. Hz. Peygamber'in kızlarından Hz. Fâtıma'nın eşidir. Hz. Peygamber'in soyu onun çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile devam etmiştir. Bir hadiste “Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. O hâlde ilim isteyen kişi kapıya gelsin.” buyrulmuştur. Hz. Ali edebî metinlerde ilmi, cesareti, veliliği ve imamlığı ile anılır (Pala, 2009: 18-19).

Eserde Hz. Ali halifeliği, yüceliği, hikmetli sözleri ve şiirleri ile zikredilmiştir:

Muhacirîn ve (2) enşâruñ uluları Hzret-i ‘Osmân’uñ mevtinden sonra (3) üç gün veya biş gün ‘ale’l-ihtilâf ve Hzret-i ‘Alî’nüñ (4) üzerine cem’ oldılar. Ve hilâfeti kabûl eyleye diyü iltimâs (5) eylediler. Pes Hzret-i ‘Alî kabûl itmeyüp bir nice zemân (6) kendüden def’ itdükden sonra âhîr kabûl (7) eyledi. Ve cemî’ şahâbe anuñıla bey’at eylediler (87b).

Nitekim Hzret-i ‘Alî buyurmuşdur. Nazm:

(13) Elem terâ inne’l-‘aqla zeynun li-ehlihi
(14) Ve lâkin tamâmu’l-‘aqlı hüsnü’l-tecârub

(15) Tercüme:

Kişinüñ ‘aqlıdur zeyn ü cemâli
(16) Tecârübden olur ‘aqluñ kemâli (370b)

Ve yine Hzret-i ‘Alî’den (9) mervîdür ki buyurmuşdur: “Kalemün ‘uğdesini (10) kesmek gerek. Zirâ ki umûruñ ‘akdîne sebep (11) olur” (333a).

4.4. Kutsal Kitaplar

Allah’ın emir ve yasaklarını bildirmek üzere peygamberlerine gönderdiği dört kutsal kitap vardır. Bunlar Hz. Mûsâ’ya gönderilen *Tevrât*, Hz. Dâvûd’a gönderilen *Zebûr*, Hz. İsa’ya gönderilen *İncîl* ve son peygamber Hz. Muhammed’e gönderilen *Kur’ân-ı Kerîm*’dir.

Eserde Allah’ın keliminden söz edilirken dört kutsal kitabın da adı zikredilir. *İncîl* ve *Zebûr* eserde sadece bu bölümde anılır:

Ve *Kur’ân* ve *Tevrât* ve *İncîl* ve *Zebûr* ve enbiyâya gelen şuhuf (1) dükelişi Hâkık’uñ kelâmıdır ve şıfatıdır (33b-34a).

Eserde üç yerde Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrât*’tan alıntı vardır. Zulmün kötülüğü hakkındaki ilk söz Arapçadır. Müellif bu alıntıyı şu şekilde Türkçeye çevirir:

Ve *Tevrât*’da mestûrdur ki “Küllü zulmin ‘alimehu’s-sultânu (2) min-‘ummâlihî fe-sekete ‘anhu kâne zâlike’z-zulmü mensüben ileyhî (3) ve uñize bihî ve ‘uqûbe ‘aleyhi.” Ya’ nî her zulm ki sultân (4) ‘âmilllerinden müşâhede eyleye ve anuñ def’ inde sükût (5)

eylese kıyâmetde ol zulm aña mensûbdur. Ve anuñ (6) sebebiyle mu'âheze ve mu'âkeb olur (104a).

Tevrât'tan yapılan diğeri iki alıntı Vehb b. Münebbih'ten rivayet edilir, nasihat niteliğindedir:

(14) Vehb bin Münebbih buyurur ki: "Tevrât'da dört kelime (15) meşûrdur ve ol kelimât budur ki her 'âlim ki (16) ehl-i vera' ve takvâ olmaya uğrıdır. Ve her kişi (17) kim 'akıldan hâlî ola hayvânıla ber-â-berdür. Ve her (1) kimesne kim dünyâdan râhat taleb ider câhildür. (2) Ve her kimesne kim 'avret sözine uyar 'avretten (3) alçakdır" (357a-357b).

Vehb bin (13) Münebbih buyurur ki: "Tevrât'da okudum ki günâhlarıñ (14) atası anası üç nesnedür. Kibr ü hırş u haseddür. (15) Ve bunlarıñ neticeleri biş nesnedür. Keşret-i (16) ekl ve keşret-i nevm ve rahat-ı cism ve mağabbet-i dünyâ (17) ve midhat-i halkdır" (359a).

Eserde Tevrât'ın gizlendiği yerde, Hz. Üzeyr tarafından bulunması ve Hz. Üzeyr'in Tevrât'ı bildiğini benî İsrâil'e ispat etmesi de anlatılır:

Âhir 'Üzeyr Tevrât'ı tamâm ezber (10) okudu. Ve ol kavm yazdılar. Ammâ henüz tereddüde idiler (11) ki: "Acabâ gerçek Tevrât mıdır degül midür?" (12) 'Üzeyr bu hâlî bildi ve didi ki: "Şa' yâ 'aleyhi's-selâm (13) Hâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâmuñ zemânında Tevrât'ı (14) yazdı. Ve Beytü'l-Muqaddes direklerinüñ bir direği altında (15) gizlemiştir." benî İsrâ'il didiler ki: "Gerçeksın. (16) Biz dañı işitmişüz ammâ bilmezüz ki kañkı diregün (17) altındadır?" İrmiyâ buyurdu ki: "Hağ Te'âlâ'dan başa (1) ma'lüm olmuştur ki fulân diregün altındadır." Beni (2) İsrâ'il ol didüğü diregün altını aradılar. Bir şanduk (3) buldılar. Ve Tevrât'ı içinden çıkardılar. Ve ol Tevrât ile ki (4) 'Üzeyr'ün ağzından yazmışlarıdı muqâbele eylediler. Bir harf (5) artuk ve eksük bulmadılar (168b-169a).

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığa gönderilen son kutsal kitaptır. Hz. Muhammed'e gönderilmiştir. 114 sure ve 6236 ayetten oluşur. Allah'ın, *Kur'ân*'daki ifadesine göre hiç bozulmadan kıyamete dek korunacaktır. Müslümanların kutsal kitabıdır. Kişi *Kur'ân* okumayı mutlaka öğrenmeli ve hayatını ona göre yaşmalıdır (Pala, 2009: 278-279). Eserde en çok zikredilen kutsal kitap *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. Müellif eserde çok sayıda ayetten iktibas yapmış ve *Kur'ân-ı Kerîm*'i bir başvuru kaynağı olarak kullanmıştır:

Ve hâl budur ki ebedî cennete dâhil olmayan (15) kâfirdür. Pes zâhir oldu ki kün tevkit içündür. (16) Ve *Kur'ân*'da bunıñ nezâ'iri çokdur (23b).

Eserde *Kur'ân-ı Kerîm* "*Kur'ân-ı Mecîd*, *Kur'ân-ı Azîm*, *Furkân-ı Kerîm* ve *Furkân-ı Kadîm*" adlarıyla anılır. Müellif, eserde Allah'ın kelamını ele aldığı bölümde *Kur'ân-ı Kerîm*'in mahluk olup olmadığı tartışmasını değerlendirir, *Kur'ân*'ın özelliklerini şu şekilde belirtir:

Ve kadîm ve kelâm-ı (12) ezeli ve ğayr-ı maḥlûḳ olan *Kur'ân* meşâhifde mektûb ve (13) elsinede maḥruvv ve şudûrda maḥfûzdur. Ve kitâbet ve kırâ'at (14) ve hıfz-ı 'abdün fi'lidir. Ve kelâmu'llâh-ı Te'âlâ'ya dâlldür. (15) Egerçi ki dâll olana daḥı kelâmu'llâh dirler (40a).

4.5. Melekler

Melekler nurdan yaratılmış varlıklardır. Cinsiyetleri yoktur. Erkek ya da dişi değildirler. Yeme, içme, uyuma gibi özellikleri yoktur. Daima Allah'ı tespih ederek zikir içindedirler. Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil dört büyük melektir (Pala, 2009: 303). Meleklerin sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. Eserde melekler için “melek” ve “firişte” sözcükleri kullanılır:

Ḥâl bu minvâl (13) üzre iken bir mertebeye vardı ki a'yân u erkânınuḡ (14) i' tiḳâdı şöyle oldu ki gökden bir melek (15) gelüp Erdeşir'e bu aḥvâli diyüvirür (311a).

“Bir firişte idi ki (17) at şüretine gelmişidi tâ kim maḫlûmları ḫâlimüḡ elinden ḫâlâş eyleye (236a-236b).

4.5.1. Azrâil

Ölüm meleğidir. Can almakla görevlidir. Eserde Azrâil adı bir kez kullanılır. Müellif, Azrâil kelimesini kullandığı bölümde bu meleğin “Melekü'l-Mevt” olarak bilindiğini açıkladıktan sonra eserde Azrâil “için “Melekü'l-Mevt” adını kullanır:

Ve Melikü'l-Mülûk'dan (2) ḳorḳmazlar ki anuḡ bir ḳulı vardır (3) ki adı 'Azrâ'il'dür. Ve Melekü'l-Mevt ile ma'rûf (4) ve cân alıcı demekile mevşüfdür (134b).

Eserde Azrâil can alıcı olması yönüyle pek çok hikâyede zikredilir (134b, 136a-137a, 138b-139a, 140a-140b, 141a-141b).

4.5.2. Cebrâil

Dört büyük melekten biridir. Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmek üzere Allah ile peygamberler arasında elçilik yapmakla görevlidir. Edebiyatta Hz. Peygamber'i miraca çıkarması, Hz. İbrâhim ateşe atılırken ona yardım teklif etmesi, Hz. Meryem'i nefesiyle hamile bırakması, peygamberlere vahiy getirmesi yönleriyle zikredilir (Pala, 2009: 84). Cebrâil *Netîcetü's-Sülûk*'ta adı en çok anılan melektir. Eserde “Cebrâil” ve “Cebrâil-i Emîn” adlarıyla yer alır. Cebrâil eserde hulûl konusu anlatılırken Hz. Peygamber döneminde Hz. Peygamber'e Dihyetü'l-Kelbî suretinde görünmesi yönüyle zikredilir (16b). Cebrâil eserde iki yerde vahiy göreviyle anılır. Hz. Mûsâ ve Hz.

Muhammed'e Allah'tan haber getirir (116a, 273a-273b). Vahiy getirmekle görevli olan Cebrâil bir gün beşer suretinde Hz. Dâvûd'un karşısına çıkarak ona yol gösterir:

Ez-każâ (13) bir gice Cebrâ'il Hâzretleri Dâvûd'a 'aleyhimü's-selâm (14) karşı geldi beşer şüretinde. Pes Dâvûd andan (15) su'al eyledi ki: "Dâvûd nice kimesnedür?" Cebrâ'il (16) buyurdu ki: "Güzel kimesnedür. İllâ bir 'aybı vardır ki (17) Beytü'l-Mâl'den yir ve 'arağ-ı cebîn ve kedd-i yemîninden yimez" (95b).

4.5.3. Münker-Nekîr

Münker ve Nekîr kabirde insanları sorguya çeken iki melektir. Bu iki melek kabre konulan insanlara "Rabbin kim?" "Peygamberin kim?" "Kıblen neresi?" gibi sorular soracaklardır (Pala, 2009: 340-341). Müellif, eserde Münker ve Nekîr'i "kara" ve "gök gözlü" olarak tarif eder:

İki çara melekler ki gözleri gökdür. Ve birine Münker ve birine Nekîr dirler (53b).

Eserde, kabir hayatı anlatılırken Münker ve Nekîr sorgu melekleri olarak anılmıştır:

Pes bu iki şahş meyyit üzerine gelüp (14) birisi başı üzerinde ve birisi ayağı üzerinde тұrup (15) meyyitden su'al iderler ki: "Kimdür senüñ Rabbüñ ve kimdür (16) senüñ peygamberüñ?" (51b)

4.5.4. Hazkâil

Hazkâil adlı melek eserde, kaynağını bulamadığımız Arapça bir hadiste geçer. Allah'ın büyüklüğünü ifade eden hadiste Hazkâil meleği tarif edilir:

"Allah'ın adına Hazkâil denilen bir meleği vardır. Onun on sekiz bin kanadı vardır. Kanatları arası, beş yüz bin yıl yürüme mesafesidir. Sonra Allah ona 'Ey melek, uç.' diye vahyeder. Bunun üzerine o, yirmi bin sene ölçüsünde uçar da arşın ayaklarından birinin başına ulaşamaz. Sonra Allah onun kanatlarını ve kuvvetini iki kat arttırır ve ona uçmasını emreder. Bunun üzerine o, otuz bin sene ölçüsünde uçar da oraya ulaşamaz. Allahutaala ona: 'Ey melek, şayet kanatların ve kuvvetinle birlikte sura üfleninceye kadar bile uçsaydın, arşın kenarına ulaşamazdın.' diye vahyeder. Ardından melek: 'Yüce Rabbin bütün noksanlıklardan münezzehtir.' der. Bunun üzerine Allahutaala "Yüce Rabbinin adını tespih et." (Alâ, 87/1) ayetini indirir ve Resulullah: 'Onu secdelerinizde yapınız.' buyurur" (20a).

4.5.5. Kirâmen-Kâtibîn

İnsanların sağında ve solunda bulunan ve insanların amellerini kaydeden yazıcı meleklerdir. Sağ taraftaki melek sevapları yazarken sol taraftaki melek günahları kaydeder. Bu iki melek insanın yanından hiçbir koşulda ayrılmaz (Pala, 2009: 276). Eserde yalnızca bir yerde, insanların amellerinin kaydedildiği kitabın yazıcısı olarak zikredilirler (59b).

4.6. Cin-Dîv-Peri

Cin kelimesi “örtünmek, gizli kalmak” anlamına gelen Arapça “cenn” kökünden türemiştir. Çoğulu “cân”dır. “Duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, ilahi emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mümin ile kâfir gruplarından oluşan varlık türü” şeklinde tanımlanır (Şahin, 1993b: 8, 5). Eski Araplar cin yerine hin sözcüğünü de kullanmıştır. Farsçada cinin karşılığı olarak “dîv ve peri” sözcükleri kullanılır (Şahin, 1993b: 8, 5). Dîv sözcüğü sözlükte “İnsana mazarratı olan habis cinnî, halkın dev dediği vehmi bir mahlûk, ifrit, şeytan.” şeklinde açıklanır (Onay, 2013: 139). Peri ise “Cin tâifesinin gayetle güzel olan kısmı.” anlamına gelir (Onay, 2013: 332). Eserde cin, dîv ve peri sözcüklerinin eş anlamlı ve bir arada kullanıldığı görülür.

Keyûmers Demâvend Dağı’ndan dîvleri kovmuş ve kendisine itaat eden dîvler için Belh şehrini yaptırmıştır:

Keyûmers kendü evlâdını (3) ve etbâ’ını cem’ idüp Demâvend Tağı’na varup qarâr (4) eyledi. Ve Haq celle ve ‘alânuñ tevfiķiyle ol dağuş (5) havâlisinden dîv ü perileri dür itdi. Ve ol dağda (6) etbâ’ u eşyâ’ıyla huzûr itdi.” Şöyle rivâyet iderler (7) ki Keyûmers’ün esliha kısmından bir deste çöp ya’ nî (8) kötek ve bir felâhan ya’ nî şapanı varıdı. Ve Haqk Te’âlâ’nuñ (9) ism-i şerîfini ol şapana ve ol deste çöpe yazmışıdı. (10) Ve anuñ berekâtinden cinnileri Demâvend Tağı’ndan (11) sürdi. Ve dîvlerden otuz dîvi tutup bend buyurdı. (12) Şonra mahbûs olan dîvler itâ’at idiler. Ve (13) Keyûmers anlara Demâvend havâlisinde bir şehr yapdurdı. (14) Ve aña Belh tesmiye eyledi. Ve Belh’den qadîm şehr yoqdur (149b).

Eserde, cinler Hz. Süleymân’ın emri altında olmaları yönüyle de zikredilir. Keykâvus şehir yaptırmak için Hz. Süleymân’dan yardım ister. Hz. Süleymân dîvlere Keykâvus için bir şehir yapmalarını emreder:

Keykâvus Süleymân Hazreti’nden (1) iltimâs eyledi ki: “Baña ba’zı dîvler ihsân eyle ki (2) anlara ba’zı şehirler yapdurayım.” Hazret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm (3) anuñ me’mûlini kabûl idüp dîvlere emr eyledi ki: (4) “Keykâvus’uñ murâdı üzerine oluñ.” Keykâvus Belh şehrini (5) taht eyledi (162a-162b).

Eserde cin sözcüğü “ins ü cin” şeklinde de kullanılır. Cinler, insanlarla birlikte zikredilir. Zâriyât suresinin 56. ayeti müellif tarafından şöyle tercüme edilir:

Ya’ nî ben ki Hudâvendem yaratmadum cinnileri ve âdemileri (2) illâ şundan ötürü ki baña ‘ibâdet ideler ve gayrumuñ (3) ‘ibâdetinden i’râz eyleyeler (2b).

Hz. Peygamber insanların ve cinlerin peygamberidir. Ahirette insanlarla birlikte cinler için de şefaatçi olacaktır:

Ve andan sonra (8) hiç peygamber gelmedi ve gelmeyiserdür. Ve cemî' ins ü cinn (9) anuñ tâ'atine ve ittibâ'ına me'mûrlardur (73b). Edille-i müte'arızanuñ arasında tevfiķ virmek için [P1 71b] (1) muķarrerdür ki Hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem (2) maķbûlü's-şefâ'atdür. Ve cemî' ins ü cinn haķķında anuñ (3) şefâ'ati ķabûl olunur (71a-71b).

Eserde, cinlerin Hz. Muhammed'e gelerek Müslüman olması da anlatılır. Cinlerin Müslüman olmasının ardından Hz. Peygamber insanları kemikle istinca etmekten men eder. Çünkü kemik cinlerin yiyeceğidir:

Ve maħlûkatdan mükellef olanlar ins ü cinn ü melâikedür. (17) Ammâ ins üzre meb'ûş olduğına delîl zıkr (1) olınan âyet-i kerîmedür ki: "Vemâ erselnâke illâ kâffeten li'n-nâsi."²⁸ (2) Ve ammâ cinn üzre bi'seti budur ki cinniler Hâzret-i Resûle (3) geldiler. Ve Hâzret'den *Ķur'ân* istimâ' itdiler. Ve Hâzret'den (4) şerâyi' aħz eylediler. Nitekim *Kur'ân*'da mevâzi'-i 'adîde (5) mezkûrdur. Ve "Ķul Uħiye" sûresinde bâhir ü zâhirdür. Ve Hâzret (6) cinnilerden 'ahd alup anlar için ta'âm ta'yîn idüp (7) buyurdılar ki: "Lekum küllü 'azmin ve mâlem yuzkeri ismu'llâhi (8) 'aleyhi." Ol eelden mü'minleri üstüh'ânla istincâ (9) itmekden nehy buyurdu. (81a-81b).

Eserde peri sözcüğü yalnızca iki yerde geçer. İkisinde de "dîv ü peri" şeklinde kullanılmıştır. Keyûmers torunu Sâ'il'in dîv ve perilerin şerrinden korunması için evde bir beyz horoz ve tavuk bulundurulmasını öğütler:

Ve Haķ celle ve 'alânuñ tevfiķiyle ol dağuş (5) havâlisinden dîv ü perileri dūr itdi. (149b). "Bu oğlanı evkât-ı (2) hıfz idüñ ki beglerüñ babası olsa gerek. Ve bu oğlanı (3) besledüğüz evde bir aķ ħurûs ve bir mâkiyân şaķlamak (4) gereksiz. Tâ kim dîv ü perinüñ şerrinden emîn ola." (151b).

4.7. Şeytan

Şeytan İslam'da kötülüğün temsilcisidir. Şeytanın cennetteki adı "Azâzil"dir. Ateşten yaratıldığı için kibre kapılmış, topraktan yaratılan Hz. Âdem'e secde etmemiştir. Bu hadise üzerine cennetten kovulan şeytan, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın da cennetten kovulmasına sebep olur (Pala, 2009: 431). Ehrem, ehremin, ehriye, iblis gibi adlarla da anılır (Zavotçu, 2013: 719). Eserde şeytan kara yüzlü olarak tarif edilir. İnsana kibir, gurur, büyülenme gibi kötü duyguları telkin eder. İnsanları kötülük yapmaya yöneltir. O; kâhinlerin, büyücülerin ve müneccimlerin yardımcısıdır:

Zinet ü 'askerile müfteħir ve ħalk arasında mütebaħħir gider iken (2) nâ-gâh şeytân-ı rû-siyâh gelüp ağızını pādşahuñ (3) dimâğına koyup bād-ı kibr ü naħvet ve hevâ-yı 'ucb u 'azamet (4) meşâmına nefh idüp pādşâhi âdemiyyet şüretinden (5) kendü enâniyyeti şüretiyle meşh eyledi (135b). (...) Ķul didi ki: (15) 'Ķaşdıla itdüm [N 49a] tâ ki seni ħazaba getüreyim.' İmâm buyurdu (16) ki: 'Ben daħı öykelendüreyin şol kimesneyi ki saña (17) bu fî'li ta'lim eyledi ya'nî şeytân.' (111a-111b). (...) Nitekim eħâdiş-i (16)

²⁸ "Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler" (Sebe', 34/28).

aḥbârda mestûrdur. Ve ḥaber virdügi gibi zuhûr (17) bulmuşdur. Ve bu aḥbârâtda Ḥâzret'üñ ḥâli kehene (1) ve seḥere ve müneccimenüñ aḥvâliyle müştebih degüldür. Zirâ (2) ki anlaruñ isti'ânetleri şeytânîladur (79b-80a).

Müellif, beylerin yanında bulunup doğruyu söylemeyen âlimlerin Hz. Peygamber tarafından “şeytân-ı ahres” yani dilsiz şeytan olarak adlandırıldığını aktarır:

(16) Ve her 'âlim ki begleri mağrûr idüp meclislerinde kelimetü'l-ḥaḳḳı (17) söylemezler. Peygamber şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ol 'âlîme (1) “şeytân-ı ahres” demişdür. Şuncılayın 'âlim zâlimile zulmde (2) şerîkdür (102b-103a).

4.8. Ayetler

Netîcetü's-Sülûk'ta ayetler kısmi ve tam iktibas yoluyla sıkça kullanılır. Eserin en önemli iki dayanağı ve kaynağı *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerdir. Müellif ele aldığı konuyu delilleriyle açıklamak ve anlatımını güçlendirmek amacıyla ayetlere başvurur. İzgöer, 'Alâî'nin ayetleri kullanma sebeplerini şu şekilde sıralar:

“-İlgili konuda ehl-i sünnetin görüşünü izah etmek,

-Konu hakkında görüş bildiren bazı mezheplerin delillerini incelemek,

-Ehl-i sünnet muhalifi belli mezheplerin delillerine cevap vermek,

-Gazâlî'nin bir yönetici olarak sultanın görev ve sorumlukları hakkındaki

sözlerini teyit etmek

-İlave ettiği tarih bölümünde aktardığı hadiseleri desteklemek amacıyla nakiller yapmak.” (2017: 76).

Eserde ayetlerin genellikle Arapça metni verilmiştir. Bazı ayetler müellif tarafından Türkçeye çevrilmiş ve açıklanmıştır. Eserde ayetler dışında iki de sure adı yer alır. Müellif, cinlerin Hz. Peygamber'le buluşması konusunda *Kur'ân*'ın 72. suresi olan Cin suresini işaret eder ve bu sureden “Kul Uhiye” suresi şeklinde söz eder:

Ve ammâ cinn üzre bi'şeti budur ki cinnîler Ḥâzret-i Resûle (3) geldiler. Ve Ḥâzret'den *Ḳur'ân* istimâ' itdiler. Ve Ḥâzret'den (4) şerâyi' aḥz eylediler. Nitekim *Kur'ân*'da mevâzi' -i 'adîde (5) mezkûrdur. Ve “Ḳul Uḥiye” süresinde bâhir ü zâhirdür. (81b).

Eserde bahsedilen diğer sure Furkân suresidir. Müellif, Hz. Peygamber'in meleklerin de peygamberi olduğunun açıklamasını yaparken Furkân suresinden bir ayetin tefsirini işaret eder:

Ve ammā melāike üzre (10) meb' ūş olduğına delil budur ki İmām-ı Fahrü'd-dîn (11) Rāzî 'aleyhi'r-raḥme *Tefsîr-i Kebîr*'inde Furkân sûresinin (12) bu âyet-i kerîmesinin tefsîrinde buyurur ki: "Li-yeküne li'l-âlemîn (13) nezîren."²⁹ İhticâc itmüştür ki melāike bu 'umûmda dâhildir. (14) Zirâ ki melāike daḥi 'âlemindendir. Va'llāhu a'lem (81b).

Eserde ayetlerden önce genellikle "Hak celle ve âlâ buyurur, Hak Te'âlâ buyurur, Allâh Te'âlâ buyurur ki, kemâ kâle Te'âlâ" gibi kalıp cümlelerle ayete yer verileceği ifade edilir. Müellif bazı ayetlerden sonra "el-âyet" ifadesini kullanır. Eserde 200 kadar ayete yer verilmiştir. Bu ayetlerden bazılarının yalnızca Arapçası verilmiş, bazıları müellif tarafından Türkçeye çevrilmiş bazıları da ayrıntılı biçimde açıklanmıştır:

Ya'nî pes her kimesne (14) ki enbiyâ vü 'ulemâ ve ekâbir-i şulehânuḡ şefâ'atine mazhar (15) oldu. Günâhları 'afv olunup cennete girür. (16) Ve her kimesnenün ki şefî'î yoḡdur. Günâhı miḡdârınca (17) 'iḡâb u 'azâb çeküp sonra cennete dâhil olur. (1) Eger imâni selâmet üzre ise nitekim Hâḡ Te'âlâ (2) buyurur: "Fe-men ya' mel mişḡâle zerratin ḡayran yerah." Ve imân (3) ḡayrdur (70a-70b).

Niteki Hâḡ celle ve 'alâ (17) buyurur: "Vemâ ḡalaḡtu'l cinne ve'l-inse illâ liya'budün." (1) Ya'nî ben ki ḡudâvendem yaratmadum cinnileri ve âdemileri (2) illâ şundan ötürü ki baḡa 'ibâdet ideler ve ḡayrumuḡ (3) 'ibâdetinden i' râz eyleyeler (2a-2b).

Şimdi nâfi rü' yetüḡ edillesini beyân (17) idüp delillerinün men'ini ve reddini irâd idelüm. Ma'lüm ola (1) ki Cemâ'at-i Mu'tezile ve münkirîn-i rü'yet dimişler ki rü'yetullâh (2) câ'iz degüldür. Eger câ'iz olaydı vaktâ ki Mûsâ 'aleyhi's-selâm (3) Hâḡ'dan didâr taleb itdi. Hâḡ Te'âlâ anuḡ cevâbında buyurdu ki: (4) "Len terâni." Ya'nî sen hergiz beni göremezsin. Pes Mûsâ 'aleyhi's-selâmdan (5) rü'yeti men' eylemek delâlet ider ki rü'yetullâh câ'iz degüldür. (6) Ve bu delilün reddinde ehl-i sünnet ü cemâ'at nice veche beyân (7) itmişler. Evvelki veche oldur ki "len terâni"nüḡ ma'nâsı nefy-i (8) ebed degüldür. Belki ma'nâsı budur ki dünyâda beni göremezsin (9) ammâ 'uḡbâda görseḡ gerek. Ve bu âyetde olan "len te'bidi" degüldür. (10) "Len tevḡiti" dür. Nitekim ḡayrı âyetde Hâḡ celle ve 'alâ buyurur ki: (11) "Len tenâlü'l-birre ḡatta tunfiḡu mimmâ tuḡibbün." İbn-i 'Abbâs raḡ birri cennetile (12) tefsîr itmişdür. Pes eger "len te'bidi" için ola. Siyâḡ-ı âyetden (13) lâzım gelür ki her kimesne ki sevgülüsini infâk eylemeye cennete hergiz (14) dâhil olmaya. Ve ḡâl budur ki [H 20a] ebedî cennete dâhil olmayan (15) kâfirdür. Pes zâhir oldu ki kün tevḡit içündür (23a-23b).

4.9. Hadisler

Eserde, müellifin *Kur'ân-ı Kerîm*'den sonra en çok başvurduğu kaynak hadis-i şeriflerdir. Müellif hadisleri de ayetler gibi anlattığı konuyu açıklamak, konuya dayanak ve kaynak göstermek ve konunun akılda kalıcı olmasını sağlamak maksadıyla kullanmıştır. Eserde hadisler çoğunlukla Arapça olarak verilmiş, Arapça hadislerin bir kısmı müellif tarafından açıklanmıştır. Bazı hadislerin sadece Arapçası bazılarının ise Türkçesi verilmiştir. Hadisler aktarılırken "Hazret-i Resûl buyurmuşdur ki, Resûlullah'tan

²⁹ "Âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkan'ı indiren Allah'ın şanı yücedir" (Furkân, 25/1).

mervîdür ki” gibi kısa açıklamalar yapılır. Müellif, bazı hadislerin hangi kaynaktan alındığını da belirtir:

Ve hisâbdan murâd ‘arz idüğine delîl budur ki İmâm Buḥârî (2) ve Müslim ve Tirmizî ‘Âişe Ḥazretleri’nden raḍıya’llāhu ‘anhâ (3) rivâyet iderler ki ḳâlet ḳâle Resûlu’llāh şalla’llāhu Te‘âlâ ‘aleyhi (4) ve sellem “Men ḥusibe yevme’l-ḳıyâmeti ‘uzzibe ḳâlet fe-ḳulte yâ Resûlu’llāh (5) eleyse ḳad ḳâle’llāhu Te‘âlâ ‘Fe-emmâ men utiye kitâbehu (6) bi-yemînihi fe-sevfe yuhâsebu hisâben yesîren.’ fe-ḳâle ‘aleyhi’s-selâm (7) leyse zalike’l-hisâbu innemâ zalike’l-‘arzu men nuḳışe fî’l-hisâbi (8) ‘uzzibe”³⁰ (60b).

Bazı hadislerin yalnızca râvîsi belirtilmiş hadisin kaynağına yer verilmemiştir:

Ve İbn-i ‘Ömerden mervîdür ki buyurdı: (11) “Ḳâle Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem lâ-tezkuru (12) mesâviye aşḥâbî fe-tahtelife ḳulûbukum ‘aleykum ve ezḳürü (13) meḥâsine aşḥâbî ḥattâ te’telife ḳulûbukum ‘aleykum” (89b).

Bazı hadisler râvî ve kaynak belirtilmeden doğrudan Resulullah’tan rivayet edilmiştir:

Delâ’il-i nakliden biri budur ki Ḥazret-i Resûl (10) ‘aleyhi’s-şalavatu ve’s-selâm buyurmuşdur ki: “Uḫlubu ḥavâyiceküm (11) ‘inde hisâni’l-vücûh.” Ya‘nî ḥâcetlerüñüzi ḥüb şuret (12) olan kimesnelerden taleb idüñ ve daḥı buyurmuşdur (13) ki: “El-bereketu fi-tîvâl-i ümmetî ve’l-hikmetu ve’l-ḳanâ’atun (14) fi-visâti ümmetî ve’l-fitnetu ve’l-‘adâvetu fi-ḳışâri ümmetî.” (15) Ya‘nî bereket benüm ümmetümüñ uzun boylularındadır. Ve ḥikmet (16) ve ḳanâ’at orta boylularındadır. Ve fitne-engîzlik ve ‘adâvet (17) ḳışa boylularındadır (213a).

Eserde kaynağı ve râvîsi belirtilmeden aktarılan ve kaynağı bulunamayan hadisler de mevcuttur:

Ve Ḥazret-i Alî’den kerrema’llāhu vecheh (12) mervîdür ki buyurmuşdur: “Elâ uḫbirukum bi-evveli (13) men yedḥülü’l-cennete min-hazîhi’l-ummeti ba‘de nebiyyihâ fe-ḳîle (14) lehü ne‘am yâ Emîre’l-Mü’minîn. Ḳâle Ebû Bekrin şümme ‘Ömerü ḳîle (15) fe-yedḥulânihâ ḳableke yâ Emîre’l-Müminîn. Fe-ḳâle ‘Aliyyun raḍ (16) iy ve’lezi fe-leḳa’l-ḥabbete ve berâ’en-nesemete le-yedḥulânihâ (17) ḳablî ve le-yeşbe‘âni min-şimârihâ ve le-yerviyâni min-enhârihâ (1) ve innî le-ma‘a-Mu‘âviyete mevḳûfun fî’l-hisâbi”³¹ (83b-84a).

³⁰ Hz. Âişe (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v): ‘Ahirette kimin hesabı münakaşa edilirse, azaba maruz kalacak demektir!’ buyurmuşlardı. Ben: ‘Nasıl olur?’ Allahutaala Hazretleri (mealen): ‘Kime kitabı sağından verilirse, hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, sevinçli olarak ailesine dönecektir.’ (İnşikâk, 84/7-9) buyurmadı mı (bu hesap münakaşası değil mi)?’ dedim. ‘Hayır! buyurdular, bu (münakaşa değil) arzdır. Kıyamet günü hesaba çekilen herkes mutlaka helak olmuş demektir!’ [Buhârî, İlim 35, Tefsir, İnşikak 1; Rikak 49; Müslim, Cennet 80, (2876); Ebû Dâvûd, Cenâiz 3, (3093); Tirmizî, Kıyamet 6, (2428).] (Canan, 2001: 14, 370-371)

³¹ “Bu ümmetten peygamberinden sonra cennete ilk kimlerin gireceğini size haber vereyim mi? Ona ‘Ver ey müminlerin emîri!’ denildi. Dedi ki: ‘Ebû Bekir ondan sonra da Ömer’dir.’ “Ey müminlerin emîri! Onlar senden önce mi girecekler?” denilince Ali şöyle dedi: ‘Tohumu yaran ve nesilleri yaratan Allah’a yemin olsun ki ben, Mu‘âviye ile birlikte hesaba çekilirken o ikisi cennete benden önce girecek, meyvesinden doycak ve nehirlerinden kana kana içeceklerdir.” Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

4.10. Ahiret ile İlgili Mefhumlar

4.10.1. Ahiret

Ahiret “Dinî inanışa göre, insanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı'ya hesap vereceği yer, öbür dünya, öteki dünya.” anlamına gelir (TS, E.T. 21.06.2020). *Kur’ân*’da 110 yerde ahiret sözcüğü geçmektedir. Ahiret dünya hayatının sona ermesiyle başlayacak ve ebediyyen sürecek ikinci hayatın adıdır (Topaloğlu, 1988: 1, 543). Ahiret hayatı kıyametin kopmasıyla başlayacak; kişinin dünyadaki ameli iyi ise cennette, kötü ise cehennemde devam edecektir (Pala, 2009: 12).

Müellif eserde asıl başlıklı bölümlerden birini ahirete ayırmıştır. Ahiret hayatı ölümle başlar, kabir sorgusuyla devam eder. Kabirdeki sorgu ve azaptan sonra haşır, hesap, mizan, sıratın ardından kişinin ebedî mekânı belirlenir. Kişi amellerine göre cennete ya da cehenneme gider:

Tab‘-ı selîme ve zihn-i müsteķîme püşîde (11) olmaya ki İmâm-ı Hümâm ve Hücetü’l-İslâm bu aşl-ı zîbâ (12) ve faşl-ı ra‘nâda âhîretde ve berzağda vâķî‘ olan hâlet ki ol mevtdür. (13) Ve ķabrde olan i‘âde-i rûhdur. Ve su‘âl-i Münker ü Nekîr (14) ve ‘azâb-ı ķabr ve haşr-i cismânî ve hîsâb ve kitâb ve ‘arz-ı (15) a‘mâl ve mizân ve şîrâf ve cennet ve cehennem ve şefâ‘ atdür (47b).

İnsanın dünyadaki durumu bir misafir gibidir ve her nefes insanı ahirete yakınlıktır. Ömrünü ahirete değil de dünyaya sarfeden kişi akil değil cahildir:

Pes dünyâda (14) tevattunı ve ķarârı ve meķşî ve istikrârı oldur ki (15) her yıl ki ‘ömrinden geçer merhale gibidür. Ve her ay (16) ki münķazî olur müsâfir seferinde istirâhat (17) itdüķi gibidür. Ve her هفته ki geçer müsâfir yolında (1) bir köye yitişdüķi gibidür. Ve her gün ki geçer bir mîl yoldur (2) ki tarîķinde ķaţ‘ ider. Ve her nefesi bir hâtedür ki (3) yolda kor. Ve her nefesde âhîrete yakın olup dünyâdan (4) ba‘îd düşer. Ve dünyâ bir köpridür ki ‘ubür için (5) vaz‘ olmuştur. Her kimse ki köpri üzerinde (6) ‘îmârete meşğüldür. ‘Ömrini fenâya virmiş olur. Ve varacak (7) menzîlini unuţmış olur (121a-121b).

Dünya hayatı ile ahiretin süresi kıyaslandığında dünya hayatı ahiretin binde biri bile değildir. Bu nedenle ebedî saadet isteyen kişi bu kısa hayata sabretmeli ve esas mutluluğa ulaşmalıdır. Dünya fani, ahiret bakidir:

(9) Meşelâ eger bir kimsenün bir maħbûbı var ola. Ve aña (10) diyeler ki eger bu gice maħbûbun firâķıyla şabr idersin. (11) Ta‘ab ve naşabsız saña biñ gice teslim iderüz. Ammâ (12) eger bu gice şabr itmeyüp elbette gerekdür dirseñ (13) ebedî bu giceden ğayrı sen anuñ yüzini görmeseñ gerek. (14) ‘Âşık-ı bî-ķâre daħı egerçi ki maħbûbunun ‘ışķı (15) kemâl-i derecede ise ve bir ân şabrı mümkün olmazısa (16) biñ gicenün ķurbı için bir giceye şabr ider. Pes (17) ma‘lûmun ola ki dünyânun ‘iddeti âhîretün müddetine göre [P1 122b] (1) biñden biri degüldür. [H 91a] Belki âhîrete nisbet hiç degüldür. (2) Zirâ ki âhîret nihâyetsiz ve bākîdür. Ve dünyâ bî-şebât ve fânîdür. ((122a-122b).

4.10.2. Ölüm

Ölüm, Kurân-ı Kerîm’de her canlı için kaçınılmaz son olarak ifade edilmiştir. Allah Teâlâ Âl-i İmrân suresinin 185. ayetinde “Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldaticı şeylerden ibarettir.” buyurur. Eserde ölüm için “mevt ve memât” sözcükleri de kullanılmıştır.

Ölüm ruh ile bedenin birbirinden ayrılmasıdır. Ömür, insana verilen nimetlerden biridir ancak ömür uzun da olsa ölümle sonuçlanacaktır. Müellif sultana nasihat ederken bu durumu Hz. Nûh’a telmihte bulunarak ifade eder:

Ve çünkü ecel gelür rûhıla (3) cesed arasında müfârakat hâşıl olur. Ve buña mevt (4) dirler (48b). (...) Cümle (1) ni‘ metlerden biri ‘ ömrüdür. Egerçi müddeti mütetâvil (2) ise çünküm ‘iddeti münkazîdür. İgen nâfi‘ ve ölüm (3) zararını dâfi‘ degüldür. Hazret-i Nûh “‘aleyhi’s-selâm” (4) dünyâda biñ yıldan ziyâde yaşayup nice biñ yıl oldı (5) ki beden-i laîfi hâk-i pâki medfen ve rûh-ı şerîfi kubbe-i (6) eflâki mesken idinüp şimdî şanursın ki hergiz ne-bûd (7) egerçi ki oldı mevcûd (7b-8a).

Ölümden kurtulmanın çaresi yoktur. İnsanın sonu ölüme ve toprağa varmaktır:

İskender (11) eyitdi ki: “Baña haber vir ki vaqtâ ki ben kadehi toprağdan (12) tıdurup saña göndürdüm. Niçün ağladuñ ve bu fi‘ lümden (13) ne anladuñ? Ve niçün kadehe nesne kıomayup hiç cevâb virmedüñ?” (14) didükde Feylesûf didi ki: “Şöyle anladum ki (15) dirsın ki tıtalam ki envâ‘-ı çâreler ve hîleler eyledüñ (16) şonı ölümdür. Ve hâke varmak yolumdur. Anuñ def ine hîle (17) bilür misin? Ben cevâba müteşaddî olmaduğum bu idi ki (1) ölüm def ine hîle ve hâke varmamağa çâre yoğdur” (196a-196b).

Bir hikmette ölüm uykuya benzetilmiştir. Uyku hafif bir ölüm, ölüm ağır bir uykudur:

(6) Bir hâkimden su’âl olunmuşdur ki: “Ölüm nedür ve uyku (7) ne nesnedür?” Buyurmuşdur kim: “Ölüm nevm-i şaķil (8) ve uyku mevt-i hafifdür” (356a).

Eserde zalimliği ile meşhur Yezdecird’in ölümü anlatılırken “canı çıktı” ifadesi kullanılır:

Fi’l-hâl at (10) Yezdecird’üñ ağızına ve çeşesine bir depme başdı kim ol (11) darbdan Yezdecird’üñ cânı çıkdı. Ve at geldüğü yoldan (12) yine gitdi (319b).

4.10.3. Ruh

Ruh “can, nefes, canlılık, his, duygu, en mühim nokta, öz” anlamlarına gelir (Devellioğlu, 2013: 1048). Yusuf Şevki Yavuz ruhu şu şekilde tanımlar:

“Farklı tarifleri yapılmakla birlikte ruhun âlimlerin çoğunluğunun anlayışı çerçevesinde şöyle tarif edilmesi mümkündür: ‘Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından

insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikati” (2018: 35, 187).

İnsan bedenindeki bilinç unsuru olarak tarif edilen ruh eserde bedenle ilişkisi yönüyle ele alınmıştır. İnsan beden ve ruh olmak üzere iki nev nesneden yaratılmıştır.

Ruhun zamanı sınırlıdır:

Ya’ nî bil ki (12) Haq celle ve ‘alâ âdemi iki nev’ nesneden yaratmıştır. Birisi (13) şahs ki ceseddür. Ve birisi rûh. Ve cesedi rûha mekân (14) ve menzil kılmıştır. Tâ kim bu ‘âlemde me’âd için (15) zâd tahşil eyleye. Ve cesed içinde her rûh için (16) bir müddet-i mu’ayyene-i muqaddere taqdîr eylemiştir. Ve bu müddetüñ (17) inkizâsı rûhuñ eceldür. Ve bu müddet ne ziyâde ve ne noqsân (1) olur (48a-48b).

Ruh latif bir cisimdir. Bedenle bütünleşmiştir. Ruhun bedeni terk etmesi ölüm anlamına gelir. Ölümden sonra ruh; mümin birine aitse cennete, kâfir birine aitse cehenneme gider:

Ammâ ‘ulemâya şol kadar ma’lûm (17) olmuştur ki rûh bir cism-i laîfdür. Ecsâm-ı (1) mahsûsa ile müşâbikdür. “İştibâke el-mâ’i bi’l-‘ûdi’l-aḥzari.”³² (2) Ve Haq Te’âlâ’nuñ ‘âdeti bunuñ üzerine câridür ki (3) çend-ân ki rûh ecsâmuñ müşâbiki ola. Ecsâmda (4) hayât müstemir ola. Ve çünkim rûh cisimden müfâraḳat (5) eyleye. ‘Âdet-i müstemir budur ki hayât ardınca (6) mevt ḥâşil olur. Şonra rûh eger mü’minüñ ise (7) ‘urûc idüp cennet-i me’vâ içinde yeşil kuşlaruñ (8) havşalasında ḥaşre degin mesken idinür. Ve eger (9) kâfirüñ ise siccinde temkîn bulur (48b-49a).

İbn-i Abbâs’ın rivayet ettiği hadise göre kıyamet günü tüm yaratılmışların arasında husumet olacaktır. Bedenle ruh da birbirini suçlayacaktır. Allah bedenle ruh arasında hükmetmeden onlara bir kör ile topalın misalini getirecek ve gerçeği görmelerini sağlayacaktır:

Ma’ nâ-yı (8) haber-i pür-eşer budur ki İbn-i ‘Abbâs “raḳıya’llâhu ‘anhumâ” (9) buyurur ki: “Kıyamet gününde cemî’ maḥlûkât arasında (10) ḥuşûmet olsa gerek. Ḥattâ rûhıla cesed Haq Te’âlâ’nuñ (11) katında ḥuşûmet idüp rûh diye ki: “Yâ Rabbî ben (12) ḥöd senüñ emründen peydâ olmuş bir rûh idüm. Beni (13) bu cesed içinde sen vaz’ eyledüñ. Benüm ne günâhum vardır (14) ki baña ‘azâb itmek dilerdin?” Cesed daḥı diye (15) ki: “Yâ Rabbî ben bir cemâd cesed idüm. Beni ḥalk eyledüñ (16) ve bu rûh baña od gibi dâḥil oldı. Pes ben anuñıla (17) ṭururıdum. Ve anuñıla otururıdum. Ve anuñıla gideridüm (1) ve anuñıla gelüridüm. Benüm ne suçum vardır ki beni (2) ta’zîb idersin?” Haq celle ve ‘alâ buyura ki: “Biz sizüñ (3) arañuzda kâḳî olup faşl-ı kâḳıyye idelüm. Gelüñ (4) bize haber virüñ ki eger bir kör ve bir muḳ’ad ya’ nî ayaḡsız (5) bir bâḡa girüp küt göre dise ki: ‘Ben fulân ağaçda (6) vâfir yimiş görürin. Eger benüm ayaḡum olaydı ol (7) yimiş yitişüp dirüp yiridüm.’ Pes a’ mâ aña dise (8) ki: ‘Ben seni omuzuma alayın. Sen ol yimiş yitiş.’ (9) Şonra a’ mâ kütü omuzına alup kütüñ eli yimiş (10) yitişüp yimiş alup a’ mâ ile yiyüp suç kütüñ (11) midür körüñ midür? Cevâb virüñ.” Cesedile rûh (12) diyeler ki: “Suç ikisinüñdür.” Haq Te’âlâ buyura (13) ki: “Ḳaḳaytumâ ‘alâ-enfusikumâ.” Ya’ nî kendü nefsinüzüñ (14) üzerine kâḳîlik idüp ḥükm itdüñüz (50b-51a).

³² Suyun yeşil dal ile bütünleşmesi.

Eserde, can almak anlamında “ruhu kabzetmek” ifadesi kullanılmıştır:

Derviş eyitdi (9) ki: ‘Ben Melekü’l-Mevt’em. Senüñ ruḥuñı ḳabz itmege (10) geldüm.’ (...) Şoñra Melekü’l-Mevt pādşāhuñ rüḥını ḳabz itdi. Ve (17) pādşāh atuñ üzerinden meyyit düşdi. (136a).

4.10.4. Kabir

Kabir ahiret hayatının başladığı yerdir. İnsanın ilk sorgusu burada Münker ve Nekîr tarafından yapılır. Ölümden sonra ruh bedene burada iade edilir:

İkinci ve üçüncü (2) ve dördüncü mes’ele meyyiti ḳabre ḳoduḳları vaḳt Münker ü (3) Nekîr su’âli için rüḥuñ cesede redd olıñduğı ve Münker ü (4) Nekîr’üñ mâhiyyeti ve ‘azâb-ı ḳabrüñ keyfiyyeti beyânındadır. (51b).

Kişi kabirdeki soruları doğru cevaplırsa kabri cennet bahçesi olur. Aksi takdirde kabri ateşle, akreple ve yılanla dolar:

Pes bu iki şahş meyyit üzerine gelüp (14) birisi başı üzerinde ve birisi ayağı üzerinde turup (15) meyyitden su’âl iderler ki: “Kimdür senüñ Rabbüñ ve kimdür (16) senüñ peygamberüñ?” Pes eger cevâb virdiyse “fe-bihâ” ḳabri (17) cennet ravzalarından bir ravza olur. Ve eger cevâba (1) ḳâdir olmayup ‘acemilenürse melekler anı ta’zîb idüp (2) ḳabri ‘akrebile ilan ḫolup “ḫufretün min-ḫuferi’n-nîrân” (3) olup ḫaşre degin ‘azâb ve neşre degin ‘iḳâb (4) çeker. (51b-52a).

Kabir azabı kâfirler ve bazı asi müminler içindir. İtaatkâr müminler kabirlerinde huzurludur:

Ve ammâ dördüncü mes’ele ‘azâb-ı ḳabrüñ keyfiyyeti (2) ve edillesi beyânındadır. Rây-ı enver-i ‘âliye püşide (3) olmaya ki ‘azâb-ı ḳabr ḫaḳdur kâfirler için ve ba’zı (4) ‘uşât-ı mü’minin içündür. Zirâ ki ḳabrde cemî’ ‘aşilerüñ (5) ta’zîbine delil ḳâ’im olmamışdur. Ve niteki kâfir ü ‘âşî (6) ḳabrde mu’azzebdir. Mü’min-i muḫî’ ḳabrde muna’amdur (55a).

4.10.5. Ecel

“Muayyen olan vâde, ömrün sonu” anlamına gelen ecel Allah tarafından belirlenmiştir ve zamanı değiştirilemez (Pala, 2009: 133). Eserde ecel “ecel döşegi, câm-ı ecel, ecel şarâbı” gibi kalıp ifadelerle kullanılmıştır:

Ve Sâ’il ile savaşıp Sâ’il’i ḫaste ve mecrüḫ eylediler. (7) Sâ’il ecel döşegine düşdi. Keyümers’e ḫaber itdiler. (8) Üzerine ḫâzır oldı ve gözleri yaşdan ḫoldı (152a).

Ve evvel pādşāh ki taḫtı taḫtadan peydâ idüp üzerinde ḫükümet (17) vaḳtinde oturdu Keyümers’ idi. ‘Aḳıbet câm-ı ecel içdi. (1) Ve taḫtı tâbüta degişdi (153a-153b).

Dünyâdan murâdlarını müstevfâ (14) hâşıl idüp lezzât u shevâtlarını bulup şonra (15) ecel şarâbını içüp “ke’ en-lem-yekün”³³ dâ’iresine vardılar. (268b).

İnsana en yakın olan şey ecelidir. Ecel acıdır:

Ba’zı hükemâdan (6) su’âl olındı ki: “Kişiye kankı nesne akrebdür?” (7) Buyurdı kim: “Eceli.” Yine su’âl olındı ki: “Kişiye ne nesnedür (8) ki eb’addur?” Buyurdı kim: “Emelidür” (350b).

Ya’nî ben (7) dağı bir ‘asker üzerüne iletürem ki bu üzerlik gibi (8) hisâbsız ve acı ola. Ve saña ve leşkerüne hiç fâ’idesi (9) olmaya. Belki ecel gibi telh ola (178b).

4.10.6. Mahşer

Mahşer kelimesi “Bir araya gelinip toplanılan yer. Toplanma yeri. Bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah’ın emriyle dirilip toplanacakları yer.” anlamına gelir (Pala, 2009: 295) Eserde mahşer bir hadisin tercümesinde zikredilir. Toplanma ve hesaplaşma yeri olarak ele alınır:

Ya’nî kaçan ki kıyâmet günü olur (15) ve cemî’ maḥlûkat mahşer şahrâsında cem’ olunur. (16) Bir münâdî nidâ ide ki: “Her kimün ki Allâh Te’âlâ üzerinde (17) ḥaḳḳı ola ḥursun diye ve ol ḥinde ‘âfilerden (1) evvel kimesne ḥurmaya.” Ve bu ‘âfilerün Allâh üzerinde ḥaḳḳı (2) olduğunun ma’ nâsı budur ki: “Men câ’e bi’l-ḥaseneti (3) fe-lehü ‘aşru emşâlihâ.”³⁴ muḳtezâsınca on ‘afv miḳdârı (4) ecre müsteḥaḳ olurlar (109a-109b).

4.10.7. Kıyamet

Kıyamet sözcüğü “Tek tanrılı dinlerin inanışına göre dünyanın sonu ve bütün ölümlerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü, kıyamet günü, mahşer günü.” anlamına gelir (TS, E.T. 01.02.2021). Kıyamet dünya hayatının son bulması ve ebedî hayat olan ahiret hayatının başlangıcı sayılır.

Kıyamet günü sorumluluklarını yerine getirmeyenlerin pişmanlık ve üzüntü duyacağı bir gündür. Sahip olduğu nimetlere şükretmeyenler o gün utanç içinde perişan olacaktır:

(12) Ve her kimesne kim Ḥaḳ celle celâluhunun ni’am-ı bî-nihâyetine şâkir (13) ve kerem-i bî-ğâyetine zâkir olmaya elinde olan ni’ met-i mi’ razı (14) zevâlde olup kıyâmet gününde şükrün taḳşîrâtından (15) ḥacîl ve pây-mâl ve perîşân ve pür-melâl olur (7b).

Kıyamet hesaplaşma, ödül ve ceza günüdür. Ölümle insan bedeninden ayrılan ruh o gün bedene iade edilir:

³³ Yokmuş gibi, sanki hiç olmamış, hiç söylenmemiş gibi.

³⁴ “**Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır.** Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez” (En’âm, 6/160).

Ya' nî kıyamet günü hisâb ve mükâfât ve münâkaşa (5) ve mücâzât günüdür. Rûh yine gövdeye redd olunur. Nitekim (6) dünyâda gövdede idi (56b).

Kıyamette amellerin yazılı olduğu amel defterleri hesap için ortaya çıkar. Kuşlar gibi uçuşur. Kiminin sağından ve önünden kiminin solundan ve arkasından gelir. Herkes dünyada yaptıklarının ve söylediklerinin orada yazılı olduğunu görür. Defterini sağ tarafından alanlar çok mutludur:

(16) Ve kıyâmet gününde nâme-i a' mâl kuşlar gibi tayērân idüp (17) münteşir olup kiminüñ sağından ve kimisinüñ şolından (1) ve kimisinüñ önünden ve kiminüñ ardından gelüp "ikrâ kitâbeke"³⁵ (2) emr olunup her kimesne işlediği a' mâli ve söylediği (3) aqvâli ol nâmede yazulu görse gerek. Ve fâ' atinüñ (4) ve ma' şiyetinüñ miqdârını bilse gerek. Pes eger nâme-i (5) ' amâli sağ cânibinden şunulurisa zihî devlet (6) ve sa' âdet ve zihî rif' at ve iyâlet ve zihî ni' met ve cennet. (7) Niteki Hâk Te' âlâ buyurur: "Ve emmâ men utiye kitâbehu."³⁶ (8) "Bi-yeminihî fe-sevfe yuhâsebu hisâben yesîren ve yenkâlibu (9) ilâ-ehlihî mesrûren."³⁷ Ya' nî her kimesnenüñ ki nâme-i a' mâli (10) sağ cânibinden şunulurisa âsânlığıla hisâbı görülür. (11) Ve cennetde olan ezvâcına ki âdemiyât ve hurû'l- ayndur. (12) Vaşıl olup gönli mesrûr ve gözi aydın (13) ve maḥbûr olur. (59b-60a).

Bir hadiste hiç gölge bulunmayan kıyamet gününde gölgelenecek yedi insandan bahsedilir. Bunlar arasında adil hükümdar da vardır:

Ya' nî kaçan ki kıyâmet (8) günü olur hiç gölge olmasa gerek. Ve hiç sığınacak (9) yir olmasa gerek. Meger ki Allâh Te' âlâ'nun zıll-i himâyeti (10) ve kenef-i ri' âyeti ve Hâk Te' âlâ'nun zıll-i merḥametinden gölgelenmez. (11) Nâsdan illâ yidi kimesne birisi pādşâh-ı (12) ' âdil ki ra' iyyeti içinde ' adl itmiş ola. Ve ikincisi (13) bir yigit ki Hâk Te' âlâ'nun ' ibâdetinde yigitligin ḥarc (14) itmiş ola. Ve üçüncü bir kişi ki ehl-i bâzâr ola (15) ve dükkânında iken gönli mescide müte' allik ola ki: (16) "Kaçan namâz vakti gelür ki namâza varayın." Dördüncüsü (17) şol iki kişi ki birbirine maḥabbetleri Allâh için ola. (1) Dünya ğaraẓı ve ' araẓı için olmaya. Bişincisi bir kişidür (2) ki ḥalvetinde Hâk celle ve celâluhunun zikrini (3) idüp ḥavfından gözi yaşlu ve bağı başlu ola. (4) Altıncısı şol kişidür ki bir ḥ' âtun ki şâhib-cemâl (5) ve manşib u mâl ıssı ola. Anı kendüye (6) da' vet idüp ol kişiden şehvetini inkizâ itmek (7) dilese ve ol kişinüñ dahı meyli aña ola. Ammâ diye (8) ki: "Ben Allâh Te' âlâ'dan korķaram ḥarâm iş eylemezem." Ve ol (9) fi' l-i ḳabîḥden ihtirâz eyleye. Yidincisi şol (10) kişidür ki sağ eliyle gizlü şadaķa eyleye (11) şöyle ki şol eli andan ḥaberdâr olmaya. Ya' nî (12) fuķarâya itdüğü iḥsâmı kimse tuymaya. Ve virdüğünü (13) minnet ḳomaya. Belki kendüye minnet bile ki (14) Hâk Te' âlâ aña tevfiķ virüp ḥayrât u ḥasenât (15) andan şâdir oldı (91b-92a).

³⁵ Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşıcağı bir kitap çıkaracağız. 'Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter' denilecektir" (İsrâ, 17/13-14).

³⁶ "Fakat kime kitabı arkasından verilirse, 'Helak!' diye bağırarak ve alevli ateşe girecektir" (İnşikâk, 84/10-11).

³⁷ "Kime kitabı sağından verilirse, hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, sevinçli olarak ailesine dönecektir" (İnşikâk, 84/7-9).

4.10.8. Sırat

Sırat yol anlamına gelir. Cehennem üzerine kurulmuş kıldan ince kılıçtan keskin bir köprüdür. Müminler sırat köprüsünden hızlıca ve ayakları yere değmeden geçecektir (Pala, 2009: 403). İnsanlar amellerinin hesaplanmasından sonra sırat köprüsünden geçerler. Sırat cehennem üzerinde kurulmuş kıldan ince ve kılıçtan keskin bir köprüdür. Dünyada doğru yolda olanlar bu köprüden gözle görünmeyen bir yıldırım geçerler. Ancak dünyada kötü ameller işleyenler ve asi olanlar köprüden geçemez, cehenneme düşerler:

Ma' nâ-yı kelâm nîgû-yı encâm (10) budur ki vezn-i a' mâlden şoğra emr olunur ki (11) şırâtdan geçeler. Ve şırât bir köprüdür cehennemüñ (12) üzerindeki kıldan ince [L 34a] ve kılıcdan keskindür. (13) Pes her kimesne ki dünyâda tarîk-i müsteķime üzre zâhib (14) olup şer'-i kavîm ve 'aql-ı selîmile 'âmil ise kıyâmet (15) gününde şırât üzre râhat ve istirahat tarîkiyle (16) berķ-i hâţif gibi veyâ riħ-i mürsele gibi geçer. Ve şol (17) kimesne ki dünyâda sîret-i hamîde üzre ve a' mâl-i (1) reşîde üzre olmayup mevlâsına 'âşî ve hevâsına (2) tâbi' ise kıyâmetde şırât üzre yol bulmayup (3) üstinden cehenneme düşüp envâ'-ı belâ vü 'anâ' ile mübtelâ (4) olsa gerek (63a-63b).

Hadis-i şerife göre hesap defterini alan ve sırata gelen insanlar sırat üzerinde de yedi konudan sorguya çekilirler. Sırat köprüsünde insanlara sırasıyla iman, namaz, oruç, zekât, hac, gusül ve abdest ile kul hakkı sorulur. En zoru kul hakkının sorgusudur:

“Şırâtuñ yidi kaçtarası (2) vardır. Her kaçtarada bir nev' nesneden su'âl olunur. (3) Evvelki kaçtarada imândan ve şıdğdan su'âl olunur. (4) Eger ihlâşla imânla geldilerise necât (5) bulup şırâtdan huzûrıla geçerler ve illâ felâ. İkinci (6) kaçtarada şalâtdan su'âl olunur. Pes eger namâzlarını (7) tamâm kıluğ geldilerise “fe-bihâ ve ni'me”³⁸ şırâtdan geçerler (8) ve illâ ma-şâ'allâh. Üçüncü kaçtarada orucdan (9) su'âl olunur. Ve dördüncü kaçtarada zekâtdan su'âl (10) olunur. Bîşinci kaçtarada hacc u' umreden su'âl olunur. (11) Altıncı kaçtarada gusl ü vuzûdan su'âl olunur. Yidinci (12) kaçtarada mezâlim-i nâsdan su'âl olunur. Ve bu kaçtaradan (13) aş'ab yokdur” (65b).

4.10.9. Cennet

Cennet sözcüğü örtmek, gizlemek anlamına gelen “cenn” kökünden türemiştir. Bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe anlamındadır. Ahirette müminlerin ebedî yurdu cennettir (Şahin, 1993a: 7, 374). Naîm, Adn, Huld, Firdevs, Me'vâ, A'lâ, Dâru's-Selâm ve Ravza adında sekiz cennet vardır (Pala, 2009: 88). Eserde cennet için “cennet-i bâkîye, cennet-i me'vâ, dâru's-selâm” ifadeleri de kullanılmıştır.

Cennet iman ağacının ahiretteki meyvesidir:

Şecere-i imânuñ semere-i dünyevîsi (3) ehliyyet şehâdet ve vilâyet ve imâmetdür. Ve mîve-i uhrevîsi (4) cennet-i bâkîye ve ni' met-i dâ' imedür (9a).

³⁸ “Böyle olursa ne iyi!”

İbn-i Abbâs “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.” (Âl-i İmrân, 3/92) ayetindeki birr sözcüğünü cennet şeklinde yorumlar. Müellif bu yoruma dayanarak sevdiğini infak etmeyenin cennete giremeyeceğini belirtir:

İbn-i ‘Abbâs rağ birri cennetile (12) tefsîr itmişdür. Pes eger “len te’bîdî” için ola. Siyâķ-ı âyetden (13) lâzım gelür ki her kimesne ki sevgülüsini infâk eylemeye cennete hergiz (14) dâhil olmaya. Ve hâl budur ki ebedî cennete dâhil olmayan (15) kâfirdür. Pes zâhir oldı ki kün tevķit içündür (23b).

İnsanlar sorgudan sonra müminlerse cennete, kâfirlerse cehenneme konurlar ve orada ebedî kalırlar. Ancak asi Müslümanlar bir süre cehennemde kaldıktan sonra cennete girerler:

(6) Ma‘nâ-yı kelâm budur ki su’âlden sonra küffârı (7) cehenneme qorlar. Ve hergiz cehennemden hâlâş bulmazlar. Ve (8) mutî‘ u münķâd olan Müsülmânları cennete qorlar. (9) Ve ebedî andan çıkarmazlar. Ve ‘âşiler cehenneme emr olunur. (10) Günâhları miķdârınca cehennemde tururlar. Şonra (11) cehennemden çıkup cennete girürler. Şimdi ma‘lûm (12) ola ki cennet ü cehennem el-ân maħlûķlardur (66a).

İnsan ilmi ve gayreti sayesinde cenneti elde edebilir:

Ve biş kısmı kesb ü (3) ictihâdiledür: ‘İlm ü kitâbet ve ata binüp inmek ve (4) cennete girmek ve cehennemden qurtılmaq (352b).

Müellif eserde cennetin yaratılmış olduğunu ve “şu an” var olduğunu delilleriyle ispata çalışır. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’nın cennette kalmış olması cennetin varlığının ispatıdır. Cennet arşın altında ve yedi göğün üstündedir:

Pes lâzım gelür ki (1) el-ân mevcûd olalar. Ve hem Hâzret-i Âdem ve Hâvvâ’nuñ kışşası (2) ve cennetde olan ser-güzeşleri cennetüñ el-ân mevcûd (3) olmasına dâlldür. Ammâ mekânlarınuñ ta‘yinine naşş-ı şârîh (4) vârid olmamışdur. Lâkin ekşerî bunuñ üzerinedürler (5) ki cennet ‘arş altında yidi qatlu gök üstindedür. (6) Li-ķavlihi Te‘âlâ: “İnde sidreti’l-muntehâ ‘indehâ cennetu’l-me’vâ.”³⁹ (7) Ve ķavlihi ‘aleyhi’ş-şalavâte ve’s-selâmu: “Sakfu’l-cenneti (8) ‘arşu’r-raħmâni ve inne’n-nâre taħte’l-erâzin”⁴⁰ (66a-66b).

4.10.10. Cehennem

Cehennem “Dinî inanışlara göre, dünyada günah işleyenlerin öldükten sonra ceza görecekleri yer, tamu” anlamına gelir (TS, E.T. 01.02.2021). Cehennem kâfirlerin ebedî kalacağı yerdir. *Kur’ân*’da cehennem için nâr, lâzâ, sâ’îr, sakar, hutâme ve hâviye

³⁹ “Sidretü’l-Muntehâ’nın yanında. Me’va cenneti onun (Sidre’nin) yanındadır” (Necm, 53/14-15).

⁴⁰ “Cennet semada, cehennem yerin altındadır” (Hâkim, Müstedrek, 4/568; Keşfü’l-Hafâ, 1/281; Kenzu’l-Ummâl, H. No: 39773; Beyhakî, Şuâbu’l-İmân, 2/244.).

kelimeleri kullanılır. Cehennemın sıfatları genellikle ateşe ait sıfatlardır. Bazı rivayetlere göre yedi cehennem vardır. Cehennemın üzerinde sırat köprüsü vardır (Pala, 2009: 85).

Eserde bir hadiste cehennem kötü amelli kimselerin ve zalimlerin yurdu olarak tarif edilir:

“Hiçbir beg yokdur illâ ki kıyâmet gününde anı (2) hazır iderler ve elleri boynında bağludur. Pes eger (3) ol begün ‘ameli şâlih’dür ve halk içinde ‘adl (4) itmişdür. Elini açarlar. Ve eger ‘ameli yaramaz olup (5) zulm üzre imiş kayd u bendini dağı ziyâde idüp (6) cehenneme göndürürler” (95b).

Cehennem kâfirlerin ebedî mekânı, asi müminler içinse gelip geçici bir uğraktır:

Ve cehennemün ehli cehennemde ebedî kalsalar gerek. (17) Meger mü’min ‘âşî ki cehennemde ma’şiyeti miqdârınca (1) ‘azâb çeküp sonra ‘afv tärîkiyle veyâhüd Resûlu’llâh’uñ (2) şefâ’ati sebebiyle hâlâş bulup ehl-i cennet olsa gerek (3) şalla’llâhu ‘alâ-nebiyyen Muhammedin ve ‘alâ-âlihi ve sellem (68b-69a).

Müellif cennet ve cehennemın yaratılışı ve mevcut olması meselesine de değinir.

Cennet ve cehennem geçmişte yaratılmış ve hâlen mevcuttur. Onların varlığı ve mevcudu kesindir ancak yerlerini tayin etmek güçtür:

Pes lâzım gelür ki (1) el-ân mevcüd olalar. Ve hem Hâzret-i Âdem ve Havvâ’nuñ kışşası (2) ve cennetde olan ser-güzeştleri cennetün el-ân mevcüd (3) olmasına dâlldür. Ammâ mekânlarınuñ ta’yinine naşş-ı şârîh (4) vârid olmamışdur. Lâkin ekşeri bunun üzerinedürler (5) ki cennet ‘arş altında yidi katlı gök üstindedür. (6) Li-ķavlihi Te’âlâ: “İnde sidreti’l-muntehâ ‘indehâ cennetu’l-me’vâ.”⁴¹ (7) Ve ķavlihi ‘aleyhi’s-şalavâte ve’s-selâmu: “Sakfu’l-cenneti (8) ‘arşu’r-raḥmâni ve inne’n-nâre taḥte’l-erazîm”⁴² (66a-66b).

Eserde cehennem yerine “dârü’l-bevâr” ifadesi de kullanılmıştır. Şakîk-i Belhî Hârûnürreşîd’e nasihat ederken Allah’ın emrettiği şekilde amel etmezse cehenneme ilk gidenlerden olacağını ifade eder:

“Sen anı maḳtülün velîsi izniyle bu kılıcıla katlı (4) idesin. Ve eger Hâķ Te’âlâ saḡa emr itdüğü (5) nesnelere ‘amel itmezsin dârü’l-bevâruñ müteķaddimi (6) ve ehl-i nâruñ muķaddemi sen olursın” (99b).

4.11. İbadetle İlgili Mefhumlar

4.11.1 Abdest, Gusül

Namazın farzlarından olan abdest eserde dört yerde namaz kılacak kişinin abdest aldığını belirtmek üzere kullanılır (129b, 137a, 236b). Eserde bir yerde abdest için Arapça “vuzû” sözcüğü de kullanılır. Sırat köprüsünün altıncı aşamasında insan gusül ve

⁴¹ “Sidretü’l-Muntehâ’nın yanında. Me’va cenneti onun (Sidre’nin) yanındadır” (Necm, 53/14-15).

⁴² “Cennet semada, cehennem yerin altındadır” (Hâķim, Müstedrek, 4/568; Keşfü’l-Hafâ, 1/281; Kenzu’l-Ummâl, H. No: 39773; Beyhakî, Şuâbu’l-İmân, 2/244.).

abdestten suale çekilir (65b). Gerekli hallerde tüm vücudun yıkanması esasına dayanan gusül abdesti eserde üç yerde zikredilir. Cuma günü ibadete başlanmadan evvel gusül abdesti alınması tavsiye edilir (11a). Sırat köprüsünün altıncı aşamasında insan gusül ve abdestten suale çekilir (65b). İbn Abbâs, rüyasında Hz. Ömer’i gusül abdestini almış ve peştamala sarınmış olarak gördüğünü ifade eder (96b).

4.11.2. Namaz

İslam’ın beş şartından biri ve Müslümanların belli zaman veya durumlarda Allah’a karşı yerine getirdikleri ibadettir (Pala, 2009: 349). Abdullâh b. Ömer’in rivayet ettiği bir hadise göre İslam beş huy ve haslet üzerinedir. Bunlardan biri beş vakit namazı farz olduğu şekilde kılmaktır (3b-4a). Namaz kul ile Allah arasındadır (4b). Gazâlî, hükümdara Allah’ı anması için nasihatte bulunurken sabah namazını cemaatle kıldıktan sonra kelime-i tevhid çekmesini önerir. Allah’ı zikredip kendi yazdığı kitabı okuduktan sonra dört rekât namaz kılmasını tavsiye eder (11a-11b). Sırat köprüsünün ikinci aşamasında kişi namazdan sual edilir. Namazlarını tam kılanlar sıratı rahatça geçerler (11a-11b). Hiç gölge bulunmayan kıyamet gününde Allah’ın gölgelendireceği yedi kişiden biri namaz kılan kişidir:

Ve üçüncü bir kişi ki ehl-i bâzâr ola (15) ve dükkânında iken gönli mescide müte‘allik ola ki: (16) “Kaçan namâz vakti gelür ki namâza varayın” (91b).

Müellif, adil olmanın önemini de namaz üzerinden anlatır. Adil padişahın bir vakit namazı, sıradan birinin yetmiş bin rekât namazına denktir. Konuyla ilgili hadis şöyledir:

“Şol Allâh hakkı (4) için ki Muhammed’ün nefsi anuñ qabza-i kudretindedür (5) ki ‘âdil pādşâhuñ ‘ameli göge ref’ olınuğı vaqt (6) dükeli ra‘iyyetüñ ‘ameli miqdârı olsa gerek. Ve her namâz (7) ki pādşâh-ı ‘âdil kıılır sâ’ir kimesnenüñ yitmiş (8) biñ rek‘at namâzı miqdârı olsa gerek” (92b).

İdareci olan kişi için halktan birinin sıkıntısını gidermek, yüz bin rekât nâfile namazdan daha üstündür:

Zirâ ki (13) ehl-i hâcetüñ bir hâcetini kaçâ eylemek yüz biñ (14) rek‘at nâfile namâzını edâ eylemekden efdâldür (116b).

Eserde namazın önemi ve fazileti hakkında pek çok örnek vardır (94b, 112a, 129b, 137a, 272b, 287a, 293a, 377a-377b, 379a-379b, 380a).

4.11.3. Oruç

İslam'ın beş şartından biri olan oruç için edebiyatımızda Arapça “savm” ve Farsça “rûze” sözcükleri de kullanılır. Ramazan orucu İslam'ın beş şartından biridir (4a). Sırat köprüsünün üçüncü aşamasında kişinin oruçtan sual edileceği belirtilir (65b). Müellif, oruç için “savm” sözcüğünü de kullanır. Cuma gününün önemi anlatılırken cuma günü mümkünse perşembeden başlanarak oruç tutulmasını önerir:

Ve çünkü cum'a (2) günü sâ'ir eyyâmdan 'ibâdet için taḥşîş eyledüñ gerek (3) ki gicesinden şavma niyyet idesin. Ve eger pençşinbe (4) gününü bile koşup şâ'im olursañ daḥi evlâ ve aḥrâdur (11a).

4.11.4. Zekât

Zekât “zenginlerin sahip olduğu mal ve paranın kırkta birinin dağıtılmasını öngören, İslam'ın beş şartından biri”dir (TS, E.T. 06.06.2020). Zekât vermek İslam'ın beş şartından biridir. Gücü yeten kişi malının zekâtını vermelidir. (4a). Zekât kul ile Allah arasındadır (4b). Sırat köprüsünün dördüncü aşamasında kişi zekâtтан sorguya çekilir (65b). Eserde zekât, cömertlikle ilgili iki yerde örnek olarak kullanılır (268b, 376a).

4.11.5. Hac

“Müslümanlarca zilhicce ayında Mekke'de yapılan Kâbe'yi ziyaret ve tavaf ibadeti” olarak tanımlanan hac İslam'ın beş şartından biridir (TS, E.T. 06.06.2020). Eserde İslam'ın şartları arasında sayılır. İmkân sahibi olanlar ömründe bir defa hacca gitmelidir (4a). Hac Allah'la kul arasındaki ibadetlerden biridir (4b). Kişi sıratın beşinci aşamasında hac ve umreden sorguya çekilir (65b).

4.11.6. Umre

Umre ibadeti “hac mevsimi dışında Kâbe'yi ve Mekke'nin öbür kutsal yerlerini ziyaret etme”dir (TS, E.T. 06.06.2020). Müslümanlar sırat köprüsünün altıncı aşamasında hac ve umreden sorguya çekilecektir (65b).

4.11.7. Mescit

“Minaresiz, küçük camiler” (TS, E.T. 06.06.2020) olan mescitler İslam dini için önemli ibadet yerleridir. Eserde aktarılan bir hadiste gönlü mescide bağlı olan kişinin kıyamet günü Allah tarafından gölgelendirileceği kaydedilir (91b). Mescitler ibadet mekânı olmanın yanında halka hitap edilen, hutbelerin verildiği mekânlar olarak da anılmıştır (293a, 294b).

4.11.8. Kible

Kible kelimesi eserde “namazda yönelinen Kâbe tarafı” (Pala, 2009: 269) anlamıyla “kıbleden yüz çevürmeyüp (11a), kible tarafına teveccüh idüp (284b)” şeklinde kullanılmıştır.

4.11.9. Gaza

Gaza, din uğruna yapılan savaştır (Pala, 2009: 164). Eserde gaza kelimesi fetih ve sefer anlamıyla da kullanılmıştır. Sâsânî Hükümdarı Hânî Rûm tarafına gaza niyetiyle asker çeker:

(6) Cüvân-merd ve kerîmetü'n-nefs (7) ve şâhib-siyâset ve ehl-i firâset h`âtün idi. (8) Rûm tarafına ğazâ niyyetine leşker çekdi. Ve çok fetĥler (9) eyledi. Ve şonra Bâbil vilâyetine gitti (172b).

Hz. Peygamber'in gazaya niyetlendiğinde bunu bir sır gibi sakladığı ifade edilir. Müellif, hükümdarların bu durumu örnek alması gerektiğini kaydeder:

Ve Hâzret-i Resûl (17) şalavâtu'llâhi `aleyhi ve selâmuh her bâr ki ğazâya veyâ bir âĥer (1) emre lâ-şürü` ide idi. Hiç eĥad tuymazdı. Meger kim müşâvere (2) için ba`zı şahâbe-i kirâma diyeydi. Pes şimdi `ümerâ-yı (3) ümmete ve `ulemâ-yı şer`ate vâcib ve lâzımdur ki Resûlu'llâh'ı (4) sünnetini pîşe ve ketm-i sırrı endîşe idinelir (328a-328b).

Hz. Peygamber'le eşi Ümmü Seleme arasında geçen bir konuşmaya göre gazaya gitmek erlerin amelidir:

Hâzret şalla'llâhu (5) `aleyhi ve sellem buyurdı kim: `Yâ Ümmi Seleme! Niçün (6) namâzı cemâ`atile kılmazsın? Ve niçün cum`a namâzını (7) kılmazsın? Ve niçün ĥacc itmezsin? Ve niçün ğazâya (8) varmazsın? Ve niçün *Kur`ân* ĥatmini itmezsin? (9) Ümmi Seleme eyitdi kim: `Yâ Resûlu'llâh buyurdukları (10) erlerüĥ `amelleridür. H`âtün kişilerüĥ `ameli degüldür (377a).

4.11.10. Ezan, Dua

Ezan Müslümanlıkta namaz vaktini bildirmek için müezzinin yüksek sesle yaptığı çağrıdır (TS, E.T. 02.02.2021). Eserde şefaât konusu anlatılırken ezan duasının mahiyetinden şu şekilde söz edilir:

Ve bu şefâ`ate şefâ`at-i kübrâ dirler. Ve Maĥâm-ı (12) Maĥmûd budur. Nitekim her ezândan şonra Hâzret için (13) bu mertebeyi du`âyıla dilemek bize sünnetdür ki “Ve âb`aşhu (14) makâmen maĥmûden ellezî ve`adtehu”⁴³ (72a).

⁴³ “Onu, vadettiğin Makam-ı Mahmûd üzere dirilt.”

Dua, bir şeyin olmasını veya olmamasını, kulun Allah'ı methederek ve kendi acizliğini belirterek Allah'tan istemesidir. Dua; sıkıntısı, derdi, ihtiyacı olanlar için kurtuluş makamıdır (Pala, 2009: 124). Eserde dua kelimesine sıkça yer verilir. Kişiler ihtiyaçları, istekleri yahut korkuları ile ilgili duaya başvurur. Dua etmesi ile anılanların başında Hz. Peygamber gelir. Müellif, onun kabir azabından korunmak için sık sık "mübarek duası"nda bu konuyu andığını kaydeder (55b-56a). Abdullâh b. Ömer'den aktarılan rivayette Abdullâh kendisinin ve ailesinin öldükten sonra babası Ömer'i rüyalarında görmek için dua ettiğini ifade eder (96b). Eserde anne baba duasının önemi Hüşeng'in kendisine korkup korkmadığını soran dedesi Keyümers'e cevabı ile gösterilir:

Keyümers eyitdi ki: "İy Hüşeng! Babañ (2) düşmenlerinden korkmaz mısun ki tenhâ seyrâna gidersin?" (3) Hüşeng cevâb virdi ki: "Bir kimesne ile ki (4) atasınñ du'âsı ve Tenğrisinñ 'inâyeti bile ola neden (5) kırkar?" (153a)

Eserde dua "hayır dua" ve "beddua" olarak da anılır. Kâdî, üzüm bağını emanet ettiği Mübârek'in haram olacağı düşüncesiyle üzümlerinin tadına bakmadığını görünce ona hayır dua eder:

Qâdî didi kim: "Niçün (16) tıtmadıñ?" Mübârek eyitdi kim: "Sen beni muhâfazat (17) için bu bâğda kodañ kırık yimek ve tıtmak için komađıñ. (1) Hıyânet idecek degülem." didükde Qâdî bu hâlden (2) ta' accüb idüp Mübârek haqqında hayr-du'â (3) eyleyüp bildi kim 'azizü'l-'aql kimesnedür (372b-373a).

Hız. Üzeyr, Zerdüş'tün getirdiğı dinin ahlaksız hükümleri sebebiyle öğrencisi Zerdüş'te beddua eder. Üzeyr'in duası sonucunda Zerdüş cüzzam illetine yakalanır:

Ve ol kitâbda (2) kız kırındaşñ ve ananñ tezvîcini câ'iz görmişidi. (3) Ve şarâba helâl dimişidi. Ve hatnesizliğı tecvîz itmışidi. (4) Ve bu Zerdüş 'Üzeyr'ün şakirdi idi. 'Üzeyr ile muhâlefet (5) itdi. Ve 'Üzeyr aña bed-du'â eyledi. Haq Te'âlâ Zerdüş'te (6) cüzzâm 'illetini virdi. Benî İsrâ'il anı redd itdiler (170a).

4.11.11. Kâbe, Tavaf

Kâbe Mekke'de bulunan ve hicretten (622) sonra, Müslümanların kiblesi olarak belirlenen kutsal binadır. Kâbe bugünkü yerine Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâ'il tarafından inşa edilse de Hz. Âdem zamanında mevcut olduğuna inanılır. Rivayete göre Kâbe, Nûh Tufanı'ndan önce göğe çekilmiştir. Tufandan sonra Nûh Peygamber tarafından eski yerine inşa edilmiştir (Pala, 2009: 245). Eserde Kâbe'den "Mekke-i Müşerrefe" adıyla söz edilir. Hz. İbrâhim'in "Mekke-i Müşerrefe"yi bina ettiği sırada İskender-i Zülkarneyn'in ziyareti ve tavafı anlatılır:

Ve ol (13) zemān ki Hāzret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām Mekke-i (14) Müşerrefe’yi binā itmişdür. Zü’l-Ķarneyn maşrık vilāyetine (15) gitmişidi. Şonra maşrıktan rüçü‘ idüp mağrib tarafına (16) gittükde Mekke-i Müşerrefe’ye üç günlük yol kalmışidi (17) ki İskender atından inüp cümle ‘askerile yayan Mekke-i Müşerrefe’ye (1) gidüp İbrāhīm Hāzretleri’ni ‘aleyhi’s-selām ziyāret eylediler. (2) Ve Mekke’yi tavāf idüp üç gün Hāzret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām (3) İskender’i ve cümle leşkerini ziyāfet eyledi (175b-176a).

4.11.12. Günah, Tevbe

Eserde günahların ahirette cezalandırılacak olması sebebiyle kimsenin günah işlemek istemediği ifade edilir. Bu durum, kıyamet gününde ruh ile bedenün günahın suçunu birbirlerinin üzerine atmasını konu edinen bir hadisle anlatılır:

“Kıyāmet gününde cemī‘ maḥlūkāt arasında (10) huşūmet olsa gerek. Hattā rūḥıla cesed Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ (11) katında huşūmet idüp rūḥ diye ki: “Yā Rabbī ben (12) ḥöd senün emründen peydā olmuş bir rūḥ idüm. Beni (13) bu cesed içinde sen vaz‘ eyledün. Benüm ne günāhum vardır (14) ki baña ‘azāb itmek dilersin?” Cesed daḡı diye (15) ki: “Yā Rabbī ben bir cemād cesed idüm. Beni ḥaḳ eyledün (16) ve bu rūḥ baña od gibi dāḡil oldı. Pes ben anuḡıla (17) ṭururıdum. Ve anuḡıla otururıdum. Ve anuḡıla gideridüm (1) ve anuḡıla gelüridüm. Benüm ne suçum vardır ki beni (2) ta‘zīb idersin?” (50b-51a)

Eserde günahın bir cezası olduğu gibi affının da olduğu, günah işleyen kişilerin cehennemden sonra cennete gideceği vurgulanır (66a, 70a). Affedilmeyen tek günahın şirk olduğu kaydedilir. Günah işleyen kişinin dünyada iken affedilmesinin yolu tövbe etmekten geçer. Kişinin günahlarının tövbe ile affedileceği Nisâ suresinin 110. ayetinde⁴⁴ de belirtilmektedir:

“Zulm üç (9) dürlüdür. Birisi oldur ki şāḡibi yarlıḡanmaz. Ve ikincisi oldur (10) ki dā‘im kalmaz. Ve üçüncüsü oldur ki şāḡibi yarlıḡanur. (11) Ammā ol zulm ki şāḡibi yarlıḡanmaz oldur ki Ḥaḳ Te‘ālā’ya (12) şirk getüresin. “İnne’s-şirke le zulmun ‘azimün.”⁴⁵ “İnne’llāhe lā-yaḡfiru (13) en yuşrake biḡi.”⁴⁶ Ve dā‘im kalmayan zulm oldur ki ḥaḳ birbirine (14) iderler. Ve şol zulm ki şāḡibi yarlıḡanur ḳuluḡ zulmidür. (15) Nefsi üzerine günāḡlar işleye şonra dönüp tevbe eyleye. (16) Ḳavluhu Te‘ālā: “Ve men ya‘mel sü‘en ev yazlim nefsehü şumme (17) yestaḡfiri’llāhe yecida’llāhe ḡafüren raḡimā.”⁴⁷ (274b).

4.11.13. Küfr, Kâfir, Münkir, Müşrik

Dini inkâr etme anlamına gelen küfr imanın zıddı olarak görülür (Pala, 2009: 280). Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayan küfür ehline kâfir adı verilir. Ancak edebiyatımızda kâfir sözcüğü Müslüman olmayanları kapsayacak şekilde kullanılır (Pala,

⁴⁴ “Kim bir kötülük yapar, yahut kendine zulmeder, sonra da Allah’tan bağışlama dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur” (Nisâ, 4/110).

⁴⁵ “Hani Lokmân oğluna öğüt vererek şöyle demişti: ‘Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü **ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür**’” (Lokmân, 31/13).

⁴⁶ “**Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz.** Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a ortak koşan, kuşkusuz, derin bir sapıklığa düşmüştür.” (Nisâ, 4/116)

⁴⁷ Ayetteki “ḡafüren raḡimā” ifadesi tüm nüshalarda “tevvāben ḡafūrā” şeklinde yazılmıştır.

2009: 248). Eserde “İnkâr eden, kabullenmeyen” anlamına gelen münkir (Parlatır, 2006: 1184) ile “Allah’a ortak koşan” anlamındaki müşrik (Parlatır, 2006: 1209) de küfür ve kâfirle birlikte iman ve müminin zıddı olacak biçimde kullanılmıştır.

Müellif, Haccâc b. Yûsuf’un “Küfr nedir?” sorusuna İbn Kuteybe’nin verdiği cevabı aktarır. Küfür, dünya ile şâd olup Allah’ın rahmetinden ümit kesmektir:

Bir gün Haccâc’uñ (9) meclisinde hazır olup Haccâc bin Yûsuf andan (10) su’âl eyledi ki: “Me’l-küfr? Küfr ne nesnedür?” İbn-i (11) Kuteybe buyurdu kim: “Kemâl-i mertebede dünyâyıla şâd (12) olup Allâh Te’âlâ’nun rahmetinden nevmîd olmağdur” (359b).

Eserde “Allah’a kâfir olan” kişi yolunu kaybetmiş ve kara yüzlü olarak tarif edilir:

Ve her kimesne ki Hağ Te’âlâ Hazreti’ne kâfir (3) olur ve melâ’ikenüñ vücüdınınkâr ider. Ve kitâblarun hağikatini (4) inkâr ider. Ve peygamberleri taşdik itmez. Ve haşr u neşr-i cismânîyi (5) inkâr ider. Pes taşşik budur ki gâyetile gümrâh ve rû-siyâhdur (3a).

Kâfir olan kişi cennete giremez, onun yeri cehennemde “siccîn”dir:

Siyâğ-ı âyetden (13) lâzım gelür ki her kimesne ki sevgülüsini infâk eylemeyecennete hergiz (14) dâhil olmaya. Ve hâl budur ki ebedî cennete dâhil olmayan (15) kâfirdür (23b). (...) ‘Âdet-i müstemirre budur ki hayât ardınca (6) mevt hâşıl olur. Şonra rûh eger mü’minün ise (7) ‘urüc idüp cennet-i me’vâ içinde yeşil kuşlarun (8) havşalasında haşre değin mesken idinür. Ve eger (9) kâfirün ise siccinde temkîn bulur (49a).

Kâfir ve müşrikler Allah’ı unutup dünyaya dalan kişilerdir. İbrâhim suresinin 3. ayeti ile Yûnus suresinin 7 ve 8. ayetleri de bu konuyla ilgilidir:

Ve firğa-i ahire ki cezîrede (12) kaldılar ve helâk oldılar. Kâfirler ve müşriklerdür (13) ki Allâh Te’âlâ’yı ve âhîreti unutmışlardur. (14) Ve bi’l-küllîye kendülerini dünyâyâ teslim (15) eylemişler. Nitekim Hağ celle ve ‘alâ anlarun hağkıında buyurur (16) ki: “Ellezîne yestehîbbüne’d-dünyâ (17) ‘ale’l-âhîreti.”⁴⁸ el-Âyet. Ve dağı buyurur ki: “İnne’llezîne lâ-ycerüne liğâ’enâ ve rezû bi’l-hayâti’d-dünyâ ve’ıme’ennu bihâ.”⁴⁹ (130b).

Allah kendisini inkâr eden kâfirler hususunda peygamberleri uyarmış, kâfirleri yumuşak sözlerle dine davet etmelerini buyurmuştur:

Pes kaçan ki Allâh Te’âlâ kâfir (10) kulı için peygamberlerine emr eyledi kiyumşak sözile anı dine (11) da’vet ideler. Nâs için ahşer ve evlâ ve ahırâ ve a’lî (12) oldur ki Hağ Te’âlâ’nun mü’min kullarıyla kavllerini leyyin ideler (324b).

⁴⁸ “**Dünya hayatını ahirete tercih edenler**, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler” (İbrâhim, 14/3).

⁴⁹ “**Şüphesiz bize kavuşacağımı ummayan ve dünya hayatına razı olup** onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile âyetlerimizden gafil olanlar var ya işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir.” (Yûnus, 10/7-8)

4.11.14. Büt-Perest

Büt (put) Allah'a inanmayan bazı toplulukların taş, çamur gibi malzemelerden yaparak taptıkları heykel, büst ikon tarzı şeylerdir. Edebiyatımızda genellikle güzellik yönüyle sevgili büte benzetilir (Zavotçu, 2013: 143). Büte tapan kişilere de büt-perest (putperest) adı verilir. Eserde Peyûrased'in ve Hz. Nûh'un kavminin büt-perest olduğu ifade edilir (157a).

4.12 Tasavvufi Unsurlar

4.12.1. Kanaat, Riyazet, Sabır

Türkçe Sözlük'te "Elindekinden hoşnut olma durumu, kanıklık, yeter bulma, yetinme, fazlasını istememe, doyum." (E.T. 13.07.2020) anlamı verilen kanaat terim olarak "kişinin azla yetinip elinekinde razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddi imkânlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması." şeklinde açıklanmaktadır (Çağrı, 2001: 24, 289). Eserde kanaat adaletin bir şartı olarak görülür. Müellif, hükümdara kanaat üzere yaşamasını nasihat eder:

‘Adl ü inşâfuñ yidinci (17) aşlı budur ki nefşüñi şehevâtu ve’z-zâtilehü mu‘tâd (1) itmeyesin. Ya‘nî elbise-i fâhireyi her zemân geymek ve eṭ‘ime-i (2) lezîzeyi her ân yimek ve gice gündüz şehvet sürmege dürişmek (3) ‘âdet idinmeyesin. Belki cemî‘ evkâde ve cemî‘ eşyâda (4) ḳanâ‘at üzre olasın. Zirâ ki ḳanâ‘atsiz ‘adâlet olmaz. (5) Ve ‘adâletsiz şehevât elinden ḫalâş bulunmaz (117a-117b).

Eserde kanaat "sabır", ginâ ise "kanaat" olarak açıklanır:

Haccâc eyitdi kim: "Ḳanâ‘at (6) nedür?" Buyurdı kim: "Açlığa ve cıblaklığa şabr (7) eylemekdür." (360a) (...)Yine su‘âl (9) olındı kim: "Ġinâ nedür? Ve ‘ışk nedür?" Buyurdı ki: "Ġinâ (10) ḳanâ‘at ve rızâdur. Ve ‘ışk rûḫuñ marâzıdur. Ve (11) ḫasretde ölmekdür" (356a).

"İdman, eğitime, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici şeylerden uzak kalmaya, zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştıрма." olarak tanımlanan riyazet (Uludağ, 2012: 297) eserde nefis terbiyesinin ve ahlakı güzelleştirmenin yolu olarak tarif edilir:

Eflâtûn (10) i‘tirâf idüp buyurdı ki: "Ḥakîm-i Hindî ‘ilm-i firâsetde (11) kâmil kimesnedür. Ve buyurduğı şıfât-ı zemîmeler benüm (12) nefşümde mevcûd idi. Ammâ riyâzet ve taşfiye ve ehl-i (13) kemâlûñ ḫizmeti sebebiyle cemî‘ evşâf-ı zemîmeyi aḫlâk-ı (14) ḫamîdeye tebdil itmişem. Pes ma‘lûm oldı ki tebdil-i (15) aḫlâk mümkindür (215b).

Sabır kelimesi tasavvufi olarak “Başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanmamak, yakınmamak, kendini acındırmamak” biçiminde tanımlanır (Uludağ, 2012: 302). Eserde, sabır öfkeyi yutmak ve istemediğin durumlara katlanmak olarak tarif edilir. Allah’ın rızasını kazanmak sabır yolundan geçmektedir. Kısa dünya hayatında gösterilen sabır kişinin ahiret nimetlerine ulaşmasını sağlar:

Yine su ’âl itdi kim: “Me’r-rıza? Rıza ne nesnedür?” (14) Buyurdı kim: “Allâh Te’ âlâ’nuñ kazâsı ile kâni’ olup (15) mekârih üzre şabr eylemekdür.” (...) “Me’ş-şabr? Şabr nedür?” Buyurdı kim: “Öykeyi yutmaq (17) ve dilemedügün yükini çekmek.” (359b). Pes âhîret-i bâkî için dünyâ-yı fâniyi tercih eylemek (6) ‘âkıl kimsenüñ işi degüldür. Belki ‘âkıl oldur ki (7) bu bir iki günün niķmetine şabr eyleyüp âhîretün (8) ni’metine t̄alib ve nefis ü şeytâna ğâlib ola (122a).

4.12.2. Nefs

Nefs; ruh, öz varlık, zat anlamına gelir. Tasavvufi düşüncede nefis kulun kötü huylarını ve amellerini temsil eder (Pala, 2009: 355). Buna göre nefsin yedi mertebesi vardır. Bu yedi mertebe kişinin Allah yolundaki durumunu ve ilerlemesini gösterir:

“1. Nefs-i emmâre: İnsânı kötülüğe sevk eden nefis. 2. Nefs-i levvâme: Yaptığı kötülükten pişman olan ve hayra yönelen nefis. 3. Nefs-i mülhimme: Allah tarafından iyilik ilham edilen ve kötülüklerden arınmış olan nefis. 4. Nefs-i mutmainne: İmânda hata yapmayacak derecede kötülüklerden uzaklaşmış olan nefis. 5. Nefs-i razıyye: Allah’tan razı olan nefis. 6. Nefs-i marzıyye: Allah’ın kendisinden razı olduğu ve rızâsını verdiği nefis. 7. Nefs-i sâfiyye veya zekiyye: Kötülüklerden tamamen arınmış olan nefis” (Pala, 2009: 355).

Eserde nefis kelimesi hem sözcük hem terim anlamıyla kullanılmıştır. Allah’ın “kendi nefsi”ni semî’ ve basar olarak tanımladığı aktarılır:

(13) Ve Hâķ celle ve ‘alâ kendü nefsinı sem’ ü başarıla vaşf idüp Kelâm-ı (14) Mecîd’de mevâzi’-i ‘adîdede zıkr itmişdür (32b).

Allah’ın insanı yaratması anlatılırken nefis sözcüğü “beden” anlamında kullanılır:

Gerek Âdem’ün rûhı olsun (13) gerekse ‘îsâ’nuñ rûhı olsun gerekse cemî’ benî (14) Âdem ve hayvânun rûhı olsun. Ğâyeti bu ki teşrîf ü (15) ta’ zîm için kendü nefsinı rûhı izâfe idüp ba’ zı (16) mevâzi’de buyurmuşdur ki: “ve nefâhtu fîhi (17) min-rûhı”⁵⁰ (49a).

Eserde nefis kelimesi “insan” anlamıyla da kullanılmıştır. Haksız yere bir “nefs”i öldürenin hükümdar tarafından ölümle cezalandırılması tavsiye edilir:

⁵⁰ “Onu şekillendirip içine **ruhumdan üflediğim** zaman onun için saygı ile eğilin” (Sâd, 38/72).

Ve her kimesne ki bir nefsi “bi-ğayrin haqqin”⁵¹ katl (3) eyleye. Sen anı maqtülün velisi izniyle bu kılıcıla katl (4) idesin (99b).

Eserde nefis tasavvufi anlamıyla kötülüklerin kaynağı olarak şeytanla birlikte zikredilir:

Belki ‘ākil oldur ki (7) bu bir iki günün niğmetine şabr eyleyüp āhıretün (8) ni‘metine t̄alib ve nefis ü şeytāna ğalib ola (122a).

İnsanı kötü işlere yönlendiren, Allah’tan uzaklaştıran nefis “nefs-i şüm” olarak adlandırılır:

(2) Ve nefsiñün hevāsında şarf ve ziyādeye tama‘ idesin. (3) Ve şükr-i ni‘met itmeyüp küfrānu’n-ni‘me olasın. Niçün (4) beni sögersin? Nefs-i şümüñ söğseñ ki beni senün (5) düşmenlerün için alıçodı (139b).

İnsanın kendi nefisini tanıması ve sırrını saklaması insan için son derece zordur. İnsana kendi nefisinden daha yakın hiç kimse yoktur. İnsan, dostlarına sırrını emanet ederken nefsinin bile kendi sırrını tutmadığını göz önünde bulundurmalıdır:

Ve ba‘zı hükemādan su‘āl olıduğda ki: “İnsāna (16) ğāyet müşkil ne nesnedür?” Cevābında dimişdür ki: (17) “Nefsini bilmek ve sırrını şaqlamağ” (328b). (...) “Ol kişidür (2) ki düşmeden şaqladığını dostına dimeye. Zīrā ki şāyed (3) ol dostuñ dağı bir dostı ola. Veyā ol dost bir gün (4) düşmen ola ki varup sırruñ düşmene iriše. Ve egerçi ki (5) dostdur. Lākin nefsiñden aqreb h̄ōd degüldür çünkü (6) kendü sırruña nefsiñ mütehammil olmadı. Ve şaqlamadı. Aqer kimesne (7) taħammül itmek ve şaqlamağ ba‘iddür.

4.12.3. Bâtin, Zahir

Bâtin, “iç, gizli, derûn, iç nihan, gizli âlem” zahir ise “dış, bir şeyin görünen tarafı” anlamına gelir (Uludağ, 2012: 67, 389). Birbirinin zıddı olan bu iki kavram tasavvufta birlikte kullanılır. Zahir sözcüğü eserde bedenle birlikte dış görünüş anlamında kullanılır:

İkinci kısım ki bedene ve (6) zāhire müte‘allikdür. İki nev‘ üzredür. Birisi oldur ki lisāna (7) müte‘allikdür. Ve aqa kavli dirler. Ve birisi fi‘lîdür ki sâ’ir a‘zā (8) ve cevārihe müte‘allikdür. Ve bu iki nev‘ imānuñ zāhirine ki İslām’dur (9) müte‘allikdür (3b).

Eserde zahir, dış görünüş anlamının yanında “görüldü, anlaşıldı ki” anlamıyla sıkça kullanılır:

Pes bu kelāmdan zāhir oldı ki vācibün zātı ve şifātı (12) kendüendür. Ve her nesnenün vücūdı vācibü’l-vücūdandır (15a). Pes çün bu üç kısım bātıldur. Zāhir oldı ki Haq Te‘ālā (17) mekân u cihet ü hayyiz ü hālā vü melādan münezzeħ ve müberrādur (18b).

Zahirin eserdeki bir başka anlamı da açık, anlaşılırdır:

⁵¹ Haksız yere.

Bir cüzvi ‘aql u (8) fehm sebebiyle kim Emîrû’l-Mü’minîn katında zâhir ü bâhir (9) oldu. Sâ’ir ebnâ-yı cinsümden benüm mertebemi (10) erfa’ kı lup beni bir dereceye yitişdüirdi kim (11) himmetüm aña yitişmemişidi (366b).

Eserde bâtın “iç” anlamıyla kalple birlikte kullanılır:

Ve ‘ibâdetden murâd Allâh Te‘âlâ’nuñ evâmirini tutup ve (9) nevâhîsinden ictinâb idüp ve enbiyâ vü rusul vâsıtasıyla (8) irsâl itdügi nesnelere mutâba‘ atdur. Ve ol iki kısım üzredür. (9) **Bir kısmı** kalbe ve bâtına müte‘allikdür. Ve pes ol i‘tikâd (10) ve imânuñ bâtınıdır (2b).

Eserde, yalnızca bir yerde zahir ve bâtın birlikte kullanılır. Müellif, insanın zahir ve bâtın olmak üzere iki yönü olduğunu kaydeder. İnsanın zahirinin, bâtınına dair fikir verdiğini söyleyerek kıyafetname bölümünü yazmasının gerekliliğini açıklar:

Ve insânuñ bir zâhiri (12) vardur. Ve bir bâtını bir cism ü bir cân bir şüret ü bir sîret (13) ve insân mecmû‘ı zâhir ü bâtından ‘ibâretdür. “Ve’z-zâhiru (14) ‘invânu’l-bâtin.”⁵² buyurduğı üzre insânuñ şüret-i zâhiriyyesinden (15) sîret-i bâtınıyyesini istidlâl itmek olur. Pes (16) bu eelden bu risâlede birkaç kelime firâset ‘ilmünde insânuñ havâşş-ı (17) zâhire ve bâtınısinüñ ma‘rifetinde tañrîr idelüm tâ kim (1) ekâbir ü eşâgir için ‘âmmü’l-fâ’ide ola (211b-212a).

4.12.4. Fena, Beka

“Geçici olma” anlamına gelen fena kelimesi tasavvufî anlamıyla “kötü huyların ve davranışların yok olması”dır. “Kalıcı olma” anlamına gelen beka ise tasavvuf sahasında “Allah’ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesi ” şeklinde açıklanır (Uludağ, 2012: 70). Birbirinin zıddı olan bu iki kavram, eserde hem ayrı ayrı hem de bir arada kullanılır. Eserde dünyadaki her şeyin geçici olduğu, insanın yok olduktan sonra ancak adıyla beka sahibi olabileceği ifade edilir:

Ve her ni‘metüñ ki (16) mevt ve sâ’ir hâdisât sebebiyle fenâsı çokdur. Anuñ ‘âkil (17) katında kadri ve Haq Te‘âlâ katında haşarı yoqdur (7b). (...) Ya‘nî dünyâda (3) Âdem oğlınuñ fenâsından sonra beğâsı andan kalan (4) ism ü resmile olur (269a).

Dünyayı ahiret için bir köprü olarak tarif eden müellif dünyayla uğraşan kişinin ömrünü “fena”ya verdiğini kaydeder:

Ve dünyâ bir köprüdür ki ‘ubür için (5) vaz’ olmuşdur. Her kimse ki köpri üzerinde (6) ‘imârete meşğüldür. ‘Ömrünü fenâyâ virmiş olur (121b).

İnsanın ve dünyanın faniliğine karşılık Allah beka sahibidir, bakidir:

⁵² Zahir (dış), bâtının (için) alametidir.

Ya' nī vācibū'l-vücūd (3) ezelde vardı. Ve varlığına zevāl yokıdı. Ve ebedıdır. Ve beķāsına (4) fenā yokdur (14a).

4.12.5. Dünya

Eserde dünya konusuna geniş yer ayrılmıştır. Dünya gelip geçicidir. Dünyadaki zaman ahiretle kıyaslandığında oldukça kısadır. Kısacık dünya hayatı için ahireti terk etmek akıl kârı bir iş değildir:

Pes (17) ma' lūmuñ ola ki dünyānuñ 'iddeti āhıretün müddetine göre (1) biñden biri degüldür. Belki āhırete nisbet hiç degüldür. (2) Zirā ki āhıret nihāyetsiz ve bāķıdır. Vedünyā bī-sebāt ve fānidür (122a-122b). (...) Ma' lūmuñ olsun ki dünyānuñ (3) rāhātı birkaç gündür. Ve ekşeri ta' abıla maħlūt ve (4) naşabıla merbūtudur. Lā-aķal kemāli budur ki fānidür. (5) Pes āhıret-i bāķi için dünyā-yı fāniyi terciħ eylemek (6) 'āķil kimsenün işi degüldür. Belki 'āķil oldur ki (7) bu bir iki günün niķmetine şabr eyleyüp āhıretün (8) ni' metine řālib ve nefis ü şeytāna ğālib ola (122a).

Müellif; dünya hayatının kısılalığını, geçiciliğini, aldatıcılığını benzetme ve konuyla ilgili misallerle ayrıntılı biçimde anlatmıştır. İnsan dünyada misafirdir. Dünya ahiret için bir köprü görevindedir. İnsan varış, yerini unutarak dünya hayatıyla oyalanmamalıdır. Gazālî, dünya konusuyla ilgili *İhyâ'u Ulûmi'd-dîn*'de bir bölüm yer aldığını ve konuyla ilgili oraya başvurulabileceğini ifade eder (122b). Eserde dünyanın sihriyle insanları nasıl aldattığı on misal ile anlatılır (122b-133b).

5. Tarihî Unsurlar

'Alâî, esere *Nasihatü'l-Mülük*'ta bulunmayan ayrıntılı bir tarih bölümü eklemiştir. Eserin hem tarihle ilgili bölümünde hem de diğer bölümlerde aktarılan hikâye ve nüktelerde çok sayıda kişinin adı zikredilir. Peygamberlerin yakınları, sahabeler, yalancı peygamberler, devlet adamları, âlimler, mutasavvıflar, filozoflar; tefsir, hadis, tarih ve edebiyat sahasında eser kaleme almış müellifler *Netîcetü's-Sülük* örnek ve kaynak olarak yer alır.

5.1. Peygamberlerin Aileleri

5.1.1. Ebû Tâlib

Hz. Peygamber'in amcası, Hz. Ali'nin babasıdır. Babası Abdulmuttalib'in ölümü ve vasiyeti üzerine Hz. Peygamber'i sekiz yaşında iken yanına almıştır. Ölümüne kadar Hâşimoğulları ailesinin reisi olarak kalmıştır. Kureyş'te saygı duyulan ve sözü dinlenen biridir. Hz. Peygamber'i çok sevmiş ve iyi yetişmesi için çaba göstermiştir. Hz. Peygamber'e nübüvvet gelmesinden sonra atalarının dinini değiştirmeyeceğini ancak yeğenini korumaya devam edeceğini ifade eder. Ölümüne kadar Hz. Peygamber'i ve

Müslümanları himaye etmiş ancak Resulullah'ın ısrarına rağmen Müslüman olmamıştır. Ölmeden Müslüman olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Şiir de yazan Ebû Tâlib Mekkeli şairler arasında kabul görmüştür (Fığlalı, 1994: 10, 237-238). Eserde Hz. Ali'nin babası olması, şiirleri ve Hz. Peygamber'in Müslüman olmadığına üzüldüğü kişilerden biri olması yönüyle zikredilir (88a, 88b, 321a, 328a).

5.1.2. Ca'fer b. Ebû Tâlib

Ebû Tâlib'in oğlu, Hz. Ali'nin kardeşidir. Hz. Peygamber'e ilk iman edenler arasında yer alır. Mekke'de eziyetin artması sonucu Habeşistan'a göç eden ikinci kabilede yer alır. Habeşistan dönüşü Mekke'ye değil de Medine'ye gittiği için "Zülhicreteyn" ve ashabın muhtaçlarını daima gözettiğinden ötürü "Ebu'l-Mesâkin" lakaplarıyla da anılır. 629 yılında kırk yaşında Suriye'de şehit düşer (Önkal, 1992: 6, 548-549). Eser, hilafet konusunda Hz. Ebû Bekir'le ilgili görüşleri sebebiyle "Ca'fer-i Sâdık" adıyla anılır (84a-84b).

5.1.3. Hâbil

Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın küçük oğludur. Abisi Kâbil'le Allah'a ayrı ayrı kurban sunarlar. Hâbil'in kurbanı kabul edilip Kâbil'in kabul edilmeyince Hâbil, Kâbil tarafından kıskançlık sebebiyle öldürülür (Zavotçu, 2013: 299). Eserde Hz. Şit'in Hâbil'den sonra dünyaya geldiğini ve anne babasının onu Hâbil'e bedel bildiğini belirtmek amacıyla zikredilir (149a).

5.1.4. Hz. Âişe

Hz. Ebû Bekir'in kızı, Hz. Peygamber'in eşidir. 614 yılında Mekke'de doğmuştur. Hicretten önce Hz. Peygamber'le evlenmiştir. Hz. Âişe önde gelen hadis râvîlerindedir (Zavotçu, 2013: 57). Eserde de râvî kimliği sebebiyle rivayet ettiği hadislerle anılır (33a, 60b, 63b, 89a, 120a, 144a, 383b).

5.1.5. Hz. Hatîce

Hz. Muhammed'in ilk eşidir. Asıl adı Ümmü'l-Kâsım Hadîce bint Hüveylid b. Esed b. Abduluzâ b. Kusay el-Kureşîyye'dir. Soyu dedelerinden Hz. Muhammed'le birleşir. Evlilikleri süresince Hz. Peygamber'e hep yardımcı olmuştur. Onun peygamberliğine ve İslamiyet'e inanan ilk Müslümandır. 566 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. 620 yılında Mekke'de vefat eder (Zavotçu, 2013: 334-335). Eserde rivayet ettiği bir hadis sebebiyle anılır (69b-70a).

5.1.6. Hz. Havvâ

İlk kadındır. Hz. Âdem'in karısı ve insanlığın annesidir (Zavotçu, 2013: 335). Cennette yaratılmış, daha sonra Hz. Âdem'le birlikte yeryüzüne gönderilmiştir. Eserde cennetin varlığı ispata çalışılırken Hz. Âdem'le birlikte cennette yaşamaları sebebiyle zikredilir. Hz. Şît'i oğulları Hâbil yerine sevmeleri dolayısıyla anılır. Eserde, Havvâ'nın cennette isyan etmesi sebebiyle kadınlara dünyada on sekiz ceza verildiğine dair bir hikâye de aktarılır (66b, 149a, 379a).

5.1.7. Hz. Meryem

Hz. İsâ'nın annesidir. Hz. Zekeriyâ'nın baldızının kızıdır. İslamiyet'te iffet ve itaatın sembolü olarak görülür. Hristiyanlıkta da günahattan uzak kabul edilmiş, Hz. İsâ'yla birlikte göğe çekildiğine inanılmıştır. Edebiyatta masumiyet, yaptığı mucizevi doğum, Cebrâil tarafından ziyaret edilmesi, bekâreti ve iffetiyle ele alınır (Zavotçu, 2013: 486). Eserde peygamber olmanın gereklerinin anlatıldığı bölümde kadınlardan peygamber olamayacağı, bu mümkün olsaydı Hz. Meryem'in buna layık olduğu düşüncesiyle zikredilir (76a).

5.1.8. Hz. Rukiyye

Hz. Peygamber'in Hz. Hatîce'den dünyaya gelen üçüncü çocuğudur. Nübüvvetten önce Ebû Leheb'in oğlu Utbe ile evlenmiş, Tebbet suresinin inmesinin ardından Utbe'den boşanmıştır. Daha sonra Hz. Osman'la evlenmiştir (Uraler, 2008: 35, 219). Eserde Hz. Osman'ın eşi olması sebebiyle zikredilir (86b).

5.1.9. Hz. Ümmü Gülsüm

Hz. Peygamber ile Hz. Hatîce'nin kızıdır. Çocuğu olmamasına rağmen Ümmü Gülsüm şeklinde anılmıştır. Nübüvvetten önce Ebû Leheb'in oğlu Uteybe ile evlenmiş, Tebbet suresinin inmesiyle nikâhtan vazgeçilmiştir. Ablası Rukiyye'nin ölümünden sonra Hz. Peygamber'in arzusu ve vahiy sebebiyle Hz. Osman'la evlenmiştir (Uraler, 2012: 42, 323). Eserde Hz. Osman'ın eşi olması sebebiyle zikredilir. Hz. Peygamber, Ümmü Gülsüm'ün ölümünden sonra Hz. Osman'ın değerini ifade etmek için bir kızını daha olsa onu da Hz. Osman'a vereceğini ifade eder (86b).

5.1.10. Hz. Ümmü Seleme

Hz. Peygamber'in eşlerinden biridir. İlme ve öğrenmeye meraklıdır. Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'den sonra en çok hadis rivayet eden eşi Ümmü Seleme'dir

(Kandemir, 2012: 42, 328-330). Eserde Ümmü Seleme Hz. Ali'yle ilgili bir hadis rivayeti ve Hz. Peygamber'in kadınların amelleriyle ilgili kendisine nasihatleri sebebiyle anılır (87b, 377a).

5.1.11. Hz. Hasan

Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin büyük oğlu, Hz. Peygamber'in torunudur. İslam'ın beşinci halifesi, on iki imamın da ikincisidir. Hicretin üçüncü yılında Medine'de doğmuş, kırk altı yaşında iken Yezîd b. Mu'âviye'nin arzusuyla karısı tarafından zehirlenerek vefat etmiştir. Lakabı Müctebâ'dır. Dinî edebiyat metinlerinde kardeşi Hz. Hüseyin'le birlikte sıkça anılır (Pala, 2009: 195). Eserde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'le birlikte şöhretlerinin her şeyden yüce olması yönüyle anılır. Ayrıca cömertlik konulu bir hikâyede benî Hâşim ve benî Ümeyye'nin köleleri arasında yaşananlar benî Hâşim'in daha cömert olduğunu göstermiş, müellif benî Hâşim üyeleri arasında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i zikretmiştir (269b-270, 346b-347a).

5.1.12. Hz. Hüseyin

Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin küçük oğlu, Hz. Peygamber'in torunudur. On iki imamın üçüncüsüdür. 628 yılında dünyaya gelir. Mu'âviye'nin vefatından sonra Yezîd b. Mu'âviye'ye biat etmez. Kûfeliler kendisini halife yapmak için Hz. Hüseyin'i davet ederler. Hz. Hüseyin 72 kişiyle birlikte Irak'a doğru yola çıkar. 683 yılında Kerbelâ'da muharrem ayının onuncu günü Yezîd b. Mu'âviye'nin askerleri tarafından şehit edilir. Edebiyatımızda Kerbelâ'daki şehadeti yönüyle anılmış, kendisi için mersiye yazılmıştır (Pala, 2009: 218). Eserde Hz. Hüseyin, Hz. Hasan'la birlikte şöhretlerinin her şeyden yüce olması yönüyle anılır. Ayrıca cömertlik konulu bir hikâyede benî Hâşim ve benî Ümeyye'nin köleleri arasında yaşananlar benî Hâşim'in daha cömert olduğunu göstermiş, müellif benî Hâşim üyeleri arasında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i zikretmiştir (269b-270, 346b-347a).

5.1.13. İbn Abbâs

Asıl adı Abdullâh'tır. Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. En çok hadis rivayet eden sahabelerden biridir. 1600 kadar hadis nakletmiştir. Hz. Peygamber tefsir ilminde ilerlemesi için İbn Abbâs'a dua etmiştir. Tefsir ilminde üstün mertebe sahibidir (Çakan, Eroğlu, 1988: 1, 76-79). Eserde rivayet ettiği hadisler ve tefsirini yaptığı ayetlere kaynak olarak zikredilmiştir (2b, 23b, 50a-50b, 56a, 60b, 87a, 88a, 89a, 92b, 169b, 371a, 376b).

5.1.14. Kâbil

Hız. Âdem ile Hız. Havvâ'nın büyük oğludur. Kardeşi Hâbil'le Allah'a ayrı ayrı kurban sunarlar. Hâbil'in kurbanı kabul edilip Kâbil'inki kabul edilmeyince Kâbil, Hâbil'i kıskançlık sebebiyle öldürerek kardeş katili olur (Zavotçu, 2013: 402). Eserde Kâbil, Hız. Şît'in ölümünden sonra çocuklarının isyankâr olması sebebiyle anılır (149b).

5.2. Sahabeler

5.2.1. Abdullâh b. Ca'fer b. Ebû Tâlib

Ca'fer b. Ebû Tâlib'in oğludur. Babası Habeşistan'a hicret eden sahabelerdendir. Abdullâh b. Ca'fer Habeşistan'da doğan ilk sahabelerdir. Cömertliği sebebiyle "Bahrü'l-Cûd" ve "Kutbü's-Sehâ" lakaplarıyla anılmıştır (Fığlalı, 1988: 1, 89). Eserde cömertlik konulu bir hikâyede benî Hâşim ve benî Ümeyye'nin köleleri arasında yaşananlar benî Hâşim'in daha cömert olduğunu göstermiş, müellif benî Hâşim üyeleri arasında Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'le birlikte Abdullâh b. Ca'fer'i de zikretmiştir (347a).

5.2.2. Abdullâh b. Mes'ûd

Hız. Peygamber'den sonra Kâbe'de sesli *Kur'ân* okuyan ikinci kişidir. Çok sayıda hadis rivayet etmiş, tefsir ilmine önemli katkılarda bulunmuştur. Hız. Osman'ın halifeliği döneminde vefat eder (Cerrahoğlu, 1988: 1, 114-117). Eserde Hız. Ali hakkında rivayet ettiği bir hadis ve gazap konusunda Hız. Peygamber'in yaşadığı bir olayı aktarması sebebiyle anılır (88b, 112a-112b).

5.2.3. Abdullâh b. Ömer b. Hattâb

Hız. Ömer'in oğludur. İbn Ömer adıyla tanınır. Hız. Peygamber'in eşlerinden Hız. Hafsa ile ana baba bir kardeştir. Babasıyla birlikte Müslüman olmuş, Medine'ye hicret etmiştir. İlme ve ibadete son derece önem veren İbn Ömer en çok fetva veren yedi sahabelerden biridir. Altmış yıl fetva vermiştir. 2630 hadis rivayet etmiş, Ebû Hureyre'den sonra en çok hadis rivayet eden ikinci sahabe olmuştur (Kandemir, 1988: 1, 126-128). Eserde rivayet ettiği hadisler sebebiyle râvî kimliğiyle anılır (3b, 71b, 86b, 96b, 274a).

5.2.4. Abdullâh b. Râfi

Abdullâh b. Râfi adını taşıyan birden çok sahabe vardır ancak hayatları hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaz. Esere göre Abdullâh b. Râfi, Hız. Ali'nin kâtibidir. Eserin kâtiblere ayrılan bölümünde Hız. Ali'nin Abdullâh b. Râfi'yi; kalemini temiz tutması,

özenli şekilde tıraş etmesi, satırların arasını bol tutması ve harfleri dağınık yazmaması konusunda uyardığı aktarılır (333a).

5.2.5. Abdurrahmân b. Avf

Dünyada iken cennetle müjdelenen on sahabeden biridir. Hz. Peygamber'in katıldığı tüm savaşlara katılmış, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetleri döneminde müsteşarlık görevinde bulunmuştur. Yetmiş yaşında Hz. Osman devrinde vefat etmiştir (Önkal, 1988: 1, 157-158). Eserde Abdurrahmân b. Avf, Hz. Ömer'in ölümünden sonra hakem tayin edilmesi ve halifeliği Hz. Osman'a vermesi yönüyle zikredilir (85b).

5.2.6. Ammâr b. Yâsir

Babası Ans kabilesinden Yâsir, annesi Ebû Huzeyfe'nin cariyesi Sümeyye'dir. Hz. Peygamber, Dârülerkam'da eğitim verirken Müslüman olan yedi kişiden biri Ammâr b. Yâsir'dir. Anne ve babası da onun yönlendirmesiyle İslam'a girmiş, annesi Sümeyye Ebû Cehil tarafından öldürülerek İslam'ın ilk şehidi olmuştur. Aynı gün babası Yâsir de işkence sonucu vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in tüm savaşlarına katılan Ammâr b. Yâsir dört halife döneminde de önemli görevlerde bulunmuştur. Hz. Ali ile birlikte katıldığı Sıffin Savaşı'nda (657) Doksan üç yaşında şehit olur (Fayda, 1991: 3, 75-76). Eserde Hz. Ömer'in faziletiyle ilgili bir rivayeti sebebiyle anılır (86a).

5.2.7. Amr b. Ma'dîkerib

Cahiliye döneminde doğmuş bir şairdir. Hz. Peygamber'in İslamiyet'i yaydığını öğrenince 631-632 yılında Medine'ye gelerek onunla görüştüktan sonra Müslüman olur. Hz. Ebû Bekir döneminde irtidad ederek yeniden Müslüman olduğu rivayet edilir. Cesareti, zekâsı ve gür sesiyle tanınan Amr b. Ma'dîkerib'in şiirlerini topladığı bir *Dîvân*'ı vardır (Sezikli, 1991: 3, 88). Eserde, Amr b. Ma'dîkerib'in "sözün vasıfları" hakkında hikmetli bir sözüne yer verilir (362a).

5.2.8. Dihye b. Halife

Tam adı Dihye b. Halife b. Ferve el-Kelbi'dir. Hz. Peygamber tarafından Bizans imparatoru Herakleios'a elçi olarak gönderilmiştir. Kaynaklarda Cebrâil'in Dihye suretinde Hz. Peygamber'e vahiy getirdiği ve ashaptan kimselerin onu Dihye zannettiği aktarılır (Yardım, 1994: 9, 294). Eserde Dihye hulûl konusu anlatılırken Cebrâil'in Dihye suretinde görünmesinin hulûl değil, zuhur olduğu konusunda zikredilir (16b, 40b).

5.2.9. Ebû Lü'lü'

Mugîre b. Şu'be'nin kölesidir. Eserde, Hz. Ömer'i şehit etmesi sebebiyle zikredilir (85b).

5.2.10. Ebû Saîd el-Hudrî

En çok hadis rivayet eden yedi sahabeden biridir. "İmam" ve "Medine Müftüsü" lakaplarıyla anılmış, 1170 hadis rivayet etmiştir (Küçük, 1994: 10, 223-224). Eserde Hz. Ömer'in fazileti ve salih kadınla evlenmenin önemiyle ilgili iki rivayetinden dolayı anılır (86b, 375b-376b).

5.2.11. Ebû Süfyân b. Harb

Hz. Muhammed'in süt kardeşidir. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan etmesine kadar ilişkileri oldukça iyidir. Peygamberliğin ilanından sonra Ebû Süfyân, Hz. Muhammed'e düşman olur. Yirmi yıl süren düşmanlıktan sonra Hz. Peygamber'den af dileyerek Müslüman olur. Müslüman olduktan sonra elini kötü işlerden çekmiş ve hiçbir günaha bulaşmamıştır (Zavotçu, 2013: 215). Eserde Ebû Süfyân, Ziyâd b. Ebîh'ten dolayı anılır. Esere göre Ziyâd b. Ebîh Ebû Süfyân'ın oğludur. Ebû Süfyân, cahiliye devrinde dünyaya gelen oğlu Ziyâd'ı reddetmiş; bu nedenle Ziyâd "atasının oğlu" anlamına gelen "İbn-i Ebîh" adıyla çağrılmıştır (293a).

5.2.12. Ebû Ubeyde b. Cerrâh

Dünyada iken cennetle müjdelenen on sahabeden biridir. İslam devletinde komutanlık ve valilik görevlerinde bulunur. Veba salgını sebebiyle Beysân'a bağlı Amtâ köyünde vefat eder. Kabri bugün Vâdilürdün'de Gurülbilevne bölgesindeki Ebû Ubeyde köyündedir. *Kur'ân*'ı ezbere bilen Ebû Ubeyde on beş hadis rivayet etmiştir (Önkal, 1994: 10, 249-250). Eserde, Yezdecird b. Şehriyâr döneminde Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın Medâin'i fethettiği ve Ebû Ubeyde'nin burada şehit olduğu kaydedilir (267a).

5.2.13. Enes b. Mâlik

Hz. Peygamber'in yanında yetişmiş bir sahabedir. En çok hadis rivayet eden sahabelerden biridir. 2286 kadar hadis rivayet etmiştir (Canan, 1995: 11, 234-235). Eserde Hz. Ali'yle ilgili bir hadis rivayet etmesi sebebiyle anılır (88b).

5.2.14. Esmâ

Esere göre Ca'fer b. Ebû Tâlib'in annesi Ümmi Ferve'nin annesidir. Abdurrahmân b. Ebû Bekir'in kızıdır (84a).

5.2.15. Fâtıma binti Esed

Hız. Ali'nin annesidir (Zavotçu, 2013: 63). Eserde kabir azabı konusu anlatılırken Hız. Peygamber'in Fâtıma binti Esed'i kabre indirmesi ve azap görmemesi için onu gömleğiyle sarması sebebiyle zikredilir (56a).

5.2.16. İkrime b. Ebû Cehîl

Hız. Peygamber'e şiddetle karşı çıkan Ebû Cehîl'in oğludur. Başlangıçta babası gibi İslam'a muhalefet etse de Mekke'nin fethinden (630) sonra fetih günü Müslüman olan eşinin arzusuyla bağışlanır ve Müslüman olur. Ölümüyle ilgili 634, 636, 639 yılları zikredilmektedir (Aydınlı, 2000: 22, 42-43). Eserde hadis ve tefsir konusundaki rivayetleri sebebiyle anılır (50a, 87a).

5.2.17. Kâsım

Eserde göre Ca'fer b. Ebû Tâlib'in annesi Ümmi Ferve'nin babasıdır. Kâsım Hız. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed'in oğludur (84a).

5.2.18. Kays b. Ebû Hâzim

Hicretten (622) beş yıl önce doğduğu tahmin edilmektedir. Hız. Peygamber zamanında Müslüman olmuş, ona biat etmeye Medine'ye gitmiş, Hız. Peygamber'in vefatını öğrenince Halife Hız. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Çok sayıda hadis rivayet etmiş muhaddistir. 716 ya da 717 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Ölümüyle ilgili 697, 703, 706, 713 tarihleri de zikredilmiştir (Güler, 2002: 25, 92). Eserde Hişâm b. Abdülmelik'in (ö. 743) danıştığı âlim bir kişiden "Ebû Hâzim" adıyla bahsedilir. Yaşadıkları dönem göz önüne alındığında Hişâm b. Abdülmelik'le aynı dönemde yaşamış bilinen tek Ebû Hâzim, Kays b. Ebû Hâzim'dir. Eserde bahsedilen kişinin Kays b. Ebû Hâzim olduğu kanaatindeyiz (118b).

5.2.19. Mugîre b. Şu'be

Hudeybiye Antlaşması'ndan (628) kısa bir süre önce Müslüman olan bir sahabedir. Hudeybiye görüşmeleri esnasında Hız. Peygamber'in koruyuculuğunu yapmış, bu tarihten sonra bütün gazvelere katılmıştır. Kumandanlık ve valilik görevlerinde bulunmuş, zekâsı ve hitabeti sebebiyle Arapların dört büyük dâhisinden biri sayılmıştır. Hristiyan kölesi Ebû Lü'lü' Hız. Ömer'i öldürdüğünde Kûfe Valiliği görevini yürütmektedir. 670 yılında veba salgınında vefat eder (Aycan, 2005b: 30, 376-377).

Eserde Hz. Ömer'in ölümü anlatılırken kölesi Ebû Lü'lü' ve hikmetli bir sözü sebebiyle anılır (85b, 378a).

5.2.20. Mûsâ el-Eş'arî

Eş'ar kabilesindedir. *Kur'ân-ı Kerîm*'i bizzat Hz. Peygamber'den öğrenmiştir. Basra'da valilik yapmış, Hz. Peygamber döneminde fetva verenlerden biri olmuştur (Kandemir, 1994: 10, 190-192). Eserde adı rivayet ettiği hadisler sebebiyle zikredilir (33a).

5.2.21. Sahr ibn Amr

Eserde hadis rivayet eden bir sahabe olarak anılır. Müellif, Hz. Peygamber'in mektup yazdıktan sonra üzerine toprak saçmayı tavsiye ettiğini belirtir. Sahr b. Amr'ın bu konudaki rivayetini aktarır. Rivayete göre Hz. Peygamber, Necâşî'ye mektup yazdıktan sonra mektuba toprak saçmış, Pervîz'e yazdığı mektuba ise saçmamıştır. Mektuplar sonucunda Necâşî Müslüman olmuş, Pervîz ise olmamıştır (333b-334a).

5.2.21. Selmân-ı Farisî

Asıl adı Mâhbe (Mâyeh) b. Bûzehmeşân (Bûzekhân, Bûzişân, Hûşbûdân) b. Mürselân b. Yehbûzân'dır. Müslüman olmasından sonra kendisini Selmân İbnü'l-İslâm diye tanıtmış; Selmân el-Hayr, Selmân-ı Pâk veya Selmân el-Hakîm diye de anılmıştır. İslamiyet'i kabul eden İran asıllı ilk sahabedir. Zengin ve itibarlı bir aileye sahiptir. Ailesi Mecûsîdir. Selmân küçük yaşta ailesinin yanından ayrılır. Mecûsî mabedinde görev yaparken yeni bir din arayışına girer. Önce Hristiyan olur. Kendisine Hristiyanlık konusunda yol gösteren papaz ona pek yakında Arap yarımadasında İbrâhim Peygamber'in Hanîf dini üzere gönderilecek son peygamberin geleceğini söyler. Medine'de Hz. Peygamber'le karşılaşan Selmân onda peygamberlik alametlerini görünce Müslüman olur. Hz. Peygamber'in yanında savaflara katılıp çeşitli görevlerde bulunur. Hz. Peygamber'in sevgisini ve takdirini kazanır (Hatiboğlu, 2009: 36, 441-442). Eserde, kıyafet ilminden söz edilirken Veysel Karanî ile birlikte Hz. Peygamber'i görmeden ilham ve keşif yoluyla iman etmesi yönüyle anılır (212a).

5.2.22. Übey b. Halef

Kureyş'in Beni Cumayh koluna mensuptur. Kardeşi Ümeyye ile birlikte Hz. Peygamber'e eziyet eden Kureyşlilerin yanında yer alan bir kişidir. Hz. Peygamber'e "Çürümüş bir kemiğin yeniden yaratılacağını mı iddia ediyorsun?" diye sorması üzerine

Yâsîn suresinin 78-79. ayetlerinin⁵³ indiği rivayet edilir (Önkal, 2012: 42, 272). Eserde haşir konusu anlatılırken Yâsîn suresinin 77-79. ayetleri verilmiş, ayetlerin Übey b. Halef için indirildiği kaydedilmiştir (57a).

5.2.23. Ümmi Ferve

Ca'fer b. Ebû Tâlib'in annesidir. Eserde Ca'fer'in Hz. Ebû Bekir'le akrabalık bağı açıklanırken adı zikredilir (84a).

5.3. Din-Tarikat Kurucuları, Peygamberlik İddiasında Bulunan Kişiler

5.3.1. Mânî

Mânî-yi Nakkâş olarak da tanınan bu kişi Çinli bir nakkaştır. Zerdüşt diniyle Hristiyanlığı birleştirmiş, resimlerini peygamberliğinin mucizesi olarak sunmuştur (Onay, 2013: 285). 216 yılında V. Erdevân döneminde Kuzey Bâbil'de doğar. Mânî kendisine on iki yaşında iken Tavm adlı bir melek geldiğini ve yeni dini yaymasını istediğini ifade eder. Yirmi dört yaşında ise kendisine vahiy geldiğini belirtir. Erdeşîr Sâsânî'nin son döneminde Çin'e gelen Mânî önce Erdeşîr daha sonra da I. Şâbûr tarafından dinini yayma hususunda serbest bırakılır. Mânî'ye gösterilen bu hoşgörü I. Şâbûr'un oğlu Hürmüz döneminde de devam eder (Zerrinkûb-Zerrinkûb, 2019: 53-57). Ancak Şâbûr'un diğer oğlu Behrâm Mânî'ye ve dinine karşıdır. Behrâm zayıf karakterli biri olduğu için Mânî karşıtı Kertîr'in etkisi altından kalmış ve Mânî'ye ve ona inananlara karşı sert bir politika izlemiştir. Behrâm döneminde Mânî önce zindana atılmış, sonra derisi yüzölüp başı ikiye ayrılarak bir şehrin kapısına asılmıştır (Dîneverî'den aktaran Zerrinkûb-Zerrinkûb, 2019: 53-59). Eserde Mânî'nin Behrâm zamanında ortaya çıktığı, Behrâm tarafından öldürüldüğü, derisinin samanla doldurularak ölüsünün şehrin kapısına asıldığı aktarılır (229b-230a).

5.3.2. Mezdek b. Bâmdâd

Sâsânîler döneminde İran'da Kubâd b. Pîrûz'un saltanatı sırasında (488-496, 498-531) bir çeşit komün toplum yapısını savunan İranlı reformisttir. Mezdekiyye hareketinin kurucusu kabul edilir. Ancak asıl kurucunun Mezdek'ten iki yıl önce yaşayan, Fars ülkesindeki Fâsâ başrahibi (mobâz) Hurragân'ın oğlu Zerâdüşt (Zerdüşt) olduğu da

⁵³ “İnsan, bizim kendisini az bir sudan (meniden) yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış apaçık bir düşman kesilmiştir. Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: ‘Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?’ De ki: ‘Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratılmışı hakkıyla bilendir.’ (Yâsîn, 36/77-79)

belirtilmektedir. Mezdek b. Bâmdâd'ın kimliği tartışmalıdır. Mezdek'in ad değil unvan olduğu, bu kişinin asıl adının İndarazar olduğu ileri sürülür (Has, 2004: 29, 523). Eserde Mezdek'in Kubâd b. Pîrûz döneminde peygamberlik iddiası ile ortaya çıktığı, âlemdeki hiçbir şeyin yasak olmadığını söylediği kaydedilir. Mezdek'in Kubâd'ı da tesiri altına aldığı ve halkın bundan rahatsızlık duyduğu ifade edilir. Kubâd halk tarafından hapsedilip hapisten kaçır. Bir yıl ortadan kaybolur. Yerini Mezdek'ten başka kimse bilmez. Geri dönüp Câmâsp'tan tahtını aldığında da Mezdek'e olan inancını gizli olarak sürdürür (250b-251b).

5.3.3. Müseylimetülkezzâb

Müseylimetülkezzâb “yalancı peygamber” olarak tanınır. Hz. Peygamber zamanında yaşamıştır. Reisi olduğu benî Hanîfe sülalesinden çok kişinin Müslüman olması üzerine Hz. Peygamber'le görüşmüş, hâkimiyetin kendisine verilmesini istemiştir. Bu teklifi Hz. Peygamber tarafından reddedilir. Bu görüşmeden sonra, Hz. Peygamber'le mektuplaşan Müseylime, Hz. Peygamber'e kendisinin de peygamber olduğunu söyler. Yeryüzünün yarısının kendi kabilesine yarısının da Kureş'e ait olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber ona yazdığı mektupta onu “Kezzâb” olarak tanımlamış, bu olaydan sonra Müseylimetülkezzâb adıyla anılmıştır (Önkal, 2006: 32, 90-91). Eserde yalancılığı yönüyle zikredilir (77b-78a).

5.3.4. Zerdüş

Mecûsîliğin kurucusudur. M.Ö. V. yüzyılda Dârâ zamanında yaşamıştır. Başka bir rivayete göre Hz. Mûsâ'dan bir yıl önce yaşamıştır. Zerdüş'ün özdeyişlerine “gatha” denir. Bu özdeyişler Zend adlı bir kitapta toplanmıştır. Daha sonra bu kitabı şerh etmek amacıyla *Avesta* adlı bir eser yazılmış, böylece *Zendavesta* meydana gelmiştir (Pala, 2009: 492). Eserde Zerdüş'ün Küstâsep zamanında yaşadığı, Hz. Üzeyr'in öğrencisi olduğu ve Hz. Üzeyr'in ona beddua ettiği, *Zend ü İstâ* adlı eseriyle Küstâsep'i Mecûsîliğe çağırdığı, Küstâsep'in de Zerdüş'e inanarak halkını ateşe tapmaya zorladığı kaydedilir. Ayrıca *Zend ü İstâ*'nın İskender tarafından yakılıp yok edildiği belirtilir (170a-170b, 180a).

5.4. Hükemâ ve Filozoflar

5.4.1. Aristoteles

M.Ö. 384 yılında Selanik yakınlarındaki Stageira kasabasında doğmuş ve M.Ö. 321 ya da 322 yılında ölmüş Yunanlı filozoftur. İslam dünyasında “Muallim-i Evvel” adıyla anılır. İskender-i Yunanî’nin veziri ve danışmanıdır. Eflâtun’un öğrencisidir (Tökel, 2016: 327-331). Eserde Aristo, Arasto ve Arastatâlis adlarıyla anılır. Eserde İskender’in veziri olması, hikmetli sözleri, kendisine atfedilen *Kitâbü’s-Siyâset fi-Tedbîri’r-Riyâset* adlı eseri ve bilgeliği yönüyle konu edilir (177b, 180a-182b, 208a-208b, 211a, 216a, 219a, 288b, 289a, 289b, 311a, 325b).

5.4.2. ‘Aşâmir

İskender-i Yunanî Mısır’a geldiğinde orada bulunan yedi ünlü kâhinden biridir. Müellife göre “mîzân-ı adl”i ‘Aşâmir bulmuştur. ‘Aşâmir güneş heykelinin üzerine bir terazi yapmış, mazlum ve zalimi ayırt etmek için bu teraziyi kullanmıştır (186a-186b).

5.4.3. Balînâs-ı Hakîm (Apollonios, Tyanalı)

Hakkında yazılan eserlerden Roma İmparatoru Augustus (M.Ö. 27 - M.S. 14) zamanında Niğde yakınlarındaki Tyanâ’da (Kemerhisar), asil bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiği ve Nerva zamanında (96-98) Efesos’ta öldüğü öğrenilmektedir. Apollonios on dört yaşında Tarsus’a gidip Euthydemus’un (Fenikeli) okulunda felsefe, mantık, dil, edebiyat ve hitabet sanatı öğrenimi görür. Daha sonra İyonya’ya geçerek İyonya şehirlerinde Stoacılık’ın etkisinde kalır. Stoacılıktan sonra arkadaşı Eutsenes’in telkinleriyle Pythagorasçı felsefeyi benimser. Hayatının çoğunluğunu seyahat ederek geçiren Apollonios düşüncelerini yaymak için de çaba gösterir. Kendisinden sonra hakkında yazılmış eserlerden Apollonios efsanevi bir kahraman gibi görüldüğü anlaşılır. Apollonios İslam filozoflarını da etkiler. İslam tasavvufunda “vahdet-i vücûd” düşüncesinin sistemleşmesinde etkili olur. Orijinalleri ele geçmeyen günümüze Arapça tercümeleriyle ulaşmış dokuz eseri vardır (Erdem, 1991: 3, 240-242). Eserde Apollonios’tan “Balînâs-ı Hakîm” adıyla söz edilir ve kalemle ilgili bir sözü aktarılır (327b).

5.4.4. Batlamyus-ı Hakîm

Miladi II. asırda İskenderiye’de yaşamış bir âlimdir. Kozmografya, coğrafya ve matematik sahasında çalışmaları vardır. Eserleriyle İslam âlemi üzerinde de etkili olur.

Dünyanın merkez olduğunu, dünya üzerinde dokuz kat bulunduğunu ve her katta yıldızlar bulunduğunu söyleyen ilk kişi Batlamyus'tur. Edebiyatımızda âlim kişiliği ve uzmanı olduğu ilimler dolayısıyla anılır (Pala, 2009: 59). Eserde hikmetli bir sözü dolayısıyla Batlamyus-ı Hakîm adıyla anılır (354b).

5.4.5. Câlînûs

Eski Greklerin en önemli bilgilerinden biridir. Hekimlik sahasında Bokrat ile birlikte maharetli biri olarak anılır. Tıp sahasındaki eserleri Arapçaya tercüme edilmiş ve İslam dünyasını etkilemiştir (Pala, 2009: 82). Câlînûs'a nispet edilen eser sayısı 400'den fazladır. Ancak müellife ait 140 civarı eser tamamen veya kısmen Grekçe orijinalleriyle günümüze ulaşmıştır (Kutluer, 1993: 7, 32). Eserde Câlînûs *Kitâbü'l-Edviye*'nin müellifi olarak Câlînûs-ı Hakîm adıyla anılır ve dört hikmetli sözüne yer verilir (327b, 355b, 356a-356b).

5.4.6. Diyocanîs-i Hakîm

M.Ö. V. yüzyılda yaşamış filozoftur. Sinop'ta doğmuş, Yunanistan'ın Korent şehrinde ölmüştür (Onay, 2013: 139). Eserde aklın ve ilmin önemi hakkında bir sözü sebebiyle Diyocanîs-i Hakîm adıyla zikredilir (355b).

5.4.7. Eflâtun

M.Ö. 430-348 yılları arasında yaşamış Yunanlı filozoftur. Sokrates'in öğrencisi, Aristo'nun hocasıdır (Tökel, 2016: 332). Eserde Sokrates'in öğrencisi ve Aristo'nun hocası olarak anılır. Müellif, Eflâtun'un hikmetli sözlerine de yer vermiştir (113a, 180b, 215a-215b).

5.4.8. Hakîm Feylesûf (Hakîm-i Hindî)

Hakîm Feylesûf, Hint Padişahı Kendekân'ın yanında bulunan bir hakîmdir. Daha sonra Melik Kendekân onu bir cariyeye, tabîb ve kadehle birlikte İskender-i Yunanî'ye gönderir. İskender yağ dolu bir kadeh göndererek Feylesûf'ı imtihan etmek ister. Feylesûf kadehin içine iğne doldurarak İskender'e geri gönderir. İskender iğnelerden bir top yaptırıp Feylesûf'a gönderir. Feylesûf toptan bir ayna yaptırır. İskender aynayı bir leğen suyun içine koyup Feylesûf'a yollar. Feylesûf aynayı suyun üzerinde durdurur. İskender bunu görünce aynayı alır ve kadehi toprakla doldurup Feylesûf'a gönderir. Feylesûf, toprak dolu kadehi görünce ağlar ve kadehi aynı şekilde İskender'e yollar. Bunun üzerine İskender, Feylesûf'ı görmek ister. Feylesûf yağın, iğnenin, topun, aynanın ve toprağın ne

anlama geldiğini ve hikmetini İskender'e açıklar. İskender Feylesûf'un bilgisinden ve hikmetinden memnun olur. Kendisine yanında kalıp kalmak istemediğini sorar. Feylesûf Hindistan'a dönmek istediğini belirtir. Feylesûf İskender'in yanından ayrılmadan ona Kendekân'ın gönderdiği kadehin bütün orduya su içirip yine de eksilmediğini gösterir. İskender Feylesûf'tan bazı ilimlerle ilgili kendisine bilgi vermesini ister. Bu istek üzerine Feylesûf *Kitâbü'l-Esrâr* adlı bir eser kaleme alır (193b-197b).

5.4.9. Hipokrat (Bokrât)

Yunanlı ünlü bir hekim olan Hipokrat İslami kaynaklarda Bokrât adıyla anılır. Yaşamı hakkında gerçeği yansıtan bilgiler sınırlıdır. Hastalıkların tedavisinde kullandığı yöntemler sebebiyle modern tıbbın kurucusu kabul edilir (Zavotçu, 2013: 133). Eserde hikmetli sözleri ve nasihatleri dolayısıyla zikredilir (112b, 216a, 354b).

5.4.10. Mükânis

İskender-i Yunanî Mısır'a geldiğinde orada bulunan yedi ünlü kâhinden biridir. Mükânis yedi madeni karıştırarak bir ayna yapmıştır. Bu ayna; zamanın durumunu, bolluğu ve kıtlığı haber verir. Mükânis bakırdan bir kadın heykeli de yapar. Hasta olan kadınlar hasta olduklarında bu heykele giderek ağrıyan yerleri neresiyse heykelin o bölgesine dokunur ve sağlıklarına kavuşur (186b).

5.4.11. Saylem

İskender-i Yunanî Mısır'a geldiğinde orada bulunan yedi ünlü kâhinden biridir. Nil Nehri'nin su seviyesini ölçmek için bir mikyâs yapmış ve bakırdan bir havuz düzeneğiyle nehrin suyunun artıp azalmasını tespit etmiştir (186a).

5.4.12. Tabîb

Tabîb, Melik Kendekân'ın yanında bulunan bir tabîbdir. Daha sonra Melik Kendekân onu bir cariye, hakîm ve kadehle birlikte İskender-i Yunanî'ye gönderir. İskender Hakîm Feylesûf gibi onu da imtihan eder. Tabîb'in ilminden de memnun olur. Müellif ikisi arasında geçen konuşmanın tıp kitaplarında anlatıldığını, eserinin hacminin bunu aktarmaya yeterli olmadığını kaydeder (197b).

5.4.13. Tâmetîrûs-ı Hakîm

Eserde İskender-i Yunanî'ye dostunu nasıl sınavacağı hakkında nasihat ettiği belirtilen bir âlimdir (355a-355b).

5.4.14. Tengeli Şâ-yi Hindî

Esere göre Tengeli Şâ-yi Hindî, keff ilmi hususunda Hakîm Feylesûf ve Tumtum-ı Hindî ile aynı görüşe sahip bir âlimdir (199a).

5.4.15. Tumtum-ı Hindî

Esere göre Tumtum-ı Hindî, keff ilmi hususunda Hakîm Feylesûf ile aynı görüşe sahip bir âlimdir (199a).

5.5. Mutasavvıflar

5.5.1. Hasan-ı Basrî

İsmi Hasan b. Ebilhasan Yesar'dır. Evliyanın büyüklerindedir. 642 yılında Medine'de doğmuş, Irak'ın fethinden sonra esir olarak Basra'dan getirilmiştir. Bu sebeple Hasan-ı Basrî adıyla tanınır. Devrinin önemli âlimlerinden ders almış, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir (Zavotçu, 2013: 327-328). Eserde hadis rivayet etmesi ve hikmetli sözleri sebebiyle anılır (84a, 109a, 302a-302b, 306b, 384a).

5.5.2. İbrâhim b. Edhem

Belh şehrinde doğduğu sanılan tanınmış bir mutasavvıftır. Ava çıktığı bir gün gaipten bir ses duyar. Ses ona bu iş için yaratılmadığını söyler. Bunun üzerine İbrâhim Edhem tüm maddi varlığını geride bırakıp inzivaya çekilir. Hayatını ilim ve ibadetle meşgul olarak geçirir. 779 yılında Şam'da öldüğü kaydedilir (Zavotçu, 2013: 373). Eserde müellif Belh şehrini överken burada doğan kıymetli zatlardan birinin de İbrâhim b. Edhem olduğunu kaydeder (151a).

5.5.3. Râbia el-Adeviyye

VIII. yüzyılda Basra'da yaşamış kadın sûfidir. Ailesinin dördüncü kızı olması sebebiyle kendisine Râbia adı verilir. Kays b. Adî kabilesinin azatlı kölesidir. Bu nedenle Adeviyye ve Kaysiyye nisbeleriyle anılır. Devrinde aynı adı taşıyan iki kadın sûfinin bulunması kaynaklarda Râbia el-Adeviyye ile ilgili farklı bilgilerin de yer almasına sebep olmuştur. İlahi aşkla arasında gölge olacağı düşüncesiyle kendisine gelen evlilik tekliflerini reddeder. Sevgi ve ümit dolu tasavvuf anlayışıyla sûfler ve halk üzerinde etkil olur. Devrinde Rebâh Kaysî el-Basrî, Zünnûn el-Mısırî, İbrâhim b. Edhem, Süfyân es-Sevrî, Şakîk-i Belhî, Mâlik b. Dînâr gibi ünlü sûfler tarafından ziyaret edilir. 796 ya da 801 yılında Basra'da vefat eder (Küçük, Ceyhan, 2007: 34, 380-382). Eserde Râbia el-Adeviyye Hasan-ı Basrî ve bir grup müridi tarafından ziyaret edilmesi sebebiyle anılır.

Eserin kadınlara ayrılan yedinci bâbında Râbia'nın Hasan-ı Basrî ile perde arkasından görüşmesi edep açısından kadınlara örnek gösterilir (384a).

5.5.4. Veysel Karanî (Üveys el-Karanî)

Hz. Muhammed döneminde yaşamış bir evliyadır. Adı Üveys el-Karanî'dir. Anadolu'da Veysel Karanî adıyla da anılır. Yemenlidir. Hz. Muhammed'i görmeden ona duyduğu manevi yakınlıkla Müslüman olur (Zavotçu, 2013: 51). Eserde, kıyafet ilminden söz edilirken Selmân-ı Fârisî ile birlikte Hz. Peygamber'i görmeden ilham ve keşif yoluyla iman etmesi yönüyle anılır (212a).

5.6. Âlimler ve Müellifler

5.6.1. Abdullâh b. Mübârek

VIII. yüzyılda yaşamış, devrinin önemli hadis âlimlerinden biridir. Horasan bölgesinde hadisleri tedvin eden ilk âlim olması yönüyle önemlidir. Hadis âlimleri Abdullâh b. Mübârek'ten övgüyle söz eder. Eserlerinde 20.000'den fazla hadis bulunduğu kaydedilir (Küçük, 1988: 1, 122-124). Esere göre Abdullâh b. Mübârek, Merv Kadısı Nûh b. Ebû Meryem'in kölesidir. Dürüstlüğü sebebiyle Nûh b. Ebû Meryem kendisini kızıyla evlendirir. Başka bir hikâyede ise Abdullâh b. Mübârek'in misafirlerine karşı cimri davranan karısını boşadığı, sonrasında kendisiyle evlenmek isteyen genç bir kızla evlendiği, Allah'ın misafire hürmeti sebebiyle Abdullâh'ı ödüllendirdiği aktarılır (372a-374a, 374a-375b).

5.6.2. Abdullâh b. Tâhir

IX. yüzyılda yaşamış bir Abbâsî valisidir. Devlet tecrübesini vali olan babasının yanında kazanmıştır (Yıldız, 1988: 1, 137-138). Müellif, eserde Abdullâh b. Tâhir'in babasına devletin bekası hakkında sorduğu soruyu ve babasının cevabını aktararak devletin devamlılığının adalete bağlı olduğunu ifade eder (312b-313a).

5.6.3. Adudiddîn el-Îcî

Adudiddîn el-Îcî Eş'arî bir kelam usul ve dil âlimidir. 680/1280'de Şîrâz'da doğmuş, 756/1355 yılında Direymiyan'da vefat etmiştir (Görgün, 2000: 21, 410-414). Eserde *Mevâkîf* ve *Akâid-i Adudî* adlı eserleri dolayısıyla Seyyid Adud şeklinde anılmıştır (37a).

5.6.4. Ahmed Hatîbî

Müellif, Belh'in faziletinden söz ederken Mevlânâ'nın babası Sultanü'l-Ulemâ Bahâeddîn Veled'in Ahmed Hatîbî neslinden geldiğini Ahmed Hatîbî'nin de Belhli olduğunu kaydeder. Eserden Ahmed Hatîbî'nin veli bir zat olduğu anlaşılmaktadır (150b).

5.6.5. Ahnef b. Kays

Asıl adı Sahr'dır. İslamiyet'ten önce doğar. Çarpık bacaklı olduğu için "Ahnef" adıyla tanınır. Hz. Peygamber'le görüşemese de kabilesini Müslüman olmaya ikna eder. İslam devletinde çeşitli görevler bulunmuş fikrine değer verilen akıllı biridir (Önkal, 1989: 2, 174). Eserde Ahnef'in Hz. Ali'nin veziri olduğu ifade edilir. Mu'âviye b. Ebû Süfyân'ın kendisine sorduğu zaman hakkındaki soruya cevabı ve hikmetli sözleri dolayısıyla zikredilir (307b, 377b).

5.6.6. Ali Meşhedî

XV. yüzyılda yaşamış İranlı bir hattattır. Meşhedî'nin hattatlıkta şöhret kazanınca Hüseyin Baykara kendisini Herat'a davet ederek özel kütüphanesinde hattat olarak görevlendirir. Buradaki görevi sırasında Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerini de nestalik hatla kaleme alır. Meşhedî'nin *Risâle-i Manzûm der-İlm-i Hatt-ı Nestalik, Sırâtü's-Sutûr (Kavâid-i Hutût)* adlı mesnevi türünde bir eseri vardır (Serin, 2016: Ek-1, 79). Eserde Meşhedî eserin kâtiplere ayrılan beşinci bâbında yazı tarzı, hat konusundaki nasihatleri ve *Risâle-i Hatt* adlı eseri sebebiyle anılır (330b-331a, 331b, 332b).

5.6.7. Buhârî

Tam adı Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhim b. el-Cu'fi el-Buhârî'dir. el-Câmi'u's-Sahîh adlı hadis eseri *Kur'ân*'dan sonra en güvenilir kaynak kabul edilir (Zavotçu, 2013: 134). Eserde rivayet ettiği hadisler münasebetiyle anılır (3b, 60b, 169a).

5.6.8. Cüveynî

Eş'arîlik mezhebinin önemli âlimlerinden biridir. Kelâm, fıkıh, usul-i fıkıh, tefsir, ahlak ve hadis konularında otuzu aşkın eseri vardır. İlmî bilgisi sebebiyle "İmamü'l-Haremeyn" adını almıştır (ed-Dîb, 1993: 8, 141-144). Eserde "İmamü'l-Haremeyn" adıyla sırat konusunda Mutezile'ye verdiği cevap sebebiyle yer alır (64b).

5.6.9. Devvânî

Künyesi Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî'dir. Eş'arî'dir. 827-830/1424-1427 yılları arasında İnan'da doğmuş, 9 Rebûlâhîr 908'de/12 Ekim 1502 tarihinde vefat etmiştir. Tefsir, kelam, felsefe, mantık, tasavvuf, ahlak, edebiyat konulu çok sayıda eseri vardır (Anay, 1994: 9, 257-262). Eserde Adudiddîn el-Îcî'nin *Akâidü'l-Adudiyye* adlı eserine yazdığı şerh sebebiyle zikredilir. Müellif Devvânî'den Mevlânâ Celâlüddîn Devvânî adıyla söz eder. Eserde *Akâidü'l-Adudiyye Şerhi* Allah'ın kelamı ve fiilleri konularında kaynak gösterilir (34b, 38a, 45b).

5.6.10. Ebû Hanîfe

Ehlisünnet imamlarının dört müctehidinden ilki Ebû Hanîfe'dir. Fıkıh bilgileriyle bu alandaki sorunların çoğunu çözmüştür. Dünyada uygulanan İslami hükümlerin dörtte üçünün ona ait olduğu ifade edilir. İmâm-ı Âzam adıyla da tanınır (Zavotçu, 2013: 211). Eserde, kaynaklarda ilmiyle anıldığından söz edilir (80a).

5.6.11. Ebû Kılâbe el-Cermî

VIII. yüzyılda yaşamış hadis âlimidir. Devrinde yetişmiş önemli muhaddislerdendir. Kendisine Basra kadılığı teklif edilmiş ancak kabul etmemiştir. Vefatından önce kör olup felç geçirmiştir. Kendisini ziyaret eden Ömer b. Abdülazîz'e sabır tavsiye eder (Ateş, 1994: 10: 176-177). Eserde Ömer b. Abdülazîz'in kendisinden nasihat istemesi ve nasihatleri dolayısıyla anılır (101a).

5.6.12. Ebû Yûsuf

VIII. yüzyılda yaşamış bir âlim ve kadıdır. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencilerindedir. Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd zamanında "kâdılkudât" makamı kurulur. Ebû Yûsuf İslam tarihinin ilk "kâdılkudât"ı olarak görevlendirilir. Ebû Yûsuf bilgisi, şahsiyeti, ahlakı ve karakteriyle takdir toplamış bir âlimdir. Hadis ve fıkıh konularında dört eseri vardır. Kendisine aidiyeti şüpheli iki eser bulunmaktadır (Öğüt, 1994: 10, 260-265). Müellif, Ebû Yûsuf'tan İmâm Ebû Yûsuf Kâdî adıyla söz eder. Ebû Yûsuf'un adil ve örnek bir kadı olmasını kendisinden aktardığı bir hikâyeyle anlatır. Ebû Yûsuf devrinde Hârûnürreşîd'in veziri olan Yahyâ b. Hâlid Bermekî ile bir Mecûsinin davasında taraf gözetmediğini ve vezir ile halktan bir kişiye eşit davrandığını ifade eder. Müellif, hüküm sahibi kimselerin Ebû Yûsuf gibi olması gerektiğini vurgular (319b-320a).

5.6.13. Ebu'l-Hasan Ahvâzî

İbn Yezdâd adıyla da bilinir. X-XI. yüzyılda yaşamış kıraat âlimidir (Yavuz, 1989: 2, 194). Müellif Ahvâzî'den Ebu'l-Hasan Ahvâzî adıyla söz eder. Kendisinin eserindeki incilerle tanındığını belirtir ve dünyanın geçiciliği hakkındaki bir sözünü aktarır (314b-315a).

5.6.14. Ebu'l-Hasan Eş'arî

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin soyundan gelmektedir. 260/873-74 yılında Basra'da doğduğu kabul edilmektedir. Sünni kelim kolünün önemli kurucularından biri olarak görülür. Eş'âire mezhebinin kurucusudur (Fettâh, 1995: 15, 444-447). Eserde Eş'âire mezhebinin görüşleri dolayısıyla anılmış, ehlisünnetin görüşleri ve Mutezile ile Eş'âire'nin ortaklıkları hakkında kaynak gösterilmiştir. Eserde bazı bölümlerde kendisinden "Şeyh" şeklinde söz edilir (36b, 37b, 57b, 75b, 76a).

5.6.15. Ebu'l-Kâsım-ı Hakîm (Hakîm es-Semerkindî)

Eserde hikmetli sözleri sebebiyle anılan Ebu'l-Kâsım-ı Hakîm'in Hakîm es-Semerkindî (ö. 953) olduğu kanaatindeyiz. Ancak eserde hakkında bilgi bulunmadığından kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. Hakîm es-Semerkindî, 874 yılında Semerkand'da doğduğu tahmin edilen bir Mâturidî âlimidir. Mezhep ve hadis konulu üç eseri vardır. Bunlar dışında kendisine nispet edilen başka eserler de mevcuttur. Hakîm es-Semerkindî hikmetli öğütleri ile tanınmıştır (Can, 1997: 15, 193-194). Eserde, Ebu'l-Kâsım-ı Hakîm'in dünyanın ve halkın durumu ile ilgili hikmetli iki sözüne yer verilir (356b, 358b).

5.6.16. Ferîdüddîn Attâr

XII. yüzyılda yaşayan Ferîdüddîn Attâr eczacılık ve tıpla ilgilenmesi sebebiyle "Attâr" lakabını alır ve bu şekilde tanınır. Kendi eserlerinden anlaşıldığına göre gençliği ilim tahsil ederek, attarlıkla uğraşarak ve tasavvuf yolunda geçirmiştir. Tasavvufi konuları eserlerinde başarıyla işleyip kendisinden sonra gelen Mevlânâ, Mahmûd-ı Şebüsterî, Sa'dî, Hâfız, Molla Câmî gibi büyük şairlere örnek olur. Yedisi manzum birisi mensur sekiz eseri vardır. *Hüsrev-nâme* adlı mesnevisi dışındaki eserleri tasavvufi türdedir (Şahinoğlu, 1991: 4, 95-98). Ferîdüddîn Attâr eserde Hâce Attâr adıyla anılır. Müellif Nîşâbûr'un ulema ve enbiya kaynağı olduğunu belirtir. Hâce Attâr'ı da Nîşâbûrlu olduğu için örnek gösterir (229b).

5.6.17. Firayakyun

Eserde melekler konusunda kitaplarına müracaat edilmesi işaret edilen müelliftir (82b).

5.6.18. Fudayl b. İyâz

Gençliğinde eşkıya reisi olduğu rivayet edilen Fudayl b. İyâz'ın hayatı Hadîs suresinin “İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?” anlamındaki 16. ayetini duymasıyla değişir. Tövbe ederek Kûfe'ye giden Fudayl burada otuz yıl ilimle meşgul olur. Ölümünden ve ahiret hayatından çok korkan Fudayl zühdü kanaat, kanaati de zenginlik olarak görmüş, mütevazı bir hayat sürmüştür. Devrin halifesi Hârûnürreşîd'in kendisiyle görüşme isteğini reddetmiş, Halife'nin ısrarı üzerine gerçekleşen görüşmede sözünü esirgememiş, Halife'nin ihsanını istemediğini açıkça belirtmiştir (Türer, 1996: 13, 208-209). Fudayl b. İyâz eserde Hârûnürreşîd'le buluşması, Halife'ye söyledikleri, Halife'nin ihsanını reddetmesi ve hikmetli bir sözü dolayısıyla anılır (99b-101a, 308a).

5.6.19. Hâce-i Cihân

Hâce-i Cihân unvanı ilk defa, Delhi'de Muizzîler'den Sultan Muizzüddîn Keykubâd döneminde (1287-1290) Hâce Hatîrüddîn'e verilmiştir. Bu unvan daha sonra vezirlere verilen “sadr-ı âlî” unvanının yerini alır (Konukçu, 1996: 14, 429). Müellifin Hâce-i Cihân unvanıyla *Menâzirü'l-İnşâ* adlı eserini istinsah ettiği Mahmûd b.eş-Şeyh Muhammed el-Gîlânî'yi kastettiğini düşünmekteyiz (Dokuzlu, 2012: 23). Eserde Hâce-i Cihân *Kavâidü'l-İnşâ* adlı kitabın müellifi olarak anılır (334b).

5.6.20. Hamza b. Umâre

Keysâniyye adlı Şîi grupların bir kolu olan Kerbiyye'nin önde gelenlerinden biridir. VIII. yüzyılda vefat etmiştir (Öz, 2002: 25, 364). Eserde Emîr Umâre b. Hamza adıyla yer alır. Kendisini bir arsa sebebiyle Abbâsî Halifesi Mansûr'a şikâyet eden kişiye gösterdiği cömertlik dolayısıyla anılır (338a-338b).

5.6.21. Hâtem et-Tâî

Cahiliye döneminde Araplar arasında cömertliğiyle tanınmış ünlü bir şairdir. Şiirlerinde, insanları bencillikten kaçınmaya ve cömert olmaya davet eder. Eserlerinde Allah inancından söz etmiş, cömertliğinin sebebini Allah rızası olarak ifade etmiştir. Edebiyatımızda cömertliği sebebiyle anılır (Zavotçu, 2013: 333). Müellif; adaletin,

cömertliğin, iyi huyluluğun önemi anlatılırken Hz. Peygamber'in "Kefereden dört kimesnenin fevtiyle teessüf çekdim. Nûşîrevân'un fevtiyle adâleti için. Ve Hâtem-i Tâî'nin fevti ile sehâ vü keremi için. Ve İmrü'l-Kays'un fevtiyle şî'ri için. Ve Ebû Tâlib'ün fevtiyle birr ü ihsânı için." sözünü aktarır (321a).

5.6.22. Hâtim el-Esam

İlk dönem Horasan sûfilerindendir. Şakîk-i Belhî'nin mürididir. Tevekküle dayalı tasavvuf anlayışını benimser. Zühd ve takvalı yaşama dayalı tasavvufî düşüncesi ve hikmetli sözleriyle tanınır. Hâtim el-Esam 851 yılında vefat eder. Hâtim'in bazı sözleri erken dönemde derlenmiş ve günümüze ulaşmıştır. Ayrıca şeyhi Şakîk-i Belhî'ye sorduğu sekiz soru ve cevabı içeren bir metin Süleymaniye Kütüphanesinde bulunur (Bilgin, 1997: 16, 470-472). Eserde Hâtim el-Esam tasavvuf hakkında kendisine sorulan bir sorunun cevabı münasebetiyle anılır (357b-358a).

5.6.23. Hüsâm b. Hasan (Hüseyn) el-Konevî

Hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. *Tuhfe-i Hüsâmî* adlı eserinin bir nüshasında adı Hüsâm b. Hüseyn el-Konevî olarak yazılmıştır. Ancak kütüphane kaynaklarına göre adı Hüsâm İbn Hasan el-Konevî'dir. Şâhidî'nin 921/1515 yılında tamamladığı, *Tuhfe-i Şâhidî*'de Hüsâm'ın sözlüğünü okuduğunu kaydettiği ifade edilir (Öz, 2016: 79). *Tuhfe-i Şâhidî* şarihi Hüsâm Bağdatî Hüsâm'ın Fatih Sultan Mehmed devrinde yaşadığını ve *Tuhfe-i Hüsâmî*'yi onun isteğiyle yazdığını kaydeder (Bağdatî'den aktaran Öz, 2016: 79). Mustafâ İsmüddîn "Hüsâm"ın sözlükte keskin kılıç anlamına geldiğini ve İbn Hasan-ı Konevî'nin lakabı olduğunu belirtir (İsmüddîn'den aktaran Öz, 2016: 79). Şâhinzâde ise Hüsâm'ın eserini Fatih Sultan Mehmed devrinde kendi adına yazdığını kaydeder (Şâhinzâde'den aktaran Öz, 2016: 79). Yusuf Öz, bu görüşlerin yanlış olduğunu Hüsâm'ın eserini 802/1399-1400 yılında kaleme aldığını ifade eder (2016: 79). Bu bilgilerden müellifin Konyalı olduğu ve XIV. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır. 'Alâî, kıyafet ilminde sakal konusunu anlatırken "Hüsâm Lugat'ında zikr ider" ifadesiyle "belmeriş" kelimesinin anlamını *Tuhfe-i Hüsâmî*'den bir beyitle açıklar (217a).

5.6.24. İbn Fûrek

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfâhânî en-Nîşâbûrî'dir. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini sistemli hâle getirmiş Eş'arî âlimidir. Kaynaklara

göre yüz yirmi civarında eseri vardır (Yavuz, 1999: 19, 495-498). Eserde A'râf suresinin 147. ayeti için *Tefsîrû'l-Kur'ân* adlı eseri kaynak gösterilir (24a).

5.6.25. İbn Habîb en-Nîşâbûrî (Tefsîr-i Nîşâbûrî Sahibi)

Nîşâbûr doğumlu tefsir, hadis, fıkıh, kıraat, edebiyat, nahiv, megâzî, kısas ve siyer hakkında bilgi sahibi bir âlimdir. Tefsir sahasında asrının müfessiri kabul edilir. Çok sayıda öğrenci de yetiştiren İbn Habîb 1016 yılında vefat eder. Dört eseri vardır. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri *Tefsîrû'n-Nîşâbûrî* adıyla da bilinir (Sarı 1999: 19, 510). Müellif, eserde Nîşâbûr'un ulema ve enbiya kaynağı olduğunu belirtir. İbn Habîb'den isim vermeden "*Tefsîr-i Nîşâbûrî* sahibi" şeklinde söz ederek onu Nîşâbûrlu âlimler arasında sayar (229b).

5.6.26. İbn Hallikân

Hadis, fıkıh, tarih, siyaset, şiir ve edebiyat konularında eğitim almış, iyi yetişmiş bir ilim adamıdır. 681/1282 yılında vefat eder. Günümüze ulaşan tek eseri *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâ'ü Ebnâ'î'z-Zamân Mimmâ Sebete bi'n-Nakl evi's-Semâ Ev Esbetehü'l-Ayân*'dir. Eser 654-672 /1256-1273 yılları arasında yazılmıştır. Müellif 680/1281 yılına kadar eserine eklemelerde bulunmuştur. Eser İslam'ın başlangıcından yazıldığı döneme kadar geçen sürede herhangi bir alanda şöhrete kavuşmuş kadın-erken sekiz yüzden fazla kişinin biyografisine yer verir (Özaydın, 1999: 20, 17-19). Eser, *Netîcetü's-Sülûk*'ta yalnızca Hz. Âdem'in oğlu Keyûmers'le ilgili bölümde kaynak gösterilmiştir. Müellif eser adı vermemiş İbn Hallikân'la *Vefeyâtü'l-Ayân*'ı kastetmiştir (149a).

5.6.27. İbn Kesîr

Künyesi Ebu'l-Fidâ'dır. XIV. yüzyılda yaşamıştır. Tarih, tefsir, hadis ve fıkıh alanında yirmi üç kadar eseri bulunan iyi eğitilmiş bir âlimdir (Özaydın, 1999, 20, 132-134). Eserde tarih konulu *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri sebebiyle Şeyh İmâdüddîn İbn-i Kesîr adıyla zikredilir (187b).

5.6.28. İbn Kuteybe

Kültürlü bir ailede yetişmiş, döneminin en seçkin hocalarından fıkıh, tefsir, hadis, dil, edebiyat, kıraat, nahiv, lügat, *Kur'ân* ilimleri ve şiir dersleri almış bir âlimdir. IX. yüzyılda yaşamıştır. Dil, edebiyat, hadis, tarih, fıkıh, kelam ve *Kur'ân* ilimlerine dair yirmi beş kadar eseri günümüze ulaşmıştır. Eserlerinin toplam sayısının altmış civarı olduğu düşünülmektedir (Yazıcı, 1999: 20, 145-149). Eserde *el-Ma'ârif* ve *Edebü'l-*

Küttâb adlı eserlerin müellifi olması ve hikmetli sözleri dolayısıyla zikredilir (177a, 334b, 359b).

5.6.29. İbn Sînâ

Adı Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdillâh b. Ali b. Sînâ'dır. İslam dünyasında İbn Sîna künyesi ile meşhur olmuştur. Bilim ve felsefe alanındaki çalışmaları dolayısıyla Ortaçağ âlim ve düşünürleri tarafından kendisine “eş-Şeyhü'r-Reîs” adı verilmiştir. Mantık, felsefe, tıp ve metafizik konularında çok sayıda eseri vardır (Alper, 1999a: 20, 319-322). Eserde “Şeyhü'r-Reîs ve Reîsü'l-Hükemâ” sıfatlarıyla anılır. Müellif Allah'ın iradesi konusunda İbn Sînâ'dan alıntı yapar. Ancak eser adı bildirmez. Ayrıca Büzürce mihr tarafından yazılan *Zafer-nâme*'nin Nûh b. Mansûr'un emriyle İbn Sînâ tarafından Pehlevîceden Farsçaya çevrildiğini kaydeder (29a, 259a). Ancak *Zafer-nâme*'nin İbn Sînâ'ya aidiyeti tartışmalıdır (Alper, 1999b: 20, 345).

5.6.30. İbnü'l-Arabî

İslam tasavvuf düşüncesinde “vahdet-i vücûd” kavramıyla önemli bir etkiye sahip olan din adamı ve mutasavvıftır. Arabî'nin görüşlerini benimseyen ve onu tasavvufi bir otorite kabul eden kişilerce kendisine “Şeyhü'l-Ekber”, dinî bilgisi sebebiyle de “Muhyiddîn” adları verilmiştir. Kendisine nispet edilen 550 eserden 245'i günümüze ulaşmıştır. Arabî 22 Rebiülahir 638/10 Kasım 1240 tarihinde Dımaşk'ta vefat eder (Kılıç, 1999: 20, 493-494). Eserde İbnü'l-Arabî kıyafet ilmini iyi bilmesi ve bu konuda “*Tenkîh*” isimli bir eseri olması münasebetiyle zikredilir. Müellif İbnü'l-Arabî'den “Şeyhü'l-Muvahhidîn” sıfatıyla söz eder (214a, 216a). Ancak müellifin Arabî'ye atfettiği *Tenkîh* isimli eser kaynaklarda yer almaz (Kılıç, 1999: 20, 514-516). Mine Mengi, İbnü'l-Arabî'nin et-*Tedbîrâtü'l-ilâhiyye* adlı eseri içerisinde kıyafetname sayılabilecek bir bölüm yer aldığını ifade eder (Mengi, 2002: 25, 513).

5.6.31. İbnü'l-Cevzî

XII. yüzyılda yaşamış bir âlimdir. Tarih, biyografi, hadis, tefsir, fıkıh ve akâid alanlarında yetmiş kadar eseri vardır. Bunun yanında çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir yanındadır (Yavuz, Avcı, 1999: 20, 543). İbnü'l-Cevzî eserde *Kem'etü'z-Zehr* adlı eseri dolayısıyla zikredilir (175b, 180a, 257a).

5.6.32. İbnü'l-Muazzez

Eserde müellif tarafından akılla ilgili bir sözü aktarılır. Kimliği hakkında bilgi yoktur (327-327b).

5.6.33. İbnü'l-Mukaffa

VIII. yüzyılda yaşamış bir âlimdir. Arap dili ve edebiyatı ile Fars, Hint ve Yunan kültürleri hakkında iyi bir eğitim almıştır. Kâtiplikle başladığı memuriyeti sırasında Halife Mansûr'la tanışır. Onun isteğiyle Farsçaya çevrilmiş bazı Yunan klasiklerini Arapçaya tercüme eder. Daha sonra Kirmân Valisi İsbâ b. Ali'nin hizmetine girer ve bu dönemde (750-752) şöhret bulur. Tercüme ve telif olmak üzere yirmi beş kadar eseri vardır. İbnü'l-Mukaffa'nın en önemli eseri Nûşîrevân zamanında Hindistan'dan getirtilip Pehlevîce'ye çevrilen *Kelîle ve Dimne*'nin Arapça tercümesidir (Durmuş, 2000a: 21, 130-134). Eserde İbnü'l-Mukaffa *Kelîle ve Dimne*'yi Pehlevîceden Arapçaya çevirmesi sebebiyle anılır. Müellif eserden Hint padişahlarının hikmetleriyle ilgili bir bölüm aktarır (349b-350a).

5.6.34. İmâm Fahreddîn Râzî

Kelam, felsefe, tefsir ve fıkıh usulü alanında çalışmaları bulunan XIII. yüzyılda yaşamış Eş'arî âlimidir (Yavuz, 1995: 12, 89-95). Eserde ayetlerle ilgi açıklamaları dolayısıyla zikredilir (49b, 81b).

5.6.35. İmâm Nevevî

XIII. yüzyılda yaşamış hadis âlimidir. *Riyâzü's-Sâlihîn* adlı eseriyle tanınır. Ayrıca Müslim'in *Câmi'u's-Sahîh* adlı eserine şerh yazmıştır (Kandemir, 2007: 33, 45-49). Eserde *Şerh-i Müslim* müellifi ve hadis kaynağı olarak zikredilir (69b-70a).

5.6.36. İmam Şâfi'î

Şâfi'î mezhebinin kurucusudur. Yedi ya da dokuz yaşında iken hafız olup on üç yaşında Mescid-i Harâm'da *Kur'ân* okutmaya başlar. Çok sayıda hocadan ilim tahsil eder. Şâfi'î'nin düşünce dünyasının temeli vahiy ve sünnetlere dayanır. Fıkıh, sünnet ve hadis konusundaki eserleriyle tanınır. Ona ait olduğu bilinen on iki, kendisine atfedilen beş eser vardır. İmâm Şâfi'î 29 Receb 204/19 Ocak 820 tarihinde Mısır'da vefat eder (Aybakan, 2010: 38, 223-233). Eserde İmâm Şâfi'î kıyafet ilmini iyi bilmesi yönüyle anılır. Müellif, Şâfi'î'nin bu konuda latif bir risale tertip ettiğini belirtir. Kaynaklarda bu eserin kıyafet konusuyla ilgili Araplar arasındaki ilk eser olduğu ancak günümüze

ulaşmadığı ifade edilir (Mengi, 2002: 25, 513). ‘Alâî, kıyafet ilminin doğru sonuçlar verdiğini İmâm Şâfi‘î’nin yaşadığı bir olayı örnek vererek gösterir (213b-214a, 216a).

5.6.37. İmrülkays

İslamiyet’ten yaklaşık yüz yıl kadar önce Arap yarımadasında yaşamış şair ve Arap emîridir. Asıl adı İmrüülkays b. Hucr’dur. Cahilliye döneminde Arapların Mu‘allakât-ı Seb‘a geleneğinin ilk ünlü şairidir. el-Ukaz’da yapılan şiir yarışmalarında birinci olan şiiri *Kur‘ân*’ın nazil olmasına kadar Kâbe’nin duvarında kalır. Kaside nazım biçimine kurallar getiren de İmrülkays’tır (Zavotçu, 2013: 383-384). İmrülkays eserde Hz. Peygamber’in bir sözünde şairliği dolayısıyla anılır. Eserde adaletin, cömertliğin, iyi huyluluğun önemi anlatılırken müellif, Hz. Peygamber’in “Kefereden dört kimesnenin fevtiyle teessüf çekdüm. Nûşîrevân’un fevtiyle adâleti için. Ve Hâtem-i Tâî’nin fevti ile sehâ vü keremi için. Ve İmrü’l-kays’un fevtiyle şi’ri için. Ve Ebû Tâlib’ün fevtiyle birr ü ihsânı için.” sözünü aktarır (321a).

5.6.38. Kâdî Abdülcebbâr

Mutezile mezhebinin ünlü âlimlerinden biridir. İslami konularda yazılmış altmışa yakın eseri vardır (Yurdagür, 2001: 24, 103-105). Eserde sırat köprüsü konusunda, müellifin görüşüne zıt görüşleri sebebiyle zikredilir (64a).

5.6.39. Kâdî Beydâvî

XIII. yüzyılda yaşamış müfessirdir. 585/1189 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Kaynakların çoğunluğuna göre 685/1286 yılında Tebriz’de vefat etmiştir. Kalam ve fıkıh sahasında da çalışmaları vardır. *Envârü’t-Tenzil* adlı eseri tefsir sahasında kabul görmüş kaynaklardan biridir (Yavuz, 1992: 6, 100-103). Eserde Beydâvî *Envârü’t-Tenzil*’in müellifi olarak anılır (52a, 176b).

5.6.40. Katâde b. Diâme

Görme engelli olarak doğan Katâde b. Diâme on iki yıl Hasan-ı Basrî’nin yanında bulunup ondan kıraat, tefsir, hadis ve diğer ilimlerde bilgi alır. Sahabe ve tâbiünden pek çok kimseden hadis dinleyip başka ilimlerde de kendini yetiştirir. 735 yılında Vâsıt’ta çıkan veba salgınında vefat eden Katâde, özellikle tefsir konusundaki bilgisi ile takdir toplamıştır. Dört eseri olduğu kaydedilen Katâde’nin tefsiri üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Birişik, 2012: 25, 22-23). Eserde Katâde, İnşikâk suresinin 10-11. ayetleri ile

Rahman suresinin 8. ayetinin tefsiri konusunda kaynak gösterilmiş ve zulümle ilgili hikmetli bir sözü münasebetiyle zikredilmiştir (61a, 274a, 274b).

5.6.41. Mes‘ûdî

Bağdat doğumludur. Eserlerindeki bazı ifadelerden dolayı 280/893 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Asıl adı Ali b. Hüseyin’dir. Abdullâh b. Mes‘ûd’un soyundan geldiği için Mes‘ûdî nispesiyle anılır. Başta tarih ve coğrafya olmak üzere kozmoloji, astroloji, dinler ve mezhepler tarihi, fıkıh, kelam, felsefe, ahlak, siyaset alanında, ayrıca ehlibeyit, on iki imam ve imâmet konularında eserleri vardır. Ancak günümüze yalnızca *Mürûcû’z-Zeheb* ve *et-Tenbîh ve’l-İşrâf* adlı iki eseri ulaşmıştır. Mes‘ûdî 346/957 yılında vefat etmiştir (Avcı, 2004a: 29, 353-354). Eserde tarih türündeki *Mürûcû’z-Zeheb* adlı eserin müellifi olarak anılır (183b, 184a, 185a, 255b).

5.6.42. Mevlânâ Câmî

İrânlı âlim ve şairdir. Horasan’ın Câm şehrinde doğmasına nispetle Câmî mahlasını alır. Eğitimine babasının yanında başlamış, devrinin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Devrinin tüm ilimlerine vakıf olmuş, bilgi ve zekâsıyla hayranlık kazanmıştır. Farsçanın en önemli şairlerinden kabul edilir. Bunun yanında Arapça eserleri de vardır. Molla Câmî adıyla tanınmıştır (Okumuş, 1993: 7, 94-99). Eserde Hz. Peygamber’le ilgili *Şevâhidü’n-Nebeviyye* adlı eseri dolayısıyla zikredilir (78b).

5.6.43. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Babası “Sultânü’l-Ulemâ” olarak adlandırılan Bahâeddîn Veled’dir. Mevlânâ *Mesnevî*’nin girişinde kendi adını Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî şeklinde kaydeder. Lakabı Celâleddîn’dir. Kendisine “Efendimiz” anlamına gelen “Mevlânâ” unvanı verilmiştir. Bahâeddîn Veled ve ailesi Sultan Alâeddin Keykubâd’ın daveti üzerine 618/1221 yılında Konya’ya yerleşir. Lârende’de müderrislik yapan Bahâeddîn Veled’in ölümünden sonra yerine oğlu Mevlânâ geçer. Babasının müridlerinden Seyyid Burhâneddîn’in daveti üzerine Konya’ya gelen Mevlânâ ilim öğrenmek maksadıyla Seyyid Burhâneddîn’e dokuz yıl hizmet eder. Mevlânâ bu dönemde Arap dili ve edebiyatı, lügat, fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilimlerde icazet alır. Seyyid Burhâneddîn’in ölümünden beş yıl sonra Şems-i Tebrîzî ile tanışır ve dost olur. Şems-i Tebrîzî ile dostluğu, halkın rahatsız olması sebebiyle Şems’in öldürülerek kuyuya atılmasıyla son bulur. Çok sayıda müridi bulunan Mevlânâ yöneticilerle de iyi geçinmiş

ancak siyasetten uzak durmuştur. Dili Farsça olan eserleri hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden sonra çok beğenilmiş ve okunmuştur. Tasavvufi düşüncenin bir ürünü olan *Mesnevî* İslam edebiyatı ve kültürünün en önemli eserleri arasında sayılır. Mevlânâ 672/1273 yılında Konya’da vefat eder (Öngören, 2004: 29, 441-448). ‘Alâî Konya’da Mevlânâ Dergâhında bulunmuş bir mesnevîhândır. Eserinde Mevlânâ’yı *Mesnevî*’den yaptığı alıntılar vesilesiyle anar. Ayrıca Şakîk-i Belhî’nin Mevlânâ’nın soyundan geldiğini ifade eder. Müellif Mevlânâ’dan “Ârif-i Rûmî, Hazret-i Mevlânâ, Hazret-i Mevlevî, Mevlânâ Celâlü’l-Hakkı ve’-d-dîn” adlarıyla zikreder (98a, 105a, 127b, 150b).

5.6.44. Muhammed b. Fazl

Belhli bir sûfidir. Fütüvvet ehlinin öncülerinden Ahmed b. Hadraveyh’in müridlerindedir. Düşünceleri sebebiyle Belh’ten uzaklaştırıldığı ifade edilir. Belh’ten sonra Semerkand’a gidip buraya yerleşir. Semerkand’da kadılık yaptığı bilinen Muhammed b. Fazl’ın dinî konularda yetkin biri olduğu söylenebilir. 931 yılında Semerkand’da vefat eder (Demirci, 2005: 30, 529). Eserde Muhammed b. Fazl padişahın halk üzerindeki etkisi konusunda Emevî hükümdarları hakkında bir rivayeti sebebiyle anılır (276a-276b).

5.6.45. Muhammed b. Kâ’b el-Kurazî

VII. yüzyılda yaşamış tefsir konusunda bilgili bir âlimdir. Devrinin önemli âlimleri arasında sayılır. Ömer b. Abdülazîz’le dost olduğu ve Halife’ye nasihatlerde bulunduğu kaydedilir (Maşalı, 2005: 30, 545-546). Eserde Muhammed b. Abdülazîz’e adaleti tarif etmesi dolayısıyla anılır (101a).

5.6.46. Muhammed b. Kureyt

Eserde Hz. Üzeyr’in peygamberliği ile ilgili hadis-i şerifin râvîsi olarak anılır (169b).

5.6.47. Muhammed el-Bâkır

Babası Hz. Hüseyin’in oğlu Ali b. Hüseyin, annesi Fâtıma binti Hasan’dır. Anne tarafından Hz. Hasan’ın baba tarafından Hz. Hüseyin’in torunudur. İlminin genişliği sebebiyle “bâkırü’l-ilm” sıfatını almıştır. Babasının ölümü üzerine imâmet görevini üstlenmiştir. 733 yılında Medine’de vefat etmiştir (Öz, 2005: 30, 506-507). Eserde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in faziletiyle ilgili bir sözü sebebiyle anılır (84b).

5.6.48. Mukâtil b. Süleymân

VIII. yüzyılda yaşayan Mukâtil b. Süleymân akâid ve tefsir konusundaki çalışmalarıyla tanınır. Mukâtil, *Kur'ân*'ı baştan sona tefsir eden ilk müfessir kabul edilir (Türker, 2006: 31, 134). Mukâtil b. Süleymân eserde, Katâde b. Diâme ile birlikte İnşikâk suresinin 10-11. ayetlerinin tefsiri için kaynak gösterilmiştir (61a).

5.6.49. Mübârek b. el-Fazl

Eserde göre Halife Mansûr döneminde yaşamış bir âlimdir. Eserde bir kimsenin katlini emreden Halife Mansûr'a yumuşak davranması konusunda nasihat etmesi sebebiyle zikredilir (109a-109b).

5.6.50. Müslim

IX. yüzyılda yaşamış hadis âlimidir. *Câmi'u's-Sahîh* adlı eseriyle tanınmıştır (Kandemir, 2006: 32, 93). Eserde hadisler için kaynak olması yönüyle anılır (3b, 60b).

5.6.51. Nizâmî-yi Gencevî

Fars edebiyatının XII. yüzyılda yaşamış önemli şairlerinden biridir. Nizâmî Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu sayılmış, hem hükümdarlar hem de halk tarafından sevilip benimsenmiştir. Şiirlerinde kullandığı dil, anlatım gücü, yeni mana ve mazmunlar üretmesi ve kültürel zenginliği gibi etkenler onun Fars edebiyatının dâhi şairi kabul edilmesini sağlamıştır. Günümüze ulaşan tek eseri hamsesidir. Hamsesi *Penc Genc* adıyla da bilinir. Hamse, *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskender-nâme* adlı mesnevilerden oluşur (Kanar, 2007: 33, 183-185). Nizâmî eserde *İskender-nâme*'nin şairi olarak Şeyh Nizâmî adıyla zikredilir (222a).

5.6.52. Nûh b. Ebû Meryem

VIII. yüzyılda yaşamış bir âlim ve kadıdır. Ebû Hanîfe'nin ders halkasının erken dönem mensuplarından biridir. Hadis, siyer ve megâzî gibi İslami ilimlerin çeşitli alanlarında derin bilgi sahibi olduğu kaydedilir. Ebû Hanîfe'nin kadılık yapmasını uygun gördüğü on talebesinden biridir. Hocası henüz hayattayken Merv kadısı olarak görev yapmaya başladı. Ebû Hanîfe'nin fikhını ilk defa derleyen kişi de Nûh b. Meryem'dir (Kaya, 2007: 33, 229-230). Eserde Nûh b. Ebû Meryem'den Nûh b. Meryem adıyla söz edilir. Müellif, eserin kadınlarla ilgili bölümünde Nûh b. Meryem'in Merv Kadısı iken kızını dinini beğendiği için kölesi Mübârek'le evlendirmesine dair bir hikâye aktarır. Nûh b. Ebû Meryem üzüm bağına bekçilik eden Mübârek'i ziyaret eder. Kendisine ekşi bir

salkım ikram eden Mübârek'in üzümlerin tadına hiç bakmamış olmasından etkilenerek ona kızıyla evlenmesini önerir. Mübârek bu teklifi yadırgasa da Nûh b. Meryem'in ısrarıyla kabul eder. Nûh b. Meryem'in kızı da babasının kararına rıza gösterir. Müellif hikâyenin sonunda bahsedilen Mübârek'in Abdullâh b. Mübârek olduğunu kaydeder (372a-374a).

5.6.53. Sa'dî-yi Şîrâzî

Fars edebiyatının en ünlü şairlerinden biridir. Firdevsî ve Hâfız'la birlikte İran edebiyatının üç büyük şahsiyetinden bir kabul edilir. 1184 yılında doğmuş, yüz yıldan fazla yaşamış, hayatını ilim, ibadet ve seyahatle geçirmiştir. 1292 yılında memleketi Şîrâz'da vefat etmiştir (Zavotçu, 2013: 620). Manzum ve mensur çok sayıda eseri vardır. Eserleri *Külliyât* başlığı altında bir araya toplanmıştır. *Bostân* ve *Gülistân* Sa'dî'nin en tanınmış eserleridir (Çiçekler, 2008: 35, 406). Eserde Sa'dî Şîrâzî şiirlerinden yapılan alıntılar dolayısıyla anılır. Müellif, Sa'dî'den "Şeyhü'l-Ârifin" şeklinde söz eder (98b, 119a, 269a, 295b, 302a).

5.6.54. Saîd b. Cübeyr

VII. yüzyılda yaşamış bir hadis râvîsidir. Haccâc b. Yûsuf döneminde kadı, vezir ve kâtip olarak görev yapar. Haccâc'la arası bozulan Saîd b. Cübeyr 713 ya da 714 yılında öldürülür. Hadis râvîleri arasında âlim, güvenilir, zahit biri olarak tanınır (Efendioğlu, 2008: 35, 552-554). Saîd b. Cübeyr eserde akılla ilgili bir sözü dolayısıyla anılır (365a).

5.6.55. Seyyid Ali Hemedânî (Emîr-i Kebîr)

XIV. yüzyılda yaşamış müellif ve mutasavvıftır. Sağlığında çevresinde çok sayıda kişi toplanmış, Kübreviyye tarikatının genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Tasavvufî konularda yazılmış yüzden fazla eseri vardır. Ancak bu eserlerin çoğu 4-5 sayfayı geçmez. Edebiyatımızda Muslihiddîn Mustafâ Sürûrî tarafından Türkçeye çevrilen *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eseri ile tanınır (Yazıcı, 1998: 17, 186-188). Eserde Seyyid Ali Hemedânî kıyafet ilmini iyi bilmesi ve bu konuda eser kaleme alması dolayısıyla zikredilir (214a, 216a).

5.6.56. Seyyid Şerîf el-Cürcânî

XIV. yüzyılda yaşamış Arap dili, kelim ve fıkıh âlimidir. 24 Şaban 740/24 Şubat 1340 Cürcân'da doğmuş, 6 Rebiülahir 816/6 Temmuz 1413 günü Şîrâz'da vefat etmiştir.

Tefsir, tasavvuf, felsefe, kelam, mantık ve fıkıh konularında eserleri vardır (Gümüş, 1993: 8, 134-136). Eserde *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı şerhi sebebiyle zikredilmiştir (52a).

5.6.57. Sultan Veled

Mevlânâ'nın büyük oğludur. 1226 yılında Konya'da doğmuştur. Konya'da ve Şam'da eğitim görmüş, sağlam bir medrese eğitimi almıştır. Babasının ölümünden sonra Mevlevîliğin bir tarikat biçiminde örgütlenmesini sağlamıştır. 1313 yılında vefat eden Sultan Veled babası gibi şairdir. Farsça *Dîvân*, *İbtidâ-nâme*, *Rebâb-nâme* ve *İntihâ-nâme* adlı eserleri vardır (Zavotçu, 2013: 772-773). Eserde Farsça bir beyti dolayısıyla "Mevlânâ ibn-i Mevlânâ Sultân Veled" adıyla anılır (59a).

5.6.58. Süfyân es-Sevrî

VIII. yüzyılda yaşamış bir hadis âlimidir. Babası, amcası, kardeşleri ve yeğenleri *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından güvenilir kabul edilen muhaddislerdendir. Otuz yaşından sonra ders vermeye başlamış, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Abbâsî Halifesi Mansûr'dan kadılık teklifi almış ancak bu teklifi kabul etmemiştir. Tefsir, fıkıh ve hadis konularında eserleri bulunan Süfyân-ı Sevrî 778 yılında vefat eder (Özdirek, Çavuşoğlu, 2010: 38, 23-25). Eserde Süfyân-ı Sevrî'nin hükümdarla ilişkiler ve hükümdarın sahip olması gereken vasıflarla ilgili iki sözü aktarılır (303b, 312a).

5.6.59. Şakîk-i Belhî

VIII. yüzyılda Belh'te dünyaya gelen Şakîk, ticaretle uğraşan oldukça varlıklı biridir. Bir putperestle arasında geçen konuşmadan sonra zühde yönelmiş, hacca gitmiş ve ilim öğrenme gayreti göstermiştir. Hac esnasında tanıştığı İbrâhim b. Edhem'in müridi olur. Tevekkül konusunu ayrıntılı biçimde ele alan ilk mutasavvıfın Şakîk-i Belhî olduğu rivayet edilir. Tasavvufî hâllerden ilk bahseden sûfî de Şakîk-i Belhî'dir (Bolat, 2010: 38, 305-306). Eserde Şakîk-i Belhî, Belh'in yetiştirdiği kıymetli bir zat ve Hârûnürreşid'in akıl danıştığı bir âlim olarak zikredilir (98b-99b, 150b).

5.6.60. Şebîb b. Şeybe (Şeyb b. Şeybe)

Şebîb b. Şeybe, VIII. yüzyılda yaşamış; özdeyişleri ile tanınmış bir hatiptir. Abbâsî sarayında Halife Mansûr ve Halife Mehdî'ye nedimlik yapmış; saray ve saray çevresiyle kurduğu ilişkiler sayesinde ahabâr ve anekdot konularında zengin malzeme toplama imkânı bulmuştur. Başkarının uzun uzun anlattığı konuları sade, yalın, zarif şekilde ifade etmesi sözlerinin kabul görmesini ve halk arasında yayılmasını sağlamıştır

(Yıldız, 2010: 38, 392-393). Eserde “Nasîhat ü Mevize” başlığıyla Şebîb b. Şeybe’nin Halife Mehdî’ye raiyyete muamele konusundaki nasihati aktarılır (287b-288a).

5.6.61. Şeyh Hasan b. Ali b. Hammâd

Kûtü’l-Ervâh adlı tarih eserinin müellifidir (Yıldız, 2010: 39, 257). Eserde *Kûtü’l-Ervâh* müellifi olarak anılır (154a, 154b, 172a, 175b, 227a, 228b, 230b, 240b).

5.6.62. Şükrullâh

Hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. Kendi ifadesine göre 790/1388’de doğmuş ve 812/1409’da Osmanlı Devleti’nin hizmetine girmiştir. Kadılık ve elçilik görevlerinde bulunmuştur. Din ve tarih konulu eserleri vardır. *Behçetü’t-Tevârih* adlı eseriyle tanınır. Ölüm tarihi hakkında bilgi yoktur. *Behçetü’t-Tevârih* 864/1459 yılında tamamlandığına göre bu tarihten sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır (Yıldız, 2010: 39, 257-258). Eserde Mevlânâ Şükrullâh adıyla *Behçetü’t-Tevârih* adlı eseri dolayısıyla anılır (175b).

5.6.63. Tirmizî

Tirmizî, IX. yüzyılda yaşamış bir hadis âlimidir. İmam Buhârî, İmam Müslim ve Ebû Dâvûd gibi muhaddislerin talebesi olmuştur. *Câmi’u’s-Sahîh* adlı hadis kitabı hadis kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir (Kandemir, 2012: 41, 202-204). Eserde rivayet ettiği bir hadis dolayısıyla anılır (60b).

5.6.64. Urve b. Zübeyr

Medineli hadis ve siyer âlimidir. 23/643 yılında Medine’de doğmuş, 94/713 yılında Medine yakınlarında Fur Köyü’nde vefat etmiştir. Medine’nin önde gelen fakihlerindendir. Bütün hadis münekkitleri tarafından güvenilir kabul edilmiştir (Aycan, 2012: 42, 183-185). Eserde hadis râvîsi olması sebebiyle anılır (33a).

5.6.65. Vehb b. Münebbih

Yahudilik konusunda bilgili bir âlimdir. Babası Hz. Peygamber zamanında Müslüman olmuştur. Yahudi kaynaklı rivayetler konusundaki bilgi sebebiyle Yahudi asıllı olduğu sanılsa da Gazâlî dışında kimse bundan söz etmemiştir. Zengin ilmî ve kültürel birikimi ile tanınmıştır. Özellikle peygamberler tarihi ve İsrâil kaynaklı haberler konusunda uzmandır. 732 yılında vefat etmiştir. Tarih ve tefsir konulu eserleri vardır (Demir ve Özafşar, 2012: 42, 608-610). Vehb b. Münebbih eserde Yahudi ulemasından biri olarak takdim edilir ve hikmetli sözleri dolayısıyla anılır (135a, 357a, 359a).

5.6.66. Yâkût el-Müsta‘simî

XIII. yüzyılda yaşamış önemli bir hattattır. Tam adı Ebü'l-Mecd Cemâlüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Müsta‘simî'dir. İslam hat sanatında aklâm-ı sittenin klasik ölçülerini belirleyerek Yâkût ekolü olarak anılan kendi ekolünü oluşturur. Yazıda oluşturduğu üslup benimsenip şöhreti artınca "Kıbletü'l-Küttâb" unvanını alır. Günümüze ulaşan eserlerinin çoğu mushaftır (Serin, 2013: 43, 291-213). Eserde kâtiplerle ilgili bâbda hattın adabı hakkında bir beyti münasebetiyle anılır (332b).

5.6.67. Yezîd er-Rakkâşî

Emevîler döneminde yaşamış ünlü bir hikâyecidir (İpek, 2017: 176). Eserde dünyanın geçiciliği ve ölümle ilgili rivayet ettiği bir hikâye dolayısıyla anılır (139b).

5.6.68. Zeyd b. Eslem

Hiz. Ömer'in azat ettiği Eslem'in oğludur. Çok sayıda sahabe ve tabiünden hadis rivayet etmiştir. Medine tefsir ekolünün öncüleri arasındadır (Kesler, 2013: 44, 318-319). Eserde Zeyd b. Eslem, Hiz. Ömer'le ilgili bir hikâye rivayet etmesi sebebiyle anılır (282a-282b).

5.6.69. Zeynelâbidîn

Hiz. Hüseyin'in oğludur. Annesi Sâsânî hükümdarı III. Yezdecird'in kızı Şehrbânû'dur. Ebû Muhammed ve Ebulhüseyin künyelerinin yanından Zeynelâbidîn lakabıyla şöhret bulmuştur. Zayıf ve hastalıklı bünyesi sebebiyle Kerbela'ya gitmemiş, hayatı boyunca dinî ve siyasi gruplardan uzak kalmayı tercih etmiştir. İlk beş Emevî hükümdarının saltanatına şahitlik etmiştir. Hayatını ilim ve ibadetle geçirmiştir. 712 yılında vefat etmiş, amcası Hiz. Hasan'ın yanına defnedilmiştir (Kılavuz, 2013: 44, 365-366). Eserde Hiz. Ebû Bekir ile Hiz. Ömer'in faziletini aktardığı bir sözü ve hikmetli sözleri sebebiyle anılır (84b, 110b-11b).

5.7. Yunan Menşeli Şahıslar

5.7.1. Arastûs

Esere göre elli altı yıl hükümdar olarak oturan Rûm padişahıdır. Müellifin ifadesine göre Arastûs'un saltanatının 52. yılında Hiz. İsa dünyaya gelir (226b).

5.7.2. Dikyânûs (Decius/Dakyanus)

Hristiyanlık inancına göre Ashâb-ı Kehf adı verilen yedi gencin zulmünden kaçtığı kabul edilen Yunan imparatorudur (Ersöz, 1991: 3, 465). Eserde Decius

“Dikyânûs” adıyla anılır. Yûgûş’tan sonra Yunan hükümdarı olduğu ve Ashâb-ı Kehf’in kendisinden kaçtığı kaydedilir (226a-226b).

5.7.3. Feylekûs

İskender-i Yunânî’nin babasıdır. Asıl adı Philippos’tur. Bu ad Filefûs, Feylefûs ve Feylekûs şeklinde de telaffuz edilir (Kaya, 2000: 22, 556). Eserde Dârâb ve Dârâ b. Dârâb dönemlerinde Yunan tahtında Feylekûs’un hükümdar olması, kızını Dârâ’ya vermesi ve kızının İskender’i dünyaya getimesi yönüyle zikredilir. Başka bir rivayete göre Feylekûs kendi kızını tasarruf etmiş, böylece İskender dünyaya gelmiştir (173b-174a, 174b-175b).

5.7.4. İlyânûs

Esere göre Şâbûr-ı Zülektâf (slt. 309-379) döneminde İlyânûs Rûm hükümdarıdır. Hz. İsa’nın inancı üzere yaşayan İlyânûs Şâbûr’la mücadele edemez. Şâbûr Rûm ülkesini harap eder. Bunun üzerine İlyânûs Araplardan yardım ister. Arapların da yardımıyla İlyânûs, Şâbûr’a galip gelir. Medâin ve Tayfasûn’u ele geçirir. Daha sonra Şâbûr İlyânûs’a saldırır ve onu mağlup eder. İki taraf da Dicle kenarına yerleşir. Karşılıklı bir ay oturduktan sonra İlyânûs, Şâbûr’un askerlerinden birinin attığı okla ölür (232a-232b).

5.7.5. İskender-i Zülkarneyn-İskender-i Yunânî

Türk kültüründe iki İskender vardır. Bunlardan biri İskender-i Zülkarneyn diğeri ise İskender-i Yunânî’dir. Edebî metinlerde bu ikisinin karıştırıldığı ve birine ait olayların diğere atfedildiği görülür. İskender-i Zülkarneyn bir veli yahut peygamberdir. *Kur’ân-ı Kerîm*’de ondan şu şekilde söz edilir: “Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: ‘Size onunla ilgili bir parça okuyacağım.’ Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik. O da bir yol tutup gitti” (Kehf, 18/83-85). Zülkarneyn’in adı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Abdullâh ibn Dahhak, Merzuban ibn Merduye el-Yunanî, Yuyan b. Yafes, Sa’b b. Râşid, Zî-şeddâd b. Ad b. Tat b. Sebe gibi çeşitli isimler ona atfedilmiştir (Pala, 2009: 236). Kendisine Zülkarneyn (iki karn sahibi) denmesinin sebebiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Öztürk bu görüşleri şu şekilde özetler:

“İslami kaynaklarda yer alan ve önemli bir kısmı İsrâiliyat türü rivayetlere dayandığı anlaşılan farklı izahlara göre Kehf sûresinin 83-98. ayetlerinde konu edilen kişinin doğuya ve batıya seferler düzenleyip büyük fetihler yapan bir cihangir olduğu, insanları tevhide davet ettiği için inkârcılar tarafından başının iki tarafına vurularak öldürüldüğü, başında boynuz benzer iki çıkıntının yer aldığı, tacının üstünde bakırdan iki boynuz

bulunduğu, saçlarının iki örgülü olduğu, emrine ışık ve karanlığın verildiği, rüyasında kendini gökyüzüne tırmanmış ve güneşin iki kenarından tutunmuş halde gördüğü, hem anne hem baba tarafından asil bir soya mensup bulunduğu, İran ve Yunan asıllı iki soydan geldiği, hayatı boyunca iki nesil gelip geçtiği, büyük cesaretinden dolayı veya savaşta düşmanlarını âdeta koç gibi vurup devirdiği yahut kendisine zâhir ve bâtin ilmi verildiği için Zülkarneyn diye anıldığı belirtilir (Sa'lebî, el-Keşf, IV, 146; Fahreddin er-Râzî, XXI, 140). Bazı müfessirler, karn kelimesinin Arapçada kâkül/zülûf anlamındaki kullanımının yaygınlığına atıfla söz konusu lakabın “iki örgülü” manasına geldiğini söylese de (İbn Âşûr, XVI, 19) Kehf sûresinin 85-86 ve 89-90. ayetlerinde Zülkarneyn'in doğu ve batı istikametinde iki seferine işaret edilmesi, ilk açıklamanın daha isabetli olduğunu düşündürmektedir. Buna göre Zülkarneyn lakabı “cihangir, cihan hükümdarı” gibi bir mana ifade etmektedir” (2013: 44, 564).

İskender-i Yunanî ise Makedonya Kralı Filip'in oğludur. Rivayetlere göre M.Ö. 356 yılında doğmuş, yirmi yaşında babasının ölümüyle tahta çıkmıştır. Yunan topraklarından Afrika'da Mısır'a, Asya'da Hindistan'a uzanan bir imparatorluk kurmuştur. Yalnızca on üç yıl saltanat sürmüş, otuz üç yaşında ölmüştür (Tökel, 2016: 149). *Netîcetü's-Sülûk*'ta hem İskender-i Zülkarneyn hem de İskender-i Yunânî'ye (İskender b. Feylekûs) yer verilmiştir. Müellif, iki İskender'in karıştırıldığını belirtip ikisinin de kimliği ile ilgili açıklama yapar. ‘Alâî'nin ifadesine göre İskender-i Zülkarneyn Hz. İbrâhim zamanından yaşamıştır. Hz. İbrâhim, Kâbe'yi inşa ettiğinde İskender-i Zülkarneyn onun yanına Mekke'ye gitmiş ve orada Hz. İbrâhim tarafından ağırılanmıştır. İskender-i Yunanî'nin soyu hakkında iki rivayet vardır. İlk görüşe göre İskender'in annesi Yunanlı Feylekûs'un kızıdır. İskender'in babası ise Acemli Dârâ'dır. Feylekûs İskender doğunca “Benim oğlumdur.” diyerek çocuğu sahiplenmiştir. İkinci görüşe göre Feylekûs Mecûsî'dir. Bu nedenle kendi kızını tasarruf etmiş ve İskender dünyaya gelmiştir. Müellif, İskender b. Feylekûs'un Hz. Îsâ'dan üç yıl önce doğduğunu kaydeder. Hz. Îsâ ile Hz. İbrâhim'in arasında bin beş yüz doksan yıl olduğunu belirtir. Böylece iki İskender arasında bin iki yüz yetmiş bir yıl vardır sonucuna ulaşır. Ayrıca İskender-i Zülkarneyn'in ömrünün bin yıla ulaştığını, İskender-i Yunanî'nin ise otuz altı yıl yaşadığını kaydeder.

‘Alâî, İskender'e Zülkarneyn denmesiyle ilgili rivayetleri de aktarır. Bir rivayete göre yerin etrafına yettiği için Kaf Dağı'nın müvekkeli kendisine bu adı vermiştir. Bu İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. İkinci rivayete göre İskender'in altından iki saçı vardır. Bu rivayetin râvîsi Hz. Ali'dir. Üçüncü rivayette İskender rüyasında güneşi görmüş ve eliyle onun doğuda ve batıda bulunan boynuzlarından tutmuştur. Son rivayette ise İskender zamanında iki “karn”ın fani olduğunu bu nedenle ona İskender-i Zülkarneyn adının verildiği aktarılır (174b-176a).

Eserde İskender-i Zülkarneyn'e bir hikâyede ve nüktede yer verilir. Hikâyede İskender'in dünya malına kıymet vermeyen bir toplulukla karşılaşması anlatılır (142a-143b). Nüktede İskender'e sorulan bir soru ve cevabı yer alır. İskender adaletin ve insafın önemini vurgular:

İskender-i Zü'l-Ḳarneyn'den (11) su'âl eylediler ki: “Memleketünde olan eşyānuḡ ḳanḳı (12) nesne ile feraḡuḡ ve sürürüḡ artuḡdur?” didükde buyurdı (13) ki: “İki nesne ile sürürüm ziyâdedür. Birisi ‘adl ü inşâfıla. (14) Ve ikincisi baḡa iḡsân itdüḡi kimesneye iḡsânından (15) ziyâde iḡsân eylemekile” (273b).

İskender b. Feylekûs ise eserde saltanatı, adaleti ve ilim adamlarıyla ilişkisi yönüyle konu edilir. Müellif, büyük bir hükümdar ve kumandan olan İskender'in Aristo'yla ilişkisine de yer verir. Müellife göre Aristo İskender'in veziridir:

Arasṡatālīs (11) aḡa Arasṡo daḡı dirler. İskender'üḡ üstâdı idi. (12) Ve İskender ‘ilm ü ḡikmet ve tedbîr-i saltanat andan öḡrenmişidi. (13) Pādşâh olduḡda Arasṡatālīs'i vezîr idindi (177b).

İskender ilme ve ilim adamlarına değer veren bir hükümdardır. Aristo'dan kendisine nasihatte bulunmasını ister. Bunun üzerine Aristo *Kitâbü's-Siyâset fi-Tedbîri'r-Riyâset* adlı eserini kaleme alır. Müellif adalet ve insaf hakkındaki bu eserin Arapça tercümesinden bir bölüm aktarır ve Aristo'nun telif ettiği adalet dairesine yer verir. Hakîm-i Hindî tarafından İskender için kaleme alınan *Kitâbü'l-Esrâr*'dan da üç ilim aktarır. Ayrıca Aristo'nun İskender'e öğrettiği galip-mağlup ilmi ile kıyafetname ilmi de İskender bölümünde ele alınır (174b-225b).

5.7.6. Rûm b. İsû b. İshak b. İbrâhim b. Âzer

Arap kaynaklarına göre Rûmların soyu Hz. İbrâhim'in oğlu İshak'a dayanmaktadır. Rûmlar, Rûm b. İsû b. İshak sebebiyle bu adı almıştır (Avcı, 2008: 35, 222). Eserde Yunan bölgesinin Yunanlılardan sonra Rûmların eline geçtiği, Rûmların soyunun Rûm b. İsû b. İshak b. İbrâhim dolayısıyla Hz. İbrâhim'e dayandığı kaydedilir (226b).

5.7.7. Uyânûs

Eserde göre, İlyânûs'un Şâbûr-ı Zülektâf ile savaşmak için Araplardan yardım isteyip oluşturduğu Arap ordusuna komutan atadığı kişidir (232a).

5.7.8. Yûgûş

Esere göre İskender-i Yunanî'nin akrabalarındandır. İskender'in ölümünden sonra Yunan hükümdarı olur, Mısır'ı ele geçirir. Yunan halkı Yûgûş'u batlamyus edinir. Müellif "batlamyus"un Yunanca "ulu bey" anlamına geldiğini kaydeder. Yûgûş otuz sekiz yıl hükümdarlık ettikten sonra vefat eder (226a).

5.7.9. Yûsânûs

Esere göre İlyânûs'un ölümünden sonra Rûm hükümdarı olan kişidir. Yûsânûs akıllı ve tecrübeli biridir. Şâbûr-ı Zülektâf'ın Rûmlardan akil biriyle görüşmek istemesi üzerine seksen askeriyle birlikte Şâbûr'un yanına gider. Bu durumdan memnun olan Şâbûr; Yûsânûs'la Nasîbîn'i Ahvâz beylerine geri vermesi ve Araplardan uzaklaşarak Rûm'a dönmesi koşuluyla anlaşacağını söyler. Yûsânûs, Şâbûr'un teklifini kabul edip ülkesine döner. Beş yıl hükümdarlık yaptıktan sonra vefat eder (232b-233b).

5.8. İran Menşeli Şahıslar

5.8.1. Keyûmers

Şâh-nâme'ye göre Acemlerin ilk padişahı, mitolojiye göre ilk insandır. Yine *Şâh-nâme*'ye göre başına taç konan ilk insan Keyûmers'tir. Çeşitli hayvanlardan, kuşlardan ve perilerden oluşan bir ordusu vardır. Otuz yıl saltanat sürmüştür (Tökel, 2016: 179). *Netîcetü's-Sülûk*'ta Keyûmers Hz. Âdem'in oğlu, Hz. Şît'in de kardeşi olarak anlatılır. Hz. Âdem işlerini oğulları Şît ve Keyûmers arasında bölüştürür. Din ve milleti Şît'e, dünya işlerini ve saltanatı Keyûmers'e verir. Müellif tarihî kaynaklarda Keyûmers'in kim olduğunun ihtilafı olduğunu belirtir. Doğru bilginin *Târîh-i Taberî*, *Târîh-i Güzîde*, *Mir'âtü'l-Cenân* ve İbn-i Hallikân'da yer aldığını, Keyûmers'in Hz. Âdem'in oğlu olduğunu belirtir. Esere göre Keyûmers Hz. Şît'ten sonra hükümdar olur. Belh şehrinin kurucusu odur. Demâvend Dağı'ndan devleri ve perileri kovarak dağın yerine şehri kurması eserde ayrıntılı şekilde anlatılır. Keyûmers çocuklarını toplayıp Belh'e gelir. Müellif onun zamanında Âdemoğlunun çoğalıp kalabalıklaştığını ifade eder. Belh'in kurulmasından sonra devler toplanıp Keyûmers üzerine gelir ve Keyûmers onları yeniden mağlup eder. Belh'in etrafında insanlardan başka kimse kalmaz. Keyûmers bu ilginç kuruluşun şehre uğur getirdiğini ifade eder. Eserde Keyûmers iyi huylu, akıllı, adil bir padişah olarak saltanatı dolayısıyla zikredilir. Müellif, yün eğirmenin ve tahtadan taht yapmanın onun zamanından kaldığını belirtir (148b-153b).

5.8.2. Mâriye

Keyûmers'in kızıdır. Keyûmers onu oğlu Mârî ile evlendirir. Bu evlilikten Sâ'il b. Mârî dünyaya gelir (150a, 151a).

5.8.3. Mârî

Keyûmers'in oğludur. Keyûmers onu kızı Mâriye ile evlendirir. Bu evlilikten Sâ'il b. Mârî dünyaya gelir (150a, 151a).

5.8.4. Kaynân b. Enoş b. Şît

Hz. Şît'in torunudur. Eserde Keyûmers'e halifelik etmesi ve beyliği ona bırakması yönüyle ele alınır (151a).

5.8.5. Sâ'il b. Mârî

Keyûmers'in oğlu Mârî ve kızı Mâriye'den doğan torunudur. *Târîh-i Taberî*'de adı Siyamek olarak yazılmıştır. Dedesi Keyûmers tarafından tüm hükümdarların atası olacağı ifade edilir. Devlerin saldırısına uğrayan Sâ'il dedesi Keyûmers'den önce ölür ve oğlu Hûşeng'i dedesine emanet eder. Mezarı Belh Dağı'ndadır (151b-153b).

5.8.6. Hûşeng b. Sâ'il

Keyûmers'in torunu Sâ'il'in oğludur. *Târîh-i Taberî*'de adı Hüsnek olarak yazılıdır. Devlerden babası Sâ'il'in intikamını alması üzerine Keyûmers kendisini veliht tayin eder. Hûşeng eserde cesareti ve gücü yönüyle zikredilir. Daha yedi yaşındayken bir aslanı tek başına öldürmeyi başarmıştır. Dedesi Keyûmers'ten sonra tahta geçer. Adaletle hükmeder. Devrinde başka hükümdar yoktur. İlk kez maden çıkararak, hayvanların derilerinden kürkü ilk yapan, köpekleri ilk eğiten ve Sûs şehrini kuran Hûşeng'dir. Eserde Hûşeng ata ilk binen, deveyi yük taşımak için ilk kullanan, ilk defa Farsça mektup yazan kişi olarak belirtilmiş ve *Câvîdân-Hired* adlı eserin müellifi olduğu kaydedilmiştir (152a-155b).

5.8.7. Tahmûras-ı Dîv-Bend

Şâh-nâme'ye göre efsanevi İran padişahlarından biridir. Lakabı Devbağlayan'dır. Hûşeng'in oğludur. Vahşi hayvanları evcilleştirdiği, horoza davul çalındığı zaman ötmeyi öğrettiği, esir ettiği devlerden yazı yazmayı ve otuzu aşkın dili öğrendiği rivayet edilir (Tökel, 2016: 209). Eserde Tahmûras'ın saltanatı anlatılmıştır. Müellif onun için Tahmûras-ı Dîv-Bend başlığını kullanır. Farsça kitap yazmak, bez dokumak, yün dokumak, keçe işlemek, kuşları tuzakla yakalamak ve davarları ipe bağlamak Tahmûras

tarafından bulunmuştur. Kùhùndüz, Kuhunder, Keslek, Merv, Âmul, Taberistan ve Nîşâbûr'un eski şehirlerini inşa eden de Tahmûras'tır. Kaynaklarda saltanat süresiyle ilgili ihtilaf olduğu belirtilir (155a-155b).

5.8.8. Cemşîd

Pîşdâdiyân sülalesinden dördüncü padişah'tır. Tahmûras'ın oğludur. Babasından sonra tahta geçmiş savaş aletleri yapmıştır. Ketten, ibrişim ve kıldan değerli kumaşlar dokumuş, güzel kokuları icat etmiştir. Kıymetli taşları işlemeyi öğrenmiştir. Devleri emri altına alarak kerpiç ve tuğladan saraylar yaptırmış, hastalık ve sağlığın sebeplerini ortaya çıkarmıştır (Tökel, 2016: 98). Eserde Cemşîd'in hayatı ve saltanatı konu edilmiştir. 'Alâî, Cemşîd'in Tahmûras'ın oğlu değil kardeşi olduğunu belirtir. Hz. Nûh zamanında yaşamıştır. Hiç hastalanmamıştır. Pamuk eğirmek, sapan, renkler, ibrişim, ipek onun icadıdır. Tıp ilmini o bulmuştur. Savaş aletleri, renkli elbiseler, eyer ve dalgıçlık onun icadıdır. Tûs şehrini o inşa etmiş, İstahr-ı Fars Kalesi'ni o büyütüp şehir yapmıştır (155b-157a).

5.8.9. Peyûraseb (Dahhâk)

Eserde hayatı ve saltanatı sebebiyle yer alır. Müellifin ifadesine göre Cemşîd'den sonra tahta çıkmıştır. Bir rivayete göre putperest bir rivayete göre ateşperesttir. Hz. Nûh zamanında yaşamıştır. Hz. Nûh kendisini Allah'a davet etmiştir. Müellif bu davetin sonucuyla ilgili bilgi vermez. Burada Nûh suresinin "Şöyle dediler: 'Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yeğus'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın.'" (71/23) mealindeki ayetine yer verir (157a-157b). Bir rivayete göre Peyûraseb'den sonra Dahhâk hükümdar olur. Müellif, Taberî ve Gazâlî'ye göre Peyûraseb ve Dahhâk'ın aynı kişi olduğunu aktarır (157b).

Dahhâk Cemşîd'i öldürerek saltanat tahtına oturan İran hükümdarıdır. Merdas'ın kötü huylu ve çok cesur oğludur. Dizginleri altından on bin ata sahip olduğu için kendisine "on bin" anlamına gelen Biyaresb lakabı verilir. Dahhâk şeytanın tuzağına düşerek babasını öldürür. Şeytanın elinden yine de kurtulamaz. Şeytan mahir bir aşçı kılığında Dahhâk'ın karşısına çıkar. Onu kanlı hayvan etleriyle besler. Dahhâk şeytana hayran olur ve bir isteği olup olmadığını sorar. Şeytan Dahhâk'a onu iki omzundan öpmek istediğini belirtir. Şeytanın Dahhâk'ı omuzlarından öpmesi üzerine omuzlarından iki tane kara yılan çıkar. Yılanlar kesildikçe büyümekte ve yok olmamaktadır. Hekim kılığında Dahhâk'ın yanına gelen şeytan, yılanların ancak Dahhâk her gün insan beyni yerse yok

olacağını ifade eder (Tökel, 2016: 112). Eserde müellif Dahhâk'tan "Dahhâk-ı Mârân" şeklinde söz eder. Omuzlarında iki yılan olduğu rivayetini aktarır ancak kaynaklardaki bilgilerin sıhhatinden emin olmadığı için ayrıntı vermeyeceğini belirtir. Yılanlar sebebiyle Dahhâk'ın çok ağrı çektiğini ve insan beyniyle yaralarına yakı yapıldığını kaydeder. Dahhâk zamanına kadar tek dil vardır. Onun zamanında ibareler ve diller artar. Dahhâk'ın tahtı Bâbil'dedir. Sihirle yedi iklim için yedi körük üretmiş ve sesini halka bu körük vasıtasıyla ulaştırmıştır. Bir rivayete göre Dahhâk, Efrîdûn tarafından öldürülmüştür. Başka bir rivayette Efrîdûn'un sihir sebebiyle Dahhâk'ı öldüremediği ve bir mağaraya kapattığı aktarılır (157b-158b).

5.8.10. Efrîdûn

Pîşdâdiyân sülâsenin altıncı hükümdarıdır. Dahhâk'ı mağlup ettikten sonra İran tahtına geçmiş ve beş yüz hükümdarlık yapmıştır (Tökel, 2016: 131). Eserde hayatı ve saltanatı anlatılır. Efrîdûn Hz. Nûh'a iman etmiştir. Fili evcilleştirip eşeği ata çeken odur. Katır ilk defa onun zamanında görülür. Zehirden kurtulmak için "tiryâk"ı bulan da Efrîdûn'dur. Tûr, Selm ve Êrec adlı üç oğlu vardır (159a-159b).

5.8.11. Tûr

Efrîdûn'un oğludur. Efrîdûn; Nevâhî, Türkistan, Huzistan ve Seyistân şehirlerini Tûr'a verir ve onu "fağfûr" olarak adlandırır (159a).

5.8.12. Selm

Efrîdûn'un oğludur. Efrîdûn; Rûm, Seklâb, Rûs ve Magrib şehirlerini Selm'e verir ve onu "kayser" olarak adlandırır (159a).

5.8.13. Êrec

Efrîdûn'un oğludur. Efrîdûn; Irak, Dicle, Basra, Vâsıt, Bağdat, Hicaz ve Yemen şehirlerini Êrec'e verir (159a).

5.8.14. Menûçih b. Êrec

Efrîdûn'un oğulları Selm ve Tûr kardeşleri Êrec'i öldürmüştür. Menûçih Êrec'in kızının oğludur (Tökel, 2016: 187). Eserde hayatı ve saltanatı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bilgili bir kişidir. Rûm ve Türk vilayetini elde etmiştir. Fırat Nehri'nin suyunu Rûm'dan Bâbil'e akıtmıştır. Arapça eserler ondan kalmıştır. Yüz yirmi yıl saltanat sürer (159b).

5.8.15. Nûzer b. Menûçîhr

Nûzer (Nevzer) Menûçîhr'in oğludur. Menûçîhr ölmeden evvel onu yanına çağırıp devlet idaresi ile ilgili nasihatte bulunmuştur. Ona Tûrân ülkesi sebebiyle sıkıntı çekeceğini anlatmıştır (Tökel, 2016: 188). Eserde zalim bir hükümdar olduğu, yedi ay on gün beylik yaptığı ve Efrâsiyâb-ı Türk tarafından tahttan indirildiği kaydedilir (160a).

5.8.16. Efrâsiyâb

Şâh-nâme'ye göre Efrîdûn'un oğlu Tûr'un torunu Peşeng'in oğludur. Tûrân hükümdarıdır. Şâh-nâme'nin büyük bölümü İran hükümdarlarının Efrâsiyâb ile savaşlarına ayrılmıştır (Tökel, 2016: 123). Eserde Efrâsiyâb'ın Türk vilayetinde doğduğu, bu nedenle Efrâsiyâb-ı Türk adıyla anıldığı rivayeti aktarılır. Zalim bir padişahdır. Gece baskını onun zamanında ortaya çıkmıştır. On iki yıl hüküm sürmüştür (160a).

5.8.17. Fîrûz

Efrâsiyâb'ın çavuşudur. Efrâsiyâb tarafından Siyâvuş'tan hamile kalan kızının doğuracağı çocuğu öldürmekle görevlendirilir. Ancak Fîrûz çocuğu öldürmez. Doğan çocuk Keyhüsrev b. Siyâvuş'tur (163b).

5.8.18. Şeyde b. Efrâsiyâb

Efrâsiyâb'ın oğludur. Babası tarafından Keyhüsrev'in Tûsi b. Nûzer komutasındaki ordusuna karşı görevlendirilmiştir. Sihir ve keramet konusunda bilgili olan Şeyde komutasındaki ordu savaşı kaybeder (164b-165a).

5.8.19. Tahmâsp b. Menûçîhr

Esere göre Menûçîhr b. İrec'in oğludur. Kendi kızını hamile bıraktığı için babası tarafından öldürölmek istenmiş ancak devlet erkânının isteğiyle affedilmiştir. Menûçîhr oğlunu başka bir yere göç etmesi şartıyla affeder ve yanından uzaklaştırır. Türkistan'a giden Tahmâsp çeşitli hilelerle geri gelir ve babasının yanına döndükten üç yıl sonra vefat eder (160a-161a).

5.8.20. Zev b. Tahmâsp

Eserde Zev b. Tahmâsp'ın Menûçîhr'in oğlu Tahmâsp'ın kendi kızı ile ilişkisinden dünyaya geldiği aktarılır. Efrâsiyâb'ın zulmünden bıkan İran halkı Zev ile anlaşmış ve Efrâsiyâb Türkistan'a sürölmüştür. Efrâsiyâb'ın süröldüğü o gün halk arasında kutlanmıştır. Müellif eserin yazıldığı dönemde de o günün nev-rûz adıyla kutlandığını ifade eder. Zev Efrâsiyâb'ın harap ettiği yerleri düzeltilmiş; çeşmeler, evler,

köşkler bina etmiştir. Bağdat şehrinin kurucusu odur. Bağdat'ta el-Alâ, es-Sutâ, es-Sugrâ adlı üç şehir inşa etmiştir. Cömert ve adil bir padişaktır (160a-162a).

5.8.21. Keykubâd b. Zev

Zev'in ardından oğlu Gürşasb tahta çıkmış, Gürşasb'ın ölümünden sonra Zal'ın önerisiyle Efrîdûn soyundan Keykubâd padişah olmuştur (Tökel, 2016: 178). Eserde ise Keykubâd Zev'in oğlu olarak zikredilir. Akıllı, olgun ve feraset sahibi bir hükümdardır. Müellif, siyasette ve savaşta Keykubâd gibisinin görülmediğini ifade eder (162a).

5.8.22. Keykâvus b. Keykubâd

Keykubâd'ın oğlu, Keyhüsrev'in dedesidir. *Şâh-nâme*'de zikredilen on ikinci İran padişahıdır (Tökel, 2016: 173). Eserde Hz. Süleymân zamanında yaşadığı, şehir yaptırmak için Hz. Süleymân'dan yardım istediği aktarılır. Efrâsiyâb'ın kızı ile evlidir. Başka bir evlilikten Siyâvuş adlı bir oğlu vardır. Baba ile oğul Efrâsiyâb'ın kızı sebebiyle ihtilafa düşer. Siyâvuş'un Efrâsiyâb'a sığınmasıyla uzlaşma sağlanır. Keykâvus'un saltanat süresi hakkında kaynaklarda ihtilaf olduğu ifade edilir (162a-164b).

5.8.23. Hamîr b. Kahtân

Keykâvus b. Keykubâd döneminde Yemen Meliki'dir. Yemen'e gelen Keykâvus'ı hapseder. Rüstem'in Keykâvus'u almak için gelmesi üzerine onunla anlaşır Keykâvus'ı ona teslim eder (164a).

5.8.24. Siyâvuş b. Keykâvus

Keyânîler hanedanından Keykâvus'un oğludur. Babası tarafından yetiştirilmek üzere Rüstem'e emanet edilir. Babasının yanına döndüğünde üvey annesi kendisine âşık olur ve birlikte olmak ister. Siyâvuş üvey annesinin teklifini reddeder, üvey annesi Siyâvuş'a iftira atar. Ancak Siyâvuş aklanmayı başarır. Efrâsiyâb'la girdiği mücadele sonunda öldürülür. Ölümü İran halkını yasa boğar. Siyâvuş İran mitolojisinde masumiyet ve mazlumluğun simgesidir (Örs, 2009: 37, 308-309). Eserde Siyâvuş'un yaşam öyküsü kaynaklara uygun biçimde anlatılır (162b-163b).

5.8.25. Rüstem-i Zâl

Hakkındaki en geniş bilgi *Şâh-nâme*'de yer alır. Millî kahraman Zâl'in Kâbil Hükümdarı Mihrâb'ın kızı Rûdâbe ile evliliğinden dünyaya gelir. Çok iri olduğu için annesinin Rüstem'i doğuramadığı, Sîmurg'un müdahalesi ve yardımıyla dünyaya geldiği kaydedilir. Rüstem kısa sürede büyüüp gelişir. Zâbülistan'da yaşayan Rüstem atı Rahş

ile birlikte İran krallarının sıkıntıya düştükleri anda yardımlarına koşmuş, onları ve İran halkını büyük tehlikelerden kurtarmış bir kahramandır. Hayatı bu neviden başarılarla doludur (Yıldırım, 2008: 35, 294-295). Eserde Rüstem Keykâvus'un oğlu Siyâvuş'u eğitmesi, Siyâvuş'un intikamını almasındaki rolü ve Küstâsep'i öldürmesi yönüyle konu edilir (162b-163b, 170b).

5.8.26. Keyhüsrev b. Siyâvuş

Keykâvus'un oğlu Siyâvuş'tan olan torunudur. Altmış yıl hüküm sürmüştür (Tökel, 2016: 164). Eserde babasını öldüren Efrâsiyâb'dan intikam alması anlatılır. Efrâsiyâb'ı öldürdükten sonra saltanattan muradının babasının öcünü almak olduğunu belirtip tahtını kendi isteğiyle Luhrâsep'e bırakmıştır. Keyhüsrev'in gözden kaybolduğu ve nereye gittiğini kimsenin bilmediği rivayet edilir (164b-165b).

5.8.27. Tûsi b. Nûzer

Keyhüsrev b. Siyâvuş'un komutanlarından biridir. Keyhüsrev tarafından babası Siyâvuş'un intikamını almak üzere Efrâsiyâb'a gönderilir. Tûsi b. Nûzer komutasındaki ordu Efrâsiyâb'ı mağlup eder (164b).

5.8.28. Luhrâsep

Keyânî hükümdarlarından biridir. Keyhüsrev'in uzaktan akrabası olduğu rivayet edilir. Belh şehrini kurup genişlettiği belirtilir. İslami kaynaklar onun Buhtunnasr'ı Kudüs'e yollayarak şehri yakıp yıktırıldığını kaydeder (Kurtuluş, 2002: 25, 346). Eserde ise Keykubâd'ın çocuklarından olduğu kaydedilir. Şam, Irak ve Yemen'i Rûm sınırına kadar Buhtunnasr'a vermiştir. Buhtunnasr bu şehirleri ve Beytûlmukaddes'i harap eder. Hz. Üzeyr, Luhrâsep devrinde ortaya çıkar. Saltanat süresi kaynaklarda ihtilaflıdır (165b-167b).

5.8.29. Buhtunnasr

Yeni Bâbil Krallığı'nın kurucusu ve Keldânî hânedanının ilk kralı Nabopolassar'ın oğludur. Buhtunnasr adının aslı Akkadcada Nabu-kudurri-usur'dur. İbranicede Nebukadrezzar (Nebukadretsar) ve Nebukadnezzar (Nebukadnetsar) şeklinde kullanılır. Ona Araplar Buhtunnasr, İranlılar ise Buht-i Nassar demiştir. Türkçede ise Buhtunnasr şeklinde söylenmektedir. Babasının rahatsızlığı üzerine M.Ö. 605 yılında ordunun başına geçmiş ve M.Ö. 562 yılına kadar hüküm sürmüştür. Saltanatı süresinde Yahudi devletini ortadan kaldırmış, Kudüs'ü ve Süleymân Mabedi'ni yakıp yıkmıştır.

Bâbil'e ise son derece önem vermiş, imar faaliyetleriyle şehri güçlendirip güzelleştirmiştir (Harman, 1992: 6, 380-381). Eserde komutanlığı, fetihleri ve zalimliği münasebetiyle anılır. Buhtunnasr, Luhrâsep b. Keykubâd'a komutanlık yapar. Çeşitli fetihler gerçekleştirerek fethettiği yerleri harap eder. Buhtunnasr Tevrât'ı yakıp yok eder. Hz. Üzeyr'i serbest bırakıp İsrâiloğullarını koruyan Mısır Beyi'ni öldürür. Küstâsep hükümdar olunca Bâbil'i Buhtunnasr'ın elinden alır. Behmen b. İsfendiyâr hükümdar olunca Buhtunnasr'ı yanına çağırarak Bâbil, Şam ve Irak'ı yeniden ona verir (165b-168b, 170b-171a, 182a).

5.8.30. Küstâsep b. Luhrâsep

Luhrâsep'in oğludur. Buhtunnasr'ın harap ettiği yerleri onun elinden alıp Kevers'e vermiştir. Esir edilen İsrâiloğullarını serbest bırakıp Hz. Dânyâl'i onların başına ulu olarak vermiştir. Hz. Üzeyr Tevrât'ı onun zamanında yeniden yazmıştır. Zerdüş Küstâsep zamanında ortaya çıkmış, Hz. Dâvûd'un sözlerinin de bulunduğu *Zend ü İstâ* adlı bir eser yazmıştır. Küstâsep Hz. Dâvûd'un sözlerini işitince Zerdüş'te iman eder (167b-170b).

5.8.31. Râst Reviş

Esere göre Melik Küstâsep'in veziridir. Müellif, Râst Reviş'in anlamını "doğru yol yürüyücü" şeklinde açıklar. Vezirine son derece güvenen Küstâsep, Râst Reviş'in "Adaletimizden halk azdı, cevr ve zulme başladı. Onların arasından müfsit ve yalancı olanları buradan sürelim yahut katlelim." önerisini kabul eder. Halka kötü muamele eden ve onları cezalandıran Küstâsep bir çobanla karşılaşır. Çoban ona sürü köpeğinin kurtla anlaşmasını, bu nedenle koyunlarının sayısının azaldığını, kendisinin de köpeği cezalandırdığını anlatır. Bunun üzerine Küstâsep kendisinin çoban, halkının koyun sürüsü ve Râst Reviş'in de ihanet içindeki köpek olduğunu anlar ve vezirini idamla cezalandırır (308b-310b).

5.8.32. Câmâsp-ı Hakîm

Keyânîlerden Melik Küstâsep'in veziridir. İran mitolojisinde ileri görüşlülüğü ve bilgeliği ile tanınır (Erkan, 1993: 7, 43). Eserde Câmâsp-ı Hakîm kıyafet ilmini iyi bilmesi dolayısıyla zikredilir. Müellif, Câmâsp'ın bu ilme vakıf olması sebebiyle Hz. Muhammed'in geleceğini "Arapların ve Arap olmayanların parlak döneminin sahibi." cümlesiyle bildirdiğini kaydeder (212b).

5.8.33. Kevers

Küstâsep b. Luhrâsep'in komutanıdır. Buhtunnasr'ın Irak ve Bâbil'i harap ettiğini duyan Küstâsep bu iki bölgeyi komutanı Kevers'e verir (168a).

5.8.34. Behmen b. İsfendiyâr

Keyânîler sülalesinden Küstâsep'in torunudur. Babası İsfendiyâr'dır. Adı Erdeşîr lakabı Behmen'dir. Erd gazap, şîr ise hışım anlamına gelir (Tökel, 2016: 90). Eserde Hz. Üzeyr'in ölümünden sonra İsrâiloğullarından Tevrât'ı istemesi ancak kitabın kendisine verilmemesi üzerine İsrâiloğulları topraklarını yeniden Buhtunnasr'a verdiği kaydedilir. Onun döneminde İsrâiloğulları toprakları yeniden harap edilmiştir. Saltanatı yüz on iki yıl sürmüştür. Rivayete göre Sâsânî sülalesi Behmen'in anne bir kız kardeşi Hânî'nin soyundan gelmektedir (170b-172b).

5.8.35. Dârnûş

Behmen b. İsfendiyâr'ın Beytûlmukaddes ve Şam'ı Buhtunnasr'a vermesinin ardından Buhtunnasr'ın buralara giderken yanına aldığı üç âlimden biridir. Buhtunnasr'ın ölümünden sonra Behmen, Mısır ve Şam'ı Dârnûş'a verir (171a).

5.8.36. Kîreş

Behmen b. İsfendiyâr'ın Beytûlmukaddes ve Şam'ı Buhtunnasr'a vermesinin ardından Buhtunnasr'ın buralara giderken yanına aldığı üç âlimden biridir (171a).

5.8.37. Uhşûnûş

Behmen b. İsfendiyâr'ın Beytûlmukaddes ve Şam'ı Buhtunnasr'a vermesinin ardından Buhtunnasr'ın buralara giderken yanına aldığı üç âlimden biridir. Buhtunnasr'ın ölümünden sonra Behmen Irak ve Bâbil'i Uhşûnûş'a verir, onu Hind ve Sind'e gönderir, Uhşûnûş bu bölgeleri de fetheder. Benî İsrâil'den aldığı Yesr adlı hanımından Kîreş adlı bir oğlu olur (171a-171b).

5.8.38. Kîreş b. Uhşûnûş

Uhşûnûş'un benî İsrâil'den aldığı Yesr adlı hanımından doğan oğludur. Uhşûnûş'un ölümünden sonra Behmen onun topraklarını Kîreş'e verir. Kîreş'in hükümrânlığı sırasında Hz. Dânyâl peygamberliğini duyurur. Kîreş annesinin de İsrâiloğullarından olması sebebiyle Hz. Dânyâl'ın dinine girer. Behmen'den yirmi iki yıl sonra vefat eder (171b).

5.8.39. Hânî

Behmen b. İsfendiyâr'ın annesinin Hz. Süleymân'ın torunundan dünyaya gelen kızıdır. Eserde Behmen'den sonra tahta çıktığı kaydedilir. Hânî otuz yıl saltanat sürmüştü; akıllı, cesur, siyasette bilgili bir hükümdar olarak anılır (172a-172b).

5.8.40. Hümây

Behmen b. İsfendiyâr'ın kızıdır. Eserde bir rivayete göre babasından sonra tahta çıktığı ve on yedi yıl hüküm sürdüğü ifade edilir. Bir rivayete göre Hümây babası Behmen'den hamile kalmış ve Dârâb'ı dünyaya getirmiştir (172b, 174a).

5.8.41. Dârâb (Sâsân/I. Dârâ)

Keyânîlerin son padişahı II. Dârâ, önceki ise I. Dârâ'dır (Kurtuluş, 2002: 25, 346). Eserde bir rivayete göre Behmen b. İsfendiyâr'ın annesinin Hz. Süleymân'ın torunundan dünyaya gelen Hânî'nin kardeşinin oğludur. Sâsânîler'in kurucusu olarak zikredilir. Başka bir rivayete göre Behmen'in kızı Hümây'ı tasarruf etmesi sonucu doğan oğludur. Adı Sâsân'dır. Annesi tarafından bir tabuta konup suya bırakılmış ve bulan kişi tarafından yetiştirilmesi istenmiştir. Bir değirmenci tarafından bulunmuş ve yetiştirilmiştir. Annesi yirmi yıl sonra saltanatı oğlu Sâsân'a bırakır. Kavmi suda bulunmuş olması sebebiyle ona Dârâb adını verir. Başka bir rivayete göre Dârâb Behmen'in kardeşidir. Bir rivayete Behmen'den sonra kardeşi Hânî, ondan sonra da Dârâb tahta çıkmıştır. Başka bir rivayete ise Behmen'den sonra kızı Hümây, ondan sonra da Dârâ tahta çıkar. Müellif bu konuda kesin bir hüküm vermez, görüşleri aktarmakla yetinir (172b-174b).

5.8.42. Dârâ b. Dârâb

Keyânîler sülalesinin dokuzuncu ve son padişahıdır. Bazı kaynaklarda Dârâb'ın bazı kaynaklarda ise Behmen'in oğlu olduğu rivayet edilir. Dârâ-yı Ekber adıyla da anılır. Savaş sırasında İskender tarafından öldürülmüştür (Tökel, 2016: 118). Eserde Dârâ'dan Dârâb'ın oğlu olarak bahsedilir. Feylekûs'tan her yıl beş yüz altın alan Dârâ, oğlu İskender b. Feylekûs'un altını göndermemesi sebebiyle ona savaş açar. Dârâ İskender'in adamlarından biri tarafından öldürülür. İskender kendisinin kastının Dârâ'yı öldürmek olmadığını ifade eder. Dârâ İskender'e intikamının alınmasını, kızı Rûşeng'le evlenmesini ve Acem beylerine saygı göstermesini vasiyet ederek ölür. İskender, Dârâ'dan sonra hem Acem'in hem de Rûm'un hükümdarı olur (174b-179b).

5.8.43. Mâhâr ile Mâhyâr

Esere göre Dârâ b. Dârib'in hâcibleridir. İskender-i Yunanî Dârâ'yı öldürmek için Mâhâr ve Mâhyâr'a haber gönderir ve onlardan yardım ister. Dârâ'dan memnun olmayan Mâhâr ve Mâhyâr İskender'in teklifini kabul ederek onun safına geçer. Dârâ'yı İskender-i Yunanî ile savaşması için ikna edip savaş meydanında yaralarlar (179a).

5.8.44. Rûşeng

Dârâ b. Dârâb'ın kızıdır. Dârâ ölmek üzere iken İskender-i Yunanî'ye kızıyla evlenmesini vasiyet eder (179b).

5.9. Sâsânîler

5.9.1. Erdeşîr-i Sâsân (Erdeşîr-i Bâbek)

Sâsânîler Devleti'nin kurucusudur. Erdeşîr-i Bâbekân adıyla da tanınır. Kaynaklarda Erdeşîr hakkında yeterli bilgi yoktur (Yazıcı, 1995: 11, 284). Eserde Erdeşîr'in hayatı hakkında bilgi yoktur. Saltanatı süresince yaptıkları anlatılır. Erdeşîr tahta çıkınca Mülûk-i Tavâif'ten kalan yerleri harap etmiştir. Yemen'i etkisi altına almıştır. Orada Medîne-i Erdeşîr-Âbâd, Huzistan, Mîsân, Medînetü'l-Hatt, Sukü'l-Ahvâz adlı altı şehir bina eder. Saltanat süresi hakkında kaynaklarda ihtilaf vardır (227a-228b). Eserde ayrıca Erdeşîr'in hikmetli sözlerine ve hikâyelerine de yer verilir (310b, 311a, 312b, 316a, 322b-323a).

5.9.2. Şâbûr b. Erdeşîr

Erdeşîr'in oğludur. 336/947-48'te Şîrâz'da dünyaya gelir. İlme değer veren bir devlet adamıdır. Bağdat'ta içinde çok sayıda kitabın bulunduğu Dârüilm'i kurmuştur (Güner, 2008: 35, 362). Eserde ulemaya ve askerlerine değer veren bir hükümdar olarak zikredilir. Irak'ta ve Fars'ta, Şâbûr adlı iki şehir yaptırmıştır. Ahvâz'daki Tüster ve Horasan'daki Nişâbûr şehirlerini yaptıran da odur. Saltanatı otuz iki yıl sürmüştür (228b-229b).

5.9.3. Hürmüz b. Şâbûr

Şâbûr'un oğludur. Babasından sonra tahta çıkmıştır. Eserde bir elinin olmadığı kaydedilir. Akıllı ve yumuşak başlı biridir. Devlet erkânı, Hürmüz'e kötülük öğretmemeleri için halkı ondan uzak tutmuştur. Hürmüz bir yıl hükümdarlık yapmıştır (229b).

5.9.4. Behrâm b. Hürmüz

Kaynaklarda Behrâm'ın Şâbûr'un oğlu ve Hürmüz'ün kardeşi olduğu kayıtlıdır (Naskali, 2009: 36, 175). Eserde Behrâm Hürmüz'ün oğlu olarak zikredilir. Esere göre Mânî onun zamanında ortaya çıkmıştır (229b-230a). Mânî-yi Nakkâş olarak da tanınan bu kişi Çinli bir nakkaştır. Zerdüşt diniyle Hristiyanlığı birleştirmiş, resimlerini peygamberliğinin mucizesi olarak sunmuştur (Onay, 2013: 285). Kaynaklarda Mânî'nin V. Erdevân döneminde 216 yılında doğduğu belirtilir. Behrâm'ın babası Şâbûr ile Mânî'nin iyi bir ilişkileri olduğu kaydedilir (Zerrinkûb-Zerrinkûb, 2019: 53-55). Behrâm zayıf karakterli biri olduğu için Mânî karşıtı Kertîr'in etkisi altından kalmış ve Mânî'ye ve ona inananlara karşı sert bir politika izlemiştir. Behrâm döneminde Mânî önce zindana atılmış, sonra derisi yüzölüp başı ikiye ayrılarak bir şehrin kapısına asılmıştır (Dîneverî'den aktaran Zerrinkûb-Zerrinkûb, 2019: 53-59). Eserde Mânî'nin Behrâm tarafından öldürüldüğü derisinin samanla doldurularak ölüsünün şehrin kapısına asıldığı aktarılır. Behrâm dokuz yıl dokuz ay hüküm sürmüştür (229b-230a).

5.9.5. Hürmüz b. Behrâm

Kaynaklarda Behrâm'dan sonra Sâsânî Devleti'nin başına Behrâm'ın oğlu Behrâm'ın geçtiği ifade edilir. Babasının yerine tahta çıkan Behrâm amcası Nirsih tarafından tahttan indirilir. Nirsih'ten sonra tahta Hürmüz geçer (Naskali, 2009: 36, 175). Esere göre Behrâm'dan sonra Hürmüz b. Behrâm tahta çıkmıştır. Adil ve sevilen bir hükümdardır. Kendisine “şahların şahı” anlamına gelen “Şehinşâh” adını koyar (230a).

5.9.6. Türsî (Nersî) b. Behrâm

Türsî (Nersî) Hürmüz'ün kardeşidir. Hürmüz'ün çocuğu olmadığı için onun yerine tahta geçer. Hürmüz adlı bir oğlu vardır, onu kendisine veliaht edinmiştir (Şükrullâh Efendi, 2013: 299) Esere göre Türsî, Hürmüz'ün kardeşidir. Hürmüz'ün oğlu olmadığı için Hürmüz'den sonra tahta çıkmıştır. Yedi ya da dokuz yıl hükümdarlık yapmıştır (230a).

5.9.7. Hürmüz b. Türsî (Nersî)

Babası Türsî'nin yerine tahta geçmiştir. Başlangıçta kötü huylu ve düşünceli olan Hürmüz, hükümdar olduktan sonra iyi huylu biri hâline gelir. Halk ve asker onun zamanında rahat etmiştir. Yetmiş iki yıl saltanat sürmüştür (Şükrullâh Efendi, 2013: 299). Eserde Hürmüz b. Türsî ile ilgili aktarılan bilgiler tarihî kaynaklarla uyumludur. Müellif,

Hürmüz'ün yetmiş yıl ve beş ay padişahlık yaptığını kaydeder. *Kûtü'l-Ervâh*'ta saltanat süresinin otuz dokuz yıl olarak belirtildiğini aktarır. Hürmüz'ün çocuğu yoktur. Ancak hastalanıp öldüğü sırada karısı hamiledir. Oğlu olursa adının “Şâbûr” konulmasını ve devletin başına geçirilmesini vasiyet eder. Hürmüz'ün oğlu olur ve vasiyeti üzerine bebeğe Şâbûr adı verilir (230a-230b).

5.9.8. Şâbûr-ı Zülektâf

309/921-22 yılında doğmuştur. Babasının ölümünden sonra dünyaya gelmesi sebebiyle henüz bebekken kendisine taç giydirilir. Esir aldığı Arapların omuzlarını mafsallarından ayırarak ya da delerek öldürdüğü için Zülektâf lakabını almıştır. 379/989-90 yılında vefat eder (Naskali, 2010: 38, 346). Eserde lakabı ve saltanatı hakkında bilgi verilir. Müellif, Zülektâf lakabının sebebiyle ilgi farklı bir rivayet de aktarır. *Kûtü'l-Ervâh*'ta Şâbûr'un düşmanlarını omzuna alması sebebiyle Züketâf adını aldığı rivayet edildiğini kaydeder. Şâbûr yetmiş ya da yetmiş iki yıl saltanat sürer. Hürmüz ve Behrâm adlı iki oğlu vardır. Onları saltanata layık görmediği için yerini kardeşi Erdeşîr b. Hürmüz'e bırakır (230b-235b).

5.9.9. Şâbûr b. Şâbûr-ı Zülektâf

Şâbûr'un oğludur. Saltanatı beş yıl sürer (235b).

5.9.10. Erdeşîr b. Hürmüz

Kardeşi Şâbûr'dan sonra Sâsânî tahtına çıkmıştır. Eserde başlangıçta iyi huylu ve adil olduğu sonradan zalim bir kişiye dönüştüğü ifade edilir. Acem askeri zalimliği sebebiyle ona düşman olur. Bir gün çadırında otururken askerler toplanıp çadırı başına çıkarlar. Çadırın direğinin başına çarpması sonucunda ölür (235b).

5.9.11. Behrâm b. Şâbûr-ı Zülektâf

Şâbûr'un oğludur. Babası ona çocukken Kirmân'ı verdiği için “Kirmânşâh” adıyla anılır. İyi huylu, akıllı ve adil bir hükümdardır. Saltanatı on iki yıl sürmüştür. Nereden geldiği anlaşılamayan bir okun isabet etmesi sonucunda ölür (235b-236a).

5.9.12. Yezdecird b. Behrâm

Yezdecird zalim bir padişaktır. Kötü muamelesi ve zulmü halkı ve askeri bezdirmiştir. Herkes ona beddua etmektedir. Bir gün Yezdecird'in kapısına çıplak bir at gelir. Yezdecird atın eyerlenmesini ister. Ancak at kimseye izin vermez. Sonunda Yezdecird atı kendisi eyerlemeye karar verir. Atı eyerleyip üzerine biner. At çifte atar ve

Yezdecird yere düşerek ölür. At eyer ve dizgini üstünden atarak gözden kaybolur. Halk onun kendilerini zulümden kurtarmak için gelen bir melek olduğuna inanır (Şükrollâh Efendi, 2013: 303-304). Eserde, ‘Alâî Yezdecird hakkında *Behçetü't-Tevârih*’de aktarılan bu bilgileri aktarır. Yezdecird’in yirmi bir yıl ya da otuz yıl saltanat sürdürdüğünü kaydeder (236a-236b).

5.9.13. Behrâm b. Yezdecird (Behrâm-ı Gûr)

Doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. Cesaret, adalet ve kahramanlığıyla şöhret bulmuştur. Vaktini genellikle “gûr” yani yaban eşiği avlamakla geçirdiği için kendisine Behrâm-ı Gûr adı verilmiştir. Rivayete göre hükmü altındaki şehirlerde dört yıl boyunca kimse ölmemiş, halk saz, söz ve eğlence içinde yaşamıştır. Ölümü hakkında iki rivayet vardır. Behrâm’ın gûr peşinde olduğu bir gün takip ettiği gûrun peşinden çukura düşüp kaybolduğu rivayet edilir. Başka bir rivayette ise Behrâm’ın avının peşinde giderken avının mağaraya girdiğini görüp onun peşinden mağaraya girdiği ve o mağaradan çıkmadığı yönündedir (Tökel, 2016: 92-93). Eserde Behrâm hayatı ve saltanatıyla ele alınır. Müellif, Behrâm’ın “gûr” sıfatını nasıl aldığını da anlatır. Rivayete göre ava çıkan Behrâm bir gûr avlamış yürürken bir aslanın boğazına yapıştığı bir gûru alıp götürdüğünü görür. Aslana hemen ok atar. Fırlattığı ok aslandan gûra geçer, ondan da geçerek yarısına kadar yere saplanır. Bunun üzerine Behrâm bu iki avın köşkünün duvarına nakşedilmesini ister. O günden sonra Behrâm-ı Gûr sıfatıyla anılır. Müellif Behrâm’ın bir ahunun peşinden kuyuya düştüğünü ancak kuyudan çıkmadığını kaydeder. Behrâm yirmi üç ya da altmış üç yıl hüküm sürmüştür (236b-243b).

5.9.14. Yezdecird b. Behrâm-ı Gûr

Babasından sonra 438 yılında tahta çıkmıştır. Bizans’la barış yapmış, Akhunlar’ı Amuderya’nın ötesine sürmüştür. 457 yılında vefat etmiştir. Yerine oğlu Pîrûz geçer. Ancak Pîrûz Akhunlar’a esir düşer. Pîrûz esaretinin ikinci yılında öldürülür. Yerine kardeşi Belâş geçer. Dört yıl sonra Belâş gözlerine mil çekilerek tahttan indirilir. Yerine Kubâd geçer (Naskali, 2009: 36, 175). Eserde Yezdecird saltanatı dolayısıyla zikredilir. Adil bir padişah olduğu ifade edilir. ‘Alâî’ye göre Yezdecird’in iki oğlu vardır: Pîrûz ve Hürmüz. ‘Alâî Yezdecird’den sonra tahta Hürmüz’ün geçtiğini, Hürmüz’ün zulmünden bıkan halkın Pîrûz’u tahta davet ettiğini, Pîrûz’un Hürmüzden sonra tahta geçtiğini kaydeder. Eserde, kaynaklarda Yezdecird’in taht süresinin on iki ile on sekiz yıl olarak kaydedildiği aktarılır (243b).

5.9.15. Hürmüz b. Yezdecird

Bazı kaynaklara göre Yezdecird'den sonra tahta Pîrûz çıkmıştır (Naskali, 2009: 36, 175). Bazı kaynaklarda ise Yezdecird'den sonra Hürmüz'ün Hürmüz'den sonra Pîrûz'un tahta çıktığı kaydedilir (Şükrullâh Efendi, 2013: 309). Eserde Hürmüz'ün saltanatı kısaca anlatılır. Hürmüz Yezdecird'in küçük oğludur. Babasından sonra tahta geçmiş, gaddarlığı ile halkı rencide etmiştir. Halkın ve askerinin arzusuyla Pîrûz kardeşi Hürmüz'ü öldürerek tahta çıkar (244a).

5.9.16. Pîrûz b. Yezdecird

Pîrûz adaletli yönetimiyle askeri ve halkı memnun eden bir hükümdardır. Pîrûz Huşvâr (Haşûr) ile yaptığı savaşı kaybetmiş ve orada ölmüştür (Şükrullâh Efendi, 2013: 309). Eserde Pîrûz'un saltanatı *Behçetü't-Tevârih*'teki şekilde aktarılmıştır. Pîrûz halkına iyi davranan adil bir hükümdar olarak anılmıştır (244b-250a).

5.9.17. Belâş b. Pîrûz

Esere göre, Pîrûz'un oğullarından biridir. Pîrûz'dan sonra tahta çıkar. Dört yıl saltanat sürdükten sonra vefat eder. Müellif, Gazâlî'nin onun saltanatına yer vermediğini kaydeder, yanlışlıkla unutulduğunu ifade eder (249a-250a).

5.9.18. Nîgûrûy

Esere göre Pîrûz b. Yezdecird'in kızıdır. Pîrûz'un ölümünden sonra Haşûr tarafından esir alınmış, daha sonra Serefzây'a teslim edilmiştir (247b, 248b).

5.9.19. Haşûr

Esere göre Heyâtıla adlı tâifenin hükümdarıdır. Yezdecird b. Behrâm-ı Gûr vefat edince oğlu Hürmüz tahta geçer. Büyük oğlu Pîrûz da Heyâtıla'ya giderek Haşûr'dan yardım ister. Haşûr Pîrûz'a mal ve askerle birlikte Tâlikân şehrini verir. Daha sonra Hürmüz'ün halkı incitmesi sebebiyle Pîrûz halkın davetiyle Acem vilayetine döner. Kardeşi Hürmüz'ü öldürerek tahta çıkar (244a). Pîrûz'un hükümdar olmasından sonra Heyâtıla halkı, hükümdarları Haşûr'u Lût kavminin günahını işlediği için Pîrûz'a şikâyet eder. Bunun üzerine Pîrûz askerleriyle Haşûr'un üstüne gider. Ancak Haşûr bir hileyle onu durdurmayı başarır. İki taraf arasında barış yapılır. Bir yıl sonra Pîrûz yine Haşûr'un üstüne askeriyle sefer düzenler. Ancak yine başarılı olamaz. Pîrûz savaşta bir hendek içerisinde öldürülür. Bunun üzerine Haşûr, Pîrûz'un kızını ve mallarını Pîrûz'un komutanı Serefzây'a teslim eder (245a-249a).

5.9.20. Ser-heng

Heyâtıla Padişahı Haşûr'un komutanlarından biridir. Haşûr'un Pîrûz b. Yezdecird ile gireceği savaş için Haşûr'a bir hile önermiş, kendisini Pîrûz'a yakın göstererek Haşûr'un savaşı kazanmasını sağlamıştır (245b-246b).

5.9.21. Kubâd b. Pîrûz

Esere göre amcası Belâş'tan sonra tahta çıkmıştır. Mezdek'in kurduğu zenginlerin mallarını fakirlerle paylaşması gerektiğini iddia eden Mezdekiyye mezhebine bağlanmıştır. Bu inancı zenginlerin tepkisini çekmiş, Kubâd ülkedeki karışıklık sebebiyle tahttan indirilmiştir. Asiler onun yerine oğlu Câmâsp'ı tahta çıkarır. Akhunlar'a sığınan Kubâd iki yıl sonra askeriyle gelerek tahtı geri alır. Ölümünden sonra yerine oğlu Nûşîrevân geçer (Naskali, 2009: 36, 175). Eserde Kubâd'ın hayatı ve saltanatı anlatılır. Câmâsp'ın Kubâd'ın kardeşi olduğu kaydedilir. Kubâd'ın yaşlanınca devleti kendi rızasıyla oğlu Nûşîrevân'a bıraktığı rivayet edilir (250a-252a).

5.9.22. Serefzây

Sicistân'ın hükümdarıdır. Haşûr'la mücadelesinde Pîrûz b. Yezdecird'e yardım eder. Pîrûz'un öldürülmesi üzerine Haşûr'dan onun mallarını ve kızı Nîgûrûy'u teslim alır. Pîrûz'un ordusu kendisinin tahta çıkmasını istese de Serefzây bu teklifi kabul etmez. Serefzây, Pîrûz'un yerine oğlu Belâş'ı tahta çıkarır. Belâş'ın ölümünden sonra yerine kardeşi Kubâd b. Pîrûz geçer. Kubâd Serefzây'ı vezir edinir. Ancak halk ve askerın Serefzây'ı kendisinden daha çok sayması üzerine Mihrân adlı birine emir vererek Serefzây'ı ortadan kaldırmasını ister. Mihrân bir bahaneyle Serefzây'la kavga ederek onu önce hapseder daha sonra da öldürür (247a, 248b-249a, 250a-250b).

5.9.23. Zermihr

Esere göre Secistân hükümdarı Serefzây'ın oğludur. Kubâd b. Pîrûz'un beş sırdaşından biridir. Zermihr, Kubâd'ın babası Serefzây'ı öldürtmek için görevlendirdiği Mihrân'a küfür eder, Serefzây oğlu Zermihr'i savununca hapsedilerek öldürülür (249a, 250b).

5.9.24. Mihrân

Kubâd b. Pîrûz'un askerlerinden biridir. Kubâd, Serefzây'ı öldürmesi için Mihrân'ı görevlendirir. Mihrân bir bahaneyle Serefzây'ı önce hapseder, daha sonra da öldürür (250a-250b).

5.9.25. Nûşîrevân b. Kubâd

Nûşîrevân 531-579 yılları arasında Sâsânî Devleti'nin hükümdarlığını yapmıştır. Rivayetlere göre “Kisrâ” unvanı ilk kez ona verilmiştir. Nûşîrevân adaletiyle şöhret kazanmıştır. Bazı kaynaklara göre asıl adı Hüsrev'dir. Kendisine verilen Nûşîrevân adıyla ilgili iki görüş vardır. İlk görüşe göre leziz anlamındaki “nûşin” ile can manasındaki “revân”ın birleşmesiyle “tatlı can” anlamındaki bu sözcük ortaya çıkmıştır. İkinci görüşe göre ölmez ruhlu anlamına gelen “Ânûşik-Revân” birleşik kelimesinden bozmadır ve Hüsrev adı bu sultana halk tarafından verilmiştir (Tökel, 2016: 190). Nûşîrevân “Âdil” lakabıyla da anılır (Pala, 2009: 362). Edebî metinlerde Nûşîrevân adaletin sembolü olarak ön plana çıkar.

Netîcetü's-Sülûk'ta müellif Nûşîrevân'a geniş bir yer ayırmıştır. Sultana yol göstermek üzere yazılan eserde adaletiyle ün salmış Nûşîrevân ve onun devlet yönetimindeki uygulamaları örnek olarak anlatılmıştır. Müellif Nûşîrevân'dan övgüyle söz eder. Nûşîrevân öyle adil ve kıymetli bir hükümdardır ki Mecûsî olmasına rağmen Hz. Peygamber onun adaletinden övgüyle bahseder:

Kisrâ-yı Nûşîrevân (10) Mecûsî iken 'adl ü siyâset ve tedbîr ü kiyâset sebebiyle (11) İrân pâdşâhlarının cemî'si üzre mütevaffîk olup (12) Resûlu'llâh Hâzretleri şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ululûğıyla (13) âbâ vü ecdâdile tefâhur itmeyüp Nûşîrevân'ı zemânında (14) dünyâya geldüğüne iftihâr idüp buyurdu ki: “Vulidtu fî-zemeni'l-meliki'l-âdil.”⁵⁴

Alâî'nin hadis olarak aktardığı bu sözün Nûşîrevân'ı övmek üzere uydurulmuş bir söz olduğu kaydedilir (Yılmaz, 2013: 712). Eserde Nûşîrevân halkının durumunu sürekli takip eden, kararlarını halkın durumu ve ihtiyaçlarına göre veren bir sultandır. Özellikle veziri Büzürmihr'le olan ilişkisi sultan-vezir ilişkisinin nasıl olması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir:

Büzürmihr bu hâmd ü şenâyı tamâm itdükde Nûşîrevân emr itdi ki (13) ağzını cevâhir-i nefîseyle töldurdılar. Ve anı kendüye (14) vezîr ü müşîr idindi. Evvel kimse ki Nûşîrevân'ı (15) meclisine girüp âhîr kimse ki çıkardı Büzürmihr idi (257b).

Eserde bir adalet rehberi olan *Zafer-nâme*'nin nasıl yazıldığı hakkında da bilgi verilir. Nûşîrevân, devlet erkânının bulunduğu bir mecliste Büzürmihr'e bazı sorular

⁵⁴ “Adil bir hükümdar zamanında doğdum.” “Bu sözün asılsız ve uydurma hadis olduğu adı geçen hükümdarı yüceltmek için uydurulduğu bildirilmiştir” (Yılmaz, 2013: 712).

sormuş ve ondan hikmetli cevaplar almıştır. Bunun üzerine kendisinden sonra gelenlere yol göstermesi ise için bunların yazılmasını emreder:

Rāviler şöyle rivāyet iderler ki (3) bir gün Nûşîrevân tahtında oturur iken ve erkân-ı (4) devlet ve a'yân-ı memleket huzûr-ı şerîfnde her birisi (5) yirli yirinde tûrur iken Büzürcmihr-i Kâmil'den Nûşîrevân-ı (6) 'Âdil nice su'âller idüp Büzürcmihr bediheten cevâb (7) virüp Nûşîrevân emr eyledi ki ol esvile (8) ve ecvibeyi yazdılar. Ve aña *Zafer-nâme* nâm kodılar. Ve hazînesinde (9) şaklarıdı. Ve evlâdına vaşîyyet itdi ki ol su'âller (10) ve cevâblarla 'âmil olalar tâ kim sâ'ir mülûkuñ (11) üzerine dâniş kuvvetiyle zafer bulalar (258a).

Müellif sultan için *Zafer-nâme*'nin faydalı ve yol gösterici bir eser olduğunu düşünür. Bu nedenle sultanın da ondan istifade edebilmesi için eserin bazı kısımlarını Türkçeye çevireceğini ifade eder:

Ve hâl budur ki garîb ü 'acîb esvile (4) ve ecvibedür. Ve ümür-ı siyâsî ve tedbîr-i medenî ol risâleden (5) mefhûm ve ma'lûm olur. Ve selâşin-i zevi'l-ihtirâm (6) ve ümerâ-yı kirâma lâyiğ tuhfe anuñla 'âmil olmağ (7) devlet-i dâreynüñ şerefiyle müşerref olmağa sebebdür. Ve biz (8) bu mağalde *Zafer-nâme*'den ba'zî esvile ve ecvibe-i lañfesini (9) Türkî idüp tañrîr ve tañrîr eylemek münâsib görindi (258b).

5.9.26. Büzürcmihr

Nûşîrevân'ın veziridir. Hikmetli sözler söylemesi ile meşhurdur. Nûşîrevân'ın adil bir hükümdar olmasında etkili olduğu söylenmektedir (Zavotçu, 2013: 145). Büzürcmihr, eserde Nûşîrevân'ın veziri olması, hikmetli sözleri ve *Zafer-nâme*'nin müellifi olarak anılır (257a-258a, 290a, 292b, 306b, 350b-351a, 351b, 352b, 357a, 357b, 361b).

5.9.27. Vezir Yunan

Esere göre Nûşîrevân'ın veziridir. Eserde Nûşîrevân'a nasihatleri ve özlü sözleri dolayısıyla anılır (278b, 280a-280b, 287a-287b, 298b-299a, 352a).

5.9.28. Şelhebîd

Nûşîrevân'ın aşçısıdır. Nûşîrevân'ın sarayının mutfağında her gün yüz çeşit yemek pişirmesi yönüyle anılır (253b).

5.9.29. Belhend

Nûşîrevân'ın mugannîsidir. Tel ile yapılmış sazların hepsini başarıyla çalar. Agânî-yi hüsrevâniyye adlı on iki telli sazı Belhend icat etmiştir (254a).

5.9.30. Hürmüz b. Nûşîrevân

Babası Nûşîrevân'dan sonra tahta çıkar. Annesi Türk olduğu için “Türkzâde” lakabıyla anılır. Saltanat yılları savaşlarla geçer. Bir ayaklanma sonucu gözlerini ve tahtını kaybeder (Naskali, 2009: 36, 175). Eserde Hürmüz hayatı ve saltanatı yönüyle yer alır. Eserde Hürmüz'ün gözlerine Ermeniyye'den Behrâm tarafından mil çekildiği aktarılır. Bu hadiseden üç gün sonra Behrâm, Hürmüz'ü yay kirişi takarak öldürür. Müellif göze mil çekmenin ve bu şekilde öldürmenin Behrâm'dan kaldığını kaydeder (263a-264a).

5.9.31. Behrâm b. Behrâm (Behrâm Çûbîn)

Behrâm Çûbîn, Hürmüz b. Nûşîrevân'ın Sâsânî ülkesinin doğu sınırlarını koruması için görevlendirdiği komutanıdır. Behrâm aslen Reylidir. Mihrân sülalesine mensuptur. Behrâm Çûbîn ordusuyla Belh'i ele geçirir ve Türk hükümdarını mağlup eder. Kazandığı hazineleri Hürmüz'ün sarayına gönderir. Zamanla Hürmüz'ün Behrâm'a güveni azalır. İkili arasında başlayan gerginlik ve mücadele sonucunda Behrâm askerleri yanına alıp isyan başlatır. Hürmüz'ü esir alıp kör eder ve oğlu Pervîz'i tahta çıkarır. Pervîz'in isteğiyle de Hürmüz'ü öldürür. Zaman içerisinde Behrâm ve Pervîz'in de araları bozular. İkili arasında mücadele başlar. 591 yılında Urmiye civarında gerçekleşen savaşı Pervîz kazanır. Behrâm Türklerin yanına sığınmak zorunda kalır. Bir yıl sonra da Pervîz'in arzusuyla öldürülür (Zerrinkûb, Zerrinkûb, 2019: 142-146). Esere göre müneccimler, Mihr Üstâd'a Hürmüz b. Nûşîrevân'ın Türklere karşı savaşını Behrâm b. Behrâm (Behrâm Çûbîn) komutasındaki ordu ile kazanacağını söyler. Müneccimlerin söylediğine göre Behrâm; zayıf, kara yağız, çatık kaşlı bir kimsedir. Behrâm b. Behrâm Acem soyundan gelir. Hürmüz bahsedilen Behrâm'ın Ermeniyye'deki Behrâm olduğunu anlar. Hürmüz Mihr Üstâd'ın söyledikleri üzerine Behrâm'ı yanına çağırır. Onu ordunun başında görevlendirir. Behrâm komutasındaki ordu Türkleri yenmeyi başarır. Bu savaştan bir süre sonra Behrâm, Hürmüz'e asi olur. Bir ordu toplayıp Hürmüz'ü yakalar ve gözlerine mil çeker. Müellif göze mil çekmenin Behrâm'dan kaldığını kaydeder. Behrâm Hürmüz'ün gözlerine mil çektikten üç gün sonra Hürmüz'ün boynuna yay kirişi takıp onu öldürür. Müellif bu öldürme şeklini de Behrâm'ın bulduğunu ifade eder (263b-264a).

5.9.32. Mihr Üstâd

Esere göre Mihr Üstâd bilge bir kişidir. Nûşîrevân ile Hâkân kızının evlenmesine Mihr Üstâd aracılık eder. Hürmüz b. Nûşîrevân Türk ülkesine saldırmaya karar

verdiğinde Mihr Üstâd'ı yanına davet eder. İyice yaşlanmış olan Mihr Üstâd Hürmüz'e kendisi doğmadan önce münecimlerin Nûşîrevân'ın oğlunun Türk askerine karşı Behrâm b. Behrâm adlı bir komutan idaresindeki orduyla savaşaacağını ve Türk askerini yeneceğini söylediğini ifade eder. Mihr Üstâd sözlerini tamamladıktan sonra vefat eder. Hürmüz Mihr Üstâd'ın o vakte kadar sağ kalmasının kendisine bunları söylebilmek için olduğunu düşünür ve Behrâm b. Behrâm'ı yanına çağırıp Türklerin üzerine gönderir. Savaş Mihr Üstâd'ın söylediği gibi galibiyetle sona erer (263a-263b).

5.9.33. Pervîz b. Hürmüz

Babası Hürmüz'den sonra tahta geçen Pervîz'in tahttaki ilk on yılı babası döneminde başlayan ayaklanmaları durdurmaya çalışarak geçer. 621'de ülkesinde tekrar birliği sağlar. Pervîz, 628'de Bizans başkentinde çıkan ayaklanmada öldürülür (Naskali, 2009: 36, 175). Eserde Pervîz, saltanatının yanı sıra Hz. Muhammed tarafından İslam'a davet edilmesiyle de anılır. Müellif, Hz. Peygamber'in Pervîz'e yazdığı mektubu da aktarır. Pervîz'in Hz. Peygamber'in mektubunu parça parça yırttığı, Hz. Peygamber'in de ona beddua ettiği ifade edilir. Bu olaydan kısa bir süre sonra oğlu Şîrûye, Pervîz'i hançerle öldürür. Müellif bu ölümü "Pervîz helak oldu." şeklinde ifade eder (264a-265b). Eserde kadınlara ayrılan yedinci bâbda Pervîz Hüsrev-i Pervîz adıyla anılır. Anlatılan hikâyede Pervîz'in eşi Şîrîn'in sözünü dinlediği için para kaybettiği ve pişmanlık duyduğu aktarılır. Hikâyenin sonunda Pervîz kadın sözü dinlemenin insanı kötü sonuçlara götürdüğünü ifade eder (385a-387a).

5.9.34. Şîrîn

Sâsânî hükümdarı Pervîz b. Şîrûye'nin (Hüsrev) eşidir. Eserde Şîrîn kadınlarla ilgili bir hikâye sebebiyle anılır. Anlatılan hikâyede Pervîz'in eşi Şîrîn'in sözünü dinlediği için para kaybettiği ve pişmanlık duyduğu aktarılır. Hikâyenin sonunda Pervîz kadın sözü dinlemenin insanı kötü sonuçlara götürdüğünü ifade eder (385a-387a).

5.9.35. Şîrûye b. Pervîz

Şîrûye'nin adının Kubâd olduğu, annesinin Kayser'in kızı olduğu söylenir (Şükrullâh Efendi, 2013: 318). Eserde İslam'ın onun döneminde zuhur ettiği, ülkesinde taun (sıtma) hastalığının yayıldığı ve çok kişinin öldüğü aktarılır. Müellif Sâsânî soyundan Şîrûye'nin bir oğlundan başka kimse kalmadığını ifade eder (266a).

5.9.36. Şehriyâr b. Pervîz

Pervîz b. Hürmüz'ün oğludur (Zerrinkûb, Zerrinkûb, 2019: 161). Esere göre Şehriyâr'ın babası Pervîz bir sebeple Şehriyâr'a kızıp onu hapsedirir. Şehriyâr hapisteyken yanına kan alıcı bir kadın gelir. Şehriyâr'la kadın birlikte olur. Yezdecird b. Şehriyâr bu ilişkiden dünyaya gelir (266b). Müellif, Şehriyâr ve Yezdecird hakkında bir de hikâye aktarır. Şehriyâr, oğlu Yezdecird'in kendisinden izin almadan yanına gelmesi sebebiyle kapıcısını cezalandırır. Hikâyede padişah olan kişinin yanında bulunanları iyi seçmesi ve kendisini koruması tavsiye edilir (303b-304a).

5.9.37. Erdeşîr b. Şîrûye

Şîrûyenin oğludur. Saltanatı iki yıldan kısa sürmüştür (Şükrullâh Efendi, 2013: 318). Eserde bir ya da bir buçuk yıl saltanat sürdüğü, Erdeşîr'den sonra Sâsân sülalesinden erkek kalmadığı aktarılır (266a).

5.9.38. Tûrân Duht

Pervîz'in kızıdır. Adil bir hükümdardır. Bir yıl on dört ay hüküm sürmüştür (Şükrullâh Efendi, 2013: 319). Eserde saltanatı münasebetiyle zikredilir. Adil bir hükümdar olduğu kaydedilir. Tûrân Duht'tan sonra kız kardeşi Azermî Duht tahta geçmiştir. Azermî Duht'tan sonra halk Pervîz'in soyundan Ferruhzâd adlı bir kişiyi tahta çıkarır. Ondan sonra da yine Pervîz'in soyundan Yezdecird tahta çıkar (266a-266b).

5.9.40. Âzermî Duht

Pervîz b. Hürmüz'ün kızı, Tûrân Duht'un kız kardeşidir. Sâsânîlerin çöküş döneminde tahta çıkar. Devleti, ülke içindeki karışıklıklardan korumak için mücadele eder. Ancak başarılı olamaz. Dönemin komutanlarından Ferruhzâd evlenme teklif eder. Ancak Ferruhzâd saray korumaları tarafından öldürülür. Ferruhzâd'ın oğlu Rüstem Ferruhzâd da Âzermî Duht'u önce kör eder, sonra öldürür. Bir rivayete göre Âzermî Duht zehirlenir (Zerrinkûb, Zerrinkûb, 2019: 160-161). Esere göre Âzermî Duht kız kardeşi Tûrân Duht'tan sonra tahta çıkar ve dört ay saltanat sürer (266a).

5.9.41. Rüstem Ferruhzâd

Ferruhzâd Sâsânî ordusunda Horasan başkomutanıdır. Sâsânî Hükümdarı Âzermî Duht'la evlenmek istemesi üzerine saray korumaları tarafından öldürülür. Oğlu Rüstem Ferruhzâd da Âzermî Duht'u öldürür. Bu olaydan sonra Rüstem Ferruhzâd, Sâsânî tahtını ele geçirir. Bir rivayete göre devlet erkânı ile anlaşarak tahta çıkar. Ancak kaynaklarda

bununla ilgili bilgi yoktur (Zerrinkûb, Zerrinkûb, 2019: 161). Eserde Sâsânî Hükümdarı olması yönüyle zikredilir. Esere göre ehl-i Acem'in Pervîz'in neslinden "yalan gerçek" bir er bulup tahta çıkardığı Rüstem Ferruhzâd'dır (265a).

5.9.42. Yazdecird bin Pervîz

Sâsânîlerin son padişahıdır (Şükrullâh Efendi, 2013: 318). Eserde saltanatı anlatılır. Hz. Osman döneminde yaşadığı kaydedilir (266b-267b).

5.10. Emevîler

5.10.1. Mu'âviye b. Ebû Süfyân

Hz. Peygamber'e uzun zaman karşı çıkan Ebû Süfyân'ın oğludur. Babası ile birlikte Mekke'nin fethi (630) sırasında Müslüman olur. Hz. Ali'nin halife olmasından sonra Hz. Osman'ın katillerini yakalamakta geciktiği ithamıyla Hz. Ali'ye karşı gelir. Hz. Ali ile yaptığı Siffin Savaşı'ndan sonra iki taraf arasında saldırmazlık antlaşması yapılır. Hz. Ali'nin 661'deki ölümünden sonra Mu'âviye, Hz. Hasan'dan biat alarak halife olur. Böylece Emevî Devleti kurulur. Mu'âviye; akıllı, bilgili, ileri görüşlü ve halkına karşı yumuşaklığı ilke edinmiş bir devlet adamıdır (Aycan, 2005a: 30, 332-334). Eserde Mu'âviye Hz. Âişe'den ve Ahnef b. Kays'tan nasihat istemesi sebebiyle zikredilir (120a, 307b).

5.10.2. Abdülazîz b. Mervân

Emevî halifelerinden Mervân b. Hakem'in oğludur. Mervân 684 yılında Mısır'ı ele geçirince oğlu Abdülazîz'i Mısır valisi olarak görevlendirir. Abdülazîz kardeşi Abdülmelik halife olduktan sonra da görevine devam eder. 705 yılındaki ölümüne kadar bu görevi sürdürür. Cömert, yardımsever, ileri görüşlü bir devlet adamı olarak tanınan Abdülazîz b. Mervân, Mısır halkı tarafından çok sevilen bir idarecidir (Yiğit, 1988: 1, 192). Eserde Abdülazîz b. Mervân cömertliği dolayısıyla anılır. Müellif Abdülazîz'in bir gün kendi adını taşıyan bir çocuğa rastlayıp ona ihsanda bulunduğunu, bu olayın duyulmasından sonra Mısır'da çocuğuna Abdülazîz adı verenlerin sayısının arttığını aktarır. Müellif, Abdülazîz b. Mervân'ı kendi adını taşıyanları şehir dışına sürgün eden Taş-ı Habîs ile karşılaştırır. Okuyucuya "Şimdi iy zekî âdil! Nazar eyle bu iki kimesnenün emrine ve gör kim kankısının himmeti büleddür?" sorusunu yönelterek konuyu noktalar (347b-348a).

5.10.3. Taş-ı Habîs

Esere göre Horasan beylerinden biridir. Adı Taş olan bu beye kapıcıları “Taş-ı Habîs” adını takar. Bir gün sokakta bir kişinin kölesini Taş adıyla çağırdığını duyar. Bunun üzerine kendisiyle alay edildiğine hükmederek bu kişinin Buhara’dan sürülmesini ve kendisinden çokça mal alınmasını emreder. Müellif, bu kişiyi kendi adını taşıyanlara ihsanda bulunan Abdülazîz b. Mervân ile kıyaslar ve “Şimdi iy zekî âdil! Nzar eyle bu iki kimesnenün emrine ve gör kim kankısının himmeti bülenddür?” sorusuyla konuyu sonlandırır (347b-348a).

5.10.4. Velîd I (Velîd b. Abdülmelik)

705-715 yılları arasında hüküm sürmüş Emevî halifesidir. Babası Abdülmelik’in ölümü üzerine 705 yılında halifelik makamına geçer. Güçlü bir devlet devralan Velîd b. Abdülmelik döneminde Emevî Devleti daha da güçlenmiş, devrin en güçlü devleti hâline gelmiştir. İslami dönemde ilk hastaneyi yaptıran kişi de Velîd b. Abdülmelik’tir (Koyuncu, 2013: 43, 30-31). Eserde Velîd b. Abdülmelik, İskenderiyye’deki minarenin üzerine yaptırılan ve şehre yaklaşanları gösteren aynadan rahatsızlık duyan Rûm Padişahı’nın kendisini kandırması dolayısıyla zikredilir. Rûm Padişahı, bazı adamlarını Velîd’e göndererek yalandan Müslüman olmalarını ve İskenderiyye’yi ondan istemelerini söyler. Padişahın adamları Velîd’e Müslüman olduklarını söyleyerek İskenderiyye’yi isterler. Velîd’in İskenderiyye’yi kendilerine vermesi üzerine aynayı minarenin üzerinden indirip amaçlarına ulaşırlar. Gerçeği sonradan öğrenen Velîd çok üzülür ve minarenin üstünü yeniden yaptırır (184b-185a).

5.10.5. Süleymân b. Abdülmelik

715-717 yılları arasında hüküm süren Emevî halifesidir. (Yiğit, 2021: 85-90). Eserde Muhammed b. Fazl’ın padişahın halk üzerindeki etkisi konusundaki rivayetinde yeme-içmeye, şehvete ve güzel kokuya düşkün bir hükümdar olduğu aktarılır. Devrinde halkın da yeme içmeye düşkün olduğunu, sabah bir araya geldiklerinde önceki akşamın yemekleri hakkında sohbet ettikleri ifade edilir (276b).

5.10.6. Ömer b. Abdülazîz

Mısır Valisi Abdülazîz b. Mervân’ın oğludur. Annesi Hz. Ömer’in torunlarından Ümmü Âsım’dır. Küçük yaşta hafız olur, iyi bir eğitim alır. Hicaz Valililiği, halife danışmanlığı görevlerinden sonra 717 yılında Emevî Devleti’nin halifesi olur. Anne

tarafından dedesi Hz. Ömer'in yönetim ilkelerini benimser. Halka karşı adil ve yumuşak bir tutum sürdürür. Hz. Ömer gibi adaletiyle şöhrete kavuşur (Yiğit, 2007: 34, 53-55). Ömer b. Abdülazîz eserde adil bir idareci olarak anılmış, adaleti ve yönetimdeki hassasiyetiyle örnek gösterilmiştir (102a, 114a, 117a, 119b, 127b, 276b, 284a-285a, 302a).

5.10.7. Muhammed b. Abdülazîz

Ömer b. Abdülazîz'in kardeşidir. Eserde Muhammed b. Ka'b b. Kurazî'den adaletin tanımını istemesi dolayısıyla anılır (101a).

5.10.8. Hişâm b. Abdülmelik

720-724 yılları arasında hüküm süren Emevî halifesidir. Babası Abdülmelik b. Mervân oğluna Mansûr adını verse de annesinin verdiği Hişâm adıyla tanınır. 724 yılında Yezid b. Abdülmelik'ten sonra halife olup 743 yılındaki ölümüne kadar bu görevi sürdürür. Devletin karışıklık içinde olduğu bir dönemde halife olan Hişâm devlet yazışmalarını düzenler, imar faaliyetlerine önem verir. İlim ve ilim adamlarına değer vermesiyle de bilinir (Özkuyumcu, 1998: 18, 148-150). Eserde halifelik işleri hakkında Ebû Hâzim'e danışması yönüyle misal olarak anılır (118b).

5.10.9. II. Mervân

Emevî Devleti'nin son halifesidir. Muhammed b. Mervân b. Hakem'in oğludur. Kaynaklarda güzel konuşan ve cesur biri olduğu aktarılır (Kurt, 2004: 29, 227-229). Eserde; Mervân kendisine askerinin çokluğunu öven vezirine çokluğun fayda vermeyeceğini, dünyanın geçici olduğunu hatırlatması sebebiyle anılır (314b).

5.10.10. Ümrân b. Abdilazîz

Emevî ailesine mensuptur. Eserde Muhammed b. Fazl'ın padişahın halk üzerindeki etkisi konusundaki rivayetinde ibadete ve dinine düşkün biri olarak zikredilir (276b).

5.10.11. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî

Emevî Devleti'nin valilerinden biridir. Haccâc ömrü boyunca Emevî iktidarını korumak için mücadele eder. Devlete karşı çıkanları çok sert tedbirlerle ve kanlı şekilde cezalandırır. Bu nedenle kendisine "Haccâc-ı Zâlim" adı verilir; devlete bağlılığı sebebiyle "Küleyb" (köpek yavrusu) adıyla da anılır. Haccâc b. Yûsuf 714 yılında kendisinin kurduğu Vâsıt şehrinde vefat eder (Aycan, 1996: 14, 427-428). Haccâc b.

Yûsuf eserde, idarecinin kötülüğünün toplumun kötülüğüne işaret edebileceğini örneklendirmek için anılır. Müellifin aktardığı rivayete göre Haccâc zalimliğinin farkındadır. Kürsüye çıktığı bir gün halka “Hak Teâlâ beni sizün üzerinize musallat eyledi amelünüze göre.” ifadesini kullanır (292b). Akıl ve akıl sahiplerinin önemini anlatıldığı bölümde de Haccâc’ın İbn Kuteybe’ye sorduğu sorular ve aldığı cevaplar aktarılır (359b-360b).

5.10.12. Ziyâd b. Ebîh

Kaynaklarda Ziyâd’ın Hâris b. Kelede’nin karısı Sümeyye ile Sümeyye’nin Hâris’ten sonra evlendiği Hâris’in kölesi Ubeyd er-Rûmî ile evliliği sırasında dünyaya geldiği ifade edilir. Babası belli değildir. Bu nedenle “İbnü Ebîhi” künyesiyle tanınır. Ziyâd, 664 yılında Mu‘âviye b. Ebû Süfyân tarafından Ebû Süfyân’ın nesebine bağlanır. Mu‘âviye’nin konuyla ilgili düzenlediği toplantıda şahitler, Ebû Süfyân ile Sümeyye’nin Sümeyye Ubeyd er-Rûmî ile evliyken ilişkiye girdiğini Ziyâd’ın bu ilişkiden dünyaya geldiğini ifade eder. Bu sebeple Ziyâd’a, Ziyâd b. Ebû Süfyân dense de Ziyâd b. Ebîh adıyla ün kazanmıştır. Ziyâd Mu‘âviye döneminde Basra Valililiği’ne tayin edilir. Basra o dönemde karışıkların yaşandığı bir şehirdir. Ziyâd, Basra Camii’ndeki hutbesinde yönetim aleyhindeki eleştiriler, soygunlar, fuhuş, gasp, yağma, kabile mücadeleleri ve şehri karıştıran olaylara değindikten sonra alacağı tedbirleri açıklar Şehirde yatsıdan sonra sokağa çıkma yasağı uygulanacağını ve yasağa uymayanların ölümle cezalandırılacağını belirtir. Kapısının ihtiyaç sahiplerine daima açık olduğunu ve isteyenlerin kendisine başvurabileceğini ifade eder. Alınan tedbirler ve uygulanan cezalarla Basra’da kısa sürede istikrar sağlanır. Araplar arasında dört büyük dâhiden biri kabul edilen Ziyâd 673 yılında Kûfe’de vefat eder (Aycan, 2013: 44, 480-482). Eserde Ziyâd b. Ebîh’in Irak Valisi olduğu kaydedilir. Basra Valiliği sırasında hutbede söyledikleri aktarılır. Ziyâd’ın aldığı kararları uygulama konusundaki özeni ve hassasiyeti örnek gösterilir (293a-295a).

5.11. Abbâsîler

5.11.1. Ebû Ca’fer el-Mansûr

Abbâsî Devleti’nin ikinci halifesidir. Ebu’l-Abbâs es-Seffâh’ın (ö. 754) vefatı üzerine halife olur. Vefat ettiği 775 yılına kadar halifelik görevini sürdürür. Halife Mansûr Abbâsî Devleti’nin gerçek kurucusu sayılır. Devlet bu dönemde her alanda gelişme kaydeder. Kendisi de âlim ve şair olan Mansûr döneminde ilmî ve kültürel

faaliyetler önem kazanır. Akli ve ve ileri görüşlülüğü ile tanınan Mansûr ailesine ve halkına iyi muamele eden bir halifedir. İşçilerin haklarının hesaplanmasında gösterdiği hassasiyet sebebiyle Ebu'd-Devânîk (metelik babası) lakabıyla anılır (Bozkurt, 2003a: 28, 5-6). Eserde Mansûr, gazap ve ihsan konularında misal olarak zikredilip Ebu'd-Devânîk lakabıyla da anılır (109a, 336a, 338a, 367b, 369a).

5.11.2. Âsım

Eserde Halife Mansûr'dan yardım istemeye gelen bir kişi olarak anlatılır. Âsım Halife'den farklı uydurma gerekçelerle sık sık yardım ister. Halife akıllı davranarak Âsım'ı yanından uzaklaştırmayı başarır. Müellif, bu hikâyeye kişinin mertebesini korumasını akla borçlu olduğu ifade eder (367b-369a).

5.11.3. Mehdî-Billâh (Muhammed el-Mehdî)

Abbâsî halifelerinden üçüncüsüdür. 775 ile 785 yılları arasında hüküm sürer. Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un oğludur. Mehdî-Billâh cömertliği ile tanınmış, devlet kurumlarına ve işleyişe önem vermiştir. Devrinde ilim adamları ve kâtipler devlet yönetimi üzerinde etkili olmuştur (Bozkurt, 2003b: 28, 377-379). Eserde Mehdî-Billâh, Şebîb b. Şeybe'nin raiyyete muamele konusunda kendisine nasihati dolayısıyla zikredilir (287b-288a).

5.11.4. Mûsâ el-Hâdî (Hâdî-İlelhak)

Abbâsîlerin dördüncü halifesidir. 785 yılında babasının ölümü üzerine Hâdî-İlelhak unvanıyla halife ilan edilir. Hâdî-İlelhak adil, cesur, kararlı olmasının yanında sert mizaçlı, içkiye ve eğlenceye düşkün bir halife olarak tanınır (Bozkurt, 1997c: 15, 16-17). Eserde Ca'fer b. Mûsâ'nın babası olması sebebiyle anılır (339a).

5.11.5. Ca'fer b. Mûsâ

Abbâsî Halifesi Hâdî-İlelhak'ın (ö. 786) oğludur (Bozkurt, 1997c: 15, 16). Eserde, hoşgörü ve cömertlik konulu bir hikâyede Muhammed b. Zübeyde Hâtûn ile bir cariye hususunda yaşadıkları dolayısıyla zikredilir. Ca'fer'in çok güzel bir cariyesi vardır. Muhammed b. Zübeyde, Ca'fer'in sarhoş olmasından faydalanarak cariyeyi kendi sarayına götürür. Daha sonra Ca'fer'i davet eder. Ca'fer cariyenin sesini duyunca durumu anlar. Ancak sesini çıkarmaz. Muhammed b. Zübeyde Hâtûn da Ca'fer'in kaygının altınla doldurulmasını emreder. Hikâyede iki tarafın da hoşgörülü ve cömert olmasına

dikkat çekilir. Müellif, bu durumun padişahlara örnek olması gerektiğini ifade eder (339a-340a).

5.11.6. Muhammed b. Zübeyde Hâtûn

Eserde hoşgörü ve cömertlik konulu bir hikâyede Ca'fer b. Mûsa ile bir cariye hususunda yaşadıkları dolayısıyla zikredilir (339a-340a).

5.11.7. Hârûnürreşîd

Abbâsî halifesi Mehdî-Billâh'ın (ö. 785) oğludur. Babasından sonra kardeşi Mûsâ el-Hâdî halife olur. Mûsâ'nın (ö. 786) ölümünden sonra yerine Hârûnürreşîd geçer. 786 yılından vefat ettiği 809 yılına kadar halifeliğini sürdürür. Hârûnürreşîd adaleti, idaredeki başarısı, ilme ve kültüre değer vermesi, ülkeyi güzelleştirmesi yönleriyle Abbâsî halifeleri içinde en tanınmış olanıdır (Bozkurt, 1997a: 16, 258-261). Eserde Hârûnürreşîd; Şakîk-i Belhî, Fudayl b. İyâz ve Yahyâ b. Hâlid Bermekî gibi ilim adamlarıyla olan ilişkisi ve onlardan nasihat istemesi yönüyle anılır. Yahyâ b. Hâlid Bermekî ile Abdullâh b. Mâlik arasındaki çekişme dolayısıyla da zikredilir (98b-101a, 336a-337a, 342a-343a).

5.11.8. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî

Abbâsî Devleti valilerinden Hâlid b. Bermek'in oğludur. Yahyâ devletin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra, Hârûnürreşîd'in hocası ve kâtibi olarak görevlendirilir. Bu tarihten sonra Yahyâ Abbâsî Devleti'nin siyasetinde etkin bir rol oynar. Hârûnürreşîd 786 yılında kardeşi Mûsâ el-Hâdî'den sonra halife olunca Yahyâ'yı geniş yetkilerle veziri ilan eder. 802 yılında Hârûnürreşîd'le gittikleri hac dönüşünde Halife, bir gerekçe olmaksızın Yahyâ ve oğlu Fazl'ı hapsedirir. Yahyâ 805 yılında üç yıl hapis yattıktan sonra vefat eder. Hârûnürreşîd'in Yahyâ hapisteyken çok zorlandığı ve ona orada iken de danıştığı kaydedilir. Yahyâ, siyasi ve askerî başarılarının yanında ilim ve kültüre değer vermesiyle de takdir edilen bir devlet adamıdır (Yılmaz, 2013: 43, 251-253). Eserde Yahyâ b. Bermekî; Hârûnürreşîd'in veziri olması, adilliği, cömertliği ve başarılı idareciliği münasebetiyle anılır. Müellif, Ebû Yûsuf'tan rivayet ettiği hikâyede Yahyâ'nın bir Mecûsînin şikâyeti üzerine ayrıcalığa tabi tutulmadan Mecûsî ile yargılandığını aktarır (319b-320a). Eserde Yahyâ'nın cömertliği ve cömertlik konusunda Hârûnürreşîd'e tavsiyelerinin anlatıldığı iki hikâyeye yer verilir (336a-337a, 338b-339a). Müellif, elçilik konusunun önemini anlatırken Yahyâ b. Hâlid ile Abdullâh b. Mâlik

arasında elçi sebebiyle yaşanan bir sorunu ve Yahyâ'nın zekâsı ve bilgisi ile sorunu nasıl çözdüğünü devlet adamlarına örnek olması için ayrıntılarıyla anlatır (342a-346b).

5.11.9. Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî

Hârûnürreşîd'in veziri Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin oğludur. Abbâsî Devleti'nde komutanlık, kumandanlık, eğitmenlik ve valilik gibi çeşitli görevlerde bulunur. 802 yılında hacdan dönen Halife Hârûnürreşîd'in emriyle idam edilir. Ca'fer b. Yahyâ, devrinin önemli devlet adamlarından biri olmanın yanında ilim ve kültüre önem vermesiyle de tanınır (Yıldız, 1993: 7, 4). Eserde, Ca'fer b. Yahyâ iyi kalemin kalınlığının nasıl olması gerektiğini bildiren bir sözü sebebiyle anılır (331b).

5.11.10. Fazl b. Yahyâ el-Bermekî

Hârûnürreşîd'in veziri Yahyâ b. Hâlid'in oğludur. Hârûnürreşîd'den bir hafta önce doğduğu ve onunla sütkardeş olduğu rivayet edilir. Hârûnürreşîd halife olunca (786) Fazl'ın babası Yahyâ'yı vezirlikle, Fazl'ı da oğlu Emîn'in eğitimi için görevlendirir. Fazl daha sonra komutanlık ve valilik görevlerinde bulunur. 802 yılında Hârûnürreşîd'in emriyle babası Yahyâ b. Hâlid ile birlikte hapsedilir. Altı yıllık haptiden sonra 808'de vefat eder (Yıldız, 1995: 12, 276). Eserde, Fazl b. Yahyâ zor durumda bulunan ve kendisinden yardım isteyen Sad b. Sâlim Bâhilî'ye gösterdiği cömertlik münasebetiyle zikredilir (340b-341b).

5.11.11. Abbâs

Hârûnürreşîd'in (ö. 809) veziridir. Eserde Hârûnürreşîd'in Fudayl b. İyâz'la görüşmesi sırasında Halife'nin yanında olması dolayısıyla anılır. Fudayl, Abbâs'ı Firavun'un veziri Hâmân'a benzeterek Halife'yi uyarır (99b-100b).

5.11.12. Me'mûn

Abbâsî halifelerindedir. Babası Hârûnürreşîd'in halife olduğu gün doğmuştur. Babasından sonra hilafet makamına geçen Halife Emîn'in öldürülmesi üzerine 24 Muharrem 198 gecesi/24 Eylül 813 tarihinde halife olur. 833'teki ölümüne kadar bu görevi sürdürür (Bozkurt, 2004: 29, 101-103). Eserde adlından dolayı merak ettiği Nûşîrevân'ın mezarını açtırması ve cömert davranmadığı için oğlunu veliahtlıktan men etmesi sebebiyle anılır (297b, 336b-337a).

5.11.13. Hasan b. Sehl

Abbâsî Devleti'nin halifelerinden Me'mûn döneminde valilik yapmış bir devlet adamıdır (Bozkurt, 1997b: 16, 351). Eserde Hûşeng b. Sâ'il'in yazdığı *Câvidân-Hred'i* Arapçaya tercüme etmesi sebebiyle zikredilir (154a).

5.11.14. Mutemid-Alellâh (Mutemedün-Billâh)

Abbâsî halifelerinden Mütevekkil-Alellâh'ın oğludur. Mühtedî-Billâh'ın Türkler tarafından tahttan indirilip işkenceyle öldürülmesinin ardından 870 yılında halife ilan edilir. 892 yılındaki vefatına kadar halifelik görevini sürdürür (Aktan, 2006: 31, 387-388). Eserde, Mutemid-Alellâh "Mutemedün-Billâh" adıyla anılır ve Yakûb b. Leys'e idarecilik hakkında yazdığı mektup münasebetiyle zikredilir (312b).

5.11.15. Sad b. Sâlim Bâhilî

Sad b. Sâlim Bâhilî eserde bir rivayeti sebebiyle anılır. Sad, Hârûnürreşîd zamanında kendisinin muhtaç bir kimse olduğunu bu sebeple Abdullâh b. Mâlik, Fazl b. Yahyâ, Ca'fer b. Hâlid gibi kimselerden yardım istediğini ve Fazl b. Yahyâ'nın cömertliğini anlatır (340b-341b).

5.11.16. Abdullâh b. Mâlik Huzâî

Eserde Sad b. Sâlim Bâhilî'nin yardım istediği kişilerden biri olarak zikredilir. Abdullâh b. Mâlik Sad b. Sâlim Bâhilî'ye destek olur ve Allah'ın ona ne göstereceğini beklemesini söyler (340b-341b). Abdullâh b. Mâlik ayrıca Yahyâ b. Hâlid'le arasında rekabet olması dolayısıyla da anılır. Müellif, elçi seçiminin önemini vurgulamak amacıyla Yahyâ b. Hâlid ile Abdullâh b. Mâlik arasında elçinin yalan söylemesi sebebiyle yaşanan olayları aktarır (342a-346b).

5.11.17. Ca'fer b. Hâlid

Eserde Sad b. Sâlim Bâhilî'nin yardım istediği kişilerden biri olarak zikredilir (340b-341a).

5.12. Saffârîler

5.12.1. Yakûb b. Leys

Saffârîler Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. 876 yılında Abbâsîlerle mücadelesi sırasında vefat eder. Yakûb b. Leys dindar, cesur, akıllı, disiplinli, adil, dürüst ve ileri görüşlü bir hükümdar olarak tanınmıştır (Merçil, 2008: 35, 463-464). Eserde Yakûb b. Leys, adil bir idareci olarak anılır. Abbâsî Halifesi Mutemedun-Billâh'la

idarecilik hakkında mektuplaşması ve mezar taşında yazılı söz sebebiyle müellif tarafından örnek gösterilir. Eserde Yakûb b. Leys'in mezar taşına yazılan "Horasan'ı ve Fars'ı ele geçirdim. Irak bölgesini ele geçirmekten ümitsiz değilim. Selam olsun dünyaya ve onun hayat veren havasına. O zaman artık Yakup olmayacak. İşittim ki güzel huylu Cemşîd, bir çeşmenin üzerine şöyle yazmış: 'Bizim gibi nice kimseler bu çeşmede oturmuş. Sonra gözlerini kapayarak gitmişler. Bu kervansaraya neden gönül bağlayalım ki? Dostlar gittiler, biz de yoldayız. Mertlik ile kuvvet ile dünyayı tuttular. Fakat aldıkları yerleri mezara götüremediler.'" anlamına gelen Farsça beyitleri aktarır (312b, 315a).

5.13. Sâ mânîler

5.13.1. Amrû'l-Leys

Eserde Sâ mânî Hükümdarı İsmâ'il b. Ahmed'in (ö. 907) esir aldığı bir kişi olarak bahsedilir. Amrû'l-Leys İsmâ'il b. Ahmed'e Horasan'da bulunan mal ve hazineleri vermesi karşılığında serbest bırakılmayı teklif eder. İsmâ'il b. Ahmed bu teklife gülümseyerek kendisinin malla işi olmadığını, Amrû'l-Leys'in halka ettiği zulmün sorumluluğunu kendisine yüklemek istediğini ifade eder. Amrû'l-Leys'i serbest bırakarak Bağdat Halifesi'ne gönderir (286b).

5.13.2. Ebû Tûrâbi-i Sâ nî Nûh İbn-i Mansûr-ı Sâ mânî

Sâ mânî Devleti'nin dokuzuncu hükümdarıdır. II. Nûh olarak tanınır, kendisinden önce kullanılan melik unvanı yerine "şâhânşâh" unvanını kullanır. Saltanatının ilk yılları annesinin ve vezirlerin baskısı altında geçer. Nûh b. Mansûr 997 yılında vefat eder (Usta, 2009: 36, 64-68). Eserde Nûh b. Mansûr Sultan Sencer'in kendisine *Zafer-nâme*'yi hediye etmesi dolayısıyla anılır. Müellif Nûh b. Mansûr'un İbn-i Sînâ'yı *Zafer-nâme*'yi Pehleviceden Farsçaya çevirmekle görevlendirdiğini kaydeder (258a-258b). Ancak kaynaklarda eserin İbn-i Sînâ'ya aidiyeti tartışmalıdır (Alper, 1999b: 20, 345).

5.13.3. İsmâ'il b. Ahmed (İsmâ'il-i Sâ mânî)

Sâ mânî Devleti hükümdarlarından biridir. İsmâ'il devlet idaresindeki başarısıyla Sâ mânî Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilir. 24 Kasım 907 tarihinde vefat eder (Kucur, 2001: 23, 84-85). Eserde, müellif İsmâ'il b. Ahmed'den Horasan Beyi olarak söz eder. İsmâ'il-i Sâ mânî adını da kullanır. İsmâ'il, adil ve sözünün eri bir hükümdar olarak devrinde yaşanmış iki olayla anılır (285b-286a-286b-287a).

5.14. Tolunoğulları

5.14.1. Ahmed b. Tolun

Tolunoğulları hanedanının kurucusudur. Ahmed b. Tolun Buhara asıllı bir Türk'tür. Devrinin seçkim hükümdarlarından biridir. On beş yıllık saltanatı Mısır'ın en parlak dönemlerinden sayılır. 884 yılında vefat eder (Yıldız, 1989: 2, 141-143). Eserde Ahmed b. Tolun İskenderiyye'deki minarenin üzerine ağaçtan bir kubbe yaptırması dolayısıyla anılır (185b).

5.15. Eyyûbîler

5.15.1. Selâhaddîn-i Eyyûbî

Adı Salâhuddîn Yûsuf b. Necmiddîn Eyyûb'dur. Eyyûbîler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Haçlılara karşı mücadelesi ve başarıları sebebiyle Türk-İslam tarihinin önemli kahramanları arasında sayılır. 589/1193 yılında Dımaşk'ta vefat eder (Şeşen, 2009: 36, 337-340). Eserde İskender-i Yunanî döneminde bir kâhinin icat ettiği kulunca iyi gelen bir davulun onun döneminde (1171-1193) Mısır hazinesinde bulunması münasebetiyle anılır (188a).

5.16. Memlükler

5.16.1. Baybars I

Bahriyye Memlükleri sultanlarından biridir. Tam adı el-Melikü'z-Zâhir Rûknüddîn es-Sâlihî el-Bundukdârî'dir. 1277 yılında Dımaşk'ta vefat eder (Kopruman, 1992: 5, 221-222). Eserde Baybars, Melik Zâhir adıyla anılır. Müellif, onun Rûknüddîn Baybars olarak ünlendiğini kaydeder. Baybars, İskenderiyye'de İskender-i Yunanî'nin yaptırdığı minareyi tamir ettirmesi dolayısıyla zikredilir (185b).

5.17. Gazneliler

5.17.1. Mahmûd-ı Gaznevî (Mahmûd b. Sebük Tegin)

Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin'in oğludur. 998 yılında Gazne tahtına çıkar. Ömrünün büyük kısmı savaş meydanlarında geçen Sultan Mahmûd âlimlere saygılı, adil bir hükümdar olarak tanınmış; Fars edebiyatında adalet ve insafın timsali olarak anılmıştır (Merçil, 2003: 27, 362-365). Eserde Mahmûd-ı Gaznevî, Sultan Mahmûd Sebük Tegin Gâzî adıyla anılır. Müellif, Erdeşîr-i Bâbek'in adlini hükümdarlara örnek gösterir. Erdeşîr'in her sabah kılık değiştirip halkın arasına karıştığını böylece halkın durumundan

haberdar olduğunu, yanında bulunan vezirlerinin bu duruma şaşırıldığını aktardıktan sonra “Sultân Mahmûd Sebük Tegin Gâzî'nin ahvâli bu minvâl üzerine idi.” ifadesini kullanır.

5.18. Selçuklu Sultanları

5.18.1. Sultan Melikşâh

1072-1092 yılları arasında hüküm süren Büyük Selçuklu Devleti hükümdarıdır (Özaydın, 2004: 29, 54) Eserde, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un kendisi adına kaleme alınması vesilesiyle Muhammed b. Melikşâh adıyla zikredilir (5a, 7b).

5.18.2. Sultan Sencer

Büyük Selçuklu Devleti'nin son hükümdarıdır. Sultan Melikşâh'ın oğludur. Babası Melikşâh Sencer altı yaşındayken vefat eder. Sencer'in hayatı taht mücadeleleri ve devletin bekasını sağlamaya çalışmakla geçer. Sencer'in 1157 yılındaki vefatıyla Büyük Selçuklu Devleti'nin devri de sona erer. Sultan Sencer, âlimlere ve ilme alakalı, halka karşı ilgili ve adil bir hükümdar olarak tanınır (Özaydın, 2009: 36, 507-511). Eserde Sultan Sencer, *Zafer-nâme*'nin Nûşîrevân'ın zamanından kendi zamanına ulaşması ve eseri Acem Halifesi Nûh b. Mansûr'a hediye etmesi yönüyle anılır (258a).

5.19. Osmanlı Devleti

5.19.1. I. Süleymân (Kanuni Sultan Süleymân)

‘Alâî, eserinin yazılma tarihinin 957/1550-51 yılı olduğunu, I. Süleymân (slt. 1520-1566) devrinde bulduklarını belirtir. I. Süleymân'dan İslam padişahı sıfatıyla övgüyle söz eder:

Lâkin istilâ-yı (1) İslâm'dan bu zamâna gelince ki hicretün tokuz yüz elli (2) yidi senesidür. Ve pādşâh-ı İslâm hulâsa-i enâm menba'ul-irfân-i (3) ve'l-ebkân ve ma'denü'l-adli ve'l-fazlı ve'l-ihsân (4) sülâle-i Âl-i 'Osmân Sultân Süleymân bin Selîm Şâh bin (5) Bâyezîd Hân şanehu'llâhu Te'âlâ 'an-tevâriki'l-hadisân (6) Hâzretleri'nün zamân-ı ferhunde-i evânıdır (267b-268a).

Eserin A1 nüshası I. Süleymân'a sunulmak üzere düzenlenmiştir:

Huşûşâ ki bu nev' te'lîfe ve bu minvâl üzre taşnîfe bir 'âlî-şân tarafından me'mûr oldum ki gubâr-ı dergâhı sürme-i dîde-i ehl-i idrâk ve tâc-ı ser-eflâkdur. Ve âsitân-ı sa'âdet âşiyân-ı merkez 'ulemâ-yı mütebahhîr ve fuzâlâ-yı şâhib-i sırdur. Nazar-ı iltifâtî kîmiyâ-yı me'âşîr ve a'dâ-yı devleti ziyânkâr ve hâsirdür. A'nâ menba'u'l-cüd ve'l-ihsân ve ma'denü'l-fazl ve ilâ yekân Sultân ibn Sultân Sultân Süleymân Hân Hâzreti bâ-nuşret Hâzreti'nün eyyeda'llâhu el-Melikü'l-Mennân (A1, 3a-3b).

5.19.2. II. Selîm

Müellif, eserini II. Selîm'e (ö. 1574) sunmak üzere kaleme aldığını belirtir. Eserinin giriş bölümünde II. Selîm'den “şehzâde-i zamân” olarak söz eder. Eserinin ve kendisinin onun katında değer bulması dileğinde bulunur. II. Selîm'i Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, adalet Mısır'ının Yûsuf'u olarak niteler. II. Selîm'den ve Osmanlı sülalesinden övgüyle bahseder:

Ola ki anuñ vâsıtasıyla şehzâde-i zamân ve (4) vâsıta-i emn ü emân (5) Hazretleri'nün luṭf u iḥsânı ḥâl-i pür-melâlüme şâmil ve (6) ḥâṭır-ı fâtrumuñ cem' iyyeti ḥâşıl ola. Ve mis-i vücûdum nazar-ı (7) kîmiyâ eşeriyle kibrît-i aḥmer ve iksîr-i ekber ola. A' nî (8) zıll-i zalîl-i ilâhî ḥurşîd-i maṭla' -ı pādşâhî mişbâḥ-ı (9) envâr-ı ma' dilet ve re' fet miftâḥ-ı ḥazâ' in-i esrâr-ı naşafet (10) Yûsuf-ı Mısr-ı ' adâlet kâmi' -i bünyân-ı ḍalâlet şemere-i şecere-i (11) *zurriyyeten ba' zûha min-ba' zin*⁵⁵ şâḥib-livâ-yı kerâmet ihtivâ-yı (12) *ce' alekum ḥalâ' ife fi' l-arz*⁵⁶ el-müstagnî ' ani' l-iṭnâbi (13) fi' l-el-kâb li-vüfuri kemâlâtihi el- ' aliyeti fi-küllî bâb (14) şehzâde-i cüvân-baḥt şâḥib-i tâc ü taḥt âfitâb-ı (15) felek-i irfân sülâle-i Âl-i ' Osmân es-Sultân bin es-Sultân bin (16) es-Sultân Sultân Selîm Ḥân bin Süleymân Ḥân bin (17) Selîm Ḥân bin Bâyezîd Ḥân bin Muḥammed Ḥân ḥalledâ' llâhu (1) zılâle celâl-i ma' diletihimâ ve re' fetihimâ ' alâ-ru' üs-i' l-enâmi (2) fi' ş-şuhûri ve' l- ' avâm (5b-6a).

5.20. Diğer Devlet Adamları

5.20.1. Cüdeymete b. Ebreş

Esere göre Erdeşîr-i Sâsânî'nin (slt. 226-240) Yemâme ve Bahreyn bölgelerinde görevlendirdiği kişidir. Nûşîrevân'ın (slt. 531-579) zamanına kadar bölge Cüdeyme'nin evlatlarının elinde kalır (227b-228a).

5.20.2. Erdavân-ı Asgar

Esere göre Sâsânîlerin (226-651) kurulduğu dönemde Mülûk-i Tavâif'in beylerinden biridir. Erdeşîr-i Sâsân, Erdavân'ın bulunduğu hisara girebilmek için Erdavân'ın kızına mektup yazar. Kız Erdeşîr'in mektubunu okuyunca hisarın kapılarını açar. Erdeşîr askerleriyle içeri girip Erdavân'ı öldürür. Daha sonra kızla evlenip babasına ihanet ettiği için onu da öldürür (227a-227b).

⁵⁵ “Şüphesiz, Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrâhim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) **birbirinden gelmiş birer nesil** olarak seçip âlemlere üstün kıldı. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” (Âl-i İmrân, 3/33-34).

⁵⁶ “**O, sizi yeryüzünde halifeler kıldır.** Artık kim inkâr ederse inkârı kendi aleyhinedir. İnkârcıların inkârı, Rableri katında ancak uğrayacakları gazabı artırır. İnkârcıların inkârı, ancak ziyanlarını arttırır” (Fâtır, 35/39).

5.20.3. Eşk b. Dârâ

Esere göre Eşkânîler Devleti (M. Ö. 3. -M. S. 226) Eşk b. Dârâ'nın soyundan gelmektedir (226b-227a).

5.20.4. Eşkân b. Yâfes b. Nûh

Eserde *Târîh-i Taberî*'ye göre Eşkânîler'in Eşkân b. Yâfes b. Nûh neslinden geldiği aktarılır (227a).

5.20.5. Fağfûr

Eskiden Çin hükümdarlarına verilen unvandır (Zavotçu, 2013: 227). Esere göre Efrîdûn Nevâhî, Türkistan, Huzistan ve Seyistan'ı oğlu Tûr'a verip onu "Fağfûr" olarak adlandırmıştır (159a). Müellif Batlamyus, hakkında bilgi verirken Çin padişahlarına "Fağfûr" dendiğini ifade eder (226a). Nûşîrevân'ın Behrâm-Küşâm adlı bağında Nûşîrevân, Fağfûr, Kayser ve Melik-i Hind ile toplanmış, Fağfûr burada Nûşîrevân'a nasihatte bulunmuştur (281a).

5.20.6. Fûrâ

Esere göre İskender-i Yunanî'nin Hindistan seferinde öldürdüğü Hint padişahıdır (188b).

5.20.7. Hâkân

Hâkân kelimesi Türk, Moğol ve Tatar hükümdarları için kullanılan; "hükümdarlar hükümdarı" anlamına gelen bir unvandır (TS, E.T. 12.01.2020). Eserde Hâkân sözcüğü Türk ülkesinin sultanı için kullanılır. Hâkân'ın adı hakkında bilgi verilmez. Hâkân, Behrâm-ı Gûr zamanında Acem ülkesine saldırmış, Behrâm onun korkusundan kaçıp saklanmıştı. Daha sonra casuslarının yardımıyla Hâkân'ı öldürür ve Hâkân'ın karısını esir alır (240a-241b). Belâş b. Pîrûz döneminde de kardeşi Kubâd b. Pîrûz Türk hükümdarı Hâkân'a sığınmış ve onun hizmetinde bulunmuştur. Kubâd tahta çıktıktan sonra Hâkân'ın kendisine verdiği askerleri hediyelerle Hâkân'a geri gönderir. Daha sonra Mezdek'in dinine uyarak hapsedilen Kubâd yine Hâkân'ın yardımıyla tahtını Câmâsp'tan geri alır (248a-250a, 251b). Nûşîrevân da saltanatı döneminde Hâkân'a başvurmuş, Heyâtıla'ya kastettiği dönemde desteğini almak için Hâkân'ın kızıyla evlenmiştir. Nûşîrevân'ın Hâkân'ın kızından Hürmüz adlı oğlu dünyaya gelir (254b-255a, 263a, 263b). Pervîz b. Hürmüz de Behrâm'ı öldürmek için Hâkân'dan yardım ister ve asker alır (264b).

5.20.8. Kayser

Eskiden Arapların Bizans imparatorları için kullandığı unvandır (Zavotçu, 2013: 418). Eserde Kayser Rûm padişahları için isim söylenmeden kullanılmıştır. Esere göre Kayser, Hz. Ömer'e elçi göndermiş ve onun idareciliği hakkında bilgi sahibi olmak istemiştir (97a). Efrîdûn; Rûm, Seklâb, Rûs ve Magrîb-Zemîn'i oğlu Selm'e vermiş ve onu "Kayser" olarak adlandırmıştır (159a). Müellif, Batlamyus hakkında bilgi verirken Rûm padişâhlarına "Kayser" adı verildiğini ifade eder (226a). Şâbûr b. Erdeşîr Nasîbîn'de Kayser'le karşı karşıya gelmiş, Kayser'in arzusuyla barış sağlanmıştır (228b-229a). Nûşîrevân'ın fetihlerinden çekinen Kayser ona hediyeler gönderir (256a). Kayser, Pervîz b. Hürmüz döneminde Pervîz'e Behrâm'a karşı yardım etmiş ve askerleri kendi askerleri tarafından öldürülmüştür (264b). Şîrûye b. Pervîz'in annesi Kayser'in kızıdır (265b). Nûşîrevân'ın Behrâm-Küşâm adlı bağında Nûşîrevân Kayser, Fağfûr ve Melik-i Hind ile toplanmış, Kayser burada Nûşîrevân'a nasihatte bulunmuştur (281a-281b). Eserde Kayser'in Nûşîrevân'a nasihat maksatlı bir mektup gönderdiği de kaydedilmiştir (288b).

5.20.9. Kistrâ

İran hükümdarlarına verilen addır. Tarihte ilk defa Sâsânî hükümdarı Nûşîrevân (slt. 531-569) için kullanılmıştır. Kelimenin "büyük padişah, padişahlar padişahı" anlamındaki "hüsrev" kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğu da rivayet edilir (Pala, 2009: 277). Müellif de eserde Acem padişahlarına "Kistrâ" dendiğini aktarır (226a). Ayrıca Kistrâ, eserde Behrâm b. Yezdecird Arap ülkesinde Nu'mân bi İmrülkays'ın yanında iken Yezdecird b. Behrâm'ın ölümü üzerine tahta çıkarılan kişidir (238a). Kaynaklarda bu kişiden "Hüsrev" adıyla söz edilmektedir. Hüsrev'le Behrâm'ın mücadelesi sonucunda Behrâm'ın tahtı Hüsrev'den aldığı kaydedilir (Zerrinkûb-Zerrinkûb, 2019: 85). Esere göre Kistrâ Erdeşîr-i Bâbek soyundandır. Behrâm b. Yezdecird'in Kistrâ'dan tahtı almak istemesi üzerine halkın ileri gelenleri Kistrâ ile Behrâm'ın taht için mücadele etmesine karar verir. Behrâm'ın arzusuyla saltanat tacı iki aç arslanın arasına konur. İlk hamleyi Behrâm yapar. Behrâm arslanlardan birinin üstüne binip diğerini de kulağından tutar. İki arslanın başını birbirine vurup onları öldürerek tacı alır. Kistrâ'nın hükümdarlığı böylece sona erer (238a-240a).

5.20.10. Kostantîn

Eserde Bizans imparatorunun unvanı olarak kullanılır. Nûşrevân Antakiyye'yi aldıktan sonra Rûm tarafına yönelir. Konstantîn'in haraç ödemeyi kabul etmesi üzerine anlaşma sağlanır (254b).

5.20.11. Ma'dî b. Kireb b. Tübba'-Hasan b. Tübba'

Tübba' eskiden Yemen krallarının kullandığı unvandır. Ayrıca *Kur'ân-ı Kerîm*'de Tübba' adlı bir kavmin helak edildiği kaydedilir. Tübba' unvanını kullanan ilk hükümdar Hâris er-Râiş'dir (Harman, 2012: 41, 455-456). Esere göre Ma'dî Kireb b. Tübba' ve Hasan b. Tübba' Erdeşîr-i Sâsânî'nin (slt. 226-240) döneminde Yemen Hükümdarı olan iki kardeştir. Erdeşîr'in Rûm'dan sonra Yemen'e yönelmesi üzerine Yemen halkı Yemâme, Fars ve Bahreyn'e dağılır (227b).

5.20.12. Melik Kendekân

İskender-i Yunanî'nin Hindistan seferi sırasında adını duyduğu, Uzak Hint'teki Kendekân şehrinin hikmetiyle meşhur melikidir. İskender, Kendekân'a mektup yazarak onu kendisine tabi olmaya çağırır. Melik Kendekân, İskender'e cevabında; kendisinde İskender'de bulunmayan çok güzel bir cariyeye, çok bilgili bir hakîm, her derde deva bulan bir tabîb ve hiç eksilmeyen bir kadeh bulunduğunu ifade eder. Bunun üzerine İskender yanındaki hakîmlerini Kendekân'ın yanında bulunan cariyeye, hakîm, tabîb ve kadehi almak için Kendekân'a gönderir. Kendekân cariyeye, hakîm, tabîb ve kadehi hakîmlere teslim ederek İskender'e saygılarını gönderir (188b-193b).

5.20.13. Melik Tübba'

Eskiden Yemen krallarının kullandığı unvandır. Ayrıca *Kur'ân-ı Kerîm*'de Tübba' adlı bir kavmin helak edildiği kaydedilir. Tübba' unvanını kullanan ilk hükümdar Hâris er-Râiş'dir (Harman, 2012: 41, 455-456). Eserde bahsedilen, Melik Tübba''nın kimliğiyle ilgili bilgi yoktur. Melik Tübba' gazap hâlindeyken kendisine nasihat verici mektup sunulması geleneğini başlatan kişi olarak zikredilir (114a).

5.20.14. Necâşî Ashame (Ashame en-Necâşî)

Necâşî kelimesi Habeş kralları için kullanılan bir unvandır. Arap kaynaklarında Necâşî özel isim olarak da kullanılır. Hz. Muhammed döneminde yaşayan ve Müslüman olan Necâşî'nin adının Ashame olduğu bilinmektedir. Necâşî Ashame'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Hz. Peygamber Mekke'de zulümlerin artması üzerine

Müslümanlara adil bir hükümdarın ülkesi olarak gördüğü Habeşistan'a hicret etmeyi tavsiye eder. 628 yılında Hz. Peygamber bir mektup ve bazı hediyelerle Ashame'yi İslam'a davet eder. Ashame Hz. Peygamber'in davetini kabul ederek Müslüman olur (Öztürk, 2006: 32, 476-477). Eserde Necâşî Arap padişahlarına verilen ad olarak tanımlanır (226a). Ashame de Necâşî adıyla anılır. Müellif, mektubu toprağa bırakmanın önemini anlatırken Hz. Peygamber'in Necâşî'ye gönderdiği mektubu toprağa bıraktığını böylece Necâşî'nin Müslüman olduğunu belirten bir rivayet aktarır (333b-334a).

5.20.15. Nu'mân b. İmrülkays

Kaynaklarda Behrâm b. Yezdecird'in Hire Hükümdarı Münzir tarafından yetiştirildiği ve Münzir'in Nu'mân adlı bir oğlu olduğu aktarılır (Ağırakça, 1996: 13, 397-398). Esere göre ise Behrâm b. Yezdecird (slt. 420-438) döneminde Nu'mân b. İmrülkays Arap hükümdarıdır ve Münzir adlı bir oğlu vardır. Yezdecird oğlu Behrâm'ı yetiştirmesi için Nu'mân'a teslim eder. Nu'mân Yezdecird'i yetiştirmeleri için bir Acem bir Arap dadı tayin eder. Nu'mân Behrâm'ı yetiştirerek babasının yerine tahta çıkana kadar ona destek olur. Behrâm babasının tahtına geçince Nu'mân Arap ülkesine geri döner (236b-240a).

5.20.16. Sinnimâr-ı Mimâr

Esere göre Arap hükümdarı Nu'mân b. İmrülkays'ın Behrâm b. Yezdecird'e köşk yapması için görevlendirdiği mühendistir. Sinnimâr köşkü bir rivayete göre beş, bir rivayete göre yirmi yıl sonra tamamlar. Bir gün köşkle ilgili konuşulurken Sinnimâr "Eger ben bile idüm ki benüm sâyim zâyî olmaz imiş bir binâ yapdura idüm ki çünkü güneş kızara idi ol binâ dahı kızara idi. Ve çünkü sarara idi ol dahı sarara idi." ifadesini kullanır. Bunun üzerine sinirlenen Nu'mân "Beni hor tutdun. Ve binâda taksîr itdün." diyerek Sinnimâr'ı köşkün damından attırır. Sinnimâr parçalanarak ölür. Bu olay Araplar arasında mesel olur. Bir kişi yaptığına uygun bir karşılık göremeyip ceza alırsa bu durum "cezâ-yı Sinnimâr" olarak adlandırılır. Müellif, bir şairin bu konuda bir kaside yazdığını belirterek kasideden "Allah onu kahretsin. Bana Sinnimâr'ın cezasını verdi. Hâlbuki onun bir suçu yoktu." anlamına gelen Arapça bir beyit aktarır (237a-237b).

5.20.17. Şureyh b. Abdullâh

İsrâiloğullarından bir bilgedir. Meliklerin yanında bulunduğu sırada, meliklerin öfkelenmesi üzerine meliklere mektup sunarak onların sakinleşmesini sağlamasıyla

tanınır. Müellif, öfkenin kötülüğünü anlatmak ve vezirlerin meliklere karşı tutumuna örnek olması için Şureyh b. Abdullâh'ı örnek gösterir (113b).

5.20.18. Zebâ binti Amr b. Ma'dî Kireb

Esere göre Yemen Hükümdarı Ma'dî Kireb'in torunu olan kadındır. Nûşîrevân'ın (slt. 531-579) hükümdarlığı sırasında ona gelerek Bahreyn ve Yemâme'nin dedesi Ma'dî Kireb'in olduğunu, Erdeşîr zamanında zulümle dedesinden alınarak Cüdeyme'ye verildiğini ve kendisinin bölge için haraç vermek istemediğini ifade eder. Bunun üzerine Nûşîrevân Yemâme ve Bahreyn'i Zebâ binti Amr b. Ma'dî Kireb'e verir (228a).

5.21. Milletler ve Hanedanlar

5.21.1. Ashâb-ı Kehf

Ashâb-ı Kehf kıssası İslam'da, Hristiyanlıkta, Yahudilikte ve çeşitli efsanelerde farklı şekillerde yer alır. "Yedi Uyurlar" olarak da anılan bu gençler Hristiyanlık inancına göre kendilerini puta tapmaya ve putlara kurban kesmeye zorlayan İmparator Decius'un zulmünden kaçarak Anchilus Dağı'nda bir mağaraya sığınır ve uykuya dalar. Gençler bir gece uyuduklarını zannetse de içlerinden biri şehre inince durum anlaşılır. Konuyla ilgili farklı rivayetler olsa da Ashâb-ı Kehf'in mağarada üç yüz yedi yıl kaldığı düşüncesi yaygındır. Gençlerin ne zaman yaşadığı, kimin zamanında mağaraya sığındığı konusunda tartışmalar vardır. İslamiyet'te Ashâb-ı Kehf'le ilgili kaynak *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. *Kur'ân*'ın on sekizinci suresi olan Kehf suresinde putperest bir kavmin içinde Allah'a inanan gençlerin din değiştirmek ya da ölmek korkusuyla mağaraya sığındığı ifade edilir. Gençlerin yanlarındaki köpekleriyle beraber üç yüz dokuz yıl uyuduğu kaydedilir. *Kur'ân*'da bir gün uyuduğunu zanneden gençlerin sayısı hakkında ihtilaf olduğu bildirilir (Ersöz, 1991: 3, 465-466). Eserde Ashâb-ı Kehf Dikyânûs'un saltanatından söz edilirken anılır. Müellif, Dikyânûs'u tanıtmak için Ashâb-ı Kehf'in kendisinden kaçtığını belirtir. Ashâb-ı Kehf'in üç yüz dokuz yıl mağarada kaldığını söyleyerek Kehf suresinde bu sayının yer aldığı 25. ayeti aktarır. Müellif, konuyla ilgili kıssa ve tefsir kitaplarında ayrıntılı bilgi bulunduğunu, isteyenlerin o kaynaklardan konuyla ilgili talepte bulunabileceğini ifade eder (226a-226b).

5.21.2. Aygûr

Esere göre Aygûr milletinin uleması ketif ilminin başarısı konusunda Hint âlimleri ile aynı görüşe sahiptir. Aygûr uleması ketif ilmi uygulanırken dişi koyunun küreğinin kullanılması gerektiğini düşünmektedir (200b, 201a).

5.21.3. Benî Hâşim

Kureyş kabilesinde Hz. Peygamber'in mensup olduğu koldur. Kabileye adını veren Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in babası Hâşim b. Abdülmenâf'tır. Hâşim'in soyu Abdülmuttalib ile devam etmiş, diğer oğullarının nesli zamanla kesilmiştir (Sarıçam, Öz, 1997: 16, 403). Eserde aktarılan bir hikâyede benî Hâşim cömertlik konusunda benî Ümeyye ile kıyaslanır. Hikâye sonunda benî Hâşim'in daha cömert olduğu ifade edilir (346b-347b).

5.21.4. Benî Ümeyye

Dört halifeden sonra 661-750 yılları arasında hüküm süren Emevî Devleti'nin kurucusu olan ilk İslam hanedanıdır. Devlet adını, devletin kurucusu Mu'âviye b. Ebû Süfyân'ın mensubu olduğu benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları, Emevîler) kabilesinden alır (Yiğit, 1995: 11, 87). Eserde Emevîlerden benî Ümeyye adıyla söz edilir. Müellif bahsettiği kişileri tanıtmak maksadıyla "Benî Ümeyye hulefasındandır" gibi tabirler kullanır (118b, 184b, 276a, 314b). Eserde Ömer b. Abdülazîz'den "Benî Ümeyye'den anun gibi kimesne gelmemiştir." şeklinde övgüyle söz edilir (284a). Ayrıca eserde cömertlikle ilgili bir hikâyede benî Hâşim ile benî Ümeyye karşılaştırılır. Hikâyede benî Hâşim'in benî Ümeyye'den daha cömert olduğu aktarılır (346b-347b).

5.21.5. Eşkânîler

Eşkânîler, İran'da kurulmuş bir devlettir. Part Devleti adıyla da bilinir. Devlet, M.Ö. III. asrın ortalarında kurulmuş M.S. 226 yılında yıkılmıştır (Koşelenko, 2021: 103). Eserde müellif İskender-i Yunanî'den sonra ortaya çıkan Mülûk-i Tavâif'in diğer adının Eşkânîler olduğunu aktarır. Eşkânîlerin bir rivayete göre Eşk b. Dârâ, bir rivayete göre Eşkân b. Yâfis b. Nûh neslinden geldiğini belirtir ve Eşkânîler hakkında ihtilafın çok olduğunu ifade eder. Konuyla ilgili *Târîh-i Güzîde* ve *Târîh-i Taberî*'yi kaynak gösterir (188a, 226b-227a).

5.21.6. Harz u Erz ü Berz

Eserde, Cebel-i Feth bölgesinde hüküm sürdüğü kaydedilen topluluktur. Nûşîrevân'ın Bâbülevbâb adlı hisarı bu topluluğu kontrol edebilmek amacıyla yaptırdığı kaydedilir (256).

5.21.7. Hatâ

Esere göre Hatâ milletinin âlimleri ketif ilminin başarısı konusunda Hint âlimleri ile aynı görüşü taşır. Hatâ uleması, Hint ve Aygûr âlimleri gibi ketif ilmi uygulanırken dışı koyunun küreğinin kullanılması gerektiğini düşünmektedir (200b, 201a).

5.21.8. Keyânîler

Milattan önce 900-775 yılları arasında hüküm sürmüş bir hanedandır. Keyânî hanedanının Kurucusu Keykubâd'dır. Hanedanın son iki hükümdarı I. ve II. Dârâ'dır (Kurtuluş, 2002: 25, 346). Eserde, Keyânîlerin kurucusunun Keykubâd olduğu kaydedilir (162a).

5.21.9. Lût Kavmi

Hız. Lût'un peygamber olarak gönderildiği Sodom ve Gomora genç erkeklerle münasebette bulunmaları ve her türlü günahı işlemeleri sebebiyle helak edilir (Pala, 2009: 291). Eserde Lût kavmi Heyâtıla Padişahı Haşûr sebebiyle anılır. Heyâtıla halkı, Pîrûz'a gelerek Haşûr'un "Lût kavminin amelîne mübâşîr olduğu" gerekçesiyle onu şikâyet eder (245a).

5.21.10. Mülûkü't-Tavâif (Mülûk-i Tavâif)

Tavâif-i mülûk şeklinde de kullanılır. Genelde bir devlet yıkıldıktan sonra ortaya çıkan irili ufaklı siyasal yapıları, özelde ise Endülüs Emevî Devleti'nden sonraki Abbâdîler, Âmirîler, Bekrîler, Birzâlîler, Cehverîler, Demmerîler, Eftasîler, Hammûdîler, Hârûnîler, Hazrûnîler, Hûdîler, Müzeynîler, Rezînîler, Tücbîler, Yefrenîler, Zîrîler ve Zünnûnîler gibi yirmi civarındaki küçük devleti ifade etmek için kullanılır. 400/1009 yılında Âmirîlerin Emevî tahtından uzaklaştırılmasından sonra çıkan saltanat kavgaları ve otorite boşluğu esnasında farklı boyutlardaki bu emirlikler ortaya çıkmıştır. Bu emirlikler 1031-1090 yılları arasında varlıklarını sürdürmüştür (Özdemir, 2006: 31, 553). Eserde Mülûk-i Tavâif İskender'in Mısır'dan sonra geçtiği ve harap ettiği bölgelerde, o beldenin padişahı yerine görevlendirdiği yeni padişahlar için kullanılır. Müellif, tarih kitaplarında Mülûk-i Tavâif'e Eşkânîler derler ifadesini kullanır. Esere göre Mülûk-i

Tavâif İskender'in ölümünden sonra da varlığını sürdürmüştür. Dicle'nin kenarından Irak ve Acem sınırına kadar İsfâhân, Kûhistân, Rey ve Kirmân ile Horasan ve Ceyhan sınırına kadar olan bölge Mülûk-i Tavâif'in hükümranlığı altındadır. Müellif İskender-i Yunanî tarafından görevlendirilen Mülûk-i Tavâif emirlerinin sayısını on sekiz olarak kaydeder, *Kûtü'l-Ervâh*'ta bu sayının on bir olduğunu belirtir. *Kûtü'l-Ervâh*'a göre dört yüz on yıl, *Taberî Târîhi*'ne göre beş yüz yirmi üç yıl hüküm sürdüklerini aktarır. Ayrıca Mülûk-i Tavâif'in Şîrûye b. Pervîz döneminde onun topraklarını almaya kastettiğini kaydeder. Mülûk-i Tavâif'e Erdeşîr-i Sâsân son vermiştir (188a, 225a, 225b, 226b-227a, 265b).

5.22. Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Gruplar

5.22.1. Abâziyye/İbâziyye

Kurucusu Abdullâh b. İbâz'dır. Harici fırkaları arasında en ılımlı olan kol İbâziyye'dir. Görüşleri devlet anlayışı (imâmet) ve itikadî anlayış şeklinde ikiye ayrılabilir. İbâziyye'ye göre *Kur'ân* hem inanç hem de pratik hayat açısından tek devlet nizamıdır. Amaç *Kur'ân* rehberliğinde mükemmel bir şariat devleti kurmaktır. İtikadi görüşlerine göre “iman ikrar, amel, niyet, sünnete uymak, inanç konusunda hiçbir kimse için mazeret tanımamak, süflî arzulara uymamak ve takva yolun girmekten” oluşur. Farzların birinin terk edilmesi ya da haram işlenmesi imanı ortadan kaldırır (Fığlalı, 1999: 19, 256-261). Eserde Abâziyye şeklinde adlandırılan bu mezhep peygamberlikle ilgili görüşleri sebebiyle anılır. Müellif, Abâzilerin harici mezheplerden olduğunu belirtir. Abâzilere göre peygambere mucize göstermeden iman etmek vaciptir. Müellif bu düşüncenin yanlış olduğunu belirtir (76a-76b).

5.22.2. Bekriyye (Sıddîkiyye)

Hiz. Ebû Bekir'den geldiği kabul edilen tarikattır. Bu tarikatın üyeleri davranışlarını silsile yoluyla Hiz. Ebû Bekir'e bağlar. Hiz. Ebû Bekir'in Sıddîk sıfatından ötürü Sıddîkiyye adıyla da anılır (Tosun, 2009: 37, 98). Eserde Bekriyye ve Şîa arasındaki hilafet tartışması sebebiyle yer alır. Bekriyye'ye göre Hiz. Ebû Bekir'in halife olması için Hiz. Peygamber'in kesin hükmü vardır (83a).

5.22.3. Berâhime

Sanskritçe “brh” kökünden gelen brahman kelimesi nötr biçimiyle “kutsal kudret, yüce gerçek” anlamına gelir. Kelimenin müzekkeri brahman ise “bu kudrete sahip veya ona bağlı kimse” anlamındadır. Hindistan'da kutsal metin kabul edilen Vedalar'ın

yorumlandığı Brahmanalar'da yer alan ve kast sisteminin en üstündeki Brahmanların temsil ettiği dinî yapıya Brahmanizm adı verilir (Tümer, 1992: 6, 329). İslam kaynaklarında Brahmanizm'den “el-Berâhime” veya “el-Berhemiyye” (Brahmanlar) şeklinde söz edilir (Tümer, 1992: 6, 332). Eserde Allah'ın insanlara peygamber göndermesi konusundaki görüşleri dolayısıyla anılır. Berâhime'ye göre peygamber gelmesi “muhâl” yani imkânsızdır (74a).

5.22.4. Eş'âire

Adını kurucusu Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'den alır. Eş'âire ehlisünnetin akâidini kelimâ metotla savunur; akli ve nakli birleştirir (Yavuz, 1995: 11, 447-455). Eserde Mutezile ve ehlisünnetin görüşleri karşılaştırılırken Eş'âire'nin de görüşlerine başvurulur (35b, 36b, 37b, 56b).

5.22.5. Felâsife

“Hikmeti seven, bilgelik dostu” anlamına gelen felasifo kelimesi Arapçaya feylesûf olarak geçmiştir. Feylesûfun çoğulu felâsifedir (Aydın, 1996: 13, 107). Eserde filozofların görüşleri aktarılırken filozoflar bir mezhep gibi görülmüş ve onlardan Felâsife şeklinde bahsedilmiştir. Müellif Felâsife'nin Allah'ın kudreti, görmesi, işitmesi ve haşirle ilgili görüşlerini aktarır (24b, 32a, 59a).

5.22.6. Hanbeliyye

Ahmed b. Hanbel tarafından kurulan mezhep ve bu mezhebe mensup olan kişilere verilen addır (Devellioğlu, 2013: 372). Eserde *Kur'ân-ı Kerîm*'in kadîm olup olmadığı tartışılırken Hanbeliyye'nin görüşüne de yer verilir (34b-35b).

5.22.7. Hulûliyye Mezhebi

Hulûl kelimesi girme, yanaşma, geçme anlamlarına gelir. İslam felsefesinde hulûl Tanrının kula girmesi suretiyle kulun Tanrılaşması şeklinde açıklanır. Batıl bir görüştür (Pala, 2009: 211). Bu görüşe inanan kişilerin oluşturduğu gruplara Hulûliyye adı verilmiştir. Eserde Allah'ın her türlü eksiklikten münezzehtir olduğu anlatılırken Allah'ın hulûlden de münezzehtir olduğu belirtilmiş, müellif Hulûliyye'nin görüşlerini aktarıp görüşlerinin yanlışlığını ispata çalışmıştır (16a-16b).

5.22.8. Kerrâmiyye

Muhammed b. Kerrâm (ö. 255/869) tarafından kurulmuş itikadî bir mezheptir. Bu mezhebe göre Allah arş üzerinde bulunur. O zat ve cevher olarak tektir. Bir yerden başka

bir yere intikal edebilir. İlahi kelam lafız açısından kadîmdir (Kutlu, 2005: 30, 549-550). Eserde, Allah'ın mekândan münezze olmasında Kerrâmiyye'nin görüşü de ele alınır. Müellif bu görüşün yanlışlığını açıklar. Kelam konusunda da Kerrâmiyye Mutezile ile birlikte görüşlerinin yanlışlığı dolayısıyla anılır (19a, 35a, 36a, 38b).

5.22.9. Mecûsîlik

Milattan önce Doğu İran'da yaşamış olan Zerdüş'tün dini ile eski İran inanç ve geleneklerinin karışması ile ortaya çıkan dindir. Kutsal kitabı *Avesta*'dır. Bunun yanında bazı Pehlevîce metinler de kutsal kabul edilir. Ateşle ilgili inanç ve ritüelleri sebebiyle "Ateşperestlik" olarak da adlandırılır (Gündüz, 2003: 28, 279-281). Eserde Mecûsîler "oda tapıcı" olarak tanımlanmış, dünyaya dört bin yıl Mecûsîlerin hükmettiği kaydedilmiştir (146b).

5.22.10. Mevlevîler

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye nispet edilen tarikatın üyeleridir. Mevlânâ tarikatın piri sayılmaktadır. Tarikatlaşma faaliyetini Mevlânâ'nın kâtibi olan Hüsameddîn Çelebi (ö. 1284) başlatmış, onun ölümünden sonra irşad makamına geçen Sultan Veled devam ettirmiştir. Sultan Veled'den sonra irşad makamına geçen oğlu ulu Ârif Çelebi'yle birlikte Mevlevîlik Mevlânâ soyuna mensup "çelebi" unvanı taşıyan kişiler tarafından temsil edilmeye başlamıştır. Tarikatın idare merkezi Konya Mevlânâ Dergâhıdır (Tanrıkorur, 2004: 29, 468). Eserde dünya bir gemiye, bu gemide dönen insanlar da sema yapan Mevlevîlere benzetilmiştir (130a).

5.22.11. Mutezile

Mutezile "Kaderi inkâr edip 'Kul ettiklerinin yaratıcısıdır.' diyen, Allah sıfatlarını kadîm saymakta ehli-sünnetten ayrılan ve Vâsıl b. Atâ yolunda olan kimseler" şeklinde tanımlanır (Devellioğlu, 2013: 810). Mutezileye göre akıl ve irade her şeyin önündedir. Eserde Mutezile rü'yet, Allah'ın ilmi, Allah'ın kelamı, Allah'ın fiilleri, mizan, sırat ve cennet ile cehennem hakkındaki yanlış görüşleri sebebiyle zikredilir. Müellif, Mutezile'nin görüşünü aktardıktan sonra onların düşüncesinin yanlışlığıyla ilgili açıklamalar yapar (23a-23b, 31a, 34b, 36b, 38b, 43b-46b, 61b-62a, 64a-64b, 66b, 70b, 82b).

5.22.12. Seneviyye

İslam kaynaklarında, âlemi nur ve zulmet olarak ayırdıkları iki ezeli aslın yönettiğine inanan din veya mezheplere verilen addır (Sinanoğlu, 2009: 36, 521). Eserde Allah'ın kudreti konulu bölümde Seneviyye kudreti inkâr etmesi sebebiyle anılır (24b).

5.22.13. Sümeniyye

Müslüman yazarların Budizme inanan kişilere verdiği addır. Kaynaklarda Sümeniyye ve Şü(e)meniyye biçimlerinde kullanılır. “Sümnâ'ya / Sûmenât'a mensup olanlar” anlamına gelir. Sûmenât, Hindistan'ın Gucerât bölgesinde bir şehrin ve burada bulunan tapınak ve putun adıdır (Güç, 2010: 38, 132). Eserde, Allah'ın insanlara peygamber göndermesi konusundaki görüşleri dolayısıyla zikredilir. Sümeniyye'ye göre insanlara peygamber gelmesi “muhâl” yani imkânsızdır (74a).

5.22.14. Şîa

Hiz. Peygamber'in ölümünden sonra halifeliğin Hiz. Ali'ye ve onun ailesinden kimselere geçmesini savunan gruplara verilen addır (Öz, Mustafa: 39, 111). Eserde Hiz. Ebû Bekir'in hilafeti konusunda hilafeti Hiz. Ali'ye uygun görmeleri sebebiyle anılır (83a).

6. Eserler

'Alâî, eserin giriş bölümünde *Nasîhatü'l-Mülûk*'u tercüme ederken esere ilavelerde bulunacağını ve seçkin eserlerden faydalanarak onu süsleyip güzelleştireceğini ifade eder (5b). Müellif, bu sözlerine uygun olarak eserini tefsir, hadis, tarih, edebiyat, siyaset ve ahlak konularında yazılmış çok sayıda eserden istifade ederek oluşturur. Bu eserlerin bazılarında alıntılara yer verirken bazı eserleri konu hakkında ayrıntılı bilgi almak isteyenler için kaynak göstermekle yetinir.

6.1. Ahd-nâme

Eserde, Sâsânî Devleti'nin kurucusu Erdeşîr-i Bâbek'in (ö. 242) eseri olarak zikredilir. Ancak kaynaklarda eserle ilgili bilgi bulunmaz. Müellif *Ahd-nâme*'den “Her izzetün ki kademi ilmün bisatı üzre olmaya âkıbeti zilletdür.” cümlesini aktarır (312b).

6.2. Akâidü'l-Adudiyye

Adudiddîn el-Îcî (ö. 756/1355) tarafından kaleme alınmıştır. Îcî'nin vefatından on iki gün önce tamamlanmıştır. Akâid konularının medreselerde ezberlenmesi amacıyla

yazılmıştır. Çok sayıda şerhi vardır (Görgün, 2000: 21, 410-414). Eserde Allah'ın kelamı ve cennet konularında Eş'arîlerin görüşlerine kaynak olarak gösterilmiştir (36b, 69a).

6.3. Behçetü't-Tevârîh

Eser 1456-1459 yılları arasında Bursa'da Şükrullâh (ö. 864/1459'dan sonra) tarafından kaleme alınmıştır. On üç bölümden oluşur. İlk sekiz bölüm Hz. Âdem'den başlanarak yazılmış bir İslam tarihi niteliğindedir. Dokuzuncu ve onuncu bölümlerde meşhur Yunan filozofları ile bazı din büyükleri konu edilir. On birinci bölüm İran şahlarına, gayrimüslim hükümdarlar ve İslam hükümdarlarına; on ikinci bölüm Emevî, Abbâsî, Alevî hanedanlarına ve Selçuklular'a; on üçüncü bölüm ise Osmanlı tarihine ayrılmıştır. Eserin dili Farsçadır (Demiroğlu, 1992: 5, 349). Eserde *Behçetü't-Tevârîh* İskender'in kimliği, Şâbûr-ı Zülektâf'ın ve Câmâsp'ın saltanat süreleri konusunda kaynak olarak gösterilir (175b, 235a-235b, 251b).

6.4. Bostân

Sa'dî Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) mesnevi nazım biçiminde kaleme aldığı eseridir. Eser müellifin *Gülistân* adlı eserinden bir yıl önce 1257'de kaleme alınmıştır. Ahlaki ve öğretici hikâyelerden oluşur. *Bostân* Klasik Türk edebiyatında çok ilgi görmüş, eserle ilgili çok sayıda şerh yazılmıştır (Pala, 2009: 74-75). 'Alâî, eserinde Allah'ın ilmi konusunda *Bostân*'dan ilgili beyitleri aktarmış, anlatımını güçlendirmiştir (98b).

6.5. Câmâsp-nâme

Keyânîlerin Şahı Küstâsep'in, veziri Câmâsp'a kâinat ve yaratılışla ilgili sorduğu sorular ve Vezir Câmâsp'ın cevaplarından oluşan eserdir. *Câmâsp-nâme* Pehlevice yazılmış yaklaşık 5000 beyitten oluşan bir eserdir. Eserde din, ahlak ve İran tarihi konuları ele alınmıştır (Erkan, 1993: 7 43). *Netîcetü's-Sülûk*'ta Câmâsp-ı Hakîm'in Hz. Muhammed'in geleceğini haber vermesinin *Câmâsp-nâme*'de yazılı olduğu belirtilir (212b). Müellif ayrıca Kubâd b. Pîrûz'un kardeşi Câmâsp'ın saltanatı hakkında *Câmâsp-nâme*'yi kaynak gösterir (251b).

6.6. Câmi'u's-Sahîh (Müslim)

Müslim'in kaleme aldığı hadis eseridir (Kandemir, 2006: 32, 93). Eserde *Sahîh* ve *Sahîh-i Müslim* adıyla anılır. Müellif tarafından hadislere kaynak göstermek amacıyla zikredilir (3b, 69b, 71b).

6.7. Câmi‘u’s-Sahîh (Buhârî)

Buhârî’nin kaleme aldığı hadis eseridir (Zavotçu, 2013: 134). Eserde *Sahîh* adıyla hadislere kaynak gösterilmiştir (3b, 168a).

6.8. Câvîdân-Hired

Hûşeng b. Sâ’il’in kendisinden sonra tahta geçecek kişiye nasihat etmek üzere kaleme aldığı Farsça eserdir. Ancak eserin Hûşeng’e aidiyeti tartışmalıdır (Çağrıçı, 1993: 176-177). Eserde *Câvîdân-Hired* Hûşeng tarafından yazılmış hikmetli davranışlarla ilgili bir kitap olarak zikredilir (154a).

6.9. Edebü’l-Kâtib (Edebü’l-Küttâb)

İbn Kuteybe (ö. 279/889) tarafından devlet hizmetinde bulunan kâtipler için kaleme alınmış bir eserdir. İbn Kuteybe eserini Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellâh’ın veziri Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkan’a sunmuştur. Eser *Edebü’l-Küttâb* adıyla da bilinir. Dört bölümden oluşur. Müellif; birinci bölümde yanlış anlaşılan ve yanlış kullanılan kelimelere yer vermiş, ikinci bölümde imla, sarf ve telaffuz konuları üzerinde durmuştur. Eserin üçüncü bölümünde konuşma dilindeki yanlışlar konusu işlenmiş, son bölümde ise sülâsî fiillerle mezîd fiillerin yapıları, kazandıkları farklı anlamlar, isim ve sıfatların vezin ve manaları konularında bilgi verilmiştir (Tüccar, 1994: 10: 410-411). ‘Alâî, *Edebü’l-Küttâb*’ı kâtiplik konusunda bilgi almak isteyenler için tavsiye eder (334b).

6.10. el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân

Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) tarafından yazılan tefsir kitabıdır. *Tefsîrû’l-Kurtubî* adıyla da bilinir. Eserin yazılma tarihi hakkında bilgi yoktur. Kurtubî eserinde kıraat farklılıkları, esbâb-ı nüzûl, dil bilimi ve fıkıh alanlarıyla ilgili izahlara geniş yer vermiş, aktardığı rivayetlerin zamanı, içeriği ve kaynağıyla ilgili tahlil yapmıştır (Coşkun, 2019: 7, 100-101). Eserde *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân Tefsîr-i Kurtubî* adıyla İskender-i Zülkarneyn’in hayatı hakkında kaynak olarak gösterilir (176b).

6.11. el-Keşf ve’l-Beyân an-Tefsîri’l-Kur’ân

Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa‘lebî en-Nîsâbüri’nin (ö. 427/1035) yazdığı tefsir kitabıdır. *Tefsîrû’l-Kebîr* ve *Tefsîrû’s-Sa‘lebî* adlarıyla da bilinir. Sa‘lebî eserinde ayetleri *Kur’ân*’la, sahabe ve tabiînden gelen rivayetlerle yorumlamıştır. Eser birçok müellif tarafından başarılı bulunmuş, asılsız rivayetlere yer vermesi yönüyle

de eleştirilmiştir (Mertoğlu, 2009: 36, 28-29). Eserde *Tefsîr-i Sa'lebî* adıyla İskender-i Zülkarneyn'in hayatı hakkında kaynak gösterilir (176b).

6.12. el-Ma'ârif

İbn Kuteybe (ö. 279/889) tarafından kaleme alınan ansiklopedik eserdir. Eser tarih ve ensâb konuludur. Yirmi bölümden oluşur. Eserde, Hz. Âdem'den İslam'ın doğuşuna kadar olan dönemin özetlenmesinden sonra İslamiyet'in başlangıcından Abbâsî Halifesi Müstâîn-Billâh'ın (ö. 252/866) son zamanlarına kadar geçen devirler hakkında bilgi verilmiştir (Tüccar, 2003: 27, 271; Yazıcı, 1999: 20, 145-149). *el-Ma'ârif* eserde *Kitâbü'l-Ma'ârif* adıyla zikredilir. İskender-i Yunanî'nin yaşadığı dönem için kaynak gösterilir (177a).

6.13. el-Bidâye ve'n-Nihâye

İbn Kesîr (ö. 774/1370) tarafından kaleme alınmış umumi İslam tarihidir. Eser başlangıçtan 767/1366-67 yılına kadar yaşanan olayları kronolojik biçimde ele alır. On dört ciltten oluşur (Özaydın, 1999, 20, 133). Eserde sırasıyla; peygamberler ve geçmiş milletlerin tarihleri, Cahiliye dönemi, Hz. Muhammed'in ataları, doğumu, gençliği, Hz. Hatice ile evlenmesi, peygamber oluşu, ilk Müslümanlar ve müşriklerden gördükleri işkenceler, Akabe biatları ve hicret hakkında bilgi verdikten sonra Hz. Peygamber'in Medine dönemi hayatından başlamak üzere 767/1365-66 yılına kadar meydana gelen olaylar anlatılır. Eserin son bölümünde *Kur'ân* ve hadislere göre kıyamet, ahiret hayatı, cennet ve cehennem konuları ele alınır (Özaydın, 1992: 6, 131). Eserde, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* Şeyh İmâdüddîn İbn-i Kesîr'in *Târîh*'i şeklinde anılır. 'Alâî eserin *Bidâyetü'n-Nihâye* adını taşıdığını ifade eder. İskender-i Yunanî döneminde bir kâhinin icat ettiği kulunca iyi gelen bir davulun Selâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb (slt. 1171-1193) zamanında Mısır hazinesinde bulunduğu *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de kaydedildiğini aktarır (188a).

6.14. en-Nücûmü'z-Zâhire fî-Mülûki Mısır ve'l-Kâhire

Memlükler dönemi tarihçisi İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) tarafından kaleme alınmıştır. Müslüman Mısır tarihçileri tarafından yazılmış eserlerin en mükemmellerinden kabul edilir. Eserde Mısır'ın fethinden İbn Tağrıberdî'nin vefatından (874/1470) önceki iki seneye kadar geçen sekiz buçuk asırlık dönem işlenir. Müellif eserinde her hükümdara bir bölüm ayırmış, yaşanan olayları kronolojik biçimde ayrıntılı olarak ele almıştır. Ayrıca her yılın sonunda o yıl vefat eden önemli kişileri ve yaşanan

önemli olayları kaydetmiştir (Çuhadar, Yiğit, 1999: 20, 385-387). ‘Alâî eserinde İskender-i Yunanî döneminde bir kâhinin icat ettiği akçenin benî Ümeyye zamanında Mısır hazinesinde bulunduğu *en-Nücümü’z-Zâhire fî-Mülûki Mısr ve’l-Kâhire*’de yazdığını aktarır (187b).

6.15. eş-Şemâilü’n-Nebeviyye

Hadis âlimi Tirmizî (ö. 279/872) tarafından yazılmıştır. Eserin tam adı Tam adı *eş-Şemâ’ilü’n-Nebeviyye ve’l-Hasâ’ilü’l-Mustafaviyye*’dir. Şemâil konusunda yazılmış ilk eserdir. Hz. Peygamber’in “dış görünüşü, kıyafeti, yemesi içmesi, konuşma şekli, ibadeti, ahlakı, geçim tarzı ve ölümü” hakkında hadisleri kaynak olarak bilgi verir (Kandemir, 2010: 38, 500). Eserde *Şemâilü’n-Nebî* adıyla zikredilir. Müellif, Hz. Peygamber’in şemâili hakkında bu esere başvurulabileceğini ifade eder (78b).

6.16. Envârü’t-Tenzîl

Kâdî Beydâvî tarafından kaleme alınmış tefsir kitabıdır (Yavuz, 1992: 6, 100-103). Eserde *Tefsîr* adıyla anılır (52a-176b).

6.17. Esrâr-ı Tenzîl

İmâm Fahreddîn Râzî tarafından kaleme alınan akâid, ahlak ve fıkıh konulu eserdir. Müellif bu konuları *Kur’ân*’a dayanarak izaha çalışır. Eserin tam adı *Esrârü’t-Tenzîl ve Envârü’t-Te’vîl*’dir (Yavuz, 1995: 12, 89-95). Eserde ayetlerin açıklamalarıyla ilgili kaynak gösterilir (8b, 49b).

6.18. Fezâilü’l-Ashâb

Hadis ilimlerinden “marifetü’s-sahâbe”nin bir koludur. Ashaba karşı çıkan kişilere karşı sahabelerin üstün yönlerini göstermek ve onları savunmak amacıyla yazılan eserlerin genel adıdır. *Fezâilü’s-Sahâbe*, *Menâkıbü’s-Sahâbe*, *Fezâilü Ashâbi’n-Nebî*, *Ma’rifetü’s-Sahâbe* adlarıyla yazılmış eserler de vardır (Efendioğlu, 1995: 12, 534). Eserde, müellif Hz. Ali’nin faziletleri ile ilgili bir konuda *Fezâilü’l-Ashâb*’ı kaynak gösterir. Ancak eserin müellifini belirtmediği için hangi eseri kastettiği anlaşılmaz (89a).

6.19. Gülistân

Sa’dî Şîrâzî’nin (ö. 691/1292) manzum mensur karışık kaleme aldığı eseridir. Ahlaki ve öğretici nitelikteki eser 1258 yılında yazılmıştır. Bir ön söz ve sekiz bölümden oluşur. Birinci bölüm hükümdarların davranışlarına, ikinci bölüm dervişlerin ahlakına, üçüncü bölüm kanaatin erdemlerine, dördüncü bölüm susmanın faydalarına, beşinci

bölüm aşka ve gençliğe, altıncı bölüm güçsüzlük ve ihtiyarlığa, yedinci bölüm terbiyenin önemine, sekizinci bölüm sohbet kurallarına ve adabına ayrılmıştır. Eser dünya genelinde üne kavuşmuş, iki yüzden fazla dile çevrilmiştir (Pala, 2009: 174). ‘Alâî eserinde şairlerin vasıfları hakkında *Gülistân*’dan alıntı yapar (119a-119b).

6.20. İhyâ’u Ulûmi’ddîn

Gazâlî’nin Bağdat’tan ayrıldıktan sonra geçirdiği tefekkür döneminin ürünüdür. Dinî, felsefî, tasavvufî ve ahlaki konuları ele alır. Eserin birçok baskısı vardır. Tenkitli neşri yapılmamıştır. Ahmet Serdaroğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Karlığa, 1996: 13, 523). *İhyâ’u Ulûmi’-d-dîn* Gazâlî’nin Müslüman toplumu ıslah etme düşüncesinin ürünüdür. Eser müellifin en hacimli ve en önemli eseri kabul edilir (Çağrıçı, 2000: 22, 10-12). Eserde *İhyâ’u Ulûmi’-d-dîn* müellif tarafından gazap konusu için kaynak gösterilir. Ayrıca Gazâlî’den yapılan alıntıda Gazâlî dünyanın sıfatlarından *İhyâ’u Ulûmi’-d-dîn*’de ayrıntılı olarak bahsettiğini kaydeder (108b, 122b).

6.21. İskender-nâme

Nizâmî-yi Gencevî’nin (ö. 597-611/1201-1214) mesnevi türündeki eseridir. Eser Şeref-nâme ve İkbâl-nâme başlıklı iki bölümden oluşur. Şeref-nâme 1201’de, İkbâl-nâme 1211’de tamamlanmıştır. Birinci bölümde İskender’in soyu, karanlıklar ülkesine gitmesi ve fetihleri anlatılır. İkinci bölümde İskender bir peygamber ve filozof gibi takdim edilir. Eser yaklaşık 15.000 beyitten oluşur (Kanar, 2007: 33, 184). ‘Alâî eserde kıyafet ilminde kulak konusunu anlatırken İskender’in kulakları ile ilgili bir hikâye aktarır. Müellif hikâye için *Marzubân-nâme* ve *İskender-nâme*’yi kaynak gösterir (222a).

6.22. Kavâidü’l-İnşâ

Eserde Hâce-i Cihân’a ait olduğu kaydedilir. Müellif kâtiplik konusunda daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenlerin bu esere müracaat edebileceğini kaydeder (334b). Hâce-i Cihân Hindistan’da yüksek mevkilerde bulunan devlet adamlarına verilmiş bir unvandır (Konukçu, 1996: 14, 429). Eserde Hâce-i Cihân *Kavâidü’l-İnşâ* adlı eserin müellifi olarak anılır ancak kimliğine dair bilgi yoktur (334b).

6.23. Kem’etü’z-Zehr

Bağdatlı İsmâ’il Paşa bu eserin adını İbn Cevzî’nin eserleri arasında sayar ancak hakkında bilgi vermez (1955: 1, 522). Eserde İskender ile Aristo’nun ilişkisi anlatılırken

müellif, *Kem'etü'z-Zehr'e* göre Aristo'nun Eflâton'un, Eflâton'un da Sokrates'in öğrencisi olduğunu kaydeder (180a-180b).

6.24. Kelîle ve Dimne

III. yüzyılda Hintli yazar Beydebâ tarafından kaleme alınmıştır. Kelîle ve Dimne iki çakaldır. Kelîle düşünceli ve mantıklı, Dimne ise kurnaz kişiliğin temsilcisidir. Türkçeye ilk defa XIV. yüzyılda Kul Mes'ûd tarafından çevrilmiştir (Zavotçu, 2013: 424). Eserde bu kitabın Nûşîrevân'a armağan olarak geldiği ve İbnü'l-Mukaffa tarafından Pehlevîceden Arapçaya tercüme edildiği kaydedilir. Müellif İbnü'l-Mukaffa'nın çevirisinden Hint padişahlarının hikmetleri ile ilgili bir bölüm aktarır (252a, 349b-350a).

6.25. Kitâbü't-Târîh

Ebû Ca'fer Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî (ö. 232/847'den sonra) tarafından kaleme alınan tarih kitabıdır. Eser günümüze ulaşmamıştır. Ancak İslam tarihçilerinin yaptığı alıntılardan eserin bir dönem kaynak eser olarak kullanıldığı anlaşılır (Fazlıoğlu, 1997: 16, 224-227). Eserde *Kitâbü't-Târîh, Târîh-i Hârizmî* adıyla İskender-i Yunanî'nin yaşadığı dönem ile ilgili kaynak gösterilir (177a).

6.26. Kitâbü'l-Edviye

Eserde Câlînûs'a atfedilen bir kitaptır. Müellif bu kitaptan hikmetli bir söze yer verir (356b).

6.27. Kitâbü'l-Esrâr

Eserde göre Hakîm Feylesûf'un İskender-i Yunanî için kaleme aldığı eserdir. Eserin dili hakkında bilgi yoktur. Müellifin ifadesine göre eser Arapçaya tercüme edilmiştir. Feylesûf eserinde ilm-i kef, ilm-i ketif, ilm-i mekâdir-i esâbi'i'l-yedd hakkında bilgi verir (197b-198b).

6.28. Kitâbü'l-Firdevs

Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî (ö. 509/1115) tarafından kaleme alınmış bir hadis kitabıdır. Eserin tam adı *Kitâbü'l-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*'dir. *Firdevsü'l-Ahbâr* adıyla tanınmıştır. Eserde bulunan hadislerin bir kısmı sahih, çoğu zayıf ve asılsızdır (Uğur, 1996: 13, 129-130). Eserde bir hadise kaynak olarak gösterilmiştir (88b).

6.29. Kûtü'l-Ervâh

Mevlânâ Hasan b. Ali b. Hammâd tarafından kaleme alınmış tarih konulu eserdir (Yıldız, 2010: 39, 257). 'Alâî, tarihle ilgili konularda *Kûtü'l-Ervâh*'tan yararlanmış ve

eseri kaynak göstermiştir. Müellif, Hûşeng b. Sâ'il'in adı ve saltanat süresi, Tahmûras-ı Dîv-Bend'in saltanat süresi, Nûzer b. Menûçîhr'in tahta çıkışı, Keykubâd b. Zev'in saltanat süresi, Behmen b. İsfendiyâr'ın annesinin kimliği, Dârâb'ın babasının kim olduğu, Behmen'den sonra Hânî'nin tahta çıkışı, tarihte iki İskender olması, Feylekûs'un özellikleri, Mülûk-i Tavâif'in özellikleri, Erdeşîr'in saltanat süresi, Hürmüz b. Türsî'nin saltanat süresi, Şâbûr'un "Zülektâf" unvanını alışı, Hâkân'la Behrâm'ın mücadelesi, Câmâsp'ın saltanat süresi, Yezdecird b. Pervîz'in saltanatı konularında *Kûtü'l-Ervâh*'ı kaynak gösterir (153a, 154b, 160a, 162a, 172a, 174a, 175b, 177a, 227a, 228b, 230b, 240b, 251b, 266b).

6.30. Makâsîd

Sadeddîn et-Teftâzânî'nin kelim konulu eseridir. Müellif esere *Şerhu'l-Makâsîd* adlı bir de şerh yazmıştır (Sinanoğlu, 2003: 27, 420-421). Eserde, *Makâsîd* Hulûliyye ve Buhtunnasr sözcüklerinin telaffuzu konusunda kaynak gösterilmiştir (16a, 166a).

6.31. Mantıku't-Tayr

İrânlı şair Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 618/1221) kaleme aldığı tasavvufî bir mesnevidir. 1187 yılında tamamlanmıştır. Attâr, eserde vahdet-i vücûd inancını kuşlar üzerinden anlatır. Kendilerinin bir padişahı olduğunu düşünen kuşların Süleymân Peygamber'in postacısı hüdhüdün öncülüğünde padişahları olduğunu düşündükleri "sîmurg"a ulaşması ve kendilerini bulması konu edilir. *Mantıku't-Tayr* Gülşehrî tarafından 717/1317'de Türkçeye çevrilmiştir (Sevgi, 2003: 28, 29-30). Müellif eserde dünyanın geçiciliği ve çirkinliği hakkında *Mantıku't-Tayr*'dan alıntı yapmıştır (132a-132b, 133a-133b).

6.32. Marzubân-nâme

Taberistan Hükümdarı Şervîn'in oğlu Merzubân tarafından X. yüzyılın sonunda kaleme alınmıştır. Ahlak ve siyaset konulu bir nasihatnamedir. Eserin dili Eski Farsçanın lehçesi olan Tabericedir. Ancak bu nüsha günümüze ulaşmamıştır. Eser Yeni Farsça ile Muhammed b. Gâzî tarafından yazılmış Selçuklu Sultanı Rükneddin II. Süleymân Şah'a sunulmuştur (598/1201-1202). Eser 608-622/1211-1225 yılları arasında Sa'deddin Verâvînî tarafından dönemin Farsçasıyla yazılmış ve Azerbaycan Atabegi Rebîbüddin'e ithaf edilmiştir. Eserin Türkçeye ilk tercümesi XIV. yüzyılın ikinci yarısında Sadreddîn Şeyhoğlu tarafından Verâvînî nüshasına dayalı yapılmıştır. İkinci tercüme ise Urfalı

Nüzhet Ömer Efendi'ye (ö. 573/1778) aittir (Kurtuluş, 2004: 29, 257-258). Eserde 'Alâî kıyafet ilminde kulak konusunu anlatırken İskender'in kulakları ile ilgili bir hikâye aktarır. Bu hikâyenin *Marzubân-nâme* ve Nizâmî'nin *İskender-nâme*'sinde bulunduğunu belirtir. Ancak *Marzubân-nâme* için müellif adı zikretmez (222a).

6.33. Mesnevî

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) tarafından mesnevi nazım biçiminde Farsça kaleme alınmış bir eserdir. Mevlânâ eserini seyrüsülûkta bulunanlar için bir irşad kitabı olarak tanımlar. Eser tasavvufun tüm konularını öğretici bir üslupla ele almış, yüzyıllar boyunca sevilerek okunmuş, farklı dillere çevrilmiş ve şerh edilmiştir. Eserin yazımının sekiz-on yıl sürdüğü ve 666/1268 tarihinde tamamlandığı düşünülmektedir (Ceyhan, 2004: 29, 325-326). 'Alâî eserde *Mesnevî*'ye anlattığı konuya uygun beyitler sebebiyle başvurur. Ayrıca bir hadisin açıklamasını da *Mesnevî*'ye dayalı olarak yapar. Eserden "*Mesnevî ve Mesnevî-yi Ma'nevî*" adlarıyla söz eder (98a, 105b, 127b, 298b, 313a).

6.34. Mes'ûdî Târîhi (Mürûcû'z-Zeheb)

Mes'ûdî (ö. 346/957) tarafından kaleme alınmış tarih eseridir. 332/943'te Fustat'ta yazılmış 336/947 ve 345/956 yıllarında iki kere gözden geçirilmiştir. Ancak günümüze ulaşan hâli 345/956 yılındaki son hâli değildir. Eser bir mukaddime ve iki ana bölümden oluşur. Birinci bölümde Hz. Âdem'den başlanarak peygamberler tarihi, coğrafi bölgeler, Hintliler, Çinliler, Yunanlılar, Roma ve Bizans ile Persler ve Sâsânîler, Türkler; İslam öncesi Arabistan tarihi konuları işlenir. İkinci bölüm, Hz. Peygamber döneminden başlanarak Abbâsî Halifesi Mutî'-Lillâh'a kadar İslam tarihini anlatır (Avcı, 2004: 29, 354). 'Alâî eserde *Mürûcû'z-Zeheb*'den Mes'ûdî'nin *Târîh*'i ve *Târîh-i Mes'ûdî* şeklinde söz eder. Eserde İskenderiyye'de bulunan minarenin özellikleri ile Nûşîrevân'ın yaptırdığı Bâbülebvâb adlı şehirde bulunan deniz içindeki hisar konularında Mes'ûdî'nin eseri kaynak gösterilir. Müellif ayrıca *Mes'ûdî Târîhi*'nin telif yılını 333/944-45 olarak kaydeder (183b, 184a, 185a, 255b).

6.35. Mevâkîf

Adudiddîn el-Îcî (ö. 756/1355) tarafından kaleme alınan kelim konulu eserdir (Sinanoğlu, 2004: 29, 422-423). 'Alâî, Allah'ın iradesi ve kelamı konularında bu eseri kaynak gösterir (36b, 29a, 36b).

6.36. Mir'âtü'l-Cenân

Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Ali b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî (ö. 768/1367) tarafından kaleme alınmıştır. Eser *Târîhu'l-Yâfiî* adıyla da bilinir. Hz. Peygamber'in hicretinden (622/1225-25) 750/1349-50 yılına kadar yaşanmış olayları anlatır. Eserde Hz. Peygamber, ashap, tâbiîn ve ümmetin ileri gelenlerinin başından geçen olaylar anlatılır. Müellif eserde aktardığı bilgilerin doğruluğunu tartışmış ve konuyla kendi kanaatini de belirtmiştir (Baş, 2013: 43, 176). *Mir'âtü'l-Cenân* eserde yalnızca Keyûmers'in Hz. Âdem'in oğlu olduğu konusunda kaynak gösterilmiştir (148b-149a).

6.37. Mir'âtü'r-Ricâl

Eserde 'Alâî'nin Seyyid Ali Hemedânî'ye (ö. 786/1385) atfettiği kıyafet ilmi konusunda kaleme alınmış eserdir. Kaynaklarda eserin adına rastlanmaz (Yazıcı, 1998: 17, 186-188). Mengi, Seyyid Ali Hemedânî'nin *Zahîretü'l-Mülûk*'ta kıyafetname olarak yazılmış bir bölüme yer verdiğini kaydeder (2002: 25, 513).

6.38. Risâletü'l-Hatt (Risâle-i Manzûm der-İlm-i Hatt-ı NestAlik, Sırâtü's-Sutûr Kavâid-i Hutût)

İrânlı hattat Ali Meşhedî'nin eseridir. Eserin tam adı *Risâle-i Manzûm der-İlm-i Hatt-ı Nestalik, Sırâtü's-Sutûr (Kavâid-i Hutût)*'dur. Mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. Eserin Leningrad Kütüphanesinde bulunan nüshası Rus bilgini Galina Kastinova tarafından bir mukaddimeyle birlikte tıpkıbasım olarak 1957'de yayımlanmıştır (Serin, 2016: Ek-1, 79). Eserde *Risâletü'l-Hatt* kâtiplerle ilgili beşinci bâbda kalem ve yazının özellikleriyle ilgili iki yerde kaynak gösterilir. Müellif eserden kalemlle ilgili bir, yazıyla ilgili dört beyte yer verir (330b-331a, 332b).

6.39. Satranç

Satranç, iki kişi tarafından savaş taktiklerinin karelere bölünmüş özel bir tahta üzerinde ve belirli taşlarla uygulanması şeklinde oynanan bir oyundur. Kelimenin aslı Sanskritçe dört unsur anlamındaki "catur anga"dır. Catur anganın Farsçaya çet-reng ve oradan Arapça'ya şatranc şeklinde geçtiği bilinmektedir. Hintliler'e göre bahsedilen dört unsur atlar, filler, savaş arabası ve piyadelerdir. Oyunun icadına dair farklı görüşler vardır. Oyunun Hint bilgeleri tarafından devletin yöneticisine yol göstermek amacıyla bulunduğu ve Nûşîrevân-ı Âdil'e hediye olarak gönderildiği düşüncesi yaygındır. Nûşîrevân'da oyunu Bizans imparatoruna göndermiştir. Oyun tarihî seyir içerisinde

Nûşîrevân döneminde İran'a girmiştir (Altınay, 2009: 36, 178-179). Eserde Satranç'ın *Kelîle ve Dimne* ile birlikte Hint Padişahı'ndan Nûşîrevân'a hediye olarak geldiği kaydedilir (252a).

6.40. Siyâset-nâme (Siyerü'l-Mülûk)

Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) siyasetname türündeki eseridir. Sultan Melikşâh (ö. 485/1092) devlet yönetimiyle ilgili bir eser yazılması için yarışma düzenlemiş, yazılan eserler arasından Nizâmülmülk'ün 485/1092'de tamamladığı *Siyâset-nâme (Siyerü'l-Mülûk)* adlı eserini beğenmiştir. Eser elli fasıldan oluşur. Devlet yönetimini konu edinen eserde örnek olarak anlatılan hikâyelerin bir kısmı İslam öncesi döneme, büyük bir kısmı Selçuklulardan önceki döneme, bir kısmı da Selçuklular dönemine aittir. *Siyâset-nâme* türünün en başarılı örneklerinden kabul edilir (Özaydın, 2007: 33, 195-196). Müellif eserde *Siyâset-nâme*'den *Siyerü'l-Mülûk* adıyla söz eder ve İsmâ'il b. Ahmed'in (ö. 907) adaletiyle ilgili bir rivayeti bu eserden aktarır (285b-286a).

6.41. Şâh-nâme (Şeh-nâme)

İranlı ünlü şair Firdevsî'nin (ö. 411/1020?) manzum eseridir. Eserde İranlıların İslam'ın kabulünden önceki bin yıllık tarihi anlatılır. Eser mesnevi nazım biçiminde kaleme alınmıştır. 60.000 beyitten oluşur. Yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi görmüş birçok dile çevrilmiştir (Pala, 2009: 424-425). Eserde zulmün kötülüğü ile ilgili *Şâh-nâme*'den üç beyte yer verilmiş, Menûcihr b. İrec ve Tahmûras-ı Dîv-Bend'in saltanatı için de *Şâh-nâme* kaynak gösterilmiştir (146a-146b, 155a, 159b).

6.42. Şerh-i Mevâkif

Adudiddîn el-Îcî'nin (ö. 756/1355) kelam konulu *Mevâkif* adlı eserine Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) tarafından *Şerhu'l-Mevâkif* adıyla yazılmış şerhtir. Eser şerhiyle birlikte Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (Sinanoğlu, 2004: 29, 422-423). Eserde Hulûliyye mezhebi ve kabirde ihya konusu anlatılırken kaynak olarak gösterilir (16a, 52a).

6.43. Şerh-i Müslim

İmâm Nevevî'nin Müslim'in *Câmi 'u's-Sahîh* adlı eseri için yazdığı şerhtir. Eserin tam adı *el-Minhâc fî-Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*'dir (Kandemir, 2007: 33, 45-49). *Şerh-i Müslim* eserde hadis kaynağı olarak anılır (70a).

6.44. Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye

Adudiddîn el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *Akâidü'l-Adudiyye* adlı eserine Devvânî (ö. 908/1502) tarafından yazılan şerhtir. Müellifin en meşhur eserlerinden biridir. Uzun zaman Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (Anay, 1994: 9, 257-262). Eserde *Akâidü'l-Adudiyye Şerhi* Allah'ın keliması ve fiilleri konularında kaynak gösterilir (34b, 38a, 45b).

6.45. Şevâhidü'n-Nübüvve

Nübüvvetin ispatı amacıyla yazılan eserlere verilen adlardan biridir. Ayrıca Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) bu konu hakkında yazdığı eserinin adıdır (Yavuz, 1994: 9, 115-117). Eserde Hz. Peygamber'in şemâili konusunda kaynak olarak gösterilir (79a).

6.46. Tefsîrü'l-Kur'ân

İbn Fûrek (ö. 406/1015) tarafından kaleme alınan tefsir kitabıdır. *Me'âni'l-Kurân* adıyla da bilinir (Yavuz, 1999: 19, 495-498). Eserde A'râf suresinin 147. ayetinin açıklaması için *Tefsîr* adıyla kaynak gösterilir (24a).

6.47. Târîh-i Taberî

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) tarafından yazılmış bir tarih kitabıdır. Eserin esas adı *Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk*'dur. Eser *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Ulefâ*, *Ahbârü'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, *Târîhu't-Taberî* adlarıyla da bilinir. Müellifin kendi ifadesine göre 303/915-916 yılında tamamlanmıştır. Eserde yaratılıştan yani Hz. Âdem'den başlanarak Tevrât'taki sıraya göre peygamberlerin hayatları ve dönemleri ile hükümdarların hayatları ve dönemleri anlatılır. Eser 22 Zilhicce 302/8 Temmuz 915 tarihine kadar yaşanmış olayları içerir. Eserde kişiler ve olaylar hakkında kısaca bilgi veren müellif olaylarla ilgili yorum yapmaz. Aktardığı bilgilerin doğruluğunu ya da yanlışlığını sorgulamaz. Sorumluluğu bilgiyi aldığı kaynağa, değerlendirmeyi ise okuyucuya bırakır (Fayda, 2011: 40, 92). Kendisinden sonra yazılmış çok sayıda esere kaynaklık eden tarihten 'Alâi de meliklerin hayatıyla ilgili bölümde yararlanır. Müellif melikler hakkında bilgi verirken *Târîh-i Taberî*'yi kaynak gösterir yahut konuyla ilgili görüş farklılarını ifade ederken esere atıfta bulunur (148b, 149b, 153b, 155a, 157b, 159a, 159b, 160a, 164b, 173a, 174a, 175b, 177a, 227a, 228b, 230b, 266a, 266b).

6.48. Târîh-i Güzîde

Hamdullah el-Müstevfî (ö. 740/1340'tan sonra) tarafından kaleme alınmış bir genel tarihtir. Altı bölümden oluşur. Eserde sırasıyla peygamberler tarihi, filozoflar, İslam öncesi İran tarihi, Hz. Peygamber'in ailesi ve sahabeleri, dört halife dönemi, Emevîler, Abbâsîler, Saffârîler, Sâ mânîler, Gazneliler, Gurlular, Büveyhîler, Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Kirmân Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Hârizmşâhlar, Atabegler, İsmâ'iliyye, Kutluğhanlılar, İlhanlılar, mezhep imamaları, kıraat âlimleri, şeyhler, muhaddisler, hekimler, şairler ve Kazvin tarihi ve coğrafyası konuları ele alınır (Özaydın, 2011: 40, 82-83). Müellif eserde Hz. Âdem'in oğlu Keyûmers ve Eşkânîler hakkında bilgi verirken *Târîh-i Güzîde*'yi kaynak gösterir (149a, 227a).

6.49. Tefsîr-i Kebîr

İmâm Fahreddîn Râzî tarafından kaleme alınan tefsir kitabıdır. Eserin adı *Mefâtîhu'l-Gayb*'dir. *Tefsîr-i Kebîr* adıyla da bilinir (Yavuz, 1995: 12, 89-95). Eserde ayetler açıklanırken kaynak olarak gösterilir (49b-81b).

6.50. Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâ mî

Hüsâm b. Hasan (Hüseyin) el-Konevî'nin Şah Orhan Bey adına 802/1399-1400 yılında kaleme aldığı Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. Tespitlere göre Anadolu'da yazılmış ilk Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. Eser Farsça bir giriş, yirmi kıta ve bir hatimeden oluşur (Öz, 2016: 79). Eserde kıyafet ilminde sakal konusunu anlatılırken 'Alâi *Tuhfe-i Hüsâmî*'yi "Hüsâm Lugat'ında zikr ider" ifadesiyle kaynak gösterir. Farsça "belmerîş" kelimesini *Tuhfe-i Hüsâmî*'den bir beyitle açıklar (217a).

6.51. Tenkîh

Eserde 'Alâi'nin İbnü'l-Arabî'ye attığı eserdir. Müellif, eserin kıyafet ilmi hakkında bir risale olduğunu belirtir (214a). Ancak kaynaklarda İbnü'l-Arabî'ye ait böyle bir eser bulunmaz (Kılıç, 1999: 20, 514-516). Mine Mengi, İbnü'l-Arabî'nin *et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye* adlı eseri içerisinde kıyafetname sayılabilecek bir bölüm yer aldığını ifade eder (Mengi, 2002: 25, 513).

6.52. Teşrîhü'l-Azâ

Eserde, müellif Allah'ın ilminden ve insanın vücudunun yapısından bahsederken bu eseri kaynak gösterir. Ancak eser hakkında herhangi bir bilgi vermez (26b).

6.53. Yâdgâr-nâme

Müellif, Melik Küstâsep ile Râst Reviş'in hikâyesinin *Yâdgâr-nâme*'de aktarıldığını kaydeder. Ancak kaynaklarda eser hakkında bilgi bulunmaz (310b).

6.54. Yekûlü'l-'Abd Kasîdesi

Siracüddîn Ali b. Osman el-Fergânî, el-Ûşî (569/1173 ya da 575/1180) tarafından kaleme alınmıştır. Ûşî âlim, edip ve şairdir. Ehlisünnetin itikadını ve iman esaslarını manzum şekilde kaleme aldığı bu kaside, “el-Emâlî, Bed‘ü'l-emâlî, Kasîdetü'l-emâlî” adlarıyla da bilinir. Çok sayıda yazma ve basma nüshası ile şerhi vardır (Özbek, 1994: 263-268). Eserde kadınların peygamber olamayacağı anlatılırken kasidenin konuyla ilgili bir beyti aktarılır (76a).

6.55. Zafer-nâme

Nûşîrevân'ın veziri Büzürcmihr tarafından kaleme alınan bir eserdir. Eser Nûşîrevân'ın soruları ile Büzürcmihr'in hikmetli cevaplarından oluşur. Eserin dili Pehlevîcedir. Nûh b. Mansûr'un emriyle İbn Sînâ tarafından zamanın Farsçasına aktarıldığı kaydedilir (Çakır, 2015: 74). Ancak *Zafer-nâme*'nin İbn Sînâ'ya aidiyeti tartışmalıdır (Alper, 1999b: 20, 345). Eserde müellif *Zafer-nâme*'nin Nûşîrevân'ın Büzürcmihr'e sorular sorup aldığı cevapların yazılmasını emretmesiyle oluştuğunu ifade eder. Nûşîrevân'ın hazinesinde saklanan eser Sultan Sencer'e ulaşır, Sultan Sencer eseri Acem Halifesi Nûh b. Mansûr'a armağan eder. Müellif, *Zafer-nâme*'nin Nûh b. Mansûr'un arzusuyla İbn Sînâ tarafından Pehlevîceden Farsçaya tercüme edildiğini kaydeder (258a-258b). Faydalı ve yol gösterici bir eser olması sebebiyle kendisinin *Zafer-nâme*'nin bir bölümünü Türkçeye çevireceğini belirtir ve eserin soru ve cevaplardan oluşan bir bölümünü aktarır (258b-262b).

6.56. Zend ü İstâ (Zendûsta)

Zerdüş'tün “gatha” adlı özdeyişlerinin toplandığı eserdir. Daha sonra bu kitabı şerh etmek amacıyla Avesta adlı bir eser yazılmış, böylece Zendavesta meydana gelmiştir (Pala, 2009: 492). Eserde Zerdüş'te ait kitabın adı *Zend ü İstâ* olarak kaydedilir. Eserin *Zendûsta* adıyla da bilindiği ifade edilir (169b). Esere göre Zend ü İstâ on iki ciltten oluşur. *Zend ü İstâ*'da Hz. Dâvûd'a ait çok sayıda söz bulunduğu, Zerdüş'tün Küstâsep'i bu kitapla dinine davet ettiği ve kitabın İskender tarafından yakıldığı kaydedilir. Eser için *Kitâb-ı Zerdüş't-i Mecûsî* adı da kullanılır (169b-170a, 180a).

7. Eserde Bahsedilen İlimler

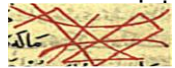
7.1. Avuç İçi İlmî (İlm-i Keff)

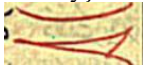
İlm-i keff “avuç içinden kişinin geleceğine dair hüküm çıkarma” ilmidir (Mengi, 2022: 513). Taşköprizâde’ye göre ilmü’l-kef “ilmü’l-kıyâfe” olarak da anılan feraset ilminden doğan ilimlerden biridir (Uludağ, 1996: 13, 116). Eserde, Hakîm Feylesûf’un *Kitâbü’l-Esrâr*’da hakkında bilgi verdiği belirtilen ilimlerden ilkidir. ‘Alâî, ilm-i keffle ilgili önce *Kitâbü’l-Esrâr*’ın Arapça tercümesinden bir bölüm aktarır. Buna göre, eldeki çizgiler sır olarak adlandırılır. Bu çizgilerin yakınlığı-uzaklığı, kısalığı-uzunluğu, kesişmesi-ayrılması, çizgilerin kenarındaki boşluğun darlığı-genişliği farklı şekiller meydana getirir. Avuç içindeki bu şekiller kişinin ömrünün kısa ya da uzun olacağına, kişinin fakir ya da zengin olacağına, izzet sahibi ya da zelil biri olacağına dair bilgi verir. Hindistan’da bu ilim son derece ilerlemiştir (198a). Müellif Feylesûf’un görüşlerinden sonra; Hâkim Feylesûf, Tumtum-ı Hindî ve Tengeli Şâyi Hindî’nin ve ekseri Hint ulemasının bu ilimle ilgili görüşlerini şekillerle anlatır. Eldeki çizgileri gösteren on şekil üzerinden karakter tahlili yapar. Müellif; şekillere göre kişinin cömert, akıllı, dindar, zengin, iyi tabiatlı, vakarlı, olgun, cesur, öfkeli, huzurlu, uzun ömürlü, açık bahtlı ya da bahtsız olabileceğine dair tespitlerde bulunur:

Ba’ zısı hafî ve ba’ zısı (8) zâhir bu şüret üzerine delâlet ider. (9) Va’llâhu a’ lem ki çok memleketlere mâlik ola. Ve cevâd u (10) kerîm kimesne ola. Ammâ ‘ ömri

mütevassıt ola. **Ve eger** (11) ayasında üç haţţ ola bu şüret üzerine (12) delâlet ider ki şâhibi cüvân-merd ü kerîm ü qalilü’l-mâl (13) ve ganiyyü’n-nefs kimesne ola. Ve muhibb-i mahmedet ü şenâ (14) ola. **Ve eger** ayasında olan hutût şekli-i müşelleş (15) gibi

ola ki arasında üç şalib zâhir ola bu şüret üzerine (16) delâlet ider ki şâhibi kerîm ü hakîm (17) ve ‘âkil kimse ola ve qalilü’l-mâl ve tavilü’l-‘ ömr (1) ve nefsinde ‘azîmü’ş-şân kimesne ola ve ‘ ilme ve ‘ ulemâya (2) muhibb ola. Ve dîn ü diyânet ve taqvâ ve emânet şâhibi ola. (3) Ve eger ayasındaki hutût bu hey’etde ola ve bu şüretde

 (4) delâlet ider ki şâhibi çok(5) mâla mâlik ola. Ve çok ni’ met-i cedîdeye (6) şâhib ola. Ve ‘ ömri tavil ve ‘ ayşî cezil ola. Va’llâhu a’ lem. (7) Ve eger ayada olan

hutût bu şekli üzerine ola (8) delâlet ider ki şâhibi hüsn-i hulûkıla (9) mevşûf ve sa’ âdet ve devletiyle ma’ rûf kimesne ola. Ammâ (10) mestürü’l-hâl ola. **Ve eger** ayada

olan hutût bu (11) hey’et üzerine ola delâlet ider ki (12) şâhibi mehâbetlü ve şâhib-vaqâr ve muhibb-i ehl-i kemâl (13) kimse ola. Ammâ nefsinde bir nev’ ru’ ünet mevcüd ola. (14) **Ve eger** ayasında olan hutût bilezük şeklinde (15) ola bu hey’et üzerine

 delâlet ider ki (16) şâhibi şücâ’ ve muqaddem ve cerâ ve serî’u’l-ğazab (17) ve a’ dâsı üzerine manşûr u muzaffer kimse ola. Va’llâhu a’ lem. (1) **Ve eger** ayada

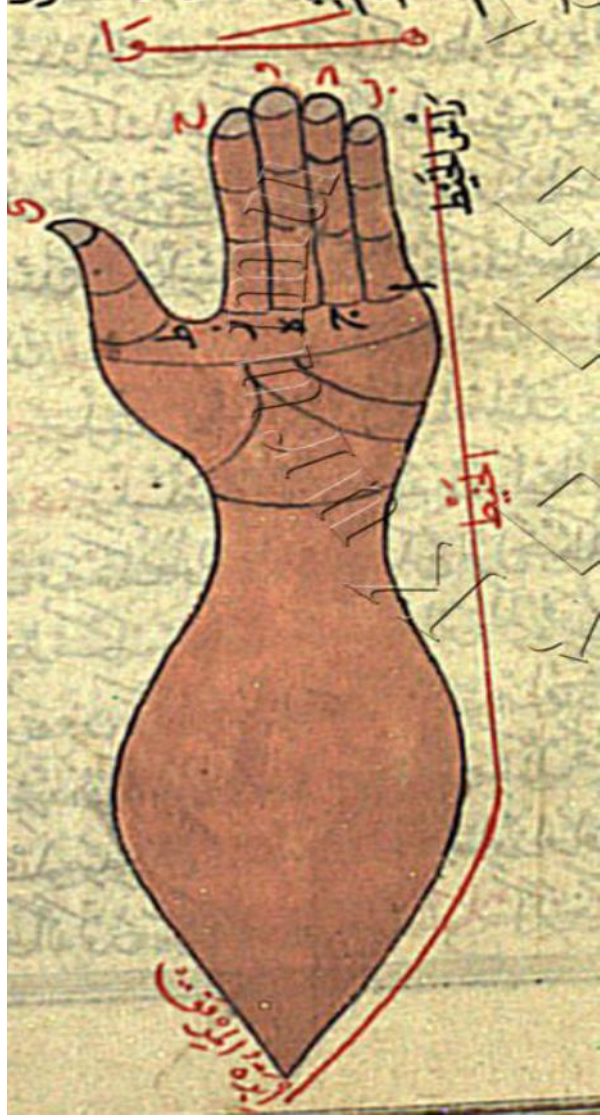
olan hütüt bu şekil ü şüret üzerine ola (2) ba' zı şalibi zâhir ve ba' zısı hafî (3) delâlet ider ki şâhibi 'âlim ü 'ârif (4) ve mâldan fakîr ammâ nefsinde ğanî ve kimesneye muhtâc olmaz (5) kimse ola. Ve rızkı kifâf miqdârı ola. Ammâ arası (6)

kesilmeye. **Ve eger** ayada olan hütüt (7) bu şüretde ola şâhibi tavilü'l-ömr kesirü'r-rızq (8) ola. Ve ehl-i refâhiyyet ve huzûr ola. Ammâ māl u menāl cem' (9) idici olmaya. Yevmün cedîd ve rızqun cedîd şâhibi ola. (10) **Ve eger** ayada olan hütüt bu

şekilde ola (11) delâlet ider ki şâhibi şakî kimse (12) ola ve qalilü'r-rızq ve ma' işeti fâr (13) ve ehlinden ğarîb ola. Va'llâhu a' lem (199a-200b).

7.2. El İlmî (İlm-i Yed)

Kitâbü'l-Esrâr'da hakkında bilgi verilen üçüncü ilim ilm-i yeddîr. 'Alâî, ilm-i yedi ellerin ve parmakların uzunluğunun ve kısalığının neye delalet ettiğini tespit etme ilmi olarak tanımlar. Bu ilmin feraset ilminden sayıldığını belirtir. İlm-i yed; ömrün uzunluğunu ve kısalığını, malın azlığını ve çokluğunu, neslin nasıl devam edeceğini, kazanç ve kayıplar ile mutluluk ve üzüntü durumunu tespit etmekte kullanılır. İlm-i yed uygulanırken bükülmüş bir ibrişim ile beş parmağın uzunluğu ayrı ayrı ölçülür. İbrişim üzerinde bu uzunlukların toplamı belirlenir. Sonra ibrişimin bir ucu dirseğin tepesinden (ibretü'l-mirfâk) geçirilerek el ayasından serçe parmağın bükümlerine kadar çekilir. İbrişim serçe parmağın hangi bükümüne ulaştıysa ona göre hüküm verilir. Müellif aşağıdaki şekille ölçülerin nereden ve nasıl alınması gerektiğini tarif eder:

Şimdi ma' lûm ola ki kaçan barmaqlarun miqdârını haytla [L 106a] (2) almak istersin gerekdür ki haytuñ ucını şırça (3) barmağınun aşlından ki anuñ üzerine elif yazılmışdur tutasın. (4) Şırça barmağınun başına varınca ki anuñ üzerine (5) be yazılmışdur. Pes şırça barmağınun tülü budur. (6) Ve şırça barmağınun yanındaki ki aña şahâret barmağı (7) dirler. Anuñ tülünü dağı buña göre alasin. Ve anuñ aşlında (8) cim ve başında dal yazılmışdur. Ve orta barmağınun aşlında (9) he ve başında vav. Ve şehâdet barmağınun aşlında ze (10) ve başında ha yazılmışdur. Ve baş barmağınun aşlında tı (11) ve başında ye yazılmışdur. Harfden harfe barmağun tülidür. (12) Pes biş barmağun tülünü aldukdan şonra ol haytuñ (13) ucını dirsegün depesinden ki aña ibretü'l-mirfağ (14) dirler tutasın. Ve göresin ki ol haytuñ bir ucu elün (15) iç yüzünden aya üzerinden şırça barmağınun çanğı (16) bükümüne yitişür? Ve çanğısından mütecâviz olur? (17) Ahkâmı aña göre beyân idesin. (205b).

Müellif, şekilden sonra hangi uzunluğun ne anlama geldiğini ayrıntılı biçimde açıklar (205b-207b).

7.3. Felsefe İlimi

‘Alâî, eserde Hind Meliki Kende-kân’ın İskender’in gönderdiği hakîmleri felsefe ilminden sorularla sınıadığını aktarır. Müellif, kendisinin bu konuda bilgi sahibi olmadığı düşüncesinin oluşmaması; kendisinin kıssahanlar gibi konuyu kısa kestiğinin düşünülmemesi için felsefe ilmi hakkında bilgi vereceğini ifade eder:

Şimdi ma‘lûm (13) olsun ki eger ben mü’ellif-i fakîr-i keşîrû’t-taqqîr bu maħalde (14) uşûl ve fûrû‘-ı felsefeyi taqrîr ü taħrîr itmeyüp ancak (15) ħükemâ arasında vâķi‘ olan mâ-cerânûĥ beyânıyla kanâ‘at (16) idecek olurısam müdde‘î mecâl-i ta‘n bulup dir ki (17) bu ‘ulûmuĥ uşûl ü fûrû‘ını bilmedüĥ eelden kışşa-ĥ‘ânlar (1) gibi ĥissesz kışşa ile iķtişâr eyledi. (2) Ve ehl-i ‘ilmüĥ şivesinden ĥâric iş işledi. Öyle (3) olsa “rağmen ‘alâ-enfi Ebî Zerr” ‘ilm-i felsefenüĥ uşûl ü (4) fûrû‘ını murâd üzre beyân ve ‘ayân ideyim (190b-191a).

Müellif felsefe ilminin riyâziyyât, mantikiyyât, tabîyyât ve ilâhiyyât olmak üzere dört bölümden oluştuğunu ifade eder. Bunlardan riyâziyyâtın dört nevi vardır. Riyâziyyât; hesap, hendese, nücûm ve musiki ilimlerinden oluşur. Mantikiyyâtın beş nevi vardır. Bu beş nevden ilki şiir ilmidir. Şiir ilmi aruz ve kafiye bilgisinden oluşur. Diğer dört ilim ise hitâbet, cedel, burhan ve mugâlatadır. Tabîyyât ilmi yedi nev ilimden oluşur. Bu ilimler, mebâdî-yi cismânî, semâvât ve arz, kevn ve fesâd, hudûs-ı cevâhir, meâdin ilmi, nebât ilmi ve hayvân ilmidir. Felsefenin dördüncü kolu olan ilâhiyyât beş nev ilimden meydana gelir. Bu ilimler, Allah’ın sıfatlarının ilmi, rûhânîyet ilmi, nefis, ruh ve feleklerin ilmi, siyaset ilmi ve geri dönüş ilmidir. İlâhiyyâtın dördüncü nevi olan siyaset ilmi de beş nevden oluşur. Bunlardan ilki siyaset-i nebevîyedir. Allah istediği kişiye onu mahsus kılar. İkincisi siyâset-i mülûkiyyedir. Bu ilim şeriatın korunması, sünnetin ihya edilmesi, iyiliğın emredilip kötülüğün yasaklanması üzerinedir. Üçüncü ilim siyaset-i âmiyyedir. Beylerin halka beylik etmesi, gereken yerleri asker ile fethetmesi, siyaset-i âmiyyenin gereklerindendir. Dördüncü ilim siyaset-i hâsiyyedir. Kişinin kendi nefisini bilmesi ve ailesinin ve çalışanlarının ihtiyaçlarını giderip haklarını gözetmesi bu ilmin örneklerindendir. Beşinci ilim ise siyaset-i zâtiyyedir. Bu ilim insanın diillerini, sözlerini, ahlakını ve şehvetini tanıyıp kendisiyle ilgili işleri aklına emanet etmesi ve kötü huylarını iyilerle değiştirmeye çalışmasıdır (191-193a). İzgöer ‘Alâî’nin felsefe konusundaki sınıflandırmasının ana çizgileriyle İbn Sînâ’nın felsefî sınıflandırmasına uygun olduğu ifade eder (2017: 86).

7.4. Galip-Mağlup İlmî

‘Alâî; eserde galip-mağlup ilmi hakkında da bilgi verir. İskender Hakîm Feylesûf’tan ilm-i keff, ilm-i ketif ve ilm-i yed öğrendikten sonra onu memleketine gönderir, kendisi de Hindistan’dan döner. Hindistan’dan döndükten sonra Aristo’yu vezir edinir ve onu yanından hiç ayırmaz. Müellif; Aristo’ya atfettiği *Kitâbü’s-Siyâset fi-Tedbîri’r-Riyâset* adlı eserde Aristo’nun İskender’e galip-mağlup ilmi ile ilgili bilgi verdiğini kaydeder. Müellif; önce *Kitâbü’s-Siyâset*’ten ilgili bölümü Arapça aktarır. Daha sonra da kendisi açıklar. Galip-mağlup ilmi, savaşın sonucunu tespit etmek için kullanılır. Önce düşmanın adı yazılıp ebcet hesabıyla hesaplanır. Bu işleme “cümel-i sagîr” adı verilir. Her harfin bir sayı değeri vardır. Müellif bunu aşağıdaki tabloyla gösterir.

ح	ج	د	ذ	ر	ز	ح	ط	ي	ك	ل	م
400	300	200	100	90	80	70	60	50	40	30	20
40	30	20	10	9	8	7	6	5	4	3	2
4	3	2	1	9	8	7	6	5	4	3	2

“Elif”ten “ye”ye kadar olan harfler birlik, “ye”den “kaf”a kadar olan harfler onluk, “kaf”tan “gayn”a kadar olan harfler yüzlük sayılara karşılık gelir. “Gayn” harfinin karşılığı bindir. Düşmandan sonra, savaşa gidecek hükümdar ya da komutanın adı yazılır. Bu iki hesaptan elde edilen sonuçlar, ayrı ayrı dokuzar dokuzar gruplandırılır. Her birinden kalan sonuca göre galip-mağlup cetveline bakılır ve kimin galip olacağı anlaşılır. Eserde hesabın nasıl yapılacağını gösteren dokuz sayılık tablolara da yer verilir:

باب الِاثْنَيْنِ	
الِثْنَيْنِ تَغْلِبُ الْاِثْنَيْنِ	اثْنَيْنِ وَتَسَعًا
الِثْنَيْنِ يَغْلِبُ الْاِثْنَيْنِ	اثْنَيْنِ وَثَمَانِيَةً
السَّبْعَةَ تَغْلِبُ الْاِثْنَيْنِ	اثْنَيْنِ وَسَبْعَةً
الِثْنَيْنِ يَغْلِبُ السِّتَّةَ	اثْنَيْنِ وَسِتَّةَ
الْخَمْسَةَ تَغْلِبُ الْاِثْنَيْنِ	اثْنَيْنِ وَخَمْسَةَ
الِثْنَيْنِ يَغْلِبُ الْاَرْبَعَةَ	اثْنَيْنِ وَارْبَعَةَ
الثَّلَاثَةَ تَغْلِبُ الْاِثْنَيْنِ	اثْنَيْنِ وَثَلَاثَةَ
الِثْنَيْنِ لِلطَّلُوبِ يَغْلِبُ الطَّالِبَ	اثْنَيْنِ وَاِثْنَيْنِ

(210a).

Aristo İskender'e savaşa gitmeden önce galip-mağlup ilmiyle savaşın sonucunu görmesini, kendisini galip görüyorsa savaşı başlatmasını, kendisini mağlup görüyorsa savaşa gitmemesini belki yanındaki beylerden birini göndermesini öğütler. Müellif galip-mağlup ilminden Hz. Ali'nin de söz ettiğini belirtir ve "Çift ve tek sayılardan az olan yücedir. İhtilaf anında çok olan galiptir. Çift sayı, eşit olduğunda dilenilen galip olur. Tek olanın eşitliği hâlindeyse isteyen galip olur." anlamına gelen Arapça iki beytini aktarır (208a-211a).

7.5. Kürek Kemiği İlmî (İlm-i Ketif/İlmü'l-Ektâf)

İlm-i ketif, keçi ve koyunun kürek kemiğine bakıp savaş, barış, bolluk ve kıtlık konusunda hüküm verme ilmidir (Uludağ, 1996: 13, 116). Hakîm Feylesûf'un *Kitâbü'l-Esrâr*'da hakkında bilgi verdiği ilimlerden ikincisidir. 'Alâî, ilm-i ketifle ilgili önce *Kitâbü'l-Esrâr*'ın Arapça tercümesinden bir bölüm aktarır. Buna göre dananın omzuna bakmak bir sırdır. Dana, güneş görmüşse sırtında buna bağlı şekiller oluşur. Hindistanlılar dünyanın ahvaline dair bu şekillerden çıkarımlar yapar. Onların çıkarımları; sultanlar arasındaki savaşlar, bolluk ve kıtlıkla ilgilidir (198b). Müellif, Feylesûf'un açıklamasından sonra ilm-i ketifi kürek ilmi olarak tanımlar. Hakîmlerin bu ilmi "ilm-i nücûm"a denk gördüğünü, bu ilmin herkes tarafından bilinmediğini ve güvenilir bir ilim

olduğunu kaydeder. Bu konuda Hint, Aygûr ve Hatâ ulemasının ittifak ettiğini, bu sebeple Hakîm Feylesûf gibi kendisinin de eserinde buna yer verdiğini belirtir. Müellif; kürek ilminin evlilik ahvali, yolun emniyeti, askerin hareketi, kar ve yağmurun durumu, havanın soğukluğu ve sıcaklığı ve koyun ile at sürülerinin durumuyla ilgili bilgi verdiğini kaydeder (200b). Müellif, kürek ilmiyle bilgi almanın yolunu şu şekilde tarif eder:

“İlem eyyedeka’llāhu (12) bi-Rūhi’l-Ḳudūs”⁵⁷ ki her kimse ki diler ki ketifde (13) nazar eyleye ve cemī’ nūñ ve bedī anda müşāhede idüp (14) evlenmek ahvālını ve yolun emniyyetini ve leşkerün hareketini (15) ve kar ve yağmurun yağmasını ve şovuklar ve issiler olmasını (16) ve sürinün ve ılkınun ahvālını bilmek dilese gerek ki (17) ay tezāyüdde iken bir dişi koyun boğazlaya. (1) Ve şol cānibinün küregini çıkarı ve güneşe karşı veyāhūd (2) aydınlığa karşı ol kürekde nazar eyleye. Ve her (3) ‘alamet ki beyān olmsa gerek ve nişān virilse (4) gerek. Ol kürekde gördükde neye delālet iderse (5) bu risāleden ma’lūm idine. Ve ba’zılar dimişlerdür ki: (6) “Her kürekden bu murād hāşıl olur. Dişi koyunun küregi (7) olmağ lāzım degüldür.” Ammā hükemā-yı Hind ve Aygûr ve (8) Hāṭā’ nūñ kavli evvelkidür (200b-201a).

Müellifin ifadesine göre; küreğin güneşe tutulmasıyla üstteki geniş tarafı kuzeyi, alttaki dar tarafı güneyi, ince tarafı doğuyu, kalın tarafı batıyı gösterir. Kürek altı kısma bölünür. Bu kısımlar küreğin yukarisından aşağısına sırasıyla yol ve kervanın durumu, sahra ve dağın durumu, askerin ve ordunun durumu, şehirlerin durumu, hırsız ve eşkıyaların durumu ile evlilik konularında bilgi verir. Müellif, bunları şekil üzerinde de gösterir. Hangi konu hakkında bilgi isteniyorsa küreğin o kısmında bulunan kan damlasına bakılmalı ve hüküm çıkarılmalıdır. Müellif küreğin incelik ve kalınlığının; kürekte bulunan kan damlalarının siyah, kırmızı ve beyaz olması ile büyük ya da küçük olmasının yukarıda belirtilen altı kısım için nasıl yorumlanması gerektiğini ayrıntılı biçimde açıklar (200b-204a).

7.6. Kıyafet İlmî

Feraset kelimesi “anlayış, sezgi, sezme” anlamlarına gelir (TS, E.T. 01.07.2020). Ayrıca bir insanın dış görünüşüne bakarak onun ahlakı ve karakteri hakkında tahminde bulunma anlamına gelir. Taşköprizâde’ye göre ilmü’l-kef “ilmü’l-kıyâfe” olarak da anılan feraset ilminden doğan ilimlerden biridir (Uludağ, 1996: 13, 116). Kıyafet/feraset ilmi İslam dünyasına, İslam öncesi kültürlerden girmiştir. İslami kaynaklarda Aristo’ya atfedilen Yuhannâ b. Bıtrîk tarafından yazılmış *Kitâbü’s-Siyâset fî-Tedbîri’r-Riyâset (Sırrü’l-Esrâr)* İslam dünyasının feraset anlayışı üzerinde etkili olmuştur (Uludağ, 1996: 13, 116). ‘Alâî de *Kitâbü’s-Siyâset fî-Tedbîri’r-Riyâset*’i Aristo’ya atfeden müelliflerden

⁵⁷ Bil ki Allah seni Ruhülkudüs ile destekledi.

biridir. Eserde, Aristo'nun *Kitâbü's-Siyâset*'te İskender'e kıyafet ilmini öğrettiğini kaydeder. Müellif, Aristo'nun İskender'e insanları öğrenmesi ve onlara nasıl davranacağını bilmesi için üstünden zaman geçse de doğruluğunu yitirmeyen feraset ilmini öğreteceğini söylediğini aktarır. Müellif, insanın tüm mevcudatın özeti olduğunu, bu nedenle insanı bilmenin çok önemli olduğunu belirtir. Kıyafet ilmiyle ilgili hadis ve özlü sözlere yer verir. Bu alanda yazılmış eserlerden ve eserlerin müelliflerinden söz eder. Hakîm-i Hindî ile Eflâtun arasındaki kıssayı anlatır ve kıyafet ilminin yanılmadığını belirtir.

‘Alâî; kıyafet ilmiyle ilgili bilgi vermeye Aristo, Bokrât, İmâm Şâfi‘î, İmâm Râzî, İbn Arabî, Seyyid ‘Ali Hemedânî ile Hint ve Rûm âlimlerin görüşlerine dayanarak “ahsen-i hilkat”ın nasıl olması gerektiğini tarif ederek başlar:

Şimdi ma‘lûm-ı rây-ı ‘âlem-ârây ola (9) ki Arastâtilis ve Bokrât ve İmâm Şâfi‘î ve İmâm Râzî (10) ve Şeyhü'l-Muvahhidîn ve Seyyid ‘Ali Hemedânî ve sâ‘ir hükemâ-yı Hind (11) ve Rûm mütteliklerdür ki ahsen-i hilkat ve a‘del-i (12) hey‘et budur ki gâyetile uzun olmaya ve gâyetile kısa (13) dağı olmaya. Ve eti yumşak ola. Ve gâyetile ak olmaya. Belki (14) humret ve şufret arasında ola ki gendüm-gün ya‘nî (15) buğday yeşil dirler. Ve saçı kıvrıkuç olmaya. Ve hem saçı (16) ve saçalı uzun olmaya ve mutavassıt ola. Ve gâyetile kıllı siyâh (17) olmaya. Belki kumral şeklinde ola. Ve yüzi uzun olmaya. (1) Ve kıtı degirmi dağı olmaya. Ve gözleri çukurda olmaya. Ve gözlerinüñ (2) çoğı siyâh ola. Eger hep siyâh olursa (3) nûrun-‘alâ-nûr ammâ benî Âdem‘de bu nev‘ göz bulunmaz dirler. Ancak Hazret-i (4) Resûlu‘llâh‘da var imiş şalla‘llâhu ‘aleyhi ve âlihi ve şahbihi. Ve başı büyük (5) ola ki ‘alâmet-i devletdür. Ve kürekleri ‘arîz (6) ola ki ‘alâmet-i şecâ‘atdür. Ammâ arîzü‘l-kafa olmaya ki ‘alâmet-i (7) hamâkatdür. Ve boynı toğru ola ve ardımu‘tedil ola. Ve ucasında (8) ve oñurğasında et olmaya. Ve barmaqları uzun ve (9) ince ola. Ve ayası küşâde ola. Ve çok sözlü ve çok gülici (10) olmaya. Meger hâcet vaktinde ve kıtı ivici olmaya. Ve bağı dağı (11) olmaya. Nazarında ferah ve sürür ola. Mâla tâmi‘ olmaya (216a-216b).

Yaratılışın en güzel örneği Hz Peygamber‘dir. Müellif bu tariftten sonra bu özelliklerin nadir bulunduğunu belirtir. Daha sonra baştan ayağa varıncaya kadar insanın her uzvuyla ilgili hükümleri aktaracağını kaydeder (211a-217b).

7.6.1. Ağız-Dudak

Ağzın bol olması, korkaklığa işarettir. Kalın dudak aptallığa ve tabiatın kabalığına delildir. İnce dudak ise akıllı, anlayışlı ve güzel yaratılışlı olmayı gösterir:

(10) El-femu dehen-i firâh: Bol ağız korkaklığa ve yüreksizliğe (11) delildir. Leb-i şıabr: Kalın dudak hamâkate (12) ve tabi‘atun gîlzetine delildir. Leb-i bârik: İnce dudak (13) fehm ü firâsete ve tabi‘atun letâfetine delildir (220b).

Dudağın rengi de kişinin karakteri hakkında bilgi verir. Dudağın beyaz, kırmızı ve gök olması yaramazlık alametidir (220b).

7.6.2. Alın

Alnın damarsız ve açık olması kavgacı ve geçimsiz olmaya, büyük alın tembelliğe, orta boyuttaki alın ise hafızanın kuvvetine ve fikrin güzelliğine delildir:

(1) El-cebhetu pişānī firāḥ-ı bī-urūḳ ve a'şāb: (2) Siñirsiz ve şamarsız açık alın muḥāşamata ve nā-sāzkārlığa (3) dālldür. Pişānī bisyār bozorg: Ğāyetile büyük alın (4) kāhilliğe delildür. Pişānī mütevassıt: Orta alın dimāguḳ kuvvetine (5) ve fikr-i şaḫīḫe delildür (218b).

Alın ile kaş arasındaki bükümün baş tarafından burun tarafına olması, gazaba ve kötü işler yapmaya işarettir. Alındaki bükümün şakaklara doğru olması ise zekâya delildir. Kişinin alnında çok kıvrım bulunması, onun ekşi suratlı olmasının ve laf vurmaya meyilli olmasının göstergesidir:

Çin-i der-miyān-ı ebrū ve pişānī (6) ez-cānib-i ser-be-cānib-i binī: Alın ile kaş arasında vāḳi' olan (7) büküm ki baş cānibinden burun tarafına ola ḳahr u (8) ḡazaba ve dā'im nā-münāsib işler işlemege delildür. (9) Çin-i pişānī ez-cānib-i şaḫīḫa: Alnuḳ bükümü ṭulun (10) tarafından zekāvete delildür. Çin-i bisyār der-pişānī: (11) Alında çok büküm olmak ekşi şuratluluğa ve lāf u ḡüzāf (12) urmaḳlığa dālldür (218b).

7.6.3. Baş

Müellif insan uzuvları hakkında bilgi vermeye baş ile başlar. Başın en güzeli orta kararda olandır. Bunun alameti de başın şeklinin top gibi yuvarlak olmasıdır. Başın önü ve arkası hafif çıkık, şakakları ise bir miktar içeride olmalıdır. Bu başa sahip kişi; akıllı, anlayışlı ve doğru fikirli olur:

Pes (8) başlarıḳ aḫseni ve aḫmedi mu'tedil olandır. Ve şıfatı budur (9) ki ṭob gibi müstedirü'ş-şekl ola. Ve ṭulunları bir miḳdār (10) içerü ola. Ve öñi ve ardı sehlee çıkık ola. Bu nev' (11) baş 'aḳl-ı tamāma ve ḫüsn-i fehm ve fikr-i şaḫīḫe dālldür. Ve şāḫibi (12) evşāf-ı ḫāmīdeye muttaşif kimesnedür (217b).

Büyük baş yardımsever ve gayretli olmaya delalet eder. Ancak çok büyük olan baş; eblehlik, yanlış düşünce ve davranışların işaretidir:

Ser-i bozorg: Büyük baş (13) himmet-i 'āliye de lalet ider. Ammā ḡāyetile büyük olıcaḳ belāhate (14) ve fikrūḳ fesādına ve rāyuḳ ıztırābına dālldür. Ser-i bisyār ḫord: (15) Ğāyetile küçecek baş 'aḳlızlığa delildür (217b).

Kişinin başının çok küçük olması akılsız olduğunun delilidir:

Ser-i bisyār ḫord: (15) Ğāyetile küçecek baş 'aḳlızlığa delildür (217b).

7.6.4. Beniz

İnsanın benzinin çok kırmızı olması aceleciliğine, kolay ve çabuk öfkelenmesine delildir. Kişinin ten renginin kırmızılı beyazlı olması ise iyi huylu, mutedil biri olmasının işaretidir. Kıp kırmızı olan yüz, kişinin her duruma uygun davranan biri olduğunu gösterir:

El-levnu (9) reng-i surh-ı âteşi: Gâyetile kızıl beñiz ivmeklige ve tiz tiz (10) öykelenüp sehl nesneden hışmgîn olmağa dâlldür. (...) Reng-i surh u sipid: Aklı kızıllu beñiz (13) ahlâk-ı hamîdenüñ i' tidâline ve tab' ve mizâcuñ istikâmetine (14) delâlet ider. (...) Reng-i surh-ı şâfi: Şâfi kızıl beñiz siyâsete (15) delîldür (218a).

Hastalık göstergesi olmayan sarı beniz, kötü huyluluğa ve geçimsizliğe işaret eder. Karaya çalan sarı ten rengi, kötü ahlaka; esmerlik yani buğday tenli olmak ise zeki ve güzel ahlaklı olmaya işaretir:

Reng-i zerd-i bî-illet: İletsiz şaru beñiz hubş-ı bātına (12) ve nifâka delîldür. (...) Reng-i zerd-i be-siyâhî mâ'il: Karaya mâ'il şaru beñiz (16) ahlâk-ı zemîmeye delâlet ider. Reng-i esmer ya' nî gendüm-gün: (17) Buğday yeñlü beñiz zireklige ve ahlâk-ı hamîdeye delâlet ider (218a).

7.6.5. Boy

Uzun boy, mübarek ve sade tabiatlı olmaya işaretir. Kısa boy; fitne, düşmanlık ve kindarlık alametidir. Orta boy ise zekâ ve itidal sahibi olmanın işaretidir:

El-kâmetu (1) kıadd-i bülend: Uzun boy mübarek olduğına ve sâde tab' (2) olmağa dâlldür. Kıadd-i kütâh: Kısa boy fitne-engizliğe (3) ve kinedâr ve 'adâvetlü olmağa delâlet ider. Kıadd-i miyâne: (4) Orta boy hikmete ve zekâvete ve evşâfda i' tidâl (5) üzre olmağa delîldür (223a-223b).

7.6.6. Boyun

Boynun kısalığı, hile ve hıyanet göstergesidir. Boynun uzun ve ince olması korkaklık ve ahmaklık işaretidir. Boynun yoğunluğu, cehalet ve eğlence düşkünlüğüne alamettir. Orta boyun, karakterin itidaline işaretir:

(9) El-a' nâku gerdem-i kütâh: Kısa boyun mekr ü (10) hıyânete delâlet ider. Gerdem-i bisyâr dırâz u bârîk: Gâyetile (11) uzun ve ince boyun korkaklığa ve hamâkate delîldür. Gerdem-i (12) şıtabr: Yoğun boyun cehâlete ve sefâhate delâlet ider. (13) Gerdem-i mütevassıt: Orta boyun mizâcuñ i' tidâline (14) delîldür (224a).

7.6.7. Burun

Burunun inceliği ve uzunluğu, aceliciliğe ve hoppalığa işaret eder. Burnun yassı olması, akılsızlığa, kibirli olmaya ve şehvete düşkünlüğe delildir. Burun deliğinin bol olması haset ve kin sahibi olmanın göstergesidir. Uzunluk, kısalık, darlık ve bollukta mutedil burunlu olan kişi; akıllı ve anlayış sahibi olur:

(2) El-enfu bīnī dırāz-ı bārīk: Burun ki ince ve uzun (3) ola hıffete ve her işde ivmege delıldür. Bīnī-yi pehn: (4) Yaşşı burun ki aña ‘Arabıce faıas ve şāhibine eıtas dirler. (5) ‘Aklıslzlığa ve tekebbür ve şehvete dāıldür. Fırāhī (6) sūrāh-ı bīnī: Burnuđ deliği bollığı hıķd u ĥasede delıldür. (7) Bīnī mu‘tedil der-dırāzī ve kutāhī ve tengī ve fırāhī: (8) Uzunlıķda ve kısalıķda ve řarlıķda ve bollıķda mu‘tedil (9) olan burun kiyāsete ve ĥavāssuđ şıĥĥatine delıldür (220b).

7.6.8. Çene

Çenenin inceliği; hafifliğe ve hoppalığa, büyüklüğü ise kibirliliğe işaret eder. Olması gerektiği gibi mutedil çene, akıllı ve anlayışlı olmanın delilidir:

Ez-zekānu zenaĥ-ı bārīk: İnce eņek hıffete (8) ve sebüksārlıęa delıldür. Zenaĥ-ı bisyār bozorg: Ğāyetile büyük (9) eņek tekebbüre dāıldür. Zenaĥ-ı mu‘tedil: İ‘tidāl üzre olan (10) eņek ‘aql u fehme delıldür (221a).

7.6.9. Diş

Küçük ve arası açık dişler, zayıf karaktere işaret eder. Uzun büyük dişler şer ve fitne sahibi olmanın alametidir. Büyüklük, küçüklük, darlık ve açıklıķta denk olan dişler güzel söz söylemeye delalet eder. Eğri büğrü ve birbirinin üstünde olan dişler, hileye ve düzensizliğe işarettir:

Es-sinnu dendān-ı küçek ve küşāde: (16) Küçicek diř ki arası açuķ ola niyyetün za‘fına ve bāınuđ (17) süstliğine delıldür. Dendān-ı dırāz-ı bozorg: Uzun büyük diř (1) şerre meyl ve fitne-engizliğe delıldür. Dendān-ı miyāne der-bozorgī (2) ve ĥordī küşādegī ve tengī: Büyüklükde ve küçüklükde (3) ve řarlıķda ve açuķlıķda mu‘tedil olan diř şoğrı ve eyü (4) söylemege delālet ider. Dendānhā-yı kec ve nā-hemvār (5) ve ber-hem uftāde: Eğri büğri birbirinün üzerinde düşmiş (6) dişler mekr ü ĥıleye ve řabi‘atun nā-hemvār ve nā-mevzūnlıęına (7) delıldür (220b-221a).

7.6.10. Et

Yumuşak etli olmak iyi huyluluğa, iri etli olmak aklın ve tabiatın zayıflığına alamettir:

El-luhūmu gūřt-ı nerm: (12) Yumuřak et řab‘uđ leřāfetine delıldür. Gūřt-ı duruřt: (13) İri et yaramaz ĥulķa ve fehmün za‘fına delālet ider (223b).

7.6.11. Göz

Göz uzvu diğer uzuvlardan daha ayrıntılı olarak ele alınır. ‘Alāî, Aristo’nun İskender’e gözle ilgili söylediklerini aktarır. Aristo’nun sözleri şöyledir: “Ey İskender! Gözler, seni neredeyse hiç yanıltmaz. Onlarda senin rızan, gazabın, sevgin, buğzun vardır. En kötü göz, mavi gözdür. En kötü mavi ise turkuaz olandır. Ey İskender! Bil ki göz renkleri farklı şekillerde ele alınır. Bunlardan ilki pörtlek ve çukurlu olup olmadığının belirlenmesi. İkincisi büyük ya da küçüklük derecesi. Üçüncüsü göz kapağının kalın-ince,

düz-yuvarlak, geniş veya dar olması. Dördüncüsü gözün yavaş ya da hızlı hareket ediyor olması. Beşincisi hayvan gözüne benzemesi. Birini süzerken bu dediklerimi uygula ve görünüşüne göre karar ver” (219a).

Gözün çok büyük olması tembelliğe, çok küçük olması hoppalığa, orta boyutta olması ise tez canlılığa delildir:

Çeşm-i bisyār bozorg: Ğāyetile büyük göz kāhil-mizāc (1) olduğına delildir. Çeşm-i bisyār ħord: Ğāyetile küçük göz ħiffete dāldür. Çeşm-i mütevasşıt: Büyüklükde ve (3) küçüklükde mu‘ tedil olan göz sebük-rūhlığa delālet ider. (4) Çeşm-i furū refte der-ğür: Çukura batmış göz mekr ü ħased (5) ve ħile ve fesāda delildir (219a-219b).

Gözün çukura batmış olması hileye ve fesada; yüz üzerine çıkması ise ahlaksızlığa, çabuk öfkelenmeye, çok yemek yemeye, cimriliğe, cahilliğe ve ahmaklığa işaretler:

Çeşm-i furū refte der-ğür: Çukura batmış göz mekr ü ħased (5) ve ħile ve fesāda delildir. Çeşm-i ber-cestē ez-rüy: Yüz üzerine (6) çıkmış göz ki aña cāħize dirler. Ve Farsice birün rüşide (7) demek olur. Bu nev‘ göz ħayāsızlığa ve tiz tiz öykelenmeğe (8) ve çok çok yemek yimeğe ve bahillığe ve nādān ve ahmak olmaya (9) delildir (219b).

Gözleri çabuk açıp kapatmak hileye, geç açıp kapatmak aptallığa işaretler. Gözleri açıp kapatmakta mutedil olmak ise akıl ve anlayışın kuvvetinin göstergesidir:

Çeşm-zeden-i bisyār-ı zūd zūd: Çok çok ve tiz tiz (10) göz açıp örtmek mekr ü ħileye delildir. Çeşm-zeden-i (11) dir dir: Ğiç ğiç göz açıp örtmek eblehliğe ve kem fehm (12) olduğına delildir. Çeşm-i mu‘ tedil der-sür‘ at ve buḡū’: (13) Tiz tiz ve ğiç ğiç açıp örtmekde mu‘ tedil olan göz ‘ aql u (14) fehme dāldür (219b).

Müellif gözlerin şeklinden ve hareketinden sonra, renklerine de değinir. Kara gözlü olmak kuvvetli aşka delalettir. Açık mavi göz, ahlaksız ve öfkeli olmanın göstergesidir. Beyaza meyilli gök renkli göz, korkaklığa ve aptallığa işaretler. Kara olan ancak koyu olmayan göz akıllı olmaya işaret eder. Gök renkli, küçük ve hareketli göz ahlaksız, şehvete düşkün ve hilekâr olmaya işaret eder. Safran sarısına meyilli gök göz, kötü huyluluğa delalet eder. Ela göz, gözlerin en güzelidir ve iyi ahlakı gösterir. Firuze renginde olan çini göz kötü işler yapmaya işaretler:

Çeşm-i bisyār siyāh: Ğāyetile kara göz sevdāya (15) delildir. Çeşm-i ezrak-ı kebūd: Çini göz bī-ħayālığa ve (16) öykeli olmağa delildir. Çeşm-i ki ez-ğāyet-i kebūdī (17) be-sefidī mā’ il bāşed: Bir göz ki ğāyetile gök olup (1) ve aña mā’ il ola ħoraklığa ve eblehliğe delildir. Çeşm-i ki (2) siyāh bāşed ne be-ifrāt: Ğāyetile kara olmayan göz ‘ akla (3) delālet ider. Çeşm-i ki küçek bāşed ve lertzān (4) ve kebūd: Bir göz ki küçek ve ditreyici ve gök ola bī-ħayā (5) ve bī-nāmüşliğa ve mekr ü ħileye ve şehvet-perestliğe (6) dāldür. Çeşm-i ezrak-ı mā’ il be-zerdī za‘ firān reng: (7) Za‘ firān şarullığına mā’ il olan gök göz yaramaz şifatlara (8) delildir. Çeşm-i şehlā: Alaca göz cemī‘ gözlerün eyüsüdür (9) ve ahlāk-ı ħamīdeye dāldür. Çeşm-i sebz-i mānend-i firuze: (10) Yeşil göz ki firuze renginde ola ki Türkçe aña çini göz (11) dirler. Yaramaz şifatlara delildir (219b-220a).

Müellif, şaşı gözlü olmanın maskaralığa işaret ettiğini belirtir. Tek gözlü olmak ise son derece kötüdür. Kişi annesinden tek gözlü doğduysa zamanın deccalidir. Müellif, bütün uzuvların insanın tabiatı hakkında bilgi verdiğini ancak gözün alametlerinin hepsinden çok olduğunu ifade eder (220a).

7.6.12. Gülüş

Çok gülmek ve gülerken elleri birbirine vurmak aklın zayıflığına, hasede ve cimriliğe işaret eder. Kahkahayla gülmek edepsizliğe ve cahilliğe alamettir. Tebessüm etmek; güzel ahlaka ve utanmaya delalettir. Gülmemek ise mizacın zayıflığına ve hastalığa işarettir:

(14) Eḍ-ḍıḥku bisyārī ḥande ve der-ḥālet-i ḥande-zeden (15) deste ber-dest-i dīger veyā ber-zānū-zeden: Çok gülmek (16) ve gülmekte el ele urmaḡ veyā dize urmaḡ ‘aḡluḡ za‘ fina (17) ve ḥasede ve buḡle delīldür. Ḥande-i bülend-i be-āvāz: (1) Ḳahḡahayla gülmek ḡayāsızlığa ve cehle delīldür. Tebessüm (2) ya‘ nī nīm ḡande: Tebessüm tārīḡiyle gülmek ya‘ nī yarım aḡızla gülmek (3) aḡlāḡ-ı ḡaseneye ve şerm ü ḡayāya delīldür. Ḥande nā-kerden: (4) Gülmemek mizācuḡ za‘ fina ve marāza delīldür (223b-224a).

7.6.13. İncik

İnciḡin uzunluḡu, makam sevgisi, kibir ve cömertliğe işarettir. İnciḡin kısalıḡı, hile ve şirretliğe alamettir. Orta incik, cesaret ve cömetliḡin göstergesidir:

Sāḡ-ı dırāz: Uzun incik cāḡuḡ (5) maḡabbetine ve tekebbür ve ‘aḡāya delīldür. Sāḡḡā-yı kūtāḡ: (6) Ḳıḡa incikler mekr ü şirrete delīldür. Sāḡḡā-yı mu‘ tedil: (7) Mu‘ tedil olan incikler şecā‘at ve şehāvete delīldür (224b).

7.6.14. Karın

Karının küçüklüḡü, akla ve zekāya; büyüklüḡü ise hırs ve şehvete delalettir:

El-buḡunu şikem-i kūcek: Küçücek karın (15) fehme ve zirekliğe delālet ider. Şikem-i bozorg: Büyük (16) karın hırşa ve şehvete delīldür (224a).

7.6.15. Kaş

Kaşın çok kıllı olması kedere, uzun olması kibre ve kötü huyluluḡa, burun tarafından ince olması geçimsizliğe, şakak tarafından inceliḡi kibre ve laf vurmaya işarettir:

El-ḡācibu ebrū-yı bisyār mūy: (13) Ḳılı çok kaş ḡam u endūha delīldür. Ebrū-yı dırāz-ı keşide: (14) Çekilmiş uzun kaş tekebbüre ve ḡöd-pesendliğe delīldür. (15) Bārīkī ser-i ebrū-yı ez-cānib-i bīnī: Burun tarafından kaşuḡ (16) inceliḡi muḡāşamata delīldür. Bülendī ser-i ebrū-yı ez-cānib-i şaḡīka: (17) Ṭulun tarafından kaşuḡ yüksekliliḡi tekebbür ve lāf urmaḡa (1) dālldür (218b-219a).

Kaşların arasının açık olması ferah ve mutluluğa; kaşların ince olması iyi huyluluğa ve zekâyâ; kaşın uzunluk, kısalık ve yoğunlukta denk olması ise sıkıntı ve rahatlığın eşit olacağına işaret eder:

Ebrū-yı küşāde: Arası açık kaş ferah ve sürūra (2) delıldür. Ebrū-yı bārık: İnce kaş zekāvete ve behcet (3) ve sürūra ve nefsün leḫāfetine dāıldür. Ebrū-yı mütevassıt: (4) Uzunlukta ve kısalıkta ve yoğunlukta ve incelikte mu‘tedil (5) olan kaş kabz u bastuñ i‘tidāline delıldür (219a).

7.6.16. Kıl

Kişinin kıllarının kalınlığı cesurluğuna, yumuşaklığı ise korkaklığına delalettir. İrilikte orta derecede olan kıl kişinin tabiatının mutedil olmasına işaret eder (217b-218a).

Sırtta çok kıl bulunması kişinin şehvete düşkünlüğüne, boyun ve küreklerde çok kıl bulunması ise cesaret ve aptallığa delalettir. Göğüs ve karında çok kıl bulunması eblehliği gösterir. İnsanın gövdesinde az kıl olması onun yaratılışının güzelliğine ve zekâ sahibi olmasına işarettir (218a).

7.6.17. Kulak

Çok büyük kulak; ömrün uzunluğuna, sert ve tez canlı olmaya işarettir. Çok küçük kulak ise ömrün kısalığına, şerliğe ve haksızlığa alamettir. Çok büyük, kalın ve düşkün olan kulak cahillığe ve kötü huyluluğa delildir. Kulağın kıllı olması; iyi duymaya, cahil olmaya ve anlayışın kıtlığına işaret eder:

El-uznu (14) gūş-ı bozorg: Büyük kulağ ‘ömr uzunluğuna ve tiz ve tündliğe (15) delıldür. Gūş-ı bisyār ḫord: Ğāyetile küçücek kulağ şirrete (16) ve ğadre ve ‘ömrün kısalığına delıldür. Gūş-ı bisyār bozorg-ı (17) ğalız-i uftāde: Ğāyetile büyük kulağ ki kalın ve düşkün ola (1) cehle ve ḫabī‘ atuñ ğilzetine delıldür. Gūş-ı müy dār: (2) Kıllu kulağ sem‘ ün cevdetine ve cehlün keşretine ve fehmün (3) kılletine dāıldür (221b-222a).

Yukarı kalkmış, hayvan kulağına benzeyen kulak uzun ömre ve cömertliğe delalettir. Müellif, bununla ilgili aktardığı latifede İskender’in kulaklarının da böyle olduğunu belirtir. İskender’in kulaklarının şeklini yalnızca dellâkı bilmektedir. Bu sırrı kimseye söyleyemeyen adam, düşünmekten hasta hâle gelir. Karısının tavsiyesi ile sonunda sırrı bir kör kuyuya söyler. Kuyudan çıkan kamışı bir çoban kendisine düdük yapar. Çoban ne zaman düdüğü çalsa “İskender’in kulağı eşek kulağı gibidir.” cümlesi duyulur (222a-223a).

7.6.18. Nefes

Uzun nefes almak yüce himmetli olmaya; kısa nefes almak zayıf tabiatlı olmaya işaret eder:

Nefes-i dırâz: Şoluğı uzun çekmek bülend-himmet (10) olmağa delıldür. Nefes-i kütâh: Şoluğı kışa (11) çekmek bâtinuñ za' fina delıldür (223b).

7.6.19. Parmak

Uzun parmaklar, zeki olmaya işaretir. Kısa parmaklar, aptal tabiatlı olmayı gösterir. Ayanın ve parmakların yumuşaklığı, akıllılığın alametidir:

El-eşabi' u (8) enguštâ-yı dırâz: Uzun parmaklar fehm ü idrâke delıldür. (9) Engušt-ı kütâh: Kısa parmaklar künd tabi' at olduğına (10) delıldür. Kef ve enguštân-ı nerm: Ayanuñ ve parmaklaruñ (11) yumşaklığı ' aql ve idrâke delıldür (224b).

7.6.20. Sakal

İnce sakal, iyi huyluluğa; yuvarlak sakal vakarlı ve tamkinli olmaya işaretir. Çok uzun sakal akılsızlığa; çok kıllı kaba sakal, aptallığa, kötü huyluluğa, kabalığa ve laf vurmaya meyilli olmaya işaret eder:

El-lihyetü meħâsin-i teng (11) Yufka saķal eyü ħulka delâlet ider. Meħâsin-i gird: (12) Degirmi saķal vaķâr u temkine delıldür. Meħâsin-i bisyâr (13) dırâz: Ğâyetile uzun saķal ' aķılsızlığa delıldür. Meħâsin-i (14) bisyâr müy: Çok kıllu saķal ya' nî belmeriş ki Türkice (15) aña kaba saķal diler. Ebleh ve ğalîzü't-tab' olmağa ve ħöd-pesend (16) ve lâf ve gizâf urmağa delâlet ider (221b).

7.6.21. Ses

Sesin yoğunluğu kibir ve akılsızlığın işaretidir. İyi ses, akılsızlığa işaretir. Hızlı hızlı ve yüksek sesle konuşmak cahillik göstergesidir:

El-aşvâtu âvâz-ı şıtabr: (6) Yoğun âvâz tekebbür ve ' aķılsızlığa delıldür. Âvâz-ı ħôs: (7) Eyü âvâz ' aķılsızlığa delıldür. Be-züdi suħan goften ve bülend (8) goften: Tîz tîz söylemek ve çağıra çağıra söylemek (9) ceħle delıldür. Nefes-i dırâz: Şoluğı uzun çekmek bülend-himmet (10) olmağa delıldür (223b).

7.6.22. Sırt

Sırtın yassılığı, arka gövdenin kuvvetine ve kibirli olmaya işaret eder. Sırtın bükülmüş olması, iyi fikirli ve zeki olmanın alametidir. Kürek kemiğinin yassılığı aptallığa işaret eder. Müellif bununla ilgili bir de hadis aktarır:

Ez-zuhûru puşt-ı pehn: (17) Yatsu arka gövdenüñ kuvvetine ve tekebbür ve ğazaba delâlet ider. (1) Puşt-ı ħamîde: Bükülmüş arka eyü fikre ve zekâvete delıldür. (2) El-ektâfu kitf-i

pehn: Yatsu kürek hamâkate (3) delîldür. Kâle ‘aleyhi’s-şalavatu ve’s-selâm “İnneke [H 154a] le-‘arîzu’l-kafâ’i kinâyeten (4) ‘ani’l-hamâkati”⁵⁸ (224a-224b).

7.6.23. Tırnak

Beyaz tırnaklar çok beğenilmiştir. Zekâyaya delalet eder. Ayıplı tırnaklar ise kötü ahlaka işaret eder:

Nâhun-ı sifid: Aq dırnaq (12) gâyetile begenilmiştir. Ve zekâvete delîldür. Nâhunhâ-yı ma‘yüb: (13) ‘Ayblu dırnaqlar yaramaz ahlâka delîldür (224b).

7.6.24. Yüz

Yüzün çok etli olması tembellik ve cahillik alametidir. Yanakların etli olması tabiatın ve huyların bulanıklığına işaret eder. Yüzün az etli olması; zekâyaya, anlayışa ve işlerde özenli olmaya delalettir. Çok yuvarlak olan yüz aptallığa, çok uzun yüz öfkeli olmaya işaret eder. Çok büyük yüz tembelliğe; çok küçük yüz hafifliğe, cahilliğe, dalkavukluğa göstergedir:

El-vechü rüy-ı pür-güş: (17) Çok etli yüz kâhilliğe ve câhilliğe delâlet ider. (1) Bisyârî güş bed u güne-i rüy: Yaşakları etli olucaq (2) şab‘uñ tireliğine ve havâssuñ bulanıklığına delâlet ider. (3) Rüyî ki ber-güş-ı endek bâşed: Eti az olan yüz zireklige (4) ve fehme ve her işde ihtimâm üzre olmağa dâldür. Rüy-ı (5) bisyâr gird: Gâyetile degirmi yüz belâhata delîldür. (6) Rüy-ı bisyâr dırâz: Gâyetile uzun yüz öykelü olmağa (7) dâldür. Rüy-ı bisyâr bozorg: Gâyetile büyük yüz kâhilliğe (8) delîldür. Rüy-ı bisyâr hord: Gâyetile küçücek yüz hiffete (9) ve sebüksârlığa ve câhil ve çâblüs olmağa delâlet ider (221a-221b).

Büyükükte, küçükükte, uzunlukta, yuvarlaklıkta, etli olmakta mutedil olan yüz; iyi işler yapmaya ve güzel ahlak sahibi olmaya işaret eder:

İ‘tidâl-i rüy der-bozorgî ve küçegî ve dırâzî ve girdî ve bisyâr (11) ve endegî küşet: Büyükükte ve küçüceklikte ve uzunlukta (12) ve degirmilikte ve etli ve etsiz olmağa mu‘tedil olan yüz (13) ef‘âl-i hamîdeye ve aqvâl-i pesendîdeye dâldür (221b).

8. Ülkeler ve Şehirler

8.1. Ülkeler

8.1.1. Arabistan

Asya ile Afrika arasında yer alan dünyanın en büyük yarımadalarından biridir. Hz. Muhammed’in Arabistan’da doğması, İslamiyet’in dünyaya bu bölgeden yayılması açısından insanlık tarihi için önemli bir merkezdir (Büyükcoşkun, 1991: 3, 248). Esere

⁵⁸ Efendimiz (s.a.v.) aptallıktan kinaye ederek “Sen biraz yassı kafalısın.” demiştir. Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

göre Hz. Süleymân Arabistan'da hüküm sürer (162a). Yezdecird oğlu Behrâm'ı eğitimi için Arabistan'a gönderir (236b). Behrâm babasının yanına geri döndüğünde babasının yaptıklarından hoşlanmayıp Arabistan'a geri döner (238a).

8.1.2. Azerbaycan

Günümüzde Asya'nın güneyinde, Türkiye'nin doğusunda yer alan bir ülkedir (Buniyatov, 1991: 4, 317). Esere göre Behrâm-ı Gûr Mâverâünnehir halkıyla savaşı bırakıp anlaştıktan sonra Azerbaycan'a yerleşir. Behrâm'ın tahtı bu ülkededir (241a-241b). Pîrûz b. Yezdecird Hem-Râm adlı şehri Azerbaycan'ın sınırına yaptırır (244b), Nûşîrevân Azerbaycan'da bir şehir inşa ettirir (262b). Kayser, Pervîz b. Hürmüz'e destek amacıyla askerlerini Azerbaycan'a gönderir (264b).

8.1.3. Bahreyn

Bahreyn sözcüğü Arapçada iki deniz anlamına gelir. Bahreyn Basra Körfezi'nde bulunan otuz beş adadan oluşmuş bir ülkedir (Bilge, 1991b: 4, 492). Eserde Erdeşîr-i Sâsân'ın Yemen'i alması üzerine Yemen halkının bir kısmının Bahreyn'e geçtiği ifade edilir. Bu sırada Yemen Padişahı Madî b. Kîreb b. Tübbe'dir. Erdeşîr Bahreyn'i de alıp idaresini Cüdeymete b. Ebreş'e verir (227b). Nûşîrevân döneminde bir kadın Nûşîrevân'a gelerek Madî b. Kîreb'in mirasçısı olduğunu ve Bahreyn'in Madî'nin hakkı olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Nûşîrevân Bahreyn'i Zebâ binti Amr adlı bu kadına verir (228a). Erdeşîr-i Sâsân'ın yaptırdığı Medînetü'l-Hatt şehri Bahreyn'dedir (228b). Şâbûr-ı Zülektâf döneminde Arap askerlerinin Acem memleketine saldırması üzerine Abdülkays'ın evladı gemiyle Bahreyn'den Fars vilayetine geçer (231a). Bahreyn, Nûşîrevân'ın hüküm sürdüğü bölgelerden biridir (256b).

8.1.4. Çin (Çin ü Maçîn)

Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin bulunduğu bölgedir. Eserde bir nükte; kulakları duymayan Çin Padişahı'nın bir sıkıntısı olan kişilerin kendisinin yanına gelirken kırmızı renkte kıyafet giymesini istediği, kulağı duymasa da adaleti sağlamak için gösterdiği çaba anlatılır (101b). Müellif, Çin padişahına "Fağfûr" adının verildiğini ifade eder (226a). Kâdî ağacının Çin'de çok bulunduğu ve Çin hükümdarlarının mektuplarını bu ağacın yaprağına yazdığı kaydedilir (252b). Nûşîrevân'ın Behrâm-Küşâm adlı bağında bir araya geldiği hükümdarlar arasında Çin Fağfûru da vardır (281a).

Maçîn, Çin'in güney bölgesinin adıdır (Pala, 2009: 293). Eserde İskender'in Mülûk-i Tavâif'i ortadan kaldırdıktan sonra bu bölgeye sefer düzenlediği söylenir (225a).

8.1.5. Ermen

Günümüzde Türkiye'nin kuzeydoğusunda bulunan Ermenistan ülkesinin bulunduğu bölge için metinde Ermen ifadesi kullanılmıştır. Müellif, Nûşîrevân'ın fethettiği bölgeler arasında Ermen'i de sayar (255b).

8.1.6. Ermeniyye

İslam tarihi kaynaklarında Ermenilerin yaşadıkları bölgeyi kastetmek için kullanılan tabirdir. Ancak bu tabir Ermenilerin yaşadığı bölgeden daha geniş bir coğrafyayı işaret eder. "İslam coğrafyacıları Ermeniye tarifi için farklı yerler zikretmektedirler. Ebû Ubeyd el-Bekrî, Ermeniye içinde Arran, Cürzan (Gürcistan), en-Neşa (Nahçıvan), Ahlat, Debil (Dvin), Sirac, Cerdebil, Sisecan, Erciş ve Babülebvâb gibi yerleri zikretmektedir. Bazı kaynaklarda Ermeniye olarak Ahlat kaydedilmekte, Belencer, Ermeniye beldelerinden bir yer olarak gösterilmektedir. "İrminiye" maddesinde, büyük ve küçük olmak üzere iki Ermeniye'nin bulunduğunu belirten Yâkût el-Hamevî, Büyük Ermeniye'nin bir yönden Berzea'dan Babülebvâb'a, diğer yönden Anadolu'ya kadar olan yerler, diğer bir görüşe göre ise Ahlat ve çevresi olduğunu, Küçük Ermeniye'nin ise Tiflis ve çevresi olduğuna dair bir görüşün de bulunduğunu kaydetmektedir" (Gümüş, 2014: 1, 208). Eserde Ermeniyye, Behrâm b. Behrâm'ın yaşadığı yer olarak zikredilir (263b-264a). Pervîz b. Hürmüz babası Hürmüz b. Nûşîrevân'ın ölümünden sonra Ermeniyye'ye giderek Ermeniyye'yi Behrâm'dan alır (264b). Abbâsî Halifesi Me'mûn'un vali tayin ettiği illerden biri Ermeniyye'dir (297a). Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd Ermeniyye'ye Abdullâh b. Mâlik'i vali olarak atar (342a-342b).

8.1.7. Fars

Fars sözcüğü Pars kelimesinin Arapça biçimidir. Günümüzde İran'da bulunan bir eyaletin adıdır. Batı literatüründe "Persia" biçiminde kullanılan kelimeyle tüm İran coğrafyası kastedilir (Heyat, 1995: 12, 174). Eserde Fars günümüzde olduğu gibi İran'da bulunan bir vilayet için kullanılır. Eserin İran tarihine ayrılan bir bölümü olması dolayısıyla Fars adı sıkça zikredilir. Fars vilayeti halkının bilginliği ile tanınır. Hz. Ali Fars ulularına Fars melikleri arasında en güzel huylu olanın kim olduğunu sorar. Fars

uluları “Nûşîrevân ve Erdeşîr” cevabını verir (114a). İskender Irak ve Bâbil’i harap ettikten sonra Fars’a gelir. Halkının bilgeliği dolayısıyla bu bölgeye zarar vermeden Aristo’ya danışır. Aristo’nun ona iyi muamele etmesini tavsiye etmesi üzerine Fars’a zarar vermez (182a). Fars Cemşîd’in karargâhıdır (157a). Dârâb’ın annesi burada vefat eder (173b). Müellif Fars padişahlarına “Hâkân” adı verildiğini kaydeder (226a). Erdeşîr Fars vilayetini Erdevân’ın elinden alır. Burada şehirler yaptırır (227b-2228b). Şâbûr b. Erdeşîr de burada kendi adıyla bir şehir yaptırır (231b). Şâbûr-ı Zülektâf devrinde Arap melikleri ve Rûm Meliki Fars vilayetine zarar verir (231b-234b). Behrâm b. Yezdecird babasının tahtını Fars ulularından talep eder (238a). Pîrûz’un hazinesi Fars’tadır (248b). Nûşîrevân’ın hüküm sürdüğü bölgelerden biri Fars’tır (256b). Pervîz b. Hürmüz Behrâm Çûbîn’le mücadelesinde Fars’ı Behrâm’ın elinden alır (264b). Yakûb b. Leys Mutemedun-Billâh döneminde Fars bölgesinde hâkimdir (312b).

8.1.8. Hindistan (Hind)

Günümüzde Asya’nın güneyinde geniş topraklar üzerinde bulunan ve cumhuriyetle yönetilen bir ülkedir. Hindistan (Hindûsitân) adı Farsça “Hint ülkesi” anlamındadır (Ahmad, 1998: 18, 73). Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Hindistan eserde Hindûstan ve Hind adlarıyla zikredilir. Tahmûras Hindûstân dağlarına Keslek şehrini yaptırır (155a). Behrâm b. Yezdecird Hindistan’a giderek burada okçulukla şöhret kazanır. Behrâm’ın gittiği dönemde Hindistan’da okçuluk ve at üzerinde savaşma bilinmemektedir (241b-243a). *Kelîle ve Dimne* ile *Satranç* kitapları Nûşîrevân’a Hindûstân’dan hediye gelir (252a). Eserde Hindistan mekân olarak sıkça anılmıştır (194a, 195a, 196b, 197a, 197b, 199a, 200a, 200b, 201a, 206b, 207a, 207b, 215a, 215b, 216a, 241b, 242a, 242b, 243a, 525, 523a, 255a, 255b, 279a, 279b, 281a, 349b).

8.1.9. Hind ü Sind

Sind, Hindistan’ın alt kıtasında bulunan tarihî bir bölgedir. Günümüzde ise Pakistan’da bulunan bir eyaletin adıdır (Özcan, 2009: 37, 242). Eserde Sind Hindistan’la birlikte “Hind ü Sind” şeklinde kullanılmıştır. Behmen b. İsfendiyâr Hind ü Sind’de hüküm sürerken halkın isyan etmesi üzerine Uhşûnûş’u bölgeye göndermiş ve yeniden hâkimiyet sağlamıştır (171a). İskender-i Yunanî, Mısır’dan sonra Hind ü Sind’e yönelmiş ve orayı fethetmiştir (188b). Nûşîrevân Medâin’de iken Hind ü Sind’e sefer düzenlemeyi düşünmüş ancak oranın beylerinin haracı kabul etmesi üzerine vazgeçmiştir. Hind ü Sind bölgesi Nûşîrevân’ın hüküm sürdüğü bölgelerden biridir (255b, 256b).

8.1.10. Irak

Günümüzde kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Suudi Arabistan ve Kuveyt, batıda Ürdün ve Suriye ile komşu Orta Doğu İslam ülkesidir (Akkan, 1999: 19, 83). Esere göre, Efrîdûn Irak'ı oğlu Îrec'e verir (159a). Luhrâsep Irak'u Buhtunnasr'a verir. Buhtunnasr Irak'ı harap eder (166a, 167b). Küstâsep Irak'ı Buhtunnasr'ın elinden alıp Kevers'e verir (168a). Behmen Irak'ı oğlu Uhşûnûş'a verir (171a). İskender Irak'ı harap eder (182a). Mülûk-i Tavâif döneminde Irak'a Yunanlılar hükmeder (225b). Şâbûr b. Erdeşîr Irak'a Şâbûr adlı bir şehir yaptırır (229a). Behrâm-ı Gûr Irak'a hükmeder (243a). Nûşîrevân Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem'de hüküm sürer (256b). Mu'âviye Ziyâd'ı Irak'ta vali olarak görevlendirir (293a). Yakûb b. Leys vali olunca Irak'a kasteder (312b). Abdullâh b. Mâlik, Yahyâ b. Bermekî ile aralarında elçilik eden kişiyi Irak-ı Bağdat'a gönderir (345a).

8.1.11. İran

İran Orta Doğu ile Orta Asya'nın arasında bulunan geniş düzlüğe kurulmuş bir ülkedir (Hourcade, 2000: 22, 392). İran'da İslam ordularının ülkeyi fethine kadar Ahamenîler, Partlar, Sâsânîler hüküm sürer. İran Hz. Ömer'in halifeliği döneminde İslam orduları tarafından fethedilir (Naskali, 2000: 22, 394-395). Daha sonra Emevîler, Abbâsîler, Tâhirîler, Saffârîler, Büveyhîler, Selçuklular, İlhanlılar, Safevîler gibi çok sayıda devlet İran'da hüküm sürmüştür (Özgüdenli, 2000: 22, 395-400). Günümüzde İran'da İran İslam Cumhuriyeti devleti vardır. Eserde İran Zev b. Tahmâsp döneminde halkın Zev'e biat etmesi ve Zev'in Efrasiyâb'ı İran'dan çıkarması dolayısıyla anılır (161a).

8.1.12. Mısır

Mısır büyük bölümü Afrika'da, küçük bir kısmı ise Asya'da yer alan bir ülkedir. Batısında Libya, güneyinde Sudan, kuzeydoğusunda İsrâil, kuzeyinde Akdeniz ve doğusunda Kızıldeniz bulunur. Mısır'ın tarihi M.Ö. 3000 yılına kadar uzanır. Mısır M.Ö. 332 yılında İskender-i Yunanî'nin hâkimiyeti altına girer. İskender'den sonra Mısır'a Ptolemaioslar hâkim olur. Mısır daha sonra Bizans'ın topraklarına katılır. Bizans hâkimiyeti sırasında, ülke Sâsânîler tarafından ele geçirilse de bu durum kısa sürmüştür. İslam ordularının Mısır'ı fethinden sonra ülke sırasıyla Emevîler, Abbâsîler, Tolunoğulları, Eyyûbîler, Memlûkler ve Osmanlılar'ın yönetimi altında bulunur. Günümüzde Mısır'da Mısır Arap Cumhuriyeti vardır (Avcı, 2004b: 29, 557-559;

Doğaner, 2004: 29, 553; Grgn, 2004: 29, 555-557). Esere göre Buhtunnasr'ın serbest bıraktığı İsrâiloğulları Hz. Üzeyr tarafından Mısır'a yönlendirilir. İsrâiloğulları, Mısır Meliki'ne sığınır, Buhtunnasr bu durumdan rahatsız olup Mısır Meliki'ni öldürür (166b). Mısır Buhtunnasr'ın harap ettiği ÷lkelerden biridir (167b). Behmen b. İsfendiyâr Buhtunnasr'ın ölümünden sonra Mısır'ı Dârnûş'a verir (171a). İskender-i Yunanî İskenderiyye'yi inşa ettikten sonra Mısır'a yönelir. Seksen beş parça şehirden oluşan Mısır'ı fetheder. Müellif İskender'in fethi sırasında Mısır'da Kıptî, Yunanî, İmlikî gibi farklı halkların yaşadığını kaydeder (185b-186a, 188a). İskender zamanında Mısır'da yaşayan beşinci kâhin sayesinde Mısır halkının vahşi hayvanların ve kuşların etiyle doyduğu ifade edilir (187a). İskender, zamanında Mısır'da yaşayan altıncı kâhinin yaptığı akçenin Beni Ümeyye zamanında Mısır hazinesinden çıktığı kaydedilir (187b). Yedinci kâhinin yaptığı tablin da Salâhuddîn Yûsuf b. Eyyûbî zamanında bulunduğu ifade edilir (188a). İskender'den sonra Yûgûş da Mısır'a hükmeder (226a). Eserde Mısır Nûşîrevân'ın hükmettiği bölgeler arasında sayılır (256b). Abbâsî Halifesi Me'mûn'un vali gönderdiği dört bölgeden biri Mısır'dır (297a). Abdülazîz b. Mervân'ın Mısır'a hâkim olduğu dönemde Mısır'da doğan erkek çocuklara onun adı verilir (347b-348a).

8.1.13. Rûm

Romaio kelimesinin Arapçaya geçmiş hâlidir. Romaio "Romalı, Roma'ya mensup" anlamına gelir. Arap-İslam kaynaklarında Rûm kelimesi Romalılar, Bizanslılar ve İslam hâkimiyetindeki bölgelerde yaşayan Rûmlar için kullanılmıştır. Rûm kelimesi ayrıca Roma, Bizans ve Anadolu topraklarını belirten bir isimdir (Avcı, 2008: 35, 222). Esere göre Efrîdûm Rûm diyarını oğlu Selm'e verir (159a). Menûçîhr b. İrec Rûm diyarını ele geçirip Fırat Nehri'nin suyunu buradan Bâbil'e akıtır (159b). Hânî Rûm tarafına gazaya gider (172b). Müellif, Dârâb döneminde Rûm vilayetine "Yunan" adı verildiğini kaydeder. Feylekûs ve oğlu İskender Rûm padişahlarıdır (173b). Erdeşîr Erdavân'ın kızını kandırarak Rûm vilayetini ele geçirir (227b). Şâbûr b. Erdeşîr, Nasîbîn Kalesi'nden defineleri aldıktan sonra Rûm tarafına geçer (229a). Şâbûr-ı Zülektâf Irak'tan sonra Rûm'a geçer (232a).

8.1.14. Türkistan

Tarihte Orta Asya'nın büyük kısmı için Türkistan adı kullanılmıştır. Bu adı ilk kez İranlıların daha sonra da Arapların Türklerin yaşadığı bölgeyi belirtmek amacıyla kullandığı bilinmektedir. Günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer Türk

gruplarından oluşan halkın yaşadığı Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki bölgeye bu ad verilir (Taşağıl, 2012: 41, 556). Eserde, Efrîdûn oğlu Tûr'a Türkistan'ı verir (159a). Tahmâsp b. Menûçîhr Türkistan'a kaçar (160b). Zev b. Tahmâsp Efrâsiyâb'ı Türkistan'a sürer (161a). Keykâvus b. Keykubâd Türkistan'da hüküm sürer (161b). Keyhüsrev'in Tûs komutasındaki ordusu Efrâsiyâb'la savaşmak üzere Türkistan'a ulaşır. Keyhüsrev Türkistan'ı ele geçirir ve burada kendi adına sikke bastırır (164b, 165a) Luhrâsep Türkistan'ı taht edinir (166a). İskender, Semerkand şehrini Türkistan'da inşa eder (183a). Türkistan Nûşîrevân'ın hüküm sürdüğü bölgelerden biridir (256b). Hürmüz b. Nûşîrevân'a Türkistan Padişahı asker çeker (263a-264a). Yezdecird b. Pervîz Türkistan'a kaçar (267a).

8.1.15. Umman (Uman)

Umman Arap yarımadasının güneydoğusunda bulunan bir ülkedir. Ülke tarih boyunca Himyeriler, Farslar, Araplar Emevîler, Abbâsîler, İbazîler, Büveyhîler, Selçuklular, Nebhaniler ve Salgurlular gibi farklı devletlerin hâkimiyetine girmiştir (Bilge, 2012: 42, 140-141). Eserde, Umman Nûşîrevân'ın hükmettiği bölgelerden biri olması dolayısıyla anılır (256b).

8.1.16. Yemen

Günümüzde Arap yarımadasının güneyinde bulunan bir ülkedir. Kızıldeniz'e ve Hint Okyanusu'nda bulunan Aden Körfezi'ne kıyısı vardır. Doğuda Umman, kuzeyde ise Suudi Arabistan ile komşudur. Bâbülmendep Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılır (Kurt, 2013: 43, 400). Esere göre Efrîdûn Yemen'i oğlu İrec'e verir (159a). Hz. Süleymân'ın hüküm sürdüğü yerlerden biri Yemen'dir (162a). Efrâsiyâb'a galip gelen Keykâvus Yemen'e gider (164a). Luhrâsep Yemen'i Buhtunnasr'a verir (166a). İskender devrinde Yemen'e Yunanlılar hükmeder (225b). Erdeşîr, Horasan'ı aldıktan sonra Yemen'e gelip Yemen'i alır (228a). Yemen, Nûşîrevân'ın hükmettiği bölgedendir (257a).

8.2. Şehirler

8.2.1. Aden

Günümüzde Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin başkentidir. Aden aynı zamanda tarihî bir limandır. Tarihi M.Ö. 4000 yıllarına kadar uzanır (Bilge, 1988: 1,367). Eserde, Aden Nûşîrevân'ın fetihleri arasında bir süre kaldığı yer olarak zikredilir (254b).

8.2.2. Ahvâz

Güneybatı İran'da bulunan Huzistan eyaletinin merkezidir (Bilge, 1989: 2, 192). Eserde Buhtunnasr, Şâbûr b. Erdeşîr ve Behrâm-ı Gûr'un bu bölgede hüküm sürmesi dolayısıyla zikredilir (166a, 228a, 228b, 233a, 234a, 234b, 238a, 238b).

8.2.3. Âmid

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Diyarbakır'ın İslami dönemde kullanılan adıdır. Şehrin eski adı Amida'dır. Ancak kelimenin kökeni ve anlamıyla ilgili rivayetler olsa da Amida'nın anlamı bilinmez. İslami dönemde Amida adı Âmid şeklini alır. Osmanlılar döneminde bölgeden Kara Âmid şeklinde de söz edilir (Göyünç, 1994: 9, 464). Eserde, Âmid'in Kubâd b. Pîrûz tarafından fethedildiği ve bölge halkının Ucân şehrine taşındığı kaydedilir (250a).

8.2.4. Âmul

Âmul adını taşıyan iki şehir vardır. Bunlardan biri günümüzde Türkmenistan'da yer alır. Bugünkü adı Çârçûy'dur. Ortaçağda adı Âmûye veya Amu olan şehir Ârîlerden önceki Amard kavmine bağlı olarak Âmul adını alır. Dört ırmak anlamına gelen bugünkü adını Timurlular devrinde alır (Budak, 1993: 8, 224). Âmul adını taşıyan ikinci şehir günümüzde İran'da bulunur. Eskiden Taberistan'a bağlı olan şehrin bugünkü adı Mâzenderan'dır. Şehir Hazar Denizi'nin 19 km güneyinde Herhâz nehrinin iki kıyısında kurulmuştur. İbn İsfendiyâr'a göre Belh Sultanı Fîrûz'un eşi Âmüle Hatun, Hamdullah Müstevfi'ye göre ise Melik Tahmûras tarafından kurulmuştur (Bilge, 1991: 3, 99). Eserde, Âmul Tahmûras tarafından kurulan şehirler arasında zikredilir (155a).

8.2.5. Antakiyye

Antakya bölgesi "Kızıldeniz'den başlayan Şeria Nehri yatağı ve Âsi Nehri yatağı ile Güney Anadolu'ya uzanan çöküntüde Âsi Nehri kıyısında, denizden 440 m. yüksekliğindeki Habîbüneccâr dağının eteklerinde yer alır. İslam öncesi dönemde Antiochia olarak geçen şehrin ismi İslami dönemde Antakiyye şekline dönüşerek bugüne ulaşmıştır" (Sahillioğlu, 1991: 3, 228). Tarih boyunca pek çok devlete ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İslam öncesi dönemde 540 yılında Nûşîrevân tarafından ele geçirilmiş ve yağmalanmıştır. Nûşîrevân Antakiyye halkını İran'a göç etmeye zorlamıştır (Sahillioğlu, 1991: 3, 229). Antakiyye eserde Nûşîrevân'ın burayı fethetmesi dolayısıyla anılır. Müellif, Nûşîrevân'ın Antakiyye'ye gaza düzenlediğini halkı esir ederek

Medâin’de bulunan -Antakiyye’ye denk bir şehir olan- Rûmiyye şehrine gönderdiğini ifade eder (254b).

8.2.6. Bâbil

Bağdat’ın aşağısında bulunan İlk Çağ’dan kalma bir şehirdir (Pala, 2009: 51). Bâbil tarih boyunca önemli bir merkez olmuş ve devletler arasında el değiştirmiştir. Esere göre Dahhâk’ın tahtı Bâbil’dedir (157b). Menûçîhr b. Îrec Fırat Nehri’ni Bâbil’e akıtır (159b). Zev b. Tahmâsp Bâbil’de ortaya çıkar (160a). Buhtunnasr Bâbil’e geldiğinde Küstâsep, babası Luhrâsep yerine tahta çıkar (167b). Behmen Bâbil’i önce Buhtunnasr’a daha sonra da Uhşûnûş’a verir (170b-171a). Hânî Bâbil’e fetih maksadıyla sefer düzenler (172b). İskender Bâbil’i harap eder (228a). Nûşîrevân’ın fethettiği bölgelerden biri de Bâbil’dir (255a).

8.2.7. Bâbülevbâb

Hazar Denizi kıyısındaki bir şehirdir (Planhol, 1998: 17, 110). Eserde Nûşîrevân tarafından inşa edilmesi dolayısıyla zikredilir. Nûşîrevân şehrin hisarını denizin içine yaptırmıştır. Hisar zamanla yerleşmiş, yer zeminine oturmuştur. Müellif, *Mes’ûdi Târîhi*’ne göre hisarın uzunluğunun bir mil olduğunu, hisarın miladi 332 yılına kadar ayakta kaldığını kaydeder. Kara yoluyla hisarın uzunluğu Cebel-i Feth’e kadar bir mil ve kırk fersaktır, hisar Taberistan’a kadar uzanır (255b-256a).

8.2.8. Bâdiye

Bâdiye kelimesi çöl, sahra anlamına gelir (Kubbealtı Lugati, E.T. 05.06.2020). Aynı zamanda Suriye’de Bâdiye ve Bâdiyetüşşâm adlı çöl bölgeleri bulunur (Şahin, 2009: 17, 545). Eserde Bâdiye Mülûk-i Tavâif döneminde Yunanlıların elinde bulunan bölgeler arasında sayılır (225b). Bâdiye Nûşîrevân’ın hüküm sürdüğü şehirlerden biridir (256b). Ömer b. Abdülazîz zamanında yaşanan kıtlıkta Bâdiye halkı Ömer b. Abdülazîz’den yardım istemeye gelir (284a).

8.2.9. Bağdat

Günümüzde Irak’ın başkenti ve en büyük şehridir. Diclenin iki tarafına kurulmuş olan Bağdat, Abbâsî Devleti’ne dolayısıyla İslam âlemine başkentlik yapmıştır. Bağdat XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti idaresine girmiştir (Pala, 2009: 54). Eserde Bağdat’ın eski adının Medînetü’l-Atîka olduğu kaydedilir (161b). Efrîdûn’un oğlu Îrec’e verdiği şehirlerden biri Bağdat’tır (159a). Bağdat’ı Zev büyütmüş ve burada üç şehir inşa

eder (161b). Dicle Nehri, Bağdat'ın arasından geçer (231a). Abdullâh b. Mâlik'in vekili Bağdat'tadır (343a).

8.2.10. Belh

Günümüzde Afganistan'ın kuzeyinde bulunan bir şehirdir. İslam kültür ve medeniyeti için önemli bir merkezdir. Kuruluşu ile ilgili çeşitli rivayetler vardır:

Bunlardan bazılarına göre bu şehri İran yaratılış efsanelerinde geçen Keyümers yaptırmaya başlamış, efsanevî hükümdarların üçüncüsü olan Tahmûras tamamlamıştır. Bir rivayete göre de Belh yine efsanevî hükümdarlardan olan Menûçihir b. Êrec tarafından yaptırılmıştır. Belh'in bir süre Turan Hükümdarı Efrâsiyâb'ın başşehri olduğu da rivayet edilir (Yazıcı, 1992: 5, 410).

Eserde, Belh'in Keyümers tarafından kuruluşu anlatılır. Müellif Belh'ten eski şehir olmadığını kuruluşuyla ilgili farklı görüşler olduğunu, doğru bilginin *Taberî Târîhi*'nde yer aldığını ifade eder:

Şöyle rivâyet iderler (7) ki Keyümers'ün esliha kısmından bir deste çöp ya' nî (8) kötek ve bir felâhan ya' nî şapanı vardı. Ve Hakk Te' âlä'nuñ (9) ism-i şerîfini ol şapana ve ol deste çöpe yazmıştı. (10) Ve anuñ berekâtinden cinnileri Demâvend Tağı'ndan (11) sürdü. Ve dîvlerden otuz dîvi tutup bend buyurdu. (12) Şoñra mañbûs olan dîvler itâ' at itdiler. Ve (13) Keyümers anlara Demâvend havâlisinde bir şehir yapdurdı. (14) Ve aña Belh tesmiye eyledi. Ve Belh'den kadîm şehir yokdur. (15) Egerçi ki ba'zılar buyurmuşlardır ki: "Belh Luhrâsep binâ (16) itmişdür." Ammâ Muhammed Cerîr Taberî Târîh'inde buyurur ki (17) şahîh budur ki: "Belh Keyümers'ün binâsıdır. Ammâ (1) şoñra gelen her pādşâh bir miqdâr arturup büyütmişler" (149b-150a).

Keyümers'in torunu Sâ'il'in mezarı Belh Dağı'ndadır (152a). Keykâvus b. Keykubâd Belh'i kendisine taht edinmiştir (162b).

8.2.11. Cend

Cend, günümüzde Kazakistan'da bulunan Siriderya kıyısında bugün mevcut olmayan tarihî bir şehirdir (Özaydın, 1993: 7, 359). Eserde bu şehirde bulunan Cend Kalesi dolayısıyla zikredilir (234b).

8.2.12. Cezîre

İslam coğrafyacılarının Yukarı Mezopotamya bölgesine verdikleri addır. Bölge tarihi boyunca Emevîler, Abbâsîler, Tolunoğulları, Selçuklular, Eyyübîler, İlhanlılar, Memlükler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar gibi farklı devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir (Şeşen, 1993: 7, 509-511). Eserde, Cezîre Dârâ b. Dârâb tarafından Diyarbakır'da inşa edilen bir şehir olarak anılır. Dârâ şehri inşa ettikten sonra Feylekûs'a verir (174b). Cezîre, Musul ve Şam'ın arasında yer alır (178b). Mülûk-

i Tavâif döneminde Yunanlıların Dicle'den başlayan topraklarının sınırları Cezîre'ye kadar uzanır (225b). Cezîre, Nûşîrevân'ın hüküm sürdüğü şehirlerden biridir (256b).

8.2.13. Cürcân

Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan tarihî bir şehirdir. Cürcân isminin aslı Farsça Gürgân'dır. (Kurtuluş, 1993: 8, 131). Esere göre Yezdecird b. Behrâm Medâin'den sonra Cürcân'a uğrar (236a). Pîrûz b. Yezdecird, burada Rûşen Pîrûz adlı şehri inşa ettirir (244b). Cürcân, Nûşîrevân'ın fethettiği bölgelerden biridir (255a).

8.2.14. Dûmetülcendel

Günümüzde Arabistan'ın kuzeyinde bulunan eski bir ticaret merkezidir (Güner, 1994: 10, 1). Eserde İskender-i Yunani'nin öldüğü yer olarak zikredilir (225a).

8.2.15. el-'Alâ, es-Sutâ, es-Sugrâ

Esere göre Zev b. Tahmâsp'ın Bağdat'a inşa ettiği şehirlerdir (161b).

8.2.16. Hazar

Asya kıtasında bulunan bir denizdir. Batısında Kafkasya güneyinde Elburz dağları bulunur. Doğusunda Batı Türkistan, kuzeyinde Doğu Avrupa yer alır (Erinç, 1998: 17, 108). Eserde, Hazar'ın Hazar Denizi'nin bulunduğu bölge için kullanıldığı kanaatindeyiz. Müellif, Hazar'ı Nûşîrevân'ın fethettiği bölgeler arasında sayar (255b).

8.2.17. Hem-Râm Pîrûz

Pîrûz b. Yezdecird tarafından Azerbaycan sınırında inşa edilen şehirdir (244b).

8.2.18. Heyâtıla

Heyâtıla, Azerbaycan ve İrminîye hükümdarlarına verilen unvandır (Mücmelü't-Tevârih ve Zehebî'den aktaran Özaydın, 2012: 42, 163). Eserde müellif "heyâtıla" sözcüğünün "heytala" sözcüğünün çoğulu olduğunu ifade eder. Ehl-i Buhârâ'nın kuvvetli kişilere "heytal" dediğini belirtir. Pîrûz b. Yezdecird, o bölgede yaşayan cesur bir kavmin "Heyâtıla" adıyla anıldığını kaydeder. Heyâtıla'nın padişahının adı Haşûr'dur. Eserde Heyâtıla, Pîrûz b. Yezdecird'in Heyâtıla Pasişahı Haşûr'dan yardım istemesi münasebetiyle anılır (244a-244b). Haşûr ve Pîrûz'un arasının bozulması üzerine iki taraf savaşır. Savaştan sonra köylere çekilen taraflar, Heyâtıla sınırına bir minare yaptırır. Bu minare Acem ve Heyâtıla arasında sınır kabul edilir. Pîrûz anlaşmayı bozunca öldürülür. Heyâtıla Haşûr'da kalır (244b-248b). Daha sonra Heyâtıla Nûşîrevân tarafından fethedilir (254b-255a).

8.2.19. Hicaz

Arabistan yarımadasında Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan bölgedir. Hicaz tarihin ilk dönemlerinden itibaren Yemen ve Şam'ı birbirine bağlaması ve geçiş yolları üzerinde bulunması sebebiyle önemli bir yer olmuştur (Küçükaşçı, 1998: 17, 432). Osmanlı Devleti döneminde Hicaz "Mekke, Medine ve Cidde ile bunlara bağlı kaza ve nahiyelerden oluşan ve doğudan Necid, batıdan Kızıldeniz, güneyden Asîr sancağı, kuzeyden Kudüs sancağı ve Arîş, Akabe muhafızlıkları ile çevrili" bölgenin adıdır (Kurşun, 1998: 17, 437). Esere göre Efrîdûn, Hicaz-Zemîn'i oğlu İrec'e verir (159a). Hz. Süleymân'ın hüküm sürdüğü yerlerden biri Hicaz'dır (162a). Buhtunnasr'ın elinden kurtulan İsrâiloğulları Hicaz'a gider (166b). İskender döneminde Hicaz'a Yunanlılar hükmeder (225b).

8.2.20. Horasan

Günümüzde İran'ın kuzeydoğusunda yer alan bir eyalettir. Horasan kelimesi Eski Farsça hur (güneş) ve âsân (âyân "gelen, doğan") kelimelerinden oluşmuştur, "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamına gelir. Bu ismin Sâsânîler döneminde ortaya çıktığı düşünülmektedir (Çetin, 1998: 18, 234-235). Eserde, Horasan pek çok yönüyle yer alır. İskender Horasan'da Merv ve Hirat şehirlerini inşa eder (183a). Mülûk-i Tavâif, Dicle'den Horasan sınırına kadar hâkimiyet kurar (225b) Erdeşîr-i Sâsân Fars'tan sonra Horasan'ı ele geçirir (227b). Şâbûr b. Erdeşîr Nişâbûr'u Horasan'da inşa eder (229b). Şâbûr-ı Zülektâf, İlyânûs'a saldırmadan Horasan'a haber gönderir (232b). Yezdecird b. Behrâm Horasan'a uğrar (236a). Mezdek Horasan'da ortaya çıkar (250b). Nûşîrevân Horasan'ı fetheder, burada üç şehir inşa eder (255a, 256b, 262b). *Zafer-nâme* Nûşîrevân'dan Horasan Padişahı Sultan Sencer'e ulaşmıştır (258a). İsmâ'il Sâmânî, Horasan'ı fetheder ve burada adaletle hükmeder (286b).

8.2.21. Hulvân

Hulvân, Irak-ı Arab ile Irak-ı Acem sınırında kurulmuş tarihî bir şehirdir. "Taberî'nin naklettiği bir rivayette Hulvân'ın Sâsânî hükümdarlarından I. Kavâd (Kubâd, 488-531) tarafından kurulduğu belirtilirse de (Târîh, II, 92) çivi yazılı kaynaklarda Halmanu, Helenistik dönemde Hala denilen şehrin Hulvân olduğu bilinmektedir" (Yazıcı, 1998: 18, 345). Eserde, 'Alâî de Taberî'de olduğu gibi şehrin Kubâd b. Pîrûz tarafından kurulduğunu kaydeder (250a). Ayrıca Şehrizer şehrinin Hulvân'ın karşısında yer aldığını belirtir (225a).

8.2.22. Irak-ı Acem

Irak-ı Acem tabiri Selçuklular devrinden itibaren İsfâhân, Hemedân ve Tahran arasında kalan merkezî İran (el-Cibâl) için kullanılmıştır (Karaismailoğlu, 1988: 1, 321). Eserde, Irak-ı Acem Nûşîrevân'ın hükmettiği yerler arasında sayılır (256b).

8.2.23. Irak-ı Arab

Irak-ı Arab tabiri Selçuklular devrinden itibaren Irak olarak bilinen Mezapotamya bölgesi için kullanılmıştır (Karaismailoğlu, 1988: 1, 321). Eserde, Irak-ı Arab Nûşîrevân'ın hükmettiği yerler arasında sayılır (256b).

8.2.24. Kâzerûn

Günümüzde İran'ın Fars bölgesinde yer alan sekiz şehirden biridir (Heyat, 1995: 12, 175). Eserde, Kâzrûn adıyla Kubâd b. Pîrûz'un inşa ettiği şehirlerden biri olarak anılır (250a).

8.2.25. Kilân

Nûşîrevân'ın fethettiği şehirlerden biridir (255a).

8.2.26. Kirmân

Sâsânî İmparatoru I. Erdeşîr'in emriyle İran'ın ortasındaki Deştîlût Çölü'nün ortasında savunma merkezi olarak kurulmuş bir şehirdir. Günümüzde de İran sınırları içerisinde bulunur (Bazın, 2002: 26, 62). Eserde Kirmân, Mülûk-i Tavâîf'le sınır olması dolayısıyla anılır (225b). Şâbûr-ı Zülektâf'ın affettiği Arapların Kirmân'da yaşadığı kaydedilir (235a). Şâbûr-ı Zülektâf'ın Kirmân'ı oğlu Behrâm çocukken verdiği ve Behrâm'ın Kirmân'ı adaletle yönettiği kaydedilir (235b). Kirmân Nûşîrevân'ın hüküm sürdüğü şehirlerden biri olarak anılır (256b). Saffârîler Devleti'nin kurucusu Yakûb b. Leys'in (ö. 879) de hüküm sürdüğü illerden biridir (312b).

8.2.27. Kûhistân

İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Horasan eyaletinde bir bölgedir (Çetin, 1998: 18, 234). Eserde, Kûhistân Mülûk-i Tavâîf'in sınırında bulunması ve Nûşîrevân'ın hükmettiği şehirlerden biri olması münasebetiyle zikredilir (225b, 256b).

8.2.28. Kûfe

Kûfe, Irak'ın güneyinde bulunan bir şehirdir. Eserde, Mülûk-i Tavâîf döneminde Yunanlılar'ın elinde olması yönüyle zikredilir (225b).

8.2.29. Kuhunder, Kühündüz, Keslek

Esere göre Tahmûras'ın inşa ettiği üç şehirdir. Keslek Hindistan dağlarına inşa edilmiştir (155a).

8.2.30. Medâin

Sâsânî Devleti'nin başkenti ve hükümdarlarının kışlık ikametgâhıdır. "Arapça medîne (şehir) kelimesinin çoğulu olan Medâin, Ârâmîler tarafından bu şehirler topluluğuna verilen aynı anlamdaki Medînethâ adının Arapça'ya uyarlanmış şeklidir" (Avcı, 2003: 28, 289). Eserde Medâin Sâsânîlerin başşehri ve tahtı olarak çeşitli yönleriyle anılır. Hânî, Dicle'ye Medâin üzerinde köprü yaptırır (172b). Behrâm-ı Gûr babasının tahtına başkasının oturması üzerine Medâin ulemasına mektup gönderir (238a-238b). Arap Padişahı Nu'mân Behrâm'a destek olmak için Medâin'e asker gönderir (239a). Kubâd b. Pîrûz kardeşinin ölümü üzerine tahta çıkmak için Medâin'e gelir (250a). Nûşîrevân b. Kubâd ve Hürmüz b. Nûşîrevân Medâin'de oturur. Medâin Nûşîrevân tarafından inşa ettirilmiş ve şehre Rûmiyye adı verilmiştir. Nûşîrevân Antakiyye halkını buraya yerleştirir (254b, 255a, 263a) Pervîz b. Hürmüz Behrâm'ı Medâin'de öldürür (264b). Medâin, Hz. Ömer döneminde İslam orduları tarafından fethedilir (267a).

8.2.31. Medine (Yesrib)

Arap yarımadasının Hicaz bölgesinde yer alır. Şehrin bilinen en eski adı Yesrib'dir. Medine, İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hz. Peygamber 622 yılında Mekke'den buraya hicret eder. Medine halkı herhangi bir zorlama olmadan İslam'ı kabul eder. Hz. Peygamber Medine'yi Mekke'yle birlikte "harem" ilan eder. (Bozkurt, Küçüktaşçı, 2003a: 28, 305-309). Eserde Medine Hz. Ömer'le ilgili anlatılan hikâyeler dolayısıyla anılır (96a, 96b, 282b-283a). Buhtunnasr'ın elinden kurtulan İsrâiloğulları Yesrib'e gelir (166b). Abbâsîler döneminde yaşanan bir olayda müellif, Medine'den "Medîne-i Resûl" şeklinde söz eder (369a).

8.2.32. Medîne-i Erdeşîr (Medînetü'l-Katîf)

Erdeşîr-i Sâsân'ın Fars bölgesinde inşa ettiği şehirdir (228b).

8.2.33. Medîne-i Erdeşîr-Âbâd, Huzistan (Kerh), Mîsân, Nehreşîr (Nehrevân), Medînetü'l-Hatt, Sûkü'l-Ahvâz

Erdeşîr-i Sâsân'ın Yemen'i ele geçirdikten sonra burada inşa ettiği şehirlerdir (228a-228b).

8.2.34. Mekke

Mekke Arap yarımadasının kuzeyinde bulunan Batnimekke (Bekke) adı verilen vadi üzerinde kurulmuş bir şehirdir. Mekke'nin merkezinde Hz. İbrâhim tarafından yapılan İslam'ın kutsal mabedi Kâbe yer alır. Mekke'de yerleşimin Kâbe'nin inşası ile birlikte başladığı düşünülmektedir. Mekke İslamiyet'ten önce de konumu itibariyle kıymetli bir bölgedir. Roma, Bizans, İran ve Habeş hükümdarları zaman zaman Mekke'yi almak için girişimlerde bulunmuştur. Mekke, Hz. Muhammed komutasındaki İslam ordusu tarafından 20 Ramazan 8'de/11 Ocak 630 fethedilir (Bozkurt, Küçükaşçı, 2003b: 28, 555-557). Daha sonra Mekke Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ve Eyyübîler idaresinde bulunmuş, zaman zaman bağımsız olarak idare edilmiştir. Şehrin idaresi 1517 yılında Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı Devleti'ne geçer (Küçükaşçı, 2003b: 28, 563). Eserde Mekke bir hadis rivayetinde Hz. Peygamber'in orada bulunması sebebiyle anılır (92b). İskender-i Zülkarneyn'in Kâbe'nin inşası sırasında Hz. İbrâhim'i ziyaret etmesi anlatılırken "Mekke-i Müşerrefe" ifadesine yer verilir (175b-176a). Nûşîrevân'ın hüküm sürdüğü bölgeler arasında Mekke de vardır (257a).

8.2.35. Merv

Günümüzde Türkistan'da bulunan bir şehirdir. İran ile Hazar Denizi kıyılarını birbirine bağlayan konumu sebebiyle tarih boyunca önemli bir merkez olur. Hz. Osman döneminde anlaşma yoluyla Merv'e ilk cami yapılır. Daha sonraki dönemde Merv Abbâsîler, Tâhirîler, Sâmânîler hâkimiyetine girer. Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olur. Selçuklulardan sonra Hârizmşâhların ve Gurluların hâkimiyeti altına girer. Şehir Moğol istilası sırasında tahrip edilir. İstiladan sonra önce İlhanlılar, sonra Safevîler Merv'i ele geçirir. 1884'te Ruslar tarafından ele geçirilen şehir günümüzde Türkistan Cumhuriyeti'ndedir (Özgüdenli, 2004: 29, 221-223). Eserde Merv şehrinin farklı dönemleriyle ilgili bilgiler yer alır. Esere göre, Merv şehri farklı zamanlarda Tahmûras-ı Dîv-Bend ve İskender-i Yunanî tarafından inşa edilir (155a, 183a). Merv'in etrafındaki surları Sâsânî Hükümdarı Hânî yaptırır (172b). Nûşîrevân Azerbaycan, Merv ve Horasan'da üç şehir bina ettirir (262b). İsmâ'il b. Ahmed Horasan emiri iken Merv'e gider (285b). Ayrıca eserde Merv'de bulunan bir kadı ile kölesinin hikâyesi anlatılır (372b).

8.2.36. Merve

Mekke’de Harem-i Şerîf’in kuzeybatısında Kuaykîân Dağı’nın eteğinde, Safâ tepesinin karşısında yer alan tepedir (Küçükaşçı, 2008: 35, 441). Eserde, İslam ordularının Medâin’i fethinden sonra Yezdecird b. Şehriyâr’ın Merve’ye kaçtığı kaydedilir (267a). Ancak Merve ile hangi bölgenin kastedildiği net değildir.

8.2.37. Musul

Eserde Musul’ın Cezîre’de bulunan bir şehir olduğu kaydedilir. Müellif, şehri Dârâ’nın inşa ettiğini belirtir (178b). Mülûk-i Tavâif döneminde bölgenin Yunanlıların elinde olduğu ifade edilir (225b).

8.2.38. Nasîbîn

Şâbûr b. Erdeşîr ile Rûm Kayseri’nin karşı karşıya geldiği şehirdir. Rûm Kayseri’nin askerleri ve malları bu şehirde bulunan hisardadır. Şâbûr hisarı kuşatıp Kayser’in askerleriyle karşılaştıktan bir süre sonra deprem olup Nasîbîn Hisarı’nın iki burcu yıkılır. Bunun üzerine Şâbûr içeri girmeyi başarır. Rûm Kayseri’nin arzusuyla taraflar arasında barış sağlanır (228b-229a).

8.2.39. Nîşâbûr

Nîşâbûr Orta Çağ’da Horasan’daki dört büyük şehrin en önemlisidir. İlk İslami devirde Ebreşehr (Eberşehr) ve İrañşehr adlarıyla da anılmış olan Nîşâbûr (Nîşâpûr, Arapça Nisabur, Neysâbûr) bugün İran sınırları içerisinde yer alır. Şehir Binâlûd Dağı’nın güneybatısında Tahran’ı Meşhed’e bağlayan yol üzerinde bulunur. Şehrin adının Pehlevîce “Nev-Şâpûr” ifadesine dayandığı ve I. ya da II. Şâpûr döneminde inşa edildiğine dair rivayetler vardır. Nîşâbûr; Sâsânîler, Emevîler, Abbâsîler, Tâhirîler, Saffârîler, Selçuklular, İlhanlılar gibi farklı devletlerin hüküm sürdüğü bir bölgedir (Özgüdenli, 2007: 33, 149-151). Esere göre, Nîşâbûr’un eski şehri Tahmûras tarafından yapılır (155a). Tahmûras’tan sonra, Nîşâbûr şehrini Şâbûr b. Erdeşîr inşa etmiştir. Müellif, Nîşâbûr’un Horasan’da bulunduğunu ve ulema ve enbiya kaynağı olduğunu kaydeder (229b).

8.2.40. Rûmiyye

Medâin’de, Nûşîrevân tarafından kurulan şehirdir. Antakiyye’ye denk bir şehir olduğu belirtilir. Nûşîrevân Antakiyye halkını buraya yerleştirir (254b).

8.2.41. Rûşen Pîrûz

Pîrûz b. Yezdecird'in Cürcân'da inşa ettiği şehrin adıdır (244b).

8.2.42. Râm Pîrûz

Pîrûz b. Yezdecird tarafından Rey sınırında inşa edilen şehirdir (244b).

8.2.43. Rey

İran'da bulunan Orta Çağ'dan kalma bir şehirdir. 642 yılında İslam orduları fethedilir. Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh Horasan'da veliahtlık yaparken burada ikamet eder (Özgüdenli, 2008: 35, 40). Esere göre Rey şehri İsfâhân'da İskender tarafından inşa edilir (183a). Mülûk-i Tavâif'in hükmettiği şehirlerden biridir (225b). Râm Pîrûz şehriyle sınırdır (244b). Kubâd b. Pîrûz Rey'de öldürülür (251b). Yezdecird b. Pervîz bu şehirde büyüüp yetişir (266b).

8.2.44. Sûs

Bugün Fas'ın güneybatısında bulunan bir bölgedir (Ceran, 2009: 37, 570). Eserde Sûs şehrini Hûşeng'in inşa ettiği kaydedilir (153b).

8.2.45. Sîstân (Sicistân)

Orta Farsçada "sakaların ülkesi" anlamına gelen sakastân kelimesinden türemiştir. Arapçada Secistân şeklinde kullanılır. Kaynaklar, Sîstân'da yerleşik hayatın oldukça eskilere dayandığını gösterir. Günümüzde bir kısmı İran bir kısmı Afganistan sınırlarında bulunan tarihî bir bölgedir (Özgüdenli, 2009: 37, 274-276). Eserde Sîstân, Hürmüz b. Behrâm ve Yakûb b. Leys'in bu bölgede hüküm sürmesi sebebiyle zikredilir (230a, 312b). Müellif Sîstân için Secistân sözcüğünü de kullanır. Secistân, Yezdecird b. Behrâm-ı Gûr tarafından oğlu Pîrûz'a verilir. Pîrûz, Secistân'ın hükümdarıdır. Pîrûz'un hükümdarlığı döneminde Secistân Hâkimi Serefzây'dır (243b-244a, 247a).

8.2.46. Şâbûr

Şâbûr b. Erdeşîr'in Irak'ta ve Fars'ta yaptırdığı iki şehrin adıdır (229a).

8.2.47. Şam

Günümüzde Suriye'nin başkentidir. İslam dünyasının önemli merkezlerinden biridir. 1521 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren şehrin eski adı Dîmaşk'tır (Tomar, 2010: 38, 311). Esere göre Şam Luhrâsep tarafından Buhtunnasr'a verilir. Buhtunnasr Şam'ı harap eder (166a, 167b). Buhtunnasr'ın elinden alınan Şam, Behmen tarafından yine ona verilir. Buhtunnasr'ın Şam'ı tekrar harap etmesi üzerine Behmen, Şam'ı Dârnûş'a verir

(170b-171a). Uşûnûş İsrâiloğullarını serbest bıraktıktan sonra Şam'a gönderir (171b). Mülûk-i Tavâif döneminde Şam'a Yunanlılar hükmeder (225b). Şam, Nûşîrevân'ın hüküm sürdüğü bölgelerden biridir (256b).

8.2.48. Şehrizer (Şehrizer)

Eserde İskender-i Yunanî devrinde Hulvân'ın karşısında bulunduğu belirtilen şehirdir (225a).

8.2.49. Taberistan

Taberistan'ın adı Eski Pehlevî sikkelerine göre Tapurstân, İslami kaynaklara göre Taberistan'dır. Bölge XIII. yüzyıldan itibaren bugünkü adı olan Mâzenderan adıyla anılır. Taberistan'da tarih boyunca Emevîler, Abbâsîler, Zeydîler, Sâ mânîler, Büveyhîler, Ziyârîler, Selçuklular, İlhanlılar, Mar'aşîler gibi farklı devletler hüküm sürmüştür (Özgüdenli, 2010: 39, 322-323). Eserde Taberistan'ın eski şehrinin Tahmûras tarafından inşa edildiği kaydedilir (155a). Dahhâk'ı öldürerek tahta çıkan Efrîdûn, Taberistan'da yaşar ve Taberistan halkı ona bağlanır (158b). Taberistan Nûşîrevân'ın fethettiği bölgeler arasındadır (255a). Bâbülevvâb adlı hisarın boyu Cebel-i Feth'ten Taberistan'a kadar uzanır (256a).

8.2.50. Tahran (Tarhan)

İran'ın kuzeyinde Elburz sıradağlarının hemen güneyinde kurulmuş bir şehirdir. Orta Çağ kaynaklarında adı Tihran, Tehran ve Tahran şeklinde geçer. Tahran günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nin başkentidir (Naskali, Özgüdenli, 2010: 39, 416). Eserde, Tahran "Tarhan" şeklinde geçer. Yezdecird b. Şehriyâr İslam orduları Medâin'i fethettiğinde önce Merve'ye daha sonra da Tahran'a kaçar (267a).

8.2.51. Tâlikân

Tâlikân bugün Afganistan'da bulunan bir bölgedir. Eserde, Heyâtıla Padişahı Haşûr tarafından kendisinden yardım isteyen Pîrûz b. Yezdecird'e verilmesi dolayısıyla anılır (244a).

8.2.52. Tayfasun

Şâbûr-ı Zülektâf'ın hazinesinin bulunduğu şehirdir (232b, 239a).

8.2.53. Tehâme

Tehâme Yemen'de bulunan bir bölgedir. Eserde Nûşîrevân'ın hüküm sürdüğü bölgelerden biri olarak anılır (256b).

8.2.54. Tibet

Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin güneybatısında yer alan özerk bir bölgedir (Lin, 2012: 41, 123). Eserde "Tebet" biçiminde, İskender'in Çin ve Maçîn'den sonra burayı fethetmesi ve müşkün bu bölgeden getirilmesi dolayısıyla zikredilir (225a).

8.2.55. Tûs

Tûs şehrinin kuruluşu Büyük İskender dönemine dayanır. Şehrin kuruluşu, Pîşdâdîler hanedanından Cemşîd'e dayandırılır. Bugün İran sınırlarında yer alan şehir Horasan eyaletinde Meşhed'in yaklaşık 25 km kuzeybatısında bulunur (Kurtuluş, 2012: 41, 431). Eserde, Tûs şehri Cemşîd tarafından kurulması yönüyle zikredilir (156a).

8.2.56. Tüster (Şüşter)

İran'ın güneybatısında bulunan tarihî bir şehirdir. Pîşdâdî Hükümdarı Hûşeng tarafından Şûş şehrinde daha sonra yaptırılmıştır. Şûş'tan daha güzel olduğunu belirtmek için Şüşter adı verilmiştir. Şehrin Arapçadaki adı Tüster'dir (Kurtuluş, 2010: 39, 276). Eserde Tüster'in Şâbûr b. Erdeşîr tarafından Ahvâz'da yaptırıldığı kaydedilir. Müellif şehrin avam arasındaki adının Şüşter olduğunu ifade eder (229a).

8.2.57. Ucân

Ucân İran'ın Tebriz şehrinde yer alan bir bölgedir (Bilgili, 2011: 40, 221). Eserde, Ucân Kubâd b. Pîrûz tarafından inşa edilmesi ve Kubâd'ın Âmid şehrinin halkını buraya yerleştirmesi dolayısıyla anılır (250a).

9. Dağlar, Nehirler ve Denizler

9.1. Belh Dağı

Eserde Keyûmers'in torunu Sâ'il b. Mârî'nin defnedildiği dağdır (152a).

9.2. Ceyhun Nehri

Orta Asya'nın en büyük iki nehrinden biridir. Asıl adı Amuderya'dır. Pamir ve Hindikuş dağlarının birleştiği yerden 4950 metreden çıkar (Esin, 1991: 3, 98). Eserde, Ceyhun Nehri'nin Türkistan'ın sınırı olduğu kaydedilir (162b). Behrâm ve Hakân'ın mücadelesinde iki taraf da bu nehirden geçer (241a). Pîrûz b. Yezdecird döneminde yaşanan kıtlıkta Ceyhun Nehri kurur (244b).

9.3. Dicle Nehri

Günümüzde Türkiye'den doğup Irak'ta denize ulaşan bir akarsudur. Dicle ismi, Sumerce İdigna'dan gelen Akkadca İdiqlat isminin Arapçalaşmış biçimidir. (Tuncel,

1994: 9, 281). Eserde göre Dicle Nehri Efrîdûn tarafından oğlu İrec'e verilir (159a). Medâin'de Hânî nehrin üzerine köprü yaptırır (172b). Şâbûr-ı Zülektâf da Dicle üzerine köprü yaptırır (231a). İlyânûs, Şâbûr-ı Zülektâf'la mücadelesinden sonra nehrin kenarına yerleşir (232b). Dicle Nehri, Pîrûz b. Yazdecird döneminde yaşanan kuraklıkta kurur (244b). Pervîz b. Hüzmûz'ün öldüğü yıl Keşker ve Meysân tarafına akar (265b).

9.4. Fırat Nehri

Günümüzde Türkiye'den doğup Irak'ta Dicle Nehri ile birleştikten sonra Basra Körfezi'ne dökülen akarsudur (Tuncel, 1996: 13, 31-32). Eserde Fırat Nehri "Furât" adıyla zikredilir. Müellif, Menûçîhr b. İrec'in Fırat Nehri'ni Rûm diyarından Bâbil'e akıttığını kaydeder (159b). Hânî, Fırat'ı Medâin-i Atîka'ya akıtır (172b) Pîrûz b. Yazdecird dönemindeki kıtlıkta ise Fırat diğer nehirlerle birlikte kurur (244b).

9.5. Demâvend Dağı

Demâvend Dağı bugün İran sınırlarında bulunur. Yüksekliği 5610 metredir (Hourcade, 2000: 22, 392). Eserde, Keyûmers'in çocukları ve halkıyla birlikte yerleştiği dağdır. Keyûmers önce dağda yaşayan cin ve perileri uzaklaştırır, daha sonra dağın bulunduğu bölgeye Belh şehrini yaptırır (149b). Ayrıca Efrîdûn'un Dahhâk'ı bu dağda bir mağaraya hapsediği kaydedilir (158b).

9.6. Hûrezm Deryası

Eserde müellifin Hazar ve Ermen yakınında olduğunu kaydettiği denizdir. Nûşîrevân'ın Hûrezm Denizi'nin kenarına Bâbülebvâb şehrini inşa etmesi dolayısıyla anılır (255b). Kaynaklarda Bâbülebvâb'ın Hazar Denizi kıyısında olduğu ifade edilir (Planhol, 1998: 17, 110). Müellif, Hûrezm ifadesini Hazar Denizi'ni kastederek kullanmış olabilir.

9.7. Mâverâünnehir

Mâverâünnehir İslam tarihçileri ve coğrafyacılarının Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye verdiği addır. "Mâverâünnehir tabiri IX. (XV.) yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Arapça metinlerde Mâverâü'l-Ceyhun ya da Haytal, Batı kaynaklarında Transoxiana (Transoxania) diye anılan bölgeye bazı Türk müellifleri Çayardı adını vermişlerdir. Modern dönemde Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 km²'lik coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır" (Özgüdenli, 2003: 28, 177). Bölge Ceyhun Nehri'ne yakınlığı ve konumu sebebiyle çok sayıda devlete ev sahipliği yapmıştır. Eserde

Mâverâünnehir, Behrâm-ı Gûr'un Hâkân'la savaştığı yerdir. Mâverâünnehir halkı Behrâm'a bağlılıklarını ifade eder (241a). Nûşîrevân'ın fethettiği bölgelerden biri Mâverâünnehr'dir (255a, 256b).

9.8. Nehrişîr, Rûminât, Bâsûmâ, Nehr-i Berkıt, Nehr-i Cûyem

Erdeşîr-i Sâsân'ın, Nehreşîr şehrinde akıttığı beş ırmaktır (228a).

9.9. Seyhun Nehri

Orta Asya'da bulunan en büyük akarsulardan biridir. Tanrı Dağları'ndan doğan Narinderya ile Karaderya'nın birleşmesiyle oluşur (Muhammedcanov, 2009: 37, 272). Eserde, Pîrûz b. Yazdecird döneminde yaşanan yedi yıllık kıtlıkta nehrin Fırat, Dicle ve Ceyhun'la birlikte kuruduğu kaydedilir (244b).

10. Kurumlar ve Yapılar

10.1. Beytûlmâl

Beytûlmâl'in kelime anlamı "mal evi"dir. Geniş anlamıyla beytûlmâl "devlete ait her türlü mal varlığının ve gelirlerin toplandığı, harcamaların yapıldığı, haklara ve borçlara ehil" olan bağımsız bir kurumdur. Beytûlmâlin teşkilatlı bir yapı olarak ortaya çıkışı Hz. Ömer dönemine dayandırılrsa da beytûlmâlin fiziki bir mekân ve kurum olarak Hz. Peygamber'in Medine döneminde var olduğunu söylemek mümkündür (Erkal, 1992: 6, 90). Eserde beytûlmâl devlet hazinesi anlamında özellikle İslam devletleri için kullanılır (99a, 281b, 283b, 284a, 284b, 285a, 341b). Beytûlmâl, müellif tarafından Hz. Dâvûd dönemi için de kullanılır. Cebrâil, Hz. Dâvûd için "Güzel kimesnedir. İllâ bir aybı vardır ki Beytü'l-Mâl'den yir ve arak-ı cebîn ve kedd-i yemîninden yimez." ifadesini kullanır (95b).

10.2. Dârülhilâfe

Abbâsîler devrinde hilafet sarayına ve saray müştemilatına verilen isimdir (Şeşen, 1993: 8, 538). Eserde, Yahyâ b. Hâlid Bermekî ile ilgili bir hikâyede Yahyâ'nın Dârülhilâfeden çıkıp kendi sarayına yöneldiği sırada bir ihtiyaç sahibi ile karşılaşması dolayısıyla anılır (338b).

10.3. Hezâr-Küşâm/ Behrâm-Küşâm

Esere göre Nûşîrevân'ın bağının adıdır. Nûşîrevân bu bağda bir gün Kayser, Fağfûr ve Hind Meliki'ni ağırlar (281a).

10.4. İstahr-ı Fars Kalesi

İstahr İran'da bulunan tarihî bir şehirdir. İstahr Kalesi şehrin kuzeybatısında Şikeste ve Şeknevân kaleleri ile birlikte bulunur. Bazen bu üç kalenin hepsi İstahr Kalesi (Se Günbedân) adıyla anılır (Uslu, 2001: 23, 202-203). Eserde İstahr-ı Fars'ın bir kale olduğu ve Cemşîd'in o kaleyi büyüterek şehir hâline getirdiği kaydedilir (156a).

10.5. Hizâne-i Âmire

Hizâne-i Âmire Osmanlı Devleti'nde devlete ait nakit, kıymetli eşya ve bunlarla ilgili evrakın saklanıp korunduğu yer için kullanılır (Orhonlu, 1998: 17, 130). Eserde Hizâne-i Âmire, Hürmüz b. Şâbûr döneminde Hürmüz'ün veziri tarafından devlet hazinesi anlamında kullanılır (337b).

10.6. Nâvûs

Eserde göre Sâsânîlerin (226-651) kurulduğu dönemde Fars'ta bulunan bir kubbenin adıdır. Erdeşîr-i Sâsân tahta çıkınca Mülûk-i Tavâif'ten 70 kişinin başını kesip bu kubbeye asar (227a).

11. Sosyal Hayat

11.1. Sosyal Tabakalaşma

11.1.1. Padişah (Sultan)

Netîcetü's-Sülûk padişahlara yol göstermek amacıyla yazılmış bir eserdir. 'Alâî, eseri yazdığı Osmanlı Hükümdarı'na hitaben padişah, sultan, hâkân, şâh ve melik unvanlarını kullanır. Eserde İran hükümdarları için padişah ifadesi kullanılır. Bunun yanında dört halife için Emîrûlmü'minîn, Rûm Hükümdarı için Kayser ve Kostantîn, Çin Hükümdarı için Fağfûr, Arap Hükümdarı için Necâşî, Türk hükümdarı için Hâkân unvanları kullanılır.

Siyasetnamelerde, halifelik ve hükümdarlık makamı en şerefli makam olarak görülür (Uğur, 1998: 124-125). Bu nedenle, eserde sultana sahip olduğu makam ve diğer nimetler için Allah'a şükretmesi tavsiye edilir. Bu nimetlerin başında iman nimeti gelir (7b). Padişahın görevlerinden biri Allah'ın dinini, peygamberin sünnetini korumak ve halkı güzel ahlaka yönlendirmektir. Bunları yapan hükümdar hem Allah katında hem de halk arasında kıymet görecektir. Padişah halka muamelesinde yumuşak huylu olmalıdır. Salihlere değer vermeli ve onların sözlerini dinlemelidir:

“Pādşāha lā-büddür (5) ki dīn-i İslāma i'zāz u ihtirām eyleye. Ve üç yirlerüñ (6) 'imâretine kâ'im ve mülâzım ola. Ya' nî küfrile İslām (7) arasında olan ser-ḥadlere leşker

göndüre. Tâ kim dîn-i (8) metîniñ a' dâsından zâbt ideler. Ve dağı pādşāha (9) lâzımdur ki nebevîniñ ihyâsına ve revnâk ve revâc (10) virmesine müdâvemet eyleye. (...) Ve hem ihyâ-yı sünnet eyleyen kimesne Hâk (13) Te'âlâ'nun katında kâdr-i 'azîm ve halk katında heybetlü ve cesîm (14) ve a'dâ gözinde şavvetlü ve vesîm olur. Ve dağı pādşāha (15) vâcibdür ki 'ilme'l-yakîmile bile ki halkun ıslâhı (16) pādşāhun hüsn-i sîreti ve lutf-ı serîretiyle olur. Pes (17) aña lâyıķ budur ki ra'ıyyetün umûrına rağbetile nazâr (1) idüp qalîl ve ger keşîr hatîr eger hâkîr yirlü yirinde (2) vaz' idüp eşyâyı akvâl-i mezmûmada ve ef'âl-i meş'ûmada (3) ra'ıyyetile müşâreket eylemeye. Ve şâlihlerün ihtirâmı i'zâz u (4) ikrâmı pādşâh üzerine vâcibdür. Ve fi'l-i cemîl üzre (5) şâbit-kâdem olup fi'l-i rediyyi ve bîlden müctenib olmak (6) gerekdür. Ve kabâ'ih-i a' mâle mürtekib olanı zecr-i belîğ ve bi'l-şedîd itmek gerek (275b-276a).

İnsanların çoğu ömrünü şehvet ve gazapla geçirir. Şehvet ve gazap şeytanın askerleridir. Bunların esiri olan kişi, halka adaletle hükmedemez. Güneşe benzeyen adalet önce padişahın hanesini aydınlatmalıdır. Padişah şehvet ve gazaptan uzak durmalı, halkı adaletin güneşiyle aydınlatmalıdır. Bunları yapmadan ışık bulmak isteyen kişi boş bir hayale kapılmıştır:

Ve şehvet ve gâzab (9) şeytânun leşkeri pür-zararındandır. Ve her kimesne ki (10) cündü'llâhî şeytânun leşkeri elinde esîr (11) eyleye ra'ıyyetün hakkında nice 'adl idebilir. Zîrâ ki (12) 'adlün güneşi evvel pādşāhun şahrâ-yı sînesinde (13) pertev bırakur. Şonra ehl-i beyti arasında (14) nûrî münteşîr olur. Pes andan şonra şu'â' ra'ıyyetün (15) üzerine düşer. Ve her kimesne ki güneşsiz şu'â' (16) taleb ider. Muḥâle tâlib ve mālâniyâle râğîbdur (105a).

Padişah, affedici olmalıdır. Böylece sevgisi halkın kalbinde yer bulacaktır. Allah'ın ameline en çok benzeyen amel "af ve ihsan"dır.

(14) Pes hükkâm-ı zevi'l-ihtirâma belki sâ'ir hâş u 'âma lâyıķ (15) budur ki mümkün olduķça mücrimlerün cürmini 'afv (16) ideler. Mâdâm ki bir fesâda mü'eddî olmaya tâ ki (17) kulüb-ı nâsda mahabbetleri ziyâde ola. (...) Eflâḫun'a su'âl olunduķda ki: "İnsânda (6) Allâh Te'âlâ'nun fi'line eşbeh fi'l nedür?" diyecek dimişdür ki: (7) "Afv u ihsân" (112b-113a).

Öfke insanı dinden uzaklaştırır. Kişinin affettiği için pişmanlık duyması ceza verdiği için pişmanlık duymasından daha hayırlıdır. Padişah ve diğer yöneticilere layık olan sakinleşmek ve yumuşaklıkla muamele etmektir. Hükümdar, kendisinde öfke baş gösterdiğinde nasihat ve latifelerle kendisini sakinleştirmelidir:

Niteki dinilmişdür ki: "Ennedemu 'ale'l-'afvi eḥabbu mine'n-nedemi (17) 'ale'l-'uķûbeti."⁵⁹ Bu sebebdendür ki selâḫine (1) ve vüzerâ-yı şâhib-rây-ı dür-bîn ve nüdemâ-yı ḥayr-endîş-i (2) sūḫan âferîn-ķarîn olmağı vâcib görürler. Tâ ki (3) ḥîn-i gâzabda neşâ'ih ve letâ'if birle gâzabların teskîn (4) ideler (113a-113b).

⁵⁹ Affetmekten pişman olmak, ceza vermektan pişman olmaktan daha iyidir.

İnsanın dünyada iz bırakması yaptığı işlerle olur. Güzel işler yapanlar iyi hatırlanırken kötü işler yapanlar kötü adla anılır. İdareci olan kişi tarih sayfasında iyi ad bırakmak için iyi ve güzel işler yapmalıdır:

(10) Pes ma'lûm oldu ki her kimesne itdügi fi'lile mezkûr (11) ve bildügi nesne ile mensûb ve meşhûr olur. Eger (12) hayâtında eyülik üzre ise memâtında dağı hayrıla anılır. (13) Ve eger yaramazlık üzre ise şerrile anılır. Pes insân (14) üzerine vâcib ü lâzımdur ki ihşân üzre ola ve (15) nefsinden 'uyüb-ı fâhişeyi nef' ü def' idüp haţâyâ-yı (16) mühlükâtdan muhteriz ola. Huşûşâ beglere evceb (17) ve elzemdür. Tâ kim anlardan sonra şafha-i rûzgârda hüsn-i (1) ism ve resmleri bâkî kalup zârihlerinde iken zikr-i kabîhile (2) meşhûr ve mezkûr olmayalar (269a-269b).

'Alâî, *Netîcetü's-Sülûk*'un birinci makalesinde iman esaslarını ayrıntılı olarak açıkladıktan sonra ikinci makalede on asıl hâlinde adalet ve insafın özelliklerine yer verir. İkinci makaleden sonra yedi bâb olarak devletin ve idarenin unsurları ele alınır. Bu asıllara ve bâblara göre sultanın sahip olması gereken vasıflar ve davranış biçimi belirlenir. Padişahlık makamı, çok yüce bir makamdır. Allah'ın kuluna bahşettiği bir nimettir. Bunun için sultanın nasıl bir nimete sahip olduğunu bilmesi ve şükrünü eda etmesi gerekir. Padişahlığın önemini kavrayıp gereklerini yerine getiren padişah sonsuz saadete erişir. İşinde kusurlu davranan ve sahip olduğu nimeti kötüleyen padişah ise neredeyse küfür derecesinde bir günah işlemiş olur:

(3) Evvelki aşl 'adl ü inşâfdan budur ki begligün (4) kadrini ve mertebesini bilesin. Zirâ ki beglik (5) bir ni' metdür ki her kimesne kim bu ni' metün haqqına (6) kıyâm eylediyse sa'âdet-i bî-nihâyete ve devlet-i bî-gâyete (7) yitişür. Ve her kimesne kim begligün haqqında kuşûr (8) eyledi bir şekâvete vardı ki ol şekâvetden (9) özge meger küfri bi'llâh ola.

Padişahlar, Allah'ın seçerek kullarına idareci olarak gönderdiği iki sınıf insandan biridir. İlki peygamberlerdir. Allah katında, peygamberlerden sonra en şerefli insanlar hükümdarlardır. Hükümdarlar Allah'ın yeryüzündeki gölgeleridir. Onların görevi, halkı adalet ve insafla yönetmektir. Halkın görevi ise onları sevmek ve itaat etmektir:

Ve bir fırka dağı mülük ü ümerâdur (5) ki anları Haq Te'âlâ andan ötürü halk itdi ki (6) 'ibâd arasında zulm ü fesâd ve te'addî vü 'inâdı def' (7) ideler. Ve cümle enâmuğ ezimmesini ve hâş u 'âmuğ (8) me'mûm ve e'immesini pādşâhlaruğ elinde ve emrinde (9) merbûţ u menûţ kıldı. Ve anları enbiyâdan sonra (10) sâ'ir benî Âdem'den eşref ü erfa' ve elţâf ü ecma' (11) eyledi tâ kim sâye-i Hüdâ ve muktedilere muktedâ (12) oldılar. Niteki haberde mervîdür ki: "Es-sultânu (13) zıllu'llâhi fi-arzihî."⁶⁰ Ve dağı mervîdür ki:

⁶⁰ "Hakkı ayakta tutan sultanlar (yöneticiler) yeryüzünde Allah'ın gölgesidir" (Bezzâr, Müsned, No: 1590; Suyutî, Câmiu's-Sağîr, No: 4815-4817; el-Müttakî, Kenzu'l-Ummâl, No: 14580-14584; Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, No: 8998.) (Okur, 2009: 107).

“En-nāsu ‘alā-dīni (14) mulūkihim.”⁶¹ Pes halka dağı lāyık olan budur (15) ki Haq Te‘ālā’nuñ gölgesi olana maħabbet ideler. Ve (16) emrine mutāba‘at ideler. Ve aña bağız u münāza‘at ve (17) anuñıla muħavemet cā‘iz dutmayalar. Nitekim Haq celle ve ‘alā (1) buyurur ki: “*Yā eyyuhe’llezīne āmenū eṭī‘ū’llāhe ve (2) eṭī‘ū’r-resūle ve uli’l-emri minkum.*”⁶² el-Āyet. (3) Ya‘nī halk üzerene vācibdür ki Hālik kime salṭanat (4) naşib iderise aña muṭī‘ ve münkād olup emrinden (5) ṭaşra bir işe mübāşir olup mu‘tād olmayalar. Ve yaqīn (6) bileler ki salṭanatuñ mu‘ṭisi Haq’dur ve diledüğine (7) virür ve hükmi muṭlaqdur. “*Tu’ṭi’l-mülke men teşā‘e (8) ve tenzi‘u’l-mülke mimmen teşā‘u.*”⁶³ Ve Hażret-i Resūlū’llāh (9) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: “‘Aleykum (10) bi’s-sem‘i ve’ṭ-ṭā‘ati ve in te‘emmera ‘abdun Habeşiyun.”⁶⁴ (11) Pes sultāna dağı lāzım olan budur ki ‘adl ü ihsān (12) eyleye beyne’l-‘ibād. Ve anlaruñ arasından def‘ eyleye cevri ü fesād (145b-146a).

Sultan, adalet ve insafla hükmetmek için devrinin âlimlerinin ve fazıllarının bilgi ve görüşlerinden faydalanmalı; kararlarını alırken onlarla istişare etmelidir. Ancak padişah bu konuda dikkatli olmalı iyi âlimlerle, kötü âlimleri birbirinden ayırt etmelidir. Kötü âlimlerin alameti, padişaha sürekli övgü dolu sözler söylemeleri ve kendileri için dünyalık sağlamaya çalışmalarıdır:

‘Adl ü inşāfuñ ikinci aşl-ı (7) aşılı budur ki her zamān ‘ulemā-yı nāmdār ve fużalā-yı (8) rüzgārūñ dīdārına müştāk olasın. Ve anlaruñ neşā’ihini (9) istimā‘ eylemege harīş olasın. Ve ‘ulemā-yı sū’dan muḥteriz (10) ve müctenib olasın. ‘Ulemā-yı sū’ anlardur ki seni (11) dünyānuñ taḥşiline taḥrīz iderler. Zīrā anlaruñ ḥālī budur (12) ki her zamān senüñ ḳatūnda saña medḥ ü şenā (13) iderler. Ve senüñ rızāñı gözleyüp ṭama‘ları bu ki (14) senden bir miqdār dünyānuñ ḥuṭāmı ve helāl ü ḥarāmı (15) mekr ü ḥile ve fikr-i zeğal ile taḥşil ideler (98a).

Adaleti sağlamayı zorlaştıran en önemli unsur zulümdür. Padişah kendisini zulmden uzak tutmalı ancak bununla yetinmemelidir. Kendisinin görevlendirdiği diğer idarecilerin de halka zulmetmediğinden emin olmak padişahın görevidir. Padişah bir çoban, halk sürü, padişahın görevlileri ise sürünün başındaki çoban köpekleridir. Halkın düşmanları kurttur. Köpekler de koyun sürüsü gibi çobanın sorumluluğundadır. Halk ancak padişah kendilerini kurttan ve köpeklerden koruduğunda huzur içinde olur:

‘Adl ü inşāfuñ üçüncü (2) aşılı budur ki: “İy pādşāh-ı ‘ālem zulmden ancak sen (3) nefşüñi men‘ itmek ardınca olma. Belki ḳullaruñı (4) ve muşāḥiblerüñi ve ‘ummālüñi ve nā’iblerüñi dağı te’dīb (5) idüp zulmden men‘ itmek gereksin. Ve anlaruñ itdüğü (6)

⁶¹ “İnsanlar önderlerinin dini üzeredir” (Canan, 2001: 13, 426).

⁶² “**Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de.** Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir” (Nisâ, 4/59).

⁶³ “De ki: ‘Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! **Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker ahırsın.** Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin” (Âl-i İmrân, 3/26).

⁶⁴ Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Dinleyin ve itaat edin! Hattâ, üstünüze, başı kuru üzüm danesi gibi siyah Habeşli bir köle bile tayin edilmiş olsa, aranızda Kitabullah’ı tatbik ettikçe... (itaatten ayrılmayın)’ [Buhârî, Ahkâm 4, Ezân 54, 56.] (Canan, 2001: 6, 435).

zulme rāzī olmamak gereksin. Zīrā ki anlaruñ zulmini daħı (7) senden Őorarlar. Nitekim senuñ zulmüñi senden Şorsalar (8) gerek.” **Nazm:**

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Ra‘iyyet süri koyun Őāh çöbān
(9) ‘Adū kurd sipāhiler niğebān

(10) Koyun ol vaqt Şaklanur ki çöbān
(11) Köpeklerin ide dā‘im hirāsān

(12) Ve ger köpek koyun yirise nihānī
(13) Daħı artuğ olur kurdun ziyānı

(14) Ne deñlü ‘adl iderise pādŐāhī
(15) Degül nāfi‘ çü zulum ide sipāhī

(16) Őehüñ ‘adli Şu vaqtin kāmīl ola
(17) Ki eşirradan ra‘iyyet sālīm ola (103b)

PadiŐahın devlet idaresinde yaptıkları kadar yapmadıkları da önemlidir. Adil bir padiŐah olmak isteyen kiŐi öfke ve gazaptan sakınmalı, uzak durmalıdır. Çünkü öfke, sahibinin hata yapmasına ve yanlış davranmasına yol açar. Müellif, gazap konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Gazālī’nin *İhyā’u ‘Ulūmi’ d-dīn* adlı eserini iŐaret eder:

‘Adl ü inŐāfuñ dördüncü aŐlı (4) budur ki hākim olan kimesne ekŐeriyā budur ki (5) mütekebbir olur. Ve tek bir sebeble hākimde ğazab hāŐıl (6) olur. Ve ğazabuñ hāli budur ki tā mağzūbun ‘aleyhden (7) intikām almayınca sākīn olmaz. Ve hem ğazab ‘ağluñ (8) düşmenidür. Ve İmām-ı Tamām Ğazālī-yi Hümām *İhyā-yı ‘Ulūm*’ında (9) rub‘-ı mühlikātuñ kitāb-ı ğazabında ğazabuñ āfeti ve seħāfeti (10) ve devāsını ve marazından Őifāsını “kemā-yenbağī”⁶⁵ beyān (11) buyurmuşdur. Ve bu risālede ol kitāba ğavāle kılımışdur (108b).

Padişahın iktidarı sırasında kendisinden beklenenlerden biri de kendini halkın yerine koymasıdır. Müellif, padişaha kendisini halkın yerine koymasını ve kendi nefsine layık görmediğini halka da layık görmemesini öğütler. Buna uygun davranmadığı takdirde kıyamet günü cezalandırılacağını belirtir:

‘Adl ü inŐāfuñ bişinci ‘aşlı (10) budur ki her vākı‘ a ki Çağa vāŐıl olur ve senden (11) hāŐıl olur. Şöyle zann idesin ki ra‘iyyetden birisi (12) sensin ve hākim ve vālī senden ğayrı kimsedür. Pes (13) her nesne ki nefsün için beğenmezsin hiçbir (14) Müsülmān için istemeyesin ki eger nefsüne (15) lāyığ görmedüğün nesneyi Müsülmānlara lāyığ (16) göresin ra‘iyyetlerüne ğıyānet ve ehl-i vilāyetüne (17) ğud‘a ve ihānet itmişsin. Ve kıyāmet gününde mu‘āteb (1) ve mu‘ākāb olursın (115b-116a).

Sultanın amacı halka yardım etmek ve onların ihtiyacını gidermek olmalıdır. Sultan, bir ihtiyacı için kapısına gelen kişileri küçümsememeli ve bekletmemelidir.

⁶⁵ Gerektiği gibi.

Kendisinden yardım isteyen kişilere yardım etmeli, kimseyi ümitsizliğe terk etmemelidir. Halkı memnun etmek üzere çabalmalıdır. Sultan için böyle davranması yüz bin rekât namazdan daha hayırlıdır:

‘Adl ü inşâfuñ altıncı aşlı (8) budur ki kapuñda erbâb-ı hâcetüñ intizârını (9) hâkîr şaymayup “El-intizaru eşeddu mine’l-mevt”den⁶⁶ (10) ‘add idüp hâcetlerinüñ huşûline sa’y idüp (11) kapuñdan anları mahrûm ve nâ-ümmîd göndürmeyüp ber-murâd (12) eylemek ardınca olmak gereksin. Zîrâ ki (13) ehl-i hâcetüñ bir hâcetini kazâ eylemek yüz biñ (14) rek’at nâfile namâzını edâ eylemekden ef’aldür.

Padişahın sahip olması gereken özelliklerden biri de kanaattir. Padişah yeme, içme, giyinme gibi konularda şehvetin peşine düşmemeli kanaatkâr davranmalıdır. Çünkü kanaat olmadan adalet olmaz. Adaletli davranmayan da şehvetin elinden kurtulamaz:

‘Adl ü inşâfuñ yidinci (17) aşlı budur ki nefsüñi şehvâtu ve’z-zâtilehü mu’fâd (1) itmeyesin. Ya’ nî elbise-i fâhireyi her zamân geymek ve et’ime-i (2) lezîzeyi her ân yimek ve gice gündüz şehvet sürmege dürişmek (3) ‘âdet idinmeyesin. Belki cemî’ evkâtde ve cemî’ eşyâda (4) kanâ’at üzre olasın. Zîrâ ki kanâ’atsiz ‘adâlet olmaz. (5) Ve ‘adâletsiz şehvât elinden hâlâş bulunmaz (117a-117b).

Padişah, halka karşı şefkatli davranmalı ve yumuşak muamele sahibi olmalı; şiddetten ve gazap etmekten sakınmalıdır. Konuyla ilgili hadislerde, Allah’ın padişaha halka muamele ettiği biçimde muamele edeceği ifade edilir:

‘Adl ü inşâfuñ sekizinci aşlı budur ki tâ mümkindür ki (10) her işi rıfķ u luţfıla işleyesin. Kahr u ‘unfıla (11) işlemeyesin. Zîrâ ki Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem (12) buyurmuşdur ki: “Küllü vâlin lâ-yerfuķu bi-ra’iyyetihi lâ-yurfek (13) bihi yevme’l-ķiyâmeti.”⁶⁷ Ve Resûlu’llâh Hâzretleri dâ’im du’âsında (14) buyurur idi ki: “Allâhumme’l-laţif bi-küllü vâlin (15) yuţfî bi-ra’iyyetihi ve a’ nif bi-küllü vâlin yu’ nef ‘alâ-ra’iyyetihi.”⁶⁸ (16) Ve dağı buyurmuşdur ki: “El-vilâyetu ve’l-imretu ḥasenetâni (17) limen kâme bi-ḥaķķihimâ seyiy’etâni limen enzara fi-himâ.” Ya’ nî (1) beglik ve emîrlik iki ḥasenedür. Şol kimesne için ki (2) ḥaķķından gele. Ve iki seyiy’edür. Şol kimse için (3) ki ḥaķķından gelmeyüp te’ḥîre ķoya (118a-118b).

İdareci olan kişi halkı kendisinden razı etmeyi amaçlamalıdır. Ancak halkın kendinden razı olduğunu görünce gurura kapılmamalı, işlerini aksatmamalıdır. Halkın kendisinden çekindiği için razı gibi görünebileceğini göz önünde bulundurmalıdır. Halk arasında kendisini soruşturacak kişiler görevlendirmeli, böylece hatalarını öğrenip düzeltme imkânı bulmalıdır:

⁶⁶ Beklemek ölümden daha şiddetlidir.

⁶⁷ “Halkına şefkat göstermeyene (lidere) Allah da şefkat göstermez” (Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, Âdâbü’l-Kâdî, No: 21052; el-Müttakî, Kenzu’l-Ummâl, İmâret, No: 14-659-14663) (Okur, 2009: 75).

⁶⁸ “Halkına şefkat göstermeyene (lidere) Allah da şefkat göstermez. Allah’ım halkına lütufta bulunan lidere sen de lütufta bulun. Şiddet gösterene sen de şiddetli ol” (Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, Âdâbü’l-Kâdî, No: 21052; el-Müttakî, Kenzu’l-Ummâl, İmâret, No: 14-659-14663) (Okur, 2009: 75).

‘Adl ü insāfuñ tokuzuncı (1) aşlı budur ki sa‘y idesin ki cemī‘ ra‘iyyetün (2) senden rāzī ola ber-müciib-i şer‘-i kavīm ve tarīk-i (3) müsteķīm. Ve Hāzret-i Resūlū’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (4) buyurmuşdur ki: “Benüm ümmetümün gāyetile eyüleri şunlardır (5) ki sizi severler. Ve siz dağı anları seversiz. Ve nihāyetile (6) yaramazları şunlardır ki sizi sevmezler. Ve siz dağı (7) anları sevmezsiniz.” Pes vālī ve hākim olan kimesneye lāyık (8) budur ki her kimesnenün medh ü şenāsına mağrūr olmaya (9) ve i‘tikād eylemeye ki cemī‘ ra‘iyyeti aña şenā ve medh (10) eyleyen kimesne gibi andan rāzīlerdür. Belki i‘tikādı (11) bu olsun ki aña medh ü şenā idenler yā havflarından (12) iderler veyāhūd tama‘ eclinden iderler. Ve hizmetinde (13) olan ba‘zı havāşşı ta‘yīn eyleye. Tā kim ra‘iyyetden anuñ (14) aḥvālını teccessüs ideler. Ve ‘ayb u hünerini efvāh-ı nāsdan (15) tefahḥuş idüp kendüye i‘lām ideler. Tā eger (16) begliğinde nev‘ā kuşurı olurisa anuñ telāfisine (17) sa‘y eyleye (118b-119a).

Padişah, Allah’ın ve peygamberin rızasını her şeyin ve herkesin üstünde tutmalı, kimsenin rızasını kazanmak için Allah’ın rızasını terk etmemelidir. Çünkü dünya gelip geçicidir. İnsanın esas yeri ahiret yurdudur. Bu nedenle Allah’ın yolunda olmak ve rızasını kazanmak herşeyin üstündedir. Akıllı kişi geçici dünya hayatı için baki olan ahireti feda etmez:

‘Adl ü inşāfuñ onuncı aşlı (8) budur ki rızā-yı Hudā’ya ve şerī‘at-ı Mustafā’ya muḥālif (9) hiçbir kimesnenün rızasını istemeyesin. Anuñçün ki (10) her kimse ki şer‘a muḥālif senden rāzī olmayup saña (11) öykelenür. Anuñ öykesi saña zarar virmez (119b). (...) Pes iy sultān-ı ‘ālem! Ma‘lūmuñ olsun ki dünyānuñ (3) rāḥatı birkaç gündür. Ve ekşerī ta‘abıla maḥlūt ve (4) naşabıla merbūtür. Lā-aḳal kemāli budur ki fānīdür. (5) Pes āḫiret-i bākī için dünyā-yı fānīyi terciḥ eylemek (6) ‘ākil kimsenün işi degüldür. Belki ‘ākil oldur ki (7) bu bir iki günün niḳmetine şabr eyleyüp āḫiretün (8) ni‘metine tālib ve nefis ü şeytāna gālib ola (122a).

Âdemoğlu iki sınıftır. Bunlardan ilki, dünya hayatına karşı sevgiyle doludur; daima yaşamak ve hayatta kalmak ister. İkinci gruptakiler ise hayatlarını öleceklerinin bilinciyle ahiret hayatı için hazırlık yaparak geçirirler. Şûrâ suresinin 20. ayetinde “Kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur.” buyurulmaktadır. Bu nedenle hükümdara layık ve vacip olan ahiret için çalışmasıdır. Çünkü dünya hayatının sonu ölümdür ve ondan kaçış yoktur:

Huşūşā ki mülük ve ehl-i (14) dünyāya evcebdür. Anuñçün ki anlar dünyā için (15) ḥalkuñ kulübına çok kulağ ve inzi‘āc virmişler. (16) Ve kullarınun ellerine hükümler virüp müḥālibāt-ı zā’ide (17) ve mükālemāt-ı bī-fā’ide sebebiyle kulüb-ı ‘ibāda ru‘b u (1) feza‘ ve re‘āyā ve ‘aceze arasında ceza‘ bırakmışlar. Ve Melikü’l-Mülük’dan (2) qorqmazlar ki anuñ bir kulu vardır (3) ki adı ‘Azrā’il’dür (134a-134b).

Padişaha devlet idaresinde en yakın kişi vezirdir. Bu nedenle padişahın başarısı vezirin başarısına bağlıdır. Padişah, vezir seçiminde dikkatli davranmalı, işlerini veziriyle istişare ederek yürütmelidir:

Şimdi ma' lûm ve mefhûm ola kim (17) pādşāhuñ hûsn-i zikri ve 'uluvv-i qadri vezîr sebebi iledür. (1) Mādām ki vezîr şālih ve kāfî ve 'ādil ve nāşih ve vāfî (2) kimesne ola. Ve mümkün degüldür kim vezîrsiz pādşāh (3) memleketüñ umûrını "kemā-yenbağî"⁶⁹ görüp tedbîr ve taşarrufında (4) tenhā kâdir ola. Zîrā ki kendü rāyıyla 'āmil olan (5) kimesnenüñ rāyı ve tedbîri ekşer hāṭā üzerinedür (321a-321b).

Padişah yüce himmetli ve cömert olmalıdır. Nefsini aziz tutmalı ve makamına yakışır şekilde davranmalıdır. Padişah kendini nefsinin kıymetini takdir ederse halk da ona gereken saygıyı gösterir. Padişahın yaratılışı böyle değilse bile bu tabiatı kazanmaya gayret etmelidir:

Ve nefsüñ rif'ati üç nesne ile hâşıl olur. (13) Evvel erāzil ü evbāşıla muhāletat eylememek. Ve bir (14) 'amele şürü' eylememek gerek ki anuñ emsāli olan kimesnelere (15) ol 'amel lāyık olmaya. Ve bir söz söylememek gerek (16) ki ol sözile anı ta' yib ideler. Pes her kaçan ki (17) bir kimesne bu şifātıla muttaşif oldı nefsini (1) merātib-i 'āliyye mürtefi' idüp halk dañı aña rif'at (2) ve devleti lāyık görüp üzerlerine anuñ teraffu'ını (3) lāzım ve vācib bilürler. Pes himmet ve enefe (4) pādşāhlaruñ hāşîşe-i zātıdır. Ve eger (5) Hāḡ celle ve 'alā mevhibet tārîkiyle bu hāseti ve (6) hūyı anlarda terkib itmemiş ola lāzımdur ki (7) kesb tārîkiyle vüzerāsından ve nüdemāsından (8) taşşil eyleye (335b-336a).

'Alâî'nin siyaset düşüncesi üzerinde çalışan İzgöer, yukarıda metinden verdiğimiz örneklerden hareketle 'Alâî'ye göre yönetimin esaslarının adalet, meşveret, ehliyet ve merhamet olarak özetlenebileceğini ifade eder (2017: 92-98).

11.1.2. Vezir

Vezir, İslam devlet teşkilatında hükümdardan sonra en yetkili kişidir. Osmanlı Devleti'nde; paşa, sahip, âsaf, vekil, nâzır ve lala kelimeleri vezir anlamında kullanılmıştır. En yüksek mertebede bulunan, en yetkili vezir ise veziriazam ve sadrazam adlarıyla bilinir. Osmanlı padişahları, XIV. yüzyılda vezirlerini ağırlıklı olarak ulema ve kadılar arasından seçerken; sonraki dönemde askerî kökenli vezirlerin sayısının arttığı görülür. Devletin klasik dönemi sayılan 1453-1600 yılları arasında vezirlerin çoğunun askerî kökenli olduğu görülür (İnalçık, 2013: 43, 90). Halil İnalçık Osmanlı devlet teşkilatında vezirin yerini ve görevini şöyle tarif eder:

"İlk İslâm devletlerinde vezirler ayrı divanların başı ve bir çeşit özerklik sahibi iken Osmanlı Devleti'nde başta vezirler, defterdarlar, nişancılar ve kazaskerler olmak üzere bütün erkân-ı devlet teoride sultanın riyâsetinde, fiili olarak ise birinci vezirin ya da veziriazamın başkanlığı altında görev yapıyordu. Sultanın otoritesinin bütünlüğü Osmanlı idaresinin en önemli prensibi kabul edildiği için devletin yetkileri doğrudan ve tamamen birinci vezir tarafından kullanılmakta ve bunun bir ifadesi olarak mühr-i hümâyun, sultanın mührü kendisine verilmekte, diğer vezirler ise onun danışmanları gibi hareket

⁶⁹ Gerektiği gibi.

etmekteydi. Bununla birlikte potansiyel olarak her vezir ilk vezir kadar yetkili sayılırdı” (İnalçık, 2013: 43, 90).

Vezir, padişahın vekili ve ondan sonra en yetkili kişidir. ‘Alâî, *Netîcetü’s-Sülûk*’un yedi bâbından birini vezirlere ayırır. Müellif hem eser genelinde hem vezirlere ayrılan bölümde padişaha vezir seçiminde yol gösterir. Vezirlere de görevleriyle ilgili tavsiyelerde bulunur. Padişahın vezirsiz olması mümkün değildir. Veziri olmayan ve ona danışmadan işlerini yürüten padişahın hata yapması kaçınılmazdır:

Şimdi ma’lûm ve mefhûm ola kim (17) pādşahuñ hûsn-i zikri ve ‘uluvv-i qadri vezîr sebebi iledür. (1) Mādâm ki vezîr şâlih ve kâfi ve ‘âdil ve nâşih ve vâfi (2) kimesne ola. Ve mümkün degüldür kim vezîrsiz pādşâh (3) memleketüñ umûrını “kemâ-yenbağî”⁷⁰ görüp tedbîr ve taşarrufında (4) tenhâ kâdir ola. Zirâ ki kendü râyıyla ‘âmil olan (5) kimesnenüñ rây ve tedbîri ekşer hâfâ üzerinedür (321a-321b).

Padişah, veziri hata yaptığında onu görevden uzaklaştırmalıdır. Vezir, devlet zenginleşse de devletin malından medet ummamalıdır. Vezir, padişaktan bir talepte bulunduğu padişah onu ertelemeyen yapmalıdır:

Ve pādşâh üzerine vâcib ü lâzımdur (3) ki vezîrile üç nesne üzre mu‘âmele eyleye. Birisi (4) oldur ki kaçan vezîrinden bir zellet veyâhûd bir hefvet müşâhede (5) eyleye ‘ukûbetinde ta‘cîl itmeye. İkinci oldur ki kaçan (6) pādşahuñ devletinden gânî olup hizmetinde vüs‘at (7) tahşîl eyleye. Gerekdür ki pādşahuñ mâlına ve şervetine (8) tamar eylemeye. Üçüncü oldur ki kaçan bir hâcet dilese (9) pādşâh anuñ hâcetinüñ kazâsında tevakkûf eylemeye (322a).

Padişah veziri ile yakın ilişki kurmalıdır. Vezir her istediğinde padişahı görebilmelidir. Padişah vezirinden sır saklamamalı, vezir hakkındaki kötü söylentileri dinlememelidir. Müellif, Nüşîrevân ile veziri Büzürmihr’in yakınlığından söz ederken Nüşîrevân’ın meclisine ilk giren ve meclisten son çıkan kişinin Büzürmihr olduğunu kaydeder:

Ve dağı (10) pādşâha lâyıq olan budur ki vezîrini üç nesneden men‘ (11) eylemeye. Birisi oldur ki her kaçan pādşâhı görmek (12) dilerse men‘ ve def‘ eylemeye. İkinci oldur ki vezîrüñ hakkında (13) müfsidlerüñ kelâmını istimâ‘ eylemeye. Üçüncü oldur ki (14) vezîrinden sırrını gizlemeye. Zirâ ki vezîr pādşahuñ sırrını (15) şaklar (322a).

Evvel kimse ki Nüşîrevân’uñ (15) meclisine girüp âhir kimse ki çıkardı Büzürmihr idi (257b).

Erdeşîr-i Bâbek’e göre padişah için en iyi vezir; şefkatli, salih, emin ve hüküm sahibi vezirdir:

⁷⁰ Gerektiği gibi.

Erdeşir bin Bâbek'den su'âl eylediler ki: (16) “Kaḅkḅ muşâhib pâdşâh için aşlah ve elyaḅdur?” Cevâbda buyurdi (17) kim: “Müşfik ve şâlih ve emîn ve nâşih vezir tâ kim pâdşâh memleketün [P1 322a] (1) umûrını anuḅ râyıyla tedbir idüp işâretile zamîrinde (2) olan esrârı zuhûra getüre” (321b-322a).

Vezir akıllı, bilgili ve yaşlı olmalıdır. Yaşlı kişilerin tecrübelerinin çok olması işleri kolaylaştırır. Vezir saltanatın süsüdür. Vezirin doğruluḅu ve iyiliḅi devletin devamı açısından önemlidir. Vezirin sahip olması gereken beş özellik vardır. Bunlardan ilki ilim, ikincisi uyanıklık, üçüncüsü cesaret, dördüncüsü sadakat beşincisi ise sır saklamaktır:

Ve daḅı pâdşâha (4) vezir olan kimesneye lâzımdur ki ‘âlim ve ‘âkil ola. (5) Ve daḅı gerekdür ki pîr ola. Anuḅçün ki yigit egerçi kim (6) ‘âlim ü ‘âkil olurısa pîr gibi olmaz. Zîrâ pîrlerün tecribeleri (7) çok olur. Ve eyyâmuḅ tecribelerini pîrlerden ta‘lim (8) alurlar. Ve daḅı vezir saltanatun zeyni ve zibidür. Pes gerekdür (9) ki şeyn ü reynden pâk ola ve daḅı vezir biş nesneye muhtâcdur: (10) Birisi ‘ilmdür ki anuḅ sebebiyle katında eşyâ-yı ḅaziyye vâzi‘ ü (11) lâ‘ih olur. İkinci teyaḅkuzdur. Ya‘nî uyanıklık ki her emre (12) duḅul itdükde mahrecini medḅalinden öndin nâzır ola. (13) Üçüncü şecâ‘ atdür ki mevzi‘ - i ḅavfda olmayan nesnelere (14) ḅorkmaya. Dördüncü şıḅḅdur ki anuḅ sebebiyle şahih olmayan (15) fi‘ller ve kavillerle ‘amel eylemeye. Bişinci pâdşâhınun sırrını (16) şaklamakdur ölüm ḅaddine varınca ve kitmân-ı sırrun fezâ‘ilini ya‘nî (17) ḅaḅâ‘ikini sâbiḅâ zikr olunmuşdur (323b).

11.1.3. Kâtip

Kâtip; yazı işleriyle uğraşan kimse, sekreter, yazıcı; bilgili kişi, noter, muharrir anlamına gelir. Kâtiplik mesleḅi yazının icadıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde Mezopotamya ve Mısır gibi eski uygarlıklarda en saygın mesleklerden biri hâline gelmiştir (Küçükaşçı, 2002: 25, 49). Kâtipler, Osmanlı bürokrasisinde de önemli bir yere sahiptir. Devlet yazışmalarını gerçekleştirmeleri sebebiyle devletin sırlarını bilmeleri kâtiplik mesleḅinin önem kazanmasında etkili olmuştur. Yavuz Sultan Selim devrinde çavuşlar ve kâtiplerin önceliḅi konusunda; padişah kâtiplerin “esrâr-ı saltanat” olmaları sebebiyle daha önde olduklarını belirtir (Afyoncu, 2002: 55, 23). ‘Alâî, eserinde *Nasihatü'l-Mülûk*'ta kâtiplere ayrılan üçüncü bâbı genişletmiş, kâtipliḅin önemli bir meslek olduğunu ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Müellife göre kâtiplik için yalnızca yazı yazmanın kurallarını bilmek yeterli değildir. Kâtip olan kişi ulemaya göre on ilmi iyi derecede bilmelidir. Bu ilimler, müellif tarafından şöyle açıklanır:

Evvelki (5) ‘ilm-i riyâfetdür. Ve riyâfet şol ‘ilme dirler ki şuyun bu‘dını (6) ve kurbını yir altında ne miḅdâr idüğünü bile. **İkinci** oldur (7) ki zaḅirelerün istiḅrâcında ḅâdir ve mâhir ola. **Üçüncü** (8) gice gündüzün zâ‘id ve nâkiş olmasını şayfda ve şitâda (9) bilmek gerek. **Dördüncü** güneşün ve ayun ve sâ‘ir yıldızların (10) ḅareketini ve seyrini bilmek gerek. **Bişinci** seyyârâtuḅ ictimâ‘u (11) istiḅbâl ve evc ü ḅaziz ve bâl ü tesdis ve terbi‘ ü (12) teşliş muḅâbele vü muḅârene ve ric‘at u muḅâḅ ve iḅtirâḅ (13) ve istiḅâmetlerini bilmek gerek. **Altıncı** barmaḅ ‘ilmini (14) ve barmaḅun ḅisâbını bilmek gerek. **Yidinci** ‘ilm-i hendese (15) ve istiḅrâc-ı takvîm ve iḅtiyârât-ı eyyâm ve ‘ulûma müte‘allik (16)

ne ise bilmek gerek. **Sekizinci** ekinlere ve ikinci olan (17) kimesnelere lâzım ve şâlih olan nesnelere bilmek gerek. (1) **Tokuzuncu** tabâbet ‘ilmini ve edviyenüñ ma‘rifetini fuşûl-i (2) erba‘ anuñ havâşşını ve te‘şirâtını ve menâfi‘ ve mażarrâtını (3) ve yılleriñ ma‘rifetini şimâlî midür cenübî midür ne kısım ve ne (4) ismlü yıllerdür bilmek gerek. **Onuncu** şî‘r ilmini ve ‘arüz u (5) kavâfi ve inşâ vü imlâ ve emşâl-i sâ‘ire ve muhâzarâta müte‘allik (6) olan ‘ulümü bilmek gerek (329b-330a).

Kâtip olan kişi bilgili olmanın yanında güzel yüzlü, yumuşak sözlü, hafif ruhlu olmalıdır. Kalemin tıraşı konusunda bilgili ve usta olmalıdır. Kitabette harflerin bitişik mi ayrı mı yazıldığını bilmelidir. Yazısı açık ve okunaklı olmalıdır. Kâtip ancak o zaman kâtip olur:

Ve bu cümleden ğayrı lâzımdur (7) ki kâtip olan kimesne hafifü’r-rüh ve tayyibü’l-kelâm (8) mübârek-liķâ ve hõş-selâm ola. Ve kalemüñ (9) tirâşında ve tütmasında ve ref inde ve vaz’ında (10) mâhir ola. Ve kitâbetüñ şan‘atında üstâd u hõş-nüvîs (11) ola. Kankı harfi çekmek gerek ve kankı harfi (12) irsâl itmek gerek ve kankı harfi cem‘ ve muttaşıl (13) ve kankı harfi fark u münfaşıl yazmak gerek. Bu cümleyi (14) bilmek lâzımdur. Ve ma‘a-hazâ yazuyı rüşen ve âşkârâ (15) ve mübeyyen ve hüveydâ yazmak lâzımdur. Ve her harfün (16) haķķını kalemine göre virmek gerek. Tâ kim kâtip kâtip (17) ola (330a).

11.1.4. Elçi, Casus

Eserde, devletler arasında bağlantı kuran ve haber taşıyan elçinin dürüst olmasının öneminden söz edilir. Eserdeki soru-cevap bölümünde “Yaramazdan yaramaz kimdir?” sorusuna “Hain elçi” cevabı verilir. Çünkü elçinin aç gözlülüğü, memleketin ve memleket halkının yanmasına sebep olur:

Ve hem mezkûr olan pādşāhdan (16) su’âl eylediler ki: “Yaramazdan yaramaz kimdir?” Cevâbdā (17) eyitdi ki: “Hā’in ilçiler ki tāmā‘ ları ucından risâletlerinde (1) hıyânet idüp memleket anlarıñ sebebiyle hārâb (2) ve ehl-i memleketün cigeri anlarıñ tāmā‘ ı odıyla kebâbdur” (315b-316a).

Erdeşîr-i Bâbek; hain elçinin kan dökülmesine, askerlerin ölmesine, malların eksilmesine, sözlerin bozulmasına sebep olduğunu kaydeder:

Nitekim Erdeşîr-i Bâbek anlarıñ haķķında buyurmuşdur (4) ki: “Hā’in ilçiler sebebiyle ne kanlar ki dökülmişdür (5) ve ne leşkerler ki hezîmet olmuşdur. Ve ne hürmetler (6) ki hetk ve ne haremeler ki fetk olmuşdur. (7) Ve ne mällar ki nakş eyleyüp ve ne ‘ahdler ki nakz itmişler. (8) Ve ne yalan andlar ki hıyânetler ucından içmişler” (316a).

Müellif, Acem padişahlarının elçiler konusunda tedbirli davrandığını belirtir. Acem padişahları bir elçi görevlendirdikten sonra, elçiyi takip etmesi için bir de casus görevlendirerek elçiyi kontrol etmişlerdir:

‘Acem pādşāhları (12) kaçan bir pādşāha ilçî göndürmelü olsalar (13) ilçî bilmeden anuñıla bir cāsūs göndürürler imiş. Tâ kim (14) varduğı yerde söyledüğünü ve işitdiğini yazup mürâca‘at (15) zamânında ilçinüñ haberini cāsūsıñ yazduğı defterile (16)

muqābele eyleyüp maqālinde şādık olursa ilçilige (17) anı münāsib ve muvāfiq bilürleridi. Andan şonra her zamān (1) risālete anı göndürürleridi (316a-316b).

11.1.5. Hakîmler, Âlimler ve Akıl Sahipleri

Müellif, devlet idaresinde akıl, bilgi, hikmet ve tecrübenin önemini eser boyunca vurgular. Padişaha tavsiyelerinden biri, âlimlere ve hakîmlere danışarak iş yapmasıdır. Eserin yedi bâbından biri hakîmlere diğeri ise akıl ve akıl sahiplerine ayrılmıştır. Müellif, hikmetin Allah'ın verdiği nimetlerden biri olduğunu ve hikmete sahip kişilerin hayır ve iyiliğe eriştiğini belirtir. Hikmeti “bir işi gerektiği şekilde yapmak” biçiminde tarif eder. Hikmetin faydası insanın hem dünyasını hem de ahiretini güzelleştirmesidir. Bir hadis-i şerife göre hikmet sahipleri ahirette ve dünyada yüce makamlara sahip olacaktır (349a-349b). Müellif hikmetin önemini belirttikten sonra İbnü'l-Mukaffa, Lokmân-ı Hakîm, Ahnef b. Kays, Büzürcmihr gibi kişilerden ve isim zikretmeden hükemadan çeşitli konularda hükümdara nasihat kabilinden sözler aktarır.

Müellif, akıl konusuna aklın farklı kişilerce yapılmış tanımlarını aktararak başlar. Allah'ın yarattıkları içinde, en ulu gördüğünün akıl olduğunu ifade eder:

Şonra Haq celle ve 'alā buyurdi (10) kim: “Ve 'izzetî ve celālî mā-ħalaqtu fi-ħalkî e' azze (11) ve ecelle ileyye minke.” Ya'ni yaratduğumuñ içinde (12) başa senden 'azizrek ve senden ulurak nesne (13) yoqdur (364).

Sa'id b. Cübeyr'e göre insan için akıldan daha kıymetli bir şey yoktur. Çünkü akıl insanın yanlışları düzeltmesine ve kötü durumdan iyi duruma geçmesine yardım eder:

(8) Sa'id bin Cübeyr rağıya'llāhu 'anh buyurmuşdur (9) ki: “İnsān için 'aqlıdan şerif nesne yoqdur. (10) Kaçan şāhibi sınsa 'aql anı taşhîh ider. Ve eger (11) düşse 'aql anı kaldırur. Ve eger zelil olsa (12) 'aql anı 'aziz eyler. Ve fakir olursa 'aql (13) anı ğanî eyler. Ve ol nesne kim faşih-i belig aña (14) muhtac olur. 'Aqlile mümtezic olan 'ilmdür” (365a).

Fars memleketinin bilginine göre akıllı kimsenin yedi alameti vardır. Akıllı kişi, hatasından vazgeçen, kibre kapılmayan, hayırlı işlerde devamlılık gösteren, konuşurken ilime dayalı konuşan, Allah'ı zikretmeyi hiç unutmayan, kendisinden yukarıdakilere nasihat eden ve zorda kaldığında Allah'a sığınandır:

“‘Ākilün (10) yidi 'alāmeti vardur kim anlarla bilinür. Ve ol (11) yidi 'alāmet budur kim: Her kimesne kim aña zulm iderise (12) günāhından geçer. Ve kendüsinden aşāğa olana (13) tevāzu' ider. Ve hayır işlerde sebkat ider. Ve kendüsinden (14) yukarı olana naşihat ider. Ve dā'im Rabbini (15) zikr idüp bir dem ğāfil olmaz. Ve söyledügi (16) vaqt 'ilm yüzinden söyler. Ve kaçan kim bir miñnete (17) ve şiddete mübtelā olur Allāh Te'ālā'ya ilticā eyler (364b).

İdarecilere layık olan âlimlerden vaaz ve nasihat dinlemek, âlimlere layık olansa idarecileri gururlandırmadan onlara yol göstermektir:

(2) Pes beglere ve vâlılere lâyıķ budur ki bu hikâyetleri (3) ve nükteleri naşbü'l-‘ayn ideler. Ve mevâ‘ iz ve neşâ‘ihi (4) istimâ‘ idüp her vaķt ki bir ‘âlime mülâķât olurlar. Ol (5) ‘âlimden va‘z u naşihat taleb ideler. Ve ‘âlimlere dağı (6) lâyıķ budur ki beglere va‘z u naşihat idüp ĥaķķ-ı (7) şarihi anlara gösterüp anları mağrūr itmeyüp kelimetü'l-ĥaķķı (8) egerçi ki acıdur ĥatlu ĥatlu anlara ilkâ ideler (102b).

11.1.6. Mülûk, Selâtin, Vali, Beg, Âmil, Müşîr, Emîn, Mu‘temed

Vali, beg, mülûk, ümerâ ve selâtin sözcükleri eserde üst sınıftan idareciler için kullanılır:

Ve anlaruğ dağı o mülûkile vefâları ve anlardan (5) utanup ĥayâları ĥalmaz. Ve beglerüñ ekşer eşğâli riyâ (6) ve süm‘ adur (303b).

Ve selâtin-i kâmkâr ve ümerâ-yı nâmdâruñ himmetleri (1) zimmetinde vâcibdür ki ĥavâşş u ‘avâmuñ her birine nażar (2) idüp isti‘dâdına ve ĥabiliyyetine muvâfiķ ve kıyâfetine lâyıķ (3) şuğl ü ‘amel buyuralar (214b-215a).

(2) Pes beglere ve vâlılere lâyıķ budur ki bu hikâyetleri (3) ve nükteleri naşbü'l-‘ayn ideler (102b).

Eserde âmil kelimesi padişah tarafından görevlendirilmiş idareciler için kullanılır:

‘Âdil bir gün ‘ammâline yazup göndürdi (8) ki: “Eger baņa ĥaber vireler ki benüm memleketümde zirâ‘ ata (9) ĥâbil olmayan çoraķ yirlerden ĥayı ĥarâb ve yebâb (10) bir kıt‘a yir bulunursa elbette ‘âmillerimi şalb iderem” (278b).

Müşîr, “emir ve işâret eden, yol gösteren” ve “askerlikteki en üst rütbe ve bu rütbeyi taşıyan asker, mareşal” anlamlarına gelir (Kubbealtı Lugati, E.T. 01.04.2020). Eserde müşîr kelimesi vezirden sonra en yetkili kişi anlamında kullanılır. Allah bir hükümdar için hayır dilerse ona sadık bir vezir ile uygun bir müşîr nasip eder:

Ya‘nî kaçan ki Allâh Te‘âlâ bir pādşâha işâl-i (10) ĥayr irâde itmiş ola. Aņa bir vezîr-i şâdıķ ve müşîr-i muvâfiķ-ı (11) ĥarîn ve yaķîn kılır ki unutduğını aņdurur ve yardım (12) istedügi vaķt aņa yardım ider (326a).

Yüksek dereceli memurlar için kullanılan emîn ve mu‘temed sözcükleri eserde Nüşîrevân’ın yanındaki idareciler için kullanılır:

Şöyle mervîdür bir gün Nüşîrevân-ı (9) ‘Âdil temâruż idüp emînlerine ve mu‘temedlerine buyurdi ki: (10) “Ĥabîblerüm benüm marâzumuñ devâsı için buyurmuşlardır (11) ki bir ĥarâb şehirden veyâ bir ĥarâbe ĥaryeden bir eski (12) kerpüç lâzımdur. Gerekdür ki ele getüresiz.” (13) Pes emînler ve mu‘temedler cemî‘ vilâyetini gezdiler (270a).

11.1.7. Emîr, Ümerâ, Erkân, A'yân, Musâhib, Münâdim, Kâimmakâm, Nâ'ib

Eserde bu unvanlar, devletin çeşitli kademelerinde idarecilik görevinde bulunan kişileri kastetmek üzere kullanılır. Müslüman halka padişahlarının nerede olduğunu soran Rûm elçisi “Bizüm pâdşâhumuz yoktur. Bir emîrümüz vardır ki ana Emîrû'l-Mü'minîn Ömer dirler.” cevabını alır (97a). Hilafet makamı padişahlık olarak değil, emirlik olarak adlandırılmıştır.

Erkân, a'yân, musâhib ve münâdim sözcükleri padişahın yakın çevresinde bulunan kişiler için kullanılır:

Bu mâ-cerâdan birkaç gün (7) dağı geçdükte Heyâtila'nuğ a'yân u erkânından dâd-ğ'âhlar (8) yitişüp didiler ki (245a).

“Vay şol kimesnenüğ ħâline (15) kim selâfinüğ muşâhabetiyle mübtelâdur. Anuğiçün ki (16) pâdşâhlaruğ ħiç kimesne ile maĥabbeti ve meveddeti ve şadâqati (17) ve ħarâbeti ve veled ve ħâdimi ve muşâĥib ve münâdimi olmaz (303a).

Vekâletten sorumlu iki makam olan kâimmâkam ve nâib sözcükleri eserde padişah vekili olarak kullanılır. Bir hükümdarın yerine geçen diğer hükümdar kâimmakâm ve nâ'ib olarak adlandırılır:

Tâ ki zikr (6) olınan eşkâl-i müte'emmilden zâ'il olup her birinüğ müddet-i (7) devleti ve mülk ü memleketi ve öldükden şonra kâ'im-maĥâm ve (8) nâ'ib-menâbı ve dünyâda ne vechile içdüği ecel şarâbı vâĥiden ba' de (9) vâĥidin ismen ba' de ismin tertib-i şaĥiĥ üzre ibĥâmsız (10) şarîĥ ma'lûm idine ve hem ħayr-ı müstefidler için (11) müfid ve me'âduğ zikri için mu' id ola” (147b).

Belki ħullaruđı (4) ve muşâĥiblerüđi ve 'ummâlünđi ve nâ'iblerüği dağı te'dib (5) idüp zulmden men' itmek gereksin (103b).

11.1.8. Hâcib, Derbân, Perdedâr, Kapıcı, Bevvâb, Pâsbân, Zindânân

Eserde bu unvanlar, padişahın kapısında beklemekle görevli kişiler için kullanılır. Padişahın kapıcılık görevini yürüten hâcibi de dikkatle seçmesi gerekir. Padişahın yanına gerektiğinde evladı bile izinsiz girmemelidir. Müellif, konunun önemine dair Şehriyâr ve oğlu Yezdecird arasında geçen hikâyeyi aktarır:

Rivâyet olunur ki Yezdecird-i (17) Şehriyâr bir vâĥtde kim dâĥil olmasına bâr ya'nî izn yoğıkan (1) Şehriyâr'uğ üzerine çıkavardı. Cenâb-ı Şehriyâr Yezdecird-i (2) Nâmdâr'a buyurdu ki: “Var otuz degenek derbâna ur. (3) Ve dergâĥuđdan anı sür. Ve yirine bir ħâcib-i şâĥib-ihtimâm (4) kâ'im-maĥâm eyle.” didükde Yezdecird babasınüğ emrini (5) tutup ħâcibi urup dergâĥdan sürüp (6) ħayrî ħâcib naşb eyledi. Birkaç günden şonra yine (7) Yezdecird bir murâd için diledi ki destürsüz babasınüğ (8) ħaremine gire. Yeği ħâcib Yezdecird'üğ göğsine redd ü men' (9) elini urup içerü girmekten anı def' idüp eyitdi (10) ki: “Eger bir kerre dağı destürsüz içerü girmek dilersen (11) veyâĥüd bir dağı seni bu

yirde görürsem saña altmış dekānek (12) ururam. Otuzı evvelki ma‘ zül olan hācib için ve otuz (13) dekānek bī-vakt gelüp Şehriyār’uñ üzerine iznsiz girdükden (14) ötürü. Egerçi kim oğlısın tā kim senüñ (15) sebebüñden baña dañı darb u hevān ve tād u ziyān hāşıl (16) olmaya” (303b-304a).

11.1.9. Nıgehbân, Bekci, Gözcü, Ases

Eserde bekçilerin görevi etrafı gözlemek ve buldukları bölgeyi korumak olarak aktarılır. Bekçinin sadakati idareci için son derece önemlidir. İskender, devletini düşmanlardan korumak için bir minare yaptırarak üzerine gözcüler yerleştirir:

Bu menāreyi (15) İskender anuñiçün yapdurdı ki gözcileri (16) anda koyup düşmenüñ gemilerini ve ‘ askerlerini (17) göreler. Ve İslām zamānına degin bu menāre ma‘ mür idi (184a).

Hz. Ömer ülkesinin durumunu görmek için geceleri bekçilerle birlikte sokağa çıkar:

Zeyd bin Eslem rağ (16) buyurur ki bir gice ‘ Ömer Hāzreti’ni rağıya’llāhu ‘ anh gördüm (17) ki ‘ asesleriyle gezer idi (282a).

11.1.10. Serheng, Asker, Sipâhî, Sipehsâlâr

Askerlikle ilgili bu terimler, özellikle eserin İran padişahlarına ayrılan bölümünde sıkça kullanılır. Askerin güçlü olması devletin başarılı olmasında önemli bir etkidir. Efrâsiyâb, seferden kazandığı ganimetleri askerleri arasında paylaştırır, onların sayesinde düşmana galip gelir:

Ve her yıl (12) gāzāya gideridi. Ve gānimetler getürüridi. Ammā (13) hāzīneye kıomaz idi. Ve leşkerine virür idi. Tā ki ‘ asker (14) kıuvvetlü ve kıudretlü oldılar. Ve anlaruñ sebebiyle düşmenlere gālib oldı (161b).

Nüşîrevân, yeni fethettiği bölgelerde önce halk arasında adaleti sağlar, sonra da askerin durumunu öğrenir:

Evvel re‘ āyā arasında ‘ adālet eyledi. Şonra (3) sipāh u ‘ askerüñ aħvāline mültefit oldı. Ve Büzürmıhr’i (4) vezîr idindi (257a).

Büzürmıhr’e göre savaşı kazanmanın dört gereğinden biri güçlü askerdir:

Su’āl (12) ‘ Ādil eyitdi ki: “Savaşıñ sermāyesi nedür?” Cevāb (13) Kāmil didi ki: “Azîmet-i şaħîh ve Hāķ Te‘ ālā’ya teveccüh eylemek (14) ve harbuñ āleti ve kıavî-peyker ‘ asker ve tālî’ üñ mu‘ āveneti (15) ve kevākibüñ müsā‘ adesi” (261b).

Serheng kelimesi eserde “çavuş” anlamındadır. Eserde, Heyâtıla Pâdişâhı Haşûr’un çavuşlarından biri için “Koca Serheng” ifadesi kullanılır. Serheng, hile ile Haşûr’un Pîrûz’a galip gelmesini sağlar:

Erkânından (1) bir koca Ser-heng eyitdi ki: “Eger benüm rây u tedbîrümile [L 120a] ‘amel (2) idersin ‘Acem leşkeri üzerine zafer bulursın.” Haşûr eyitdi (3) ki: “Senün tedbîrün nedür?” Çavuş eyitdi ki: “Benümile (4) ‘ahd eyle ki benden sonra benüm evlâduma i‘tibâr idüp anları (5) erkân-ı devletünğden idesin. Tâ kim ben düşmen def’inün (6) tedbîrine meşğûl olayım” (245a-245b).

“Başkomutan” anlamına gelen sipehsâlâr (Kubbealtı Lugati, E.T. 01.04.2020) eserde de bu anlamıyla kullanılır. Keykâvus, Rüstem’i Efrâsiyâb’a gönderdiği orduya “sipehsâlâr” olarak görevlendirir:

Keykâvus bundan eyü bahâne bulmadı. Ve Siyâvuş’a çok (6) leşker koşup Rüstem’i sipeh-sâlâr idüp Efrâsiyâb’uñ (7) üzerine göndürdi. Ve Rüstem’e ısmarladı ki elbette savaşmak (8) gereksiz ola ki Siyâvuş helâk ola (163a).

11.1.11. Mimar/Mühendis

Bina yapan kişi anlamına gelen mimar, eserde de bu anlamıyla kullanılır. Arap Padişahı Nu‘mân Behrâm’a köşk yaptırmak için bir “mühendis” getirtir. Bu mühendis, “Sinnimâr-ı Mimâr”dır. Eserden mimar ve mühendis kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sinnimâr, Behrâm için çok güzel bir köşk inşa eder. Ancak hayalindeki köşten söz ederken Nu‘mân Sinnimâr’ın kendisini hafife aldığı düşünerek onu köşkün tepesinden attırarak ölümle cezalandırır. Bu olay Araplar arasında mesel olmuştur. Ödül hak ederken cezalandırılan kişiler için “cezâ-yı Sinnimâr” ifadesi kullanılır (237a).

11.1.12. Aşçı

Eserde aşçılık, Nûşîrevân’ın zenginliği anlatılırken zikredilir. Nûşîrevân’ın Şelhebîd adlı aşçısı her gün yüz çeşit yemek pişirmekle görevlidir:

Ve maţbahında her (16) gün yüz dürlü ta‘âm bişeridi. Ve Şelhebîd adlu bir (17) aşçısı varıdı ki yalnız bu ta‘âmları bişürür idi (253b).

11.1.13. Mugannî, Mutrib

Mugannî ve mutrib eserde şarkı söylemeleri ve saz çalmaları yönüyle anılır. İskender devrinde İskenderiyye’de yapılan heykellerden biri, gece bir saatten sonra mutribler gibi şarkı söylemeye başlayıp halka ferah ve eğlence verir:

Ve bir timsālüh dağı hâli bu idi ki her kaçan ki giceden (3) bir sâ‘at geçse ol şüretten muṭribler gibi bir âvâz-ı (4) pür-süz u sâz işidilür idi. Ve halka andan feraḥ ve (5) ṭarab hâşıl olurıdı (184a).

Nûşîrevân’ın mugannîsinin adı Belhend’dir. Telli çalgıları iyi şekilde çalan Belhend, agânî-yi hüsrevâniyye adlı on iki telli sazın da mucididir:

Ve Belhend adlu bir (3) muğannîsi varıdı ki til üzre olan sâzları (4) hûb çalarıdı. Ve on iki til üzre olan sâz ki (5) aña agânî-yi hüsrevâniyye dirler. Anuḥ te’lifidür (254a).

11.1.14. Kôle, Kul, Hâdim, Mübâşir

Eserde bir idarecinin hizmetinde bulunan, bir işle görevli kişiler için kul ve hâdim sözcükleri kullanılır. Müellif, sultana yedi günden birini Allah’a ayırmasını tavsiye ederken bu durumu sultanın kulu ile ilişkisi üzerinden tarif eder:

Meşela eger sen bir kuluḡa (8) emr eyleseḡ ki: “Yidi günden bir günü hizmetümiçün ihtiyâr (9) eyle. Tâ ki altı günde itdüḡüḡ taḡşîrâtı ‘afv eyleyem.” (10) Ve kuluḡ saḡa muḡâlefet idüp hizmetüḡden istinkâf (11) itse ol kuluḡ hâli senüḡ ḡatunḡda ne minvâl üzre olur? (12) Ma‘a-hâzâ ki sen anuḡ hâlikı degülsin. Ve ol kul (13) saḡa ‘abd-i mecâzîdür. Pes sen ki hâlikuḡ fi’l-ḡaḡîḡa ‘abd-i (14) maḡlûḡısın. Niçün kuluḡdan râzî olmaduḡuḡ hâli (15) kendüḡe lâyıḡ görürsin? (10b).

Ömer b. Abdülazîz Beytûlmâl görevlisine “ey hâdim” şeklinde hitap eder:

‘Ömer bin‘Abdu’l-‘Azîz’üḡ göḡli (8) ṭarıluḡ hâdimini çıḡırıp eyitdi ki: “İy hâdim! Benüm (9) gelecek müşâheremden ötürü baḡa Beytü’l-Mâl’den bir aylık (10) aḡçe ḡarḡ vir.” didükde hâdim eyitdi ki: “Beytü’l-Mâl’üḡ (11) mâlından selef almaḡ istersin eger ‘Ömer ki bir ay i‘timâduḡ (12) var ise vireyin mâni‘ degülem.” didi (285a).

11.1.15. Münâdî (Dellâl)

Eserde münâdî ve dellâl, halka duyuru yapması yönüyle zikredilir. Padişah, halka söyleyeceklerini dellâl aracılığıyla duyurur:

“Gerekdür kim meclisde hâzır olanuḡuz (2) ḡâ’ib olana bu ḡaberi yitişdüre.” Şonra münâdîler emr idüp (3) üç gün bu sözi şehirde nidâ itdiler (293b).

Ammâ şükr ḡaḡḡ’a ki egerçi ḡulaḡum (9) saḡırdur gözüḡ görür.’ Şonra emr eyledi ki (10) memleketinde dellâllar nidâ eyleyeler ki: ‘Her kimesnenüḡ ki (11) zulmden şikâyeti olursa benüm ḡapuma geldükde gerek ki (12) kızıl ḡaftân geyüp gele’ (101b).

Müellif, kıyamet günüyle ilgili hadiste halka seslenen melekten de “münâdî” olarak söz eder:

Ya‘nî kaçan ki kıyâmet günü olur (15) ve cemî‘ maḡlûḡat maḡşer şaḡrâsında cem‘ olmur. (16) Bir münâdî nidâ ide ki: “Her kimüḡ ki Allâh Te‘âlâ üzerinde (17) ḡaḡḡı ola ṭursun diye ve ol ḡinde ‘âfilerden (1) evvel kimesne ṭurmaya” (109a-109b).

11.1.16. Kâhin

Kâhinlik “gelecekte olacaklardan, gizli şeylerden ve gâipten haber verme iddiâsında olan kehânet sâhibi kimse” anlamına gelir. Eski Mısır, Hint ve İsrâil toplumlarında kâhinler, gelecekte haber verdiğine inanılan rûhânîlerdir (Kubbealtı Lugati, E.T. 01.04.2020). Eserde, kâhinler İskender’in Mısır’ı fethi dolayısıyla zikredilir. İskender Mısır’a gittiğinde Mısır 85 parçadan oluşan bir bölgedir. Her bölgede kâhinlerin bir reisi bulunur. Bu kâhinler sihir, tılsım, kimya ve simya ilimlerinde ustadır. O dönemde Mısır’da kâhinlerden yedi tanesi çok meşhurdur. İskender döneminde bazı icatlar yaparak hayatı kolaylaştırırlar (185b-188a).

11.1.17. Kehene, Sehere, Müneccim

Eserde kehene, sehere ve müneccim sınıftaki kimseler gelecekte haber vermeleri yönüyle zikredilir. Müneccimler, Zev b. Tahmâsp’ın doğumunda çocuğun geleceğinden haber verirler:

Adına Zev kodılar. (9) Ve müneccimler cem^ç olup tâlî^ç ini gördiler. Ve Menuçihir’e (10) didiler ki: ‘Senüñ memleketüñe pādşâh ve hâkim bu oğlan (11) olsa gerek’ (160b).

11.1.18. Cariye

Eserde cariyeler güzellikleri ve saz çalmaları yönüyle zikredilir. Nûşîrevân’a gelen hediyelerden söz edilirken müellif, hediye olarak gönderilen cariye'nin güzelliğini mübalağalı şekilde anlatır:

Ve andan dañı büyük ve bir cāriye göndürdi ki (17) boyı yidi zirā^ç idi. Ve kirpükleri yañağına tōkınur idi. (1) Ve gözleri berķ gibi yıldırar idi. Ve ķaşları çatıķ idi. (2) Ve saçı yire sürülüridi (252a-252b).

Ca’fer b. Mûsâ’nın cariyesi güzelliği dolayısıyla aya benzetilir, “Bedr-i Kebîr” adıyla anılır. Ut sazını ve diğerk sazları başarılı şekilde çalar:

(13) Mûsâ el-Hādî oğlı Ca’fer’üñ bir cāriyesi vardı (14) ki ‘ūd sâzını gāyetile zîbâ çalarıdı. Ve bedr-i kebîr (15) dimekile ma’rûf idi. Ve andan ħesnâ ve cemîle (16) zamânında bir cāriye yoğıdı. Ve ‘avvâdlıkda bî-nażîr (17) ve sâz u nüvâzî-yi dil-peżîr idi (339a).

11.1.19. Sarraf

Sarraf, eserde altın satması dolayısıyla zikredilir. Ziyâd b. Ebîh devrinde, Ziyâd geceleri dükkânların açık bırakılmasını emreder. Ertesi gün, bir sarrafın dört yüz altını çalınıp Ziyâd’a başvurur. Ziyâd’ın tedbiri ve uyarılarıyla hırsız yakalanır (294a-294b).

11.1.20. Kassâb

Kassâb, Hz. Ömer'in bir anne ve çocuklarını aç görmesi üzerine kassâbdan et ve yağ alması dolayısıyla zikredilir (283a).

11.1.21. Gavnâs

Günümüzde dalgıçlık olarak adlandırılan gavnâslık, ilk defa Cemşîd tarafından yapılması dolayısıyla zikredilir (156a).

11.1.22. Avvâd

“Ut çalan kimse” kimse (Kubbealtı Lugati, E.T. 01.04.2020) anlamındaki avvâd, Ca'fer b. Mûsâ'nın cariyesinin bu konuda devrinin en iyisi olduğunu belirtmek için kullanılır (339a).

11.1.23. Dellâk

Hamama gelen kişileri yıkamakla görevli olan dellâk eserde bir hikâyede İskender'in sırrını bilen tek kişi olması yönüyle zikredilir. İskender'in kulaklarının eşek kulağına benzediğini gören dellâk bu sırrı kimse ile paylaşamaz. Sıkıntıdan içine kapanan dellâk, karısının tavsiyesiyle sırrını boş bir kuyuya söyler. Bir çoban kuyudan yetişen kamışı keserek kendisine düdük yapar. Çoban düdüğe her üflediğinde “İskender'in kulağı eşek kulağı gibidir” cümlesi duyulur. Müellif, sır saklamanın önemini bu hikâyeye vurgular (222a-223a).

11.1.24. Sayyâd (Balıkçı)

Eserde iki hikâyede balık avlayan kişi, balıkçı ve sayyâd adlarıyla zikredilir:

Balığcı fikr itdi ki (10) eger şatmazam dir isem başa ezâ ider. Ve eger şataram (11) diyecek olursam yarı bahâsıyla benden alur (271a).

Haşmuña var anı rāzî eyle tâ kim bu belâdan ħalâş olasın.” (17) didükde uykusından uyanup didi ki: “Bu ħağ düşdür (1) ħaşbıla balığı şayyâddan aldum (271b-272a).

(14) Bir gün Hüsrev-i Pervîz Şîrîn ile muşâhabetde (15) iken bir şayyâd-ı üstâd bir büyük balığ hediyye (16) diyü Hüsrev'e getürdi (385a).

11.1.25. Çoban

Eserde çoban koyun gütmesi ve sürü otlatırken düdük çalması yönüyle zikredilir.

Müellif, padişahları sürüsünü idare eden çobana teşbih eder:

Ra' iyyet süri koyun şâh çobân
(9) ' Adü kurd sipâhiler nigebân (103b).

11.1.26. Tabîb

Eserde tabîb, hastalıklara teşhis koyması ve tedavi yöntemlerini belirlemesi yönüyle zikredilir:

Şöyle mervîdür bir gün Nüşîrevân-ı (9) ‘Âdil temâruż idüp emînlerine ve mu’ temedlerine buyurdi ki: (10) “Tabîblerüm benüm marazumuñ devâsı için buyurmışlardur (11) ki bir ħarâb şehrden veyâ bir ħarâbe ħaryeden bir eski (12) kerpüç lâzımdur. Gerekdür ki ele getüresiz” (270a).

11.1.27. Mu‘abbir

Mu‘abbirler, eserde İskender-i Zülkarneyn’in rüyasını tabir etmeleri dolayısıyla zikredilir:

“Vâkı’asında (5) gördi ki güneşe yakın olup elini güneşüñ (6) iki boynuzına ki biri maşrıķda ve biri mağribdedür ħodı. (7) Pes bu vâkı’ a-i mu‘ abbirelere ‘ arz itdükde didiler ki: (8) ‘Maşrıķa ve mağribe mâlik olursın.’ Ve aña Zü’l-Ķarneyn (9) tesmiye eylediler” (177a).

11.2. Eşyalar

11.2.1. Taht (Evreng)

Taht kelimesi eserde hükümdarların oturduğu koltuk ve makam anlamıyla zikredilir. Esere göre tarihte ilk kez taht yapan kişi Hz. Âdem’in oğlu Keyûmers’tir. Müellif Keyûmers’in ölümünü “tahtı tabuta değışmek” tabiriyle anlatır:

Ve evvel pâdşâh ki tahtı tahtadan peydâ idüp üzerinde hükümet (17) vaķtinde oturdı Keyûmers’ idi. ‘ ÂĶibet cām-ı ecel içdi. (1) Ve tahtı tâbüta değışdi (153a-153b).

Nüşîrevân firuzeden yapılmış, eni ve boyu beş arzın uzunluğunda bir tahtta oturur. Bunun yanında bir de büyük tahtı vardır. Bu tahtın adı “serîrû’l-mülk”dür. Cevherlerle süslü bu tahtı altı yüz deve çekmektedir:

Ve üzerinde oturduğı tahtuñ ħülü biş arşun (10) ve ‘ arzı biş arşun idi. Ve bir pâre firuzeden idi (253b).

Ve bir (13) büyük tahtı varıdı ki cevâhirile mükellel ki altı yüz deve ol tahtı (14) çekeridi. Ve aña serîrû’l-mülk dirleridi (254a).

Müellif, süslü bir taht arzusunda olup dünya sevgisiyle hareket eden sultanları “er suretinde avretlere” benzetir:

Eger dünyâda ħarîr ü zer-beft (9) geymek için ve tâc u taht-ı muraşşâ’ idinmek için (10) ise pes sen hemân bir ‘ avret imişsin ki (11) er şüretindesin (106b).

Ölüm taht sahipleri için de kaçınılmazdır. Dünyanın geçiciliği hakkındaki hikâyede; padişah, ölüm meleğine dünya malının kendisini Allah'tan uzaklaştırdığını belirtip yemeğe uzanamadan ruhunu teslim eder. Sara hastası gibi tahtından düşer:

Melekü'l-Mevt bu muhâdeşeyi dinleyüp (8) pādşāh henüz ta'āma elin uzatmamıştı ki rûhını (9) kabz idüp serîrinden maşrû' gibi düşüp baht u (10) tahtından memnû' oldu. Ve bu âvâzededen cihân taldı (139b).

11.2.2. Taç

Hükümdarların başlarında taşıdıkları taç, eserde tahtla birlikte sıkça anılır. Müellif tarihte taç giyen ilk padişahın Hüşeng olduğunu kaydeder:

Evvel kimse ki saltanat tâcını başına kodı Hüşeng'dür (154a).

Efrîdûn Dahhâk'ı öldürdükten sonra saltanat tacını takıp tahta geçer:

Efrîdûn Dahhâk'ı tutup öldürdi. (5) Ve saltanat tâcını başına koyup tahta geçdi (6) ve pādşāh oldu (158b).

Behrâm-ı Gûr, kendisinin yerine babasının tahtına geçen Kistrâ ile taht için mücadele etmek ister. Saltanata layık olan kişi, iki aslanın arasına konan tacı almasıyla belirlenecektir. Bu mücadelede Behrâm galip olur, “tac-ı şâhî”yi giyip tahta çıkar:

“İmtihân ne vechile olsun?” Behrâm didi ki: “İki ac (14) arslanı hâzır eyley. Tâ kim tâcı anlaruñ arasında (15) koyalum. Her kim tâcı anlaruñ arasından alursa (16) taht u tâcı aña virüñ.” didükde kavm kabûl itdiler. Ve iki (17) ac arslanı getürüp tâc-ı şâhîyi anlaruñ arasında (1) kodılar (239b-240a). (...) Ve tâcı alup başına kodı. (10) Çünkim Behrâm tâc-ı şâhîyi geyüp tahtda oturdu (240a).

11.2.3. Kadeh

Kadeh, Hint Padişahı'nın İskender'e gönderdiği hediyelerden biridir. Feylesûf; kadehi suyla doldurup İskender'in tüm askerlerine su içirdikten sonra, kadehten bir damlanın bile eksilmediği görülür. Bir rivayete göre kadeh Hz. Âdem'den kalmadır. Başka bir rivayette ise kadehi Hint rûhânîleri yapmıştır:

Feylesûf kadehi şudan taldı. (3) Ve İskender'ün cemî' leşkerini ol kadehden şuvarı ki (4) bir tamlâ şudan eksilmedi. Ba'zılar buyurmuşlardur (5) ki: “Ol kadeh Âdem Hazretleri'nün idi. Ve Serendib'de (6) kalmıştı. Ve irş tarîkiyle Hind'ün pādşāhına degdi. (7) Âdem Hazretleri'nün mu' cizesi bereketi idi.” Ve ba'zılar (8) buyurmuşlardur ki: “Ol kadeh Hind'ün havâşş-ı ruhâniyyesinden (9) düzilmişidi” (197b).

Kadeh, İskender'in Feylesûf'ı imtihanındaki sembollerden biridir. İskender, imtihana Feylesûf'a içi yağ dolu bir kadeh göndererek başlar. Kadehten sonra arada başka nesnelere bulursa da imtihan sonunda İskender Feylesûf'a toprak dolu bir kadeh gönderir.

Kadehin hikmetinin ne olduğu sorulduğunda Feylesûf yağ dolu kadehten İskender'in kalbinin ilim ve marifetle dolu olduğunu söyledi. Toprak dolu kadehin ise kendisine her şeyin sonunun ölüm olduğunu ifade ettiğini belirtir:

İskender eyitti ki: “Güzel söyledün. Şimdi başa cevâb vir ki (1) vaktâ ki ben başa yağdan dolu bir kadeh göndürdüm. Sen niçün (2) anuñ içine iğne şancdun ve başa göndürdün? Bu remzden (3) ne anladuñ idi?” Feylesûf didi ki: “Ol kadehden (4) şöyle anladum ki sen dirsin ki benüm kalbüm ‘ilm ü ma‘rifetden (5) şöyle tolmışdur ki hiç vechile kimsenüñ ‘ilmine (6) ve ma‘rifetine hâcetüm yokdur” (195a-195b).

İskender (11) eyitti ki: “Başa haber vir ki vaktâ ki ben kadehi toprağdan (12) doldurup başa göndürdüm. Niçün ağladuñ ve bu fi‘lümden (13) ne anladuñ? Ve niçün kadehe nesne kımayup hiç cevâb virmedüñ?” (14) didükde Feylesûf didi ki: “Şöyle anladum ki (15) dirsin ki tatalum ki envâ‘-ı çâreler ve hileler eyledüñ (16) şonı ölümdür. Ve hâke varmak yolumdur. Anuñ def‘ine hile (17) bilür misin? Ben cevâba müteşaddî olmaduğum bu idi ki (1) ölüm def‘ine hile ve hâke varmamağa çâre yokdur” (196a-196b).

Kadeh eserinde ecele benzetilmiş, “câm-ı ecel”, “ecel câmî” şeklinde kullanılmıştır:

‘Âkıbet câm-ı ecel içdi. (1) Ve tahtı tâbüta degışdi (153a-153b).

Ve kırık sekiz yıl (16) saltanat idüp şonra ecel câmını içüp dâr-ı dünyâdan (17) ‘uqbâya rihlet idüp yirini oğlına Hürmüz bin Nüşîrevân’a (1) ki Hâkân kıızından idi vaşiyet eyledi (262b-263a).

11.2.4. İğne

İğne, İskender'in Hakîm-i Hindî'yi imtihanında bir sembol olarak zikredilir. İskender, bir kadehi boşluk bırakmadan yağla doldurarak Feylesûf'a gönderir. Feylesûf o yağın içine iğne saçarak kadehi geri gönderir. İskender, iğnelerden bir top yaptırır. Daha sonra Feylesûf'tan iğnelerin hikmetini soran İskender, ondan şu cevabı alır:

“Ol kadehden (4) şöyle anladum ki sen dirsin ki benüm kalbüm ‘ilm ü ma‘rifetden (5) şöyle tolmışdur ki hiç vechile kimsenüñ ‘ilmine (6) ve ma‘rifetine hâcetüm yokdur.” Ben cevâbuñda didüm ki: “Benüm ‘ilmüm (7) için dağı yir bulunur. Nitekim bu iğneler yağda yir buldı” (195b).

11.2.5. Çevgân

Çevgân eserinde bir oyun aracı ve sembol olarak kullanılır. İskender, babasının Dârâ'ya ödediği haracı ödemeyince Dârâ İskender'e bir çevgân, bir top ve bir ölçek susam gönderir. Bunların yanında gönderdiği mektupta İskender'i bir çocuk olarak gördüğü için ona top ve çevgân gönderdiğini söyler:

“Sen (9) oğlancuklardansın. Saltanat başa lâyıq degüldür. (10) Oğlancuklar gibi güy u çevgân oyna. Ve haracı (11) göndür. Yoksa bu simsim dânesi gibi hâdsiz leşker göndürerem. (12) Ve memleketüñi harâb u yebâb iderem” (178a).

İskender; cevabında memleketi topa, kendisini çevgâna benzetir. Çevgânın topu çekmesi gibi Dârâ'dan memleketini alabileceğini kaydeder:

“İy Dârâ memleketüñi irâdetüñile (15) baña teslim eyledüñ. Zîrâ ki memleket toḅ gibidür. Ve ben (16) çevgânam. Nitekim çevgân her zamân toḅı kendüye (17) çeker. Ben daḅı kuvvet ü kudretile memleketüñi elüñden alsam (1) gerek (178a-178b).

11.2.6. Top

Top, İskender'in hem Dârâ hem de Hakîm-i Hindî ile mektuplaşmasında sembol olarak kullanılır. Dârâ, İskender'in babasından aldığı haraç gelmeyince İskender'den deve kuşu yumurtası büyüklüğündeki altın haracını talep eder. Bunun üzerine İskender “Altın yumurtlayan kuşu boğazladuk ve yedik” diyerek haracı ödemeyeceğini belirtir. Dârâ, İskender'e bir çevgân, bir top ve bir ölçek susam gönderir. Bunların yanında gönderdiği mektupta İskender'i bir çocuk olarak gördüğü için ona top ve çevgân gönderdiğini söyler:

“Sen (9) oğlancuklardansın. Saltanat saña lâyıḅ degüldür. (10) Oğlancuklar gibi güy u çevgân oyna. Ve ḅarâcı (11) göndür. Yoḅsa bu simsim dânesi gibi ḅadsiz leşker göndürürem. (12) Ve memleketüñi ḅarâḅ u yebâḅ iderem” (178a).

İskender, Dârâ'ya cevabında memleketi topa, kendisini çevgâna benzetir. Çevgânın topu çekmesi gibi Dârâ'dan memleketini alabileceğini kaydeder:

“İy Dârâ memleketüñi irâdetüñile (15) baña teslim eyledüñ. Zîrâ ki memleket toḅ gibidür. Ve ben (16) çevgânam. Nitekim çevgân her zamân toḅı kendüye (17) çeker. Ben daḅı kuvvet ü kudretile memleketüñi elüñden alsam (1) gerek (178a-178b).

İskender, Feylesûf'a gönderdiği yağ dolu kadehin içinde iğnelerle geri dönmesi üzerine; iğnelerden bir top yaptırıp Feylesûf'a gönderir. Bunun üzerine Feylesûf, toptan bir ayna yaptırarak İskender'e gönderir. İskender Feylesûf'tan bu remzin açıklamasını isteyince, Feylesûf topu İskender'in kalbine benzetir:

İskender eyitdi ki: “İy Feylesûf! Vaḅtâ ki ben ol (9) iğneleri eridüp andan bir toḅ düzüp saña göndürdüm. (10) Sen bu remzden ne aḅladuḅ ki ol toḅı bir mirât-ı şaḅîle (11) idüp baña göndürdüñ?” didükde Feylesûf didi ki: (12) “Şöyle aḅladum ki sen dirsın ki benüm ḅalbüm ḅan (13) dökmeden ve bu ‘âlem-i fânîñüñ eşḅâlinden ḅasâvet taḅşîl (14) itmişdür. Ve ‘ilm ü ma‘rifet ḅabûl itmez. Ve ḅikmete raḅḅeti yoḅdur” (195b).

11.2.7. Ayna

Eserde ayna, yansıtma özelliği dolayısıyla ve benzetme unsuru olarak kullanılır. Müellif, gönlü aynaya benzetir. Bu ayna, dünyanın kiri ile paslanmıştı. Sultan, ahiret hayatı için çalışıp gönül aynasından pası silmelidir:

Ve āhîret için çalışup gönlünü (10) âyînesinden dünyānuñ jengini silesin.

Edebiyatımızda “âyîne-i İskender, âyîne-i gîtnümâ, âyîne-i âlemnümâ” olarak bilinen İskender’in aynası da eserde zikredilmiştir. Aynayla ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre İskender İskenderiyye şehrini inşa ettirirken orada bulunan hakîmlerden Belinus, Hermis ve Valines bu aynayı yaptırmış ve yükseğe koydurmuştur. Böylece İskenderiyye’ye gelmekte olan gemiler bir aylık uzaklıkta iken bu aynadan görülür, eğer gemi düşman gemisi ise güneş ışığı yardımıyla gemi yakılır. İkinci rivayete göre Hint Hükümdarı Kayd tarafından İskender’e hediye edilen dört değerli eşyadan biri bu aynadır. Efsaneye göre yalancılardan sureti âyîne-i İskender’de görünmez. İskender de bir kimsenin yalan söyleyip söylemediğini bu şekilde anlarmış (Pala, 1991: 4, 252). Esere göre İskender, İskenderiyye şehrinde yaptırdığı minarenin üstüne bir ayna koydurur. Böylece düşmanlarını bu ayna üzerinde görme imkânı bulan İskender, düşmanın saldırısından emin olur:

Ve her kaçan ki Rûm’dan bir leşker (11) cem’ olup İskenderiyye’nün kaçdına veyāhūd bir āher (12) tarafuñ kaçdına. Ol âyîne de zâhir ve bâhir olurıdı. (13) Mes’ üdi Târih’inde eydür ki bu menârenüñ (14) binâsı İskenderiyye’nün ortasında idi. Bu menâreyi (15) İskender anuñiçün yapdurdı ki gözcileri (16) anda koyup düşmenüñ gemilerini ve askerlerini (17) göreler (184a).

İslam dönemine kadar sağlam kalan aynadan rahatsız olan Rûm Padişahı, Velîd b. Abdülmelik’e adamlarını gönderir. Bu adamlar, İslamiyet’i kabul ettikleri yalanıyla Velîd’i kandırarak aynayı minareden indirirler. Gerçeği öğrenen Velîd, büyük bir üzüntüyle minareyi tamir ettirir (185a).

İskender devrinde İskenderiyye’de bulunan kâhinlerden Mükânis, yedi madenden bir ayna yapar. Bu ayna, kıtlık ve bolluk zamanlarını gösterir:

Üçüncü kâhinüñ adı Mükânis idi. Me’ âdin-i seb’adan (10) bir âyîne düzdi ki ol âyîne de havâdiş-i zamân (11) ve ucuzluk ve kızluk zâhir olurıdı (186b).

İskender, Hakîm-i Hindî’yi imtihan ederken ayna ikisi arasında bir sembol olarak kullanılır. Feylesûf, İskender’in gönderdiği topu bir ayna hâline getirerek İskender’e gönderir. İskender, aynayı su dolu bir leğenin üzerine koyunca onun suda batmadığını görür. İskender, Feylesûf’a toptan âyîne yapmasının sırrını sorar. Feylesûf aynanın hikmetini şöyle açıklar:

Sen bu remzden ne anladuñ ki ol tobtı bir mirât-ı şakîle (11) idüp başa göndürdüñ?” didükde Feylesûf didi ki: (12) “Şöyle anladum ki sen dirsın ki benüm kalbüm kan (13)

dökmeden ve bu ‘âlem-i fânînin eşğälinden kasâvet tahşil (14) itmişdür. Ve ‘ilm ü ma‘rifet kabül itmez. Ve hikmete râğbeti yokdur.” (15) Ben dağı cevâbuğda didüm ki: “Bin bir hîle ideyim ki (16) kalbünden kasâvet def ola. Niteki bu paslu demürden (17) bir âyine-i mücellâ ki anda gözüdür cemî‘ eşyâ düzmek olur.” (1) İskender eyitdi ki: “Vaktâ ki ben ol âyineyi legen (2) içine kodum. Ve anuğ üzerine şu toldurdum. Ve saña göndürdüm. (3) Niçün sen ol âyineyi bir hîleyle şunuğ üzerinde turgutduğ? (4) Ol remzden ne anladuğ?” didükde Feylesüf cevâb (5) virdi ki: “Şöyle anladum ki dirsın ki ‘ömr geçdi ve ecel (6) yaklaştı ve ‘ilm-i keşir bu mühlet-i kalilde tahşil (7) eylemek müte‘azzirdür” (195b-196a).

11.2.8. Minâre

Eserde minare, yüksek yapı anlamında kullanılır. İskender, İskenderiye’ye ak taştan, kemerleri sırçadan, ayakları bakırdan bir minare yaptırır. Minare, bin zirâ (kol) uzunluğundadır. Bu minarenin üzerine bakırdan suretler koydurur. Bu suretlerin ayrı ayrı işlevleri vardır. İşaret parmağı şeklindeki bir suret, güneşi takip eder ve güneşin dönüşüne uygun biçimde döner. Suretlerden biri deniz tarafına bakmaktadır. İskenderiye’ye bir günlük yol kalacak kadar yaklaşan düşmanı gördüğünde dehşet verici bir ses çıkararak halkı uyarır. Üçüncü suret, gece bir vakitten sonra şarkı söyleyerek halka ferah ve eğlence verir (183b).

11.2.9. Mikyas, Havz

İskender, Mısır’a gittiğinde oradaki yedi büyük kâhinden Saylem bir mikyas icat eder. Mikyas, Nil Nehri’nin suyunun artışını ölçmek içindir. Saylem, bir de havz yapar. Bakırdan olan bu havzın içinde biri erkek diğeri dişi iki tavşancıl bulunur. Nil’in suyunun durumuna göre tavşancılardan biri sararır:

Evvəlki kâhinün adı Şaylem idi. Nîl’ün ziyâde (5) olduğını bilmek için mikyası te‘lif eyledi. (6) Ve dağı bakırdan bir havz ki düzdi. Ve ol havzuğ (7) içinde bakırdan iki ‘uğâb ya‘nî tavşancıl vaz‘ itdi. (8) Birisi irkek ve birisi dişi. Ve ol havzda azacuğ şu (9) kodı. Pes her kaçan ki Nîl’ün artması zamâni (10) gelür idi. Kâhinler cem‘ olup bir nev‘ kelâmıla mütekellim (11) olurlardı. Ve ol iki tavşancılığ birisi şararur idi. (12) Eger irkegi şararsa idi Nîl’ün ziyâde olduğına (13) ve vâfir geldüğüne delil idi. Eger dişisi (14) şararsa idi Nîl’ün noğşânına delil idi (186a).

11.2.10. Mîzân-ı Adl (Adalet Terazisi)

İskender, Mısır’a gittiğinde oradaki yedi büyük kâhinden Aşâmîr zalimi mazlumdan ayıran mîzân-ı adli icat eder. Güneş heykelinin üzerine yapılan bu terazinin bir gözünde “hakkan” bir gözünde “bâtılan” yazısı vardır. İki kefenin de alt kısmına insan kaşı biçiminde taşlar konur. Terazinin bir kefesine mazlum, bir kefesine zalim için taşlar yerleştirilir. Terazide mazlum olan kişinin taşı ağır gelir:

Şöyle rivāyet iderler ki Aşāmir-i Kāhin (17) şemsün heykeli üzerine bir mîzān te'lif eyledi. (1) Bir gözine haqqan ve bir gözine bātilan yazdı. Ve terāzūnu her (2) bir gözi altında ba'zı yüzün kaşları gibi taşlar (3) kodı. Pes her kaçan ki zālīm ve mazlūm hāzır olurlar (4) idi. Zālīmī mazlūmdan fark itmek için zālīmūn adına (5) bir taş ve mazlūmuñ adına bir taş alurıdı. Ve ol (6) taşlaruñ üzerine bir nesne okurıdı. Ve her taşı terāzūnuñ (7) bir gözine korıdı. Mazlūmuñ taşı ağır ve zālīmūn taşı (8) yeyni gelürıdı. Ve anuñıla zālīmī mazlūmdan fark ider idi (186a-186b).

11.2.11. Kadın Heykeli

İskender, Mısır'a gittiğinde oradaki yedi büyük kâhinden Mükânis, bakırdan bebek emziren bir kadın sureti yapar. Mısır'da hasta olanlar kadınlar bu heykele giderek vücutlarının hasta bölgesini, heykelin aynı bölgesine dokundurup şifa bulur:

Ve şehriñ ortasında bir (12) h'ātūn şüreti bakırdan düzdi ki oturur ve kucağında bir (13) oğlançuk emzürür. Pes her h'ātūnuñ cisminde ki bir (14) maraz āriż olsa gelür idi ve mariz olan (15) 'uzvını bakırdan olan h'ātūnuñ bi-' aynihı ol 'uzvına (16) sürer idi. Ve der-sā'at şihhat bulur idi (186b).

11.2.12. Demir Ağaç

Mısır'daki yedi büyük kâhinden birinin demirden yaptığı ağacın dalları çengel gibidir. Bu ağaç da mîzân-ı adl gibi zalim ve mazlumu ayırt etmekte kullanılır:

Dördüncü kâhin demürden bir ağaç (1) düzdi ki budaqları çengaller gibi idi. Her kaçan (2) ki bir zālīm mazlūma zulm eyleseydi ve zālīm mazlūmdan (3) fark olunmasa idi ikisine emr ideridi ki ol (4) ağacın altından geçeler. Zālīm olana fi'l-hāl ol çengāl (5) yapışur idi. Ve zulmine muqırr olmayınca şalıvırmez idi (186b-187a).

11.2.13. Abd-i Zuhāl

Mısır'da demir ağacı icat eden kâhinin yaptığı bir heykeldir. Bu heykel de zalim ve mazlumu ayırt etmek için kullanılır. İddia sahibi kişiler, heykelin huzurunda tartışır, haksız olan taraf heykelin bulunduğu bölgeden dışarı çıkamaz:

Ve bir şanem dağı kırşundan düzdi. Ve adına ' Abd-i Zuhāl (7) kodı. Müdde' i ve müdde' ā 'aleyhi anuñ katına göndürüp (8) muhākeme iderler idi. Her çankısı ki haqdan (9) taşra çıkarıdı. Ol şanemūn katından taşra çıkmağa (10) kâdir olmazıdı. Tā haqka muqırr olmayınca eger ki nice (11) yıl üzerine geçe idi (187a).

11.2.14. Bakır Ağaç

Mısır'daki kâhinlerden beşincisinin icadıdır. Bakırdan yapılan ağaç, altına gelen vahşi hayvanları ve kuşları hareketsiz hâle getirerek avlamak için kullanılır. Mısır halkı bu ağacın kullanıldığı dönemde et yemeye doymuştur:

Bişinci (12) kâhin nuhāsdan bir ağaç düzdi ki (13) her kaçan ki vahş u tayr ol ağacın altına veya üstine (14) gelseler hiss ü harekete kâdir olmayalar. (15) Tā ki şehriñ halkı gelüp anları şaydideler. Ve anuñ (16) zamānında ehl-i Mısr vuhūş u tayruñ etinden toyum (17) idiler (187a).

11.2.15. Gülen/Ağlayan Heykeller

Mısır'da bakır ağacı icat eden kâhin şehrin kapısına iki heykel yapar. Bu heykeller, kapının sağ ve sol tarafında bulunur. Şehre gelen kişi iyi biriyse sağdaki heykel güler, kötü biriyse soldaki heykel ağlar:

(1) Birisi kapunun sağ cānibinde ve birisi şol tarafında (2) ve her kaçan ki bir ehl-i hayr şālih kimse kapudan (3) içerü girse şağdaki şanem güleridi. Ve eger bir şer'r (4) t̄alih kimesne kapudan girse şol cānibinde (5) olan şanem ağlarıdı (187b).

11.2.16. Akçe

Mısır'daki kâhinlerden altıncısı bir akçe icat eder. Bu akçeyle alışverişe giden kişi, satıcıya akçenin ağırlığınca ürün almak istediğini belirtir. Terazinin bir kefesine akçe, diğer kefesine satın alınmak istenen mal konur. Karşısında ne olursa olsun akçe daima ağır gelir:

Altıncı kâhin bir akçe (6) düzdi ki her kaçan ki ol akçenün şāhibi bir (7) nesne şatun almak dilese bāyi' yile şart ider idi (8) ki: "Bu akçenün ağırnca başa metā' virür misin?" Bāyi' (9) kabūl itdükde her ne kadar ki müşterinün (10) diledügi metā' terāzünün bir gözine koyup ol akçeyi (11) āher göze qorıdı. Akçe ağır gelüridi. Egerçi (12) ki metā' hırvārıla olayıdı ve bu a' cebū'l- ' acāyib (13) nesne ve ' aql kabūl itmez (187b).

11.2.17. Tabl (Davul)

Mısır'daki kâhinlerden yedincisinin icadıdır. Kulunç rahatsızlığı olan kişiler tabla ellerini vurarak şifa bulur:

Yidinci (1) kâhin bir tabl düzdi ki her kaçan bir kimseye (2) kulınc āriż olsa ol tabla elin urır idi. Ve (3) dübrinden bir rih çıkup kulıncdan hālāş (4) bulur idi (187b-188a).

11.2.18. Kâğıt

Yazı yazmak için kullanılan kâğıdın yapımında zaman içerisinde farklı malzemeler kullanılmıştır. Eserde kâğıt mektup yazılan, resim yapılan malzeme olarak kullanılması ve özellikleri yönüyle zikredilir. Kâtiplerle ilgili bölümde yazı yazmanın hususiyetlerinden birinin de kâğıt olduğu belirtilir. Kâtibin kâğıdı, pürüzsüz ve cilalı olmalıdır. Kâğıdın iki yüzü birbirine denk olmalıdır. Kâğıt büyükse ilaçlı olmalıdır:

Dağı kâtibün (1) kâğadı gerekdür ki gāyetile mührelü ola. Ve iki (2) yüzi mührede ber-ā-ber ola. Ve eger neşv eyler (3) kâğad ise ' ilāclu olmak lāzımdur. Ve mührelü (4) kâğaduñ eyüsi oldur ki kâğaduñ tülerini (5) ve yol yollarını başa (331b-332a).

Hümây Sâsân'ı doğdurduktan sonra, onun yanına bir not konarak bebeği suya bırakılır:

(10) Hümāy bir oğlan doğurdu. Ol oğlanın adını (11) Sāsān kodılar. Ve anı bir tábüt içinde koyup bir (12) altın bile kodı. Ve bir kâğada yazdı ki her kimse (13) bu tábütü bulup ahsen vechile bu oğlanı (14) terbiyyet eyleye (173a).

Behrām-ı Gûr'un bir arslan ve hargûru tek okla öldürmesi musavvirler tarafından kâğıtlara ve evlere nakşedilmiştir:

Pes Behrām buyurdu ki: "Bu iki avun şüretini ol (17) köşkte taşvîr ideler." Ve ol zamāndan berü ekşer (1) muşavvirler kâğadlarda ve evlerde bu iki şekli taşvîr iderler (237b-238a).

Kâğıt olarak kullanılan malzemelerden biri kâdî ağacının yaprağıdır. Hint Padişahı, Nûşîrevân'a yazdığı mektubu kâdî ağacının yaprağına yazmıştır. Bu ağacın yaprağı hurma yaprağına benzese de ondan daha büyük ve enlidir. Rengi ve kokusu çok güzeldir:

Ve göndürdüğü mektüb kâdî (5) ağacının yaprağında altunla yazılmışıdır. Ve kâdî (6) Hind'de ve Çîn'de çok olur. Hürmā ağacına beşzer ammā (7) boyu andan uzundur. Ve yaprağı hürmā yaprağına beşzer. Ammā (8) andan inlü ve büyükdür. Ve beşzi gâyetile 'acîbdür. Ve hoşusu (9) şol mertebede laîfdür ki eger bir haftān anuñ hoşusını (10) ala eski olunca ol hoşu andan gitmez (252b).

11.2.19. Kalem

Kalem yazı yazma aracı olması dolayısıyla özellikle kâtiplerle ilgili bölümde zikredilir. Müellif eserde kendi yazdıklarını ve yazmadıklarını ifade etmek için de "kalem"i kullanır. Cennette sürekli kalma konusunu anlatırken bu konunun hassas ve ince bir konu olması sebebiyle kalemin dizginini çevirip o sahada silahşorluk yapamadığını ifade eder:

Ve hem ehl-i cennetün hulūdları mütehaqqıq (10) olduğı ecluden anuñla iktişār idüp mütehaqqıq olmayanı (11) zıkr itmedi. Ve bu meslek gâyetile daqqı olduğı (12) sebebden qalemün 'inānını döndürüp meydān-ı taqqıqde (13) silāh-şörlük idemedüm. Ammā ehl-i için bir iki saqr (14) 'Arabî bu mebhāşa müte'allıq taqrir ideyin (69a).

Müellif, padişahlıktan söz ederken padişahlığın çok büyük ve önemli bir iş olmasından dolayı bu işi şerhetmenin çok zor olduğunu, kalemin bunu yazmaya gücünün yetmediğini belirtir:

Ma'lumun ola ki pādşāhlıquñ (12) haqrı 'azīm ve haqrı cesīmdür. Ve anuñ şerhinün tafşili (13) tavil ve taqririnden qalemün lisānı kelildür (97b).

Eserin kâtiplere ayrılan üçüncü bâbında, kalemin kıymetli bir nesne olması üzerinde durulur. Ulemaya göre kalemden daha yüce ve kıymetli bir nesne yoktur. Allah,

Kur'ân-ı Kerîm'de kalem üzerine yemin eder. Hz. Peygamber kalemden övgüyle söz eder:

‘Ulemâ ve ‘urefâ buyurmışlardır kim: (8) “Kalemden ecell ü erfâ nesne yokdur.” Anuçün ki anuçıla (9) geçmiş kazâyânun i‘âdesi mümkündür. Ve kalemün cümle (10) fezâ’ilinden biri budur ki Haq Te‘âlâ anuçıla kâsem idüp (11) buyurdi ki: “*Nûn ve'l-kalemi vemâ yeşürün.*”⁷¹ Ve kâle Te‘âlâ: (12) “*İkrâ ve rabbuke'llezi 'allem bi'l-kalem 'allem l-insâne* (13) *mâlem ya'lem.*”⁷² Ve Hazret-i Resûlullâh şalla'llâhu ‘aleyhi ve sellem (14) buyurmışdur ki: “Evvelu mâ-haleka'llâhu'l-kalem.”⁷³

Müellif, İbnü'l-Muazzez, Câlînûs, Balînas, İskender gibi bilginlerin kalemle ilgili sözlerine de yer verir:

İbnü'l-Mu‘azzez buyurur ki: (1) “Gönül ma‘dindür ve ‘aql cevherdür. Ve kalem şâni‘dür. (2) Ya‘nî altıncıdur. Ve haqq şiyâgatdur.” Câlînûs (3) eydür ki: “Kalem kelâmuñ tabîbidür.” Balînas-ı Hakîm (4) eydür ki: “Kalem ulu tılsımdur.” Ve ba‘zı nüshada ulu gencdür (327a-327b).

İskender'den aktarılan bir sözde kalemle kılıç birlikte anılır. İskender, dünyanın kalem ile kılıcın hâkimiyetinde olduğunu, belki kalemin kılıca hükmedebileceğini belirtir:

“Dünyâ iki nesnenün (6) altındadır. Birisi kılıc ve birisi kalemür. Belki kılıc kalemün (7) taht-ı hükümetindedür. Kalem müte‘allimlerün sermâyesi ve edebidür. (8) Ve her kimesnenün râyını ırâqdan ve yakından kalemile (9) bilinür.” Ve dağı hükemâ buyurmışlardır ki: “Cemî‘ eşyâda hâkim (10) kılıcıla kalemür. Ve eger bu ikisinün vücûdi olmasaydı (11) dünyânun nizâmı ve intizâmı olmazdı” (327b).

Kalem tıraş kâtiplerin iyi bilmesi gereken konulardan biridir. Hattın güzelliği, kalemin tıraşının iyi yapılmasına bağlıdır. Kalemin iyi olması için bazı özelliklere sahip olması gerekir. Kalem doğru, ince, ağır ve sarıya meyilli kıvılcıkta olmalıdır:

Ve evvel nesne ki (7) kâtime lâzımdur kalemî eyüce tirâş eylemekdür. Anuçün (8) ki hüsn-i haqq kalem tirâşındadır. Ve kâtibün kalem tirâşındadır. 9) Ve dağı kâtibün kalemî gâyetile hûb gerekdür. Ve kalemürün (10) güzîdesi oldur ki toğrı ola. Ve ince ola ve (11) beñzi şaruya mâ'il kıvılcık ola. Ve ağır ve pek ola (330b).

Sağ tarafı daha çok tıraşlanmış olan kalem; Arapça, Farsça ve diğer hatların yazımında daha iyidir. Ancak saray Farsçası olarak adlandırılan Derî'ye göre kalemin sağ ve sol tarafı eşit tıraşlanmalıdır:

⁷¹ “**Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına** ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin” (Kalem, 68/1-2).

⁷² “**Yaratan Rabbinin adıyla oku!** O, insanı “alak”dan yarattı. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir” (Alak, 93/1-2-4-5).

⁷³ “Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir. Onu yaratınca, ‘Yaz!’ diye emretti. O da kıyamete kadar olup bitecekleri yazdı” (Canan, 2001: 6, 307).

(13) Ve tirâşında şağ cānibinden muharref olan kalem (14) ‘Arabî ve Farsî ve gayrı hatlara şālih’dür. Ammā (15) Derî’nün kalemi Meşhedî revîşinde vācibdür ki (16) şol cānibinden taħrîfî şağıla beraber ola. Nitekim (17) Meşhedî *Risāletü’l-Ḥatf*’ında buyurmışdur ki beyt:

(1) Kaṭ muharref konî ḥatā bāşed
Mütevassıṭ konî revā bāşed⁷⁴ (330b-331a)

Hız. Ali’ye göre kalemdeki düğümlerin tıraş edilmesi gerekir. Çünkü bu düğümler işlerin de düğümlenip tıkanmasına sebep olur:

Ve yine Hazret-i ‘Alî’den (9) mervîdür ki buyurmışdur: “Kalemün ‘uğdesini (10) kesmek gerek. Zirā ki umūruñ ‘akdine sebep (11) olur” (333a).

11.2.20. Kılıç

Kılıç, silah olarak devlet idaresindeki önemi nedeniyle zikredilir. Dünya iki nesnenin hükmü altındadır. Bunlardan biri kalem, diğeri ise kılıçtır:

“Dünyā iki nesnenün (6) altındadır. Birisi kılıc ve birisi kalemdür. Belki kılıc kalemün (7) taḥt-ı hükümetindedür. Kalem müte‘allimlerün sermāyesi ve edebidür. (...) “Cemî‘ eşyāda ḥākim (10) kılıcıla kalemdür. Ve eger bu ikisinün vücūdı olmasaydı (11) dünyānuñ nizāmı ve intizāmı olmazdı” (327b).

Şakîk-i Belhî Hârûnürreşîd’e nasihat ederken Allah’ın kendisine üç nimet verdiğini söyler. Bu nimetlerden biri devlet hazinesi, biri kılıç, diğeri ise kamçıdır. Şakîk, haksız yere bir kişinin öldürülmesi durumunda Hârûnürreşîd’in öldürülenin velisinin iznini alarak kılıçla katili öldürmesini tavsiye eder:

Ve saña üç nesne ‘aṭā itmişdür. (13) Birisi Beytū’l-Māl ve birisi kılıc ve birisi savṭ. (14) Ve saña emr itmişdür ki ḥalkuñ birbirine te‘addilerini (15) bu üç nesne ile men‘ idesin. Pes her kimesne (16) ki saña ihtiyāc arz eyleye. Beytū’l-Māl’i andan (17) men‘ itmeyesin. Ve her kimesne ki Ḥaḫ celle (1) ve ‘alānuñ emrine muḥālefet eyleye anı savṭıla te’dib (2) idesin. Ve her kimesne ki bir nefsi “bi-gayrin ḥaḫkin” ḫatlı (3) eyleye. Sen anı maḫtülün velîsi izniyle bu kılıcıla ḫatlı (4) idesin. Ve eger Ḥaḫ Te‘ālā saña emr itdüğü (5) nesnelere ‘amel itmezsin dārū’l-bevāruñ müteḫaddimi (6) ve ehl-i nāruñ muḫaddemi sen olursın’ (99a-99b).

Behrām-ı Gür’a göre padişahın ihtiyaçlarından biri keskin kılıçtır:

(1) Behrām-ı Gür’dan su’āl olındı ki: “Pādşāh kaç kimesneye muḫtāc (2) olur tā kim saltanatı tamām ve devletinün müddeti feraḫ u sürürile (3) itmām bula?” Cevābda buyurdı ki: “Yidi kimseye muḫtāc olur. (4) Birisi vezîr-i şālih ki anuñ rāyıyla tedbir idüp sırrını (5) aña izhār idüp umūrını anuñıla infāz u icrā eyleye. (6) İkincisi güzel atdur ki ḥācet gününde anı necāt yaḫasına (7) çıkara. Üçüncüsü seyf-i ḫāṭi‘ ya’nî keskin kılıcdur. Dördüncüsü (8) silāḫ-ı ḥaşîndür. Ya’nî muḫkem yarāk. Bişincisi çok māl ki (9) anuñ yükü

⁷⁴ Eğer kalemi enine tıraşlarsan hata olur. Ama eğer ortalama kesersen doğru olur.

yeynī olup bahāsı çok ola. Cevāhir-i nefise gibi. (10) Ammā bu zamānda kızıl altun cevāhir ü a' rāzuḡ nūr-ı ḥadeḡası (11) ve nūr-ı ḥadīḡasıdur (322b).

Sırat köprüsü inceliḡi yönüyle kıla, keskinliḡi yönüyle kılıca benzetilir:

Ve sırat bir köpridür cehennemün (12) üzerindeki kıldan ince ve kılıcdan keskindür (63a).

11.3. Giyim-Kuşam

Eserde giyim kuşamla ilgili unsurlar genellikle kıyafetlerin özellikleri ve nasihat çerçevesinde ele alınır. Müellif, hükümdara cuma günü yapması gerekenleri anlatırken hükümdarın kıyafetinin üç özelliḡe sahip olması gerektiḡini belirtir. Hükümdar helal libas giymelidir. Giydiḡi kıyafetin kumaşı saf ibrişim olmamalıdır. Yaz günlerinde debîkî, kasab, kettân ve bûrî kumaşlarını tercih etmeli, kış zamanı ise sūfi, rûmî, kutn ve hazz-ı sûrî kumaşlarını giymelidir. Bu üç sıfatı taşımayan kıyafetler, Allah'ın rızasına uygun deḡildir:

Ve üç sıfat üzre muttasıf olan libāsı (7) geyesin. Evvelā oldur ki ḫelāl libās ola ve şāfi (8) ebrîşum olmaya. Ve yaz eyyāmında libāsuḡ debîkî vü ḡasab ve (9) kettân u bûrî. Ve kış zamānında şūfi rûmî ve ḡuṡn ve (10) ḡazz-ı sūrî ola. Ve bu şifāt-ı şelāşe üzre muttasıf (11) olmayan libāslar Ḥaḡ Te' ālā'nun marzisi deḡüldür (11a).

Genellikli süslü ve kıymetli kumaşlardan yapılan kaftan eserde padişahların kıyafeti olarak anılır. Çin Padişahı'nın Nüşîrevân'a gönderdiḡi hediyelerden biri kaftandır. Kaftanın üzerinde; padişah kıyafeti, tacı ve hizmetkârları ile Nüşîrevân'ın sureti altın ile işlidir. Zemini lacivert olan kaftan, cevherlerle süslü bir sandıḡın içinde gelmiştir:

Ve bir ḡaftân göndürdi ki (7) Nüşîrevân'uḡ şüreti anda muşavver idi. Bir vechile (8) ki otaḡında oturur ve başında tac-ı şāhî ve egninde (9) libās-ı pādşāhî ve çevresinde ḡadem ü ḡaşem ṡururlar. (10) Ve ol şüretleri altunıla toḡumışlar idi. Ve ḡaftānuḡ (11) zemini lâjverdi idi. Ve bu ḡaftân bir cāmedān (12) içinde idi ki cevāhirile muraşşa' idi (253a).

Büzürcmihr'den aktarılan bir hikmette, gövdeyi şişmanlatan dörtten şeyden birinin yumuşak kaftan olduḡu ifade edilir:

Ve şol dört nesne (1) kim gövdeyi semirdür. Yumşak ḡaftân ve gönülde olmamak (2) ḡam u aḡzân ve güzel ḡoḡu ḡoḡlamak ve ısıcaḡ yirlerde (3) uyumaḡdurur (353b-354a).

Kaftan genellikler erkek giysisi olarak kullanılsa da eserden kadınların da kaftan giydiḡi anlaşılır. Ömer b. Abdülazîz'in kızları bayramda giymek için babalarından birer ak kaftan isterler. Ömer b. Abdülazîz kızları için devlet hazinesinden avans almayı

düşünse de, hazine görevlisinin uyarısıyla kendine gelir. Kızlarına şehvetlerini durdurmalarını, cenneti kazanmak için sabretmelerini tavsiye eder:

Ve ‘Ömer’ün üç kızı vardı. ‘Arefe günü ‘Ömer’ün (3) hizmetine geldiler. Ve ağlayup didiler ki: “Yarın bayramdur. (4) Ve bizüm geymek kâbil libâsumuz yokdur. Ve ra‘iyyetün hâatunları (5) bize ta‘n idüp eydürler ki: “Emîrû'l-Mü'minin'ün kızları olasız (6) ve çıplak olasız.” “Ekalî mâ-yekün.”⁷⁵ yarın için bize birer aq (7) haftân lâzımdur.” didüklerinde ‘Ömer bin‘Abdu'l-‘Azîz’ün gönli (8) tarılıp hâdimini çıkırup eyitdi ki: “İy hâdim! Benüm (9) gelecek müşâheremden ötürü başa Beytü'l-Mâl'den bir aylık (10) aqçe qarz vir.” didükde hâdim eyitdi ki: “Beytü'l-Mâl'ün (11) mālından selef almak istersin eger ‘Ömer ki bir ay i‘timâduñ (12) var ise vireyinmâni‘ degülem.” didi. ‘Ömer mütehayyir olup (13) eyitdi ki: “İy hâdim! Ne güzel söz söyledün.” Şonra kızlarına (14) buyurdi ki: “İy kızlarum! Şehvetleriñüzi kazm idün. (15) Ve çıplaklığa şabr eyleñ. Zîrâ ki cennete dâhil olmaz hîç (16) kimesne illâ ki şabrıla ve meşakkatıla ki. “Huffeti'l-cennetu bi'l-mekârihi (17) ve huffeti'n-nîrânu bi'ş-şehvâti”⁷⁶ (285a).

Esere göre koyunların yapağı ve yünlerini eğirmeyi; uşak, semmûr, sincâb ve kâkum kürklerini Hüşeng b. Sâ'il bulmuştur:

Ve Hüşeng'e ittibâ' itdiler. (...) Yapağı ve yün (14) egirmek andan kaldı (153a). (...) Ve sincâb u kâkum (12) ve uşak u semmûr kürkleri anuñ ihtirâ' idur (153b).

Bez dokumayı, yün dokumayı ve keçe işlemeyi ise Tahmûras-ı Dîv-Bend bulmuştur:

Ve Tahmûras'a Dîv-Bend anuñçün dirleridi ki (6) dîvlerle çok savaş idüp anları kayd u bend ideridi. (7) Farsî kitâblar yazmak ve biz tokumak anuñ te'lifidür. (...) Ve şûf tokumak ve keçe işlemek ve tavarlari ipile (12) bağlamak ve kuşları duzağıla dutmak ol peydâ eyledi (155a).

Tahmûras'tan sonra tahta çıkan Cemşîd döneminde ise pamuk eğirmek, ibrişim ve ipek dokumak icat edilir:

Cemşîd (16) yidi yüz yıl saltanat eyledi ki hergiz haste (17) olmadı. Cinn ü insden çok kimse aña musahhar oldu. (1) ‘İlm-i felâha ve panbuq egirmek ve ebrîşum ve qazz ve renkler ol peydâ (2) eyledi (155b-156a).

Eserde kabir azabı konusu anlatılırken, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin annesi Fâtıma binti Esed'i defnetmeden önce, kendi gömleğine sardığı nakledilir. Ashabın Hz. Peygamber'e kendisinden ilk defa böyle bir hareket gördüklerini söyleyerek sebebini sormaları üzerine Hz. Peygamber gömleğini ona giydirmesinin sebebini cennet giysilerinin ona nasip olmasını dilemesi olarak ifade eder:

⁷⁵ Olanın en azı.

⁷⁶ Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Cennetin etrafı mekarihle (nefsin hoşlanmadığı şeylerle) sarılmıştır. Cehennem etrafı da shevi (nefsin arzuladığı, cazip) şeylerle sarılmıştır’” (Canan, 2001: 14, 444).

Aşhâbı su'âl eylediler ki: “Yâ Resûlü'llâh (11) bugün sizden bir nesne gördük ki hergiz itduğiğüz (12) yokıdı vechi nedür?” diyu Hzret buyurdı ki: (13) “Ammâ gömlegümi Fâtıma binti Esed'e geydüdüğümden murâdum (14) bu ki cennet hülleleri aña naşîb ola. Ve kabrinde (15) yatduğumdan murâd bu ki zağta-i kabr andan tahfif (16) ola” (56a).

Bir hadiste Hz. Peygamber, kibirli görünmemek için kaftan giymeyen kişiye “keramet hüllesi”nin nasip olması için duada bulunur:

Resûlü'llâh (11) Hzretleri'nden mervîdür ki buyurmuş ki: “Her kimse (12) kim öykesine hey diyüp kazmına kâdir degül iken (13) kazım eyleye. Allâh Te'âlâ anuñ kalbini emn ü imânıla taldura. (14) Ve her kimesne ki tekebbür korkusundan uzun haftân (15) geymeye Hâk Te'âlâ aña kerâmet hüllesi geydüre” (111b).

Nüşîrevân'ın giydiği sarığın kirlendiğinde ateşle temizlendiği ancak yanmadığı rivayet edilir:

Ve başındaki 'imâmenüñ hâli bu idi ki kaçan vesah (12) tutsa oda bırakurlardı. Ve anuñ kiri gider idi. (13) Ammâ yanmaz idi. Ve 'imâmenüñ uzunluğu altmış arşun (14) miqdârı idi (253b).

11.4. Yeme-İçme

Eserde yeme-içme konusu, haram helal ile bahsi geçen devrin beslenme alışkanlıkları çerçevesinde zikredilir. Müellif, eserin giriş bölümünde imanın dallarından söz ederken bazı amellerin Allah'la kul arasında olduğunu belirtir. Haram olan “Şürb-i şarâb”dan kaçınmak da bunlardan biridir (4b). Eserde şarap içen kişinin aklını kaybedip cehalete yaklaşacağı ifade edilir:

Zîrâ ki her kaçan ki kul şarâb içer. (17) Cehl aña qarîb olup 'ağldan ba'îd olur (366b).

Şarap, eğlence meclislerinde tüketilmektedir. Müellif, yiyip içip eğlenmekten “şürb ü taraba meşgul olmak” şeklinde söz eder:

Ca' fer dahı meclis idüp (7) câriyeye emr eyledi ki: “Muhammed için ğinâ eyleyüp (8) Muhammed'i taraba getüre.” Pes Muhammed şürb ü taraba meşgûl (9) oldu. Ve Ca' fer'i ğâyetile ser-ğōş idüp (10) câriyenüñ eline yapışup evine getürdi (339b).

Müellif, şarabı benzetme unsuru olarak “ecel şarabı” biçiminde de kullanır:

Melekü'l-Mevt (4) buyurdı ki: ‘Ben saña nice mühlet vireyim ki 'ömrünüñ (5) eyyâmı maşüb ve evkâtı derec ü dağıkaya mensûbdur. (6) Ve 'ömründen bir nefes degüldür bâkî. Anuñün (7) ol dem saña ecel şarabını sâkî' (140b).

Hız. Üzeyr'in bir mucizesi olarak yiyecekleri ve şarabı iki yüz yıl taze kalmıştır:

Ben İrmiyâ'yam (14) ve 'Arab baña 'Üzeyr dirler. Hâk Te'âlâ beni benî İsrâ'il'e (15) göndürdi. Ve benüm da' vetümi kabûl itmediler. Ve beni (16) habs itdiler. Buhtu'n-Naşr

beni habsden hālāş eyledi.” (17) Ve kendü hikāyetini ve merkebinüñ aḥvālını ve ta‘ām u (1) şarābınüñ keyfiyyetini ki yüz yıldan berü ter ü tāze ҡalmıř (2) ve “*lem yetesenneh*”⁷⁷ şfatıyla mevşüf olmış benī İsrā‘il’e (3) ḥaber virdi (168a-168b).

Zerdüşt Zendüsta adlı kitabında şarabın helal olduğunu belirtir (170a).

Eserde şarap içecek anlamıyla da kullanılır. Hac kafilesinden yolunu şaşırın bir adam, yolda yaşlı bir kadının evine sığınır. Aç olduğunu söyleyince kadın ona yılan avlamasını söyler. Adam yılan avlamayı bilmediğini söyleyince kadın yılan avlayarak yılanları “biryân” eder. Adam, kadının getirdiğı suyun kirli olduğunu görünce yaşlı kadına bu durumlarının sebebini sorar. Kadın, adil bir padişahın idaresinde bulunarak yılan yemenin; zalim bir padişahın idaresinde lezzetli yemekler yemekten daha güzel olduğunu ifade eder:

‘Acüze didi ki: “Ḥāl (6) bu minvāl üzre olıcağ. Pes sizün nefā’is ve zībā (7) ta‘āmlarınuz ve şol mühennā ve muşaffā şularınuz cevri ü zulm-i (8) sulṭān sebebiyle semm-i helāhil ve zehr-i ҡātıldür. Ve bizüm ta‘ām (9) ve şarābumuz emn ü emānile. İlanumuz bize biryān tuzlu bıñarumuz (10) eşme-i ḥayvāndur. Bu sözi işitmedün mi kim İslām ni‘metinden (11) sonra ecell-i ni‘am u iḥsān şıḥḥat-ı beden (12) ve emn ü emāndur. Ve emn ü emān ve fażl u iḥsān hemān ‘adl-i sulṭāndur (291b).”

İnsanın gözünün nurunu arttıran dört şeyden biri saf içecektir:

Ammā şol dört nesne kim gözün (13) nūrını arturur. Çayır emen ve ağar şü ve şarāb-ı şāfi (14) ve dostlar yüzine bakmakdur (353b).

Eski devirlerde günlerini dört bölüme ayıran padişahların zaman ayırdıkları şeylerden biri de yiyip imedir:

Ve bir kısmı ekl ü şürb ve nevm ü temetti‘-i (16) dünyevī vü tezevvüd ve feraḥ u sürürdan ḥaz almak için imiş. (295a).

Eserden şeker elde etmek için kullanılan şeker kamışının su içerisine katılarak şerbet yapıldığı anlaşılmaktadır. Nüşîrevân avlanmaya gittiğı bir gün, yolunu kaybedip bir köye varır. Su istemek için bir evin kapısını alar. Evden çıkan kız, bir şeker kamışını sıkıp içine su koyarak Nüşîrevân’a getirir. Nüşîrevân suyu içince, şekerin tek kamıştan çıkmasına şaşırarak köyün vergisini arttırır. Bir zaman sonra köye tekrar geldiğinde aynı

⁷⁷ Yahut altı üstüne gelmiş (ıpissız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, ‘Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?’ demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: ‘Ne kadar (ölü) kaldın?’ O, ‘Bir gün veya bir günden daha az kaldım’ diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: ‘Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz **bozulmamış**. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşegin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?’ Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: ‘Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter’ (Bakara, 2/259).

şekerin üç kamaştan çıktığını öğrenir. Kendisine su veren kızın adil olmayan vergiden şikâyeti üzerine köyden aldığı vergiyi yeniden azaltır:

Ƙızcuğaz didi ki: “Evvel bir kamaştan (10) hâşıl itdüğüm şerbeti bu kerre üç ‘adedden (11) ancak hâşıl oldı.” Nüşîrevân sebebinden su’âl (12) itdükte cevâb virüp eyitdi kim: “Vârise (13) sultân niyyetini bir dürlü dağı eylemişdür. Anuçün ki (14) işidürüz ki her kaçan pâdşâh bir kavmün (15) hakkında niyyetini müteğayyir kılsa ol kavmün arasında (16) hayr u bereket qalmaz.” didükde Nüşîrevân gülüp (17) harâc arturmasınun fikrini zamîrinden giderüp ol (1) kızcuğazı erkân-ı devletinün birisiyle nikâhlendurup (2) ol köyi aña temlik itdi. Ve hüsn-i fiñratından (3) ve luğf-ı fiñratından müte‘accib olup aña hezâr âferin (4) buyurdi (300b-301a).

Eserde köpek tabiatındaki kadınların evleri buğday, arpa ve yemişlerle dolu iken kocalarına sevgi gösterdikleri aktarılır:

Ve evi buğdayıla arpayıla yemişlerle (6) memlûdur. Eriyle başı hōş olup kemâl mertebede (7) erine yakın olup her zamân sözi bu ola kim: (8) “Cânım saña qurbân olsun. Başum senün yoluñda (9) gitsün. Umaram ki ol ölümüm öñünñde ola” (380b).

11.5. Sporla İlgili Ögeler

11.5.1. Ok Atma

Silah olarak kullanılan ok “yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk”tur. Delici bir alettir. Yay ise “ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kırıq gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk” biçiminde tanımlanır (TS, E.T. 03.03.2020). Edebiyatımızda ok için Eski Türkçe “temren”, Arapça “sehm” ve Farsça “tîr” ve “nâvek” sözcükleri de kullanılır. Ok atma; savaş, avcılık ve spor sahasında önemli bir faaliyettir. Çok eski devirlerden beri kullanılmaktadır. Eserde Hüşeng’in babasını öldüren devleri ok ve kılıçla esir aldığı kaydedilir (152b). Erdeşîr-i Sâsân Erdâvân’ın kızına yazdığı mektubu, bir oka bağlayıp hisarın içine atar (227b).

Müellif, Şâbûr-ı Zülektâf döneminde Arapların Acemlere hayranlığını ok örneği ile anlatır. Atının üzerindeki bir Arap, yerde Acemlere ait bir ok görse atından inip o oka secde etmektedir:

(1) Anuç zamânında ‘Arab’uñ hâli bir mertebede idi ki her gâh ki (2) ‘Acem tã’ifesinün oğını yolda düşmiş görse (3) atından ve devesinden inüp ol oğa secde ideridi. (4) Şonra atına bineridi (231a).

İlyânûs, Şâbûr’un askerlerinden birinin attığı “tîr-i pertâvî” ile öldürülür. Müellif, Arapların bu oka “sehm-i garb” adını verdiklerini ifade eder (232b). Behrâm b. Yazdecird silah kullanmayı ve ok atıcılığını Arap Padişahı Nu‘mân’ın yanında öğrenir. Ava çıktığı bir gün, ağzında hargûr taşıyan bir aslan görür. Behrâm attığı okla hem aslanı hem de

hargûru vurmayı başarır. Behrâm, o günden sonra Behrâm-ı Gûr adıyla anılır (237b-238a). Behrâm-ı Gûr babasının ülkesini Türsî'ye emanet edip Hindistan'a gittiğinde orada bir yıl kadar تنها yerlerde avcılık yaparak geçinir. Silah kullanması ve ok atıcılığı ile şöhret kazanır. Behrâm'ın gittiği dönemde ok atıcılığı bilinmemektedir. Behrâm halka eziyet eden bir fili ok ile avlar. Böylece Hint Padişahı'nın iltifatını kazanır (241b-242a).

Hz. Peygamber, Ümmü Seleme'ye göğe ulaşan üç avazdan bahsettiği konuşmasında bu avazlardan birinin gazilerin kâfirlere ok atmasının sesi olduğunu belirtir:

(5) Ve üç âvâzdur ki 'arşa dek gider. Birisi (6) gâzilerün yâyi âvâzi kaçan ki kâfirlere ok atarlar. (7) İkincisi 'ulemânun kâlemleri âvâzi 'ilm-i kitâbetin itdükleri zamânında. (8) Üçüncüsü h'âtünların örekesi âvâzi" (377b).

11.5.2. Avcılık, Kabak Atmak, Top Oynamak

Avcılık eski dönemlerde hem beslenmeye kaynak olması bakımından bir gereklilik hem de spor olarak görülmüştür. Eserde Mısır'daki kâhinlerden birinin yaptığı bakırdan ağaç, vahşi kuşları ve hayvanları avlamayı kolaylaştırmıştır. Ağaç sayesinde Mısır halkı et konusunda doyuma ulaşır (187a).

Bir hikâyede yılan yiyen bir topluluğa rastlayan adamın yılan avlamayı bilmemesi üzerine onu misafir eden kadının yılanları avlayarak kebab yapması anlatılır (290b).

Behrâm b. Yezdecird Behrâm-ı Gûr adını, bir hargûru avlayan aslanı hargûrla birlikte avlaması sonucunda alır (237b).

Nüşîrevân da yardımcıları ve hizmetçileri ile ava çıkar. Ava çıktığı bir gün av peşinde iken av mekânından uzaklaşıp yolunu kaybeder:

Mellâhân-ı bihâr-ı aḥbâr (9) ve seyyâhân-ı bîdâ'-yı esrâr şöyle rivâyet ve hikâyet itmişlerdür (10) ki yine bir gün Nüşîrevân ava gidüp av ardınca (11) şaydgâhdan dūr olup ve ḥadem ü ḥaşemden mehcür düşüp (12) gâyetile şuşadı (300a).

Eserde iki hikâyede geçimini balık avlayarak sağlayan iki balıkçıdan söz edilir. Balıkçılardan biri avladığı balığı bir hırsıza kaptırır. Diğer ise balığı Hüsrev'e satarak kendisinden ihsan alır (270a, 385a).

Eserde fasl başlıklı bir bölümde padişahın ömrünü; satranç oynamak, top oynamak ve av avlamak peşinde zayi etmemesi gerektiği öğütlenir. Bu faaliyetlerin padişahı, halkla ilgili işlerden uzaklaştıracağı ifade edilir. Kabak atma oyunu, okçuluk ve at binme sporlarına dayanan bir oyundur. Kabak oyunu, bir meydanın ortasına dikilmiş uzun bir sırıgın üzerindeki hedefe, dört nala giden at üzerinden geriye dönerek ok atmak

esasına dayanır (Yücel, 1999: 38). Müellif, önceki devirlerde yaşamış beylerin günlerini dörde ayırdığını, bu dört bölümden birinin de avcılık, top oynamak ve kabak atmak gibi işler için olduğunu belirtir:

(10) Ve mā-tekaddemde gelen begler ‘ömrlerinüñ günü dört kısım itmişler imiş. (11) Bir kısmı Allāh Te‘ālā’nuñ ‘ibādeti için. Ve bir kısmı umūr-ı saltanat ve (12) inşāf-ı mazlümîn için. Ve ‘ulemā vü fuzālā vü ‘uqālā ile tedbîr-i (13) memleket için muşāḥabet ve mücāleset idüp cumhūruñ siyāseti (14) ve merāsımüñ tenfîzi ve mekātibüñ kitābeti ve ilçilerüñ (15) infādı için imiş. Ve bir kısmı ekl ü şürb ve nevm ü temetti‘ -i (16) dünyevî vü tezevvüd ve feraḥ u sürürdan ḥaz almak için imiş. (17) Ve dördüncü kısmı av avlamak ve ṭob oynamak ve ḳabaḳ atmak (1) ve bunlara müşābih nesnelere için imiş (295a-295b).

Eserde aktarılan bir hikmette malı nefsinden ve ailesinden üstün tutan beş grup kişiden söz edilir. Müellif bu kişilerden birinin de yılan avlayan kişi olduğunu ifade eder (362a).

11.5.3. Gûy u Çevgân

Gûy top, çevgân ise sopa anlamına gelir. Gûy u çevgân oyunu, 4 ila 10 kişiden oluşan iki takımın at üstünde ellerindeki çevgânlarla gûyu sürmesi esasına dayanır. Belli bir zaman diliminde topu hedefe ulaştıran takım galip sayılır. Avrupa’da “polo” adıyla bilinen bu oyun günümüzde de oynanmaktadır (Pala, 2009: 102). Eserde gûy u çevgân oyunu İskender ile Dârâ b. Dârâb arasındaki mektuplaşma sebebiyle zikredilir. İskender’den istediği vergiyi alamayan Dârâ ona bir çevgân, bir top ve simsim gönderir. Niyeti, İskender’e bir çocuk olduğunu ve saltanata layık olmadığını ifade etmektir. İskender ise Dârâ’ya cevabında kendisini çevgâna Dârâ’yı ise topa benzetir. Çevgânın topu çekmesi gibi kendisinin de Dârâ’ya üstün geleceğini belirtir:

Dârâ’ya ḥışm gālebe idüp (7) yine ilçiyile bir çevgân ve bir ṭob ve bir ölçek (8) simsim göndürdü. Ve mektûbda yazdı ki: “Sen (9) oğlancuklardansın. Saltanat saña lâyıḳ degüldür. (10) Oğlancuklar gibi gûy u çevgân oyna. Ve ḥarâcı (11) göndür. Yoksa bu simsim dānesi gibi ḥadsiz leşker göndürürüm. (12) Ve memleketüñi ḥarāb u yebāb iderem.” İskender’e mektûb u (13) ilçî vāşıl olduḳda fi’l-ḥāl mektûbuñ cevābını (14) yazup göndürdü ki: “İy Dārâ memleketüñi irādetüñile (15) başa teslim eyledüñ. Zirâ ki memleket ṭob gibidür. Ve ben (16) çevgānam. Nitekim çevgân her zamān ṭobı kendüye (17) çeker. Ben daḫı ḳuvvet ü ḳudretile memleketüñi elüñden alsam (1) gerek (178a-178b).

Müellif eserde, rü’yet konusunu anlatırken aktarılan çok şey olduğunu ancak eserin hacminin “çevgân-bâz”lık etmeye uygun olmadığı ifade eder (24b).

11.5.4. Nerd ve Satranç

Tavla oyunu için kullanılan “nerd” Farsça bir kelimedir. Eserde padişahın satranç, nerd, top ve avcılıkla vaktini harcamaması gerektiği öğütlenir:

Pādşāha lāyık degüldür ki (4) ekşer-i ‘ ömrini şatranc u nerd ü şürbe ve toþ oynanmağa ve av avlamağa (5) zāyi‘ eyleye (295a).

Zafer-nâme’den aktarılan soru-cevapta satranç oynayan kişinin asılsız söz söylemekten uzak duramayacağı ifade edilir:

Su’āl ‘ Ādil eyitdi ki: (16) “Kaç nesnedür ki hiç kimesne andan müstağnī olmaz?” Cevāb (17) Kāmil didi ki: “Üç nesnedür evvel ‘ ākil kimesne meşveretden (1) müstağnī degüldür. İkinci savaş eyleyen sipāhī (2) her ne kadar ki dil-āver ise ki hileden müstağnī degüldür. (3) Üçüncü şatranc-bāz her ne kadar ki oyuncu ise mağlaþadan (4) müstağnī degüldür” (261b-262a).

11.6. Müzikle İlgili Ögeler

Eserde müzik ve müzik aletleri bir eğlence unsuru olarak zikredilir. İskenderiyye’deki minarenin üstünde bulunan suretlerden birinin gecenin bir saatinden sonra mutribler gibi ses çıkarması halka neşe ve ferahlık verir:

(2) Ve bir timşālüh dağı hāli bu idi ki her kaçan ki giceden (3) bir sâ‘ at geçse ol şüretten mutribler gibi bir āvāz-ı (4) pür-süz u sâz işidilür idi. Ve halka andan feraḥ ve (5) tarab hāşıl olurıdı (183b).

Nüşîrevân’ın Belhend adlı mugannîsi telli çalgılar konusunda ustadır. Müellif, “agânî-yi hüsrevâniyye” adlı sazı onun icat ettiğini ifade eder:

1) Ve Nüşîrevân’uñ sofrasında her gün üç yüz otuz (2) pādşāh her sınıfdan hāzır olurıdı. Ve Belhend adlu bir (3) mugannîsi varıdı ki til üzre olan sâzları (4) hūb çalarıdı. Ve on iki til üzre olan sâz ki (5) aña agânî-yi hüsrevâniyye dirler. Anuñ te’lifidür (254a).

Mûsâ el-Hādî’nin oğlu, Ca’fer’in cariyesi de ud sazı konusunda mahirdir. Eğlence meclislerinde saz konusunda benzersizdir:

(13) Mûsâ el-Hādî oğlu Ca’fer’uñ bir cāriyesi varıdı (14) ki ‘ūd sâzını gāyetile zībā çalarıdı. Ve bedr-i kebîr (15) demekile ma’rûf idi. Ve andan ḥesnâ ve cemîle (16) zamânında bir cāriye yoğıdı. Ve ‘ avvādlıkda bî-naẓîr (17) ve sâz u nüvāzî-yi dil-peẓîr idi (339a).

11.7. Sağlıkla İlgili Ögeler

Eserde Nüşîrevân’a Çin Padişahı’nın gönderdiği mektuptan söz edilirken, mektubun kâdî ağacının yaprağına yazıldığı belirtilir. Müellif, bu ağacın cüz zam, hasbe ve cüderî hastalıklarını tedavisinde de kullanıldığını kaydeder. Cüz zam, “insan vücudunda yer yer lekeler veya çıbanlar ve yaralar şeklinde beliren, çok bulaşıcı, iyileşmesi güç bir deri hastalığı”dır (Kubbealtı Lugati, E.T. 10.04.2020). Hasbe kızamık hastalığının adıdır (Çiçekler-Gürlek, 2016: 105). Cüderî ise “irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, ağır ve bulaşıcı” bir deri hastalığıdır (Çiçekler-Gürlek, 2016:

102). Müellif, tıp kitaplarında kâdî ağacının cüzzamı def ettiğinin yazdığını aktarır. Ağaçtan elde edilen şarabın da hasbe ve cüderîye iyi geldiğini belirtir:

Ṭıbb kitâblarında (11) mezkûrdur ki kâdî ağacı cüzzâmı def ider. Ve anuñ (12) şarâbı haşbeye ve cüderîye nâfi'dür. Bir mertebede ki (13) eger cüderî çıkararı kimse anuñ şarâbını içe (14) ve çıkan cüderî toköz 'aded ola içdükden sonra on (15) 'aded çıkaramaz (252b).

Müellif, ölüm meleği tarafından canı alınan padişahın tahttan düşmesini sara hastalarının düşmesine benzetir:

Benüm ne günâhum vardır?' (7) didükde Melekü'l-Mevt bu muhâdeşeyi diñleyüp (8) pādşâh henüz ta'âma elin uzatmamışdı ki rûhını (9) kabz idüp seririnden maşrû' gibi düşüp baht u (10) tahtından memnû' oldı (139b).

11.8. Gelenek ve İnanışlar

11.8.1. Nevrûz

Farsçada “yeni gün” anlamına gelen “Nevrûz” 21 Mart tarihinde geniş bir coğrafyada kutlanmaktadır. Bu kutlamaların nerede ve ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de konuyla ilgili en eski bilgiler İran kaynaklarında bulunur. Nevrûz İranlılar için hem dinî hem de millî bir bayramdır. İranlılar, bu günü mitolojik kralları Keyûmers ve Cemşîd'in tahta oturuş günü, yeni kahraman Efrîdûn'un, Cemşîd'in iki kızını esir alan dev Azdahak'ı (Dahhâk) öldürdüğü gün olarak kutlamışlardır (Gündüz, 2007: 34, 60). Esere göre Nevrûz Zev b. Tahmâsp'ın Efrâsiyâb'ı İran'dan Türkistan'a sürdüğü gün kutlanmaya başlamıştır:

Ve Efrâsiyâb'ı sürdükleri güne nev-rûz (15) ad koyup bayrâm eylediler. Ve 'Acem vilâyetinde henüz (16) bu günde şinlikler iderler. Ve haylî bugüne ri' âyetler iderler. (17) Ve kütüb-i fikhiyyede nev-rûz gününe ta' zîm ideni tekfîr itmîşler (161a).

Bir hikâyede Acem padişahlarının Nevrûz gününden önce sokaklarda münâdîler vasıtasıyla halka seslendiği ve padişahdan arzusu olanın çekinmeden Nevrûz gününde onun huzuruna gelebileceğinin söylendiği aktarılır. Nevrûz gününde padişahlar halka ihsanlarda bulunur:

Şöyle rivâyet iderler ki (16) 'Acem pādşâhlarınuñ resmi vü 'âdeti bu idi ki nev-rûz (17) günü olduğda dükeli ra'ıyyetlerine destûr virürleridi kim (1) hicâbsız ve hüccâbsız pādşâhuñ huzûrına geleler. Ve maḥâyif (2) ve mezâlimlerini pādşâha muvâceheten 'arz ideler. Nev-rûz gününden (3) üç gün öñdin münâdiler çağırdup halka tenbîh itdürüp (4) kim fulân gün için ḥâzır oluñ ki pādşâhuñ size in' âmları (5) ve iḥsânları olsa gerek (317b-318a).

11.8.2 Tabl-ı Âsâyiş Vurmak

“Tabl-ı âsâyiş” tabiri gün boyu devam eden savaşlarda o günkü çarpışmaların bittiğini duyurmak amacıyla vurulan davul için kullanılır (Bozkurt, 1994: 9, 54). Eserde “tabl-ı âsâyiş vurmak” tabiri Dârâ ve İskender’in mücadelesinde kullanılır. İskender’in yaralanması üzerine iki taraf arasında “tabl-ı âsâyiş” vurulur:

Ve İskender harbe âgâz eyledi. Nâ-gâh Dârâ’nuñ leşkerinden (10) bir er çıkup İskender’e darb yitişdürdi ki İskender (11) mecrûh olup tabl-ı âsâyiş urdılar (179a).

12. Tabiat

12.1. Kozmik Âlem

12.1.1. Gökyüzü

Eserde gökyüzü için “felek, gök, ferş gökler, eflâk, çarh, sipihr, semâ, âsmân, gerdûn” sözcükleri kullanılmıştır. Eserde Farsça bir şiirde gökyüzünün dokuz felekten oluştuğu kaydedilirken, başka bir yerde yedi kattan meydana geldiği ifade edilir. Allah yeri ve göğe hükmedendir:

İy eşer-i zi-ğudretet heft zemîn ü nüh felek
(13) Bende-i emr-i nâfidet cinnî vü insî vü melek⁷⁸ (20b)

Ve yidi kat gök ve yidi (10) kat yir ve ‘arş u kürsî Haqq’uñ kabza-i kudretinde ve taht-ı kahr (11) ve teshîr u meşiyetindedür (25b).

Batlamyus’un astronomi sistemine göre dünya, kâinatın merkezidir. Dünya, dokuz felek tarafından kuşatılır. İç içe bulunan bu feleklerden yedi tanesi yedi gezegene aittir. Sekizinci felek sabit yıldızların ve burçların feleğidir. Dokuzuncu felek ise bütün felekleri kuşatan en yüksek felektir. “Felek-i atlas (atlas feleği)” olarak da adlandırılır (Pala, 2009: 149). Atlas feleği dünyayı kuşatıp çevreler. Yeri ve göğü direksiz durduran, ayı ve güneşi hareket ettiren, felekleri atlasla saran ve süsleyen ise Allah’tır. Müellif atlas kelimesini kumaş anlamını da kastederek kullanır:

13) Turıdur ‘arşı vü ferşi direksiz
(14) Dürdür nice biñ ‘âlem emeksiz

(15) Yürdür gice gündüz mâh u mihrî
(16) Bürdür atlas-ı çarha sipihri

(17) Geh aşar güş-ı mâha ‘ıkd-ı Pervîn
(1) Geh urur hing-i çarha na‘l-i zerrîn (30b-31a)

⁷⁸ Yedi zemin ve dokuz felek senin kudretinin eseridir. Cin, insan ve melek senin emrine feda olan kullardır.

Müellif, Allah'ın fiillerinin sağlamlığından söz ederken akıl sahibi kişinin göklerin yaratılışına bakarak bunu anlayacağını ifade eder. Gökyüzü, yıldızlar ve gezegenler belli bir düzenle hareket etmektedir:

Ammā şāni' -i 'ālemüñ (7) ef' āli muhkem idüginüñ beyāni oldur ki her kimesnede ki (8) 'aql-ı selim ve zihni müstaķim ola. Ve āferidgāruñ 'acā'ib-i şun'ında (9) nażar eyleye. Huşuşā terkib-i eflāk ü sitāre ve gerdiş-i seb'a-i (10) seyyāreye ki her biri bir şeklile mevşüf ve bir hareketile (11) ma' rüfdur (26b).

Felsefe ilminin kollarından biri olan tabîyyâtın araştırma konularından biri de gökyüzü ve yeryüzüdür. Gökyüzündeki feleklerin ve yıldızların niteliği ve dönüşleri bu ilmin çalışma konusudur. Tabîyyât, "Felekler var olup yok olur mu? Yer neden sabittir? Gökyüzü neden hareket hâlinindedir? Âlemde başka cisimler var mıdır?" sorularının cevabını arar:

(4) İkinci 'ilm-i semā ve arzdir. Ve ol cevāhir eflāküñ (5) māhiyyeti ve kevākibüñ keyfiyyeti ve devrānıñ 'illeti (6) bilgüsüdür. Ve eflāk ve kevākib 'anāşır-ı erba'a gibi (7) kevn ü fesāda kābil midür degül midür? Ve 'illet nedür ki (8) kevākibüñ harekātu sür'atde ve butü'da muhtelifdür. Ve niçün (9) felegüñ ortasında yir merkez olup sākındür. Ve 'ālemden (10) hāric bir āher cism var mıdur yok mıdur? Ve kevn ü fesādda (11) bir fāriğ yir var mıdur ki anda hiç nesne olmaya (12) ve bu mebahise müte'allik mes'eleler nitekim kütüb-i hikmet ve hey'et (13) ve kelāmda mübeyyen ve mu'ayyen olmışdur (191b).

Cennet; arşın altında, yedi katlı göğün üstündedir. Cehennem yerin altındadır. Meleklerin mekânı göklerdir. Tanrı da göktedir:

Lākin ekşeri bunun üzerinedürler (5) ki cennet 'arş altında yidi katlu göküstindedür. (6) Li-ķavlihi Te'ālā: " 'İnde sidreti'l-muntehā 'indehā cennetu'l-me'vā."⁷⁹ (7) Ve ķavlihi 'aleyhi'ş-şalavāte ve's-selāmu: "Saķfu'l-cenneti (8) 'arşu'r-raħmāni ve inne'n-nāre tahte'l-erazin"⁸⁰ (66b).

Şeytān eyitdi ki: 'Ben göklerde olan firiştelerdenem. (11) Sen kimsin?' Cemşid didi ki: 'Ben bir Ādem oğlanıyam.' (12) İblis pür-telbīs eyitdi ki: 'Sen seni bilmezsin. (13) Sen Ādem oğlu degülsin. Hāşā sen yirüñ gögüñ Tenğrisisin. (14) Göklerüñ emrini tamām düzdüñ. Şimdi gelmişsin (15) ki yirüñ ahvāline intizām viresin. Sen kendüñi (16) unutmışsin. Gökde olan melekler beni göndürdiler (17) ki saña naşihat eyleyem (156a).

Eserde iki peygamberin göğ'e yükselmesiyle ilgili bilgiler de vardır. Hz. Nüh öldükten sonra; bedeni toprağa gider, ruhu ise gökyüzünü mesken edinir. Hz. Süleymân'ın tahtı ise bir gün göğ'e yükseltilir ve ona dünyanın ahvali gökyüzünden gösterilir:

⁷⁹ "Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında. Me'va cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır" (Necm, 53/14-15).

⁸⁰ "Cennet semada, cehennem yerin altındadır" (Hâkim, Müstedrek, 4/568; Keşfü'l-Hafâ, 1/281; Kenzu'l-Ummâl, H. No: 39773; Beyhakî, Şuâbu'l-İmân, 2/244.).

Hazret-i Nuh “‘aleyhi’s-selām” (4) dünyāda biñ yıldan ziyāde yaşayup nice biñ yıl oldı (5) ki beden-i laṭīfi ḥāk-i pāki medfen ve rūḥ-ı şerīfi ḳubbe-i (6) eflākī mesken idinüp şimdi şanursın ki hergiz ne-būd (7) egerçi ki oldı mevcūd (8a).

Rivāyet iderler (9) ki [H 220a] Süleymān ‘aleyhi’s-selām bir gün saltanat taḥtında oturur (10) iken yıl saltanatıñ bisāṭını götürüp cevvi semāya ilettdi. (11) Süleymān Hazreti yukarıdan aşağıya nazar idüp ‘ucbıla (12) memleketine nāzır olup ins ü cinnüñ iṭā‘atine sā’ir maḥlūḳatıñ (13) inḳıyādına ve kendüde olan heybetüñ ve siyāsetüñ (14) ‘azametinde müte‘accib olduḳda taḥtı muḳtarib olup (15) münḳalib olmaḡa yüz duttdı. Süleymān Hazreti ‘aleyhi’s-selām (16) seririne eyitdi ki: “İsteḳim.” Ya‘nī toḡru ol egilme. (17) Pes serir nuṭḳ-ı faşihile: “İsteḳim ente ḥattā nesteḳim naḥnū.” taḳrīr (1) eyledi. Ya‘nī sen doḡrı ol tā kim biz daḡı toḡru olavuz (323a-323b).

Felekler daima hareket eder, bir zaman üzerinde sabit kalmaz. Gaddar ve hilekâr dünya da bir kişiye kalmaz. Bu nedenle saltanat zamanı geçicidir. Hükümdar olan kişi, kendi devrinde üzerine düşeni yapıp mazlumların yanında olmalıdır:

Mülük-i ‘uḳalā ve efāṭin-i ezkiyā (5) üzerine vācibdür ki zıkr olınan aḥbār u āşāra nazar idüp (6) eyyām-ı devletlerinden naşib alup ve maḥlūmlarıñ inşāfını (7) zālimlerden alıvırmege sa‘y-i cemil eyleyüp sā’irlerüñ (8) ḥavā’icini bitürüp yakīnile bileler ki bu eflāk-i edvār (9) devre-i vāhıde üzerine devvār olmaz. Ve bu dünyā-yı ḡaddār-ı mekkār (10) şaḡş-ı vāḥid üzerine pāydār ḳalmaz (313a).

12.1.2. Güneş

Eserde güneş, bir gök cismi olmasının yanında sıcaklığı yönüyle de anılmış ve benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Kâtiplerin bilmesi gereken ilimlerden biri de güneş, ay ve yıldızların hareket ve seyridir:

Dördüncü güneşüñ ve ayuñ ve sā’ir yıldızlarıñ (10) hareketini ve seyrini bilmek gerek (329b).

Müellif, Rûm padişahının adaletini merak ettiği için elçi gönderdiği Hz. Ömer’in güneşin altında, kumların üstünde terleyerek rahatça uyumasını adaletinden dolayı huzurlu olması sebebine bağlar:

Bir emirümüz vardır ki (16) aḡa Emürü’l-Mü’minin ‘Ömer dirler. Şimdi şehrden (17) taşra çıḳdı.” Pes ilçi Hazret-i ‘Ömer’üñ talebinde (1) şehrden taşra çıḳup gördi ki güneşde (2) ḳum ḳayıp üstinde yatmışdır. Ve dirresini yaşduḳ (3) yirine başı altına ḳomışdır. Ve günün ıssısından (4) terlemişdür. Ve anuñ terinden yir ışlanmışdır. Pes Hazret-i (5) ‘Ömer’i bu ḥālet üzre gördüḳde ilçinüñ ḳalbinde (6) bir heybet ve bir ḡuşū‘ peydā oldı. Ve didi ki: (7) “Yā ‘Ömer ‘adālet fe’eminnet fenemte.” Ya‘nī “İy ‘Ömer ‘adl eyledüñ (8) pes emīn olup ḡuzūrıla üyüdüñ. Bizüm beglerimiz (9) ḳulm ü cevri itdüḳleri eelden lâ-yezāl ḡavf üzre (10) olup ḡuzūrıla üyümekden maḡrūmdurlar” (97a, 97b).

Eserde, vahdet yoluna giren kişi güneş karşısındaki zerreye benzetilir. Onun, tevhid hakikatini kavraması zordur. Çünkü insan, Allah karşısında güneşin karşısındaki bir zerre; İrem bağının karşısında bir tere otu gibidir:

(16) İrem bāğın ne bilsün berg-i terre
Güneş cirmin nice şerh ide zerre (13b)

Eserde, adalet güneşe benzetilir. Adlin güneşi önce sultanı daha sonra da halkı aydınlatır. Adil davranmadan ışık sahibi olmayı bekleyen kişi boş bir hayale taliptir:

Zīrā ki (12) ‘adlūn güneşi evvel pādşāhuñ şahrā-yı sīnesinde (13) pertev bırakur. Şoñra ehl-i beyti arasında (14) nūri mūnteşir olur. Pes andan şoñra şu ‘ā’ı ra‘ iyyetūñ (15) üzerine düşer. Ve her kimesne ki güneşsiz şu ‘ā’ (16) taleb ider. Muḥāle ṭālib ve mālāniyāle rāğibdur (105a).

İskender-i Zülkarneyn’in “Zülkarneyn” adıyla anılmasıyla ilgili rivayetlerden biri de rüyasında güneşi görmesidir. Rivayete göre İskender, güneşin biri batıda öteki doğuda olan iki boynuzunu tutmayı başarıp “Zülkarneyn” adını alır:

Ve ba‘ zılar buyurmışlardur ki: “Vākı‘ asında (5) gördi ki güneşe yakın olup elini güneşün (6) iki boynuzına ki biri maşrıqda ve biri mağribdedür ḳodı. (7) Pes bu vākı‘a-i mu‘abbirelere ‘arz itdükde didiler ki: (8) ‘Maşrıḳa ve mağribe mālīk olursın.’ Ve aña Zü’l-Ḳarneyn (9) tesmiye eylediler” (177a).

Güneş ışığı ve enerjisi her devirde yeni buluşların ortaya çıkmasını sağlamış, işleri kolaylaştırmıştır. İskender-i Yunânî İskenderiyye’deki minarenin üzerine bakırdan suretler yaptırmış, güneş ışığıyla birlikte bu suretlerin dönüşünü sağlamıştır:

Ve menārenūñ üstinde bakırdan şüretler (11) düzdürdi ki her birisi bir maşlaḫat için idi. Bir şüretūñ (12) hey’eti bu idi ki sebbābe barmağıyla güneşe işāret (13) ider idi. Ve güneş felekde devr itdükçe ol şüretūñ (14) barmağı ol cānibe döner idi (183b).

Kürek ilminde küreğe bakılıp hüküm verilirken de güneşe ve aydınlığa ihtiyaç vardır:

Ve şol cānibinūñ küregini çıkara ve güneşe ḳarşu veyāḫūd (2) aydınlığa ḳarşu ol kürekde nazar eyleye. Ve her (3) ‘alamet ki beyān olınsa gerek ve nişān virilse (4) gerek (201a).

Behrām için çok güzel bir köşk inşa eden Sinnimâr-ı Mimâr, emeklerinin boşa gitmeyeceğini bilse güneşe göre renk alan bir bina yaptırmak istediğini belirtir:

Ve Sinnimâr-ı Mi‘mār ḫāzır idi. Germ (9) olup didi ki: “Eger ben bile idüm ki benüm sa‘yüm (10) zāyi‘ olmaz imiş bir binā yapdura idüm ki çünkü güneş (11) kızara idi ol binā daḫı kızara idi. Ve çünkü şarara idi (12) ol daḫı şarara idi” (237a).

12.1.3. Ay

Birinci felekte bulunan ay edebiyatımızda parlaklığı, yuvarlaklığı ve hilal şekline sahip olması yönüyle zikredilir. Eserde ay, bir gök cismi olması yönüyle “mâh, meh,

kamer, bedr” sözcükleriyle anılır. Her şeyi kudretiyle kuşatan Allah, gece ve gündüz güneşi ve ayı yürütendir. Allah dilerse ayın kulağına ülker takımyıldızlarını asar:

(15) Yürüdür gece gündüz mäh u mihrî

(16) Bürüdür atlas-ı çarha sipihri

(17) Geh aşar gūş-ı māha ‘ıkd-ı pervîn

(1) Geh urur ħing-i çarha na‘l-i zerrîn (30b-31a)

Kâtiplerin bilmesi gereken ilimler arasında ayın hareketi ve seyrini bilmek de zikredilir:

Dördüncü güneşün ve ayun ve sā’ir yıldızların (10) hareketini ve seyrini bilmek gerek (329b).

Eserde Hz. Peygamber’in işaret parmağıyla ayı ikiye bölmesi olayına da telmih vardır. Müellif mucizeleri yaratanın Allah olduğunu belirtirken “inşikâk-ı kamer” hadisesini bu duruma örnek gösterir:

Ve vechi budur ki biz bilürüz ki (2) mu‘cize Allāh Te‘ālā’nuñ fi‘lidür. Ve şun‘-ı ‘abdün anda medħali (3) yokdur. ‘Aşā hayyeye kalb olduğı gibi ve ihyā-yı (4) meyyit gibi inşikâk-ı kamer gibi (77a).

12.1.4. Seyyâre

Gezegen anlamına gelen “seyyâre” edebiyatımızda genellikle yedi gezegen anlamında “seb’a-i seyyâre” biçimiyle kullanılır. Âlemin etrafını kuşattığına ve insanların talihine etki ettiğine inanılan bu yedi gezegen sırasıyla Kamer, Utarid, Merih, Şems, Zühre, Müşteri ve Zuhal’dır (Pala, 2009: 392). Eserde seyyâre kelimesi yalnızca bir yerde Allah’ın yaratmasının acayıplığını göstermesi bakımından feleklerle birlikte “yedi gezegenin dönüşü” biçiminde örnek olarak kullanılır:

Ammā şāni‘-i ‘âlemün (7) ef’ âli muħkem idüginün beyānı oldur ki her kimesnede ki (8) ‘aql-ı selim ve zihn-i müstaķim ola. Ve āferidgārun ‘acā’ib-i şun‘ında (9) nazar eyleye. Ĥuşūşā terkib-i eflāk ü sitāre ve gerdiş-i seb‘a-i (10) seyyāreye ki her biri bir şeklile mevşuf ve bir hareketile (11) ma‘rūfdur (26b).

Eserde, kâtiplerin bilmesi gereken on ilimden biri de seyyârelerle ilgilidir. Müellif kâtiplerin; seyyârelerin güneşe yakınlığı, uzaklığı, aralarındaki açının ölçüsü, gözden kayboldukları zamanlar, güneşe yaklaşıp uzaklaşmaları gibi konularda bilgi sahibi olmaları gerektiğini kaydeder. Burada seyyârenin çoğulu olan “seyyârât” sözcüğü kullanılır:

Bişinci seyyārātun ictimā' u (11) istikbāl ve evc ü hāziz ve bāl ü tesdīs ve terbi' ü (12) teşlîş muķābele vü muķārene ve ric' at u muķāķ ve iķtirāķ (13) ve istikāmetlerini bilmek gerek (329b).

12.1.5. Yıldızlar

Yıldızlar; Divan edebiyatında genellikle parlaklık, yuvarlaklık, kişinin talihine etki etme özellikleri yönüyle zikredilir. Eserde yıldızlar “yıldız, nücûm, sitâre, kevkeb” sözcükleri ile Allah’ın gökyüzüne hükmetmesinin delili olarak ve nücûm ilminin önemi dolayısıyla zikredilir. Allah’ın fiillerindeki sağlamlığı anlamak isteyen kişinin feleklerin, yıldızların ve gezegenlerin hareketlerine bakması yeterlidir. Her şey bir düzen içindedir:

Ammā şāni' -i ' âlemün (7) ef' âli muķkem idüginün beyāni oldur ki her kimesnede ki (8) ' aķl-ı selim ve zihn-i müstaķim ola. Ve âferidgārun ' acā'ib-i şun' ında (9) naķar eyleye. Huşūşā terkib-i eflāk ü sitâre ve gerdiş-i seb' a-i (10) seyyāreye ki her biri bir şeklile mevşūf ve bir hareketile (11) ma' rüfdur (26b).

Felsefe ilminin kollarından biri olan tabîiyâtın araştırma konularından biri de gökyüzü ve yeryüzüdür. Gökyüzündeki yıldızların ve feleklerin niteliği ve dönüşleri bu ilmin çalışma konusudur:

(4) İkinci ' ilm-i semā ve arzdir. Ve ol cevāhir eflāķun (5) māhiyyeti ve kevākibün keyfiyyeti ve devrānının ' illeti (6) bilgüsüdür. Ve eflāk ve kevākib ' anāşır-ı erba' a gibi (7) kevn ü fesāda ķābil midür degül midür? Ve ' illet nedür ki (8) kevākibün harekāti sür' atde ve butū' da muķtelifdür (191b).

Müellif, yıldızların hareketini ve seyrini bilmeyi kâtiplerin bilmesi gereken ilimler arasında sayar:

Dördüncü güneşün ve ayun ve sâ'ir yıldızların (10) hareketini ve seyrini bilmek gerek (329b).

Eserde, Nûşîrevân’ın ülkesinde dallardaki üzüm ve hurmalar parlaklıkları yönüyle yıldızlara benzetilir:

Ve kürümde olan ' anāķid-i ' ineb (14) ve naķilde olan ' arāçin-i pür-ruţab encüm ü kevkeb (15) gibi zātü'l-envārdur (299a).

Eserde, İslam dünyasında “ilm-i felek, felekiyyât, ilm-i nücûm-i ta' lîmî, sînâat-i nücûm, sînâat-i tencîm, ilm-i hey'e, ilm-i hey'eti'l-âlem” olarak da adlandırılan “ilm-i nücûm” a da yer verilir. Günümüzde astronomi olarak adlandırılan ilm-i nücûmun farklı tanımları yapılırsa da İhvân-ı Safâ'ya göre ilm-i nücûm şu üç dala ayrılır: “Birincisi feleklerin yapısını, yıldızlar ve sayıları, burçlar, büyüklükleri, aralarındaki uzaklıklar ve hareketleri; ikincisi astronomi cetvellerinin (zic; ezyâc, zicât) kullanımı, takvimlerin

düzenlenmesi, tarihlerin tesbiti; üçüncüsü feleklerin dönüşü, burçların doğuşu ve yıldızların hareketinden dünyada olabilecekler hakkında bilgi çıkarılmasıyla ilgilidir” (Fehd, 2000: 22, 126). Yıldızların hareketi, tarih tespiti ve yıldızlardan çıkarım yapma esasına dayanan bu ilim eserde felsefenin dallarından biri olan riyâziyyâtın dört kısmından biridir:

Ammâ (8) riyâziyyât dörd nev^ç üzerinedür: Evvelki ‘ilm-i hisâbdur. (9) İkinci ‘ilm-i hendesedür. Ve bu ‘ilmün aşlı noqtadur. (10) Ve bu ‘ilmde noқта vâhid gibidür ‘ilm-i hisâbda. (11) Üçüncü ‘ilm-i nücûmdur (191b).

Müellif, kürek ilminin doğru sonuçlar vermekte ilm-i nücûm ile denk olduğunu ifade eder:

Hâkimler buyurmışlardur (4) ki koyun küregünün ‘ilmi nücûm ‘ilmiyle ber-â-berdür. Ve her kimse (5) ol ‘ilmi bilmez. Ve anuñ bilgüsünde ulularuñ da‘vâları (6) vardır. Ve gâyetile eyü ‘ilmdür. Ve “mu‘ temedün ‘aleyhdür.”

Eserde Câmâsp’ın da ilm-i nücûm bilgisine sahip olduğu ve bu konuda doğru hükümler verdiği kaydedilir (251b).

12.1.5.1. Pervîn

Ülker takımyıldızının adlarından biridir. Süreyya olarak da bilinir. Kamer (ay) menzilinde bulunur (Pala, 2009: 370). Eserde Allah’ın yerin ve göğün hâkimi olmasıyla ilgili “Dilerse ayın kulağına Pervîn gerdanlığını takar” ifadesi yer alır. Müellif, Pervîn’in ay menzilinde olduğunu bu sözlerle belirtir:

(17) Geh aşar güş-ı mâha ‘ıkd-ı Pervîn
(1) Geh urur hîng-i çarha na‘l-i zerrîn (30b-31a)

Eserde Arapça bir tabirde, mesafeyi vurgulamak için “Topraktan Süreyya yıldızına kadar fark var.” ifadesi kullanılır (17a).

12.2. Dört Unsur

“Anâsır-ı erbaa, çâr unsur” gibi adlarla da bilinen dört unsur toprak, su, ateş ve havadır. Âlem bu dört ana unsurdan meydana gelir. Bu dört unsurun insan tabiatına da hâkim olduğu düşünülür. Buna göre toprak kuru, su yaş, ateş sıcak ve hava soğuk bir mizaca sahiptir (Pala, 2009: 23). Eserde dört unsur “anâsır-ı erbaa” adıyla felsefe ilimleri bölümünde anılır. Felsefenin bir kolu olan tabîiyâtın araştırma dallarından biri de dört unsurdur:

Üçüncü (14) ‘ilm kevn ü fesâd ki ol ‘ilm ‘anâsır-ı erba‘ adur. Ve (15) her birinün cevheri nedendür? (191b).

12.2.1. Toprak

Dört unsurdan biri olan toprak, yer kabuğunun canlılara yaşama imkânı sunan yüzey kısmıdır (TS, E.T. 07.03.2020). Eserde toprak, insanın son durağı olarak zikredilir. Ölen kişiler toprağa defnedilir. İskender-i Yunanî ile Hakîm Feylesûf'un birbirine gönderdiği nesnelere arasında toprak da vardır. Toprak hayatın sonu olan ölümü temsil eder:

İskender (5) ol âyineyi alup ve kadehi toprağıla taldurup Hakîm'e (6) göndürdi. Çünkim Feylesûf ol toprağına nazır (7) itdi. Benzi müteğayyir olup ağladı. Ve kadehi toprağıla (8) İskender'e göndürüp kadehe nesne kımayup ve hiç cevâb (9) dağı söylemedi. (...): "Baña haber vir ki vaqtâ ki ben kadehi toprağıdan (12) taldurup saña göndürdüm. Niçün ağladuñ ve bu fi' lümden (13) ne akladuñ? Ve niçün kadehe nesne kımayup hiç cevâb virmedüñ?" (14) didükde Feylesûf didi ki: "Şöyle akladum ki (15) dirsın ki tatalum ki envâ' -ı çâreler ve hîleler eyledüñ (16) şonı ölümdür. Ve hâke varmak yolumdur. Anuñ def' ine hîle (17) bilür misin? Ben cevâba müteşaddî olmaduğum bu idi ki (1) ölüm def' ine hîle ve hâke varmamağı çâre yokdur (196a-196b).

Hüküm ve beka sahibi tek padişah Allah'tır. Zaman dünyada yaşayan tüm padişahları, toz toprak edip ortadan kaldırır. İnsan dünyaya şah olsa da zaten aslı topraktır. Kişi yeryüzünde padişah da olsa köle de olsa toprak altında herkes eşittir:

Pādşāh oldur ki yok aña zevāl
(3) Hüküm ü kudret ıssı hem ' izz ü celāl

(4) Andan artuğ ger Sikender ger Kıubād
(5) Hākider tozıdur anı yirde bād (...)

(10) Aña bakma kim cihāna şahsın
(11) Aña bak kim aşı hāk-i rāhsın (154b)

(1) Ger gedā ola eger şah-ı cihān
Toprak altında olur cümle nihān (243b)

Eserde toprağın mübarek olduğı Hz. Peygamber'le ilgili bir rivayette zikredilir. Sahr ibnu Amr'dan aktarılan rivayette Hz. Peygamber'in mektupları toprağına bırakmayı tavsiye ettiğı aktarılır:

Nitekim Sahr ibni ' Amr ki (14) hadîs-i şerîfün rāvilerindendir. Rivāyet (15) eyler kim: "Kaçan Resûlu'llāh şalavātu'llāhi 'aleyh (16) Necāşî'ye mektûb yazdurdı. Tamām olduğıda (17) üzerine türāb saçdı. Veyāhüd türāb üzerine (1) bıraktı. Şonra göndürdi. Ol sebebden Necāşî (2) Müsülmān oldu. Ve Pervîz'e yazduğı mektûbı toprağına (3) bırakmadı veyā toprağılamadı. Lā-cerem Müsülmān olmadı." (4) **Ve hadîs-i şerîfde vārid olmuştur: "Terribü'l-kitāb (5) fe-inne't-türāb mübareke ve izā ketebtum (6) el-kitābe fakre'u ukbil tayyihî fe-in kāne (7) fihi haţā'un tedārekuhu ve aşliḥūh."** Ya'ni mektûbunuzu (8) toprağına bıracuñ. Veyā toprak saçucñ. (9) Zirā ki toprak mübarekdür (333b-334a).

12.2.2. Su

Su, tüm canlıların yaşam kaynağıdır. Yeryüzünde bulunan nehirler ve denizler, gökyüzünden yağın yağmur ve kar doğaya ve canlılara hayat verir. Suyun insan hayatındaki önemi, insanların yağışlar hakkında bilgi sahibi olmak istemesine neden olur. Kürek ilminin ilgilendiği konulardan biri de kar ve yağmurun durumudur:

Eger tağ tarafından (4) küregün yukarıdan yağmasında iki barmağın miktarı aklık (5) gözüke ol yıl çok yağmurlar yağsın. Ammā ta'ām (6) tārīğ üzerine ola. Ve eger küçücek yaşsınca qaralar (7) ola delālet ider ki ol yıl çok qar yağsın. Ve eger (8) ol mevzi' de bulut renginde bir aq nesne gözüke veyāhūd (9) ol yir aq ola ammā gāyetile aq olmaya delālet ider ki (10) kış pek ola. Ve eger tağ tarafından küregün kenārında (11) küçücek delikler ola kızlık ve tārīğa delālet ider. Ve eger (12) küregün dibinde arslana yakın kızıl reşāşeler (13) ola delīdür ki ol yıl deme ve dipi çok ola (204a).

Eserde, kâtiplerin bilmesi gereken ilimlerden biri olarak “ilm-i riyâfet” zikredilir. İlm-i riyâfetin konusu suyun yer altındaki miktarının, yakınlığının ve uzaklığının belirlenmesidir:

Zirā ki (3) hūkemā ve 'urefā buyurmuşlardur ki: “Kâtib olan kimesneye (4) 'ilm-i kitābet 'ilminden gayrı on 'ilm bilmek vācib ve lāzımdur.” **Evvəlki** (5) 'ilm-i riyâfetdür. Ve riyâfet şol 'ilme dirler ki şuyun bu' dını (6) ve qurbını yir altında ne miqdār idüğünü bile (329b).

İskender-i Yunanî devrinde Mısır'a hayat veren Nil Nehri'nin suyunun artıp azalmasını takip etmek üzere bir ölçü aleti yapılmış, suyun durumuna göre kâhinler değerlendirmelerde bulunmuştur:

(4) Evvelki kâhinün adı Şaylem idi. Nîl'ün ziyāde (5) olduğunu bilmek için miqyāsı te'lif eyledi. (6) Ve dağı bağırdan bir havz ki düzdi. Ve ol havzun (7) içinde bağırdan iki 'uqāb ya'nî tavşancıl vaz' itdi. (8) Birisi irkek ve birisi diş. Ve ol havzda azacıq şu (9) qodı. Pes her kaçan ki Nîl'ün artması zamānı (10) gelür idi. Kâhinler cem' olup bir nev' kelāmıla mütekellim (11) olurlardı. Ve ol iki tavşancılığın birisi şararur idi. (12) Eger irkeği şararsa idi Nîl'ün ziyāde olduğuna (13) ve vāfir geldüğüne delil idi. Eger dişisi (14) şararsa idi Nîl'ün nokşānına delil idi (186a).

Pîrüz b. Yezdecird döneminde yağmurun yağmaması nehirleri kurutup hayvanların ölümüne yol açar:

Yidi yıl yağmur yağmadı. Ve Furāt u Ceyhün ve Seyhün u Dicle (10) qurıdı. Ve çerende ve perende açlıqdan öldiler (244b).

Hint Padişahı'nın İskender-i Yunanî'ye gönderdiği suyla dolduğunda kaç kişi içerse için hiç eksilmeyen kadeh bir mucize olarak değerlendirilir:

Feylesūf (17) iḳāmet üzerine mürāca'atı ihtiyār eyledi. Ve İskender'e didi (1) ki: “Ol kadehün dağı 'acā'ibini gör.” İskender emr eyledi ki: (2) “Ol kadehi getirün.” Feylesūf

kağehi şudan taldurđı. (3) Ve İskender'ün cemîc leşkerini ol kağehden şıvardı ki (4) bir tamlı şudan eksilmedi. Ba'zılar buyurmuşlardır (5) ki: "Ol kağeh Âdem Hâzretleri'nün idi. Ve Serendîb'de (6) kalmıştı. Ve irş tarîkiyle Hind'ün pâdşâhına degdi. (7) Âdem Hâzretleri'nün mu'cizesi bereketi idi." Ve ba'zılar (8) buyurmuşlardır ki: "Ol kağeh Hind'ün havâşş-ı ruhâniyyesinden (9) düzilmişti." Nitekim ehl-i Hind'ün müdde'aları budur (197a-197b).

Su, eserde saflık ve temizlik yönüyle benzetme unsuru olarak da kullanılır. Eserde Şakîk-i Belhî kendisinden nasihat isteyen Halife Hârûnürreşîd'i akarsuya, âlimleri ise ırmaklara benzetir:

Pes Şakîk buyurđı ki: "Sen bir akarsuya (9) beñzersin. Ve 'âlemde 'ulemâ ırmaklara beñzerler. (10) Pes eger akarsu şâfi ise ırmakların kederi (11) zarar vermez. Ve eger akarsu mükedder ise ırmakların (12) şafâsı mu'karrer ve mu'teber degüldür" (99b).

Müellif; imanı ağaca, dünyayı tanımayı ve son nefesin önemini kavramayı da onu sulayan iki pınara benzetir:

Ya' nî vaqtâ ki bildün ki şecere-i imânuñ (8) uşılı ve fîru'ı nedür? Pes şimdi ma'lûmuñ olsun ki 'ilmüñ iki (9) bıñarı vardır ki şecere-i imân andan şu içüp (10) neşv ü nemâ bulur. Evvelki çeşme dünyânuñ mâhiyyeti ve keyfiyyeti (11) ve menfa'ati ve mazarratı ve bî-vefâ ve pür-cefâ olduğunuñ ma'rifetidir. (12) Ve ikinci 'ayn nefsi-âhirüñ ma'rifetidir (120b).

12.2.3. Ateş

Eserde, ateş için "ateş" ve "od" sözcükleri kullanılır. Ateş yakıcı ve sıcaktır. Bu nedenle pişirme ve eritmede kullanılır:

Ve dağı (10) Hind Pâdşâhı'nun Nüşîrevân'a piş-keşlerinden birisi bu idi (11) ki biñ kerre biñ batmân 'anber-i hâm göndürdi. Şuncılayın (12) 'anber ki od üzerinde mûm gibi erir idi. Ve mûm gibi mühr (13) kabûl ideridi (252a).

Ve anlar için bir miqdâr ta'âm bişürdi. Ve her kaçan (12) ki od sönmege yüz dutar idi oda üfürüp mübârek (13) yüzi ve şakalı külile rengin olur idi (283a).

Ateş yakıcılığının yanında temizleyiciliği ile de kullanılır. Nüşîrevân'ın sarığı kirlendikçe ateş ile temizlenir ancak yanmaz:

(11) Ve başındaki 'imâmenün hâli bu idi ki kaçan vesah (12) tutsa oda bırakırlardı. Ve anın kiri gider idi. (13) Ammâ yanmaz idi (253b).

Ateş bazı dinler ve topluluklar için kutsaldır. Müellif, Mecûsîlerden "oda tapucular" şeklinde söz eder. Küstâsep zamanında peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Zerdüş, insanları ateşe tapmaya davet eder. Zerdüş'ün dinini kabul eden Küstâsep, bu inanç için tapınak inşa ettirir. Bu tapınak İskender-i Yunanî zamanına kadar kalır:

Ve peygamberlik da' vāsını eyledi. (16) Ve Küştāsep'e oda tapmağı şavāb u müstaşsen (17) gösterdi (169b). (...) Şoḡra Küştāsep āteşkede binā eyledi. Ve evvel vāzı' oldur. (1) Ve Zerdüş'tüḡ kitābı İskender'üḡ zamānına degin mevcūd idi. (2) Āḡirü'l-emr İskender anı yaḡdı (107a-170b).

Dünyada hayatın bir parçası olan ateşin, ahiretteki yeri cehennemdir. İnsanlar, dünyadaki hayatlarını cehennem ateşinden kurtulacakları şekilde yaşamaya gayret eder. İsmā'il Sāmānî halka zarar veren birini, kendisini cehennem ateşinden korumak için affetmez ve cezalandırarak gereğini yerine getirir:

Meger kim nidā itdürdüḡümü iştmedüḡ mi ki ra'ıyyeti (12) incitdüḡ?" didükde cevāb virüp eyitdi ki: "İştüdüm. (13) Lākin ḡaḡā itdüm." İsmā'il buyurdi ki: "Senüḡ ḡaḡāndan (14) ötürü ben cehennemüḡ odına şabr idemezem" (285b).

Erkeklerin doğru kişiyle evlenmesi bahsinde, eş seçiminde dinî hayatın önemi hatırlatılır ve evlenilecek kadının cehennem ateşine karşı "koruyucu ve kalkan" olacak biri olmasına dikkat edilmelidir:

İllā mā-şa'allāh (13) ve çüñkim ḡ'ātün alursın gerekdür (14) kim şehvet için almayasın. Şalāḡ için (15) ve dinüḡ takviyeti için alasın. Ve cehennem odı (16) için setr ü ḡalḡan idinmege alasın (374a).

12.2.4. Hava

Dört unsurdan biri olan hava, eserde daha çok bir hava hareketi olan rüzgâr sebebiyle zikredilir. Eserde rüzgârların yönünün ve adlarının bilinmesi tabâbet ilminin bir parçası olarak görülür. Bu ilim, kâtiplerin bilmesi gerek on ilim arasında sayılır:

Ḥokuzuncı tabâbet 'ilmini ve edviyenüḡ ma'rifetini fuşül-i (2) erba'anuḡ ḡavāşşını ve te'sîrātını ve menāfi' ve mazarrātını (3) ve yillerüḡ ma'rifetini şimālî midür cenübî midür ne ḡısm ve ne (4) ismlü yillerdür bilmek gerek (330a).

Hareketi sebebiyle taşıma ve yer deḡiştirme işlevi olan rüzgâr, Hz. Süleymân'ın emri altında olması yönüyle de zikredilir. Azrâil'le karşılaşılarak ondan korkan bir kişi Hz. Süleymân'dan "bād-ı hōş-nihād"a emrederek kendisini Hind'e iletmesini ister. Hz. Süleymân rüzgâra o kişiyi Hind'e taşımasını emreder:

Süleymân (15) 'aleyhi's-selām buyurdi ki: "Seni nice ḡalāş ideyim?" (16) Kişi didi ki: "Bād-ı hōş-nihāda emr eyle ki beni (17) götürüp bir anuḡ içinde aḡşā-yı Hind'e ilet. Ola ki (1) Melekü'l-Mevt'üḡ elinden ḡalāş olam." didükde Süleymân (2) Ḥazretleri yile emr eyledi ki: "Fi'l-ḡāl bu kişiyi (3) al bilād-ı Hind'e veyāḡūd memleket-i Sind'e ilet." Çüñkim (4) yıl anı Hindüstān'a iletirdi (141a-141b).

Rüzgâr, bir kere de Hz. Süleymân tahtında iken tahtı gökyüzüne taşır. Böylece Hz. Süleymân dünyayı gökyüzünden müşahede eder:

Rivāyet iderler (9) ki Süleymān ‘aleyhi’s-selām bir gün salṭanat taḥtında oturur (10) iken yıl salṭanatuḡ bisāṭını götürüp cevṽ-i semāya iletdi. (11) Süleymān Ḥāzreti yuḡarudan aṡaḡaya nazar idüp ‘ucbıla (12) memleketine nāzır olup ins ü cinnüḡ iṡā‘atine sâ’ir maḥlûḡātıḡ (13) inḡiyādına ve kendüde olan heybetüḡ ve siyāsetüḡ (14) ‘azametinde müte‘accib olduḡda taḥtı muḡṡarib olup (15) münḡalib olmaḡa yüz dutdı. Süleymān Ḥāzreti ‘aleyhi’s-selām (16) serīrine eyitdi ki: “İsteḡīm.” Ya‘nī ṡoḡru ol egilme. (17) Pes serīr nuṡḡ-ı faṡīḡile: “İsteḡīm ente ḡattā nesteḡīm naḡnū.” taḡrīr (1) eyledi. Ya‘nī sen doḡrı ol tā kim biz daḡı ṡoḡru olavuz (323a-323b).

Eserde, rüzḡâr için Arapça “rīḡ” sözcüḡü de kullanılır. Müellif, dünyada İslam’a uygun yaṡayan müminlerin sırat köprüsünden geṡişini yıldırıma ve rüzḡâra benzeter:

(13) Pes her kimesne ki dünyāda ṡarīḡ-i müsteḡıme üzre zāhib (14) olup ṡer‘-i ḡavīm ve ‘aḡl-ı selīm ile ‘āmil ise ḡiyāmet (15) gününde sırat üzre rāḡat ve istirāḡat ṡarīḡiyle (16) berḡ-i ḡāṡif gibi veyā rīḡ-i mürsele gibi geṡer (63a).

Anuḡçün (5) ki Allāḡ Te‘ālā sıratdan geṡmeḡi anlara āsān idivirür. (6) Ba‘zıları berḡ-i ḡāṡif gibi ve ba‘zıları rīḡ-i ḡāḡbe (7) gibi geṡerler (64b).

Eserde, deniz kenarına yapılan Bābülebṽab’da sal olarak kullanılan tulumların yapımında rüzḡârdan faydalanılması anlatılır:

Ve Ḥürezm Deryāsı’nun (3) kenārında bir ṡehr binā eyledi. Ve Bābü’l-Eṽṽab ad ḡodı. (4) Ve bu ṡehrüḡ ḡiṡārını deryā içinden binā eyledi. Rāviler (5) ṡöyle rivāyet iderler ki tulumlar geṡürdüp ol (6) tulumları yilile doldurup başını muḡkem baḡladılar (255b).

12.3. Deḡerli Taṡlar ve Madenler

Eserde, deḡerli taṡlardan ve madenlerden de söz edilir. Felsefenin bir kolu olan tâbiyyātın alt dallarından biri “cevāḡir (cevherler)” diḡeri ise “me‘ādin (madenler)”dir. Tabiyyāt cevherlerin hava ve gök cisimleri ile iliṡkisi ve madenlerin oluşumu ve tespitini araṡtırmayı konu edindir:

Dördüncü ‘ilm-i ḡudūs-ı cevāḡirdür (16) ki teḡayyürāt-ı hevā ve te’ṡirāt-ı ḡarekāt-ı kevāḡib (17) sebebiyle ve erkān-ı erba‘ anuḡ üzerine ṡu‘ā‘āt-ı kevāḡib (1) düşmek ile ve ba‘zı erkān ba‘zısıyla münfa‘ il olmaḡıla (2) ve Ḥaḡ Te‘ālā’nun ḡudretiyle ḡāṡıl olur. Biṡinci ‘ilm-i (3) me‘ādir. ṡuncılayın me‘ādin ki mün‘aḡid olur. (4) Ol buḡārātın ki ba‘zı arāzide muḡtefidür. Ve ṡol (5) ‘uṡārelerden ki hevādan müteḡallil olur (191b-192).

Deḡerli madenler arasında en çok altın zikredilir. Altın, gümüş ve demir madenlerini ortaya çıkaran Ḥüṡeng’dir. Altını ve aḡçeyi, sikke ḡāline getiren ise Dāḡḡāk-ı Mārān’dır:

Çünkü Keyümers vefāt olup (8) Ḥüṡeng taḡt u evrenge mālik oldu. Evvel dünyāda ‘imāretler (9) ve evler ve bāḡlar binā itdi. ṡonra altın ve gümüş (10) ve demür ma‘deni peydā eyledi (153b). Ve Dāḡḡāk’uḡ taḡtı Bābil idi. Altın ve aḡçeyi ol sikke eyledi (157b).

Altın bir ölçü birimi olarak da kullanılmış “üç bin altın değer” ifadesiyle maddi kıymet altın üzerinden belirlenmiştir:

Ḥorāsān’uḡ (17) menşürünü birine virüp üç biḡ altın deger bir ḡil’atile (1) muḡalla’ eyledi. Ve birine Ḥuzistān vilāyetini virüp (2) aḡa daḡı anuḡ gibi ḡil’at virdi. Ve birini Mısr’a vālī (3) idüp aḡa daḡı üç biḡ altın deger bir ḡil’at (4) virdi (296b-297a).

Nüşîrevân hükümdar olduğunda, diğەر padişahların kendisine gönderdiği hediyeler ve Nüşîrevân’ın hazinesinde bulunan eşyalar; altın, inci, yakut, mercan, firuze gibi değerli taşlarla kaplanmış ve bezenmiştir:

Ve bir döşenecek bisāt (3) göndürdi ki ḡarīrden yumşaq idi. Ve yılanlaruḡ (4) derisinden idi. Ve göndürdüğü mektüb kādī (5) ağacınuḡ yaprağında altunıla yazılmışıdı. (...) Ve daḡı (17) Nüşîrevân için tuḡfe gelen hedāyādan birisi Çin (1) Pādşāhı’nuḡ hediyyesi idi. Ve ol bir at idi ki (2) altundan düzülmüşıdı. Ve başdan ayağa degin (3) lü’lü’-i lālādan münāzzad idi. Ve gözleri iki dāne yāḡūt (4) idi ki ‘ālemüḡ ḡarācı idi. Ve anuḡ üzerinde bir muraşşā’ (5) ādem düzülmüşıdı ki anda olan cevāhir bir pādşāhuḡ (6) ḡazinesinde bulunmazıdı. Ve bir ḡaftān göndürdi ki (7) Nüşîrevân’uḡ şüreti anda muşavver idi. Bir vechile (8) ki otağında oturur ve başında tēc-ı şāhī ve egninde (9) libās-ı pādşāhī ve çevresinde ḡadem ü ḡaşem tūrurlar. (10) Ve ol şüretleri altunıla ḡoḡumışlar idi. Ve ḡaftānuḡ (11) zemīni lājverdī idi. Ve bu ḡaftān bir cāmedān (12) içinde idi ki cevāhirile muraşşā’ idi. (...) (16) Ve Nüşîrevân’uḡ salḡanatı şol mertebede idi ki (17) serāyında bir ḡaşr binā itdürmüşıdı. Altundan bir eyvānı (1) varıdı ki dürr-i yāḡūtıla muraşşā’ idi. Ve ol ḡaşrda ve eyvānda (2) iki ırmaḡ aḡardı ki ol ırmaḡların kenārları (3) altundan idi. Ve ḡaḡılları dürr-i mercān idi. (...) Ve üzerinde oturduğı taḡtuḡ ḡılı biş arşun (10) ve ‘arızı biş arşun idi. Ve bir pāre firūzeden idi. (...) Ve her gün anuḡ ḡazinesine ‘ā’id olan (15) māl yüz biḡ mişḡāl altın idi. (...) Ve ḡizānesinde yüz oda varıdı ki (8) altundan ḡolu idi. (...) Ve sekiz biḡ biş yüz altın ve gümüş (10) eyerli ve uyanlı ḡāş atları varıdı. (...) Ve bir (13) büyük taḡtı varıdı ki cevāhirile mükellel ki altı yüz deve ol taḡtı (14) çekeridi. Ve aḡa serirü’l-mülk dirleridi. Ve meclis ḡurduğı (15) vaḡt elli iki biḡ altın cām ki içleri muşavver ve (16) muraşşā’ idi. Devr ideridi ve on ‘aded muraşşā’ cāmedānı (17) varıdı ki her cāmedānda on biḡ ‘aded incü (1) terşī’ olunmuş idi ki her incünüḡ vezni biş mişḡāl (2) idi (253a-254b).

Nüşîrevân’ı merak edip mezarını açtıran Me’mûn onun parmağında kırmızı yakuttan bir yüzük görür. Yüzüğün üzerinde iyiliğın ululuktan önemli olduğunu belirten bir söz vardır:

Gördi ki (8) gövdesi aşla çürimeyüp ḡüsnü şuyıla ve güzelliği (9) ḡarāvetile ḡalup kefeni ve sâ’ir libāsı daḡı çürimeyüp (10) barmağında bir ḡātem varıdı ki ḡaşı taşı yāḡūt-ı (11) aḡmer idi. Ve memleketinüḡ ḡarācı deger idi. Ve Me’mûn (12) anuḡ gibi taş görmüş degüliidi. Ve ol yüzükde (13) bu kelimeler ḡazılmış idi ki “**Bih miḡ ne miḡ** (14) **bih.**” Ya’ nī “Her eyü kimesne uludur. Ne kim her ulu (15) kimse eyüdür” (297b).

Demir, bakır, kurşun ve tunç eşya yapımında kullanılan madenlerdir. İskender-i Yunanî devrinde Mısır’da bulunan kâhinlerden biri demirden bir ağaç ile kurşunan bir heykel yaparak zalimi mazlumdan, haklıyı haksızdan ayırır. Başka bir kâhin ise vahşi

hayvanları ve kuşları avlamak için bakırdan bir ağaç yapar. Müellif, bakır için “nuhâs” kelimesini de kullanır:

Dördüncü kâhin demürden bir ağaç (1) düzdi ki budakları çengâller gibi idi. Her kaçan (2) ki bir zâlim mazlûma zulm eyleseydi ve zâlim mazlûmdan (3) fark olunmasa idi ikisine emr ideridi ki ol (4) ağacın altından geçeler. Zâlim olana fi'l-hâl ol çengâl (5) yapışur idi. Ve zulmine mukırr olmayınca şalıvırmez idi. (6) Ve bir şanem dağı kırşundan düzdi. Ve adına 'Abd-i Zuhal (7) kodı. Müdde'î ve müdde'â 'aleyhi anuñ katına göndürüp (8) muhâkeme iderler idi. Her kaçkısı ki hâkdan (9) taşra çıkarıdı. Ol şanemün katından taşra çıkmağa (10) kâdir olmazıdı. Tâ hâkka mukırr olmayınca eger ki nice (11) yıl üzerine geçe idi. “Ve hâzâ eyzan mine'l-'acâyib.”⁸¹ Bişinci (12) kâhin nuhâsdan bir ağaç düzdi ki (13) her kaçan ki vahş u tayr ol ağacın altına veyâ üstine (14) gelseler hiss ü harekete kâdir olmayalar. (15) Tâ ki şehriñ halkı gelüp anları şayd ideler. Ve anuñ (16) zemânında ehl-i Mısr vuhüş u tayruñ etinden toyum (17) idiler (186b-187a).

12.4. Zaman ve Zaman İle İlgili Mefhumlar

12.4.1. Zaman

Eserde zaman için an, dem, devir, devrân, eyyâm, evân, rüzgâr, vakit, müddet, zamane gibi sözcükler kullanılır. Müellif, bu sözcüklerle yaşanan dönemi işaret etmenin yanında benzetmelerle anlatımı güzelleştirir. Eseri Türkçe yazma sebebini anlatırken içinde yaşadığı dönemden “zamane” sözcüğüyle bahseder:

Ve lisân-ı 'Arabîye (11) naql olunan risâle dağı egerçi aşluñ fer' idür. Ve fer' üñ (12) meziyyeti aşl üzre câ'iz degüldür. Ammâ çünki efsah-ı (13) elsine ile mütercemdür. “Galebetu'l-fer' ale'l-aşl.” kâbilinden (14) vâki' olmışdur. Ve bu zamânede çünki ekşer-i hükkâm-ı (15) zevi'l-ihtirâmuñ mümâreseti Türkî dilinde artuğdur (5a).

Müellif, devrinin ulemasını değerlendirirken de zamane sözcüğünü kullanır. Devrindeki âlimlerin çoğunun Cuma suresinin 5. ayetindeki gibi olduğunu belirtir:

Qavluhu Te'âlâ: “Meşelu'llezîne (1) humillu't-Tevrâte şumme yeħmilühâ ke-meşeli'l-ħimâri (2) yaħmilu esfâren.”⁸² Ve ekşer zamânemüzüñ 'ulemâsı bu meķüledendür (98a-98b).

Müellif, eserinin telif tarihinin hicri 957 yılı olarak belirtir. Kanuni Sultan Süleymân'ın “kutlu zamanı”nda yaşadıklarını kaydeder. Eserin başka bir bölümünde Kanuni Sultan Süleymân'ı “zamanın Hazret-i Süleymân”ı olarak değerlendirir. Zulüm çeşitlerini tarif ettikten sonra zamanın İslam padişahının bunlardan uzak duracağını ümit ettiğini ifade eder:

⁸¹ Bu da yine ilginç şeylerdendir.

⁸² “**Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.** Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez” (Cuma, 62/5).

(1) İslâm'dan bu zamāna gelince ki hicretün toköz yüz elli (2) yidi senesidür. Ve pādşāh-ı İslām ħulāşa-i enām menba'ul-ırfân-i (3) ve'l-ebkân ve ma'denü'l-adli ve'l-fazli ve'l-ihsân (4) sülâle-i Âl-i 'Osmân Sultân Süleymân bin Selim Şâh bin (5) Bâyezid Ĥân şanehu'llâhu Te'âlâ 'an-ıtevâriki'l-ĥadişân (6) Ĥazretleri'nün zamân-ı ferĥunde-i evânıdır (268a).

Ve bizüm (8) bildügümüz budur ki zamānemizde olan pādşāh-ı İslâm (9) ve ĥāmî-yi enām ve mâĥî-yi küfr ve zulâm menba'u'l-ihsân ve ma'la'u'l-ikân (10) Ĥazret-i Süleymân-ı zamân "ĥafızahu'llâhu 'an-ıtavâriki'l-ĥadeşân."⁸³ (11) kısm-ı evveli iĥtiyâr ider inşâ'allâh (287b).

Eserde zaman, insana zulmeden bir düşman olarak da adlandırılır. Çünkü zaman insanı her nefeste hayattan koparıp ölüme yaklaştırır. Müellif, aktardığı hikmette yaşanılan devre uyum sağlanması gerektiğini kaydeder:

(10) Yine buyurmuşdur ki: "Kaçan zamâne senün istedüğün (11) gibi olmayasen zamänenün istediği üzre ol. (12) Mısrâ'ı:

Gördün zamâne uymadı sen uy zamâneye

(13) Zirâ ki zamân insânun 'adusıdır. Ve insân daĥı (14) zamânun düşmenidür. Her nefes ki bir nefes çeker nefesi (15) miqdârınca ĥayâtından ba'id ve memâta qarîb olur (353a).

Eserde hükümdar ya da peygamberin devri işaret edilmek istendiğinde "zamanında" ifadesi kullanılır:

Soĥra Hüşeng'ün (4) oĥullarından Tahmûraş pādşâh oldu. Ĥazret-i İdris'ün (5) 'aleyhi's-selâm zamânında idi (155a).

Pes bu sebebden (8) Cemşid anuĥ yirine pādşâh oldu. Ve Ĥazret-i Nüh'ün (9) zamânında idi (155a).

Ve Nüzer'ün elinden salĥanat gitti. Efrâsiyâb daĥı (8) zâlim kimse idi. Memâliki ĥarâb ve yebâb eyledi. (9) Zamânında biş yıl miqdârı ĥaĥt vâki' oldu (161a).

Ĥazret-i Süleymân'ün zamânında 'Acem (15) memleketi maşriĥ ser-ĥaddine deĥin Keykâvus'ün idi (162a).

İskender'in Mısır'a gittiği dönemde orada bulunan kâhinlerden birinin ilminde devrinin önde geleni olması "ser-âmed-i devrân" biçiminde ifade edilir:

Ve bu kâhinlerden yidi kâhin (1) meşhûr idi ki her birisi fenninde ser-âmed-i devrân (2) ve vaĥîd-i zamân idi (186a-186b).

Müellif, eserinin kalıcı olması arzusunun söz ederken zamanı, yaprakları olan bir deftere benzetir. Zaman için "rûzgâr" sözcüğünü de kullanan müellif zamanın sayfalarında Büzürmîhr'e ait menkıbelerin çok olduğunu kaydeder:

⁸³ Allah onu yeni ortaya çıkan afetlerden korusun.

“Eger İmām’uñ zıkr itdügiyle kifāyet olunaydı (4) yazduğumuñ ‘öşrī mi’ şārī yazılırdı. İmām’uñ (5) risālesiyle muķābele olunduğı vaķt ma’ lūm olur. (6) Ve eger te’lif itdügüm risāle müteħammil olayıdı bu bābda (7) şol ķadar nefā’is-i efkār ve ‘arā’is-i ebkār zıkr ideyidüm (8) ki şafā’ih-i zamānda ve şahā’if-i devrānda küttāb-ı (9) ‘ālī-cenāba ve ħussāb-ı zevī’l-elbāba ğinā-yı tām ve şafā-yı (10) tamām virdi (334b).

Ve Büzürcmihr’uñ fezā’ili ve menākıbı şafha-i (5) rüzgārda meşūr ve meşhūrdur. Ve ħikem ü mevā’iz ve ķazāyā-yı (6) şahīhesi çoķdur (257a).

Eserde “dem” kelimesi “hemān dem” biçiminde tezlik anlamıyla kullanılır:

‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Azīz didi ki: “Gerçek (12) söylersin iy oğlum.” Ve hemān ol dem yine ħükümetinüñ (13) meclisine ‘avdet eyledi (117a).

Şoñra Belĥ şehrine (15) geldi. Geldügi gün kızından ve oğlından ki (16) Māriye vü Mārī adlu idi bir oğul vücūda geldi. Hemān (17) dem Keyūmers’uñ ħuzūrına getürdiler. Ve Keyūmers (1) anı görüp Sā’il ad ķodı (151a-151b).

Müellif, Allah’ın kudretinin büyüklüğünü anlatırken onun için yaratmanın kolaylığını “göz açıp kapayıncaya kadar” anlamına gelen “tarfetü’l-ayn” ifadesiyle belirtir:

Zihī ķādir ki aña ħalk-ı kevineyn
(4) Ola ehven ki saña tarfetü’l-‘ayn

(5) Çü mevcūd eyledi kevineyn-i cūdı
(6) Delīl-i vaĥdet itdi her vücūdı (25b).

12.4.2. Yıl

Belli bir zaman dilimini ifade eden yıl eserde uzun zaman dilimlerini belirtmek için kullanılır. Eserde, dünya hayatının geçiciliği Hazret-i Nūh’un ömrünün uzunluğu örneğiyle anlatılır. Hazret-i Nūh, dünyada bin yıldan fazla yaşamış olmasına rağmen hiç var olmamış gibidir:

Ĥazret-i Nūh “‘aleyhi’s-selām”⁸⁴ (4) dünyāda biñ yıldan ziyāde yaşayup nice biñ yıl oldı
(5) ki beden-i laĥfī ħāk-i pāki medfen ve rūĥ-ı şerīfī ķubbe-i (6) eflāki mesken idinüp
şimdi şanursın ki hergiz ne-būd (7) egerçi ki oldı mevcūd (8a).

Eserde, iman bir ağaca benzetilir. Hurma ağacının yılda iki kere meyve vermesi gibi iman ağacı da hem dünyada hem de ahirette olmak üzere iki kere meyve verir:

Üçüncü budur ki (17) ħurmā ağacı yılda iki kerre bārver olur. Şuncılayın (1) şecere-i imān daĥı bir kerre dünyāda pūr-bār ve bir kerre (2) āĥiretde zū-eşmār olur. Şecere-i imānuñ semere-i dünyevīsi (3) ehliyyet şehādet ve vilāyet ve imāmetdür. Ve mīve-i uĥrevīsi (4) cennet-i bākīye ve ni’ met-i dā’imedür (8b-9a).

⁸⁴ Allah’ın selamı onun üzerine olsun.

Müellif, eserde hilafet ve saltanat sürelerini yıl üzerinden ifade eder:

Zirā ki çün Ebū Bekr'ün hilāfetinden (1) iki yıl ve dörd ay veyā altı ay 'ale'l-ihtilāf geçdi. (2) Ebū Bekr raḍıya'llāhu 'anh ḥaste oldı (84b-85a).

Pes Ḥazret-i 'Alī kabūl itmeyüp bir nice zamān (6) kendüden def' itdükden sonra āḥir kabūl (7) eyledi. Ve cemī' şahābe anuḡıla bey'at eylediler. Ve anuḡ (8) hilāfeti ehl-i ḥall u 'aḡduḡ icmā'ıyla oldı. (9) Ve hilāfetde altı yıl miḡdārı oldı (87b).

(7) Müverriḡler dimişler ki: "Efrāsiyāb Türk vilāyetinde (8) vücūda geldi. Anuḡçün aḡa Efrāsiyāb-ı Türk dirler." (9) Dört yüz yıl yaşadı. On iki yıl pādşāhlıḡ (10) itdi (160a).

Eserde, hükümdar için adaletli davranmanın önemi anlatılırken "sultanın bir günlük adaletinin yetmiş yıllık ibadetten" üstün olduğunun bildirildiği hadis aktarılır:

Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden mervīdür ki (12) buyurmuşdur: "'Adlu's-sultāni yevmen vāḡiden efdālū (13) min-'ibādeti seb'ine senetin." Ya'nī pādşāhuḡ (14) bir günlük 'adli yitmiş yıllık nāfile 'ibādetinden (15) efdaldür (91a).

İnsanın amellerinin hesabını vermesinin zorluğu adaletin sembolü Hz. Ömer örneğiyle anlatılır. Babası Hz. Ömer'i ölümünden sonra rüyasında görmek isteyen Abdullāh ibn Ömer, babasını ancak on iki yıl sonra rüyasında görür. Hz. Ömer, geçen on iki yıl boyunca hesaba müptela olduğunu kaydeder:

'Ömer Ḥazreti'ni vāḡı'ada bize göstere tā ki anuḡ aḡvālınden (8) su'al idevüz. Nā-gāḡ on iki yıldan sonra (9) ben Ḥazret-i 'Ömer'i vāḡı'ada gördüm. Şanki şimdī ḡusl (10) idüp izārıla bürünmüşdür. Pes didüm ki (11) 'Yā Emīre'l-Mü'minīn Rabbūḡi nice bulduḡ? Ve ne nev' ḡaseneyle mücāzāt alduḡ?' (12) Ḥazret-i 'Ömer buyurdu ki: 'Yā 'Abdu'llāḡ kaç (13) yıl oldı ki ben dünyādan gidüp sizden (14) müfāraḡat itdüm?' Didüm ki 'On iki yıl oldı.' (15) Pes buyurdu ki sizden ayrılalı ḡisāba mübtelā idüm. Bir (16) mertebede ki helāk olmaḡa geldüm (96b).

Hz. Peygamber'den aktarılan bir rivayetle öfkeden uzak durmanın ve "estaḡfirullāḡ" zikrine devam etmenin insanın yetmiş yıllık günahını affettireceği ifade edilir:

"Bir kimesne (2) Resūl Ḥazretleri'nün ḡizmetine geldi ve didi ki: (3) 'Yā Resūlu'llāḡ baḡa bir 'amel ta'lim eyle ki anuḡ sebebiyle cennete (4) dāḡil olayım.' Ḥazret buyurdu ki: 'Lā-tagḡab!' (5) Ya'nī öykelenme. Ol kişi eyitdi ki: 'Şonra nice olsun?' (6) Ḥazret buyurdu ki: 'İkinci namāzından öḡdin (7) yitmiş kerre estaḡfiru'llāhu'l-'aḡim söyle. Tā ki (8) yitmiş yıllık günāḡlaruḡa keffāret ola.' Ol (9) kişi eyitdi ki: 'Yā Resūlu'llāḡ benüm yitmiş yıllık günāḡum (10) yoḡdur.' Ḥazret buyurdu ki: 'Babaḡ günāḡına bile (11) keffāret ola" (112a).

Dünyadaki ilk yeri anne karnı olan insanın ömründeki bir yıl, "iki menzil arasındaki uzaklık" gibidir:

Evvel menzili anası rahmi ve mehdidür. (13) Ve āhırki menzili kabri ve'l-ḥadyidür. Pes dünyāda (14) tevattunı ve qarārı ve mekşi ve istiqrārı oldur ki (15) her yıl ki 'ömrinden geçer merhale gibidür (121a).

12.4.3. Ay

Eserde ay sözcüğü, otuz günlük süreyi belirtmenin yanında ay yılına ait ayları belirtmek için de kullanılır. İnsan dünyada bir misafir gibidir. Ömründen geçen her ay, onun misafirlikte geçirdiği dinlenme süresi kadar kısadır:

Ve insān dünyāda (12) müsāfir şüretindedür. Evvel menzili anası rahmi ve mehdidür. (13) Ve āhırki menzili kabri ve'l-ḥadyidür. Pes dünyāda (14) tevattunı ve qarārı ve mekşi ve istiqrārı oldur ki (15) her yıl ki 'ömrinden geçer merhale gibidür. Ve her ay (16) ki münkazī olur müsāfir seferinde istirāḥat (17) itdügi gibidür (121a).

Eserde, oruç ibadetinin zamanı olan Ramazan ayı İslam'ın şartları dolayısıyla zikredilir:

Ve ramaḥān ayınuñ orucını tutasın edā'en. Eger (5) 'özüñ olmazısa ve qazā'en inḫizā-yı 'özrden soñra (4a).

Hız. Ömer zilhice ayında Ebū Lü'lü' tarafından şehit edilir:

Soñra (6) zi'l-ḥicce ayında sene selāse ve 'ısrın mine'l-hicreti (7) Muğire bin Şu'be'nün gulāmı elinde Ebū Lü'lü' nām kimesne (8) şehid oldı "raḍıya'llāhu 'anh ve ḥazela'llāhu kātileh"⁸⁵ (85b).

Eserde, süre belirtmek için yılla birlikte ay kavramı da kullanılır:

Yitmiş yıl (3) ve biş ay pādşāh oldı. Ammā Ḥasan bin 'Alī bin Ḥammād (4) *Ḳūtü'l-Ervāḥ*'da zıkr ider ki otuz toquz yıl salṭanat (5) eyledi (230b).

Ve İmām qavlinde bir yıl ve altı ay pādşāh oldı. 'İlm-i (5) nücüm şāḥibi idi. Ol 'ilmde aḥkām-ı şāḥiḥesi çoqdur (251b).

12.4.4. Gün

Gün sözcüğü "güneşin doğuşu ile batışı arasında geçen, aydınlığın hâkim olduğu" zaman dilimi için kullanılır (Sefercioğlu, 1990: 359). Kısa bir zamanı kapsayan gün, insan hayatında "bir mil" uzaklık gibidir:

Nitekim sābıqā zıkr olındı (13) ki 'ömrüñ her senesi menzil gibidür. Ve her ayı (14) fersaḥ gibi ve her günü mīl gibidür (125b).

Eserde, gün sözcüğü aydan daha kısa sınırlı zamanı ifade etmek üzere bir iki gün, üç gün, birkaç gün biçiminde kullanılır:

⁸⁵ Allah ondan razı olsun ve onun katilini yüzüstü bıraksın.

Ve bu mā-cerādan birkaç gün geçdükte Kıbād ‘ Arab (17) elinde helāk olup Rey şehrinde anı öldürdiler (251b).

Üç (8) gün geçdükte Hüzmüz’ün boğazına yay kirişi dakup öldürdi. (9) Ve bu nev’ öldürmek dağı Behrām’dan kaldı (264a).

Şonra (12) bir iki gün geçdükte Muhammed da’ vet idüp Ca’fer’i (13) ihzār eyledi. Ve cāriyeye perde ardından ğinā (14) eylemege emr itdi (339b).

Müellif, belirsiz bir tarihi işaret etmek için “bir gün” ifadesine sıkça başvurur:

‘Abdu’l-‘Azīz (11) bin Mervān ki Mısr’da emīr ü hākim idi. Bir gün ḥadem ü ḥaşemi (12) ile bir yire giderken istimā’ eyledi kim bir kimesne (13) oğlını ‘Abdu’l-‘Azīz diyü çağırur (347b).

(17) Şöyle rivāyet iderler ki günlerden bir gün ‘ulemādan (1) on kimseler ‘Abdu’llāh bin Mübārek’e konuğ oldılar (374a-374b).

Eserde yarından sonraki gün için “yarındesi gün” ifadesi kullanılır:

Şonra yarındesi (11) gün erbāb-ı devlet ve aşhāb-ı rif’atini cem’ idüp a’ yān u (12) erkān yirlü yirinde oturdukdan şonra ilçiyē bār (13) virüp meclise dāḥil olduğda aña yir gösterüp (14) oturdukdanşonra Nūşirevān ilçinüñ cevābı için (15) ḥazīnedārına emr idüp buyurdi ki (279a).

Hükümdarların saltanat dönemleri için “devlet günleri anlamına gelen “eyyām-ı devlet” ifadesi kullanılır. Hükümdarlar saltanatları zamanında zalime ve mazluma karşı doğru tutum içinde bulunmalıdır:

“Mülük-i ‘ ukalā ve efāṭin-i ezkiyā (5) üzerine vācibdür ki zıkr olunan aḥbār u āşāra nazar idüp (6) eyyām-ı devletlerinden naşib alup ve mazlūmlaruñ inşafını (7) zālimlerden alıvırmege sa’y-i cemīl eyleyüp sā’irlerüñ (8) ḥavā’icini bitürüp yaḳinile bileler ki bu eflāk-i edvār (9) devre-i vāhide üzerine devvār olmaz” (313a).

Müellif haftanın yedi günü bulunduğunu, sultanın bu yedi günden cuma gününü Allah’a ayırması gerektiğini belirtir. Çünkü cuma günü müminlerin bayramı ve günlerin efendisidir (10a). Sultan cuma gününe oruçlu başlamalı, mümkünse perşembe gününü de niyetli geçirmelidir. Cuma sabahı güne gusül abdesti ile başlamalı ve günün geri kalanını ibadetle değerlendirmelidir:

Ve çünkü cum’a (2) günü sā’ir eyyāmdan ‘ibādet için taḥşış eyledüñ gerek (3) ki gicesinden şavma niyyet idesin. Ve eger pençşinbe (4) gününü bile koşup şā’im olursañ dağı evlā ve aḥrādur. (5) Ve cum’a gününüñ şabaḥı turup cum’a guslını idesin. (6) Ve üç şifāt üzre muttaşif olan libāsı (7) geyesin. Evvelā oldur ki ḥelāl libās ola ve şāfi (8) ebrişüm olmaya. Ve yaz eyyāmında libāsuñ debīki vü kaşab ve (9) kettān u bürī. Ve kış zamānında şūfi rümī ve kuṭn ve (10) ḥazz-ı sürī ola. Ve bu şifāt-ı şelāşe üzre muttaşif (11) olmayan libāslar Ḥaḳ Te’ālā’nuñ marzisi degüldür. Pes (12) libās geydükdan şonra şubḥ namāzını cemā’atile kılup (13) ṭulū’ -ı şemse degin hiç kimesne ile söylemeyüp kıbleden (14) yüz çevürmeyüp tesbīhi elüñe alup biñ kerre (15) “Lā-ilāhe illa’llāh Muhammedun

Resūlu'llāh." diyesin. Ve gün çıķduķdan sonra (16) bir kimesneye emr idesin ki bu kitābı evvelinden āhirine (17) deġin senūġ için kıra'at eyleye. Ve her cum'ada oķudasın. (1) Tā ki bu kitābda olan neṣā'ih ḥātırında ķala (11a-11b).

Eserde, gūnūn gece ve gūndūz saatlerini ifade için "aḥṣam, gece, leyl, Őeb, dūn ve gūn, gūndūz, seher, subh, sabah, rūz" sōzcūkleri kullanılır. Kātiplerin bilgi sahibi olması gereken ilimlerden biri de gece ve gūndūzūn sūresidir. Mūellif, yaz ve kış mevsimlerinde gūn ve gece sūresinin kātipler tarafından bilinmesi gerektiġini kaydeder:

Üunci (8) gece gūndūzūġ zā'id ve nāķış olmasını Őayfda ve Őitāda (9) bilmek gerek.

Bir iŐin sūrekliliġi, "dūn gūn" "gece gūndūz" ifadeleriyle anlatılır:

Ya'nī elbise-i fāhireyi her zamān geymek ve eṭ'ime-i (2) lezīzeyi her ān yimek ve gece gūndūz Őehvet sūrmeġe dūriŐmek (3) 'ādet idinmeyesin (117a).

- (1) İy kendūzini 'āķil ū dānā Őanan kiŐi
- (2) Dūn gūn elūġde iŐledūġūġ ġor ne ķardur (367b)

Gūnūmūzde gece baskını olarak adlandırılan, karanlıktan faydalanılarak yapılan "dūn baskını/bozġunu" ilk defa Efrāsiyāb dōneminde yapılmıŐtır:

Dōrt yūz yıl yaŐadı. On iki yıl pādŐāhlġ (10) itdi. Ammā ġāyetile zālim ve ḥūn-rīz idi. Ve Őebiḥūn (11) ya'nī dūn baŐġını andan ķaldı (160a).

12.4.5. Dōrt Mevsim

Eserde dōrt mevsim, ūne çıķan bazı ūzellikleri ve zamanı belirtme maksadıyla zikredilir. Yaz ve kış mevsimlerinde gece ve gūndūzūn sūresi deġiŐir. Mūellif kātiplerin bu konuda bilgili olması gerektiġini belirtir. Yaz için "sayf" kış için "Őitā" sōzcūġu kullanılır:

Üunci (8) gece gūndūzūġ zā'id ve nāķış olmasını Őayfda ve Őitāda (9) bilmek gerek (329b).

Yaz ve kışın ġiysisi de birbirinden farklıdır. Hūkūmdara cuma gūnū yapması gerekenler anlatılırken yaz ve kış mevsiminde hangi kumaŐlardan ġiyinmesi gerektiġi de tavsiye edilir:

Evvelā oldur ki ḥelāl libās ola ve Őāfi (8) ebrīŐūm olmaya. Ve yaz eyyāmında libāsuġ debīķī vū ķaŐab ve (9) kettān u būrī. Ve kış zamānında Őūfi rūmī ve ķuṭn ve (10) ḥazz-ı sūrī ola (11a).

Kürek ilminde kar, yağmur ve kıtlığın durumuna bakılırken kürek üzerinde beyaz ve beyaza yakın renkte bir işaret görülürse kış mevsiminin şiddetli geçeceği anlamına gelir:

Ve eger (8) ol mevzi‘de bulut renginde bir aķ nesne gözüke veyāhūd (9) ol yir aķ ola ammā ğāyetile aķ olmaya delālet ider ki (10) kış pek ola (204a).

Nüşîrevân bir bahar günü atına binip gezintiye çıktığında, etrafın çiçekler ve ağaçlarla dolu olduğunu; ağaçların parlak meyvelerle donandığını görür. Nüşîrevân, bahara has bu özelliklerin padişahın adaletine ve insafına bağlı olduğunu belirtir:

(10) Nüşîrevân-ı ‘Ādil bahār günlerinden bir gün seyrān (11) için ata binüp gördi kim eşcār ezhār u eşmārıla (12) bārdār ve arāzi zirā‘atile mu‘cib-i zurrā‘ ve mugiz-i (13) küffārdur. Ve kürümde olan ‘anākîd-i ‘ineb (14) ve naħilde olan ‘arāçin-i pür-ruṭab encüm ü kevkeb (15) gibi zātü’l-envārdur. Atından inüp Haķ Te‘ālā’ya (16) şükürler idüp türāb ādāb üzerine “*Harre rāki‘an ve enāb.*”⁸⁶ (17) olup secde-i şükürde bāde-nüş gibi sekrde (1) ‘acz ü inkisār āşkār ve izhār eyledi. Secdeden baş (2) ğaldurduķda yanında olan aşhāb-ı zevî’l-elbābına hitāb (3) idüp buyurdu ki: “Yılıuķ ucuzluğu ve şin gelmesi (4) pādşāhuķ ‘adāletinden ve re‘āyā haķkında ħüsn-i niyyeti olup (5) anlara iħsānlar idüp kerem ü fazlındandır. Allāh Te‘ālā (6) Ğazreti’ne çok şükürler ki benüm ħüsn-i niyyetümi şafā-yı (7) ṭaviyyetümi cemī‘ eşyāda izhār ve a‘lā vü ednā āşkār (8) eylemişdür” (299a-299b).

12.5. Hayvanlar

Eserde felsefenin kollarından olan tabîiyât ilminin yedi konusundan biri de hayvan ilmidir. İlm-i hayvân, yalnızca hayvanları değil tüm canlı varlıkları konu edinir. Bu ilim canlılarla ilgili tıp, veterinerlik, binek hayvanları, yırtıcı hayvanlar, kuşlar, savaş ilmi ve sanayi ilmini de kapsar:

(8) Yidinci ‘ilm-i ħayvāndur. Ve ol her cismün ma‘rifetidür (9) ki ħiss ü ħareket şāħibi ola. Ve neşv ü nemā eyleye. (10) Ve anuķ envā‘ınuķ iħtilāfi ‘ilmidür. Ve bu ‘ilme müşākil (11) ‘ulüm-ı ṭıbb u baytara gibi ve siyāset-i devābb ve sibā‘ı (12) ve ṭuyur gibi ve ‘ilm-i ħarb ve ‘ilm-i şanāyi‘ gibi ‘ulüm-ı ṭabī‘iyyātda (13) dāħildür (192a).

12.5.1. Akrep

Akrep zehirli ve korkutucu bir hayvandır. Eserde; kabirde Münker ve Nekîr’in sorularına cevap vermeyen kişilerin kabrinin akrep ve yılanla dolacağı ifade edilir:

⁸⁶ “Dāvūd dedi ki: ‘Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoęu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır.’ Dāvūd bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek **secdeye kapandı ve Allah’a yöneldi**” (Sād, 38/24).

Pes eger cevāb virdiyse “fe-bihā”⁸⁷ kabri (17) cennet ravzalarından bir ravza olur. Ve eger cevāba (1) kâdir olmayup ‘acemilenürse melekler anı ta‘zīb idüp (2) kabri ‘aķreble ilan toľup “ħufretün min-ħuferi’n-nirān”⁸⁸ (3) olup ĥaşre degin ‘azāb ve neşre degin ‘iķāb (4) çeker (52a).

Müellifin kadınları, yaratılış yönüyle benzettiği hayvanlardan biri de akreptir. Akrep sıfatındaki kadınlar, komşu komşu gezerek laf getirip götüren ve insanlar arasında fitneye sebep olan kimselerdir. İğneleriyle, ulaşabildikleri herkesi sokarlar. Hz. Peygamber’in fitnecilerin cennete giremeyeceğine dair sözüne de aldırış etmezler:

Ve ammā şol şımf ĥ‘avātinden ki ‘ādeti ve şıfatı (8) aķreb şıfatı ola. Ol ĥ‘ātündür kim evinde (9) oturmayup koşşı koşşı geze. Söz iletüp (10) söz getüre. Ve olur olmaz sözlere kulağ tutup (11) nemmām u ġammāz ola. Ve “ħamāletü’l-ħaţab”⁸⁹ kâbilinden (12) ola. Ve hem-sāyelerün arasında ‘adāvet ve ĥuşümet (13) birağub envā‘-ı fesād u fitneye sebep ola.

(14) Miyān-ı do kes ceng çün āteşest
(15) Suĥan çin-i bed-baĥt ĥizum keşest⁹⁰

(16) Şuncılayın ĥ‘ātün ‘aķrebe beñzer ki her neye (17) yitişür nişiyile şoķar. Bu nev‘ ĥ‘ātün (1) koŗkmaz ki şol tã‘ifeden ola kim Resūlu’llāh (2) Ĥazretleri şalavātu’llāhi ve selāmuhu ‘aleyhianlaruĥ (3) ĥaķķında buyurmuşdur ki: “**El-ķattātu lā-yedħulu’l-cenneh.**” (4) Ya‘nī şaĥn çin ü nemmām cennete giremez (381a-381b).

12.5.2. Aslan (Arslan)

Eserde aslan Hüşeng b. Sâ’il ve Behrām-ı Gûr’un kahramanlıkları dolayısıyla anılır. Hüşeng, daha yedi yaşında iken dağda karşısına çıkan aslanı iki kulağından tutup başını taşa vurarak öldürür. Aslanın ağzından emdiği süt yerine kan gelir:

(11) Henüz yedi yaşında idi ki bir arslan Hüşeng’e (12) karşı geldi. Hüşeng dağı ferr-i izidi ile ol (13) arslanuĥ iki kulağına yapışup başını taşa şol kadar (14) urdı ki şirün ađzuĥdan emdiği şir yerine kãn geldi. Ve bu ĥālet üzerine ol arslanı çeke çeke tağdan (16) şaĥrāya getürdi. Ve arslanuĥ elini ve ayağını ufadup (17) ve depeleyüp şaĥrāda bıraķdı (152b).

Behrām b. Yezdecird, ava çıktığı bir gün bir aslanın bir hargûrun boynuna yapışıp onu götürdüğünü görür. Attığı ok, arslandan geçip hargûra oradan da yere saplanır. Kendisine Behrām-ı Gûr sıfatı o günden sonra verilir:

Nā-gāh iraqdan bir ĥargûrı gördiler (11) ki kaçup gider. Behrām aña yitişdi. Ve bir ok atup (12) anı şayd eyledi. Andan geçdüķde gördiler ki bir arslan bir (13) ĥargûruĥ boynına

⁸⁷ Pek ālā, ne iyi!

⁸⁸ “Resulullah, ayrıca kabirdeki hesaptan bahsetmiş; verilen hesaba göre kabrin iyi amel sahipleri için cennet bahçelerinden bir bahçe veya kötü amel sahipleri için de cehennem çukurlarından bir çukur olacağını bildirmiş, bu çeşitten bir kısım açıklamalarla kabir hayatını kısmen aydınlatmıştır” (Canan, 2001: 7, 105-106).

⁸⁹ Odun hamalı.

⁹⁰ İki kişinin arasındaki savaş ateş gibidir. Gammaz, ise odun taşıyan kimse gibidir.

yapışup alup gider. Behrâm yitişüp (14) ol arslana bir oğ urdı ki arslandan geçüp (15) ve ħargürdan dağı geçüp yarısına degin yire şaplandı (237b).

Behrâm babası Yezdecird'in tahtını geri almak için Kısra'yla mücadelesinde tacın iki aç aslanın arasına konmasını ister. Kısra'nın arzusuyla aslanlara doğru yürüyen Behrâm, iki aslanı da öldürerek tacı giyer:

Behrâm ilerü varduğda (3) arslanun birisi Behrâm'a ħamle itdi. Behrâm sıçrayup (4) anun arkasına bindi. Ve iki eliyle arslanun iki (5) kulağına yapışdı. Bir arslan dağı Behrâm'a ħamle eyledi. (6) Behrâm bir eliyle bu arslanun kulağına yapışdı. Ve bir eliyle (7) bindüğü arslanun kulağını dutdı. Ve ikisinün başı birbirine (8) bir ħarb ile urdı ki başları ufanup beyinleri (9) çıkdı. Ve helâk oldılar. Ve taci alup başına ħodı (240a).

12.5.3. At

Eserde at binek hayvanı olması ve savaşlarda kullanılması yönüyle sıkça anılır. Müellif at için Arapça feres kelimesini de kullanır. Ata ilk binen kişi Hüşeng b. Sâ'il'dir (154a). Atla eşeği çiftleştirip katırı ortaya çıkararak Efrîdûn'dur (159a). Padişahlar cevherlerle süslü atlara biner:

Bir gün diledi ki erkân u a' yâniyle binüp (7) zînet-i tamâmıla kendüyi ħaş u 'âma göstere emr eyledi (8) ki: 'Cemî' begleri ve sipeh-sâlârları (9) ħadem ü ħaşemleriyle zîbâ libâslar geyüp ħarrâ atlara (10) binüp pādşāhuñ ħapusında ħāzır olalar.' Pādşāh (11) dağı envā' -i elbise-i fāħire geydi. Ve atlarun arasında(12) bir feres-i ħışāna bindi ki gerdeni tavħ-ı zerrinile muṭavvak (13) idi. Ve ayağları na' l-i sîminile mûna' 'al ve māh-ı bedr üzre (14) mufavvaħ idi (135a).

İskender-i Yunanî ile Dârâ b. Dârâb'ın mücadelesinde Dârâ at üzerinde iken mızrakla öldürülür:

(1) Ve Dārâ'ya bir nîze urdı. Ve atından yıkdı. Ve fi'l-ħâl İskender'ün (2) ħizmetine geldi. Ve Dārâ'yı mecrūħ idüp atından yıkdüğünü (3) ħaber virdi (179b).

Attan inerek selamlaşmak saygının gereğidir:

Ve kendü leşkerinden elli âdem (9) iħtiyâr idüp Yūsānūs'a ħarşu geldi. Çünkim (10) birbirini gördiler. Atlarından inüp birbirine ta' zîm ve (11) tekrîm kıldılar ve oturdılar (233a).

Yezdecird b. Behrâm bir anda ortaya çıkan bir atın tepmesiyle ölür. Yezdecird zalim bir padişah olduğu için, tarihçiler bu atın halkı kurtarmak için Allah tarafından gönderilen bir melek olduğunu kaydeder:

(8) Āħirü'l-emr bir gün Yezdecird'ün sarâyı ħapusında (9) bir çıplak at gördiler. Ve Yezdecird'e ħaber itdiler. Yezdecird (10) emr eyledi ki ol atı eyerleyeler. At el virmedî. (11) Yezdecird'e ħaber itdiler. Kendüsi taşra çıgup (12) ve ilerü gelüp atı uyanladı. Ve arkasına (13) eyer urdı. Ardına geçdükdde ki ħuşğunun (14) geçüre at Yezdecird'i depdi.

Yezdecird fi'l-hâl düşüp (15) helâk oldı. Ve at eyerin ve uyanın bıraķup gâ'ib (16) oldı. Müverrihler eydürler ki: "Bir firişte idi ki (17) at şüretine gelmişidi tā kim mazlūmları zālīmūn elinden (1) hālāş eyleye" (236a-236b).

Behrâm b. Yezdecird Arap Padişahı Nu'mân'ın yanındayken at üstünde ava çıkmaktadır (237b). Behrâm daha sonra Hindistan'a gittiğinde silahşorluk ve ok atıcılığı ile şöhet kazanır. Müellif, Behrâm'ın Hindistan'da bulunduğu dönemde Hintlilerin at üstünde savaşmayı bilmediği belirtir:

Tā kim (12) Hind'de oķ atmağıla ve silāh-şörlüğüla iştihār buldı. (13) Ve ol zamānda Hind vilāyetinde tır-endāz yoğıdı. (14) Ve at üzerinde hārb itmek bilmezleridi (241b).

Behrâm b. Yezdecird atı ile birlikte kuyuya düşerek kaybolur. Behrâm'ı arayanlar atı kuyudan çıkarsalar da Behrâm'ı bulamazlar:

Bir gün Behrâm şikār için süvār olup şahrāya (9) varduķda bir āhūnuñ ardınca düşüp ol şahrāda bir (10) kuyıya rāst gelüp atıyla Behrām ol kuyıya düşdi. (11) Leşkeri yitişüp sa'y-i belāğıle atı kuyıdan çıkardılar. (12) Ammā Behrām'ı bulamadılar (243a).

Çin Padişahı Nūşîrevān'a mücevherle süslü bir at gönderir. Atın üzerinde de kıymetli madenlerden yapılmış bir insan sureti vardır. Nūşîrevān'ın kendisinin de altın ve gümüş eyerli, dizginli sekiz bin beş yüz atı vardır:

(17) Nūşîrevān için tuħfe gelen hedāyādan birisi Çin (1) Pādşāhı'nuñ hediyyesi idi. Ve ol bir at idi ki (2) altundan düzülmüşidi. Ve başdan ayağa degin (3) lü'lü'-i lālādan münāzzad idi. Ve gözleri iki dāne yāķūt (4) idi ki 'ālemūñ hāracı idi. Ve anuñ üzerinde bir muraşşā' (5) ādem düzülmüşidi ki anda olan cevāhir bir pādşāhuñ (6) hāzinesinde bulunmazıdı (252b-253a).

Ve sekiz biñ biş yüz altun ve gümüş (10) eyerli ve uyanlı hāş atları varıdı. Ve on biñ katır (11) ağırım çekeridi (254a).

Hız. Ömer, devlet görevlisi olarak bir yere gönderdiği kişinin atını ve silahını devlet hazinesinden değil kendi malından temin etmesini istemiştir:

Hāzret-i 'Ömer'ūñ rağıya'llāhu 'anh 'ādeti bu idi ki (15) bir memlekete 'āmil göndürse aña işmarlardı ki atını ve (16) şilāhını kendü mālından alup Beytū'l-Māl-i Müslimīn'e el (17) kımayup bir hābbe taşarruf eylemege rızā virmez idi (281b).

At binek hayvanı olması dolayısıyla gezinti amacıyla da kullanılır. Nūşîrevān bir bahar günü memleketinde dolaşmaya çıkar. Ülkesinin mamurluğunu görünce atından inip Allah'a secde eder:

(10) Nūşîrevān-ı 'Ādil bahār günlerinden bir gün seyrān (11) için ata binüp gördi kim eşcār ezhār u eşmārıla (12) bārdār ve arāzi zirā'atile mu'cib-i zurrā' ve mugiz-i (13) küffārdur. Ve kürümde olan 'anāķid-i 'ineb (14) ve naħilde olan 'arāçin-i pür-ruṭab

encüm ü kevkeb (15) gibi zātü'l-envârdur. Atından inüp Haḳ Te'ālā'ya (16) şükürler idüp türāb ādāb üzerine "Ḥarre rākī'an ve enāb."⁹¹ (17) olup secde-i şükrede bāde-nüş gibi sekrde (1) 'aciz ü inkisār āşkār ve izhār eyledi (299a-299b).

Behrām-ı Gūr'a göre padişahın ihtiyaç duyduğu şeylerden biri de güzel bir attır:

"Yidi kimseye muhtāc olur. (4) Birisi vezīr-i şālīḥ ki anuḡ rāyıyla tedbīr idüp sırrını (5) aḡa izhār idüp umūrını anuḡıla infāz u icrā eyleye. (6) İkincisi güzel atdur ki hācet gününde anı necāt yaḡasına (7) çıkar" (322b).

Yahyā b. Hâlid Bermekî Hârûnürreşîd'e; hükümdara bin akçenin altında ihsanda bulunmanın yakışmayacağını söyler. Hârûnürreşîd'in beş yüz akçeden fazla verilmemesi gereken durumlarda ne yapmak gerektiğini sorması üzerine, kişiye bir at bağışlamak gerektiğini ifade eder:

Hârûn buyurdu kim: "Eger bir (8) emr vāḳī' olsa ki biş yüzdən ziyāde dimek lâzım (9) ve cā'iz olmasa. Şol emr gibi nice söylemek (10) gerek?" Yahyā eyitdi ki: "Bir at virüḡ buyurmak gerek. (11) Tā kim 'ādetce hem bir at virilmiş ola. Ve hem (12) şey'in kalilüḡ zikrinden pādşāhuḡ dili (13) münezzeḡ ve pāk olmuş ola" (336b).

İnsanı üzüntüye ve kedere sevk eden durumlardan biri de huysuzluk eden atlara binmektir:

Şol dört nesne (10) kim bedeni saḡım ve derdmend ü elim eyler. Güç yollarda (11) yürümekdür. Ve ḡarûn atlara binmek. Ve yorulmuş iken (12) yol yürümek. Ve ḡarımış 'avretile cimā' eylemek (354a).

Eserde aktarılan bir hikmette gıybetin çabuk yayılması, hızlı giden atlara benzetilir:

Birisi gıybet ve mesāvīdür (13) ve buyurmuşlardur ki: "El-gıybetu fārisun yelḡaḡu (14) seri'ān." Ya' nī gıybet bir atludur kim tizcek lâḡiḡ (15) olur (362b).

Abdullāh b. Mübārek, evinde misafirlerine ikram edecek birşey bulunmadığı için atını boḡazlayıp onu ikram eder:

Ve 'Abdu'llāh bin Mübārek'üḡ evinde ḡiç nesne bulunmadı (3) ki anları ziyāfet eyleye. Ancak bir atı varıdı kim (4) bir yıl üstinde ḡacc ideridi. Ve bir yıl ḡazā ideridi. (5) Fi'l-cümle ol atı boḡazlayup ve bişürüp ḡonaḡlaruḡ (6) öḡine getürdi (374b).

⁹¹ "Dāvūd dedi ki: 'Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoḡu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır.' Dāvūd bizim kendisini imtihan ettiḡimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek **secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi**" (Sād, 38/24).

12.5.4. Balık

Eserde balık, iki hikâyede balıkçılık dolayısıyla zikredilir. Hikâyelerden birinde büyük bir balık avlayan balıkçının gasbedilmesi anlatılır. Balıkçının bedduası sonucunda hırsızın elini kaybetmesi anlatılır (271a-272a).

İkinci hikâyede ise Hüsrev Pervîz'e bir balıkçının balık armağan etmesi ve Hüsrev'in ona ihsanda bulunması anlatılır. Hüsrev'in ihsanını fazla bulan karısı Şîrîn, Hüsrev'e balıkçıya balığın cinsiyetini sormasını, balıkçı erkek derse bize dişi balık lazımdı; dişi derse bize erkek balık lazımdı diyerek ihsanını geri almasını tavsiye eder. Balıkçı ise balığın çift cinsiyetli olduğunu söyleyerek Hüsrev'i güldürür ve kendisinden daha çok bahşiş alır:

Ya' nî Allâh Te' âlâ begün ' ömrini ziyâde (6) ve bâkî eyleye. Bu balıĝ hünşâdur. Ne irkekdür (7) ve ne ünşâdur." didükde Hüsrev bu sözden (8) gülüp dört biş dirhem daĝı ' atâ eyledi (386a).

12.5.5. Çerende ve Perende

Otlayıcı ve uçucu hayvanlar için kullanılan çerende ve perende eserde Pîrûz b. Yezdecird döneminde yaşanan kıtlıkta çerende ve perendenin açlıktan öldüğünü belirtmek üzere kullanılır (244b).

12.5.6. Davar

İnek, özellikle koyun ve keçi gibi hayvanların genel adıdır (Kubbealtı Lugati, E.T. 17.07.2020). Eserde davarları ilk kez ipe bağlayanın Tahmûras-ı Dîv-Bend olduğu kaydedilir (155b). Eserden davarların yük taşımakta da kullanıldığı anlaşılır. İskenderiyye'deki minarenin içindeki üç yüz eve davarlar yüküyle çıkar (183b). Pîrûz'un Haşûr'la mücadelesi sırasında davarları ölür (246a). Nûşîrevân'ın hizmetindeki çavuşlar için, elli bin davar her gece yemlenir (254a).

12.5.7. Deve

Deve eserde yük hayvanı olması dolayısıyla zikredilir. Deveyi yük hayvanı olarak kullanan ilk kişi Hûşeng b. Sâ'il'dir (154a).

Müellif, Şâbûr-ı Zülektâf döneminde Arapların Acem hayranlığını tarif ederken, "Bir Arap bir Acem'in yer düşmüş okunu görse atından ve devesinden inip ona secde ederdi." ifadesini kullanır:

(1) Anuḡ zamānında ‘ Arab’uḡ ḡālî bir mertebede idi ki her gāh ki (2) ‘ Acem tā’ifesiñüñ oḡını yolda düşmiş görse (3) atundan ve devesinden inüp ol oḡa secde ideridi. (4) Şoḡra atına bineridi (231a).

Nûşîrevân’ın zenginliḡi anlatılırken at, katır ve devesinin haddi hesabı olmadığı belirtilir. Müellif, Nûşîrevân’ın cevherlerle süslü, büyük tahtını altı yüz devenin çektiḡini kaydeder:

Ve bir (13) büyük tahtı varıdı ki cevāhirile mükellel ki altı yüz deve ol tahtı (14) çekeridi. Ve aḡa serîrû’l-mülk dirleridi (254a).

Nûşîrevân’ın adaleti tarif edilirken “deve yükü” tabiri bir ölçü olarak kullanılır. Nûşîrevân’ın siyaseti öyle başarılıdır ki ülkesinde bir yerde “deve yükü”yle altın bırakılsa kimse o altını oradan almaz:

(14) Ve tevārîḡ kitāblarında mestûrdur ki Nûşîrevân-ı (15) ‘ Ādil’üñ siyāseti bir derecede idi ki eger bir kimesne (16) anuḡ ḡükm itdüḡi vilāyetde bir deve yükü altın bıraksa (17) ve nice yıllar anuḡ üzerine geçse kimesne ḡādir olmaz idi ki (1) ol altın yükünü yirinden gidere idi (278a-278b).

12.5.8. Deve Kuşu

Eserde deve kuşu yumurtası bir ölçü olarak zikredilir. Deve kuşu yumurtasının aḡırlıḡı iki kilograma yakındır. Müellif, Feylekûs’un Dârâ b. Dârâb’a her yıl beş yüz yumurta altın gönderdiḡini, her yumurtanın büyüklüḡünün deve kuşu yumurtası kadar olduğunu ifade eder. Feylekûs’un ölümünden sonra Dârâ altınları İskender’den ister ancak alamaz (174b, 178a).

12.5.9. Eşek (Merkep)

Eserde eşek binek hayvanı olması ve kulaklarının uzunluḡu sebebiyle zikredilir. Eşekle atı çiftleştirip katırı ortaya çıkaran Efrîdûn’dur (158b). Eserde Hz. Üzeyr’in eşeḡinin yüz yıl yaşamasına telmih vardır:

Ḥaḡ Te’ālā beni benî İsrā’îl’e (15) göndürdi. Ve benüm da’vetümi ḡabûl itmediler. Ve beni (16) ḡabs itdiler. Buḡtu’n-Naşr beni ḡabsden ḡalāş eyledi.” (17) Ve kendü ḡikāyetini ve merkebinüñ aḡvālîni ve ḡa’ām u (1) şarābıñuñ keyfiyyetini ki yüz yıldan berü ter ü tāze ḡalmış (2) ve “lem yetesenneh” şıfatıyla mevşûf olmuş benî İsrā’îl’e (3) ḡaber virdi (168a-168b).

Müellifin *Marzubân-nâme*’den aktardığı bir hikâyede İskender’in kulaḡının eşek kulaḡı gibi olduḡu aktarılır. Bu sırrı bilen tek kişi İskender’in dellâkıdır. Karısı, dellâkım sırrın sıkıntısından bunaldıḡını görünce ona sırrını eşekle paylaşmasını tavsiye eder:

H'ātūn didi ki: "Var evde olan (2) merkebe söyle ki merkebün dili yokdur ki kimseye haber vire" (222b).

H. Üzeyr, Buhtunnasr ile görüşükten sonra eşeğine binerek Beytūlmukaddes'in köylerine gider:

Çünkü İrmiyā (8) merkebine binüp Beytū'l-Muqaddes tarafına müteveccih oldı. (9) Beytū'l-Muqaddes'ün köylerine ve şehrlerine yitişdükte (10) gördi ki ma' mürlik eşeri anlarda kalmamışdur (167a).

12.5.10. Fil

İri cüsseli bir hayvan olan fil esere göre Efrîdûn tarafından evcilleştirilir. Efrîdûn file biner, seferlerde zırlı bir fili yanında bulundurur (158b). Behrâm b. Yezdecird'in Hindistan'da bulunduğu sırada azgın bir fil peyda olur. Ordunun seferber olup ortadan kaldıramadığı fili Behrâm ok atarak ortadan kaldırır:

Nā-gāh (15) ol avānda Hind'ün çengelinde bir fil-i demān peydā (16) oldı. Ve yol üzerine gelüp ne kadar hayvāna ki rāst (17) gelse helāk ideridi. Hind'ün Pādşāhı kerrāt u merrātıla (1) leşker göndürüp ol filün şerrini def' itmege kâdir olmadı. (2) Bir gün Behrām şikârda iken fil Behrām'a karşı geldi. (3) Behrām ol file bir oğ atdı. Ve anuñ iki gözünü kör (4) idüp yire düşürdü. Ve başını kesüp hortumundan (5) yapışup çeke çeke anı yol üzerine getürüp bıraktı (241b-242a).

Fil eşya taşıma maksadıyla da kullanılmıştır. Serefzây, Pîrûz ile Haşûr arasında sınır olarak belirlenen minareyi filler yardımıyla taşır:

İki oğlını Serefzây'a (4) taşşurdu. Ve Nîgürüy'ı ve yüz biñ asker ve biş yüz fil (5) kendüsiyle götürüp ol menāreye degin vardı. (6) Ve emr eyledi ki ol menāreyi dibinden kazdılar. Ve bütün (7) yir üzerine bıraktılar. Pes buyurdu ki ' arabalar getürdiler. Ve ol (8) menāreyi bütüncü ' arabaların üzerinde bekidüp fillere yükletdiler. (9) Ve her gün elli fil ol menāreyi çeker idi (247b).

12.5.11. Hınzır (Domuz)

Eserde kadınların benzetildiği yedi sınıf hayvandan biri de hınzırdır. Müellife göre bu sıfattaki kadınların yemekten içmekten başka gayesi yoktur. Yemek yedikleri kapları yıkamazlar. Namaz, oruç gibi dinî görevlerini önemsemezler. İlmî konulara ilgileri yoktur. Evlerinde kirli kıyafetlerle oturan bu kadınlar, dışarı giderken süslenirler. Yattıkları vakit kendilerinden kötü kokular gelir:

Ammā şol sınıf ki hınzır şıfatındadır. (1) Ol h'ātūndur ki yimekten ve içmekten gayrı (2) hüneri olmaya ve kab u kacağı yumaya. Ve her kanda (3) ki dilerse gide ve erinden bî-pervā ola. (4) Ve dîn bābında ve namāz u oruc edāsında ihtimāmı (5) olmaya. Ve ulümü ve va' d ü va' idi hiç aņmaya. (6) Ve Haq celle ve 'alānuñ rızāsından ve şehātından (7) gāfil ola. Ve evlādınun muhāfazasında ve (8) te'diblerinde iltifātı olmaya. Ve evinde olduğu (9) vaqt kir pas libās geyüp taşra çıķduğı (10) zamān zinetlerle kendüyi bezeye. Ve döşekde andan (11) rāyiha-i kerihe gele (379b-380a).

12.5.12. Horoz ve Tavuk (Hurûs ve Mâkiyân)

Eserde, horoz ve tavuk Keyûmers'in torunu Sâ'il'i dev ve perilerin şerrinden korumakla görevlidir. Horoz devler tarafından Sâ'il'in yanına bırakılan yılanı haber vererek çocuğun hayatını kurtarır:

Keyûmers (1) anı görüp Sâ'il ad kodı. Ve didi ki: "Bu oğlanı evkât-ı (2) hıfz idün ki beglerün babası olsa gerek. Ve bu oğlanı (3) besledüğüz evde bir aq hurûs ve bir mâkiyân şaklamak (4) gereksiz. Tâ kim dîv ü perînün şerrinden emîn ola." (5) 'Acem 'ulemâları buyurmışlardır ki: "Çün dîvler bildiler (6) ki Sâ'il'ün neslinden çok selâtin vücûda (7) gelse gerek. Vardılar ve bir ilanı dutdılar. Ve Sâ'il'ün (8) yatduğı eve bıraktılar. Ol aq hurûs çün ilanı (9) gördi fi'l-hâl ötdi (151a-151b).

12.5.13. Katır

Eşekle atın çiftleşmesinden meydana gelen katır, ilk defa Efrîdûn'un bulduğı kaydedilir. Müellif, onun zamanına kadar katırın bulunmadığını belirtir:

Ve evvel kimse ki merkebi ata çekdi (1) ve katır hâşıl oldı. Efrîdûn idi. Ol zamâna degin katır (2) yokıdı (158b-159a).

Eserde katır yük hayvanı olması yönüyle de anılır. Nûşîrevân'ın zenginliği anlatılırken katırlarının sayısının bilinmediğı, altın ve gümüş eyerli, dizginli sekin bin beş yüz atının ağırlığını on bin katırın çektiğı ifade edilir:

Ve sekiz biş biş yüz altun ve gümüş (10) eyerli ve uyanlı hâş atları varıdı. Ve on biş katır (11) ağırığın çekeridi (254a).

Müellifin kadınları tabiatı yönüyle benzettiğı hayvanlardan biri katırdır. Katır sıfatındaki kadınlar, bir köprüye ya da ırmağa vardıklarında katır gibi ya geçerler ya da geçmezler. İnatçı ve başına buyruk olurlar:

Ve ammâ şol sınıf h'âtûnlardan (2) ki 'âdeti katır 'âdetidür. Ol h'âtundur (3) kim katır gibi kaçan bir köprüye veyâ bir adlayacaq (4) ırmağa yitişe cehd-i belîğ ü darb-ı vecî' ile (5) yâ geçe veyâhüd geçmeye. Ve mu'ânid ve lecüc h'âtün (6) ola râyıyla müteferrid ve nefsiyle mu' cib ü mütemerrid ola (381a).

12.5.14. Kelb (Köpek)

Eserde köpek evcil, koruyucu bir hayvan olarak zikredilir. Köpeğı eğiten ilk kişi Hûşeng'dir:

(13) Ve kelb-i mu' allemün evvel mu' allimi oldur. Ve anuñ zamânında (14) Hûşeng'den gayrı cihânda pādşâh ve şâhib-sipâh (15) kimse yoğıdı (153b).

Adaletin öneminin anlatıldığı bir hikâyede, hac kafilesinden ayrılan bir kişinin yolu yaşlı bir kadının evine düşer. Evin kapısında bir köpek vardır. Ev sahibi yaşlı kadın ve misafir yılan avlamaya giderken avcı köpek de onlara eşlik eder:

Ve kapısında bir kelb-i mu' allem kâındur. (...) Bî-çâre (9) müsâfir rencide-hâtır olup eyitdi ki: "Ben ilan (10) şaydına kâdir degülem." Pîrezen didi ki: "Çam yime ben bile varayın." (11) Pes ol ' acüze müsâfir ve kelb-i mu' allem şayyâd-ı mâhir ol vâdiye (12) vardılar (290b).

Müellif, sultanın yalnızca kendisinin adil olmasının yeterli olmayacağı konusunda onu uyarır. Sultan kendisi tarafından halk üzerinde görevlendirilen kişilerden de sorumludur. Müellif; halkı koyun sürüsüne, sultanı çobana, sultanın görevlendirdiği kişileri çoban köpeğine, düşmanları da kurda benzetir. Halk devlet görevlilerinden emin olursa sultan ancak o zaman adaletle hükmetmiş sayılır:

Ra' iyyet süri koyun şâh çöbân
(9) ' Adü kırd sipâhiler nigejbân

(10) Koyun ol vaqt şaklanur ki çöbân
(11) Köpeklerin ide dâ'im hirâsân

(12) Ve ger köpek koyun yirise nihânî
(13) Dağı artuğ olur kırdıñ ziyânı

(14) Ne deñlü ' adl iderise pādşâhî
(15) Degül nâfi' çü zılm ide sipâhî

(16) Şehün ' adli şu vaqtin kâmil ola
(17) Ki eşirradan ra' iyyet sâlim ola (103b)

Küstâsep'le ilgili bir hikâyede koyun sürüsü ve sürü köpeğinin durumu anlatılır. Köpeğin bir dala asıldığını gören Küstâsep sürü sahibinden köpeğin sürüye ihanet ettiğini öğrenince kendisinin içinde bulunduğu durumu anlar. Halk koyun sürüsü, kendisi çoban, halkı için görevlendirdiği veziri ise sürü köpeğidir:

Küstâsep eyitdi kim: "Bu kelbün hâlınden baña haber (13) virmeyince ben ta'âmına el şunmazam." didükde ol (14) yigit eyitdi kim: "Şöyle ma'lümüñ olsun ki bu kelb (15) benüm koyunlarumun emîni idi. Varup bir kırdıla enîs (16) ve hem-celis olup ' aq-d-i muşâdaqat bağlayup bile (17) yatup bile kalker imiş. Ve bu hâlden haberdâr degülidüm. (1) Ve her gün kırt bu kelbün görmez gözinden yaña bir baş (2) ğanemi alup nüş ider imiş. Tâ kim koyunun otlağı haqqı (3) zamânı gelüp oturup koyunun hisâbını itdüm. Hisâbdan (4) eksük çok koyun buldum. Ben bu muhâsebede iken (5) kırd gelüp bir koyunumu dağı aldı. Kelb anuñ yanında (6) turur iken hiç dinmedi. Bildüm ki ğanemümün itlâfına (7) sebep kelbün ' adem-i iltifâtı imiş. Emânetde hıyânet (8) itdüğü sebebden lâzım geldi ki anı şalb eyleyem." didükde (9) Küstâsep'a bu kelâmdan ' ibret hâşıl olup (10) kendü kendüyle olup tefekkür idüp didi ki: "Ra' iyyet (11) bizüm ğanemlerümüzdür. Pes bizüm üzerümüze vâcib ve lâzımdur (12) kim anlarun izâ'atinden su'âl idevüz. Ve eksilmelerinün (13) haqqâtine muttâlî' olavuz" (309b-310a).

Eserde kadınların tabiatının benzetildiği hayvanlardan biri köpektir. Köpek sıfatındaki kadınlar, kocaları kendileriyle konuşurken köpek gibi onun suratına atılıp bağırırlar. Kocalarının keseleri parayla, evleri yiyeceklerle doluyken ona çok iyi davranırlar. Aksi durumda ise kocalarına bağırıp küfür ve beddua ederler:

Ve şol h'ātūn ki 'ādeti kelb 'ādetidür. (1) Ol h'ātūndur ki kaçan eri anuñıla söyleye (2) kelb gibi erinüñ yüzine yapışa ve çağıra (3) ve eriyile huşümetler eyleye. Ve kaçan ki göre (4) kim erinüñ kisesi altundan ve gümüşden (5) töludur. Ve evi buğdayıla arpayıla yimişlerle (6) memlūdur. Eriyle başı hōş olup kemāl mertebede (7) erine yakın olup her zamān sözi bu ola kim: (8) "Cānum saña qurbān olsun. Başum senüñ yoluñda (9) gitsün. Umaram ki ol ölümüm önüñde ola." Ve eger (10) emr-ber-' aks ola kelb gibi erinüñ yüzine yapışup (11) söğmege başlayup ḥaseb ü nesebine naqş getürüp (12) elinden ve dilinden gelen ef'āl ü aqvāl-i kabiḥeyi (13) dirig eylemeye (380a-380b).

12.5.15. Koyun (Ganem)

Koyun; sürü olarak yaşaması, geçim kaynağı olması, yumuşak huylu tabiatı, çoban tarafından idare edilmesi yönüyle anılır. Eserde halk koyuna, düşmanlar kurda, gözcüler sürü köpeğine, sultan ise çobana benzetilir. Köpek, sürüye ihanet ederse kurdun vereceği zarar da artacaktır. Sultan ne kadar adil olsa da bu halkı korumak için yeterli değildir. Ancak hükümdarın belirlediği görevliler iyi kimseler olursa halk huzura erer:

Ra' iyyet süri koyun şāh çōbān
(9) ' Adū kurd sipāhiler niḡebān

(10) Koyun ol vaqt şaqlanur ki çōbān
(11) Köpeklerin ide dā'im hirāsān

(12) Ve ger köpek koyun yirise nihānī
(13) Daḡı artuq olur qurduñ ziyānı

(14) Ne deñlü ' adl iderise pādşāhī
(15) Degül nāfi' çü zulm ide sipāhī

(16) Şehün ' adli şu vaqtin kāmīl ola
(17) Ki eşirradan ra' iyyet sālīm ola (103b)

Küstâsep, vezirinin halka karşı muamelesinin kötülüğünü; bir çobanın sürü köpeğinin kurtla anlaşarak kendisine ihanet ettiğini anlatması üzerine fark eder. Kendisinin çoban, vezirinin de ihanet içindeki köpek olduğunu fark eden Küstâsep veziri yanından uzaklaştırır (308b-310b).

Eserde, koyun ketif ilminin kaynağı olması ve ketif ilminin sürü hakkında bilgi vermesi dolayısıyla da anılır. Koyunun kürek kemiğinden çeşitli konularda bilgi alınmasını sağlayan ketif ilmi, tercihen dişi koyunun kürek kemiğiyle uygulanır. Kemik üzerinde bir yerde siyahlık bulunması sürünün kaçmasına, art arda iki yerde siyahlık bulunması sürünün rahatta olmasına, kemikte beyazlık bulunması sürünün dağımlığına,

beyaz bozuk bir nokta bulunması sürünün hastalığına, küçük beyaz bir nokta ise sürünün ölümüne işaret eder. Küreğin dağ başından kenarına kadarki kısmında siyah işaretler olması sürünün çoğalacağını gösterir. Küreğin kenarlarının dar olması sürünün zayıflığına işarettir:

her kimse ki diler ki ketifde (13) nazar eyleye ve cemî' nün ve bedî anda müşâhede idüp (14) evlenmek aḥvâlini ve yolun emniyyetini ve leşkerün hareketini (15) ve qar ve yağmurun yağmasını ve şovuklar ve issiler olmasını (16) ve sürinün ve ilkinun aḥvâlini bilmek dilese gerek ki (17) ay tezâyüdde iken bir dişi koyun boğazlaya (200b).

Tag tarafına nazar idüp küregün dibinden yaña (15) insiz tarafından haber virile. Eger koyun sürisinün (16) yirinde siyâh reşâşeler gözüke delâlet ider ki (17) koyun sürisi leşkerden veyâhüd yil ve dipiden veyâ ḥarâmilerden (1) kaçmak üzerinedür. Ve eger iki yirde birbirinün ardınca (2) siyâh reşâşeler ola ilki ve süri emniyyet ve râhat üzeredür. (3) Ve eger ol mevzi' de pâre pâre tağık aḳ nesnelere (4) gözüke sürinün tağıklığına delâlet ider. Ve eger ol (5) mevzi' de bir yirde beyâz ' arîz ola ilkinun şayrulığına (6) delâlet ider. Ve eger uvaḳ aḡ ola ve arpa mikdârı (7) ola ilkinun mevtine delâletdür. Ve eger taḡun (8) başından küregün kenârına varınca siyâh reşâşeler (9) ola ilki ve sürinün keşretine ve vefretine delâlet (10) ider. Ve eger küregün kenârları tār olsa sürinün (11) aruqlığına delâlet ider (203a-203b).

Müellifin eserde kadınları benzettiği yedi hayvandan biri koyundur. Diğer altı hayvana benzetilen kadınlar eleştirilirken koyun tabiatında bulunan kadınlardan övgüyle söz edilir. Bu mizaçtaki kadınlar, koyun gibi mübarek ve yumuşak huyludur. Erine, çocuklarına ve ailesine karşı şefkat doludur. Bu kadınların her nesnesi hayır ve bereket kaynağıdır:

Ve ammâ şol ḥ'âtûnlardan (7) kim ' âdeti koyun ' âdetidür. Şol ḥ'âtûndur ki (8) koyun gibi mübârek ve raḥîm-ṭab' dur. Ve nitekim koyunun (9) her nesnesinden menfa' atlenürler. Koyun ṭabî' atlu (10) ḥ'âtûnlardan daḡı ḡayr u bereket ve nef' ü şefkat (11) gelür. Ve erine vü evlâdına ve kavm ü qabilesine müşfik ü (12) mihribândur. Hem erine muṭî' ve hem Ḥaḳḳ' un ḡuḳûḳını (13) edâ ider (382a).

12.5.16. Kurt

Eserde kurt, koyun sürülerine saldırması ve sürüyü dağıtması yönüyle zikredilir. Hz. Ömer hilafeti döneminde her gece askerleriyle birlikte sokaklarda dolaşp halkın ihtiyaçları için çalışmıştır. Hilafeti devrinde ilgili kurdun koyunu kapmasının bile kendisinin sorumluluğunda olduğunu ifade eder:

Ve her zamân buyurur idi ki: "Eger (11) benüm hilâfetüm zamânında süriden bir koyun ḡalup ve (12) ḡurd gelüp anı alup ben aña ḡabîr olmayup ki (13) def' ine çalışam. Ḳorḡaram ki ḡiyâmetde andan (14) mes' ul olam" (96a).

Müellif, eserde toplum düzenini koyun sürüsü örneğiyle anlatır. Halk koyun, idareci çoban, düşmanlar ise kurttur. Köpek gizli gizli koyun yerse kurdun sürüye vereceği ziyan artacaktır (103b).

Bir hikâyede köpeğin kurtla iş birliği yaparak ona göz yumması ve kurdun koyunları yemesi anlatılır. Devlet idarecileri de köpek gibi sürüyü korumak yerine düşmanlarla dost olursa halkın zulme uğrayacağı anlatılır:

“Şöyle ma‘lûmun olsun ki bu kelb (15) benim koyunlarımın emîni idi. Varup bir kurdıla enîs (16) ve hem-celîs olup ‘ağd-i muşâdağat bağlayup bile (17) yatup bile kalkar imiş. Ve bu hâlden haberdâr degüldüm. (1) Ve her gün kurd bu kelbün görmez gözinden yaña bir baş (2) ğanemi alup nüş ider imiş. Tâ kim koyunun otlağı haqqı (3) zamânı gelüp oturup koyunun hisâbını itdüm. Hisâbdan (4) eksük çok koyun buldum. Ben bu muhâsebede iken (5) kurd gelüp bir koyunumu dağı aldı. Kelb anuñ yanında (6) тұtur iken hiç dinmedi. Bildüm ki ğanemümün itlâfına (7) sebep kelbün ‘adem-i iltifâti imiş. Emânetde hıyânet (8) itdüğü sebebden lâzım geldi ki anı şalb eyleyem.” didükde (9) Küştâsep’a bu kelâmdan ‘ibret hâşıl olup (10) kendü kendüyle olup tefekkür idüp didi ki: “Ra‘iyyet (11) bizüm ğanemlerümüzdür. Pes bizüm üzerümüze vâcib ve lâzımdur (12) kim anlaruñ izâ‘atinden su’âl idevüz. Ve eksilmelerinün (13) haqqîkatine muţtâlî‘ olavuz” (309b-310a).

12.5.17. Kuş

Kuş; eserde avlanıp yakalanması, cennette bulunması ve uçuşu yönüyle anılır.

Kuşları tuzak ile ilk avlayan Tahmûras’tır:

Tahmûraş binâ eyledi. (11) Ve şûf tokumağ ve keçe işlemek ve tavarları ipile (12) bağlamak ve kuşları duzağıla dutmağ ol peydâ eyledi (155a).

Cennet kuşlarının rengi yeşildir. Mümin kişilerin ruhu haşre kadar, cennette yeşil kuşların havsaliasında vakit geçirir:

Şoñra rûh eger mü‘minün ise (7) ‘urüc idüp cennet-i me’vâ içinde yeşil kuşlaruñ (8) havşaliasında haşre degin mesken idinür (49a).

Müellif, amel defterinin kişiye ulaşmasını kuşların uçuşuna benzetir:

(16) Ve kıyâmet güninde nâme-i a‘mâl kuşlar gibi tayerân idüp (17) münteşir olup kiminün sağından ve kimisinün şolından (1) ve kimisinün önünden ve kiminün ardından gelüp “iķrâ kitâbeke” (2) emr olunup her kimesne işledüğü a‘mâli ve söyledüğü (3) aķvâli ol nâmede yazulu görse gerek (59b-60a).

Eserde kadınların benzetildiği hayvanlardan biri kuştur. Kuş sıfatındaki kadınlar, kendileri sabahtan akşama kadar komşu evlerinde gezerken kocalarını başka kadınlara gidip kendisine şefkat göstermemekle itham ederler:

(10) Ve ammâ şol h‘avâtünden kim ‘âdeti ve şıfatı (11) kuş şıfatıdır. Ol h‘âtündür ki şabâhdan (12) aħşama degin çoñşu evlerini gezüp bir ân (13) evinde oturmaya. Bunun

birle erine diye kim: (14) “Kanda gezersin sen beni dilemezsin benden ğayrı (15) ħ̣ātūnları seversin. Benümle toĝrı müşfik (16) ve mihribān degülsin” (381b).

12.5.18. Maymun

Müellifin kadınları benzettiği hayvanlardan biri maymundur. Maymun âdetindeki kadınlar, türlü türlü giyinip altın ve gümüşle süslenmeyi severler. Akrabalarına ve kocalarına karşı kibirli davranıp büyüklenirler:

Ve ammā şol (12) şımf ħ̣ātūnlar ki ‘âdetleri maymūn (12) ‘âdetine beşzer. Ol ħ̣ātūndur himmeti dürlü (13) dürlü libāsları geymekde ola ve kendüyi (15) altun u gümüş ü lü’lü vü cevāhirile bezeye. Ve aqvām u (16) aķribāsiyla tefāħur eyleye. Ve erine tekebbür ü ta‘azzūm (17) eyleye (380a).

12.5.19. Pars

Avlayıcı ve yırtıcı bir hayvan olan parsın avcılığı Hûşeng b. Sâ’il’den öğrendiği kaydedilir (154a).

12.5.20. Tavşancıl ve Çaylak

Tavşancıl; tavşan avlamakla beslenen kartal, akbaba gibi yırtıcı kuşlar için kullanılan bir sözcüktür (TS, 21.05.2020). Eserde, tavşancıl Saylem adlı kâhinin Nil Nehri’nin akışını ölçmek için yaptığı icat ile ilgili zikredilir. Nehrin akışını ölçmek için bakırdan bir havuz yapan Saylem havuzun içine bakırdan iki tane de tavşancıl yapıp koyar. Bir erkek biri dişi olan bu tavşancılar, Nil Nehri’nin akışına göre renk değiştirir. Nehrin suyu fazla olduğunda erkek tavşancıl, az olduğunda ise dişi tavşancıl sararır (186a).

Eserde tavşancıl yırtıcı bir kuş olan çaylakla birlikte de anılır. Aristo’dan aktarılan bir hikmette padişahın tavşancıl ve çaylak gibi uyanık ve tez canlı olması gerektiği ifade edilir:

Arastaĝālīs buyurmuşdur ki: (1) “Pādşāhlaruĝ yigregi şol pādşāhdur ki tavşancıl ve çaylık gibi (2) ħiddet nazarı ola. Ve çevresinde olan ħadem ü ħaşemüĝ (3) daĝı çeşmi tiz-bīn olup pādşāhları gibi tavşancıl (4) şıfatlu olmak gerekdürler. Cifeler gibi olmamaķ gerek. (5) Ya‘nī kaçan ki sultān ehl-i nazār ve uyanuķ ola ve ‘āķıbetinüĝ (6) fikrine meşĝül ola ve muķarrebleri daĝı bu şıfatıla mevşüf (7) olalar memleketüĝ aĝvāli müntazim olup ehl-i vilāyetüĝ (8) umūrında istikāmet ħāşıl olur” (311a-311b).

12.5.21. Tilki

Kurnazlığı ile tanınan tilki, eserde benzetme unsuru olarak kullanılır. Müellife göre kadınlar yedi sınıfa ayrılır. Bunlardan biri de tilki tabiatındaki kadınlardır. Tilki

sıfatındaki kadınlar, eşlerini evlerinden kendi arzularıyla uzaklaştırıp sonra da onları ilgisizlikle suçlar:

Ve ammā şol h̄'avātinden (17) ki 'ādeti dīlkü 'ādetidür. Ol h̄'ātündür ki (1) erini evinden süre. Ve kaçan kim görür ki eri (2) yimek yir kendüyi uyur göstere. Dürlü (3) dürlü 'illet izhâr ide. Kaçan eri evine gelür. (4) Anuñıla huşûmete başlar ve eydür ki: “Beni (5) haste ve perişân yalnız qoduñ kanda gitdüñ?” (6) Ve bu nev' bahâneler getürür (381b-382a).

12.5.22. Yılan

Yılan eserde korkutucu ve öldürücü bir hayvan olması yönüyle zikredilir. Kabirde Münker ile Nekîr'in sorularına cevap veremeyenlerin kabirleri akrep ve yılanla dolacaktır:

Pes eger cevâb virdiyse “fe-bihâ” kabri (17) cennet ravzalarından bir ravza olur. Ve eger cevâba (1) kâdir olmayup 'acemîlenürse melekler anı ta'zîb idüp (2) kabri 'aşrebile ilan toluş “hufretün min-huferi'n-nîrân” (3) olup haşre degin 'azâb ve neşre degin 'iķâb (4) çeker (52a).

Keyûmers'in torunu Sâ'il'in soyundan çok hükümdar geleceğini anlayan cinler onu öldürmek için yatağına yılan bırakır:

“Çün dîvler bildiler (6) ki Sâ'il'ün neslinden çok selâfın vücûda (7) gelse gerek. Vardılar ve bir ilanı dutdılar. Ve Sâ'il'ün (8) yatduğı eve bıraktılar. Ol aķ hurûs çün ilanı (9) gördi fi'l-hâl ötdi. Sâ'il'ün anası yatur idi. (10) Nâ-gâh hurûsun âvâzı kulağına irdi. Uykusından (11) şıçrayup kalbine bir kôrku girdi. Çırâğ yakdurup (12) oğlınun üzerine gelüp görse ki oğlınun başı ucında (13) bir ilan yatur. Ânide anı öldürdiler (151b).

Dahhâk'a Dahhâk-ı Mârân denmesinin sebebiyle ilgili iki rivayet aktarılır. Bu rivayetlerden birinde Dahhâk'ın omuzlarının üstünde gövdesinden biten iki yılan bulunduğudur. İkinci rivayette ise, omuzlarının üzerinde yılan biçiminde iki parça et olduğu belirtilir:

Ve Daħħāk'a Daħħāk-ı Mārân didüklerine sebep budur ki (4) iki omuzı üstinde iki ilan varıdı ki gövdesinden bitmiş (5) idi. Ve bunuñ türrehâtı ba'zı tevārîh kitâblarında mezkûrdur. (6) Şihhati olmaduğı eclden anuñ irâdına mültefit olmadum. (7) Kavl-i şahîh budur ki omuzında iki pâre lahm-ı zâ'id idi (8) ki ilan şeklinde idi. Ammâ hayâtı yoğıdı (158a).

Bir hikâyede hac kafilesinden ayrılıp yolunu kaybeden bir yolcu yaşlı bir kadının evine sığınır. Kadın, yolcunun aç olduğunu öğrenince ona yılan avlayıp pişirerek ikram eder. Bu hâle şaşırın yolcu kadına neden yılanla beslendiklerini sorunca kadın, adil bir padişahla yönetildiklerini bu nedenle yediklerinin onlara lezzetli geldiğini belirtir. Dünyada, İslam'dan sonra en büyük nimetin huzurla adil bir padişahın himayesinde yaşamak olduğunu kaydeder:

‘Acūze didi ki: “Hāl (6) bu minvāl üzre olıcağ. Pes sizüñ nefâ’is ve zībâ (7) ta‘âmlarıñuz ve şol mühennâ ve muşaffâ şularıñuz cevri ü zulm-i (8) sulţân sebebiyle semm-i helâhil ve zehr-i kıtıldür. Ve bizüm ta‘âm (9) ve şarâbumuz emn ü emânile. İlanumuz bize biryân tuzlu bıñarumuz (10) çeşme-i hayvândur. Bu sözi işitmedüñ mi kim İslâm ni‘metinden (11) şonra ecell-i ni‘am u ihsân şıñhat-ı beden (12) ve emn ü emândur. Ve emn ü emân ve fażl u ihsân hemân ‘adl-i sulţândur” (291b).

Arapça bir meselde yılanı başkasının eliyle tutmanın kendi eliyle tutmaktan yeğ olduğu kaydedilir:

Ya‘nî ilanı âñir kimesnenüñ eliyle tutmak yegdür ki (14) sen elüñile tutasın (325b).

Yedi sınıf kadından bir sınıfı yılanlara benzeyen kadınlardır. Yılan sıfatındaki kadınlara, dışarıdan iyi huylu olsa da içleri kötüdür. Erleri için hayır dilemezler:

Ve ammâ şol sınıf h‘avâtinden (14) ki şıfatı ilan şıfatıdır. Ol h‘âtündür (15) ki eriyle sözi ve kelecisi mülâyim ola. Ammâ içi (16) nâ-pâk ola. Ve erine şer dileyüp hayr şatmağa. (17) Şuncılayın h‘âtün yılanı benzer kim “leyyin lemsuhâ (1) kıtil semmuhâ”⁹² (380b-381a).

12.6. Bitkiler

Eserde felsefenin kollarından olan tabiiyyât ilminin yedi konusundan biri de bitki ilmidir. Müellifin “ilm-i nebât” olarak adlandırdığı bu ilim; bitki çeşitlerini, görünüşünü şeklini, tadını, kokusunu, niteliklerini, faydalarını ve zararlarını bilmeyi gerektirir:

Altıncı ‘ilm-i nebâtdür. (6) Ya‘nî otlarıñ envâ‘ını ve hey’etini ve eşkâlini ve tu‘ümünü (7) ve revâyiñini ve havâşşını ve menâfi‘ ve meżarrını bilmekdür (192a).

12.6.1. İspend (Üzerlik)

İskender; kendisine top, çevgân ve susam gönderen Dârâ’ya bir ölçek ispend gönderir. İspend göndermesinin sebebini, Dârâ’nın üzerine sayısız asker göndereceği, bu askerlerin ecel gibi acı olacağı ve Dârâ’ya fayda sağlamayacağı biçiminde açıklar:

Ya‘nî ben (7) dağı bir ‘asker üzerüñe iletürem ki bu üzerlik gibi (8) hisâbsız ve acı ola. Ve saña ve leşkerüñe hiç fâ’idesi (9) olmaya. Belki ecel gibi telh ola (178b).

12.6.2. Simsim (Susam)

Dârâ kendisinden istediği haracı göndermeyen İskender’e bir çevgân, bir top ve bir ölçek susam gönderir. Top ve çevgân, çocuk gibi gördüğü İskender’in oyun oynaması içindir. Dara susam göndermesinin sebebini, İskender’in üzerine susam taneleri gibi çok asker gönderebileceği şeklinde ifade eder:

⁹² Dokunması yumuşaktır, zehri öldürücüdür.

Oğlancuklar gibi gūy u çevgān oyna. Ve hārācı (11) göndür. Yoksa bu simsim dānesi gibi hādsiz leşker göndürürem. (12) Ve memleketüñi hārāb u yebāb iderem” (178a).

İskender, Dârâ’ya cevabında susamın kendisinin yağının ve kabuğunun çok faydalı olduğunu; susamın latif bir nesne olduğunu belirtir. Dârâ’dan kendisine gelecek susam gibi askerlerin de kendisine fayda sağlayacağını söyler:

Ve göndürdüğün susam bir laţif nesnedür. Eger dānesi (2) ve eger yağı ve eger kabuğı hep ‘ayn-ı fā’idedür. (3) Ma‘nāsı budur ki eger sen bu susam gibi bî-şumār leşker (4) göndürürsin ben anlaruñ ālāt u esbāb u silāhlarından (5) fā’idemend olsam gerek” (178b).

12.7. Ağaçlar

Eserde ağaçlar; gölge vermesi, şekli ve yapı malzemesi olarak kullanılması yönüyle zikredilir. Beytümukaddes’e giden Hz. Üzeyr orada bir ağacın gölgesinde dinlenir:

Rāvī eydür ki: “Kuşlık (14) vakti idi. Ve gün issi idi. İrmiyā bir ağacın gölgesinde (15) bir miqdār zamān oturdu (167a).

Ahmed b. Tolun, İskenderiyye’deki minarenin üstüne ağaçtan bir kubbe yaptırdı:

Ve Ahmed bin Tolun (3) ol menārenüñ üstinde ağacdan bir kubbe yapdurmıştı. (4) Şonra münhedim olup Melik-i Kāmil zamānında (5) yerine bir mescid binā olındı (185b).

İskender-i Yunanî zamanında; Mısır’da bulunan kâhinlerden biri demirden diğeri bakırdan iki ağaç yapar. Demirden yapılan ağaç zalimi mazlumdan ayırmak; bakırdan yapılan ağaç ise vahşi hayvanları avlamak için kullanılır (186b-187a).

Rûm Meliki, Fars ülkesini harap ederken bu bölgenin ağaçlarını da keser. Şâbûr, Rûm Padişahı’na galip gelince askerlerine kesilen ağaçların yeniden yerine dikilmesini emreder. Irak’ta o döneme kadar zeytin ağacı yoktur. İlk defa Şâbûr’un askerleri Irak’a zeytin ağacı diker:

Ve leşkerine emr idüp buyurdu ki: (14) “Ne kadar hārāblık ki Fars ve Ahvāz ve Cend vilāyetlerinde (15) itmişsiz yine eyleñ. Ve her yemiş ağacı ki kesmişsiz (16) yine yerine diküñ.” didükde Rûm leşkeri kabûl itdiler ve (17) mezkûr olan memālikte ma‘mûr idüp bî-nihāyet yemiş (1) ağaçları dikediler. Ve zeytûn ağacı ‘Irāk’da yoğıdı. Anlar (2) dikdi. Pes ol dikedükleri ağaçları tîmār idüp (3) pür-bār olıncaya degin hizmet itdiler (234b-235a).

Müellif, İbrâhim suresinin “Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.” ayetinde bahsedilen ağacın müfessirler tarafından hurma ağacı olarak yorumlandığını ifade eder. *Esrâr-ı Tenzil*’de ayetteki ağacın hurma ağacına benzetilmesinin sebepleri aktarılır. Hurma ağacı

her memlekette yetişmeyen bir ağaçtır. Uzun boylu bir ağaçtır. Yılda iki kere meyve verir. Hurmanın içinde faydasız bir çekirdek vardır ancak bu hurmanın kıymetine zarar vermez:

Evvəlki oldur ki nitekim hürmā (13) ağacı her memleketde bitmez. Şuncılayın kelime-i tevḥīd her (14) dil üzre cārī olmaz. İkinci veche oldur ki (15) nitekim şecere-i naḥle aṭvel eṣcārdur. Ke-zālik kelime-i (16) tevḥīd ‘ale’l-kelimāt ve’l-ezkārdur. Üçüncü budur ki (17) hürmā ağacı yılda iki kerre bārver olur. Şuncılayın (1) şecere-i imān daḥı bir kerre dünyāda pūr-bār ve bir kerre (2) āḥiretde zū-eşmār olur. Şecere-i imānuḡ şemere-i dünyevīsi (3) ehliyyet şehādet ve vilāyet ve imāmetdür. Ve mīve-i uḡrevīsi (4) cennet-i bākīye ve nī’ met-i dā’imedür. “Allāhümme’r-zuknā ḥalāvete’l-imān.” (5) Dördüncü veche oldur ki hürmā ağacınuḡ (6) yimişi içinde egerçi ki bir fā’idesiz çekirdek vardır. (7) Ammā hürmānuḡ kıymetine naḡş getirmez. Ke-zālik (8) kelime-i tevḥīdile her ne kadar ki me’ āşī olursa (9) zarar virmez (8b-9a).

Eserde bahsedilen ağaçlardan biri de kādī ağacıdır. Hint Padişahı’nın Nûşîrevân’a gönderdiği mektup kādī ağacının yaprağına yazılmıştır. Müellif, kādī ağacının özelliklerini tarif eder. Bu ağaç Çin’de ve Hindistan’da çok yetişen bir ağaçtır. Uzun bir ağaçtır. Müellif, kādīnin hurmadan daha uzun olduğunu belirtir. Ağacın yaprağı hurma ağacının yaprağına benzese de ondan daha geniş ve enlidir. Kādī ağacının kokusu çok güzel ve kalıcıdır. Bu ağaç cüzzam ve cüderī hastalıklarının tedavisinde de kullanılır. Çin ve Hint padişahları mektuplarını bu ağacın yaprağına yazar:

Ve göndürdüğü mektüb kādī (5) ağacınuḡ yaprağında altunla yazılmıştı. Ve kādī (6) Hind’de ve Çin’de çok olur. Hürmā ağacına beḡzer ammā (7) boyı andan uzundur. Ve yaprağı hürmā yaprağına beḡzer. Ammā (8) andan inlü ve büyükdür. Ve beḡzi gāyetile ‘acībdür. Ve ḡokusu (9) şol mertebede laṭīfdür ki eger bir ḡaftān anuḡ ḡokusını (10) ala eski olunca ol ḡoku andan gitmez. Tıbb kitāblarında (11) mezkūrdur ki kādī ağacı cüzzāmı def’ ider. Ve anuḡ (12) şarābı ḡaşbeye ve cüderīye nāfi’dür. Bir mertebede ki (13) eger cüderī çıkaran kimse anuḡ şarābını iḡe (14) ve çıkan cüderī ṡokuz ‘aded ola içdükden şonra on (15) ‘aded çıkarmaz. Ve daḡı ḡavāşşı ḡokdudur. Ve selāḡin-i Hind (16) ve Çin mektūblarını anuḡ yaprağında yazarlar (252b).

12.8. Çiçekler

Eserde çiçekler, etrafı süslemeleri ve güzelleştirmeleri dolayısıyla zikredilir. Nûşîrevân bir bahar günü gezintiye çıktığında etrafın ağaçlar, çiçekler ve meyvelerle kaplı olduğunu görür. Memleketinin hālinden memnuniyet duyarak atından iner ve Allah’a şükür için secde eder:

(10) Nûşîrevân-ı ‘Ādil [H 203b] bahār günlerinden bir gün seyrān (11) içün ata binüp gördi kim eṣcār ezḡār u eşmārıla (12) bārdār ve arāzī zirā’ atile mu’ cib-i zurrā’ ve muḡiz-i (13) küffārdur. Ve kürümde olan ‘anākīd-i ‘ineb (14) ve naḡilde olan ‘arāḡin-i pūr-ruṡab encüm ü kevkeb (15) gibi zātü’l-envārdur. Atından inüp Haḡ Te’ ālā’ya (16) şükürler idüp

türāb ādāb üzerine “Ḥarre rākī‘an ve enāb.”⁹³ (17) olup secde-i şükrede bāde-nūş gibi sekrde (1) ‘acַz ü inkisār āşkār ve izhār eyledi (299a-299b).

Zev b. Tahmāsp Efrāsiyāb’ın harap ettiği yerleri onararak güzelleştirmeye çalışır.

Yeni yaptırdığı şehirlere dağlardan güzel kokulu ve renkli otlar ve çiçekler getirtip diker:

Ve üç şehir dağı Bağdād’a (8) binā itdi. Birine el-‘ Alā ve birine es-Suṭā ve birine eş-Şuḡrā (9) dirler. Ve emr eyledi ki tağlardan güzel koḡulu reng-ā-renk (10) giyāhlar ve çiçekler getürdiler. Ve büstānlarda (11) dikdiler (161b).

Eserde İskender-i Yunanî’nin konuştuğu melik; dünyada bulunan malı mülkü dikene kendilerini ise güle benzetir:

İskender (17) bu haberi işidicek tırdı ve ol begüñ hizmetine (1) geldi ve didi ki: “Nedür ḡālīñüz ve kārīñuz ki yoḡlıḡdur (2) sizüñ vārīñuz dünyānuñ nāz u ni‘amından sizde nesne (3) görmezem. Ve zeheb ü fiḡḡadan sizde nesne bulmazam.” (4) Melik cevāb virdi ki: “Dünyānuñ ni‘amından kimse (5) toymadıḡı eclden biz aḡa mültefit degülüz. Dünyā ser-tā-ser (6) dikendür dikeni nidelüm biz gülevüz” (142a-142b).

⁹³ “Dāvūd dedi ki: ‘Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoḡu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır.’ Dāvūd bizim kendisini imtihan ettiḡimizi anladı. Derken Rabbinden baḡışlama diledi, eğilerek **secdeye kapandı ve Allah’a yöneldi**” (Sād, 38/24).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİN

1. Tenkitli Metnin Hazırlanmasında İzlenen Yöntem

1. Kütüphane ve katalog taramaları sonucunda ‘Alâî b. Muhibbî’nin *Netîcetü’s-Sülûk fi-Nasîhati’l-Mülûk* adlı eserinin 9 nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalar; istinsah tarihi, ferağ kaydı, metnin eksiksiz olup olmaması ölçütleri bakımından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda müellif nüshası kabul edilen İstanbul Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 1011 numarada kayıtlı nüsha çeviri yazılı metne esas alınmıştır. Metnin kurulmasında, tamamı ‘Alâî’ye ait olan diğer dört nüshadan istinsah tarihi en eski nüsha olan Hüsrev Paşa 313 ve Lala İsmail 245 numaralı nüshalar kullanılmıştır. Aynı kaynaktan istinsah edildiği tahmin edilen bu iki nüshada eksik sayfalar bulunmaktadır. Metnin kurulmasında ikisinin de kullanılmasının sebebi nüshaların birbirini tamamlar nitelikte olmasıdır. Çeviri yazılı metinde kullanılan diğer nüshalar Pertevniyal 1011 nüshasının 258b sayfasına kadar ‘Alâî’nin metnine sadık kalan Almanya 1720 ve Nuruosmaniye 2256 numaralı nüshalardır. Bu nüshalar metin neşrinde ‘Alâî’ye ait olan kısma kadar yer alır. Almanya 1720 nüshası istinsah tarihi bilinmese de başlıklar ve şekiller yönüyle tam olması sebebiyle diğer iki nüshaya tercih edilmiştir. Nuruosmaniye 2256 nüshası ise aynı kaynaktan istinsah edildiği tahmin edilen Almanya 1752 nüshasından eski tarihli olması ve Almanya 1752 nüshasının eksik olması sebebiyle metne dahil edilmiştir.

2. Pertevniyal 1011 nüshası, müellif nüshasına en yakın nüsha olması sebebiyle metne esas alınmıştır. Nüshanın harekeli oluşu, metinde bulunan sah kayıtları ve müellife ait açıklamaları içeren derkenarlar metnin eksiksiz biçimde çeviri yazıya aktarılmasına katkı sağlamıştır.

3. Hüsrev Paşa 313 nüshası, müellif nüshasından 15 varak (Pertevniyal 1011 198a-213b) eksiktir. Lala İsmail 245 nüshası ise müellif nüshasından 18 varak (Pertevniyal 1011 225a-243b) eksiktir. Bu iki nüshanın eksikleri birbirinden tamamlanmıştır.

4. Almanya 1720 ve Nuruosmaniye 2256 nüshaları hem metnin kurulmasında faydalanmak hem de metnin ikinci mütercimi hakkında bir işaret aramak üzere metnin kurulmasına dahil edilmiştir. Ancak ikinci mütercimin kimliğini belirttiği yere kadar

nüshalarda kelime ve cümle düzeyinde nüsha farklılıkları dışında herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

5. Nüshalar, kütüphane ve koleksiyon adının baş harfi kullanılarak kısaltılmış ve aynı koleksiyon ve ülke adına sahip başka nüshalar olması dolayısıyla numaralandırılmıştır. Pertevniyal 1011 nüshası P1, Hüsrev Paşa 313 nüshası H, Lala İsmail 245 nüshası L, Almanya 1720 nüshası A1, Nuruosmaniye 2256 nüshası N şeklinde kısaltılmıştır.

6. Çeviri yazılı metinde tüm nüshaların sayfa numaralarına yer verilmiştir. Sayfa numaraları kalın şekilde, köşeli parantez içerisinde nüshayı belirten kısaltma ile birlikte **[A1 1a]** **[H 1b]** şeklinde alfabetik sırayla verilmiştir.

7. Pertevniyal 1011 nüshasının müellif nüshasına en yakın nüsha olması ve tam olması sebebiyle metin bu nüsha ile kurulmuş, diğer nüshalarda bulunan farklılıklar, eksiklikler ve fazlalıklar dipnotta (-) ve (+) işaretleri ile gösterilmiştir.

8. Nüsha farklılıkları gösterilirken metindeki kelime, kelime grupları ve cümleler dipnotta yazılmış bunlardan sonra iki nokta konulmuş farklılık varsa karşılık olan kelime yazılıp yanına nüshayı belirten harf eklenmiştir. Kelimenin birden fazla nüshada farklı şekilde yazıldığı durumda nüshalar alfabetik olarak sıralanmış, nüshalar arasına noktalı virgül işareti konmuştur.

Örn: iderüz: idevüz A1; olınur H, L.

9. Nüshalarda bulunan kelime ve kelime grubu düzeyindeki eksiklikler, eksiklik bulunan nüsha harfinin önüne (-) işareti konularak gösterilmiştir. Birden fazla nüshada eksiklik varsa (-) işareti yalnızca ilk nüshanın başına konulmuş, sonraki nüshalar işaretsiz yazılmıştır.

Örn: ki: -A1, H, L.

10. Nüshalarda bulunan fazla kelimeler, dipnotta hangi kelimedenden sonra geliyorsa o kelime yazıldıktan sonra (+) işareti ile gösterilmiştir.

11. Metinde unutulup derkenar olarak yazılan açıklamalar müstensih'in işaret ettiği şekilde metnin içerisine alınmıştır.

12. Metinde açıklama olarak bulunan derkenarlar, hangi kelimeye ait olduğu tespit edildiyse o kelimenin dipnotu şeklinde yazılmış, kelime tespit edilemediyse sayfanın son kelimesinin dipnotu olarak "Derkenar" başlığıyla verilmiştir. Müstensih, derkenarları kelime anlamı vermek ve anlattığı konuyu açıklamak üzere Arapça, Farsça ve Türkçe

olarak yazmıştır. Arapça ve Farsça derkenarların çevirisi dipnotta parantez içinde verilmiştir.

13. Metne esas alınan Pertevniyal 1011 nüshasında kırmızı ve mavi renkli mürekkeple yazılan kısımlar, çeviri yazılı metinde kalın harflerle yazılmıştır.

14. Metnin çeviri yazı işaretleri Times Turkish Transcription yazı fontuyla gösterilmiştir.

15. Metinde, anlam karışıklığını gidermek amacıyla nokta, iki nokta, tırnak işareti, tek tırnak, ünlem, soru işareti ve kesme işareti gibi noktalama işaretleri kullanılmıştır.

16. Özel adlar, günümüz imlasına uygun şekilde ilk harfleri büyük yazılmış ve bu adlara getirilen ekler kesme işareti ile ayrılmıştır.

17. Metinde bulunan eser adları *italik* biçimde yazılmıştır.

18. Metinde bulunan ayetler *italik* biçimde tırnak içerisinde yazılmıştır. Müellifin renkli mürekkeple yazdığı ayetler metinde hem *italik* hem de kalın biçimde yazılmıştır. Ayetlerin Türkçe karşılıkları dipnotta verilmiştir. Ayetlerin Türkçe karşılıkları verilirken Diyanet İşleri Başkanlığının çevrimiçi mealinden faydalanılmıştır. Ayetin anlamı verildikten sonra parantez içerisinde surenin adı, sure numarası ve ayet numarası “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ, 21/107) örneğindeki şekliyle gösterilmiştir. Kısmi iktibas yapılan ayetlerin anlamı verilirken ayetin tamamı yazılmış, iktibas yapılan kısım dipnotta kalın şekilde belirtilmiştir.

19. Metinde bulunan hadisler, tırnak içerisinde yazılmış ve dipnotta Türkçe karşılıkları verilmiştir. Hadislerin Türkçe karşılıkları için İbrahim Canan’ın hazırladığı *Kütüb-i Sitte*, Abdülaziz Bekkine’nin tercüme ettiği *Râmûzü’l-Ehâdis, Nasihatü’l-Mülûk*’un Türkçe tercümelerinden olan Hüseyin Okur’un *Yöneticilere Altın Öğütler*, Mehmet Yılmaz tarafından hazırlanan *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler* adlı eserlerden ve <https://www.hadisarabul.com/>, <https://www.hadiskitaplari.com/>, <https://sorularlailslamiyet.com>, <http://www.zeynebiye.com/>, <https://www.islamdahayat.com/islamdahayat.php>, <http://sultanveled.semazen.net/?p=276> gibi arama motorlarından faydalanılmıştır. Hadis-i şerifin Türkçesi verilirken metne sadık kalınmış, hadisin alındığı kaynağın adı ve hadisin numarası “İbnu Amr İbni’l-As (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Benî İsrâil üzerine gelen şeyler, aynıyla ümmetimin üzerine de gelecektir. Öyle ki onlardan aleni olarak annesine gelen olmuşsa, ümmetinden de bu çirkin işi mutlaka yapan olacaktır. Nitekim benî İsrâil yetmiş iki millete (dine, fırkaya) bölünmüştü. Benim

ümmetim de yetmiş üç millete bölünecektir. Bunlardan bir tanesi hariç hepsi ateştedir.’ ‘Bu fırka hangisidir?’ diye soruldu. ‘Benim ve ashabımın üzerinde olduğu şeyden ayrılmayanlardır!’ buyurdular.” [Tirmizî, İman 18, (2643).]” örneğindeki şekliyle gösterilmiştir.

20. Kaynağı bulunamayan hadislerin yalnızca tercümesi verilmiş, bu durum dipnotta belirtilmiştir.

21. Eser, XVI. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alındığı için metinde aynı eklerin hem yuvarlak hem de düz şekilleri kullanılmıştır. Günümüz Türkçesine aktarım yapılırken birliği sağlamak amacıyla müellifin çoğunlukla tercih ettiği Eski Anadolu Türkçesi dil ve imla kuralları uygulanmıştır. Yalnızca “-sız/-siz” eki metinde hep düz ünlüyle yazıldığı için bu ek “-sız/-siz” şeklinde yazılmıştır.

22. Metinde imla konusunda farklılıklar bulunan kelimelerin daha çok tercih edilen şekilleri yazılmıştır (fil-pîl, pınar-bınar vb.).

23. Çeviri yazılı metindeki dipnotta yapılan açıklamaların sonuna “çevirenin notu” anlamında (ç.n.) kısaltması eklenmiştir.

24. Farsça “vâv-ı madûle” harfi “ḥātūn” kelimesindeki şekliyle gösterilmiştir.

25. Çalışmada, hemzeli ve “y”li şekilleri olan kelimelerin hemzeli şekilleri tercih edilmiştir (dâ’imā, ḥakā’ik gibi).

26. Metinde bulunan Arapça ve Farsça ifade ve cümlelerin Türkçe karşılığı dipnotta verilmiştir. Müellifin Türkçe karşılığını verdiği Arapça ve Farsça ifadeler için açıklama yapılmamıştır.

27. Metinde sıkça tekrarlanan “‘aleyhi’s-selām, raḍıya’llāhu ‘anh, ve’l-‘iyāzu bi’llāh, va’llāhu ‘alem, ve’l-‘ilmu ‘inda’llāh, şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem” gibi ifadelerin Türkçe karşılıkları sadece metinde ilk geçtikleri yerlerde verilmiştir.

28. Metinde okunamayan kelimeler “[...]” işareti ile gösterilmiştir.

29. Vezinle ilgili hususlar dipnotta belirtilmiştir.

30. Arapça, Farsça ön ve son eklerle, birleşik isim ve sıfatların yazımında Prof. Dr. İsmail Ünver’in makalesi esas alınmıştır (Ünver, 2008).

2. Çeviri Yazı İşaretleri

ا (i)	a, ā		
ا (i)	a, e, ı, i, u, ü	ض	đ, ž
ب	b, p	ط	ţ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	‘
ث	ṣ	غ	g̣
ج	c	ف	f
چ	ç	ق	ḳ
ح	ħ	ك	k, g, (ŋ)
خ	ħ	ك	ŋ
د	d	ل	l
ذ	ẓ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, o, ö, u, ü, ū, ˇ
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ى	y, ı, i, ī
		ء	’

3. Çeviri Yazılı Tenkitli Metin

[P1 1a] Kitābü Netīceti's-Sülūk fi-Tercemeti Naşīhati'l-Mülūk Te'lifü'l-Faķirü'z-Za'if
‘Alāi Bin Muhibbī eş-Şerīf⁹⁴

[A1 1b] [H 1b] [L 1b] [N 1b] [P1 1b] (1) Hāmd-i bī-nihāyet ve medḥ-i bī-gāyet şol ḥāliķ-ı ber-kemāl ve kādīr-i (2) lem-yezel ve lā-yezāle lāyıkdur ki nev‘ -i benī Ādem’i ḥilye-i ‘ilm ve zīver-i (3) ḥilmile ārāste vü pirāste kılup kerāmet ve iştifā (4) nūryla ehl-i vidādī menhecü’r-reşāda irşād idüp muvaḥḥidlerün (5) ḳulübını reyb ü ‘ināddan⁹⁵ mücellā ve i’ tikkādāt-ı şaḥīha ile muḥallā (6) eyleyüp ‘ibād-ı muḥlişinün kü’üs-ı fūhūmlarını ḡarā’ib-i (7) ‘ulūmuḡ kevşerinden memlū idüp ol rāḥ-ı rūḥ-āşār-ı (8) revḥ-i ezhārıla ceḥlün kederini giderüp mażhar-ı (9) kemāl ve āyīne-i cemāl olmaḡa lāyık ve sā’ir ebñā-yı cins (10) üzre fā’iķ olup hezār destān-ı ḥāmd ü şenā ol ni‘am-ı (11) cesīme ve elṭāf-ı ‘amīme muķābelesinde anlardan şādır ve (12) mün‘im-i ḥaķīķinün ālā vü na‘māsına şāhid ü nāzır oldılar. “Te‘ālā (13) şānuhu ve celle fi’l-vücūdi sultānuhu ve burhānuhu.”⁹⁶ **Nazm:**

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

(14) Sipās u şükr ü minnet evvel āḥir
Aḡa k’oldur ḳamu pinhān u zāḥir

[P1 2a] (1) Ḳamunuḡ evveli illā öñi yok
Dü kevnün āḥiri līkin⁹⁷ şoñı yok

(2) Ve şalavāt-ı şalavāt-ı⁹⁸ tāmmat. Ve teslīmāt-ı kāfiyāt u āfiyāt. (3) Seyyid-i kā’ināt ve ḥulāşa-i mevcūdāt. Muḳaddime-i “*Küntü* (4) *nebiyyen ve Ādem beyne’l-māi ve’t-tīn*”⁹⁹ mükerrem-i “*Vemā erselnāke illā* (5) *raḥmeten lil-‘ālemīn*.”¹⁰⁰ Şadrü’l-cerīde-i miḥterī (6) beytü’l-ķaşīde-i peyḡamberī mu‘azzam-ı müctebā mü’eyyed-i muḳtedā (7) Ebu’l-Ḳāşım Muḡammed Muştafā’nuḡ rūḥ-ı pür-fütūḡına vāşıl (8) ve āl ü aşḡabınuḡ ervāhına mütevāşıl ola. **Nazm**¹⁰¹ **fi’n-na‘t**.¹⁰²

(9) Muḡammed k’āferīneş hest ḡākeş
Zimā şad āferīn ber-cān-ı pākeş

(10) Diḡer ber-āl ü ber-aşḡāb-ı ān-şāḥ
Firāvān dem-be-dem rıḡvāni’llāḥ

(11) Ebū Bekr u ‘Ömer ‘Oşmān u Ḥaydar
Ki der-dīn-i nebī hestend reh-ber

⁹⁴ Kitābü Netīceti’s-Sülūk fi-Tercemeti Naşīhati'l-Mülūk Te'lifü'l-Faķirü'z-Za'if ‘Alāi bin Muhibbī eş-Şerīf: -A1, H, L, N.

⁹⁵ ‘ināddan: +müberra +ve H, L.

⁹⁶ Şanı yüce ve varlıktaki otoritesi ile delili büyük olan.

⁹⁷ līkin: illā H, L.

⁹⁸ şalavāt-ı: şalāt-ı H, L.

⁹⁹ “Ādem su ile toprak arasında iken ben nebi idim.” Halk arasında bu şekilde yaygınlaşan hadis-i şerifin aslı “Ben yaratılıştta peyḡamberlerin ilki, gönderilişte ise sonuncusuyum” (Müslim, Kader 16) (Canan, 2001: 12, 403).

¹⁰⁰ “(Ey Muhammed!) Seni ancak ālemlere rahmet olarak gönderdik” (Enbiyā, 21/107).

¹⁰¹ Nazm: Beyt A1, N.

¹⁰² fi’n-na‘t: na‘t fi L; -N.

(12) İlahî yâd ez-mâ-rûh-şân [L 2a] şâd
Bi-haqq-ı Muştafâ sulţân-ı efrâd¹⁰³

[A1 2a] (13) **Ammâ ba‘ d** zamîr-i münîr-i hürşîd-i tenvîre ki fi’l-haqqîka (14) cām-ı cihân-nümâ-yı mülk ve mir’ât-ı cemâl-i melekûtdur. (15) Maḥfî olmaya ki maḥşûd-ı küllî cinn ü insün ḥalkından (16) ‘ilm ü ma‘rifet ve tã‘at ü ‘ibâdetdür. Niteki¹⁰⁴ Ḥaḥ¹⁰⁵ celle ve ‘alâ (17) buyurur: “**Ve mâ ḥalaḥtu’l cinne ve’l-inse illâ liya‘budün.**”¹⁰⁶ [P1 2b] (1) Ya‘nî ben ki Ḥudâvendem yaratmadum cinnîleri ve âdemîleri (2) illâ şundan ötürü ki baḥa ‘ibâdet ideler ve ğayrumuḥ¹⁰⁷ (3) ‘ibâdetinden i‘râz eyleyeler. Ve İbn-i ‘Abbâs Ḥazretleri (4) “*liya‘budün*”¹⁰⁸ tefsîrinde [H 2b] “*İy liya‘rifün!*”¹⁰⁹ buyurmışlar. Pes bu (5) tefsîr üzere ma‘rifetu’llâh ‘ibâdetden muḥaddemdür. Ve maḥşûd-ı (6) aṣlî vâḳî‘ olur. Ve ‘ibâdetden murâd Allâh Te‘âlâ’nun evâmîrini¹¹⁰ tûṭup¹¹¹ ve (9) nevâhîsinden ictinâb idüp¹¹² ve enbiyâ vü rusul vâsıtasıyla (8) irsâl itdüĝi nesnelere mutâba‘atdur.¹¹³ Ve ol iki kısım üzredür.¹¹⁴ (9) **Bir kısmı** ḳalbe ve bâṭına müte‘allîkdür. Ve¹¹⁵ pes ol i‘tikâd (10) ve imânun bâṭınıdır. Ve bu âyet-i kerîme bu kısmun mübeyyeni ve (11) mu‘ayyenidür ki Ḥaḥ celle ve ‘alâ buyurur: “**Yâ eyyuhe’llezine âmenü âminü (12) bi’llâhi ve resûlihî ve’l-kitâbi’llezî nezzele ‘alâ-resûlihî ve’l-kitâbi’llezî (13) enzele min-ḳablu vemen yekfür bi’llâhi ve melâiketihî ve kutubihî (14) ve rusulihî ve’l yevmi’l-âḫiri fe-ḳad ḳalle ḳalâlen ba‘îdâ.**”¹¹⁶ Ya‘nî “İy (15) mü’minler! Allâh Te‘âlâ’nun vücûdına imân getürün. Ve ol imânda (16) şâbit-ḳadem olun. Ve daḫı peyĝamberlerine imân getürün. Ve Muḥammed (17) Ḥazretleri’ne göndürdüĝi kitâba ki *Ḳur’ân-ı ‘Azîm* ve *Furḳân-ı Kerîm*’dür. [P1 3a] (1) İmân getürün. Ve sâ’ir nebîlere göndürülen kitâblara (2) imân getürün. Ve her kimesne ki Ḥaḥ Te‘âlâ Ḥazreti’ne kâfir (3) olur ve melâ’ikenün vücûdını¹¹⁷ inkâr ider. Ve kitâblarun ḥaḳîkatini (4) inkâr ider. Ve peyĝamberleri¹¹⁸ taṣḳit itmez. Ve ḥaşr u neşr-i cismânîyi (5) inkâr ider. Pes taḥḳîk budur ki ğâyetile gümrâh ve rû-siyâhdur.¹¹⁹ (6) Ḥaḥ Te‘âlâ¹²⁰ Ḥazreti’nün¹²¹ dergâhından ba‘îd ve merdûd u peliddür.” (7) “Ve’l-iyâzu

¹⁰³ Topraktan yaratılan Muhammed, yüzlerce mahluktan daha paktır. Artık o şahlar şahımın ashabı, dostları; hamd olsun ki anbean çoğalıyor. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Haydar nebinin dinine rehberlik edenlerdir. Ya Rabbi! Bu zatların ruhlarını âlemlerin sultanı Mustafa hakkı için bizden şâd eyle.

¹⁰⁴ Niteki: Nitekim H, L, N.

¹⁰⁵ Ḥaḥ: +Te‘âlâ A1.

¹⁰⁶ “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” (Zâriyât, 51/56).

¹⁰⁷ ğayrumuḥ: ğayrun H, L.

¹⁰⁸ “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” (Zâriyât, 51/56).

¹⁰⁹ “Tanısınlar, bilsinler diye.”

¹¹⁰ evâmîrini: emrini A1, N.

¹¹¹ tûṭup: dutup H, L.

¹¹² ictinâb idüp: - A1, N.

¹¹³ mutâba‘atdur: mutâbi‘atdur H, L.

¹¹⁴ üzredür: +Ve A1.

¹¹⁵ Ve: -H, L.

¹¹⁶ “Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur” (Nisâ, 4/136).

¹¹⁷ vücûdını: vücûdına A1.

¹¹⁸ peyĝamberleri: peyĝamberlerini H, L.

¹¹⁹ siyâhdur: +Ve A1, H, L.

¹²⁰ Te‘âlâ: Te‘âlâ’nun H, L.

¹²¹ Ḥazreti’nün: -H, L.

bi'llāh.”¹²² Ve bu kısım sıh̄hate ve sukma ve istiḳāmet ve inḫirāfa (8) ḳābildür. Ve bu kısmda ümmet-i Muḫammed arasında tefriḳa vāḳi' olup (9) yitmiş üç fırḳa üzre [L 2b] olmuşlar. Ve yitmiş üç fırḳadan bir fırḳadur (10) ki bu kısım sıh̄hatine mālîk ve Resūlullāh ¹²³ Ḥāzreti ve aşḫāb-ı kirāmı (11) zāhib oldukları ṭarīḳe sālîk olup cehennemden (12) ḳurtulup fırḳa-i nāciye ile müsemmā olmuşlar. Niteki¹²⁴ Ḥāzret-i [N 2b] (13) Resūl “ṣalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem”¹²⁵¹²⁶ ḫaber virmişdür ki: “**Se tefriḳu (14) ümmetī ‘alā-şelāşin ve seb'in fırḳaten küllühüm fi'n-nāri (15) illā fırḳaten [A1 2b] vāḫideten ḳālū ve men hiye ḳāle men kāne ‘alā-mā-enā (16) ‘aleyhi ve aşḫābi.**”¹²⁷ Ve¹²⁸ bu kısım ferā'ize ve vācibāta ve fezā'ile (17) müştemildür. Ammā fezā'ili ve vācibātı oldur ki Allāh Te'ālā'nuḫ [P1 3b] (1) ulūhiyyetine ve enbiyā ve resüllerine ve kitāblarına ve meleklerine (2) ve ḳiyāmet gününe tafşil üzre i' ṭiḳād idesin. Ve ferā'izi (3) oldur ki bu mezkūrlara icmāl ṭarīḳiyle i' ṭiḳād olına. (4) Ve biz bu risālede in-şā'allāh her birini maḫallinde “Ḥayru'l-keḷāmı (5) mā-ḳalle ve delle.”¹²⁹ ṭarīḳiyle beyān iderüz.¹³⁰ **İkinci kısım** ki bedene ve (6) zāhire müte'alliḳdür. İki nev' üzredür.¹³¹ Birisi oldur ki lisāna (7) müte'alliḳdür. Ve aḫa ḳavli dirler. Ve birisi fi'lidür ki sā'ir a'zā (8) ve cevāriḫe müte'alliḳdür. Ve¹³² bu iki nev' imānuḫ zāhirine ki İslām'dur (9) müte'alliḳdür. Ve Resūlullāh Ḥāzretleri ṣalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem¹³³ bu (10) kısmda ḫaber virmişler ki: “**Buniye'l-İslāmu ‘alā-ḫamsin (11) şehādeti en lā-ilāhe illā'llāhu ve enne Muḫammeden ‘abduhu resūlehū ve (12) iḳāmi's-salāti ve itāi'z-zekāti ve ḫacci'l-beyti (13) le-min-isteta' a ileyhi sebilen ve şavmi ramazān.**”¹³⁴ Bu ḫadīş-i şerīfün (14) rāvisi 'Abdu'llāh bin 'Ömer Ḥāzretleri'dür “raḫıya'llāhu ‘anh ve ‘an-ebihī.”¹³⁵ (15) Ve Buḫārī ve Müslim'ün *Şaḫiḫ*'inde meşūrdur. Ma'nāsı budur ki (16) İslām biş ḫūy u ḫaşlet üzerinedür. Evvelā

¹²² Allah'a sığınır, Allah'a iltica ederiz.

¹²³ Resūlullāh: Resūl A1, N.

¹²⁴ Niteki: Nitekim H, L.

¹²⁵ ṣalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem: şa' lam H, L.

¹²⁶ Allah ona salat ve selam etsin.

¹²⁷ İbnu Amr ibni'l-Âs (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Benî İsrâil üzerine gelen şeyler, aynıyla ümmetimin üzerine de gelecektir. Öyle ki onlardan aleni olarak annesine gelen olmuşa, ümmetinden de bu çirkin işi mutlaka yapan olacaktır. Nitekim benî İsrâil yetmiş iki millete (dine, fırkaya) bölünmüştü. Benim ümmetim de yetmiş üç millete bölünecektir. Bunlardan bir tanesi hariç hepsi ateştedir.’ ‘Bu fırka hangisidir?’ diye soruldu. ‘Benim ve ashabımın üzerinde olduğu şeyden ayrılmayanlardır!’ buyurdular.” [Tirmizî, İman 18, (2643).] (Canan, 2001: 13, 423) Başka bir rivayette, Hz. Mu'âviye (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) (bir gün) aramızda doğrulup buyurdular ki: ‘Haberiniz olsun! Sizden önce Ehl-i Kitap yetmiş iki millete (dine) bölündüler. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya bölünecek. Bunlardan yetmiş ikisi ateşte sadece biri cennettir. Bu da ehl-i sünnet ve'l-cemaattir” (Ebû Dâvûd, Sünnet 1, 4597) (Canan, 2001: 13, 420).

¹²⁸ Ve: -N

¹²⁹ “Sözün en iyisi, az ve öz olanı, geniş anlam taşıyanıdır.” Halk arasında hadis sanılan bu söz, bir Arap atasözüdür (Yılmaz, 2013: 210).

¹³⁰ iderüz: idevüz A1; olunur H, L.

¹³¹ üzredür: üzerinedür A1.

¹³² Ve: -H, L.

¹³³ ṣalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem: şa' lam H.

¹³⁴ Abdullāh ibnu Ömer ibni'l-Hattāb'ın (r.a.) anlattığına göre, bir adam kendisine: “Gazveye çıkmıyor musun?” diye sorar. Abdullāh şu cevabı verir: “Ben Hz. Peygamber'i (a.s.v.) işittim, şöyle buyurmuştu: “İslam beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, Kâbe'ye hacetmek, ramazan orucu tutmak” [Buhârî, İman 1; Müslim, İman 22; Nesâî, İman 13, (9, 107-108); Tirmizî, İman 3, (2612)] (Canan, 2001: 2, 213).

¹³⁵ Allah ondan ve ailesinden razı olsun.

dilile¹³⁶ diyessin (17) ki ma^ç bûd bir haq¹³⁷ yoqdur illa'llāh Te'ālā. Ve Muhammed Hāzreti [H 3b] Haq Te'ālā'nun [P1 4a] (1) kulıdır ve resulıdır. Ve biş vaqt¹³⁸ namāzı farziyyet üzre¹³⁹ kılasın. (2) Ve māluş zekātını nişābda iken müstaḥıqlere viresin. (3) Ve ç ömründe bir kerre farziyyet üzre ḥacc idesin eger zād u rāḥıleye (4) mālik isen. Ve ramazān ayınun orucını tutasın edā'en. Eger (5) ç özrüñ olmazısa ve każā'en inkızā-yı ç özrden [L 3a] soñra. Ve bu kısım (6) daḥı şerā'ite ve ferā'ize ve vācibāta ve müsteḥabāta müstemıldür. Ve (7) kütüb-i fıkhda başı üzre beyān olınmışdır. Bu risāle anun irādına (8) müteḥammil degıldür. Ve illā mışrā'ç :

Der-beyāneş dād-ı ma^ç nā dāde mī¹⁴⁰

(9) Ğaraż ki ç ulemā katında cehl ç özr olmaz. Pes her mü'min üzre (10) lāzım ve lā-büddür ki i' tıkađāt-ı şaḥıḥeyi fāsideden bile. Ve (11) i' tıkağun ferā'izini [N 3a] ve vācibātını icmālen eger kādır olmazsa (12) ve tafşilen eger kādır olursa ma^ç lūm idine. Ve İslām'un (13) erkānını ve ferā'izini ve vācibātını ve sünnetlerini ve müsteḥabātını (14) mā-lā-büdde şer'ı miqđarı taḥsıl idüp soñra sā'ir ç ulūma (15) dürişüp ne kağar kemāl taḥsıl iderse mertebe-i a^ç lā¹⁴¹ (16) ve derece-i ç ulyāya¹⁴² vāşıl olur. "Ve'l-ç ulemā'u vereşetu'l-enbiyā."¹⁴³ (17) şıfatıyla mevşuf ve şāḥib-kemāl dimekile ma^ç ruf olur. [P1 4b] [A1 3a] (1) Ve çünki imānun fūrū'ı olan a^ç māl ki ol edā-yı ferā'iz (2) ve meḥārimden ictinābdur. İki kısım üzredür. Biri senünile ḥāliq (3) arasındadır. Namāz gibi¹⁴⁴ ve oruc ve ḥacc ve zekāt gibi. Ve şürb-i¹⁴⁵ şarābdan (4) ictināb ve ḥarāmdan ç iffet gibi. Ve bir kısım senünile maḥlūq (5) arasındadır. Raç iyyet içinde ç adl eylemek ve zulmi menç itmek gibi. (6) Ve ḥalka fażl u iḥşān ve [H 4a] ḥāliqden taleb-i ğufrān. Ve kısım-ı evvel (7) ki senünile Haq arasındadır ç afvı qarıbdür. Ammā mezālīm-i (8) nāssa müte'alliğ olanun ç afvı ve tecāvüzi ḥaṭar-ı ç azımdedür. Ve (9) bu ḥaṭardan ḥalaş bulmaz. İllā şol ḥākim ki ç adlıle ve (10) iḥşān u fażlıle ç āmil ola. Niteki Resul Hāzreti şalla'llāhu ç aleyhi (11) ve sellem¹⁴⁶ buyurmışdır: "ç Adlu sā'atin ḥayrun min-ç ibādeti senetin."¹⁴⁷ (12) Pes zıkr olınan muḥaddimāta binā'en bu muḥtaşarun muḥarriri (13) ve bu kelām-ı muḥarrerün muḥarriri faḫır-i ḥaḫır-i za'if (14) ç Alāi bin Muḥibbī eş-Şerif "ç Amelehü Allāhu bi-lutfihi'l-laṭif

¹³⁶ dilile: -H, L.

¹³⁷ bir haq: bi'l-ḥaq H, L.

¹³⁸ vaqt: -A1.

¹³⁹ üzre: üzerine H, L.

¹⁴⁰ Seni beyan etmeye manevi olarak girişirim.

¹⁴¹ a^ç lā: ç ulyā H, L.

¹⁴² ç ulyāya: a^ç lāya H, L.

¹⁴³ Ebu'd-Derdā (r.a.) anlatıyor: "Resulullah'm (a.s.v.) şöyle dediğini işittim: 'Kim bir ilim öğrenmek için bir yola süluk ederse Allah onu cennete giden yollardan birine dahil etmiş demektir. Melekler, ilim talibinden memnun olarak kanatlarını (üzerlerine) koyarlar. Semavat ve yerde olanlar ve hatta denizdeki balıklar âlim için istiğfar ederler. Âlimin abit üzerindeki üstünlüğü dolunaylı gecede kamerin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. **Âlimler peygamberlerin vârisleridir.** Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasib elde etmiştir" [Ebû Dâvûd, İlm 1, (3641); Tirmizî, İlm 19, (2683); İbnu Mâce, Mukaddime 17, (223).] (Canan, 2001: 11, 488).

¹⁴⁴ gibi: -H, L.

¹⁴⁵ şürb-i: şürb ü H, L.

¹⁴⁶ şallallāhu ç aleyhi ve sellem: şa^ç lam H, L.

¹⁴⁷ Hadisin tam metni "El-ç adlu fi-ḥükmin sâ'aten ḥayrun min-ç ibādeti sebç ine senetin." şeklindedir. "Bir saat adaletle hükmetmek, yetmiş yıllık (nafile) ibadetten daha iyidir" (Deylemî, h. 4135; Aclunî, Keşfü'l-Hafâ, 2/58) (Yılmaz, 2013: 15).

ed-dīnu'n-naşīhatu.”¹⁴⁸ (15) hadīsine kā'il ve “te'āvenū ale'l-birri ve't-taḳvā”¹⁴⁹ (16) emriyle 'āmil olup her zamān ḥāṭır-ı fātura ḥuṭūr iderdi ki (17) bir muhtaşar te'lif ve taşnif idem ki uşul ü fūrū'-ı imān [P1 5a] (1) ve 'adl ü ihsāna müşt Emil ola. Ammā 'adem-i iktidārdan “Küntü (2) uḳaddim riclen ve u'ahḥiru uḥrā.”¹⁵⁰ dā'iresinde [L 3b] iken ki¹⁵¹ nā-gāh (3) bir 'Arabī risāleye muṭṭali' oldum ki fuḫalā-yı rüzgārdan (4) bir fāzıl Farsī dilinden ki zebān-ı melāhatdūr 'Arabī diliyle (5) ki lisān-ı feşāhatdūr tercüme kılmış imiş.¹⁵² Ve risālenüḡ (6) Farsīsi İmām-ı Tamām ve Ḥabr-i Hümām ve Ḥüccetü'l-İslām ve (7) Şāhibü'l-Kelām Baḥrū'l-Le'ālī İmām Muḥammed Gazālī Ḥazretleri'nüḡ (8) taşnifidür. Ve Naşīhatü'l-Mülük ile tesmiye¹⁵³ kılmışdur.¹⁵⁴ Ve risālenüḡ (9) 'unvānı¹⁵⁵ Sulṭān Muḥammed bin Melikşāh ismiyle mu' anvendür.¹⁵⁶¹⁵⁷¹⁵⁸ Ve (10) ḡāyet de¹⁵⁹ kitāb-ı şerīf¹⁶⁰ [N 3b] ve ḥitāb-ı laṭifdür.¹⁶¹ Ve lisān-ı 'Arabīye (11) naḳl olınan risāle daḡı egerçi aşluḡ fer' idür. Ve fer' üḡ (12) meziyyeti¹⁶² aşl üzre cā'iz degüldür. Ammā çünki efsāh-ı¹⁶³ (13) elsine ile¹⁶⁴ mütercemdür. “Galebetü'l-fer' ale'l-aşl.”¹⁶⁵ [H 4b] ḳābilinden (14) vāḳi' olmışdur. Ve bu zamānede çünki ekşer-i ḥükkām-ı (15) zevi'l-iḥtirāmuḡ mümāreseti Türkī dilinde¹⁶⁶ artuḡdur. (16) Egerçi ki Farsī ve 'Arabīnüḡ daḡı ehli çokdur. Bu¹⁶⁷ faḳīr-i (17) keşirü't-taḳsīr¹⁶⁸ murād idindüm ki¹⁶⁹ risāle-i şirīn-maḳāleyi [P1 5b] (1) 'Arabī ve Farsīden Türkī diliyle tercüme idem. Ve kütüb-i mu' tebereden¹⁷⁰ (2) daḡı ba' zi zevāhir-i şerīfe ve cevāhir-i laṭife ile mükellel (3) idüp mā-ḡaṭara bi-bālī ile müzeyyel

¹⁴⁸ Temīmu'd-Dārī (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.): ‘Din nasihatten (hayırhahlıktan) ibarettir!’ demişti. Biz sorduk: ‘Ey Allah’ın Resülü! Kimin için hayırhah olmaktadır?’ ‘Allah için, Allah’ın kitabı için, Resülü için ve Müslümanların imamları ve hepsi için!’ buyurdular” [Müslim, İman 95, (55); Ebü Dâvûd, Edeb 67, (4944); Nesâî, Bey’at 31, (7, 156).] (Canan, 2001: 16, 120).

¹⁴⁹ “Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab’lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. **İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın.** Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah’a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah’ın cezası çok şiddetlidir” (Mâide, 5/2).

¹⁵⁰ Bir adım ilerliyor, diğerini erteliyordum.

¹⁵¹ ki: -A1, H, L.

¹⁵² kılmış imiş: eylemiş A1; N.

¹⁵³ tesmiye: müsemma A1, N.

¹⁵⁴ A1 ve N’de bu cümle bir önceki cümlenin önünde yer alır.

¹⁵⁵ Ve risālenüḡ 'unvānı: -A1, N.

¹⁵⁶ ismiyle mu' anvendür: için te'lif itmişdür A1.

¹⁵⁷ mu' anven: mu' avven H.

¹⁵⁸ Ve risālenüḡ 'unvānı Sulṭān Muḥammed bin Melikşāh ismiyle mu' anvendür: Ve Sulṭān Muḥammed bin Melikşāh için te'lif itmişdür N.

¹⁵⁹ ḡāyet de: ḡāyetle A1, N.

¹⁶⁰ kitāb-ı şerīf: kitāb-ı laṭif A1, N.

¹⁶¹ ḥitāb-ı laṭifdür: ḥitāb-ı münifdür A1, N.

¹⁶² mezemmeti: meziyyeti A1.

¹⁶³ efsāh-ı: efsāhi'l-faşih H, L.

¹⁶⁴ ile: üzre H, L.

¹⁶⁵ Dalın köke üstünlüğü.

¹⁶⁶ dilinde: dilinden H, L.

¹⁶⁷ Bu: Ben A1.

¹⁶⁸ faḳīr-i keşirü't-taḳsīr: +imdi H, L.

¹⁶⁹ ki: +işbu H, L.

¹⁷⁰ mu' tebereden: mu' teberede H, L.

kılam.¹⁷¹ Ola ki anuñ vāsıtasıyla şehzāde-i zamān ve (4) vāsıta-i emn ü emān (5) Hāzretleri'nün luṭf u ihsānı hāl-i pür-melālūme şāmil ve (6) hāṭır-ı fāturumuñ cem' iyyeti hāşıl ola. Ve mis-i vücūdum nazar-ı (7) kīmiyā eşeriyle kibrīt-i aḥmer ve iksir-i ekber ola. A' nī (8) zıll-i zalil-i ilāhī hūrşid-i maṭla' -ı pādşāhī mişbāh-ı (9) envār-ı ma' dilet ve re' fet miftāh-ı ḥazā'ın-i esrār-ı naşafet (10) Yūsuf-ı Mısr-ı ' adālet kāmī' -i bünyān-ı ḍalālet şemere-i şecere-i (11) *zurriyyeten ba' zuha min-ba' zin*¹⁷² şāhib-livā-yı kerāmet ihtivā-yı (12) *ce' alekum ḥalā'ife fi'l-arz*¹⁷³ el-müstagnī ' ani'l-iṭnābi (13) fi'l-elḳāb li-vüfuri kemālātihi el- ' aliyetī fi-küllī bāb (14) şehzāde-i cüvān-baḥt şāhib-i tāc ü taḥt āfitāb-ı (15) felek-i irfān sülāle-i Āl-i ' Oşmān es-Sultān bin es-Sultān bin (16) es-Sultān **Sultān Selīm Hān bin Süleymān Hān bin (17) Selīm Hān bin Bāyezīd Hān bin Muḥammed Hān** ḥalledā'llāhu [P1 6a] (1) zılāle celāl-i ma' diletihimā ve re' fetihimā [L 4a] ' alā-ru' üs-i' l-enāmi (2) fi' ş-şuhūri ve' l- ' avām.¹⁷⁴ **Nazm.**¹⁷⁵

Felā zāle maḥfūfū'l-cenābu mu' eteden
(3) Bi-naşrin ' azizin leyse yuḥşa zevāluhu

Ve dāmelehū'l-iḳbālu ḥayşü teveccehet
(4) Rekāyibühü ev ḥayşu ḥaṭṭ-ı riḥālehü¹⁷⁶

Kaşide fi'l-medh:¹⁷⁷

(5) İy firistāde zi-gerdün māh-ı rüyet-rā selām
(6) Viy ḳarāmān ez-ruḥet çün ravzā-yı Dāru's-Selām

¹⁷¹ kılam: +Huşuşā +ki +bu +nev' +te'life +ve +bu +minvāl +üzre +taşnife +bir + ' āli-şān +ṭarafından +me' mür +oldum +ki +ğubār-ı +dergāhı +sürme-i +dīde-i +ehl-i +idrāk +ve +tāc-ı +ser-eflākdur. [A1 3a] +Ve +āsītān-ı +sa' ādet +āşiyān-ı +merkez + ' ulemā-yı +mütebahḥir +ve +fuzālā-yı +şāhib-i +sırrdur. +Nazar-ı +iltifātı +kīmiyā-yı +me' aşir +ve +a' dā-yı +devleti +ziyānkār +ve +ḥāsirdür. +A' nā +menba' u' l-cūd +ve' l-ihsān +ve +ma' denü' l-fazl +ve +ilā +yekān +Sultān +ibn +Sultān +Sultān +Süleymān +Hān +Hāzreti +bā-nuşret +Hāzreti'nün +eyyeda'llāhu +el-Melikü' l-Mennān A1; +Huşuşā +ki +bu +nev' +te'life +ve +bu +minvāl +üzre +taşnife +bir + ' āli-şān +ṭarafından +me' mür +oldum +ki +ğubār-ı +dergāhı +sürme-i +dīde-i +ehl-i +idrāk +ve +tāc-ı +ser-eflākdur. [A1 3b] +Ve +āsītān-ı +sa' ādet +āşiyān-ı +merkez + ' ulemā-yı +mütebahḥir +ve +fuzālā-yı +şāhib-i +sırrdur. +Nazar-ı +iltifātı +kīmiyā-yı +me' aşir +ve +a' dā-yı +devleti +ziyānkār +ve +ḥāsirdür. +A' nā +menba' u' l-cūd +ve' l-ihsān +ve +ma' denü' l-fazl +ve +ilā +yekān +Lālā-yı +Sultān +Bāyezīd +Hān +bin +Sultān +Süleymān +Hān +Hāzreti +bā-nuşret +Sinān +Beg +el-Melikü' l-Mennān N.

¹⁷² “Şüphesiz, Allah, Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) **birbirinden gelmiş birer nesil** olarak seçip âlemlere üstün kıldı. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” (Âl-i İmrân, 3/33-34).

¹⁷³ “O, sizi yeryüzünde halifeler kılandır. Artık kim inkâr ederse inkârı kendi aleyhinedir. İnkârcıların inkârı, Rableri katında ancak uğrayacakları gazabı artırır. İnkârcıların inkârı, ancak ziyanlarını artırır” (Fâtır, 35/39).

¹⁷⁴ A' nī zıll-i zalil-i ilāhī hūrşid-i maṭla' -ı pādşāhī mişbāh-ı envār-ı ma' dilet ü re' fet miftāh-ı ḥazā'ın-i esrār-ı naşafet Yūsuf-ı Mısr-ı ' adālet kāmī' -i bünyān-ı ḍalālet şemere-i şecere-i *zurriyyeten ba' zuha min-ba' zin* şāhib-livā-yı kerāmet ihtivā-yı *ce' alekum ḥalā'ife fi'l-arz* el-müstagnī ' ani'l-iṭnābi fi' l-el-ḳāb, li-vüfuri kemālātihi el- ' aliyetī fi-küllī bāb şehzāde-i cüvān-baḥt şāhib-i tāc ü taḥt āfitāb-ı felek-i irfān sülāle-i Āl-i ' Oşmān es-Sultān bin Sultān bin Sultān Selīm Hān bin Süleymān Hān bin Selīm Hān bin Bāyezīd Hān bin Muḥammed Hān ḥalledā'llāhu zılāle celāl-i ma' diletihimā ve re' fetihimā ' alā-ru' üs-i' l-enāmi fi' ş-şuhūri ve' l- ' avām: -A1, N.

¹⁷⁵ Nazm: -A1.

¹⁷⁶ Cenap, güçlü bir yardımla teyid edilerek kuşatıldığı sürece onun zevalinden korkulmaz. Bineğinin yöneldiği veya yükünü indirdiği (konakladığı) her yerde; onun baht açıklığı devam eder.

¹⁷⁷ Kaşide fi'l-medh: -A1, N.

- (7) Māh-ı t̄abān n̄ıst ç̄ün r̄üy-ı to min-k̄üllı'l-vüc̄uh
(8) Endek̄ı ger bā-t̄ü m̄āned ın ş̄eref ū r̄ā tamām
- (9) Hem ber-ān he'yet ki ḡıred m̄āh n̄ūr ez-āftāb
(10) Āftāb ez-māh-ı r̄üyet n̄ūr m̄ı ḡıred be-vām
- (11) Nok̄ta-i mev̄h̄um eger da' v̄ı ne-kerd̄ı mantıķat
(12) Cevher-i ferd-i t̄ü-rā ıķbāt ç̄ün kerd̄ı kelām
- (13) Tā ş̄eved murġ-ı dil erbāb-ı ma' nā ş̄ayd-ı t̄ü
(14) H̄āl-i to pāş̄ıde dāne z̄ülf-i to gosterde dām
- (15) To ç̄ü gül-i h̄andān niş̄ıste bāde-i renḡın be-dest
(16) Men be-sān lāle dā'im h̄ün-ı dil dārem be-cām
- (17) İy t̄ü-rā ber-tārek-i eflāk pāy-ı iftiķār
[P1 6b] (1) Vıy t̄ü-rā ber-sā'ır āfāk dest-i ihtimām
- (2) Sudde-i cāh-ı to dāred rif' at-i evc-i felek
(3) Kā' be-i ķadr-i to dāred ez-ķarem Beyt̄ü'l-Harām
- (4) Hem 'adālet hem kerem hem fazl dār̄ı hem neseb
(5) H̄öd bed̄ın s̄ānı ve m̄ı nāz̄ı ber-ābā-yı kirām
- (6) Luţfhā kerd̄ı bes̄ı ez-r̄üy-ı çāker perver̄ı
(7) İy t̄ü-rā Berc̄ıs-i h̄ādım mihr bende meh ġulām
- (8) Terbiyyet-fermā 'Alāı-rā ki neş'e-i ķābilest
(9) İy ç̄ü bārān-ı bahār̄ı feyż-i in'ām-ı to 'ām
- (10) Men ç̄ü hestem ķāşır ez-medħet du'ā ġüyem ki bād
(11) Cāh u 'ızzet ber-devām u salţanat hem mustedām
- (12) Āsmān-san āstānet ķıble-i h̄ācāt bād
(13) Sāye-i iķbāl to pāyende bādā ve's-selām
- (14) İy ān-ki livā-yı h̄ükm āȳın-i to bād
(15) Verdi do cihān midħat-i taħs̄ın to bād
- (15) Ber-raġm-ı 'ad ū mülk-i Süleymān yek-ser

(16) Der zîr-i nigîn ‘ izz ü temkîn to bād¹⁷⁸¹⁷⁹

(17) Ümmîdümüz¹⁸⁰ budur¹⁸¹ ki nazar-ı ‘ ināyetile bu tuḥfetü’l-fakîr-i ḥaḳîre ki **mıṣra’** :

[H 5b] [P1 7a] (1) “İnne’l-hedāya ‘ alā-miḳdārı muḥdihā.”¹⁸²

şifatiyla mevşüfdur. (2) Nāzîr olup zîver-i ḳabûlile muḥallā ḳıla. **Beyt**:¹⁸³

(3) Ger iltifât-ı Ḥudāvendiyeş bi-yārāyed
Nigâr-ḥâne-i Çînî vü naḳş-ı Ertengîst¹⁸⁴

(4) Ve eger¹⁸⁵ mevâzi’-i zeled ve ḥaleline¹⁸⁶ nazar müte’ allîḳ olursa (5) zeyl-i iḡmâzıla örtüp [L 4b] ‘ aybumuzı yüzümüze urmayup Ḥāfız-ı (6) Şîrâzî ḳavliyle ‘ amel olına ki¹⁸⁷
naẓm:

(7) Kemâl-i sırr-ı maḥabbet biḥ bîn ne naḳş-ı günâh

(8) Ki her ki bî-hüner uftad nazar be-‘ ayb koned¹⁸⁸

(9) ‘ Ale’l-ḥuşuş ki ol cenâb-ı şevket-me’âba¹⁸⁹ intisâb-ı tamâm¹⁹⁰ olup (10) fevâ’id-i i’ nâmuḡuzıla¹⁹¹ mûna’ ‘ am ve ‘ avâ’id-i ikrâmuḡuzıla¹⁹² mûkerremem. (11) Ve bu ebyât-ı keşîretü’n-nukât¹⁹³ ḥâlimüḡ mâ-şadaḳıdur.¹⁹⁴ **li-Mü’ellifihî**:

¹⁷⁸ Ey göklerden gönderilen, selam olsun o ay yüzüne ve cennet bahçesini andıran o cemalinin her beldesine. Ay bunca parlamasına rağmen bütün suretler içinde senin yüzün gibi olamaz. Zira seninle birlikte bulunsa bu şeref onun aydınlığını tamamlar. Yoldaşın olan şu ay, ışığını güneşten alır. Güneş ise ışığını senin ay yüzünden ödünç alıyor. Ola ki mantığındaki kuruntuya kapılıp senden davacı olursa, senin içindeki cevher buna açıklık getirir. Mana âleminin gönül kuşu seni avlasın diye, zülfünün teli arasında serpilip benin tuzak kurmuş. Senin gülen yüzünün yanında güzelim şarap bile kötü oluverir. Lale misali benim kadehime de her daim gönül kanımı doldurur. Ey şerefi gezenlerde olan! Ey gayreti gezenlerde olan! Senin mevkinin eşiği dünyanın zirvesindeki rütbeye sahip. Kudretinin Kâbe’si haremleden Beytülharam’a sahip. Hem adaletli hem cömert hem faziletli hem soylusun. Cömertliğin babası olmak için hâlâ gurur yapıyorsun. Ey ay yüzlü köleye mühürlenmiş olan! Hizmetçiye çokça şefkat gösterdin. Ey ihsan baharının yağmuru! Yüceliğini büyüt çünkü o büyütmeye değer. Ben övmekte eksikim, dua ediyorum. Rütben, izzetin devamlı olsun; saltanatın payidar olsun. Gökyüzü senin eşiğin gibi dualarımın kıblesi oldu. Senin ikbalin ebedî kalsın vesselam. Görkemim hüküm sancağı olsun. Övgün iki cihan gülleri olsun. Süleymân mülkünün düşmanı senin yüceliğin ve itaatinin gölgesi altında kalsın.

¹⁷⁹ A1 ve N nüshalarında kaside eksiktir.

¹⁸⁰ Ümmîdümüz: Ümmîddür A1, N.

¹⁸¹ budur: -A1.

¹⁸² Hediyenin değeri, onu veren kişinin değerine denktir.

¹⁸³ Beyt: Naẓm N.

¹⁸⁴ Şehzadenin şahane iltifatı; kitabımı süsleyecek olursa kitabım, Çin Nigâr-hânesi’ne ve Erteng’in eserine benzeyecek.

¹⁸⁵ eger: -H, L.

¹⁸⁶ ḥaleline: +eger H, L.

¹⁸⁷ ki: -H, L.

¹⁸⁸ Sevgisinin tamamına bak, geçmişine ve günahına değil. Hünersiz insan, insanların ayıbına bakar.

¹⁸⁹ şevket-me’âba: şevket-me’âbdur H, L.

¹⁹⁰ intisâb-ı tamâm: +aḡa H, L.

¹⁹¹ fevâ’id-i i’ nâmuḡuzıla: fevâ’id-i i’ nâmları ile A1, N.

¹⁹² ikrâmuḡuzıla: ikrâmları ile A1, N.

¹⁹³ keşîretü’n-nukât: keşîretü’n-nukâtdur N.

¹⁹⁴ maşadaḳıdur: +ki A1, H, L, N.

- (12) Ne kaçtre mând be-deryâ ne zerre mând be-deşt
 (13) Ki ez-fevâ'id-i in'âm-ı to niyâft naşib
 (14) Me-râ be-devlet-i to nisbetest ez-peyi ânek
 (15) To der-zamâne ġarîbî ve men zamâne ġarîb¹⁹⁵

(16) Ve bu risâle-i şîrîn-mağâle *Netîcetü's-Sülûk fî-Naşîhati'l-Mülûk* (17) ismiyle müsemma vü müretteb ve bir muğaddime ve iki mağâle ve yidi bâb üzre [P1 7b] (1) mübevveb oldı. Mercûdur ki mağbûl-i tîbâc -ı selîme ve ezhân-ı (2) müsteķime ola. Âmin yâ Mu'în.¹⁹⁶

Muğaddime

Ba'zı naşîhatler (3) beyânındadır ki İmâm-ı Hümâm Muğammed Ğazâlî Sultân Muğammed bin Melikşâh'a (4) bu risâlede hitâb-ı müsteğâb idüp buyurur ki: "İ'lem yâ (5) sultâne'l-âlemi ve melike's-şarkî ve'l-ğarbi enne li'llâhi 'aleyke ni'amen (6) zâhireten ve âlâ'en mütekâşireten yecibu 'aleyke şükrühâ ve yete' ayyenu (7) izâ' atuhâ ve neşruhâ ilâ-âhîrihi." Ya'nî bilgil iy [H 6a] sultân-ı [A1 4a] 'âlem (8) ve hâkân-ı mu'azzam ki üzeründe Hâk celle ve 'alânuğ na'mâ-yı (9) zâhire-i vâfresi ve âlâ-yı mütekâşiresi çokdur. Ve her birine (10) şükr saña¹⁹⁷ vâcib ve lâzımdur ammâ beyt:

- (11) Ez-dest ü zebân-ı ki be-râyed
 Kez 'uhde-i şükreş be-derâyed¹⁹⁸

(12) Ve her kimesne kim Hâk celle celâluhunuğ¹⁹⁹ ni'am-ı bî-nihâyetine şâkir (13) ve kerem-i bî-ğâyetine zâkir olmaya elinde olan ni' met-i mi' razı (14) zevâlde olup kıyâmet güninde şükrüñ tağşîrâtından (15) hacil ve pây-mâl ve perîşân ve pür-melâl olur. Ve her ni' metüñ ki (16) mevt ve sâ'ir hâdisât sebebiyle fenâsı çokdur. Anuğ 'âkil (17) katında kadri ve Hâk Te'âlâ katında haşarı yokdur. Cümle [P1 8a] (1) ni' metlerden biri 'ömrdür. Egerçi²⁰⁰ müddeti müteğâvil (2) ise çünkim 'iddeti münkażidür. İgen nâfi' ve ölüm (3) zararını dâfi' degüldür. Hâzret-i Nüh [L 5a] "'aleyhi's-selâm"²⁰¹ (4) dünyâda biñ yıldan ziyâde yaşayup²⁰² nice biñ yıl oldı (5) ki beden-i laţîfi hâk-i pâki medfen ve rüh-ı şerîfi kubbe-i (6) eflâki²⁰³ mesken idinüp²⁰⁴ şimdi şanursın ki hergiz ne-büd (7) egerçi ki oldı mevcüd. Pes kadr ü kıymet şol ni' metüñdür (8) ki devâm-ı eyyâm ve leyâlî le'âlîsiyle mütelâlidür. Ve ol imân (9) (9) ni' metidür ki tohm-ı sa'âdet-i mü'ebbede ve ni' met-i muğallededür. (10) Ve Hâk celle ve 'âlâ²⁰⁵ bu ni' meti [N 4b] saña naşib idüp bezt-i imâni (11) şuffa-i şafâ-yı şadruñda eküp saña terbiyyetine (12) kuvvet ve kudret virüp mâ-yı tâ'atile şuvarmağı saña²⁰⁶ (13) emr itdi. Tâ kim bir şecere ola ki köki kaç r-ı arz-ı (14)

¹⁹⁵ Ne denizde damla kaldı ne de çölde bir zerre kum. Senin ihsanının faydalarından hiçbiri nasip olmadı. Bu yüzden benimle senin bir benzerliğimiz var. Sen bu zamanda garipsin, ben garip bir zamandayım.

¹⁹⁶ Allah'ın "Kullarına yardım eden, nimet veren, yardıma muhtaçlara yardım eden" anlamına gelen ismi.

¹⁹⁷ saña: -H, L.

¹⁹⁸ Kimin elinden ve dilinden gelir ki Allah'a hakkıyla şükredebilsin?

¹⁹⁹ celâluhunuğ: 'alânuğ A1, N.

²⁰⁰ Egerçi: Eger A1.

²⁰¹ Allah'ın selamı onun üzerine olsun.

²⁰² yaşayup: yitişüp A1.

²⁰³ eflâki: +medfen +ü H, L.

²⁰⁴ idinüp: idüp N.

²⁰⁵ 'âlâ: Te'âlâ H, L.

²⁰⁶ saña: -H, L.

siflâda ve budağı semâ-yı ʿulyâda [H 6b] ola. Niteki²⁰⁷ Hağ celle (15) celâluhu buyurur: “*Elem tera keyfe ɗaraba’llâhu meselen kelimeten ʔayyibeten ke-şeceratin ʔayyibetin* (16) *aşluhâ şâbitun ve fer’uhâ fi’s-semâi*.”²⁰⁸ Müfessirler buyurmuşlar ki kelime-i ʔayyibeden (17) murâd ƙavl-i “lâ-ilâhe illa’llâh’dur.”²⁰⁹ Ve şecere-i ʔayyibeden murâd ħurmâ [P1 8b] (1) ağacıdur. Zîrâ ʔayyibetü’s-şeceradür. Ma’ nâsı budur ki: “İy (2) Muħammed âyâ görme misin başiret göziyle ki Hağ Te’âlâ (3) nice ɗarb-ı meşel urup kelime-i ʔayyibeyi şecere-i ʔayyibeye beñzedür. (4) Nitekim ħurmâ ağacınun köki yirde şâbit ve budağları (5) göklere ağmışdur.” Ke-zâlik bu kelime-i ʔayyibenün aşlı (6) mü’minün ƙalbinde ma’ rifet²¹⁰ taşdıkiyle râsihdür. Ve bu kelime (7) çünki mü’minün ƙalbinden ʿurüc ider. Ħicâbsız ve ħüccâbsız (8) Hağ Te’âlâ’ya²¹¹ müntehâ olur. Kemâ-ķâle²¹² Te’âlâ: “*İleyhi yeş’adu’l-kelimu’-t-ʔayyib*.”²¹³ (9) el-Âyet. Ve ʿaleyhi’r-raħmetu ve’r-rıdvan (10) *Esrâr-ı Tenzil* dimekile ma’ rûf kitâbında Hağ celle (11) ve ʿalânun kelime-i ʔayyibeyi naħleye teşbih itdüğini sebep [A1 4b] nice (12) veche²¹⁴ beyân buyurmuşdur. **Evvelki** oldur ki nitekim ħurmâ (13) ağacı her memleketde bitmez.²¹⁵ Şuncılayın kelime-i tevħid her (14) dil üzre cârî olmaz. **İkinci** veche oldur ki (15) nitekim şecere-i naħle aţvel²¹⁶ eşcârdur. Ke-zâlik kelime-i (16) tevħid ʿale’l-kelimât ve’l-ezkârdur. **Üçünci** [L 5b] budur ki (17) ħurmâ ağacı yılda iki kerre bârver olur. Şuncılayın [P1 9a] (1) şecere-i imân daħı bir kerre dünyâda pür-bâr²¹⁷ ve bir kerre (2) âħiretde zû-eşmâr olur. Şecere-i imânun şemere-i dünyevîsi (3) ehliyyet [H 7a] şehâdet ve vilâyet ve imâmetdür. Ve mîve-i uħrevîsi (4) cennet-i bâkiye ve ni’met-i dâ’imedür. “Allâhümme’r-zuķnâ ħalâvete’l-imân.”²¹⁸ (5) **Dördünci** veche oldur ki ħurmâ ağacınun (6) yimişi içinde egerçi ki²¹⁹ bir fâ’idesiz çekirdek vardur. (7) Ammâ ħurmânun ƙıymetine naķş getürmez. Ke-zâlik (8) kelime-i tevħidile her ne ƙadar ki me’âşî olursa (9) ƙazar virmez. “**Ƙul yâ ʿibâdiye’llezine esrafü a’lâ-enfusihim lâ-taķnetü min-raħmeti’llâhi** (10) **inne’llâhe yağfiru’z-zunube cemi’â**.”²²⁰

Be-meclisî ki der ü genc-i kibriyâ baħşend
(11) Hezâr efser-i şâhî be-yek gedâ baħşend

(12) Şodim pîr zi-ʿisyân u çeşm-i ân-dârim

207 Niteki: Nitekim N.

208 “Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir” (İbrâhim, 14/24).

209 Allah’tan başka ilah yoktur.

210 ma’ rifet: +ve N.

211 Te’âlâ’ya: Te’âlâ +Ħazreti’ne A1.

212 ķâle: ķale’llâhu H, L.

213 “Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah’a aittir. **Güzel sözler ancak ona yükselir.** Salih ameli de güzel sözler yükseltir. Kötülükleri tuzak yapanlar var ya, onlar için çetin bir azap vardır. İşte onların tuzağı boşa çıkar” (Fâtır, 35/10).

214 veche: +üzre H, L.

215 bitmez: +Çün H, L.

216 aţvel: eţvâr H, L.

217 pür-bâr: -H, L.

218 Allah’ım bizleri imanın tadına varmakla rızıklandır.

219 ki: -H, L.

220 “**De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder.** Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” (Zümer, 39/53).

(13) Ki cürm-i mā be-cüvānān-i pārsā bahşend²²¹

[N 5a] (14) Pes her kaçan ki mü'minler qalbinde şecere-i imānuñ (15) aşlı şābit ve fer' i kāmīl olmaya 'avāşif-ı fevt ve (16) riyāh-ı mevtüñ hubūbından mi'rağ-ı havfda olup nefes-i (17) āhırde münkalī' ve şāh u bergi münkaṭı' olmağ ihtimāli [P1 9b] (1) vardır. Ve'l-'iyāzu bi'llāh. Dünyādan bi-ğayri'l-imān ve Hağ Te'ālā huzūrına²²² (2) bi-düni'l-ikān varmağ görünür. **Nazm:**²²³

mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

(3) Bu sırlardan qanı bir qalb-i āgāh
Ki eyde lā-ilāhe illa huva'llāh²²⁴

(4) İki şāh oldı lā-dünyā vü 'uqbā
Gider kim bite illa'llāh Mevlā

(5) Çü lāda nefy kılmaduñ şifātı
Nice işbāt idesin illa zātı

(6) Sarāy-ı sırrınuñ cārūbıdur lā
Şehinşāh ol sarāy içinde illā

(7) Çü pāk itmedüñ ol cārūbile ev
Ata mı tahta sulṭān nūr-ı pertev

(8) Boşalmayınca dil kibr ü riyādan
Nite cān tola nūr-ı kibriyādan

(9) **Şonra** İmām-ı Tamām Ğazālī-yi Hümām *Naşihat*²²⁵ inde buyurur ki: (10) “İ'lem eyyuhe'l-melik enne li-hazihı's-şecereṭi 'aşerete uşūlin. [H 7b] Ve 'aşerete (11) furū' in fe-aşluhā el-i' tiğādu bi'l-cenāni ve fer' uhā el-'amelu bi'l-erkāni.” (12) Ya' nī bil iy şāh-ı 'ālem²²⁶ [A1 5a] ve mükerrem-i benī Ādem ki [L 6a] şecere-i (13) imānuñ on aşlı ve on fer' i vardır. Aşl-ı aşlı i' tiğād-ı (14) bi'l-cenān ve fer'-i cemīli 'amel-i bi'l-erkāndur. Ve²²⁷ çünkim (15) Hağret-i pādşāh-ı 'ālem-penāh cānibinden bu uşūl ü furū'un (16) şerhi ve beyānı müşeyyedü'l-mebānī taleb olındı. Tā kim melik-i melek-simā (17) bu şecerenüñ neşv ü nemāsına mürebbī ola. Bize dağı lāzım oldı [P1 10a] (1) ki²²⁸ “*Ve emmā bi-ni'meti rabbike fe-haddis.*”²²⁹²³⁰ mucibiyle 'āmil ü ser-firāz olup (2) “*Men keteme*

²²¹ Büyük hazine bağışlanan mecliste; bin tane padişah, tacını bir gedayı bağışlar. Günahıtan yaşlandı ve gözümüz bundadır. Bizim günahlarımızı günah işlemeyen gençlerin hatrına bağışlasınlar.

²²² huzūrına: Hağreti'ne H, L.

²²³ Nazm: Beyt A1.

²²⁴ Bu mısırda bir hece fazladır.

²²⁵ *Naşihat* inde: naşihat H, L.

²²⁶ şāh-ı 'ālem: pādşāh-ı 'ālem A1.

²²⁷ Ve: -H, L.

²²⁸ ki: -A1, N.

²²⁹ “Rabbiniñ nimetine gelince; işte onu anlat” (Duhā, 93/11).

²³⁰ Ayetteki “Ve emmā” kısmı metinde “fe emmā” şeklinde yazılmıştır.

‘*ilmen a‘tāhu‘llāhu ulcime yevme‘l-қыāmeti (3) bi-li-cāmin mine‘n-nār.*’²³¹ va‘ idinden ihtirāz idüp bu risālede (4) hayru‘l-kelām tarīkiyle tamām olunup mināssa-i ‘ arzda (5) cilveger eyleyüp hayyiz-i qabūlde vāki‘ olmak ricāsıyla. (6) Ammā bu maqşad u merām şol vaqt müyesser ü tamām olur (7) ki hūkkām-ı zevi‘l-ihtirām cümle-i eyyāmdan bir günü (8) Haq celle ve ‘alānuḡ ‘ibādetine ve tātine taḡşış idüp (9) ol günde āḡiret ‘ameline meşgūl olalar. Pes (10) anlaruḡ ḡāline elyaq cum‘a gününden evfaḡ yoḡdur. Zīrā (11) ki ‘id-i mü‘minīndür.²³² Ve rüz-ı Seyyidü‘l-Mürselīn’dür. Ve ḡaberde (12) vāriddür ki “**Fīhi sātun şerīfetun [N 5b] küllü men se‘ālā‘llāhu (13) Te‘ālā ḡacetehu beyyinetin ḡāzīratin ve serīretin tāḡiretin (14) fe-innehu celle zikruhu yaḡzī ḡacetu ve yucību da‘vetehu.**”²³³ (15) Ba‘zı ‘ulemā buyurmışlar ki: “Sāt-i müstecāba cum‘a gününüḡ (16) evvelki sāt atidür.” Ve ba‘zılar [**H 8a**] buyurmışlar ki: “ḡaḡīb ḡuḡbeye (17) çıkdıḡı sāt atdür.” Ve ba‘zılar buyurmışlar ki: “İkindiden [**P1 10b**] (1) aḡşama dekdür.” “Alā-eyyi ḡāl”²³⁴ bu mübārek günde sāt-i (2) müsteḡābayı şabāḡdan aḡşama degin müterāşşid ve müterāḡḡıb (3) olmak gerek²³⁵ tā kim maḡlūbı ḡāşıl ve maḡşūdı mütevāşıl (4) ola. Pes eger ḡākimü‘l-vaḡt Haq²³⁶ celle ve ‘alānuḡ ḡizmeti (5) için eyyām-ı seb‘adan bir günü ifrād idüp ol günde (6) tāt ve ‘ibādeti meşgūl ola. Ve sāt-ir eyyāmda vāki‘ olan (7) taḡşīratını dileye çoḡ degūldür. Meşela eger sen bir ḡuluḡa (8) emr eylesen ki: “Yidi günden bir günü ḡizmetümiçün ihtiyār (9) eyle. Tā ki altı günde itdüḡüḡ taḡşīratı ‘afv eyleyem.” (10) Ve ḡuluḡ saḡa muḡālefet idüp ḡizmetüḡden istinkāf (11) itse ol [**L 6b**] ḡuluḡ²³⁷ ḡāli senüḡ ḡatuḡda ne minvāl üzre olur? (12) Ma‘a-hāzā ki sen anuḡ ḡāliḡı degūlsin. Ve ol ḡul (13) saḡa ‘abd-i mecāzīdür. Pes²³⁸ sen ki ḡāliḡuḡ fi‘l-ḡaḡīḡa ‘abd-i (14) maḡlūḡısın. Niçün ḡuluḡdan rāzī olmadıḡuḡ ḡāli (15) kendüḡe lāyık görürsün? Ve Mevlā ḡizmetinden (16) kenārda ḡurursun? **li-Mü‘ellifihī:**

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün

İy göḡül ger tālib-i dīdārsın
(17) ḡizmete bil baḡla ḡizmetkārsın

²³¹ Ebū Hureyre (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Kim, bir ilimden sorulur, o da bunu ketmedip söylemezse (kıyamet günü) ateşten bir gem ile gemlenir” [Ebū Dāvūd, İlm 9, (3658); Tirmizī, İlm 3, (2651).] (Canan, 2001: 11, 501).

²³² mü‘minīndür: mü‘minīn H, L.

²³³ Hz. Ebū Hureyre (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) cuma gününden bahis açıp dedi ki: ‘Onda bir saat vardır; Müslüman bir kul namaz kılar olduḡu halde, o saate erse, Allah’tan her ne istemişse onu Allah kendisine mutlaka verir.’ Bunu söylerken [Resulullah] eliyle o vaktin azlıḡını işaretliyordu” [Buhārī, Cum’a 37, Talak 24, Da’avat 61; Müslim, Cum’a 13, (852); Muvatta, Cum’a 15, (1, 108); Neşāi, Cum’a 45, (3, 115, 116).] (Canan, 2001: 13, 142). Başka bir hadiste, Ebū Lübābe ibnu Abdi‘l-Münzir (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Cuma günü, (haftanın diḡer) günlerinin efendisidir. Allah katında da en mühim olanıdır. O, Allah katında, Kurban ve Ramazan Bayramı günlerinden daha mühimdir. Bu günün beş hasleti vardır: Allah, Âdem’i bugünde yarattı. Allah Âdem’i (a.s.) o günde yeryüzüne indirdi. Allah Âdem’in ruhunu o gün kabzetti. O günde bir saat vardır ki, kul o saatte Allah’tan haram bir şey talep etmedikçe her ne isterse mutlaka kendisine talebi verilir. Kıyamet de o gün kopacaktır. Bütün mukarreb (Allah’a yakın) melekler, sema, arz, rüzḡâr, daḡ, deniz hepsi o günden korkarlar” (Canan, 2001: 17, 50).

²³⁴ Mutlaka, elbette.

²³⁵ gerek: -H, L.

²³⁶ Haq: -H, L.

²³⁷ ḡuluḡ: ḡuluḡuḡ H, L.

²³⁸ Pes: +senüḡle +ḡāliḡ’uḡ +mābeyninde H, L.

Çün buyurmuşdur hadîs-i “men hadem”²³⁹
[P1 11a] (1) Hizmetiyle feyz bulur her haşem

[A1 5b] Ve çünki²⁴⁰ cum‘ a (2) günü sâ‘ir eyyâmdan ‘ibâdet için taḥşîş eyledün gerek (3) ki gicesinden²⁴¹ şavma niyyet idesin. Ve eger pençşinbe (4) gününü²⁴² bile koşup şâ‘im olursaḡ daḡı evlâ ve aḡrâdur. (5) Ve cum‘ a gününüḡ şabaḡı ḡurup²⁴³ [H 8b] cum‘ a ḡuslini²⁴⁴ idesin. (6) Ve üç şıfat üzere muttaşif olan²⁴⁵ libâsı (7) geyesin. Evvelâ oldur ki ḡelâl libâs ola ve şâfi (8) ebrîşum olmaya. Ve yaz eyyâmında libâsuḡ debikî vü kaşab ve (9) kettân u bürî. Ve kış zamânında şüfi rûmî ve kuḡn ve (10) ḡazz-ı sūrî ola. Ve bu şıfat-ı şelâşe üzere muttaşif (11) olmayan libâslar ḡaḡ²⁴⁶ Te‘âlâ’nuḡ²⁴⁷ marzîsi degüldür. Pes (12) libâs geydükden soḡra şubḡ namâzını cemâ‘atile kılup (13) ḡulû‘-ı şemse degin ḡiç kimesne ile söylemeyüp kıbleden (14) yüz çevürmeyüp tesbîhi elüḡe alup [N 6a] biḡ kerre (15) “Lâ-ilâhe illa’llâḡ Muḡammedun Resûlü’llâḡ.”²⁴⁸ diyesin. Ve gün çıkduḡdan soḡra (16) bir kimesneye emr idesin ki bu kitâbı evvelinden âḡirine (17) degin senüḡ için kırâ‘at eyleye. Ve her cum‘ ada okudasın. [P1 11b] (1) Tâ ki bu kitâbda olan neşâ‘ih²⁴⁹ ḡâḡruḡda ḡala. Pes (2) çünkim kârî kırâ‘atden fâriḡ ola. Dört rek‘ at namâz (3) kılasın. Ve ḡuḡâ vaḡtine degin tesbîḡe meşḡul olasın. Zîrâ ki (4) şalâvat-ı ḡuḡânuḡ şevâbı çoḡdur. Ve maḡallinde muḡarrer ü muḡarrerdür. (5) ‘Ale‘l-ḡuşuş cum‘ a gününden²⁵⁰ soḡra celvetde ve eger ḡalvetde iseḡ (6) Resûlü’llâḡ ḡazretleri‘ne ‘aleyhi’s-salavâtu’s-selâm ve âl ü aḡḡâb-ı (7) zevî‘l-iḡtirâmına şalavât getürmek tevâlî ve tevâtür (8) üzere²⁵¹ kendüḡe lâzım kılup [L 7a] her zamân diyesin ki (9) “**Allâḡumme şalli ‘alâ-Muḡammedin ve ‘alâ-âli Muḡammedin ve şaḡbihî ve sellim.**”²⁵² (10) Daḡı cum‘ a gününde²⁵³ ne miḡdâr taşadduḡa ki ḡâdir iseḡ (11) eylemek gerek. Ve bu bir günü eyyâm-ı seb‘a içinde “ibtigâ‘en (12) li-veçhi’llâḡ”²⁵⁴ taḡşîş idüp ḡaḡ celle ve ‘alânuḡ ḡizmetine (13) meşḡul [H 9a] olup ola ki sâ‘ir eyyâmda vâḡi‘ olan zelev (14) ü ḡalelüh mükeffiri ola in-şâ‘allâḡ.²⁵⁵ **Rubâ‘ iyye:**²⁵⁶

(15) İy vây ber-ân dil ki der-süzî nîst
(16) Sevdâ-zede-i mihr-i dil-firüzî nîst
(17) Rüzî ki to bî-yâr be-ser ḡâḡhî kerd

²³⁹ “Hizmet edene hizmet edilir.” Bu söz, İsbekânî’nin rivayetiyle sabit bir hadistir (Yılmaz, 2013: 505).

²⁴⁰ çünki:-N; çünkim H, L.

²⁴¹ gicesinden: giceside H, L.

²⁴² gününü: günü H, L.

²⁴³ ḡurup: durup H, L.

²⁴⁴ ḡuslini: ḡuslin A1; ḡusli H, L.

²⁴⁵ olan: ola H, L.

²⁴⁶ ḡaḡ: ḡaḡḡ’uḡ N.

²⁴⁷ Te‘âlâ’nuḡ: -N.

²⁴⁸ Allah’tan başka ilâh yoktur. Muhammed (s.a.v.) onun elçisidir.

²⁴⁹ neşâ‘ih: şanâyi‘ H, L.

²⁵⁰ gününden: gününde A1.

²⁵¹ üzere: üzerine H, L.

²⁵² Allah’ım! Efendimiz, büyüḡümüz Muhammed’e, evladına, ailesine ve aḡabına rahmet et, selâmet ver.

²⁵³ gününde: günü H, L; gününden +soḡra N.

²⁵⁴ Allah’ın rızasını umarak.

²⁵⁵ in-şâ‘allâḡ: -H, -L; +Te‘âlâ A1.

²⁵⁶ Rubâ‘ iyye: Beyt A1.

[P1 12a] (1) Żāyi^c ter ez-ān rūz tū-rā rūzī nīst²⁵⁷

“Allāhumme veffiknā bi'l-^c ameli ve (2) cennibnā ^c ani'z-zeleli ve'l-halel.”²⁵⁸

el-Maḳāletü'l-Ülā

(3) Evvelki maḳāle aṣl-ı imānuḡ beyānındadır ki ol vācibü'l-vücüb (4) ve müfizü'l-cüduḡ vücüdına i^c tiḳād ve şıfāt-ı zātī lā-hüve ve lā-ğayra (5) idüğine i^c timāddur. Ve enbiyā ve rusul hādī-yi ^c ibād ve her mümkinüḡ (6) mebd'e'ine me^c ād lā-büdd [A1 6a] ve lāzım olduḡına muḳırr ve²⁵⁹ bi-inād olmaḳ her (7) mü'mine vācibdür. Ve bu maḳāle on aṣl üzredür.

el-Aṣlū'l-Evvel (8) fi-İşbāti'l-Vācibi Te'ālā Şānuhu

Maḳāle-i evvelden evvelki aṣl (9) vācibü'l-vücüduḡ işbātında ve vāhid idüḡinüḡ beyānındadır. (10) Żamīr-i münīr-i ḡurşid-tenvīre pūşide olmaya ki İmām-ı Tamām (11) Ğazālī-yi Hümām bu on aṣlda ḳavā^c id-i i^c tiḳāduḡ ru'ūs-ı mesā'ilini (12) ġayr-ı müdellel taḳrīr ü taḫrīr ḳılışdır. Ve ^c Arabīce mütercim olan (13) fāzıl daḡı Hücetü'l-İslām'ı ve İmām-ı Hümām'ı eşerine tābi^c olup (14) mesā'il-i delā'ilden mücerred idüp muḡarrer ü musaṫtar itmişdür. Yā İmām'a (15) iḳtidādur veyāḡūd ^c adem-i iḳtidāra binādur. **Beyt:**

(16) Şad nükte ġayr-i ḡüsn bi-bāyed tā kesī
(17) Maḳbül-i ṫab^c merdüm-i şāḡib-nazar şevēd²⁶⁰

[P12b] [N 6b] (1) Ammā bu faḳīr-i keşīrū't-taḳşīr maḳşūd idindi ki bu uşul-i (2) ^c aşerenüḡ mesā'ili da^c vā-yı bilā-delīl olmayup delīle [H 9b] muḡtāc olan (3) her mes'eleyi²⁶¹ bir delīl ki muḡaḳḳıḳin ḳatında muḡarrer ve mu^c teberdür (4) İrād olına. Tā kim fā'idesi tamām ve ^c ā'idesi ^c ām ola. **Nazm:**²⁶²

(5) El-^c abdu lā-yaḡlu ^c ani'l-noḳşāni ve'l-zeleli
Ve'l-^c uzru ^c inde kirāmi'n-nāsi maḳbūlun²⁶³

(6) **Ḳāle'l-İmām Hücetü'l-İslām:** “İ^c lem yā sultāne'l-^c ālem enneke maḡlūḳun ve leke (7) ḡālīḳun ve hüve ḡālīḳu'l-^c ālemi ve cemī^c i mā-fi'l-^c ālemi ve ennehu vāḡidün lā-şerīke lehū (8) ferdun lā-mişle lehū.”²⁶⁴ [L 7b] Esātin-i zevi'l-efhām ve selātin-i ehl-i kelām (9) vācibü'l-vücüduḡ işbātında buyurmışlardır²⁶⁵ ki: “İnne fi'l-vücüdi (10) vāciben ve illā lezime inḡişāru'l-mevcüdī fi'l-mümkinini fe-yelzemu en (11) lā-yucedu şey'un aşlen fe-inne'l-mümkinine ve in kāne müte^c addiden lā-yesteḳıllu (12) bi-vücüdihi fi-nefsihi ve hüve

²⁵⁷ İçinde gam gussa olmayan o gönüle vah olsun! Ve yüreğinde maşukun sevgisi ve muhabbeti olmayana. Sana, yârsız baş edeceğin gündən, daha kötü bir gün yoktur.

²⁵⁸ Allah'ım! Amelde bizi muvaffak kıl, bizi hata ve eksiklerden uzak eyle.

²⁵⁹ ve: -H, L.

²⁶⁰ Birisinin nazar sahipleri tarafından makbul olması için; onda güzellikten başka yüzlerce şey bulunması lazım.

²⁶¹ mes'eleyi: mes'eleye A1, H, L.

²⁶² Nazm: Beyt A1.

²⁶³ Hiçbir kul hatasız ve günahsız değildir. Saygın insanların huzurunda özür makbuldür.

²⁶⁴ Hücetü'l-İslam İmam dedi ki: “Ey cihan sultanı! Bil ki sen mahluksun ve seni bir yaratan vardır. O da cihanı ve içindekilerin tümünü yaratandır. O, tektir. Onun hiçbir ortağı, hiçbir benzeri yoktur.”

²⁶⁵ buyurmışlardır: buyurmışlar H, L.

zāhirun velā fi-icādihi li-ğayrihi li-enne mertebete'l-icādi (13) ba' de mertebeti'l-vücūdi ve iz lā-vücūde velā icāde felā mevcūde lā-bi-zātihi (14) velā bi-ğayrihi fe-izen şebete vücūdü'l-vācib." Ma' nā-yı kelām budur (15) ki taḥkīkā vücūdda vācib lā-büddür.²⁶⁶ Ve illā lāzım gelür ki (16) mevcūd mümkinde münḥaşır ola. Ve bu inḥişārdan lāzım gelür ki hiçbir (17) şey ašlā mevcūd olmaya. Zīrā ki mümkin egerçi ki [P1 13a] (1) müte' addid ise vücūdiyla müstaḳil degüldür. Fī-nefsihī ve bu zāhirdür. (2) Ve ğayruñ icādında daḡı müstaḳil degüldür. Anuñçün ki (3) icāduñ mertebesi [H 10a] vücūduñ mertebesinden şonradur. Ve çün (4) vücūd u²⁶⁷ icād olmaya mevcūd bi-zātihi ve bi-ğayrihi daḡı olmaz. Pes (5) vācibüñ vücūdı şābit oldı. Ve ma' lūm-ı şerīf ola ki (6) bu maṭlabuñ berāhīni iki meslege münḥaşırdur. Biri ibṭal-i (7) devr ve teselsüle mütevaḳkıfdur. Ve²⁶⁸ birisi evvelā işbāt-ı vācibe (8) delālet ider. [A1 6b] Şonra ibṭal devr ü teselsüle münṭaḳil olur. Nitekim (9) kelām kitāblarında başt üzre mübeyyen ve mu' ayyendür. (10) Ve bu risālede beyān eylemek müteḥammil degüldür. "Fe'l-yuṭlab şemmehü."²⁶⁹ (11) Pes Ḥüccetü'l-İslām'uñ buyurduğı ki: "İnneke maḡlūkuñ ve leke ḡaliḳun."²⁷⁰ (12) Vācibü'l-vücūduñ işbātu beyānındadır. Şonra buyurdı (13) ki: "İnnehu vāḡidun lā-şerīke lehū ferdun lā-mişle lehū."²⁷¹ Ya' nī vācibü'l-vücūd (14) birdür iki degüldür. Zıdd u nidden müberrā ve mişl ü mānennden (15) mu' arrādur. Ve çünkim mes'ele-i vaḡdet ecel-i mesā'il-i 'ilm-i kelāmdur. (16) Ol ecluden [N 7a] ḡükemā ve mütekellimīn işbāt-ı²⁷² vaḡdetde²⁷³ ve nefy-i (17) şerīkde ḡücec ve berāhīn-i 'aḳliyye ve naḳliyyeye muḡtāc oldılar. [P1 13b] (1) Nitekim kitāblarında irād buyurmışlar. Ammā vaḡdet-i vücūda ḡā'il (2) olan muvaḡḡidīn şūfiyye ḳatında çünkim zāhirdür ki [L 8a] ḡaḳīḳat-i (3) vācib vücūd-ı muṭlaḳdur. Vācibüñ tevḡidinde²⁷⁴ ve şerīk-i (4) vācibüñ nefyinde iḳāmet-i delīle muḡtāc olmadılar. Zīrā ki (5) vücūd-ı muṭlaḳda ta' ayyūn ve taḳayyūd yoḳdur. Pes ünşiyet ü ta' addūd (6) teveḡḡüm olunmaz. "Fe-küllü mā-yuşāhedu ev yute' aḳḳalu ev yuteḡayyelu mine'l-müte' addidi (7) fe-hüve'l-mevcūdu bi'l-vücūdi'l-izāfi lā-el-muṭlaḳi fe'f-hem [H10b] fe-innehu (8) min-mezallī'l-aḳdāmi ve lā-yeslukuhu illā sālīkun zū iḳdāmin."²⁷⁵ **Nazm:**

mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

(9) Gel iy cān maṭlab-ı a' lā ararsaḡ
Bil iy dil maḳşad-ı aḳşā şorarsaḡ

(10) Ki tevḡid oldı a' lā-yı maḳāmāt
Budur aḳşā-yı ġāyāt-ı kerāmāt

(11) Dimiş her ṭā'ife 'aḳl irdügince
Başiret nūri ḳuvvet virdügince

²⁶⁶ lā-büddür: +ki H, L.

²⁶⁷ u: -A1, H, L.

²⁶⁸ Ve: -H, L.

²⁶⁹ Olduğı yerden talep edilsin.

²⁷⁰ Muhakkak ki sen bir mahluksun ve seni bir yaratan vardır.

²⁷¹ Muhakkak ki onun hiçbir ortağı da hiçbir benzeri de yoktur.

²⁷² işbāt-ı: işbāt u A1.

²⁷³ vaḡdetde: vaḡdet H, L.

²⁷⁴ Vācibüñ tevḡidinde: Tevḡid-i vācibde A1, N.

²⁷⁵ Müşahade, idrak ve tahayyül edilen her şey sonradan yaratılmıştır. Bunlar mutlak değil, izafi bir mevcudiyete sahiplerdir. O halde bil ki bunlar insanı hataya götüren yollardır ve bu yollara ancak gözü pek bir salık girebilir.

(12) Anuñ vaşında çok remz ü işārāt
Kimi zevkī kimi ‘ilm ü ‘ibārāt

(13) Velikin haqq-ı tevḥidde haqqīkat
Yol ıramadı aşḥāb-ı tarīkat

(14) Ki zīrā baḥr kim pāyānı yoḡdur
İḥāta kıлмаḡuñ imkānı yoḡdur

(15) Şular kim ‘aql u ‘ilmüñ kāmīlidür
İrişdügi bu baḥruñ sāḥīlidür

(16) İrem bāḡın ne bilsün berg-i terre
Güneş cirmin nice şerḥ ide zerre

(17) “Te‘ālā şānuhu ‘ammā yeḡülün
Tenezzeḥ zātuhu mimmā yüşirün”²⁷⁶

[P1 14a] (1) Şoḡra İmām buyurur ki: “Kāne fi’l-ezeli ve leyse li-zātihi zevālün ve (2) yekünü ma‘a’l- ebedī ve leyse li-beḡā’ihi fenā’un.” Ya‘nī vācibü’l-vücüd (3) ezelde varıdı. Ve varlıḡına zevāl yoḡıdı. Ve ebedīdür. Ve beḡāsına (4) fenā yoḡdur. [A1 7a] Şimdi ma‘lüm ola ki lafz-ı ezel ve ebed (5) ve ezeli²⁷⁷ ve ebedi²⁷⁸ kelām-ı ḡavmde çok vāḡı‘ olur.²⁷⁹ Ve ‘ulemā-yı (6) mütekellimīn ve ḡükemā-yı ehl-i yaḡīn ezel ve ebedüñ ta‘rifinde (7) her biri²⁸⁰ bir nev‘ ile ıstılah idinmişler. Ammā ezeliñ ta‘rif-i (8) muḡtārı oldur ki: “El-ezeli istimrāru’l-vücüdi fi-ezminetin (9) muḡadderetin ḡayri mütenāhiyetin fi-cānibi’l-māzi.” Ya‘nī ezel vücüduñ (10) devāmına dirler ki taḡdir olunmuş ḡayr-ı mütenāhi zamānlarda [H 11a] [N 7b] (11) vāḡı‘ ola. Māzi cānibinde ve ebedüñ ta‘rifinde buyurmuşlar (12) ki: “El-ebedu istimrāru’l-vücüdi fi-ezminetin muḡadderetin ḡayri mütenāhiyetin (13) fi-cānibi’l-mustaḡbel.” Ya‘nī ebed vücüduñ devāmı ve istimrārıdır. (14) Ezmine-i muḡaddere-i ḡayr-ı mütenāhiyedeki müstaḡbel cānibinde (15) ola. Pes ezeli oldur ki ‘adem aḡa sebḡat itmemiş [L 8b] ola. (16) Ve ebedi oldur ki herḡiz mün‘ adim olmaya. Ve zamīr-i münire püşide (17) olmaya ki muḡaḡḡikīn ḡatında mevcüd üç kısmdır [P1 14b] (1) ki dördüncisi yoḡdur. Yāḡūd ezeli ve ebedīdür. Ve ol vācibü’l-vücüddür (2) veyā ezeli ve ebedi degüldür. Ve ol dünyādur veyāḡūd ebedīdür (3) ezeli degüldür. Ve ol āḡiretdür. Ve bunun ‘aksi ki (4) ezeli ḡayr-ı ebedīdür²⁸¹ memnū‘dur. “Li-enne mā-şebete kıdemuhu imteneā‘ (5) ‘ademuhu.” Ya‘nī kıdemi şābit olanuñ ‘ademi mümteni‘dür. Pes ebedi (6) olmayan ezeliñ vücüdi mümteni‘oldı. “Te’emmel fe-innehu meslekun (7) laḡifun.”²⁸² Ve²⁸³ ḡünkü İmām’uñ kelām-ı ḡuceste-fercāmından (8) zāḡir oldı ki vācibü’l-vücüd ezeli ve ebedīdür. Vücüdına (9) ‘adem sebḡat itmemiş²⁸⁴

²⁷⁶ Onun şanı, onların söylediklerinden yücedir. Onun zatı, onların işaret ettiklerinden münezzehtir.

²⁷⁷ ezeli: ebedi A1.

²⁷⁸ ebedi: ezeli A1.

²⁷⁹ olur: +Ve A1, N.

²⁸⁰ biri: birin H, L.

²⁸¹ ebedi: ebedi N.

²⁸² İyi düşün, bu güzel bir davranıştır.

²⁸³ Ve: -H, L.

²⁸⁴ itmemiş: itmemişdür H, L.

ve itmeyiserdür.²⁸⁵ Ve mevcûdun bi-zâtihidür. Pes (10) buyurur ki: “Vâcibü'l-vücûd zâtında ve şifâtında kimesneye (11) muhtâc degüldür. Ve²⁸⁶ her kimesne [H 11b] zâtında ve şifâtda aña (12) muhtâcdur.” Ammâ vâcibü'l-vücûd zâtında kimesneye²⁸⁷ muhtâc (13) olmaduğınun delili budur ki sâbıkâ işbât olındı ki (14) vâcibü'l-vücûd li-zâtihidür. Ya' nî vücûdı nefsi-zâtındandır. (15) Ğayrdan degüldür. Pes eger zâtında ğayra muhtâc (16) olsaydı²⁸⁸ vâcibü'z-zâtihî olmazdı. Belki vâcibü'l-ğayrihî (17) olurıdı. Ve ilâh olmağa şâlih olmazdı Te'âlâ şānuhu. [P1 15a] (1) **Ve ammâ** şifâtında kimesneye²⁸⁹ muhtâc olmaduğınun delili (2) budur ki Hâk Te'âlâ cemî' şifât-ı kemâlile muttaşıfıdır. (3) Pes cemî' şifât-ı kemâlile ittışâfî iktizâ ider ki (4) şifâtda hiçbir kimesneye ihtiyâcı olmaya ki²⁹⁰ eger (5) şifâtlarından bir şifâtda ğayra muhtâc ola lâzım gelür ki (6) muhtâcun ileyh. Ol şifâtda muhtâcdan ekmel ve aqvâ ve ahrâ (7) ve evlâ ola. Anuçün ki şey'ün 'illeti ma' lülünden evlâ (8) ve efđal ve aqvâ ve ekmel olur. **Meşelâ** eger Bārî-yi Te'âlâ (9) 'ilm-i şifâtında ğayra muhtâc olsa lâzım gelür ki mu'allimi (10) andan ekmel ü efđal ola.” “Te'âlâ şānuhu 'an-zālike 'uluvven kebiren.”²⁹¹ (11) Pes bu kelâmdan zâhir oldı ki vâcibün zâtı ve şifâtı (12) kendüendür. [A1 7b] [L 9a] Ve her nesnenün vücûdı vâcibü'l-vücûddandır. [N 8a] (13) Ve hâzâ²⁹² İmâm aşluğ āhirinde buyurur ki: “Vücûdühü bihî ve (14) vücûdü külli şey'in 'anhu.”²⁹³

el-Aşlü's-Şānî fi-Tenzîhi'l-Hālîki (15) Celle Celāluhu

Maqāle-i ūlādan ikinci aşl hālîkuñ (16) cemî' simāt-ı naqşdan münezzeħ idüginün beyānındadır. (17) **Kāle'l-İmām**: “İ lem enne'l-Bārî celle zikruhu leyse lehü şüretun [P1 15b] (1) velâ kâlebun ve ennehu lâ-yenzilu velâ yeħillu fi-kâlebin.”²⁹⁴ İctimā'-yî 'uqālâ (2) bunun üzerinedür ki Hâk celle ve 'alâ cemî' simāt-ı naqşdan (3) müberrâ ve²⁹⁵ münezzeħdür. **Nazm**:

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Münezzeħ zâtı evşâf-ı beşerden
(4) Müberrâ vaşfi âfât u ğaţardan

Ne dil kılsun beyān māhiyyet andan
(5) Çü bilmez hiç cān keyfiyyet andan

Ve cümle-i simāt-ı naqşdan berî (6) şüretdür. Ve Hâk Te'âlâ şüretten münezzeħdür. Zirâ şüret (7) cism için ħāşıl olan hey'ete dirler ki te'lif ü (8) terkib-i eczâ sebebiyle ħāşıl olmuş ola. Ve Hâk Te'âlâ cism ü (9) cismānî degüldür. Anuçün ki cism mürekkebdür. Ve cüzve (10) muhtâcdur. Pes cism ü cismānî olan vâcib olamaz. **Şonra** (11) buyurur ki:

²⁸⁵ ve itmeyiserdür: -H, L.

²⁸⁶ Ve: -H, L.

²⁸⁷ kimesneye: kimseye A1.

²⁸⁸ olsaydı: olaydı H, L.

²⁸⁹ kimesneye: kimseye A1.

²⁹⁰ ki: -N.

²⁹¹ Allah'ın şanı, bunlardan daha yücedir.

²⁹² hâzâ: li-hâzâ H, L.

²⁹³ Allah'ın varlığı kendinden; kalan her şeyin varlığı ise kendileri dışındandır (Allah'tandır).

²⁹⁴ İmâm dedi ki: “Bil ki her şeyi yaratan Allah'ın ne bir sureti ne de bir formu yoktur. Onun hiçbir kalıba nüzul ve hüml etmesi söz konusu değildir.”

²⁹⁵ ve: -H, L.

“Ve ennehu lā-yenzilu velā yeḥillu fi-kālebin.” Ya‘nī Ḥaḳ celle ve ‘alā²⁹⁶ (12) hiçbir ḳalbde nüzül u ḥulül itmez. Ve ḥulül iki kısım üzredür. (13) Biri ḥulülü’ş-şey’-i fi’l-mekān. Ya‘nī mekānda ḥulül ü nüzül eylemek. (14) Ve biri ḥulülü’ş-şifat-ı fi’l-mevşūf. Ve Ḥaḳ Te‘ālā ikisinden [H 12b] (15) daḫı münezzehdür. Ammā ḥulül-i mekāniden münezzeḫ idüğine²⁹⁷ (16) delil oldur ki mekān ü hayyiz olmaz. İllā eczāya münḳasım (17) olan ecsām ve cismāniyyet için ve Ḥaḳ Te‘ālā inkisām u [P1 16a] (1) tecziyeden münezzehdür. Zīrā ki ihtiyācuḡ ‘alāmetidür. Ve Ḥaḳ Te‘ālā (2) ihtiyācdan müberrādur. Anuḡün ki ‘illet-i külldür. Ve anuḡ ‘illeti (3) yoḡdur. **Bejt:**

Ser-māye-i aṣl her vücdet
(4) Ser-çeşme-i feyz u kān-ı cüdest²⁹⁸

Ve ammā ḥulül-i şifātı (5) fi’l-mevşūfdan münezzeḫ idüğine delil budur ki her şifāt (6) mevşūfa muḥtācdur. Ve Ḥaḳ Te‘ālā’da ihtiyāc olmaḡ vücbına (7) münāfidür. Ve sābıḳā zıkr olındı ki vācibü’l-vücūd (8) zātında ve şifātında hiç kimesneye²⁹⁹ ve hiç nesneye³⁰⁰ ihtiyācı yoḡdur. (9) Pes muṭlaḡ-ı ḥulülden münezzehdür. [L 9b] Şimdi ma‘lüm ola ki (10) mezheb-i Ḥulūliyye Naşārā’dan ḳalmışdur. Ve Ḥulūliyye üç fırḳadur. (11) Evvelki Ḥulūliyye-i Naşārā ve anlarıḡ ḳavli budur ki: “Ḥaḳ Te‘ālā (12) ḥāşā ve kellā ‘İsā’da ḥulül itmişdür.”³⁰¹ Bu mezhebün tafđili (13) ve reddi *Şerḫ-i Mevāḳıf* da ve *Maḳāşıf* da beyān olinmişdur. Bu muḥtaşar (14) anuḡ tafşiline müteḥammil degüldür. İkinci Ḥulūliyye-i Şūfiyye. [N 8b] Anlarıḡ (15) ḳavli budur ki: “Şāhib-cemāllere ve şāhidlere [A1 8a] naḡar eylemek ḫelāldür. (16) Zīrā ki [H 13a] Ḥaḳ anlarda ḥulül eylemişdür.” Ve irşād zamānında raḡş (17) iderler. Ve dirler ki: “Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ şifātlarından bir şifāt [P1 16b] (1) bize nüzül ve ḥulül itdi. Ve Ḥaḳ Te‘ālā bizi ol şifātıla mu‘ānaḡa (2) ve taḡbīl eyledi. Ve hiçbir şey yoḡdur ki Ḥaḳ Te‘ālā anda olmaya.” (3) Pes bu küfriyyāt sebebiyle cemī‘ me‘āzif ve ālāt-ı lehvi ve ṭabl u (4) surnā ve zellāt u sehvi ḫelāl bilürler. Bu fırḳa Ḥulūliyye-i Naşārā’dan (5) kemterdür. Zīrā ki İslām’a zararları ekşerdür. “*Men kāne* (6) *fi-hāzihī a‘mā fe-hüve fi’l-āḫireti a‘mā ve eḡallu sebīlā.*”³⁰² Üçüncü Ḥulūliyye-i (7) Şī‘a’dur. Anlar dirler ki: “Ḥaḳ Te‘ālā Hazret-i ‘Alī’de ve evlādında (8) ḥulül itmişdür. Ve rūḫānīnün zūḫūrı şüret-i cismāniyyede (9) mümteni‘ degüldür. Nitekim Cebrā’ıl Dıḫyetü’l-Kelbī şüretinde (10) zūḫūr ideridi. Pes ba‘īd degüldür.³⁰³ Allāḫ Te‘ālā ba‘zı (11) kāmillerün şüretinde zūḫūr eyleye. Hazret-i ‘Alī ve evlādı (12) gibi.” Ve bu ṭā’ifenün menşe-i ḡalaṭı oldur ki ḥulūli zūḫürdan (13) bilmişler. Zīrā zūḫūr ḥulül degüldür. Ve Cebrā’ıl Dıḫyetü’l-Kelbī (14) şüretinde ḥulül itmedi. Belki anuḡ şüretiyle zūḫūr ideridi. (15) Ve bu ṭā’ifenün³⁰⁴ menşe’-i ḡalaṭı oldur ki ḥulül zūḫürdur.³⁰⁵ (16) Zıkr olınan [H 13b] iki ṭā’ifeden ences ve enḫasdurlar. “Te‘ālā’llāḫ u ‘an-zālike (17) ‘uluvven kebīren.”³⁰⁶ **Şonra** İmām-ı Hümām buyurdı ki: “Velā yuşbihu şey’en [P1 17a] (1) mine’l-eşyā’i velā yuşbihuhu şey’en ve küllemā yaḡṭuru fi’l-vehmi ve’l-ḫayāli (2) ve’l-fikri

²⁹⁶ celle ve ‘alā: Te‘ālā H, L.

²⁹⁷ idüğine: olduḡına H, L.

²⁹⁸ Bütün olanların asıl servetidir. Menfaatin kaynaḡı ve baḡışlamanın madenidir.

²⁹⁹ kimesneye: nesneye H, L.

³⁰⁰ nesneye: kimesneye H, L.

³⁰¹ itmişdür: +Ve H, L.

³⁰² “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır” (İsrā, 17/72).

³⁰³ degüldür: +ki H, L.

³⁰⁴ ṭā’ifenün : ṭā’ife A1, H, L, N.

³⁰⁵ menşe’-i ḡalaṭı oldur ki ḥulül zūḫürdur: - A1, H, L, N.

³⁰⁶ Allah bunlardan daha yüce ve uludur.

mine't-tefkiri ve't-temşili fe-innehu münezzehun 'an-zālik li-enne tilke (3) min-şifati'l-mahlūkīn ve hüve hālikuhā felā yuşafu bihā.” Ya'nī (4) Hāq Te'ālā zātında ve şifātında hiçbir şey'e beñzemez. Ve hiçbir şey' (5) aña beñzemez. [L 10a] Ammā zātında şebīhi olmaduğına delil budur ki (6) Hāq Te'ālā vācibün li-zātihi'dür. Ve mā-sivāsı mümkin-i li-zātihi'dür.³⁰⁷ “Fe'eyne's-şerā (7) ve's-Şureyyā.”³⁰⁸ Ve ammā şifātında³⁰⁹ şebīhi³¹⁰ olmaduğına delil oldur (8) ki Hāq Te'ālā'da olan şifātlar ki 'ilm ü kudret ve sâ'ir (9) şifātıdır. Maḥlūkātında olan şifātından a'lā ve eclādur. (10) Zīrā bizüm 'ilmümüz 'arz ve muḥdeşdür. Ve kâşırđur. Ya'nī cemī' (11) eşyāya min-cemī'ü'l-vücūh müte'allik olamaz. Ve ğayrdan müstefāddur. Ve Allāh Te'ālā'nun (12) 'ilmi bunun ḫilāfındadır. Anuñçün ki kadīmdür. Ve mümteni'ü'z-zevāldür. (13) Ve mütenāhi degüldür. Ve ğayrdan müstefād degüldür. Ve (14) küll-i eşyāya min-cemī'ü'l-vücūh müte'allikdür. Ve ğayrdan müstefāddur.³¹¹ (15) Ve sâ'ir şifātı şuna göre kıyās eyle.³¹² Ve çünki (16) zātında ve şifātında [N 9a] şebīhi yokdur. Pes her ne ki vehm ü (17) fikr ü ḫayāle gelür [H 14a] ol maḥlūkuñ şifātıdır. Ve Hāq Te'ālā [P1 17b] (1) anuñ hālikıdır ve andan münezzehdür. “Te'ālā zātuhu ve celle şifātuhu.”³¹³ **Nazm.**³¹⁴

[A1 8b] (2) İy zi-ḫayāl-i mābirün der-tū ḫayāl key resed

(3) Bā-şifat-ı to 'aql-rā lāf-i kemāl key resed

(4) Ger heme merdüm ü melek ḫāk şevend der-rehet

(5) Dāmen-i 'işmet-i tū-rā gerd-i zevāl key resed³¹⁵

(6) **Şonra** buyurur ki: “Ve ennehu leyse fi-mekānin velā 'alā-mekānin (7) ve inne'l-mekāne lā-yehşuru ve küllemā fi'l-ālemi taḫte 'arşihī ve 'arşuhu (8) taḫte kudretihi ve teşḫirihī ve ennehu kāne ḳable'l-'arşı münezzehen (9) 'ani'l-mekāni ve leyse'l-'arşu bi-ḫāmilin lehū. Beli'l-'arşu ve cümletuhu yehmiluhum (10) luḫfuhu ve kudretuhu.” Ma'nā-yı kelām nīgū-yı encām oldur (11) ki Hāq Te'ālā mekānda degüldür. Ve mekānuñ üzerinde daḫı (12) degüldür. Ve mekān Hāq Te'ālā'nun ḫāşiri degüldür. Ve her (13) nesne ki 'ālem içindedür Hāq Te'ālā'nun taḫt-ı 'arşındadır. (14) Ve 'arş taḫt-ı kudretinde ve teşḫirindedür. Şimdi ma'lüm ola (15) ki Hāq Te'ālā mekān ü ḫayyizde olmaduğına delil çoḳdur. Ve (16) kütüb-i kelāmiyyede zıkr olınmışdır. Ol cümleden iki delil-i (17) ma'kül ü müfid irād idelüm. Biri oldur ki āferidġar-ı [P1 18a] (1) 'ālem ve mükerrem-i benī Ādem mekān ü cihet ü ḫayyizden [H 14b] münezzehdür. (2) Anuñçün ki zāt-ı Bārī eger mekān ü cihete maḫşuş (3) ola ḫāl ikiden ḫālī degüldür yāḫūd oldur ki (4) mekāndan taşra çıkabilür veyāḫūd [L 10b] taşra çıkamaz. Eger (5) taşra çıkamak aña mümkün degül ise pes bir şaḫş-ı meflūc zemīn-i (6) 'ācizdür ki kendü yirinden ḳalkup taşra çıkamaz. (7)

³⁰⁷ Ve mā-sivāsı mümkin-i li-zātihi'dür: -H, L.

³⁰⁸ Topraktan Süreyya Yıldızı'na kadar fark vardır.

³⁰⁹ şifātında: şebīhi H, L.

³¹⁰ şebīhi: şifātında H, L.

³¹¹ Ve ğayrdan müstefāddur: -H, L, N.

³¹² eyle: eyleme A1.

³¹³ Onun zatı yücedir ve sıfatları alidir.

³¹⁴ Nazm: Beyt A1, N.

³¹⁵ Ey bizim idrak edemediğimiz! Bizim düşüncemiz sana ne zaman yetişir? Hangi sıfat ile akıl senin o kemal sınırına yetişebilir? Eğer bütün insanlar ve melekler yolunda toprak olsalar, o toprakların tozları senin ismetinin eteğine yetişemez.

“Te‘ālā’llāhu ‘an-zalike.”³¹⁶ Ve eger kendü yirinden taşra çıkabilür.³¹⁷ (8) Pes³¹⁸ hareket aña cā’iz olur.³¹⁹ ‘Ulemā hūdūs-ı ecsāmuñ (9) mes’elesinde beyān eylemişler³²⁰ ki her kimesneye ki hareket (10) cā’iz ola ol maḥlūḳdur. Ve berāhīn-i ḳaviyyeyle işbāt itmişler. (11) Pes hareket vācibü’l-vücūd için muḥāldür. Pes bu burhānıla (12) şābit oldu ki vācibü’l-vücūd mekānda degüldür. (13) İkinci delīl oldur ki eger zāt-ı Bārī mekān ü ḥayyiz ü (14) cihete muḥtaşş ola üç ḥālden ḥālī degüldür. Yā cemī‘ (15) cevānibde ḡayr-ı mütenāhīdür veyāḥūd cemī‘ cevānibde mütenāhīdür (16) veyā ba‘zı cānibde mütenāhī ve ba‘zısında nā-mütenāhīdür. (17) Ammā evvelki ḳısm ki cemī‘ cevānibde ḡayr-ı mütenāhī ola muḥāldür. [P1 18b] (1) Zīrā lāzım gelür ki Ḥaḳ celle ve ‘alānuñ zātı necāset ü ḳāzūrāta (2) muḥālīt ola. [N 9b] “Te‘ālā ‘an-zālīke.”³²¹ Ve ammā ikinci ḳısm ki cemī‘ cevānibde (3) mütenāhī ve maḥdūd ola. Bu daḡı muḥāldür. Zīrā ki³²² [H 15a] lāzım gelür ki (4) Ḥaḳ Te‘ālā’nuñ zātı ḥalā-yı fevḳānīnuñ taḥtında ola. Ve bu ḳavlüñ (5) muḥāliyyetine biz ve ḥaşmumuz daḡı³²³ müttefiḳlerüz. Ve ‘ammā üçüncü ḳısm ki (6) ba‘zı cihātda mütenāhī ve ba‘zısında nā-mütenāhī ola. [A1 9a] Bu daḡı (7) muḥāldür. Zīrā ki ol cānib ki mütenāhīdür. Yā zātında ve ḥaḳīḳatde (8) nā-mütenāhīsi olan cihete mütesāvīdür veyāḥūd degüldür. (9) Eger iki cānib ḥaḳīḳatde ve māhiyyetde mütesāvī³²⁴ ola lāzım gelür (10) ki iki cānib bile mütenāhī ola veyāḥūd bile mütenāhī olmaya. (11) Anuñçün ki her iki nesne ki māhiyyetde mütesāvī ola anlaruñ (12) tesāvīsi her cānibde lāzımdur. Pes eger mütenāhī olan (13) cānib ḡayr-ı mütenāhī olan cānibe māhiyyetde müsāvī ola lāzım (14) gelür ki zāt-ı Bārī eczā-yı muḥtelifetü’l-ḥaḳā’ıḳdan mürekkeb ola. Ve (15) her ne ki bu vechiledür. Muḥdeş ve maḥlūḳdur. “Sübḥane’l-münezzehu ‘an-zalīk.”³²⁵ (16) Pes çün³²⁶ bu üç ḳısm bāḫıldur. Zāhir oldu ki Ḥaḳ Te‘ālā (17) mekān u cihet ü ḥayyiz ü ḥalā vü melādan münezzeh ve müberrādur. Ve ammā [P1 19a] (1) Ḥaḳ celle ve ‘alā mekānuñ üzerinde daḡı olmaduḡına delīl kütüb-i (2) kelāmiyyede zıkr itmişler. Ve buyurmuşlar ki Kerrāmiyye’nün (3) ve daḡı [H 15b] ba‘zı fırḳa-i dāllenüñ i‘tikādı budur ki Ḥaḳ Te‘ālā’nuñ (4) zātı ‘ālemüñ cihet-i fevḳindedür. Kimi bu‘d-ı nā-mütenāhīyle dimişdür ve (5) bu‘d-ı mütenāhīyle ve zu‘m-ı fāsıdleriyle ba‘zı edille-i nā-ma‘ḳül (6) irād eylemişler. Ve fırḳa-i nāciye ki ehl-i sünnet ü cemā’ atdür. Edillelerini (7) ibtāl itmişler. Aḳlen ve naḳlen ve maḥallinde meşṫürdur. Ammā bu mes’elede (8) Kerrāmiyye’nün delīl-i naḳlīleri budur ki Ḥaḳ Te‘ālā buyurur ki: (9) “*Yehāfune rabbehum min-fevḳihim.*”³²⁷ Ve daḡı buyurur ki: “*Er-raḥmānu* (10) ‘*ale’l-‘arşi’stevā.*”³²⁸ Ve bu mezheb bāḫıldur. Ve buḫlānına delīlümüz budur (11) ki ḳaçan ki burhān-ı ‘aḳlī zāhir-i naḳlīyle nefy ü işbātda müte‘arız (12) ola dört ḳısmdan ḥālī degüldür. Yā burhān-ı ‘aḳlī (13) ve naḳlīnün ikisini bile taşdıḳ iderüz. Pes nefy ü işbātuñ (14) taşdıḳı lāzım

³¹⁶ Allah bunlardan daha yücedir.

³¹⁷ çıkabilür: çıkabilürse N.

³¹⁸ Pes: -N.

³¹⁹ olur: +Ve H, L.

³²⁰ eylemişler: eylemişlerdür ki N.

³²¹ Allah bunlardan daha yücedir.

³²² ki: -N.

³²³ daḡı: -N.

³²⁴ mütesāvī: müsāvī H, L.

³²⁵ Sübhan olan zat, bundan münezzehdir.

³²⁶ çün: -A1, N.

³²⁷ “**Üzerlerinde hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar** ve emroldukları şeyleri yaparlar.” (Nahl, 16/50)

³²⁸ “Rahman, Arş’a kurulmuştur” (Tâhâ, 20/5).

gelür veyāhūd ikisini bile tekzīb iderüz. Pes (15) tekzīb-i nefy ü işbāt lāzım gelür. Veyā³²⁹ burhān-ı ‘aqlinūñ (16) tekzībini idüp burhān-ı naqlinūñ taşdıķın iderüz. Ve bu dağı (17) cā’iz degüldür. Zirā ki zāhir delā’il-i naqlinūñ taşđiđi burhān-ı [P1 19b] (1) ‘aqlinūñ şihhatine mevķūfdur. Anuñçün ki tā delil-i ‘aqlıyle şāni’uñ (2) işbātı ve şıfātınuñ işbātı ve peyğamberlerüñ şıdķıdır. [H 16a] Süst (3) olmaya delā’il-i naqlinūñ şihhatı muķarrer olmaz. Pes eger zāhir-i (4) naqlūñ taşdıķı için tekzīb-i ‘aql idevüz. Lāzım gelür ki (5) fer’ için³³⁰ tekzīb-i ‘aşl itmiş olavuz. Ve çünkim aşl bātıı oldu (6) fer’üñ buđlānı “be-ţarık-i evlā.”³³¹ Ve bu kısım dağı bātııdır. Pes ķalmadı. (7) İllā dördüncü kısım ki ‘aqluñ burhānını taşdıķ idüp (8) yaķınile bilelüm ki Haķ Te’ālā’nuñ murādı zıkr olınan āyetlerde burhān-ı (9) ‘aqlı ile bātıı olmayan nesnedür. Pes bu bābda iki maķām vardur. [A1 9b] (10) Birisi oldur ki diyevüz ki Haķ Te’ālā’nuñ murādı bu āyetlerden işbāt-ı (11) cihet degüldür. Ammā murādu’llāh tafşil üzre ma’lūmumuz (12) degüldür. Hemān bize lāyık³³² olan “amennā ve şaddaknā”³³³ dimekdür. (13) Ve tefsir ü [L 11b] te’vılinden el çekmekdür. Ve ikinci³³⁴ oldur ki (14) bu āyetler müteşābihātdandur. Ve müteşābihātı³³⁵ tafşil üzre te’vıl (15) eylemek cā’izdür. Nitekim tefsir kitāblarında baş üzre³³⁶ beyān (16) olınmışdır. Pes bu āyetleri te’vıl iderüz. Ve evvelki maķāma e’imme-i (17) selef zāhib ve ikinci maķāma ‘ulemā-yı uşul ve fużalā-yı ģalef ŗalib [P1 20a] (1) olmışlar. “Ve bi’llāhi’t-tevfiķ.”³³⁷ Pes bu edilleden ma’lūm oldu (2) ki Bārī-yi Te’ālā ‘arşı yaratmaķdan öñdin ve yaratduķdan (3) şonra dağı [H 16b] mekāndan ve cihetden münezzehdür. Ve ‘arş (4) anuñ ģāmili degüldür. Belki ‘arş u mā-fi’l-‘arşuñ ģāmili (5) Haķķ’uñ luĢı ve ķudreti³³⁸ ve ‘azameti ve ķuvvetidür. Ve ‘arşuñ (6) ululıģı beyānında Resūlu’llāh Ĥazretleri’nden mervīdür ki: (7) “İnne li’llāhi meleken yuķālu lehū Ĥazķā’ilu lehū semāniyetu ‘aşere elfi (8) cenāhin mābeyne’l-cenāhi ile’l-cenāhi mesiretu ģamse mi’eti elfi (9) senetin şumme evĥā’llāhu ileyhi eyyuhe’l-meleke tır fe-ţāra miķdāra ‘işrine (10) elfi senetin ve hüve lem-yaşıl ilā-rā’si ķā’imetin min-ķavā’imi’l-‘arşı (11) şumme şā’afa’llāhu fi’l-ecnihati ve’l-ķuvveti fe-emera an yaţıra (12) fe-ţāra miķdāra şelāşine elfi senetin fe-lem yaşıl ileyhā fe-evĥā’llāhu (13) Te’ālā ileyhi eyyuhe’l-melek lev tırta ilā-en yunfeĥa fi’ş-şūri (14) ma’a-ecnihatike ve ķuvvetike lem-tebluğ sāķa ‘arşı feķāle’l-meliku (15) sübhāne rabbiye’l-a’lā fe-enzela’llāhu Te’ālā ‘sebbihi’sme rabbike’l-‘alā’ (16) ve ķāle ‘aleyhi’s-selāmu ic’aluhā fi-sucūdikum.”³³⁹ Ve Haķ celle (17) ve a’lā ‘arşını bir yeşil

³²⁹ Veyā: Yā H, L.

³³⁰ için: +‘aql +idevüz +ve +hem H, L.

³³¹ En doğru ve tercihe değer yol ile.

³³² lāyık: lāzım H, L.

³³³ İnadık ve tasdik ettik.

³³⁴ ikinci: +maķām H, L, N.

³³⁵ müteşābihātı: müşābihātı A1.

³³⁶ üzre: -N.

³³⁷ Başarı Allah’tandır.

³³⁸ ķudreti: ķudretidür A1.

³³⁹ “Allah’ın adına Hazķāil denilen bir meleği vardır. Onun on sekiz bin kanadı vardır. Kanatları arası, beş yüz bin yıl yürüme mesafesidir. Sonra Allah ona ‘Ey melek, uç.’ diye vahyeder. Bunun üzerine o, yirmi bin sene ölçüsünde uçar da arşın ayaklarından birinin başına ulaşamaz. Sonra Allah onun kanatlarını ve kuvvetini iki kat artırır ve ona uçmasını emreder. Bunun üzerine o, otuz bin sene ölçüsünde uçar da oraya ulaşamaz. Allahutaala ona: ‘Ey melek, şayet kanatların ve kuvvetinle birlikte sura üfleninceye kadar bile uçsaydın, arşın kenarına ulaşamazdın.’ diye vahyeder. Ardından melek: ‘Yüce Rabbim bütün noksanlıklardan münezzehtir.’ der. Bunun üzerine Allahutaala “Yüce Rabbinin adını tespih et.” (Alā, 87/1) ayetini indirir ve Resulullah: ‘Onu secdelerinizde yapınız.’ buyurur.” Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

cevherden halk eyledi. Ve her gün ‘arş [P1 20b] (1) biñ dürlü nūrıla nūrlanur. Ve hiçbir melek kâdir degüldür ki (2) ‘arşuñ³⁴⁰ nūrāniyyetinden ‘arşı ke-mā hiye bile. Ve ‘arşuñ nice biñ (3) dili vardur ki Hâk Te‘ālā’ya her bir diliyle bir dürlü luğat ile (4) tesbîh ider.³⁴¹ Ve rivāyet olunur ki Hâk Te‘ālā berrde vü bahrde (5) ne qadar maḥlūkāt [H 17a] ki yaratmışdur anlaruñ timşālını ‘arşda (6) taşvîr itmişdür. Pes her kaçan ki bir mü’min bir ḥasene işlese (7) ‘arşda olan timşālinde ol ḥasene zāhir olup Kerrūbiyān (8) anı görüp ol mü’min için medḥ ü şenā iderler. Ve çünki³⁴² (9) bir seyyi’ye işlese timşālinde ol seyyi’ye zāhir [L 12a] olur. Ammā Hâk (10) celle ve ‘alā luḫf-ı ‘amīminden ve kerem-i cesīminden setr perdesini (11) ol seyyi’eniñ üzerine irḫā ider. Zihī raḫmet zihī minnet. **Nazm-ı li-Mü’ellifihî:**

(12) İy eşer-i zi-ḳudretet heft zemīn ü nūh felek
(13) Bende-i emr-i nāfidet cinnī vü insī vü melek

(14) Cürm ü günāh-ı mā eger ez-semekest tā semā [A1 10a]
(15) Raḫmet-i bī-nihāyetet şad çü semāst tā semek³⁴³

(16) **Şonra** İmām buyurur ki: “Ve ennehu yetteşifu bi’ş-şifati’lletī kāne (17) ‘aleyhā fi’l-ezeli velā sebīle ile’t-teğayyūri ve’l-inḳilābi ilā-zātihī ve şifatihī [P1 21a] (1) ve hüve sübhānehu muḳaddesun ‘an-şifati’l-maḥlūḳin.” Ya‘nī Hâk Te‘ālā (2) ezelde muttaşif olduğu şifātıla el-ān yine muttaşifdur. Ve zātına (3) ve şifātına teğayyūr ve inḳilābuñ yolu yoḳdur. Ve maḥlūḳlarda olan (4) şifātdan münezzehdür.³⁴⁴ Nitekim zātı ezelen ve ebeden bāḳidür. (5) Ve müteğayyir olmaz. Ke-zālik şifātı daḫı teğayyūr ve ḫudūşdan (6) münezzehdür. Ḥilāfen li’l-Kerrāmiyyeti ki anlar şifāt-ı Bārī’de teğayyūr (7) tecvīz iderler. Ve zāt-ı Bārī’ye [H 17b] ḳıyām ḫavādişi cā’iz dutarlar. (8) Ve bu mezhebūñ buḫlānına delil ü burhān oldur ki Hâk (9) Te‘ālā’nuñ zātında ḫādiş olan şifāt yā şifāt-ı kemāldür veyāḫūd (10) şifāt-ı kemāl degüldür. Eger şifāt-ı kemāldür pes (11) andan öñdin ki bu şifāt anda peydā olmuş ola. Lāzım gelür (12) ki ol şifāt-ı kemālden ḫālī ola. Ve şifāt-ı kemālden ḫālī (13) olmaḳ noḳşāndur. Pes Hâk Te‘ālā ol şifāt-ı kemālūñ ḫudūşından (14) öñdin nāḳış olur ve bu muḫāldür. Ve eger ol şifāt (15) şifāt-ı kemālden degüldür muḫāldür ki Hâk Te‘ālā’nuñ (16) zātına ḳā’im ola. Zīrā ki ümmetūñ icmā’ı belki küll-i ‘uḳālānuñ (17) ittifaḳı bunuñ üzerinedür ki Hâk Te‘ālā’nuñ cümle şifātı [P1 21b] (1) şifāt-ı kemāldür. Pes ma’lūm oldı ki ḳıyām-ı ḫavādiş zāt-ı Hâk (2) üzre muḫāldür. Ve bu maḫlūbuñ delilleri besyār ve fırāḳ-ı ḫāllenūñ (3) irādāt-ı vāhiye ve ‘acā’ib ve ḡarā’ib-i māhiyeleri bī-şumārdur. (4) “Allāhumme erine’l-ḫaḳḳa ḫaḳḳā ve erine’l-bāḫile bāḫilen.”³⁴⁵ **Rubā’i:**³⁴⁶

(5) Yā Rab zi-dü kevn bī-niyāzem gerdān
Vez efser-i ‘ilm ser-firāzem gerdān
(6) Ez-luḫf u kerem be-sūy-ı ḫōd rāhem dih

³⁴⁰ ‘arşuñ: Hâk Te‘ālā’ya A1.

³⁴¹ ider: eyler N.

³⁴² çünki: çünkim H, L, N.

³⁴³ Yedi zemin ve dokuz felek senin kudretinin eseridir. Cin, insan ve melek senin emrine feda olan kullardır. Eğer bizim suç ve günahımız denizin dibinden ta göğe kadarsa; senin sonsuz rahmetin yüz kat göklerden yere kadardır.

³⁴⁴ münezzehdür: +Ve A1

³⁴⁵ Ya Rabbi! Bize doğruyu doğru olarak yanlış yanlış olarak göster.

³⁴⁶ Rubā’i: Nazm A1.

(7) Şonra aşluḡ āḫirinde buyurur ki: “Ve hüve fi’d-dünyā ma’lūmun (8) ve fi’l-āḫireti mer’iyyun [H 18a] [L 12b] kemā-na’lemuhu fi’d-dünyā bilā-mişlin ve lā-şebihin (9) lienne tilke’r-rü’yete lā-tuşābihu rü’yete’d-dünyā leyse ke-mişlihi şey’ün.” (10) Ya’ nī Ḥaḡ Te’ālā dünyāda ma’lūmdur ve āḫiretde mer’i olsa (11) gerek. Dünyāda bildüğümüz gibi mişilsiz ve manendsiz ve āḫiretde (12) olan³⁴⁸ rü’yet dünyāda olan rü’yet gibi degüldür. Ve (13) ma’lūm-ı şerif ola ki rü’yetüḡ mes’elesi gāyetile mebhāş-ı daḡıḡdūr. [A1 10b] (14) Ve ehl-i taḡḡik arasında meḡālib-i ‘aliyye ve mesālik-i seniyyedendür. (15) Ve ben faḡir-i keşirü’t-taḡşir bu risālede bu mebhāşı elḡāf-ı (16) ‘ibārātıla ve eşref-i işārātıla mübeyyen ü mu’ayyen ve müdellel ü müberhen (17) kılsam gerek. Tā kim ‘ammū’l-fā’ide ve tāmmū’l-‘ā’ide ola in-şā’llāh. [P1 22a] (1) ‘Ulemā-yı a’lām ve fuşāḡā-yı şāḡib-kelām buyurmışlardur ki: (2) “Āferidḡār-ı ‘ālem ve perverdḡār-ı benī Ādem celle celāluhunuḡ (3) didār-ı şerifini görmek³⁴⁹ cā’izdür.” Ve ehl-i sūnnet ü cemā’atüḡ mezhebi (4) budur ve ittifāḡları bununūzeredür ki Ḥaḡḡ’uḡ cemāl-i bā-kemālini (5) āḫiretde görmek ‘aḡlen cā’izdür. Ammā dünyāda görmek cā’iz mi (6) degül mi ve cevāzına delil-i sem’i var mıdur yok mıdur ihtilāf (7) itmişler. Ba’zılar işbāt buyurmışlar ve ba’zılar nefy itmişler. (8) Ammā ehl-i sūnnetüḡ şāḡih ḡavlleri budur ki dünyāda görmek (9) cā’iz ammā vuḡū’ı yoḡdur. Ve menāmda görmek [H 18b] olur mı (10) olmaz mı ba’zılar buyurmışlar ki görmek olur. Ve ba’zılar (11) olmaz dimişler ki³⁵⁰ ve Ḥaḡ budur ki menāmda görmege māni’ yoḡdur. (12) Egerçi kim ḡaḡiḡaten rü’yet degüldür. Ve āḫiretde Ḥaḡ (13) celle ve ‘alāyı baş göziyle görmeklige delil çoḡdur. Ol (14) cümleden bir delil-i ‘aḡli ve bir delil-i naḡli irād idelüm. Şonra (15) nāfi rü’yetüḡ edillesini beyān idüp redd ü men’ine ḡalışup (16) mezhebinüḡ buḡlānını ve mezhebümüzüḡ ḡaḡiḡatini mināşsa-i zuhūra (17) getürelüm. Tā kim: “Ḳul cāe’l-ḡaḡḡu ve zeḡeḡa’l-bāḡılı [P1 22b] (1) inne’l-bāḡıle kāne zehūḡan.”³⁵¹ cilveger olup “El-ḡaḡḡu ya’lu velā (2) yu’le ‘aleyhi şey’ün.”³⁵² şüret göstere. **Delil-i ‘aḡli** oldur ki biz (3) a’razi elvān ve ezvāyı ve ḡayrihā gibi görürüz. Ve cevāhiri (4) daḡı görürüz cismde olan tül u ‘arḡ gibi. Pes rü’yetüḡ (5) şihḡati ḡükm-i müşterekdür cevāhir ü a’rāz³⁵³ arasında. Pes ol (6) şihḡatüḡ ‘illeti [L 13a] daḡı müşterek gerek. Ve cevherile ‘araḡuḡ arasında (7) müşterek olan yā ḡudūş ü imkāndur veyāḡḡūd vüçüddur. ḡudūş (8) ü imkān şihḡat-i rü’yetüḡ ‘illeti olamazlar. Zirā ki mevcūd (9) degüller. Ve ‘adem-i hestüḡ şihḡatine ‘illet olmaz. Pes şābit (10) oldı ki rü’yetüḡ şihḡatine ‘illet vüçüddur.³⁵⁴ Pes (11) rü’yetü’llāh cā’iz oldı. Nitekim a’rāz ve cevāhirüḡ (12) rü’yeti cā’izdür. Anuḡçün ki müte’alliḡ-i rü’yet ki vüçüddur. [H 19a] (13) Vācibü’l-vüçüddile cevāhir ü a’rāz arasında müşterekdür. (14) “Va’llāhu a’lem.”³⁵⁵ **Ve delil-i naḡli** bir nice vechiledür. Birisi oldur ki (15) Mūsā Ḥazreti ‘aleyhi’s-selām Ḥaḡ celle ve ‘alādan didār ḡaleb (16) idüp buyurdı ki: “*Rabbī erinī enḡūr*

³⁴⁷ Allah’ım iki şeye ihtiyaç duymamayı nasip et. İlim tacı ile başımı yücelt. Lütuf ve kerem ile kendine taraf yol aç. Beni senin tarafına götürmeyen yoldan geri döndür.

³⁴⁸ olan: olınan N.

³⁴⁹ görmek: +lāzımdur +ve H, L.

³⁵⁰ ki:-H, L, N.

³⁵¹ “Hak geldi batıl gitti, zaten batıl yok olmaya mahkumdur de” (Yılmaz, 2013: 374).

³⁵² Hak yükselir ve ondan daha fazla yükselecek bir şey yoktur.

³⁵³ Pes rü’yetüḡ şihḡati ḡükm-i müşterekdür cevāhir ü a’rāz: -H, L.

³⁵⁴ vüçüddur: +Ve A1; N.

³⁵⁵ En iyisini Allah bilir.

*ileyke.*³⁵⁶ Pes Hâzret-i Mûsâ'dan (17) taleb-i³⁵⁷ rü'yet³⁵⁸ rü'yetün imkânına delâlet ider. [A1 11a] Zîrâ ki [P1 23a] (1) 'âkil olan kimesne muhâli taleb eylemez. "Fe-keyfe nebiyyun mürselün."³⁵⁹ (2) Ve câ'iz degüldür ki dinile kim³⁶⁰ Mûsâ Hâzretleri rü'yetün (3) istiḥâletine câhil idi. Andan ötürü³⁶¹ taleb itdi. Zîrâ ki (4) Hâḡ Te'âlâ ḡaḡkında câ'iz olmayan nesnelere câhil maḡâm-ı nübüvvete (5) lâyıḡ degüldür. Anuḡün ki nübüvvetden ḡaraḡ 'aḡâid-i ḡaḡkaya (6) ve a' mâl-i şâlihâya ḡalkı hidâyet eylemekdür. Ve şek degüldür (7) ki³⁶² Mûsâ 'aleyhi's-selâm nebîdür. Ve ulü'l-'azmdendür. Ve talebi (8) 'ilm üzre idi. "Fe-sebbetü'l-müdde'â."³⁶³ **İkinci** veche oldur ki Hâḡ (9) celle ve 'alâ rü'yetün ta'liḡi cebelün istiḡrârına idüp buyurdu (10) ki: "*Velâkini'nzûr ilâ'l-cebeli fe-ini'steḡarra mekânehu fe-sevfe* (11) *terâni*."³⁶⁴ Ve tâḡuḡ istiḡrârı câ'izü'l-vücûddur. Ve câ'izü'l-vücûda (12) mu'allâḡ olan daḡı câ'izü'l-vücûddur. Anuḡün ki ta'liḡün (13) ma'nâsi mu'allâḡuḡ vukû'ından iḡbârdur. Mu'allâḡun biḡün (14) vukû'ı ḡatında ve muḡâl sâbit olmaz. Teḡâdir-i mümkinenün [H 19b] (15) hiḡ birisiyle. Pes rü'yetullâḡ câ'izü'l-vukû' dur. "Fe'f-hem fe-innehu (16) daḡıḡun ve bi't-te'emmuli ḡaḡıḡun."³⁶⁵ Şimdi nâfi rü'yetün edilmesini beyân (17) idüp delillerinün men'ini ve reddini irâd idelüm. Ma'lüm ola [P1 23b] (1) ki cemâ'at-i Mu'tezile ve münkirîn-i rü'yet dimişler ki rü'yetullâḡ (2) câ'iz degüldür.³⁶⁶ Eger câ'iz olayıdı vaḡtâ ki Mûsâ 'aleyhi's-selâm (3) Hâḡ'dan didâr [L 13b] taleb itdi. Hâḡ Te'âlâ anuḡ cevâbında buyurdu ki: (4) "*Len terâni*."³⁶⁷ Ya'nî sen herḡiz beni göremezsin.³⁶⁸ Pes Mûsâ 'aleyhi's-selâmdan (5) rü'yeti men' eylemek delâlet ider ki rü'yetullâḡ câ'iz degüldür. (6) Ve bu delilün reddinde ehl-i sünnet ü cemâ'at nice veche beyân [N 12a] (7) itmişler.³⁶⁹ Evvelki veche oldur ki "*Len terâni*"nün³⁷⁰ ma'nâsi

³⁵⁶ "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tur'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım' dedi. Allah da, 'Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim' dedi" (A'râf, 7/143).

³⁵⁷ taleb-i: taleb A1.

³⁵⁸ rü'yet: -A1, N.

³⁵⁹ Gönderilmiş bir peygamber nasıl [talep eder]?

³⁶⁰ kim: ki N.

³⁶¹ ötürü: +ve N.

³⁶² ki: -N.

³⁶³ Böylece iddia edilen şey ispatlandı.

³⁶⁴ "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tur'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım' dedi. Allah da, 'Beni (dünyada) katiyen göremezsin. **Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.**' dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim' dedi" (A'râf, 7/143).

³⁶⁵ Bil ki bu kavranması güçtür ve iyice düşünmeye değerdir.

³⁶⁶ degüldür: +ki A1, H, L.

³⁶⁷ "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tur'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım' dedi. Allah da, '**Beni (dünyada) katiyen göremezsin.** Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim' dedi" (A'râf, 7/143).

³⁶⁸ göremezsin: görmezsin H, L, N.

³⁶⁹ itmişler: eylemişler A1.

³⁷⁰ "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tur'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım' dedi. Allah da, '**Beni (dünyada) katiyen göremezsin.** Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da

nefy-i (8) ebed degüldür. Belki ma‘nāsı budur ki dünyāda beni göremezsın (9) ammā ‘uqbāda görseñ gerek. Ve bu āyetde olan “*len te‘bīdī*”³⁷¹ degüldür. (10) “*Len tevķīti*”³⁷²dür. Nitekim ğayrı āyetde Hağ celle ve ‘alā buyurur ki: (11) “*Len tenālū’l-birre ğatta tunfīkū mimmā tuħibbūn.*”³⁷³ İbn-i ‘Abbās rađ³⁷⁴ birri cennetile (12) tefsīr itmişdür. Pes eger “*len te‘bīdī*”³⁷⁵ için ola. Siyāk-ı āyetden (13) lāzım gelür ki her kimesne ki sevgülüsini infāk eylemeye³⁷⁶ cennete hergiz (14) dāħil olmaya. Ve ğāl budur ki [H 20a] ebedī cennete dāħil olmayan (15) kāfirdür. Pes zāhir oldu ki kün tevķit içündür. (16) Ve *Ķur‘ān*‘da bunun nezā‘iri çoğdur. İkinci veche budur³⁷⁷ ki: (17) “‘Ayn-ı fāniye ile beni göremezsın ‘ayn-ı bākīye ile görseñ gerek.” [P1 24a] (1) Üçüncü budur ki: “İy Mūsā Muħammed‘den öñdin sen beni (2) görmeseñ gerek.” “Li-ennī ğultu evvelu men yerānī Muħammedun ‘aleyhi’s-selām.”³⁷⁸ (3) Dördüncü veche budur³⁷⁹ ki³⁸⁰ benüm dīdārum andan ecell ü a‘lādur (4) ki senüñ su‘ālün anuğ ola. Ve hem [A1 11b] su‘ālün cevābı ‘adldür. (5) Ve benüm dīdārum faızdur. Bişinci veche İbn-i Füreğ *Tefsīr*‘inde (6) beyān itmişdür ki: “Eger rü‘yetün mes‘elesi muħāl olayıdı (7) Mūsā Ğazretleri Hağ‘dan su‘āl itmez idi.” Nitekim ğavm-i Mūsā (8) çünkim Mūsā Ğazreti‘nden bir muħāl nesne taleb idüp didiler ki: (9) “*İc‘al lenā ilāhen kemā-lehum ālihetun.*”³⁸¹ Mūsā Ğazretleri (10) cevāblarında anları techīl idüp buyurdı ki: “*İnnekum ğavmun* (11) *techelūn.*”³⁸² Pes çünki³⁸³ taleb-i ilāhī müsteħīl idüğini (12) bilüridi. Hağ Te‘ālā‘dan dilemedi ki: “*İc‘al lehum ilāhen.*”³⁸⁴(13) Ammā çün rü‘yetün talebi müsteħīl degülidi. Ol sebebden (14) rü‘yeti taleb idüp buyurdı ki: “*Rabbī erini enzūr ileyke.*”³⁸⁵ (15) Hāzā kelāmuhu. Ve ma‘lüm-ı şerīf ola ki mebhāş-ı rü‘yet ‘ilm-i (16) kelāmda baş üzre beyān [H 20b]

baygın düştü. Ayılınca, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah‘ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim‘ dedi’ (A‘râf, 7/143).

371 “Len” ebedilik için değildir.

372 “Len” vakit belirlemeyle ilgili.

373 “**Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.** Her ne harcarsanız Allah onu bilir” (Âl-i İmrân, 3/92).

374 rağ: rağıya‘llāhu ‘anh H, L.

375 “Len” ebedilik için değildir.

376 eylemeye: itmeye A1.

377 budur: oldur N.

378 “Çünkü ben dedim ki beni ilk görecek olan Muhammed‘dir (a.s.).”

379 budur: oldur H, L, N.

380 ki: kim A1.

381 “İsrâiloğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrâiloğulları, ‘Ey Mūsâ! **Onların kendilerine ait ilahları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilah yapsana**’ dediler. Mūsâ şöyle dedi: ‘Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz’ (A‘râf, 7/138).

382 “İsrâiloğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrâiloğulları, ‘Ey Mūsâ! Onların kendilerine ait ilahları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilah yapsana’ dediler. Mūsâ şöyle dedi: ‘**Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz**’ (A‘râf, 7/138).

383 çünki: çünkim N.

384 “İsrâiloğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrâiloğulları, ‘Ey Mūsâ! Onların kendilerine ait ilahları (putları) olduğu gibi **sen de bize ait bir ilah yapsana**’ dediler. Mūsâ şöyle dedi: ‘Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz’ (A‘râf, 7/138).

385 “Mūsâ, belirlediğimiz yere (Tûr‘a) gelip Rabbi de ona konuşunca, ‘**Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım**’ dedi. Allah da, ‘Beni (dünyada) katiyen göremezsın. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.’ dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mūsâ da baygın düştü. Ayılınca, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah‘ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim‘ dedi’ (A‘râf, 7/143).

olunmuşdur. Ve nāfi vü müşbitün (17) irādātı vü i‘tirāzātı bî-nihāyetdür. [L 14a] Bu risālenün meydānı [P1 24b] (1) eger vüs‘at üzre olaydı çevgān-bāzlık idüp **nazm**:

(2) Mî rubüdem küy-i ma‘nî ez-miyān
Çün konem tengest meydān-ı zamān³⁸⁶

(3) “el-Ḳalīlu tedullu ‘ale’l-keṣīri ve’l-cur‘atu tedullu ‘ale’l-‘azīr.”³⁸⁷

(4) el-Aṣlū’s-Şāliš fi’l-Ḳudreti

Üçüncü aṣl Ḥaḳ celle ve (5) ‘alānuḡ ḳudreti beyānındadır. Ḳāle’l-İmām: “Vā‘lem ennehu (6) Te‘ālā ‘alā-küllü şey’in ḳadīrun ve enne ḳudrethu ve mulkehu fî-nihāyeti’l-kemāli (7) velā sebīle ileyhi’l-‘aczu ve’l-noḡṣānu bel mā-şā’e (8) fe‘ale ve mā-lem-yeşā’u lem-yekün ve enne’s-semāvati ve’l-arza ve’l-kursiyye (9) ve’l-‘arşe fî-ḳabzati ḳudretihi ve ṭaḫṭi ḳahrihi ve teşhīrihi ve meşīyyetihi (10) hüve mālīkū’l-mülki lā-mülke illā mülkehu.”³⁸⁸ Hāzā kelāmuhu. Fikr-i neḳḳād (11) ve zihn-i veḳḳāddan pūşide olmaya ki cemī‘ milliyün (12) müttefikler³⁸⁹ ki şāni‘-i ‘ālem cemī‘ mümkināt üzre³⁹⁰ ḳādirdür.³⁹¹ (13) Ya‘nî ‘ālemün ĩcādına ḳādir³⁹² ve terkine daḡı ḳādirdür. Ve ‘ālemün (14) hiçbir şey’i Ḥaḳ celle ve ‘alā zātınun lāzımı degüldür. Bir ḡayṣiyyetile (15) ki zātından infikākı müstaḫīl ola. Ve Felāsife ve Şeneviyye (16) bu mes‘elede muḡaliflerdür. Ve bu ma‘nā üzre olan ḳudreti (17) inkār iderler. Ve ĩcād-ı ‘ālemi bu nizām u tertībile Ḥaḳ celle [P1 25a] (1) ve ‘alānuḡ levāzım-ı zātından bilürler. [H 21a] Ve ĩcāb işbāt (2) iderler. Pes bu vādī-yi ḡalālde³⁹³ türktāzlikler³⁹⁴ idüp ḡül-i (3) biyābāni gibi ḡaylī nādāni şarāb-ı naḳī‘a-i ḡaḡdan maḡrūm (4) idüp “serābin biḳi‘atin”³⁹⁵ ile aldamişlar. “Allāhumme ḳinā min-şerrihim.”³⁹⁶ (5) Şimdi ma‘lūm ola ki ehl-i milletün delīli Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ (6) külli-i mümkināt üzre ḳadir idüğine budur ki buyurmuşlar ki: (7) “Şāni‘-i ‘ālem ḳādirdür.” Pes aḡa bir maḡdūr lā-büddür. Ve maḡdūr (8) olan nesnenün muşaḡḡihi [A1 12a] yā imkāndur veyāḡūd vüçüb u imtinā‘dur. (9) Vüçüb u imtinā‘ muşaḡḡih olamaz. Zīrā ki münāfi-yi maḡdūrdur. (10) Pes maḡdūrun muşaḡḡihi imkāndan ḡayrı degüldür. Ve külli-i (11) mümkināt imkānda mütesāvilerdür. Pes gerek ki mümkināt (12) dükelisi Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ maḡdūrlıḡı şıḡḡatinde mütesāvī (13) olalar. Ve çünkim dükeli mümkināt Ḥaḳḳ’uḡ maḡdūri (14) olmaḡlıḡa şalāhiyyeti vardur. Pes eger Ḥaḳ Te‘ālā ba‘zısına (15) ḳadir olup ba‘zısına ḳadir olmaya taḡşīşe [L 14b] muḡṭāc olur. Ve (16) hem ba‘zısından ‘āciz olıcaḡ ‘aciz lāzım gelür. Ve ‘aciz (17) Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ ḡaḳḳında naḡşdur. Ve bu muḡāldür. Pes ma‘lūm oldı [P1 25b] (1) ki şāni‘-i ‘ālem ḳādirdür. Külli-i mümkināt üzre bunun birle ki

³⁸⁶ Dünyanın manasını anlamak için bütün telaşımı verdim. Ama ne yapayım, dünyanın zamanı dar.

³⁸⁷ Az olan çoḡa; damla, pıncara delalet eder.

³⁸⁸ İmam dedi ki: “Bil ki Allahutaala, her şeye kadirdir. Onun kudreti ve hâkimiyeti kusursuzdur. Hiçbir şey onu acziyete ve noksanlığa düşüremez. O, dilediğini yapar, dilemediğini yapmaz. Gökler, yer, kürsü ve arş onun kudret elinde; hâkimiyeti, tasarrufu ve iradesi altındadır. O, mülkün sahibidir; onun hâkimiyeti dışında hiçbir hâkimiyet yoktur.”

³⁸⁹ müttefikler: müttefiklerdür H, L, N.

³⁹⁰ üzre: üzredür A1, N.

³⁹¹ ḳādirdür: -A1, N.

³⁹² ḳādir: ḳādirdür N.

³⁹³ delāletde: delāletde H, L.

³⁹⁴ türktāzlikler: -N.

³⁹⁵ Demlenmiş iḡecek.

³⁹⁶ Allah’ım bizi onların şerrinden koru.

‘umūm-ı (2) kudrete nuşûş-ı kâti‘a nâtiqadur. “Kemā-kāle celle tavluhu ve ‘amme nevluhu ve (3) hüve ‘alā-küllü şey’in kâdirun.”³⁹⁷ **Nazm:**

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

[H 21b] Zihî kâdir ki aña halk-ı kevneyn

(4) Ola ehven ki saña tarfetü’l-‘ayn

(5) Çü mevcūd eyledi kevneyn-i cüdi

(6) Delil-i vahdet itdi her vücüdi

(7) Pes sâbit oldı ki Hâk Te‘âlâ’nuñ kudreti nihâyet-i (8) kemâlde olup ‘acz ü noşşân zâtına yol bulamayup diledüğünü (9) işler dilemediğini vücüda getürmez. Ve³⁹⁸ yidi kat gök ve yidi (10) kat yir ve ‘arş u kürsî Hâk’uñ kabza-i kudretinde ve taht-ı kahr (11) ve teşhîr u meşiyetindedür. Mâlikü’l-mülkdür. Beglik haqîkatâ (12) anuñdur. Ve andan özge pādşâh-ı hakîkî yoğdur. “Te‘âlâ şānuhu ve celle (13) fi’l-vücüdi sulţānuhu.”³⁹⁹

Nazm:

Be-kudret nigehdâr-ı bālâ ve şîb

(14) Hudāvend-i dīvān-ı rüz-i hasîb

Be-kudret biyārest bālâ vü pest

(15) Be-yek-dem vücūd ez-‘adem naş best⁴⁰⁰

el-Aşlü’r-Râbi‘ (16) fi’l-‘İlm

Dördüncü aşl Hâk Te‘âlâ’nuñ ‘ilmi beyânındadır. Kāle (17) Hüccetü’l-İslām ve Mefharü’l-Enām: “Şumme i‘lem ennehu Te‘âlâ ‘ālimun bi-küllü [P1 26a] (1) ma‘lūmin. Ve ‘ilmuhu muhîṭun bi-küllü şey’in ve leyse şey’ün fi’l-‘ulā ile’s-s-şera (2) illā ve kad aḥāta bihî ‘ilmuhu li-enne’l-eşyā’e cemî‘ahā bi-‘ilmihî (3) zāherat ve bi-kudretihî inteşarat ve ennehu Te‘âlâ ya‘lemu ‘adede remli’l-kaḫāri (4) ve kaḫarāti’l-emṭāri ve varāki’l-eşcāri ğavāmiẓi’l-efkāri (5) ve zerrātü’-r-riyāḫi ve’l-hevā’i fi-‘ilmihî zāhirun (6) mişlu ‘adedi nucūmi’s-semā’i.”⁴⁰¹ Hāzā kelāmuhu. Ya‘nî Hâk Te‘âlâ (7) cemî‘ ma‘lūmāta [H 22a] ‘ālimdür. Anuñ ‘ilmi cüz’i ve küllīye muhîṭdür.⁴⁰²

(8) Muḫīṭest ‘ilm-i melik ber-basîṭ

Ḳıyās-ı to ber-vey ne-gerded muḫīṭ

³⁹⁷ Yardımı her yere ulaşmış olan Allah’ın dediği gibi. O her şeye kadirdir.

³⁹⁸ Ve: -H, L.

³⁹⁹ Şanı yüce ve varlıktaki otoritesi büyük olan.

⁴⁰⁰ Yukarıyı, aşağıyı kudretle tutan; saklayan odur. Hesap günü kurulacak divanın hâkimi odur. Kudretiyle aşağıda ve yukarıda olanı düzenler. Bir anda da insanın canını alır.

⁴⁰¹ Halkın övüncü Hüccetü’l-İslam dedi ki: “Sonra bil ki Allahutaala her şeyi bilendir. Onun ilmi her şeyi kuşatır. Gökten yere kadar olan her şeyi muhakkak ki ilmiyle kuşatmıştır. Zira eşyanın tümü onun ilmiyle ortaya çıkmış, kudretiyle yayılmıştır. O; çöllerdeki kumların adedini, yağmur damlalarını, ağaç yapraklarını, zihinlerde gizlenenleri, rüzgâr ve hava zerrecelerini ilmi içerisinde gökteki yıldızların adedi kadar açık bir şekilde bilir.”

⁴⁰² muḫīṭdür: +Beyt A1; +Nazm N.

(9) Ber u 'ilm yek-zerre pūşide nīst
Ki peydā ve pinhān be-nezdeş yekīst⁴⁰³

[A1 12b] (10) Ve şāni^c-i 'ālem cemī^c ma^clūmāt-ı ğayr-ı mütenāhiyeye bir 'ilmile (11) 'ālimdür. Ve külliyyāt ve cüz'ıyyāt ve mevcūdāt ve ma^cdūmāt (12) ve ğā'ibāt ve hāzırāt ve müteğayyırāt u bākiyyāt 'ilmine mahfī [L 15a] (13) degüldür. Ve ehl-i sūnnet ve cemā^cat Hāḡ Te'ālā'nuḡ (14) 'ilmī işbātında çoḡ edille-i 'aḡliyye ve naḡliyye irād itmişler. (15) Ol cümleden birḡaç delīl zıkr idelüm. Evvelā Hāḡ (16) Te'ālā'nuḡ 'ilmī işbātında bir delīl zıkr idüp şonra (17) cemī^c ma^clūmāt-ı ğayr-ı mütenāhiyeye 'ālim idüğine delīl [P1 26b] (1) irād idelüm. Şonra cemī^c ma^clūmāt-ı nā-mütenāhiyeye bir 'ilmile (2) 'ālim idüginün delīlin ibrāz ve izhār idelüm. 'İlm-i (3) şerīf muḡīḡ ola ki Hāḡ Te'ālā 'ālim idüğine delīl (4) oldur ki Hāḡ Te'ālā'nuḡ ef'āli muḡkem ve mutḡandır. Ve her (5) fā'ilüḡ ki ef'āli muḡkem ve mutḡan ola ol ef'āle 'ālimdür. Pes (6) lāzım gelür ki⁴⁰⁴ şāni^c-i 'ālem dānā ve 'ālim ola. Ammā⁴⁰⁵ şāni^c-i 'ālemüḡ (7) ef'āli muḡkem idüginüḡ beyānı oldur ki her kimesnede ki⁴⁰⁶ (8) 'aḡl-ı selīm ve zıhn-i müstaḡim ola. Ve āferīdgāruḡ 'acā'ib-i şun^cında (9) nazar eyleye. Huşūşā [H 22b] terkīb-i eflāk ü sitāre ve gerdiş-i seb'a-i (10) seyyāreye ki her biri bir şeklile mevşūf ve bir ḡareketile (11) ma^crūfdur. Ke-zālik insānuḡ terkībinde nazar eyleye ki (12) bir şey'i ḡaḡir ve 'ālem-i şaḡirde ne ḡadar 'acā'ib ü ḡarā'ib ki (13) 'ālem-i kebīrde vardur. Anda mevcüddur. Nitekim *Teşriḡü'l-'Azā* (14) kitābında beyān olunmuşdur. Pes yaḡinile bilür ki (15) bu ef'ālden zībā ve bu şānāyi^cden ra' nā aḡlen mümkin olmaz. (16) Ve çün bu beyān ma^clūm oldı⁴⁰⁷ zāhir ve bāhir oldı ki⁴⁰⁸ (17) şāni^c-i 'ālem 'ālimdür. Zīrā ki fi'l-i hūb u ārāste ve [P1 27a] (1) şun^c-ı merḡüb u pīrāste cāhilden ḡaşıl olmaz. Ve her (2) kimesne ki tecvīz ider ki bir ḡaḡḡ-ı manzūm tertībi (3) ma^clūmile ḡaḡḡ 'ilmine 'ālim olmayandan zuḡūr bulmaḡ cā'izdür. (4) Ol kimesne ḡarīḡ-i 'aḡıldan ḡāric tīh-i cehlde vālicdür. (5) Pes bu burhānıla şābit oldı ki şāni^c-i 'ālem ve ḡālik-ı (6) benī Ādem ef'āline ve aḡvāline 'ālimdür. Ve şu deḡlü 'acā'ib ü ḡarā'ib (7) ki 'ālem-i ervāḡ u ecsām ve enfūs ü āfākda şāni^c-i ḡallākdan (8) zāhir olmuşdur. 'İlmsiz olmaḡ muḡtemel degüldür. Ve ammā cemī^c (9) ma^clūmāta 'ālim idüğine delīl oldur ki eger (10) ba'zı ma^clūmāta 'ālim ola dūne ba'zın elbette bir muḡaşşıs (11) gerek ki ol muḡaşşıs sebebiyle [H 23a] ol ba'za 'ālim ola. Ve her (12) kimesne ki 'ālimlikde [L 15b] muḡaşşışa muḡtāc ola ol 'abddur (13) ilāḡ olmaḡa şālāḡiyyeti yoḡdur. Pes lāzım geldi ki (14) Hāḡ Te'ālā cemī^c mālūmāt-ı nā-mütenāhiyeye 'ālim ola. Nitekim (15) buyurur: “*Ve 'indehu mefātiḡu'l-ġaybi lā-ya'lemuhā illā hüve.*”⁴⁰⁹ (16) Ve ammā şāni^c-i 'ālem bir 'ilmile cemī^c ma^clūmāt-ı ğayr-ı mütenāhiyeye (17) 'ālim idüğine delīl oldur ki eger iki 'ilmile 'ālim ola [P1 27b] (1) her birinüḡ [A1 13a] mālūmı yā dükeli ma^clūmātdur veyāḡūd ma^clūmātdan (2) ba'zıdır. Eger her bir 'ilmüḡ ma^clūmı ma^clūmātuḡ cümlesi ola (3) lāzım gelür ki ol iki 'ilm ḡāşıyyetde ve ḡaḡīḡatde (4) mütesāvī olalar. Pes ikisi mişlen olur. Mişlenüḡ cemī^c (5) zāt-ı vāḡide

⁴⁰³ Onun ilmi kâinatı kuşatmıştır. Senin küçük aklın onu nasıl kavrar? Onu bilmeyen hiçbir varlık yoktur. Onun huzurunda açık ve gizli birdir.

⁴⁰⁴ gelür ki: -H, L.

⁴⁰⁵ şāni^c-i 'ālem dānā vü 'ālim ola. Ammā: -H, L.

⁴⁰⁶ ki: -H, L.

⁴⁰⁷ oldı: +ve N.

⁴⁰⁸ ki: -A1.

⁴⁰⁹ “**Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir.** Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dahilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın” (En'âm, 6/59).

muḥāldür. Ve eger her⁴¹⁰ bir ‘ilmün ma‘lūmı (6) cümle-i ma‘lūmāt olmaya. Belki ma‘lūmātdan ba‘z ola lāzım (7) gelür ki her bir ‘ilmün ma‘lūmı mütenāhī ola. Pes Ḥaḳ (8) Te‘ālā’nuḡ ma‘lūmātı mütenāhī olmaḡ gözüdür. Ve bu muḥāldür. (9) Pes şābit oldı ki şāni‘-i ‘ālem cemī‘ ma‘lūmāt-ı nā-mütenāhīyeye⁴¹¹ (10) bir ‘ilmile ‘ālimdür. Ve zamīr-i münīre maḡfi olmaya ki şāni‘-i (11) ‘ālemün ‘ilmi muḡdeş degüldür. Belki ḳadīmdür. Ve ḳıdemine (12) delīl oldur ki eger Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ ‘ilmi ḳadīm olmaya ve muḡdeş (13) ola. Ḥāl ikiden ḫālī degüldür. Yā ol ‘ilmün [H 23b] ḫālīḳı Ḥaḳ (14) Te‘ālā’dur⁴¹² veyāḫūd⁴¹³ Ḥaḳ Te‘ālā’dan ḡayrıdur. Eger ḫālīḳı⁴¹⁴ (15) Ḥaḳ Te‘ālā ise pes ol ‘ilmün ḫalkında⁴¹⁵ āḡer ‘ilme muḡtāc (16) olur. Ve bu teselsüle mü’eddīdür. Ve teselsül bātıldur. Ve eger (17) ol ‘ilmün āferīdgārı Ḥaḳ Te‘ālā’dan ḡayrı ise [P1 28a] (1) sözümler ol ḡayruḡ ‘ilmi ḫudūşındadır. Nitekim Ḥaḳ Te‘ālā (2) ‘ilminün ḫudūşında idi. Pes lāzım gelür ki ol (3) ḡayr ḡayra muḡtāc ola. Ve bu daḡı teselsüle mü’eddīdür. Pes (4) şāḫiḡ oldı ki şāni‘-i ‘ālemün ‘ilmi ḳadīmdür ve⁴¹⁶ ezelīdür. (5) Ve muḡdeş degüldür. Ve cemī‘ eşyāya ‘ilmi muḡiḡdür. Ḥattā (6) biyābānlarda olan rimālün ve semāda olan nücumun ‘adedini (7) kemā-hī bilür. Ve ḳaḡarāt-ı emḡāra ve evrāḳ-ı eşcāra ve ḡavāmız-ı (8) efkāra daḡı ‘ilmi muḡiḡdür. “*Va’llāhu bi-küllī şey’in ‘ālimun.*”⁴¹⁷ **Nazm.**⁴¹⁸

mefā’ilün mefā’ilün fe’ülün

(9) ‘Alīm ol resmedür her baḡr u berre
Ki bilür kā’inātı zerre zerre

(10) Ne vardur ‘ilm-i baḡrine nihāyet
Ne buldı mülk-i birri [L 16a] ḫadd ü ḡāyet

(11) **Şonra** İmām-ı Hümām aşluḡ āḡirinde Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ mürīd (12) idüğini işbāt idüp buyurur ki: “Ve enne cemī‘ a mā-fi’l-‘ālemi (13) bi-irādetihi ve meşīyyetihi ve leyse şey’ün min-ḳalīlin ev keşīrin şāḡirin ev (14) kebīrin ḡayrin ev şerrin nef’in ev ḡarrin ziyādetin ev noḡşānin rāhatin (15) ev naşabin şıḡḡatin ev marāzin illā bi-ḡükmihi ve tedbīrihi ve meşīyyetihi (16) ve taḡdīrihi ve lev ictema’l-cinnu [H 24a] ve’l-insu ve’l-melāiketü (17) ve’ş-şeyātīnu ‘alā-en yuḡarrikū fi’l-‘ālemi zerreten ev yusekkinūhā [P1 28b] (1) ev yenḡuşū minhā ev yezīdū fihā bi-ḡayrı irādetihī ve ḡavlihi ve ḡuvvetihī (2) le-‘acezū ‘an-zalike ve lem-yakḡdirū ve mā-şā’e kāne ve mā-lem yeşā’e (3) lem-yekün velā yeruddu [A1 13b] meşīyyetehu şey’ün ve mehmā kāne ve yekünü ve hüve kāyinün (4) fe-innehu bi-tedbīrihi ve emrihi ve teşḡīrihi.” *Va’llāhu a’lem.* Ma‘nā-yı kelām (5) nīḡū-yı encām oldur ki her ne kim ‘ālemde vücd bulmuşdur (6) ve bulur. Ḥaḳ celle ve ‘alānuḡ irādetiyle ve meşīyyetiyledür. Ve ḫiçbir (7) şey’ yokdur⁴¹⁹ gerekse az gerek çok gerek

⁴¹⁰ her: -N.

⁴¹¹ nā-mütenāhīyeye: nā-mütenāhīye H, L.

⁴¹² Te‘ālā’dur: Te‘ālā +ise +pes +ol +‘ilmün +ḫalkında +āḡer +‘ilme +muḡtāc +olur N.

⁴¹³ veyāḫūd: veyā A1; -N.

⁴¹⁴ Ḥaḳ Te‘ālā’dan ḡayrıdur. Eger ḫālīḳı: -N.

⁴¹⁵ ḫalkında: ḫalkından A1.

⁴¹⁶ ve: -H, -L.

⁴¹⁷ “(Ey Muhammed!) De ki: ‘Siz Allah’a dininizi mi öğretiyorsunuz? Oysa Allah, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. **Allah, her şeyi hakkıyla bilendir**” (Hucurāt, 49/16).

⁴¹⁸ Nazm: Rubā‘i N.

⁴¹⁹ yokdur: +ki N.

şağir gerek (8) kebîr gerekse hayr gerek⁴²⁰ şer gerekse nef^c gerek⁴²¹ zarr (9) gerekse ziyâde gerek⁴²² nokşân gerekse râhat gerekse ta^c ab gerek⁴²³ (10) şihhat gerek marâz illâ ki⁴²⁴ Hağ Te^c âlâ^c nuñ hükmiyle ve tedbiri (11) ile ve meşiyeti ile ve tağdiriyledür ki eger cinn ü insân (12) ve melek ü şeytân ittifağ ideler ki ^c âlemde bir sâkin zerre hareket (13) itdüreler veyâ bir müteharrik zerreye teskîn vireler veyâhüd (14) ol zerreden nokşân veyâ hacminde ziyâde ideler Hağk^c nuñ irâdetinsiz (15) ve kuvvet ü kudretinsiz. Tağkikâ ^c aciz olup ^c adem-i kudretiyle (16) mu^c teref olalar. **Bejt:**⁴²⁵

Âhir be-^c acz mu^c terif âyend k^c iy ilâh
(17) Mâ-ez-kucâ vü lâf-i irâdet zeden kucâ⁴²⁶

[P1 29a] [N 14b] (1) Şimdi ^c izz-i huşur-ı lâzımü'l-ğubûra ma^c ruş oldur ki [H 24b] (2) cemî^c mütekellimîn ve hükemâ ittifağ itmişlerdür ki (3) Hağ celle ve ^c alâ müriddür. Lâkin⁴²⁷ hilâfları irâdetün ma^c nâsındadır. (4) Mütekellimîn-i ehl-i sünnet katında irâdetün ta^c rîfinde muhtâr (5) ta^c rîf budur ki: “El-irâdetu şıfatun kadîmetun [L 16b] zâ^c idetun ^c ale^c z-zâti (6) ^c alâ-mâ-hüve şânu sâ^c iri^c ş-şıfati'l-ğakîkiyyeti (7) ve hiye şıfatun fi'l-hayyi tûcibu tağşîşa ehadî'l-mağdüreyni fi-eğadi'l-evkâti (8) bi'l-vuğû^c ı ma^c â istivâi nisbeti'l-kudreti (9) ile'l-küllî ve kevni ta^c alluğu'l-^c ilmi tâbi^c en li'l-vuğû^c i kezâ fi'l-Mevâkifi (10) ve şerhihi ve Şerhi'l-^c Akâ^c id.” Ya^c nî irâdet bir şıfat-ı kadîmedür (11) ki zâ^c iddür. Zât üzre sâ^c ir şıfat-ı ğakîkiyye (12) gibi ve irâde-i ğayyda bir şıfatdur ki icâb ider. Ehad-ı (13) mağdürinün tağşîşini ehad-ı evkâtda vâki^c olmasını (14) küll-i evkâta veyâ küll-i mümkinâta kudretün⁴²⁸ nisbeti müstevî (15) olduğı birle ve ^c ilmün ta^c alluğu vuğû^c a tâbi^c olduğı birle. (16) Ve hükemâ katında irâdetü'l-^c ilmi bi^c n-nizâmü'l-ekmeldür. (17) Ve ^c inâyetiyle tesmiye itmişler. Ve Şeyhü'r-Re^c is Ebü ^c Alî Sînâ [P1 29b] (1) eydür ki: “El-ğâyetü hiye ihâtatü ^c ilmi^c l-evveli Te^c âlâ bi'l-küllî (2) ve bi-mâ yecibu en yeküne ^c aleyhi^c l-küllü hattâ yeküne ^c alâ-ağseni^c n-nizâmi (3) fe-^c ilmi^c l-evveli bi-keyfiyyeti^c ş-şavabi fi-tertibi vücüdi^c l-küllî (4) menbe^c un li-feyazâni^c l-ğayri fi'l-küllî min-ğayri inbi^c âşin (5) ve kaşdin ve talebin [H 25a] mine^c l-evveli^c l-ğakki.” Hâzâ kelâmuhu. Ya^c nî irâdet (6) ki hükemâ ^c inâyetiyle tesmiye itmişler ^c ilmi^c llâh-i Te^c âlâ^c nuñ ihâtasına (7) dirler. Küll-i eşyâya ve dağı küll-i eşyâ mağallinde vâki^c olmağlığınun⁴²⁹ (8) vücübına ^c ilmdür dirler. Tâ kim eşyâ ağsen-i nizâm [A1 14a] üzre vâki^c (9) ola. Pes Hağ celle ve ^c alânuñ vücüd-ı küllün tertibinde ^c ilmi^c ⁴³⁰ (10) keyfiyyet-i şavâba ^c ilmi^c cemî^c eşyâda feyezân-ı ğayra (11) menba^c dur. Cānib-i Hağ^c dan “bilâ-kaşdin ve talebin.”⁴³¹ Hâşıl-ı kelâm (12) budur ki çünkim mütekellimîn mâni^c lerdür ki⁴³² “Ef^c alullâhi (13) mu^c allelun bi'l-ğarâz.”⁴³³ ola. Pes anlara lâzımdur ki (14) Hağ Te^c âlâ

⁴²⁰ gerek: gerekse A1.

⁴²¹ gerek: gerekse A1.

⁴²² gerek: gerekse A1.

⁴²³ gerek: gerekse A1.

⁴²⁴ ki: -A1.

⁴²⁵ Bejt: Nazm-ı li-Mü^c ellihi N.

⁴²⁶ Ey Allah! Sonunda kendi acizliklerini itiraf edecekler. Biz nerede ve kendi irademizin lafi nerede?

⁴²⁷ Lâkin: Likin A1, N.

⁴²⁸ kudretün: -N.

⁴²⁹ olmağlığınun: olmağlıkuñ H, L.

⁴³⁰ ^c ilmi: -H, L, N.

⁴³¹ Kasıt ve istek olmaksızın.

⁴³² ki: -H, L.

⁴³³ Allah'ın fiilleri, isteklerle bağlanmıştır.

Hzreti için bir zāt ve zāt üzre zā'id bir (15) kudret işbāt ideler. Ve maqdüre-i 'ilm ve maqdürda olan (16) maşlahata daħı 'ilm ki ol 'ilm daħı zāt üzre zā'id ola. (17) Ve zāt için bir irādet-i zā'ide daħı işbāt itmişler. Ve icādda [P1 30a] (1) bu zikr olunanlaruñ⁴³⁴ mecmū'na medħal virmişler. 'İlm-i bi'l-maşlahatdan (2) ğayrıya ki anı ğaraż u ğāyet kılmışlar. 'İllet-i ğāyeye (3) kılmışlar. Ve ammā hükemā Hağ Te'ālā [L 17a] için bir zāt u eşyāya bir (4) 'ilm ki 'ayn-ı zāt ola işbāt itmişlerdür. Ve icādda (5) zātıyla 'ilmi kāfi dutmuşlar. Ve anlaruñ katında Hağ (6) Te'ālā'nun [N 15a] 'ilmi 'ayn-ı kudreti ve irādetidür. Zīrā ki katlarında (7) eşyānuñ şudurında 'ilm kifāyet ider. Ve ammā muħakkıķın-i (8) şūfiyye Hağ Te'ālā için bir irādet işbāt [H 25b] iderler ki (9) zātı üzre ta'ağķul ħasebiyle zā'iddür. Lā-bi-ħasebi'l-ħāric (10) sā'ir şıfātta didükleri gibi pes şūfiyye ile (11) mütekellimīn arasında muħālefet bu oldu ki şūfiyye işbāt-ı⁴³⁵ (12) irāde-i zā'ide⁴³⁶ 'ale'-z-zāt bi-ħasebi'-t-ta'ağķul iderler. Ve mütekellimīn (13) bi-ħasebi'l-ħāric iderler. Ve şūfiyye ile hükemānuñ ħilāfları (14) oldur ki hükemā bi'l-merre irāde-i nāfilerdür. Ve şūfiyye (15) müşebbitler. "Fe'f-hem fe-innehu meslekun daķıķun ve bi't-te'emmulı ħaķıķun."⁴³⁷ (16) Pes ma'lüm oldu ki mezheb-i ehl-i Hağ budur ki (17) külliya ħavādiş Hağ Te'ālā'nun irādetiyle olmuşdur. [P1 30b] (1) Ve murād Allāh'dur. Gerek küfr gerek imān gerek tāt at (2) gerek 'işyān gerek tevfiķ ü hidāyet gerek dālelet ü (3) ğavāyet. Ve ħadiş-i nebevīde vāriddür ki: "En tu'mine (4) bi'l-ķaderi küllihi ħayrihi ve şerrihi ħulvihi ve murrihi ve enne külle (5) şey'in bi-ķazā'in ve ķaderin ħatta'l-'acze ve'l-ķeyse."⁴³⁸ Ve Kur'an-ı Mecīd'de (6) Nūħ 'aleyhi's-selāmdan hikāyet idüp buyurur ki: "Velā (7) yenfe'ukum nuşhī in eradtu en enşaha lekum in kāne'llahu (8) yurīdu en yuğviyekum."⁴³⁹ Ve şeytān şeytāniyetiyle ma'rūfdur (9) ki menşe'-i ef'āl Hağ Te'ālā'dandur. Nitekim didi: (10) "Rabbī bimā ağveyteni."⁴⁴⁰ ğavāyeti Hağ'dan bildi.

Nazm:

mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

(11) Mürīd ol kim murādından dü 'ālem
(12) Degül bir zerre deñlü biş veyā kem

(13) Turıdur 'arşı vü ferşi direksiz
(14) Düridür nice biñ 'ālem emeksiz

(15) Yüridür gice gündüz māh u mihri
[H 26a] (16) Büridür aţlas-ı çarħa sipihri

[A1 14b] (17) Geh aşar ğuş-ı māha 'ıķd-ı Pervīn

⁴³⁴ olunanlaruñ: olanlaruñ N.

⁴³⁵ işbāt-ı: -H, L.

⁴³⁶ zā'ide: +işbātını H, L.

⁴³⁷ Bil ki bu kavranması güçtür ve iyice düşünmeye değerdir.

⁴³⁸ Hz. Enes'in (r.a) şu rivayetidir. Der ki: "Resulullah (s.a.v.) Efendimiz buyurdular ki: 'Kul, hayır ve şerriyle, tatlı ve acısıyla kadere inanmadıkça imanın halāvetini bulamaz.' Sonra Resulullah (a.s.v.) sakalından tuttu ve dedi ki: Hayrıyla-şerriyle, acısıyla-tatlısıyla kadere inandım" (Canan, 2001: 2, 133-134).

⁴³⁹ "Ben size öğüt vermek istesem de, eğer Allah sizi azdırmak istemişse, öğüdüm size fayda vermez. O, sizin Rabbinizdir ve O'na döndürüleceksiniz" (Hūd, 11/34).

⁴⁴⁰ "İblis, 'Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlāsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracam" (Hicr, 15/39).

[P1 31a] (1) Geh urur ħing-i çarĥa na' l-i zerrin

(2) Şonra ma' lüm ola ki cemî' selef-i e' imme ve ĥalef-i (3) ümme bir kelime üzre müttefiklerdür ki Müsülmân olan (4) ol kelimeyi inkâr idemez. Ve İmâm-ı Hümâm aşluĥ âhirinde (5) zıkr idüp buyurur ki: "Mâ-şâ'allâhu kâne ve mâ-lem-yeşâ' lem-yekün."⁴⁴¹ (6) Ya' nî her nesne ki Ĥaĥ Te' âlâ [L 17b] diledi oldu ve her (7) nesne ki dilemedi⁴⁴² olmaz. Ve ehl-i ĥaĥ için bu mes'eleye (8) burhân âyât-ı ' adide ve nüşüş-ı ĥamîde çokdur. Cümleden (9) biri budur ki Ĥaĥ celle ve 'alâ buyurur: "**Velev şâ'e allâhu (10) le-ceme'ahum 'ale'l-hudâ.**"⁴⁴³ Ve daĥı buyurur ki: "**Fe-men yuridi'llâhu en yehdiyehu [N 15b] (11) yeşrah şadrehu li'l-İslâmi ve men yurid en yuğillehü yec'al şadrehu đayyiĥen ĥaracen.**"⁴⁴⁴ Ve daĥı buyurur ki: (12) "**Velev ennenâ nezzelnâ ileyhumu'l-melâ'ikete ve kellemehumu'l-mevtâ ve ĥaşernâ 'aleyhim külle (13) şey'in ĥubulen mâ-kânü li-yu'minü illâ en yeşâa'llâh.**"⁴⁴⁵ Pes bu âyât-ı şerîfeden zâhir ü (14) bâhir oldu ki cemî' kâ'inât Ĥaĥ celle ve 'alânuĥ (15) irâdetiyle mükevvedür. Ve Mu'tezile'nün bu mebhâşde çok nizâ' ları (16) vardur. Kütüb-i kelâmîyyede başt üzre beyân olınmışdur. (17) Bu muĥtaşar anuĥ irâdına müteĥammil degüldür. Murâd olunursa [P1 31b] (1) kelâm kitâblarına mürâca' at olına. "**Ve's-selâmu 'alâ-men ittebe'a li'l-hudâ.**"⁴⁴⁶

(2) el-Aşlü's-Sâdis fi-Ennehü Semî'un Başîr

[H 26b] (3) Altıncı aşl Ĥaĥ celle ve 'alâ sem'î ve başîr idüĥi beyânındadır. (4) Ķâle'l-İmâm ve'l-Ĥabru'l-Hümâm: "Ve kemâ-ennehu 'âlimun bi-cemî'i'l-ma'lümâti (5) fe-innehu semî'un bi-küllü mesmû'in başîrun bi-küllü mer'iyin (6) ve enne'l-ĥarîbe ve'l-ba'ide fi-sem'îhi mütemâşilün ve'z-żiyâ'e ve'z-żalâma (7) fi-başarihî şey'ün vâhidun ve ennehu yerâ debîbe'n-nemleti fi'l-leyleti'l-mużlimeti (8) velâ yahfâ' indehu velâ ya'rubu 'an-sem'îhi şavtu'd-düdeti taĥte (9) eĥbâķi'l-arzi ve enne sem'ahu leyse bi-uznin ve başarahu leyse bi-'aynin." (10) Ma'nâ-yı kelâm ĥuceste-i fercâm budur ki nitekim (11) Ĥaĥ celle ve 'alâ cemî' ma'lümâta 'âlimdür. Ke-zâlik cemî' mesmû'âta (12) semî' dür. Ve cemî' mübşarâta başîrdür. Ve sem'inde ĥarîb ü (13) ba'id ber-â-ber ve başarında żiyâ ve zîlâm bir eşerdür. Ĥattâ başarından (14) leyle-i zalmâda debîb-i nemle menfî ve semî'nden aĥbâķ-ı arâzinde (15) vâķi' olan ĥurtcuĥazlaruĥ şadâsı ve nevâsı pûşide (16) ve maĥfi degüldür. Ve Ĥaĥ Te' âlâ'nuĥ sem'î âlet-i üznden (17) ve başarı âlet-i 'ayndan münezzeh ve müberrâdur. Şimdi ma'lüm ola [P1 32a] (1) ki sem' ü başar iki şıfat-ı kemâldür ĥayy için. Ve çünkim (2) Ĥaĥ Te' âlâ ĥayydur. Ve cemî' şıfat-ı [L 18a] kemâlile muttaşıfdur. (3) Pes lâzımdur ki bu iki şıfatıla daĥı muttaşıf ola. Ve semî' (4) sem'siz

⁴⁴¹ "Allah'ın dilediği olur dilemediği olmaz" (Canan, 2001: 14, 324).

⁴⁴² dilemedi: dilemez A1.

⁴⁴³ "Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek, yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma" (En'âm, 6/35).

⁴⁴⁴ "Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun göğsünü İslam'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkır. Allah inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir" (En'âm, 6/125).

⁴⁴⁵ "Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölümler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplasaydık Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar" (En'âm, 6/111).

⁴⁴⁶ "Ona gidin ve şöyle deyin: 'Şüphesiz biz Rabbinin elçileriyiz. İsrâiloğullarını (serbest bırak ve) bizimle gönder. Onlara işkence etme. Sana Rabbinin katından bir mucize getirdik. Selam, doğru yola uyanlara olsun" (Tâhâ, 20/47).

olmaz. Ve başîr başarsız olmaz. Nitekim kâdir ü hâkîm (5) kudretsiz olmaz. Ve⁴⁴⁷ Felâsife dirler ki: “Semî‘ vü başîr (6) ‘ilm-i bi’l-mesmû‘ ât⁴⁴⁸ ve ‘ilm-i bi’l-mübşîrâta râcî‘dür.” Pes bu tâ‘ife-i (7) dâlle [H 27a] Hâk Te‘âlâ için sem‘î vü başîrdür dirler [A1 15a] ammâ sem‘ ü (8) başâr işbât itmezler. Ve bu mezhebün butlânına edille-i ‘aqliyye (9) ve nakliyye çokdur. Ol cümleden biri budur ki semî‘ şîfat-ı (10) müştakkadur sem‘den. Nitekim dârib şîfat-ı müştakkadur (11) darbden ve darb maşdardur. Anuçün ki fi‘l andan (12) şudür bulur. Ve çünki fi‘l maşdardan şâdir olur. (13) Pes fi‘lden mebnîyye olan şîfat dağı ki ol dâribdür (14) fi‘lden şâdir olur.⁴⁴⁹ Ve kaçan ki bu sözüñ şîhhati şâbit (15) oldu şahîh oldu ki semî‘ dağı bir şîfat-ı mebnîyyedür. (16) Bir aşldan kim [N 16a] andan müştakkadur. Ve⁴⁵⁰ ol aşldan (17) şâdirdür. Ve ol aşl sem‘dür. Pes şahîh oldu ki semî‘ olmaz. [P1 32b] (1) İllâ sem‘ ile ve bir delîl dağı bu kim kaçan ki sem‘ olmaya (2) şamem hâşıl olur. Ve kaçan ki başâr olmaya ‘amâ hâşıl (3) olur. Pes lâzım gelür ki Hâk Te‘âlâ şunlaruñ kavlinde (4) ki semî‘ ligin işbât iderler sem‘ siz. Ve başîrligin (5) işbât iderler başarsız. Semî‘ aşşam ola. Ve başîr⁴⁵¹ a‘ mâ. “Te‘âlâ (6) ‘an-zalike.”⁴⁵² Ve bu kavlı cemî‘ şîfatunu butlânına mü‘eddîdür. (7) Ve lâzım gelür ki cemî‘ şîfatı’llâh ki kütübdemeştürdür. (8) Elfâz-ı bilâ-ma‘ânî olalar. Ve Hâk celle ve ‘alâ şîfat ve (9) esmâdan hâlî ola. Ve bu mezheb-i mu‘atıludur. “Hâzalehumu’llâh.”⁴⁵³ (10) Pes şâbit oldu ki Hâk celle ve ‘alâ sem‘ ile semî‘dür. (11) Ve başarıla başîrdür. Bunun birle ki Hâk Te‘âlânuñ (12) semî‘ ligin ve⁴⁵⁴ başîrligine⁴⁵⁵ âyât [H 27b] u ehadîşden edille çokdur. (13) Ve Hâk celle ve ‘alâ kendü nefsinî sem‘ ü başarıla vaşf idüp Kelâm-ı (14) Mecîd’de mevâzi‘-i ‘adîdede zîkr itmişdür. Cümleden⁴⁵⁶ (15) “*Leyse ke-mişlihi şey’ün ve hüve’s-semî‘u’l-başîr.*”⁴⁵⁷ Ve dağı buyurur ki: (16) “*Ve kâne’llâhu semî‘ân başîrân.*”⁴⁵⁸ Ve dağı buyurur ki: “*Le-kad semî‘a’llâhu kavle’llezîne* (17) *kâlû inne’llâhe fakîrun ve nahnu ağniyâ.*”⁴⁵⁹ Ve Hâzret-i [L 18b] Mūsâ [P1 33a] (1) Hârûn’a buyurdu ki: “*İnnenî me‘akumâ esme‘u ve erâ.*”⁴⁶⁰ Ve ehadîş-i (2) şerîfeden delîl budur ki ‘Urve ‘Âişe’dan “radıya’llâhu ‘anhâ (3) ve ‘an-ebihâ ve şallî ‘alâ-zevcihâ”⁴⁶¹ rivâyet ider ki: “Kâlet el-hamdulî’llâhi’lllezî (4) vesî‘a sem‘uhu’l-aşvâti lekad câ’eti’l-mücâdiletu ilâ-Resûli’llâhi (5) şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem tekellimehu fi-cânibi’l-beyti mâ-esme‘u (6) mâ-tekülü fe-enzela’llâhu ‘azze ve

⁴⁴⁷ Ve: -H, L.

⁴⁴⁸ bi’l-mesmû‘ ât: bi’l-mesmû‘ âta N.

⁴⁴⁹ Ve çünki fi‘l maşdardan şâdir olur. Pes fi‘lden mebnîyye olan şîfat dağı ki ol dâribdür. Fi‘lden şâdir olur: -A1, N.

⁴⁵⁰ Ve: -H, -L.

⁴⁵¹ başîr: başârî N.

⁴⁵² Allah bunlardan daha yücedir.

⁴⁵³ Allah onları terk etsin, geride bıraksın.

⁴⁵⁴ ve: -A1, N.

⁴⁵⁵ başîrligine: -A1, N.

⁴⁵⁶ Cümleden: +biri N.

⁴⁵⁷ “O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu suretle sizi üretiyor. **Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.**” (Şûrâ, 42/11)

⁴⁵⁸ “Kim dünya sevabı (nimeti) istiyorsa (bilsin ki), dünya sevabı da, ahiret sevabı da Allah katındadır. **Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir**” (Nisâ, 4/134).

⁴⁵⁹ “**Allah; ‘Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz’ diyenlerin sözünü elbette duydu.** Onların dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız ve, ‘Tadın yangın azabını!’ diyeceğiz. (Âl-i İmrân, 3/181)

⁴⁶⁰ “Allah şöyle dedi: **‘Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm’**” (Tâhâ, 20/46).

⁴⁶¹ Allah ondan ve babasından razı olsun. Onun eşine (kocasına) salat eylesin.

celle *‘kad semi‘a ‘llāhu kavle‘lleti tucādiluke (7) fi-zevcihā’*⁴⁶² el-Āyet. Ve ‘an-Ebī Mūsā⁴⁶³ el-Eş‘arī “radīya‘llāhu ‘anh (8) ‘ani‘n-Nebīyyi şalla‘llāhu ‘aleyhi ve sellem”⁴⁶⁴ kâle “Mā-ecidu aşbara ‘alā-ezen (9) yesme‘uhu mina‘llāhi innehum yedde‘üne lehū veleden ve hüve yerzuķuhum ve yu‘āfihim (10) ve eyzān.⁴⁶⁵ ‘An-Ebī Mūsā el-Eş‘arī kâle “Künnā ma‘a-Resūli‘llāhi (11) fi-ğazātin fe-ce‘alnā lā-naş‘adu şerefen ve lā-nehbiķu vādiyēn illā refa‘nā (12) aşvātenā bi‘t-tekbiri fe-denā minnā Resūli‘llāhi fe-ķāle yā eyyuhe‘n-nāsu (13) irbe‘ū ‘alā-enfusikum fe-innekum lā-ted‘üne aşamme velā ġā‘iben (14) innemā ted‘üne semi‘an ķarīben.”⁴⁶⁶ Eger bu mebhāşı başt üzre beyān (15) idersem muhtaşar müteħammil olmaz. “El-‘ākīlu yekfihu‘l-işārat.”⁴⁶⁷ Va‘llāhu a‘lem.

[H 28a] (16) el-Aşlü‘ş-Şābi‘ fi‘l-Kelām

Yidinci aşl (17) Hāķ Te‘ālā mütekellim idüġinüġ beyānındadır. [A1 15b] Ve kelāmuġ [P1 33b] (1) haķīķati beyānındadır. Ve ķünkim mebhāş-ı kelām ecell-i (2) mebhāiş-i ‘ilm-i [N 16b] kelāmdur. Biz bu aşlda İmām’dan münferid (3) olup başt üzre bu mebhāşüġ taħķīkin ve tedķīkin idüp (4) mā-lehū ve ‘aleyhisini bi‘t-tamām ilā-ħuşūli‘l-merām ħuliyy-i intizāmile (5) müteħallī idüp ħükkām-ı zevi‘l-iħtirāmuġ ‘izz-i ħuzūrlarında (6) mütecellī ķılırız. **Mışrā‘**:

Kilk-i mā nīz zebanī vü beyānī dāred⁴⁶⁸

(7) Kâle‘l-İmām ve Ĥüccetü‘l-İslām: “Ve kemā-ennehu ‘ālimun murīdun ķādīrun (8) semī‘un başīrun fe-hüve mutekellimun ve kelāmuġu bi-ğayri ħalkın ve (9) lisānin velā femin velā esnānin ve‘l-Ķur‘anu ve‘t-Tevrātu ve‘l-İncīlu (10) ve‘z-Zebūr. Ve‘l-kütübü‘l-munzeletu ‘ale‘l-enbiyā‘i ‘aleyhumu‘s-selāmu cemī‘uhā (11) kelāmuġu ve şıfatuhu ve küllü şıfātihi kadīmetun lem-tezel ve (12) kemā-enne‘l-kelema ‘inde Ādemīyyi ħarfun ve şavtun [L 19a] fe-kelema‘llāhi (13) Te‘ālā muķaddesun ‘ani‘l-ħarfı ve‘ş-şavti.” Hāzā kelāmuġu. Ya‘nī (14) nitekim Hāķ celle ve ‘alā ‘ālim ve murīd ve ķādīr ve semī‘ (15) ve

⁴⁶² Hz. Āişe (r.a.) buyurdu ki: “Hamd o Allah’adır ki, bütün sesleri işitir. Israrcı (mücadeleci) kadın Havle, Hz. Peygamber’i (a.s.v.) evinin yanında buldu. Resulullah’ı (a.s.v.) bir şeyler söylüyordu. Ama ne söylediğini işitmiyordum. Cenab-ı Hakk şu ayeti indirdi: ‘(Habibim) “Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikayette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” (Mücâdele, 58/1). [Buhârî, Tevhîd 9; Nesâî, Talâk 33, (6, 168); İbnu Mâce, Talâk 25, (2063).] (Canan, 2001: 4, 299).

⁴⁶³ Mūsā: el-Mūsā H, L.

⁴⁶⁴ Allah ondan razı olsun. O, Nebî (s.a.v.)’den (rivayetle şöyle dedi).

⁴⁶⁵ Ebû Mūsâ (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘İşittiği şeyin verdiği ezaya aziz ve celil olan Allah’tan daha sabırlı kimse yoktur. Çünkü ona şirk koşulur, evlatlar nisbet edilir. O, yine de onlara afiyet ve rızık vermeye devam eder” [Buhârî, Edeb 71, Tevhîd 3; Müslim, Sıfātu‘l-Münâfikîn 49, (2803).] (Canan, 2001: 9, 554).

⁴⁶⁶ Ebû Mūsâ (r.a.) anlatıyor: “Bir sefere (Hayber Seferi) çıkmıştık. Halk (yolda, bir ara) yüksek sesle tekbir getirmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.v.) (müdahale ederek): ‘Nefislerinize karşı merhametli olun. Zira sizler, sağır birisine hitab etmiyorsunuz, muhatabınız gaip de değil. Sizler gören, işiten, (nerede olsanız) sizinle olan bir zata, Allah’a hitap ediyorsunuz. Dua ettiğiniz zat, her birinize, bineğinin boynundan daha yakındır.’ dedi” [Buhârî, Daavât 50, 67, Cihâd 131, Meğâzî 38, Kader 7, Tevhîd 9; Müslim, Zıkr 44, (2704); Tirmizî, Daavât 3, 59, (3371, 3457); Ebû Dâvûd, Salât 361. (1526, 1527. 1528).] (Canan, 2001: 6, 540).

⁴⁶⁷ Akıllı kişiye işaret yeter.

⁴⁶⁸ Bizim kalemimizin de dili ve beyanı var.

başirdür. Ke-zâlik mütekellimdir. Ve anuñ kelâmı eletsizdür.⁴⁶⁹ (16) Dile⁴⁷⁰ ve boğaza ve dişe ve ağza muhtâc degüldür. (17) Ve *Qur'ân* ve *Tevrât* ve *İncil* ve *Zebûr* ve enbiyâya gelen şuhuf [P1 34a] (1) dükelisi Haqq'ıñ kelâmıdır ve şıfatıdır. Ve Haqq Te'âlâ'nun (2) şıfatı kadîm ve lem-yezeldür. Ve Haqq'ıñ kelâmı harf u şavtdan (3) münezzehdür. Ve harf u şavt hâdişdür. Ve harf u şavta (4) muhtâc kelâm-ı beşerdür. Va'llâhu a'lem. [H 28b] Rây-ı enver-i kîmiyâ (5) eşere pûşide olmaya ki evvelâ Haqq Te'âlâ'nun mütekellim (6) idüğini beyân idüp şonra kelâm neye dirler işbât (7) idelüm. Şonra kelâmu'llâhile *Qur'ân* arasında fark (8) var mıdır yok mıdır izhâr idelüm. Şonra Allâh Te'âlâ'nun (9) kelâm-ı nefsişi hurûf u aşvâtdan münezzehd idüğünü (10) ve harf u şavtuñ hudüşünü zâhir ve bâhir kılalum. Tâ kim (11) bu mebhâşde lâzım olan nesne maħfî qalmaya in-şâ'allâh. (12) Ma'lûm ola ki cemî' ehl-i milel arasında şâni'-i (13) 'âlem mütekellim idüğüne ħilâf yokdur. Lâkin (14) kelâmu'llâh-ı Te'âlâ'nun taħkîkinde ve hudüşında ve kıdeminde (15) ihtilâf itmişler. Anuñçün ki gördiler ki (16) iki kıyâs-ı müte'arızayn vardır. Ve⁴⁷¹ ol⁴⁷² iki kıyâsuñ (17) biri budur ki kelâmu'llâh Haqq'ıñ şıfatıdır. Ve her nesne [P1 34b] (1) ki Haqq Te'âlâ'nun şıfatı ola kadîmdür. Pes kelâmu'llâh (2) kadîmdür. Ve ikinci kıyâs oldur ki kelâmu'llâh hurûf-ı (3) müterettibe müte'akıbetün fi'l-vücûddan mü'ellef olana dirler. Ve her (4) nesne kim hurûf-ı müterettibe-i müte'akıbeden mü'ellef ola hâdişdür. (5) Pes lâzım geldi ki kelâmu'llâh hâdiş ola. Ve (6) bu iki kıyâs çünki⁴⁷³ müte'arız oldılar. Qavam mużtarr olup (7) ehad-ı kıyâsında kadh itdiler.⁴⁷⁴ Zirâ ki zarûreten naķizün (8) haqqıyeti mümteni'dür. Pes her⁴⁷⁵ bir tâ'ife [N 17a] bu iki kıyâsuñ ba'zı (9) muqaddimâtını men'eylediler. Tâ'ife-i Hanbeliyye buña zâhib (10) oldılar ki kelâmu'llâh hurûf u aşvâtdur. Ve [H 29a] hurûf u aşvât (11) kadîmdür. Ve her nesne ki hurûf u aşvât-ı müterettibeden mü'ellef ola (12) hâdiş idüğü memnû'dır. Belki ba'zılar didiler ki cild (13) ü ħilâf daħı kadîmdür. Ve Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i [A1 16a] Devvânî [L 19b] 'Aķâ'id-i (14) 'Ağudıyye'nun şerħinde bu tâ'ifenün taħtiyesinde buyurur (15) ki: "Qultu mâ-bâluhum lem-yekülû bi-ķidemi'l-kâtibi ve'l-mucellid ve (16) şâni' i'l-ħilâf."⁴⁷⁶ Ve ammâ tâ'ife-i Mu'tezile'nun kelâmı⁴⁷⁷ budur (17) ki: "Kelâmu'llâh hâdişdür. Anuñçün ki hurûf u aşvâtdan [P1 35a] (1) mü'ellefdür. Ve ķâ'im-i bi-ġayradur." Ve Mu'tezile'nun katında Haqq Te'âlâ (2) mütekellim idüğünüñ ma'nası budur ki Haqq Te'âlâ (3) bu hurûf u aşvâtuñ mücididir. Bir cismde Levh-i (4) Maħfûz'daki gibi veyâħüd Cebrâ'il'de veyâ⁴⁷⁸ peyğamberde veyâ bunlardan (5) ġayrıda şecere-i Mûsâ gibi." Pes bu tâ'ifeyi men'eylediler (6) ki hurûf u aşvâtdan mü'ellef olan⁴⁷⁹ Allâh Te'âlâ'nun (7) şıfatı ola. Ve ammâ tâ'ife-i Kerrâmiyye çünkim (8) gördiler ki⁴⁸⁰ Ĥanâbile iltizâm itdükleri zarûretün (9) muħâlefeti delilün muħâlefetinden eşna'dur. Ve gördiler (10) ki Mu'tezile iltizâm itdükleri ki kelâmu'llâh ġayruñ (11) şıfatıdır. Ve Haqq Te'âlâ mütekellim idüğünüñ ma'nası budur ki (12) ħâliķ-ı kelâmdur. Ģayrda 'örf ve luġata muħâlifdür. (13) Buña

⁴⁶⁹ eletsizdür: âletsizdür A1

⁴⁷⁰ Dile: Dilile H, L.

⁴⁷¹ Ve: -H, L, N.

⁴⁷² ol: -N.

⁴⁷³ kelâmu'llâh hâdiş ola. Ve bu iki kıyâs çünki: -A1.

⁴⁷⁴ Qavam mużtarr olup ehadı kıyâsında kadh itdiler: -A1.

⁴⁷⁵ her: -N.

⁴⁷⁶ Onlar neden kâtibin, kitabı ciltleyen kişinin ve kapağı yapan kişinin kıdeminden bahsetmediler?

⁴⁷⁷ Mu'tezile'nun kelâmı: kelâm-ı Mu'tezile H, L.

⁴⁷⁸ veyâ: ve N.

⁴⁷⁹ olan: -H, L.

⁴⁸⁰ ki: kim A1.

zāhib oldılar ki kelām Ḥaqq’uñ şıfatıdır. (14) Hurūf u aşvāt-ı ḥādīşeden mü’ellefdür. Zātu’llāh üzre (15) kā’imdir. Ve her nesne ki Ḥaqq’uñ şıfatı ola lāzım degüldür (16) ki kādīm ola. [H 29b] Pes mezheblerine muvāfiq zātu’llāh-ı (17) Te’ālā’ya kıyām ḥavādişi cā’iz dutdılar. Şimdi ma’lūm [P1 35b] (1) ola ki bu üç tā’ifenün sözleri maqbūl degüldür. (2) Ve her birinün sözi medḥūlün fiḥdür. Ammā tā’ife-i Ḥanbeliyye’nün (3) mezhebi eger bu ise ki hurūf u aşvāt kādīmdür. (4) Bu mezheb bātıldur ve buṭlānına delilümüz budur ki eger (5) bir kimesne meşelā el-ḥamdulī’llāh dise ol sā’atde ki elif (6) dir lām diyemez. Ve çün lām dimege meşgūl olur. (7) Elif geçmiş olur ve her nesne ki⁴⁸¹ gelür ve⁴⁸² gider ol nesne (8) kādīm ü ezeli olamaz. Pes hurūf u aşvāt ḥādīş idüğinde (9) şübhe yokdur. Ammā ḥaqq budur ki Ḥanbeliler’ün hurūf (10) u aşvāt ḥādīş degüldür didüklerinden murādları (11) kıdem-i hurūf u aşvāt degüldür. Belki kelām-ı [N 17b] lafziden (12) lafz-ı ḥādīşi men’ idüp ādāb-ı ri’ āyetinden ötürüdür. (13) Ve hem ve hem kelām-ı nefsinün [L 20a] ḥudūsına zāhib (14) olmasun diyü ihtirāz itmişlerdür. Niteki⁴⁸³ ba’zı (15) Eşā’ire buyurmışlar ki:⁴⁸⁴ “Kelāmu’llāhi Te’ālā leyse kā’imen (16) bi-lisānin ve ḳalbin velā ḥāllen fi-muşḥafin ve levḥin.”⁴⁸⁵ Ve bu ba’zı (17) lafz-ı ḥādīşün itlākını kelāmu’llāhda⁴⁸⁶ men’ itmişler ve kelāmu’llāhdan [P1 36a] (1) murādları kelām-ı lafzidür. Edeb ri’ āyeti için ki nā-gāh kelām-ı (2) nefsinün ḥudūsına ve hem zāhib olmaya ve mezheb-i Mu’tezile (3) ve Kerrāmiyye’nün buṭlānına delil-i ‘aqlī ve naḳlıden iki burhān (4) biri naḳlı ve⁴⁸⁷ biri ‘aqlī zıkr idelüm. **Delil-i naḳlı** [H 30a] oldur ki (5) eger bir kimesne meşelā⁴⁸⁸ Ḥaqq Te’ālā’nuñ kelāmi muḥdeş degüldür. (6) Anuçün ki *Ḳur’ān-ı Mecīd* de Ḥaqq celle ve ‘alā buyurur ki: (7) “*İlā-lehu’l ḥalku ve’l-emr.*”⁴⁸⁹ Emri ḥalkdan ayırdı. Pes gerek (8) ki Ḥaqq Te’ālā’nuñ emri [A1 16b] ḥalkı olmaya. Ve hem maḥlūkı olmaya. (9) **Burhān-ı ‘aqlī** budur ki eger Allāh Te’ālā kelām-ı muḥdeşiyle mütekellim (10) ola. Ḥāl ikiden ḥālī degüldür. Yā muḥdeş olan kelām (11) Ḥaqq’uñ zātına kā’imdir veyā degüldür. Eger zātına kā’im ise (12) pes lāzım gelür ki Ḥaqq Te’ālā’nuñ zātı maḥall-i ḥavādiş (13) ola. Ve⁴⁹⁰ bu muḥāldür. Anuçün ki Ḥaqq Te’ālā’nuñ zātına (14) kā’im olan lā-büddür ki şıfat-ı kemālden ola. Pes eger (15) şıfat-ı kelām ḥādīş olursa ezelde⁴⁹¹ Ḥaqq’uñ zātı andan (16) ḥālī olmaḳ lāzım olur. Ve şıfat-ı kemālden Ḥaqq’uñ zātı (17) ḥālī olmaḳ naḳşdur. Ve Ḥaqq Te’ālā naḳşdan münezzehdür. Pes [P1 36b] (1) Ḥaqq Te’ālā’nuñ zātı maḥall-i ḥavādiş olmaḳ mahāl oldı. Ve eger (2) ol kelām-ı muḥdeş Ḥaqq’uñ zātına kā’im degül ise bu daḥı (3) muḥāldür. Zīrā ki eger cā’iz ola ki⁴⁹² bir kimesne ki bir kelām ile (4) mütekellim ola ki ol kelām anuñ zātına kā’im olmaya lāzım gelür (5) ki cāhil ola. Bir cehlile ki ol cehl

481 ki: -N

482 ve: -H, L, N.

483 Niteki: Nitekim A1, N.

484 ki: -T

485 Allah’ın kelamı lisanla veya kalp ile kaim değildir. Hiçbir mushaf veya levhaya da hulül etmiş değildir.

486 kelāmu’llāhda: kelāmu’llāh H, L, N.

487 ve: -H, L.

488 eger bir kimesne meşelā: -H, L, N.

489 “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş’a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah’tır. **Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O’na mahsustur.** Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın şanı yücedir” (A’râf, 7/54).

490 Ve: -H, L.

491 ezelde: ezelden H, L.

492 ki: -N.

anun zātına (6) kâ'im olmaya. Ve bu muhâldür. Pes ol dağı muhâl ola.⁴⁹³ Pes ma'lüm⁴⁹⁴ (7) oldı ki Hüdâvend Te'âlâ'nun kelâmı kadim ve ezeli'dür. (8) Nitekim ehl-i sünnet ve cemâ'atun mezhebîdür. Ve dükeli Eşâ'ire (9) buña zâhiblerdür ki: "Kelâmu'llâhi Te'âlâ ma'nen basitun (10) kâ'imun bi-zâtihi Te'âlâ kadimun." Ya'nî kelâmu'llâh bir ma'nâ-yı basitdür [H 30b] (11) ki Hakk'un zātına [L 20b] kâ'imdür ve kadimdür. Ve huruf u (12) aşvât hâdişdür. Ve⁴⁹⁵ ma'lüm ola ki Mu'tezile ile Şeyh (13) Ebu'l-Hasan-ı Eş'arî mabeyninde kelâm-ı lafzî'nün hudûşında (14) nizâc yokdur. Nizâc ları kelâm-ı nefsinün işbâtında ve 'ademi⁴⁹⁶ (15) işbâtındadır. Ve Seyyid 'Ađud rahimehu'llâh *Mevâkıf* da [N 18a] ve 'Aķā'id-i (16) 'Ađudî de buña zâhibdür ki Şeyh⁴⁹⁷ Ebu'l-Hasan Eş'arî'nün (17) mezhebi budur ki elfâz dağı kadimdür. Ve bu müdde'î için [P1 37a] (1) başka bir maķâle ifrâd idüp ol maķâlede⁴⁹⁸ zıkr itmişdür (2) ki ma'nânun lafzı gâh olur ki lafzun medlülüne (3) ıtlâk iderler. Ve gâh olur ki kâ'im bi'l-ğayra dağı (4) ıtlâk iderler. Ve çünkim Şeyh buyurdu ki: "El-kelâmu (5) hüve'l-ma'ne'n-nefsiyyi." Ya'nî kelâm ma'nâ-yı nefsiye dirler. (6) Aşhâbı bu kelâmdan fehm eylediler ki Şeyh'ün (7) murâdı lafzun medlülüdür. Ve Şeyh'ün katında kadimdür. Ammâ (8) 'ibârata kelâm didükleri mecâzîdür. Anunçün ki (9) kelâm-ı haķıķiye delâleti vardır. Hattâ Şeyh'ün aşhâbı (10) taşrih itdiler ki elfâz hâdişdür. Ve Şeyh'ün mezhebi (11) budur. Ammâ Şeyh'ün kelâmından fehm eyledükleri eger (12) Şeyh'ün murâdı ise andan nice fesâd lâzım gelür. Birisi bu ki (13) eger bir kimesne inkâr eyleye⁴⁹⁹ ki muşhafun (14) mabeynü'd-deffeteyn kelâmu'llâh degüldür. Tekfir⁵⁰⁰ lâzım gelmeye. (15) Ve hâl oldur ki mâ beyne'd-deffeteyn kelâmu'llâh idügi zarüreten (16) dinden bilinmişdür. İkinci fesâd oldur ki *Ķur'an* ıla (17) teħaddî olınan [H 31a] haķıķatâ kelâmu'llâhile olınmamış lâzım gelür. [P1 37b] (1) Ve bu hilâf-ı vâķi' dür. Üçüncü fesâd budur ki lâzım gelür (2) ki muķarrer ve maħfûz olan haķıķatâ kelâmu'llâh olmaya. (3) "İlâ-ğayrı zalike [A1 17a] mine'l-mefâsidi mimmâ lâ-yahfâ 'ale'l-mutefiťťini (4) fi'l-aħķâmi'd-diniyyeti."⁵⁰¹ Pes vâcib⁵⁰² ve lâzım oldı ki (5) Şeyh'ün kelâmını ma'nâ-yı şâniye ħaml idevüz. Pes kelâm-ı (6) nefsi Şeyh'ün katında bu taķdirce bir emr olur ki şâmil (7) ola.⁵⁰³ Lafza ve ma'nâya bile ve zâtu'llâh üzre kâ'im ola. (8) Va'llâhu a'lem. Şimdi eger sâ'il su'âl iderse ki⁵⁰⁴ (9) çün kelâmu'llâh nefis üzre kâ'im olan ma'nâya (10) ve⁵⁰⁵ ol ma'nâya [L 21a] delâlet iden elfâza bile ıtlâk olındı. (11) Eyâ kelâmun ıtlâķı ma'nâda ve lafzda haķıķat midür (12) veyâhüd lafzda haķıķat ve nefis üzre kâ'im olan (13) ma'nâda mecâz midür?⁵⁰⁶ Veyâhüd 'aks üzredür. Ya'nî (14) elfâzda mecâz ve nefis üzre kâ'im olan ma'nâda haķıķat (15) midür? Cevâb oldur ki Eşâ'ire arasında (16) ihtilâf vardır. Ve Şeyh Ebu'l-Hasan Eş'arî'den iki (17) ħavl rivâyet olınmışdır. Biri oldur ki kâ'im bi'n-nefs [P1 38a] (1) olan ma'nâda haķıķatdır. 'İbârât u elfâzda mecâzdur. (2) Ve ıtlâķu'd-delil 'ale'l-medlül bâbındandır. Ve sâbıķâ bu (3) ħavl zıkr olındı. Ve ikinci ħavli

⁴⁹³ Pes ol dağı muhâl ola: -A1.

⁴⁹⁴ ma'lüm: -N.

⁴⁹⁵ Ve: -H, L.

⁴⁹⁶ 'ademi: 'adem-i +hissetün N.

⁴⁹⁷ Şeyh: -A1, N.

⁴⁹⁸ maķâlede: maķâle +ifrâd +idüp H, L.

⁴⁹⁹ eyleye: eylese A1.

⁵⁰⁰ Tekfir: Tekfiri H, L, N.

⁵⁰¹ Dinin hükümlerini iyi bilen akıllı kişiler için, bu yanlış düşünceler gizli değildir.

⁵⁰² vâcib: -N.

⁵⁰³ ola: +ki H, L.

⁵⁰⁴ ki: -N.

⁵⁰⁵ ve: -N.

⁵⁰⁶ midür: -N.

ki Şeyh'ün (4) muhtarıdır. Oldur ki hem kâ'im bi'n-nefs olan ma' nâda (5) ve hem 'ibârât ve elfâzda haķikâtdür. Zîrâ ki ikisinde (6) bile isti' mâl iderler. Ve itlâķda aşl haķikâtdür. [H 31b] Ve (7) mecâza şol vaķtin irtikâb olunur ki haķikât (8) müte' azzir ola. Eger sâ'il su'âl iderse ki çün (9) kelâmu'llâh kâ'im bi'n-nefs olan ma' nâda ve hem 'ibârât u (10) elfâzda [N 18b] haķikâtdür. Ve ikisine bile şâmildür. Ve bu kavlı (11) Şeyh'ün muhtarıdır. Pes Şeyh üzerine vârid olur (12) ki bu taķdırce zâtu'llâh üzre kâ'im olan (13) lafz' arâz-ı kârr-ı ğayr-ı seyyâl ola. Ve kârî üzerine kâ'im (14) olan lafz' arz-ı ğayr-ı kârr ola. Ve bu safsaţadır.⁵⁰⁷ (15) Cevâb oldur ki Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i Devvânî (16) 'Aķâ'id-i 'Ađudiyye şerhinde mebhâş-ı kelâmı ve mâ-lehû ve 'aleyhisini (17) tamâm beyân itdükden sonra ve Şeyh'ün kelâmına [P1 38b] (1) vârid olan i' tirâzlaruñ taħrîrinden sonra bir nev' ile kelâmuñ (2) taħķik'in ider ki mezkûr olan tã'ife-i Mu' tezile ve Ğanâbile (3) ve Kerrâmiyye'nün aķvâl-i faşidelerinden lâzım gelen maħzûrâtı (4) ve Şeyh'ün kelâmından lâzım gelen safsaţayı def' idüp (5) ibhâm ve ihâmdan müberrâ ve ilzâm ve ifhâmdan mu' arrâ zîbâ ve (6) ğarrâ taħrîr ü taķdır itmişdür. Ve biz bu maħalde anuñ kelâmınuñ (7) muhtaşarı muhtaşıran taħķik ü tedķik idelüm. "Muhtaşsalu'l-kelâm (8) ilâ-ğâyeti'l-merâm."⁵⁰⁸ Bir muķaddimenüñ temhîdine mütevaķķıfđur. (9) Ve ol muķaddime budur ki kelâm-ı nefsinüñ mebdâyî bizde (10) bir şıfatdur ki ol şıfatıla maķşûdumuza muţâbıķ (11) kelimâtuñ nazmına ve tertîbine kâdir oluruz. [A1 17b] Ve bu şıfat Ğaresüñ⁵⁰⁹ [L 21b] (12) zıddıdır. Ve bu şıfat 'ilmden ğayrıdır. Anuñçün ki ğâh (13) olur ki 'ilmden [H 32a] teħallüf ider. Zîrâ ğayruñ kelâmı (14) bize ma'lümdür. Ve bizüm 'ilmümüz aña müte'allıķđur. Ammâ bu şüretde (15) zıkr olınan şıfat ki kelâm-ı nefsinüñ mebdâ'idür. Aña⁵¹⁰ (16) müte'allıķ degüldür. Pes ğayruñ kelâmı bizüm kelâmumuz degüldür. (17) Belki bizüm kelâmumuz⁵¹¹ şol kelimâtdur ki Ğaķ celle ve 'alâ⁵¹² biz⁵¹³ Ğayâlümüzde [P1 39a] (1) tertîb itmişüz ve bizden ğayrı tertîb itdüĝi kelâm anuñdur. (2) Ve çünki bu muķaddime temhîd olındı. Pes dirüz ki (3) Allâh Te'âlâ'nuñ kelâmı şol kelimâtdur ki Ğaķ celle ve 'alâ (4) 'ilm-i ezelisinde tertîb kılmişdur. Şol şıfat-ı ezeliyyesiyle ki (5) ol kelimâtuñ te'lîf ü tertîbine mebdâ'dur. Ve⁵¹⁴ ol şıfat (6) kâdimdür. Ve bu kelimât-ı müterettibe daħı vücûd-ı 'ilmî Ğasebiyle kâdimdür. (7) Pes Allâh Te'âlâ'nuñ kelâmı şol kelimâtdur ki vâşıtasız (8) bi-nefsihî aña tertîb ü te'lîf⁵¹⁵ virmişdür. Ve vücûd-ı 'ilmîde (9) kelimâtuñ arasında te'âķub ve tevâlî olmaz. Tã ki Ğudûşı (10) lâzım gele. Pes kelimât arasında te'âķub u tevâlî vücûd-ı (11) Ğâricide olur. Vücûd-ı Ğârici sebebiyle müte'âķıb olan (12) kelimâta kelâm-ı lafzî dirler. "Ğazîhi tercüme kelâmihî."⁵¹⁶ Ve çünki (13) Ğaķ

⁵⁰⁷ Derkenar: es-Safsâţatü kıyâsun mürekkebin fi'l-vehmiyyâti ve'l-ĝarađu minhu teĝliţu'l- Ğasmi ve iskâtuhu keķavlinâ el-cevheru mevcudun fi'z-zihni ve küllü mevcudin fi'z-zihni ķaimun bi'z-zihni 'aradun li-yuntice enne'l-cevhere 'aradun. Şerhu Mevâķit. A1, P1. (Safsata, vehimler üzerine kurulu mürekkep bir kıyastır. Ondaki amaç; hasmın kafasını karıştırmak ve onu susturmaktır. Bizim şu sözümüzde olduĝu gibi cevher zihinde mevcuttur. Zihindeki her mevcud (varlık), zihinle kâimdir, arazdır. Üretildiĝi için şüphesiz cevher arazdır.)

⁵⁰⁸ Bu sözlerin özeti, hedefimize ulaştıracaktır.

⁵⁰⁹ Derkenar: Ğares bi't-taħrîk gongî ve gong şoden. Ya' nî dilsizlik ve dilsiz olmak. AĞresün na' tđur minhü şarâĞ A1, P1 (Konuşmamaya ve az konuşmaya dikkat etmek.).

⁵¹⁰ aña: ki N.

⁵¹¹ degüldür. Bellki bizüm kelâmumuz: -N

⁵¹² Ğaķ celle ve 'alâ: -A1, H, L.

⁵¹³ biz: -H, L.

⁵¹⁴ Ve: -H, -L.

⁵¹⁵ tertîb ü te'lîf: telîf ü tertîb H, L.

⁵¹⁶ Bu, onun kelâmının tercümesidir.

Te‘ālā için kelām-ı nefsi işbāt olındı. *Kur‘ān*’ıla⁵¹⁷ (14) kelām-ı nefsi arasında fark var mı yok mı beyān idelüm. (15) Rāy-ı enver-i kīmiyā meā’sire mahfi olmaya ki [N 19a] ehl-i (16) sūnnet ve cemā‘at arasında bu mes‘ele muḳarrerredür ki: (17) “**El-*Kur‘ān* kelāmu’llāhi Te‘ālā ğayru maḳlūḳin ve hüve’l-mektūbu [P1 39b] (1) fi’l-meṣāḫifi el-maḳruvvu bi’l-elsuni el-maḳfūzu fi’ş-şudūri [H 32b] (2) el-mektūbu ğayru’l-kitābeti ve’l-maḳruvvu ğayru’l-ḳirā’eti ve’l-maḳfūzu (3) ğayru’l-ḫıfz.**”⁵¹⁸ Ve lafz-ı *Kur‘ān* müsterekdür. Gāḫ olur ki itlāk (4) iderler ve maḳruvv irāde olunur ki ol zātu’llāh üzre (5) ḳā’im olan şıfat-ı ḳadīmedür. Ve ḫurūf u aṣvāt ḳabilinden (6) degüldür. Ve selefüñ ḳavli ki el-*Kur‘ān*-ı kelāmu’llāh ğayrı (7) maḳlūḳ aña delālet ider. Ve Ḥazret-i ‘Alī kerrema’llāhu vechehü’l-celīnūñ buyurduğı (8) ki: “Mā-ḫakkemtu maḳlūḳan ve innemā ḫakkemtu’l-*Kur‘ān*.”⁵¹⁹ (9) dağı aña dālldür. Ve gāḫ olur ki *Kur‘ān* itlāk (10) iderler. Ve şıfat-ı ḳadīmeye delālet iden ‘ibārāt irāde (11) iderler ki [L 22a] ol ḳirā’atdür ve⁵²⁰ bu ḳabildendür. Ḥaḳ celle (12) ve ‘alānuñ buyurduğı ki: “*Inne ‘aleynā cem‘ahu ve Kur‘ānehu.*”⁵²¹ İy ḳirā’etehu (13) zīrā ki *Kur‘ān* için bir *Kur‘ān* dağı yokdur. “*Fe-izā Kur‘ānehu (14) fe’ttebi‘ Kur‘ānehu.*”⁵²² İy ḳirā’etehu pes bu taḳrīrdēn zāḫir (15) oldı ki ḳirā’at ğayrı maḳruvvdur. Ve ḫıfz-ı maḳfūzuñ ğayrıdur. (16) Ve kitābet mektūbuñ ğayrı⁵²³ ve bu meṣādīrdēn mefhūm olan (17) esmā-yı mef’ulātđan mefhūm olanuñ ğayrıdur. Pes [P1 40a] (1) ḳadīmile maḳkūm olan maḳruvv ve mektūbdur. Ḳirā’atile kitābet (2) degüldür. Ve mektūbıla kitābetüñ farkı zıkr ile mezkūruñ (3) farkı gibidür ki⁵²⁴ bizüm [A1 18a] ḳavlımüzdür ve ḫādīşdür. Ve mezkūr (4) Allāh’dur ki ḳadīmdür. Ve eger kitābet mektūbuñ ‘aynı (5) ve ḳirā’at maḳruvvuñ ‘aynı olaydı pes [H 33a] her ḳaçan ki⁵²⁵ biz bir (6) kāğad pāresine ‘arş u kürsī ve semavāt u arzı kitābet (7) ideydük bu mezkūrlaruñ cismi ol kāğad pārede (8) şığışmak lāzım olurdu. Ve hem⁵²⁶ her ḳaçan ki bir kimesne (9) lafz-ı nārıla nātıḳ olaydı ağızı yanmaḳ lāzım olurdu. (10) Pes bu taḳrīrdēn ma‘lūm⁵²⁷ oldı ki ḳirā’at (11) maḳruvv degüldür ve tilāvet metluvv degüldür. Ve ḳadīm ve kelām-ı (12) ezeli ve ğayrı maḳlūḳ olan *Kur‘ān* meṣāḫifde mektūb ve (13) elsinede maḳruvv ve şudūrda maḳfūzdur. Ve kitābet ve ḳirā’at (14) ve ḫıfz-ı ‘abdüñ fi’lidür. Ve kelāmu’llāh-ı Te‘ālā’ya dālldür. (15) Egerçi ki⁵²⁸ dāll olana dağı kelāmu’llāh dirler. Ḳāle Te‘ālā: (16) “*Fe’ecirhu ḫattā yesme‘a kelāmu’llāh.*”⁵²⁹ Ve çünki⁵³⁰ ḳavmüñ (17) kelāmı bu mebhāşda ṭavīlü’z-zeyl idi. Bu miḳdārıla ihtīşār [P1 40b] (1) itdüm. Ziyāde ṭaleb olunurısa kütüb-i ḳavme mūrāca‘at olına. (2) Ammā bu faḳīr-i keşīrū’t-taḳşīr zıkr olınan

⁵¹⁷ kelām-ı nefsi işbāt olındı. *Kur‘ān*’ıla: -A1, N.

⁵¹⁸ Kuran Allah kelimidir, mahluk değildir. Mushaflarda yazılmış, diller ile okunmuş, sadırlarda (zihinlerde ezberlenmiş) korunmuştur. Onun yazılmış olması yazmak ile, okunmuş olması okumak ile ezberlenmiş olması da ezberlemek ile değildir.

⁵¹⁹ Bir mahluku değil; *Kur‘ān*’ı hakem tayin ettim.

⁵²⁰ ve: -H, L.

⁵²¹ “Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir” (Kıyâmet, 75/17).

⁵²² “O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy” (Kıyâmet, 75/18).

⁵²³ ğayrı: ğayrıdur N.

⁵²⁴ ki: -N.

⁵²⁵ ki: kim H, L.

⁵²⁶ hem: -N.

⁵²⁷ ma‘lūm: lāzım N.

⁵²⁸ ki: -N.

⁵²⁹ “Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, **Allah’ın kelamını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı.** Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir” (Tevbe, 9/6).

⁵³⁰ çünki: çünkim A1, N.

kāl (3) ü kālūn mücmel ü mufaşşalı⁵³¹ ve bahş ü cidālūn hāşıl u muhaşşalı [N 19b] (4) ‘izz-i huzūra eltaf-ı ‘ibārat ve eşref-i işāretile ‘arz ideyin. (5) Tā kim⁵³² kelām mes’elesinūn zūbde-i kelāmı ve hulāşa-i (6) merāmı mezhebümūze muvafıķ ve i’ tıķādumuza muṭābıķ taķrİR (7) ü taķrİRümden zāhir ü bāhir ola. “Bi-‘avni’llāhi Te‘ālā ve teķaddese (8) mubeşşirān.”⁵³³ Hurde-bīn ve müte‘allimān-ı ‘ilm-i dīne [L 22b] ma‘lūm u mefhūm (9) ola ki Ḥaķ Te‘ālā’nuñ kelāmı bir emrdür ki zātına (10) kâ’imdür. Ve hadd-i zātında hurūf u aşvāt cinsinden (11) degüldür. Lākin aşvāt u hurūf şüretinde [H 33b] mütemeşşil olması (12) şahİhdür. Nitekim Cebrā’ıl ‘aleyhi’s-selām hadd-i zātında (13) insān cinsinden degül iken ve sâ’ir ebdān gibi (14) lahm u ‘azm ü insāndan mürekkeb bedeni yoĝıkan cins-i ebdāndan (15) bedeni⁵³⁴ olan beşerūn şüretinde mütemeşşil olur. Nitekim (16) *Ḳur’ān*’da mestürdür ki: “*Fe-temeşşel lehā beşerān seviyyā*.”⁵³⁵ Ve (17) hādİşde⁵³⁶ meşhürdür ki ekşer Dıhıyetü’l-Kelbi⁵³⁷ şüretinde [P1 41a] (1) temeşşül ideridi. Ve çünki Cebrā’ıl ‘aleyhi’s-selām (2) hadd-i zātında ezmine-i māziyede ve ħurūn-ı hāliyyede mevcūd (3) idi. Ve beşer şüretinde mütemeşşil olduĝı i’ tibāriyle şöyle (4) görünür ki degülmİş. Ke-zālik Allāh Te‘ālā’nuñ (5) şıfatı olan kelām ki emr-i kâ’imün bi-zātihİdür ħadİmdür. Ve (6) hurūf u aşvātından degüldür. Ve bu i’ tibārıla mu‘ciz cinsinden (7) degüldür. ZİRā ki “kemā-ħaķķuhu”⁵³⁸ ħaķİķati bilinmez. Tā ki (8) ħükm olına ki mu‘ciz midür veyā degüldür.⁵³⁹ Belki hadd-i (9) zātında sâ’ir şıfat-ı ħaķİķiyye gibi bir şıfatdur ki (10) zātu’llāh üzre kâ’imdür. Ammā aşvāt u hurūf şüretinde (11) mütemeşşil olduĝı i’ tibāriyle sâ’ir hurūf u aşvāt gibi (12) ‘araz-ı seyyāl-i hādİşdür. Lākin bu i’ tibārıla mu‘cizdür. (13) Ve mişlin getürmege insān ‘āciz ü nā-tüvāndur. (14) ZİRā ki şıfat-ı ħadİme [A1 18b] şüret-i hurūf u aşvātıla mütemeşşildür. (15) Nitekim nev‘-i beşerden bir kimesne kādİr olamaz ki⁵⁴⁰ (16) şüretinde Cebrā’ıl temeşşül itdüĝı beşer ile muķāvemet (17) eyleye. Anuñçün ki ol beşerde Cebrā’ıl’ūñ şıfatı vardır. [H 34a] [P1 41b] (1) Pes bu taķrİR⁵⁴¹ üzre eger dilersin dirsın ki kelāmu’llāh (2) ħadİmdür.⁵⁴² Hurūf u aşvāt cinsinden degüldür. Ve eger (3) dilersin dirsın ki kelāmu’llāh zāt-ı Bārİ’ye kâ’imdür. (4) Ve eger dilersin dirsın ki kelāmu’llāh zāt-ı ħārİye kâ’imdür. (5) Ve eger dilersin dirsın ki hurūf u aşvātından mürekkeb (6) olan ki⁵⁴³ aña kelām-ı lafzİ dirler hādİşdür. Pes (7) bu aĥķāmuñ küllİsi şādİķdur.⁵⁴⁴ Ve mütenāķİz degüldür. ZİRā (8)

⁵³¹ mufaşşalı: mufaşşalıñ H, L.

⁵³² kim: ki H, L, N.

⁵³³ Yüce ve her şeyi gören mukaddes Allah’ın yardımıyla.

⁵³⁴ bedeni: +yoĝıken H, L.

⁵³⁵ “(Ey Muhammed!) Kitapta (Kur’ān’da) Meryem’i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasında bir perde germiştİ. Biz, ona Cebrāil’i göndermiştik de **ona tam bir insan şeklinde görünmüştü**” (Meryem, 19/16-17).

⁵³⁶ Hz. Cābir (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Bana geçmiş peygamberler (a.s.) arzedildiler. Hz. Mūsā zayıfca bir erkekti. Sanki Şenüe kabilesinden (uzun boylu) birine benzeyordu. Hz. İsā’yı (a.s.) da gördüm, gördüklerim içinde ona en çok benzeyen Urve İbnu Mes’ūd idi. Hz. İbrāhim’i (a.s.) de gördüm, gördüklerim arasında ona en çok benzeyen, arkadaşımızdı -yani kendisini kastediyor- Hz. Cebrāil’i (a.s.) de gördüm. Gördüklerimden ona en ziyāde benzeyen Dıhye ibnu Halife idi” [Müslim, İmam 271, (167); Menāķıb 27, (3651).] (Canan, 2001: 6, 399).

⁵³⁷ Derkenar: Yecüzü ħareķātu es-selāsü fihi. A1, H, L, P1 (Onda üç hareke de caizdir.).

⁵³⁸ Hakkı olan şekilde.

⁵³⁹ degüldür: degül midür? N.

⁵⁴⁰ ki: kim H, L.

⁵⁴¹ taķrİR: taķdİR H, L.

⁵⁴² ħadİmdür: +Ve N.

⁵⁴³ ki: kim H, L.

⁵⁴⁴ şādİķdur: şādİķ aĥķāmdur H, L.

ki bu aḥkāmı iktizā iden cihāt muhtelifdür. “Fe’f-hem fe-innehu (9) mebḥaşun [L 23a] daḳıḳun ve bi’t-te’emmuli ḥaḳıḳun.”⁵⁴⁵ Ve hem bu tefhım ü ta’ limden [N 20a] (10) ḳalbe ‘arız olan şübühātuḡ deyni zā’il olup Ḥaḳḳ’a (11) mā’il olur. Belki müşkilât-ı Furḳān ve mu’zilât-ı (12) ḥadıṣ ü *Ḳur’ân* daḳı ḁsān olur. Mişlu ḳavlihi Te’ālā: “*Şehrü* (13) *ramazāne’llezī unzile fihi’l-Ḳur’ân.*”⁵⁴⁶ Ve ḳavlihi Te’ālā: “*İnnā enzelnāhu* (14) *fi-leyleti’l-ḳadr.*”⁵⁴⁷ Ve Ḥazret-i Resül’üḡ buyurduḡı ki “*Allāhumme* (15) *ic’ale’l-Ḳur’āne lenā fi’d-dünyā ḳarīnen ve fi’l-ḳabri münisen ve fi’l-ḳıyāmeti* (16) *şefi’an ve ‘ale’s-şırāṭi delilen ve mine’n-nārı sitren ve ḥicāben.*”⁵⁴⁸ (17) Zırā ki Ḳadr gicesinde inzāl ü nüzülün ma’nāsı budur ki [P1 42a] (1) seyyid-i beşer ‘aleyhi’s-selāmuḡ lisānı üzere *Ḳur’ân* ḥurūf u aşvāt (2) şüretiyle mütemeşşil oldı. Ve ramazānda nüzül ü inzālün (3) ma’nāsı melāikenün lisānı üzre ḥurūf u aşvāt (4) şüretiyle temeşşülidir. Ve ḥadıṣ-i nebevıde olan münis (5) ü şefi’ün ma’nāsı budur ki *Ḳur’ân* beşer şüretiyle (6) mütemeşşil olup ḳabrde münis ve ḳıyāmetde şefi’ olsa gerek. [H 34b] (7) Ve nitekim *Ḳur’ân*’uḡ aşvāt u ḥurūf şüretindeki a’ rāzıdır. (8) Temeşşülü cā’izdür. Ke-zālik cevāhir şüretiyle ki şefi’ (9) ve münis ve ḡayrihimā gibi temeşşülü şahıḥdür. “Kemā-yeşhedu bihi’l-eḥādişu (10) min-temeşşulihı bi-şüretin ‘amāmetin ev ḡayrihā fa’lem (11) zalik. Fe-innehu minḥacu’l-mesāliki. Ve’l-munecci mine’l-mehālik. (12) Va’llāhu nāzirun ‘alā-ḥālike.”⁵⁴⁹

el-Aşlü’s-Sāmin (13) fi-Ef ālihi Te’ālā.

Sekizinci aşl Allāh Te’ālā’nuḡ ef āli (14) beyānındadır. Ḳāle’l-İmām Ḳıdvetu’l-İslām: “Ve cemī’u (15) mā-fi’l-‘ālemi maḥlūḳun lehū ve leyse me’ahu şerıḳun velā (16) ḥāliḳun beli’l-ḥāliḳu’l-vāḥıdu ve küllümā ḥaleḳahu min-ta’ abin ve marazın (17) ve faḳrin ve ‘aczin ve cehlin fa’dlun minhu velā yumkinu’z-zulmu min-ef ālihi [P1 42b] (1) li-enne’z-zālime ellezı yeteşarrafu fi-milki ḡayrihi ve’l-ḥāliḳu lā-yeteşarrafu (2) illā fi-mulkihi ve leyse me’ahu mālikün sivāhu ve külle mā-kāne ve yekünü (3) ve hüve kāyinun fe-hüve milkün lehū ve hüve mālikun bilā-şebihin velā şerıḳin (4) ve leyse li-eḥadin ‘aleyhi i’tirāzun bi-lime ve keyfe le-kin lehu’l-hukmu (5) ve’l-emrihi [A1 19a] külli ef ālihı ve māli eḥadin ḡayru’t-teslīmi ve’n-nażari ilā-şun’ihı (6) ve’r-rızā’ı bi-ḳazā’ihı.” Hāzā kelāmuḥu. Ma’nā-yı kelām-ı müttesıḳu’n-nızām [L 23b] (7) budur ki mecmū’ı māfi’l-‘ālem ḥāliḳ-ı ‘alemün maḥlūḳıdır. (8) Ve ḥaḳḳ itmede anuḡ şerıki ve yardımcısı yoḳdur. Belki⁵⁵⁰ ḥāliḳ-ı (9) vāḥıddür. Ve her nesne ki yaratmışdır. Gerek ta’b gerekse (10) neşeb gerek maraz gerekse ‘araż gerek şıḥḥat gerek niḳmet⁵⁵¹ (11) gerek ‘aciz ü cehl gerek ‘ilm ü fażl gerek faḳr u ‘anā⁵⁵² (12) gerek [H 35a] küfr ü ḡinā⁵⁵³ küllisi anuḡ ‘adliyledür. Ve Ḥaḳ Te’ālā’nuḡ (13) ef ālinde zulm yoḳdur. Ve Ḥaḳ Te’ālā zālım

⁵⁴⁵ Bil ki bu konunun kavranması güçtür ve iyice düşünmeye değerdir.

⁵⁴⁶ “(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak *Kur’ân*’ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsın. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah’ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir” (Bakara, 2/185).

⁵⁴⁷ “Şüphesiz, biz onu (*Kur’ân*’ı) Kadir gecesinde indirdik” (Kadir, 97/1).

⁵⁴⁸ Allah’ım! *Kur’ân*’ı bize dünyada arkadaş, kabirde yoldaş, kıyamette şefaatçi, sırat üzerinde kılavuz ve cehenneme karşı örtü ve perde eyle.

⁵⁴⁹ Hadislerin şahitlik ettiği gibi *Kur’ân* “sarık” suretiyle ya da başka suretle görünebilir. Bunu bil. Çünkü bu gidilen yoldur. Tehlikelerden kurtarıcıdır. Allah hâline nazırdır.

⁵⁵⁰ Ḥāliḳ-ı ‘alemün maḥlūḳıdır. Ve ḥaḳḳ itmede anuḡ şerıki ve yardımcısı yoḳdur. Belki: -N.

⁵⁵¹ niḳmet: ni’met H, L.

⁵⁵² ‘anā: ḡinā N.

⁵⁵³ gerek küfr ü ḡinā: -N.

degüldür. Zîrâ (14) ki zâlim şol kimesneye dirler ki gayruñ milkinde (15) veyâ gayr-ı milkte taşarruf eyleye. Ve hâlik-ı ‘âlemün taşarrufı (16) degüldür. İllâ kendü milkinde ve mülkinde mâlik-i haqîki oldur (17) ve mâlikiyyetde şibhi ve şerîki yoqdur. Ve her ne ki olmışdur [P1 43a] (1) ve olsa gerek ve el-ân vardur. Haqğ’uñ haqîkatâ [N 20b] milkidür. (2) Ve Haq Te‘âlâ⁵⁵⁴ üzerine kimesnenün i‘tirâzı yoqdur. “Li-me ve keyfe”⁵⁵⁵ (3) dimekile. Ya‘nî neden ötürü böyle işledi ve niçün şöyle (4) itmedi? Ve her fi‘linde hüküm ü emr kendüsinüñdür. Ve (5) teslimden gayrı ve şun‘ında nazâr itmekden gayrı (6) ve kazâsına rızâ virmekden gayrı kullarına elyâk u evfağ (7) yoqdur. Budur tercüme-i kelâm-ı İmâm. Ammâ bu kelimât-ı miskiyyetü’n-nefehât (8) nice mesâ’ilden muhbir ve müş‘irdür ki her birisi (9) uşul-i ‘akâ’idün bir dürr-i şemînidür⁵⁵⁶ ve naqş-ı nigînidür. **Evvelki mes’ele** (10) budur ki Allâh Te‘âlâ’dan gayrı hâlik yoqdur. Ve cemî‘ eşyâ (11) anuñ mañlûkıdur. Eger cevher eger ‘arâz. **İkinci mes’ele** (12) budur ki şâni‘-i ‘âlemden fi‘l-i kabîh şâdir olmaz. (13) Ve ef‘âlinde lehv ü sehv ü ‘abeş yol bulmaz. **Üçünci** (14) **mes’ele** budur ki şâni‘-i ‘âlemün ef‘âli mu‘allelün bi’l-ğarâz (15) olmağdan münezzehdür. Ve cerr-i menfa‘at ve def‘-i mazarrat için (16) degüldür. **Dördünci mes’ele** oldur ki şâni‘-i ‘âlem (17) çünkim bir kulına tâ‘at teklîf [H 35b] eylese⁵⁵⁷ ol tâ‘atün [P1 43b] (1) muqâbelesinde Haqğ üzerine nesne lâzım ve vâcib olmaz. Ve eger (2) bir kulına elem ve zarar yitişdüre hiç ‘ivâz dağı lâzım gelmez. (3) **Bişinci mes’ele**⁵⁵⁸ budur ki Haqğ Te‘âlâ’nuñ fi‘line ve hükmine cevri ü (4) zulm nisbet eylemek câ‘iz degüldür. Pes bize lâzımdur (5) ki bu mesâ’ilden igmâz-ı ‘ayn itmeyüp delâ’ilile “‘ale’t-tarîki’l-icmâl (6) bi-düni’l-itnâb [L 24a] ve’l-ihlâl”⁵⁵⁹ ‘izz-i hużür-ı (7) lâzımü’l-ğubürda mütecellî ve zîver-i tedkîk ü taħkîkile müteħallî (8) kılavuz. **Beit:**

Qadr-i mecmû‘a-i gül murğ-ı seher dâned u bes
(9) Ki ne her kû vereki ħ‘ând me‘âni dânist⁵⁶⁰

(10) **Ammâ evvelki mes’elenün delîli** ki Allâh Te‘âlâ’dan gayrı hâlik (11) yoqdur. Ve cemî‘ eşyâ gerek cevher gerek ‘arâz anuñ halkı iledür. Budur (12) ki Haqğ celle ve ‘alâ buyurur: “*Lâ-ilâhe illâ hüve hâlik külle şey’in* (13) *fa‘buduhu.*”⁵⁶¹ Ve dağı buyurur ki “*Helmin-hâliğin gayru’llâhi.*”⁵⁶² [A1 19b] (14) Ve⁵⁶³ Mu‘tezile ile ehl-i sünnetün arasında ħilâf ‘abdün fi‘lindedür. (15) Ehl-i sünnet ve cemâ‘at katında fi‘l-i ‘abd dağı Haqğ Te‘âlâ’nuñ (16) halkı ve ihtirâ‘ı iledür. Ve ‘abdün kudreti mü’eşşir degüldür. (17) Ve ‘abdden şâdir olan hareket ‘abdün kudretine nisbet [P1 44a] (1) aña kesb dirler. Ve Haqğ’uñ kudretine nisbet aña halkı dirler. (2) Ve ekşer-i Mu‘tezile katında ‘abdün fi‘li kudretiyledür. (3) Ve ‘abd kendü fi‘linün hâlikıdur. Ve bu mezzeħ bâtıldur. (4) Berâhîn-i ‘akliyye ve nakliyye ile ve biz bu mezzeħbün [H 36a] buğlânına (5) dâll birkaç burhân

⁵⁵⁴ Te‘âlâ: Te‘âlâ’nuñ H, L, N.

⁵⁵⁵ Neden ve nasıl?

⁵⁵⁶ şemînidür: şemîni H, L, N.

⁵⁵⁷ eylese: eyleye H, L, N.

⁵⁵⁸ mes’ele: +dağı A1.

⁵⁵⁹ Abartı ve eksiklik olmaksızın, kısaca.

⁵⁶⁰ Gül bahçesinde olan gülün değerini, o âşık bülbül bilir. Aklımı ilim ile dolduran bilmez, âşık olan bilir.

⁵⁶¹ “İşte sizin Rabbiniz Allah. **Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise ona kulluk edin.** O her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözetendir)” (En’âm, 6/102).

⁵⁶² “Ey insanlar! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. **Allah’tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı?** Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O halde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?” (Fâtır, 35/3)

⁵⁶³ Ve: -N.

zıkrı idelüm. **Evvelki burhân** (6) bu mezhebün [N 21a] buñlânına oldur ki eger ‘abdün fi’li anuñ (7) halkıyla olaydı gerek idi ki ‘abd ol ef’alün kemiyyetine (8) ve keyfiyyetine ‘âlim olaydı. Nitekim Hâk celle ve ‘alâ buyurur: (9) “*Alâ-ya’lemu men haleka ve hüve’l-latifü’l-habîr.*”⁵⁶⁴ Ve çünkü (10) ‘abd kendü ef’alünün kemiyyetine ve keyfiyyetine ‘âlim degüldür. (11) Ma’lüm oldı ki ‘abd kendü ef’alünün hâlikı degüldür. (12) **İkinci burhân** budur ki eger ‘abdün fi’li halkıyla olaydı (13) gerek idi ki her zamân ‘abdün murâdı vücûda geleyidi. (14) Ve hiçbir kimesne kâfir olmağ istemez. Zîrâ ki cemî‘ mü’minlerün (15) murâdı mü’min ve pāk-i’ tîkād olmağdur. Pes çün ‘abd (16) küfr ve kâfirlik istemez. Ve murâdı degüldür. Ve hâşıl olur. (17) Ma’lüm oldı ki ‘abdün fi’li halkıyla degüldür. [P1 44b] (1) Belki hâlikı Hüdâvend Te’âlâ’dur celle celâluhu. **Üçünci burhân** (2) oldur ki her nesne ki ‘abd diler ki anı vücûda getüre. (3) Yâ Hâk Te’âlâ dağı diler ki ol nesne vücûda gele (4) veyâhüd diler ki [L 24b] andan ğayrı nesne vücûda gele. Eger (5) ol dilenen fi’l ‘abdün ğudretiyle vücûda gelüp (6) Hâk’uñ ğudretiyle⁵⁶⁵ gelmezise lâzım gelür ki ‘abdün (7) ğudreti Hâk’uñ ğudretinden kâmil ola ve bu muhâldür. (8) Ve eger Hâk Te’âlâ diler ki ‘abdün diledüğinden (9) ğayrı [H 36b] vücûda gele. Ammâ ‘abdün murâdı hâşıl olup (10) Hâk’uñ murâdı hâşıl olmaya bu dağı muhâldür. Zîrâ ki yine (11) lâzım gelür ki ‘abdün ğudreti Hâk’uñ ğudretinden (12) ekmel ola. Pes ma’lüm oldı ki ‘abdün fi’li Hâk (13) Te’âlâ’nun halkıyladır. **Dördünci burhân** Hâk Te’âlâ’nun (14) buyurduğı âyet-i kerîmedür ki: “*Allâhu halekâkum vemâ (15) ta’ melun.*”⁵⁶⁶ Ve dağı buyurduğı⁵⁶⁷ ki “*Allâhu hâliku küllü şey’in.*”⁵⁶⁸ (16) Pes bu berâhîn-i ‘aqliyye ve nakliyye ile ma’lüm oldı ki (17) Mu’tezile’nün ğavli vâhiyât ğabilindendür. Ve mezheb-i hâk [P1 45a] (1) oldur ki cemî‘ eşyânun hâlikı Hâk Te’âlâ’dur. Gerek ‘arâz (2) gerek cevher ve ‘abdün fi’li dağı Hâk’uñ halkıyladır. Ve ‘abdün (3) ğudreti mü’essir degüldür. Şimdi ma’lüm ola ki (4) Mu’tezile Eş’arî’ye teşnî‘ idüp dimişler ki: Vaktâ ki (5) ‘abdün ğudreti mü’essir olmaya ğudret tesmiye eylemek mücerred-i (6) ıstılâh olur.⁵⁶⁹ Zîrâ ğudret şıfat-ı mü’essiredür. “Alâ-vefki’l-irâde.”⁵⁷⁰ (7) Ve hem ğudretiyle ‘ilm arasında fark ğudretün (8) te’sîri ve ‘ilmün [A1 20a] ‘adem-i te’siriyledür. Ve bir teşnî‘ dağı (9) bu kim eger ‘abdün ihtiyârı olmaya lâzım gelür ki (10) şevâba ve ‘ikâba müsteħâk [N 21b] olmaya.” Ve bu teşnî‘ lerün cevâbında (11) fuzâlâ-yı nâmdâr ve ‘ulemâ-yı rûzgâr şöyle buyurmışlardır (12) ki: “Ğudret ancağ te’sîre müstelzim degüldür. Belki (13) e’ammdur te’sîrden ve⁵⁷¹ kesbden. Ve ğudretile ‘ilm arasında (14) fark oldur ki ğudret bu e’amma müstelzimdür. [H 37a] Ve ‘ilm müstelzim (15) degüldür. Ve⁵⁷² ammâ ‘abdün şevâba ve ‘ikâba ‘adem-i istihkâkı (16) Eş’arî’nün uşûline kâdiğ degüldür. Nitekim kütüb-i ehl-i sünnetde (17) meşûrdur. Ve eger bu mebhâşun taħkîki baş üzre bilmek [P1 45b] (1) murâd olunursa Mevlânâ Celâlü’-d-dîn Devvânî’nün halk-ı ef’âlde (2) te’lif itdüğü risâlede⁵⁷³ mü’talâ‘a olına. **İkinci mes’ele** (3) ki şâni‘-i ‘âlemden [L 25a] fi’l-i ğabiğ şâdir olmaz. Ve anuñ ef’âlî lağv (4) u sehv ü ‘abeş ve muhâl ü bâtıldan müberrâ ve mu’arrâdur. Bu mes’elenün (5) dağı edillesi çoğdur. Birçağ delîl-i ‘aqlî vü naklî zıkrı idelüm. (6)

⁵⁶⁴ “Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır” (Mülk, 67/14).

⁵⁶⁵ ğudretiyle: + vücûda H, L.

⁵⁶⁶ “Oysa Allah sizi de, yaptığımız şeyleri de yaratmıştır” (Sâffât, 37/96).

⁵⁶⁷ buyurduğı: buyurur N.

⁵⁶⁸ “Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekildir” (Zümer, 39/62).

⁵⁶⁹ ıstılâh olur: ıstılâhdur H, L.

⁵⁷⁰ İradeye uygun olarak.

⁵⁷¹ ve:- A1.

⁵⁷² Ve: -N.

⁵⁷³ risâlede: risâle H, L.

Evvvelki delil oldur ki Hâk Te‘âlâ cemî‘ mümkinâtuñ (7) yaradıcısıdır. Pes gerek ki andan hiç fi‘l-i kabîh olmaya (8) ki eger kabîh olaydı ol fi‘l andan vücûda gelmezdi. (9) **İkinci delil** budur ki Hâk celle ve ‘alâ mâlikün ‘ale’l-ıtlâk’dur. (10) Ve her kimesne⁵⁷⁴ ki mâlikün ‘ale’l-ıtlâk ola her taşarruf ki (11) ider kendü milkinde⁵⁷⁵ ider. Ve her kim ki kendü milkinde⁵⁷⁶ (12) taşarruf eyleye andan ol fi‘l-i kabîh degüldür. Pes gerek (13) ki Hâk’dan hiç fi‘l-i kabîh olmaya. **Üçüncü delil** (14) budur ki Hâk celle ve ‘alâ buyurur: “*Efehasibtum ennemâ haleknâkum* (15) ‘*abeşen*.”⁵⁷⁷ Şonra buyurur ki: “*Fete‘âla’llâhu’l-melikü’l-hâk*.”⁵⁷⁸ Ya‘nî Hâk (16) Te‘âlâ fi‘l-i ‘abeşden müte‘âlidür. Ve dañı âher âyetde buyurur (17) ki: “*Vemâ halekna’s-semâ’e ve’l-arza vemâ beynehuma bâtılen* [P1 46a] (1) *zâlike zannu’llezîne keferü fe-veylun li’llezîne keferü amine’n-nâr*.”⁵⁷⁹ (2) Pes ma‘lüm oldı ki şâni‘-i ‘âlemün cemî‘ ef‘âli (3) hikmet [H 37b] ve şavâb üzredür. Ve ‘abeş ü lağv u bâtıl u gâlaţdan (4) münezzehdür. **Üçüncü mes‘ele** ki şâni‘-i ‘âlemün ef‘âli (5) “mu‘allel bi’l-ğaraż”⁵⁸⁰ olmağdan münezzehdür. Ve cerr-i menfa‘at ve def‘-i (6) mażarrat için dañı mu‘allel degüldür. Bunun dañı (7) berâhîni çokdur. Birkaç burhân tañrîr idelüm in-şâ‘allâh. (8) **Evvvelki burhân** budur ki her fi‘l ki mu‘allelün bi’l-ğaraż (9) ola. Ve ol fi‘l fâ‘ilden şudûra gele.⁵⁸¹ Lâzım gelür ki ol (10) fi‘lün işlemesinden fâ‘il için kemâl ve işlememesinden (11) noğşân hâşıl ola. Ve her kimesne ki hâli bu ola. Nâkış (12) li-zâtihî ve kâmil li-ğayrihidür. Bu iki hâlet Hâk Te‘âlâ hakkında (13) muğaldür. **İkinci burhân** oldur ki eger Hâk Te‘âlâ’nuñ (14) fi‘li mu‘allel bi’l-ğaraż ola ol ğaraż yâ kadîmdür [N 22a] veyâñüd (15) muğdeşdür. Eger kadîm ise kıdem-i mañlûkât lâzım (16) gelür. Ve eger muğdeş ise anuñ ihdâşı dañı bir ğarażıla (17) mu‘allel olur. “Ve helumme cerrâ.”⁵⁸² Pes teselsüle [A1 20b] mü‘eddî olur. [P1 46b] (1) Ve teselsül bâtıldur. **Üçüncü burhân** budur ki her kimesne ki bir (2) işi bir ğarażdan [L 25b] ötürü işler iki hâlden hâli degüldür. (3) Yâ vâsıtasız ol ğarażuñ tañşiline kadîrdür veyâñüd degüldür. Eger (4) vâsıtasız kâdir ise pes ol vâsıta ‘abeşdür. Ve eger (5) vâsıtasız kâdir degül ise pes ‘âcizdür. Ve ‘âciz tengrilige (6) lâyığ degüldür. “Fe-sebbete’l-müdde‘â.”⁵⁸³ **Dördüncü mes‘ele** (7) ki şâni‘-i ‘âlem çünkim bir kılına tã‘at teklîf eyleye ol (8) tã‘atün muğâbelesinde Hâk Te‘âlâ⁵⁸⁴ üzerine nesne lâzım ve vâcib (9) olmaz. Ve eger [H 38a] bir kılına elem ve zarar yitişdüre hiç ‘ivaż dañı (10) lâzım gelmez. Bu mes‘elede Mu‘tezile’nün ğilâfı vardur. Anlar (11) dirler ki ‘abdün tã‘atine muğabil şevâb ve ‘abde (12) meşakkat ve elem yitişdürdüğine muğabil ‘ivaż Hâk Te‘âlâ’nuñ (13) üzerine vâcibdür. Ve bu mezhebün buñlânına delil budur (14) ki Allâh Te‘âlâ mâlikü’l-mülkdür. Dükeli kullar anuñ milkindedür. (15) Ve her kaçan ki mâlik kendü mülkinde taşarruf eyleye. (16) Aña hiç nesne lâzım gelmez. Ve çün mâlik-i mecâzî üzerine (17) nesne⁵⁸⁵ lâzım gelmeye. Mâlik-i hağikî üzerine nice nesne lâzım [P1 47a] (1) ve vâcib olur. **Bişinci mes‘ele** ki Hâk Te‘âlâ’nuñ (2) fi‘line ve

⁵⁷⁴ kimesne: nesne N.

⁵⁷⁵ milkinde: mülkünde H, L.

⁵⁷⁶ milkinde: mülkünde H, L.

⁵⁷⁷ “Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?” (Mü’minün, 23/115)

⁵⁷⁸ “**Gerçek hükümdar olan Allah yücedir.** Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce *Kur’ân*’ı okumakta acele etme. ‘Rabbim! İlmimi arttır’ de” (Tâhâ, 20/114).

⁵⁷⁹ “Biz göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu (yaratılanların boş yere yaratıldığı iddiası) inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden dolayı vay inkâr edenlerin hâline!” (Sâd, 38/27)

⁵⁸⁰ Bir sebeple sakat gösterilmiş olan.

⁵⁸¹ gele: -A1.

⁵⁸² Ötekileri de buna kıyas eyle.

⁵⁸³ Böylece iddia edilen şey ispatlandı.

⁵⁸⁴ Te‘âlâ: -H, L, N.

⁵⁸⁵ nesne: -N.

hükmine cevr ü zulm nisbet eylemek cā'iz degüldür. (3) Bu mes'elenün delili budur ki zulmün isnādı iki nesneye⁵⁸⁶ (4) iderler. Birisi milk-i ğayrda⁵⁸⁷ taşarruf eylemege dirler. Ve birisi (5) “vaz' u'l-şey'i fi-ğayri mevz' ihi”dür.⁵⁸⁸ Ve bu ikisinün ıtlākı (6) Haq Te'ālā haqqında muhāldür. Ammā evvelki ıtlāk Haqq' uñ (7) haqqında muhāl idügi budur ki küll-i mümkināt Haq celle ve (8) 'alānuñ milkidür. Ve mālīk-i haqīkī oldur ve nice ki (9) dilerse kendü milkinde taşarruf ider. “Yef' alu'llāhu (10) mā-yeşā'u ve yaħkumu mā-yurīdu.”⁵⁸⁹ Ammā⁵⁹⁰ ikinci ıtlāk ki (11) vaz' u'l-şey'i fi-ğayrı maħallihīdür. Bu daħı Haq Te'ālā haqqında (12) muhāldür. Zīrā ki Haq Te'ālā aħkemü'l-hākimīn (13) ve a'lemü'l-'ālemīn ve ekdāru'l-kađırīndür. Pes her nesne ki (14) mevzī'inde naşb ve vaz' itmişdür aña nisbet aħsen-i (15) mevāzī' dūr. Egerçi ki vech-i hüsni bize maħfīdür. (16) Ve hem [H 38b] sābīkā sābit oldı ki Haq Te'ālā'dan fı'l-i kağıh (17) şadır olmaz. Ve çünkim [L 26a] cevr ü zulm kağıh dūr. Pes⁵⁹¹ [P1 47b] (1) Haq Te'ālā'nuñ fı'line ve hükmine cevr ü zulm nisbet eylemek (2) kubh isnād itmekdür. “Te'ālā şānuhu [N 22b] ve celle fı'l-vücüdi sulţānuhu.”⁵⁹²

(3) el-Aşlü't-Tāsi' fi-Zikri'l-Āhireti

Tokuzuncı (4) aşl āhīretün aħvālī beyānındadır. Kāle'l-İmām: “Va'llāhu (5) Te'ālā haleka ādeme min-nev' ayni min-şahşin ve rühin ve ce'ale'l-cesede (6) menzilen li'r-rühī liyā' huzā zāden li-āhīratihimā min-haze'l-'ālemi (7) ve ce'ale li-küllī rühin müddeten muqaddereten tekünü (8) fı'l-cesedi ve āhīru tilke'l-müddeti hüve ecelu tilke'r-rühī min-ğayri (9) ziyādetin velā noqşānin fe-izā cāe'l-ecelu ferraka beyne'r-rühī (10) ve'l-cesedi.”⁵⁹³ Hāzā kelāmuhu. Tab'-ı selīme ve zihn-i müsteķīme pūşīde (11) olmaya ki İmām-ı Hümām ve Hücetü'l-İslām [A1 21a] bu aşl-ı zībā (12) ve faşl-ı ra'nāda āhīretde ve berzahda vākı' olan hālet ki ol mevtdür. (13) Ve kağırde olan i'āde-i rüh dūr. Ve su'āl-i Munker ü Nekir (14) ve 'azāb-ı kağır ve haşr-i cismānī ve hisāb ve kitāb ve 'arz-ı (15) a'māl ve mizān ve şırāt ve cennet ve cehennem ve şefā' atdür. (16) “Alā-tarıķi'l-icmāl”⁵⁹⁴ beyān eylemişdür. Ve ru'ūs-ı mesā'ilini zıkr (17) itmişdür. Ammā çünki mesā'ili delā'ilden mücerred idi. [P1 48a] (1) Bu faķir-i haķir irāde eyledüm ki İmām' uñ zıkr itdügi (2) mes'eleyi lafzen bi-lafzin taķrīr ve her mes'eleye kütüb-i mu'tebereden (3) bir delil-i kağıh taķrīr eyleyem. Ve eger muhālifün (4) i'tirāzı ve daħlı olursa kelāmını zıkr idüp reddine (5) daħı çalışup minaşsa-i 'arzda mütecellī kılam. **Kıı'a:**

(6) Fehm-i suħan ger ne-koned mustemi'
 Kuvvet-i tab' ez-mütekellim mecūy
 [H 39a] (7) Fuşat-i meydān-ı irādet biyār

⁵⁸⁶ nesneye: nesne H, L.

⁵⁸⁷ ğayrda: +ve N.

⁵⁸⁸ Bir şeyin yerinden başka yere konulması.

⁵⁸⁹ Allah dilediği şeyi kudretiyle yapar (gerçekleştirir) ve istediği şeye izzetiyle hükmeder.

⁵⁹⁰ Ammā: -N.

⁵⁹¹ Pes: -H, L.

⁵⁹² Sultanın şanı ve hükmü yüce olsun.

⁵⁹³ İmām dedi ki: “Allahutaala Âdem'i şahıs ve ruh olmak üzere iki nevdan yarattı. Bu iki nevde, dünyadan ahiret azıklarımı alsınlar diye bedeni ruha mesken kıldı. Her ruha, bedeninin içerisinde geçireceği belirli bir müddet takdir etti. Bu müddetin son bulması -artma veya eksilme olmaksızın- ruhun ecelinin gelmesi demektir. O vakit ecel gelir de ruh ile bedeni birbirinden ayırır.”

⁵⁹⁴ Kısaltma suretiyle.

Tā bezened merd-i suhan-gūy gūy⁵⁹⁵

(8) Ve ma⁶ lūm ola ki bu aşl on üç mes⁷ eleye mübtenîdür. (9) **Evvelki mes⁷ ele** cesed ü rûh ve ecel-i müsemma beyânındadır. (10) Nitekim İmâm aşlu evvelinde buyurdu⁵⁹⁶ ki: “Ve ennehu Te⁶ ālā haleka (11) ādeme min-nev⁶ ayni min-şahşin ve rûhin ilā-āhiri.” Ya⁶ nî bil⁵⁹⁷ ki (12) Hâk celle ve ⁶ alā ādemi iki nev⁶ nesneden yaratmışdır. Birisi (13) şahş ki ceseddür. Ve birisi rûh. Ve cesedi rûha mekân (14) ve menzil kılmışdır. Tā kim bu ⁶ âlemde me⁶ ād için (15) zād taşşil eyleye. Ve cesed içinde⁵⁹⁸ her rûh [L 26b] için (16) bir müddet-i mu⁶ ayyene-i mukaddere taqdîr eylemişdür. Ve bu müddetün (17) inkişası rûhuñ ecelidür. Ve bu müddet ne ziyāde ve ne noşşān [P1 48b] (1) olur. “Ve⁵⁹⁹ li-küllî ecelin kitābun fe-izā cā⁷ e ecelehum lā-yestā⁷ ħirūne (2) sâ⁶ aten ve lā yesteğdimūn.”⁶⁰⁰ Ve çünkü ecel gelür rûhıla (3) cesed arasında müfārağat hāşıl olur. Ve⁶⁰¹ buña mevt (4) dirler. **Nazm.**⁶⁰²

El-mevtu ke⁷ sun küllü⁷ n-nāş şāribuhu

(5) Ve⁷ l-ğabru bābun ve küllü⁷ n-nāşi dāḡiluhu⁶⁰³

(6) **Farsiyye:**

Her ki āmed be-cihān naşş-ı fenā ḡāhed būd [N 23a]

(7) Ān-ki pāyende vü bākîst ḡudā ḡāhed būd⁶⁰⁴

(8) Ve ma⁶ lūm-ı şerîf ola ki rûhuñ ḡaḡikatinde ve māhiyetinde (9) ⁶ uḡalā ve ⁶ ulemā⁶⁰⁵ ḡayrān olup her birisi⁶⁰⁶ bir nev⁶ ile ḡaber virmişdür. (10) Ve ḡaḡ budur ki ḡiç kimesne “kemā-hüve ḡaḡḡuhu”⁶⁰⁷ bilmemişdür. (11) Zirā ki Muḡammed ḡazretleri “şalla⁷ llāhu ⁶ aleyhi ve ⁶ alā-ālihi ve sellem”⁶⁰⁸ (12) kemāl-i ⁶ ilmile ārāste ve pīrāste iken rûhuñ ḡaḡikatinden (13) ḡaber virmeyüp ḡaḡ celle ve ⁶ alādan daḡı izn olmadı. (14) Ancaḡ ⁶ ālime emrdendür [H 39b] diyü cevāb geldi. Niteki⁶⁰⁹ Kur⁷ ān-ı (15) Mecīd⁷ de buyurur: “**Ve yes⁶ elūneke ⁶ ani⁷ r-rūhi** (16) **ḡuli⁷ r-rūhu min-emri rabbi.**”⁶¹⁰ [A1 21b] Ammā ⁶ ulemāya şol ḡadar ma⁶ lūm (17) olmışdır ki rûh bir cism-i laḡifdür. Ecsām-ı [P1 49a] (1)

⁵⁹⁵ Dinleyen kimse söz anlamazsa; söyleyende şevk arama. Şevkle, can kulağıyla dinle ki söyleyen istediği gibi söylesin.

⁵⁹⁶ buyurdu: buyurur N.

⁵⁹⁷ bil: bilgil H, L.

⁵⁹⁸ içinde: içre H, L.

⁵⁹⁹ Ve: -H, L.

⁶⁰⁰ “Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler” (A⁶ rāf, 7/34).

⁶⁰¹ Ve: -N.

⁶⁰² Nazm: -N.

⁶⁰³ Ölüm bir bardaktır ki bütün insanlar ondan içecek. Kabir bir kapıdır ve bütün insanlar ondan girecek.

⁶⁰⁴ Dünyaya her kim gelirse bir gün gidecek, kalmayacak. Kalıcı olan ve baki olan Allah⁷ tır.

⁶⁰⁵ ⁶ ulemā: +her +birisi H, L.

⁶⁰⁶ her birisi: -H, L.

⁶⁰⁷ Hakkı olan şekilde.

⁶⁰⁸ x

⁶⁰⁹ Niteki: Nitekim H, L.

⁶¹⁰ “**Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: ‘Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir’**” (İsrā, 17/85).

maḥsūsa ile müşābikdür. “İştibākü'l-mā'î⁶¹¹ bi'l-‘ūdi'l-aḥzari.”⁶¹² (2) Ve Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ ‘ādeti bunuḡ üzerine cārīdür ki (3) çend-ān ki rūḡ ecsāmuḡ müşābiki ola. Ecsāmda (4) ḡayāt müstemirr ola. Ve çünkim rūḡ cismden müfāraḡat (5) eyleye. ‘Ādet-i müstemirre budur ki ḡayāt ardınca (6) mevt ḡaşıl olur. Şonra rūḡ eger mü‘minüḡ ise (7) ‘urūc idüp cennet-i me‘vā içinde yeşil kuşlaruḡ (8) ḡavşalasında ḡaşre degin mesken idinür. Ve eger (9) kāfirüḡ ise siccinde temkīn bulur. Nitekim āşār u (10) aḡbārda meşhūr u mestürdür. Ve hem ma‘lūm ola (11) ki cemī‘ Müslimīn arasında ḡilāf yoḡdur ki (12) ervāḡ-ı küllisi maḡlūḡdur. Gerek Ādem’üḡ rūḡı olsun (13) gerekse ‘İsā’nuḡ rūḡı olsun gerekse cemī‘ benī (14) Ādem ve ḡayvānuḡ [L 27a] rūḡı olsun. Ġāyeti bu ki teşrif ü (15) ta‘zīm içün kendü nefesine rūḡı izāfe idüp ba‘zı (16) mevāzi‘ de buyurmuşdur ki: “ve nefaḡtu fīhi (17) min-rūḡi.”⁶¹³ Ve izāfe-i ta‘zīm ü teşrif sā‘ir maḡlūḡāt [P1 49b] (1) ḡaḡḡında daḡı çoḡdur. Niteki⁶¹⁴ *Kur’ān-ı Mecīd* de mevāzi‘ -i (2) ‘adidede buyurur ki: “Ve ḡahḡir beytiye li’t-tā’ifine.”⁶¹⁵ Ve ḡavlihi Te‘ālā: (3) “İnne ‘ibādi⁶¹⁶ veyā ‘ibādi⁶¹⁷ ve nākatu’llāḡ”⁶¹⁸ Ve daḡı ma‘lūm (4) ola ki nefsiye rūḡuḡ arasında fark var mıdır (5) yoḡ mıdır ‘ulemā arasında çoḡ iḡtilāf [H 40a] vardır. Ve İmām Faḡrū’d-dīn-i (6) Rāzī *Esrār-ı Tenzīl* inde ve *Tefsīr-i Kebīr* inde ve mütekellimīn-i (7) kütüb-i kelāmiyyede ve ḡükemā-yı ḡikemiyyātlarında bu meḡḡaşı başt (8) üzre beyān u ‘ayān⁶¹⁹ ḡılmışlar.⁶²⁰ Ve bu muḡtaşar anuḡ irādına (9) müteḡammil degüldür. Lākin şu ḡadar vardır ki ehl-i sünnet (10) ve cemā‘ atüḡ me‘āl-i kelāmı buḡa müncer [N 23b] olmuştur ki (11) bedenüḡ eczāsı iki ḡısım üzredür. Birisi eczā-yı aşliyyedür (12) ki evvel ‘ömrden āḡir ‘ömrde degin bāḡīdür. Ve⁶²¹ tebeddül ve (13) teḡayyür ve tenezzül ve taḡallül ve zīyāde ve noḡşān aḡa müteḡarrīḡ (14) olmaz. Ve birisi eczā-yı ‘arızadur ki zā’id ü nāḡış (15) olur ve nefsi evvelki ḡısmıdır. İkinci ḡısmdan degüldür. (16) Ve İmām Faḡrū’d-dīn buyurur ki: “Ḥāzā ḡüve iḡtiyāru’l-muḡaḡḡiḡīn (17) mine’l-mütekellimīn ve biḡi eḡülü ve biḡi yeḡheru’l-cevābu ‘an-şubehi’l-münkirīne [P1 50a] (1) li’l-ḡaşre ve’n-neşre ve’l-me‘āde’l-cismāniyy.”⁶²² Va’llāḡu a‘lem.

⁶¹¹ Derkenar: eş-Şebeketü: Der-āmīḡten yukālu iştibeke eḡ-zalāmu ey iḡteleḡa P1 (Baḡlamak, kenetlemek. Farsça “karıştırmak” fiilinden. Denilir ki karanlık birbirine girdi. Yani karıştı.).

⁶¹² Suyun yeşil dal ile bütünleşmesi.

⁶¹³ “Onu şekillendirip içine **ruhumdan üflediḡim** zaman onun için sayḡı ile eḡilin” (Sād, 38/72).

⁶¹⁴ Niteki: Nitekim A1.

⁶¹⁵ “Ḥani biz İbrāḡim’e, Kābe’nin yerini, ‘Bana ḡiçbir şeyi ortak koşma; **evimi, tavaf edenler**, namaz kılanlar, rükü ve secde edenler **için temizle**’ diye belirlemiştik” (Ḥac, 22/26).

⁶¹⁶ “**Şüphesiz, (gerçek) kullarım** üzerinde senin ḡiçbir ḡākimiyyetin olmayacaktır. Vekil olarak Rabbin yeter!” (İsrā, 17/65)

⁶¹⁷ Veya kullarım.

⁶¹⁸ “Nakatullah” ifadesi *Kur’ān*’da üç ayette geçmektedir. “Semūd kavmine de kardeşleri Salīḡ’ı Peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için ondan başka bir ilāḡ yoktur. Gerçekten size Rabbinizden (benim peygamber olduğumu gösterecek) açık bir delil geldi. İşte size bir mucize olarak **Allah’ın şu devesi**... Bırakın onu da Allah’ın mülkünde yesin, içsin. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa sizi elem dolu bir azap yakalar” (A‘rāf, 7/73). “Ey kavmim! İşte size mucize olarak **Allah’ın dişi bir devesi**. Bırakın onu, Allah’ın arzında yayılıp otlasın. Ona kötülük dokundurmayın, yoksa sizi yakın bir azap yakalar” (Ḥūd, 11/64). “Allah’ın Resulü de onlara şöyle demişti: ‘**Allah’ın devesini** ve onun su içme hakkını koruyun” (Şems, 93/11).

⁶¹⁹ ‘ayān: -H, L.

⁶²⁰ ḡılmışlar: itmişler H, L.

⁶²¹ Ve: -H, L.

⁶²² Bu, kelam ālimlerinden tahkik edenlerin seçimidir. Diyorum ki bunlar kıyamet gününü, ölümlerin dirilmesini ve insanların toplanmasını inkār edenlere cevaptır.

(2) Laṭīfe

Zürefâdan ba‘zı bir ḥakīm-mezheb kimesneden (3) su‘âl eyledi ki: “Rūh nedür? Nefs nedür?” Ḥakīm cevâbında (4) didi⁶²³ ki: “Rūh rihdür ve nefis nefesdür.” Zārif (5) eyitdi ki: “Eger senün didügün olacaḳ olursa pes (6) kaçan ki sen şoluḡuñ alursin nefsun giderimiş ve (7) her kaçan ki yıllersin rūhuñ gider.” Ḥakīm ḡāyetile (8) sözinden ḥacil olup ḥaḳḳa tābi‘ oldı.

Ḥaber

(9) Mervīdür ki kıyāmet güninde rūhıla cesed [A1 22a] Ḥaḳ celle ve (10) ‘alānuñ ‘izz-i ḥuzūrında her biri benüm ne günāhum vardır ki (11) baña ‘azāb idersin diyü muḥāşama idiserdür. Nitekim (12) ‘İkrime [H 40b] İbn-i ‘Abbās’dan rivāyet ider ki ḳāle (13) “Mā-yezālu’l-ḥuşūmetu bi’n-nāşi yevme’l-kıyāmeti [L 27b] ḥattā yuḥāşımu’r-rūhu’l-cesede (14) fe-yeḳūlu’r-rūhu yā rabbī innemā küntü rūhen (15) minke ce‘alteni fi-haze’l-cesedi fe-lā-zenbeli ve yeḳūlu’l-cesedu (16) yā rabbī küntü ceseden ḥalaḳtenī ve deḥale fiyye haze’r-rūhu (17) mişle’n-nāri fe-bihī küntü aḳūmu ve bihī küntü [P1 50b] (1) aḳ‘udu ve bihī ezhebu ve bihī ecī‘u fe-lā-zenbeli. Ḳāle er-rāvi (2) fe-yuḳālu innā naḳẓi beynekumā aḥbirānā ‘an-a‘mā ve (3) muḳ‘adin deḥalā ḥāyiṭan fe-ḳāle’l-muḳ‘adu li’l-a‘mā inni erā (4) şemeran fe-lev kānet lī-riclāni le-tenāveltu fe-ḳāle’l-a‘mā (5) ena aḥmiluke ‘alā-raḳabeti ḳāle fe-ḥamelehū fe-tenāvele mine’ş-şemeri (6) fe-ekelā cemī‘an fe-‘alā-meni’z-zenbu ḳālā ‘aleyhimā (7) cemī‘an fe-ḳāle’r-rabbu ḳaḍaytumā ‘alā-enfusikumā.” Ma‘nā-yı (8) ḥaber-i pür-eşer budur ki İbn-i ‘Abbās “raḍıya’llāhu ‘anhumā”⁶²⁴⁶²⁵ (9) buyurur ki: “Ḳıyāmet güninde cemī‘ maḥlūkāt arasında (10) ḥuşūmet olsa gerek. Ḥattā rūhıla cesed Ḥaḳ Te‘ālā’nuñ (11) ḳatında ḥuşūmet idüp rūh diye ki: “Yā Rabbī ben (12) ḥōd senün emrūnden peydā olmış bir rūh idüm. Beni (13) bu cesed içinde sen vaż‘ eyledün. Benüm ne günāhum vardır (14) ki baña ‘azāb itmek dilersin?” Cesed daḥı diye (15) ki: “Yā Rabbī ben bir cemād cesed idüm. Beni ḥaḳ eyledün (16) ve bu rūh baña od gibi dāḥil oldı. Pes ben anuñıla (17) ṭururıdum. [N 24a] Ve anuñıla otururıdum. Ve anuñıla gideridüm [H 41a] [P1 51a] (1) ve anuñıla gelüridüm. Benüm ne suçum vardır ki beni (2) ta‘zīb idersin?” Ḥaḳ celle ve ‘alā buyura ki: “Biz⁶²⁶ sizün (3) arañuzda ḳāḍi olup faşlı ḳāḍiyye idelüm. Gelün (4) bize ḥaber virün ki eger bir kör ve bir muḳ‘ad ya‘nī ayaḡsız (5) bir bāḡa girüp küt göre dise ki: ‘Ben fulān aḡaçda (6) vāfir yimiş görürin. Eger benüm ayaḡum olayıdı ol (7) yimişe yitişüp dirüp yiridüm.’ Pes a‘mā aña dise⁶²⁷ (8) ki: ‘Ben seni omuzuma alayın.⁶²⁸ Sen ol yimişe yitiş.’ (9) Şonra a‘mā kütü omuzına alup kütün eli yimişe (10) yitişüp⁶²⁹ yimişi alup a‘mā ile yiyüp suç kütün (11) midür körün midür? Cevāb virün.” Cesedile rūh (12) diyeler ki: “Suç ikisinüñdür.” Ḥaḳ Te‘ālā buyura (13) ki: [L 28a] “Ḳaḍaytumā ‘alā-enfusikumā.” Ya‘nī kendü nefsinüzün (14) üzerine ḳāḍilik idüp ḥükm itdünüz. **Nazm:**

(15) Zünubī in fekkertu fihā keşīratun

(16) Ve raḥmetu rabbī mine’z-zünubī evsa‘u

⁶²³ didi: buyurdi N.

⁶²⁴ ‘anhumā: ‘anh H, L.

⁶²⁵ Allah, her ikisinden de razı olsun.

⁶²⁶ Biz: Ben N.

⁶²⁷ dise: diye H, L.

⁶²⁸ alayın: +Pes A1.

⁶²⁹ yitişüp: yitişür H, L.

(17) Vemā tama‘i fi-şālihīn in ‘amiltuhu
[P1 51b] (1) Velakinnenī fi-rahmeti’llāhi aţma‘u⁶³⁰

[A1 22b] İkinci ve üçüncü (2) ve dördüncü mes’ele meyyiti kabre kođukları vaķt Münker ü (3) Nekir su’āli⁶³¹ için rūhuĉ cesede redd olunduđı⁶³² ve Münker ü (4) Nekir’ün māhiyyeti ve ‘azāb-ı kabrūĉ keyfiyyeti beyānındadır. (5) Nitekim İmām buyurur: “Ve izā vuzi‘a’l-meyyitu fi-ķabrihī (6) u‘idet rūhuhu ilā-cesedihī li-yucibe su’āle Münkerin ve Nekirin (7) ve hümā şaĉşāni ‘azīmāni kayes’el-ānihi men rabbuke ve mā-nebiyyuke (8) fe-ini’s-ta‘ceme ve lem-yucib [H 41b] ‘azzebāhu ve melā kabruhu ģayyātin (9) ve ‘akārib.” Hāzā kelāmuhu. Ma‘nā-yı kelām budur ki kaçan ki (10) meyyiti kabre defn iderler yine rūĉ gövdesine ‘avdet (11) idüp Münker ü Nekir’ün su’āline cevāb virmek için. (12) Ve Münker ü Nekir iki büyük şaĉşlardır. Ve⁶³³ beyānı tafşil (13) üzre gelse gerek. Pes bu iki şaĉş meyyit üzerine gelüp (14) birisi başı üzerinde ve birisi ayađı üzerinde тұrup (15) meyyitden su’āl iderler ki: “Kimdür senūĉ Rabbūĉ ve kimdür (16) senūĉ peyĉamberūĉ?” Pes eger cevāb virdiyse “fe-bihā”⁶³⁴ kabri (17) cennet ravzalarından bir ravza olur. Ve eger cevāba [P1 52a] (1) kādır olmayup ‘acemilenürse melekler anı ta‘zib idüp (2) kabri⁶³⁵ ‘akreble ilan űolup “ĥufretün min-ĥuferi’n-nirān”⁶³⁶ (3) olup ģaşre deĉin ‘azāb ve neşre deĉin⁶³⁷ ‘ikāb (4) çeker. [N 24b] Şimdi bu üç mes’elenūĉ işbātı için her (5) birine delil ü burĥān beyān idelüm. **Ammā ikinci mes’elenūĉ** (6) delili budur ki Ĥaķ celle ve ‘alā *Ķur‘ān-ı Mecid*’de buyurur ki: (7) “*Emettenā işneteyni ve eĥyeytenā işneteyni.*”⁶³⁸ Ve bu āyet-i kerīme (8) kabrde olan iĥyāya şāhid-i nāţıķdur. Zirā müfessirler (9) iki iĥyānuĉ tefsirinde buyurmuşlar ki: “İĥdā’l-ĥayāteyni ĥayātu’l-ķabr.”⁶³⁹ (10) Ammā münkir olanlar müfessirler üzerine (11) i‘tirāz idüp dimişler ki: “Eger iki iĥyānuĉ birisi (12) kabrdeki iĥyā ola. Lāzım [L 28b] gelür ki iĥyā üç ola (13) iki olmaya. Biri dünyāda olan (14) iĥyā ve biri kabrde olan iĥyā⁶⁴⁰ ve biri ģaşrde olan iĥyā ve⁶⁴¹ āyet-i kerīmede ĥöd (15) iki iĥyā zıķr [H 42a] olındı.” Cevāb budur ki (16) Ķādī Beyĥāvi *Tefsir*’inde ve Seyyid Şerif *Şerĥ-i Mevāķif*’da (17) buyururlar ki: “Egerçi aşĥāb tefsir arasında bu āyet-i [P1 52b] (1) kerīmenūĉ tefsirinde şāyi‘ müstefiz budur ki (2) imāteteynden murād ve iĥyā’eynden murād kabre girmezden (3) öĉdin imāte şonra kabrde olan iĥyā yine⁶⁴² Münker ü (4) Nekir’ün su’ālinden şonra kabrde olan imāte şonra ģaşr için (5) olan iĥyādur. Ve bu iki iĥyāyı zıķr

⁶³⁰ Düşündüm ki günahlarım çoktur. Rabbimin rahmeti ise günahlarımdan daha büyüktür. Yapsaydım dediğim bir iyiliğe arzum yok. Fakat Allah’ın rahmetine arzum çok.

⁶³¹ su’āli: su’āl N.

⁶³² olunduğı: olduğı N.

⁶³³ Ve: ki N.

⁶³⁴ Pek ālā, ne iyi!

⁶³⁵ kabri: -N.

⁶³⁶ “Resulullah, ayrıca kabirdeki hesaptan bahsetmiş; verilen hesaba göre kabrin iyi amel sahipleri için cennet bahçelerinden bir bahçe veya kötü amel sahipleri için de cehennem çukurlarından bir çukur olacağını bildirmiş, bu çeşitten bir kısım açıklamalarla kabir hayatını kısmen aydınlatmıştır” (Canan, 2001: 7, 105-106).

⁶³⁷ deĉin: +‘azāb +u H, L.

⁶³⁸ “Onlar da şöyle derler: ‘Ey Rabbimiz! **Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin.** Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?’” (Mü’min, 40/11)

⁶³⁹ İki hayattan biri kabir hayatıdır.

⁶⁴⁰ ve biri kabrde olan iĥyā: -H, L.

⁶⁴¹ ve: N.

⁶⁴² yine: N.

itmekden (6) murād oldur ki bu iki ihyāda bildiler ki Haq celle ve ‘alā⁶⁴³ (7) haşr⁶⁴⁴ üzre kâdirdür. Andan ötürü āyet-i kerīmenün āhirinde (8) didiler ki: “Fa‘terefnā bi-zünubinā.”⁶⁴⁵ İy “ez-zünubi’lletī haşalet”⁶⁴⁶ (9) bi-sebeb-i inkārī’l-şaşri [A1 23a] ve dünyāda olan ihyāyı anuñçün (10) zıkr itmediler ki bu ihyāda kendü günāhlarına mu‘terif (11) degülleridi. Va’llāhu a‘lem. Ve ba‘zılar bu i‘tirāza şöyle cevāb (12) virmişlerdür ki: “Āyetde vārid olan iki imāte müfessirlerün (13) zıkr itdükleridür. Ve iki ihyādan murād dünyāda olan (14) ihyā ve kabrde olan ihyādur. Anuñçün ki maşşudları (15) umūr-ı māzīyenün zıkridür. Ve ammā hayāt-ı şālise ki (16) haşruñ hayātıdur. Çünkim anlar içinde vāki‘ olmuşlar.” (17) Pes zıkrine hācetleri yoqdur. “‘Alā-eyyi hāl”⁶⁴⁷ bu iki tefsir üzre [P1 53a] (1) ihyāyün fi’l-kabr şābit oldı. “Fe’f-hem ve te’emmel.”⁶⁴⁸ Şimdi (2) ma‘lūm ola ki ba‘zı ehl-i sünnet ve cemā‘atün qavli [H 42b] budur (3) ki çün meyyiti kabre qorlar. Rūh gövdesine i‘āde (4) idüp Munker ü Nekir’ün su’ālī için hayāt bulur. Ve (5) ekşer-i ehl-i sünnetün qavli budur ki rūh i‘āde (6) olunmaz. Belki nev‘ün mine’l-hayātıyla ihyā olunur. Bir haşşiyetile (7) ki su’āl ü cevābı ta‘aqqul ider.⁶⁴⁹ Ve lāzım degüldür (8) ki hayātun eşeri mürebbi ola. Zirā ki cā’izdür ki (9) bañn-ı [N 25a] hayvānda me’kül olan hayāt bulup su’āl olına. (10) Ve muna‘‘am ve mu‘azzeb ola. Ve biz aña muṭṭalī‘ olmayavuz. Ve bu nev‘ (11) nesneleri inkār eylemek lāyık degüldür. [L 29a] Anuñçün (12) ki bir kimesne ki kâdir ola ki şecere-i aḥḍarda nārı (13) ihfā eyleye. Ke-zālik kâdirdür. ‘Azāb u ni‘amuñ ihfāsına. (14) “Va’llāhu a‘lem ve aḥkem.”⁶⁵⁰ **Ammā üçüncü mes’ele** Munker ü Nekir’ün (15) māhiyyeti ve su’ālınun keyfiyyeti ve işbātınun edillesi beyānındadır. (16) **Rüviye** ‘ani’n-Nebī şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ennehu qāle: (17) “İzā kubire’l-meyyitu atahu melekāni esvedāni ezrekāni [P1 53b] (1) yuqālu li-eḥadihimā Munkerun ve li’l-āḥeri Nekirun fe-yeqūlāni mā-künte teqūlü (2) fi-ḥaqqi haze’r-recculi fe-in kāne mü‘minen fe-yeqūle hüve ‘abdu’llāhi (3) ve resūluhu eşhedu en lā-ilāhe illa’llāhu ve eşhedu enne Muḥammeden (4) ‘abduhu ve resūluhu. Fe-yeqūlani qad kunnā na‘lemu enneke teqūlü hāzā (5) şumme tufessaḥu fi-kabrihi seb‘in zirā‘an şumme yunevverulehū fihi şumme yuqālu (6) lehū nem fe-yeqūlü irci‘ā ilā-ehlī faḥbirāhum fe-yeqūlāni nem (7) kenevmeti’l-‘arūsi’llezi lā-yuqızuhu illā eḥabbe ehlihi ileyhi (8) ḥaṭṭā ya‘beşehu’llāhu min-mažce‘ihī zālike ve in kāne munāfiқан (9) fe-yeqūlü sem‘itu’n-nāse yeqūlüne fe-ḳultu mişlehu’l-edrī. (10) Fe-yeqūlani qad kunnā na‘lemu inneke teqūlü zālike fe-yuqālu’l-‘arzi’l-tā’imī (11) ‘aleyhi fe-teltā’imu ‘aleyhi fe-teḥtelifu azlā‘uhu fe-lā-yezālu (12) fi-hā mu‘azzeben ḥaṭṭā yeb‘aşehu’llāhu [H 43a] min-

⁶⁴³ ‘alā: ‘alānuñ N.

⁶⁴⁴ haşr: haşre N.

⁶⁴⁵ “Onlar da şöyle derler: ‘Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. **Günahlarımızı kabulleniyoruz.** Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?’” (Mü’min, 40/11)

⁶⁴⁶ Meydana gelen günahlar.

⁶⁴⁷ Mutlaka, elbette.

⁶⁴⁸ Bil ve düşün.

⁶⁴⁹ ider: iderler N.

⁶⁵⁰ Allah daha âlim ve daha bilgilidir.

mağce' ihi zalike."⁶⁵¹ (13) **Ma' nā-yı** hadīs-i şerīf budur ki kaçan kim⁶⁵² meyyit (14) kabre konulur.⁶⁵³ İki kara melekler ki gözleri gökdür. (15) Ve birine Münker ve⁶⁵⁴ birine Nekir dirler. Meyyitün üzerine gelürler. (16) Pes meyyitden su'āl idüp dirler ki: "Muhammed'ün (17) hakkında ne dirsın?" Eger mes'ül olan kimesne [A1 23b] mü'mindür. [P1 54a] (1) Cevābda eydür ki: "Muhammed Allāh Te'ālā'nuñ kuludur ve resūlidür. (2) Eşhedu en lā-ilāhe illa'llāh ve eşhedu enne Muhammeden 'abduhu (3) ve resūluhu." Pes melekler diyeler ki: "Biz biliridük (4) ki sen bu sözi söyleseñ gerek idi." Pes ol (5) meyyitün kabri yitmiş zilā'⁶⁵⁵ miqdārı bol idivireler. (6) Ve nūrānī kılıvireler. Şonra ol meyyite (7) diyeler ki rahatıla üyü. Meyyit diye ki: "Varuñ benüm ehlüme (8) hālümünden haber virüñ." Pes melekler diyeler ki: "Gelin (9) gibi gerdekde üyü." Şuncılayın üyüme ki [L 29b] meger (10) gāyetile sevgülü dostı anı uyandırmāğa kadir ola. (11) Pes ol meyyit şol vaqte degin üyüye ki Hağ Te'ālā (12) anı yatduğı yirden haşr eyleye. Ve⁶⁵⁶ eger mes'ül (13) olan kimesne münāfık ise Münker ü Nekir'ün [N 25b] cevābında (14) dir ki: "İlden işidürdüm ki Muhammed hağdur. Ben dağı (15) ilüñ didügin diridüm. Ammā bilmezem ne idüğini." Pes (16) melekler [H 43b] diyeler ki: "Sen şöyle diyeceğün bilüridük. (17) Pes kabre emr gele ki iki kenāruñ birbirine yitişsün." [P1 54b] (1) Pes kabr dağı mülte'im⁶⁵⁷ olup münāfikuñ eygülerini hürd u hamir (2) idüp envā'-ı belā vü 'azābıla mu'azzeb olur tā haşr olunca. (3) Ve'l-'iyāzu bi'llāh. Ve aher hadīşde mervīdür ki (4) benī Mu'āviye arasında 'adāvet vāki' olup bir gün Resūl'llāh (5) Hağretleri şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem aralarında şulh (6) eylemek maşlahatı için taşra çıkdı. Ve bir şahābesine (7) tayanup otururken nā-gāh mübārek gözleri bir kabre (8) tuş geldi. Ve buyurdu ki: "Lā-edriyet." Ya' nī hergiz (9) bilmeyesin. Pes tekyegāh olan şahābī didi⁶⁵⁸ ki: "Babam (10) anam saña kurbān olsun. Saña qarīb kimesne yoğdur (11) kime buyurduñ ki⁶⁵⁹ lā-edriyet?" Hağret buyurdu ki: (12) "Bu kabrūñ şāhibinden Münker ü Nekir su'āl eyledi ki: 'Muhammed (13) kimdür?' Cevābda⁶⁶⁰ didi ki: 'Ben anı bilmezem.' Pes ben (14) dağı didüm ki: 'Hergiz bilmeyesin.'" "E' āzena'llāhu şerre zalike."⁶⁶¹ (15) Ve bu nev' ehadīs ki Münker ü Nekir'ün⁶⁶² su'ālinden muğbir ve müş'irdür. (16) Kütüb-i

⁶⁵¹ "Kul kabrine konulup, yakınları da ondan ayrılınca -ki o, geri dönenlerin ayak seslerini işitir kendisine iki melek gelir. Onu oturtup: 'Muhammed (a.s.v.) denen kimse hakkında ne diyordun?' diye sorarlar. Mümin kimse bu soruya: 'Şehadet ederim ki, O, Allah'ın kulu ve elçisidir!' diye cevap verir. Ona: 'Cehennemdeki yerine bak! Allah orayı cennette bir mekâna tebdil etti' denilir. (Adam bakar) her ikisini de görür. Allah da ona, kabrinden cennete bakan bir pencere açar. Eğer ölen kâfir ve münafık ise (meleklerin sorusuna): '(Sorduğunuz zatı) bilmiyorum. Ben de herkesin söylediğini söylüyordum!' diye cevap verir. Kendisine: 'Anlamadım ve uymadım!' denilir. Sonra kulaklarının arasına demirden bir sopa ile vurulur. (Sopanın acısıyla) öyle bir çığlık atar ki, onu (insan ve cinlerden ibaret olan) iki ağırlık dışında ona yakın olan bütün (kulak sahipleri) işitir" [Buhârî, Cenâiz 68, 87; Müslim, Cennet 70, (2870); Ebû Dâvûd, Cenâiz 78, (3231); Nesâî, Cenâiz 110, (4, 97, 98); Tirmizî, Cenâiz 70, (1071) -Ebû Hureyre'den-] (Canan, 2001: 15, 310).

⁶⁵² kim: -H, L; ki N.

⁶⁵³ konulur: koyulur H, L.

⁶⁵⁴ ve: -N.

⁶⁵⁵ zilā': zirā' H, L, N.

⁶⁵⁶ Ve: -N.

⁶⁵⁷ mülte'im: mülteme N.

⁶⁵⁸ didi: buyurdu H, L.

⁶⁵⁹ ki: -N.

⁶⁶⁰ Cevābda: cevābında A1, N.

⁶⁶¹ Allah bizi bunun şerrinden korusun.

⁶⁶² Nekir'ün: Nekir N.

şihâh ve sünende çokdur. “Ve ekseru min-en yuḥşadur.”⁶⁶³ (17) Ve ḳadr-i müştereki tevâtür haddine yitmişdür. Egerçi ki eḳadu’l-aşldur. [P1 55a] (1) Va’llāhu a’lem. **Ve ammā dördünci mes’ele** ‘azāb-ı ḳabrüñ keyfiyyeti (2) ve edillesi beyānındadır. Rāy-ı enver-i ‘āliye pūşide (3) olmaya ki ‘azāb-ı ḳabr ḫaḳdur kāfirler için ve ba’zı (4) ‘uşāt-ı mü’miñin içündür. Zīrā ki ḳabrde cemī‘ ‘āşilerüñ (5) ta‘zībine [H 44a] delil ḳā’im olmamışdur. Ve niteki⁶⁶⁴ kāfir ü ‘āşī (6) ḳabrde mu‘azzebdür. Mü’miñ-i muṭī‘ ḳabrde muna‘‘amdur. (7) Ḥaḳ Te‘ālā’nuñ diledügi gibi ve bu aḫvāle tafşil (8) üzre ‘ilm müte‘azzirdür. [L 30a] Ammā ḫaḳiyyetine ‘ilm hāşıldur. Edille-i (9) ḫaḳḳa-yı şariḫa ḳabilinden cümleden biri bu āyetdür ki (10) Ḥaḳ celle ve ‘alā buyurur: “*En-nāru yu‘rizūne ‘aleyhā ğuduvven* (11) *ve ‘aşıyyen ve yevme* [A1 24a] *teḳūmu’s-sā’atu edḫilū ale fir’avne* (12) *eşedde’l-‘azābi*.”⁶⁶⁵ Ve bu āyetüñ ‘azāb-ı ḳabre delil olması (13) budur ki ‘azāb-ı ḳiyāmeti ‘aḫḳ kılmışdur. Ğuduvven ve ‘aşıyyende (14) olan ‘arż-ı nāra ve ma‘ṭūf ma‘ṭūfun ‘aleyhinüñ (15) ğayrıdur. Ve çünki āyet-i kerīmenüñ nüzülü mevtā (16) şānındadır. Bilindi ki anlar için ḳiyāmet güninüñ ‘azābından (17) ğayrı ‘azābları varımış ve bu ‘azāb degüldür.⁶⁶⁶ İllā ḳabrüñ [P1 55b] (1) ‘azābi. Va’llāhu a’lem. Ve daḫı münāfıḳlar [N 26a] ḫaḳḳında buyurur ki: (2) “*Senu‘azzibuhum merreteyni şumme yuraddüne ilā-‘azābin ‘azīm*.”⁶⁶⁷ (3) Ve ḫadīş-i şerīfde variddür ki “İnne eḫadekum izā māte (4) ‘uriza ‘aleyhi miḳ‘aduhu bi’l-ğadāti ve’l-‘aşıyyi in kāne min-ehli’l-cenneti (5) fe-mine’l-cenneti ve in kāne min-ehli’n-nāri femine’n-nāri fe-yuḳālu hāzā (6) miḳ‘aduke ḫīne yeb‘aşuke yevme’l-ḳiyāmeti.” Ya‘nī her ḳaçan (7) ki sizden bir kimesne ölse ve defn olsa her şabāḫ ve (8) her aḫşām cennetde ve cehennemde olan yirini aḫa gösterürler. (9) Eger cennet ehli ise cennetdeki yirini görür. Ve eger (10) cehennemī ise cehennemde olan yirini görür. Pes aḫa dinilür (11) ki bu gördüğüñ senüñ yirüñ⁶⁶⁹ olsa gerek.⁶⁷⁰ Ḥaşr (12) olduḳdan [H 44b] sonra budur ki āḫer ḫadīşde⁶⁷¹ buyurdu⁶⁷² ki: (13) “El-ḳabru ravzātun min-riyāzi’l-cenneti ev ḫufretun min-ḫuferi’n-nirān.”⁶⁷³ (14) Ve daḫı Ḥazret buyurmuşdur ki: “İstenzihū mine’l-bevli (15) fe-inne ‘āmmete ‘azābi’l-ḳabri minhu.”⁶⁷⁴ Ya‘nī bevlden iḫtirāz (16) idüp kendüñüzi andan pāk idüñ. Zīrā ekser-i (17) ‘azāb-ı ḳabr andandır. Ve Ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem [P1 56a] (1) ekser-i evḳātde mübārek du‘āsında ḳabrüñ ‘azābından (2) isti‘āze iderlerimiş. Ḥuşūsā zağṭatü’l-ḳabrden. (3) Ve zağṭatü’l-ḳabr ḳabrüñ şıḳmasına dirler. Ve her meyyit (4) anı görse gerek. İllā mā-

⁶⁶³ Sayılamayacak kadar çok.

⁶⁶⁴ niteki: nitekim N.

⁶⁶⁵ “(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, ‘Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun’ denilecektir” (Mü’min, 40/46).

⁶⁶⁶ degüldür: degül H, L.

⁶⁶⁷ Ayetteki “‘azīm” kelimesi tüm nüshalarda “ğalīz” şeklinde yazılmıştır.

⁶⁶⁸ “Çevrenizdeki bedevilerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. **Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir**” (Tevbe, 9/101).

⁶⁶⁹ yirüñ: yirüñdür N.

⁶⁷⁰ olsa gerek: -N.

⁶⁷¹ ḫadīşde: ḫadīşinde H, L, N.

⁶⁷² buyurdu: buyurur N.

⁶⁷³ “Resulullah, ayrıca kabirdeki hesaptan bahsetmiş; verilen hesaba göre kabrin iyi amel sahipleri için cennet bahçelerinden bir bahçe, veya kötü amel sahipleri için de cehennem çukurlarından bir çukur olacağını bildirmiş, bu çeşitten bir kısım açıklamalarla kabir hayatını kısmen aydınlatmıştır” (Canan, 2001: 7, 105-106).

⁶⁷⁴ Hz. Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Kabir azabının çoğu sidik sebebiyledir’ (Canan, 2001: 16, 570).

şā'allāh. Nitekim İbn-i 'Abbās (5) rivāyet ider ki⁶⁷⁵ vaqtā ki Ḥazret-i 'Alī'nün anası (6) Fātima binti Esed rağıya'llāhu 'anhā vefāt oldu. Resūlu'llāh (7) Ḥazretleri kendünün mübārek gömlegini (8) aña geydürüp eliyle anı qabre qoyup bir miqdar (9) zamān [L 30b] qabrde anuñıla yatdı. Pes çünkim qabri (10) topraqladılar. Aşhābı su 'āl eylediler ki: “Yā Resūlu'llāh (11) bugün sizden bir nesne gördük ki hergiz itdüñüz (12) yokıdı vechi nedür?” diyü Ḥazret buyurdı ki: (13) “Ammā gömlegümi Fātima binti Esed'e geydürdüğümden murādum (14) bu ki cennet hulleleri aña naşib ola. Ve qabrinde (15) yatduğumdan murād bu ki zağta-i qabr andan taḥfif (16) ola.” Ve bu emsāl eḥādīs çoqdur. Murād olunursa kütüb-i (17) ḥadīse mürāca'at olına. Va'llāhu a'lem. **Bişinci mes'ele [P1 56b]** (1) ḥaşruñ beyānındadır. **Şonra** İmām-ı Hümām kıyāmet gününün ḥaqqında (2) ve ḥaşr-i cismānīnün işbātında buyurur ki: “Ve yevmu'l-kıyāmeti [H 45a] (3) yevmu'l-ḥisābi [A1 24b] ve'l-mukāfāti ve'l-munākaşati ve'l-mucāzāti turaddu'r-rūḥu (4) ile'l-cesedi.” Ya'nī kıyāmet günü ḥisāb ve mükāfāt ve münākaşa (5) ve mucāzāt günidür. Rūḥ yine gövdeye redd olunur. Nitekim (6) dünyāda gövdede idi. [N 26b] Ve bu mes'elenün beyāni me'ād-ı cismānīnün (7) işbātına mütevaqqıfdır. Ma'lüm rāy-ı 'ālem-ārāy ola ki (8) 'aḳā'idün bir mes'elesi budur ki: “Ve'l-ba'su ḥaqqun eyi'l-me'ādü'l-cismāniyyu (9) ba'de'l-in'idāmi ḥaqqun ve hüve en yeb'aşu'llāhu Te'ālā el-mevte (10) min-ḳubūrihim bi-en yecme'a eczā'ehum ve yu'ide ileyhā (11) ervāḥahum.”⁶⁷⁶ Ba'sdan murād budur ki Ḥaḳ⁶⁷⁷ Te'ālā mevtānün (12) cem' eczālarını cem'idüp kemā-kān ḥaḳ idüp rūḥlarını (13) gövdelerine i'āde ider. Ve ḥaşr-i cismānī buña dirler. Ve mezhebümüzde (14) mu'tekād olan ḥaşr budur. Ve bu nev'ile ḥaşri inkār ideni (15) tekfir iderüz. Zīrā milel-i şelāšenün icmā'ı bunun üzerinedür. (16) Ve nuşuş-ı *Ḳur'an* daḫı mevāzi'-i müte'addidede bu nev' (17) ḥaşre şāhiddür. Bir ḥaşsiyyetle ki te'vile ḳābil degüldür.⁶⁷⁸ [P1 57a] (1) Nitekim Ḥaḳ celle ve 'alā buyurur ki⁶⁷⁹ “*Evelem yera'l-insānu* (2) *ennā ḥaleḳnāhu min-nuḫfetin fe-izā hüve ḥaşimūn mubīn.* (3) *Ve zārabe lenā meşelen ve nesıye ḥaḳḳah ḳāle men yuḫyi'l-'izāme* (4) *ve ḥıye ramīm. Ḳul yuḫyihe'illezi enşeāhā evvele* (5) *merrah ve hüve bi-küllı şey'in 'alim.*”⁶⁸⁰ Müfessirler buyurmuşlar (6) ki bu āyet-i kerīme Übeyy bin Ḥalef ḥaqqında nāzil oldu. (7) Bir kez bir çürümüş kemügi eline alup [L 31a] Resūlu'llāh (8) Ḥazretleri'ne getürüp eliyle taḫtağan rīze rīze (9) idüp eyitdi ki: “Yā Muḥammed şöyle mi [H 45b] dirsın ki Ḥaḳ Te'ālā (10) bu çürümüş kemügün ihyāsına ḳādirdür?” Ḥazret (11) buyurdı ki: “Ne'am ve yeb'aşuke ve yudḫiluke'n-nār.” “Belī bunun (12) ihyāsına da ḳādirdür ve seni daḫı ḥaşr idüp cehenneme (13) göndürmege ḳādirdür.” Ve bu ḥadīs-i şerīf te'vılün (14) 'ırqını bi'l-küllıye keser. Pes mezheb-i ḥaḳ budur ki (15) Ḥaḳ celle ve 'alā zevātı bi'l-küllıye mün'adım idüp şonra (16) i'āde ider. Ve ba'zılar buyurmuşlar ki: “Eczā-yı aşıyyeyi (17) tefriḳ ider. Şonra bir kerre daḫı terkīb

⁶⁷⁵ ki: kim H, L.

⁶⁷⁶ Ba's haktır. Yani yok olduktan sonra beden ile dirilme haktır. Bu da Allahutaala'nın ölüleri kabirlerinden onların parçalarını bir araya getirerek ve ruhlarını onlara iade ederek diriltmesidir.

⁶⁷⁷ Ḥaḳ: Allāh A1, N.

⁶⁷⁸ Derkenar: el-Murāde bi'l-mileli eş-şelāsete el-İslāmu ve'n-Naşārā ve'l-Yehūdu ev el-Eşā'iretü ve'ş-Şi'atü ve'l-Mu'teziletü 'alā-mā-eşāra 'aleyhi Mevlānā Celālü'd-Devvānī fi-Şerḫihi li-'Akāidi'l-'Aḳūdiyyeti ve'l-evvelü evlā te'emmel N, P1 (Üç milletle kastedilen İslam, Hristiyanlar ve Yahudilerdir veya Mevlānā Celālü'd-Devvānī'nin '*Akāidu'l-'Aḳūdiyye*'nin şerhinde işaret ettiği üzere Eş'ariler, Şi'a ve Muteziledir. İlk yaklaşım daha uygundur. Düşün.).

⁶⁷⁹ ki: -N.

⁶⁸⁰ “İnsan, bizim kendisini az bir sudan (meniden) yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış apaçık bir düşman kesilmiştir. Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: ‘Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?’ De ki: ‘Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratılmışı hakkıyla bilendir’ (Yāsın, 36/77-79).

ider.” Ve ammā [P1 57b] (1) a‘ rāzı i‘ āde ider mi itmez mi ihtilāf itmişler. Ba‘ zılar buyurmışlar ki: (2) “A‘ rāz mün‘ adim olduğdan sonra i‘ āde olunmaz. (3) Zīrā ki kıyāmü’l-‘ arāz bi’l-‘ arāz lāzım gelür.” Ve⁶⁸¹ ammā ekşer-i (4) ehl-i sünnet ve Şeyh Ebu’l-Hasan Eş‘ arī katında budur ki a‘ rāz (5) muṭlaqen i‘ āde olunur. Ve kavli-i şaḥīḥ budur. Ve ‘ iāde-i a‘ rāzuṅ (6) kavli ehl-i sünnet ve cemā‘ at için işbāt-ı vezn-i a‘ māl ve vezn-i (7) şaḥā’if-i ef‘ ālde çok fā’idesi vardır. Ve muḥaddişin katında (8) budur ki ḥaşr-i cismānī bu vechile olur ki: “Yaḥşeru’l-‘ abdu (9) ve lehū mine’l-a‘ zā-yı mā-kāne [N 27a] lehū yevme vulide fe-men ḳuṭi‘ a minhu (10) ‘ uzvun ye‘ ūdu fi’l-ḳıyāmeti ‘ aleyhi ḥaṭṭe’l-ḥitāni [A1 25a] kemā-sebete fi’ş-şāḥīḥi.” (11) Ya‘ nī ḥaşr olınan kimesne anasından bile toğduğı⁶⁸² (12) a‘ zāyıla ḥaşr olunur. Ḥattā eger dünyāda bir kimesnenüṅ (13) bir uzvı kesilmiş ola. Kıyāmet gününde ol ‘ uzv anā ‘ avdet (14) idüp ḥaşr olsa gerek. Ḥatta sünnet yirinüṅ derisi daḥı (15) ḥaşr olur diyü [H 46a] buyurmışlar. Ve ḥadiş-i şaḥīḥde⁶⁸³ şöyle⁶⁸⁴ (16) şābit olmuştur. Ammā bu kelāmuṅ üzerine bir su’āl (17) vārid olur. Ve su’āl budur ki: “Eger dünyāda bir Müsülmān’uṅ [P1 58a] (1) eli kesildükden sonra mürtedd ola ve irtidād üzre (2) vefāt ola. Eyā kıyāmet gününde eliyle mi ḥaşr olur (3) elsiz mi ḥaşr olur⁶⁸⁵? Eger dirseñüz ki “Eliyle (4) ḥaşr olur.” Pes nice cā’izdür ki günāḥ işlemedüğü (5) el cehenneme gire. Ve eger dirseñüz ki “Elsiz ḥaşr (6) olur.” Pes cā’iz dutarsız ki [L 31b] insāndan ba‘ zı eczā (7) ḥaşr olmaz. Ve siz ḥōd ḥitānuṅ derisi bile ḥaşr (8) olur diyü delil ṭurgutduñuz ḥāzā ḥalef. **Cevāb** (9) şöyle virilmiştür ki: “İnsān kāmīlü’l-beden ve tāmümü’l-ḥalk (10) ḥaşr olsa gerek. Zīrā ki el gövdeye (11) tābi‘dür. Ve infirādı üzre tā‘ atde ve ma‘ şiyette (12) anuṅ ḥiç medḥali yoḳdur.” Va’llāhu a‘ lem. Şimdi ma‘ lūm⁶⁸⁶ (13) ola ki mezhebümüze muḥālif olanlar me‘ ād-ı cismānīyi (14) inkār idüp bāṭıldur diyü nice şübheler⁶⁸⁷ irād (15) eyleyüp bize i‘ tirāzlar⁶⁸⁸ iderler. Cümleden (16) bir şübheleri budur ki eczā muḥtelif olduğdan (17) sonra anuṅ iḥyāsı müsteba‘ddur dirler. Ve bir şübheleri [P1 58b] (1) daḥı budur ki dirler me‘ ād-ı cismānī bāṭıldur. Zīrā ki (2) semavāt u arzuṅ ‘ ademi mūmteni‘dür. Ve bir daḥı budur ki (3) eczā türāb olduğdan sonra ṭabī‘ at-ı ḥayāt ṭabī‘ atından⁶⁸⁹ (4) müteğayyir olup zıdd-ı ḥayāta mütebeddil olur. Pes yine⁶⁹⁰ nice ḥayāt (5) bulur. Ve bu şübhenüṅ reddi ve men‘ i⁶⁹¹ Kelām-ı Mecīd’de (6) şarāḥatıla vāriddür. Ammā evvelki şübhenüṅ reddi Ḥaḳ celle (7) ve ‘ alānuṅ buyurduğıyladır [H 46b] ki: “*Ve hüve bi-küllī ḥalkin ‘ alīmun.*”⁶⁹² Ve ikinci (8) şübhenüṅ reddi buyurduğıyladır ki: “*Eveleysellezi ḥaleka’s-semavāti (9) ve’l-‘ arza bi-ḳadirin ‘ alā-en yaḥluḳa mişlehum belā ve hüve’l-ḥallaḳu’l-‘ alīm.*”⁶⁹³ (10) Ve⁶⁹⁴ üçüncü şübhenüṅ reddi buyurduğıyladır ki: (11) “*Ellezi ce‘ alelelekum mine’ş-şeceri’l-aḥzari nāran.*”⁶⁹⁵ Muḥaşşal-ı kelām (12) budur ki

681 Ve: -H, L.

682 toğduğı: toğdı H, L, N.

683 ḥadiş-i şaḥīḥde: ḥadiş N.

684 şöyle: şöylece N.

685 elsiz mi ḥaşr olur: -H, L.

686 ma‘ lūm: +-ı şerif A1, N.

687 şübheler: şübhe H, L.

688 i‘ tirāzlar: i‘ tirāz N.

689 ṭabī‘ atından: ṭabī‘ atdan A1.

690 yine: -N.

691 ve men‘ i: -H, L.

692 “De ki: ‘Onları ilk defa var eden diriltecektir. **O her yaratılmışı hakkıyla bilendir**” (Yâsîn, 36/79).

693 “Gökleri ve yeri yaratan Allah’ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet yeter. O, hakkıyla yaratandır, hakkıyla bilendir” (Yâsîn, 36/81).

694 Ve: -H, L.

695 “**O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır.** Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz” (Yâsîn, 36/80).

haşr-i cismāniyi inkār eylemege mecāl yokdur. Zīrā ki (13) nuşûş-ı kâti‘ a haşre ve neşre ve ‘arz u hisâb ve şevâb u ‘ikâba (14) şâhiddür. [N 27b] Ve *Qur‘ân-ı ‘Azîm* ve *Furkan-ı Kadîm*’de mezkûrdur. (15) Bir vechile ki kâbil-i te‘vîl degüldür. Belki şarâhatıla (16) dâlldür. Nitekim Haq Te‘âlâ buyurur ki: “*Minhâ haleknâkum* (17) *ve fi-hâ nu‘ıdukum ve minhâ nuhrıcıkum târaten uhra.*”⁶⁹⁶ Ve dağı [P1 59a] (1) buyurur ki: “*Yevme yaħrucüne mine‘l-ecdâsi sirâ‘an* (2) *ke-ennehum ilâ-nuşubin yufizüne.*”⁶⁹⁷ Ve dağı buyurur (3) ki: “*Uħşuru‘llezîne* [A1 25b] *zâlemu ve ezvâcehum.*”⁶⁹⁸ Ve Mevlânâ ibn-i Mevlânâ(4) Sulţân Veled buyurur ki **naẓm**:

Kedâm dâne furüeft der-zemîn ki nerost
(5) Çerâ be-dâne-i insânet in gomân bâşed⁶⁹⁹

(6) Ve Felâsife dağı me‘âd-ı cismāniyi inkār idüp (7) me‘âd-ı rûhāniyi işbât iderler. Ve me‘âd-ı cismāniniñ (8) inkârında [L 32a] nice şübhelir irâd itmişler. Ve kütüb-i (9) kelâmiyyede başt üzre mezkûrdur. Ve bu muhtaşar (10) aña müteħammil degüldür. Ve mezheblerinün mebnâsı (11) cevâhir-i müfârikanuñ işbâti üzredür. Ve cevher-i ferdî (12) nefy iderler. Ve ehl-i sünnet ü cemâ‘at katında cevher-i (13) ferd ki cüzv-i lâ-yetecezzâdur. Ğaricde şâbitdür. Egerçi (14) ‘âdetâ [H 47a] görünmez. Meger inzimâm-ı ğayr sebebiyle. Lâkin inzimâmsız (15) dağı⁷⁰⁰ rü‘yeti câ‘izdür. Ğarq-ı ‘âdet tarîkiyle ve cüz‘-i lâ-yetecezzânun (16) işbâtında ğayli fâ‘ide vardur. Niteki (17) *Şerh-i ‘Aķâid*’de buyurur ki: “Ve fi-ışbâti cevheri‘l-ferdi [P1 59b] (1) necâtin min-zulumâti‘l-felâsifeti ilâ-âhirihi.”⁷⁰¹ **Altıncı mes‘ele** (2) ‘arz-ı a‘mâl ve neşr-i şuhûf beyânındadır. Kâle‘l-İmâm: “Ve (3) tunşeru‘ş-şuhufu ve tu‘razu‘l-a‘mâlu ‘ale‘l-ğalâi‘ki fe-yenzuru (4) küllü insânin fi-kitâbihî feyerâ a‘mâlehü ve yuşâhidü ef‘âlehü ve ya‘lemu (5) miķdâra tã‘atihi.”⁷⁰² Hâzâ kelâmuhu. Cümle mesâ‘il-i kelâmiyyeden (6) biri budur ki ve‘l-kitâbu ğaķ. Ya‘nî şol kitâb ki Kirâmü‘l-Kâtibin (7) benî Âdem‘ün tã‘atlarını ve ma‘şiyetlerini anda (8) şebt iderler ğaķdur. Ve her insân için bir maħşûş-nâme (9) vardur li-ķavlihi Te‘âlâ: “*Ve nuhrıcu lehü yevme‘l-ķiyameti kitâben yelķahu* (10) *menşüren. İķrâ kitâbeke kefâ bi-nefsıke‘l-yevme ‘aleyke ğasıben.*”⁷⁰³ Ve (11) nâme-i a‘mâlde naķir ü ķıtmır ķalil ü keşir ne işlediyse (12) müşbetdür. Niteki⁷⁰⁴ Haq Te‘âlâ buyurur ki:⁷⁰⁵ “*Yâ veyletenâ mâli ğâze‘l-kitâbi* (13) *lâ-yuğâdiru şâğireten velâ kebireten illâ aħşahâ* (14) *ve veceduvâ mâ-*

⁶⁹⁶ “(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız” (Tâhâ, 20/55).

⁶⁹⁷ “**Dikili putlara akın akın gidercesine**, gözleri inmiş, kendilerini zillet kaplamış bir halde **mezarlarından süratle çıkacakları** o günü hatırla! İşte o, uyarıldıkları gündür” (Me‘âric, 70/43-44).

⁶⁹⁸ “Allah meleklerle şöyle emreder: ‘**Zulmedenleri, eşlerini ve Allah‘ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın**, onları cehennemin yoluna koyun ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir’” (Sâffât, 37/22).

⁶⁹⁹ Yere atılan hangi tohum tekrardan çıkmadı? Neden insan tohumu hakkında şüphen olsun?

⁷⁰⁰ dağı: -H, L, N.

⁷⁰¹ Ve kişinin cevherinin isbatında felsefecilerin karanlıklarından kurtuluş vardır.

⁷⁰² İmâm dedi ki: “Amel defterleri açılır, ameller yaratılmışlara arz olunur. Herkes kendi kitabına bakar, amellerini görür. Yaptıklarını görür ve Allah‘a olan taatinin ölçüsünü bilir.”

⁷⁰³ “Her insanın amelini boynuna yükledik. **Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız. ‘Oku kitabımı! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter’ denilecektir**” (İsrâ, 17/13-14).

⁷⁰⁴ Niteki: Nitekim A1, N.

⁷⁰⁵ ki: -H, L, N.

‘amiluvā hāziren velā yazlimu rabbuke eḥaden.’⁷⁰⁶ Ve daḥı (15) buyurur ki: “*Ve vuffiyet küllü nefsin mā-‘amilet ve hüve a‘lemu bimā yef‘alun.*”⁷⁰⁷ (16) Ve kıyāmet gününde nāme-i a‘ māl kuşlar gibi ṭayerān idüp (17) münteşir olup kiminüñ sağından ve kimisinüñ solından [P1 60a] (1) ve kimisinüñ önünden ve kiminüñ ardından gelüp “*ikrā kitābeke*”⁷⁰⁸ (2) emr olunup her kimesne işlediği a‘ mālī⁷⁰⁹ ve [N 28a] söylediği (3) aqvālī [H 47b] ol nāmede yazulu görse gerek. Ve⁷¹⁰ ṭā‘ atinüñ (4) ve ma‘ şiyetinüñ miqdārını bilse gerek. Pes eger nāme-i (5) ‘amālī sağ cānibinden şunulurısa zihī devlet (6) ve sa‘ ādet ve zihī rif‘ at ve iyālet ve zihī ni‘ met ve cennet. (7) Niteki⁷¹¹ Ḥaḳ Te‘ ālā buyurur: “*Ve emmā men utiye kitābehu.*”⁷¹² (8) “*Bi-yemīnihi fe-sevfē yuhāsebu hisāben [L 32b] yesīren [A1 26a] ve yenḳalibu* (9) *ilā-ehlihi mesrūren.*”⁷¹³ Ya‘ nī her kimesnenüñ ki nāme-i a‘ mālī (10) sağ cānibinden şunulurısa āsānılgıla hisābı görölür. (11) Ve cennetde olan ezvācına ki ādemiyiyyāt ve ḥurū’l-‘ ayndur. (12) Vaşıl olup gönli mesrūr ve gözi aydın (13) ve maḥbūr olur. Müfessirler bu āyet-i kerīmenüñ tefsīrinde (14) buyurmuşlardır ki: “Hisāb-ı yesīren murād ‘ arzdu. (15) Ya‘ nī kula günāhını bildirüp sonra andan tecāvüz ider.⁷¹⁴ (16) Yoksa eger muḥāsebe ve münākaşa murād olındı.”⁷¹⁵ “Men nūḳışa’l-ḥisābe (17) heleke ev ‘ uzzibe.”⁷¹⁶ ḳabilinden olurdu. [P1 60b] (1) Ve hisābdan murād ‘ arz idüğüne delīl budur ki İmām Buḥārī (2) ve Müslim ve Tirmizī ‘ Āişe Ḥazretleri’nden raḍıya’llāhu ‘ anhā (3) rivāyet iderler ki ḳālet ḳāle Resūlu’llāh şalla’llāhu Te‘ ālā ‘ aleyhi (4) ve sellem “Men ḥusibe yevme’l-ḳıyāmeti ‘ uzzibe ḳālet fe-ḳulte yā Resūlu’llāh (5) eleyse ḳad ḳāle’llāhu Te‘ ālā ‘ *Fe-emmā men utiye kitābehu* (6) *bi-yemīnihi fe-sevfē yuhāsebu hisāben yesīren.*”⁷¹⁷ fe-ḳāle ‘ aleyhi’ s-selām (7) leyse ḳalike’l-ḥisābu innemā ḳalike’l-‘ arzu men nūḳışe fi’l-ḥisābi (8) ‘ uzzibe.”⁷¹⁸ [H 48a] Ve eger nāme-i a‘ mālī şol cānibinden (9) şunulurısa zihī şeḳāvet zihī niḳmet zihī (10) ḳasāvet zihī ‘ azāb zihī ‘ iḳāb. Nitekim Ḥaḳ celle ve ‘ alā (11) buyurur: “*Ve ammā men utiye kitābehu ve rā’e zahrihi fe-sevfē* (12)

⁷⁰⁶ “Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. ‘Eyyah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş’ derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez” (Kehf, 18/49).

⁷⁰⁷ “Herkes yaptığının karşılığı tam olarak verilir. Allah onların yaptıklarını en iyi bilendir” (Zümer, 39/70).

⁷⁰⁸ Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaacağı bir kitap çıkaracağız. ‘Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter’ denilecektir” (İsrā, 17/13-14).

⁷⁰⁹ a‘ mālī: a‘ māl N.

⁷¹⁰ Ve: -N.

⁷¹¹ Niteki: Nitekim H, L, N.

⁷¹² “Fakat kime kitabı arkasından verilirse, ‘Helak!’ diye bağırarak ve alevli ateşe girecektir” (İnşikāk, 84/10-11).

⁷¹³ “Kime kitabı sağından verilirse, hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, sevinçli olarak ailesine dönecektir” (İnşikāk, 84/7-9).

⁷¹⁴ ider: eyler H, L.

⁷¹⁵ olındı: olına idi H, L.

⁷¹⁶ Her kimin hesabı münakaşa edilirse helak olur veya ona azap olunur.

⁷¹⁷ “Kime kitabı sağından verilirse, hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, sevinçli olarak ailesine dönecektir” (İnşikāk, 84/7-9).

⁷¹⁸ Hz. Āişe (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v): ‘Ahirette kimin hesabı münakaşa edilirse, azaba maruz kalacak demektir!’ buyurmuşlardı. Ben: ‘Nasıl olur?’ Allahutaala Hazretleri (mealen): ‘Kime kitabı sağından verilirse, hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, sevinçli olarak ailesine dönecektir.’ (İnşikāk, 84/7-9) buyurmadı mı (bu hesap münakaşası değil mi)?’ dedim. ‘Hayır! buyurdular, bu (münakaşa değil) arzdır. Kıyamet günü hesaba çekilen herkes mutlaka helak olmuş demektir!’ [Buhārī, İlim 35, Tefsir, İnşikak 1; Rikak 49; Müslim, Cennet 80, (2876); Ebû Dāvūd, Cenāiz 3, (3093); Tirmizī, Kıyamet 6, (2428).] (Canan, 2001: 14, 370-371)

*yed'ū uşburen ve yaşlā se'iren.*⁷¹⁹ Ya' nī her kimesnenün ki (13) nāme-i a' māli ardından şol eline şunulurisa helākığa çağırıp (14) “yā veylāh veyā helāgāh” diyüp cehenneme dāhil olsa gerek. (15) Müfessirler buyurmuşlardır ki İbn-i ' Abbās rađıya'llāhu anhumā (16) kavlinde⁷²⁰ āyet-i şerīfe⁷²¹ kāfir haqqındadır. Ammā ekşer müfessir'in (17) kavlinde āyet ' ammdur mü'min ve kāfir haqqında. Ve⁷²² İbn-i ' Abbās⁷²³ [P1 61a] (1) buyurmuşdur ki: “Çün kāfir dilese ki nāme-i a' mālini ala (2) sağ elini uzada. Bir melek elini çeküp kopara. Pes (3) lāzım gele ki şol eliyle ala.” Ve Qatāde ve Muqātil (4) buyururlar ki: “Kāfirün gögsinün üstih'ānlarını⁷²⁴ ayırırlar. Şonra (5) elini gögsi içinden ardına çıkarurlar.⁷²⁵ Pes (6) nāme-i a' mālini bu şüretile alır.” “Ne' ūzu bi'llāhi min-zalik.”⁷²⁶ (7) **Yidinci mes'ele** mizān beyānındadır. Qāle'l-İmām ve (8) Hücetü'l-İslām: “Ve tezīnu'l-a' māluhu [L 33a] fi-mizāni'l-'adli.”⁷²⁷ Hāzā kelāmuhu. (9) Ve qāle “Fi'l-'aḳā'idi ve'l-mizānu haqqun.”⁷²⁸ Ma'lūm ola ki (10) mizān [N 28b] ' ibāretdür şol nesneden ki anuñıla (11) meḳādir-i a' māl bilinür. Ve bize lāzım olan aña imāndur. (12) Ve keyfiyetinden bahş eylemek bizüm üzerümüze vācib (13) ve lāzım degüldür. Belki keyfiyyetini [H 48b] Allāh⁷²⁹ Te' ālā'ya (14) tafvīz iderüz. Ve selef katında mizān sā'ir terāzūlar gibi (15) iki gözi ve bir dili ve iki sākı vardır. Ve birdür iki degüldür. [A1 26b] (16) Niteki hadīs-i şerīfde vārid olmuştur. Ve *Qur'ān*'da (17) Haḳ Te' ālā lafz-ı cem' ile zikr itmişdür. Nitekim buyurur: “*Ve neza'u'l* [P1 61b] (1) *mevāzīne'l-ḳışta li-yevmi'l-ḳiyāmeti.*”⁷³⁰ Pes lāzım gelür ki (2) mizān bir olmaya. Cevābı budur ki āyet-i kerīmede vāḳi' (3) olan mevāzīn isti'zām için cem' ḳılmışdur. Keşret (4) için degüldür. Ve mutahhīrīnden ba'zılar buyurmuşlardır (5) ki: “Her mükellef için bir mizān vardır ve kavli evvel (6) eşahḳdur.” Pes zikr olunan mizānda a' māl ü aḳvāl (7) vezn olunur. İki tarīḳile yā oldur ki a' māl ü aḳvāl (8) ki a' rāzdan mütecessid olur ve vezn olunur. (9) Veyāḳūd mevzūn olan şol şahā'ifdür ki a' māl (10) anda mektūbdur. Ve ba'zılar buyurmuşlar⁷³¹ ki: “Ḥasenāt (11) ecsām-ı nūriyye olur. Ve seyyi'āt ecsām-ı zūlmāniyyet (12) olur. Şonra tartılır.” Ve Mu'tezile egerçi vücūd-ı (13) mizāna ḳā'illerdür. Ve mezheblerinde ḳaḳāḳatā mizān (14) terāzūlar gibidür. Ammā ' ibāduñ a' māli anda vezn olunmaz. (15) Zīrā mezheblerinde a' māl için şıḳl u ḳiffet şahīḳ (16) degüldür. Lākin bir kiffede nūr vaż' olunur ḳasenātun (17) ' alāmeti için. Ve bir kiffede zūlmet vaż' olunur. [P1 62a] (1) Seyyi'ātun ' alāmeti için. Pes her ḳaçan ki nūrun (2) keffesi rāciḳ gele [H 49a] mükellef olan kimesne ve ehl-i maḳşer (3) bilürler ki bu mükellefüñ ḳasenātı çokdur. Pes ol (4) mükellef anuñıla mesrūr olur. Ve çünkim zūlmet (5) kiffesi ḳālib olur. Mükellef

⁷¹⁹ “Fakat kime kitabı arkasından verilirse, ‘helāk!’ diye bağırarak ve alevli ateşe girecektir” (İnşikāk, 84/10-11).

⁷²⁰ kavlinde: +bu N.

⁷²¹ şerīfe: kerīme N.

⁷²² kavlinde āyet ' ammdur mü'min ve kāfir haqqında. Ve: -A1, N.

⁷²³ İbn-i ' Abbās: -A1, N.

⁷²⁴ üstih'ānlarını: üstih'āhlarını N.

⁷²⁵ çıkarurlar: çıkarılır N.

⁷²⁶ Bunlardan Allah'a sığınırız.

⁷²⁷ Ve amelleri adaletli bir terazide tartılır.

⁷²⁸ *el-Aḳā'id* kitabı yazarı şöyle dedi: “Mizan haklıdır.”

⁷²⁹ Allāh: Haḳ A1.

⁷³⁰ “**Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız.** Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz” (Enbiyâ, 21/47).

⁷³¹ buyurmuşlar: buyurmuşlardır ki A1.

olan kimesne bilür ki (6) seyyi'atı rācihdür. Pes anuñıla mağmüm⁷³² ve mehmüm⁷³³ olup (7) ehl-i mevķif ķatında faẓihāt olur. Budur Mu'tezile'nün (8) i' tıķadı mizān hāķķında. Ve bu i' tıķād-ı rakikile ehl-i (9) sünnet ve cemā'at üzerine i' tirāz idüp dimişler ki: [L 33b] (10) "Siz dirsiz ki a' māl vezn olunur. A' māl hōd (11) a' rāzdur. Ve mün'adim oldı. Ve i' ādesi mümkün degüldür. (12) Ve taķdīrā ki i' ādesi mümkün ola vezni mümkün (13) degüldür. Ve vezni mümkün olduğı taķdīrce miķdārı (14) Allāh Te'ālā'ya ma'lümdür. Pes vezni 'abeşdür." Fe'f-hem (15) ve bu i' tirāzuñ reddinde kütüb-i kelāmiyyede ehl-i sünnet (16) ve cemā'at şöyle buyurmuşlar ki: "Ammā didüñüz ki [N 29a] (17) a' māl a' rāzdur. Ve mün'adim olduğan sonra i' ādesi [P1 62b] (1) mümkün degüldür. Bu söz şol vaķt dürüst gelür ki mizān ķatında (2) a' rāz ola ve şöyle degüldür. Belki Hāķ celle ve 'alā (3) a' māli cevāhir eyleyüp şıķlet ve hıffetile muttaşif idivirür. (4) Ve bu cevābuñ taķķiki budur ki cā'izdür ki a' māl (5) bir mevķında 'araz ola. Ve bir mevķında cevher ola. 'İlm (6) gibi meşelā ki bu mevķında 'arazdur. Ammā rü'yā (7) mevķnında⁷³⁴ [A1 27a] cevherdür. Ve leben şüretinde ve şüretinde (8) görünür. Ve bu meşhür ve müte'ārefdür. Pes cā'izdür ki [H 49b] (9) a' māl dünyā mevķnında⁷³⁵ a' raz ola. Ve āhiret mevķnında⁷³⁶ (10) cevāhir olup vezne kābil ola. Ve ammā didüñüz ki (11) vezni mümkün olduğı taķdīrce miķdārı Allāh Te'ālā'ya (12) ma'lümdür. Pes vezni 'abeşdür." Cevāb budur ki: "Şol vaķt (13) vezni 'abeş olurıdı ki maşlahāt ve hıķmetden hālī (14) olayıdı ve "lā-nüsellimu zalike"⁷³⁷ belki vezninde maşlahāt (15) ve hıķmet vardur. Hısābda olan hıķmet ve maşlahāt gibi (16) ki ehl-i cināna meserretün tetmimidür. Ve ehl-i (17) nirāna hāşretün ta'mimidür. "Va'llāhu a'lem ve aħkem."⁷³⁸ [P1 63a] (1) Sekizinci mes'ele şırāt beyānındadır. Kāle'l-İmām (2) ve Kıdvetu'l-Enām: "Şumme yu'meru bi'l-cevāzi 'ale's-şırāti ve's-şırāti (3) eddeķun mine's-şarēti ve eħadu mine's-şefreti fe-küllü men kāne (4) fi'l-haze'l-ālemi 'alā-tarıķati'l-mustekīmeti's-şāliħati (5) ve sulūki'l-meħacceti'l-vāziħati cāze 'ale's-şırāti fi-rāħatin (6) ve istirāħatin ve in lem-yekün 'ale's-sirate'l-maħmüdeti ve'l-a'māli'r-reşīdeti (7) ve 'aşā mevlāhu ve't-tebe'a hevāhü fe-innehu lā-yecidu't-tarıķa (8) 'ale's-şırāti ve lā-yehtedi ile'l-cevāzi ve yeķa'u (9) fi-cehennem." "İlāhunā kelāmuhu."⁷³⁹ Ma'nā-yı kelām niģü-yı encām (10) budur ki vezn-i a' malden sonra emr olunur ki (11) şırātdan geçeler. Ve şırāt bir köpidür cehennemün (12) üzerindeki kıldan ince [L 34a] ve kılıcdan keskündür. (13) Pes her kimesne ki dünyāda tarıķ-i müstekīme üzre zāhib (14) olup şer'-i kavim ve 'aql-ı selimile 'āmil ise kıyāmet (15) güninde şırāt üzre rāħat ve istirāħat tarıķiyle (16) berķ-i hātiif [H 50a] gibi veyā riħ-i mürsele gibi geçer. Ve şol (17) kimesne ki dünyāda sīret-i hāmīde üzre⁷⁴⁰ ve a' māl-i [P1 63b] (1) reşīde üzre olmayup mevlāsına 'aşı ve hevāsına (2) tābi' ise kıyāmetde şırāt üzre yol bulmayup (3) üstinden cehenneme düşüp envā'-ı belā vü 'anā' ile mübtelā (4) olsa gerek. "Ne'üzübi'llāh."⁷⁴¹ Şimdi ma'lüm ola ki (5) ehl-i sünnet ve cemā'at şırātuñ işbātında çok edille (6) irād eylemişler. [N 29b] Ve muħālifüñ daħı hayli i' tirāzı vardur.

732 mağmüm: mefhüm H, L.
733 mehmüm: maħhür A1, N.
734 mevķnında: mevķında A1, N.
735 mevķnında: mevķında N.
736 mevķnında: mevķında N.
737 Bunu teslim etmeyiz, kabul etmeyiz.
738 Allah daha ālim ve daha bilgilidir.
739 Onun sözü buraya kadar.
740 üzre: -H, L.
741 Allah'a sığırız.

(7) Bu maħalde ba' zıllarını zıkr idüp "ve'l-ķalılı yedullu 'ale'l-ķeşir"⁷⁴² (8) ile iktifā idelüm. Püşide olmaya ki (9) şırāt nuşuş-ı şāyi' a ile şābitdür. Ve şırāt ikidür. (10) Birisi şırātü'l-müsteķimdür ki aña şırātu'llāh ve (11) şırātü'd-dīn dirler. Ve birisi "cisrun memdūd 'alā-metni (12) cehennem edaķķu mine'ş-şe'ir ve eħaddu mine's-seyfidür."⁷⁴³ Ve cemī' (13) ħalā'ıķ eger mü'min ve eger kāfir ve eger nebī ve eger velī [A1 27b] (14) bu şırātuñ⁷⁴⁴ üzerinden geçseler gerek.⁷⁴⁵ Ve āyet-i (15) kerīme: "Ve in minkum illā vāriduhā ķāne 'alā-rabbī(16) ke-ħatmen makżiyyen."⁷⁴⁶ Buña maħmüldür. Ve 'Āişe (17) radıya'llāhu 'anhā ve 'an-ebihā Peyğamber Ĥazretleri'nden şalla'llāhu [P1 64a] (1) 'aleyhi ve sellem su'āl eyledi ki: "İzā tuviyeti's-semā'u (2) ve buddileti'l-arzu fe-in yekünü'l-ħalku yevme izin fe-ķāle (3) 'alā-cisri cehennem." Ya'nī kaçan ki gökler mektüb gibi (4) dürilüp yir daħı tebdil olup bu günde ħalkun (5) maķarını neyyirde olsa gerek. Ĥazret buyurdılar⁷⁴⁷ (6) ki: "Cehennem üzerinde olan köpride olsalar (7) gerek."⁷⁴⁸ Ve şırāt cehennemüñ [H 50b] üstinde⁷⁴⁹ olduğına delil (8) *Ĥur'ān-ı Mecid* de bu āyetdür⁷⁵⁰ ki: "*Fahduhum* (9) *ilā-şırāti'l-ceħimi*."⁷⁵¹ İy "alā-şırātin hüve memdūdun 'alā-zahri'l-ceħim."⁷⁵² (10) Ve ekşer-i⁷⁵³ Mu'tezile ħuşuşā Ĥādī (11) 'Abdu'l-Cebbār bu nev' şırāti inkār itmişlerdür. Ve dimişler (12) ki: "Ĥıldan ince kılıcdan keskün nesnenüñ (13) üzerinden 'ubür mümkün degüldür. Pes icādī 'abeşdür. (14) Ve eger 'ubür daħı mümkün olursa [L 34b] daħı enbiyā ve şāliħine (15) ta'zibdür. Ve anlar ħöd kıyāmet güninde 'azābdan emindürler." (16) Ve ehl-i sünnet ü cemā'at cevāb buyurmuşlar (17) ki: "Bu nev' nesnenüñ üzerinde 'ubür bi-ħasebi'z-zāt [P1 64b] (1) emri mümkündür. Ve māni'-i 'aklı yokdur. Ĥāyeti bu ki 'ādetā muħāldür. (2) Ve ammā didükleri ki 'ubür mümkün olursa daħı enbiyā (3) ve şāliħinüñ ta'zibi lāzım gelür." Cevāb budur ki: (4) "Lā-nüsellim ki enbiyānuñ ta'zibi lāzım gele." Anuçün (5) ki Allāh Te'ālā şırātdan geçmegi anlara āsān idivirür. (6) Ba' zılları berķ-i ħaĥif gibi ve ba' zılları riħ-i ħābbe (7) gibi geçerler. Nitekim eħādīş-i şāħiħde meşürdür. (8) Ne'am şırātdan geçmek kāfirler ve 'aşiler için (9) ta'zibdür. Ve nice ta'zib olmaya ki şırātuñ (10) ħalkından⁷⁵⁴ ħikmet ve maşlaħat budur. Pes ħalkı 'abeş (11) olmadı. Ma'a-hāzā ki ħikmetinden cevāb virmek (12) bize lāzım degüldür. Zirā ki ef'ālu'llāh mu'allel bi'l-a'raz (13) degüldür. Ve Ĥaķ Te'ālā'nuñ üzerine [N 30a] nesne vācib degüldür. (14) Pes vech-i ħikmet beyān eylemek bize [H 51a]

⁷⁴² Az, çoğu gösterir.

⁷⁴³ Cehennemin ortasında gerilmiş köprü; kıldan ince, kılıçtan keskindir.

⁷⁴⁴ şırātuñ: şırāt A1.

⁷⁴⁵ gerek: gerekdür H, L.

⁷⁴⁶ "(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir" (Meryem, 19/71).

⁷⁴⁷ buyurdılar: buyurdı H, L.

⁷⁴⁸ Hz. Āişe (r.a.) anlatıyor: "Hz. Peyğamber'e (a.s.v.) şu ayetten sordum: 'Sakin Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir. O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hâkim) olan Allah'ın huzuruna çıkarlar.' (İbrâhim, 14/47-48). Ve dedim ki: 'Ey Allah'ın Resulü, o gün insanlar nerede olacaklar?' 'Sırat üzerinde.' cevabını verdi" [Müslim, Münâfikun 29, (2791); Tirmizî, Tefsir, İbrâhim,(3120).] (Canan, 2001: 4, 38).

⁷⁴⁹ üstinde: üzerinde N.

⁷⁵⁰ āyetdür: āyet-i kerīmedür A1.

⁷⁵¹ "Allah meleklerle şöyle emreder: 'Zulmedenleri, eşlerini ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın, onları cehennemin yoluna koyun ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir' (Sâffât, 37/22-24).

⁷⁵² Yani o, cehennemin üzerinde uzatılmış bir yol üzerindedir.

⁷⁵³ ekşer-i: eger N.

⁷⁵⁴ ħalkından: ħilķatinden H, L.

vācib degüldür. (15) Ve İmāmü'l-Haremeyn Hāzretleri Mu'tezile'nün bu sözine ki (16) şırātuñ 'ubürından enbiyāya ve şālihine ta'ab ve elem (17) yitişmek lāzım gelür. Ve bu cā'iz degüldür. Cevāb [P1 65a] (1) şöyle buyurmuşdur ki :“Ve'l-māni' u minhu ve lā-yeb'udu (2) en yenāle'l-enbiyā'e ve'l-evliyā'e min-ahvāli yevmi'l-kıyāmeti (3) şey'ün keyfe ve qad verede fi'l-hāberi's-şāhīhi. Enne cehennem (4) tezfuru zefraten lā-yebkā 'aleyhā melekun muqarrebun velā nebiyyun (5) murselun illā ceşā 'alā-rukbeteyhi [A1 28a] velā māni' a min-en (6) ya'burūhu bi-ğayri elemi ve ta'abin. Kemā-kāle'llāhu Te'ālā: 'Şumme nunecci'llezine't-teqav (7) ve nezeru'z-zālimine fihā cişiyen.”⁷⁵⁵ Va'llāhu a'lem. (8) **TOĞUZUNCU MES'ELE** su'āl beyānındadır. Şoñra İmām (9) buyurur ki: “Ve'l-küllü yuqafüne 'ale's-şırāti yus'elune (10) 'an-ef'ālihim fe-yuselu's-şādiķüne 'an-şidķihim ve (11) yumtehanu'l-münāfiķüne ve'l-merā'üne ve yefzāhüne femine'n-nāsi (12) qavmun yedhūlüne'l-cennete bi-ğayri hisābin ve cemā'atun (13) yuḥāsebüne bi'r-rıfķi ve'l-musāmaḥati ve cemā'atun yuḥāsebüne bi'l-munākaşati (14) ve's-şu'ūbeti.”⁷⁵⁶ Hāzā kelāmuḥu. Ya'ni cemi'⁷⁵⁷ (15) mükellef⁷⁵⁸ olanları⁷⁵⁹ şırāt üzerinde turgudurlar. (16) Ve anlarıñ ef'ālinden [L 35a] su'āl iderler. Nitekim Hāq celle ve 'alā (17) buyurur: “**Ve kıfuhum innehum mes'ulun.**”⁷⁶⁰ Ve eḥādīs-i [P1 65b] (1) şāhīha ile şābit olmuşdur ki “Şırātuñ yidi qanţarası (2) vardur. Her qanţarada bir nev' nesneden su'āl olunur. (3) **Evvelki qanţarada** imāndan ve şıdķdan su'āl olunur.⁷⁶¹ (4) Eger ihlāşıla imānila geldilerise necāt (5) bulup şırātdan ḥuzūrıla geçerler ve illā felā.⁷⁶² [H 51b] **İkinci** (6) **qanţarada** şalātdan su'āl olunur. Pes eger namāzlarını (7) tamām kılup geldilerise “fe-bihā ve ni'me”⁷⁶³ şırātdan geçerler (8) ve illā ma-şā'allāh. **Üçüncü qanţarada** orucdan (9) su'āl olunur. Ve⁷⁶⁴ **dördüncü qanţarada** zekātdan su'āl (10) olunur. **Bişinci qanţarada** ḥacc u 'umreden su'āl olunur. (11) **Altıncı qanţarada** ğusl ü vuzūdan su'āl olunur. **Yidinci** (12) **qanţarada** mezālim-i nāsdan su'āl olunur. Ve bu qanţaradan (13) aş'ab yoķdur.” “E'āzana'llāh Te'ālā minhā.”⁷⁶⁵ **Nazm:**⁷⁶⁶

(14) Ebet nefsi tetübu fe-mā ihtiyālī
İzā bereza'l-'ibādu li-zil-celālī

⁷⁵⁵ Bunu engelleyen şey, kıyamet gününün korkunç hallerinden birinin nebilere ve velilere ulaşması ihtimalini ortadan kaldırmaz. Peki sahih sünnette cehennemın şiddetli bir ses çıkaracağı, kabul edilmiş meleklerin ve peygamberlerin dışındakilerin onun üzerinde dizleri üzerine çöküp kalacakları geçiyorken bu nasıl olur? Onların sıratı bir elem ve yorgunluk çekmeden geçmeleri için hiçbir mani yoktur. Aynı şekilde Allahutaala şöyle buyurmuştur: “Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırsınız da zalimleri orada diz üstü çökmüş halde bırakırsınız” (Meryem, 19/72).

⁷⁵⁶ Her bir kişi sıratda durdurulup yaptıklarından sorguya çekilir. Sadıklar sıdķından hesaba çekilir. Münafık ve riyakarlar imtihan edilip ifşa edilir. İnsanlar içinde bir grup hesap görmeden cennete girer. Bir grup yumuşak ve müsamahalı bir şekilde hesaba çekilir. Bir başka grup da çekişerek ve zor kullanılarak hesaba çekilir.

⁷⁵⁷ cemi' : -A1, N.

⁷⁵⁸ mükellef: mükellefleri H, L.

⁷⁵⁹ olanları: -H, L.

⁷⁶⁰ “Allah meleklerle şöyle emreder: “Zulmedenleri, eşlerini ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın, onları cehennemın yoluna koyun **ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir**” (Sâffât, 37/24).

⁷⁶¹ olunur: olınurlar H, L.

⁷⁶² felā: felāket H, L.

⁷⁶³ “Böyle olursa ne iyi!”

⁷⁶⁴ Ve: -H, L, N.

⁷⁶⁵ Allahutaala bizi ondan korusun.

⁷⁶⁶ Nazm: Beyt N.

(15) Ve kāmū min-ḳubūrihim sukārā
Bi-evzāri ke-emṣālī'l-cibālī

(16) Ve ḳad nuṣībe'ş-şırātu li-key yecūzü
Fe-minhum men yekebbu 'ale'ş-şimālī

(17) Ve minhum men yesīru lidāri 'Adnin
Teleḳḳāhu'l-'arāyisu bi'l-ḡavālī

[P1 66a] [N 30b] (1) Yeḳūlu lehu'l-muheymīnu yā veliyyī
Ḡafertu leke'z-zunūbe felā tubālī⁷⁶⁷

(2) **Onuncı mes'ele** cennet ü cehennem ve ikisinüñ ehli (3) beyānındadır. Ḳāle'l-İmām: “Şumme yuşābu'l-kuffāru ilā-nārı (4) cehenneme bi-ḥayṣu lā-yecidūne ḥalāşen ve yedḥulune'l-muslimune'l-muṭī' une (5) ile'l-cenneti ve yu'meru bi'l-'uşāti'n-nāra.” Hāzā kelāmuḥu.⁷⁶⁸ (6) Ma' nā-yı kelām budur⁷⁶⁹ ki su'ālden şoḡra küffārı (7) cehenneme ḳorlar. Ve hergiz cehennemden ḥalāş bulmazlar. Ve (8) muṭī' u münḳād olan Müsülmānları cennete ḳorlar. (9) Ve⁷⁷⁰ ebedī andan ḳıḳarmazlar. Ve 'āşiler cehenneme emr olunur. (10) Günāhları [A1 28b] miḳdārınca cehennemde ṭururlar. Şoḡra (11) cehennemden ḳıḳup cennete girürler. Şimdi ma' lūm (12) ola ki cennet ü cehennem el-ān maḥlūḳlardır. Nitekim⁷⁷¹ buyurur: (13) “*Ve sārī'ūvā ilā-maḡfireten min-rabbikum ve cennetin arzūhā's-semāvātu* (14) *ve'l-'arz [H 52a] u'iddet li'l-mutteḳīn.*”⁷⁷² Ve daḡı cehennem (15) ḥaḳḳında buyurur ki: “*Ve't-teḳu'n-nāra'iletī u'iddet li'l-kāfirine.*”⁷⁷³ (16) Menşā-yı istidlāl budur ki āyet-i kerīmede “u'iddet” (17) māzī lafzıyla beyān olınmışdır. Pes lāzım gelür ki [P1 66b] (1) el-ān mevcūd olalar. [L 35b] Ve hem Ḥazret-i Ādem ve Ḥavvā'nuñ ḳışşası (2) ve cennetde olan ser-güzeşterleri cennetüñ el-ān mevcūd (3) olmasına⁷⁷⁴ dālldür. Ammā mekānlarınuñ ta'yinine naşş-ı şārīḥ (4) vārid olmamışdır. Lākin ekşerī bunuñ üzerinedürler (5) ki cennet 'arş altında yidi ḳatlu⁷⁷⁵ gök⁷⁷⁶ üstindedür. (6) Li-ḳavlihi Te' ālā: “*İnde sidreti'l-muntehā 'indehā cennetu'l-me'vā.*”⁷⁷⁷ (7) Ve ḳavlihi 'aleyhi'ş-şalavāte ve's-selāmu: “Saḳfu'l-cenneti (8) 'arşu'r-raḥmāni ve inne'n-

⁷⁶⁷ Nefsim tevbeye yanaşmadı halim ne olacak? Bütün kullar celal sahibi Allah'ın karşısına çıktığında. Kabirlerinde sarhoş bir şekilde çıktıklarında; dağlar misali günahlarla. Geçmek için sırat köprüsü kurulduğunda; kimi sol tarafa düşecek. Kimi Adn Diyarları'na yürüyecek. Huriler her türlü güzellikle onları karşılayacak. Müheyhim olan Allah ona “Ey velim!” diyecek. “Bütün günahlarını affettim, dert etme.”

⁷⁶⁸ kelāmuḥu: +budur H, L.

⁷⁶⁹ Ma' nā-yı kelām budur: -H, L.

⁷⁷⁰ Ve: -N.

⁷⁷¹ Nitekim: +Ḥaḳ +Te' ālā N.

⁷⁷² “Rabbimizin baḡışına, ve genişliḡi göklerle yer arası kadar olan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete ḳoşun” (Āl-i İmrān, 3/133).

⁷⁷³ “Kāfirler için hazırlanmış ateşten sakının” (Āl-i İmrān, 3/131).

⁷⁷⁴ olmasına: olmasında H, L.

⁷⁷⁵ ḳatlu: ḳat A1, H, L, N.

⁷⁷⁶ gök: gögüñ A1, H, L, N.

⁷⁷⁷ “Sidretü'l-Müntehā'nın yanında. Me'va cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır” (Necm, 53/14-15).

nāre tahte'l-erāzin.”⁷⁷⁸ **Ve fırka-i** (9) **Mu'tezile** cennet ü cehennem el-ān maḥlūk idüğini inkār (10) itmişlerdür ve ehl-i sünnet ve cemā'at üzerine i' tirāzāt-ı (11) vāhiye irād eylemişler. Cümleden birisi budur ki (12) eydürler⁷⁷⁹ ki “u' iddet” lafz-ı māziyle vārid olduğunun delāletiyle cennet (13) ve cehennem el-ān mevcūd idüğine temessük idinmek (14) za' ifdür. Zīrā ki gāh olur ki muḥaḥkaḥü'l-vuḥū'ıdan (15) vāḳi' olmaḳsızın lafz-ı māziyle ta' bir iderler. Vuḥū'ınun (16) taḥḳiḳine işāret nitekim. Zeyd saḡa eydür⁷⁸⁰ ki “ci' tüke”⁷⁸¹ (17) ve ḥāl budur ki henüz gelmemişdür. Ve bu emsāl [P1 67a] (1) *Kur'an*'da çokdur. Nitekim buyurur: “*Ve nufiḥa fi's-şūri feşa' ik* (2) *men fi's-semāvāti ve'l-arz.*”⁷⁸² Ve ḳavluhu Te'ālā: “*Ve nādā aşḡabu'n-nāri.*”⁷⁸³ (3) “İlā-ğayri zālike.”⁷⁸⁴ **İkinci i' tirāzları** [H 52b] budur ki (4) ef' ālu'llāh ḥikmetden ve maşlahatdan ḥālī olmaz. Ve cennet (5) ü cehennemün ḡalkından ḥikmet şevāb u' iḳābıla mücāzātudur. (6) Ve icmā' -ı Müslimīn ile ḳiyāmet gününden öñdin (7) bu vuḥū' bulmaz. Pes cennet [N 31a] ve cehennemün ḡalkından (8) el-ān ḥiç fā'ide yoḳdur. Pes ḡalkı el-ān 'abeşdür. (9) **Üçüncü i' tirāzları** budur ki eger cennet ü (10) cehennem el-ān maḥlūk ise lāzım gelür ki ikisi ve ikisinin (11) ehl-i ḡaşrden öñdin fānī olalar. Zīrā Ḥaḳḳ celle ve 'alā (12) buyurmuşdur ki: “*Küllü şey'in ḡālikun illā vecchehu.*”⁷⁸⁵ (13) “Ve'l-lāzımu bāḡılun.”⁷⁸⁶ Anuḡün ki icmā' -ı ümmet bunun üzerinedür ki (14) cennet ü cehennem ebedīdürler. Ve fenāya ḳābil degüllerdür. (15) **Dördüncü i' tirāzları** budur ki lā-nüsellim ki Ḥazret-i (16) Ādem içinde olduğı cennet ve anda vāḳi' olan [L 36a] (17) ser-güzeşleri dāri şevāb olan cennetdür. [A1 29a] Belki [P1 67b] (1) dünyā büstānlarından bir büstāndı. **El-cevāb.** Va'llāhu a'lem. (2) Ammā evvelki i' tirāza ehl-i sünnet ve cema'at cevāb bu vechile (3) buyurmuşlardır ki: “Vāḳi' olmaḳsızın muḥaḥkaḥü'l-vuḥū' dan (4) māzi lafzıyla ta' bir eylemek zāhire muḡālifdür. Ve āyeti (5) ḡilāf-ı zāhire ḡaml eylemek cā'iz degüldür. İllā ḳarīne-i (6) dālle ile ve bu maḡalde karīne yoḳdur.” **Ve ammā ikinci i' tirāzınun** (7) cevābı budur ki lā-nüsellim ki cennet ü cehennemün ḡalkı (8) cezā içündür. Zīrā ki ef' ālu'llāh müte'alliḳ bi'l-'arāz (9) degüldür. Ve le'in süllim ki ef' ālu'llāh müte'alliḳ bi'l-ğarāz (10) ola. Lā-nüsellim ki cezānuḡ ḡarāzı [H 53a] içündür. Ve pes (11) belki cā'izdür ki cezādan ḡayri nice ḡarāzlar için (12) daḡı ḡalk olmuş ola. Ve le'in süllim ki ḡalkları (13) ancak cezā içündür. Lā-nüsellim ki eger yevmü'l-cezādan (14) öñdin ḡalk olalar ḡalk olmaları 'abeş ola. (15) Zīrā cā'izdür ki ḳiyāmetden öñdin anlarun (16) vücūdiyla ba'zı cezā ḡāşıl ola. Niteki⁷⁸⁷

⁷⁷⁸ “Cennet semada, cehennem yerin altındadır” (Hâkim, Müstedrek, 4/568; Keşfü'l-Hafâ, 1/281; Kenzu'l-Ummâl, H. No: 39773; Beyhakî, Şuâbu'l-İmân, 2/244.).

⁷⁷⁹ eydürler: dirler N.

⁷⁸⁰ eydür: dir A1, N.

⁷⁸¹ Geldim (ç.n.).

⁷⁸² “**Sur'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür.** Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar” (Zümer, 39/68).

⁷⁸³ “Cennetlikler **cehennemliklere**, ‘Rabbimizin bize vadettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin vadettiğini gerçek buldunuz mu?’ **diye seslenirler.** Onlar, ‘Evet’ derler. O zaman aralarında bir duyurucu, ‘Allah'ın laneti zalimlere!’ diye seslenir” (A'râf, 7/44).

⁷⁸⁴ Ve benzerleri.

⁷⁸⁵ “Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. **Onun zatından başka her şey yok olacaktır.** Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz” (Kasas, 28/88).

⁷⁸⁶ Zorunluluk geçersizdir.

⁷⁸⁷ Niteki: Nitekim A1, N.

Kur ʿān'da⁷⁸⁸ muşarraḥdur (17) ki: “*En-nāru yuʿrizūn ʿaleyhā gūduvven ve ʿaşıyyen.*”⁷⁸⁹ el-Āyet. [P1 68a] (1) Ve ḥadīş-i şerīfde vāriddür ki: “İnne külle eḥadin yenzūru (2) ilā-maḳʿadihi fiʿl-cenneti in kāne min-ehlihā ve yenzūru (2) ilā-maḳʿadihi fiʿn-nāri in kāne min-ehlihā.”⁷⁹⁰ El-ḥadīş. (4) **Ve ammā üçüncü iʿtirāzuḅ** cevābı budur ki “*küllü şey ʿün* (5) *hālikun*”⁷⁹¹ āyetinüñ” maʿnāsı budur ki⁷⁹² “Küllü şey ʿün ḳabilun (6) liʿl-fenāʿi bi-ḥasebiʿz-zāti li-imkānihi.” Yaʿnī her şey fenāya (7) ḳābildür. Zāt ḥasebiyle mümkin olduğundan ötürü ve bundan (8) lāzım gelmez ki⁷⁹³ her şey biʿl-fiʿl fenāya ḳābil (9) ola. Pes cennet ü cehennemüñ fenāsı lāzım gelmedi. (10) Ve leʿin süllim ki āyet-i kerīmenüñ maʿnāsı bu ola ki (11) ḳābilün liʿl-fenā-yı biʿl-fiʿl eydürüz⁷⁹⁴ ki cennet ü cehennem (12) “*küllü şey*”den müsteşnādur. Maʿnā budur ki “küllü şeyʿin (13) ḡayreʿl-cenneti veʿn-nāri ve vechiʿllāhi hālikun.”⁷⁹⁵ Ve bu istişnāya (14) delilümüz kitābuʿllāh ve ḥadīş-i Resūluʿllāhʿdur. Ve maḥallinde (15) meşṭūr ve mesfūrdur. Maʿa-hāzā ki mezḥebümüz budur ki (16) cennet ü cehennem [H 53b] daḫı ḥālik olurlar. Ve lev laḫzaten yaʿnī (17) egerçi ki bir laḫza ise şonra şāniyyen ḫalḳ [P1 68b] (1) olurlar.⁷⁹⁶ Ve anlaruñ ebediyyeti vücūd-ı şāniye göredür. [L 36b] Vücūd-ı (2) evvelüñ iʿtibārına degüldür. **Ve ammā dördüncü iʿtirāzuḅ** [N 31b] (3) cevābı budur ki Ādem ʿaleyhiʿs-selām girdüğü ve çıḳduğı (4) cenneti dünyā büstānlarından bir büstāna ḫaml eylemek (5) ḫilāf-ı zāhirdür. Ve bu nevʿ ḫaml ḫaḳḳı şariḫile ʿinād (6) ve mükāberedür. Ve dīnile telāʿubdur. Zirā ki (7) eger şuncılayın meḫāmil cāʿiz olayıdı *Kur ʿān* ve ḥadīşile (8) ḫiçbir ʿamel ve erkān-ı İslāmdan bir rükn şābit (9) olmazıdı. Meşelā şalavāt-ı duʿāya ḫaml ve zekātı tezkiye (10) ve taḫīr aḫlāḳa ḫaml olunurdu. Ve sâʿir aḫkām (11) āyetleri teʿvil idüp zāhirinden maşrūf [A1 29b] ḳılıp (12) her kimesne hevāsına münāsib taʿbīr eylemek lāzım gelüridi. (13) “Ve ḫāzā telāʿubun biʿd-dīn ḳātelaʿllāhuʿl-mulḫidīne veʿl-mubtediʿin.”⁷⁹⁷⁷⁹⁸ (14) **Daḫı maʿlūm ola** ki cumḥūr-ı ehl-i sünnet ve cemāʿat (15) buña zāhiblerdür ki cennetüñ ehli cennette muḫalled olsalar (16) gerek. Ve cehennemüñ ehli cehennemde ebedi⁷⁹⁹ ḳalsalar gerek. (17) Meger müʿmin ʿaşı ki cehennemde maʿşiyeti miḳdārınca [P1 69a] (1) ʿazāb çeküp şonra ʿafv ḫariḳiyle veyāḫūd Resūluʿllāhʿuñ (2) şefāʿati sebebiyle ḫalāş bulup ehl-i cennet olsa gerek (3) şallaʿllāhu ʿalā-nebiyyen Muḫammedin ve ʿalā-ālihi ve sellem. Budur selefüñ iʿtikādı (4) ammā müteʿaḫḫirinden baʿzı Seyyid ʿAḫud gibi ʿAḳāʿid-i (5) ʿAḫudıyyesiʿnde ehl-i cennetüñ cennette ḫulūdlarını (6) zikr idüp ehl-i nāruñ nārda [H

⁷⁸⁸ *Kur ʿān*'da: *Kur ʿān* ile H, L.

⁷⁸⁹ “(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, ‘Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun.’ denilecektir” (Müʿmin, 40/46).

⁷⁹⁰ İbnu Ömer (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Sizden biri ölünce, kendisine akşam ve sabah (cennet veya cehennemdeki) yeri arzedilir. Cennet ehlinden ise, (yeri) cennet ehlinin (yeridir), ateş ehlinden ise (yeri) ateş ehlinin (yeridir).’ Kendisine: ‘Allah seni kıyamet günü diriltinceye kadar senin yerin işte budur!’ denilir” [Buhārī, Cenāiz 90, Bedüʿl-Halk 8, Rikak 42, Müslim, Cennet 65, (2866).; Muvatta, Cenāiz 47, (1, 239); Tirmizī, Cenāiz 70, (1072); Nesāi, Cenāiz 116, (4, 107).] (Canan, 2001: 15, 306).

⁷⁹¹ “Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka **her şey yok olacaktır**. Hüküm yalnızca Oʼnundur ve kesinlikle Oʼna döndürüleceksiniz” (Kasas, 28/88).

⁷⁹² küllü şey ʿin hālikun āyetinüñ maʿnāsı budur ki: -A1, N.

⁷⁹³ her şey fenāya ḳābildür. Zāt ḥasebiyle mümkin olduğundan ötürü ve bundan lāzım gelmez ki: -H, L.

⁷⁹⁴ eydürüz: dirüz A1, N.

⁷⁹⁵ Cennet, cehennem ve Allahʿın zatı dışındaki her şey yok olur.

⁷⁹⁶ Ve lev laḫzaten yaʿnī egerçi ki bir laḫza ise şonra şāniyyen ḫalḳ olurlar: -N.

⁷⁹⁷ veʿl-mubtediʿin: +Ve A1.

⁷⁹⁸ Bu, dinle oynamaktır. Allah, kâfirleri ve biatçıları kahretsin.

⁷⁹⁹ ebedi: -H, L.

54a] hülûdlarından⁸⁰⁰ sükût (7) itmişdür. Zâhir budur ki çünkim⁸⁰¹ mezhebümüzde (8) hülûfi fi'l-va' id cā' izdür. Pes ehl-i nârûn nârda hülûdları (9) mütehaqqıq olmaz. Ve hem ehl-i cennetûn hülûdları mütehaqqıq (10) olduğı eelden anuñıla iktisâr idüp mütehaqqıq olmayanı (11) zıkr itmedi. Ve bu meslek gâyetile dağık olduğı (12) sebebden kalemün 'inânını döndürüp meydân-ı taḥkıkde (13) silâḥ-şörlük idemedüm. Ammâ ehli için bir iki satır (14) 'Arabî bu mebhâşa müte'allıq taḥrîr ideyin. Tâ ki münkir (15) olan kimesenün mecâl-i dem-zedeni olmaya. "**Eḳûlu ve bi'llâhi et-tevfîḳ**"⁸⁰² (16) ve 'inde ehli't-taḥkîki enne me'âle ehli'n-nâri ile'n-nâri ve na'imehum (17) fi-hâ fe-inne âḥire'l-emri yeşîru'l-'azâbu 'azben 'aleyhim bi-ḥayşu [**P1 69b**] (1) lev uḥricu minhâ [**L 37a**] ve'mzûv fi'l-cenneti le-te'ellemu kemâ-yet'ellemu'l-cu'alu (2) min-iḥrâcihî mine'l-mezbeleti ve idḥâlihi fi'l-verdi ve'l-emkineti't-tayyibeti (3) velâ yeb'udu zalike fe-inne'l-'âdete (4) ḳad taşîru ḫabî'aten. Velâ yeb'udu min-keremi'llâhi ve raḫmetihi (5) zalike ve keyfe yeb'udu zalike minhu ve hüve ekremu'l-ekremîne (6) ve erḫamu'r-raḫimîne fe-keyfe yu'azzibu ebeden 'alâ-zenbin (7) ḫâdişin mutenâhin ve'l-âyâtu'l-dâlletu 'alâ-devâmi't-ta'zîbi (8) küllühâ yaḳbelu't-tâvile te'emmel terşed."⁸⁰³ Şimdi (9) ma'lûm ola ki eḫfâl-i müşrikîn ḫaḳḳında iḫtilâf (10) itmişler. Ekşer-i selef ve ḫalef buña zâhib olmuşlar ki (11) eḫfâl-i müşrikîn cehennemde [**N 32a**] olsa gerek. Nitekim Ḥadîce'den (12) raḫıya'llâhu 'anhâ mervîdür ki: "Peygamberden su'âl (13) eyledüm ki câhiliyyetde olan eḫfâlün ḫâli nice (14) olur?" Buyurdi ki: "Hüm fi'n-nâr."⁸⁰⁴⁸⁰⁵ Ammâ İmâm-ı Nevevî raḫmetu'llâh [**H 54b**] (15) *Şaḫîḫ-i Müslim*'ün şerḫinde buyurur ki: "Eş-şâḫîḫü enne (16) eḫfâlu'l-müşrikîne min-ehli'l-cenneti." Ya'nî (17) şaḫîḫ budur ki eḫfâl-i müşrikîn cennet ehlindendir. [**P1 70a**] [**A1 30a**] (1) Şimdi eger sâ'il su'âl iderse ki "İmâm Nevevî'nün (2) ḳavli ve Ḥadîce Ḥazretleri'nden mervî olan ḫadîş (3) eger şaḫîḫ ise arasında tevfiḳ ne vechiledür?" (4) Cevâb budur ki "Ḥadîce Ḥazretleri'nden mervî (5) olan ḳavl ḳıyas üzre imiş. Vaḫy gelmeksizin (6) ammâ *Şerḫ-i Müslim*'de olan ḳavl ba'de'l-vaḫy olan (7) rivâyetdür. Ve i'timâd bu ḳavledür. Evvelki ḳavle degüldür." (8) **On birinci mes'ele** şefâ'at beyânındadır. Ḳâle'l-İmâm: (9) "Fe-küllü men nâlethu şefâ'atu'l-enbiyâyi (10) ve'l-'ulemâyı ve'l-ekâbiri mine's-şuleḫâyı 'ufiye 'anhu ve küllü (11) men leylehü şefi'un 'uḳıbe bi-miḳdâri işmihi ve 'uzziye (12) bi-ḳadri curmihî şümme yedḫulu'l-cennete in kâne ḳad selime (13) me'ahu imânuhu." "İlâ-hunâ kelâmuhu."⁸⁰⁶ **Ya'nî** pes

⁸⁰⁰ hülûdlarından: hülûdlarını N.

⁸⁰¹ çünkim: çün N.

⁸⁰² Yardım Allah'tandır.

⁸⁰³ Tahkik ehline göre cehennemlikler cehennemde kalır, onların cenneti de oradadır. Cezaları bitince azap onlara azb (hoş) olur. Öyle ki onların artık cehennemden çıkarılıp cennete konmaları, bok böceğinin çöpten çıkarılıp güllerin ve güzel mekânların içine sokulmasının ona acı vermesi gibi onlara acı verir. Bu imkânsız değildir. Zira âdet hâline gelen şey tabiata dönüşür. Bu, Allah'ın keremi ve rahmeti söz konusu olunca imkânsız değildir. O; cömertlerin en cömerti, merhamet edenlerin en merhametlisi iken bu nasıl imkânsız olur? Nasıl olur da son bulan, hadis bir günah sebebiyle ebediyete kadar azap eder? Azabın devamlı olacağına delalet eden ayetlerin tümü tevîl edilebilir ayetlerdir. Öyleyse iyi düşün ki hidayete eresin.

⁸⁰⁴ "Onlar ateştedirler."

⁸⁰⁵ Hz. Âişe (r.a.) anlatıyor: "Bir çocuk ölmüştü. Ben: 'Ne mutlu ona! Cennet kuşlarından bir kuş oldu!' dedim. A.s.v.: 'Sen Allah'ın cenneti de cehennemi de yarattığını, beriki için de öteki için de ahali yarattığını bilmiyor musun?' buyurdular" [Müslim, Kader 30, (2662); Nesâî, Cenâiz 58, (4, 57); Ebû Dâvûd, Sünnet 18, (4713).] (Canan, 2001: 14, 25). Başka bir hadiste, İbnu Abbâs (r.a.) anlatıyor: "Resulullah'dan (a.s.v.) müşriklerin çocukları hakkında sorulmuştu. 'Allah onları yarattığı zaman ne yapacaklarını iyi biliyordu!' buyurdular" [Buhârî, Kader 3, Cenâiz 93; Müslim, Kader 28, (2660); Ebû Dâvûd, Sünnet 18, (4711); Nesâî, Cenâiz 60, (4, 59).] (Canan, 2001: 14, 25).

⁸⁰⁶ Onun sözü buraya kadar.

her kimesne (14) ki enbiyā vü ‘ulemā ve ekābir-i şulehānuḡ şefā‘ atine maḡhar (15) oldu. Günāhları ‘afv olunup cennete girür. (16) Ve her kimesnenün ki şefi‘i yoḡdur. Günāhı miḡdārınca (17) ‘iḡāb u ‘azāb çeküp şonra cennete dāhil olur. [P1 70b] (1) Eger imānı selāmet üzre ise nitekim Ḥaḡ Te‘ālā (2) buyurur: “*Fe-men ya ‘mel mişḡāle zerratin ḡayran yerah.*”⁸⁰⁷ Ve imān (3) ḡayrdur. Ve Ḥāzret-i Resūl’illāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (4) buyurmuşdur ki: “Men ḡāle ilāhe illa’llāhu deḡale’l-cennete.”⁸⁰⁸ [H 55a] (5) Pes şefā‘ at def‘-i ‘azāb ve ref‘-i derecāt (6) içündür.⁸⁰⁹ Ve enbiyā ve mü‘minin ve şulehāya izn olmayınca [L 37b] (7) şefā‘ at idemezler. Li-ḡavlihi Te‘ālā: “*Menze’llezi (8) yeşfe‘u ‘indehu illā bi-iznihi.*”⁸¹⁰ Ve Ḥāzret-i Resūl’ün şefā‘ ati (9) ümmetinün ehl-i kebā’iri içündür. Nitekim buyurmuşdur: (10) “Şefā‘ ati li-ehli’l-kebā’iri min-ümmeḡi.”⁸¹¹ Ve bu ḡadīş şāḡḡdūr. (11) Ve bu ḡadīşile Mu‘tezile’nün mezḡebi⁸¹² fāsīd⁸¹³ olur. Zīrā (12) ki anlar kebā’ir için şefā‘ ati inkār iderler. (13) Ve kebā’ir anlarun mezḡebinde tevbesiz ‘afv (14) olunmaz. Ve delilleri budur ki Ḥaḡ Te‘ālā buyurur: (15) “*Ve’tteḡu yevmen lā-teczi nefsun ‘an-nefsin şey’en velā yuḡbelu (16) minhā şefā‘atun.*”⁸¹⁴ “*‘Adlun velā tenfe‘uhā*”⁸¹⁵ Ve bu āyet ‘āmmidur. Pes vācībdūr (17) ki ‘umūm üzre icrā olına. Meger ki ḡuşūşiyetine delil [P1 71a] (1) irād olına. Ve ehl-i sünnet ü cemā‘ at buḡa cevāb virüp (2) buyurmuşlardur ki: “Bu āyet-i kerimenün delāleti (3) cemī‘ eşḡāşda ve aḡvāilde [N 32b] ‘umum üzre memnū‘dur.” (4) Ya‘nī lā-nüsellim ki “*Lā-tuczi nefsun ‘an-nefsin şey’en velā (5) yuḡbelu minhā ‘adlun ilāye.*”⁸¹⁶ āyeti ‘umūm üzre olup (6) her şāḡş ḡaḡḡında ve her ḡāl ve her zamān için vārid ola. (7) Zīrā ki zamīr-i ḡavm-i mu‘ayyene ki ḡā’ife-i⁸¹⁷ Yehūd’dur [A1 30b] raci‘dür. (8) Pes ma‘nā şöyledür ki: “*Lā-tenfe‘u ‘ş-şefā‘atu*”⁸¹⁸ li’l-Yehūdi (9) Yehūd için şefā‘ at nef‘ virmemeklikden lāzım gelmez (10) ki mü‘mininden olan ehl-i kebā’ire daḡı (11) nef‘ virmeye. Ve teslim itdük ki [H 55b] cemī‘ eşḡāş (12) için ‘āmmidur. Cemī‘ aḡvāl ve ezmān için ‘āmm idüğünü (13) teslim itmezüz. Cā’iz ki ba‘zī aḡvāilde ve ezmānda (14) ehl-i kebā’ir için şefā‘ at ḡāşıl ola. (15)

⁸⁰⁷ “Artık kim zerre aḡrılıḡınca bir hayır işlerse onun mükafatını görecektir.” (Zilzāl, 99/7)

⁸⁰⁸ “La ilahe illallah diyen cennete girer” (Canan, 2001: 8, 251).

⁸⁰⁹ derecāt içündür: derecātdur N.

⁸¹⁰ “Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. **İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir?** O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediḡi kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür” (Bakara, 2/255).

⁸¹¹ Hz. Cābir (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Şefaatin, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir’ [Tirmizī, Kıyamet 12, (2437); Ebū Dāvūd, Sünnet 23, (4739); İbnu Māce, Zühd 37, (4310).] (Canan, 2001: 14, 404).

⁸¹² mezḡebi: ḡavli N.

⁸¹³ fāsīd: bāḡıl N.

⁸¹⁴ “**Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaata kabul olunmaz, fidye alınmaz.** Onlara yardım da edilmez” (Bakara, 2/48).

⁸¹⁵ “Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceḡi, hiç kimseden fidye alınmayacağı, **kimseye şefaatin (aracılıḡın) yarar sağlamayacağı** ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceḡi günden sakının” (Bakara, 2/123).

⁸¹⁶ “**Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaata kabul olunmaz, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez**” (Bakara, 2/48).

⁸¹⁷ ḡā’ife-i: -A1, N.

⁸¹⁸ “Allah katında, onun izin verdiḡi kimseden başkasının **şefaati yarar sağlamaz.** (Şefaata için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, “Rabbimiz ne söyledi?” diye sorarlar. Onlar da “Gerçeḡi” diye cevap verirler. O yücedir, büyüktür” (Sebe’, 34/23).

Ve le'in süllim ki cemî' eşhâş ve cemî' evkât ve aḥvâl için (16) 'âmmdur. Lâkin küffâra taḥşîş eylemek vâcibdür. (17) Edille-i müte' arızanun arasında tevfiḳ virmek için [P1 71b] (1) muḳarrerdür⁸¹⁹ ki Ḥazret-i Resül şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem (2) maḳbülü's-şefâ' atdır. Ve cemî' ins ü cinn ḥaḳḳında anuḡ (3) şefâ' ati ḳabûl olunur. Ve muṭlaḳâ redd olunmaz. Nitekim (4) Ḥaḳḳ celle ve 'alâ⁸²⁰ buyuyur: “*Ve le-sevfe yu'fike rabbuke feterzâ.*”⁸²¹⁸²² (5) Müfessirler buyurmuşlardır ki bu âyet-i kerîme envâ'-ı sa'âdât ve (6) eşnâf-ı kerâmât-ı dünyevî ve uhrevîye câmi'dür. Ve çünkim (7) bu âyet nâzil oldu Resülü'llâh buyurdılar ki: “İzen lâ-erzâ [L 38a] (8) ve vâhidun min-ümmeṭi fi'n-nâri.”⁸²³ Ya' nî tā ümmeṭümden cehennemde (9) bir nefes ḳaldı ise ben râzî olmazam. Ve daḡı *Şaḡîḡ-i* (10) *Müslim*'de 'Abdu'llâh bin 'Ömer ve bini'l-'Âs'dan mervîdür ki (11) “İnne'n-nebiyyi şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem telâ ḳavle'llâhi' azze ve celle (12) fi-İbrâhîme 'aleyhi's-şalavâtu's-selâm “*Rabbi inehune azlelne* (13) *kesîren mine'n-nâsi fe-men tabi'anî fe-innehu minnî ve men 'aşâni* (14) *fe-inneke ġafûrun raḡîm.*” Ve ḳavle 'İsâ 'aleyhi's-selâmu “İn (15) *tüa'zzibhum fe-innehum 'ibâdeke ve in taġfirlehum fe-inneke ente'l-'azîzu'l-ḡakîm*” (16) fe-refe'a yedeyhi ve ḳâle Allâhumme ümmeṭi (17) ümmeṭi” Ve bekâ fe-ḳâle'llâhu te'âle'l-Cebrâ'ile 'aleyhi's-selâm: “İzheb [P1 72a] (1) ilâ-Muḡammedin ve Rabbuke a'lemu fesâlehü mâ-yubkike [H 56a] fâṭi Cebrâ'ile (2) ile'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm fe-sâlehü fâḡbere fe-ḳâle'llâhu Te'âlâ (3) Cebrâ'il ezheb ilâ-Muḡammedin fe-ḳullelehü inne'llâhe yeḳülü (4) leke innâ menurzike fi-ümmeṭike velâ nes'uke.”⁸²⁴ Ve Ḥazret-i (5) 'Alî'den kerrema'llâhu vecheh mervîdür ki ehl-i (6) 'Irâḳ'a buyurdu ki: “İnnekum teḳûlune inne erce âyetin (7) fi-kitâbi'llâhi Te'âlâ *ḳulyâ 'ibâdiye llezîne esrefü 'alâ-enfusihim* (8) *lâ-taḳnaṭü min-raḡmetihi'llâh* ḳâlu ne'am innâ neḳülü (9) *zâlike.*”⁸²⁵ Pes Ḥazret-i 'Alî buyurdu ki: “Ve lâkinna ehle'l-beyti (10) neḳülü inne ercâ âyetin fi-kitâbi'llâhi *ve le-sevfe yu'fike* (11) *rabbuke feterzâ.*”⁸²⁶ [N 33a] Ve bu şefâ' ate şefâ' at-i kübrâ dirler. Ve Maḳâm-ı [A1 31a] (12) Maḡmûd budur. Nitekim her

⁸¹⁹ muḳarrerdür: muḳahherdür H, L.

⁸²⁰ celle ve 'alâ: Te'âlâ H, L.

⁸²¹ feterzâ: + Ve A1.

⁸²² “Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın” (Duhâ, 93/5).

⁸²³ “Bu âyet (Duhâ, 93/5) indiği zaman Resulullah: ‘O halde ümmetimden tek kişi cehennemde kaldığı müddetçe ben de razı olmam’ buyurarak, ümmetten cehenneme gidecek olanları da haber vermiştir” (Canan, 2001: 12, 408).

⁸²⁴ İbnu Amr ibni'l-Âs (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) (Hz. İbrâhim'in duası olan): “‘Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edersin.’ (İbrâhim, 14/36) mealindeki ayeti ile, Hz. İsâ'nın duası olan: ‘Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.’ (Mâide, 5/118) mealindeki ayeti tilâvet buyurdu ve ellerini kaldırdı, şöyle yalvardı: ‘Allahım! Ümmetimi (mağfired et), ümmetimi (mağfired et!)’ ve ağladı. Allahutaala Hazretleri: ‘Ey Cibril, Muhammed’e git! dedi, - Rabbin bildiği halde- niye ağladığını sor!’ diye emretti: Cebrâil (a.s.) ona gelip niye ağladığını sordu. (Rab Teala’ya dönüp Muhammed’in) ne söylediğini -O çok iyi bildiği halde- haber verdi. Bunun üzerine Allahutaala Hazretleri: ‘Ey Cebrâil! Muhammed’e git ve ona söyle ki: ‘Biz seni ümmetin hususunda razı edeceğiz, asla kederlendirmeyeceğiz’ [Müslim, İman 346, (202).] (Canan, 2001: 12, 408).

⁸²⁵ “Siz, Allahutaala'nın kitabında kendisiyle en çok reca ve tevessülde bulunulan ayetin ‘**De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.** Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’ (Zümer, 39/53) ayeti olduğunu söylüyorsunuz. Dediler ki ‘Evet böyle diyoruz.’

⁸²⁶ “Ey Ehlibeyt! Biz de diyoruz ki Allah’ın kitabında kendisiyle en çok reca ve tevessülde bulunulan ayet ‘Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.’ (Duhâ, 93/5) ayetidir.”

eżāndan şonra Hāzret için (13) bu mertebeyi du‘āyla dilemek bize sünnettür ki “Ve āb‘ aşhu (14) makāmen maḥmūden ellezī ve‘ adtehu.”⁸²⁷ Ve Hāḳ celle ve ‘alā buyurur ki: “‘Asā (15) en yeb‘ aseke rabbuke maḳāmen maḥmūden.”⁸²⁸ “Eyi’ş-şefā‘ ate’l-kübrā (16) cemī‘i’l-insi ve’l-cān men kān fī-ḳalbihī zerretun (17) mine’l-īmān.”⁸²⁹ Va’llāhu a‘lem.

el-Aşlü’l-‘Āşir [P1 72b] (1) fi’n-Nübüvvet

Onuncı aşl peygamberlerün ḥaḳḳiyeti (2) beyānındadır. Ve anlarun vücūdına ihtiyāc olduğı beyānındadır. (3) Ve daḳı bizüm peygamberümüzün nübüvveti ve ḥātemü’l-enbiyā (4) idüğü ve andan şonra peygamber gelmeyüp⁸³⁰ ve gelmeyiser (5) beyānındadır. Ve anun aşḥāb-ı kirāmı cemī‘ enbiyānun (6) aşḥābından efḍal idüğü beyānındadır. Ḳāle’l-İmām: “Lemmā ḳaddera’llāhu (7) Te‘ālā haze’t-taḳḳāre ve ce‘ale ef‘āle’l-insāni (8) ve aḥvālehū ve iktisābehu ve a‘mālehū minhā mā-hüve [L 38b] sebeun li-şeqāvatihī [H 56b] (9) ve minhā mā-hüve sebeun li-sa‘ādetihī ve’l-insānu (10) lā-yekdiru en ya‘rife zālike min-tilḳā’i nefsihī ḥaleḳā’llāhu (11) Te‘ālā bi-fazlihī ve raḥmetihī ve ṭavlihī ve minnetihī melāiketen (12) ve ba‘şehüm ilā-eşḥāşin ḳad ḥakeme lehum bi’s-sa‘ādeti fi’l-ezeli (13) ve humu’l-enbiyā’u ‘aleyhimu’s-selāmu fe-erselehum ile’l-ḥaḳḳi (14) li-yuzihū lehum ṭuruḳa’s-sa‘ādeti ve eş-şeqāveti ve li’ellā (15) yeküne li’n-nāsi ‘ale’llāhi ḥüccetün ve ersele resūlenā Muḥammeden (16) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aḥīren ve ce‘ālehū beşīren ve nezīren ve evşale (17) nübüvvetehū ilā-dereceti’l-kemāli fe-lem yebḳa li’z-ziyādeti fihā mecālun [P1 73a] (1) ve li-hāzā ce‘ālehū ḥātemü’l-enbiyāyi velā nebiyye ba‘dehu ve emere’l-halā’iḳe (2) mine’l-cinni ve’l-insi bi-tā’atihi ve ittibā’ihī ve ce‘ālehū seyyide’l-enbiyāyi (3) ‘aleyhumu’s-selāmu ve ce‘ale aşḥābehu ḥayra aşḥābi’l-enbiyā-yı (4) rıḍvānu’llāhi Te‘ālā ‘aleyhim ecme‘in. İlā-minhā kelāmun ve (5) hāzā āḥiru’l-uşūli’l-‘aşereti min-hazihī risāletī.” (6) Ma’nā-yı kelām-ı müttesiḳu’n-nizām budur ki vaḳtā (7) ki Hāḳ celle ve ‘alā zıkr olınan muḳadderātı taḳḳir eyledi. (8) Ve insāndan şādır olan aḥvāl ve a‘mālün ba‘zısını şeqāvete (9) ve ba‘zısını⁸³¹ sa‘ādete sebeb ḳıldı. Ve sa‘ādet ve şeqāvete (10) sebeb olan nesnelere ‘ilmini insān kendüzinden (11) bilmege ḳādir olmadı. Pes Hāḳ Te‘ālā fazl u raḥmetiyle ve ṭul u (12) minnetiyle melekler ḥaḳḳ idüp anları ba‘zı eşḥāşa (13) göndürdi ki ol eşḥāşa ezel-i āzālda sa‘ādetile (14) ḥükm ḳılmışdur. Ve anlar enbiyādur ‘aleyhimü’s-selām. Ve enbiyāyi (15) ḥaḳḳa göndürdi. [A1 31b] Tā kim ḥaḳḳa sa‘ādet ve şeqāvet⁸³² [H 57a] (16) yolını göstereler. Ve hem ḳiyāmet güninde Hāḳ Te‘ālā’nuḳ [N 33b] üzerine⁸³³ ḥaḳḳun (17) ḥücceti ḳalmaya. Ya’nī ḳiyāmet güninde Hāḳ Te‘ālā ḥaḳḳdan [P1 73b] (1) su‘āl itdükde ki: “Niçün dünyāda iken baḳa itā‘at (2) itmedünüz?” Anlar cevābda dimeyeler ki: “Bize senden kimesne gelüp (3) yol göstermedi. Anuçün bizden itā‘at gelmedi.” Daḳı bizüm peygamberümüzi (4) ki Muḥammed’dür şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem cemī‘ enbiyādan (5) şonra göndürdi. Ve beşāret virici ve ḳorḳudıcı eyledi. [L 39a] (6) Ve nübüvvetini derece-i kemāle yitişdirüp andan artuḳ olmağa (7) mecāl ḳalmadı. “Fe-li-hāzā”⁸³⁴ enbiyānun ḥātemi oldı. Ve andan şonra (8) ḥiç peygamber gelmedi ve gelmeyiserdür. Ve cemī‘ ins ü cinn (9) anun ṭā‘atine

⁸²⁷ “Onu, vadettiğin Makam-ı Mahmūd üzere dirilt.”

⁸²⁸ “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, **Rabbın seni Makam-ı Mahmūd’a ulaştırırın**” (İsrā, 17/79).

⁸²⁹ Yani büyük şefaahat, kalbinde imanın zerresi bulunan insanların ve cinlerin tamamıdır.

⁸³⁰ gelmeyüp: gelmediği H, L.

⁸³¹ şeqāvete ve ba‘zısını: -N.

⁸³² sa‘ādet ü şeqāvet: şeqāvet ü sa‘ādet H, L.

⁸³³ üzerine: üzerinde H, L.

⁸³⁴ Şunun için.

ve ittibā'ına me'mûrlardur. Ve seyyid-i enbiyâ ve (10) resûldür. Ve cemî' enbiyâ ve mürselîn ve melâike-i muqarrebînden (11) efdaldür. Ve anuñ aşhâbı dağı cemî' enbiyânun aşhâbından (12) efdaldürler ve's-selâm. Şimdi rây-ı enver-i 'âliye pûşide (13) olmaya ki bu aşlda İmâm-ı Hümâm nübüvvetün mebhâşını (14) icmâl-i tarîķile beyân buyurmuşdur. Ve tafđile muhtâc (15) olduğı ecluden bu mebhâşı kütüb-i ehl-i sünnetden istihrâc (16) idüp ğinâ virecek miqdârı 'izz-i hużûra 'arz (17) iderüz. Ümmîd⁸³⁵ ki hayyiz-i qabûlde vâķi' ola. Ma' lûm ola ki [P1 74a] (1) bu aşl-ı aşıl ve faşl-ı cezîl dört mes'eleye mübtenîdür. (2) Evvelki mes'eleye enbiyânun nübüvveti işbâtındadır. Ve ikinci mes'eleye (3) Resûlu'llâh Hazretleri'nün hâtem-i enbiyâ idüğü ve cemî' 'âleme (4) 'umûma mürsel idüğü işbâtı beyânındadır. Ve üçüncü [H 57b] mes'eleye (5) Hazret-i Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem cemî' enbiyâ ve (6) melâikeden efdal idüğü'nün işbâtı beyânındadır. (7) Ve dördüncü mes'eleye Resûlu'llâh Hazretleri'nün aşhâbı (8) enbiyânun aşhâbından efdal idüğü'nün işbâtındadır. (9) Ve biz bu dört mes'eleyi delîlleriyle bu risâlede zikr idelüm. (10) Bir vechile ki nice pâre kitâba mürâca'at itmekden (11) ğinâ vire. "Ve't-tevfîķu mina'llâh."⁸³⁶ **Ammâ evvelki** mes'eleye ki (12) enbiyânun işbâtı ve halkun enbiyâya ihtiyacı beyânındadır. (13) Budur ki 'âmme-i ehl-i haķ bunun üzerinedürler ki (14) Allâh Te'âlâ'dan resûl gelmek mümkündür 'aqlen. Ve ba'zılar (15) dimişlerdür ki vâcibdür hikmeten. Ve Sümeniyye ve Berâhime (16) muhâldür dimişler. "Hâzâlehumu'llâh."⁸³⁷ Ve ehl-i haķkun hücceti ve burhânı (17) budur ki Allâh Te'âlâ'dan 'ibâdına emr ü nehy şâdir olmak. [P1 74b] (1) Ve kullarına iki cihânda olan şalâhlarını şol nesnelere (2) ki anların 'aķlı ma'rifetinden kâşırdu haber virmek (3) müsteħîl degüldür. [A1 32a] Belki şavâb u hikmetdür. Ve hakîmden (4) ba'id degüldür ki [N 34a] ba'zı kullarını bu emsâl nesnelere (5) 'ilmiyle maħşûş kıla. Elhâm-ı şahîhile veyâhüd vahy-i şarihile. (6) Pes Allâh Te'âlâ'nun emriyle ğayr kimesnelere haber vire va'llâhu (7) Te'âlâ. [L 39b] Ol hâş idüdüğü kula bir 'alâmet vire ki (8) ol 'alâmet anuñ iħbârınun şıdkına delâlet eyleye. (9) Ve ol 'alâmet mu'cizedür. Ve bu tahrîrün takrîri budur ki (10) Allâh Te'âlâ cehennemî⁸³⁸ [H 58a] ve cenneti yaratdı. Ve ikisinde evliyâsı (11) ve a'dâsı için şevâb u 'iķâb müheyyâ kıldı. Ve 'aķlda (12) bunlara vuķûf imkânı yokdur. Ke-zâlik dünyâda ecsâm-ı (13) đarra ve nâfi' ayı halk eyledi. Ve đarrıla nef' ve ğazâyıla semm ve (14) dâ'ile devâ arasında tefriķa eylemek 'aķlda ve hisse (15) Haķ Te'âlâ vuķûf ve dî'at komadı. Ve hem 'aķl her (16) nesneyi tecribe eylemege muţlaķu'l-inân olmadı. Helâk olmak (17) ihtimâlden ötürü. Pes hikmetu'llâh şöyle teķzâ eyledi ki: [P1 75a] (1) "Bir peyğamber irsâl eyleye. Tâ kim kullarına âhîretde müheyyâ (2) itdüğü⁸³⁹ nesnelere⁸⁴⁰ ve dünyâda olan đarr u nef'den haber (3) vire. Ve kullara şalîh olan nesnelere emr idüp helâka (4) müncer olan nesnelere anları zecr eyleye." "*Li-yehlike (5) men heleke 'an-beyyinetin ve yahyâ men hayye 'an-beyyinetin.*"⁸⁴¹ Eger sâ'il (6) su'al iderse ki: "Eger resûl 'aķl iķtizâ itdüğü (7) nesnenün üzerine gelürise pes 'aķl andan muğnîdür. Ve eger (8) 'aķla münâfi olan

⁸³⁵ Ümmîd: Ümmîddür N.

⁸³⁶ Başarı Allah'tandır.

⁸³⁷ Allah onları terk etsin, geride bıraksın.

⁸³⁸ cehennemî: +yaratdı H, L.

⁸³⁹ itdüğü: itdüğinden H, L.

⁸⁴⁰ nesnelere: nesnelere H, L.

⁸⁴¹ "Hani siz vadinin (Medine'ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşığımızdaydı. (Onlar sayıca sizden öylesine fazla idi ki), şayet buluşmak üzere sözleşmiş olsaydınız (durumu fark edince) sözleşmenizde ayrılığa düşerdiniz (Savaşa yanaşmazdınız). Fakat Allah, olacak bir işi (mü'minlerin zaferini) gerçekleştirmek için böyle yaptı ki, **ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın**. Şüphesiz Allah, elbette hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" (Enfâl, 8/42).

nesnenüj üzerine gelürise pes ‘ aql anı (9) redd idüp muhāl dutar. Pes resülünj gelmesinde fā’ide (10) olmaz. Cevāb budur ki resül olan kimesne ‘ aql anı (11) ma‘ rifetinden ve idrākinden kâşır olan nesnenüj (12) üzre⁸⁴² gelse gerek. Zîrā ki kazāyā-yı ‘ uqūl üç kısım (13) üzre münkasımdur. Yā vācibdür veyā⁸⁴³ mümteni‘ dür veyāhūd⁸⁴⁴ cā’izdür. (14) Ve ‘ aql⁸⁴⁵ vācibde ve mümteni‘ de hüküm ider. Ammā [H 58b] cā’izde tevekküf (15) üzredür. Ne nefye hüküm ider ve ne işbāta ve cā’iz olan nesneleri (16) ne vācib ider ve ne taḥrīm ve taḥlīl ider. İllā⁸⁴⁶ şol kadar vardır (17) ki vaqtā ki görür ki bir nesnenüj ‘ aqıbet-i maḥmüdesi var [P1 75b] (1) aḡa iqbāl ider. Ve şol nesnenüj ki ‘ aqıbet-i zemimesi vardır. (2) Andan ‘ irāz ider. Pes her kaçan ki Resūlu’llāh Ḥaḡ Te‘ālā (3) cānibinden ef‘ alünj ‘ avāqıbını beyān eyleye. ‘ Aqlıñ şalāhı (4) nede ise anı qabūl ider. Ve fesādı nede [L 40a] ise anı redd ider. (5) Va’llāhu a‘ lem. Şoḡra ma‘lūm ola ki ehl-i sūnnet ü (6) cemā‘ atünj qatında Şeyḡ Ebu’l-Ḥasan Eş‘arī’den ḡayrı şart budur (7) ki peyḡamber zeker⁸⁴⁷ ola [A1 32b] ünşā olmaya. Zîrā ünüşet (8) irsāle münāfidür. Delilümüz budur ki kemāl-i ‘ aql ve kemāl-i dīn (9) nübüvvetünj şerā’iḡindendür. Ve nisā [N 34b] tā’ifesinde bu ikisi (10) ma‘dümdür. Zîrā Peyḡamber Ḥazretleri şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (11) buyurmuşdur ki: “Hunne nāqışātu’l-‘ aqlı ve’d-dīn.”⁸⁴⁸ (12) Ve Ḥaḡ celle ve ‘alā buyurur ki: “*Vemā erselnā min-ḡablīke* (13) *illā ricālen nūḡi ileyhim.*”⁸⁴⁹ el-Āyet. Ve Ḥazret-i ‘Alī kerrema’llāhu (14) vechehū’l-celī buyurur ki: “Lev kāneti’l-ḡilāfetu taşleḡu (15) li-imr’āetin le-kānet ‘Āišetü testeḡıḡku’l-ḡilāfete.”⁸⁵⁰ Ve hem risālet (16) da‘vetiyle iştiḡār iḡtizāsın ider. Ve ünüşet tesettür icāb (17) ider. Ve iştiḡārıla tesettür arasında münāfāt vardır. Va’llāhu a‘ lem. [P1 76a] (1) Ve Şeyḡ Ebu’l-Ḥasan Eş‘arī’nünj ihticācı budur ki Allāh Te‘ālā (2) buyurur ki: “*Vezkūr fi’l-kitābi* [H 59a] *Meryem.*”⁸⁵¹ Ḥaḡ celle ve ‘alā Meryem’i (3) enbiyānuñ ‘idādından ‘add eyledi. Ve Cebrā’il ‘aleyhi’s-selāmı aḡa (4) göndürdi. Nitekim buyurur: “*Fe-erselnā ileyhā rūḡanā*”⁸⁵² (5) *ve ḡāle innemā enā resūli*

842 üzre: üzerine N.

843 veyā: yā H, L.

844 veyāhūd: yāhūd H, L.

845 ‘ aql: ‘ uqūl N.

846 İllā: Ammā A1.

847 zeker: müzekker H, L.

848 “Kadınların akli ve dini eksiktir.” Hadisin tam metni şöyledir. İbnu Ömer (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) (bir bayram namazında kadınlar tarafına geçerek): ‘Ey kadınlar cemaati! (Allah yolunda) sadakada bulunun, istiḡfarı çok yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoḡunluḡu teşkil ettiḡini gördüm.’ buyurdular. Dinleyenlerden cesaretli bir kadın: ‘Niye cehennemliklerin çoḡunu kadınlar teşkil ediyor, neyimiz var?’ diye sordu. A.s.v.: ‘Aḡzımızdan kötü söz çıkıyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olanlar arasında akıl sahibi erkeklere galebe çalan sizden başkasını görmedim!’ dedi. O kadın tekrar: ‘Ey Allah’ın Resülü! Akli ve dini eksik ne demek?’ diye sorunca A.s.v. açıkladı: ‘Akli noksan tabiri, iki kadının şahitliḡinin bir erkeḡin şahitliḡine denk olmasını ifade eder. Dinlerinin eksik olması tabiri de onların (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmamalarını, Ramazan ayında oruç tutmamalarını ifade eder’ [Buhārī, Hayz 6, Zekat 44, İman 21, Kūsūf 9, Nikah 88; Müslim, Kūsūf 17, (907), İman 132, (79); Nesāi, Kūsuf 17, (3, 147); Muvatta, Kūsuf 2, (1, 187).] (Canan, 2001: 15, 182-183).

849 “**Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiḡimiz birtakım** erkekleri peyḡamber olarak gönderdik. Eḡer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun” (Nahl, 16/43).

850 “Eḡer bir kadın halife olabilseydi buna Āişe layık olurdu.”

851 “(Ey Muhammed!) **Kitapta (Kur’ân’da) Meryem’i de an.** Hani ailesinden ayrılarak doḡu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasında bir perde germişti. Biz, ona Cebrā’il’i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü” (Meryem, 19/16-17).

852 “(Ey Muhammed!) **Kitapta (Kur’ân’da) Meryem’i de an.** Hani ailesinden ayrılarak doḡu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasında bir perde germişti. **Biz, ona Cebrā’il’i göndermiştik** de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü” (Meryem, 19/16-17).

*rabbike.*⁸⁵³ Va'llāhu a'lem.⁸⁵⁴ **Dağı** nübüvvetün şerā'itinden (6) biri budur ki nebī 'abd olmaya. Anuçün ki rikkat (7) küfrün eşeridür. Ve nebī anuçıla muttaşif olmağ cā'iz degüldür. (8) Ve dağı yalancı olan kimesne nebī olmaz. Anuçün (9) ki kâzibün taşdıki vâcib degüldür. (10) Ve nebī vâcibü't-taşdıkdür. Pes şadıku'l-kaavl (11) gerekdür. Budur ki *Yeğülü'l-'Abd Kaşidesi* nde (12) buyurur ki **nazm:**

Vemā kânet nebiyyen kaçt' ünsā
(13) Velā 'abdun ve şağşun zu ifti' al⁸⁵⁵

Ve bir şartı (14) dağı budur ki muğāl-i aql olan nesnelere da'vā (15) eylemeye. Ve da'vāsınun şıdıkına delil iğâmet eyleye. (16) Zirā ki nebīnün kavlini mu'cizesiz kabül eylemek vâcib (17) degüldür. Ehl-i sünnet ü cemā'at katında meger havāricden [P1 76b] (1) bir tã'ife ki anlara Abāziyye dirler. Katlarında budur ki (2) nebīden mu'cize zâhir olmağsızın kavlini kabül eylemek (3) vâcibdür. Ve bu söz bātıldur. Anuçün ki nebī ile (4) mübtenī arasında tefrika olmaz. İllā mu'cize ile pes (5) mu'cizesiz anuç kavlini kabül eylemek vâcib degüldür. (6) Va'llāhu a'lem. Şimdi ma'lüm ola ki mu'cize⁸⁵⁶ şol (7) nesnedür ki⁸⁵⁷ halkuç 'aczi anuç gibi nesne getürmekden (8) zâhir [L 40b] ola. Ve mu'cize⁸⁵⁸ lafzında olan tã mübālağa içündür. (9) Te'niyet⁸⁵⁹ içün degüldür. Ve mu'cizenün ta'rifi (10) ve haddi mütekellimīn katında budur ki: "El-mu'cizetu (11) zühuru emrin bi-hilāfi'l-'âdeti 'alā-yedi men [A1 33a] [H 59b] yedde' i'n-nübüvveti (12) 'inde teħaddi'l-munkirine 'alā-vechin yu'cizu'l-munkirine (13) 'ani'l-ityāni bi-mişlihi." Ya'nī mu'cize şol nesnenün (14) izhāridur ki 'âdete muğālif ola. Nübüvvet da'vāsını (15) iden kimesnenün elinde münkerlerle teħaddi⁸⁶⁰ eylediği (16) katında bir vechile ki münkerleri anuç gibi nesnenün (17) getürmesinden 'âciz eyleye. Ve mu'cize [N 35a] [P1 77a] (1) nebīnün şıdıkına dālldür. Ve vechi budur ki biz bilürüz ki (2) mu'cize Allāh Te'ālā'nun fi'lidür. Ve şun'ı 'abdün anda medğali (3) yokdur. 'Aşā hayyeye kalb olduğı gibi ve ihyā-yı (4) meyyit gibi inşikāk-ı kamer gibi. Pes çünkim⁸⁶¹ Hağ Te'ālā (5) peygamber olanuç bu sözi 'ağabince ki "İn küntü şadıken (6) inni resüluke fe'f'al kezā."⁸⁶² diledüğünü izhār eyleye. (7) Ol peygamberi fi'lile taşdıkt imiş olur. Ve şadağte⁸⁶³ (8) diyecek kuluğ menzilesinde olur. Mişāli şuna beğzer (9) ki bir kimesne bir pādşahun

⁸⁵³ "Cebrâil, 'Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim.' dedi." (Meryem, 19/19).

⁸⁵⁴ a'lem: +Ve A1.

⁸⁵⁵ "Hiçbir kadın, hiçbir köle ve kötü fiil sahibi hiçbir şahıs asla nebī olmamıştır" (Özbek, 1994: 298).

⁸⁵⁶ mu'cize: -N.

⁸⁵⁷ ki: + mu'cize +ki N.

⁸⁵⁸ mu'cize: mu'cizenün H, L, N.

⁸⁵⁹ Te'niyet: Şabit N.

⁸⁶⁰ Derkenar: Et-reħaddi de'vā en-nübüvveti bi-en yeğüle lā-yeğdiru ehadün en yuzhira kemā-yezharu 'alā-yedi ve in kâne fi-ğudreti ehadin mā-yezharu 'alā-yedi fehātü ke-ğavlihi Te'ālā kul fetü bi-süretin min-mişlihi. el-Āyet. A1, N, P1 (Tehaddi (meydan okuma); benim elimden ortaya çıkanın benzerini meydana getirmeye kimsenin gücü yetmez. Allahutaala'nın "Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (*Kur'ân*) hakkında şüphede iseniz, haydin **onun benzeri bir sûre getirin** ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin)." (Bakara, 2/23) ayetindeki sözü gibi bir kimsenin benim elimle ortaya çıkana kudreti yetiyorsa haydi onu yapsın diyerek peygamberlik davasında bulunmasıdır.).

⁸⁶¹ çünkim: çünki H, L.

⁸⁶² Benim, senin elçin olduğum hususunda sadık isem öyle yap.

⁸⁶³ Ve şadağte: -N.

huzûrında⁸⁶⁴ da' vâ eyleye (10) ki "Ben bu pādşāhuñ resûliyem." Şonra ol pādşāhuñ (11) kullarına diye ki "Benüm şıdķımuñ 'alāmeti budur ki (12) ben pādşāha diyeyin ki eger ben gerçek söylerem ki senüñ (13) resûlüñem. Pes yirüñden üç kerre dur şonra otur." Ve⁸⁶⁵ pādşāh (14) anuñ didüğini eyleye. Ve kullar bilürlerdi⁸⁶⁶ ki bu nev' vaz' (15) eylemek pādşāhuñ 'ādeti degüldür. Pes bu fi'l (16) risālet da' vāsın iden kimesnenüñ taşdıķıdır. Ve şadaķat [H 60a] (17) demek menzilesindedür.⁸⁶⁷ "Ve li'llāhi'l-meşelu'l-a'lā fe'f-hem fe-innehu daķıķun."⁸⁶⁸ [P1 77b] (1) Pes çünki⁸⁶⁹ bu taķrİR ü taķrİRi bildüñ bizüm peygamberümüñ (2) nübüvvetinüñ şıdķına delālet iķāmet idelüm. Zirā bu bābda (3) ol aşldur. Şonra sâ'ir enbiyānuñ nübüvveti bizüm katumuzda Resûlu'llāh (4) Hāzretleri'nüñ iķbārıyla şābit olur şalla'llāhu 'aleyhi ve 'aleyhim.⁸⁷⁰ (5) Ve peygamberümüñ nübüvvetinüñ şıdķına delālet iki vechiledür. (6) Evvelki veche *Ķur'ān*'dur ki anuñla teħaddİ olındı. Ve (7) cemī' 'Arab u 'Acem anuñ gibi kelāmi getürmekden (8) 'āciz oldılar. Nitekim Hāķ Te'ālā buyurur: "*Le'in ictima'ati'l-insu (9) ve'l-cinnu 'alā-en ye'tuvā bi-mişli hāze'l-Ķur'āni lā-yetüne bi-mişlihi*" (10) ve lev [L 41a] *kāne ba'zuhum li-ba'zin zahiren*."⁸⁷¹ Ve daķı buyurur ki: (11) "*Ve in küntüm fi-reybin mimma nezzelnā 'alā-'abdinā fe'tuvā bi-süretin* (12) *min-mişlihi*."⁸⁷² el-Āyet. Pes eger anlar ķādir olardı ki (13) *Ķur'ān* gibi bir kelāmi getüreler taķķıķā getürürlerdi. Zirā ki (14) ğāyetde ħarİş idiler ki Hāzret-i Muħammed'üñ da'vetini (15) ibtāl ideler. Ve ħüccetine iķlāl vireler. [A1 33b] Ve eger anlardan (16) bu fi'l şādır olmuş olaydı zāhir ü bāhir⁸⁷³ olurdu. (17) Ve bize naķlile isāl olunurdu. Nitekim Müseylemetü'l-Kezzāb'üñ [P1 78a] (1) türrehātı ve hezeyānātı bize naķlile vāşıl oldu. Eger (2) mu'ārız diyecek olurısa ki "*Ķur'ān* ile mu'āraza (3) eylediler. Lākin mü'minler anı gizleyüp *Ķur'ān*'a iştihār (4) virdiler." [N 35b] Cevāb budur ki "Ol 'aşrda münkirler (5) mü'mininden artuķ idiler. Pes eger anlar⁸⁷⁴ *Ķur'ān*'a (6) mu'ārız bir nesne bulularıdı. Cüħüdları ve tekzİbleri (7) ve peygambere 'adāvetleri iķtizā ideridi ki aña (8) şöhret virüp her yaña [H 60b] naķl olunaydı. Nitekim (9) mü'minlerüñ maħabbeti ve taşdıķı *Ķur'ān*'uñ naķline ve iştihārına (10) muķtezi oldu. Ve çünki anlardan bu nev' (11) nesne naķl olunmadı. Bilindi ki mu'arazadan 'āciz (12) imişler. Ve çünkim fuşāhā ve bülegā-yı 'Arab *Ķur'ān*'uñ mu'arazasından (13) 'āciz oldılar. Anlardan şonra gelen 'Arab ve 'Acem (14) a'cezdür. İkinici veche Hāzret'den naķl olınan (15) mu'cize-i ħissiyye ve ħaberiyyedür.⁸⁷⁵ Ba'zısı zāt-ı şerifinde (16) ve ba'zısı zātından⁸⁷⁶ ħāric ammā şol mu'cize ki (17) zāt-ı şerifinde daħıldür. Oldur ki şulbinde veyā raħminde [P1 78b] (1) olan ābā ve ümmehātuñ cebin-i

⁸⁶⁴ huzûrında: +bir A1, N.

⁸⁶⁵ Ve: -H.

⁸⁶⁶ bilürlerdi: bilürler H, L.

⁸⁶⁷ menzilesindedür: menzilesinde H, L.

⁸⁶⁸ En yüce örnek (ibret) Allah'tadır. Bil ki bu, kavranması çok güçtür.

⁸⁶⁹ çünki: çünkim N.

⁸⁷⁰ 'aleyhim: sellem H, L.

⁸⁷¹ "De ki: 'Andolsun, insanlar ve cinler bu *Ķur'ān*'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler" (İsrā, 17/88).

⁸⁷² "Eğer kulumuza (Muħammed'e) indirdiğimiz (*Ķur'ān*) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sure getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin)" (Bakara, 2/23).

⁸⁷³ bāhir: bāḫın H, L.

⁸⁷⁴ *Ķur'ān*'a iştihār virdiler. Cevāb budur ki ol asrda münkirler mü'mininden artuķ idiler. Pes eger anlar: -H, L.

⁸⁷⁵ ħaberiyyedür: +Ve A1.

⁸⁷⁶ zātından: zātı A1; zāt N.

mübeyyeninden zühürü nürüdür şalla'llāhu (2) 'aleyhi ve sellem. Ve dağı kütüb-i sālifede olan nu'üt-ı (3) kemālî ve şıfāt-ı cemālî ve ħurūcinuñ vaqtı ve etbā' u ve eşyā' inuñ (4) vaşfidur. Ve dağı naql olınan ħilye-i şerife ve şüret-i (5) laţifesinuñ evşāfi ve aĥlāk-ı cemîle ve ef'āl-i celîlesinuñ (6) elţāfidur. Niteki⁸⁷⁷ mervîdür ki⁸⁷⁸ Resûlu'llāh şalla'llāhu (7) 'aleyhi ve sellem şıġar sinnde iken her kaçan ki Ebū Bekr (8) rağıya'llāhu 'anh aña nazār kıılırıdı. Ve evşāfında te'emmül ideridi. (9) Diridi ki: "Ĥuliqa ĥāzā li-emrin 'azîmin."⁸⁷⁹ Pes çünkim (10) Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem anı İslām'a da' vet eyledi. (11) Didi ki: "Ĥaze'llezi küntü ercūminke." Ya'nî bu idi (12) ki ben senden umarıdum ve Ĥazret'ün şemā'ili eĥādîş (13) kitāblarında ve *Şemā'ilü'n-Nebî* demekile ma' rûf kitābda [L 41b] (14) ve Mevlānā Cāmî'nün [H 61a] *Şevāhidü'n-Nübüvve* 'sinde bast üzre beyān (15) olınmışdur. Bu muĥtaşar aña müteĥammil degüldür. Yoksa **beyt**.⁸⁸⁰

(16) Der-medîhet dād-ı ma' nî dāde mî
Ġayri in mantık demî bogşāde mî⁸⁸¹

(17) Pes Ĥazret-i Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bu aĥlāk-ı [P1 79a] (1) ĥamîde üzre tül-ı 'ömri müstemirr olup ebedî aĥlāk-ı (2) ĥasenesinuñ bir şeyi teġayyür⁸⁸² bulmayup sırrın ve cehren (3) ġazab ĥālinde ve rızā ĥālinde bir minvāl üzre idi. (4) Ĥattā ki a' dāsı 'adāvetün [A1 34a] şiddetinde⁸⁸³ ve ta' nuñ ĥiddetinde (5) iken maţ' an bulamadılar. Pes da' vāsınuñ şıdķına (6) aĥvā-yı edille budur ki zîrā ki ĥaķîm-i ālimden celle celāluhu (7) müsteĥıldür⁸⁸⁴ ki bu nev' [N 36a] fezā'ili bir kimesnede (8) cem' eyleye ki 'ilm-i kāmîlile bile ki ol (9) kimesne maţ' ün ve müfterî olsa gerek. (10) Ve hem aña yigirmi üç yıl miĥdārı müĥlet (11) virüp dînini sâ'ir edyān üzre izĥār idüp (12) ve a' dāsını maĥĥür kıılup dūnyāda iken muzaffer ü manşür (13) ve mevtinden şonra kıyāmete deġin aşārını ihyā eyleyüp (14) maĥbūr ve mesrūr idivire 'aleyhi'ş-şalavātu's-selām. (15) Ve ammā şol mu' cize ki zāt-ı şerîfinden (16) ĥāricdür. İnşıķāk-ı ħamer ve incizāb-ı şecere ve istintāk-ı (17) ĥacer ve ĥanîn-i ceza' ve şikāyet-i nāķa ve şehādet-i şāt-ı [P1 79b] (1) mesmūma ve izlāl-i şehābdur. Ve dağı māzî ve müstaĥbelde (2) olan kevāyinün iĥbārıdır. Ammā māzîde⁸⁸⁵ olan (3) kevāyinün iĥbārı kaşas-ı enbiyā gibi ve ümem-i māziyenün (4) aĥvālidür. Mevāzi' -i müteferriķada elfāz-ı muĥtelife ile [H 61b] (5) 'ulemā-yı ehl-i kitābuñ maĥzarında bir ĥayşiyetile ki (6) anlardan bir kimesne tekzîbine ħādir olamadılar. (7) Bunun birle kütüb-i evvelîni oĥumayup ehl-i kitābıla (8) muĥālaķa itmemişidi. **Nazm**:

Yetimî ki nā-kerde *Kur'ân* dürüst
(9) Kütüb-ĥāne-i çend millet bi-şost⁸⁸⁶

⁸⁷⁷ Niteki: Nitekim A1, N.

⁸⁷⁸ ki: -N.

⁸⁷⁹ Bu, büyük bir emirden dolayı yaratıldı.

⁸⁸⁰ beyt: nazm N.

⁸⁸¹ Seni, sana layık bir şekilde methederdim. Seni övmek için seni hakkıyla anlatacak başka sözler kullanırdım.

⁸⁸² teġayyür: müteġayyir N.

⁸⁸³ şiddeti: şiddetinden N.

⁸⁸⁴ müsteĥıldür: müsteĥil +budur N.

⁸⁸⁵ māzîde: māzî H.

⁸⁸⁶ *Kur'ân* o yetime inmiştir. Kaç milletin kütüphanelerini silip süpürmüştür.

Ve ammā müstakbelde (10) olan kevāyinūñ ihbārı Bedr gününde haber (11) virdüğü gibi ki “Fulān kimesne falan mevzi’ de (12) katl olsa gerek.”⁸⁸⁷ didüğü vāki’ olup ve mülk-i (13) Kisrā-yı Nüşirevān’uñ inķırāzından haber virdüğü (14) gibi ve edyān üzre dīninūñ⁸⁸⁸ zuhūri ve aķşā-yı [L 42a] maşriķ ve (15) mağribde bulūğınūñ haberi gibi. Nitekim eħādīş-i (16) aħbārda meşūrdur. Ve haber virdüğü gibi zuhūr (17) bulmuşdur. Ve bu aħbārātda Ĥazret’ūñ ĥālī kehene [P1 80a] (1) ve sehere ve mūneccimenūñ aħvāliyle müştebih degüldür. Zīrā (2) ki anlarūñ isti’ānetleri şeytāniladur. “Ne’ ūzu (3) bi’llāh.”⁸⁸⁹ Ve uşūrlābda ve ĥisābda nazar ve tefekkūr idüp (4) sec’ ü recez⁸⁹⁰ ü mülābese-i aķzārıla ba’ zı nesnelere (5) anlardan menķüldür. Ve Ĥazret-i Resūl’ūñ aħvāli bunun (6) ĥilāfınca idi.⁸⁹¹ Cemī’ evķātde istiķāmet ve sūkūn (7) ve vaķār üzre olup dūnyādan ĥuzūzını terk idüp (8) zikru’llāh ile devām-ı iştigāl üzre idi şalla’llāhu ‘aleyhi (9) ve ‘alā-ālihi ve aşķābihi. Ve bu mu’cizāt egerçi ekşeri (10) eħād tārīķiyle sābit olmuşdur. Lākin çünki (11) mecmū’ ıyla ma’ nā-yı vāĥide dālldür ki ol zuhūr-ı (12) ĥarķı ‘ādetdür. Anūñ elinden pes⁸⁹² bu delāletde (13) mütevātir mertebesini bulmuşdur. [H 62a] Ve ‘ilm-i kaķ’ iye [N 36b] müfiddür. (14) Şol ĥikāyetler gibi ki [A1 34b] eħād tārīķiyle ĥatemūñ (15) cūdından ve Nüşirevān’uñ ‘adlinden ve⁸⁹³ Ĥazret-i ‘Alī’nūñ (16) şecā’atinden ve Ebū Ĥanife’nūñ ‘ilminden naķl olunur. (17) Ve çünkim⁸⁹⁴ bu mecmū’ ma’ nā-yı vāĥide dālldür ki [P1 80b] (1) ol cūd ve ‘adl ve şecā’at ve ‘ilmdür. Pes bu ma’āniye (2) ‘ilm-i kaķ’ i ĥāşıl olur. Va’llāhu a’ lem. **Ve ammā ikinci (3) mes’ele** ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve ālihi ve şaĥbihī (4) ĥātem-i enbiyādur. Ve cemī’ ‘āleme ‘umūmen mürseldür. İşbātı budur ki (5) Ĥazret-i Ĥaķ celle ve ‘alā *Ĥur’ān-ı Mecīd*’de buyurur ki: “**Ve lākin (6) Resūlu’llāhi ve ĥāteme’n-nebiyyīne**⁸⁹⁵.” Ve Ĥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi (7) ve sellemūñ ‘Alī Ĥazretleri’ne buyurduğı ki: “**Ente minnī bi-menzileti (8) Hārūne min-Mūsā illā ennehu lā-nebiyye ba’dī.**”⁸⁹⁶ Ve icmā’-yı ümmet (9) daĥı bunun üzerinedür. Ve muĥaķķıķın buyurmışlardır ki: (10) “Çünkim şer’ūñ fā’idesi ĥalkı Ĥaķ Te’ālā’ya da’vet (11) itmekdür. Ve ma’ād ve ma’āşūñ meşāliĥine irşāddur. Ve şol (12) emrlere⁸⁹⁷ ki ĥalkūñ ‘aķlı anūñ idrākinden ‘ācizdür. (13) İ’lām eylemekdür. Ve i’tiķādiyyat için ĥücec-i kaķ’ a (14) ve berāĥin-i sātī’ anūñ taķrīridür. Ve Ĥazret’ūñ şeri’at-ı [L 42b] (15) ġarrāsı ve tārīķat-ı zībāsı bu umūr-ı “‘Alā-veĥi’l-etemmi ve’l-ekmel.”⁸⁹⁸ (16) mütekeffildür. Bir ĥayşiyetile ki andan ziyāde mutaşavver (17) degüldür. Nitekim Ĥaķ celle ve ‘alānūñ kelāmı andan müş’ir [P1 81a] (1) ve muĥbirdür ki: “**El-yevme ekmeltu lekum dīnekum ve**

⁸⁸⁷ gerek: +ve N.

⁸⁸⁸ dīnūñ: dīnūñ H, L.

⁸⁸⁹ Allah’a sığınırız.

⁸⁹⁰ recez: secz H; -L.

⁸⁹¹ idi: +Ve H, L.

⁸⁹² pes: -A1.

⁸⁹³ ve: -A1.

⁸⁹⁴ çünkim: çünki H, L.

⁸⁹⁵ “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. **Fakat o, Allah’ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur.** Allah her şeyi hakkıyla bilendir” (Ahzāb, 33/40).

⁸⁹⁶ Sa’d ibnu Ebī Vakkas (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) Tebük seferine çıkınca Hz. Ali’yi geride (Medine’de) bırakmıştı. ‘Ey Allah’ın Resülü, siz beni çocukların ve kadınların arasında mı bırakıyorsunuz?’ dedi (kalmak istemedi). Bunun üzerine (a.s.): ‘Sen, Hz. Hārūn’un, Hz. Mūsā yanında aldığı yeri, benim yanımda almaktan razı değil misin? Şu farkla ki, benden sonra peygamber yok!’ buyurdular” [Buhārī, Megāzī 78, Fezailu’l-Ashāb 9; Müslim, Fezāilu’l-Ashāb, 31, (2404); Tirmizī, Menākıb, (3731).] (Canan, 2001: 12, 466).

⁸⁹⁷ emrlere: emrlere H, L.

⁸⁹⁸ En tam ve eksiksiz şekilde.

etnemtu (2) ‘*aleykum ni‘meti ve rağitu lekumu’l-İslāme dīnen.*’⁸⁹⁹ (3) Pes hāl [H 62b] şöyle olıcağ peygamberümüzden sonra bir peygambere (4) dağı halkı ihtiyacı kalmadı. Ol ecluden (5) nübüvvetüñ hatmi Hatemü’l-Enbiyā Muhammed Muştafā ile oldı (6) şalla’llāhu ‘aleyhi ve ‘alā-ālihi ve şahbihi ve sellem. Ammā ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmuñ⁹⁰⁰ (7) āhirü’z-zamānda nüzüli dīn-i metīn-i Seyyidü’l-Mürselīn’üñ (8) te‘yidi içündür. Ve şeri‘at-ı garrā-yı Muhammediyye ittibā‘ (9) eyledügi kütüb-i hadīşde meştürdür. Pes ‘İsā Hazretleri’nüñ (10) şer‘-i kavm-i Ahmediye Hazret-i Muhammed’üñ hātīmü’n-nebiyyīn (11) idüğini mü’ekkiddür. Va’llāhu a‘lem. Ammā Resūlu’llāh (12) Hazretleri cem‘-i ‘āleme umūmen mürsel idüğine (13) delil budur ki Hağ celle ve ‘alā buyurur: “*Vemā erselnāke* (14) *illā kāffeten li’n-nāsi.*”⁹⁰¹ Ve Hazret-i Resūl⁹⁰² şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (15) buyurmuşlardur ki “Bu‘iştü ilā-aħmere ve esvede.”⁹⁰³ El-hadīş. (16) Ve maħlūkatdan mükellef olanlar ins ü cinn ü melāikedür. (17) Ammā ins üzre meb‘üş olduğına delil zikr [P1 81b] (1) olınan āyet-i kerīmedür ki: “*Vemā erselnāke illā kāffeten li’n-nāsi.*”⁹⁰⁴ [N 37a] (2) Ve ammā cinn üzre bi‘şeti budur ki cinniler Hazret-i Resüle (3) geldiler. Ve Hazret’den *Kur’ān* istimā‘ itdiler. Ve Hazret’den⁹⁰⁵ (4) şerāyi‘ aħz eylediler. Nitekim⁹⁰⁶ Kur’ān’da [A1 35a] mevāzi‘-i ‘adīde (5) mezkürdür. Ve “*Kul Uhīye*”⁹⁰⁷ süresinde bāhir ü zāhirdür.⁹⁰⁸ Ve Hazret (6) cinnilerden ‘ahd alup anlar için ta‘ām ta‘yīn idüp (7) buyurdılar ki: “Lekum küllü ‘aħmin ve mālem yuzkeri ismu’llāhi (8) ‘aleyhi.”⁹⁰⁹ Ol

⁸⁹⁹ “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekte düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. İşte bütün bunlar fisk (Allah’a itaatten kopmak)tır. Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. **Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam’ı seçtim.** Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir” (Māide, 5/3).

⁹⁰⁰ ‘aleyhi’s-selāmuñ: ‘aleyhi’s-selām H, L.

⁹⁰¹ “**Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.** Fakat insanların çoğu bilmezler” (Sebe’, 34/28).

⁹⁰² Resūl: Resūlu’llāh A1.

⁹⁰³ Hz. Cābir (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Bana beş şey verilmiştir ki, bunlar benden önceki peygamberlerden hiçbirine verilmemiştir. Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilmiştir. Ben ise kırmızılara (Acemlere) ve siyahılara (Araplara) da gönderildim. Bana ganimetler helal kılındı. Halbuki benden öncekilerden kimseye helal değildi” (Canan, 2001: 12, 380).

⁹⁰⁴ “**Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.** Fakat insanların çoğu bilmezler” (Sebe’, 34/28).

⁹⁰⁵ Hazret’den: -H, L.

⁹⁰⁶ Nitekim: Nice kim H, L.

⁹⁰⁷ Cın suresi (*Kur’ān-ı Kerīm*, 72)

⁹⁰⁸ bāhir ü zāhirdür: zāhir ü bāhirdür H, L.

⁹⁰⁹ Alkame anlatıyor: “İbni Mes’ūd’a (r.a.) dedim ki: ‘Sizden kimse, cin gecesinde Hz. Peygamber’e (a.s.v.) refakat etti mi?’ ‘Hayır, dedi, bizden kimse ona refakat etmedi. Ancak bir gece onunla (a.s.v.) beraberdik. Bir ara onu kaybettik. Kendisini vadilerde ve dağ yollarında aradık. Bulamayınca: Yoksa uçurulmuş veya kaçırılmış olmasın?’ dedik. Böylece, geçirilmesi mümkün en kötü bir gece geçirdik. Sabah olunca, bir de baktık ki Hira tarafından geliyor. ‘Ey Allah’ın Resülü, biz seni kaybettik, çok aradık ve bulamadık. Bu sebeple geçirilmesi mümkün en fena bir gece geçirdik’ dedik. ‘Bana cinlerin davetçisi geldi. Beraber gittik. Onlara *Kur’ān-ı Kerīm*’i okudum.’ buyurdular. Sonra bizi götürerek cinlerin izlerini, ateşlerinin kalıntılarını bize gösterdi. Cinler kendisine yiyeceklerini sormuşlar. O da: ‘**Elinize geçen, üzerine Allah’ın ismi zikredilmiş her kemik**, olabildiği kadar bol etli olarak sizindir. Her deve ve at mayısı da hayvanlarınızın yemidir’ buyurmuşlar. Sonra Resulullah (a.s.v.) bize şu tenbihte bulundu: ‘Sakın bu iki şeyle (kemik ve kuru hayvan mayısı) abdest bozduktan sonra istinca

ecliden mü'minleri [H 63a] üstüh'ânıla istincâ (9) itmekden nehy buyurdu.⁹¹⁰ Ve⁹¹¹ ammâ melâike üzre (10) meb'ûş olduğına delil budur ki İmâm-ı Faḥrî'd-dîn (11) Râzî 'aleyhi'r-rahme *Tefsîr-i Kebîr*'inde Furḳân sûresinüñ (12) bu âyet-i kerîmesinüñ tefsîrinde buyurur⁹¹² ki: “*Li-yeküne li'l-âlemîn* (13) *nezîren*.”⁹¹³ İhticâc itmüştür ki melâike bu 'umûmda dâhıldür. (14) Zîrâ ki melâike dahı 'âlemîndendür. Va'llâhu a'lem. (15) **Ve ammâ üçünci mes'elenüñ [L 43a]** delîli ki Ḥâzret-i Resûl (16) şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem cemî' enbiyâ ve melâikeden efdaldür. (17) Budur ki bizüm peygamberümüz sâ'ir enbiyâ ve rusulden eşrefdür. [P1 82a] (1) Zîrâ ki fazîlet ve şeref şıfât-ı kemâlile muttaşîf (2) olduğı i'tibârladur.⁹¹⁵ Ve bizüm resûlümüz cemî' enbiyâda (3) olan şıfât-ı ḥamîdeyle muttaşîfdur. Anuçün ki (4) Ḥâḳ celle ve 'alâ Muḥammed Ḥâzretleri'ne buyurmışdur ki: (5) “*Ulâyike'llezîne hedâ'llâhu fe-bi-hudâhumu'ktedih*.”⁹¹⁶ Ḥâzret'e (6) emr eyledi ki: “Götürü enbiyâya iktidâ eyleye.”⁹¹⁷ Pes Ḥâzret-i (7) Resûl üzre vâcib oldu ki emre imtişâl (8) idüp emrüñ târiki olmaya. Zîrâ ki târik-i emr 'âşîdür. (9) Ve Resûl ma'şiyetden ma'şûmdur. Pes kaçan ki (10) Ḥâḳ'uñ emrini tûtip enbiyânuñ cemî' ḥışâl-i ḥamîdesi (11) üzre olsa lâzım gelür ki cemî' enbiyâda olan (12) ḥaşâ'il-i müteferriḳa Ḥâzret-i Resûl'de⁹¹⁸ cem' ola. Pes (13) anlardan eşref ve efdal olmaḳ lâzım gelür (14) şalla'llâhu 'aleyhi [H 63b] ve 'aleyhim.⁹¹⁹ Ve hem Ḥâzret'üñ kelâmıdır. (15) Bâri'dendür ki buyurmışdur: “Enâ seyyidu veledi (16) âdeme elâ faḥre.”⁹²⁰ Ve bu ḥadîş-i şerîfe eḥâdis-i

etmeyin, çünkü onlar (cinnî olan) din kardeşlerinizin yiyecekleridir” [Müslim, Salat 150 (450); Tirmizî, Tefsir, Ahkâf, (3254); Ebû Dâvûd, Tahâret 42, (85).] (Canan, 2001: 4, 243-244).

⁹¹⁰ buyurdu: +Ve A1.

⁹¹¹ Ve: -H, L.

⁹¹² buyurur: -H, L.

⁹¹³ Ayetteki “yeküne” kelimesi tüm nüshalarda “teküne” şeklinde yazılmıştır.

⁹¹⁴ “Âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkan'ı indiren Allah'ın şanı yücedir” (Furkân, 25/1).

⁹¹⁵ i'tibârladur: i'tibârdur H, L.

⁹¹⁶ “İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy. De ki: “Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum. O (*Kur'ân*), bütün âlemler için ancak bir uyarıdır” (En'âm, 6/90).

⁹¹⁷ eyleye: eyle H, L.

⁹¹⁸ Ḥâzret-i Resûlde: Resûl Ḥâzretleri'nde H, L.

⁹¹⁹ ve 'aleyhim: -H, L.

⁹²⁰ Yine Sahiheyne ve Tirmizî'nin Ebû Hureyre'den kaydettikleri bir rivayet şöyledir: “Biz bir davette Resulullah ile beraberdik. Ona sofrada hayvanın ön budundan bir parça ikram edildi. But hoşuna giderdi. Ondan bir parça ısırıldı ve: ‘**Ben kıyamet günü âdemoğlunun efendisiyim!** Acaba bunun neden olduğunu biliyor musunuz? (Açıklayayım): Allah o gün, öncekileri ve sonrakileri tek bir düzlükle toplar. Bakan onlara bakar, çağırın onları işitir. Güneş onlara yaklaşır. Gam ve sıkıntı, insanların tahammül edemeyecekleri ve takat getiremeyecekleri dereceye ulaşır. Öyle ki insanlar: ‘İçinde bulunduğumuz şu hâli görmüyor musunuz, sizlere şefaate edecek birini görmüyor musunuz?’ demeye başlarlar. Birbirlerine: ‘Babanız Âdem var!’ derler ve ona gelerek: ‘Ey Âdem! Sen insanların babasıdır. Allah seni kendi eliyle yarattı, kendi ruhundan sana üfledi (Bütün isimleri sana öğretti.). Meleklerine senin önünde secde ettirdi. Seni cennete yerleştirdi (Allah katında itibarın, makamın var.). Rabbin nezdinde bizim için şefaate bulunmaz mısın? Bizim şu halimizi, başımıza şu geleni görmüyor musun?’ derler. Âdem de (a.s.): ‘Bugün Rabbim çok öfkeli, daha önce bu kadar öfkelenmedi. Bundan sonra da böylesine öfkelenmeyecek. (Esasen şefaate benim yüzüm yok, çünkü, cennette iken, Allah) beni o ağaca yaklaşmaktan men etmişti. Ben, bu yasağa asi oldum. [Ben cennette iken işlediğim günah sebebiyle cennetten çıkarıldım. Bugün günahlarım affedilirse bu bana yeter]. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin. Nûh'a (a.s.) gidin!’ diyecek. İnsanlar Nûh'a (a.s.) gelecekle: ‘Ey Nûh! sen yeryüzü ahalisine gönderilen resullerin ilkisidir. Allah seni çok şükreden bir kul (abden şekûrâ) diye isimlendirdi. İçinde bulunduğumuz şu hâli görmüyor musun? Başımıza gelenleri görmüyor musun? Rabbin nezdinde bizim için şefaate bulunmaz mısın?’ diyecekler. Nûh da (a.s.) şöyle diyecek: ‘Bugün Rabbim çok öfkeli. Daha önce hiç bu kadar öfkelenmedi, bundan sonra da

şihâhdandır. (17) Ve⁹²¹ Hazret'ün eşrefiyyet ve efdaliyyetine delîl kavîdür. [P1 82b] (1) Va'llâhu a'lem. Ve Hazret-i Resûl'den sonra enbiyâ cemî' cinn ü (2) insden efdaldürler. Hîlâfsız ve melâike-i 'ulviyyeden (3) efdallerdür. Eş'arî katında hîlâfen li'l-Mu'tezile ve Melâike-i (4) Sifliyye'den efdaldürler. Bi'l-ittifâk ve 'ämme-i mü'minîn-i (5) beşer 'ämme-i melâikeden efdaldürler. Ve havâşş-ı (6) melâike 'avâm-ı beşerden efdaldürler. “Alâ-eyyi hâl.”⁹²² (7) Çünkü enbiyâ melâikeden efdaldürler. Bizüm resûlümüz (8) melâikeden efdal idüğü “be-ṭarîḳ-i evlâ”⁹²³ ve bu zıkr (9) olınan [N 37b] mebhâşün edillesi Firayakyan'ın kütübünde müstavfâ (10) zıkr olınmışdır. Tafşîle muhtâcdur ve bu risâle (11) aña müteḥammil olamaz. Kelâm kitâblarına mürâca'at olına. (12) Ve⁹²⁴ ammâ dördüncü mes'ele ki Resûlu'llâh Hazretleri'nün (13) aşhâbı sâ'ir enbiyânın aşhâbından [A1 35b] efdal oldukları (14) ve Resûlu'llâh'dan sonra çehâr yâr-ı bâ-vefâ cemî' nasdan (15) sivâ-yı enbiyâ efdal olduklarına delîl çokdur. Cümleden (16) çehâr yârın her birinün fazîleti için ba'zı edille ve berâhîn (17) irâd idelüm. Tâ fâ'idesi 'amm [L 43b] ve 'â'idesi tām ola. [P1 83a] (1) Ma'lüm-ı şerîf ola ki Resûlu'llâh Hazretleri'nden (2) sonra imâm-ı

böylesine öfkelenmeyecek! Benim bir dua hakkım vardı. Ben onu kavmimin aleyhine (beddua olarak) yaptım. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin. İbrâhim'e (a.s.) gidin!' diyecek. İnsanlar İbrâhim'e (a.s.) gelecekler: 'Ey İbrâhim! Sen Allah'ın peygamberi ve arz ahalisi içinde yegâne Halilisin. Bize Rabbin nezdinde şefaate et! İçinde bulunduğumuz şu hâli görmüyor musun?' diyecekler. İbrâhim (a.s.) onlara: 'Rabbim bugün çok öfkeli. Bundan önce bu kadar öfkelenmemişti, bundan sonra da bu kadar öfkelenmeyecek (Şefaate etmeye kendimde yüz de bulamıyorum. Çünkü ben) üç kere yalan söyledim!' deyip, bu yalanlarını birer birer sayacak. Sonra sözlerine şöyle devam edecek: Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin! Mûsâ'ya (a.s.) gidin!' İnsanlar, Hz. Mûsâ'ya (a.s.) gelecekler ve: 'Ey Mûsâ! Sen Allah'ın peygamberisin. Allah seni, risaletiyle ve hususi kelamıyla insanlardan üstün kıldı. Bize Allah nezdinde şefaate bulun! İçinde bulunduğumuz hâli görmüyor musun?' diyecekler. Hz. Mûsâ da: 'Bugün Rabbin çok öfkeli. Daha önce böylesine öfkelenmedi, bundan sonra da böylesine öfkelenmeyecek. (Esasen Rabbin nezdinde şefaate yüzüm de yok. Çünkü) ben, öldürülmesi ile emrolunmadığım bir cana kıydım (...Bugün ben mağfirete mazhar olursam bu bana yeterlidir.). Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin! Hz. İsa'ya (a.s.) gidin!' diyecek. İnsanlar Hz. İsa'ya gelecekler ve: 'Ey İsa, sen Allah'ın peygamberisin ve Meryem'e attığı bir kelamın ve kendinden bir ruhsun. Üstelik sen beşikte iken insanlara konuşmuşsun. Rabbin nezdinde bize şefaate et! İçinde bulunduğumuz şu hâli görmüyor musun?' diyecekler! Hz. İsa da (a.s.): 'Bugün Rabbin çok öfkeli. Daha önce bu kadar öfkelenmedi, bundan böyle de hiç bu kadar öfkelenmeyecek!' diyecek. Hz. İsa şahsıyla ilgili bir günah zikretmeksizin- (Bir başka rivayette): ('Beni, Allah'tan ayrı bir ilah edindiler. Bugün bana mağfiret edilirse bu bana yeter.') Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin! Muhammed'e (a.s.v.) gidin!' diyecek. İnsanlar Muhammed'e (a.s.v.) gelecekler, bir diğer rivayette: 'Bana gelirlir!' denmiştir- ve: 'Ey Muhammed! Sen Allah'ın peygamberisin, bütün peygamberlerin sonuncusun. Allah senin geçmiş, gelecek bütün günahlarını mağfiret buyurdu. Bize Rabbin nezdinde şefaate bulun. Şu içinde bulunduğumuz hâli görmüyor musun?' diyecekler. Bunun üzerine ben arşın altına gideceğim. Rabbin için secdeye kapanacağım. Derken Allah, benden önce hiç kimseye açmadığı medh u senaları benim için açacak (Ben onlarla Rabbime medh u senalarda bulunacağım). Sonra: 'Ey Muhammed başını kaldır ve iste! (İstedığın) sana verilecek! Şefaate talep et! Şefaatin yerine getirilecek!' denilecek. Ben de başımı kaldıracağım ve: 'Ey Rabbin ümmetim! Ey Rabbin ümmetim! Ey Rabbin ümmetim!' diyeceğim. Bunun üzerine: 'Ey Muhammed! Ümmetinden, üzerinde hesap olmayanları cennet kapılarından sağdaki kapıdan içeri al! Esasen onlar diğer kapılarda da insanlara ortaklırlar!' denilecek. Resulullah sonra şöyle buyurdular: 'Nefsim kudret elinde olan Zat-ı Zü'l-celal'e yemin olsun. Cennet kapısının kanatlarından iki kanadının arasındaki mesafe Mekke ile Hacer arasındaki veya Mekke ile Busra arasındaki mesafe kadardır' [Buhârî, Enbiyâ 3, 8, Tefsir, Benî İsrâil 5; Müslim, İman 327, (194); Tirmizî, Kıyamet 11, (2436).] (Canan, 2001: 14, 410-412).

⁹²¹ Ve: -N.

⁹²² Mutlaka, elbette.

⁹²³ En doğru ve tercihe değer yol ile.

⁹²⁴ Ve: -A1.

ber-ḥaḳ ve ḥalife-i muṭlaḳ el-mevsūm bi'l-‘atīḳ (3) Emīrū'l-Mü'minīn Ebū Bekrin Şiddīḳ'dür raḍıya'llāhu ‘anh. Ve (4) ism-i şerīfi ‘Abdu'llāh bin Ebī Ḳuḥāfe'dür. Ve Ebū Ḳuḥāfe'nün (5) adı [H 64a] ‘Osmān'dur. Ve Şiddīḳ'ile tesmiyesi icmā'-ı Müslimīn iledür. (6) Nitekim Resūlu'llāh Ḥazretleri'nün tesmiyesi (7) Muḥammed ile mecmū'un ‘aleyhdür. Ve Ebū Bekr'ün imāmeti icmā'ıladur. (8) Ve Resūlu'llāh Ḥazretleri'nden ḥiçbirinün ḥilāfetine (9) naşş yoḳdur. “Ḥilāfen li'l-Bekriyye ve hum mensūbüne ilā-Ebī Bekr bin (10) ‘Abdi'l-Vaḥīd ve ḥilāfen li'ş-Şi'a.”⁹²⁵ Bekriyyenün zu'mı budur (11) ki Resūlu'llāh'dan Ebū Bekr'ün ḥilāfeti ḥaḳḳında (12) naşş vardur. Ve Şi'a'nun daḥı zu'mı budur ki ‘Alī (13) Ḥazretleri'nün ḥaḳḳında Resūlu'llāh'dan naşş vardur. (14) Yā naşş-ı celī veyāḥūd⁹²⁶ naşş-ı ḥafī. Ve ḥaḳ cumhūr-ı ehl-i (15) sünnetün buyurduklarıdır ki ḥiçbirinün ḥaḳḳında (16) naşş yoḳdur. Ammā Ebū Bekir Ḥazretleri sā'ir aşḫābdan (17) efḍal idüğine delil çoḳdur. Biri budur ki [P1 83b] (1) Ḥaḳ celle ve ‘alā buyurur ki: “*Mine'n-nebiyyīne ve'ş-şiddīkīne (2) ve'ş-şuhedā-yı ve'ş-şaliḥīn.*”⁹²⁷ Bu āyet-i kerīmede Ḥaḳ celle (3) ve ‘alā evliyāsınun merātibini zıkr eyledi. Ve a'lā ile (4) ibtidā eyledi ki anlar enbiyādur. Şonra şiddīḳleri (5) zıkr eyledi.⁹²⁸ Ve enbiyā ile şiddīḳler arasında vāsıta (6) getürmedi. Ve sābıḳā zıkr itdük ki Ebū Bekr'ün (7) ism-i şerīfi icmā'-ı Müslimīn ile şiddīḳdur. Pes lāzım geldi (8) ki Ebū Bekr cemī' enbiyādan şonra cemī' nāsdan (9) efḍal ola. Ve hem Resūlu'llāh'dan mervīdür ki (10) buyurdılar: “Va'llāhu mā-ṭala'at şemsun ‘alā-eḥadin efḍale (11) min-Ebī Bekrin.”⁹²⁹ Ve Ḥazret-i Alī'den kerrema'llāhu vecheh (12) mervīdür ki buyurmuşdur: “Elā uḥbirukum bi-evveli (13) men yedḥülü'l-cennete min-hazihi'l-ummeti ba'de nebiyyihā fe-ḳile (14) lehū ne'am yā Emīre'l-Mü'minīn. [H 64b] Ḳāle Ebū Bekrin şumme ‘Ömeru ḳile (15) fe-yedḥulānihā ḳableke yā Emīre'l-Müminīn. Fe-ḳāle ‘Aliyyun raḍ (16) iy ve'lezi fe-leḳa'l-ḥabbete ve berā'en-nesemete le-yedḥulānihā (17) ḳablī ve le-yeşbe'āni min-şimārihā ve le-yerviyāni min-enhārihā [L 44a] [P1 84a] (1) ve innī le-ma'a-Mu'āviyete [N 38a] mevḳūfun fi'l-ḥisābi.”⁹³⁰ Ve daḥı Şeyḫ Ḥasan-ı (2) Başrı ‘Alī Ḥazretleri'nden rivāyet ider ki buyurdu: ⁹³¹ (3) “Ḳaddeme'n-nebiyyu şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem Ebā Bekrin fe-şallī bi'n-nāsi (4) ve innī le-şāhidün [A1 36a] ḡayru ḡā'ibin ve innī le-şāḥiḥun ḡayru merīzin. (5) Ve lev şā'e en yuḳaddimenī le-ḳaddemenī fe-raḳīnā li'd-dünyānā men (6) raḍıyahu'llāhu ve resūluhu li-dīninā.”⁹³² Ve Ca'fer-i Şādīḳ Ḥazretleri'nden (7) mervīdür ki buyurmuşdur: “Mā-ercū min-şefā'ati

⁹²⁵ Bekriyye'nin aksine, onlar Ebū Bekir b. Abdulvahid'e mensupturlar, Şi'a'nın aksine.

⁹²⁶ veyāḥūd: veyā A1; yā H, L.

⁹²⁷ “Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, **Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, şiddīḳlarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler.** Bunlar ne güzel arkadaşdır” (Nisa, 4/69).

⁹²⁸ Ve ‘alā ile ibtidā eyledi ki anlar enbiyādur. Şonra şiddīḳleri zıkr eyledi: -N.

⁹²⁹ “Ya Eba'd-Derdā! Senden daha hayırlı olan birisinin önünde mi gidiyorsun? Şüphesiz, nebiler ve peygamberlerden sonra, Ebū Bekir'den daha faziletli birisi üzerine güneş doğup batmamıştır.” buyurur (Mecmāu'z-Zevāid: 9, 44).

⁹³⁰ “Bu ümmetten peygamberinden sonra cennete ilk kimlerin gireceğini size haber vereyim mi? Ona ‘Ver ey müminlerin emri!’ denildi. Dedi ki: ‘Ebū Bekir ondan sonra da Ömer’dir.’ “Ey müminlerin emri! Onlar senden önce mi girecekler?” denilince Ali şöyle dedi: ‘Tohumu yaran ve nesilleri yaratan Allah'a yemin olsun ki ben, Mu'āviye ile birlikte hesaba çekilirken o ikisi cennete benden önce girecek, meyvesinden doycak ve nehirlerinden kana kana içeceklerdir.’ Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

⁹³¹ buyurdu: +ki A1, N.

⁹³² “Efendimiz (s.a.v.) Hz. Ebū Bekir'i mihraba geçirdi. O da insanlara namaz kıldırıldı. Ben orada bulunmuyor değildim, hasta da değildim bilakis bu olaya sağlıklı bir halde şahit oldum. O, dileseydi beni de mihraba geçirebilirdi. Biz dünyamız konusunda Allah'ın ve Resulü'nün dinimiz hakkında razı olduğu kişiden razı olmuşuzdur.”

‘Aliyyin (8) şey’ en illā ve enā ercu min-şefā‘ atı Ebî Bekrin mişlehū ve le-kaḍ (9) veledenî merreteynî.” Ya‘ nî Ḥazret-i ‘Alî’nün şefā‘ atinden (10) ummazam⁹³³ bir nesne⁹³⁴ illā ki anı Ebū Bekr’ün şefā‘ atinden (11) dahı umaram. Ve taḥḳikā Ebū Bekr beni iki kerre doğurmuşdur. (12) ‘Ulemā buyurmuşlardur ki: “Ve le-kaḍ veledenî meretteyn’ün ma‘ nāsı (13) budur ki Ebū Bekr Ḥazretleri raḍıya’llāhu ‘anh⁹³⁵ Ca‘ fer-i (14) Şadıḳ’ün iki vechile dedesidür. Zīrā ki Ca‘ fer-i Şadıḳ’ün (15) annesi ki Ümmi Ferve’dür. Ḳāsım’ün kızıdır. Ve Ḳāsım (16) Muḥammed bin Ebî Bekr’ün oğlıdır. Ve⁹³⁶ Ümmi Ferve’nün anası ki (17) Esmā’dur. ‘Abdu’r-Raḥmān bin Ebî Bekr’ün kızıdır. Pes Ebū Bekr [P1 84b] (1) Ca‘ fer-i Şadıḳ’ün iki vechile dedesi olur. Va’llāhu a‘ lem. (2) Ve Muḥammed Bākır Ḥazretleri buyurur ki: “Men lem-ya‘ rif faẓle (3) Ebî Bekrin ve ‘Ömera fe-kaḍ cehile’s-sünnete.”⁹³⁷ Ve İmām Zeynü’l-‘Ābidin (4) Ḥazretleri’nden su’āl [H 65a] eylediler ki: “Ebū Bekr ve ‘Ömer’ün (5) mertebeleri Resū’llāh Ḥazretleri’nün ḳatında ne vechiledür?” (6) Buyurdu ki: “Ke-menziletihimā el-yevmehumā zaci‘ āhu.”⁹³⁸ (7) Ve müfessirler buyurmuşlardur ki: “Çehār yāruḡ birbiri (8) üzerine efdaliyyeti Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ buyurduḡı āyet-i kerīmeden (9) ma‘ lūm olur ki: “*Muḥammedu’r-Resū’llāhi vellezīne* (10) *me‘ahu eşiddā’ü ‘ale’l-kuffāri ruḥamā’u beynehum terāhum rukke’an* (11) *succeden.*”⁹³⁹ el-Āyet. Zīrā ki bu āyetde Ḥaḳ celle ve ‘alā evvel kimi (12) taḳdīm itdiyse taḳdīminden delālet ider ki ol efdaldür. (13) **Şonra** İmām-ı Ber-Ḥaḳ Ebū Bekr Ḥazretleri’nden şonra (14) ‘Ömer-i Fārūḳ’dur raḍıya’llāhu ‘anhuma. Aḡa Fārūḳ anuḡcün (15) dirler ki rāy-ı şā’ibiyle ḡaḳ ve bātıl arasında (16) farḳ idicidür. Ve anuḡ imāmeti Ebū Bekr Ḥazretleri’nün (17) naşşıyla ve icmā‘ ıyladur. Zīrā ki cün Ebū Bekr’ün ḡilāfetinden [P1 85a] (1) iki yıl ve dörd ay veyā [L 44b] altı ay ‘ale’l-iḡtilāf geḑdi. (2) Ebū Bekr raḍıya’llāhu ‘anh ḡaste oldu. Pes cünkim (3) ḡayātından me’yūs oldu. Ḥazret-i ‘Oşmān’ı oḡudu. (4) Ve Ḥazret-i ‘Oşmān’a ‘ahd-nāme yazdururp yirini ‘Ömer (5) Ḥazreti’ne⁹⁴⁰ vaşıyyet eyledi.⁹⁴¹ Ve ‘ahd-nāmenün şūreti (6) budur ki: [N 38a] “**Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḡim. Ḥazā** (7) **mā-‘ahede Ebū Bekrin bin Ebî Ḳuḡāfete fi-āḡiri ‘ahdiḡi** (8) **fi’d-dünyā ḡāricen ‘anhā ve evveli ‘ahdiḡi bi’l-āḡireti** (9) **dāḡilen fiḡā enni esteḡlifü ‘Ömera ibne’l Ḥattābi fe-in** (10) **‘adele fe-zalike zannī biḡi** [H 65b] ve rāyi fiḡi ve in cāre [A1 36b] fe-li-küllü (11) emrin mā-kesebe ve’l-ḡayra eredu velā a‘ lemü ve seye‘lemu’llezīne (12) *zalemu eyye munḡalebin yenḡalibune.*”⁹⁴² Va’llāhu

⁹³³ ummazam: -N.

⁹³⁴ nesne: +ummazam N.

⁹³⁵ raḍıya’llāhu ‘anh :-N.

⁹³⁶ Ve: -N.

⁹³⁷ “Ebū Bekir’in ve Ömer’in faziletini bilmeyen, sünneti de bilmiyor demektir.”

⁹³⁸ “Bugünkü konumları gibi (kabirde yan yana yatmaktadırlar) o ikisi onun dostlarıdır.”

⁹³⁹ “**Muḥammed, Allah’ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkārcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükū ve secde hālinde, Allah’tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün.** Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat’ta ve İncil’de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirlər. Allah kendileri sebebiyle inkārcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir baḡışlama ve büyük bir mükāfat vaad etmiştir” (Fetih, 48/29).

⁹⁴⁰ Ḥazreti’ne: Ḥazretleri’ne H, L.

⁹⁴¹ eyledi: +ki N.

⁹⁴² “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Bu, Ebū Bekir b. Kuhāfe’nin dünyadan ayrılırkenki son, ahirete irtihal ederkenki ilk ahdidir: “Ömer ibnu’l-Hattāb’ı ardımdan halife tayin ediyorum. Eğer adaletli olursa benim de zannım ve onun hakkındaki görüşüm böyledir; eğer zulmederse bilin ki herkes ektiḡini biçer. Ben, yalnızca ḡayrı murat ediyorum, her şeyi en iyi bilen deḡilim. ‘Ancak iman edip salih amel işleyen, Allah’ı çok anan ve haksızlıḡa uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar başka. **Zulmedenler hangi akıbeta uğrayacaklarını göreceklerdir**” (Şuarā, 26/227).

a'lem. (13) Pes çünkü⁹⁴³ 'Osmân Hâzretleri bu 'ahd-nâmeyi yazdı. (14) Hâzret-i Ebû Bekr rağıya'llâhu 'anh mühr idüp buyurdu ki: (15) "Yâ 'Osmân bu şahîfeyi al ve halka göster. Tâ kim (16) şahîfenüñ içinde olana bî'at ideler." Pes her kimesne (17) ki ol şahîfeyi gördi. Hâzret-i 'Ömer ile bey'at [P1 85b] (1) eyledi. Pes şahîfeyi 'Alî Hâzretleri'ne gösterdi. Hâzret-i 'Alî (2) kerrema'llâhu vechehü'l-celî dağı buyurdu ki: (3) "Bâye'nâ limen fihâ ve in kâne 'Ömera."⁹⁴⁴ Pes Hâzret⁹⁴⁵ hilâfetine (4) halk müttefik oldılar. Ve on yıl miqdârı hilâfet emrinde (5) kâ'im ve 'adl ü istikâmet üzre dâ'im idi. Şonra (6) zi'l-hicce ayında sene şelâse ve 'ısrîn mine'l-hicreti (7) Muğire bin Şu'be'nün gulâmı elinde Ebû Lü'lü' nâm kimesne⁹⁴⁶ (8) şehid oldı "rağıya'llâhu 'anh ve hazela'llâhu kâtileh."⁹⁴⁷ Ve Hâzret-i (9) 'Ömer mevtine müş'ir olduğda buyurdu ki: "Mâ-ecîdu (10) ehaden ehağka bi-haze'l-emri mine'z-zîne teveffa Resûlü'llâhi ve hüve (11) 'anhum râğin fe-semmâ 'Osmân ve 'Aliyyen ve'z-Zubeyru Talha (12) ve 'Abdu'r-Rahmân bin 'Avfin ve Sa'd bin Ebî Vakkaşın (13) ve ce'ale'l-emre şüre beynehum."⁹⁴⁸ Pes çünkü Hâzret-i 'Ömer'i (14) defn eylediler. Aşhâb cem' oldılar ve zıkr olınan (15) biş kimesne 'Abdu'r-Rahmân bin 'Avf'ı hakem idüp (16) emri aña tefviz eylediler. Ve anuñ hükmüne razı oldılar. (17) Pes 'Abdu'r-Rahmân bin 'Avf hilâfete⁹⁴⁹ [H 66a] 'Osmân'ı ihtiyâr idüp [L 45a] [P1 86a] (1) anuñla bey'at eyledi. Ve 'Alî Hâzreti dağı şahâbenüñ (2) mağzarında Hâzret-i 'Osmân ile bey'at idüp aşhâb (3) dağı dükeli bey'at eylediler. Ve anuñ emrine muđi' u (4) münkâd oldılar. Ve cum'a ve a'yâdı anuñ ardınca (5) kıldılar. Şimdi Hâzret-i 'Ömer'üñ rağıya'llâhu 'anh ba'zı (6) fezâ'ilinden zıkr idelüm. Şonra Hâzret-i 'Osmân'uñ (7) evşâfını tağrîr kılalum. 'Ammâr bin Yâsir'den (8) mervîdür ki: "Bir gün Cebrâ'il 'aleyhi's-selam (9) Resûlü'llâh Hâzretleri'ne⁹⁵⁰ şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem⁹⁵¹ geldi. (10) Pes Hâzret-i 'Ömer Resûlü'llâh'uñ karşıısına gelüp (11) Cebrâ'il buyurdu ki: 'Yâ Muhammedu hâzâ 'Ömeru binu'l-Hatâbi [N 39a] (12) kad ağbele fe-kâle'n-nebiyyu 'aleyhi's-selâmu. Yâ Cebrâ'ilu eta'rifune (13) 'Ömera fi's-semâ'i fe-kâle ve'llezi be'aşeke bi'l-hağkı nebiyyen (14) inne 'Ömera fi's-semâ'i a'rifu minhu fi'l-arzı fe-kâle'n-nebiyyu (15) şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem [A1 37a] yâ Cebrâ'ilu haddisni bi-fezâ'ili (16) 'Ömera fi's-semâ'i kâle yâ Muhammedun ve'llezi be'aşeke bi'l-hağkı lev lebişte (17) fikum mâ-lebişe Nuh fi-kavmihi uhaddisuke bi-fezâ'ili 'Ömera [P1 86b] (1) fi's-semâ'i mâ-nefidet fezâ'ilu 'Ömera ve inne 'Ömera le-ḥasenetun min-ḥasenâti (2)

⁹⁴³ çünkü: çünkim A1, N.

⁹⁴⁴ Ömer olsa bile oradakilere biat ettik.

⁹⁴⁵ Hâzret: Hâzret-i + 'Ömer H, L.

⁹⁴⁶ kimesne: +bi-emri'llâh H, L.

⁹⁴⁷ Allah ondan razı olsun ve onun katilini yüzüstü bıraksın.

⁹⁴⁸ "Resulullah'ın kendilerinden razı olarak öldüğü kişilerden bu emre daha layık hiç kimseyi bulamıyorum. O; onları Osman, Ali, Zübeyr, Talha, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkas olarak isimlendirdi ve işi onların arasında istişare ile yaptı."

⁹⁴⁹ hilâfete: hilâfetine N.

⁹⁵⁰ Hâzretleri'ne: -H, L.

⁹⁵¹ sellem: + Hâzretleri'ne H, L.

Ebû Bekrin.”⁹⁵² Ve dağı Ebû Sa‘îd Hüdri’den (3) mervîdür ki buyurdu ki:⁹⁵³ “Resûlu’llâh Hâzretleri’nden (4) işitdüm ki buyurdılar: ‘Beynemâ nâ’imün iz râ’eytu (5) qadehan utîtu bihî fihî lebenun fe-şeribtu minhu hattâ enni lâre’r-reyyi (6) yecri fi-ezfârî şumme a‘ taytu fazlî ‘ Ömera ibne’l-Hattâbi (7) kâlû femâ evvelte yâ Resûlu’llâhi kâle’l-‘ilmu.”⁹⁵⁴ (8) Ve dağı İbn-i ‘ Ömer rağıya’llâhu ‘ anhumâ rivâyet ider ki: “Resûlu’llâh (9) şalla’llâhu ‘ aleyhi ve sellem [H 66b] buyurdu ki: ‘İnne’l-ğakka nezele ‘alâ-ğalbi (10) ‘ Ömera ve lisânihî şadağa Resûlu’llâh.”⁹⁵⁵ Şonra (11) İmâm-ı Ber-Ğak Hâzret-i ‘ Ömer’den şonra ‘ Oşmân’dur⁹⁵⁶ (12) rağıya’llâhu ‘ anhumâ. Ve anuğ imâmeti meşveretile ve icmâ‘ iledür. (13) Ve Hâzret-i ‘ Oşmân’uğ lağabı Zi’n-Nüreyn.⁹⁵⁷ Anuğçün (14) ki Resûlu’llâh Hâzretleri’nüğ güveygisidür.⁹⁵⁸ Hâzret-i (15) Resûl şalla’llâhu ‘ aleyhi ve sellem evvel kızını Rukıyye’yi aña nikâh (16) eyledi. Vefât olduğda bir kızını dağı ki Ümmi Gülsüm (17) idi. Aña nikâhıla virdi. Ümmi Gülsüm⁹⁵⁹ dağı vefât [P1 87a] (1) oldı. Hâzret-i Resûl buyurdu ki: “Lev kân ‘indî [L 45b] (2) ibnetün şalışetün le-zevvecetükeğâ.” Ya‘nî eger benüm⁹⁶⁰ bir (3) kızum dağı olayıdı saña nikâhıla virür idüm. Ve Hâzret-i (4) ‘ Oşmân’uğ fezâ’ili çoğdur. Cümleden biri budur ki (5) Resûlu’llâh Hâzretleri’nden mervîdür ki buyurmışlar (6) ki: “Zahere fi’l-cenneti berğun fe-ğale ehlü’l-cenneti mâ-haze’l-berğu (7) ve leyseti’l-cennetu mevzi‘a berkin fe-yeğülü’llâhu Te‘âlâ (8) leyse hâzâ berken velekinne ‘ Oşmân yezhebü min-ğuczetin (9) ilâ-ğuczetin ve hâzâ nuruşirâki na‘lihî.”⁹⁶¹ Ve mervîdür ki: (10) “Bir gün Hâzret-i Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘ aleyhi ve sellem (11) ‘ Oşmân bin ‘ Affân’a nazâr idüp buyurdılar ki: (12) “Yuşbehu İbrahîme şalavâtu’llâhi ‘ aleyhi ve inne’l-melâikete le-testehîyi (13) minhu.”⁹⁶² Ve ‘ İkrime’den mervîdür ki (14)

⁹⁵² “Ey Muhammed, bu, Ömer ibnu’l-Hattâb’dır. O gelince Efendimiz (a.s.) ‘Ey Cebrâil, Ömer’i semada tanıyor musunuz?’ dedi. Cibril de şöyle dedi: ‘Seni hak ile peygamber olarak gönderene yemin olsun ki Ömer’i yerde de gökte de tanıyorum.’ Bunun üzerinde Efendimiz (s.a.v.) ‘Ey Cebrâil! Ömer’in gökteki faziletlerinden bana bahset’ dedi. Cebrâil, ‘Ey Muhammed, seni hak ile gönderene yemin olsun ki sen kavmin içinde Nûh’un kavmi içerisinde kaldığı süre kadar kalmayacaksın. Sana Ömer’in gökteki faziletlerini anlatmaya başlasam ömrün buna yetmez. Muhakkak ki Ömer, Ebû Bekir’in hasenatından bir hasenedir.” Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

⁹⁵³ buyurdu ki: -A1.

⁹⁵⁴ “Uyumakta iken bana bir bardak süt verildi. O kadar içtim ki, tırnaklarımın ucuna kadar kandım. Fazlasını da Hz. Ömer’e (r.a.) verdim. Dediler ki: ‘Ya Resulallah ne ile tabir ettin?’ Buyurdu ki: “İlimle” (Râmüzü’l-Ehâdis: 246, 9. Hadis).

⁹⁵⁵ “Allah hakkı, Ömer’in lisamı ve kalbine koymuştur. Hz. Resulullah doğru söyledi” (Canan, 2001: 12, 453).

⁹⁵⁶ ‘ Oşmân’dur: ‘ Oşmân’durur N.

⁹⁵⁷ Zi’n-Nüreyn: Zi’n-Nüreyndür H, N; Zi’n-Nüreynbindür L.

⁹⁵⁸ güveygisidür: güvegisisidür H, L.

⁹⁵⁹ Ümmi Gülsüm: -A1, N.

⁹⁶⁰ eger benüm: benüm eger H, L.

⁹⁶¹ “Cennette bir şimşek ortaya çıktı. Cennet ehli: ‘Cennet şimşek mahalli olmadığı halde bu şimşek de nedir?’ dedi. Bunun üzerine Allahutaala şöyle buyurur: ‘Bu bir şimşek değildir. Fakat Osman bir odadan bir odaya gidiyor, bu onun ayakkabı bağının nurudur.’ Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

⁹⁶² “İbrâhim’e benzer (Allah’ın salavatı onun üzerine olsun.), melekler ondan hayâ ederler.” Hadis şöyledir. Hz. Âişe (r.a.) anlatıyor: “Hz. Ebû Bekir (r.a.), Resulullah’ın (a.s.v.) yanına girmek üzere izin istedi. Bu sırada A.s.v. yatağı üzerinde yatmakta idi. Üzerinde benim bürgüm vardı. Resulullah hâlini bozmadan izin verdi. (Konuştular.) meselelerini hallettiler. Hz. Ebû Bekir gitti. Bir müddet sonra Hz. Ömer girmek için izin istedi. Resulullah (a.s.v.) aynı hâlini hiç değıştirmeden ona da izin verdi. Ömer’in ihtiyacını da gördü. Sonra da gitti. Bir müddet sonra Osman izin istedi. Bu sefer (a.s.v.) yatağında doğrulup oturdu. Üstünü başını düzeltti. Bana da: ‘Elbiseni üzerine topla!’ emretti. Ve ona da girmesi için izin verdi. Onun da ihtiyacını gördü. Osman da gitti. O gidince ben dayanamayıp: ‘Ey

İbn-i ‘Abbās Hâzretleri bu âyet-i kerîmenün tefsîrindeki (15) Hâk celle ve ‘alâ buyurur: “Hel yestevî hüve ve men (16) ye’muru bi’l-‘adli ve hüve [H 67a] ‘alâ-şırâtin mustekîm.”⁹⁶³ Buyurmuşdur (17) ki: “Hüve ‘Osmân bin ‘Affân radîya’llâhu ‘anh.”⁹⁶⁴ [P1 87b] (1) Pes çünkim Hâzret-i ‘Osmân şehîd oldı. Muhacirîn ve (2) enşâruñ uluları Hâzret-i ‘Osmân’uñ mevtinden şonra (3) üç gün veyâ biş gün ‘ale’l-ihtilâf ve Hâzret-i ‘Alî’nün (4) üzerine cem‘ oldılar. [A1 37b] Ve hilâfeti kabûl eyleye [N 39b] diyü iltimâs (5) eylediler. Pes Hâzret-i ‘Alî kabûl itmeyüp bir nice zamân (6) kendüden def‘ itdükden şonra âhir kabûl (7) eyledi. Ve cemi‘ şahâbe anuñıla bey‘at eylediler. Ve anuñ (8) hilâfeti ehl-i hâll u ‘ağduñ icmâ‘ ıyla oldı. (9) Ve hilâfetde⁹⁶⁵ altı yıl miqdârı oldı. Şonra Resûl’llâh’uñ (10) vefâtından şonra otuz yıl geçdükde (11) Hâzret-i ‘Alî radîya’llâhu ‘anh şehîd oldı. Ve hilâfetün (12) nişâbı anuñ vücûd-ı şerîfiyle tamâm oldı. Nitekim (13) Resûl’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: (14) **“El-hilâfetu ba’ dî selâşün seneten şumme yeşiru meliken ‘azûzan.”**⁹⁶⁶ Ve (15) hilâfet-i kâmileden murâd hilâfet-i haķîkiyyedür. Pes (16) hulefâ-yı erba‘ dan şonra gelen ba‘zı kimesnelere ki (17) e’imme-i hâll u ‘ağd halîfeyle⁹⁶⁷ tesmiye kılmışlar. Buña münâfi [P1 88a] (1) degüldür. Ve hem fuķahânun didükleri ki cā’izdür. (2) Sulţân-ı zamâne halîfe-i Resûl’llâh demek bu dañı (3) hilâfet-i [L 46a] haķîkiyyeye münâfi degüldür. Va’llâhu a‘lem. (4) Ve Hâzret-i ‘Alî’nün fezâ’ili ve menâkıbı “ekşeru min-en (5) yuħşa ve evferu min-en yustaķşâdur.”⁹⁶⁸ Cümleden Ümmi Seleme (6) Hâzretleri’nden mervîdür ki buyurdı: [H 67b] “Eşhedu (7) ennî semî’t Resûl’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem yeķülü men (8) eħabbe ‘Aliyyen fe-ķad eħabbenî ve men eħabbenî fe-ķad (9) eħabbu’llâh. Ve men ebğaza ‘Aliyyen fe-ķad ebğazanî ve men ebğazanî fe-ķad (10) ebğazu’llâh.”⁹⁶⁹ Ve hem Hâzret-i Resûl’den⁹⁷⁰ mervîdür ki (11) buyurmuşlar: “Ente minnî bi-menzileti Hârüne min-Müsâ (12) illâ ennehu lâ-nebiyyî ba’ dî.”⁹⁷¹ Ve Hâzret-i ‘Abbâs bin (13) ‘Abdi’l-Muţţalib’den mervîdür

Allah’ın Resulü! Ebû Bekir ve Ömer gelince istifini bozmadığım halde Osman gelince kendine çekidüzen verdin. Sebebi nedir?’ diye sordum. Dedi ki: ‘Osman çok utangaç birisidir. Ben istifimi hiç bozmadan eski halimde iken içeri aldığım takdirde arzusunu açmadan gideceğinden korktum.’ Bir rivayette: ‘Kendisinden meleklerin hayâ duydukları bir kimseden ben hayâ duymayayım mı?’ demiştir [Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe 36, (4201).] (Canan, 2001: 12, 459-460).

⁹⁶³ “Allah (şöyle) iki adamı da misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisine sadece bir yükür. Nereye gönderse olumlu bir sonuç alamaz. **Bu, adaletle emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?**” (Nahl, 16/76)

⁹⁶⁴ “O, Osman b. Affân radıyallahu anhtır.”

⁹⁶⁵ hilâfetde: hilâfetden H, L.

⁹⁶⁶ Sefîne (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdu ki: ‘Hilafet, ümmetim arasında otuz yıl sürecektir. Bundan sonra saltanat gelecektir.’ Said ibnu Cumhân dedi ki: ‘Sonra ilave etti’: ‘Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) hilafetine Hz. Ömer’in hilafetini, Hz. Osman’ın hilafetini Hz. Ali’nin hilafetini (r.a.) ekle (parmaklarınla say) bak!’ dedi. Bunları (sayınca hakikaten) otuz yıl bulduk.’ Sefîne’ye: ‘Emeviler, hilafetin kendilerinde (devam ettiğini) zannederler’ denmişti, şu cevabı verdi: “Benî Zerkâ yalan söylüyor. Onlar krallardır, hem de en kötü krallar” [Ebû Dâvûd, Sünnet 9 (4648, 4647); Tirmizî, Fiten 48, (2227).] (Canan, 2001: 6, 511).

⁹⁶⁷ halîfeyle: halîfeyi H, L.

⁹⁶⁸ “Sayılamayacak kadar çok ve araştırılmayacak kadar bol.”

⁹⁶⁹ “Ali’yi seven beni sevmiş olur, beni seven de Allah’ı sevmiş olur, Ali’ye buğzeden bana buğzetmiş olur, bana buğzeden de Allah’a buğzetmiş olur” (et-Taberani, Mucemu’l-Kebîr: 23: 80, Hadis No: 901; İbn-i Asakir eş-Şafii, Tarih-i Dimâşk: 42, 271, Hadis No: 8801; eş-Şeblenci, Nûrû’l-Absâr: 72; Muhibeddin et-Tabari Zehâiru’l-Ukbâ: 65; el-Müttaki el-Hindi, Kenzu’l-Ummâl: 12, Hadis No: 1264; İbnü’l-Cevzi, Tezkiretü’l-Havas, 28.).

⁹⁷⁰ Hâzret-i Resûl’den: Resûl Hâzreti’nden A1.

⁹⁷¹ Sa’d ibnu Ebî Vakkas (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) Tebük seferine çıkınca Hz. Ali’yi geride (Medine’de) bıraktı. ‘Ey Allah’ın Resulü, siz beni çocukların ve kadınların arasında mı

ki buyurdu ki: “Ömer binü'l-Ḥaṭṭāb (14) Ḥaḫretleri'nden iřitdüm ki buyurdu: ‘Kuffuvā (15) ‘an-zikri ‘Aliyyin bin Ebī Ṭālibin fe-innī semī‘tu Resūla’llāhi (16) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yeķūlu fi-‘Aliyyin şelāşu ḫiřālin (17) vedidtu lev enne livāḫideten minhunne fe-vāḫideten minhunne [P1 88b] (1) eḫabbu ileyye mimmā ṭale‘at ‘aleyhi’ş-şemsu küntü enā. Ve Ebū Bekrin (2) ve Ebū ‘Ubeydete binü'l-Cerraḫi ve neferün min-aşḫābi Resūlu’llāhi (3) şalla‘m iz żarabe’n-nebiyyu şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘alā-ķetifi (4) ‘Aliyyin bin Ebī Ṭālibin fe-ķāle yā ‘Aliyyu ente evvelü'l-Müslimāne (5) İslāmen ve ente evvelü'l-mü‘mināne imānen ve ente minnī bi-menzileti (6) Hārūne min-Mūsā kezebe yā ‘Aliyyu men ze‘ame ennehu yuḫibbunī (7) ve yubġizuke.”⁹⁷² Ve Ḥaḫret-i ‘Alī’nüġ (8) ismi Allāḫ Te‘ālā’nuġ ism-i ‘alāsından müřtaķdur. Ve Ebū Ṭālib’ün eř‘ārındandır. (9) **Beyt:**

Semmeytuhu bi-‘Aliyyin key yedūme lehū
[A1 38a] (10) ‘İzzu’l-‘uluvvi ve faḫru’l-‘izzi edvemuhu⁹⁷³

Ve *Kitābü'l-Firdevs*'de (11) Resūlu’llāḫ Ḥaḫretleri'nden rivāyet ider ki buyurmuşdur: (12) “Ḥubbu ‘Aliyyin ibn Ebī Ṭālibin ḫasenetun [N 40a] lā-yeżurru me‘ahā seyyi‘etun (13) ve buġżuhu seyyi‘etun lā-yenfe‘u me‘ahā ḫasenetun.”⁹⁷⁴ Ve Ḥaḫret-i [H 68a] (14) Enes rivāyet ider ki: “Küntü cālisen me‘an-nebiyyī şalla’llāhu (15) ‘aleyhi ve sellem iz aķbele ‘Aliyyun rađiya’llāhu anhu fe-ķāle’n-nebiyyu (16) ‘aleyhi’s-selāmu enā ve hāzā ḫüccetü’llāhi ‘alā-ḫalkḫī.”⁹⁷⁵ Ve ‘Abdu’llāḫ (17) bin Mes‘ūd Ḥaḫretleri'nden mervīdür

birakıyorsunuz?’ dedi (kalmak istemedi). Bunun üzerine (a.s.): ‘Sen, Hz. Hārūn’un, Hz. Mūsā yanında aldığı yeri, benim yanımda almaktan razı değil misin? Şu farkla ki, benden sonra peygamber yok!’ buyurdular” [Buhārī, Megāzī 78, Fezāilu’l-Aşḫāb 9; Müslim, Fezāilu’l-Aşḫāb, 31, (2404); Tirmizī, Menākıb, (3731).] (Canan, 2001: 12, 466).

⁹⁷² “Ebū Bekir, Ebū Ubeyde bin Cerrah ve efendimizin ashabından bir grupla birlikteydim. Resulullah (s.a.v.), Ali bin Ebū Talib’in omzuna hafifçe vurdu ve şöyle dedi: ‘Ey Ali, sen Müslümanlar içinde İslam’a giren ilk kişisin. Sen, müminler içinde iman eden ilk kişisin. Hārūn, Mūsā için nasılsa sende benim için öylesin. Ey Ali, beni sevdiğini iddia edip de sana buġzededen yalan söylemiş olur.’ Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.). Benzer anlamda bir hadis İbnu Hacer’in atıfta bulunduğu rivayet şudur: İbnu Ömer der ki: “Biz Resulullah (a.s.v.) zamanında şöyle derdik: ‘Resulullah (a.s.v.) insanların en hayırlısıdır. Sonra Ebū Bekir, sonra Ömer gelir. Ali ibnu Ebī Ṭālib’e (r.a.) ise üç haslet verilmiştir ki onlardan birinin bana verilmiş olması, bana kızıl develerden daha sevgilidir” (Canan, 2001: 12: 430-431).

⁹⁷³ “Ululuġu daim olsun diye ona Ali adını verdim. Övülmeye layık olan şeref daim olandır.”

⁹⁷⁴ “Ali’yi sevmek iyiliktir, onunla birlikte hiçbir günah zarar vermez; Ali’ye olan düşmanlık ise bir günahdır ki, onunla birlikte hiçbir iyilik fayda vermez” (Şeyh Abdurrauf Menavi el-Mısri, Menākıbi’s-Seb’in: 239; Mir Seyyid Ali Fakih-i Hemedānī eş-Şāfiī, Meveddetu’l-kurba: 6. Mevedde; Taberī, Zehāiru’l-Ukbā: Ehl-i Beyt’in fazileti hakkında nakletmiş olduğu 70 hadisten 59. hadisi).

⁹⁷⁵ Efendimiz (s.a.v.) ile oturyordum, Ali geldi. Efendimiz (s.a.v.) şöyle dedi: “Ali ve ben Allah’ın kullarına hüccetiyiz.” Hadis şöyledir: “Ey Ali, sen havuzumun ve sancaġımın sahibi ve kalbimin sevgilisisin. Sen benim vasım, ilmimin varisi ve benden önceki peygamberlerin mirasının emanetçisisin. **Sen Allah’ın yeryüzündeki güvendiġi ve insanlar üzerinde onun hüccetisin.** Sen imanın rüknü ve İslamın direġisin. Sen, zifri karanlıġın meşalesi, hidayetin nuru ve dünya ehli için yükseltilmiş nişanesin. Ey Ali, her kim sana uyarsa kurtulur, her kim senden yüz çevirirse helak olur. Sen aşikar, belli olan yol ve dosdoġru olan sıratsın. Sen ak yüzlülerin önderi ve müminlerin sultanısın. Ben kimin mevlası isem sen de onun mevlasısın. Ben ise her erkek ve kadın müminlerin mevlasıyım. Seni ancak temiz doğumlu bir kişi sever ve ancak kötü doğumlu olan kişi düşman olur. Miraç’ta Allah beni katına aldığımda bana şöyle bildirdi: Ey Muhammed, Ali’ye benden selam oku ve bildir ki, kendisi evliyamın imamı ve bana itaat edenlerin nurudur. Ona bu keramet kutlu olsun.” (Hüsāmettin el-Mirdi el-Hanefī, Ali Muhammed: 45; el-Kunduzi el-Hanefī, Yenabiu’l-Mevedde: 133; et-Tüsteri, İhkāku’l-Hak: 20, 407; Enis Emir Fazilet-i Ehl-i Beyt-i Resulullah: 346).

ki buyurdu: [P1 89a] (1) “Raeytu Resūlu’llāhi şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem eḥāze biyedi (2) ‘Aliyyīn ve hüve yeḳulu’llāhu veliyyī ve ene veliyyukum [L 46b] ve mu‘ādī (3) men ‘ādāke ve mesālimu men sālemeke.”⁹⁷⁶ Ve Ḥāzret-i ‘Āiše’den (4) mervīdūr ki buyurdu: “Seeltu Resūlu’llāhi (5) eyyu’n-nāsi eḥabbu ileyke ḳāle Fāṭımatu fe-ḳultu ve mine’r-ricāli (6) ḳāle zevcuḥā.”⁹⁷⁷ Ve İbn-i ‘Abbās’dan mervīdūr ki (7) “Resūlu’llāh Ḥāzretleri buyurdılar⁹⁷⁸ ki mi‘rāca (8) varduḡum gıce cennet ḳapusunda gördüm ki yazılmıṡdur: (9) “Lā-ilāhe illa’llāh Muḥammedun Resūlu’llāh ‘Aliyyu Ḥabību’llāhu’l-Ḥasanu (10) ve’l-Ḥuseynu şafvetu’llāhi Fāṭımatu emetu’llāhe ‘alā- bāḡızıhim (11) la‘netu’llāh.”⁹⁷⁹ Ve bu emşāl eḥādīş ü aḥbār (12) Ḥāzret-i ‘Alī’nün fezā’ilinde çoḡdur.⁹⁸⁰ Bu risālede (13) ikşāra mecāl yoḡdur. *Fezā’ilü’l-Aşḫāb* dimekile (14) ma‘rūf kitāba mürāca‘at olına. Pes bize lazım olan (15) Resūlu’llāh Ḥāzretleri’nün aşḫāb-ı kirāmına ve evlād-ı (16) ‘izāmına mutāba‘atdur. Ve anlara cān u gönülile muḥıbb (17) olmaḡdur. Niteki⁹⁸¹ Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem [P1 89b] (1) buyurmıṡdur ki:⁹⁸² “Men eḥabbe cemī‘ aşḫābı ve tevellāhum (2) ve’steḡferelehum ce‘alehu’llāhu me‘ahum yevme’l-ḳıyāmeti fi’l-cenneti.”⁹⁸³ (3) “Allāhumme erzuḳnā maḥabbetehum ve cennibnā ‘an-‘adāvetihim.”⁹⁸⁴ (4) Ve ba’zı ululardan mervīdūr ki buyurmıṡdur: “Men (5) eḥabbe Ebā Bekrin eş-Şıddıḳ [H 68b] fe-ḳad eḳame’d-dīn ve men (6) eḥabbe ‘Ömera fe-ḳad evzāḥa’s-sebīle ve men eḥabbe ‘Osmāne (7) fe-ḳadi’stenā bi-nuru’llāhi ‘azze ve celle ve men eḥabbe ‘Aliyyī bin Ebī (8) Ṭālibin fe-ḳadi’stemseke bi’l-‘urveti’l-vüṡḡa ve men ḳāle’l-ḥusnā (9) fi-aşḫābi

⁹⁷⁶ “Ey Ali, sen havuzumun ve sancaḡımın sahibi ve kalbimin sevgilisisin. Sen benim vasım, ilmimin varisi ve benden önceki peygamberlerin mirasının emanetçisisin. Sen Allah’ın yeryüzündeki güvendiḡi ve insanlar üzerinde onun hüccetisin. Sen imanın rüknü ve İslamın direḡisin. Sen, zifri karanlıḡın meşalesi, hidayetın nuru ve dünya ehli için yükseltimıṡ nişanesin. Ey Ali, her kim sana uyarsa kurtulur, her kim senden yüz çevirirse helak olur. Sen aşık, belli olan yol ve dosdoḡru olan sıratsın. Sen ak yüzlülerin önderi ve müminlerin sultanısın. **Ben kimin mevlası isem sen de onun mevlasısn.** Ben ise her erkek ve kadın müminlerin mevlasıyım. Seni ancak temiz doğumlu bir kişi sever ve ancak kötü doğumlu olan kişi düşman olur. Mıraç’ta Allah beni katına aldığında bana şöyle bildirdi: Ey Muhammed, Ali’ye benden selam oku ve bildir ki, kendisi evliyamın imamı ve bana itaat edenlerin nurudur. Ona bu keramet kutlu olsun” (Hüsâmettin el-Mirdi el-Hanefî, Ali Muhammed: 45; el-Kunduzi el-Hanefî, Yenabiu’l-Mevdede: 133; et-Tüsteri, İhkâku’l-Hak: 20, 407; Enis Emir Fazilet-i Ehl-i Beyt-i Resulullah: 346).

⁹⁷⁷ Cemī‘ ibnu Umeyr et-Teymi anlatıyor: “Halamla birlikte Hz. Āiše’nin (r.a.) yanına gittim. Hz. Āiše’ye: ‘Hangi kadın Resulullah’a (a.s.v.) daha sevgili idi?’ diye soruldu. ‘Fâtıma!’ dedi. ‘Ya erkeklerden?’ dendi. ‘Fâtıma’nın kocası! Zira bildiḡim kadarıyla Ali (r.a.) çok oruç tutar, çok namaz kılardı” [Tirmizî, Menâkıb, (3873).] (Canan, 2001: 13, 42).

⁹⁷⁸ buyurdılar: buyurmıṡdur H, L.

⁹⁷⁹ “Allah’tan başka ilah yoktur. Hazreti Muhammed, Allah’ın resulüdür. Ali, Allah’ın sevgilisidir. Hasan ve Hüseyin Allah’ın en temiz kişileridir. Fâtıma, Allah’ın kuludur. Allah’ın laneti onlara buḡzedelerin üzerine olsun.” Hadis-i şerifin kaynaḡı bulunamadıḡı için tercümesi verilmiṡtir (ç.n.). Benzer anlamdaki hadisler “Hasan ile Hüseyin, cennet ehlinin gençlerinin efendileri olup, kim onları severse beni sevmiṡ olur, kim onlara buḡzederse bana buḡzetmiṡ olur” (Râmûzü’l-Ehâdis: 202, 16. hadis). “Erkeklerin hayırlısı Ali (r.a.), gençlerinizin hayırlısı Hasan ve Hüseyin (r.a.), kadınlarınızın hayırlısı Fatma’dır (r.a.)” (Râmûzü’l-Ehâdis: 281, 1. hadis).

⁹⁸⁰ çoḡdur: +Ve H, L.

⁹⁸¹ Niteki: Nitekim A1, N; Nite H, L.

⁹⁸² ki: -N

⁹⁸³ “Ashabımın tamamını her kim sever, onları dost edinir ve onlar için istiḡfarda bulunursa Allah o kişiyi kıyamet günü cennette onlarla bir araya getirir.” Hadis-i şerifin kaynaḡı bulunamadıḡı için tercümesi verilmiṡtir (ç.n.).

⁹⁸⁴ Allah’ım bizi onların muhabbetiyle rızıklandır ve onlara düşmanlık etmekten bizi uzak eyle.

Muhammedin şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem fe-kaḍ berie (10) mine'n-nifāk."⁹⁸⁵ Ve İbn-i 'Ömerden mervīdür ki buyurdi: (11) "Kaḍe Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem lā-tezkuru (12) mesāviye aşhābī fe-tahtelife kulūbukum 'aleykūm ve ezkürü (13) meḥāsine aşhābī ḥattā te'telife kulūbukum 'aleykūm."⁹⁸⁶ Ve hem (14) Ḥazret-i Resūlu'llāh⁹⁸⁸ buyurmuşdur ki: "Allāhu Allāhu fī-aşhābī (15) lā-tetteḥizuhum ğarazan min-ba' dī men eḥabbehum (16) fe-kaḍ eḥabbenī ve men ba' zahum fe-kaḍ ebġazanī ve men ezāhum (17) fe-kaḍ ezānī ve men ezānī fe-kaḍ ezaya'llāhu ve men ezaya'llāhu fe-yūşiku [P1 90a] (1) en ya'ḥuẓe."⁹⁸⁹ Ve hem Ḥazret-i Resūlu'llāh⁹⁹⁰ şalla'llāhu [N 40b] 'aleyhi ve sellem⁹⁹¹ (2) buyurmuşdur ki: "İnne'llāhe ihtāranī ve aḥtāra (3) lī-aşhāben fe-ce'alelī minhum ve zerā'e ve enşāren ve eşhāren (4) fe-men sebbehum fe-'aleyhi la'netu'llāhi [L 47a] ve'l-melāiketi (5) ve'n-nāşi ecma'in. Lā-yaḳbelu'llāhu minhu yevme'l-ḳiyāmeti (6) şarfen ve lā-'adlen şadaḳa Resūlu'llāh ve şadaḳa Ḥabību'llāh. (7) Allāhumme ec'alnā mine'l-muḥibbīne li-aşhābī'l-enbiyāyı (8) ve'l-murselīn ve lā-tec'alnā mine'l-mübġizīne'd-ḍallīnū'l-muḍillīn (9) bi-ḥürmeti Muḥammedin ve ālihi ve şahbihī ecma'in."⁹⁹² (10) Şimdi ma'lūm-ı şerīf ola ki çün İmām-ı (11) Hümām ve Hücetü'l-İslām i'tikād-ı İslām'ı (12) uşūlını bi't-tamām itmām⁹⁹³ eyledi. Ve⁹⁹⁴ imānuḡ fūrū'ını (13) ki ṭā'at ve 'adl ü iḥşāndur. "Alā-vechi'l etemmi (14) ve'l-ekmel."⁹⁹⁵ beyān [H 69a] idüp mebahiş-i 'adl ü iḥşānı (15) on aşlda getürüp her aşlında⁹⁹⁶ nice ḥaḳā'ik ve (16) deḳā'ik irād eylemişdür. Ve biz sâbıḳā zıkr itdüġ (17) ki bu risāle bir muḳaddime ve iki maḳāle ve yidi bāb [P1 90b] (1) üzre mübevvbedür. Ve muḳaddimeyi bi-tamāmiha ve evvelki maḳāle-i (2) 'alāyı ḥasebi'l-maḳdūr beyān eyledük. Ve muḳaddimedede ve (3) evvelki maḳālede İmām-ı Hümām'ı bu risālede olan (4) taḳrīr ü taḥrīrini bī-ḳuşur lafzen-bi-lafzin getürüp (5) şerḥ eyleyüp minaşşa-i 'arzda beyān eyledük. (6) Şimdi ikinci maḳālede 'adl ü iḥşānda olan (7) uşūl-i 'aşereyi icāz u ihtişārsız İmām'ı beyān (8)

⁹⁸⁵ "Kim Ebû Bekir es-Sıddık'ı severse dini ikame etmiştir, kim Ömer'i severse yolu açıklığa kavuşmuştur. Kim Osman'ı severse Allah'ın nuruyla nurlanmıştır. Kim Ali b. Ebû Tâlib'i severse sağlam kulpa tutunmuştur. Muhammed'in (s.a.v) ashâbı hakkında güzel şeyler söyleyen kimse nifaktan kurtulmuştur."

⁹⁸⁶ Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Benim ashâbımın kusurlarını zikretmeyin. Yoksa kalpleriniz onların aleyhine ihtilaf eder. Ashâbımın iyiliklerini zikredin ki kalpleriniz ülfet etsin" (Râmüzü'l-ehâdis: 471, 3. hadis).

⁹⁸⁷ 'aleykūm: + ve'zürü +meḥāsine +aşhābī +ḥattā +te'telife [A1 38b] +kulūbekūm +'aleykūm A1 (Ashâbımın güzel yönlerini anınız ta ki bu durum kalplerinizi size karşı birleşik eylesin).

⁹⁸⁸ Resūlu'llāh: Resūl H, L.

⁹⁸⁹ Abdullāh İbnu Muġaffel (r.a.), Resulullah'ın (a.s.v.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ashâbım hakkında Allah'tan korkun. Onları kendinize hedef edinmeyin. Kim onları severse bu bana olan sevgisi içindir, kim de onlara buġz ederse bu da bana olan buġzu sebebiyledir. Onları kim incitirse beni incitmiş olur. Beni inciten de Allah'ı incitir. Allah'ı incitenin ise belası yakındır" (Canan, 2001: 1, 525).

⁹⁹⁰ Resūlu'llāh: Resūl H, L.

⁹⁹¹ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: şal'am H, L.

⁹⁹² "Şüphesiz Allah beni seçti ve benim için bir ashâp (dostlar) seçti. Bana onlardan vezirler, yardımcılar ve akrabalar kıldı. Kim onlara söverse Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerinedir. Kıyamet günü ondan ne bir harcama ne de fideye kabul edilir. Allah'ın Rasūlü doğru söyledi, Allah'ın habibi doğru söyledi. Allahım bizi nebilerin ve peygamberlerin ashâbını sevenlerden eyle, Muhammed'in ve onun bütün âlinin hürmetine dalalete düşmüş buġz edenlerden bizi kılma." Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n).

⁹⁹³ itmām: tamām A1.

⁹⁹⁴ Ve: -H, N.

⁹⁹⁵ En tam ve eksiksiz şekilde.

⁹⁹⁶ aşlında: aşlda H, L.

eylediği gibi tercüme idüp ma' rüz olunur. Ammā (9) şimdenşonra risālenün āhirine degin İmām'un (10) kelāmını getürmezüz. Ancak muhaşşal-ı kelāmını⁹⁹⁷ beyān (11) iderüz. Zīrā ki eger İmām'un elfāzı taḥrīr (12) olunup şonra tercüme olunursa risāle kitāb olur. (13) Ve kebīrū'l-hacm olmak lazım olur. Ve hem itnāb (14) ve ihlāle mü'eddī olur. Pes "Ḥayru'l-kelāmı mā-ḳalle ve delle."⁹⁹⁸⁹⁹⁹ (15) ile 'āmil olup risālenün muhaşşalını āhire varınca (16) beyān iderüz. Ümmīd¹⁰⁰⁰ ki ḥayyiz-i ḳabūlde vāḳi' ola.

(17) **el-Maḳāletü's-Şāniyetü fi-Uşūli'l-'Adli ve'l-İnşāf [P1 91a] (1) ve Hiye 'Aşeretün Uşūlin.**

İkinci maḳāle 'adl ü inşāfuñ uşūli (2) beyānındadır. [A1 39a] Ve ol on aşldur.

El-aşlü'l-evvel

(3) Evvelki aşl 'adl ü inşāfdan budur ki begligün (4) ḳadrini ve mertebesini bilesin. Zīrā ki beglik (5) bir ni' metdür ki her kimesne kim bu ni' metün [H 69b] ḥaḳḳına (6) ḳiyām eylediyse sa' ādet-i bī-nihāyete ve devlet-i bī-gāyete (7) yitişür. Ve her kimesne kim [L 47b] begligün ḥaḳḳında ḳuşūr (8) eyledi bir şeḳāvete vardı ki ol şeḳāvetden (9) özge meger küfri bi'llāh ola. Ne' ūzu bi'llāh. Ve begligün (10) 'izām-ı ḳadrine¹⁰⁰¹ ve celālet-i ḥaḥrına [N 41a] delīl budur ki (11) Resūlū'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden mervīdür ki (12) buyurmuşdur:¹⁰⁰² "Adlu's-sultāni yevmen vāḥiden efḳalü (13) min-'ibādeti seb'ine senetin."¹⁰⁰³ Ya' nī¹⁰⁰⁴ pādşāhuñ¹⁰⁰⁵ (14) bir günlük 'adli yitmiş yıllık nāfile 'ibādetinden (15) efḳaldür. Ve daḥı buyurmuşdur ki: "İza kāne (16) yevmu'l-ḳiyāmeti lā-yebḳa zıllun velā melcāun illā zıllu'llāhi Te'ālā (17) velā yestezıllu bi-zıllıhi illā seb'atı unāsin sultānun 'ādilun [P1 91b] (1) 'adele fi-ra'ıyyetihi ve şābbun neş'e fi-'ibādeti rabbıhi ve raculun (2) yekūnü fi's-sūki ve ḳalbuḥu fi'l-mescidi ve raculāni (3) teḥābbā fi'llāhi ve raculun zekera'llāhe fi-ḥalvetıhi fe-ecrā (4) dem'ahu min-muḳletıhi ve raculun de'athu imrā'etun zātu cemālin (5) ve manşıbin ve māle ilā-nefsihā fe-ḳāle innī eḥafu'llāhe (6) Rabbe'l-'Ālemīne ve raculun teşaddeḳa sırren bi-yemīnihi (7) ve lem-teş'urhu bihi şimāluḥu." Ya'nī kaçan ki ḳiyāmet (8) günü olur hiç gölge olmasa gerek. Ve hiç sığınacak (9) yir olmasa gerek. Meger ki Allāh Te'ālā'nun zıll-i himāyeti (10) ve kenef-i ri'āyeti ve Ḥaḳ Te'ālā'nun zıll-i merḥametinden gölgelenmez. (11) Nāsdan illā yidi kimesne birisi pādşāh-ı (12) 'ādil ki ra'ıyyeti içinde [H 70a] 'adl itmiş ola. Ve ikincisi (13) bir yiğit ki Ḥaḳ Te'ālā'nun 'ibādetinde yigitligin ḥarc (14) itmiş ola. Ve üçüncü bir kişi ki ehl-i bāzār ola (15) ve dükkānında iken gönli mescide müte'allıḳ ola ki: (16) "Ḳaçan namāz vaḳti gelür ki namāza varayın."¹⁰⁰⁶ Dördüncüsü¹⁰⁰⁷ (17) şol iki kişi ki birbirine maḥabbetleri

⁹⁹⁷ kelāmını: kelām +olanı H, L.

⁹⁹⁸ maḳall ve delle: mādell ve ḳalle A1.

⁹⁹⁹ "Sözün en iyisi, az ve öz olanı, geniş anlam taşıyanıdır." "Halk arasında hadis sanılan bu söz, bir Arap atasözüdür" (Yılmaz, 2013: 210).

¹⁰⁰⁰ Ümmīd: Ümmīddür H, L, N.

¹⁰⁰¹ 'izām-ı ḳadrine: 'azīm-i ḳadrine H, L.

¹⁰⁰² buyurmuşdur: +ki H, L.

¹⁰⁰³ "Sultanın bir günlük adaleti, Allah'a karşı yapacağı yetmiş yıllık nāfile ibadetinden daha üstündür" [Taberāni, Mucemu'l-kebīr, No: 11932; Heysemī, Mecmau'z-Zevāid, 5/198 el-Müttakī, Kenzu'l-Ummāl, 6/14624; Münzirī, et-Terḡib ve't-Terhib, 3/3228) (Okur, 2009: 43).

¹⁰⁰⁴ Ya' nī: -A1, N.

¹⁰⁰⁵ pādşāhuñ: -N.

¹⁰⁰⁶ varayın: +diyü N.

¹⁰⁰⁷ Dördüncüsü: Dördüncü N.

Allāh için ola. **[P1 92a]** (1) Dünya gārazi ve ʿarazi için olmaya. Bişincisi bir kişidir (2) ki ḥalvetinde Ḥaḳ celle ve celāluhunun¹⁰⁰⁸ zikrini (3) idüp ḥavfindan gözi yaşlu ve bağı başlu ola. (4) Altıncısı şol kişidir ki bir ḥātūn ki şāhib-cemāl (5) ve manşib u māl ıssı ola. Anı kendüye (6) daʿ vet idüp ol kişiden şehvetini inkizā itmek (7) dilese ve ol kişünün daḥı meyli aña ola. Ammā diye (8) ki: “Ben Allāh Teʿālā’dan **[L 48a]** korḳaram ḥarām iş eylemezem.” Ve ol (9) fiʿl-i kabīḥden iḥtirāz eyleye. **[A1 39b]** Yidincisi şol (10) kişidir ki saḡ eliyle gizlü şadaḳa eyleye (11) şöyle ki şol eli andan ḥaberdār olmaya. Yaʿnī (12) fuḳarāya itdüğü iḥsānı kimse¹⁰⁰⁹ tuymaya. Ve virdüğünü (13) minnet ḳomaya. Belki kendüye minnet bile ki (14) Ḥaḳ Teʿālā aña tevfiḳ virüp ḥayrāt u ḥasenāt (15) andan şadır oldu. Va’llāhu aʿlem. Ve daḥı Resūl’llāh (16) Ḥazretleri’nden şalla’llāhu ʿaleyhi ve sellem mervīdür ki (17) buyurmuşdur ki¹⁰¹⁰ “Ḥaḳ Teʿālā’ya sevgülü ve ḡayetile yakın **[P1 92b]** (1) pādşāh-ı ʿādıldür. Ve Ḥaḳ Teʿālā’nun **[H 70b]** ḡayetile mebgūzı (2) ve maḡzūbı pādşāh-ı zālīmdür.”¹⁰¹¹ **[N 41b]** Ve daḥı Resūl’llāh şalla’llāhu (3) ʿaleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: “Şol Allāh ḥaḳḳı (4) için ki Muḥammed’ün nefsi anuḡ ḳabza-i ḳudretindedür (5) ki ʿādil pādşāhuḡ ʿameli göge refʿ olunduḡı vaḳt (6) dükeli raʿiyyetün ʿameli¹⁰¹² miḳdārı olsa gerek.¹⁰¹³ Ve¹⁰¹⁴ her namāz (7) ki pādşāh-ı ʿādil ḳılır sâ’ir kimesnenün yitmiş (8) biḡ rekʿ at namāzı miḳdārı olsa gerek.¹⁰¹⁵ Pes ḥāl (9) şöyle olıcaḳ salṭanat derecesinden aʿlā vü aḥlā¹⁰¹⁶ (10) niʿmet yoḳdur ki Ḥaḳ Teʿālā bir ḳulına naşib eyleye. (11) Ve anuḡ ʿömrinün bir sâ’atini āḥerlerün cemiʿ ʿömri gibi (12) eyleye. Ve her kimesne ki bu niʿmetün ḳadrini bilmeyüp (13) zulm ü fesāda ve fişḳ u ʿināda meşḡul ola Ḥaḳ Teʿālā (14) anı aʿdāsınun ʿidādından ʿadd ider. **Daḥı** (15) begligün ululıḡına delil budur ki İbn-i ʿAbbās (16) raḡıya’llāhu ʿanhumā rivāyet ider ki: “Resūl’llāh şalla’llāhu ʿaleyhi (17) ve sellem Mekke’nün ḳapusunda oturur idi. Ve sādāt-ı Ḳureys’den **[P1 93a]** (1) birḳaç kimesne Beyt-i Şerīf’de idiler. Pes Ḥazret (2) buyurdılar¹⁰¹⁷ ki: ‘İy sādāt-ı Ḳureys raʿiyyetlerünüzile ve (3) size tābiʿ olan kimesnelerile üç ḥālile (4) muʿāmele eyleñüz. Biri bu kim ḳaçan ki sizden raḡm u (5) şefḳat tāleb ideler anlara teraḥḥum eyleñüz. (6) İkinci bu kim ḳaçan ki¹⁰¹⁸ sizi ḥākim ideler ḥükmünüzde¹⁰¹⁹ (7) ʿadl üzre olup **[H 71a]** cevri zulmden iḥtirāz eyleñüz. (8) Üçüncü bu kim ḳaçan ki bir nesne söylersiz (9) didüğünüzile ʿamel eyleñüz. Pes her kimesne ki bu üç nesne ile (10) ʿamel itmez. ‘Fe-ʿaleyhī laʿnetu’llāhi ve melāiketihī ve (11) lā-yuḳbelu’llāhu **[L 48b]** minhu

¹⁰⁰⁸ celāluhunun: ʿalānuḡ N.

¹⁰⁰⁹ kimse: kimesne A1.

¹⁰¹⁰ ki: -N.

¹⁰¹¹ Ebū Said (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Kıyamet günü, insanların Allah’a en sevgili ve mekân olarak en yakın olanı, adil imamdır. Kıyamet günü, insanların Allah’a en menfuru ondan mekân olarak en uzak olanı da zalim sultandır” [Tirmizî, Ahkām 4, (1329).] (Canan, 2001: 6, 427).

¹⁰¹² ʿameli: -N.

¹⁰¹³ gerek: gerekdür A1; +pes +ḥāl +budur +ki H, L.

¹⁰¹⁴ Ve: -H, L.

¹⁰¹⁵ gerek: gerekdür A1.

¹⁰¹⁶ aḥlā: eclā N.

¹⁰¹⁷ buyurdılar: buyurdı H, L.

¹⁰¹⁸ sizden raḡm ve şefḳat tāleb ideler anlara teraḥḥum eyleñüz. İkinci bu kim ḳaçan ki: -N.

¹⁰¹⁹ ḥükmünüzde: +ʿadl +ola +ve H, L.

ferzān velā neflān.”¹⁰²⁰ Ve Hāzret-i Resūl¹⁰²¹ (12) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden¹⁰²² mervīdür ki: “Her kimesne kim iki (13) kimesnenün arasında zulm ile¹⁰²³ hüküm eyleye *fe-la’netu’llāhi* (14) ‘*ale’z-zālimin*.”¹⁰²⁴ Ve dağı Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (15) buyurmuşdur ki: “Kıyāmet gününde Hāğ Te‘ālā’nuñ (16) nazār-ı merhāmetine üç kimesne mazhar düşmez. (17) Birisi yalancı pādşāh. İkinci pīr-i zānī. Üçüncü fakīr-i [P1 93b] (1) mütekebbir.” Ve dağı mervīdür ki bir gün Resūlu’llāh şal‘am [A1 40a] (2) aşhābına buyurdu ki: “Bir zamān ola ki maşrık u (3) mağribün etrāfını feth idesiz ve sizün ola ve her tarāfda (4) ‘ummālī naşb idesiz. Ve naşb itdügünüz ‘ummāl dükeli (5) ehl-i nār olsa gerek. Meger ki bir ‘āmil ki Hāğ Te‘ālā’dan (6) qorkup takvā ve şalāh yolına sālīk olup emānetde¹⁰²⁵ (7) hıyānet itmeyüp emānetün edasında zinde-dem ve şābit-ka-dem (8) ola.”¹⁰²⁶ Ve dağı Hāzret-i Resūl buyurmuşdur ki: (9) “Her kula ki Hāğ Te‘ālā beglik vire ve ra‘ıyyetün (10) emri anuñ taht-ı taşarrufunda eyleye. Ammā ra‘ıyyete zulm idüp (11) ve anları aldayup naşīhat ve şefkat ü merhāmet anlara (12) itmeye [N 42a] cennet aña harāmdur.”¹⁰²⁷ Ve dağı Hāzret (13) buyurmuşdur ki: “**Men veliyye umūra’l-Müslimīne ve lem-yahfazhum [H 71b] (14) ke-hıfzı ehli beytühı fekağ tebeve’e mek‘adehu (15) mine’n-nāri.**”¹⁰²⁸ Ya‘nī her kimesne ki¹⁰²⁹ Müsülmānlaruñ¹⁰³⁰ meşālīhi (16) için vālī ola ve anları ehl-i beytini şakladuğı gibi (17) şaklamaya pes taħkīk yirini cehennemde muqarrer bile. Ne‘uzu [P1 94a] (1) bi’llāh. Ve dağı buyurmuşdur ki: “**Eşeddu’n-nāsi ‘azāben yevme’l-kıyāmeti’s-sultānu’z-zālimu.**”¹⁰³¹ (2) Ve hem Resūlu’llāh Hāzretleri’nden (3) mervīdür ki buyurmuşlar kim: “Biş¹⁰³² kimesneye Allāh

¹⁰²⁰ “Kim bunları yapmazsa Allah’ın ve meleklerinin laneti onun üzerinedir. Onun farz ve nafile ibadetleri de makbul olmaz” (Lafızları biraz farklı olarak bkz: Ahmed bin Hanbel 3/129; Münzirî et-Terğib ve’t-Terhīb No: 3237-3239; Heysemî, Mecmau’z-Zevâid 5/192) (Okur, 2009: 46).

¹⁰²¹ Resūl: Resūl’dan H, L, N.

¹⁰²² sellemden: sellem H, L, N.

¹⁰²³ ile: -N.

¹⁰²⁴ “Cennet ehli cehennem ehline, ‘Biz rabbimizin bize vaad ettiğini gerçek bulduk; siz de rabbimizin size vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?’ diye seslenir. ‘Evet!’ derler. Ve aralarından bir duyurucu, ‘**Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun!**’ diye bağırır” (A‘rāf, 7/44).

¹⁰²⁵ emānetde: emānetinde A1.

¹⁰²⁶ “Sizden sonra öyle günler gelecek ki doğunun ve batının kapıları önünüze açılacak ve oranın nimetleri sizin elinize kadar ulaşacak; takvaya devam eden ve emaneti koruyanların dışında, oralarda çalışan (vali, memur, işçi vs.) herkes cehenneme girecektir” (Ahmed bin Hanbel, el-Müsneğ, 5/366-367; Heysemî, Mecmau’z-Zevâid No: 9179) (Okur 2009: 46).

¹⁰²⁷ “Allah’ın kullarının işlerini görmesi için başkan yaptığı bir kul; hizmet etmez onlara nasihatte bulunmaz ve kendilerine şefkatli davranmazsa Allah ona cenneti haram kılar. Müslümanların işlerini üstlenen kişi, onları kendi ailesi gibi korumazsa cehennemdeki yerine hazırlansın” (Taberānî, Mucemu’l-Kebîr, 2/208; es-Sağîr, No: 465; Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, No: 9075, 9076) (Okur, 2009: 47).

¹⁰²⁸ “Allah’ın kullarının işlerini görmesi için başkan yaptığı bir kul; hizmet etmez onlara nasihatte bulunmaz ve kendilerine şefkatli davranmazsa Allah ona cenneti haram kılar. Müslümanların işlerini üstlenen kişi, onları kendi ailesi gibi korumazsa cehennemdeki yerine hazırlansın” (Taberānî, Mucemu’l-Kebîr, 2/208; es-Sağîr, No: 465; Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, No: 9075, 9076) (Okur, 2009: 47).

¹⁰²⁹ ki: kim N.

¹⁰³⁰ Müsülmānlaruñ: Müsülmānlar A1.

¹⁰³¹ “Kıyāmet gününde en şiddetli azaba uğrayacak olanlar halkın işlerini üstlenen (ve onlara zulüm eden) başkanlardır” (Ebū Ya’lā, el Müsneđ, No: 1088; Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, No: 9004; Cāmiu’s-Sağîr, No: 663; Taberānî, Evsāt, No: 1618) (Okur, 2009: 47).

¹⁰³² Biş: Bir H, L.

(4) Te‘ālā dünyada ve kıyāmet gününde¹⁰³³ gāzab itmişdür. (5) Ve turaqları¹⁰³⁴ cehennem kılmışdur. Birisi bir pādşāh (6) ki¹⁰³⁵ kendü haqqını ra‘iyyetden ala. Ammā inşāf üzre (7) olmayup ra‘iyyetden zulmi ref‘ eylemeye. İkinci (8) bir kavmün re‘isi ki kavm aña muṭī‘ olalar (9) ve kavī vü za‘īf arasında tesviye eylemeyüp meyl ü (10) muḥābā ile ḥükm eyleye. Üçüncü şol kişi ki (11) ehl ü ‘iyālini ve evlād ü ahfādını Allāh Te‘ālā’nuñ [L 49a] (12) ṭā‘atine ve ‘ibādetine emr itmeyüp dīne müte‘allik (13) olan umūri anlara ta‘līm eylemeye. Ve ḥelāl ü ḥarām¹⁰³⁶ (14) ne bulursa anlara iṭ‘ām eyleye ve pervāsı olmaya. (15) Dördüncü bir kişidür ki bir ecīri icāreye (16) ṭuta. Ol ecīrine iş ki buyurursa işini tamām (17) eyleye. Ammā ücretini tamāmca virmeye veyāḥūd ücretini [P1 94b] (1) virmeye. Bişinci şol kişidür ḥātūnına (2) zulm idüp mihrini tamām virmeye ve anı rāzī kılmaya. (3) Ve mervīdür ki: “Ḥazret-i ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh bir gün (4) bir [H 72a] cenāzeye namāz kılmak isteyüp imāmete başladuğda (5) bir kimesne gelüp teḳaddüm idüp ol cenāzenūñ (6) üzerine namāz kıldı. Şonra meyyit defn olınuğda (7) imāmet iden kişi elini meyyitūñ ḳabri üzerine ḳoyup (8) didi ki: “Allāhumme in ‘azzebtehu [A1 40b] fe-bi-haqqike li-ennehu (9) ‘aşāke ve in raḥimtehu fe-innehu faḳīrun ilā-rahmetike ve ṭübā (10) leke eyyuhe’l-meyyitu in lem-tekün emīren ev ‘irrifen ev (11) kāhinen ev ‘avāniyyen ev cābiyen.”¹⁰³⁷ Pes çünkim (12) bu kelīmāt-ı tammātı didi ḥalkuñ gözinden (13) gā’ib oldı. Ḥazret-i ‘Ömer emr eyledi ki: “Bu kişiyi (14) ṭaleb idüñ ola ki bulunaydı.” Pes her ne ḳadar (15) ki aradılar bulunmadı. Ḥazret-i ‘Ömer buyurdı (16) ki: “Bu Hıẓr idi ‘aleyhi’s-selām.”¹⁰³⁸ Ve daḥı Ḥazret-i Resūl’den¹⁰³⁹ (17) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem¹⁰⁴⁰ rivāyet olınur ki¹⁰⁴¹ buyurmışdur [P1 95a] (1) ki: ‘Hiçbir beg yoḳdur illā ki kıyāmet gününde anı (2) ḥāzır iderler ve elleri boynında baḳludur. Pes eger (3) ol begūñ ‘ameli şālihīdür ve ḥalk içinde ‘adl (4) itmişdür. Elini [N 42b] açarlar. Ve eger ‘ameli yaramaz olup¹⁰⁴² (5) zulm üzre imiş ḳayd u bendini daḥı ziyāde idüp (6) cehenneme göndürürler.”¹⁰⁴³ Nitekim Ḥaḳ Te‘ālā buyurmışdur: (7) “Ḥuzūhu fe-ḡullūhu ṣumme’l-caḥīme ṣallūhu.”¹⁰⁴⁴ Ve hem (8) Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden mervīdür ki: “Ḳıyāmet (9) gününde begleri ḥāzır iderler. Pes Ḥaḳ celle ve ‘alā (10) anlardan su‘āl idüp buyurur¹⁰⁴⁵ ki [H 72b] ‘Siz misiz benüm (11) ḳullarumuñ çöbānları ve¹⁰⁴⁶ siz misiz benüm (12) memleketlerümūñ ḥazīnedārları?’ Şonra bir beḡe (13) ḥitāb idüp buyura ki:

¹⁰³³ kıyāmet gününde: kıyametde N.

¹⁰³⁴ turaqları: turaqların A1, turaqlarını N.

¹⁰³⁵ ki: -N.

¹⁰³⁶ ḥelāl ü ḥarām: ḥarām u ḥelāl H, L.

¹⁰³⁷ “Allah’ım eğer ona azap edersen bu senin hakkındır. Çünkü o sana isyan etmiştir. Eğer ona merhamet edersen muhakkak ki o, senin rahmetine muhtaçtır. Ey meyyit! Ne mutlu sana ki sen yönetici, idareci, kahin, yardımcı veya zekat memuru değildin.”

¹⁰³⁸ idi ‘aleyhi’s-selām: ‘aleyhi’s-selām idi H, L.

¹⁰³⁹ Resūl’den: Resūl H, L.

¹⁰⁴⁰ sellem: sellemden H, L.

¹⁰⁴¹ rivāyet olınur ki: -N.

¹⁰⁴² olup: imiş H, L.

¹⁰⁴³ “Görevinin hakkını yerine getirmeyen amirlere, başkanlarına ve yardımcılarına yazıklar olsun. Onlar kıyamet günü saçlarının perçeminden duvara asılırlar, daha sonra cehenneme sürülürler. Bu azabı görünce: ‘Keşke hiç başkanlık yapmasaydık.’ derler” (Biraz farklı rivayetlerle bkz: İbnu Hibbān, es-Sahih, No: 4466; Hakim, Müstedrek, 4/91; Münzirî, et-Tehîb ve’t-Terhîb; Kitābu’l-Kazā, No: 3209, 3220) (Okur, 2009: 48).

¹⁰⁴⁴ “(Allah şöyle der:) ‘Onu yakalayıp bağlayın.’ ‘Sonra onu cehenneme atın” (Hâkka, 69/30-31).

¹⁰⁴⁵ buyurur: buyura N.

¹⁰⁴⁶ Siz misiz benüm ḳullarumuñ çöbānları ve: -A1, N.

‘Niçün benüm kullarımı emr itdügüm (14) ĥadden ziyāde urduñ?’ Ol beg cevāb vire ki:¹⁰⁴⁷ (15) ‘Ol ecden ki [L 49b] saña isyān eylediler ve senüñ (16) emrüñe muĥālefet itdiler.’ Pes Ĥaĥ¹⁰⁴⁸ celle ve ‘alā buyura (17) ki: ‘Lāyık degüldür ki¹⁰⁴⁹ senüñ ġāzabuñ benüm [P1 95b] (1) ġāzabumdan artuĥ ola.’ Şonra birisine daĥı ĥitāb (2) idüp buyura ki: ‘Niçün benüm kullarımı emr itdügüm (3) ĥadden eksük urduñ?’ Pes ol beg diye ki: (4) ‘Yā Rabbī anlara merhamet itdüm.’ Ĥaĥ Te‘ālā buyura ki: ‘Bu nice (5) sözdür? Sen benden artuĥ merĥametlü olduñ?’ Şonra (6) meleklerle emr eyleye ki: ‘Tutuñ ĥaddi ziyāde uranı (7) ve ĥaddi¹⁰⁵⁰ eksük uranı daĥı cehennemüñ küşelerini (8) bunlarla ĥolduruñ.¹⁰⁵¹ “Ne‘uzu bi’llāhi min-ġāzabi’llāh.”¹⁰⁵² **Ve ĥaberde** (9) mervīdür ki Ĥāzret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selāmuñ (10) ‘ādeti bu idi ki her gice tebdil-i şüret idüp şehir (11) içinde gezeridi. Ve her kimesneye¹⁰⁵³ ki yitişürdi: (12) “Dāvūd nice kimesnedür?” diyü¹⁰⁵⁴ su ‘āl ideridi. Ez-ĥazā (13) bir gice Cebrā’il Ĥāzretleri¹⁰⁵⁵ Dāvūd’a ‘aleyhimü’s-selām¹⁰⁵⁶ (14) ĥarşu geldi beşer şüretinde. Pes Dāvūd andan (15) su ‘āl eyledi ki:¹⁰⁵⁷ “Dāvūd nice kimesnedür?”¹⁰⁵⁸ Cebrā’il (16) buyurdi ki: “Güzel kimesnedür. İllā bir ‘aybı vardur ki (17) Beytü’l-Māl’den yir ve ‘araĥ-ı cebīn ve kedd-i yemīninden yimez.” [P1 96a] (1) Pes Dāvūd [A1 41a] ‘aleyhi’s-selām ağlayup mahzūn olup (2) miĥrābına geldi. Ve Ĥaĥ Te‘ālā’ya münācāt eyledi (3) ki: “Yā Rabbī [H 73a] baña bir şan‘at ta‘līm eyle ki benüm ĥā‘āmum (4) andan ĥāşıl ola.” Pes Ĥaĥ Te‘ālā zirih¹⁰⁵⁹ ĥoĥumaĥ (5) şan‘atını Dāvūd’a¹⁰⁶⁰ öğretti. Nitekim buyurmuşdur: (6) “*Ve ‘allemnāhu şan‘ate lebūsin.*”¹⁰⁶¹ el-Āyet. Ve Ĥāzret-i ‘Ömer’üñ (7) rađıya’llāhu ‘anh ‘ādeti bu idi ki her gice Medīne (8) şehrinde¹⁰⁶² ‘assesleriyle gezer idi. Tā eger (9) ra’iyyetüñ umūrında bir ĥalel göre veyā işide anı (10) tedārik eyleye. Ve her zamān buyurur idi ki: “Eger (11) benüm ĥilāfetüm zamānında süriden bir ĥoyun ĥalup ve¹⁰⁶³ (12) ĥurd gelüp anı alup ben aña ĥabīr olmayup ki (13) def‘ine ĥalışam. Ĥorĥaram ki ĥıyāmetde andan¹⁰⁶⁴ (14) mes‘ul olam.” Pes iy pādşāh-ı

¹⁰⁴⁷ ki: -H.

¹⁰⁴⁸ Ĥaĥ: +Te‘ālā N.

¹⁰⁴⁹ ki: -N.

¹⁰⁵⁰ ĥaddi: -N.

¹⁰⁵¹ “Başkanlar kıyamet günü Allah’ın huzuruna getirilir. Allah: Sizler benim yeryüzünde yarattıklarımın çobanları, mülkümün emanetçileri idiniz, buyurur ve sultanlardan birisine: ‘Niçin kullarıma emrettiğim cezadan daha fazla ceza verdin?’ diye sorar. Sultan: ‘Ey Rabbim! Onlar sana asi oldular.’ der. Cenāb-ı Hakk: “Senin kızgınlığının benimkinden daha fazla olması gerekmez.’ der. Daha sonra bir diğeri: ‘Niçin kullarıma benim emrettiğim cezadan daha azını uyguladın?’ diye sorar. O: ‘Ey Rabbim! Onlara merhamet ettim.’ diye karşılık verir. Cenāb-ı Hakk: ‘Sen nasıl benden daha merhametli olabilirsin’ der ve meleklerine: ‘Benim hükmümü fazlaştıran ve noksanlaştıran bu kimseleri alın cehennem derinliklerine atın.’ buyurur” (El-Müttakī, Kenzu’l-Ummāl, Kitābu’l-İmāret, No: 14769-14771) (Okur, 2009: 50).

¹⁰⁵² Allah’ın ġāzabından, Allah’a sığınırız.

¹⁰⁵³ kimesneye: kimseye H, L.

¹⁰⁵⁴ diyü: +ana N.

¹⁰⁵⁵ Cebrā’il Ĥāzretleri: Ĥāzret-i Cebrā’il H, L.

¹⁰⁵⁶ Dāvūd’a ‘aleyhimü’s-selām: Dāvūd ‘aleyhi’s-selāma H, L.

¹⁰⁵⁷ Pes Dāvūd andan su ‘āl eyledi ki: -H, L.

¹⁰⁵⁸ kimesnedür: +diyü +su ‘āl +eyledi H, L.

¹⁰⁵⁹ zirih: zirih H.

¹⁰⁶⁰ şan‘atını Dāvūd’a: -N.

¹⁰⁶¹ “**Bir de Dāvūd’a, sizin için, zirih yapma sanatını öğrettik** ki, savaşlarınızda sizi korusun. Şimdi siz şükrediyor musunuz?” (Enbiyâ, 21/80)

¹⁰⁶² Medīne şehrinde: Medīne’de H, L.

¹⁰⁶³ ve: bir N.

¹⁰⁶⁴ andan: -H, L.

‘ālem çeşm-i i‘tibārıla (15) bu ihbāra nāzır ol. Ve gör ki Hāzret-i [N 43a] ‘Ömer (16) bu deñlü ‘adl ü ihtiyātıla ve takvāda ve şalābetde (17) kimesne anuñ ‘ösr-i [L 50a] me‘āşirine yitişmemekile nice kıyāmetüñ [P1 96b] (1) ahvālinden qorqup ‘ākıbetüñ ahvālinden mütefekkindür. (2) Ve sen ra‘ıyyetüñ ahvālinden gāfil ve kıyāmetüñ ahvālinden (3) zāhilsin. **Nazm:**¹⁰⁶⁵

Sevfe terā ize’n-celi’l-gübāru
(4) Etahteke feresun emħimāru¹⁰⁶⁶

‘Abdu’llāh bin ‘Ömer’den (5) rağıya’llāhu ‘anhumā rivāyet iderler ki buyurdı ki:¹⁰⁶⁷ “Ehl-i (6) beytümüz ki her zamān haqdan du‘ā ile diler idük ki (7) ‘Ömer Hāzreti’ni vākı‘ada bize göstere tā ki anuñ ahvālinden (8) su’āl idevüz. Nā-gāh on iki yıldan sonra (9) ben Hāzret-i ‘Ömer’i vākı‘ada gördüm. Şanki şimdi ğusl (10) idüp izārıla bürünmişdür. Pes [H 73b] didüm ki (11) ‘Yā Emīre’l-Mü’miñin Rabbüñi nice bulduñ? Ve ne nev‘ haseneyle¹⁰⁶⁸ mücāzāt aldun?’ (12) Hāzret-i ‘Ömer buyurdı ki: ‘Yā ‘Abdu’llāh kaç (13) yıl oldı ki ben dünyādan gidüp sizden (14) müfārağat itdüm?’ Didüm ki ‘On iki yıl oldı.’ (15) Pes buyurdı ki sizden ayrılalı ħisāba mübtelā idüm. Bir (16) mertebede ki helāk olmağa geldüm. Ammā Haq celle (17) ve ‘alā gāfūr u raħīm cevād u kerīmdür. Beni ‘afv eyledi. [P1 97a] (1) Şimdi ħuzūr buldum.” Pes vaqtā ki ‘Ömer Hāzreti’nüñ (2) ħālī bu ola. Ma‘a-hāzā ki dünyādan bir nesneye mālīk (3) degül idi. Ve dirresinden ğayrı bir nesne andan (4) qalmadı. Sen¹⁰⁶⁹ bu kadar ta‘alluğat ve bunca¹⁰⁷⁰ esbāb ve (5) tecemmülāt ile nice ħisāb u kitābdan qurtılursan? (6) Meżālīm-i nās ve dağdağa vü vesvās ve iğvā-yı şeytān-ı (7) ħannāsı tūruğursun.¹⁰⁷¹ “Ne‘ūzu bi’llāhi min-ğazabi’llāh.”¹⁰⁷²

[A1 41b] (8) Hikāyet

Rivāyet iderler ki Rūm Pādşāhı (9) ki Qayşer dimek ile ma‘rūf idi. Hāzret-i ‘Ömer’e (10) ilçi göndürdi. Tā kim ‘Ömer’üñ ahvālīni ve (11) ef‘ālīni müşāhede eyleyüp pādşāhına ħaber ilete. (12) Ez-ğazā Medīne’ye geldükde Hāzret-i ‘Ömer’üñ (13) etbā‘ından su’āl eyledi ki: “Sizüñ pādşāhuñuz (14) qanda olur? Aña buluşmağdur murādum.”¹⁰⁷³ Anlar didiler ki: (15) “Bizüm pādşāhumuz yoğdur. Bir emīrümüz vardır ki (16) aña Emīrül-Mü’miñin ‘Ömer dirler. Şimdi şehrden (17) taşra çıqdı.” Pes ilçi Hāzret-i ‘Ömer’üñ talebinde [P1 97b] (1) şehrden taşra çıqup gördi ki güneşde (2) kum kayır üstinde [L 50b] yatmışdür. [H 74a] Ve dirresini yaşduğ (3) yirine başı altına¹⁰⁷⁴ qomışdür. Ve günün ıssısından (4) terlemiştir. Ve anuñ¹⁰⁷⁵ terinden yir ışlanmıştır. Pes Hāzret-i (5) ‘Ömer’i bu ħālet üzre gördükde ilçinüñ qalbinde (6) bir heybet ve bir ħuşū‘ peydā¹⁰⁷⁶ oldı. Ve didi ki: (7) “Yā ‘Ömer ‘adālet fe’eminnet fenemte.” Ya‘nī “İy [N 43b] ‘Ömer ‘adl eyledüñ

¹⁰⁶⁵ Nazm: -N.

¹⁰⁶⁶ İleride toz ortadan kalkınca altındaki at mı eşek mi göreceksin.

¹⁰⁶⁷ ki: -H, L.

¹⁰⁶⁸ haseneyle: ħasenāt H, L.

¹⁰⁶⁹ Sen: -N.

¹⁰⁷⁰ bunca: bu deñlü H, L.

¹⁰⁷¹ tūruğursun: tūruğursun H, L.

¹⁰⁷² Allah’ın gazabından, Allah’a sığınırız.

¹⁰⁷³ buluşmağdur murādum: buluşmağ murādumdur H, L.

¹⁰⁷⁴ altına: altında N.

¹⁰⁷⁵ anuñ: -H, L.

¹⁰⁷⁶ peydā: tārī A1, H, N.

(8) pes emîn olup huzûrıla üyüdün. Bizüm beglerümüz (9) zulm ü cevr itdükleri ecluden lâ-yezâl havf üzre (10) olup huzûrıla üyümekden mahrûmdurlar.” Pes iy (11) sultân-ı ‘âlem! Ma‘lûmuñ ola ki pādşahlıñuñ (12) haţrı ‘azîm ve haţbı cesîmdür. Ve anuñ şerhinüñ tafşîli (13) tavîl ve taħrîrinden kalemüñ lisânı kelîldür. Ve pādşâh (14) saltanatıñ haqqından kemâliyle gelmez. İllâ ‘ulemâ-yı (15) dînüñ muķâreneti ile ve şulehâ-yı mütteķinüñ muşâhabetiyle (16) tâ ki anlaruñ sebebiyle ‘adl ü inşâfuñ tarîķini (17) ve fażl u eltâfuñ haķîķatini bi-hisâbi’l-maķdûr hâşıl eyleye. [P1 98a] (1) Niteki ‘Ārif-i Rûmî *Meşnevî-yi Ma‘nevî*’sinde buyurur. Nazm:

(2) Ger to seng-i şahrâ vu mermer şevî

(3) Çün be-şâhib-dil resî gevher şevî

(4) Nâr-ı handân bâğ-râ handân koned

(5) Şoħbet-i merdânet ez-merdân koned¹⁰⁷⁷

(6) el-Aşlü’ş-Şânî

‘Adl ü inşâfuñ ikinci aşl-ı (7) aşılı budur ki her zamân ‘ulemâ-yı nâmdâr ve fużalâ-yı (8) rûzgârıñ dîdârına müştâķ olasıñ. Ve anlaruñ neşâ’ihini (9) istimâ‘ eylemege harîş olasıñ. Ve ‘ulemâ-yı sū’dan muħteriz (10) ve müctenib [H 74b] olasıñ. ‘Ulemâ-yı sū’ anlardur ki seni (11) dünyânuñ taħşîline taħrîz¹⁰⁷⁸ iderler. Zîrâ anlaruñ hâli budur (12) ki her zamân senüñ kaţıñda saña medh ü şenâ (13) iderler. Ve senüñ rızâñı gözleyüp tama‘ ları bu ki (14) senden bir miķdâr dünyânuñ huţâmı ve helâl ü harâmı (15) mekr ü hîle ve fikr-i zeğal ile taħşîl ideler. (16) Şuncılayım ‘âlim [A1 42a] beyt:

Ne müderris boved ne dânişmend

(17) Çâr-pâyî berü kitâbî çend¹⁰⁷⁹

Ķavluhu Te‘âlâ: “*Meşelu’İlezîne [P1 98b] (1) ĥumillu’t-Tevrâte şumme yeħmilühâ ke-meşeli’l-ħimâri (2) yaħmilu esfâren.*”¹⁰⁸⁰ Ve ekşer zamânemüzüñ ‘ulemâsı bu meķüledendür. (3) Ve Sa‘dî-yi [L 51a] Şîrâzî *Böstân*’ında ĥüb buyurur ki **nazm:**

(4) Zîyân mî koned merd-i tefsîrdân

(5) Ki ‘ilm ü edeb mî furüşed be-nân

(6) Kucâ ‘aķl yâ şer‘ fetvâ dihed

(7) Ki ehl-i ĥired dîn be-dünyâ dihed

(8) Velîken to bestân ki şâhib ĥired

¹⁰⁷⁷ “Sert taş olsan, mermer olsan; ulaştın mı halden anlayana, inci olursun. Gülen bir nar bahçeyi de güldürür. Mertlerle sohbet seni mertlerden eder” (Kanar, 2014: I, 114).

¹⁰⁷⁸ Derkenar: taħrîz: ķandırmaķ A1, N, P1.

¹⁰⁷⁹ İlmî ile amel etmeyen insan] ne muħakkiktir ne de bilim insanıdır. Üzerine birkaç kitap yüklenmiş bir dört ayaklıdan (hayvandan) başka bir şey değildir.

¹⁰⁸⁰ “**Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.** Allah’ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez” (Cuma, 62/5).

(9) Zi-erzān furūṣān be-rağbet hered¹⁰⁸¹

(10) Pes ‘ālim-i ṣālih oldur ki senün māl u menālüne (11) ṭama‘ ı olmaya ve senün ḳatunḳa ḫaḳḳ-ı ṣarīhi söylemekden (12) ḳorḳmaya ve her ḳaçan ki ḫuzūruḳa gelür saḳa (13) vā‘ iz ü nāṣih ola. Nitekim rivāyet iderler ki: “Bir gün (14) Ṣaḳīḳ-i [N 44a] Belhī ḳuddise sirruh Hārünü’r-Reṣid’ün meclisine (15) geldi. Hārünü’r-Reṣid didi ki: ‘Ṣaḳīḳ-i Zāhid (16) sen misin?’ Ḫazret-i Ṣaḳīḳ buyurdi ki: ‘Ṣaḳīḳ (17) benüm ammā zāhid degülem.’ Pes Hārün didi¹⁰⁸² ki: ‘Baḳa naṣihat eyle.’ [P1 99a] (1) Ṣaḳīḳ buyurdi ki: ‘Allāh Te‘ālā seni Ebū Bekir (2) Ṣiddīḳ’uḳ¹⁰⁸³ maḳāmında ḳodi. Ve senden anuḳ (3) ṣıdḳını ister. Ve ‘Ömer Fārūḳ’uḳ mesnedini saḳa virüp¹⁰⁸⁴ (4) senden baṭılıla [H 75a] ḫaḳḳuḳ arasında fark itmek ister. (5) Nitekim andan istedi. Ve ‘Oṣmān Ḫazreti’nün (6) mevzi’ini saḳa virüp anuḳ ḫayāsını senden ister. (7) Ve Ḫazret-i ‘Alī’nün yirinde seni ḳoyup senden (8) ‘ilm ü ‘adl ister. Nitekim andan istedi.’ Pes (9) Ḫalife didi ki: ‘Naṣihati ziyāde eyle.’ Ṣaḳīḳ (10) Ḫazretleri buyurdi ki:¹⁰⁸⁵ ‘Ma‘lūmuḳ ola ki Allāh Te‘ālā’nuḳ (11) bir evi vardur ki aḳa cehennem dirler. Ve seni (12) aḳa bevvāb eylemişdür. Ve saḳa üç nesne ‘aṭā itmişdür. (13) Birisi Beytül-Māl ve birisi ḳılıc ve birisi savṭ. (14) Ve saḳa emr itmişdür ki ḫaḳḳuḳ birbirine te‘addilerini (15) bu üç nesne ile men‘ idesin. Pes her kimesne (16) ki saḳa ihtiyāc arz eyleye. Beytül-Māl’i andan (17) men‘ itmeyesin. Ve her kimesne ki Ḫaḳ celle [P1 99b] (1) ve ‘alānuḳ emrine muḫālefet eyleye anı savṭıla te‘dib (2) idesin. Ve her kimesne ki bir nefsi “bi-ğayrin ḫaḳḳin”¹⁰⁸⁶ ḳatlı (3) eyleye. Sen anı maḳtülün velisi izniyle bu¹⁰⁸⁷ ḳılıcıla ḳatlı (4) idesin. Ve eger Ḫaḳ Te‘ālā saḳa emr itdüḳi (5) nesnelere ‘amel itmezsin dārü’l-bevāruḳ müteḳaddimi (6) ve ehl-i nāruḳ muḳaddemi sen olursın.’ Hārünü’r-Reṣid (7) yine didi ki: [L 51b] ‘Zidnī yā Ṣaḳīḳ.’ [A1 42b] Ya‘nī naṣihatünḳi daḳı¹⁰⁸⁸ (8) ziyāde eyle. Pes Ṣaḳīḳ buyurdi ki: ‘Sen bir aḳarsuya (9) beḳzersin. Ve ‘ālemdē ‘ulemā ırmaḳlara beḳzerler. (10) Pes eger aḳarṣu ṣāfi ise ırmaḳlaruḳ kederi (11) zarar virmez. Ve eger aḳarṣu mükedder ise ırmaḳlaruḳ (12) ṣafāsı muḳarrer ve mu‘teber degüldür.’”

Ḫikāyet

[H 75b] Rivāyet (13) iderler ki: “Hārünü’r-Reṣid bir gice veziriyle ‘Abbās,¹⁰⁸⁹ (14) Fuḳayl ‘İyāz Ḫazretleri’nün ziyāretine vardı. (15) Fuḳayl’uḳ ḳapusına¹⁰⁹⁰ vuṣul bulduḳda işitdiler ki¹⁰⁹¹ (16) Fuḳayl Ḫazretleri evinde bu āyeti oḳur ki (17) “*Em ḫasibe’llezine ecteraḫu’s-seyyi’āti en nec’alehum* [P1 100a] (1) *ke’llezine amenū ve ‘amilu’s-ṣālihāti*.”¹⁰⁹² el-Āyet. Ya‘nī (2) eyā ṣunlar ki a‘māl-i zemīme ve ef‘āl-i ḳabīhe işlerler. (3) Ṣöyle mi ḳann iderler ki aḫiretde biz anları (4) müsāvī ḳılavuz. Anları ki mü’mindür

¹⁰⁸¹ Tefsir bilgini bir adam; ilim ve edebi ekmek ḳarşılıḳında satarsa zararlı çıkar. Akıl ya da ṣeriat; dini, dünya için satmaya fetva verir mi hiç? Bilakis sen ucuz satandan almayı tercih eden akıllı adam gibi; ilim ve edebi de satın almayı bil.

¹⁰⁸² didi: buyurdi N.

¹⁰⁸³ Ṣiddīḳ’uḳ: Ṣiddīḳ N.

¹⁰⁸⁴ virüp: virdi H, L.

¹⁰⁸⁵ ki: -A.

¹⁰⁸⁶ Haksız yere.

¹⁰⁸⁷ bu: bir H, L.

¹⁰⁸⁸ daḳı: -N.

¹⁰⁸⁹ ‘Abbās: -N.

¹⁰⁹⁰ ḳapusına: ḳapusında N.

¹⁰⁹¹ ki: -H, L.

¹⁰⁹² “Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!” (Câsiye, 45/21)

ve a' māl-i šālīḥa (5) işlemişlerdür ḥāšā ve kellā. Pes çünkim Hārūn (6) bu kelāmı dinledi. 'Abbās'a didi ki: 'Eger (7) va'z u naşīḥat için gelmişüz. Bu naşīḥat bize kāfīdür.' (8) 'Abbās didi ki: 'Çünkim ziyārete geldün (9) buluşmak evlādur.' [N 44b] Pes 'Abbās, Fuḍayl'uḡ ḳapısını (10) ḳaçup didi ki: "Emīrū'l-Mü'minīn için ḳapuḡı (11) aç.' Fuḍayl Ḥāzretleri buyurdi ki: 'Emīrū'l-Mü'minīn (12) benüm ḳatımda ve ḳapımda ne işler?' 'Abbās didi ki: 'Aç (13) ḳapuḡı ve Emīrū'l-Mü'minīn'e itā'at eyle.' Fuḍayl Ḥāzretleri (14) çırāḡı söyündürüp ḳapısını açdı. Pes Hārūn'u'r-Reşīd (15) içeri girüp ḳarāḡuda eliyle Fuḍayl'ı aradı. (16) Tā ki anuḡıla muşāfāḥa eyleye. Ez-ḳazā eli Fuḍayl'uḡ (17) eline rāst geldi. Fuḍayl buyurdi ki: 'Vay [P1 100b] (1) bu yumşak ele eger ki ḳıyāmet güninde cehennemüḡ (2) 'azābından ḳurtılmazısa?' Şonra Fuḍayl buyurdi (3) ki: 'İy emīrū'l-mü'minīn! Allāh Te'ālā'nuḡ cevābına (4) müsta'idd [H 76a] ol. Zīrā ki ḳıyāmet güninde Ḥāḳ Te'ālā (5) seni her ḥaşmuḡıla başḡa başḡa ṡurgudup inşāfını (6) senden ṡaleb itse gerek.' Pes Hārūn'u'r-Reşīd bir ağlamak (7) ağladı ki helāke müşrif oldı. 'Abbās didi (8) ki: [L 52a] 'İy Fuḍayl yap yap söyle ve pek sözler söyleme (9) ki Emīrū'l-Mü'minīn'i öldüreyazduḡ.' Fuḍayl buyurdi (10) ki: 'İy Hāmān! Sen ve senüḡ ḳavmüḡ anı helāk eylediler. (11) Baḡa mı dirsın ki Emīr'i helāk eyledüḡ?' (12) Hārūn'u'r-Reşīd bu sözi istimā' itdükdē didi ki: 'İy (13) 'Abbās saḡa Hāmān diyicek ma'lūm oldı ki (14) baḡa Fir'avn dimek ister.' Şonra Hārūn biḡ altundan (15) ṡolu bir kīse Fuḍayl'uḡ öḡine ḳodı. (16) Ve didi ki: 'Bu māl vech-i ḥelāldendür ki anamuḡ şadāḳından (17) ve mīrāşındandır. [A1 43a] Ḳabūl eyle.' Fuḍayl Ḥāzretleri buyurdi [P1 101a] (1) ki: 'Ben saḡa emr iderem ki dünyādan el çek ve Ḥāḳḳ'a (2) teveccüh eyle. Ve āḡiretüḡ umūrına düriş. Sen dünyāyı baḡa (3) mı ilkā idersin? Yūri var bu mālile ḥaşmlaruḡı irzā (4) eyle.' Pes Fuḍayl ol mālī ḳabūl itmeyüp Hārūn anuḡ (5) ḳatından ḥaclet-zede ṡaşra çıkup gitdi."

Nükte

(6) Muḡammed bin 'Abdu'l-'Azīz ki 'Ömer bin 'Abdu'l-'Azīz'üḡ ḳarındaşdır. (7) Bir gün Muḡammed bin Kā'b Ḳuraẓī'den ki müfessirlerdendir (8) su'āl eyledi ki: "Adli baḡa vaşf eyle." Muḡammed bin Kā'b (9) buyurdi ki: "Her Müsülmān ki sinde¹⁰⁹³ senden büyükdür. (10) Sen aḡa oḡıl yirinde ol. Ve her [H 76b] Müsülmān ki yaşda senden (11) küçüdü. Sen aḡa vālid yirinde ol. Ve her kimesne (12) ki sinde senüḡile yaşdaşdır. Sen aḡa ḳarındaş (13) ol. Ve günāḡkār ve mücrim kimesneyi cürmine göre 'uḡūbet (14) eyle. Ziyāde eyleme. Ve şaḳın ol ki¹⁰⁹⁴ bir Müsülmān'a ḡıkd ü (15) ḡasedden¹⁰⁹⁵ ötüri bir tāziyāne urmayasın. Zīrā ki ol savṡ (16) duḡūl-i cehenneme sebebdür."

[N 45a] Nükte

Zāhidlerden (17) bir kimesne zamānenüḡ ḡalīfesi ḳatında ḡāzır oldı. [P1 101b] (1) Ḥalīfe andan naşīḥat ṡaleb itdi. Zāhid buyurdi ki: (2) "İy emīrū'l-mü'minīn ma'lūmuḡ olsun ki ben Çin (3) memleketine sefer itdüm. Ve gördüm ki¹⁰⁹⁶ Çin Pādşāḡı'nuḡ (4) ḳulaḡı şaḡır olmuş idi.¹⁰⁹⁷ Bir gün¹⁰⁹⁸ gördüm ki ḡāyetile ağlar. (5) Sebebden¹⁰⁹⁹ su'āl itdiler.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹³ sinde: -H, L.

¹⁰⁹⁴ ki: -H, L.

¹⁰⁹⁵ ḡasedden: ḡased H, L.

¹⁰⁹⁶ ki: -A1.

¹⁰⁹⁷ idi: -H, L, N.

¹⁰⁹⁸ gün: -H, L.

¹⁰⁹⁹ Sebebden: Sebebden N.

¹¹⁰⁰ itdiler: itdüm H, L.

Didi ki: ‘Kulağumun sağırlığından (6) ötürü ağlamazam. Belki şundan [L 52b] ötürü ağlaram¹¹⁰¹ ki nā-gāh (7) bir mazlūm қаpuma gelüp teẓallūm eyleye ve ben anuñ (8) teẓallūmini işidemeyem. Ammā şükr Hakk’a ki¹¹⁰² egerçi¹¹⁰³ kulağum (9) şğırdur gözüm görür.’ Şonra emr eyledi ki (10) memleketinde dellāllar nidā eyleyeler ki: ‘Her kimesnenüñ ki (11) zūlmden şikāyeti olursa benüm қаpuma geldükde gerek ki (12) kızıl haftān geyüp gele.’ Pes her kimesnenüñ üzerindeki (13) kızıl haftān görür idi şekvāsını şorup haşmlarından (14) inşāfını alurıdı. Pes ‘İy Emīrū’l-Mü’minīn! [H 77a] Bu kāfirüñ (15) şefkatine ve ‘ibādu’llāh üzerine merħametine nazār eyle ve ‘ibret (16) al ki sen ki mü’min¹¹⁰⁴ olasın. Ve ehl-i beyt-i nübüvetten (17) olasın. Halk üzere senüñ şefkatüñ ve rahmetüñ [P1 102a] (1) ne vechile gerekdür?’ **Nazm:**¹¹⁰⁵

Naşihatı konemet gūş gīr u der-‘amel ār
(2) Ki her çī naşih-i müşfik be-güyedet be-peẓīr¹¹⁰⁶

(3) Nükte

Ebū Kılābe Hāzretleri ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Azīz’üñ (4) meclisinde hāzır oldı. ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Azīz aña didi (5) ki: [A1 43b] “Baña bir naşihat eyle.” Ebū Kılābe buyurdı ki: (6) “Ādem Hāzretleri zamānından¹¹⁰⁷ ilā-yevminā hāzā senden ğayrı (7) hālīfe qalmadı.” ‘Ömer didi ki: “Naşihati dañı ziyāde (8) eyle.” Ebū Kılābe buyurdı ki: “Evvel hālīfe ki olsa gerek (9) sensin.” Yine Hālīfe buyurdı ki:¹¹⁰⁸ “Ziyāde eyle.” Ebū Kılābe (10) didi ki: “Eger Allāh Te‘ālā senüñiledür. Pes sen kimden (11) qorqarsın? Ve eger senüñile degüldür. Pes kime (12) mültecī olursın?” ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Azīz didi ki: “Bu naşihat (13) kifāyet ider.” **Beyt:**¹¹⁰⁹

Mevtu’t-takiyyi hayātun lā-fenā’e lehā
(14) Qad māte қаvmun ve hum fi’n-nāşī ihyā’u¹¹¹⁰

Kıf’a:¹¹¹¹

(15) Zindest nām-ı ferruñ-ı Nüşīrvān be-‘adl
(16) Gerçi besī ne-mānd ki Nüşīrvān ne-māned
(17) Hāyri kun iy fulān u ğanīmet şumār ‘ömr
[P1 102b] (1) Zān pişter ki bāng ber-āyed fulān ne-māned¹¹¹²

(2) Pes beglere ve vālilere lāyık budur ki bu hikāyetleri (3) ve nüktelemi naşbü’l-‘ayn ideler. Ve mevā‘ız ve neşā’ihī (4) istimā‘ idüp her vaqt ki bir ‘ālīme mülākāt olurlar. Ol

¹¹⁰¹ Belki şundan ötürü ağlaram: -N.

¹¹⁰² ki: -H, L.

¹¹⁰³ egerçi: -N.

¹¹⁰⁴ mü’min: Emīrū’l-mü’minīn H, L.

¹¹⁰⁵ Nazm: Beyt N.

¹¹⁰⁶ Sana nasihat ediyorum, dinle ve amel et. Nasihat eden merhametlinin sana söylediğini kabul et.

¹¹⁰⁷ zamānından: zamānında H, L.

¹¹⁰⁸ buyurdı ki: -N.

¹¹⁰⁹ Beyt: Nazm N.

¹¹¹⁰ Takvalı kişinin ölümü, son bulmayan bir hayattır. İnsanlar ölür de onlar insanlar içinde diri kalırlar.

¹¹¹¹ Kıf’a: -A1, N.

¹¹¹² Nüşīrvān öldüğü ve çok zaman geçtiği halde; adaleti sayesinde hayırlı adı hālâ diridir. Arkadaş, “Fılan öldü.” diye tellarlar seslenmeden; hemen iyilik yap ve ömrü ganimet bil.

(5) ‘ālimden va‘z u [H 77b] naşihat taleb ideler.¹¹¹³ Ve ‘ālimlere [L 53a] daşı (6) lāyık budur ki beglere va‘z u naşihat¹¹¹⁴ idüp¹¹¹⁵ haqq-ı (7) şarihi anlara gösterüp anları [N 45b] mağrūr itmeyüp kelimetü'l-haqqı (8) egerçi ki acıdur¹¹¹⁶ tatlu tatlu anlara¹¹¹⁷ ilkā ideler. **Nazm:**¹¹¹⁸

(9) Naşihat ki hāli boved ez-ğaraż
Çü dārū-yı telhest def‘-i maraż

(10) Ve bālest dāden ber-boħor kand
Çü dārū-yı telheş boved sūd-mend

(11) Çi hōş goft yek rüz dār u furūş
Şifā bāyedet dārū-yı telh nūş

(12) Eger şerbeti bāyedet sūd-mend
Zi-Sa‘ dī sitān dārū-yı telh-i pend

(13) Be-pervizen-i ma‘ rifet bihte
Beşhed-i ‘ ibāret zarafet ber-āmih̄te

(14) Ez-in bih naşihat ne-gūyed keset
(15) Eger ‘ākılı yek işāret beset¹¹¹⁹

(16) **Ve her ‘ālim** ki begleri mağrūr idüp meclislerinde kelimetü'l-haqqı (17) söylemezler. Peyğamber şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ol ‘ālime [P1 103a] (1) “şeytān-ı aħres” dimişdür. Şuncılayın ‘ālim zālimile zulmde (2) şerikdür. **Nazm:**

Mebaħşāy ber-her kucā zālimist
(3) Ki raħmet ber u cevr ber-‘ālemist

(4) Cihān sūz-rā kuşte bihter çırağ
(5) Yekī bih der-āteş ki halki be-dāğ

(6) Cefā pişigān-rā bi-dih ser-be-bād [A1 44a]
(7) Sitem-ber-sitem pişe ‘adlest ü dād

(8) Çü ender-seri bini āzār-ı halk
(9) Be-şimşir-i tizeş bi-yāzār halk

¹¹¹³ ideler: idüp A1.

¹¹¹⁴ naşihat: +taleb A1.

¹¹¹⁵ idüp: ideler N.

¹¹¹⁶ acıdur: +anlara H, L.

¹¹¹⁷ anlara: -H, L.

¹¹¹⁸ Nazm: Beyt A1, N.

¹¹¹⁹ Kinden arınmış nasihat; derdi gidermede ilaç gibidir. Güçlü olmak için şeker gibi ye. Çünkü o acı ilaç, sana iyi gelir. Eczacının biri bir gün ne güzel söylemiş: “Sana şifa lazım ise, acı ilaç iç.” Eğer sana faydalı bir şerbet lazımsa; Sâdi’den acı nasihat ilacı al. Çünkü nasihati marifet eleğinden geçmiş; bal ile süslenmiştir. Bu nasihatlerden daha iyisini sana kimse söylemez. Eğer akıllıysan sana bir işaret yeter.

- (10) Seg āher ki bāşed ki h̄āneş nehend
 (11) Bi-fermāy tā üstüh̄āneş dehend
- (12) Çü gorbe nevāzī kebüter bered
 (13) Çü ferbeh-i koni gorg Yūsuf dired
- (14) Bed-endiş-rā cāh u h̄ürmet medih
 (15) ‘Adū der-çe vü dīv der-şişe bih
- (16) Ez-iblis hergiz ni-yāyed sücūd
 [H 78a] (17) Ne ez-bed güher nigūyī der-vücūd¹¹²⁰

[P1 103b] (1) el-Aşlü’s-Şālis

‘Adl ü inşāfuñ üçünci (2) aşlı budur ki: “İy pādşāh-ı ‘ālem zulmden ancak sen (3) nefsüñi men‘ itmek ardınca olma. Belki kullaruñı (4) ve muşāhiblerüñi ve ‘ummālüñi ve nā’iblerüñi dağı te’dīb (5) idüp zulmden men‘ itmek gereksin. Ve anlaruñ itdügi (6) zulme rāzī olmamağ gereksin. Zīrā ki¹¹²¹ anlaruñ zulmini dağı¹¹²² (7) senden şoralar. Nitekim senüñ zulmüñi senden şorsalar (8) gerek.” **Naẓm:**

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Ra‘iyyet süri koyun şāh çōbān
 (9) ‘Adū kurd sipāhiler nigeħbān

(10) Koyun ol vaqt şaklanur ki çōbān [N 46a]
 (11) Köpeklerin ide dā’im hirāsān

(12) Ve ger köpek koyun yirse nihānī
 (13) Dağı artuğ [L 53b] olur kurdun ziyānı

(14) Ne deñlü ‘adl iderse pādşāhī
 (15) Degül nāfi‘ çü zulm ide sipāhī

(16) Şehüñ ‘adli şu vaqtin kāmīl ola
 (17) K’eşirradan ra‘iyyet sālīm ola

[P1 104a] (1) Ve Tevrāt’da meşūrdur¹¹²³ ki “Küllü¹¹²⁴ zulmin ‘alimehu’s-sultānu (2) min-‘ummālihi fe-sekete ‘anhu kāne zālike’z-zulmü mensūben ileyhī (3) ve uñize bihi ve ‘uñibe ‘aleyhi.” Ya‘nī her zulm ki sultān (4) ‘āmilllerinden müşāhede eyleye ve anuñ

¹¹²⁰ Nerede bir zalim varsa asla acıma. Çünkü ona acımak âleme zulümdür. Cihanı yakan insanın mumu sönmelidir. Halkın yanmasındansa, bir kişinin yanması iyidir. Zalimlerin başını rüzgâra ver. Zalime zulüm adalettir, haktır. Eğer bir halka zulmedenin başını görürsen; keskin kılıçla boğazını kes. Köpek kim ki önüne sofr kursunlar? Sen emret onun önüne kemik atsunlar. Kediye okşarsan güvercini kapar. Kurdu naz ile beslersen, Yusuf’u paralar. Kötü fikirliye hürmet gösterme. Düşmanın kuyuda, devin şişede kalması iyidir. İblisin asla secde etmediği gibi; kötü olandan da iyilik vücuda gelmez.

¹¹²¹ ki:-A1.

¹¹²² dağı: -A1, H, L.

¹¹²³ meşūrdur: mezkūrdur H, L.

¹¹²⁴ Küllü: -H, L.

def' inde sükût (5) eylese¹¹²⁵ kıyâmetde ol zulm anı mensûbdur. Ve anuñ (6) sebebiyle mu'âheze ve mu'âkeb olur. **Nazm:**

(7) Ki nâled zi-zâlim ki der-devr-i tüst
Ki her cevr kû mî koned cevr-i tüst

(8) Ne seg câme-i kârvânî derîd
Ki dihqân-ı nâdân ki seg perverîd

(9) Muḥâlif ḥarş burd u sulṭân ḥarâc
Çi devlet be-mând der-ân-taht u tâc¹¹²⁶

[A1 44b] (10) Pes 'adli gözlemek dileyen kimesne gerek kim bile ki¹¹²⁷ (11) andan [H 78b] maḡbûn kimesne yokdur ki dînini ġayra dünyâ (12) ḥâşıl olmak için şata. **Beyt fi'l-meşel:**¹¹²⁸

(13) Didi ki çî gerd eşref-i ḥar¹¹²⁹
O mezleme burd u câni yek zer¹¹³⁰

(14) Ḥuşûşâ ki pâdşâhuñ ḥizmetinde olan dükeli (15) kullarınuñ ve 'âmillerinüñ 'âdeti budur ki kendülere (16) dünyâ ḥâşıl olmağıçün pâdşâhı maḡrûr idüp (17) zulmi anuñ gözinde müstaşsen gösterürler. Tâ kim [P1 104b] (1) pâdşâhı dipdiri cehenneme atarlar. Tek kendülerüñ murâdı (2) muḥaşşal ola. Ve düşmenlerden artuḡ düşmen ol¹¹³¹ kimesnedür (3) ki senüñ helâklığına sa'y ider. Tâ ola ki kendüzine (4) bir mikdâr dünyânüñ ḥuṭâmı ve ḥelâl ü ḥarâmı ḥâşıl ola. (5) Muḥaşşal-ı kelâm bu ki 'âdil pâdşâha lâyıḡ oldur (6) ki kullarına ve 'ummâline 'adlün âdâbını ögrede. (7) Ve gice gündüz anlaruñ aḥvâline nâzır ola. Nitekim (8) kendü ehlinüñ ve evlâdınüñ ve menzilinüñ aḥvâline nâzırdur. (9) Ve bu devlet ḥaşıl olmaz illâ ki¹¹³² evvel¹¹³³ kendü (10) bâtınında 'adli ḥıfz eyleye. Ve 'adlün ḥıfzı anuñıla (11) olur ki şehvetini ve ġazabını dîni ve 'aḡlı üzre (12) musallaṡ eylemeye. Ve 'aḡlını ve dînini şehveti ve ġazabı (13) elinde esîr eylemeye. Belki şehvetini¹¹³⁴ ve ġazabını (14) 'aḡlına ve dînine [L 54a] esîr eyleye. Niteki¹¹³⁵ Resûlu'llâh (15) şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki:¹¹³⁶ [N 46b] "İnne'llâhe Te'âlâ (16) ḥaleḡa'l-melâikete ve rekkebe fihimu'l-'aḡl ve ḥaleḡa'l-behâ'im (17) ve rekkebe fihî's- şehvete [H 79a] ve ḥaleḡa benî Âdeme [P1 105a] (1) ve rekkebe fihimi'l-'aḡle ve's-şehvete fe-men ġalebe 'aḡlehü (2) şehvetehu fe-hüve a'lâ mine'l-

¹¹²⁵ eylese: eyleye N.

¹¹²⁶ Bir zalimden bir şikayet gelirse, o şikayet senden sanadır. Çünkü onun zulmü senin zulmündür. Yoldan geçenin elbisesini paralayan köpeği değil, onu besleyen cahil kimseyi uyarmalı. Padişah, düşman köylünün eşeğinden haraç diye parasını alırsa; o taht, o taç nasıl yükselir?

¹¹²⁷ ki: kim H, L.

¹¹²⁸ fi'l-meşel: -N.

¹¹²⁹ ḥar: ḡaḡar N.

¹¹³⁰ Gördün mü eşref nasıl eşşeklik yaptı? O zulüm kazandı diğeri altın.

¹¹³¹ ol: ola H, L; şol N.

¹¹³² ki: -N.

¹¹³³ evvel: -H, L.

¹¹³⁴ şehvetini: şehveti A1, H, L

¹¹³⁵ Niteki: Nitekim A1

¹¹³⁶ ki: kim H, L; -N

melâiketi ve men ğalebe (3) şehvetuhu ‘aqlēhū ve hüve ednā mine’l-behā’im.”¹¹³⁷ Ve ekşer-i (4) nāsuñ aḥvāli budur ki ‘ömrlerini şehvetlerinüñ (5) ḥizmetinde¹¹³⁸ şarf iderler. Ve murādlarına irmek içün dürlü (6) dürlü ḥileler te’lif iderler. Ve bilmezler ki ‘aql (7) melâikenüñ cevherindendir. Ve Haḫ Te’ālā’nuñ (8) cünüd-ı mücennedesindendir. Ve şehvet ve ğazab (9) şeytānuñ leşkeri pür-zararındandır. Ve her kimesne ki (10) cündü’llāhı şeytānuñ leşkeri elinde esir (11) eyleye ra’iyyetüñ ḥaḫḫında nice ‘adl idebilir. Zīrā ki (12) ‘adlūñ güneşi evvel pādşāhuñ şahrā-yı sīnesinde (13) pertev biraḫur. Şonra ehl-i beyti arasında (14) nūrı münteşir olur. Pes andan şonra şu’ā’ı ra’iyyetüñ (15) üzerine düşer. Ve her kimesne ki güneşsiz şu’ā’ (16) taleb ider. Muḥāle tālīb ve mālāniyāle rāğıbdur. (17) Ve Ḥazret-i Mevlānā celālū’l-ḥaḫḫı ve’-d-dīn zıkr olınan [P1 105b] (1) ḥadīş-i şerīfūñ tefsīrini ve ehl-i ‘aql ve şehvetüñ envā’ ını [A1 45a] (2) *Meşnevī-yi Ma’nevī*’sinde baş üzre beyān buyurmışdur. (3) Teyemmünen ve teberriken bu maḥalde ol beyānı zıkr idelüm. **Meşnevī:**

(4) Der-ḥadīş āmed ki Yezdān-ı Mecīd
(5) Ḥalk-ı ‘ālem-rā se ğüne āferīd

(6) Yek ğuruh-rā cumle ‘aql u ‘ilm ü cūd
(7) Ān firiştest ü nedāned coz sücūd

(8) Nist ender-‘ unşureş ḫırş u hevā
(9) Nūr-ı muṭlaḫ zinde ez-nūr-ı Ḥudā

[H 79b] (10) Yek ğürūh-i dīger ez-dāniş tehī
(11) Maḫz-ı ḫayvān ez-‘alef der-ferbihī

(12) Ū nebīned ğayri iştābl u ‘alef
(13) Ez-şekāvet ğāfilest u ez-şeref

(14) Īn se’vom hest ādemīzād u beşer
(15) Ez-firişte nīm vü nīmīş ḫer

(16) Nīm-i ḫer ḫōd mā’il-i suflī boved
(17) Nīm dīger mā’il-i ‘ulvī boved

[P1 106a] (1) Ān do ḫavm āsūde ez-ceng ü ḫirāb
(2) Vin beşer bā-do muḫālif der-ezāb

(3) Vin beşer hem z’imtiḫān ḫısmet şodend
(4) Ādemī şeklend ü se ummet şodend

(5) Yek ğuruh müstağraḫ-ı muṭlaḫ şode
(6) Hem çü ‘īsā bā-melek mulḫaḫ şode

[L 54b] (7) Naḫş Ādem līk ma’ nī Cebrā’īl

¹¹³⁷ “Şüphesiz Allah melekleri yarattı, onlara akıl verdi. Hayvanları yarattı, onlara da nefis verdi. İnsanı yarattı, insana hem akıl hem de nefis verdi. İnsanlardan kimin akıllı nefisine galip gelirse, meleklerden daha yüksektir. Kimin de nefisi aklına galip gelirse o da hayvanlardan aşağıdır.”

¹¹³⁸ ḥizmetinde: ḥizmetlerinde N.

(8) Reste ez-ḥeşm ü hevā vü kāl u kīl

[N 47a] (9) Ez-riyāzet reste vez zühd ü cihād

(10) Gūyiyā ez-ādemī ü ḥōd nezād

(11) Kısm-ı dīger bā-ḥerān mulḥaḳ şodend

(12) Ḥeşm-i maḥz u şehvet-i muṭlaḳ şodend

(13) Vaşf-ı Cibrīlī derişān būd reft

(14) Teng būd ān-ḥāne vü ān-vaşf zeft

(15) Nām ke'l-en'ām kerd ān-ḳavm-rā

(16) Zānki nisbet kū be-yaḳze nevm-rā?

(17) Lā-cerem esfel boved ez-safilīn

[P1 106b] (1) Terk-i ü kon lā-uḥibbu'l-afilīn¹¹³⁹

(2) Pes iy sultān-ı 'ālem! 'İlm-i şerīfūn muḥīṭ ola ki (3) 'adlūn zuhūrī 'aḳluḅ kemāliyle olur. Ve 'aḳluḅ (4) kemāli eşyānuḅ ḥaḳā'ıḳını idrāk idüp ke-mā hiye (5) görmekligile olur. Ve zevāhirile maḡrūr olmamaḳlıḡıla (6) olur. Ve bu kelāmuḅ beyānı budur ki eger (7) sen dūnyā için ḥaḳā cevr ü zulm idersin naḡar eyle ki (8) zulmden maḳşūduḅ nedür? Eger dūnyāda ḥarīr ü zer-beft (9) geymek için ve tāc u taḥt-ı muraşsa¹¹⁴⁰ idinmek için (10) ise pes sen hemān bir 'avret [H 80a] imişsin ki [A1 45b] (11) er şūretindesin. Zīrā ki bezek ü zīnet nisānuḅ (12) a'mālındendür. Ve eger maḳşūduḅ et'ime-i lezīze (13) yimekdür. Bil ki bir ḥayvān imişsin ki sen beşer şūretindesin.¹¹⁴¹ (14) Anuḅçün ki şereh¹¹⁴² ta'ām-ı behā'im ve en'āmuḅ (15) ṭabī'atındandır. Ve eger maḳşūduḅ budur ki (16) düşmenlerüñden intikām çeküp ḡazabuḅı anlara (17) imzā idesin. Pes sen bir yırtıcı cān-āver imişsin [P1 107a] (1) ki ādem şūretindesin. Anuḅçün ki imzā-yı ḡazab (2) sibā' uḅ ṭibā'ındandır. Ve eger maḳşūduḅ (3) budur ki ḥaḳ şaḅa ḥizmetkār ola. Pes sen (4) 'āḳil şūretinde bir cāhilsin. Anuḅçün ki eger sen (5) 'āḳil olaydın 'ilm-i kāmīlile bilür idüñ ki şaḅa ḥizmet (6) idenler kendülerüñ buṭūnı ve fūrūcı ve şehevātı (7) ve lezzātı için ḥizmet iderler. Ve anlaruḅ secdeleri ve (8) ḥizmetleri şaḅa degüldür. Belki nefislerinedür.¹¹⁴³ (9) 'Alāmeti budur ki eger efvāhdan istimā' ideler (10) ki beglik

¹¹³⁹ “Hadiste geçtiğine göre Yüce Tanrı; varlıkları üç şekilde yarattı. Bir gruba tamamen akıl, ilim, cömertlik verdi. Melektir bunlar secdeden başka bir şey bilmez. Bunların tabiatında hırs, nefis isteği yoktur. Mutlak nurdur; Tanrı aşkıyla yaşar. Bir başka grupta ilim yoktur. Hayvan gibi otla beslenir semirir. Ahırdan, ottan başka şey görmez. Kötülükten, şereften habersizdir. Üçüncü gruptakiler insanoğludur. Onun yarısı melek, yarısı eşektir. Eşek olan yarısı süflü şeylere meyleder. Diğer yarısı ulvi şeylere meyleder. İlk iki gruptakiler savaştan uzaktır. Ama insanoğlu ikisine muhaliftir, azaptadır. İnsanoğlu da imtihanla bölünmüştür. İnsan şeklinde olsalar da üç ümmettir. Bir grup mutlak varlığa dalmıştır. İśā gibi meleklerle katılmıştır. İnsan kılıklıdır ama manaca Cebrāil'dir. Öfkeden nefis isteğinden, dedikodudan kurtulmuştur. Riyazetten, zahitlikten, cihattan kurtulmuştur. Sanki hiç mi hiç insanoğlundan doğmamıştır. Bir başka kısmı eşeklere katılmıştır. Sırf öfke, mutlak şehvet kesilmiştir. Onlarda Cebrāillik özelliği vardı, geçti gitti. Çünkü bu ev onlara dar, vasıf büyük geliyordu. Bu gruptakilere hayvan gibi adını verdi. Çünkü uyku ile uyanıklık arasında nisbet yoktu. Kuşkusuz bunlar aşağıdan da aşağıdır. Terk et onları. Batan şeyleri sevmem ben” (Kantar, 2014: II, 172-174).

¹¹⁴⁰ taḥt-ı muraşsa': taḥt N.

¹¹⁴¹ şūretindesin: şūretinde imişsin N.

¹¹⁴² Derkenar: şereh: hırş N, P1.

¹¹⁴³ nefislerinedür: nefislerine N.

senden gidüp veyā alınup bir āher (11) kimesneye virülür. Bi'l-külliyeye sağa hizmet idenler (12) senden i' rāz idüp ol āherün [L 55a] üzerine cem' (13) olurlar. Ve dirhem ve dīnār kıanda ise ol mevzi'e (14) secde idüp¹¹⁴⁴ hizmet iderler.¹¹⁴⁵ Pes fi'l-ḥaḳīka (15) anlarıñ hizmeti hizmet degüldür. Belki zūḥkedür.¹¹⁴⁶ (16) Pes ' ākil ol kimesnedür ki eşyanıñ (17) ervāhına nāzır olup ḥaḳā'ıqını teftiş ü tefahhuş [P1 107b] (1) eyleyüp şüveriyle [H 80b] mağrūr olmaya. Pes her kimesne ki (2) teyaḳḳun üzere [N 47b] olmaya ' ākil degüldür. Ve her kimesne ki (3) ' ākil degüldür¹¹⁴⁸ ' ādil degüldür. Ve maḳarrı nār-ı cehīm (4) ve yidügi ḥūn u rīm ve içdügi ğıslın ü ḥamīmdür. (5) Pes bu ecludendür ki dükeli sa' ādetlerün (6) re'isü'l-māli ' aḳldur. **Nazm**.¹¹⁴⁹

İzā temm ' aḳlu'l-merr'i temmet ümūruhu
(7) Ve temmet ayādihi ve temme řenā'uhu¹¹⁵⁰

Ve Ḥazret-i Resūl'den (8) şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem mervīdür ki buyurmışdur: (9) "Li-küllü şey'in de' āmetun ve de' āmetu ' amilu'l-mer'i ' aḳluhu (10) fe-bi-ḳadri ' aḳlihi tekünü ' ibādetehu li-rabbihī ' ammā semi' tum ḳavle'l-fāciri (11) *lev kunnā nesme'u ev na'ḳılu mā-kunnā fi-ařḥābi's-se'ir*¹¹⁵¹." (12) Ve daḳı buyurmışdur ki: "Mā-ekteseb (13) el-mer'ü mişle ' aḳlin yehdi behi řāhibuhu ilā-hedyen (14) ev yerudduhu ' an-redden."¹¹⁵² Ve daḳı buyurmışdur ki: "Efđalu'n-nāsi (15) a' ḳalu'n-nāsi."¹¹⁵³ Ve müfessirler bu āyet-i kerīmenün (16) tefsirinde ki "**Ḳul küllün ya' melu ' alā-řāķiletihī**"¹¹⁵⁴ (17) buyurmışlardur ki: "İy bi-ḥasebi ' aḳlihī." Ya' nī her kiři ' aḳlı [P1 108a] (1) miḳdārınca ' amel ider. Ve Ḥazret-i ' Ömer rağıya'llāhu ' anh buyurmışdur (2) ki: "Aslu'r-raculi ' aḳluhu ve ḥasebuhu dīnuhu muruvvetuhu (3) ḥulḳuhu."¹¹⁵⁵ Ve ' aḳluñ řerāfeti ve ' uḳalānuñ leḫāfeti ve (4) zārāfeti "ekşeru min-en yuḥşādur."¹¹⁵⁶ Ve İmām-ı Hümām Ḥüccetü'l-İslām (5) bu risālenün evāhirinde altıncı bābı (6) bi-re'sihī ' aḳluñ ve ' uḳalānuñ řerāfeti beyānında taḫrīr (7) buyurduğı ecluden bu faḳīr daḳı bu maḫalde [H 81a] ' aḳluñ [A1 46a] (8) fezā'ilini

¹¹⁴⁴ idüp: iderler N.

¹¹⁴⁵ hizmet iderler: -N.

¹¹⁴⁶ zūḥkedür: mařḫaralıḳdur H, L.

¹¹⁴⁷ Derkenar: zūḥke: mařḫaralıḳ N, P1.

¹¹⁴⁸ Ve her kimesne ki ' ākil degüldür: -N.

¹¹⁴⁹ Nazm: Beyt A1.

¹¹⁵⁰ Kişinin aklı tamam olduğı zaman işleri tamam olur. Elleri tamam olduğı zaman övgüsü tamam olur.

¹¹⁵¹ "Her şeyin bir dayanağı vardır. Kişinin amelinin dayanağı da aklıdır. Onun Rabbine ibadeti aklının ölçüsünde olur. Facirin sözünü işitmediniz mi? 'Yine şöyle derler: **'Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydı, şu alevli ateştekilerden olmazdı'**" (Mülk, 67/10). Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

¹¹⁵² "Kişi, sahibini doğru yola ileten ve mahvolmaktan sakındıran akıl gibisini elde etmemiştir." Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

¹¹⁵³ "İnsanların en üstünü, en akıllı olanıdır." Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.). Benzer bir hadis İbnu Ömer (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (a.s.v.) ile birlikte idim. Ensardan bir zat gelerek A.s.v.'a selam verdi. Sonra da: 'Ey Allah'ın Resülü! Mü'minlerin hangisi en faziletlidir?' diye sordu. A.s.v.: 'Huyca en iyisidir!' buyurdular. Adam: 'Mü'minlerin hangisi en akıllıdır?' diye sordu. A.s.v.: 'Ölümü en çok hatırlayandır ve ölümden sonra en iyi hazırlığı yapandır. İşte bunlar en akıllı kimselerdir.' buyurdular" (Canan, 2001: 17, 598).

¹¹⁵⁴ **"De ki: 'Herkes kendi yapısına uygun işler görür.** Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir" (İsrā, 17/84).

¹¹⁵⁵ Adamın soyu aklıdır, şerefi dinidir, karakteri ahlakıdır.

¹¹⁵⁶ Sayılamayacak kadar çok.

baş üzere zıkr idemedüm. İn-şā'allāh ālā (9) 'azze bābında zıkr olinsa gerek.¹¹⁵⁷ "Ve li'llāhi derrumen k̄āle."¹¹⁵⁸ (10) **Naẓm:**

Yezīnu'l-fetā fi'n-nāsi şih̄hatu 'aqlīhi
(11) Ve in kāne maḥşūren 'aleyhi mekāsibuhu

(12) Yeşīnu'l-fetā fi'n-nāsi kılletu 'aqlīhi
(13) Ve in kerumet e' rāḳuhu ve menāsibuhu

(14) Ye' işu'l-fetā fi'n-nāsi bi'l-' aqli innehu
(15) Ale'l-' aqli yecrī 'ilmuhu ve tecārebuhu

[L 55b] (16) Ve efḍalu ḳasmi'llāhi fi'l-meri 'aḳluhu
(17) Fe-leyse mine'l-eşyā 'i şey 'ün yukāribuhu

[P1 108b] (1) İzā ekmele'r-raḥmānu li'l-merri 'aḳlehū
(2) Fe-ḳad kemulet aḳlāḳuhu ve me'āribuhu¹¹⁵⁹

(3) el-Aşlü'r-Rābi'

'Adl ü inşāfuḅ dördünci aşlı (4) budur ki ḥākim olan kimesne ekşeriyā budur ki (5) mütekebbir olur. Ve tek bir sebeble ḥākimde ḡazab ḥāşıl¹¹⁶⁰ (6) olur. Ve ḡazabuḅ ḥāli budur ki tā maḡzūbun 'aleyhden (7) intikām almayınca sākin olmaz. Ve hem ḡazab 'aḳluḅ (8) düşmenidür. Ve İmām-ı Tamām Ḡazālī-yi Hümām *İhyā-yı 'Ulūm*'ında (9) rub'-ı mühlikātuḅ kitāb-ı ḡazabında ḡazabuḅ āfeti ve seḥāfeti¹¹⁶¹ (10) ve devāsını ve marazından şifāsını "kemā-yenbaḡi"¹¹⁶² beyān (11) buyurmuşdur. Ve bu risālede ol kitāba ḥavāle ḳılmışdur. (12) Bu¹¹⁶³ sebebden biz daḡı anuḅ irādına tamām¹¹⁶⁴ mültefit olmaduḅ. [N 48a] (13) Ve çünkim ḡazabuḅ āfeti çoḅdur. Pes her ḳaçan ki (14) ḡalebe eyleye lāyık budur ki cemī' umūrda 'afva (15) mā'il ola. Ve kerem-pişe idine. Ve cerā'imden tecāvüz (16) eyleye. Tā ki "Ve'l-kāzimīne'l-ḡayza ve'l-'āfine 'ani'n-nāsi"¹¹⁶⁵ [H 81b] (17) 'idādından 'add olına ve çünki bu mertebeyi 'ādet [P1 109a] (1) idine. Enbiyāya ve evliyāya mümāşil¹¹⁶⁶ olur. Ve ḳaçan ki ḡazabuḅ (2) imzāsını 'ādet idinür sibā' ve devāba müşābih olur. (3) Belki evliyānuḅ "ke'l-enāmı belhum ezallu."¹¹⁶⁷ ḳabīlinden (4) olur.

¹¹⁵⁷ gerek: gerekdür A1.

¹¹⁵⁸ Şöyle diyen kişiye maşallah, aferin!

¹¹⁵⁹ Kişinin özü, akli; ölçüsü dini; mertliği de ahlakıdır. Sağlam bir akla sahip olmak bir gencin insanlar içindeki ziyneti olur. Eğer akli biraz kıtsa soylu olsa bile menfaatine olan şeyleri öğrenmesi gerekir. Allah'ın insanlara verdiği, pay ettiği en iyi şey akıldır. Başka hiçbir şey ona bu konuda yaklaşamaz. Rahman, kişinin aklını kemale ulaştırırsa onun ahlakı da istekleri de kemale ermiş olur.

¹¹⁶⁰ ḥāşıl: ḥādış H, L, N.

¹¹⁶¹ seḥāfeti: seḥāveti A1.

¹¹⁶² Gerektiği gibi.

¹¹⁶³ Bu: Ol A1.

¹¹⁶⁴ tamām: -H, L.

¹¹⁶⁵ "Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, **öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir.** Allah iyilik edenleri sever" (Âl-i İmrân, 3/134).

¹¹⁶⁶ mümāşil: mümā'il H, L.

¹¹⁶⁷ "Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar **hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.** İşte bunlar gafillerin ta kendileridir" (A' rāf, 7/179).

Hikāyet

Rivāyet iderler ki Mansūr (5) Hālıfe bir gün bir kimesnenün katlini¹¹⁶⁸ emr eyledi. (6) Mübārek bin el-Faẓl Hāzretleri meclisinde hāzır idi. (7) Eyitdi ki¹¹⁶⁹ “Yā Emīre'l-Mü'minīn andan öndin ki bu kişiyi (8) katl itdüresen benden bir hadīş dinle.” Hālıfe didi (9) ki: “Buyur.” Mübārek bin el-Faẓl¹¹⁷⁰ buyurdu ki: “Rāvī (10) el-Hāşanü'l-Başrī rağıya'llāhu 'anh 'an-Resūlu'llāh şalla'llāhu (11) 'aleyhi ve sellem ennehu kâle ' **İzā kân yevmu'l-kıyāmeti ve cumi' a'l** (12) **hālā'ıķ fi-şā' idin vāhidin nādā munādin men kâne** (13) **lehū 'inda'llāhi yedun felyekum fe-lā-yekum illā men 'afā** (14) **'ani'n-nās.**”¹¹⁷¹ Ya'nī kaçan ki kıyāmet günü olur (15) ve cemī' maḥlūkat maḥşer şahrāsında cem' olunur. (16) Bir münādī nidā ide ki: “Her kimün ki Allāh Te'ālā üzerinde [A1 46b] (17) haḳkı ola tursun diye ve ol hinde 'āfilerden [P1 109b] (1) evvel kimesne¹¹⁷² [L 56a] tırmaya.” Ve bu 'āfilerün Allāh üzerinde haḳkı (2) olduĝunu ma'nāsı budur ki: “*Men cā'e bi'l-ḥasenetı* (3) *fē-lehū 'aşru emşālihā.*”¹¹⁷³ muḳtezāsınca on 'afv miḳdārı (4) ecre müsteḥaḳ olurlar.¹¹⁷⁴ Pes çünki¹¹⁷⁵ Mübārek bin el-Faẓl (5) bu hadīşı rivāyet eyledi Hālıfe buyurdu ki: “Ben daḫı (6) bu kişiyi āzād eyledüm ve günāhını 'afv itdüm.”¹¹⁷⁶ [H 82a] Şimdi ma'lüm (7) ola ki beglerün ekşer ğāzabları şol kimesnelere (8) olur ki anlara dil uzadalar. Ve anları ḫayrıla aḫmayalar. (9) Pes bu sebebden anlarun katline sa'y idüp demlerinün (10) ihrākına çalışurlar. Hāzret-i 'İsā 'aleyhi's-selām Yaḫyā (11) Hāzretleri'ne¹¹⁷⁷ buyurdu ki: “İy Yaḫyā kaçan ki bir (12) kimesne seni ḫayrıla zıkr¹¹⁷⁸ eylese¹¹⁷⁹ sen Allāh Te'ālā'ya (13) şükr eyle.” Ve eger şerrile zıkr¹¹⁸⁰ eyleye¹¹⁸¹ sen daḫı (14) şükri¹¹⁸² ziyāde eyle. Anuñçün ki dīvān-ı a'mālünde şevāb¹¹⁸³ (15) artuḳ yazarlar. Ya'nī seni şerrile zıkr idenün ḫasenātını¹¹⁸⁴ (16) senün için dīvānuḡda yazarlar ve sen istirāḫāt üzre olursın.” (17) Hāzret-i Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemün ḫizmetinde [P1 110a] (1) bir kimesneyi medḫ idüp didiler ki: “Ĝāyetile ḫuvvetlü ve (2) şücā' kimesnedür.” Hāzret buyurdu ki: “Ḳuvvetlü (3) olduĝı ne vechiledür?” Şāḫābe didiler ki: “Ḳuvvetde (4) şol derecededür ki hiç kimesne ile ğüreş (5) dutmaz illā ki¹¹⁸⁵ aḡa ğālib olur. Hāzret [N 48b] buyurdu (6) ki: “El-ḫaviyyu'l-şücā' u men ḫahere ğāzabehu lā-şara'a (7) ğayrahu.” Ya'nī

¹¹⁶⁸ katlini: katline H, L.

¹¹⁶⁹ ki: kim H, L.

¹¹⁷⁰ el-Faẓl: Faẓl N.

¹¹⁷¹ “Kıyāmet gününde bütün insanlar bir meydanda toplanınca bir melek şöyle seslenir. ‘Allah’ın yanında bir hakkı ve iyiliĝi bulunan varsa şöyle gelsin.’ Ancak hiç kimse ayaĝa kalkmaz; sadece birisine hatasından dolayı öfkelenipintikam almaya gücü yettiĝi halde, onu baĝışlayan kimse ayaĝa kalkar” (Beyḫakī, Şuabu'l-İman, 6/7451; Hatīb el-Baĝdadī, Tārīhu Baĝdat, 13/212) (Okur, 2009: 66).

¹¹⁷² kimesne: kimse N.

¹¹⁷³ “**Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır.** Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüĝün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez” (En'ām, 6/160).

¹¹⁷⁴ olurlar: olur A1.

¹¹⁷⁵ çünki: çünkim A1, H, N.

¹¹⁷⁶ itdüm: eyledüm A1, N.

¹¹⁷⁷ Hāzretleri'ne: Hāzreti'ne H, L.

¹¹⁷⁸ zıkr: yād N.

¹¹⁷⁹ eylese: eyleye H, L.

¹¹⁸⁰ zıkr: -A1, N.

¹¹⁸¹ eyleye: aḡa A1, H, L; -N.

¹¹⁸² daḫı şükri: şükri daḫı H, L.

¹¹⁸³ şevāb: şevābı N.

¹¹⁸⁴ ḫasenātını: ḫasenāti H, L.

¹¹⁸⁵ ki:-A1.

kuvvetlü ve yürekli şol kimesnedür¹¹⁸⁶ ki (8) kendü ğazabıyla güreşüp üzerine kâhir ve ğazabı (9) mağhür ola. Nitekim¹¹⁸⁷ ğayrıla müsâra‘ a idüp ğalebe eyleye. (10) **Qıf‘ a:**¹¹⁸⁸

- Ne merdest ân-benezdik-i ħiredmend
(11) Ki bā-pīl-i demān bī-kār recūyed
(12) Belī merdān kesest ez-rūy-ı taḥkīk
(13) Ki çün ḥaşm āyedeş bātil ne-gūyed¹¹⁸⁹

(14) Ve daḥı Ḥazret-i Resūlū’llāh¹¹⁹⁰ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur (15) ki: “Her kimesnede ki üç ḥaşlet [H 82b] vardur anuḡ (16) imānı kāmildür. Biri oldur ki öykesini kazm (17) eyleye. İkinci budur¹¹⁹¹ ki rızā ve ğazab ḥālinde inşāf [P1 110b] (1) üzre ola. Üçüncü budur ki [L 56b] intiḡām almaġa kudreti (2) varıken¹¹⁹² ferāġat idüp ‘afv eyleye.”¹¹⁹³ Ve Ḥazret-i ‘Ömer raḡıya’llāhu (3) ‘anh buyurmuşdur ki: “Hiçbir¹¹⁹⁴ kimsenüḡ¹¹⁹⁵ ḥulḡına (4) i‘timād eyleme meġer ki ğazab vaḡtinde anı tecribe itmiş (5) olasın.”

Ḥikāyet

Bir gün İmām Zeynü’l-‘Ābidīn bin (6) el-Ḥüseyn raḡıya’llāhu ‘anhumā mescide gideriken bir kimesne anı (7) söġdi. [A1 47a] İmām’uḡ ḥizmetkârları kaşd (8) itdiler ki ol kişiyi döġüp te’ḡib ideler. İmām anları (9) men‘ idüp şonra ol kişiyeye iltifāt nazarıyla baġup (10) buyurdı ki: “İy fulān sen benüm ‘ayblarumdan (11) bilmedüġün ben bildüġümden artuġdur. Eger senüḡ bir ḥacetüḡ (12) varısa anı söyle tā kim ḥacetüḡni bitüreyim.¹¹⁹⁶ Pes ol (13) kişi¹¹⁹⁷ ḡaçil olup ġāyetile utanup¹¹⁹⁸ başını aşıġa (14) eyledi. İmām Zeynü’l-‘Ābidīn kendü ḡaftānını ve biḡ (15) dirhem aḡa iḡsān eyledi. Kişi ḡaftānı ve aġçeyi (16) alup didi ki: “Şehādet iderem ki bu yigit¹¹⁹⁹ (17) Resūlū’llāh Ḥazretleri’nüḡ evlādındandır.” **Qıf‘ a:**¹²⁰⁰

- [P1 111a] (1) Yekī-rā zeşt-ḡūy dād düşnām
(2) Taḡammül kerd ü goft iy nīk fer-cām
(3) Beter zānem ki ḡāh-i goften āni

¹¹⁸⁶ kimesnedür: kimsedür H, L.

¹¹⁸⁷ Nitekim: Ne kim H, L, N.

¹¹⁸⁸ Qıf‘ a: Nazm N.

¹¹⁸⁹ Akıllı kişiler nezdinde mert deġildir; kükremiş fille savaşa girenler. Asıl mert odur ki, hakikat yolunda gider.

Öfkelendiġinde dahi batla düşmez.

¹¹⁹⁰ Resūlū’llāh: Resūl H, L, N.

¹¹⁹¹ budur: oldur H, L.

¹¹⁹² varıkan: ola H, L.

¹¹⁹³ “Üç şey vardır ki onlar kimde bulunursa onun imanını olgunlaşmış demektir. Kızgınlık anında öfkesini yenmek, hoşnutluk hâlinde ve kızgınlık hâlinde adaletli olmak, gücü yettiġi hâlde affemek” (Ebû Ya’la, el-Müsned, No: 1853; Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, 1/197) (Okur, 2009: 67).

¹¹⁹⁴ Hiçbir: hiç N.

¹¹⁹⁵ kimsenüḡ: kimesnenüḡ A1, H, L, N.

¹¹⁹⁶ bitüreyim: bitüreyin A1, N.

¹¹⁹⁷ kişi: +utanup + ġāyetile H, L.

¹¹⁹⁸ ġāyetile utanup: -H, L.

¹¹⁹⁹ yigit: kişi H, L.

¹²⁰⁰ Qıf‘ a: Beyt N.

(4) Ki dānem ‘ ayb-ı men çün men nedānī¹²⁰¹¹²⁰²

(5) **Daḥı**¹²⁰³ mervīdür ki: “Bir gün İmām Zeynü’l-‘Ābidīn (6) Ḥazretleri bir ulını iki kerre ağırıp [H 83a] ol ul cevāb (7) virmedı. Pes İmām aa didi ki: ‘Benüm āvāzımı iitmedüñ mi?’ (8) ul eyitdi ki: ‘Ne‘ am iitdüm.’ İmām buyurdı ki: ‘Niçün (9) cevāb virmedüñ?’ ul didi ki: ‘Senüñ ḥalkuñ ṭahāretine (10) i‘timādum olduğı ecluden senden emān oldum.’ İmām (11) buyurdı ki: ‘El-ḥamdulı‘llāhillezı emine minnı ‘abdı.’¹²⁰⁴ (12) **Daḥı**¹²⁰⁵ rivāyet iderler¹²⁰⁶ ki: “Bir gün İmām Zeynü’l-‘Ābidīn’üñ (13) bir ulı İmām’uñ bir oyununuñ ayağını ıdı. İmām aa (14) eyitdi¹²⁰⁷ ki: ‘Niçün öyle eyledüñ?’ ul didi ki: (15) ‘adıla itdüm [N 49a] tā ki¹²⁰⁸ seni ğazaba getüreyim.’¹²⁰⁹ İmām¹²¹⁰ buyurdı (16) ki: ‘Ben daḥı öykelendüreyin¹²¹¹ ol kimesneyi ki saa (17) bu fi‘li ta‘līm eyledi ya‘nı eyṭān.’ Pes İmām ol ula [P1 111b] (1) buyurdı ki: ‘Var benüm mālumdan Allāh iün āzād ol.’¹²¹² **Daḥı** (2) mervīdür ki: “Bir gün bir kimesne İmām Zeynü’l-‘Ābidīn’i [L 57a] söğdi. (3) İmām ol kiiye buyurdı ki: ‘İy fulān! Benümile cehennemüñ (4) arasında bir ‘aabe vardur. Eger ben ol ‘aabeyi asānlıđıla (5) geerisem senüñ söyledüđüñden pervām yokđur. Ve eger (6) geemezsem pes ben¹²¹³ senüñ didüđüñden daḥı ziyādeye¹²¹⁴ (7) müsteḥaım.’” **Ve**¹²¹⁵ **Ḥazret-i Resūlu’llāh**¹²¹⁶ alla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmığur (8) ki: “Cehennemüñ bir apusı vardur ki ol apudan (9) cehenneme girmez illā ol kimesne ki ḥilāf-ı er‘ üzerine (10) kendü ğazabına tābi‘ olmuı ola.” Ve hem¹²¹⁷ Resūlu’llāh (11) Ḥazretleri’nden mervīdür ki buyurmıı¹²¹⁸ ki: “Her [H 83b] kimse¹²¹⁹ (12) kim öykesine hey diyüp kazmına ādir degül iken (13) kazm eyleye. Allāh Te‘ālā anuñ albini emn ü imānıla ṭoldura. (14) Ve her kimesne ki¹²²⁰ tekebbür orusından uzun ḥaftān (15) geymeye Ḥa Te‘ālā aa kerāmet ḥullesi geydüre.” [A1 47b] (16) Ve daḥı Ḥazret-i Resūl al‘am¹²²¹ buyurmıığur ki:¹²²² “Vay¹²²³ ol (17) kimesnenüñ ḥāline ki ğazab idüp Ḥa’uñ ğazabını kendüsünüñ [P1 112a] (1) üzerine ferāmü eyleye.”¹²²⁴

¹²⁰¹ nedānı: +Ve A1.

¹²⁰² “Birisine kötü huylu biri sövmü. Sövlene tahammül etmi ve sükun ile ona demi: “Ben senin söylemek istediğinden daha fenayım. Sen benim kadar bilemezsin.”

¹²⁰³ Daḥı :-N.

¹²⁰⁴ Elḥamdülillāh! Hizmetçim benden emindir.

¹²⁰⁵ Daḥı: Ve daḥı A1.

¹²⁰⁶ iderler: olınur N.

¹²⁰⁷ eyitdi: didi A1, N.

¹²⁰⁸ ki: kim A1, H, N.

¹²⁰⁹ getüreyim: getürem H, L.

¹²¹⁰ İmām:-H, L.

¹²¹¹ öykelendüreyin: öykelendüreyim H, L, N.

¹²¹² ol: +Ve H, L.

¹²¹³ ben: -N.

¹²¹⁴ ziyādeye: ziyāde N.

¹²¹⁵ Ve: -N.

¹²¹⁶ Resūlu’llāh: Resūl N..

¹²¹⁷ hem: -H, -L; daḥı N.

¹²¹⁸ buyurmıı: buyurmıığur A1, H, L, N.

¹²¹⁹ kimse: kimesne A1, H, L.

¹²²⁰ ki: -H, L.

¹²²¹ al‘am: alla’llāhu ‘aleyhi ve sellem A1, N; +vay H, L.

¹²²² ki: -H, L.

¹²²³ Vay: -H, L.

¹²²⁴ “Allah’ın ğazabını unutup da haksız yere öfkelenen kimseye yazıklar olsun” (Okur, 2009: 70).

Ve daḥı mervīdür ki: “Bir kimesne (2) Resūl Ḥazretleri’nün ḥizmetine geldi ve didi ki: (3) ‘Yā Resūlu’llāh baña bir ‘amel ta‘līm eyle ki anuñ sebebiyle cennete (4) dāḥil olayım.’ Ḥazret buyurdu ki:¹²²⁵ ‘Lā-tağzab!’ (5) Ya‘nī öykelenme. Ol kişi eyitdi ki: ‘Şoñra nice olsun?’ (6) Ḥazret buyurdu ki: ‘İkinci namāzından öñdin (7) yitmiş kerre estağfiru’llāhu’l-‘azīm söyle. Tā ki¹²²⁶ (8) yitmiş yıllık günāhlarına keffāret ola.’ Ol (9) kişi eyitdi ki:¹²²⁷ ‘Yā Resūlu’llāh benüm yitmiş yıllık günāhum (10) yoḫdur.’ Ḥazret buyurdu ki: ‘Babañ günāhına bile (11) keffāret ola.’ Yine eyitdi ki: ‘Babamuñ daḥı bu deñlü (12) günāhi yoḫdur.’ Ḥazret buyurdu ki: ‘Anañ günāhına daḥı (13) keffāret¹²²⁸ ola.’¹²²⁹ Eyitdi ki: ‘Anamuñ daḥı yitmiş (14) yıllık günāhi yoḫdur.’ Ḥazret buyurdu ki: (15) ‘Ḳarındaşlaruñ günāhına [H 84a] daḥı keffāret ola.’ (16) Kişi eyitdi ki: ¹²³⁰ ‘Şimdi ¹²³¹ ne‘am buyurduñdur.’¹²³² Ve İbn-i Mes‘ūd (17) raḍıya’llāhu ‘anh rivāyet ider ki: “Bir gün Resūlu’llāh [P1 112b] (1) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ğanīmet mālını kısmet¹²³³ ideridi. Bir kişi (2) eyitdi ki: ‘Bu kısmet inşāf üzerine degüldür.’ (3) Ḥazret’e diyüvirdiler. Ḥazret ğazaba gelüp mübārek (4) yüzi kızardı. Ammā [L 57b] nesne söylemedi. İllā ki¹²³⁴ (5) buyurdu:¹²³⁵ [N 49b] “Rahima’llāhu aḥī Mūsā fe-innehu uzī ve şabera (6) ‘ale’l-ezā.” Ya‘nī Allāh Te‘ālā’nuñ raḥmeti benüm ḳarındaşum (7) Mūsā üzerine olsun ki ḳavminden envā‘-ı ezā çekerdı (8) ve anlaruñ ezālarına şabr ideridi. **Bokrāt-ı Ḥakīm**’e insāniyetden (9) su‘al olınduḫda cevābında dimişdür ki: “Devletinde (10) tevāzu‘ ve kılletinde seḫā ve minnetsiz ‘atā ve ḳudretde ‘afv-ı ḫatā.” (11) Zīrā ki Ḥaḳ Te‘ālā buyurmuşdur ki: “**Ve cezā’u seyyi’etin** (12) **seyyi’etun mişluḫā.**”¹²³⁶ Ḥāşılı ma‘nāsı budur ki **beyt**:

(13) Bedī-rā bedī sehl bāşed cezā
Eger merdī aḥsen ilā-men-asā¹²³⁷

(14) Pes ḥükkām-ı zevi’l-iḥtirāma belki sā’ir ḫāş u ‘āma lāyık (15) budur ki mümkin olduḫça mücrimlerün cürmini ‘afv (16) ideler. Mādām ki bir fesāda mü‘eddi olmaya tā ki (17) ḳulüb-ı nāsda maḫabbetleri ziyāde ola. Ve ‘inda’llāh ‘āfiler [P1 113a] (1) mertebesin bulalar. Pes tā mücrimün cürmi naşīhat ve (2) ‘itābıla ‘adem-i te’şīr ve rüçü‘-ı tamām¹²³⁸ ma‘lüm olmayınca (3) ‘uḳūbete iltizām ve ikdām kılmayalar. Ḥuşuşā bu zamāndaki (4) mekr ü ḫile [H 84b] ve kızb ü ḫud‘a (5) çoḫdur. **Eflātün’a**¹²³⁹ su‘al

¹²²⁵ ki: kim H, L.

¹²²⁶ ki: kim H, L.

¹²²⁷ ki: kim H, L.

¹²²⁸ keffāret: keffāretdür N.

¹²²⁹ ola: +Ve A1; -N.

¹²³⁰ ki: -A1.

¹²³¹ Şimdi: -H, L.

¹²³² buyurduñdur: +didi A1.

¹²³³ kısmet: taḳsīm A1.

¹²³⁴ ki: -A1.

¹²³⁵ buyurdu: +ki.

¹²³⁶ “**Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür** (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse onun mükafatı Allah’a aittir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez” (Şûrâ, 42/40).

¹²³⁷ Kötülüğe kötülükle karşılık vermek kolaydır. Eğer insansan, kötülüğün karşısında iyilik yap.

¹²³⁸ rüçü‘-ı tamām: rüçü‘-ı tām N.

¹²³⁹ Eflātün’a: Eflātün’dan N.

olduğunda ki:¹²⁴⁰ “İnsānda (6) Allāh Te‘ālā’nuḡ fi‘line eşbeh fi‘l nedür?” diyecek dimişdür ki: (7) “‘ Afv u ihsān.” **Nazm**.¹²⁴¹

Dānī çī boved kemāl-i insān
(8) Bā-düşmen ü dost luṭf u ihsān¹²⁴²

[A1 48a] Pes ma‘ lūm oldı¹²⁴³ ki (9) nice ġazab vardur ki şāhibini Haḡḡ’uḡ ġazabına (10) müsteḡaḡ kıılır. “El-‘ iyāzu bi’llāh.”¹²⁴⁴ Anuḡçün ki dinilmişdür ki: (11) “**Men eṡā‘ a ġazabehu ezā‘ a dīnehu ve edebuhu.**”¹²⁴⁵ Ve efvāh-ı nāsda (12) meşhürdür ki **nazm**.¹²⁴⁶

mefā‘ ilün mefā‘ ilün fe‘ ülün

Te‘ennī ḡilmile ‘ākilerüñdür
(13) Ġazab ta‘ cīlile cāhillerüñdür

Ḥuşuşā ihtimāl (14) vardur ki maḡşūd olan intikām ḡaşıl olmayup (15) iftirāḡıla mehmūm¹²⁴⁷ ve belā-yı iştiyāḡıla maġmūm kıılasın. (16) Niteki¹²⁴⁸ dinilmişdür ki: “**Ennedemu ‘ale’l-‘afvi eḡabbu mine’n-nedemi** (17) ‘ale’l-‘uḡūbeti.”¹²⁴⁹ Bu sebebendür ki selāṡine [P1 113b] (1) ve¹²⁵⁰ vüzerā-yı şāhib-rāy-ı dūr-bīn ve nüdemā-yı ḡayr-endiş-i (2) süḡan āferīn-ḡarīn olmaġı vācib görürler. Tā ki (3) ḡīn-i ġazabda neşā’ih ve leṡā’if birle ġazabların teskīn (4) ideler. **Şureyḡ bin ‘Abdu’llāh** benī İsrā’īl’den bir melik (5) olmadı [L 58a] illā bilesince bir ḡakīm-i ḡazıḡ ve muḡiḡḡ-i şadıḡ (6) olurıdı. Her bār ki melik ġazaba gele ḡakīm (7) bir mektūb şunar idi ki anuḡ ba‘ zında:¹²⁵¹ “İrḡami’l-Müslimīne ve’ḡşe’l-mevte (8) ve’zḡuru’l-āḡirete.”¹²⁵² Ve ba‘ zında¹²⁵³ “İrḡamen (9) men fi’l-arzi yerḡamke men fi’s-semā’i.”¹²⁵⁴ Ve ba‘ zında¹²⁵⁵ (10) “İḡzi beyne’n-nāsi bi-ḡukmi’llāhi Te‘ālā fe-innehu lā-yeşluḡu (11) leke illā zālike.”¹²⁵⁶ [H 85a] [N 50a] ve ba‘ zında:¹²⁵⁷ “Uskun feleste bi-ilāhin innemā ente (12) beşerun ye’kulu ba‘ zūke ba‘ zen ve teşiru ‘an-ḡarībīn li’d-düdi (13) ve’t-turābi.”¹²⁵⁸ yazılmışıdı. Eger bir mektūbıla sākīn

¹²⁴⁰ ki: -N.

¹²⁴¹ Nazm: Beyt N.

¹²⁴² İnsanın kemali nedir bilir misin? Dost ile düşmana lütuf ve ihsan etmektir.

¹²⁴³ ma‘ lūm oldı: ma‘ lūm-ı şerīf ola A1.

¹²⁴⁴ Allah’a sığınır, Allah’a iltica ederiz.

¹²⁴⁵ Kim öfkesine uyarsa dinini ve edebini kaybeder.

¹²⁴⁶ Nazm: Beyt A1, N.

¹²⁴⁷ mehmūm: mefhūm H, L.

¹²⁴⁸ Niteki: Nitekim A1, H, L, N.

¹²⁴⁹ Affetmekten pişman olmak, ceza vermektan pişman olmaktan daha iyidir.

¹²⁵⁰ ve: -N.

¹²⁵¹ ba‘ zında: ba‘ zısında H, L.

¹²⁵² Müslümanlara karşı merhametli ol. Ölümünden kork ve ahireti zikret.

¹²⁵³ ba‘ zında: ba‘ zısında H, L.

¹²⁵⁴ Abdullāh ibnu Amr ibni’l-Ās (r.a.) anlatıyor: “Resulullah(a.s.v.) buyurdular ki: ‘Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse, **sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semada bulunanlar da size rahmet etsinler.** Rahim (akrabalık baġı) Rahman’dan bir baġdır. Kim bunu korursa Allah onunla (rahmet baġı) kurar, kim de koparırsa, Allah da ondan (rahmet baġını) koparır” [Tirmizī, Birr 16, (1925); Ebū Dāvūd, Edeb 66, (4941).] (Canan, 2001: 7, 258).

¹²⁵⁵ ba‘ zında: ba‘ zısında H, L.

¹²⁵⁶ İnsanlar arasında Allahutaala’nın hükmüyle hükmet. Sana da ancak bu yaraşır.

¹²⁵⁷ ba‘ zında: ba‘ zısında H, L.

¹²⁵⁸ “Sükūnet bul zira sen bir ilah deġilsin; sen kendi kendini yiyen bir insansın. Çok yakında kurda ve topraġa dönüşeceksin.”

(14) olmasa bir dağı ve bir dağı şunardı. Hattā sākin olunca (15) ve¹²⁵⁹ Erdeşir bu mektūbları yazdurup havāşşından birine (16) ışmarlamışdı ki dā'im üzerinde hāzır tura ve hīn-i (17) gāzabda ol mektūbları vāhiden ba' de vāhidin eline vire. [P1 114a] (1) Ve bu kār'idenün vāzī'ı ya' nī ibtidā-yı muhterī'i Melik Tūbba' 'dur. (2) Ammā gāzab dağı maḥallinde maḥmūddur. Lākin keşreti (3) şūmdur. Ve şāhibi melūm ve mezmūmdur. Ma' zūr dutulmaz (4) illā ki marīzden ve müsāfirinden ve şā'imden. (5) 'Ömer bin 'Abdu'l-'Azīz eydür ki: "Üç ḥaslet sa' ādetün (6) ' alāmetidür. Biri bu ki kaçan ki gāzab itse gāzab (7) anı ḥaḳdan ihrac itmeye. Ve kaçan rāzī olsa rıza (8) anı bātıla idḥāl itmeye. Ve kaçan ki intikāma kādır olsa (9) ' afv ide." **Ve Ḥazret-i ' Alī** kerrema'llāhu vecchü'l-celī (10) Fars ulularından dā'im su'āl ideridi ki: "Mülük-i (11) Fars'dan ziyāde maḥmūdū'l-ḥulḳ ve marziyyū's-siret kimdür?" (12) Cevāb şöyle virdiler ki: "Erdeşir ve Nūşirevān." (13) Ḥazret-i ' Alī: "Aḥlāk-ı ḥamīdeden bunlarda¹²⁶⁰ ne ḥulḳ (14) gālib idi?" didükde dirler idi ki: "Ḥilm ü vaḳār." (15) Pes Ḥazret-i ' Alī buyurur idi [A1 48b] ki: "Bu iki tev'emāndur ve (16) ' uluvv-i himmetün netīceleridür." Ve **ḥükemā-yı mücerribīn**¹²⁶¹ dimişlerdür¹²⁶² (17) ki: "'Āḳil¹²⁶³ kaçan bir kişiyle uḥuvvet ve şadāḳat [P1 114b] (1) ide lā-büdd gerek ki [H 85b] evvelā anı tecrube için kaḳıda. (2) Eger taḥammül ide "fe-bihā"¹²⁶⁴ ve illā andan iḥtirāz idüp (3) ḥazer kıla. **Ḳıṭ' a:**¹²⁶⁵

mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

Uḥuvvet kaşdı her bir ādemīyle¹²⁶⁶

(4) Degüldür ' āḳile ḥüsn-i edebden¹²⁶⁷

(5) Şadāḳat kaşdın itdükde gerekdür

(6) Kaḳıdup şınayasın bir sebebden

(7) Taḥammül itmezise terk idesin

(8) Maḥabbet zā'il olur çün gāzabdan

(9) Ve ger şabr iderise kıymet olmaz

(10) Aña yüz biñ tümen sīm ü zehebden

(11) **Pes** bu ḥikāyāt u rivāyāt u aḥbār¹²⁶⁸ u āsar vülāt-ı zevi'l-iḥtirām (12) ve selāṭin-i ' izāmuḡ naşīḥati için kāfidür. (13) Eger imān ve taşdiklerinin aşlı şābit ise (14) ve illā eger ki imān u İslām'dan ḥāşılları (15) hemān laḳlaḳa-i lisāndur. Yüz biñ bunun gibi āyāt u (16) eḥādīş anların katında esāṭir-i evvelinden ' add olunur. (17) Ve şeḳāvetleri ve zulm ü te' addileri yevmen-fe-yevmen tezāyüdde [P1 115a] (1) olup her yıl ḥalḳdan nice biñ dirhem ü dīnār zulmile (2) alup anuñıla ḥadem ü ḥaşemlerini tezyīn idüp (3) mazlimesi zālīmün zimmetinde ḳalup leşker-i (4) pür-şūr u şer [N 50b] māl u menāl ıssı olup kıyāmetde vebāl ve nekālını (5) re'isleri çeker. "El-muhennāhu lehum ve't-tebi'atü 'aleyhī."¹²⁶⁹ (6) **Nazm:**

¹²⁵⁹ ve: -N.

¹²⁶⁰ bunlarda: -N.

¹²⁶¹ mücerrebīn: +' āḳiller +içün H, L.

¹²⁶² dimişlerdür: dimişdür H, L.

¹²⁶³ 'Āḳil: -H, L.

¹²⁶⁴ Ne iyi!

¹²⁶⁵ Ḳıṭ' a: -A1.

¹²⁶⁶ Uḥuvvet kaşdı her bir ādemīyle: Degüldür ' āḳile ḥüsn-i edebden H, L.

¹²⁶⁷ Degüldür ' āḳile ḥüsn-i edebden: Uḥuvvet kaşdı [L 58b] her bir ādemīyle H, L.

¹²⁶⁸ aḥbār: aḥbā' N.

¹²⁶⁹ Faydası onlara; günahı (cefası) onadır.

Zer ki meşgūlet koned ez-kirdigār
(7) But boved der-ḥākeş efken zīnhār

(8) Ne kesī-rā ez-zer-i to yārīyī
(9) Ne to-rā hem nīz ber-ḥōr dārīyī

(10) Zer be-şūret reng gerdānīde seng
(11) To çü tıflān mübtelā geşte bereng

(12) Ger to yek cevzer dihī dervīş-rā
(13) Gāh ū-rā ḥūn konī geh ḥīş-rā

[H 86a] (14) Ne çü ‘ōmrī çü zeydī bāyedet
(15) Tā cūy-ı bedhī coneydī bāyedet

(16) Der-ḥisāb-ı yek cev ez-zerr-i ḥarām
(17) Mūy-ı biş kāfī beh ṭarrārī müdām

[P1 115b] (1) Līk derdīn çün ḥeri leng āmedī
(2) Dest-i zīr-i seng bī-seng āmedī

(3) Çün be-ṭarrārī resī sultān şevī
(4) Çün bedīn dārī resī ḥayrān şevī

[A1 49a] (5) Her kirā zer rāh zed gumreh bimānd
(6) Pāy beste der-derūn-ı çeh bimānd¹²⁷⁰

(7) Ve bu nev‘ fi‘l ‘aqluḡ eksūkliginden ve dīnūḡ kıllletinden (8) ve mezhebūḡ za‘ fīndan şādır olur. Ve‘l-‘iyāzu bi‘llāh.

(9) el-Aşlü’l-Ḥāmis

‘Adl ü inşāfuḡ bişinci ‘aşlı (10) budur ki her vāqı‘a ki saḡa vāşıl olur ve senden (11) ḥāşıl olur. Şöyle zann idesin ki ra‘iyyetden birisi (12) sensin ve ḥākim [L 59a] ve vālī senden ḡayrı¹²⁷¹ kimsedür. Pes (13) her nesne ki nefşūḡ iḡün begenmezsin ḥiçbir (14) Mūsūlmān iḡün istemeyesin ki eger nefşūḡe (15) lāyık görmedūḡuḡ nesneyi Mūsūlmānlara lāyık (16) göresin ra‘iyyetlerūḡe ḥıyānet ve ehl-i vilāyetūḡe (17) ḡud‘a ve ihānet itmişsin. Ve kıyāmet gününde mu‘āteb [P1 116a] (1) ve mu‘āḡab olursin.

Ḥaber¹²⁷²

¹²⁷⁰ Seni kendisiyle meşgul eden altın. Aman! Seni müptelası eylemesin. Ne o altından sana olur yār ne de seni eder bahtiyar. Altın gözünü boyamış itibarıyla. Çocuklar misali müptela etmiş seni güzelliğine. Ola ki bir arpa kadar altın verirsın dervişe. Kāh onu kanatırsın kāh kendini. Sana ne bir ömür gerek ne de fazlası. Bir arpa miktarınca vermelisin bir askere. Bir arpa miktarınca haram altında. Bir tüy miktarı elde edersin her zaman hile ile. Lakin dini doğru öğrenmezsen; itibarı olmayan bir taşın altına elini koyarsın. Hile ile gidersen olursun sultan. Böyle devam edersen olursun hayran. Her kimin yolu kesişirse altınla; ayaḡı baḡlı kuyuda kalır.

¹²⁷¹ ḡayrı: -H, L.

¹²⁷² Ḥaber: Ḥaberde A1, N.

Rivāyet iderler ki (2) Resūlu'llāh Ḥāzretleri şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Bedr gününde (3) bir gölgede oturmuşdı. Ve şahābe-i 'izām (4) keferıyla kıtāl iderleridi. Cebrā'il 'aleyhi's-selām (5) gelüp buyurdı ki: “İy Muḥammed sen ḥuzūrıla gölgede (6) oturursın ve aşḥābuñ [H 86b] güneşde ceng¹²⁷³ iderler (7) lāyık mıdur?” Pes iy sulṭān-ı 'ālem! Resūlu'llāh Ḥāzretleri (8) gibi kimse¹²⁷⁴ ki bu miqdār nesne ile mu'āteb olıcağ (9) zamānede olan ḥükkāmuñ ḥālī nice olur? Ve¹²⁷⁵ Ḥāzret-i (10) Resūlu'llāh¹²⁷⁶ 'aleyhi ve sellem¹²⁷⁷ buyurmuşdur ki: “Her kimse¹²⁷⁸ (11) kim [N 51a] sever ki cehennemün 'azābından kırtılıp cennete (12) gire. Ve ölüm vaqtinde kelime-i tevḥīd aña (13) naşīb ola. Her nesne¹²⁷⁹ ki¹²⁸⁰ kendü nefesine lāyık görmez (14) qarındaşına¹²⁸¹ lāyık görmeye.”¹²⁸² Ve¹²⁸³ daḥı Ḥāzret buyurmuşdur (15) ki: “Her kimse¹²⁸⁴ ki şabāḥ döşeginden qalkup (16) gönlinde Allāh Te'ālā'dan ğayrı nesne olurısa anuñ (17) 'ameli maqbūl degüldür. Ve her kimse ki Müsülmānlar [P1 116b] (1) üzerine müşfik ve mihrībān olmaya¹²⁸⁵ Müsülmānlardan degüldür.”¹²⁸⁶ (2) “Ne'uzu bi'llāhi min-zālik.”¹²⁸⁷¹²⁸⁸
Kıt'a:¹²⁸⁹

(3) Cüvānmerdī ve luṭfest ādemiyet
Hemīn naqş-ı heyūlānī mepindār
(4) Hüner bāyed ki şüret mī tevān kerd
Be-eyvānhā der-ez şengerf ü zengār
(5) Çü insān-rā ne-başed fazl u iḥsān
Çi fark ez-ādemī tā naqş-ı dīvār
(6) Be-dest āverden-i dünyā hüner nīst
Yekī-rā ger tüvānī dil bedest ār¹²⁹⁰

(7) el-Aşlü's-Sādis

¹²⁷³ ceng: savaş H, L, N.

¹²⁷⁴ kimse: ādem H, L.

¹²⁷⁵ Ve: -H, L.

¹²⁷⁶ Resūlu'llāh: + şalla'llāhu N.

¹²⁷⁷ 'aleyhi ve sellem: šal'am H, L.

¹²⁷⁸ kimse: kimesne H, L, N.

¹²⁷⁹ nesne: nesneyi H, L.

¹²⁸⁰ ki: -H, L.

¹²⁸¹ qarındaşına: +daḥı N.

¹²⁸² Aynı manadaki bir hadis için bkz: Ahmed bin Hanbel, el-Müsned, 2/29; el-Muttak, Kenzu'l-Ummal, No: 188, Heysemī, Mecmau'z-Zevāid, VII, 186 (Okur, 2009: 73).

¹²⁸³ Ve: -H, L.

¹²⁸⁴ kimse: kimesne N.

¹²⁸⁵ olmaya: olmayan H, L.

¹²⁸⁶ “Kim, kalbinde Allah'tan başka bir dert ve düşünceyle birlikte sabahlarsa, onun Allah katında hiçbir değeri yoktur. Kim müslümanlara şefkat göstermezse, onlardan değildir” (Taberānī, Mu'cemu'l-Evsāt, No: 474; Heysemī, Mecmau'z-Zevāid, X, 248) (Okur, 2009: 73).

¹²⁸⁷ zālik: +va'llāhu +a'lem N.

¹²⁸⁸ Bunlardan Allah'a sığınırız.

¹²⁸⁹ Kıt'a: Naẓm N.

¹²⁹⁰ İnsanlık lutfetmektir. Onu bu görünen kalıp sanma. İnsan olana hüner lazım, suret yeterli değildir. Öyle olmazsa saraylardaki renkli resimlere de insan demek lazım. İnsanda fazl, ihsan olmadıktan sonra; duvardaki resmin insandan ne farkı var? Dünyayı elde etmek hüner değildir. Elinden gelirse birinin gönlünü al.

‘Adl ü inşāfuḡ altıncı aşlı (8) budur ki ḡapuḡda erbāb-ı ḡācetüḡ intizārını (9) ḡaḡır ṡaymayup “El-intizāru eşeddu mine’l-mevt”den¹²⁹¹ (10) ‘add idüp ḡācetlerinüḡ ḡuşūline sa‘y idüp (11) ḡapuḡdan anları maḡrüm [A1 49b] ve nā-ümmīd göndürmeyüp ber-murād [H 87a] (12) eylemek ardınca olmaḡ gereksin. [L 59b] Zīrā ki (13) ehl-i ḡācetüḡ bir ḡācetini ḡazā eylemek yüz biḡ (14) rek‘ at nāfile namāzını¹²⁹² edā eylemekden efḡaldür.

Nazm:

(15) Dil be-dest āver ki ḡacc-ı ekberest

(16) Ez-hezārān Kā‘ be yek dil bihterest

(17) Tā be-kerd ān-ḡāne-rā der-vey nereft

[P1 117a] (1) Ve enderīn ḡāne be-coz ān-ḡay nereft¹²⁹³

(2) Nükte

Bir gün ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Azīz ṡabāḡdan (3) öyle vaḡtine dek¹²⁹⁴ Müsülmānlaruḡ ḡazā-yı ḡavā’icine (4) dürişüp ḡāyetile müt‘ab oldu. Şonra ḡalvetine (5) girüp bir miḡdār istirāḡat itmek diledi. (6) Oḡlı aḡa eyitdi¹²⁹⁵ ki: “İy baba ehl-i ḡācetüḡ (7) ḡācetini bitürmekden emīn olduḡ mı ki ḡuzūrıla (8) rāḡat itmek istersin? Eger sen istirāḡatde (9) iken bir ḡācetlü ḡapuda müntazır ola. Ve sen anuḡ (10) ḡaḡkında muḡaşşır olasın ḡaḡ Te‘ālā’ya ne cevāb virürsin?” (11) didükde ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Azīz didi ki: “Gerçek (12) söylersin iy oḡlum.” Ve¹²⁹⁶ hemān ol dem yine ḡükümetinüḡ (13) meclisine ‘avdet eyledi. **Nazm:**¹²⁹⁷

(14) To key bişnevī nāle-i dād-ḡāh

Çü ber-rüy-ı taḡtet boved ḡābgāh

(15) Elā tā neḡuspī derīn reh ki nevm

ḡarāmest ber-çeşm-i sālār-i ḡavm¹²⁹⁸

[N 51b] (16) el-Aşlü’s-Sābi‘

‘Adl ü inşāfuḡ yidinci (17) aşlı budur ki nefşüḡi ṡehvātu ve’z-zātilehū mu‘tād [P1 117b] (1) itmeyesin. Ya‘nī elbise-i fāḡireyi her zamān geymek ve et‘ime-i (2) lezīzeyi her ān yimek ve gice güdüz ṡehvet sürmege dürişmek (3) ‘ādet idinmeyesin. Belki [H 87b] cemī‘ evḡātde ve cemī‘ eşyāda (4) ḡanā‘at üzre olasın. Zīrā ki ḡanā‘atsiz ‘adālet olmaz. (5) Ve ‘adāletsiz ṡehvāt elinden ḡalāş bulunmaz. **Ḳıḡ‘a:**¹²⁹⁹

(6) Peder çün devr-i ‘ömreş munḡazī geşḡ

¹²⁹¹ Beklemek ölümden daha şiddetlidir.

¹²⁹² namāzını: namāzı H, L.

¹²⁹³ Gönül kazan çünkü o iş Hacc-ı Ekber’dir. Bir yüreḡi kazanmak bin Kābe ziyaretinden daha iyidir. Allah, Kābe’yi kurdu ama kurdu kuralı ona gitmedi. Oysaki bu eve (benim vücuduma), o ebedī diri olan Allah’tan başka kimse gelmedi.

¹²⁹⁴ dek: deḡin N.

¹²⁹⁵ eyitdi: didi H.

¹²⁹⁶ Ve: -H, L.

¹²⁹⁷ Nazm: Beyt N.

¹²⁹⁸ Sen adalet isteyenlerin feryadını nasıl duyuyorsun? Geceleri yataḡında nasıl uyuyorsun? Ey bu yolda yatan; kavmin reisinin gözüne uyku haramdır.

¹²⁹⁹ Ḳıḡ‘a: Beyt A1, N.

- (7) Merā īn yek naṣīhat kerd ü bukzešt
 (8) Ki şehvet âteşest ez-vey be-perhîz
 (9) Be-ḥōd to âteş-i dūzeḥ-i mekon tîz
 (10) Der-ân-âteş ne-dârî tākāt-i sūz
 (11) Be-şabr âbî berîn âteş zen imrūz¹³⁰⁰zamānid

(12) Nükte

Ḥazret-i ‘Ömer raḍīya’llāhu ‘anh ba‘zî şuleḥādan (13) su’āl eyledi ki: “Benüm aḥvālūmden ḥiçbir nesne zāhîr (14) oldı¹³⁰¹ ki saña ḥōş gelmeye?” Ol şāliḥ buyurdu (15) ki: “Şöyle istimāc [L 60a] eyledüm ki sofranda iki etmek (16) ḳor imişsin. Ve senüñ iki gömlegün vardur.¹³⁰² Birisi¹³⁰³ (17) gice¹³⁰⁴ için ve birisi¹³⁰⁵ gündüz¹³⁰⁶ için.” Ḥazret-i ‘Ömer¹³⁰⁷ raḍ¹³⁰⁸ [P1 118a] (1) buyurdu ki: [A1 50a] “Bundan¹³⁰⁹ ḡayrı nesne¹³¹⁰ var mıdur.”¹³¹¹ Şāliḥ (2) eyitdi¹³¹² ki: “Yok ancak budur.” Ḥazret-i ‘Ömer¹³¹³ raḍīya’llāhu ‘anh¹³¹⁴ (3) buyurdu ki: “Va’llāhi bu didüğün hergiz olmamışdur ve olmasa (4) gerek in-şā’allah.”¹³¹⁵

Hikmet

Ḥazret-i Yūsuf ‘aleyhi’s-selām (5) Mışr’uñ ḳaḥtında hergiz toyunca yimek yimezidi. (6) Tā kim açları¹³¹⁶ unuṭmaya. **Naẓm:**

Ān-ki der-rāḥat ü tene‘‘um zîst
 (7) Ü çî dāned ki ḥāl-i ḡorsne çîst

Ḥāl-i dermāndigān kesî dāned
 (8) Ki be-aḥvāl-i ḥiṣ der-māned¹³¹⁷

el-Aşlü’s-Şāmin

¹³⁰⁰ Babamın ömrü biterken; bana şu nasihati etti ve göçtü. Şehvet ateştir, ondan sakın. Kendini cehennem ateşinde yakma. O ateşte yanmaya takatin yoksa; bugün bu ateşe sabır ile su açmış ol.
¹³⁰¹ oldı: +mı N.
¹³⁰² vardur: var imiş H, L.
¹³⁰³ Birisi: Biri H, L.
¹³⁰⁴ gice: gündüz H, L.
¹³⁰⁵ birisi: biri H, L.
¹³⁰⁶ gündüz: gice H, L.
¹³⁰⁷ Ḥazret-i ‘Ömer: ‘Ömer Ḥazreti A1.
¹³⁰⁸ raḍ: raḍīya’llāhu ‘anh A1, H, L, N.
¹³⁰⁹ Bundan: Daḡı N.
¹³¹⁰ ḡayrı nesne: -N.
¹³¹¹ var mıdur: +yoḡsa +hemān +bu +mudur N.
¹³¹² eyitdi: buyurdu N.
¹³¹³ Ḥazret-i ‘Ömer: ‘Ömer Ḥazreti N.
¹³¹⁴ raḍīya’llāhu ‘anh: -N.
¹³¹⁵ in-şā’allah: +Te‘ālā A1.
¹³¹⁶ açları: +ve +muḥtācları N.
¹³¹⁷ Rahat ve saadet içinde yaşayan kimse; açın hâlinin ne olduğunu ne bilir? Acizlerin hâlini ancak; kendisi aciz olan bilir.

(9) ‘Adl ü inşāfuḡ¹³¹⁸ sekizinci aşlı¹³¹⁹ budur ki tā mümkündür ki (10) her işi rıfḡ u luḡfila işleyesin. Ḳahr u ‘unfila (11) işlemeyesin. Zīrā ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem¹³²⁰ (12) buyurmuşdur ki: “**Küllü vālin lā-yerfuḡu bi-ra‘iyyetihi lā-yurfek** (13) **bihi [H 88a] yevme’l-ḡiyāmeti.**”¹³²¹ Ve Resūlu’llāh Ḥāzretleri dā’im du‘āsında (14) buyurur idi ki: “**Allāhumme’l-laḡif bi-küllü vālin** (15) **yulḡifü bi-ra‘iyyetihi ve a‘nif bi-küllü vālin yu‘nef ‘alā-ra‘iyyetehi.**”¹³²² (16) Ve daḡı buyurmuşdur ki: “**El-vilāyetu ve’l-imretu ḡasenetāni** (17) **limen ḡāme bi-ḡaḡḡihimā seyyi’etāni limen enzara fi-himā.**” Ya‘nī¹³²³ [P1 118b] (1) beglik ve emīrlik iki ḡasenedür. Şol kimesne için ki (2) ḡaḡḡından gele. Ve iki seyyi’edür. Şol kimse için (3) ki ḡaḡḡından gelmeyüp te’ḡire [N 52a] ḡoya.

Nükte

(4) Hişām bin ‘Abdu’l-Melik ki benī Ümeyye ḡalīfelerindendür. (5) Bir gün Ebū Ḥāzim Ḥāzretleri’ne ki ekābir-i ‘ulemādandur. (6) Didi ki: “Ḥilāfetüḡ umūrından¹³²⁴ necāt bulmaḡa (7) tedbīr nedür?” Ebū Ḥāzim buyurdi ki: “Alduḡuḡ derāḡim (8) ü denānīri vech-i ḡelālden alasin. Ve Ḥaḡḡ’uḡ¹³²⁵ rızāsı (9) olan mevzī’ de ḡarc idesin.” Hişām eyitdi ki: (10) “Kimse buḡa ḡādir olmaz.” Ebū Ḥāzim buyurdi ki: “Şol kimse¹³²⁶ (11) buḡa ḡādir olur¹³²⁷ ki cinānuḡ na‘imine rāḡib ve nīrānuḡ (12) ‘azāb-ı eliminden rāḡib ola.” **Ḳıḡ’ a:**

- (13) Ne her ki ḡuvvet-i bāzū vü maḡşibi dāred
- (14) Be-salḡanat bi-ḡored māl-i merdomān be-güzāf
- (15) Tevān be-ḡaḡḡ furūburden üstüḡ’ān-ı duruşḡ
- (16) Velī şikem bi-dired ḡün büḡired en-der nāf¹³²⁸

(17) el-Aşlü’t-Tāsi‘

‘Adl ü inşāfuḡ ḡoḡuzuncı [P1 119a] (1) aşlı budur ki [L 60b] sa‘y idesin ki¹³²⁹ cemī’ ra‘iyyetüḡ (2) senden rāzī ola ber-mūcib-i şer‘-i ḡavīm ve ḡarīḡ-i (3) müstekīm. Ve Ḥāzret-i Resūlu’llāh¹³³⁰ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem¹³³¹ (4) buyurmuşdur ki: “Benüm ümmetümüḡ ḡāyetile eyüleri şunlardur (5) ki [H 88b] sizi severler. Ve siz daḡı anları seversiz. Ve nihāyetile (6) yaramazları [A1 50b] şunlardur ki sizi sevmezler. Ve siz daḡı

¹³¹⁸ inşāfuḡ: inşāfi H, L.

¹³¹⁹ aşlı: aşlda H, L.

¹³²⁰ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: şal‘am H, L.

¹³²¹ “Halkına şefkat göstermeyene (lidere) Allah da şefkat göstermez” (Beyhakī, es-Sünenü’l-Kübrā, Âdābü’l-Kādī, No: 21052; el-Müttakī, Kenzu’l-Ummāl, İmâret, No: 14-659-14663) (Okur, 2009: 75).

¹³²² “Halkına şefkat göstermeyene (lidere) Allah da şefkat göstermez. Allah’ım halkına lütufta bulunan lidere sen de lütufta bulun. Şiddet gösterene sen de şiddetli ol” (Beyhakī, es-Sünenü’l-Kübrā, Âdābü’l-Kādī, No: 21052; el-Müttakī, Kenzu’l-Ummāl, İmâret, No: 14-659-14663) (Okur, 2009: 75).

¹³²³ Derkenar: İ‘nāf doruşḡ giriften-i kār ber-kesī P1 (İnaf; bir işi biri için zor tutmak.).

¹³²⁴ umūrından: umūrında H, L.

¹³²⁵ Ḥaḡḡ’uḡ: ḡaḡḡuḡ N.

¹³²⁶ kimse: kimesne A1, N.

¹³²⁷ Ebū Ḥāzim buyurdi ki şol kimse buḡa ḡādir olur: -H, L.

¹³²⁸ Makamına, gücüne güveniyordun. Halkın malını sebepsizce yemek ne demekmiş, gördün. İri kemiḡi yutmak mümkün. Fakat karnına indiḡinde mideni yırtar.

¹³²⁹ ki: -N.

¹³³⁰ Resūlu’llāh: Resül H, L.

¹³³¹ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: şal‘am H, L.

(7) anları sevmezsiniz.” Pes vālī ve hākīm¹³³² olan kimesneye¹³³³ lāyık¹³³⁴ (8) budur ki her kimesnenün medh ü şenāsına mağrūr olmaya (9) ve i‘tikād eylemeye ki cemī‘ ra‘iyyeti aña şenā ve medh (10) eyleyen kimesne gibi andan rāzilerdür. Belki i‘tikādı (11) bu olsun ki aña medh ü şenā idenler yā havflarından (12) iderler veyāhūd¹³³⁵ tama‘ eclinden iderler. Ve hizmetinde (13) olan ba‘zı havāşşı ta‘yīn eyleye. Tā kim ra‘iyyetden anuñ (14) aḥvālını teccessūs ideler. Ve ‘ayb u hünerini efvāh-ı nāsdan (15) tefahḥuş idüp kendüye i‘lām ideler. Tā eger (16) begliğinde nev‘ā kuşūrı olurısa anuñ telāfisine (17) sa‘y eyleye. Niteki¹³³⁶ *Gūlistān*’da Sa‘dī-yi Şirāzī ‘aleyhi’r-raḥmeh [P1 119b] (1) buyurur ki:¹³³⁷ “Firīb-i düşmen meḥūr ve gurūr-ı meddāḥ meḥir (2) ki ān-dām-ı zerḳ nihādeest ve īn dāmen-i tama‘ (3) küşāde.”¹³³⁸ **Nazm:**¹³³⁹

Alā tā-neşnevī medh-i suhen gūy
 (4) Ki endek māye nef‘i ez-to dāred
 (5) Ve ger rūzī murādeş ber-neyārī
 (6) Dü şad çend-ān ‘uyūbet ber-şumāred¹³⁴⁰

(7) el-Aşlü’l-‘Āşir

‘Adl ü inşāfuñ onuncı aşlı (8) budur ki rızā-yı Ḥudā’ya ve şeri‘at-ı Mustafā’ya muḥālif (9) hiçbir kimesnenün rızāsını istemeyesin. Anuñçün ki (10) her kimse ki şer‘a muḥālif senden [N 52b] rāzī olmayup saña (11) öykelenür. Anuñ öykesi saña¹³⁴¹ zarar virmez. [H 89a] Mervīdür (12) ki ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Azīz buyurmuşdur ki: “Ben her şabāḥ (13) ki döşegümden ḳalkaram. Ḥalkuñ yarısı benden rāzī (14) degüller. Baña öykeleri vardur.” Su’āl eyledükde ki: “Nedendür?” (15) buyurmuşdur ki: “Her kimseden¹³⁴² ki¹³⁴³ ḥaḳ alurum elbette (16) benden rāzī olmayup baña öykelenür. Ve mümkün degüldür (17) ki ḥaşmınuñ ikisini rāzī idesin.” Pes echel-i [P1 120a] (1) nās şol kimesnedür ki ḥalkuñ rızāsı için Ḥaḳḳ’uñ (2) rızāsını terk [L 61a] ider. Rivāyet olunur ki: “Mu‘āviye (3) ‘Āişe Ḥazretleri’ne raḳıya’llāhu ‘anhā ve ‘an-ebihā mektüb (4) göndürüp didi ki: “İznī ‘iżaten muhtaşaraten.’ Ya‘nī (5) iḥtişār üzerine baña bir va‘z u naşihat eyle. Pes (6) ‘Āişe raḳıya’llāhu ‘anhā buyurdu ki ‘Semi‘tu Resūla’llāhi (7) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yekūlü men talebe rızā’l-ḥaliḳ (8) fi-saḥaḫi’llāhi Te‘ālā saḫiḫa’llāhu ‘aleyhi ve eḫḫaḫa ‘aleyhi’l-ḥalka.’ (9) Ya‘nī Resūl’llāh Ḥazretleri’nden şöyle işitdüm ki (10) buyurdu: ‘Her kimse¹³⁴⁴ ki ḥalkuñ rızāsını ḥalkuñ (11) rızāsı olmayan nesnede taleb¹³⁴⁵ eyleye. Ḥaḳ Te‘ālā andan (12) rāzī olmaz. [A1 51a] Ve ḥalkı daḫı andan rāzī itdürmez.” Ve ḥalkuñ

¹³³² vālī ve hākīm: hākīm ve vālī N.

¹³³³ kimesneye: kimseye N.

¹³³⁴ lāyık: +olan A1.

¹³³⁵ veyāhūd: yāhūd H, L.

¹³³⁶ Niteki: Nitekim N.

¹³³⁷ ki: kim H, L.

¹³³⁸ Düşmanın hilesine kanma ve yüze karşı methedenlerin sözlerinden gururlanma. Çünkü biri aldatmanın, diğeri de bir şey koparmanın peşindedir.

¹³³⁹ Nazm: -A1, H, L; Beyt N.

¹³⁴⁰ Şairlerin sözlerine aldanma. Çünkü o sözler senden edineceği menfaatler içindir. Eğer bir gün bir şairin istediğini vermezsen; o sözlerin iki yüz misli kadar ayıplarını sayar.

¹³⁴¹ saña: -N.

¹³⁴² kimseden: kimesneden A1, N.

¹³⁴³ ki: -H, L.

¹³⁴⁴ kimse: kimesne N.

¹³⁴⁵ taleb: -N.

(13) ‘adem-i rızāsınınu ma‘ nāsı budur ki Haḫ Te‘ ālā ol (14) kimesneye tevfiḫ virmez ki ḫalkı ‘ ibādete ve ṭā‘ ate (15) emr eyleye. Ve anlara umūr-ı dīniyye ta‘ līm eyleye. Belki (16) anları ḫarām yimege terḡib idüp ecirün ücretini men‘ (17) eyleyüp merā‘ enün mihrini def‘ idüp [H 89b] zamānında [P1 120b] (1) şer‘ a muḫālif nesnelere mecrā olup ol sebebden (2) ḫalk andan rāzī olmayup ḫalkun mebgūzı olsa gerek. (3) “Ne‘ ūzu bi‘ llāhi min-zālik.”¹³⁴⁶ Şimdi ma‘ lūm ola ki İmām-ı Hümām (4) Ḥüccetü’l-İslām¹³⁴⁷ menba‘ u’l-ālī Muḫammed Ğazālī buyurur ki: (5) “Ve iz ḫad ‘ arefte uşūle şecereti’l-īmāni ve ‘ alimte fūru‘ ahā (6) fa‘ lem ennehunāke ‘ ayneyni li’l-‘ ilmi testemiddü’ş-şecerete minhumā (7) el-mā’.” Ya‘ nī vaḫtā ki bildün ki şecere-i imānuḡ (8) uşūli ve fūru‘ ı nedür? Pes şimdi ma‘ lūmuḡ¹³⁴⁸ olsun ki ‘ ilmün iki (9) bınarı vardur ki şecere-i imān andan şu içüp (10) neşv ü nemā bulur. Evvelki çeşme dūnyānuḡ māhiyyeti¹³⁴⁹ ve keyfiyyeti¹³⁵⁰ (11) ve menfa‘ ati ve mażarratı ve bī-vefā ve pūr-cefā olduḡunun ma‘ rifetidür. (12) Ve ikinci ‘ ayn nefsi-āḫirün ma‘ rifetidür.¹³⁵¹ Ve bu faḫīr-i keşīrū’t-taḫşīr (13) ki zāhirā İmām’uḡ kelāmına mütercim gibi (14) olmuşam. Egerçi ki **mışrā’**:

Maḫşūd ḫüsn-i tust diğerrhā bahānei¹³⁵²

(15) Bu ‘ aynān-ı [N 53a] nezzāḫatān ki şecere-i imānuḡ meşreb-i ‘ azbīdür. (16) İmām’uḡ icrā itdüḡi üslūbıla pāk ü şāf kemāl-i inşāfıla (17) cārī [L 61b] itdürüp besātīn-i ‘ ulūmuḡ enhārından bir nice [P1 121a] (1) cedvel daḡı ilḫāḫ idüp bu risālede şimdiye deḡin (2) ‘ ādetümün üzerine ‘ āmil olup ve “*Enzele mine’s-semā’i mā’en taḫūren.*”¹³⁵³ (3) feḫvāsıyla müstefidlerün keder-i cehlini giderüp (4) tā kim “*ve yuṭahhirakum taḫḫiren*”¹³⁵⁴ şıfatıyla muttaşif olalar. (5) **Bejt:**

Āb-ı ‘ ilm ez-cūy-ı nuḫḫ-ı evliyā
[H 90a] (6) Şod revān iy teşne-i ḡāfil biyā¹³⁵⁵

(7) el-‘ Aynü’l-Evvel Ma‘ rifetü’d-Dūnyā ve Māhiyyetihā

Ya‘ nī şecere-i (8) imānuḡ uşūline ve fūru‘ ına neşv ü nemā viren evvelki ‘ ayn (9) dūnyānuḡ ma‘ rifeti ve māhiyyetinün keyfiyyetidür. İy sulṭān-ı (10) ‘ ālem rāy-ı enver-i ‘ ālem-ārāyuḡa maḫfī olmaya ki dūnyā (11) menzil-i firārdur. Dār-ı ḫarār degüldür. Ve insān dūnyāda (12) müsāfir şūretindedür. Evvel¹³⁵⁶ menzili anası raḫmi ve mehdidür.¹³⁵⁷ (13) Ve āḫirki menzili ḫabri ve’l-ḫadyidür. Pes dūnyāda (14) tevattunı ve ḫarārı ve meḫşi ve istiḫrārı oldur ki (15) her yıl ki ‘ ömrinden geḫer merḫale gibidür. Ve her ay (16) ki

¹³⁴⁶ Bunlardan Allah’a sığınırız.

¹³⁴⁷ Ḥüccetü’l-İslām: +ve N.

¹³⁴⁸ ma‘ lūmuḡ: ma‘ lūm N.

¹³⁴⁹ māhiyyeti: māhiyyetini H, L.

¹³⁵⁰ keyfiyyeti: keyfiyyetini H, L.

¹³⁵¹ ma‘ rifetidür: ma‘ rifeti N.

¹³⁵² Amaç senin güzelliğindir, diğerleri bahanedir.

¹³⁵³ “O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderendir. Ölü toprağı canlandıraltım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye **gökten tertemiz bir su indirdik**” (Furkân, 25/48).

¹³⁵⁴ “Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekatı verin. Allah’a ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve **sizi tertemiz yapmak** istiyor” (Ahzâb, 33/33).

¹³⁵⁵ İlim suyu velilerin sözlerinden akmaya başladı. Gel ey gafil susuz!

¹³⁵⁶ Evvel: Evvelki N.

¹³⁵⁷ Derkenar: Mehd bişik P1.

münkażi olur müsâfir seferinde¹³⁵⁸ [A1 51b]istirâhat (17) itdügi gibidür. Ve her hefte ki geğer müsâfir yolında [P1 121b] (1) bir köye yitişdügi gibidür. Ve her gün ki geğer bir mil yoldur (2) ki tarîkinde kaç^c ider. Ve her nefesi bir hatvedür ki (3) yolda kor. Ve her nefesde âhirete yakın olup¹³⁵⁹ dünyâdan (4) ba^c id düşer. Ve dünyâ bir köpidür ki ^cubür için (5) vaz^c olmışdur.¹³⁶⁰ Her kimse¹³⁶¹ ki köpri üzerinde (6) ^cimârete meşğüldür. ^cÖmrini fenâya virmiş olur. Ve varacak (7) menzilinı unuţmuş olur. Pes câhildür (8) ^câkil degüldür.¹³⁶² ^cÂkil ol kimsedür ki dünyâda meşğül olmaya illâ (9) zâd-ı me^câduğ taşşiline dünyâda¹³⁶³ hâcet miqdârıyla (10) kifâyet eyleye. Ve ma^clûmı ola ki kifâyet (11) miqdârından ziyâde semm-i kâtıldür. Şöyle taşavvur eyleye ki (12) cem^c olınan hâzâ'in ve defâ'in gümiş [H 90b] ve altun degüldür. (13) Belki hâk u küldür. Zirâ ki ^câlemünğ mâl u menâlınden (14) ancak naşibi yidügi ve içdügi ve geydügi ve virdügidür. (15) Ğayrı degüldür. Ve her nesne ki andan alır. [L 62a] Anunçün (16) hâsret ve nedâmetdür. Ve ölüm vaktinde andan kaç^c -ı (17) ^calâka eylemek aş^cab-ı umürdandır. Ve kıyâmetde helâli [P1 122a] (1) için hisâb ve harâmı için ^cazâbdür. Ve'l-^ciyâzu bi'llâh. (2) Pes iy sultân-ı ^câlem! Ma^clûmuğ olsun ki dünyânunğ (3) râhatı birkaç gündür. [N 53b] Ve ekşeri ta^cabıla mahlûğ ve (4) naşabıla merbûğdur. Lâ-aal kemâli budur ki fânîdür. (5) Pes¹³⁶⁴ âhîret-i bâkî¹³⁶⁵ için¹³⁶⁶ dünyâ-yı fânîyi¹³⁶⁷ terciğ eylemek (6) ^câkil kimsenünğ¹³⁶⁸ işi degüldür. Belki ^câkil oldur ki (7) bu bir iki gününğ niğmetine şabr eyleyüp âhîretünğ (8) ni^cmetine tâlib ve nefis ü şeytâna ğâlib ola.

Nükte

(9) Meşelâ eger bir kimsenünğ¹³⁶⁹ bir mağbûbı var¹³⁷⁰ ola. Ve aa (10) diyeler ki eger bu gice mağbûbuğ firâkıyla şabr idersin. (11) Ta^cab ve naşabsız saa biğ gice teslim iderüz. Ammâ (12) eger bu gice şabr itmeyüp elbette gerekdür dirseğ (13) ebedi bu giceden ğayrı sen anuğ yüzini görmeseğ¹³⁷¹ gerek. (14) ^cÂşık-ı bî-çâre dağı egerçi ki mağbûbınuğ¹³⁷² ^cışkı (15) kemâl-i derecede ise ve bir ân şabrı mümkün olmazısa (16) biğ gicenünğ kurbı için bir giceye¹³⁷³ şabr ider. Pes (17) ma^clûmuğ ola ki dünyânunğ ^ciddeti âhîretünğ müddetine göre [P1 122b] (1) biğden biri degüldür. [H 91a] Belki âhîrete nisbet hiç degüldür. (2) Zirâ ki âhîret nihâyetsiz ve bâkîdür. Ve¹³⁷⁴ dünyâ bî-şebât ve fânîdür. (3) Beyt:¹³⁷⁵

¹³⁵⁸ seferinde: seferinden H, L.

¹³⁵⁹ olup: olur H, L.

¹³⁶⁰ olmışdur: olınmışdur A1.

¹³⁶¹ kimse: kimesne A1.

¹³⁶² ^câkil degüldür: -A1, N.

¹³⁶³ dünyâda: dünyâdan H, L, N.

¹³⁶⁴ Pes: -A1.

¹³⁶⁵ bâkî: bâkîdür N.

¹³⁶⁶ için: -N.

¹³⁶⁷ âhîret-i bâkî için dünyâ-ı fânîyi: dünyâ-yı fânîyi âhîret-i bâkî +üzerine A1

¹³⁶⁸ kimsenünğ: kimesnenünğ H, L, N.

¹³⁶⁹ kimsenünğ: kimesnenünğ H, L; kişinünğ N.

¹³⁷⁰ var: -H, L.

¹³⁷¹ görmeseğ: görmeğ +muğayyir olmaz A1.

¹³⁷² mağbûbınuğ: mağbûbuğ N.

¹³⁷³ gicenünğ kurbı için bir giceye: -H, L.

¹³⁷⁴ Ve: +bu H, L.

¹³⁷⁵ Beyt: Rubâ^cî N.

Be-zür u zerr-i in dünyâ çü nâ-ehlân meşev ğarre
(4) Ki tâ ber-hem zenî dîde ne ân-bînî ne in bînî¹³⁷⁶

(5) Ve Hâk Te'âlâ buyurmuşdur ki: “*Yevme lâ-yenfe' u mâlun ve lâ-benüne* (6) *illâ men etâ Allâhu bi-ğalbin selîmin.*”¹³⁷⁷ Ve meşelde gelmişdür ki: [A1 52a] (7) “Da' mâ-tendemu ba' dehu ' aleyhi vâğdim ilâ-mâ-teltecî ileyh.”¹³⁷⁸ (8) **Rubâ'î:**

Ğarrâ meşev ez-mülk-i Ferîdün dârî
(9) Yâ mâl füzün zi-genc-i Kârûn dârî
(10) Bâ-in heme ' âkıbet güzârî vü revî
(11) Ger ' ömr zi- ' ömr-i Nûh efzün dârî¹³⁷⁹

(12) Şimdi bu risâlede İmâm-ı Hümâm buyurur ki: “Dünyânuñ (13) şıfatında *İhyâ-yı 'Ulûm'*umuzda bir kitâb es'ile (14) te'lif itmişüz. Ve ğâyetile muğnîdür. Lakin bu risâlede (15) dünyânuñ aḥvâlınden on mişal beyân idelüm ki¹³⁸⁰ (16) anuñıla ḳanâ' at [L 62b] ḥâşıl ola.”

el-Mişâlü'l-Evvel (17) fî-Beyân-ı Sihrihâ

Evvelki mişâl dünyânuñ seḥḥâreliĝi beyânındadır. [P1 123a] (1) Hâzret-i Resûlu'llâh¹³⁸¹ şalla'llâhu ' aleyhi ve sellem¹³⁸² buyurmuşdur ki: (2) “**İḥzaru'd-dünyâ fe-innehâ eshâru min-Hârûte ve Mârûte.**”¹³⁸³

(3) Zân benî dünyât râ-seḥḥâre ḥuvând
(4) Kû be-efsûn ḥalk-râ der-çeh nişând
(5) Ḥalk-râ binger ki çün zûlmâniyend
(6) Der-metâ' ı fânî çün fâniyend¹³⁸⁵

¹³⁷⁶ Ahmak insanlar gibi dünyada kudret ve servet ile gururlanma. Göz açıp kapatıncaya kadar ne onu görürsün ne bunu.

¹³⁷⁷ “O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka” (Şuarâ, 26/88-89).

¹³⁷⁸ Sonradan kendisinden pişman olacağı şeyi terk et, kendisine sığınacağı şeyi tercih et.

¹³⁷⁹ Efrîdûn'un malından çok malının olmasına böbürlenme. Kârûn'dan çok hazinen olmasına da böbürlenme. Bunlara rağmen bırakıp gideceksin. Hatta ömrün Nûh'un ömründen çok olsa bile.

¹³⁸⁰ ki: -N.

¹³⁸¹ Resûlu'llâh: Resûl H, L.

¹³⁸² şalla'llâhu ' aleyhi ve sellem: şal' am H, L.

¹³⁸³ Mârûte: + Beyt N.

¹³⁸⁴ “Dünyadan sakınınız; çünkü onun sihri Hârut ve Mârut'tan daha etkilidir” (İbnu Ebi'd-Dünyâ, Zemmü'd-Dünyâ, No: 132; Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 10504; el-Müttakî, Kenzu'l-Ummâl, No: 6065; Suyûtî, Câmiu's-Sağîr, No. 245) (Okur, 2009: 81).

¹³⁸⁵ Dünya, halka büyü yaparak kuyuya atmıştır. Peygamber onun için dünyaya büyücü demiştir. Halka bak, bunlar karanlık alemindedir. Geçici bir mal için nasıl geçici bir hâle düşerler.

(7) Ve evvel sıhri budur ki sen anı sâkin taşavvur idersin. (8) Ve senden hergiz gitmez zann idersin. Pes çünkü seni (9) duzağına bırakdı. Zannın budur ki senden hergiz (10) ayrılmaz. Ve hâl budur ki [H 91b] senden kaçmağ üzerindedir.¹³⁸⁶ (11) Yâ oldur ki bir yuğurda¹³⁸⁷ senden yüz çevürüp gider. (12) Veyâhüd nefes nefes ve¹³⁸⁸ habbe habbe gider. Ve dünyânın mişâli (13) gölgeye benzer. [N 54a] Kaçan ki aña baksan zann (14) idersin ki meger sâkindür. Hâlbuki¹³⁸⁹ gitmek üzerindedir. (15) Ve insânın ‘ömri dağı tedricile ‘ale’ d-devâm gitmekdedir. (16) Ve her nefes ve her lahza eksilmekdedir. **Nazm:**

(17) Her dem ez-‘ömr mî reved nefesî
[P1 123b] (1) Çün nıgeh mî konî nemând besî

(2) İy ki pencâh reft ü der-h‘âbî
(3) Meger in penc rüz der-yâbî

(4) ‘Ömr berfest ü âftâb-ı temmüz
(5) Endekî mând u h‘âce ğarra henüz¹³⁹⁰

(6) el-Mișâlü’ş-Şânî

İkinci mişâl budur ki dünyânın (7) cümle sıhrlereinden bir dağı oldur ki saña mağabbetini¹³⁹¹ (8) izhâr ider.¹³⁹² Tâ ki seni kendüye ‘aşık eyler¹³⁹³ (9) ve saña¹³⁹⁴ şöyle gösterür kendüyi¹³⁹⁵ ki saña müsâ‘ iddür. (10) Ve senden hergiz nağl idüp ğayra varmaz. Ammâ (11) saña tavşan uyhusın virdükde senden kaçup (12) ağere gider. Ve saña hâşıl olmaz. Anın firağından (13) illâ keder. Dünyânın meşeli bir fâhişe ‘avrete (14) benzer ki ğâyetile ğaddâ‘ ve mekkâre ola. Ve erleri [A1 52b] mekr (15) ü rîv ve efsün-ı dîvile duzağına burakup erler dağı (16) anı gördükde aña ta‘ aşşuk idüp ol dağı anları (17) evine da‘ vet eyleyüp sonra anları aldayup [H 92a] envâ‘ -ı hîle ile [P1 124a] (1) helâk eyleye. Hâzret-i ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm ba‘zı mükâşefelerinde [L 63a] (2) dünyâyı bir ‘acüze şüretinde¹³⁹⁶ gördi. Ve andan (3) su‘âl eyledi ki: “Ne kadar erün vardır?” Dünyâ eyitdi:¹³⁹⁷ (4) “Lâ-yu‘ addu ve lâ-yuğşâ.”¹³⁹⁸ Pes Hâzret-i ‘İsâ buyurdu¹³⁹⁹ ki: (5) “Erlerün öldi veyâhüd seni boşadılar.” Cevâb virdi (6) ki: “Yok ben anların kimisini¹⁴⁰⁰ öldürdüm. Ve kimisini boşadım.” (7) Pes ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm buyurdu ki: “‘Acéb kimselerdür¹⁴⁰¹

¹³⁸⁶ üzerindedir: üzeredir A1.

¹³⁸⁷ yuğurda: güzde A1.

¹³⁸⁸ ve: -H, L, N.

¹³⁸⁹ Hâlbuki: Hâl budur ki H, L.

¹³⁹⁰ Her an ömrümden bir nefes gidiyor. Etrafıma bakıyorum kimseler kalmamış. Elli yaş yaşadın hâlâ uykudasın. Kalan beş günün kıymetini mi idrak edeceksin? Ömür temmuz güneşine maruz kalan kardır. Erimiş ama hâlâ gururlanıyor.

¹³⁹¹ mağabbetini: mağabbeti N.

¹³⁹² ider: eyler H, L.

¹³⁹³ eyler: ider A1.

¹³⁹⁴ saña: +kendüyi A1.

¹³⁹⁵ kendüyi: -A1.

¹³⁹⁶ şüretinde: şeklinde H, L.

¹³⁹⁷ eyitdi: +ki A1, N.

¹³⁹⁸ Çok, sayıları belli değil.

¹³⁹⁹ buyurdu: didi H, L.

¹⁴⁰⁰ kimisini: kimini H, L.

¹⁴⁰¹ kimselerdür: kimesnelerdür A1, N.

(8) şunlar ki¹⁴⁰² senün bu hālünü görürler. Ve itdügün (9) fesādları müşāhede iderler.¹⁴⁰³ Ve saña rāğıblar¹⁴⁰⁴ ve t̄aliblerdür.¹⁴⁰⁵ (10) Ve ‘ibret almazlar.”

el-Miṣālū’ş-Şālis

Üçüncü (11) miṣāl dünyānuñ sihrlerinden bir dağı budur ki zāhirini (12) envā‘-ı zīnetile arāste ve eṣnāf-ı ni‘ metile pirāste idüp (13) miḥnet ü niḳmetlerini¹⁴⁰⁶ bātınında gizler. Tā ki cāhilleri (14) zāhiriyle mağrūr ve meḥāsin-i kāzibesiyile mesrūr kıla. Hemān (15) bir ‘acūze-i ḳabīḥeye¹⁴⁰⁷ beñzer ki yüzini örtüp aḥsen-i (16) elbise ile kendüzini müzeyyen kılop ırāqdan (17) ḥalkı meftūn ve ‘aşkından mecnūn ider. Ammā çünki [P1 124b] (1) vech-i ḳabīḥinden keşf-i ğitā eylediler. Ve başından (2) ḥimārını ve üzerinden izārını giderdiler. Fezā’iḥini (3) müşāhede kılop ḳabā’iḥini mu‘āyene [N 54b] görüp maḥabbetinden (4) peşimān ve müveddetinden perīṣān oldılar. **Ve ḥaberde** (5) variddür ki: “İnne’d-dünyā tu’tā [H 92b] yevme’l-ḳiyāmeti fi-şūreti (6) ‘acūzetin ḳabīḥatin muṣevvehetin zerḳāi’l-‘ayni (7) vaḥiṣeti’l-vechi ḳad ḳa’aret enyābuhā ve kesuret. (8) Ešnānuhā fe-izā rācha’l-ḥalā’iḳu ḳālū ne‘ūzu bi’llāhi minhā (9) mā-hazihi’l-ḳabīḥatu’l-muṣevvehtu fe-yuḳālū lehum hāzihi’d-dünyā’lletī (10) küntüm ‘aleyhā teteḥāsedüne ve li-eclēhā (11) teteḥāḳadüne ve tesfiküne e’d-dimā’e bi-ğayri ḥaḳḳin ve taḳṭa’üne (12) erḥāmekum ve teteḥāḳarüne bi-zuḥrufihā ve tegatterüne (13) minhā ṣumme yu’meru bihā ila’n-nāri fe-teḳūlu ilāhi eyne (14) eḥibbāyi fe-yu’meru bihim fe-yuḳa’une me’ahā fi-cehenneme.” (15) Ma’nā-yı ḥadīṣ-i şerīf budur ki ḳiyāmet gününde (16) dünyāyı bir ‘acūze şūretinde ki zıṣt-rüy ve çepel-hey’et (17) ve ezraḳ-çeşm ve ḳabīḥ şūretdür. Dırnaḳları [P1 125a] (1) çukur çukur ola ve dişleri şınıḳ şınıḳ¹⁴⁰⁸ ola. [L 63b] Ḥaşr (2) olsa gerek ehl-i maḥşer anı bu şeklile gördüklerinde (3) diyeler ki Allāh Te’ālā’ya şıḡınuruz bu ‘acūzenün (4) şerrinden ne ‘aceb ḳabīḥe ‘acūze olur bu.¹⁴⁰⁹ Pes maḥşer (5) ehline dinile ki bu ‘acūze ol dünyādur ki anuñçün (6) birbirünüzē ḥāsedler ideridünüz. Ve andan ötürü (7) birbirünüzē ḥıḳd baḡlarıduñuz. Ve nā-ḥaḳ yire anuñçün (8) ḳanlar dökeridünüz. [A1 53a] Ve ḳatı‘ raḥmler ideridünüz. (9) Ve anuñ zeḥārifiyile tebaḥtur ve tekebbür¹⁴¹⁰ ideridünüz. (10) Ve anuñıla mağrūr olup āḥireti bir berg-i terreye (11) şaymaz idünüz. Şonra emr gele ki dünyāyı (12) cehenneme [H 93a] ileteler. Dünyā diye ki: “İy benüm İlāh’um!¹⁴¹¹ Ve efendüm ve pādşāhum (13) ḳanı benüm dostlarum?” Pes emr ola ki: “Bunuñ (14) muḥibblerini dağı anuñıla cehenneme göndüreler. Ve dünyā (15) ile cehennemde¹⁴¹² ḳalalar Allāh Te’ālā diledüğü zamāna deḡin.” (16) “Ne‘ūzu bi’llāhi min-zalik ve min-şerri’n-nāri ve’l-mālik.”¹⁴¹³

(17) el-Miṣālū’r-Rābi‘

¹⁴⁰² ki: -N.

¹⁴⁰³ iderler: ider H, L.

¹⁴⁰⁴ rāğıblar: rāğıblardur A1; t̄alib N.

¹⁴⁰⁵ t̄aliblerdür: -A1; rāğıblardur N.

¹⁴⁰⁶ niḳmetlerini: ni‘ metlerini H, L.

¹⁴⁰⁷ ‘acūze-i ḳabīḥeye: ‘acūze-i ḳahbeye H.

¹⁴⁰⁸ şınıḳ: -A1, N.

¹⁴⁰⁹ bu: -H, L.

¹⁴¹⁰ tekebbür: tekebbürlik H, L.

¹⁴¹¹ İlāh’um: Allāh’um H, L.

¹⁴¹² cehennemde: cehenneme +gideler +ve +anda H, L

¹⁴¹³ Bundan, ateşin ve sahibinin şerrinden Allah’a şıḡınırız.

Dördüncü¹⁴¹⁴ mişāl budur ki insān [P1 125b] (1) hisāb eylesün ki ezelden¹⁴¹⁵ vücūd-ı hāricī bulduğına (2) degin¹⁴¹⁶ mābeynde¹⁴¹⁷ ne miqdār zamān geçmişdür? Vücūda (3) geldükden sonra tā öldüğüne degin¹⁴¹⁸ ne miqdār (4) zamān olur? Ve bu āmed ki hayātınun müddetidir. (5) Ezelden vücūda geldiği müddete göre kaç cüzveden (6) bir cüzv vāki^c olur? Dünyānun beķası ve fenāsi bundan (7) ma^c lūm idinür? Ve dünyāda ikāmet itdüğü ne miqdār olduğı (8) teyaķķun ider. Ve ma^c lūm idinür ki dünyānun mişāli (9) müsāfirünun tarīķine beņzer ki evvel menzili mehd ve āhır (10) menzili lahd ola. Ve mehdile lahd arasında vāki^c (11) olan menāzil birkaç menzildür ki¹⁴¹⁹ sür^c atile tayy (12) olunup¹⁴²⁰ münķazī olur. Nitekim sābıkā zıkr olındı (13) ki ^c ömrün her senesi menzil gibidür. Ve her ayı (14) fersaķ gibi¹⁴²¹ ve her günü mīl gibidür. Ve her [N 55a] nefesi (15) hatve gibidür. Ve insān dünyāda olduķça dā'im seyr üzerindedür. (16) Kimisinün tarīķinden bir fersaķ qalmışdur. Ve¹⁴²² kimisinün (17) yolından dağı ziyāde. [H 94a] Ve kimisinün¹⁴²³ dağı eksük. [P1 126a] (1) Ammā ğāfil olan kimesne¹⁴²⁴ zāhildür. Ve¹⁴²⁵ şanur ki (2) dünyāda [L 64a] mücāvır qalsa gerek. Kendüyi muķim “lā-yebrah¹⁴²⁶ (3) ve kaķını¹⁴²⁷ lā-yunzaķ”¹⁴²⁸ zann ider. Ve ba^c zı a^c mālün ve eşğalün (4) tedbirine çalışur ki eger dünyāda qalsa on yıldağ (5) sonra ancak aña muhtāc olur. Haberı yoķdur (6) ki cā^c izdür ki on günden sonra taht-ı türābda gövdesi (7) hūn u rīm ve üstüh^c ānı ^c azm-i remīm ola. Rubā^c ī.¹⁴²⁹

- (8) Dünyā be-miśl-i çü kūze-i zerrīnest
(9) Geh āb der ü telh ü gehī şīrīnest
(10) To ğarra meşev ki ^c ömr men çendīnest
(11) Kīn esp-i ecel hemīşe zīr-i zīnest¹⁴³⁰

(12) el-Mişālū'1-Ĥāmis

Bişinci mişāl budur ki ma^c lūm¹⁴³¹ (13) olsun ki dünyā ve ehl-i dünyānun meşeli ki lezzātına (14) ve shevātına meşğul olurlar. Ve sonra āhirette anun sebebiyle (15) envā^c - ı fezā'ih ve kabā'ih müşāhede iderler. Bir insāna beņzer (16) ki hācetinden ziyāde bir

¹⁴¹⁴ Dördüncü: +Ve dördüncü A1.

¹⁴¹⁵ ezelden: ezel A1, N.

¹⁴¹⁶ degin: -N.

¹⁴¹⁷ mābeynde: mābeyninde H, L, N.

¹⁴¹⁸ degin: -A1, N.

¹⁴¹⁹ menzildür ki: menzildeki A1.

¹⁴²⁰ olunup: olunur H, L.

¹⁴²¹ gibi: gibidür H, L.

¹⁴²² Ve: -H, -L

¹⁴²³ kimisinün: kiminün N.

¹⁴²⁴ ğāfil olan kimesne: -H, L.

¹⁴²⁵ Ve:-A1.

¹⁴²⁶ Derkenar: Lā-yebrah ey lā-yezülü N, P1 (“Lā-yebrah” yani “hālâ devam ediyor” demektir.).

¹⁴²⁷ Derkenar: Kāṭın ikāmet künde yuķālu nuziħa bifulānin mechūlen izā be^c ude an diyārihi ğaybeten be^c ideten P1(Kāṭın ikāmet edilmek demektir. “Kişi, uzun bir süre memleketinden uzak olduğunda meçul (siga ile) olarak “Fılan kişi memleketi dışında yaşadı.” denilir.).

¹⁴²⁸ Sürekli kalacak bir ikāmet sahibi ve hiç göçmeyecek bir sakin.

¹⁴²⁹ Rubā^c ī: Beyt A1.

¹⁴³⁰ Dünyā altın testi gibi görünür. Su, onda bazen acı bazen tatlıdır. Sen ömrünün uzun olmasına böbürlenme. Çünkü ecel atı her zaman yakındır.

¹⁴³¹ ma^c lūm: ma^c lūmunun H, L.

tatlu¹⁴³² ve¹⁴³³ yağlu yimek (17) yimiş ola. Ve hazmına kâdir olmayup ma'idesi cûş u hurûş [P1 126b] (1) idüp ol yidügi ta'âmıñ fezâhatını ma'idesinüñ (2) kabâhatinden müşâhede ve mu'âyene eyleye. Pes lezzeti [A1 53b] fânî (3) olduğına peşimân ve fazîhati bâkî kâlduğına¹⁴³⁴ perîşân (4) olup vâ-veylâ ve vâ-ğasretâ ve vâ-nedâmetâ ile günin (5) geçüre. Ke-zâlık her ne kadar ki insân dünyânıñ lezzât u (6) şehevâtıyla ülfet bağlar ulüm vaqtinde andan ayrılması (7) şa'b olur. [H 94a] Zirâ ki mevtiyle dünyânıñ¹⁴³⁵ meyli vü mağabbeti zâ'il olmaz (8) belki zâ'id olur. Anuçün ki mağabbet kalbün (9) şıfatıdır. Ve gönül olmaz. Ve kaçan ki âhiretde gönül dünyâ mağabbetiyle (10) memlû ola na'im-i cinândandır. Ve rahmet-i Rahmân'dan mehcür (11) olur. **Rubâ'î:**¹⁴³⁶

Rûzî ki ecel koned şebîhün
 (12) Elbette bi-bâyed ez-cihân reft
 Ger dil ne-boved esîr-i dünyâ
 (13) Âsân reh-i ân-cihân tevân reft¹⁴³⁷

el-Mişâlî's-Sâdis

(14) Altıncı mişâl budur ki iy sultân-ı 'âlem! 'İlm-i şerîfün (15) muhît olsun ki dünyânıñ umûri evvel-i hâlde zühür (16) bulduğda insân şöyle zann ider ki gâyetile qarîbü'l-ğuşul (17) ve muhtaşaru'l-vüşuldür. Ve anıñ eşğâli mütevâlî [P1 127a] (1) degüldür. Ammâ andan gâfildür ki gâh olur ki (2) anıñ şığllerinden [L 64b] ve emrlerinden¹⁴³⁸ bir şığl ve bir emr biñ (3) şığla ve emre mü'eddî ve müteselsil olur. Ve 'ömr-i girân-mâye ve (4) himmet-i 'âlî-pâyenün dükelişi anda¹⁴³⁹ harc [N 55b] olup (5) “*ve hum yeğsebune ennehum yuğsinune şun'ân*”¹⁴⁴⁰ kabîlinden (6) olur. Hazret-i 'îsâ 'aleyhi's-selâm buyurmuşdur ki: “Dünyânıñ (7) tâlîbi mâ-yı bahruñ şâribidür. Her ne kadar ki (8) artuğ iğer artuğ şuşar. Pes lâ-yezâl iğer ve (9) çanmaz tâ helâk olur. Ve helâk olduğunı şanmaz.” (10) Hazret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem¹⁴⁴¹ buyurmuşdur ki: (11) “Mümkün degüldür ki deryâya talan kimesnenün (12) gövdesi işlanmaya.” Ke-zâlık olmaz ki dünyânıñ umûrına (13) duğul iden kimse¹⁴⁴² [H 94a] dünyânıñ denesi ve levşiyile mütedennis (14) ve mülevveş olmaya.”¹⁴⁴³ Zühâddan ba'zî buyurmuşdur (15) ki: “Dünyâdan¹⁴⁴⁴ hâşıl olan mâluñ mişâlî ayağ yolına (16) beñzer ki her ne kadar ki¹⁴⁴⁵

¹⁴³² tatlu: +yimek H, L.

¹⁴³³ ve: veyâ H, L.

¹⁴³⁴ kâlduğına: olduğına N.

¹⁴³⁵ dünyânıñ: +ve H, L.

¹⁴³⁶ Rubâ'î: -A1; Beyt N.

¹⁴³⁷ İnsanın eceli gelip çattığında; elbette ki dünyadan gitmek gerekir. Eğer dünyaya gönül bağlamazsak; o dünyaya daha rahat yolcu olabiliriz.

¹⁴³⁸ emrlerinden: umûrlarından H, L.

¹⁴³⁹ anda: andan H, L.

¹⁴⁴⁰ “(Ey Muhammed!) De ki: ‘Amelce en çok ziyana uğrayan; **iyi iş yaptıklarını sandıkları halde** dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi?’” (Kehf, 18/104)

¹⁴⁴¹ şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: şal'am H, L.

¹⁴⁴² kimse: kimesne A1, H, L, N.

¹⁴⁴³ “Denize düşenin ıslanmaması mümkün olmadığı gibi; dünyaya dalanın da kirlenmemesi mümkün değildir” [Aynı konuda benzer bir hadis için bkz: İbnu Ebi'd-dünyâ, Zemmü'd-dünyâ, No: 89; Beyhakî, Şuabu'l-İmân, No: 10583; el-Müttakî, Kenzu'l-Ummâl, No: 6065; Zebidî, İthaf, 9/599; Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-dîn, 3/266 (Beirut, 2000)] (Okur, 2009: 81).

¹⁴⁴⁴ Dünyâdan: Dünyânıñ N.

¹⁴⁴⁵ ki: -H.

necāseti¹⁴⁴⁶ ziyāde¹⁴⁴⁷ olur¹⁴⁴⁸ (17) rāyihası¹⁴⁴⁹ artar.”¹⁴⁵⁰ Ne‘ ūzu bi’llāh. Pes ma‘ lūm oldı ki [P1 127b] (1) dünyāya t̄alib olmaḡ¹⁴⁵¹ talebinde hırş üzerine olmaḡ: (2) “Ed-dünyā cıfetun ve t̄alibuhā kilābun.”¹⁴⁵² ‘idādından ‘add olunur.¹⁴⁵³ (3) Huşūşā ki ‘Ömer-i ‘Azīz’ün zamānından¹⁴⁵⁴ bir ān ḡalmıḡ (4) ola ve āfitāb-ı šebāb maḡrib-i šeybde ḡurūb itmiḡ ola.¹⁴⁵⁵ (5) šol vaḡtde dünyānuḡ hırşı ḡāyetile mezmūm ve el-ḡariḡūn (6) maḡrūmdur. Eḡerçi ki ḡadıḡ-i šaḡīhdür¹⁴⁵⁶ ki: (7) “Yeḡību ibnu Ādeme ve yeḡubbu fihi ḡaḡletāni’l-ḡariḡ (8) ve tulu’l-emel.”¹⁴⁵⁷ Ve ḡazret-i Mevlevī *Meḡnevī-yi Ma‘nevī*¹⁴⁵⁸ sinde buyurur:

(9) Hırş der-pīri cūhūdān-rā mebād
(10) İy šāḡīyyi ki ḡudāḡ īn hırş dād

[A1 54a] (11) Rīḡt dendānhā-yı seg çün pīr šod
(12) Terk-i merdom kerd u serḡingīr šod

(13) İ̄n segān-ı šaḡt sālē-rā niger
(14) Her demī dendān-ı segḡān tizter

(15) Pīr-i seg-rā rīḡt peḡm ez-pūstīn
(16) İ̄n segān-ı pīr-i aḡlaspūḡ bīn

(17) ‘Iḡḡḡān u hırḡḡān der-ferc u zer
[P1 128a] (1) Dem-be-dem çün nesl-i seg bīn biḡter¹⁴⁵⁹

(2) el-Miḡālū’s-sābi‘

Yidinci miḡāl budur ki dünyāda (3) olan kimesnenün meḡeli šol konuḡa¹⁴⁶⁰ beḡzer ki [L 65a] (4) bir eve anı da‘ vete oḡumıḡlar ola. Ve šaḡīb-da‘ vetün [H 95a] (5) ‘ādeti¹⁴⁶¹ bu ola ki evini ezyāf iḡün eḡnāf-ı zīnetile (6) ve elāf-ı t̄ibetile arāste ve pīrāste ḡılur ola. Ve evine

¹⁴⁴⁶ necāseti: rāyihası H, L.

¹⁴⁴⁷ ziyāde: artar N.

¹⁴⁴⁸ olur: ise H, L.

¹⁴⁴⁹ rāyihası: necāsetün H, L; +daḡı N.

¹⁴⁵⁰ artar: artuḡlıḡına +delāletdür H, L.

¹⁴⁵¹ olmaḡ: t̄alib ü N.

¹⁴⁵² Dünyā bir leḡtir. Talibi de köpeklerdir.

¹⁴⁵³ olunur: ider N.

¹⁴⁵⁴ zamānından: zamānında H, L, N.

¹⁴⁵⁵ ola: olsa H, L.

¹⁴⁵⁶ šaḡīhdür: šaḡīh +budur A1.

¹⁴⁵⁷ Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Ādemoḡlu ihtiyarladıkça onda iki šey ḡençleḡir: Mala karşı hırş ve hayata karşı hırş” [Buhārī, Rikāk 5; Müslim, Zekāt 115, (1047); Tirmizī, Zūhd 28. (2340), : İbnu Māce, Zūhd 27, (4234) (Canan, 2001: 6, 328).

¹⁴⁵⁸ buyurur: +Nazm N.

¹⁴⁵⁹ “Yaḡlılıktaki hırş Yahudilerde bile olmasın. Tanrı’nın verdiḡi bu hırş ne kötü eḡkıyadır. Yaḡlanınca köpeḡin diḡleri dökülür. İnsanları bırakır, diḡkı yer olur. Bak hele šu altmışlık köpeklere. Köpek diḡleri her an keskinleḡmede. Yaḡlı köpeḡin derisinden tüyleri dökülür. Bak hele atlas giymiḡ šu yaḡlı köpeklere! Aḡkları, hırsları amcık ile paraya. Köpek soyu gibi çoḡalmakta; baksana!” (Kantar, 2014: II, 676)

¹⁴⁶⁰ konuḡa: ḡonaḡa H, L.

¹⁴⁶¹ ‘ādeti: da‘ veti N.

(7) fevc fevc ve bölük bölük birbirinün ardınca da^c vet (8) idüp önlerine bir altun tabağ ki cevāhirden (9) tolu ola ve bir gümüş buhūrdān ki ^cūd u kumārīyle (10) ve sâ^rir buhūrlarıla müretteb ve muṭayyeb ola getirüp tā kim (11) ol cevāhire bakmağıla nūr-ı çeşmlerini arturalar.¹⁴⁶² Ve ol (12) buhūrlarıla buhūrlanup ṭīb-i rāyihāsıyla müsteṭāb (13) olalar. Şonra gitmek vaktinde ol tabağ ve ol (14) buhūrdān ḥālī üzerine¹⁴⁶³ yine ev şāhibinde [N 56a] kalup (15) tā ki anlara getürdüğü gibi evine da^c vet idecek (16) ādemlere daḥı getüre. Ve anlar daḥı ol cevāhir ve ol (17) buhūrdan müstefid olalar. Pes her kimse ki [P1 128b] (1) ^cākıldür ve da^c vetüñ rūsūmına ^cārifdür. Ve kāmīl¹⁴⁶⁴ ol micmerede (2) olan buhūrlı mütebaḥḥir ve ol cevāhir-i nefise ile gözi (3) mütenevvir olur. Ve micmere ve tabağa tama^c itmez. Belki (4) ṭīb-i ḥātırıla ol evden gidüp şāhibü'l-beyte (5) envā^c -ı şükrān izhār ider. Ammā şol kimesne (6) ki aḥmağ ve eblehdür.¹⁴⁶⁵ Şöyle tevehhüm ider ki bu tabağ (7) ve¹⁴⁶⁶ micmere anuñçün ḥāzırlayup getürmişler ki (8) aña hibe ideler. Pes evden gidecek zamānda tabağ (9) ve micmere bile alup gitmek istedükde evüñ (10) hizmetkārları elinden [H 95b] alup efendilerine teslīm (11) iderler. Ve ol aḥmağ itdüğü fi^cl-i kaḥīḥden nādīm (12) olup ḍayyīku'ş-şadr¹⁴⁶⁷ ve ta^c bānū'l-ḳalb¹⁴⁶⁸ ol evden (13) gider. Ve aña ḥāşıl olmaz illā keder. Pes (14) dūnyā dārü'z-ziyāfedür. Ve envā^c -ı lezzāt ve şehevātı (15) ve eşnāf-ı esbāb ve edevātı tabağ-ı zer-i pür-cevher (16) ve micmere-i nuḳra-i pür-^cūd u ^canberdür. Her kimse ki (17) ṭarīḳiyle zād-ı müsāfir miḳdārınca andan tenāvül eyledi.¹⁴⁶⁹ [P1 129a] (1) Ve ziyādeye¹⁴⁷⁰ tama^c bağlamadı.¹⁴⁷¹ Āsānlığıla ve ^cizzet ü ḥürmetile (2) bu evden gidüp şāhibü'l-beyt ḳatında mergüb (3) ve āḥiretde maḥbūb olsa gerek. Ve eger zāddan ziyādeye¹⁴⁷² [L 65b] (4) tama^c ve māl u menāl cem^c idüp bu evden bile alup gitmek (5) isterse “El-^cāriyetü müstereḍde.”¹⁴⁷³ [A1 54b] feḥvāsıyla ölmek ve ḳatında (6) elinden alurlar. Ancağ dörd arşun biz¹⁴⁷⁴ ve iki arşun (7) yir¹⁴⁷⁵ alup gidebilür.¹⁴⁷⁶ **Nazm:**¹⁴⁷⁷

Telḥī-yi faḳr eger kulū girest
(8) ^cAḳıbet ḥōş-güvār ḥ[~]āhed būd
(9) Her çi der-ḥāne māye-i sebukīst
(10) Sā^c at-i kūç bār-ḥ[~]āhed būd¹⁴⁷⁸

¹⁴⁶² arturalar: arturur N.

¹⁴⁶³ üzerine: üzerinde H, L.

¹⁴⁶⁴ kāmīl: kāmildür H, L.

¹⁴⁶⁵ aḥmağ ve eblehdür: ebleh ve aḥmağdur H.

¹⁴⁶⁶ ve: +bu A1, N.

¹⁴⁶⁷ ḍayyīku'ş-şadr: ḍayyīku'l-ḳalb H, L.

¹⁴⁶⁸ ta^c bānū'l-ḳalb : ta^c bānū'ş-şadr H, L.

¹⁴⁶⁹ eyledi: diledi H, L.

¹⁴⁷⁰ ziyādeye: ziyāde H, L.

¹⁴⁷¹ bağlamadı: eylemedi N.

¹⁴⁷² ziyādeye: ziyāde H, L.

¹⁴⁷³ Emanet iade edilir.

¹⁴⁷⁴ biz: -N.

¹⁴⁷⁵ ve iki arşun yir: -A1, N.

¹⁴⁷⁶ gidebilür: gider H, L.

¹⁴⁷⁷ Nazm: Beyt A1.

¹⁴⁷⁸ Eğer fakirliğin acılığı boğazını tutmuşsa; sonunda güzel bir tadı olacak. Evinde seni utandıran bir şey varsa; Sen, dünyadan gittiğin zaman o kalacak.

(11) “Ve li’llāhi derrumen k̄āle”¹⁴⁷⁹ **kıt’a:**

Ger bī-ḥeberān ān-kıymet-i in faḵr ne-dānend

(12) İy ‘aḵl to bārī be-yaḵīn bīnī vü dānī

(13) Fir‘avn ve ‘azāb-ı ebed ü riş-i muraşşa‘

(14) Mūsā vü kelīmu’llāh u çüpī vü şebānī¹⁴⁸⁰

(15) **el-Mişālū’s-Şāmin**

Sekizinci mişāl budur ki (16) ehl-i dünyānuḡ meşeli ve dünyānuḡ māl u menāllerine (17) ihtimāmları ve āḫiretūḡ nişyānı ve ihmāl-i tāmları [P1 129b] (1) bir ṭā’ifenūḡ [H 96a] meselidür ki deryāda¹⁴⁸¹ bir gemiye girmişler (2) ola.¹⁴⁸² Ve bir memleketi maḵşad u maḵşūd idinmişler ola. Eşnā-yı (3) seferde iken bir cezīreye yitişeler.¹⁴⁸³ Pes murād idineler (4) ki ṭahāret ve ḵazā-yı ḥācet için bir mikdār (5) zamān gemi ol cezīrenūḡ şāḫilinde ārām eyleye. (6) Pes gemide olan ḥalḵ [N 56b] bi’l-küllīye gemiden çıkup (7) ol cezīrede münteşir olalar. Ve mellāḥ her zamān (8) çağırur¹⁴⁸⁴ ola¹⁴⁸⁵ ki ta‘cīl üzerine¹⁴⁸⁶ oluḡ ṭahāret (9) ve namāzdan ḡayrı için meḵş eylemek cā’iz degüldür. (10) Nā-gāḥ vaḵt fevt olur. Ve bād-ı murād elden gidüp (11) gemiye fesād gelür. Pes gemi¹⁴⁸⁷ ḥalḵı ol cezīrede (12) münteşir olduḡda¹⁴⁸⁸ ehl-i ‘aḵl olan kimesneleri (13) hemān āb-dest ü namāza meşḡül olup sehl zamānuḡ (14) içinde yine mekānlarına ‘avdet idüp gemiyi ḥālī¹⁴⁸⁹ (15) bulup evfaḵ-ı mevāzi‘ inde¹⁴⁹⁰ ve erfāḵ-ı emākininde sākīn (16) oldılar. Ve ṭā’ifenūḡ ba‘zısı ol cezīrenūḡ (17) ‘acā’ibinde ve içinde olan¹⁴⁹¹ ḡarā’ibinde¹⁴⁹² ḥayrān olup [P1 130a] (1) gāḥ eşcār u eşmārını temāşā kılip etyārınıḡ terennümātını (2) istimā‘ idüp şevḵinden ve zevḵinden Mevlevīler (3) gibi semā‘ eyleyüp cezīrenūḡ şāḫbā-yı mülevvenesinden (4) müte‘accib ve izḫār-ı tayyibesıyla müteṭayyib [L 66a] (5) olup ḥaylī zamān eglenüp gemiye ‘avdet¹⁴⁹³ (6) eyledüklerinde geminūḡ emākin-i [H 96b] laṭīfesini¹⁴⁹⁴ (7) ve mevāzi‘-i şerīfesini¹⁴⁹⁵ ḥālī bulmayup vüs‘at üzerine (8) olmayup¹⁴⁹⁶ ezyāḵ-ı mevāzi‘-ine rükün ve azlem-i mecālisine (9) sükün eylediler. Ve geminūḡ ba‘zı ṭā’ifesi (10) ol cezīrenūḡ temāşāsıyla ḵanā‘at itmeyüp eşmār u (11) eḫḫārından ve ḥaşbā-yı mülevvenesinden cem‘ idüp (12) arḵalarına alup gemiye geldüklerinde yir bulmayup

¹⁴⁷⁹ Şöyle diyen kişiye maşallah, aferin!

¹⁴⁸⁰ Eğer habersiz insanlar bu fakirliḡin deḡerini bilmezlerse; ey akıllı! Sen Allah için gerçeḡi gör ve anla. Firavun, o iyi görünen sakalıyla daima azaba müptela olacak. Mūsā ise çobanlıḡı ile Allah’a yakındı ve kulluk ediyordu.

¹⁴⁸¹ deryāda: dünyada +bir +gün H, L.

¹⁴⁸² ola: -H, L.

¹⁴⁸³ yitişeler: yitişe N.

¹⁴⁸⁴ çağırur: çağırup A1, N.

¹⁴⁸⁵ ola: dise N.

¹⁴⁸⁶ üzerine: üzre A1.

¹⁴⁸⁷ gemi: -H, L; geminūḡ N.

¹⁴⁸⁸ olduḡda: +ol + geminūḡ +ḥalḵı H, L.

¹⁴⁸⁹ ḥālī: tenhā A1.

¹⁴⁹⁰ mevāzi‘ inde: mevāzi‘ de A1.

¹⁴⁹¹ içinde olan: -N.

¹⁴⁹² ḡarā’ibinde: ḡarā’ibinden H, L.

¹⁴⁹³ ‘avdet: da‘vet H.

¹⁴⁹⁴ emākin-i laṭīfesini: emākin-i laṭīfesi A1, N.

¹⁴⁹⁵ mevāzi‘-i şerīfesini: mevāzi‘-i şerīfesi A1, N.

¹⁴⁹⁶ olmayup: +vüs‘at +üzerine +olmayup A1.

(13) birbirinin üzerinde¹⁴⁹⁷ geminün alçaq yirlerinde oturup (14) bile getürdükleri aḥcār u eṣmārı [A1 55a] (15) arqaları üzerinde alup¹⁴⁹⁸ bir iki gün geçdükde (16) getürdükleri eṣmārın rāyihāsı müteğayyir olup (17) aḥcārın elvānı sevāda mütebeddil oldu. Ne yir bulurlar¹⁴⁹⁹ [P1 130b] (1) ki bu aḥmāli arqalarından yire qoyalar. Ve ne gönülleri (2) müsā^cade ider ki deryāya atup şıqletinden¹⁵⁰⁰ qurtılalar. (3) Ve gāyetile eṣmārın rāyihāsından daḥı müte³ellimlerdür. (4) Ve bir tā³ife daḥı ol cezirenün ^cacā³ib ü ġarā³ibinde¹⁵⁰¹ (5) ḥayrān qalup kime mürāca^cat ideceklerini (6) unuṭup gitmelerini tedebbür ve tefekkür itmeyüp tā kim (7) gemi gidüp anlar ol cezirede qalup kimisi¹⁵⁰² cū^cıyla (8) ve kimisi¹⁵⁰³ ^cataşıla ve kimisi¹⁵⁰⁴ sibā^c u zibā^c (9) yimekile helāk oldılar. Ve cehennem müşerref kıldılar. (10) Pes firqa-i evvel ki gemiye girmekde muḥaddemlerdür. [H 97a] (11) Mü³minlerdürler. Ve firqa-i ahire ki cezirede (12) qaldılar ve helāk oldılar. Kāfirler ve müşriklerdür (13) ki¹⁵⁰⁵ Allāh Te^cālā³yı ve āḥireti unuṭmuşlardur.¹⁵⁰⁶ (14) Ve bi³l-küllıye kendülerini dünyāya teslīm (15) eylemişler. Nitekim Ḥaḳ celle ve ^calā anların ḥaḳkında buyurur (16) ki: “*Ellezine yestehıbbüne’d-dünyā* (17) *‘ale’l-āḥireti*.”¹⁵⁰⁷ el-Āyet.¹⁵⁰⁸ Ve daḥı buyurur ki:¹⁵⁰⁹ “*İnne’llezine lā-yercüne likā’enā ve rezū bi’l-ḥayāti’d-dünyā ve’ime’ennu bihā*.”¹⁵¹⁰ el-Āyet. Ve ammā cemā^cat-i mütevassıṭün [N 57a] [P1 131a] (1) şol ^caşilerdür ki imānuḡ aşlımı ḥıfz (2) eylemişler. Lākin dünyādan el çekmemişler. Şunlar ki¹⁵¹¹ iki (3) firqadır. Bir firqası dünyādan tamām mütemetti^c olup (4) nāz u na^cimiyle [L 66b] müntefi^clerdür. Ve bir firqası faqr u ḥacetile (5) ^cömrleri geçer. Ammā qalblerinde dünyānuḡ maḥabbeti toṭṭoludur. (6) “Ve izā ^curiża ^caleyhimü’d-dünyā ve şebū ^caleyhi vü şübe³’l-kebi.”¹⁵¹² (7) kabılindendürler. Ve bu zamānede bu nev^c fuqarā (8) çoḡdur. Ḥuşuşā şüfiyye ismiyle mevsüm olanlar ki (9) “teğayyürü’ş-şekli li-ecli’l-ekl”¹⁵¹³ eylemişler ve dām-ı zerḳ ü (10) riyāyı qurup ola ki bir gūl u aḥmaḳı duzaġa (11) bıraqalar. Ve bir miqdār dünyā elinden alalar. Ve ḥarām¹⁵¹⁴ u¹⁵¹⁵ ḥelāli (12) bilmeyüp dünyānuḡ baḥrine ṭalalar. Ve bu nev^c şüfılerün (13) vaşında ve yalan yire mükāşefelerın ḥaḳkında buyurmuşlardur (14) ki **rubā^ci**:

Şüfi ki be-ten cāme-yi ezraq dāred

¹⁴⁹⁷ üzerinde: üzerine A1, N.

¹⁴⁹⁸ alup: -N.

¹⁴⁹⁹ bulurlar: bulabilürler A1.

¹⁵⁰⁰ şıqletinden: şıqletden A1.

¹⁵⁰¹ ġarā³ibinde: ġarā³iblerinde H, L.

¹⁵⁰² kimisi: kimini H, L.

¹⁵⁰³ kimisi: kimini H, L.

¹⁵⁰⁴ kimisi: kimisini H, L, N.

¹⁵⁰⁵ ki: -N.

¹⁵⁰⁶ unuṭmuşlardur: unuṭmuşlar H, L, N.

¹⁵⁰⁷ “*Dünya hayatını ahirete tercih edenler*, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler” (İbrāhim, 14/3).

¹⁵⁰⁸ el-Āyet: -H, L, N.

¹⁵⁰⁹ ki: kim H, L.

¹⁵¹⁰ “*Şüphesiz bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile âyetlerimizden gafil olanlar var ya işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir.*” (Yûnus, 10/7-8)

¹⁵¹¹ ki: -H, L, N.

¹⁵¹² Dünya onlara arz edildiğinde köpeğin hamle yapması gibi onun üzerine atıldılar.

¹⁵¹³ Yemekten dolayı şeklin deġişmesi.

¹⁵¹⁴ ḥarām: ḥarāmı N.

¹⁵¹⁵ u: -N.

- (15) Efrāşte gerdenī çü laḳlaḳ dāred
 Çün ser be-girībān-ı tefekkür bokeşed
 (16) Coz hāye ne bīned ki mu‘ allak dāred¹⁵¹⁶

el-Miṣālū't-Tāsi‘

(17) Toḳuzuncı miṣāl [H 97b] budur ki Ebū Hureyre raḍıya’llāhu ‘anh [P1 131b] (1) rivāyet ider ki: ‘Peygamber Ḥazretleri şalla’llahu ‘aleyhi ve sellem (2) buyurdı ki: ‘Yā Ebā Hureyre diler misin ki dünyāyı (3) saña göstereyim?’ Ebū Hureyre eydür ki: ‘Didem¹⁵¹⁷ ne‘ am¹⁵¹⁸ yā Resūla’llāh.’ (4) Pes Resūlu’llāh¹⁵¹⁹ Ḥazretleri benüm elüme yapışup bir ḥarābeye (5) iletdiler ki anda ādemīlerün ḳafaları [A1 55b] çoğdı. (6) Ve çürümiş kemükler¹⁵²⁰ ve eskimiş necāsetile mülevveş haftān (7) pāreleri yatur.¹⁵²¹ Resūl Ḥazreti¹⁵²² buyurdı ki: ‘Yā Ebā Hureyre (8) bu gördüğün¹⁵²³ ḳafalar sizün başlarıñuz gibi hırsdan (9) tolu idi. Ve dünyā için cidd ü cehdler¹⁵²⁴ iderler idi. (10) Ve siz dünyādan umduḡlarıñuzı anlar daḡı umarlar idi. (11) Ve sizün geydüklerünüz gibi¹⁵²⁵ libās-ı fāhire (12) geyerleridi. Şimdi ḥāllerini gör ki nice cismleri mütelāşi (13) ve ‘azmleri remīm ve ḥayyāt u ‘aḳārib me‘ āşi olup (14) bu gördüğün eskiler dünyāda zīnet ve tefāḥur (15) için geydükleri libāslardur ki bugün necāset içinde (16) mülevveş yatur. Ve bu çürümiş kemükler süvār oldukları (17) merākib-i rehvärdur ki anuñıla¹⁵²⁶ eknāf¹⁵²⁷ ve aḳtārı [P1 132a] (1) seyr iderleridi. Ve bu gördüğün necāsāt şol (2) eḳ ime-i lezīze imiş¹⁵²⁸ ki [L 67a] taḥşilinde dürlü dürlü ḥīleler (3) iderleridi. Ve birbirinün elinden envā‘ -ı mekr ü (4) ḥud‘ a ile çıkarurlar idi. Şimdi bu ḥāle geldi ki (5) rāyiḥa-i ḳabiḥesinden kimesne¹⁵²⁹ ḳādir [H 98b] degüldür (6) ki aña yakın ola. Dimāḡı netnī ile toldurur. Ve meşāmuñ (7) revnaḳını şoldurur. Yā Ebā Hureyre budur dünyānuñ (8) cümle [N 57b] aḥvāli ve ehl-i dünyānuñ mālī ki görürsin¹⁵³⁰ (9) her kimesne ki¹⁵³¹ dünyā¹⁵³² üzerine ağlamak isterse (10) ağlasun. Ve ciğerini bu ḥāletün ḥarāretiyle daḡlasun.’ (11) Ebū Hureyre eydür ki: ‘Ḥāzır olan

¹⁵¹⁶ Üzerine mavi elbise giymiş ve boynunu leylek gibi saklamış bir sufi. Eğer düşünmek için başını eğerse; hayâ yerinden başka yer görmeyecektir.

¹⁵¹⁷ Didem: Didüm H, L.

¹⁵¹⁸ Evet, olur.

¹⁵¹⁹ Resūlu’llāh: Resūl N.

¹⁵²⁰ kemükler: kemükleri A1.

¹⁵²¹ yatur: yaturdı N.

¹⁵²² Ḥazreti: Ḥazretleri N.

¹⁵²³ gördüğün: gördüğünüz H, L.

¹⁵²⁴ cehdler: cehd N.

¹⁵²⁵ gibi: +anlar +daḡı N.

¹⁵²⁶ anuñıla: + eḳrāfi +ve H, L.

¹⁵²⁷ eknāf: eknāfi H.

¹⁵²⁸ lezīze imiş: - lezīzedür A1.

¹⁵²⁹ kimesne: kimse A1, N.

¹⁵³⁰ görürsin: +ve H.

¹⁵³¹ ki: -A1

¹⁵³² dünyā: dünyānuñ H, L.

şahābe şu denlü (12) ağladılar ki şadāsı¹⁵³³ semāya vuşul ve gözleri yaşı (13) taht-ı şerāya duhul eyledi.¹⁵³⁴ **Nazm min-Mantıku't-Tayr**.¹⁵³⁵

(14) Hest dünyā çün necāset ser-be-ser
(15) Halk mī mirend der-vey der-be-der

(16) Şad hezārān halk hem çün kirm-i zerd
(17) Zār mī mirend dünyā be-derd

[P1 132b] (1) Şad hezārān halk der-tarrāriyend
(2) Der-pey-i murdār-ı dünyā mī devend¹⁵³⁶

(3) el-Mişālū'l-Āşir

Onuncı mişāl budur ki Hāzret-i (4) Āsānuġ aleyhi's-selām zamānında üç kimesne yol yoldaşı (5) olup sefere gitdiler. Nā-gāh yolda bir miqdār (6) māl buldılar. Birbirine eyitdiler ki: “Ġāyetile açlıġumuz var. (7) Birimüz gitsün fulān kıyeden bize bir miqdār (8) taġām alup getürsün.” diyü¹⁵³⁷ birisi gitmeġi ihtiyār (9) eyledi tā ki anlara taġām getüre. Taġāmı alduġdan (10) sonra hātırına hutūr eyledi ki bu taġāma bir (11) miqdār zehr kıatmak gerek¹⁵³⁸ tā¹⁵³⁹ kim¹⁵⁴⁰ ol iki yoldaşım (12) bu taġāmdan yiyeler¹⁵⁴¹ ve helāk olalar.¹⁵⁴² Ve bulunan māl (13) başġa başa kıala.¹⁵⁴³ Pes bir miqdār zehri kıatil ol (14) taġāma dāhil¹⁵⁴⁴ eyledi.¹⁵⁴⁵ Bu cānibden daġı yoldaşları [H 98b] (15) şöyle ittifaġ itdiler ki taġāma varan yoldaş (16) geldüġinde [A1 56a] anı öldüreler. Ve māl ikiye ikiye kıarındaş (17) gibi “nişfün lī ve nişfün lek”¹⁵⁴⁶¹⁵⁴⁷ taķsīm ideler. [P1 133a] (1) Pes çün taġāma varan yoldaş taġām-ı mesmūmıla anlara vāşıl oldu. (2) Taġām getüren kişi maķtūl ve ol ikiye kıatil oldu. Çünkim (3) anuġ emrinden ferāġ-ı bāl¹⁵⁴⁸ buldılar. Taġām-ı mesmūmı yiyüp (4) anlar daġı berāy-ı māl oldılar. Şonra Hāzret-i Āsā¹⁵⁴⁹ [L 67b] (5) aleyhi's-selāmuġ¹⁵⁵⁰ yolu anlaruġ üzerine tūş geldi. (6) Anları¹⁵⁵¹ bu hālde görüp hōş ġüldi. Hāvāriyelerine (7)

¹⁵³³ şadāsı: şadāları H, L.

¹⁵³⁴ “İrākî, hadisin aslını bulamadıġını söylemektedir. Fakat Zebidî, Ebû Tālib el-Mekkî'nin hadisi, Hasan el-Basrî'den biraz farklı lafızlarla mürsel olarak rivayet ettiġini söyler” Bkz. Zebidî, İthaf, 9/546 (Okur, 2009: 91).

¹⁵³⁵ Nazm min-Mantıku't-Tayr: -A1.

¹⁵³⁶ Dünya baştan başa necasettir. Fakat halk derbederce onun için ölmekte. Dünyada, yüz binlerce kişi; sarı kıurtlar gibi dertle inleyerek ölüyor. Yüz binlerce kişi kıırsızlık peşinde. Ölü dünyanın peşinden koşuyorlar.

¹⁵³⁷ diyü: -A1.

¹⁵³⁸ gerek: gerekdür H, L.

¹⁵³⁹ tā: -H, L.

¹⁵⁴⁰ kim: ki H, L.

¹⁵⁴¹ yiyeler: yiye H.

¹⁵⁴² olalar: ola H.

¹⁵⁴³ başa kıala: benüm ola H, L.

¹⁵⁴⁴ dāhil: eyledi A1.

¹⁵⁴⁵ eyledi: dāhil A1; +Ve H, L, N.

¹⁵⁴⁶ lek: +diyü A1.

¹⁵⁴⁷ Yarısı bana, yarısı sana.

¹⁵⁴⁸ ferāġ-ı bāl: fārig-i bāl H, L, N.

¹⁵⁴⁹ Hāzret-i Āsā: Hāzret-i Āsā'nuġ A1.

¹⁵⁵⁰ aleyhi's-selāmuġ: aleyhi's-selām A1.

¹⁵⁵¹ Anları: Anlaruġ +fikrin H, L.

buyurdu ki: “Görün dünyānuñ ħāli ve māl u menālinüñ (8) me’āli bu üç kimesneyi nice öldürdi.” Ve kendüsi (9) ħalup ħalkı bunlaruñ ħāline güldürdi.¹⁵⁵² “Veylun li-ṭālibi’d-dünyā (10) mine’d-dünyā.”¹⁵⁵³ **Nazm:**¹⁵⁵⁴

İnneme’d-dünyā fenā’un leyse li’d-dünyā şubūt
(11) İnneme’d-dünyā ke-beytin neseccethu’l-‘ ankebūt¹⁵⁵⁵

(12) **Mantıku’t-Ṭayr:**¹⁵⁵⁶

İy miyān-ı cāh-ı zulmet mānde
(13) Mübtelā-yı ħabs-ı miñnet mānde

[N 58a] (14) Beste-i murdār-ı dünyā āmedī
(15) Lā-cerem mehcūr u ma’ nā āmedī

(16) Çişt dünyā āşiyān-ı ħırş u āz
(17) Mānde ez-Fir’avn u ez-Nemrūd bāz

[P1 133b] (1) Gāh Kārūn kerde ħay bogzāşte
Gāh şeddādeş be-şiddet dāşte

(2) Ĥubb-i dünyā zevħ-i imānet bi-bord
Arzū-yı āz-ı to cānet bi-bord

(3) Ĥaħ Te’ālā goft lā-şey nālimū
To be-cān āvihte der-dām-ı ū

(4) Renc in dünyā-yı dūn tā key to-rā
Lā şeh-i nābūde zīn lā-şey to-rā

[H 99a] (5) Hest dünyā āteşī efrūhte
Her zamān ħavmş dige-rā sūhte

(6) Çün şeved in āteş-i sūzende tīz
Şīr-i merdī ger ez u dārī girīz¹⁵⁵⁷

¹⁵⁵² güldürdi: +Beyt N.

¹⁵⁵³ Dünyadan dünyalık isteyene yazıklar olsun!

¹⁵⁵⁴ Nazm: -A1, N.

¹⁵⁵⁵ Dünya gelip geçicidir, ebedi kalacak yer değildir. Dünya, örümceğin yaptığı bir ev gibidir.

¹⁵⁵⁶ Mantıku’t-Ṭayr: Nazm min-Mantıku’t-Ṭayr A1, N.

¹⁵⁵⁷ Sen zulüm kuyusunda kalmış, sıkıntı hapsine müptela olmuşsun. Kirli dünyaya bağlanmışsın. Bu yüzden ahiretten ayrı düşmüşsün. Dünya nedir? Hırs ve tamah yuvası. Firavun ve Nemrut’tan kalan bir şey. Gâh Kārūn onu kusmuş bırakıp gitmiş, gâh Şeddad ona sımsıkı yapışmış. Dünya sevgisi imanı senden alır. Arzuları senden götürür. Allah, her şey fanidir demiştir. Sen canını onun tuzağına atmışsın. Bu dünyanın zahmeti; bu hiçbir şey olmayan, sende bir şey bırakmamış. Dünya bir yanan ateştir. Her zaman bir kavim onda yanmış. Çünkü bu ateş harlansa; aslan gibi biriysen, ondan kendini koru.

(7) Rāy-ı enver-i ‘ālīye maḥfi olmaya ki çü evvelki ‘aynı (8) mişālleriyle tamām taḥrīr eyledük. Şimdi ‘ayn-ı şāniye ki (9) “*aynen tusemmā selsebilā*”dur.¹⁵⁵⁸ Şürū‘ idüp ‘izz-i ḥuzūrda taḥrīr¹⁵⁵⁹ (10) olunur.

el-‘Aynü’ş-Şāniye Ma‘rifetü’n-Nefesi’l-Āḥir

(11) İkinici ‘ayn ki şecere-i imānuḡ meşreb-i ‘azbīdür. Dünyādan (12) gidecek şon nefesüḡ ma‘rifetidür. (13) Ma‘lüm-ı şerīfün¹⁵⁶⁰ ola iy sultān-ı ‘ālem ki benī Ādem iki tā’ifedür. (14) Bir tā’ifesi dünyānuḡ zāhirine nāzır olup ‘ömr-i (15) tavīl ve emel-i cezīlile mütemessik nefes-i āḥirde tefekkür (16) ve āḥiretüḡ aḥvālını ve ehvālını¹⁵⁶¹ tezekkür itmezler. “*Ve men (17) kāne yurīdu ḥarşe’d-dünyā [A1 56b] nu’tihī minhā ve mālehū fi’l-āḥireti [P1 134a] (1) min-naşibin.*”¹⁵⁶² ḳabīlindendürler. Ve bir tā’ife ‘uḳalādurlar ki (2) nefes-i āḥiri¹⁵⁶³ naşbü’l-‘ayn idinüp (3) dünyādan müfārıḳlar ve āḥirete lāḫıḳlar olduklarını her (4) ān ve her zamān tefekkür [L 68a] iderler. Ve dünyādan ḳabre (5) alup gideceklerini taşavvur idüp muḳaddemā irsāl (6) iderler. Ve “ibtigā’ en li-vechī’llāh”¹⁵⁶⁴ terk-i cāh u māl¹⁵⁶⁵ iderler. **Ḳıṭ‘ a:**¹⁵⁶⁶

(7) Berg-i ‘ayşī be-gūr ḥıış firist
Kes-i ne-yāred zi-pes zi-piş firist¹⁵⁶⁷

(8) Ve daḡı yakīnile bilürler ki anlardan ne ḳalursa (9) eger māl ve eger menāl ve eger ehl ü ‘iyāl (10) ve eger ḥarām ve eger helāl [H 99b] yā oldur ki düşmenlere naşib (11) olur veyā mīrāş-ḡor alır. Ve bāl ü nikāli anlarıḡ boynında (12) ḳalır. Pes bu nev‘ fikr ü firāset kāffe-i (13) ḡalḳ üzerene vācibdür. Ḥuşuşā ki mülük ve ehl-i (14) dünyāya evcebdür.¹⁵⁶⁸ [N 58b] Anuḡçün ki anlar dünyā için (15) ḡalḳuḡ kulübına çok ḳulaḳ ve inzi‘ āc virmişler. (16) Ve ḳullarınuḡ ellerine ḡükmeler virüp müṡālībāt-ı zā’ide (17) ve mükālemāt-ı bī-fā’ide sebebiyle ḳulüb-ı ‘ibāda ru‘b u [P1 134b] (1) feza‘ ve re‘āyā ve ‘aceze arasında ceza‘ bıraḳmışlar. Ve Melikü’l-Mülük’dan (2) ḳorḳmazlar ki anuḡ bir ḳulı vardır (3) ki adı ‘Azrā’ıl’dür. Ve Melekü’l-Mevt ile ma‘rūf (4) ve cān alıcı dimekile mevşüfdür. Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ fermānı¹⁵⁶⁹ (5) ḳazā cereyānıyla geldükde kimse¹⁵⁷⁰ andan ḳaçmaḡa (6) ḳādir degüldür. Ve sā’ir mülük u ekābir gibi zeheb ü ta‘ām (7) gerek helāl gerek ḡarām rişve vü belek¹⁵⁷¹ hergiz (8) almaz. Ol melek cān-ı ‘azīzden ḡayrı almaḡa aḡa (9) destür yoḳdur. Ve¹⁵⁷² geldükden şonra bir dem te’ḡūr-i (10) ḡuzūr yoḳdur. Sā’ir beglerüḡ ḳulları ḳatında

¹⁵⁵⁸ “Orada bir pınar ki ona “selsebil” adı verilir” (İnsān, 76/18).

¹⁵⁵⁹ taḥrīr: taḥrīr N.

¹⁵⁶⁰ Ma‘lüm-ı şerīfün: Ma‘lüm-ı şerīf N.

¹⁵⁶¹ ve ehvālını: -N.

¹⁵⁶² “Kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. **Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur**” (Şürā, 42/20).

¹⁵⁶³ nefes-i āḥiri: nefes-i āḥirde N.

¹⁵⁶⁴ Allah’ın rızasını umarak.

¹⁵⁶⁵ cāh u māl: māl u cāh H, L.

¹⁵⁶⁶ Ḳıṭ‘ a: -A1; Beyt N.

¹⁵⁶⁷ Kendi kabir evine önceden bir şeyler gönder. Çünkü senden sonra kimse bir şey getirmez, sen önceden gönder.

¹⁵⁶⁸ evcebdür: vācibdür H, L.

¹⁵⁶⁹ fermānı: -A1, N.

¹⁵⁷⁰ kimse: kimesne N.

¹⁵⁷¹ Derkenar: belek: pişkeş P1.

¹⁵⁷² Ve: -H, L.

(11) dileñcinüñ dilegi mesmū^c olur. Ve bir miqdār māl virmekile memnū^c (12) olur. Ammā bu müvekkel bir nefes mühlet virmez. Ve dünyānuñ¹⁵⁷³ (13) māl¹⁵⁷⁴ u menāli¹⁵⁷⁵ bir buçuğa şaymaz. Hağ Te^cālā buyurur ki: “Eyyuhe'l-mü'minün”¹⁵⁷⁶ (14) “*İzācā'e eceluhum lā-yeste ħirūne sā'aten ve lā-yesteğdimūn.*”¹⁵⁷⁷¹⁵⁷⁸

(15) Her rüz yekī zi-der-derāyed ki menem
[H 100a] Ĥöd-rā be-cihāniyān nümāyed ki menem

(16) Tā kār-ı cihān be-do qarārı kired
Nā-geh Melekü'l-Mevt der-āyed ki menem¹⁵⁷⁹

(17) Ve Melekü'l-Mevt'ün^c acā[']ibi ve aĥvālinüñ ġarā[']ibi çoğdur. Cümleden [P1 135a] (1) bu maħalde biş ħikāyet ile ħanā^c at idüp rivāyet eyleyelüm.¹⁵⁸⁰

(2) el-Ĥikāyetü'l-Ūlā¹⁵⁸¹

Evvelki ħikāyet budur ki (3) Vehb bin Münebbih ki [L 68b] ^c ulemā-yı Yehūd'dan idi. Şonra Müsülmān (4) olup ekābir-i ašĥābdan ma^c düddur. Rivāyet ider ki: (5) “Benī İsrā'il'de¹⁵⁸² bir ^c aẓimū'ş-şān sultān-ı zamān [A1 57a] varıdı. (6) Bir gün diledi ki erkān u a^c yāniyla binüp (7) zīnet-i tamāmıla kendüyi ħāş u ^c āma göstere emr eyledi (8) ki:¹⁵⁸³ ‘Cemī^c begleri ve sipeh-sālārları (9) ħadem ü ħaşemleriyle zibā libāslar geyüp ġarrā atlara (10) binüp pādşāhuñ ħapusında ħāzır olalar.’ Pādşāh (11) daĥı envā^c-ı elbise-i fāĥire geydi.¹⁵⁸⁴ Ve¹⁵⁸⁵ atlaruñ arasında(12) bir feres-i ħişāna bindi ki gerdeni tavğ-ı zerrīnile muṭavvak (13) idi. Ve ayağları na^c l-i sīmīnile mūna^c al ve māh-ı bedr üzre (14) mufavvağ idi. ^c Askeri sitāreler gibi olup aralarında (15) şāh māh kim ki görse diridi ki zihī ^c azamet ü cāh. (16) **Nazm:**

Ez-şaf-ı leşker fikende cünbiş ender-deşt ü kūh
(17) Vez tef-i ħançer fikende cūşiş ender-baħr u ber¹⁵⁸⁶

[P1 135b] (1) Zīnet ü ^c askerile müfteħir ve ħalk arasında mütebaħħir gider iken (2) nā-ğāh şeytān-ı rü-siyāh gelüp ağızını pādşāhuñ (3) dimāğına koyup bād-ı kibr ü naĥvet ve hevā-yı ^c ucb u ^c azamet (4) meşāmına nefĥ idüp [H 100b] pādşāhı ādemiyet şüretinden

¹⁵⁷³ dünyānuñ: -H, L.

¹⁵⁷⁴ māl: menāl H, L.

¹⁵⁷⁵ menālini: māl-ı +düyāyı H, L.

¹⁵⁷⁶ Ey müminler!

¹⁵⁷⁷ yesteğdimūn: + Kıt'a A1; +Nazm N.

¹⁵⁷⁸ “Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir süreye kadar erteler. **Ecelleri geldiği zaman ise ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler**” (Nahl, 16/61).

¹⁵⁷⁹ Her gün birisi dünya kapısından giriyor “Benim!” diyor. Kendisini dünyada göstermeye çalışıyor. Dünya onun tarafına baktığında ölüm meleği hemen geliyor:”Benim!” diyor!

¹⁵⁸⁰ eyleyelüm: idelüm H, L.

¹⁵⁸¹ el-Ĥikāyetü'l-Ūlā: el-Ĥikāyetü'l-Evvel A1.

¹⁵⁸² Benī İsrā'il'de: Benī İsrā'il'den H, L.

¹⁵⁸³ ki: -H, L.

¹⁵⁸⁴ geydi: geyüp N.

¹⁵⁸⁵ Ve: -N.

¹⁵⁸⁶ Ordudaki kudretler çöle ve dağa dağılmıştı. Ellerindeki hançerlerin hararetini yere ve denize saçıyorlardı.

(5) kendü enāniyyeti şüretiyle mesh eyledi. Pes bu hāletde¹⁵⁸⁷ (6) pādşāh kendü kendüyle söyledüğü ‘‘Ālemde (7) benüm mişl ü [N 59a] mānendüm yokdur. Egerçi begler zamānede çokdur. (8) Bende olan zīb ü zīnet ve nāz u ni‘ met ve şevket ü şaṭvet (9) kimde vardır? Ve¹⁵⁸⁸ vardır diyen yalancı murdārdur.’ Bu fikr-i (10) fāsidiñ zikriyle hīçbir yaña bakmayup teħattur u tekebbür (11) ve tefāħħur u tecebbürile yürür iken gördi ki bir (12) eski ħaftānlar geymiş boynına dilenciler turvesi (13) taķınmış bir kişi aña selām virdi.¹⁵⁸⁹ Pādşāh¹⁵⁹⁰ öykelenüp (14) yüzini çevürüp ol kişiye¹⁵⁹¹ cevāb virmedi. (15) Kişi daħı elini uzadup Melik’ün ‘inānına yapışdı. Melik (16) eyitdi ki: ‘Gider elüñi meger bilmezsin ki kimün (17) ‘inānına yapışursun.’ ‘Derviş didi ki benüm saña¹⁵⁹² bir ħācetüm [P1 136a] (1) vardır.’ Pādşāh didi ki: ‘Şabr [L 69a] eyle sarāyuma varayım.¹⁵⁹³ (2) Atumdan ineyim.¹⁵⁹⁴ Ĥācetün ne ise anda gelesin. (3) ‘Arz idesin.’ Derviş eyitdi ki: ‘Te’ħīre mecāl yokdur. (4) At üstinde iken ħācetümi bitürmek gereksin.’ (5) Pādşāh didi ki: ‘Söyle nedür ħācetün?’¹⁵⁹⁵ Derviş (6) didi ki: ‘Ġāyetile gizlü ħāziyyedür. Āşķār eylemek cā’iz degüldür. (7) Ķulağuna söylemek dilerem.’ Pādşāh at üzerinden başını (8) egüp ħulağını dervişden [H 101a] yaña dutdı. Derviş eyitdi (9) ki: ‘Ben Melekü’l-Mevt’em. Senün ruħuñı ħabz itmege (10) geldüm.’ Pādşāh bu sözi işidicek didi ki: ‘Kerem ü (11) luṭf eyle bir miķdār zamān mühlet vir tā kim evüme varayım.¹⁵⁹⁶ (12) Ve ehl ü ‘iyālümü¹⁵⁹⁷ vedā‘ ideyim.’¹⁵⁹⁸ Melekü’l-Mevt eyitdi ki: (13) ‘Ĥāşā ve kellā. [A1 57b] Bir ān mühlet virmezem ebedā görmeseñ (14) gerek sen¹⁵⁹⁹ anları. Zīrā ki ‘ömrün olmışdur müntehī¹⁶⁰⁰ bu şürettedür (15) senün ecelün ve saña fā’ide virmedi tül-i emelün.’ (16) Şoñra Melekü’l-Mevt pādşāhuñ rüħını ħabz itdi. Ve (17) pādşāh atun üzerinden¹⁶⁰¹ meyyit düşdi. Melekü’l-Mevt [P1 136b] (1) pādşāhuñ cānını alup giderken emr geldi ki: ‘Fulān (2) şāliħün daħı müddet-i¹⁶⁰² ‘ömri¹⁶⁰³ münķazī olmışdur. Anun cānını (3) daħı al gel.’ Melekü’l-Mevt ol şāliħün ħuzūrına (4) vardı. Ve aña selām virdi. Pes şāliħ selāmına cevāb (5) virdi. Melekü’l-Mevt eyitdi: ‘Benüm saña bir ħācetüm vardır ammā (6) gizlü söylemek dilerem.’ Şāliħ buyurdı ki: ‘N’ola gel (7) ħulağuma söyle.’ Melekü’l-Mevt şāliħün ħulağına didi ki: (8) ‘Ben Melekü’l-Mevt’em.’ Şāliħ eyitdi ki: ‘Merħabā ehlen ve sehlen. (9) El-ħamdülü’llāh ki Ĥaķ Te‘ālā seni baña göndürdi. Çok zamāndır ki (10) senün didāruña müştāķ ve tül-i ħāybetünden iftirāk (11) çekerem.’ Pes Melekü’l-Mevt ol şāliħe didi ki: ‘Eger henüz bir (12) maşlahatun varısa saña mühlet olsun maşlahatunı bitür.’ (13) Şāliħ eyitdi ki: ‘Ĥaķ Te‘ālā’ya buluşmağdan ehemm (14) maşlahatum yokdur. [N 59b] Tiz ol emrini [H 101b] icrā eyle.’ Melekü’l-Mevt (15)

¹⁵⁸⁷ hāletde: hālinde H, L.

¹⁵⁸⁸ Ve: -H, L.

¹⁵⁸⁹ virdi: +Ve H, L.

¹⁵⁹⁰ Pādşāh: +aña H, L.

¹⁵⁹¹ ol kişiye: -N.

¹⁵⁹² saña: senden N.

¹⁵⁹³ varayım: varayın N.

¹⁵⁹⁴ ineyim: ineyin N.

¹⁵⁹⁵ ħācetün: -H, L.

¹⁵⁹⁶ varayım: varayın N.

¹⁵⁹⁷ ‘iyālümü: +göreym H.

¹⁵⁹⁸ ideyim: ideyin A1, N.

¹⁵⁹⁹ sen: -H, L.

¹⁶⁰⁰ olmışdur müntehī: müntehī olmışdur H, L.

¹⁶⁰¹ üzerinden: üzerinde A1.

¹⁶⁰² müddet-i: -H, L; müddeti N.

¹⁶⁰³ ‘ömri: -N.

buyurdu ki: ‘İy şālih rūḥuṅı ne vechile seversin (16) ki ḳabz eyleyem?’ Şālih buyurdu ki: ‘Sen nice ki (17) dilersin senüṅ murāduṅ [L 69b] baṅa gerek. Ammā eger ḳatunḳa cā’iz ise [P1 137a] (1) ki āb-dest alayım. Ve iki rek’ at namāz ḳılayım.¹⁶⁰⁴ Ve secdede (2) iken rūḥumu ḳabz idesin. Ğāyetile¹⁶⁰⁵ keremdür.’ (3) Melekü’l-Mevt daḫı şabr eyledi. Tā ki¹⁶⁰⁶ ol şālih (4) murādı üzerine oldı. Şonra secdede iken rūḥını (5) ḳabz idüp Allāh rahmetine gitdi.” **Nazm:**¹⁶⁰⁷

(6) Be-mİR iy bİ-ḫaber ger mİ tüvānİ
Be-mergİ kĀn bihest zindegānİ

(7) Be-mİR ez-bāṭıl u zinde be-ḫaḳ bāş
Çü hestİ ṭālib-i Ḥaḳ zĪn neseḳ bāş

(8) DerĪn rūzİ dūsİ ki dād ḫaḳḳ-ı mehl
Bokon cehdİ vü dil ḫālİ kon ez-cehl

(9) Be-cāy-ı cehl ‘ ilmeş pür-kon iy dost
Ki çün mağzest ‘ ilm ü cehl çün püst

(10) Ḥōşā vaḳt-i kesİ ki pİş-ez-merg
Şeved bi-dār u sāzed merg-rā bezek

(11) Eger der-cehl ‘ ömret mİ şeved fevt
Kucāyā bİ-emān ez-mālikü’l-mevt

(12) Meters ez-merg-i şüret zān ki sehlet
Be-to merg iy birāder merg-i cehlest¹⁶⁰⁸

(13) el-Ḥikāyetü’s-Şāniyetü

İkinci ḫikāyet budur ki rivāyet (14) iderler ki: “Zamān-ı sābıḳda bir pādşāh varıdı ki [A1 58a] (15) māl-ı bİ-nihāyet ve ḫazĪne-i bİ-ğāyete mālĪk idi. Ve Ḥaḳ celle (16) ve ‘alānuṅ ḫalk itdüġi dūnyā metā’ inuṅ envā’ ını cem’ (17) itmişidi tā ki anuṅ sebebiyle fāriġü’l-bāl ve müreffehü’l-ḫāl ola. [P1 137b] (1) Ve bir köşḳ ü sarāy binā itmişidi ki semk-i simāka (2) irişüridi.¹⁶⁰⁹ Ve iki muḫkem ḳapu pūlād-ı dımışḳiden ol köşḳe (3) aşmışıdı. Ve derbānlar ḫirāset için ta’yĪn eylemişidi. (4) Bir gün emr eyledi ki: ‘Muṭbaḫında her nev’ (5) ta’āmdan ṭabh olunup ḫadem ü ḫaşemleri cem’ olup¹⁶¹⁰ (6) anuṅ ḫuzūrında ‘ayş u nüş idüp şavt-ı aġānİ [H 102a] güş (7) ideler.’ Ve kendüsi için emr eyledi ki: ‘Meclisün

¹⁶⁰⁴ ḳılayım: ḳılayın A1, N.

¹⁶⁰⁵ Ğāyetile: ġāyet A1, N.

¹⁶⁰⁶ ki: kim H, L.

¹⁶⁰⁷ Nazm: Meşnevî A1.

¹⁶⁰⁸ Eğer ölebilirsen öl ey haberi olmayan! Ölmek yaşamaktan daha iyidir. Batıldan öl ve hakka diril. Eğer hakkı istiyorsan, bunlar gibi ol. Allah’ın verdiġi iki üç günlük fırsatta; telaş et ve gönünü cehaletten temizle. Cehaletin yerini ilimle doldur ey dost! Çünkü beyin var ve ilim ve cehalet onun kabuġu gibidir. Hoş onun hālİne ki ölümünden önce uyansın ve ölümüyle kendisini düzenlesin. Eğer ömrün cehalette telef oluyorsa ölüm meleġinden kendini nasıl kurtaracaksın? Ölümünden korkma, göründüġünden rahattır. Ölümünden de kötüsü, cehaletle ölmektir.

¹⁶⁰⁹ irişüridi: irişmiş idi A1.

¹⁶¹⁰ olup: olunup N.

(8) ortasında bir taht-ı zerrīn envā‘-ı hūlel ve pirāye (9) ile tezyīn idüp vaz‘ ideler.’ Pes pādšāh hāzīnesinde (10) olan elbise-i faḥīreden geyüp tahtı üzerinde (11) müttakī olup meclisi seyrān ve bu zevķile¹⁶¹¹ ḥayrānıdı (12) ki nā-gāh ḥātırına¹⁶¹² ḥuṭūr eyledi ki iy nefis (13) dūnyānuḡ [L 70a] cemī‘ ni‘amını cem‘ eyledüḡ. Ve ḥadem ü ḥašemden (14) ḥiḡbir nesne kem degüldür. ‘Ömr-i ṭavīlile ve ḥazz-ı (15) cezīlile bu ‘ayş u ḥuzūr ve zevķ ü sürür saḡa (16) henī [N 60a] ve merī olsun. Henüz bu ḥātırayı tamām itmedi idi (17) ki ḡaşruḡ ḡapusına eskiler geymiş ve boḡazına [P1 138a] (1) bir turve ṭaḡmış¹⁶¹³ sā‘il şüretinde bir kişi geldi. (2) Ve ḡaşruḡ ḡapusını bir heybet ve şiddet ile ḡaḡdı ki (3) ḡaşra zelzele düşüp pādšāhuḡ serīri ditreyüp (4) az ḡaldı ki pādšāh tahtuḡ üstinden düşe. (5) Ehl-i meclis daḡı ḡorḡup yirliḡ yirinden ḡalḡup (6) ḡapuya segirdiler. Ve ol sā‘ile: ‘Nedür bu itdügüḡ (7) hey edebsiz?’ didiler. Sā‘il eyitdi ki: ‘Bir za‘īf-i (8) naḡīfem. Yidügüz¹⁶¹⁴ ṭa‘āmdan “şey‘en li‘llāh”¹⁶¹⁵ iderem.’ Ḥizmetkārlar (9) eyitdiler ki: ‘Nedür bu ḡırş ve edebsizlik var (10) bir miḡdār zamān şabr eyle tā ki biz ṭa‘āmdan (11) ferāḡat idelüm. Bizden faẓla ḡalan ṭa‘āmı saḡa virelüm (12) didiler.’ Sā‘il didi¹⁶¹⁶ ki: ‘Varuḡ begüḡüze söyleḡ (13) ki bir kimesne seni ister ṭaşra ḡıḡsun [H 102b] ki (14) anuḡıla maşlahatum vardur.’ Ḥizmetkārlar didiler ki: (15) ‘Yüri hey ebleh¹⁶¹⁷ za‘īf! Sen kim olasın ki¹⁶¹⁸ bizüm begümüz (16) senüḡçün ṭaşra ḡıḡa.’ Sā‘il eyitdi¹⁶¹⁹ ki: ‘Varuḡ (17) begüḡüze didügümü i‘lām idüḡ.’¹⁶²⁰ Ḥizmetkārlar vardılar. [P1 138b] (1) Bege bu ḡālī söylediler. Beg eyitdi ki: ‘Niçün anı (2) urmaduḡuz? Ve zecr ü men‘ idüp ḡapudan sürmediḡüz?’¹⁶²¹ (3) Bu sözi söyledükde beg yine¹⁶²² sā‘il ḡapuyı ḡaḡdı (4) evvelkinden¹⁶²³ pek. Pes ḥadem ü ḥašem dükelisi yirlerinden (5) silāḡlarıyla ḡalḡup sā‘ile ḡarşu geldiler¹⁶²⁴ ki¹⁶²⁵ sā‘ilile [A1 58b] (6) savaşalar. Sā‘il ḡuvvet-i tamāmıla bir feryād eyledi ki: (7) ‘Yirüḡüzde ṭurun ki ben Melekü‘l-Mevt‘em.’ Böyle didükde (8) ṭā‘ifenüḡ ḡalbine bir ḡorḡu düşdi ve gövdeleri söḡüt (9) yapraḡı gibi ditredi. Sehl ḡaldı idi ki (10) maḡşalları ayrılıp hiss ü ḡareketden ḡalalar. Pes (11) Melik ḡizmetkārlarına didi ki: ‘Meleke¹⁶²⁶ söyleḡ ki (12) bu cemā‘atden kimi murād idinürise baḡa bedel alsun.’ Melekü‘l-Mevt (13) buyurdi ki: ‘Ḡarazum sensin. Senüḡçün gelmişem (14) be deli [L 70b] bedeli¹⁶²⁷ nideyim. Maḡşūdum budur ki bu cem‘ itdügüḡ (15) ni‘am-ı ‘aẓīme ve ḥadem-i cesīmeyle senüḡ mabeynüḡde tefriḡa (16) ideyim. Zirā ki baḡa ḡādimü‘z-zāt dirler.’ Pādšāh bu sözi (17) işidicek dil-i pür-derdden bir dem-i serd ḡeküp āh u vāh [P1 139a] (1) diyüp eyitdi ki: ‘La‘net bu māl u menāle ki beni (2) maḡrūr idüp Rabb‘imüḡ ‘ibādetinden dūr eyledi. Şöyle (3) ḡann

1611 zevķile: zevķde H, L.
1612 ḡātırına: ḡātırısına H, L.
1613 ṭaḡmış: ṭaḡınmış H, L.
1614 Yidügüz: Yidügüḡüz H, L, N.
1615 Allah için bir şey.
1616 didi: eyitdi N.
1617 ebleh: -H, L.
1618 ki: kim H, L.
1619 eyitdi: didi H, L.
1620 idüḡ: eyleḡ A1, N.
1621 sürmediḡüz: +Beg +yine H, L.
1622 beg yine: -H.
1623 evvelkinden: -A1, N.
1624 geldiler: geldi H, L.
1625 ki: -A1, N.
1626 Meleke: +yalvarup A1.
1627 bedeli: -H, L.

iderdüm ki¹⁶²⁸ benüm için menfa‘ at ve ni‘ met ola. [H 103a] (4) Haberüm yoğımış ki mazarrat ve hasret imiş. Ve ben bu (5) deñlü māluñ arasında sıfru‘l-yed çıkup a‘ dālarum (6) için alıkoyp anlar şād-kām ve ben ħ̄ār u [N 60b] müstehām (7) olsam gerek imiş.’ Pes Allāh Te‘ālā anuñ māl u menāline nuḡk (8) virüp faşih dilile eyitdi ki: ‘Baña niçün (9) la‘ net idersin iy mel‘ ün? Nefsüne la‘ net eyle ki seni¹⁶²⁹ ol (10) eyledi¹⁶³⁰ meftün. Hağ Te‘ālā seni ve beni dağı türābdan (11) yaratdı. Ve beni saña andan ötürü virdi ki me‘ āduñ (12) için zād idinesin. Ve benüm sebebümile ra‘ iyyet içinde (13) ‘ adl ve fuğarā¹⁶³¹ vü mesākinde fazl idesin. Ve benümile (14) zevāyā vü mesācid ve tekāyā vü me‘ ābid ‘ imāret idesin. (15) Ve yollarda ribāṭ u cüsüre ne kim kendüñ için ħ̄ur u kuşūra (16) ħ̄arc idesin. Ve beni Hağ Te‘ālā saña¹⁶³² anuñçün¹⁶³³ virdi (17) ki āhıretde saña ‘avn ve seni cehennemden şavn olam. [P1 139b] (1) Beni saña anuñçün virmedi ki ħ̄azinede cem‘ idesin.¹⁶³⁴ (2) Ve¹⁶³⁵ nefsiñüñ hevāsında¹⁶³⁶ şarf ve ziyādeye tama‘ idesin. (3) Ve şükr-i ni‘ met¹⁶³⁷ itmeyüp küfrānu‘n-ni‘ me olasin. Niçün (4) beni sögersin? Nefs-i şümüñ söğseñ ki beni senüñ (5) düşmenlerüñ için alıkoğı. Ve seni hasret ü nedāmetile (6) ‘İmmā fi‘l-cenneti ve immā fi‘n-nāre.’¹⁶³⁸ göndürdi. Benüm ne günāhum vardur?’ (7) didükde Melekü‘l-Mevt bu muğādeşeyi¹⁶³⁹ diñleyüp (8) pādşāh henüz ta‘ āma elin¹⁶⁴⁰ uzatmamışdı ki rüñını (9) kabz idüp seririnden maşrū‘ gibi düşüp bağt u (10) tağtından memnū‘ oldı. Ve bu āvāzedden [H 103b] [L 71a] cihān tıldı. **Nazm:**¹⁶⁴¹

(11) Şarşar-ı kahr çü ez-mekmen-i vağdet bi-vezid

(12) Ĥas u ħ̄aşāk-ı ta‘ ayyün heme-rā bād bobord

(13) Her çi der-arşa-yı imkân be-vücüd āmede büd

(14) Seyl-i ġayret heme-rā tā ‘ adem ābād bobord¹⁶⁴²

[A1 59a] (15) el-Ĥikāyetü’s-Şālisetü

Üçüncü ħikāyet budur ki (16) Yezid-i Rağğāşī rivāyet ider ki: “Beni İsrā‘il’de¹⁶⁴³ bir cebbār-ı (17) mütekebbir ve ġaddār-ı mütecebbir varıdı. Günlerden¹⁶⁴⁴ bir gün [P1 140a] (1) tağt-ı ‘ azametinde ve serir-i rif‘ atinde oturur iken gördi ki (2) sarāyınıñ ħapusında bir çirkin şüretlü ve bir dekin heybetlü (3) kişi iğerü geldi. Anuñ şiddeti vü kuvveti ve (4)

¹⁶²⁸ ki: kim H, L.

¹⁶²⁹ seni: eyledi H, L.

¹⁶³⁰ eyledi: seni H, L.

¹⁶³¹ fuğarā: fuğarāya A1.

¹⁶³² saña: senüñ H, L.

¹⁶³³ anuñçün: için +ol +eçlden H, L.

¹⁶³⁴ Ve beni Hağ Te‘ālā saña anuñçün virdi ki āhıretde saña ‘avn ve seni cehennemden şavn olam . [P1 139b] Beni saña anuñçün virmedi ki ħ̄azinede cem‘ idesin: -A1, N.

¹⁶³⁵ Ve: -A1, N.

¹⁶³⁶ hevāsında: hevāsına N.

¹⁶³⁷ ni‘ met: -A1.

¹⁶³⁸ Ya cennette ya cehennemde.

¹⁶³⁹ muğādeşeyi: ħādışeyi N.

¹⁶⁴⁰ ta‘ āma elin: elin ta‘ āma A1.

¹⁶⁴¹ Nazm: Beyt A1, N.

¹⁶⁴² Allah’ın dergāhından kahr rüzğarı estiği zaman, sonsuzu ve tanınmayı ortadan kaldırdı. Āleminde yarattığı her şeyi kendi gayretile yokluğa dönüştürdü.

¹⁶⁴³ Beni İsrā‘il’de: Beni İsrā‘il’den H, L.

¹⁶⁴⁴ Günlerden: Günlerde H, L, A1, N.

‘azameti vü heybeti pādšāhuḡ ƙalbine ru‘b u ters (5) bırakup tahtından yüzi koyu yıƙılıp¹⁶⁴⁵ bir mīkdār zamān (6) uşşı gitdi. Şoḡra ‘aƙlı başına geldükde¹⁶⁴⁶ (7) ol kişiden su’āl eyledi ki: ‘Sen kimsin ve saḡa (8) kim destür virdi ki¹⁶⁴⁷ bu eve giresin?’ Kişi eyitdi ki: (9) ‘Ev ıssı baḡa destür virdi. Ben şol¹⁶⁴⁸ kimseyem ki (10) baḡa der ü dīvār ve hācīb ü perdedār hīcāb¹⁶⁴⁹ olamaz. (11) Ve beglerüḡ siyāsetinden ve pādšāhlaruḡ riyāsetinden (12) bī-pervāyam. Ne meliklerüḡ ri‘āyetlerine rāḡibem ve ne siyāsetlerinden (13) rāhibem. Benüm elümden ƙurtılmaz bir cebbār (14) ve benden idemez kimesne¹⁶⁵⁰ firār.’ Pādšāh bu sözleri (15) işitdükde¹⁶⁵¹ yüzi koyu düşüp gövdesi¹⁶⁵² ditreyüp didi ki (16) : ‘Melekü’l-Mevt misin?’ Melek buyurdi ki: ‘Ne‘am.’¹⁶⁵³ (17) Melik didi¹⁶⁵⁴ ki: ‘Saḡa Allāh Te‘ālā’ya and virürem ki [P1 140b] (1) bir gün [H 104a] baḡa mühlet viresin tā ki tevbe [N 61a] idüp Rabb’ümden (2) ‘özr-i māfāt dileyem. Ve cem‘ itdüḡüm mālī ıssısına virem¹⁶⁵⁵ (3) ki anuḡ ‘azābını çekmege¹⁶⁵⁶ iƙtidārum yoƙdur.’ Melekü’l-Mevt (4) buyurdi ki: ‘Ben¹⁶⁵⁷ saḡa nice mühlet vireyim ki ‘ömrüḡüḡ (5) eyyāmı maḡsüb ve evƙātı derec ü daƙıƙaya¹⁶⁵⁸ mensübdur. (6) Ve ‘ömrüḡden bir nefes degüldür bāƙī. Anuḡcün (7) ol dem saḡa ecel şarābını¹⁶⁵⁹ sākī.’ Melik¹⁶⁶⁰ eyitdi ki:¹⁶⁶¹ ‘İy melek (8) ben maḡbün olduḡumdan şoḡra ve ƙabrde medfün olduḡumdan şoḡra (9) benümile mūnis ü yār ve baḡa dost u hēvādār¹⁶⁶² kim olsa gerek?’ (10) Melek didi ki: ‘Yār-ı vefādāruḡ [L 71b] ve mūnis ü ḡam-ḡāruḡ (11) ‘amel ü kirdāruḡ olsa gerek.’ Pādšāh eyitdi ki: (12) ‘Va’llāhi ki¹⁶⁶³ benüm ‘amel-i şālihüm yoƙdur. Belki kirdār-ı tālīhüm¹⁶⁶⁴ çoƙdur.’ (13) Melekü’l-Mevt buyurdi ki: ‘Böyle olıcaƙ varacaḡuḡ (14) yir nīrān u hāşıl ve maḡşülüḡ ḡazab-ı Raḡmān’dur.’ (15) Pes Melekü’l-Mevt pādšāhuḡ¹⁶⁶⁵ rūhını ƙabz idüp tahtından¹⁶⁶⁶ (16) yire düşüp¹⁶⁶⁷ ehl-i beytinde enīn ü ḡanīn ve āh u vāh peydā (17) olup ehl-i memleketi bükā ile ve hīzmetƙārları vā-veylā ile [P1 141a] (1) pādşāhı¹⁶⁶⁸ maƙbereye getirüp defn eylediler.” Nazm:¹⁶⁶⁹

[A1 59b] (2) De‘i’l-hırşa ve’ƙna‘ bi’l-kifāfi mine’l-ḡinā

- 1645 yıƙılıp: +yire düşüp A1.
1646 geldükde: geldükden +şoḡra H, L.
1647 ki: +icāzetsiz A1; +sen H, L.
1648 şol: ol H, L.
1649 hīcāb: -A1, N.
1650 kimesne: kimse A1, N.
1651 işitdükde: işidicek N.
1652 gövdesi: +yapraƙ gibi A1.
1653 Evet.
1654 didi: diye N.
1655 virem: vireyim A1.
1656 çekmege: +benüm A1.
1657 Ben: -A1, N.
1658 derec ü daƙıƙa: derece vü daƙıƙa H, L.
1659 şarābını: şarābına H, L.
1660 Melik: Melekü’l-Mevt A1.
1661 ki: -A1.
1662 dost u hēvādār: dost u vefādār H, L.
1663 ki: N.
1664 tālīhüm: şālihüm N.
1665 pādşāhuḡ: pādşāh N.
1666 tahtından: taht u bahtdan A1.
1667 yire düşüp: -A1.
1668 pādşāhı: +birƙaç +arşun +bize +şarup +tahtadan +tabūta +ƙoyup +arƙlarına +alup A1.
1669 Nazm: -A1.

(3) Fe-rizku'l-fetā mā'āşe 'inde mu'îşihî

(4) Ve kaçad yühlikü'l-insâne keşretu mâlihi

(5) Kemā-yuzbehu't-tāvusu min-ecli rişihî¹⁶⁷⁰

(6) el-Ĥikāyetü'r-Rābi' atü

Dördüncü hikāyet budur ki [H 104b] (7) bir gün Melekü'l-Mevt 'aleyhi's-selām Süleymān bin Dāvūd'uñ (8) 'aleyhi's-selām¹⁶⁷¹ meclisine geldi. Ve meclis ehlinüñ birisine (9) ĥiddetile ve ta'accüb tarikiyle çok bağıdı. Şonra çıkup (10) gitdi. Ol kişi Süleymān Ĥazreti'ne eyitdi ki: (11) “Yā nebiyya'llāh! Bu gelen kişi kim idi?” Ĥazret-i¹⁶⁷² Süleymān (12) buyurdi ki: “Melekü'l-Mevt idi.” Kişi eyitdi ki: (13) “Yā nebiyya'llāh! Şöyle zann iderem ki benüm cānumı almağ diler. (14) Luţfunđan beni anuñ elinden ĥalāş eyle.” Süleymān (15) 'aleyhi's-selām buyurdi ki: “Seni nice ĥalāş ideyim?”¹⁶⁷³ (16) Kişi didi ki:¹⁶⁷⁴ “Bād-ı hōş-nihāda emr eyle ki beni (17) götürüp bir ānuñ içinde aqşā-yı Hind'e ilete. Ola ki [P1 141b] (1) Melekü'l-Mevt'üñ elinden ĥalāş olam.”¹⁶⁷⁵ didükde Süleymān (2) Ĥazretleri yile emr eyledi ki: “Fi'l-ĥāl bu kişiyi (3) al bilād-ı Hind'e veyāĥūd¹⁶⁷⁶ memleket-i Sind'e ilet.” Çünkü (4) yıl anı Hindüstān'a iletđi. Ānide¹⁶⁷⁷ (5) Melekü'l-Mevt anda¹⁶⁷⁸ ĥāzır olup ol kişinüñ rühını (6) kaçb eyledi. Ve yine Süleymān Ĥazretleri'nüñ¹⁶⁷⁹ meclisine geldi. (7) Ĥazret-i Süleymān andan su'al eyledi ki: “Yā melek niçün (8) ol kişiyeye heybetile nağar idüp ĥayretile yüzine kaçduñ (9) ve kaçduñ gitdüñ?” [N 61b] Melekü'l-Mevt buyurdi ki: [L 72a] “Ta'accübümden (10) idi. Zīrā ki baña emr oldı ki anuñ rühını Hindüstān'da (11) kaçb idem. Geldüm gördüm ki senüñ (12) meclisünde oturur. Hindüstān'a [H 105a] mesāfe-i ba'ide vardur. (13) Beni ĥayret aldı ki bu ne aşl kār u bārdur? (14) Tā kim sen rişe emr eyledüñ ve anı Hind'e iletđi. Ben dağı (15) ardınca varup cānını alup ĥizmet-i şerifüne rücü' (16) idüp geldüm. Ve me'mür olduğum ĥizmetden emīn (17) oldum.” **Ķavluhu Te'ālā** “*Eyne mā-tekünūf yudrikkumu'l-mevtu* [P1 142a] (1) *ve lev küntüm fi-burūcin müşeyyedetin.*”¹⁶⁸⁰ el-Āyet.¹⁶⁸¹ **Rubā'î:**

(2) Ān kīst ki dil nihād u fāriğ binişest

(3) Pindāşt ki mühletī vü te'ĥirī hest

(4) Gū mīĥ mezen ĥayme ki mī bāyed kend

¹⁶⁷⁰ Hırsı bırak zenginliğin yeteri kadar olanına kani ol. Kişi rızkını verenin verdiğı kadar rızıklanır. Çok mal insanı helak eder. Tavus kuşunun tüyü için kesilmesi gibi.

¹⁶⁷¹ Dāvūd'uñ 'aleyhi's-selām: Dāvūd 'aleyhi's-selāmuñ H, L.

¹⁶⁷² Ĥazret-i: -H, L.

¹⁶⁷³ ideyim: ideyin A1.

¹⁶⁷⁴ ki: -N.

¹⁶⁷⁵ ĥalāş olam: kaçtulam A1, N.

¹⁶⁷⁶ veyāĥūd: veyā H, L.

¹⁶⁷⁷ Ānide: Andada H, L.

¹⁶⁷⁸ anda: -H, L.

¹⁶⁷⁹ Ĥazretleri'nüñ: Ĥazreti'nüñ H, L.

¹⁶⁸⁰ “**Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.** Onlara bir iyilik gelirse, “Bu, Allah'tandır” derler. Onlara bir kötülük gelirse, ‘Bu, sizin yüzündendir’ derler. (Ey Muhammed!) De ki: ‘Hepsi Allah'tandır.’ Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar! (Nisâ, 4/78)

¹⁶⁸¹ el-Āyet: -H, L.

(5) Gū reḥt menih ki bār mī bāyed best¹⁶⁸²

(6) el-Ḥikāyetü'l-Ḥāmisetü

Bişinci ḥikāyet budur ki (7) İskender-i Zü'l-Ḳarneyn bir gün bir t̄ā'ifenüñ (8) memleketine geldi ki dünyānuñ esbābından bir nesneye (9) mālīk degülleridi. Ve ḳapularınun öñinde maḳbereler (10) ḳazup her gün silüp [A1 60a] süpürürleridi. Ve her şabāḥ (11) mevtālarınun ziyāretini idüp Allāh Te'ālā'nun 'ibādetine (12) dürişüp¹⁶⁸³ yirden biten otcuğazlardan ğayrı yimezleridi. (13) İskender bir kimesneyi göndürdi ki: "Var (14) ve bunlarınuñ begini baña da' vet eyle." İskender'ün resüli (15) ol bege geldükde beg anuñ da' vetini icābet itmeyüp (16) didi ki: "Benüm İskender'e ihtiyācum yoḳdur." İskender (17) bu ḥaberi işidicek t̄urdı ve ol begün ḥizmetine [P1 142b] (1) geldi ve didi ki: "Nedür ḥālñüz ve kārñuz ki yoḳlıḳdur (2) sizün vārñuz dünyānuñ nāz u ni' amından sizde nesne (3) görmezem. Ve zeheb ü fiḳḳadan [H 105b] sizde nesne bulmazam." (4) Melik cevāb virdi ki: "Dünyānuñ ni' amından kimse (5) toymaduğı ecluden biz aña mültefit degülüz. Dünyā ser-tā-ser (6) dikendür dikenini nideliüm biz gülevüz." İskender buyurdı (7) ki: "Ḳapularınuz öñinde bu ḳabrleri niçün (8) ḳazmışsınız."¹⁶⁸⁴ Melik didi¹⁶⁸⁵ ki: "Tā mevt naşbü'l-'aynumuz ola. (9) Ve dünyānuñ maḥabbeti ḳalbümüzden gidüp Rabbimüzün 'ibādetine (10) meşğül olavuz." İskender eyitdi ki: "Niçün (11) yirsiz ot [L 72b] meger bulunmaz mı lūt?" Melik didi¹⁶⁸⁶ ki: "Mekrüh (12) tutunuruz ki¹⁶⁸⁷ buḥnumuzı ḥayvānātun ḳubürü idevüz. (13) Ve hem ta'āmuñ lezzeti boğazdan mütecāviz olmaz. Ve aşağa (14) indükde zevḳi bulunmaz." Şonra Melik elini uzadup (15) bir köhne ḳabrden bir ḳafayı alup İskender'e eyitdi ki: (16) "Bu başun şāḥibi kim idi ola?" İskender didi ki: (17) "Bilmezem." Melik eyitdi ki: "Bu başun şāḥibi [N 62a] bir pādşāh-ı [P1 143a] (1) dü cāḥ idi ki senün gibi nice biñ sipāha mālīk (2) ve t̄arīḳ-i zulm ü cevre sālīk idi. Evḳāt-ı 'ömrini cemī' māla (3) şarf ideridi. Ve başına gelecekden bī-ḥaber idi. (4) Ḥaḳ Te'ālā anuñ cānını alup dünyādan gitdi bī-imān (5) ve öldi. Anuñ maḳarrı vü me'vāsı sa'ir u nirān." Şonra (6) Melik yine elini uzadup bir baş daḥı alup İskender'ün (7) öñine ḳodı. Ve İskender'den su 'āl eyledi ki: (8) "Bu başun daḥı şāḥibini bilür misin?" İskender eyitdi ki: "Lā."¹⁶⁸⁸ (9) Melik buyurdı ki: "Bir pādşāh-ı 'ādil ve şücā'-ı kāmiliñ (10) başıdur. [H 106a] Ra'ıyyeti üzerine müşfik ü mihribān¹⁶⁸⁹ ve ehl-i vilāyetine (11) şāḥib-i luḫ u iḥsān idi. Ecel-i müsemması yitdi. (12) Ve fevt olup¹⁶⁹⁰ cennete gitdi." Şonra Melik, İskender'ün (13) başına elini ḳodı. Ve İskender'den şordı ki "Bilür misin (14) ki senün başun¹⁶⁹¹ bu iki başun ḳanḳısından olsa gerek?" (15) İskender aḡlayup ve Melik'i

¹⁶⁸² Dünyanın aşığı olup, ölümsüz olan kimdir? Ecelin ona mühlet vereceğini ve her zaman diri olacağını düşünüyordu. Dünyada kalmaya gönül bağlama. Üstünü çıkartıp dinlenmeyi düşünme, her zaman gitmeye hazır ol.

¹⁶⁸³ dürişüp: durup + 'ibādet + idüp H, L.

¹⁶⁸⁴ ḳazmışsınız: ḳazmışsız H, L, N.

¹⁶⁸⁵ didi: buyurdı N.

¹⁶⁸⁶ didi: eyitdi A1; buyurdı N.

¹⁶⁸⁷ ki: -N.

¹⁶⁸⁸ Hayır.

¹⁶⁸⁹ müşfik ü mihribān: mihribān u müşfik N.

¹⁶⁹⁰ olup: -N.

¹⁶⁹¹ başun: -A1, N.

kucağlayup [A1 60b] didi ki: (16) “Eger benümile yâr¹⁶⁹² olursın¹⁶⁹³ memleketümün¹⁶⁹⁴ yarısında şehriyâr olursın.” (17) Melik eyitdi ki: “Heyhât! İy İskender! [P1 143b] (1) Bu fikr-i fâsidi dimâğundan gider.” İskender didi (2) ki: “Niçün iy melik-i melek-ğışâl! ‘Älemden böyle olmışsın (3) fâriğü’l-bâl?” Melik buyurdu ki: “Andan ötürü ki (4) cemî‘ halk imâret ve eyâlet sebebiyle saña olmuşlar a‘ dâ (5) ve kanâ‘at ve ferağat sebebiyle başa olmuşlar aşdıķā.” İskender, (6) Melik’i vidâ‘ idüp gitdi. Ve bu¹⁶⁹⁵ hikâyetün şöhreti (7) âfâkı dutdı. Pes hükkâm-ı zevi’l-ihtirâm ve selâtin-i (8) ‘izâma lâyıķ¹⁶⁹⁶ budur ki nefsi-âhire [L 73a] müte‘allik olan hikâyetleri (9) ve rivâyetleri bilüp kendülere naşbü’l-‘ayn idinüp (10) tezekkürinde mütefennin ve tedebbürinde müteyakķin olalar. Ve ‘ilmü’l-yakînile (11) bileler ki ehl-i ğaflet olan tâ‘ife ki (12) mühletün magrûridurlar. Hâdiş-i mevtün istimâ‘ını (13) sevmezler. Ve mevt aĥvâlinde söyleyen ‘âlimi evlerine koymazlar.¹⁶⁹⁷ (14) Anuçün ki nâ-gâĥ dünyânuĥ maĥabbeti [H 106b] ve mâl u menâlün (15) meveddeti anlaruĥ göñlinde serd ve me‘külât u (16) meşrûbâtuĥ lezzeti elem ü derd olmaya. Ve ĥaberde mervîdür ki: (17) “**Men ekşer min-zikri’l-mevti ve zulmeti’llahdi kâne [P1 144a] (1) ĥabruhu ravzaten min-riyâzi’l-cenneti ve men nesiye ve ğafele ‘an-zikrihi (2) kâne ĥabruhu ĥufreten min-ĥuferi’n-nirâni.**”¹⁶⁹⁸ (3) Ve mervîdür ki bir gün Resûl’llâĥ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem (4) şühedânuĥ şevâbını vaşf ider idi ki¹⁶⁹⁹ ‘Âiše-i Şiddîķa (5) rağıya’llâhu ‘anhâ ve ‘an-ebihâ buyurdu ki: “Yâ Resûla’llâĥ (6) olur mı ki bir kimesne şehid olmadın şühedânuĥ (7) mertebesini bula?” Hâzret¹⁷⁰⁰ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdılar (8) ki: “Ne‘am.¹⁷⁰¹ Her kimse¹⁷⁰² ki günde yigirmi [N 62b] kerre (9) ölümünü aņup günâĥlarından tâ‘ib ola şühedânuĥ (10) mertebesini bulur. Ve cennetde anlaruĥ derecesinde¹⁷⁰³ olur.”¹⁷⁰⁴ (11) Ve daĥı Hâzret-i Resûl¹⁷⁰⁵ şalavâtu’llâĥ¹⁷⁰⁶ buyurmuşdur ki: (12) “**Eksirü min-zikri hâdimi’llezzâti fe-innehu (13) yemĥu’z-zunûbe ve yeruddu**

¹⁶⁹² yâr: olursın A1.

¹⁶⁹³ olursın: yâr A1; olursan H, L.

¹⁶⁹⁴ memleketümün: memleketün H, L; -N.

¹⁶⁹⁵ bu: -N.

¹⁶⁹⁶ lâyıķ: +olan A1.

¹⁶⁹⁷ koymazlar: komazlar H, L.

¹⁶⁹⁸ “Kim, ölümü ve mezarın karanlığını çokça hatırlarsa; kabri ona cennete bahçelerinden bir bahçe olur. Kim de ölümü unuttur, onu zikir etmekten gafil durursa; kabri ona ateş çukuru olur” (Rivâyetin ilk kısmı için bkz. el-Müttakî, Kenzu’l-Ummâl, No: 42104; Deylemî; Müsnedü’l-Firdevs’te, Enes bin Malik’ten rivâyet etmiştir) (Okur, 2009: 104).

¹⁶⁹⁹ ki: -H, L.

¹⁷⁰⁰ Hâzret: Hâzret-i +Resûl A1, H, L, N.

¹⁷⁰¹ Evet.

¹⁷⁰² kimse: kimesne N.

¹⁷⁰³ derecesinde: derecesinden N.

¹⁷⁰⁴ “Bir gün Resulullah (s.a.v.), kâfirlerle savaş esnasında şehid edilen sahabelerin elde ettikleri sevabı ve kavuştukları dereceleri anlatıyordu. Hz. Âiše (r.a.) Resulullah’a: “Ey Allah’ın Resûlu, şehid olmayan birisi, şehid sevabına ulaşabilir mi?” diye sordu. Resulullah (s.a.v.): “Kim günde yirmi defa ölümü hatırlarsa onun mükafatı ve derecesi şehitler kadar olur.” (Irakî hadisi bu rivâyetlerle bulamadığını söyler. Zebîdî, ithafu’s-Sâde isimli eserinde, isnadın Taberani el-Evsat’ta geçen rivâyetini zikretmiştir. Rivâyet şöyledir: “Ey Âiše! Ümmetimin şehitleri azaldığı zaman, kim her gün yirmi beş defa ‘Allah’ım, bugünümü ve bugünden sonrasını benim için hayırlı ve bereketle kıl.’ der de, sonra yatağındaiken ölse, Allah ona şehitlerin kazandıkları mükafatı verir” Bkz. Taberani el-Evsat, No. 672; Zebidi İthaf, 12/274.) (Okur, 2009: 104).

¹⁷⁰⁵ Resûl: Resûl’llâĥ H, L.

¹⁷⁰⁶ şalavâtu’llâĥ: şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem A1, H, L.

ḥubbe'd-dünyā mine'l-ḳulūbi."¹⁷⁰⁷ (14) Ve daḡı mervīdür ki Resūlu'llāh Ḥazretleri'nden su'āl itdiler¹⁷⁰⁸ (15) ki: "Yā Resūla'llāh nāsuḡ a'ḳali kimdür?" buyurdi¹⁷⁰⁹ ki: (16) "**Men kāne ekṣeruhum li'l-mevti zikren ev aḡsenuhum lehū isti'dāden lehū şerefü'd-dünyā ve kerāmatu'l-āḡirati.**"¹⁷¹⁰ [P1 144b] (1) Pes her kimse¹⁷¹¹ ki dünyānuḡ aḡvālını bildi ve zıkr (2) itdügümüz ḡikāyātı ve rivāyātı iz'ān idindi. Ve nefes-i (3) aḡrūn fikrini¹⁷¹² zıkr eyledi. Umūr-ı dünyevī olur aḡa [H 107a] (4) āsān ve ḳalbinde neşv ü nemā bulur şecere-i imān ü iḳān. (5) Ve Ḥaḳ Te'ālā Ḥazreti'ne çünkim olur vāşıl dīni selāmet (6) üzredür ve imān-ı kāmīl. Pes iy sultān-ı 'ālem! Ḥaḳ (7) Te'ālā'dan [L 73b] [A1 61a] mercūdur ki ḳalbünjī nūr-ı imānıla münevver (8) eyleye. Tā ki¹⁷¹³ dünyānuḡ māhiyyetini ve āḡiretün keyfiyyetini (9) "kemā-ḡaḳḳuhu"¹⁷¹⁴ bilesin. Ve āḡiret içün çalışup gönlünün (10) āyīnesinden dünyānuḡ jengini silesin. Ve beriyye ve ra'ıyyet (11) arasında 'adl ü inşāf ve faẓl ü elḡāf idesin. (12) Zīrā ki ra'ıyyetünde nice biḡ kimseler¹⁷¹⁵ vardur ki eger (13) dünyāda anlara luḡf u 'adl ve ihsān u faẓl ideriseḡ (14) ḳıyāmetde dūkelisi saḡa şefi' olur. Ve her kimseye ki (15) mü'minler şefi' ve mu'īn ola ḳıyāmetde 'iḳāb u 'azābdan (16) emān olur. Ve eger dünyāda re'āya ve bendelerüne zūlm (17) idersin dūkelisi uḡrada saḡa ḡaşm olur. Ve ḳaçan ki [P1 145a] (1) kişinün şefi' i dönüp ḡaşm ola emri müşkil (2) ve ḡālī mütezelzil olur. Ne'ūzu bi'llāh.¹⁷¹⁶ **Şimdi** rāy-ı (3) enver-i kīmiyā esere pūşide olmaya ki çünkim¹⁷¹⁷ muḳaddime (4) ve iki maḳāle ve anlarda olan uşūl ü fuşūlden ḳalem ü benān (5) ve taḡrīr ü beyān fāriḡ oldı. El-ān. "Bi-tevfīḳi'r-Raḡmān"¹⁷¹⁸ ebvāb-ı (6) seb' aya iderüz şürū'. Ve bāblarda olan uşūl ü fūrū' (7) ve şol nesnelere ki ḡaḡır-ı fātırdan ider tūlū'. (8) Egerçi ki [H 107b] "*Lā-yusminu ve lā-yuḡnī min-cū'*"¹⁷¹⁹ Ve ḡuzūr-ı lāzīmü'l-ḡubūra (9) inhā ve sem'-i şerīfünūze ilḳā olunur. **Ḳıḡ'a:**¹⁷²⁰

(10) Firāz ü nişībest rüy-ı zemān
Metāz iy birāder küşāde 'inān
(11) Suḡan nīk ber-senc ü ez-dil be-fehm
Reh-i rāst beşnās u bī-ḡam berān¹⁷²¹

(12) el-Bābü'l-Evvel (13) fi'l-'Adli ve's-Siyāseti ve Zıkrü'l-Mülük ve Siyerihim

¹⁷⁰⁷ "Ölümü, çokça hatırlayınız! Çünkü bu günahları siler, kalpteki dünya sevgisini soğutur" (Bkz: el-Müttakī, Kenzu'l-Ummāl, No: 4298; Zebidī, İthaf, 14/18-19.) (Okur, 2009: 105).

¹⁷⁰⁸ itdiler: eylediler A1.

¹⁷⁰⁹ buyurdi: buyurdılar A1.

¹⁷¹⁰ "İnsanların en akıllısı ölümü çokça anan, en tedbirlisi ise ölüme güzelce hazırlanandır. Dünyanın şerefi ve ahiretin mutluluḡu bu kimsenindir" (Taberāni, Mucemu'l-Kebīr, No: 13536; Ebū Nuaym, Hilye, 8/375; el-Müttakī, Kenzu'l-Ummāl, No: 42129; Zebidī İthaf, 14/20-21.) (Okur, 2009: 105).

¹⁷¹¹ kimse: kimesne N.

¹⁷¹² fikrini: +iz'ān +idindi +ve H, L.

¹⁷¹³ ki: kim A1, H, N.

¹⁷¹⁴ Hakkı olan şekilde.

¹⁷¹⁵ kimseler: kimesneler A1, H, L.

¹⁷¹⁶ Ne'ūzu bi'llāh: -N.

¹⁷¹⁷ çünkim: +bir H, L; çün N.

¹⁷¹⁸ Raḡman olan Allah'ın yardımıyla.

¹⁷¹⁹ "O, ne besler ne de aḳlıktan kurtarır." (Ġāşiye, 88/7)

¹⁷²⁰ Ḳıḡ'a: Naẓm N.

¹⁷²¹ Yeryüzünün altı, üstü vardır. Dünyanın dizginini elinde tut. İyi sözü tanı, yürekten anla. Doğru yolu tanı ve gamsız hareket et.

(14) Evvelki bāb beglerün ‘adl ü siyāseti ve fehmi ü firāseti beyānındadır. (15) İy pādşāh-ı ‘ālem ve iy nūr-ı çeşm-i benī Ādem ma‘lūmuñ ola (16) ki Allāh Te‘ālā Ḥāzreti benī Ādem’den iki fırqayı (17) ihtiyār idüp sâ’ir bendeleri üzerine fâ’iğ ve kendüsünün [P1 145b] (1) luṭf u keremine maẓhar-ı tām [N 63a] olmağa lāyık eyledi. (2) Bir fırqası enbiyādur ‘aleyhi’s-selām. Anları kıllarına (3) göndürdi ki ‘ibādetün yolını ve ‘ābidün¹⁷²² ma‘būda (4) vüsūlini beyān ideler. Ve bir fırqa dağı mülük ü ümerādur (5) ki [L 74a] anları Ḥāq Te‘ālā andan ötürü ḥālk itdi ki (6) ‘ibād¹⁷²³ arasında¹⁷²⁴ zūlm ü fesād ve te‘addī vü ‘inādı def (7) ideler. Ve cümle enāmuñ ezimmesini ve ḥāş u ‘āmuñ (8) me’mūm ve e’immesini pādşāhlarun elinde ve emrinde (9) merbūṭ u menūṭ kıldı. Ve anları enbiyādan soñra (10) sâ’ir benī Ādem’den eşref ü erfa‘ ve eltāf ü ecma‘ (11) eyledi tā kim sāye-i Ḥudā ve muḳtedilere muktedā (12) oldılar. Niteki¹⁷²⁵ haberde mervīdür ki: “**Es-sultānu (13) zıllu’llāhi fi-arzihī.**”¹⁷²⁶ Ve dağı mervīdür ki: “**En-nāsu ‘alā-dīni (14) mulūkihim.**”¹⁷²⁷ [A1 61b] Pes ḥālk dağı lāyık olan budur (15) ki [H 108a] Ḥāq Te‘ālā’nuñ gölgesi olana maḥabbet ideler.¹⁷²⁸ Ve (16) emrine mutāba‘at ideler. Ve aña bağz u münāza‘at ve (17) anuñla muḳavemet cā’iz dutmayalar. Nitekim Ḥāq celle ve ‘alā [P1 146a] (1) buyurur ki: “**Yā eyyuhe’llezīne āmenū eṭī‘ū’llāhe ve (2) eṭī‘ū’r-resūle ve uli’l-emri minkum.**”¹⁷²⁹ el-Āyet. (3) Ya‘nī ḥālk¹⁷³⁰ üzerine vācibdür ki Ḥālik kime salṭanat (4) naşīb iderise aña muṭī‘ ve münkād olup emrinden (5) ṭaşra bir işe mübāşir olup mu‘tād olmayalar. Ve yakīn (6) bileler ki salṭatun mu‘ṭisi Ḥāq’dur ve diledüğine (7) virür ve ḥükmi muṭlaḳdur. “**Tu’ti’l-mülke men teşā’e (8) ve tenzi’u’l-mülke mimmen teşā’u.**”¹⁷³¹ Ve Ḥāzret-i Resūl’llāh (9) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: “**Aleykum (10) bi’s-sem‘i ve’t-ṭā‘ati ve in te’emmera ‘abdun Ḥabeşiyun.**”¹⁷³² (11) Pes sultāna dağı lāzım olan budur ki ‘adl ü iḥsān (12) eyleye beyne’l-‘ibād. Ve anlarun arasından def eyleye cevri ü fesād. (13) Anuñçün ki cevri ü zūlm meysūmdur. Ve zālīmün (14) begliği “lā-yebḳa ve lā-yedūmdur.”¹⁷³³ Ve Ḥāzret-i Resūl’llāh (15) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: “**El-mülkü yebḳā (16) me’a’l-kūfri velā yebḳa me’a’z-**

¹⁷²² ‘ābidün: ‘ibādun A1; ‘ibādetün N.

¹⁷²³ ‘ibād: ‘ibādet H, L.

¹⁷²⁴ arasında: arasından N.

¹⁷²⁵ Niteki: Nitekim A1, N.

¹⁷²⁶ “Hakkı ayakta tutan sultanlar (yöneticiler) yeryüzünde Allah’ın gölgesidir” (Bezzār, Müsned, No: 1590; Suyutî, Cāmiu’s-Sağîr, No: 4815-4817; el-Müttakî, Kenzu’l-Ummâl, No: 14580-14584; Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, No: 8998.) (Okur, 2009: 107).

¹⁷²⁷ “İnsanlar önderlerinin dini üzeredir” (Canan, 2001: 13, 426).

¹⁷²⁸ ideler: -H, L.

¹⁷²⁹ “**Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de.** Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir” (Nisâ, 4/59).

¹⁷³⁰ ḥālk: mü’min +olanlar A1; -N.

¹⁷³¹ “De ki: ‘Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! **Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın.** Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin” (Âl-i İmrân, 3/26).

¹⁷³² Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Dinleyin ve itaat edin! Hattâ, üstünüze, başı kuru üzüm danesi gibi siyah Habeşli bir köle bile tayin edilmiş olsa, aranızda Kitabullah’ı tatbik ettikçe... (itaatten ayrılmayın)’ [Buhârî, Ahkâm 4, Ezân 54, 56.] (Canan, 2001: 6, 435).

¹⁷³³ Baki kalmaz ve devam etmez.

zulmi.¹⁷³⁴ Ve dağı buyurmuşdur (17) ki: “Beytu’z-zālimi ḥarābun.”¹⁷³⁵¹⁷³⁶ **Şāh-nāme**¹⁷³⁷
gūyed.¹⁷³⁸

[P1 146b] (1) Her ānkes ki ber-taht-ı şāhī nişest

(2) Miyān beste bāyed küşāde do dest

(3) Eger peşşe ez-şāh bīned sitem

(4) Revāneş be-dūzah nümāned dijem¹⁷³⁹

(5) Eger şāh bī-dād cūyed heme

(6) Perākende ez-gorg gerded reme¹⁷⁴⁰

[H 108b] (7) Ve tevārīḥ kitāblarında mestürdur ki dört biḡ (8) yıl [L 74b] Mecūsiler ya‘ nī oda ṭapucılar dünyāya ḥükm (9) itmışler ve anlaruḡ ḥānedānlarından bu müddetde beglik (10) müntakīl olmamışdur.¹⁷⁴¹ ‘Adl ü inşāf bereketinden (11) ve anlaruḡ [N 63b] milletinde cevr ü zulm¹⁷⁴² cā‘iz degül imiş. Memālik-i ‘ālemi (12) ‘adl ü inşāfile ma‘ mūr ve ḥalkdan cevr ü i‘tisāfi (13) dūr ḡılmışlar idi. **Ve ḥaberde** variddür ki Ḥaḡ celle ve ‘alā (14) Dāvūd Ḥazreti’ne ‘aleyhi’s-selām¹⁷⁴³ vaḡyi göndürdi ki (15) ḡavmüñi nehy eyle ki ‘Acem beglerine söğmesünler. Zīrā ki (16) anlar dünyāyı ma‘ mūr idüp benüm¹⁷⁴⁴ ‘ibādum için miḥād eylediler. (17) Pes ma‘ lūmuḡ olsun ki dünyānuḡ ma‘ mūr olması [P1 147a] (1) ve ḥarāb olması beglerden imiş. Ḥaḡan ki sultān (2) ‘ādil ola dünyā¹⁷⁴⁵ ma‘ mūr ve re‘āyā emn üzerine mesrūr olur. Efrīdūn ve (3) Behrām-ı Gür ve Kisrā Nūşirevān’uḡ zamāni gibi. (4) Ve eger sultān zālim ola¹⁷⁴⁶ dünyā ḥarāb olur. Ve ehl-i (5) dünyānuḡ cigeri cevr odından kebāb olur. Daḡḡāk (6) u Efrāsīyāb u Yezcirdiyye’nüñ zamāni¹⁷⁴⁷ gibi. **Nazm:**

[A1 62a] (7) Ne-koned cevr-pīşe sultānī

Ki niyāyed zi-gorg çüpānī

(8) Pādşāhī ki ṭarḡ-ı zulm efkend

¹⁷³⁴ “Mülk (mülkiyet ve idarecilik) küfür ile devam eder ama zulüm ile asla!” (Bu söz sahabe ve tabiun rivayeti olarak kaydedilmiştir. Bkz. Mevsuatu Nadrātü’n-naīm fi-mekārimi ahlākı’r-resūli’l-kerīm, 10/4926, Cidde, 1999-2000) (Okur, 2009: 108)

¹⁷³⁵ ḥarābun: +Ve H, L.

¹⁷³⁶ “Zalimin evi harap olmuştur.” Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

¹⁷³⁷ Şāh-nāme: -N.

¹⁷³⁸ gūyed: +nazm A1, N.

¹⁷³⁹ Derkenar: dijem: Sıḡḡat-i nā-muvāfīḡ ve yüzün gözin bürtermiş ma‘ nāsına dağı gelür. Taḡfif-i mim ve teşdīdeş menḡulet Firdosī her do rā der yek beyt-i diğercem‘ kerde. Beyt: Do nergis-i dijemü do ebrü beḡem/Sütün-i do ebrü çü tiğ dijem N, P1 [Mim hafifletilir. Teşdidli olan (şedde ile yazılan) her ikisini de nakletmiş ve başka bir beyitte toplamıştır. Beyit: İki güzel gözlerin ve iki çatık kaşların. İki kaşının düz olması, gümüşten olan hançere benzer.]

¹⁷⁴⁰ Şahlık tahtında oturan kimse, iki eliyle millet için çalışmalıdır. Eğer bir sinek, şahtan zulüm görürse; onun ruhu bu dünyada azapta kalır. Eğer şah millete zulüm etse; millet o şahtan uzaklaşır.

¹⁷⁴¹ olmamışdur: olmuşdur A1.

¹⁷⁴² cevr ü zulm: zulm ü cevr A1, N.

¹⁷⁴³ Dāvūd Ḥazreti’ne ‘aleyhi’s-selām: Dāvūd ‘aleyhi’s-selām Ḥazreti’ne H, L.

¹⁷⁴⁴ benüm: -H, L.

¹⁷⁴⁵ olması ve ḥarāb olması beglerden imiş. Ḥaḡan ki sultān ‘ādil ola dünyā: -N.

¹⁷⁴⁶ ola: olsa A1, N.

¹⁷⁴⁷ zamāni: zamānları A1.

Pāy-i dīvār-ı mülk h̄iṣ bekend¹⁷⁴⁸

(9) **Şimdi** ma' lümüñuz olsun ki İmām-ı Hümām Hücetü'l-İslām (10) risālenüñ bu¹⁷⁴⁹ maħallinde buyurur ki eger bir kimesneye¹⁷⁵⁰ müşkil (11) olup su'āl iderise ki: “Sen didüñ ki dünyāda Mecūs¹⁷⁵¹ (12) dört [H 109a] biñ yıl saltanat itdiler ve halk arasında 'adl ü (13) inşāf idüp dünyāyı 'adlile ma' mūr ve cevr ü zulm ve i' tisāfi (14) dünyā ehlinden dūr eylediler. Bu ne aṣl sözdür ve bu kadar (15) zamān anlar pādşāh olmak neden ma' lümdür?” **Cevāb** (16) budur ki: “Biz bu risālede Hāzret-i Ādem'den h̄āteme (17) gelince ve H̄ātemü'n-Nebiyyinden sonra ne kadar pādşāh geldiyse [P1 147b] (1) ehl-i İslām müstevlī olduğına degin ve beglik itdüklerinüñ (2) müddeti ve 'ömrlerinüñ¹⁷⁵² 'iddeti¹⁷⁵³ beyān iderüz. Ve her birini 'alā-ħaddihi (3) aṇup eyyām-ı ħayātını ve dünyādan gidüp memātını ve ra' iyyetiyle [L 75a] (4) itdügi mu' āmele ve zindegānī ve dünyāda itdügi zevk (5) gerek āşkār¹⁷⁵⁴ gerek nihānī beyān idelüm. Tā ki zikr (6) olınan eşkāl-i müte'emmilden zā'il olup her birinüñ müddet-i (7) devleti ve mülk ü memleketi ve öldükden sonra kā'im-makām ve (8) nā'ib-menābı ve dünyāda ne vechile içdügi ecel şarābı vāħiden ba' de (9) vāħidin ismen ba' de ismin tertīb-i şaħiḥ üzere ibhāmsız (10) şariḥ ma' lüm idine ve hem ğayr-ı müstefidler için (11) müfid ve me' āduñ zikri için mu' id ola.” **Nazm**:¹⁷⁵⁵

(12) Der-cihān şāhān besī būdend kez gerdün-ı melek

(13) Tīr-şān Pervīn gosl-i būd ü şinān-şān h̄ün nigār

(14) Bingerīd eknūn benātu'n-na' ş ve ez-dest-i merg

(15) Nīzehāşān şāḥ şāḥ u tīr hāşān tārumār

(16) Ser be-ħak āverde ve imrüz ānki efser būd dī

(17) Ten be-dūzeḥ bord imsāl ānki gerden būd pār¹⁷⁵⁶

[N 64a] [P1 148a] (1) Rāy-ı¹⁷⁵⁷ 'ālem-ārāya maḥfi olmaya [H 109b] ki İmām-ı Hümām egerçi ki¹⁷⁵⁸ bu (2) maħalde selāṭin-i 'izāmuñ isimlerini ve resmlerini ve saltanatlarınuñ (3) müddetini ve ħükümetlerinüñ 'iddetini birbirinüñ ardınca (4) beyān buyurmuşdur. Ammā ne vechile geldüklerini (5) ve dünyāda ne vechile zindegānī itdüklerini ve 'ādil yā¹⁷⁵⁹ zālīm (6) idüklerini¹⁷⁶⁰ beyān buyurmamışdur. Ancaḥ taḥrīr itdügi (7) bu ki fulān

¹⁷⁴⁸ Zalim insan padişahlık yapamaz. Kurdun çobanlık yapamadığı gibi. Zulüm temelini atan sultan, kendi saltanatının duvarlarını yıkmıştır.

¹⁷⁴⁹ bu: bir N.

¹⁷⁵⁰ kimesneye: kimseye N.

¹⁷⁵¹ Mecūs: Mecūsī H, L.

¹⁷⁵²: 'ömrleri H, L.

¹⁷⁵³ 'iddeti: 'iddetini A1, H, L.

¹⁷⁵⁴ āşkār: āşkäre A1.

¹⁷⁵⁵ Nazm: Rubā' i N.

¹⁷⁵⁶ Dünyada hüküm süren birçok padişah vardı ki; okları Pervin'in güzelliğini kırıyordu ve mızraklarının başı her zaman kanlıydı. Ama şimdi cenazeleri yere düşmüş. Ölmek onların mızraklarının kırılmasına ve oklarının gitmesine sebep olmuş. Padişahların taçları aradan gitmiş. Ve zahirde riyasız olanlar şimdi cehennemdedirler.

¹⁷⁵⁷ Rāy-ı 'ālem-ārāya: +Enver-i 'ālem-ārāya N.

¹⁷⁵⁸ ki: -N.

¹⁷⁵⁹ ve dünyāda ne vech ile zindegānī itdüklerini ve 'ādil yā: -A1, N.

¹⁷⁶⁰ idüklerini: -A1, N.

pādšāh bu kadar zamān beglik eyledi. Şonra (8) anuñ yirine fulān geldi.¹⁷⁶¹ Ol dañı bu deñlü zamān hükümet (9) itdi.¹⁷⁶² Tā¹⁷⁶³ selāñin-i ‘Acem tamām olup ehl-i İslām müstevlī (10) olduklarına degin bu üslub-ı mer‘i buyurup ziyāde nesne (11) tañrİR itmemişdür. Pes bu faķİR-i keşİRü’t-taķşİR ki İmām’uñ (12) kelāmına [A1 62b] mütercim ve ‘ulemā meclisinde müte‘allim vāķi‘ olmışam. (13) Murād idindüm ki ‘ādet-i sâbıķam üzerine¹⁷⁶⁴ İmām’uñ kelāmını (14) bahāne eyleyüp murādumı tamām edā kılup te‘lif ü taşnīf (15) itdüğüm risāle her vechile cāmī‘ iyyet üzerine olup yirlü (16) yirinde lāzım olanı tañrİR ve ĥayru’l-keleām tañrİkiyle tañrİR (17) eyleyem. Pes tevārİĥ-i mülük [L 75b] “‘alā vechi’l-etemmi ve’l-aĥsen.”¹⁷⁶⁵ [P1 148b] (1) Bu fennüñ kütüb-i mu‘teberesinden intİĥāb idüp tevārİĥ-i (2) güzİde gibi mulaĥĥaş ve munaķķā ve eş‘ār-ı ġarrā ile müreddef ve muķaffā (3) eyleyüp İmām’uñ tertİbine tābī‘ olup eger tertİbinde müverriĥin (4) mābeyninde iĥtilāf olursa aña dañı cāmī‘ olup (5) ‘izz ü ĥuzūr-ı lāzımü’l-ĥubūra [H 110a] ‘arż olunur.

Bejt:

(6) Hüner nemİ ĥired eyyām ġayri İnem nİst
Kocā revem ĥi konem bā-ĥinīn ġuşād-ı metā‘¹⁷⁶⁶

(7) Zİkru Ensābü’l-Mülük ve Siyerihim ve Tevārİĥihim

(8) Rāviyān-ı aĥbār ve nāķilān-ı āşār¹⁷⁶⁷ ĥikāyet ve rivāyet iderler ki (9) vaķtā ki Ādem Ĥāzretleri’nüñ ‘aleyhi’s-selām¹⁷⁶⁸ evlādı keşret (10) ve aĥfādı vefret üzerine oldı. Ebnāsınuñ arasından¹⁷⁶⁹ (11) iki kimesne iĥtiyār idüp kendüye vaşİ-yi muĥtār (12) eyledi. Birisi Şİt ‘aleyhi’s-selām ve birisi Keyümers. (13) Ve¹⁷⁷⁰ ikisine kırķ şāĥİfe virdi ki anuñıla ‘āmil olalar. (14) Şİt Ĥāzreti’ne ‘aleyhi’s-selām¹⁷⁷¹ umūr-ı dīn ü millet ve Keyümers’e (15) umūr-ı dūnyā ve salţanat İşmarladı. Ve Keyümers ĥaķķında (16) aşĥāb-ı tevārİĥ arasında iĥtilāf-ı keşir vardır. Ve her (17) birisi bir nesne söylemişdür. Eşāĥĥ-ı aķvāl ki *Tārİĥ-i Taberī*’de [P1 149a] (1) ve *Mir’atü’l-Cenān*’da ve *Tārİĥ-i Güzİde*’de ve İbn-i Ĥallikān’da zİkr olunmuşdur. (2) Budur ki Keyümers Ĥāzret-i Ādem’ün bilinden gelmiş oğlıdur. (3) Ve İmām-ı Hümām Ĥüccetü’l-İslām’uñ¹⁷⁷² marżisi bu ĥavldür. Ve (4) Keyümers eşāĥĥ-ı aķvālda yüz otuz yıl yaşamışdur.¹⁷⁷³ (5) Yüz yaşında iken pādšāh olup otuz yıl ĥüküm ü ĥükümet (6) eylemişdür. Kİşşa budur ki ĥün Ādem Ĥāzretleri (7) dūnyādan gitdi. Ĥāzret-i Ādem’ün ĥā’im-maķāmı Şİt oldı (8) ‘aleyhi’s-selām.¹⁷⁷⁴ Ve Şİt Süryānice ‘Aĥā’ullāh [N 64b] dimekdür. (9) Vech-i tesmiyesi budur ki Hābil şehİd olduĥda (10) Ĥavvā ve Ādem’dan ‘aleyhi’s-selām¹⁷⁷⁵ dört [H 110b] yıl miķdārı evlād gelmedi. (11) Ve biş yıl dañı dimişler. Evvelki ĥavl eşāĥĥdur. Şonra dört (12) yıl

¹⁷⁶¹ geldi: +bu +deñlü +zamān H, L

¹⁷⁶² itdi: eyledi A1.

¹⁷⁶³ Tā: Yā N.

¹⁷⁶⁴ üzerine: üzre N.

¹⁷⁶⁵ En tam ve en güzel şekilde.

¹⁷⁶⁶ Bu zamanda hünere saygı gösterilmiyor. Benim de bu değersizleşmiş hünlerden başka bir şeyim yok.

¹⁷⁶⁷ nāķilān-ı āşār: nāķilān-ı esrār A1.

¹⁷⁶⁸ Ādem Ĥāzretleri’nüñ¹⁷⁶⁸ ‘aleyhi’s-selām: Ādem ‘aleyhi’s-selām Ĥāzretleri’nüñ H, L.

¹⁷⁶⁹ arasından: arasında H, L.

¹⁷⁷⁰ Ve: +bu A1.

¹⁷⁷¹ Şİt Ĥāzreti’ne ‘aleyhi’s-selām: Şİt ‘aleyhi’s-selām Ĥāzreti’ne H, L.

¹⁷⁷² Ĥüccetü’l-İslām’uñ: Ĥüccetü’l-İslām H, L.

¹⁷⁷³ yaşamışdur: yaşamışdı H, L.

¹⁷⁷⁴ ‘aleyhi’s-selām: ‘am A1; -H, L.

¹⁷⁷⁵ Ādem’dan ‘aleyhi’s-selām: Ādem ‘aleyhi’s-selāmdan H, L.

geçdükte¹⁷⁷⁶ Hâzret-i¹⁷⁷⁷ Şit vücûda [L 76a] geldi. Ve Hâbil'e (13) bedel bildiler. Ol sebebden 'Atâ'ullah ad kodılar. Ve Hâzret-i (14) Şit toköz yüz on iki yıl yaşadı. Cemî' 'ömrini (15) da' vet-i nübüvvetde şarf eyledi.¹⁷⁷⁸ Hâk Te'âlâ'dan Şit'e elli (16) şahîfe nâzil oldu. Şonra dünyâdan gidüp yirini (17) oğluna Enoş vaşiyet eyledi. Ve Hâzret-i Şit fevt oldukça [P1 149b] (1) qarındaşları [A1 63a] ve Kâbil'ün evlâdı arasında nâ-sâzkârlık (2) hâdden mütecâviz oldu. Keyümers kendü evlâdını (3) ve etbâ'ını cem' idüp Demâvend Tağı'na varup¹⁷⁷⁹ qarâr (4) eyledi. Ve Hâk celle ve 'alânuñ tevfiğiyle ol dağun (5) havâlisinden dîv ü perileri dūr itdi. Ve ol dağda¹⁷⁸⁰ (6) etbâ' u eşyâ'ıyla huzūr itdi." Şöyle rivâyet iderler (7) ki Keyümers'ün esliha kısmından bir deste çöp ya'nî (8) kötek¹⁷⁸¹ ve bir felâhan¹⁷⁸² ya'nî şapanı¹⁷⁸³ varıdı. Ve Hâk Te'âlâ'nun (9) ism-i şerîfini ol şapana ve ol deste çöpe yazmışıdı. (10) Ve anun berekâtından cinnileri Demâvend Tağı'ndan (11) sürdü. Ve dîvlerden otuz dîvi tutup bend¹⁷⁸⁴ buyurdu. (12) Şonra maħbûs olan dîvler itâ' at itdiler. Ve (13) Keyümers anlara Demâvend havâlisinde bir şehr yapdurdı. (14) Ve aña Belh tesmiye eyledi. Ve Belh'den kadîm şehr yokdur. (15) Egerçi ki ba'zılar buyurmışlardır ki: "Belh Luhrâsep binâ (16) itmişdür." Ammâ Muħammed Cerîr Taberî *Târîh*'inde buyurur ki (17) şahîh budur ki: "Belh [H 111a] Keyümers'ün binâsıdır. Ammâ P1 150a] (1) şonra gelen her pādşâh bir miqdâr arturup büyütmişler." (2) Pes Keyümers kendü evlâdını ve Âdem Hâzretleri'nün (3) evlâdından çok kimesneleri Belh şehrine getirüp (4) birbiriyle çiftlendirüp¹⁷⁸⁵ tevâlid ü tenâsül anun zamânında (5) çok oldu. Ve Keyümers'ün bir kıızı varıdı Mâriye (6) adlu. Ve bir oğlı varıdı Mârî adlu. Birbirine virdi. (7) Ve Belh'ün havâlisinde nesl-i Âdem'den bir 'avret pādşâhlığı (8) ider idi. Ve her gice bir eri koyınına alup (9) şabâh oldukça ol eri öldürür idi. Keyümers (10) bu hâlden haberdâr oldu. Ve ol 'avrete bed-du'â (11) eyledi. Hâk Te'âlâ ol 'avreti taş eyledi. Ve el-ân (12) Belh'de bir dere vardur ki ol dereden bir çay (13) akar. Çayun içinde ol taş olmuş [L 76b] 'avret yatur. (14) Çayun şuyı ol 'avretün ağızından girür ve ferecinden (15) çıkar. Yaz eyyâmında ki çayun şuyı eksilür. (16) Ol taşı her kimse¹⁷⁸⁶ görebilür. Şonra dîvler cem' (17) oldılar. Ve Keyümers ile cenge âgâz eylediler. Keyümers [N 65a] [P1 150b] (1) dahı âdemîleri¹⁷⁸⁷ cem' idüp evlâd u etbâ'ıyla (2) dîvlerün savaşına girdiler. Ve dîvler üzerine¹⁷⁸⁸ gâlib (3) olup ol vilâyetden anları sürdiler. Ve benî Âdem'den (4) gayrı etrâf-ı Belh'de kimse¹⁷⁸⁹ kalmadı. Keyümers'e (5) eyitdiler ki: "Bu şehrun tâlî' i 'aceb vâkî' oldu. (6) Binâsınun ibtidâsı şâdlık üzerine oldu. Ümmîd budur (7) ki bu şehrun ehli dâ'im¹⁷⁹⁰ olsa gerek şādân.¹⁷⁹¹ (8) "İlâ-âhiri'l-eyyâmı ve'l-izmân."¹⁷⁹² Bu sebebdendür

¹⁷⁷⁶ geçdükte: geçdükten +şonra H, L.

¹⁷⁷⁷ Hâzret-i: -H, L.

¹⁷⁷⁸ eyledi: +Ve H, L.

¹⁷⁷⁹ varup: +anda A1.

¹⁷⁸⁰ dağda: tağun H, L.

¹⁷⁸¹ ya'nî kötek: -H, L.

¹⁷⁸² felâhan: felâhanı H, L.

¹⁷⁸³ ya'nî şapanı: -H, L.

¹⁷⁸⁴ bend: bende H, L.

¹⁷⁸⁵ çiftlendirüp: çiftlenüp H, L.

¹⁷⁸⁶ kimse: kimesne N.

¹⁷⁸⁷ âdemîleri: âdemî-zâdeleri H, L, N.

¹⁷⁸⁸ dîvler üzerine: dîvlere H, L.

¹⁷⁸⁹ kimse: kimesne N.

¹⁷⁹⁰ dâ'im: +şād H, L.

¹⁷⁹¹ şādân: -H, L.

¹⁷⁹² Günlerin ve zamanın sonuna doğru.

ki Belh̄ ehli (9) şādān ve şādī dostdurlar. Ve her kaçan ki ehl-i (10) Belh̄ bir şan‘ atı veyā bir maşlahatı murād idineler elbette (11) murādlarına irüp mesrūr u maḥbūr olurlar. [A1 63b] Belh̄’üñ bu (12) fazīleti yitmez mi ki evliyānuñ¹⁷⁹³ burcıdur. Ve zühhād u (13) ‘ulemānuñ dürcidür. Huşūşā ki Emīrū’l-Mü’minīn Ebū Bekr (14) Şiddīk’uñ raḍıya’llāhu anh¹⁷⁹⁴ evlādı anda çokdur. Ve (15) bu sözde şekk ü şübhe yokdur. Cümleden Şaḳīk-i Belh̄ī (16) Ḥāzretleri Şiddīkī’dür. Ve Mevlānā Celālū’d-dīn ve Sultānū’l-‘Ulemā (17) ki Aḥmed Ḥaṭībī neslidür. Anlar daḥı Belh̄ī ve Şiddīkī’dürler.¹⁷⁹⁵ [P1 151a] (1) Daḥı sultān-ı muḳaddem İbrāhīm Edhem ‘aleyhi’r-raḥmetu ve’r-rıdvān (2) Belh̄’üñ serveri ve Belh̄ ehlinüñ tāc-ı seridür. **li-Mü’ellifihī**.¹⁷⁹⁶

(3) Sultān-ı muḳaddemī ki der-mülk-i kıdem

(4) Kes çün to berāh-i faḳr nenhād ḳadem

(5) Ānī ki be-pīş-i naḳar-ı himmet-i to

(6) Esbāb-ı vüçüd-ı kâ’inātest ‘adem¹⁷⁹⁷

(7) El-ḳıssa

Çünki Keyūmers’üñ ‘ömri¹⁷⁹⁸ yüz otuza irişdi. (8) Etbā‘ u eşbā‘ını cem‘ eyledi. Ve ‘ibādete ve şalāḥa (9) emr idüp fesād u ‘ināddan men‘ eyledi. Ḳaynān bin Enoş (10) bin Şīt ḥāzır idi. Keyūmers eyitdi ki: “İy Ḳaynān (11) sen Şīt’üñ ḥalīfesisin. Yine benüm zamānumda ve benden şonra (12) sen sağ olduğça¹⁷⁹⁹ ḥalīfe ol¹⁸⁰⁰ ve beglik [L 77a] benüm olsun.” (13) Ḳaynān daḥı begligi aña muḳarrer ḳıldı. Ve Keyūmers (14) ‘ālemde¹⁸⁰¹ otuz yıl pādşāhlıḡ¹⁸⁰² itdi.¹⁸⁰³ Şonra Belh̄ şehrine (15) geldi. Geldüḡi gün ḳızından ve oḡlından [H 112a] ki (16) Māriye vü Mārī adlu idi¹⁸⁰⁴ bir oḡul vüçüda geldi. Hemān (17) dem Keyūmers’üñ ḥuzūrına getürdiler. Ve Keyūmers [P1 151b] (1) anı görüp Sā’il ad ḳodı. Ve didi ki: “Bu oḡlanı evkāt-ı (2) ḥıfḫ idüñ ki beglerüñ babası olsa gerek. Ve bu oḡlanı (3) besledüḡüz evde bir aḳ ḥurūs ve bir mākiyān şaḳlamak (4) gereksiz. Tā kim¹⁸⁰⁵ dīv ü perīnūñ şerrinden emīn ola.” (5) ‘Acem ‘ulemāları buyurmışlardır ki: “Çün dīvler bildiler (6) ki Sā’il’üñ neslinden çok selāṭīn vüçüda (7) gelse gerek. Vardılar ve¹⁸⁰⁶ bir ilanı [N 65a] dutdılar. Ve Sā’il’üñ (8) yatduḡı eve bıraḳdılar. Ol aḳ ḥurūs çün ilanı¹⁸⁰⁷ (9) gördi fi’l-ḥāl ötdi. Sā’il’üñ¹⁸⁰⁸ anası yatur idi. (10) Nā-gāḥ ḥurūsüñ āvāzı ḳulaḡına

¹⁷⁹³ evliyānuñ: +bir N.

¹⁷⁹⁴ Şiddīk’uñ raḍıya’llāhu anh: Şiddīk anhümün H, L.

¹⁷⁹⁵ Şiddīkīdürler: +Ve A1; Şiddīkīdür +dirler +ve N.

¹⁷⁹⁶ li-Mü’ellifihī: Nazm N.

¹⁷⁹⁷ O ezeli padişah kendi ezeli saltanatında. Senin gibi aciz şahıs onun ezeli sınırına geçemez. O azametli Allah, bütün varlıkları ve bütün kâinatı senin sınırlı görüşünde olanla değil; kendi iradesiyle yaratmıştır.

¹⁷⁹⁸ Çünki Keyūmers’üñ ‘ömri: -H, L.

¹⁷⁹⁹ Sağ olduğça: -N.

¹⁸⁰⁰ ol: +sağ +olduğça N.

¹⁸⁰¹ ‘ālemde: -H, L.

¹⁸⁰² pādşāhlıḡ: beglik A1, N.

¹⁸⁰³ itdi: idüp +pādşāh +oldı A1.

¹⁸⁰⁴ idi: idiler A1.

¹⁸⁰⁵ kim: ki N.

¹⁸⁰⁶ ve: -A1, H, N.

¹⁸⁰⁷ ilanı: anı N.

¹⁸⁰⁸ Sā’il’üñ: -H, L.

irdi. Uykusundan (11) şırayup albine bir korku girdi. ırag yakdurup (12) oqlunun zerine gelup gorse ki oqlunun basi ucunda (13) bir ilan yatur. Anide anı oldurdiler. Ve Keyumers'e (14) haber gondurdiler. Keyumers eyitdi ki: "Simden sonra (15) ol oqlunun yatdu yirinden¹⁸⁰⁹ ıragi eksuk itmeyesiz." (16) Ve hem 'ulema ve¹⁸¹⁰ mesayih buyurmislardur ki: "Her tıfl ki (17) aranga da terbiyyet olina fehmsiz ve ebleh olsa gerek." [P1 152a] (1) Muhasal-ı kelam Sa'il buyudi¹⁸¹¹ ve Keyumers'un¹⁸¹² hizmetinde (2) olurdu. [H 112b] Cunki¹⁸¹³ bulug mertebesine yitidi. Keyumers (3) anı evlendurdi. Pes aldui h'atundan bir oglu oldu. (4) Huseng ad kodilar.¹⁸¹⁴ Bir gun Sa'il seyrandan [A1 64a] (5) gelur iken divler tuydilar. Ve Sa'il'un ardından (6) yitdiler. Ve Sa'il ile savasup Sa'il'i haste ve mecruh eylediler. (7) Sa'il ecel dossegine dusdi. Keyumers'e haber itdiler.¹⁸¹⁵ (8) Uzerine hazir oldu ve gozleri yashan topladi. (9) Sa'il gozlerin acup uzerinde Keyumers'i gordi. (10) Keyumers dahı¹⁸¹⁶ "Nedur halun iy Sa'il?" diyu sordı. (11) Sa'il eyitdi ki: [L 77b] "Oglumu Huseng'i sana ismarladum." (12) Bu sozi soyledukde Sa'il fi'l-hal oldi. Ve cennetde (13) makaminı buldu. Keyumers Sa'il'un meyyitini Belh Tagı'nda (14) defn eyledi. Sonra¹⁸¹⁷ nebiresinin¹⁸¹⁸ terbiyyetine mesgul oldu. (15) Cün¹⁸¹⁹ Huseng¹⁸²⁰ tufuliyetun¹⁸²¹ mertebesinden gecup (16) ruculiyete qadam basdı. Ve babasinun¹⁸²² oldugi¹⁸²³ divler elinden (17) oldugi¹⁸²⁴ bildi. Divlerin savasina gidup babasinun kanını [P1 152b] (1) taleb idup nicesini tu' ma-ı tir u simsir¹⁸²⁵ ve nicesini berde (2) ve esir eyledi. Cunkim Keyumers bu nev' cur'et (3) ve ferr u gayret Huseng'de¹⁸²⁶ musahede kildi.¹⁸²⁷ Sa'ir (4) ogullarından anı kenduye qarib ve gonli icinde (5) habib eyledi. Ve didi ki: "Benum vefatumdan sonra (6) ser u server ve padshah-ı bahr u ber sensin." Raviler soyle (7) rivayet iderler ki¹⁸²⁸ [H 113a] hergiz Huseng bir¹⁸²⁹ an¹⁸³⁰ Keyumers'un¹⁸³¹ (8) hizmetinden¹⁸³² yabana gitmez idi. Ve Keyumers anı tenha (9) bir yana gitmege komaz idi. Na-gah bir gun Keyumers'den (10) icazet almadın Huseng bir taga seyrana gitdi. (11) Henuz yidi yashında idi ki bir arslan Huseng'e (12) qarşı geldi. Huseng dahı ferr-i izidi ile ol (13) arslanın iki kulagina yapisup basını taşa sol qadar (14)

¹⁸⁰⁹ yirinden: -N.

¹⁸¹⁰ ve: -N.

¹⁸¹¹ buyudi: buyurdu H, L.

¹⁸¹² Keyumers'un: Keyumers +anun H, L.

¹⁸¹³ Cunki: Cunkim A1, N.

¹⁸¹⁴ kodilar: kodı A1.

¹⁸¹⁵ itdiler: +Keyumers +gelup A1.

¹⁸¹⁶ Keyumers dahı: dahı Keyumers N.

¹⁸¹⁷ Sonra: +Sa'il'un H, L.

¹⁸¹⁸ Derkenar: nebire: Oglu oqlı P1.

¹⁸¹⁹ Cün: Cunkim A1, N.

¹⁸²⁰ Huseng: Huseng'un H, L.

¹⁸²¹ tufuliyetun: tufuliyet H, L.

¹⁸²² babasinun: babası H, L.

¹⁸²³ oldugi: -H, -L.

¹⁸²⁴ elinden oldugi: elinde oldugini H, L.

¹⁸²⁵ tu' ma-ı tir u simsir: tu' ma-ı simsir N.

¹⁸²⁶ Huseng'de: Huseng'den N.

¹⁸²⁷ kildi: -N.

¹⁸²⁸ ki: kim H, L.

¹⁸²⁹ bir: Keyumers'un H, L.

¹⁸³⁰ an: hizmetinden H, L.

¹⁸³¹ Keyumers'un: bir H, L.

¹⁸³² hizmetinden: an H, L.

urdu ki şîrûn ağzuñdan emdügi şîr¹⁸³³ yirine kân geldi. (15) Ve bu hâlet¹⁸³⁴ üzerine¹⁸³⁵ ol arslanı¹⁸³⁶ çeke çeke tağdan¹⁸³⁷ (16) şahrâya getürdi. Ve arslanıñ¹⁸³⁸ elini ve¹⁸³⁹ ayağını ufadup [N 66a] (17) ve depeleyüp¹⁸⁴⁰ şahrâda¹⁸⁴¹ bırağdı. Ve Keyümers'ün hizmetine [P1 153a] (1) geldi. Keyümers eyitdi ki: “İy Hüşeng! Babanı (2) düşmenlerinden korkmaz mısın ki tenhâ seyrâna gidersen?” (3) Hüşeng cevâb virdi ki: “Bir kimesne ile ki¹⁸⁴² (4) atasınıñ¹⁸⁴³ du'âsı ve Teñgrisinün 'inâyeti bile ola neden (5) korkar?” Ve arslanıñ hikâyetini¹⁸⁴⁴ diyüvirdi. Ve arslanı (6) Keyümers'e gösterdi. Keyümers aña hayr-du'â eyledi (7) ve buyurdi ki: “Benüm halîfem sensin. Ve sâ'ir evlâdından (8) 'ahd aldı ki benden sonra Hüşeng'e mutâba'at idesiz. (9) Ve aña muhâlefet itmeyesiz.” Keyümers'ün [L 78a] vaşiyetini kabûl (10) eylediler. Ve Hüşeng'e ittibâ'itdiler. Râviler rivâyet ider ki (11) Keyümers seyyâh idi. Ve dâ'im sefer üzerinde¹⁸⁴⁵ olurdu. [H 113b] (12) Hüb-rüy ve bâlâ-kad 'âkil ü 'âdil ve hōş-hulğ (13) ve cüvân-merd pādşâh-ı 'âlem-penâh idi. Yapağı ve yün¹⁸⁴⁶ (14) egirmek andan kaldı. Ve otuz yıl veyâ¹⁸⁴⁷ kırk (15) yıl veyâ¹⁸⁴⁸ ziyâde 'ale'l-ihtilâf [A1 64b] pādşâhlığı eyledi. (16) Ve evvel pādşâh ki tahtı tahtadan peydâ idüp üzerinde hükümet (17) vağtinde¹⁸⁴⁹ oturdu Keyümers idi. 'Âkıbet cām-ı¹⁸⁵⁰ ecel¹⁸⁵¹ içdi. [P1 153b] (1) Ve tahtı tábüta değışdi.¹⁸⁵² Hüşeng anuñ yirine¹⁸⁵³ (2) şâhib-i evreng oldı.

Pādşâhî Hüşeng

Hüşeng bin (3) Sâ'il bin Mārî bin Keyümers bin Ādem 'aleyhi's-selâm. (4) Hüşeng'ün Allāhu a'lem neseb-i şâhîhi budur.¹⁸⁵⁴ Egerçi ki *Tārîh-i* (5) *Taberî*'de Hüşeng bin Sâ'il bin Keyümers dimişdür. Ve *Ķütü'l-Ervâh*'da (6) Hüşeng bin Kezvâl bin Keyümers (7) dimişdür.

el-Ķıssa

-
- 1833 şîr: sūd H, L.
1834 hâlet: +ile H, L.
1835 üzerine: üzere A1, N.
1836 ol arslanı: -H, L.
1837 tağdan: -N.
1838 arslanıñ: -H, L.
1839 ve: -H, L.
1840 ve depeleyüp: -H, L.
1841 şahrâda: şahrâya H, L.
1842 ki: -N.
1843 atasınıñ: babasınıñ A1.
1844 hikâyetini: hikâyetin N.
1845 üzerinde: üzere A1, N.
1846 yün: +ve +ip H, L.
1847 yıl veyâ: -H, L.
1848 veyâ: yâ H, L.
1849 vağtinde: +ki +üzerinde H, L.
1850 cām-ı: cām N.
1851 ecel: eceli H, L; -N.
1852 değışdi: değışdürdi H, L.
1853 yirine: yirinde N.
1854 budur: +ki N.

Çünkü Keyümers vefât olup (8) Hüşeng taht u evrenge mâlik oldı. Evvel¹⁸⁵⁵ dünyâda ‘imâretler (9) ve evler ve bâğlar binâ itdi. Şoñra altın ve¹⁸⁵⁶ gümüş (10) ve demür ma‘ deni peydâ eyledi.¹⁸⁵⁷ Ve ırmaqları qazdurdı. (11) Ve Sūs şehrini Hüşeng binâ itdi. Ve sincâb u qākum (12) ve uşaq u semmür kürkleri anuñ ihtarâ‘ idur. (13) Ve kelb-i mu‘ allemün evvel mu‘ allimi oldur. Ve anuñ zamânında (14) Hüşeng’den ğayrı cihânda pādşâh ve şâhib-sipâh (15) kimse yoğdı. Ve dünyâyı ‘adl ü dādıla ābād (16) eyledi. Ve iblis ü la‘ ĩni kendüye muti‘ u münkād¹⁸⁵⁸ [H 114a] (17) itdi.¹⁸⁵⁹ Ve dīvleri ve şeytânları ma‘ mürelerden sürüp [P1 154a] (1) dağlara ve şahrâlara ve ğarâbelere göndürdi. Ve pādşâhâna (2) zib ü zinetler eyledi. Ve ata evvel [N 66b] ol bindi. Ve deveyi yük (3) altına ol çekdi. Ve pârâ şikârı ol öğretti. (4) Ve Farsice nâme yazmaq andan şadır oldı. Ve hikmet-i ‘amelide (5) bir kitâb taşnif itmişdür ki aña *Cāvidān-Hired* (6) dirler. Ve Hasan bin Sehl ki Me‘mün Ğalife’nün veziridür.¹⁸⁶⁰ (7) Ol kitâbdan bir cüz’i bulup ‘Arabice tercüme (8) itmişdür. [L 78b] Ve Şeyh Ebū ‘Alī Sinā *Ādābü’l-‘Arab ve’l-Fürs* (9) dimekile ma‘ rûf kitâbında getürmişdür. ‘Araz ki anuñ mütâla‘ ası (10) Hüşeng’ün fazlına ve zirekligine delil-i vāziħdur. (11) Evvel kimse¹⁸⁶¹ ki salţanat tacinı başına qodı Hüşeng’dür. (12) Biş yüz yıl yaşadı. Ammâ kırk yıl pādşâhlık (13) itdi. Egerçi¹⁸⁶² ba‘ zılar daħı ziyâde ve ba‘ zılar¹⁸⁶³ daħı (14) eksük dimişlerdür. Ammâ şahihi zikr itdügümüzdür. Ve İmâm-ı (15) Hümâm ve Ebū Ca‘ fer-i Taberî ve Şeyh Hasan bin ‘Alī ki (16) *Ķütü’l-Ervāħ*’uñ muşannifidür. Bu qavl üzerine müttefiklerdür. (17) Va’llāhu a‘ lem. Şoñra Hüşeng secdede iken ba‘ zı dīvler [P1 154b] (1) fırsat bulup başına bir taş urup helāk itdiler. Va’llāhu a‘ lem. (2) **Nazm:**

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün

Pādşâh oldur ki yok [H 114b] aña zevâl
(3) Hüküm ü kudret ıssı hem ‘ izz ü celâl

(4) Andan artuq ger Sikender ger Ķubād
(5) Ğākider tozıdur anı yirde bād

(6) Çarħ kim irte gice döner revân
(7) Bunda ne Hürmüz qalır ne Erduvân

[A1 65a] (8) Dünyenün aħvâli işbudur müdâm
(9) Hiç kimse¹⁸⁶⁴ tutamaz bunda maqâm

(10) Aña baqma kim cihâna şahsın
(11) Aña baq kim aşl-ı ğāk-i rāhsın

¹⁸⁵⁵ Evvel: Evvelde A1, N.

¹⁸⁵⁶ ve: -N.

¹⁸⁵⁷ eyledi: itdi H, L.

¹⁸⁵⁸ münkād: -A1, N.

¹⁸⁵⁹ itdi: eyledi N.

¹⁸⁶⁰ veziridür: veziri idi A1.

¹⁸⁶¹ kimse: kimesne A1.

¹⁸⁶² Egerçi: +ki N.

¹⁸⁶³ ba‘ zılar: ba‘ zıları A1.

¹⁸⁶⁴ kimse: kimesne N.

(12) ‘ Ākıl itmez māl u ‘ ömre i‘ timād
(13) Māldur āb-ı revān u ‘ ömr bād

(14) Māl u ‘ ömri tūtalum ola hezār
(15) Mevte varur bī-gümān encām-ı kār

(16) Yıllarıla zevk-i vaşl u ictimā‘
(17) Eşkveş¹⁸⁶⁵ gözden çıkar rüz-ı vidā‘

[P1 155a] (1) Dileriseñ ölmek iy pāk-zād
(2) Cehd kıl senden kıala bir eyü ad

(3) Pādşāhī Ṭahmūraş-ı Dīv-Bend

Şonra Hüşeng’ün (4) oğullarından Ṭahmūraş pādşāh oldu. Ḥazret-i İdrīs’ün¹⁸⁶⁶ (5) ‘ aleyhi’s-selām¹⁸⁶⁷ zamānında idi. Ve Ṭahmūraş’a Dīv-Bend anuñçün dirleridi ki (6) dīvlerle çok savaş idüp anları kayd u bend ideridi. (7) Farsī kitāblar yazmak ve biz tokumak anuñ te’lifidür. (8) Kühündüz’i [N 67a] ve Kuhunder’i ve Hindūstān tağlarında (9) Keşlek¹⁸⁶⁸ nām bir şehri ve Merv ve Āmul ve¹⁸⁶⁹ Ṭaberistān (10) ve Nişābūr’uñ [L 79a] eski şehirleri¹⁸⁷⁰ Ṭahmūraş binā eyledi. (11) Ve şūf tokumak ve keçe işlemek ve tavarları ipile (12) bağlamak ve kuşları duzağıla dutmak ol peydā eyledi. (13) Anuñ salтанatında dañı ihtilāf çokdur. İmām-ı Hümām (14) ve Ebū Ca‘fer-i Ṭaberī [H 115a] buyurlar ki: “Otuz yıl salтанat (15) eyledi.” Ve Şeyh Ḥasan bin ‘ Alī *Ḳūtü’l-Ervāh*’da buyurur ki: (16) “Kırk yıl salтанat eyledi.” Ve *Şeh-nāme*’de evvelki kavlı (17) zıkr olunmuşdur. Müddet-i ‘ ömri dört yüz yıl idi. “Ve’l-‘ ilmu ‘ında’llāh.”¹⁸⁷¹ [P1 155b] (1) Çünkü Ṭahmūraş vefāt itdi.¹⁸⁷² Ḳarındaşı Cemşid pādşāh (2) oldu.

Pādşāhī Cemşid

Cemşid ba‘zıların kavlinde (3) Ṭahmūraş’uñ karındaşıdır. Ve ba‘zılar¹⁸⁷³ karındaşı oğludur¹⁸⁷⁴ dimişler. (4) Ve ba‘zılar dimişler¹⁸⁷⁵ ki Cemşid¹⁸⁷⁶ Ṭahmūraş’uñ¹⁸⁷⁷ karındaşı¹⁸⁷⁸ (5) ve¹⁸⁷⁹ karındaşı oğlı degül idi.¹⁸⁸⁰ Hısumı idi. Ammā eşaḥḥ (6) budur ki karındaşı idi. Ve Ṭahmūraş’dan evlād kalmadı. (7) Ve ba‘zılar dimişler¹⁸⁸¹ ki andan evlād

¹⁸⁶⁵ Eşkveş: Eşk-i çeşm A1, N.

¹⁸⁶⁶ İdrīs’ün: İdrīs H, L.

¹⁸⁶⁷ ‘ aleyhi’s-selām: ‘ aleyhi’s-selāmuñ A1, H; ‘ am N.

¹⁸⁶⁸ Keşlek: Keşlek A1.

¹⁸⁶⁹ Merv ve Āmul ve: -A1.

¹⁸⁷⁰ şehirleri: şehirlerin H, L.

¹⁸⁷¹ İlim, Allah katındadır.

¹⁸⁷² itdi: oldı A1, N.

¹⁸⁷³ ba‘zılar: ba‘zıları A1.

¹⁸⁷⁴ oğludur: oğlı A1, N.

¹⁸⁷⁵ dimişler: dirler H, L, N.

¹⁸⁷⁶ Cemşid: -H, N.

¹⁸⁷⁷ Ṭahmūraş’uñ: -H, L, N.

¹⁸⁷⁸ karındaşı: -H, L, N.

¹⁸⁷⁹ ve: -H, L, N.

¹⁸⁸⁰ karındaşı oğlı degül idi: -H, L.

¹⁸⁸¹ dimişler: dirler H, L.

gelmedi. Pes bu sebebden (8) Cemşid anuñ yirine pādşāh oldu. Ve Hāzret-i Nūh'ūñ¹⁸⁸² (9) zamānında idi. Ve 'ālemi teşhīr ü 'adl ü dād u tedbīr eyledi. (10) Bir gün 'ilm-i İdrīs'ūñ 'ulemāsını cem' idüp (11) anlara buyurdi ki: "Baña bir nesne ta'lim idüñ ki anuñ (12) sebebi ile salţanatuma ĥalel irişmeye." 'Ulemā didiler ki: (13) "Adlden özge nesne yokdur." Cemşid eyitdi ki: (14) "Gāh gāh benümile muşāĥabet idüñ. Ve kaçan ki benden (15) bir zulm görürsüz baña i' lām eyleñ."

el-Kışşa

[A1 65b] Cemşid (16) yidi yüz yıl salţanat eyledi ki hergiz ĥaste (17) olmadı. Cinn ü insden çok kimse¹⁸⁸³ aña musaĥĥar oldu. [P1 156a] (1) 'İlm-i felāĥa ve panbuĥ egirmek ve ebrīşum ve ĥazz ve renkler ol peydā (2) eyledi. Ve ğavvāşlık ve şalāĥ ve alāt-ı ĥarb ve zīn ve cāmeĥā-yı (3) rengin anuñ [H 115b] te'lifidür. Ve tıbb ü tīb anuñ taşnīfidür. (4) Ve eski Tūs şehrini binā eyledi. Ve İştāĥr-ı Fars ki bir ĥal' adur (5) büyüdüp bir şehr eyledi. Rāvī rivāyet ider ki: (6) "Bir gün Cemşid ĥalvetde¹⁸⁸⁴ tenhā otururıdı. Ve memleketüñ (7) tedbīrinde mütefekkir¹⁸⁸⁵ idi ki¹⁸⁸⁶ şeytān ĥalvetinüñ¹⁸⁸⁷ (8) bacasından iĥerü girdi. Ve Cemşid'üñ ĥarşusında [L 79b] (9) tırdı. Cemşid şordı ki: 'Sen kimsin?'¹⁸⁸⁸ (10) Şeytān eyitdi ki: 'Ben göklerde olan firiştelerdenem. (11) Sen kimsin?' Cemşid didi ki: 'Ben bir Ādem oĥlanıyam.' (12) İblīs pūr-telbīs eyitdi ki: 'Sen seni bilmezsin. (13) Sen Ādem oĥlı degülsin. Ĥāşā sen yirüñ gögüñ Teñgrisisin. (14) Göklerüñ emrini tamām düzdüñ. Şimdi gelmişsin (15) ki yirüñ¹⁸⁸⁹ [N 67b] aĥvāline¹⁸⁹⁰ intizām viresin. Sen kendüni (16) unutmuşsin. Gökde olan melekler beni göndürdiler (17) ki saña naşīĥat eyleyem. Ve seni saña bildürem.' Cemşid [P1 156b] (1) didi ki: 'Ben Teñgri idüğüme delilüñ nedür?' İblīs didi (2) ki: 'Delilüm budur ki nice yıllardur ki sen gökden (3) yire gelmişsin. Eger sen Ādem oĥlı olayduñ sā'ir (4) Ādem oĥlanları gibi ĥaste olurıduñ. İy Cemşid (5) ben senüñ ĥālünji saña didüm bākī¹⁸⁹¹ sen bilürsin. Ve bir delilüm (6) daĥı budur ki Ādem oĥlı¹⁸⁹² firişteyi görmez. Sen beni (7) görürsin. Pes saña lāyık budur ki elüñ altında (8) olanları cem' idesin. Ve anlara diyesin ki ben sizüñ (9) Teñgriñüzem. [H 116a] Gelüñ baña secde eyleñ. Pes şunlar ki saña (10) tābi' olurlar. Ve seni Teñgriliĥe ĥabül iderler. Ĥürmet ve ri'āyet (11) idesin. Ve şunlar ki temerrüdlük idüp saña ĥapmazlar (12) oda yaĥasın.' Mel'ün bu sözi söyledükde Cemşid'üñ (13) gözinden ĥā'ib oldu. Ve sözi Cemşid'üñ¹⁸⁹³ ĥalbinde (14) te'shīr eyledi. Şonra Cemşid Teñgrilik da'vāsını idüp¹⁸⁹⁴ (15) didi ki: 'Her kim baña secde¹⁸⁹⁵ ider¹⁸⁹⁶ aña ri'āyet ve¹⁸⁹⁷ ĥürmet (16) iderem. Ve her kim baña ĥapmaz

1882 Nūh'ūñ: +'aleyhi's-selām A1.

1883 kimse: kimesne N.

1884 ĥalvetde: ĥalvetinde H, L.

1885 mütefekkir: -N.

1886 ki: -A1.

1887 ĥalvetinüñ: ĥalvet +ĥānesinüñ A1.

1888 kimsin: +ĥandan +iĥerü +girdüñ A1.

1889 yirüñ: yire H, L.

1890 aĥvāline: -H, L.

1891 bākī: bākīsün A1, N.

1892 oĥlı: oĥlanı N.

1893 gözinden ĥā'ib oldu ve sözi Cemşid'üñ: -N.

1894 da'vāsını idüp: da'vāsını eyledi A1, N.

1895 secde: +eger H, L.

1896 ider: +ben H, L.

1897 ve: -N.

anı oda yaqaram.’ Ve her vilāyete (17) emrler göndürdi. Ekşer-i halk geldiler. Ve aña¹⁸⁹⁸ [P1 157a] (1) secde itdiler. Az kimseler¹⁸⁹⁹ kaldı ki¹⁹⁰⁰ secde eylemedi. (2) Çünkü¹⁹⁰¹ bu kıışadan birkaç gün geçdi. Fars vilāyetinden (3) ki Cemşid’ün qarārgāhi idi. Peyūraseb adlu (4) bir kişi peydā oldu. Ve Cemşid üzerine gālib olup (5) Cemşid andan kaçdı. Ve yüz yıl miqdārı gā’ib oldu. (6) Şonra Peyūraseb anı bölüp iki pāre eyledi.” Ve’l-’ilmu ‘inda’llāh.

(7) Pādşāhi Peyūraseb

Cemşid’ün [A1 66a] yirine Peyūraseb [L 80a] (8) pādşāh oldu. Bu dağı Hazret-i Nūh’uñ zamānında idi. (9) Ve büt-perest idi. Ehl-i Hind kavlinde ve ba’zılar kavlinde (10) āteş-perest idi. Ammā eşaḥḥ evvelki kavldur.¹⁹⁰² Zīrā ki (11) Nūh Hazretleri Peyūraseb’i dīne da’vet eyledi. Veyāḥūd ba’zılar (12) kavlinde Peyūraseb’ün da’vetine geldi. Ve muqarrerdür ki (13) Nūh’uñ kavmi büt-perestler idi. Nitekim *Kur’ān-ı Mecīd* de (14) andan¹⁹⁰³ haber virür [H 116b] ki “*Lā-tezerunne ālihetekum velā tezerunne vedden (15) velā suvā’an velā yegūse ve ye’ūka ve nesren.*”¹⁹⁰⁴¹⁹⁰⁵ (16) Āyet-i şerīfede olan esāmī hep bütlerüñ adlarıdır ki (17) Hazret-i Nūh’uñ zamānında aña taparlardı. Ve tefāsīrde [P1 157b] (1) baş üzere beyān olınmışdır. Şadedümüz aña müteḥammil degüldür. (2) Yoksa ol meydānda dağı cevelān eylemek āsāndur. Rāvī (3) eydür ki: “Peyūraseb’den şonra Hazret-i Nūh’un¹⁹⁰⁶ oğlu Sām (4) neslinden bir kimesne [N 68a] peydā oldu ki aña Daḥḥāk (5) dirleridi. Ve pādşāh oldu.” Ebū Ca’fer-i Ṭaberī ve İmām Ġazālī’nün (6) katında budur ki Peyūraseb Daḥḥāk’uñ künyetidür. Bu sebebden (7) İmām-ı Hümām buyurdi ki: “Cemşid’den şonra Peyūraseb (8) pādşāh oldu ki Daḥḥāk-ı Mārān ile ma’rūfdur.” “Alā-eyyi (9) ḥāl.”¹⁹⁰⁷ Daḥḥāk-ı Mārān¹⁹⁰⁸ Nūh Hazretleri’nün zamānında pādşāh (10) idi. Ve yidi iklīm taḥt-ı taşarrufında idi. Anuñ zamānına dek (11) luğat ve ‘ibārāt bir nev’ idi. Ve halk bir dil üzerine tekellüm (12) iderleridi. Anuñ zamānında ‘ibārāt u luğat envā’ oldu. (13) Ve Daḥḥāk’uñ taḥtı Bābil idi. Altun ve aqçeyi ol sikke eyledi. (14) Ġāyetile zālīm ü bed-ḥū ve sāḥir ü cāzū idi. Siḥrile (15) yidi körük düzmiş idi. Yidi iklīm için her kaçan ki (16) bir iklīme bir nesne emr itmek dilese idi¹⁹⁰⁹ ol iklīmüñ (17) körüğünü çekerler idi. Pes Daḥḥāk’uñ siḥrile buyruğı¹⁹¹⁰ [P1 158a] (1) ol körükden çıkan yilile ol iklīme yitişüridi. [H 117a] (2) Ve anda olan halk¹⁹¹¹ istimā’ idüp anuñla ‘āmil olurlar (3) idi. Ve Daḥḥāk’a Daḥḥāk-ı Mārān didüklerine sebep budur ki (4) iki omuzı üstinde iki ilan varıdı ki gövdesinden [L 80b] bitmiş (5) idi. Ve bunuñ türrehātı ba’zı tevārīḥ kitāblarında mezkūrdur.¹⁹¹² (6) Şiḥḥati olmaduğı ecluden anuñ irādına mültefit olmadum. (7) Kavli-

¹⁸⁹⁸ aña: +tābi’ +olup A1, N.

¹⁸⁹⁹ kimseler: kimesne N.

¹⁹⁰⁰ ki: +aña H, L.

¹⁹⁰¹ Çünkü: Çünkü N.

¹⁹⁰² evvelki kavldur: kavli evvelkidür A1.

¹⁹⁰³ andan: -N.

¹⁹⁰⁴ nesren: +el-Āyet N.

¹⁹⁰⁵ “Şöyle dediler: ‘Sakın ilāhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd’i, Suvā’ı, Yegūs’u, Ye’ūk’u ve Nesr’i hiç bırakmayın” (Nūh, 71/23).

¹⁹⁰⁶ Hazret-i Nūh’un: Nūh Hazretleri’nün N.

¹⁹⁰⁷ Mutlaka, elbette.

¹⁹⁰⁸ Daḥḥāk-ı Mārān: Daḥḥāk H, L.

¹⁹⁰⁹ dilese idi: irād eylese H, L.

¹⁹¹⁰ buyruğı: -H, L; buyurduğı N.

¹⁹¹¹ halk: +anı A1.

¹⁹¹² mezkūrdur: meşūrdur H, L.

şahîh budur ki omuzında iki pâre lahm-ı zâ'id idi (8) ki ilan şeklinde idi. Ammâ hayâtı yoğıdı. Ve gâh (9) gâh sâ'ir yaralar gibi cerâhatlenür idi. Ve gâyetile (10) Dahhâk'ı incidüridi. Ve derdi sâkin olmazdı tâ ki (11) âdemilerün beynisi¹⁹¹³ aña yaqu itmeyince. Ve bu belâ ile biñ yıl (12) dünyâda salţanat eyledi. Ve halk-ı 'âlem andan rencide (13) oldılar. Ve yüz çevürdiler. Ve Cemşid'ün neslinden Efrîdün (14) adlu kimesnenün talebine gitdiler." Râviler rivâyet (15) iderler ki Efrîdün'ün babası [A1 66b] Hazret-i Nüh'ıla 'aleyhi's-selâm¹⁹¹⁴ (16) gemide bile¹⁹¹⁵ idi. Ve ol seksen kimesnenün birisi idi. (17) Dahhâk işitdi ki Cemşid'ün neslinden bir yigit [P1 158b] (1) vardur. Ve Efrîdün adlu ve Taberistân'dadur. Ve¹⁹¹⁶ kaşd eyledi ki (2) Efrîdün'ı tıutup helâk eyleye. Taberistân halkı (3) Efrîdün'a ittibâ'c itdiler. Ve Dahhâk üzerine leşkerler¹⁹¹⁷ çeküp (4) Dahhâk'ıla savaşdılar. Efrîdün Dahhâk'ı tıutup öldürdi. (5) Ve salţanat tâcını [H 117b] başına koyup tahta geçdi¹⁹¹⁸ (6) ve¹⁹¹⁹ pādşâh oldu. Ve ba'zılar dimişlerdür ki: "Efrîdün (7) Dahhâk'ı dutdı ve her ne kadar ki hançerini boğazına (8) sürdi. Sihrî sebebiyle kesmedi. Âhirü'l-emr Demâvend (9) Tağı'nda anı bir mağarada bıraktılar. Ve mağaranun ağzını (10) bekitdiler." "El-uhdetu 'ale'r-râvî."¹⁹²⁰

[N 68b] Pādşāhī Efrīdūn

(11) Çünkü¹⁹²¹ Efrîdün pādşāh oldu. Hazret-i Nüh¹⁹²² (12) 'aleyhi's-selāma¹⁹²³ imān getürdi. Bir hūb-şūret ve bālā-kađ (13) kimesne¹⁹²⁴ idi. Ehl-i tevārīh buyurmuşlardur ki: (14) "Efrîdün'ün kađdi yidi (15) cidā boyı miğdārı¹⁹²⁵ idi. Ve bir¹⁹²⁶ cidā boyı miğdārı¹⁹²⁷ gögsinün bollığı idi." Fīli ol (16) rām eyledi. Ve file binerdi. Biñ cebelü¹⁹²⁸ cevşenlü fil (17) anuñ yideginde idi. Ve evvel kimse ki merkebi ata çekdi [P1 159a] (1) ve katır hāşıl oldu. Efrîdün idi. Ol zamāna degin katır (2) yokıdı. Ve tiryākun terkibini zehr def' i içün (3) Efrîdün te'lif eyledi. [L 81a] Ebū Ca'fer-i Taberī *Tārīh*'inde (4) dimişdür ki Efrîdün'ün üç oğlu varıdı. Birinün (5) adı Tūr ve biri Selm ve biri İrec. Nevāhī Türkistān (6) ve Hūzistān ve Seyistān'ı Tūr'a virdi. Ve aña (7) fağfūr ad kađı. Ve Rūm ve Seqlāb ve Rūs ve Mağrib-zemīni (8) Selm'e virdi. Ve kayşer ad kađı. Ve 'Irāk ve Dicle (9) ve Başra ve Vāsīt ve Bağdād ve Hicāz-Zemīn¹⁹²⁹ ve Yemen'i İrec'e (10) virdi. Ve merātib ü menāşīb virmek Efrîdün'dan (11) kađdı. Biş yüz yıl [H 118a] Efrîdün salţanat eyledi. (12)

¹⁹¹³ beynisi: beynisini N.

¹⁹¹⁴ Hazret-i Nüh ile 'aleyhi's-selām: Hazret-i Nüh 'aleyhi's-selām ile H, L.

¹⁹¹⁵ gemide bile: bile gemide H, L

¹⁹¹⁶ Ve: -A1, N.

¹⁹¹⁷ leşkerler: leşker H, L.

¹⁹¹⁸ geçdi: geçüp A1, N.

¹⁹¹⁹ ve: -A1.

¹⁹²⁰ Sorumluluk râvînin üzerindedir.

¹⁹²¹ Çünkü: Çünkü A1, N.

¹⁹²² Nüh: Nüh'a A1, N.

¹⁹²³ 'aleyhi's-selāma: -A1, N.

¹⁹²⁴ kimesne: kimse N.

¹⁹²⁵ miğdārı: miğdārında H, L.

¹⁹²⁶ bir: her N.

¹⁹²⁷ miğdārı: -H, L.

¹⁹²⁸ cebelü: cebe H, L.

¹⁹²⁹ Hicāz-zemīn: Hicāz-zemīni N.

Âhîr fevt olup¹⁹³⁰ yirinde kâ'im-makâmı nebîresi Menûçîhr (13) bin İrec oldu. **Pend:** “Ber-tâk-ı evvân-ı Efrîdûn niyişte bûd.”¹⁹³¹ (14) **Қағ** a:

Cihân iy birâder ne-mâned be-kes
(15) Dil ender-cihân âferîn bend ü bes

(16) Me-kon tekye ber-mülk-i dünyâ vü poşt
(17) Ki besyâr kes çün to perverd ü kuşt

[P1 159b] (1) Çü âheng-i reften koned cân-ı pāk
(2) Çi ber-taht murden çî ber-rüy-ı hāk¹⁹³²

(3) Pādşāhî Menûçîhr bin İrec

Şoñra Melik Menûçîhr (4) bin İrec bin Efrîdûn pādşāh oldu. Ve leşker-i bî-ḥadd (5) cem' eyledi. Ve dedesinüñ memleketini bi'l-külliyete teşhîr (6) eyledi.¹⁹³³ Ve benî ' Amlar ile savaş idüp mağlûb ve maḫhûr (7) itdi. Ve Rûm u Türk vilâyetini taht-ı taşarrufına getürdi. (8) Rivâyet iderler ki Furât' uñ şuyını ol cem' idüp (9) Rûm vilâyetinden Bâbil vilâyetine aqıtdı. [A1 67a] Ve ehl-i ' ilm (10) ve şāhib-ma' rifet kimesne idi. Ve a' māl-i ' Arabiyye andan (11) şādır oldu. Anuñ aḫvālî tafşîl üzerine¹⁹³⁴ (12) *Tārîḫ-i Taberî*⁷ de ve *Şāh-nāme* kitâbında beyân olınmışdur.¹⁹³⁵ (13) Yüz yigirmi yıl miqdârı salṭanat eyledi. Şoñra (14) fevt olup yirinde oğlı Nûzer pādşāh oldu. (15) **Beyt:**

Şeb-i ' işret ğanîmet dān u dād-ı ḥoř dili bistān
(16) Ki der- ' âlem nemî dāned kesî aḫvāl-i ferdā-rā¹⁹³⁶

[N 69a] (17) Pādşāhî Nûzer bin Menûçîhr

Tārîḫ-i Qutû'l-Ervāḥ' da [P1 160a] (1) zıkr ider ki Menûçîhr'den şoñra Nûzer bin Menûçîhr (2) pādşāh oldu. Ğāyetile zālîm ve sitemkâr ve mütekebbir (3) ve ğaddār idi. Yidi ay on gün beglik eyledi. [L 81b] (4) Şoñra Efrāsiyāb-ı Türk peydā [H 118b] olup salṭanatı (5) anuñ elinden aldı. Ve İmām buyurmışdur ki: “Nûzer (6) on iki yıl salṭanat eyledi.”

Pādşāhî Efrāsiyāb

(7) Müverriḫler dimişler ki: “Efrāsiyāb Türk vilâyetinde (8) vücûda geldi. Anuñçün aña Efrāsiyāb-ı Türk dirler.”¹⁹³⁷ (9) Dört yüz yıl yaşadı. On iki yıl pādşāhlıĝ (10) itdi.¹⁹³⁸ Ammā ğāyetile zālîm ve ḥûn-rîz idi. Ve şebîḥûn (11) ya' nî dün başĝını¹⁹³⁹ andan ḫaldı.

¹⁹³⁰ olup: oldı N.

¹⁹³¹ “Efrîdûn'un köşkünün üzerine yazılmıştı ki”

¹⁹³² Ey birader, dünya kimseye kalmaz. Gönlünü cihanı yaratana bağla o kadar. Dünya mülküne itimat etme. Çünkü senin gibi çok kişiler beslemiş ve öldürmüştür. Madem pak olan can çıkıp gidecek. Ha taht üzerinde ölmüşsün ha toprak üzerinde.

¹⁹³³ eyledi: itdi H, L.

¹⁹³⁴ üzerine: üzre H, L.

¹⁹³⁵ olınmışdur: +Şay +ki H, L.

¹⁹³⁶ Sohbet gecesini ganimet bil, neşelen. Çünkü dünyada kimse yarının hâlini bilmez.

¹⁹³⁷ dirler: +Ve N.

¹⁹³⁸ pādşāhlıĝ itdi: salṭanat eyledi N.

¹⁹³⁹ ya' nî dün başĝını: -A1, N.

Şonra Bābil'den (12) Zev nām kimse¹⁹⁴⁰ zāhir oldı. Ve memleketi (13) ahrıla Efrāsiyāb'ı elinden aldı. Ve Efrāsiyāb'ı (14) vilāyetinden¹⁹⁴¹ sürdi.

Pādşāhī Zev bin ahmāsp

(15) Ebū Ca'fer Muammed bin Cerīr aberī *Tārī*'inde şöyle zıkr (16) ider ki: "Menūihr ki 'Acem pādşāhı idi. Bir (17) 'ādil ü 'āil olı varıdı. Aa ahmāsp dirler idi. Ammā [P1 160b] (1) Mecūsī-millet ve mülhīd-mezheb idi. ızılbaş avrı kendü (2) ızını taşarruf idüp hāmile eyledi. Menūihr bu¹⁹⁴² aziyyeye (3) muttālī' olup aşd eyledi ki ahmāsp'ı öldüre. (4) Erkān-ı devlet ve a' yān-ı memleket dilek itdiler. (5) Ve ahmāsp'ı öldürmekden urtardılar. Bu şartla (6) ki Menūihr'ı vilāyetinde ırmaya. Pes Menūihr (7) ahmāsp'ı ızını evine getürdi. Nā-gāh (8) ol ızdan bir olan vücūda geldi. Adına Zev odılar. (9) Ve müneccimler cem' olup¹⁹⁴³ ālī' ini gördiler. Ve Menūihr'e (10) didiler ki: 'Senü memleketüe pādşāh ve hākim bu olan (11) olsa gerek.' Bu cānibden ahmāsp babasınu (12) memleketinden gitdükde Türkistān'a varıdı. Ve dürlü (13) dürlü hīleler düzdi. Tā kim ızını¹⁹⁴⁴ [H 119a] Zev ile babasından (14) uğurladı. Ve Türkistān'a iletdi. Menūihr bu aziyyeyi (15) işidicek yine ahmāsp'ı memleketine da' vet eyledi. (16) ahmāsp ızıyla ve olıyla babasına 'avdet eyledi. (17) Ve gāyetile mer'ī ve mabūlī oldı. Ve üç yıl geçdükden [P1 161a] (1) şonra ahmāsp öldi. Ve Menūihr daı (2) anu ardınca¹⁹⁴⁵ fevt oldı. [L 82a] Zev tıfl aldı. Ve beglige (3) istihāı olmaduı [A1 67b] sebebden 'ammisi Nūzer bin Menūihr (4) pādşāh oldı." Nitekim sābıā anu salanatını icmālen zıkr (5) itdük. Şonra halk Nūzer'ün zulminden cāna yitdiler. (6) Efrāsiyāb zuhūr itdükde anu üzerine cem' oldılar. (7) Ve Nūzer'ü elinden salanat gitdi. Efrāsiyāb daı (8) zālim kimse¹⁹⁴⁶ idi. Memāliki harāb ve yebāb eyledi. (9) Zamānında biş yıl midārı aht vāı' oldı. (10) Ve çünki¹⁹⁴⁷ Efrāsiyāb'ı salanatından [N 69b] on iki yıl (11) geçdi. Zev salanata lāyık oldı. Ve İrān halkı Zev ile (12) bey' at eylediler. Ve Efrāsiyāb ile savaş idüp Efrāsiyāb'ı¹⁹⁴⁸ (13) İrān vilāyetinden¹⁹⁴⁹ sürüp yine Türkistān'a (14) göndürdiler. Ve Efrāsiyāb'ı sürdükleri güne nev-rūz (15) ad oyup bayrām eylediler. Ve 'Acem vilāyetinde henüz (16) bu günde şinlikler iderler. Ve haylī bugüne¹⁹⁵⁰ ri' āyetler¹⁹⁵¹ iderler.¹⁹⁵² (17) Ve kütüb-i fıhiyyede nev-rūz günine ta' zīm ideni tekfīr itmişler. [P1 161b] (1) Pes Zev pādşāh oldudan şonra 'adl ü ihsāna meşūl (2) oldı. Ve çeşmeler ve ırmaqlar revān eyledi. Ve yidi [H 119b] yıl (3) bāc u harāc almadı. Tā ki Efrāsiyāb'ı zulminden harāb (4) olmuş vilāyetler yine ma' mūr oldı. Ve Bağdād'ı adı (5) evvel Medīnetü'l-Atıa idi. Ve bir mutaşar şehir idi. Zev (6) anı büyüdüp şatu kenārında evler ve köşkler (7) binā eyledi. Ve Bağdād ad odı. Ve üç şehir

¹⁹⁴⁰ kimse: kimesne A1, N.

¹⁹⁴¹ vilāyetinden: vilāyetden N.

¹⁹⁴² bu: bir N.

¹⁹⁴³ olup: idüp H, L.

¹⁹⁴⁴ ızını: +olı A1.

¹⁹⁴⁵ ardınca: +eglenmeyüp A1.

¹⁹⁴⁶ kimse: kimesne A1, N.

¹⁹⁴⁷ çünki: çünkim A1.

¹⁹⁴⁸ Efrāsiyāb'ı: -H, L.

¹⁹⁴⁹ vilāyetinden: + Efrāsiyāb'ı H, L.

¹⁹⁵⁰ haylī bugüne: bugüne haylī H, L.

¹⁹⁵¹ ri' āyetler: ri' āyet A1, N.

¹⁹⁵² iderler: ider A1.

dağı Bağdād'a (8) binā itdi.¹⁹⁵³ Birine el-^ç Alā ve birine es-Suṭā ve birine eş-Şuğrā (9) dirler. Ve emr eyledi ki tağlardan güzel koçulu reng-ā-renk (10) giyāhlar ve çiçekler getürdiler. Ve büstānlarda (11) dikdiler. Ve nāzūk ta^ç āmlar tedbir eyledi. Ve her yıl (12) gazāya gideridi. Ve ğanīmetler getürüridi. Ammā (13) hazīneye kıomaz idi. Ve leşkerine virür idi. Tā ki ^ç asker (14) kıuvvetlü ve kıudretlü oldılar. Ve anlaruñ¹⁹⁵⁴ sebebiyle düşmenlere ğālib¹⁹⁵⁵ oldu. (15) **Nazm**.¹⁹⁵⁶

Hemān bih ki leşker be-cān perverī
(16) Ki sulṭān be-leşker koned serverī

(17) Çü dārend genc ez-sipāhī dirīğ
[P1 162a] (1) Dirīğ āyedeş dest burden be-tīğ¹⁹⁵⁷

(2) Pes Zev ^ç adl ü [L 82b] dādıla elli yıl miğdārı salṭanat eyledi. (3) Şoñra fevt olup oğlı Keyķubād bin Zev pādşāh (4) oldu.

Pādşāhī Keyķubād bin Zev bin Ṭahmāsp (5) bin Menūçih

Keyķubād bin Zev bir¹⁹⁵⁸ pādşāh-ı müdebbir-i ^ç ākil (6) ve şāhib-firāset ve kāmīl idi.¹⁹⁵⁹ Leşker için ra^ç iyyete (7) māl vaz^ç eyledi. Memleket tutmakda ve leşker çekmekde (8) ve düşmen öldürmekde ve siyāset ve hīrāsetde Keyķubād (9) gibi gelmemişdür. *Ķūtū'l-Ervāh*'da zıkr ider ki Keyķubād (10) yüz yigirmi [H 120a] yıl salṭanat eyledi. Ve Keyānileruñ evveli Keyķubād'dur. (11) Ve anlar on toķuz neferdür. Tertībile beyān iderüz. Pes çünkü¹⁹⁶⁰ (12) Keyķubād [A1 68a] fevt oldu. Oğlı Keyķāvus atasınuñ (13) yirinde pādşāh oldu.

Pādşāhī Keyķāvus bin Keyķubād (14) bin Zev bin Ṭahmāsp

Ḥazret-i Süleymān'uñ zamānında ^ç Acem (15) memleketi maşrıķ ser-ħaddine deĝin Keyķāvus'uñ idi. Ve vilāyet-i (16) Türkistān dağı anuñ idi. Ve Ḥicāz ve Yemen ve ^ç Arabistān (17) Ḥazret-i Süleymān'uñ idi. Keyķāvus Süleymān [N 70a] Ḥazreti'nden [P1 162b] (1) iltimās eyledi ki: "Baña ba^ç zı dīvler ihsān eyle ki (2) anlara ba^ç zı şehirler yapdurayım." Ḥazret-i¹⁹⁶¹ Süleymān ^ç aleyhi's-selām¹⁹⁶² (3) anuñ me'mūlini kıabūl idüp dīvlere emr eyledi ki: (4) "Keyķāvus'uñ murādı üzerine oluñ." Keyķāvus Belḥ şehrini (5) taḥt eyledi. Zīrā ki Türkistān'uñ ser-ħaddi Ceyhūn'dur. (6) Ve Keyķāvus'uñ bir oğlı varıdı Siyāvuş nām. (7) Anı Rüstem-i Zāl'a virmiş idi ki terbiyyet eyleye. Rüstem (8) Siyāvuş'ı yigirmi yaşına varınca¹⁹⁶³ terbiyyet eyledi. Şoñra (9) alup Keyķāvus'uñ kıızmetine getürdi. Keyķāvus (10) oğlını görüp ^ç akl u fehmini şınayup oğlını begendi. (11) Ve Rüstem'e taḥşinler oķudı. Ve fāḥir ḫil'atler geydürdi. (12) Ve Keyķāvus

¹⁹⁵³ itdi: eyledi A1.

¹⁹⁵⁴ anlaruñ: anuñ N.

¹⁹⁵⁵ ğālib: +ü +mużaffer A1.

¹⁹⁵⁶ Nazm: Beyt A1.

¹⁹⁵⁷ Askeri can ile beslemek lazımdır. Çünkü sultan, askeri sayesinde hüküm sürer. Eğer hazine askerlerden esirgenirse askerler de kılıca el vurmayı ondan esirgerler.

¹⁹⁵⁸ bir: -A1.

¹⁹⁵⁹ idi: +Ve N.

¹⁹⁶⁰ çünkü: çünkü A1, N.

¹⁹⁶¹ Ḥazret-i: -N.

¹⁹⁶² ^ç aleyhi's-selām: ^ç am A1; -H, L, N.

¹⁹⁶³ varınca: deĝin N.

Efrāsiyāb'ın kızını almış idi. Ve mutasarrıfası¹⁹⁶⁴ (13) idi. Nā-gāh bir gün ol hātūn Siyāvuş'ı [H 120b] (14) gördü. Ve cān u gönülden sevdi. Ve anı döşegine da'vet (15) eyledi. Siyāvuş eyitti ki: "Ben babama hıyānet idemezem."¹⁹⁶⁵ (16) 'Avret [L 83a] korktu ki Siyāvuş bu rāzı izhār eyleye. (17) Dürülür dürülür hileler itdi. Ve Siyāvuş'ı Keykāvus'a ğamz [P1 163a] (1) eyledi. Keykāvus'ın gönlü Siyāvuş'dan döndü. (2) Ve helāk itmesine kaçd idüp bahāne arardı. Rāvī (3) eydür ki:¹⁹⁶⁶ "Her yıl Efrāsiyāb-ı Türk Keykāvus'a¹⁹⁶⁷ bir miqdār (4) māl göndürür idi. İki yıl geçdi ve¹⁹⁶⁸ bir habbe göndürmedi. (5) Keykāvus bundan eyü bahāne bulmadı. Ve Siyāvuş'a çok (6) leşker koşup Rüstem'i sipeh-sālār idüp Efrāsiyāb'ın (7) üzerine göndürdi. Ve Rüstem'e işmarladı ki elbette şavaşmak (8) gereksiz ola ki Siyāvuş helāk ola. Efrāsiyāb bu kažiyyeden (9) haberdār oldı. Ve ilç göndürüp Siyāvuş'dan (10) şulh diledi. Siyāvuş kabül idüp Efrāsiyāb'ıla (11) şulh eyledi. Ve şulhün haberi çünkim Keykāvus'a yitişdi. (12) Ğāyetile öykelenđi. Ve ādem göndürdi ki elbette şavaşmak (13) gereksiz.¹⁹⁶⁹ Siyāvuş bu haberi işitdükde atasının (14) korkusından leşkerini babasına göndürdi. Ve kendüsi (15) Efrāsiyāb'ın katına gitdi. Ve anın hizmetine meşğül (16) oldı. Efrāsiyāb'ın bir kızıda vardı.¹⁹⁷⁰ Anı Siyāvuş'a (17) virdi. Aħirü'l-emr Efrāsiyāb'ın [H 121a] ser-hengleri Siyāvuş'ın [P1 163b] (1) şecā'atini ve firāset¹⁹⁷¹ ve kiyāsetini görüp hased itdiler. Ve her (2) zamān Efrāsiyāb'ın katında Siyāvuş'ın hıbsını iderleridi. (3) Tā ki bir mertebeye vardı ki Efrāsiyāb [A1 68b] (4) Siyāvuş'ı¹⁹⁷² öldürdi. Ve anın hātūnı ki kızıda idi.¹⁹⁷³ (5) Bir ser-hengine ki¹⁹⁷⁴ adı¹⁹⁷⁵ Firūz idi¹⁹⁷⁶ virdi¹⁹⁷⁷ ve şart (6) eyledi ki eger kızıda Siyāvuş'dan hāmile olup oğlan (7) doğurursa oğlanı¹⁹⁷⁸ öldüre. Nā-gāh¹⁹⁷⁹ bir oğlan (8) vücūda geldi. [N 70b] Firūz teraħhüm idüp oğlanı öldürmedi (9) ve aña Keyhüsrev ad kōdı. Ve gizlü tīmār idüp (10) terbiyyet ider idi. Tā ki bulūğ haddine yitişdi. (11) Ve hīç kimesne¹⁹⁸⁰ bu hālden habir¹⁹⁸¹ degül idi. Çün (12) Keykāvus Siyāvuş'ın depelendüğü haberi (13) işitti. Ve taħkik eyledi ki Siyāvuş'ın Keyhüsrev adlı (14) bir oğlu [L 83b] kalmışdur. Emr eyledi ki Keyhüsrev ile anasını¹⁹⁸² (15) getürdiler. Ve Rüstem'e vāfir leşker virüp Efrāsiyāb¹⁹⁸³ (16) üzerine göndürdi. Rüstem dağı varup Efrāsiyāb'a (17) ğālib oldı. Ve çok esir ü berde ve hizmetkār u bende [P1 164a] (1) Keykāvus'a getürdi. Şonra Keykāvus Yemen (2) vilāyetine 'azimet eyledi. Ve Yemen memleketinün meliki Ğamir (3) bin Kaħtān idi. İflāc marāzına mübtelā

¹⁹⁶⁴ mutasarrıfası: taşarrufında H, L.

¹⁹⁶⁵ idemezem: +ve + lāyık +olmayan +yola +gidemezem A1.

¹⁹⁶⁶ ki: -A1, N.

¹⁹⁶⁷ Keykāvus'a: +her +yıl N.

¹⁹⁶⁸ ve: -A1, N.

¹⁹⁶⁹ gereksiz: gereksin H, L.

¹⁹⁷⁰ idi: + Efrāsiyāb A1.

¹⁹⁷¹ firāset: firāsetini A1.

¹⁹⁷² Derkenar: Dirig bühtānla gitdi Siyāvuş/Ṭutup mātem felek oldı siyāh-püş A1.

¹⁹⁷³ idi: +Firūz +adlı H, L.

¹⁹⁷⁴ ki: -H, L; virdi N.

¹⁹⁷⁵ adı: -H, L.

¹⁹⁷⁶ idi: +aña A1; H, L.

¹⁹⁷⁷ virdi: -N.

¹⁹⁷⁸ oğlanı: +da H, L.

¹⁹⁷⁹ Nā-gāh: +hātūnundan A1.

¹⁹⁸⁰ kimesne: kimse H, L, N.

¹⁹⁸¹ habir: haberdār A1.

¹⁹⁸² anasını: anası A1.

¹⁹⁸³ Efrāsiyāb: Efrāsiyāb'ın A1.

idi. (4) Ammā çünkü Keykāvus’uñ haberin işitdi.¹⁹⁸⁴ Haylî (5) hayl ü leşker cem‘ idüp Keykāvus ile savaşı. (6) Ve Keykāvus’ı tıtuḫ ḫabs eyledi. [H 121b] Rüstem’e ḫaber oldı (7) ki Keykāvus mağlūb olup maḫbūsdur. Fi’l-ḫāl (8) Yemen şavbına¹⁹⁸⁵ müteveccih oldı. Ḥamîr bin Kaḫṭān’ıla (9) muḫābele ve muḫātele idüp Yemen leşkerini şıdı. Ve çok (10) kimse¹⁹⁸⁶ esîr eyledi. Ve Ḥamîr şulḫ diledi. Ve muşālaḫa (11) bunun üzerine oldı ki Rüstem Yemen esîrlerini (12) virüp Keykāvus’ı ala. Şonra her birisi kendü (13) memleketinde ve begliğinde kaldı. “Keykāvus yüz yigirmi (14) yıl miḫdārı salṭanat eyledi.” bi-ḫavl-i İmām-ı Hümām (15) ve ba‘ zılar dimişler¹⁹⁸⁷ ki: “Altmış yıl yaşadı.” Ve ba‘ zılar (16) dimişler ki:¹⁹⁸⁸ “Elli yıl beglik eyledi.” İmām’uñ ḫavli (17) eşaḫḫ ola. Ve’l-‘ilmu ‘ında’llāh. Şonra Siyāvus oğlı Keyḫüsrev [P1 164b] (1) pādşāh oldı.

Pādşāhî Keyḫüsrev bin Siyāvus bin (2) Keykāvus bin Keyḫubād’ı-Melik

(3) Çün Keyḫüsrev pādşāh oldı. Ve salṭanat tācını (4) başına ḫodı. Leşker cem‘ eyledi. Ve Keykāvus (5) ser-henglerinden Ṭüsi bin Nūzer’i otuz biñ erile (6) Efrāsiyāb’uñ üzerine göndürdi. Tā ki atası Siyāvus’uñ (7) ḫanını Efrāsiyāb’dan taleb eyleye. Çün Ṭüs’ıla leşker (8) Türkistān’a yitişdiler. Çok savaşı idüp bî-ḫad ādemi (9) helāk ve esîr oldılar.¹⁹⁸⁹ Tevārîḫ şāhibleri ḫuşūşā (10) Ebū Ca’ fer-i Ṭaberî dimişdür ki: “Ol savaşıda biş yüz (11) biñ ve daḫı altmış biñ ādem depelendi. Ve Efrāsiyāb’uñ (12) leşkerinden otuz biñ ādem [H 122a] [L 84a] esîr oldılar.” Efrāsiyāb bu (13) ḫaberi işidicek ğamġin oldı. Meger ki Efrāsiyāb’uñ (14) bir oğlı varıdı Şeyde nām. Ve ğāyetile cāzū ve sāḫir (15) ve kehānet ‘ilminde māhir idi. Efrāsiyāb yine leşker (16) cem‘ eyledi. Ve Şeyde’yi [A1 69a] sipeh-sālār idüp Keyḫüsrev ile (17) savaşımaġa göndürdi. Çünkü iki leşker [P1 165a] (1) birbirine karşı ṭurdılar. Şeyde her ne ḫadar ki siḫr ü (2) cāzūlık itdi. Kār itmedi. Ve Ḥaḫ celle ve ‘alānuñ (3) ‘avn ü ‘ināyetiyle Efrāsiyāb’uñ leşkeri yine mağlūb (4) oldı. [N 71a] Ve yüz biñ ādem miḫdārı¹⁹⁹⁰ Efrāsiyāb’uñ (5) leşkerinden maḫtūl oldılar. Ve Efrāsiyāb’ı tıtuḫ Keyḫüsrev’üñ¹⁹⁹¹ (6) ḫuzūrına getürdiler. Keyḫüsrev buyurdi ki (7) Efrāsiyāb’ı Siyāvus’a bedel ḫışās eylediler. Ve Türkistān’da (8) daḫı ḫuṭbe vü sikke Keyḫüsrev’üñ¹⁹⁹² adına oldı. Şonra (9) Keyḫüsrev Türkistān’dan dönüp Belḫ’e geldi (10) ve sipeh-sālārlarını cem‘ idüp didi ki: “Benüm murādum babamuñ (11) ḫanını almakıdı. Çünkü¹⁹⁹³ Ḥaḫ Te‘ālā beni murāduma irgürdi. (12) Şimdengirü dünyānuñ salṭanatını terk idüp āḫiretimüñ (13) ta‘mîrine meşġul olmak isterem.” Her ne ḫadar ki sipeh-sālārlar (14) tazarru‘ eylediler ki: “Bu ne aşl sözdür?” Keyḫüsrev (15) ḫabül eylemedi. Ve meclisde bir kişi varıdı ki Keyḫubād’uñ (16) evlādından idi Luhrāsep nām. Keyḫüsrev Luhrāsep’i (17) kendü yirine ḫā’im-maḫām eyledi. [H 122b] Ve sipeh-sālārlar¹⁹⁹⁴ ve sā’ir [P1 165b] (1) leşker ittifaḫ ile Luhrāsep’i salṭanata ḫabül eylediler. Ve¹⁹⁹⁵ Keyḫüsrev (2) anları

¹⁹⁸⁴ işitdi: +gör +ne +iş A1.

¹⁹⁸⁵ şavbına: şuyına A1.

¹⁹⁸⁶ kimse: kimesne N.

¹⁹⁸⁷ dimişler: dimişlerdür A1.

¹⁹⁸⁸ altmış yıl yaşadı. Ve ba‘ zılar dimişler ki: -A1, N.

¹⁹⁸⁹ oldılar: eylediler N.

¹⁹⁹⁰ ādem miḫdārı: miḫdārı ādem N.

¹⁹⁹¹ Keyḫüsrev’üñ: Keyḫüsrev N.

¹⁹⁹² Keyḫüsrev’üñ: Keyḫüsrev N.

¹⁹⁹³ Çünkü: Çünkü H, L, N.

¹⁹⁹⁴ sipeh-sālārlar: sipeh-sālār A1, N.

¹⁹⁹⁵ Ve: -A1.

vidā^c idüp¹⁹⁹⁶ ġā^cib oldı. Ve kimse¹⁹⁹⁷ bilmedi ki (3) kande gitdi. Ba^czı tevāriḥde¹⁹⁹⁸ şöyle zıkr itmişdür ki: (4) “Keyḥüsrev ba^czı sipāhilerile seyrāna gitdi. Görse ki (5) karşıdan on iki atlu gelür. Keyḥüsrev sipāhilerine (6) eyitdi ki: ‘Siz şunḡa tūrun ki benüm bunlarla maşlahatum (7) vardur.’ Sipāhiler tūrdılar. Ve Keyḥüsrev ilerü vardı. (8) Ve ol on iki atluya selām virdi. Ve anlara karşışup on üç (9) süvār oldılar. Ve nazardan ġaybet eylediler. Ve kimse bilmedi ki (10) Keyḥüsrev nice oldı. [L 84b] Şaġ mı kaldı veyāḥūd oldı.” **Nazm:**

(11) Fa^c ş māşī^cte fi^cd-dünyā ve edrik

(12) Bihā māşī^cte min-şaytin ve şavtī

(13) Fe-ḡablu^cl-^cayşī mevşūlun bi-kaṭ^c in

(14) Ve ḡaytu^cl-^cömri ma^c kūdun bi-mevtī¹⁹⁹⁹

(15) Keyḥüsrev^cüñ eyyām-ı salṭanatı altmış yıl miḡdārı.²⁰⁰⁰ Va^cllāhu a^c lem.

(16) Pādşāhī Luhrāsep

Luhrāsep Keyḡubād^cuñ (17) evlādındandır. Çünkim pādşāh olup tahta geçdi. Buḡtu^cn-Naşr^cı [P1 166a] (1) leşkerile ^cIrāk’a göndürdi. Ve Şām u ^cIrāk u Yemen maġrībūñ (2) ḡudūdına²⁰⁰¹ deġin ve Ahvāz tā ser-ḡadd-i Rūm^cı Buḡtu^cn-Naşr^c’a virdi. (3) Ve Luhrāsep Belḡ ü Türkistān^cı iḡtiyār idüp taht (4) idindi. Buḡtu^cn-Naşr^c ²⁰⁰² bu zıkr olınan vilāyetlerüñ [H 123a] ba^czısını (5) şulḡ ile ve ba^czısını savaşıla ele getürdi. Ve Beytü^cl-Muḡaddes’e (6) yitişüp ḡarāb eyledi. Ve ḡalkını²⁰⁰³ kırup eeni İsrā^c’il’üñ (7) ^cavretini ve oġlanını [A1 69b] esir eyledi. ḡaḡ Te^cālā benī İsrā^c’il’e (8) bir peyġamber göndürmişidi İrmiyā²⁰⁰⁴ adlu ki ^cArab (9) aña ^cÜzeyr dirler. Ve benī İsrā^c’il İrmiyā^c’nuñ da^cvetini ḡabūl (10) itmediler. Ve İrmiyā^c’yı ḡabs itmişleridi. Buḡtu^cn-Naşr^c İrmiyā^c’yı (11) ḡabsden çıkarup aḡvālinden [N 71b] su^cāl eyledi. İrmiyā buyurdı (12) ki: “Beni ḡaḡ Te^cālā benī İsrā^c’il’e göndürdi.²⁰⁰⁵ Benüm²⁰⁰⁶ da^cvetümi (13) ḡabūl itmediler. Ve beni ḡabs eylediler.” Buḡtu^cn-Naşr^c İrmiyā^c’yı mu^cazzez (14) ve mükerrem eyledi. Ve ḡabsden ḡalās itdi. Ve şunlar ki (15) Buḡtu^cn-Naşr^c’uñ kılıcından ve ḡışmından ḡurtılmışlar idi. (16) İrmiyā^c’nuñ ḡatında²⁰⁰⁷ cem^c oldılar.²⁰⁰⁸ Ve²⁰⁰⁹ eyitdükleri ġünāhdan (17) tevbe ve istiġfār itdiler.²⁰¹⁰

¹⁹⁹⁶ idüp: eyledi H, L.

¹⁹⁹⁷ kimse: kimesne N.

¹⁹⁹⁸ tevāriḥde: tevāriḡlerde N.

¹⁹⁹⁹ Dünyada dilediġin şekilde yaşa. Şöhret ve geçicilikten dilediklerinin farkına var. Yaşam ipi parçalarla birbirine baġlıdır. Ömür lifi ise ölümle düġümlenmiştir.

²⁰⁰⁰ miḡdārı: +oldı A1, H, L; +idi N.

²⁰⁰¹ ḡudūdına: ḡaddine A1, N.

²⁰⁰² Derkenar: Ma^clūm ola ki Şerḡu Maḡāşid Buḡtu^cn-Neşşar taşḡih itmişdür. Ammā ḡalaṭ-ı meşḡūr Buḡtu^cn-Naşr^c’dur N, P1.

²⁰⁰³ ḡalkını: ḡalkı H, L.

²⁰⁰⁴ Derkenar: İrmiyā ^cÜzeyr olmak gerek. Zirā ki ^cÜzeyr’üñ nübüvveti meşḡūḡun fiḡdür. Ve kışşanuñ āḡirinde zıkr iderüz N, P1.

²⁰⁰⁵ gönderdi: +da^cvet +idem A1.

²⁰⁰⁶ Benüm: -H, L.

²⁰⁰⁷ ḡatında: ḡatına N.

²⁰⁰⁸ oldılar: olup N.

²⁰⁰⁹ Ve: -N.

²⁰¹⁰ itdiler: eylediler A1.

Âhirü'l-emr Hazret-i İrmiyâ'ya vahy [P1 166b] (1) geldi ki: “Benî İsrâ'il'e söyle ki²⁰¹¹ Beytü'l-Muqaddes'e varalar. (2) Ve Mescid-i Akşâ'nun yirinde başa 'ibâdet itsünler.” İrmiyâ (3) Hazretleri vahyün haberini²⁰¹² benî İsrâ'il'e diyüvirdi. (4) benî İsrâ'il eyitdiler²⁰¹³ ki: “Beytü'l-Muqaddes vîrân olmuştur. (5) Mısr'a varalum.” Âhir benî İsrâ'il Mısr'a gıtdiler. Ve Mısr'ın [L 85a] (6) Meliki'ne aḥvâli taqrîr itdiler. Mısr'ın Meliki anlara (7) ḥaylî i' tibâr eyledi. Buḥtu'n-Naşr işidicek Mısr'ın Begi'ne (8) ḥaber göndürdi ki: “Benî İsrâ'il benüm dutsaqlarumdur. [H 123b] Bu (9) cānibe göndürmek gereksin. Ve illâ bir leşker çeküp (10) üzerüne varuram ki 'adedini kimse bilmez.” didükde Melik-i Mısr (11) cevâb virmeyüp benî İsrâ'il'e artuḡ i' zâz u ihtirâm eyledi. (12) Buḥtu'n-Naşr vâfir leşkerile Mısr'a gitdi. Ve Mısr Begi'ni öldürüp (13) Mısr'ı gâret itdi. Ve benî İsrâ'il'den kimi ki buldı (14) esîr eyledi.²⁰¹⁴ Ve Buḥtu'n-Naşr'ın elinden ḡurtılanlar Ḥicâz (15) memleketine gıtdiler. Ve Yeşrib vilâyetine düşdiler. (16) Ve Yehüdiler daḡı ki Buḥtu'n-Naşr'ın elinden ḡurtulmuşlar idi. (17) Ḳaçup benî İsrâ'il ile gıtdiler ve Medîne-i Muṭahhara'nun [P1 167a] (1) ḥavâlisinde şehirler binâ itdiler. Ḥayber gibi²⁰¹⁵ ve Ḳurayza ve (2) Vâdi'l-Ḳurâ gibi ve ol şehirlerde²⁰¹⁶ ḡarâr eylediler. (3) Pes Buḥtu'n-Naşr maḡrib vilâyetine gidüp çok ḡarâblıklar (4) eyledi. Ve yine 'Irâḡ'a vardı çok mâl u çok esîrile. Ve Hazret-i (5) Dānyâl 'aleyhi's-selâm ol esîrlerün arasında²⁰¹⁷ idi. (6) Şonra Buḥtu'n-Naşr İrmiyâ Hazreti'ni istedi ve i' zâz u ikrâm (7) idüp yine Beytü'l-Muqaddes'e göndürdi. Çünkim İrmiyâ (8) merkebine binüp Beytü'l-Muqaddes ṡarafına müteveccih oldı. (9) Beytü'l-Muqaddes'ün köylerine ve şehirlerine²⁰¹⁸ yitişdükde (10) gördi ki ma' mürlik eşeri anlarda ḡalmamışdur. Ta' accüb (11) idüp buyurdı ki: “**Enne yuhyî hazihi'llāhu ba'de mevtiḡa.**” (12) Ya' nî olur mı ki Allāh Te' ālā bu ḡarâbeleri [H 124a] yine ma' mür eyleye. (13) Ḥarâblığı mevte beḡzetdi. Rāvî eydür²⁰¹⁹ ki: “Ḳuşlık (14) vaḡti idi. Ve gün issi idi. İrmiyâ bir ağacın gölgesinde (15) bir miḡdâr [A1 70a] zamân oturdu. Ve biraz²⁰²⁰ üzümü varıdı. Kimisini²⁰²¹ (16) yidi ve kimisini²⁰²² şuşadukça şıkup şuyını içdi. (17) Ve çanaḡda bir miḡdârı ḡaldı. Şonra aḡa uyḡu ḡālib [P1 167b] (1) olup yüz yıl miḡdârı mübârek gövdesinden cān²⁰²³ çıkup (2) uyḡuda [N 72a] gibi yatdı. Şonra Ḥaḡ Te' ālā anı ihyâ eyledi.” [L 85b] (3) Nitekim Ḥaḡ Te' ālā buyurur ki: “**Fe emātehu'llāhu** (4) **mi'ete 'āmin summe be'aşehu.**”²⁰²⁴ Şonra uyandukda görse (5) ki Beytü'l-

2011 ki: -N.

2012 haberini: aḡvâlini H, L.

2013 eyitdiler: eyitdi H, L.

2014 eyledi: itdi H, L.

2015 gibi: -H, L.

2016 şehirlerde: şehirler +ki +var +anlarda H, L.

2017 arasında: içinde N.

2018 ve şehirlerine: -H, L.

2019 eydür: rivâyet ider A1.

2020 biraz: +zamân H, L.

2021 Kimisini: -H, L.

2022 kimisini: bir miḡdârı H, L.

2023 cān: cān-ı +' azizi A1.

2024 “Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, ‘Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?’ demişti. Bunun üzerine, Allah onu **öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti** ve ona sordu: ‘Ne kadar (ölü) kaldın?’ O, ‘Bir gün veya bir günden daha az kaldım’ diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: ‘Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?’ Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: ‘Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter” (Bakara, 2/259).

Muḳaddes'ün köyleri ve şehirleri ma' mür olmuş (6) ve kışşanun bākisi tefāsirde ve ḳaşaḳ kitāblarında meštürdur. (7) Ğaraḳ ki Buḫtu'n-Naṣr Bābil vilāyetine yitişdükte (8) Luhrāsep fevt olup oğlu Küştāsep babası yirinde (9) pādşāh bolup mübārek bāda kimseler²⁰²⁵ göndürdi. (10) Ve Luhrāsep yüz yigirmi yıl pādşāhlığ eyledi. (11) Yüz elli daḫı dimişler evvelki ḳavl eṣāḫḫdur. Ve İmām-ı (12) Hümām bu risālede kırk yıl salṫanat itdi buyurmuşdur. (13) Va'llāhu a' lem.

Pādşāhi Küştāsep bin Luhrāsep

(14) Çünkü²⁰²⁶ Küştāsep pādşāh oldu. Ve işitdi ki (15) Buḫtu'n-Naṣr Mıṣr u Şām'ı ve Beytü'l-Muḳaddes'i [H 124b] ve vilāyet-i Filistīn'i (16) ḫarāb itmişdür. Ğamgīn olup Buḫtu'n-Naṣr'ı getürdüp (17) beglikten ma' zül eyledi. Ve ' İrāk'ı ve Bābil'i ki Buḫtu'n-Naṣr'ın [P1 168a] (1) muḳarrı ve menzili idi. Buḫtu'n-Naṣr'ın elinden aldı. Ve Kevers'e (2) virdi ve Kevers ol zamānuḫ ser-hengi idi. Şonra (3) Küştāsep emr eyledi ki memālikde nidā itdiler ki: (4) "Benī İsrā'il'den her ḳanda kimse varısa āzāddurlar." Ve Filistīn ve (5) Beytü'l-Muḳaddes'e Ḥāzret-i Dāvūd'ın ālinden bir kimseyi pādşāh (6) idüp göndürdi. Ve Dānyāl 'aleyhi's-selām ol ḳavme mihter (7) eyledi. Benī İsrā'il anuḫ zamānında yine vaṫanlarına geldiler. (8) Ve ḫarāb olmuş²⁰²⁷ şehirleri ve köyleri ma' mür (9) eylediler. Ammā Tevrāt'ı Buḫtu'n-Naṣr yakmışıdı. Ve hiç (10) ḳalmamışıdı. Ve benī İsrā'il bu sebebden perīşān ve (11) ḫayrān idiler. Pes Ḥāḳ celle ve 'alā 'Üzeyr Ḥāzretleri'ni (12) iḫyā idüp anlara göndürdi. Benī İsrā'il (13) şordılar ki: "Sen kimsin?" Eyitdi ki: "Ben İrmiyā'yam (14) ve 'Arab baḫa 'Üzeyr dirler. Ḥāḳ Te'alā beni benī İsrā'il'e (15) göndürdi. Ve benüm da' vetümi ḳabül itmediler. Ve beni (16) ḫabs itdiler. Buḫtu'n-Naṣr beni ḫabsden ḫalāş eyledi." (17) Ve kendü ḫikāyetini ve merkebinün aḫvālını ve ṫā'ām u [P1 168b] (1) şarābinun [L 86a] keyfiyyetini ki yüz yıldan berü ter ü taze ḳalmış (2) ve "İem yetesenneh"²⁰²⁸şifatiyla mevşūf olmuş²⁰²⁹ benī İsrā'il'e (3) ḫaber virdi. [H 125a] Didiler ki: "Cā'iz ki²⁰³⁰ böyle ola. Ammā (4) bize bir 'alāmet gerek ki senün²⁰³¹ nübüvvetüne dāll ola." (5) Ḥāzret-i 'Üzeyr buyurdi ki: "Ben Tevrāt'ı ezber bilürem." (6) Çünkü benī İsrā'il bu sözi işitdiler. Göñülleri (7) yumşayup 'Üzeyr'e ḫaylī [A1 70b] meyl eylediler. Zīrā ki Ḥāzret-i²⁰³² (8) Mūsā ve Hārūn'dan ḫayrı²⁰³³ 'aleyhimü's-selām hiç kimse²⁰³⁴ (9) Tevrāt'ı ezber bilmezidi. Ğḫir 'Üzeyr Tevrāt'ı tamām²⁰³⁵ ezber (10) oḳudu. Ve ol ḳavm yazdılar. Ammā henüz tereddüde idiler (11) ki: "Acabā gerḫek

²⁰²⁵ kimseler: kimesneler A1.

²⁰²⁶ Çünkü: Çünkü N.

²⁰²⁷ olmuş: olmuşları N.

²⁰²⁸ Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, 'Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?' demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: 'Ne kadar (ölü) kaldın?' O, 'Bir gün veya bir günden daha az kaldım' diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: 'Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz **bozulmamış**. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?' Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: 'Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter' (Bakara, 2/259).

²⁰²⁹ olmuş: olduğun A1.

²⁰³⁰ ki: -A1, N.

²⁰³¹ senün: + 'alāmet-i H, L.

²⁰³² Ḥāzret-i: -N.

²⁰³³ ḫayrı: -H, L.

²⁰³⁴ kimse: kimesne N.

²⁰³⁵ tamām: -H, L, N.

Tevrāt mıdır degül midür?” (12) ‘Üzeyr bu hāli bildi ve didi ki: “Şa‘ yā [N 72b] ‘aleyhi’s-selām (13) Hāzret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāmuñ zamānında Tevrāt’ı (14) yazdı. Ve Beytū’l-Muqaddes direklerinüñ bir diregi²⁰³⁶ altında (15) gizlemiştir.” Beni İsrā’ il didiler ki: “Gerçeksın. (16) Biz dañı işitmişüz ammā bilmezüz ki kankı diregün (17) altındadır?” İrmiyā buyurdu ki: “Hağ Te‘ ālā’dan baña [P1 169a] (1) ma‘ lüm olmuştur ki fulān diregün altındadır.” Beni (2) İsrā’ il ol didüğü diregün altını aradılar. Bir şanduk (3) buldılar. Ve Tevrāt’ı içinden çıkardılar. Ve ol Tevrāt ile ki (4) ‘Üzeyr’ün ağzından yazmışlarıdı mukābele eylediler. Bir harf (5) artuk ve eksük bulmadılar. Ol sebebden ba‘ zıları²⁰³⁷ gelağ (6) idüp didiler ki: “Bu Ādem oğlı degüldür. Hāşā (7) Tengri’nün oğlıdır. Nitekim *Kur’ān*’da gelmiştir ki: “*Ve k̄āleti’l-yehūdu*”²⁰³⁸ (8) “Üzeyr bin Allāh.” Ve bizüm maqşūdumuz ‘Üzeyr’ün kışşasından [H 125b] (9) bu maħalde budur ki ma‘ lüm olına²⁰³⁹ ki ‘İrmiyā ‘Üzeyr (10) midür degül midür? Ve ‘Üzeyr peygamber midür degül midür? Ma‘ lüm-ı şerif (11) ola ki müverrih’in ve ehl-i kaşāş katında budur ki (12) tahkik İrmiyā ‘Üzeyr’dür ve Buhtu’n-Naşruñ zamānında gelmiştir. (13) Ammā muħaddişin katında budur ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi (14) ve ālihi²⁰⁴⁰ ‘Üzeyr’ün peygamber olduğında²⁰⁴¹ şekk itmiştir. Nitekim (15) İmām Muħammed bin İsmā‘ il el-Buħārī *Şahih*’inde bir ħadīs-i tavilde (16) rivāyet²⁰⁴² ider. Ve biz ol ħadīsi teyemmünen bu maħalde zikr idelüm. (17) Tā maqşūd [L 86b] maħşül ola. ħadīs-i şerif budur ki Buħārī [P1 169b] (1) isnādıla Muħammed bin Kureyt’den²⁰⁴³ rivāyet ider ki ol babasından (2) rivāyet ider.²⁰⁴⁴ Ve babası İbn-i ‘Abbās’dan ve İbn-i ‘Abbās Resūlu’llāh’dan²⁰⁴⁵ rivāyet (3) ider ki Hāzret²⁰⁴⁶ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdılar²⁰⁴⁷ ki: (4) “**Şelāşun ve şelāşun ve şelāşun şelāşun lā-yemīne fihinne (5) ve şelāşun el-mel’ unu fihinne ve şelāşun eşukku fihinne (6) feemme’letī lā-yemīne fihinne felā yemīne li’l-veledī ma‘ a-vālidihī velā li’l-memlūki (7) ma‘ a-seyyidihī velā li’l-mer’ati ma‘ a-zevcihā (8) ve emma’l-mel’ unū fihinne fe-mel’ unūn men da‘ ā li-ğayri’llāhi (9) ve mel’ unūn men sebebe vālideyhi ve mel’ unūn men ġayyara tuħūmel-‘ arzi (10) ve emme’letī eşekku fihinne felā edri elu‘ ine Tubba‘un (11) em lā ve lā-edri‘e ‘Üzeyrūn kāne nebiyyen em lā-kāle (12) Muħammedun ve nesiytu’t-tāsī‘ ate.**”²⁰⁴⁸ Ya‘ nī rāvi ki Muħammed bin Kureyt’dür. (13) Didi ki toğuzuncıyı unuğdum [H 126a] ki İbn-i ‘Abbās ne buyurdu.

²⁰³⁶ bir diregi: -N.

²⁰³⁷ ba‘ zıları: ba‘ zılar H, L, N.

²⁰³⁸ “**Yahudiler**, ‘Hristiyanlar bir temel üzerinde değiller’ **dediler**. Hristiyanlar da, ‘Yahudiler bir temel üzerinde değiller’ dediler. Oysa hepsi Kitab’ı okuyorlar.(Kitab’ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti. Artık onların aralarında uyuşmadıkları davada, hükmü Allah verecektir.” (Bakara, 2/113)

²⁰³⁹ olına: ola N.

²⁰⁴⁰ ālihi: +sellem N.

²⁰⁴¹ olduğında: olduğına N.

²⁰⁴² rivāyet: zikr N.

²⁰⁴³ Kureyt’dan: +işböyle H, L.

²⁰⁴⁴ ider: -N.

²⁰⁴⁵ Resūlu’llāh’dan: Resūlu’llāh +Hāzretleri’nden H, L.

²⁰⁴⁶ Hāzret: Hāzret-i +Resūlu’llāh N.

²⁰⁴⁷ buyurdılar: buyurdu N.

²⁰⁴⁸ “Bir üç, bir üç daha, bir üç daha. Birinci üçe gelince üç zümreye yemin olmaz. Üç zümre melundur. Üç zümre de vardır ki, onlar hususunda şüphe ederim. Kendilerinde yemin olmayan üçe gelince; evladın babasına yemini, kadının kocasına yemini, kölenin efendisine yemini olmaz. Melunlara gelince; ana-babaya lanet eden melundur. Allah’tan gayrisi için kurban kesen melundur. Arazinin hudud işaretlerini değıştiren de melundur. Hakkında şüphe ettiklerime gelince: Üzeyr (a.s.) bilmem

(14) el-**Ḳıṣṣa**

Küştāsep zamānında Zerdüšt-i Ḥakīm adlu²⁰⁴⁹ bir (15) kimse²⁰⁵⁰ peydā oldı. Ve peygamberlik da‘vāsını [A1 71a] eyledi. (16) Ve Küştāsep’e oda tapmağı şavāb u müstaḥsen (17) gösterdi. Ve bir kitāb ki aḡa Zend ü İstā ve ba‘zı kavle Zendüstā²⁰⁵¹ [P1 170a] (1) ad ḳomışdı. Küştāsep’e gösterdi. Ve ol kitābda (2) kız ḳarındaşuḡ ve ananūḡ tezvīcini cā‘iz görmışdı. (3) Ve şarāba ḥelāl dimışdı. Ve ḥatnesizliḡi tecvīz itmişdi. (4) Ve bu Zerdüšt ‘Üzeyr’uḡ [N 73a] şākirdi idi. ‘Üzeyr ile muḡālefet (5) itdi. Ve ‘Üzeyr aḡa bed-du‘ā eyledi. Ḥaḳ Te‘ālā Zerdüšt’e (6) cūzzām ‘illetini²⁰⁵² virdi. Benī İsrā’il anı redd itdiler. Pes (7) Zerdüšt ol maraḡuḡ sebebinden maşrıḳ-zemīne²⁰⁵³ vardı. (8) Ve ol mel‘ūnuḡ nekbetinden dūnyāda bu maraḡ mūnteşir oldı. (9) Şoḡra Zerdüšt Küştāsep’uḡ ḫizmetine geldi. Ve ‘Üzeyr’den (10) oḳuduḡı ve yazduḡı²⁰⁵⁴ kendü adına ḫaḳdı. Ve Zend ü İstā (11) bir büyük kitāb idi. On iki mücelled idi. Her²⁰⁵⁵ cildi²⁰⁵⁶ (12) bir şıḡıruḡ derisi idi. Ve Ḥazret-i Dāvūd’uḡ kelimātı ol (13) kitābda çoḳ idi. Çūnkim Küştāsep Zend ü İstā (14) kitābını gördi ve Dāvūd Ḥazretleri’nūḡ [L 87a] kelimātını (15) işitdi tābi‘ oldı. Ve memleketinūḡ ḫalkına emr eyledi ki (16) Zerdüšt’uḡ dīnine tābi‘ olalar. Ve Zend ü İstā kitābıyla ‘amel (17) ideler. Şoḡra Küştāsep āteşkede [H 126b] binā eyledi. Ve evvel vāzı‘ oldur. [P1 170b] (1) Ve Zerdüšt’uḡ kitābı İskender’uḡ zamānına deḡin mevcūd idi. (2) Āḫirü’l-emr İskender anı²⁰⁵⁷ yaḳdı. Pes Küştāsep (3) yüz yigirmi yıl salḫanat²⁰⁵⁸ eyledi. Āḫir Rüstem elinde öldi. (4) Ve salḫanat Behmen bin İsfendiyār’a yitişdi.

Pādşāhī (5) Behmen bin İsfendiyār

Behmen’uḡ adı Erdeşir’dür. (6) Behmen ile meşhūr oldı. Behmen bin İsfendiyār bin (7) Küştāsep bin Luhrāsep’dür. Keyḳubād evlādındandır. (8) Çūnki pādşāh olup²⁰⁵⁹ taḫta geçdi.²⁰⁶⁰ Mülūk u ümerā aḡa (9) muḡı‘ oldılar. Ve benī İsrā’il’uḡ ḳadri mertebesi (10) ziyāde oldı. Ve ‘Üzeyr fevt olmışdı. Ve Tevrāt benī İsrā’il (11) elinde idi. Behmen benī İsrā’il’den Tevrāt’ı istedi. Benī (12) İsrā’il’uḡ Meliki ilçiyi öldürdi.²⁰⁶¹ Ve Tevrāt’ı virmedi. (13) Behmen’e ḫaber yitişdükte öykelendi ve Buḫtu’n-Naşr’ı (14) istedi. Ve yine Bābil ü Şām u ‘İraḳ’uḡ begligini aḡa virdi. (15) Ve didi ki: “ Ne ḳadar leşker ki dilersen ihtiyār eyle. Ve yine (16) Beytü’l-Muḳaddes ü Şām’ı ḫarāb u yebāb eyle.”

peygamberdir, bilmem deḡil. Tubba melun oldu mu olmadı mı bilmem. (Sonradan müslūman olmuş) ‘Had’ler, sahibine kefarete olur mu olmaz mı bilmem. (Sonradan kefarete olmuş) Rāvî: Hz. İbni Abbās (r.a.) Kaynak: Rāmüzü’l-ehādīs: 261, 5. Hadis) Başka bir hadis, Hz. Ebū Hureyre (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Tūbba’ melun mudur bilemiyorum. Keza Üzeyr, peygamber midir onu da bilemiyorum” [Ebū Dāvūd, Sūnnet 14, (4674).] (Canan, 2001: 14, 260).

2049 adlu: nām N.

2050 kimse: kimesne N.

2051 ve ba‘zı kavle Zendüstā: -A1.

2052 ‘illetini: rencini A1, N.

2053 maşrıḳ-zemīne: maḡrib-zemīne H, L.

2054 yazduḡı: +nesneleri A1.

2055 Her: +birisi A1, N.

2056 cildi: cildinūḡ A1, N.

2057 anı: +āteşe A1.

2058 salḫanat: pādşāhlık N.

2059 olup: oldı N.

2060 taḫta geçdi: -N.

2061 öldürdi: gönderdi A1, N.

Buhtu'n-Naşr²⁰⁶² (17) Behmen'ün leşkerinden hezār süvār-ı nāmdār ihtiyār itdi.²⁰⁶³ [P1 171a] (1) Ve üç 'ālim bile aldı²⁰⁶⁴ gitdi. Birinün adı Dārnüş (2) ve birinün adı Kīreş ve birinün adı Uḫşünüş.²⁰⁶⁵ Bu üç (3) 'ālimi kendüye vezir eyledi. Āḫirü'l-emr leşker çeküp (4) bir yıl miqdārı²⁰⁶⁶ Bābil'de²⁰⁶⁷ sefer yarağını gördi. Ve çok leşker (5) cem' [A1 71b] eyledi. Ve Şām vilāyetine kaşd idüp ḫaylī ḫarāblık (6) eyledi. [H 127a] Ve Beytü'l-Muḫaddes'i yine²⁰⁶⁸ ḫarāb itdi. Tevārīḫ (7) ehli buyururlar ki: "Peygamber-zādelerden yüz biḫ miqdārı²⁰⁶⁹ (8) kimseyi esir idüp ḫizmetinde ayağ üzerine turgutdı. (9) Dānyāl 'aleyhi's-selām ol cümleden idi. Ammā henüz şabī' idi."²⁰⁷⁰ (10) Buhtu'n-Naşr²⁰⁷¹ Şām vilāyetinde kırk yıl ḫaldı. Āḫir anda öldi. (11) Pes Behmen 'Irāk u Bābil'i Uḫşünüş'a virdi. [N 73b] Kīreş ölmüşidi. (12) Mısr u Şām'ı Dārnüş'a virdi. Dārnüş ol vilāyeti (13) yine ma' mūr eyledi. [L 87b] Ol zamānda Hind ü Sind'ün memleketi (14) daḫı Behmen'ün idi. 'Āşī oldılar. Behmen Uḫşünüş'ı (15) Hind ü Sind²⁰⁷² vilāyetine göndürdi. Ve ol iki vilāyetün (16) ḫilāfetini aḫa müsellemler itdi. Uḫşünüş Hind ü Sind'e gidüp (17) ikisini feth eyledi. Ve yine 'Irāk u Bābil'e geldi.²⁰⁷³ Ve²⁰⁷⁴ nice yıl [P1 171b] (1) beglik idüp ḫarābları ābādān²⁰⁷⁵ eyledi. Ve benī İsrā'il'i (2) esirlikden āzād idüp yine Şām u Ḳuds vilāyetine (3) göndürdi. Ve benī İsrā'il'den bir ḫātün aldı Yesr (4) adlı. Andan bir oḫlı vücūda geldi. Adını Kīreş ḫodılar. (5) Şonra Uḫşünüş on dört yıl saḫ ḫaldı (6) ve fevt oldı. Behmen Uḫşünüş'ün vilāyetini (7) oḫlına²⁰⁷⁶ Kīreş'e virdi. Anası her zamān benī İsrā'il'i Kīreş (8) ḫatında terbiyyet ider idi. Pes benī İsrā'il'ün mertebesi (9) Kīreş ḫatında evc-i a' lāya yitişdi. [H 127b] Ve Ḥazret-i (10) Dānyāl 'aleyhi's-selām ol zamānda peygamber oldı. Ve Kīreş'i (11) Ḥaḫ Te'ālā'nun dīnine da' vet eyledi. Kīreş anasının ḫatırı (12) için Dānyāl'ün da' vetini ḫabül idüp Dānyāl'a uydı. (13) Ammā Behmen'ün ḫorḫusından İslām'ı aḫşār itmezidi. (14) On üç yıl gizlü Müslümān olup şonra Behmen öldi. (15) Ve Kīreş Dānyāl Nebi'nün milletini aḫşār eyledi. Ve āteşkedeleri (16) ḫarāb itdi. Ve benī İsrā'il'i yine Ḳuds'e göndürdi. (17) benī İsrā'il vardılar. Ve Beytü'l-Muḫaddes'ün şehrlerini ve köylerini [P1 172a] (1) yine²⁰⁷⁷ ma' mūr eylediler. Ve Behmen'ün saltanatı yüz on iki yıl idi (2) bilā-ḫilāf. Pes Kīreş Behmen'den²⁰⁷⁸ şonra yigirmi (3) iki yıl yaşadı ve fevt oldı. Ve Dānyāl 'aleyhi's-selām (4) daḫı Beytü'l-Muḫaddes'e gitdi. *Tārīḫ-i Ḳūtü'l-Ervāḫ*'da (5) Şeyḫ Ḥasan bin 'Alī bin Ḥammād zıkr ider ki: "Behmen'ün anası (6) Ṭālūt'ün evlādından²⁰⁷⁹ idi.²⁰⁸⁰ 'Āḫile ve şāḫib-firāset (7) ve müdrike kimesne idi.

²⁰⁶² Buhtu'n-Naşr: + ḫōd +memleket +yıkmağa +bahāne +isterdi A1.

²⁰⁶³ itdi: eyledi A1.

²⁰⁶⁴ aldı: alup A1.

²⁰⁶⁵ Uḫşünüş: +idi A1.

²⁰⁶⁶ bir yıl miqdārı: -H, L.

²⁰⁶⁷ Bābil'de: +bir +yıl +miqdārı H, L.

²⁰⁶⁸ yine: -A1, N.

²⁰⁶⁹ miqdārı: ḫadar H, L.

²⁰⁷⁰ idi: + Ammā +henüz +bulūğa +ermemiş idi H, L.

²⁰⁷¹ Derkenar: Velī Buhtu'n-naşr gibi yüz yok A1.

²⁰⁷² ü Sind: -N.

²⁰⁷³ geldi: gelüp N.

²⁰⁷⁴ Ve: -N.

²⁰⁷⁵ ābādān: ābād A1.

²⁰⁷⁶ oḫlına: oḫlı H, L.

²⁰⁷⁷ yine: -N.

²⁰⁷⁸ Behmen'den: -A1.

²⁰⁷⁹ evlādından: evlādındandır A1.

²⁰⁸⁰ idi: -N.

Ḥazret-i Süleymān bin Dāvūd (8) neslinden bir kimesne anı tezvīc eyledi. Beytü'l-Muḳaddes'ün (9) ikinci ḥarāblığından sonra ol 'avret Beytü'l-Muḳaddes'i (10) yine ma' mūr eyledi. Ve andan ḡayrı iki şehir bünyād eyledi. [L 88a] (11) Ve tamām itdi. Birinün adı Mehīminā-yı Erdeşir dirler. Ve birine (12) daḡı Mīsā." Şimdi mevcūd mı degül mi ma' lūmumuz degüldür.

(13) el-Ḳıṣṣa

Behmen'ün [H 128a] anası Ḥazret-i Süleymān'ın nebiresinden [A1 72a] (14) bir kız doğurdu. Adını Hānī ḳodılar. Ve bir oḡlı daḡı (15) oldu. Adını Sāsān ḳodılar.²⁰⁸¹ Bu Sāsān ol Sāsān'dur (16) ki selāṭin-i Sāsāniyye bunun²⁰⁸² neslindendürler.²⁰⁸³ Ve ba' zılar (17) dimişlerdür²⁰⁸⁴ ki: "Ḳızın adı Cemānī idi."²⁰⁸⁵ Eşahḡ budur ki [P1 172b] (1) Hānī'dür. Ve Hānī Behmen'ün kız ḳarındaşıdır anadan. Nitekim (2) Sāsān daḡı ḳarındaşıdır anadan. Ve Behmen'ün neslinden (3) kimse ḳalmadı idi. Pes Hānī Sāsān'dan [N 74a] büyük (4) olduḡı sebebden²⁰⁸⁶ salṭanat taḡtına oturdu. Otuz yıl (5) beglik itdi.²⁰⁸⁷ Ve ere varmadı. Bır oturdu. (6) Cüvān-merd ve kerīmetü'n-nefs (7) ve şāḡib-siyāset ve ehl-i firāset ḡātūn idi. (8) Rūm ṭarafına ḡazā niyyetine leşker çekti. Ve çok fethler (9) eyledi. Ve²⁰⁸⁸ sonra Bābil vilāyetine gitdi. Ve andan evvel Keyḳubād (10) evlādından kimse Bābil vilāyetine gitmemişdür. Şaṭṭ-ı (11) Kebīr'i Hānī ḳazdurdı. Ve Medā'in'de Dicle'nün (12) üzerinde köpriyi Hānī yapdurdı. Ve Furāt'dan bir ırmaḡ (13) Medā'in-i 'Atīḳa'da aḳıttı. Ve Merv şehrine sūr u bārū (14) eyledi. Āḡirü'l-emr fevt oldu.²⁰⁸⁹ Ve ḳarındaşı oḡlı Dārāb anın yirine pādşāḡ oldu.

Pādşāḡi Dārāb

(15) Ma' lūm-ı şerīf ola ki İmām-ı Hümām Hānī'nün (16) salṭanatını beyān²⁰⁹⁰ buyurmamışdır. Hemān buyurmışdır²⁰⁹¹ ki (17) Behmen'den sonra kızını [H 128b] Hümāy pādşāḡ oldu. Ve²⁰⁹² on²⁰⁹³ yidi [P1 173a] (1) yıl beglik eyledi. Ve Ṭaberī daḡı *Tārīḡ*'inde İmām'ın (2) buyurduḡı gibi²⁰⁹⁴ beyān itmişdür. Ṭaberī'de budur ki (3) Behmen'ün bir kızını vardı Hümāy nām. Kızını taşarruf eyledi. (4) Ve kız babasından ḡāmile oldu. Şonra Behmen (5) ḡaste olup vaşiyet eyledi ki: "Benden sonra memleketi"²⁰⁹⁵ (6) Hümā'nun üzerine muḳarrer bilesiz. Ve eger Hümāy'dan oḡlan (7) vücūda gelirse memleketi anın

2081 ḳodılar: -H, L.
2082 bunun: bu A1, N.
2083 neslindendürler: neslindendür A1.
2084 dimişlerdür: dimişler N.
2085 idi: -N.
2086 sebebden: ecluden A1.
2087 itdi: eyledi A1.
2088 Ve: -H, L, N.
2089 oldu: olup A1.
2090 beyān: -N.
2091 Hemān buyurmışdır: -N.
2092 Ve: -H, L.
2093 on: ol A1.
2094 gibi: -A1.
2095 memleketi: memleket H, L.

oğluna muqarrer (8) bilüp anı pādšāh idesiz.” Pes çünki Behmen (9) vefāt²⁰⁹⁶ itdi.²⁰⁹⁷ Ve Hümāy’uñ važ^c-ı hamli zamānı²⁰⁹⁸ geldi. (10) Hümāy bir oğlan doğurdi.²⁰⁹⁹ Ol²¹⁰⁰ oğlanuñ adını (11) Sāsān [L 88b] qodılar. Ve anı bir tābūt içinde²¹⁰¹ qoyup biñ (12) altun bile qodi. Ve bir kāgada yazdı ki her kimse²¹⁰² (13) bu tābūtı bulup aḥsen vechile bu oğlancuğı (14) terbiyyet eyleye. Āḥir bu oğlan aña gerek olur. Ve buña (15) daḥı tābūtda bile qodi.²¹⁰³ Ve tābūtı şuya bıraḥdı. (16) Ve kendü salṭanat taḥtında²¹⁰⁴ oturdı. Nā-gāh tābūt (17) bir degirmencinüñ eline düşdi. Degirmenci ol oğlancuğı [P1 173b] (1) yigirmi yıl miḡdārı besledi. Ve ḥıfz u ḥirāset eyledi. (2) Āḥir Hümāy salṭanatından ferāḡat eyledi. Ve oğlanı ṭaleb (3) idüp bulup getürdi. Ve bir gün ḥadem ü ḥaşeminüñ (4) ekābir ü a^cyānını cem^c idüp didi ki: “Bu oğlan (5) benüm oğlanumdur.²¹⁰⁵ Babamdan ḥāşıl olmuşdur.” Ve kışşayı (6) anlara diyüvirdi. Ve didi ki: [A1 72b] “Şimdengirü ben memleketi (7) oğluma²¹⁰⁶ virdüm. [H 129a] Ve salṭanatı aña²¹⁰⁷ teslīm eyledüm.” Qavm anı qabül (8) eylediler. Ve Sāsān’uñ adını Dārāb qodılar. Andan ötürü (9) ki anı şuda bulmuşlar idi. Çün Dārāb pādšāh (10) olup taḥta oturdı. Anası icāzet diledi²¹⁰⁸ ve²¹⁰⁹ Fars (11) vilāyetine ḡitdi. Ve otuz yıl Fars’da saḡ qalup anda (12) vefāt eyledi. Ve ölümü ḥaberi Dārāb’a yitişdükdē (13) Dārāb²¹¹⁰ Fars vilāyetine ^cazīmet itdi. Ve ^cAcem begleri Belḥ’e (14) degin hep muṭī^c ve münḡād oldılar. Ve ḥarāc [N 74b] qabül eylediler. (15) Ve ol zamānda Rüm vilāyetine Yunan dirler idi. Ve ol (16) vilāyetde²¹¹¹ Feyleḡūs pādšāh idi. Dārāb Feyleḡūs’a ilçi (17) göndürüp ḥarāc ṭaleb eyledi. Feyleḡūs ḥarācı qabül [P1 174a] (1) idüp her yıl göndürür idi. Dārāb yüz otuz sekiz yıl (2) salṭanat eyledi. Ṭaberī’nüñ ve İmām’uñ qavlinde (3) kırk bir yıl salṭanat eyledi. Ve’l-^cilmu ^cinda’llāh. Ġarāz ki (4) *Ḳūtü’l-Ervāḥ Tārīḥi*’nde mezkūr olan ve Ṭaberī’de zıkr (5) olınanıla²¹¹² farkı²¹¹³ budur ki *Ḳūtü’l-Ervāḥ*’da dimişdür ki Dārāb (6) Behmen’üñ anasındandır. Ve şābıḡā zıkr itdük ki Sāsān (7) ki aña Dārāb dirler Behmen’üñ (8) ana bir qarındaşıdır. Ve Ṭaberī dimişdür ki Behmen’üñ (9) kızından ki Hümāy’dur vüçüda gelmişdür. Ve Behmen’üñ [L 89a] oğlıdır. (10) Pes *Ḳūtü’l-Ervāḥ*²¹¹⁴ qavliyle Behmen’den şonra Hānī pādšāh (11) oldı. Hānī’den şonra Dārāb. Ve Ṭaberī qavliyle Behmen’den (12) şonra Hümāy pādšāh olur. Şonra oğlu Dārāb. [H 129b] (13) Ve İmām Ġazālī bu risālede Behmen’den şonra Hümāy’uñ (14) salṭanatını beyān itmişdür. Nitekim buyurur ki:²¹¹⁵ “Ve min-ba^cdi Behmen (15) ibnetuhu Hümāy ve kānet şāḥibetü’r-rāyı ve’t-tedbiri ve kāne (16) mülküḥā

²⁰⁹⁶ vefāt: fevt N.

²⁰⁹⁷ itdi: oldı A1, N.

²⁰⁹⁸ zamānı: -H, L.

²⁰⁹⁹ doğurdi: +Ve A1.

²¹⁰⁰ Ol: Ve N.

²¹⁰¹ içinde: içine A1.

²¹⁰² kimse: kimesne N.

²¹⁰³ qodi: +Ve +şu +anı +alup +ḡitdi A1.

²¹⁰⁴ taḥtında: taḥtına A1, N.

²¹⁰⁵ oğlanumdur: oğlumdur H, L.

²¹⁰⁶ oğluma: oğlum +Sāsān’a A1.

²¹⁰⁷ aña: oğlıma N.

²¹⁰⁸ diledi: dileyüp H, L.

²¹⁰⁹ ve: ki A1, N.

²¹¹⁰ Dārāb: -A1.

²¹¹¹ vilāyetde: vilāyete A1.

²¹¹² olınanıla: olınan N.

²¹¹³ farkı: fark A1, N.

²¹¹⁴ *Ḳūtü’l-Ervāḥ*: *Ḳūtü’l-Ervāḥ*’da N.

²¹¹⁵ ki: kim A1.

seb' a 'aşere seneten ve kâne min-ba' dihā Dārāb (17) ve kâne şāhibu'l-hezīmeti ve'l-ceze'i ve'l-cübni ve'l-fez'i ve kâne [P1 174b] (1) ve mülkühü ihdā ve erba'in seneten."²¹¹⁶

Pādşāhī Dārā (2) bin Dārāb

Çünkü²¹¹⁷ Dārāb vefāt oldı. (3) Oğlı Dārā yirinde salţanat tahtına²¹¹⁸ oturdu. Ve Diyārbekr'de (4) bir şehir binā eyledi ki aña Cezīre dirler. Ve el-ān (5) ma' mürdur. Anuñ zamānında Rüm Pādşāhı Feylekūs idi. (6) Dārā Rüm vilāyetini Feylekūs' uñ²¹¹⁹ üzerine muqarrer kıldı. Ve Cezīre'yi (7) dañı aña²¹²⁰ virdi.²¹²¹ Şonra Feylekūs sağ olduğca Dārā'ya (8) her yıl biş yüz yumurda altun göndürür idi. Her (9) yumurdan uñ²¹²² büyükligi deve kuşın uñ yumurdası miqdārı²¹²³ (10) idi. Tā İskender zamānı olunca hāl bu minvāl üzerine²¹²⁴ (11) idi. Şimdi ma' lüm-ı şerif ola ki İskender ü Dārā'nuñ (12) kışşası gāyetile muţavveldür. Biz anı muhtaşar idüp ' izz-i hużūr-ı (13) lāzımü'l-hubūruñuza [A1 73a] ma' rüz iderüz. Ve İskender'de olan (14) ihtilāfātı beyān idüp eşaħh-ı²¹²⁵ aqvāline ise taħrīr olunur. (15) Ümmīd²¹²⁶ ki hayyiz-i qabūlde vāķi' ola.

Kışşa-i İskender ü Dārā

(16) Ba' zı 'ulemā ve ehl-i tevārīh İskender' uñ nesebini bu vechile (17) beyān buyurmışlardır ki İskender bin Feylekūs bin [P1 175a] (1) Beţarsūs bin Bekrūs bin Menţūr bin Rümān [H 130a] bin Līti bin (2) Yunan bin Yāfes bin Nūh 'aleyhi's-selām. Ve ba' zılar (3) buyurmışlar²¹²⁷ ki: "İskender Hālilü'r-Rahmān Hazretleri'nüñ (4) evlādlarındandır.²¹²⁸ Nesebi bu yüzden ki²¹²⁹ İskender bin Rümī bin [N 75a] 'Aiş (5) bin İshāk bin İbrāhīm 'aleyhi's-şalavatu's-selām." Ve ehl-i (6) Fars katında budur ki: "İskender Dārāb bin Behmen' uñ (7) oğludur." [L 89b] Dārāb Feylekūs' uñ kızını aldı. Ve yüklü (8) eyledi. Ve yine Feylekūs'a göndürdi. Ol kızdan İskender²¹³⁰ (9) vücūda geldi. Feylekūs 'ār eyledi ki diyeler ki: "Dārāb (10) Feylekūs' uñ kızını taşarruf itmişdür." İskender vücūda (11) geldükde didi ki: "Benüm oğlumdur." Ol sebebden (12) İskender Feylekūs oğlıyla iştihār buldı. Ve ehl-i 'Acem (13) İskender'e İskender bin Dārā dirler. Ve Yunaniler İskender bin (14) Feylekūs dirler. Dañı anuñ nesebinde²¹³¹ rivāyet çoğdur. (15) Eşāħh-ı aqvāl evvelkidür.²¹³² Zirā ki ekşer-i nās ol qavle zāhibdürler. (16) **Ve ehl-i**

²¹¹⁶ "Behmen'den sonra kızı Hümay var. Hümay, akl-ı selim sahibi biriydi. Hükümranlığı on yedi sene sürdü. Ondan sonra başa Dārāb geçti. Dārāb, hezimete uğradı. Çok korkak biriydi. Hükümranlığı kırk bir sene sürdü."

²¹¹⁷ Çünkü: Çün A1.

²¹¹⁸ tahtına: tahtında H, L.

²¹¹⁹ Feylekūs' uñ: Feylekūs A1.

²¹²⁰ aña: +muqarrer A1, N.

²¹²¹ virdi: kıldı A1, N.

²¹²² yumurdan uñ: birinüñ H, L.

²¹²³ miqdārı: gibi H, L.

²¹²⁴ üzerine: üzere N.

²¹²⁵ eşāħh-ı: eşāħhına A1.

²¹²⁶ Ümmīd: Ümmīddür N.

²¹²⁷ buyurmışlar: buyurmışlardır A1.

²¹²⁸ evlādlarındandır: evlādındır A1.

²¹²⁹ ki: kim H, L.

²¹³⁰ İskender: -A1, N.

²¹³¹ nesebinde: nesebinden H, L.

²¹³² evvelkidür: evvelki +qavldür A1, H, L, N.

tevārīḥ ve ‘ulemā arasında İskender’ün anasında (17) ihtilāf yokdur. Müttefiklerdür ki Feylekūs’uñ kızındandır. [P1 175b] (1) Ve bu ‘aceb ittifāḳdur. Zīrā ki lāzım gelür ki İskender (2) Feylekūs’uñ oğlı olmaya. Ve zikr²¹³³ itdük ki ekşer-i ‘ulemā (3) katında budur ki: “Feylekūs’uñ oğlıdur.” Meger cevāb (4) bu vechile²¹³⁴ ola ki Feylekūs Mecūsī ola idi ve kendü kızını taşarruf (5) idüp İskender andan vücūda gelmiş²¹³⁵ ola. Ve illā ehl-i Fars’uñ (6) kavli eṣaḥḥ olur ki İskender Dārā’nuñ oğlıdur Feylekūs (7) kızından. [H 130b] Va’llāhu a‘lem. “Bi-ḥaḳīḳati’l-ḥāl.”²¹³⁶ Şeyḫ Ebū Ca‘fer Muḥammed Ṭaberī (8) *Tārīḥ*’inde ve İbn-i Cevzī *Kem’etü’z-Zehr*’de ve Şeyḫ Ḥasan bin ‘Alī (9) *Ḳūtü’l-Ervāḥ*’da ve Mevlānā Şükru’llāh *Behçetü’t-Tevārīḥ*’de (10) zikr itmişlerdür²¹³⁷ ki İskender ikidür. Birisi İskender-i (11) Zü’l-Ḳarneyn ve²¹³⁸ ol Ḥazret-i İbrāhīm’uñ zamānında idi. (12) Ve Hızr u İlyās ‘aleyhi’s-selām aña yoldaş idiler. Ve ol (13) zamān ki Ḥazret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām Mekke-i (14) Müşerrefe’yi binā itmişdür. Zü’l-Ḳarneyn maşrıḳ vilāyetine (15) gitmişidi. Şonra maşrıḳdan rücū‘ idüp maḡrib tarafına (16) gitdükte Mekke-i Müşerrefe’ye üç günlük yol kalmışidi (17) ki İskender atından inüp cümle ‘askerile yayan Mekke-i Müşerrefe’ye [P1 176a] (1) gidüp İbrāhīm Ḥazretleri’ni²¹³⁹ ‘aleyhi’s-selām²¹⁴⁰ ziyāret eylediler. (2) Ve Mekke’yi²¹⁴¹ tavāf idüp üç gün Ḥazret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām²¹⁴² (3) İskender’i ve cümle leşkerini ziyāfet eyledi. (4) Ve bir İskender [L 90a] daḫı İskender bin Feylekūs’dur. [A1 73b] Ve bu²¹⁴³ (5) İskender Yunanī’dür. Ve Ḥazret-i ‘İsā’nuñ zuhūrından (6) üç yüz on tokuz yıl öñdın gelmişdür. Ve Ḥazret-i (7) ‘İsā ile İbrāhīm’uñ mābeyni biñ biş yüz tokusan yıldur. (8) Pes bu takrīr üzerine İskender-i Zü’l-Ḳarneyn ile bu İskender’uñ (9) mābeyni biñ iki yüz yitmiş bir yıl olur. Va’llāhu a‘lem. Ve gālib (10) budur ki İskender-i Zü’l-Ḳarneyn’uñ tevārīḥini İskender (11) bin Feylekūs’a bağlamışlar. Ve bu sebebden ekşer [H 131a] gālaṭa düşmişler. (12) Ve bir gālaṭları [N 75b] yiri daḫı budur ki şihḥatıla şābit olmuşdur (13) ki İskender-i Zü’l-Ḳarneyn’uñ ‘ömri biñ yıla yitişmişdür. (14) Ve İbn-i Feylekūs’uñ ‘ömri otuz altı yıldan²¹⁴⁴ geçmişdür. Ve on (15) dört yıl beglik itmişdür.²¹⁴⁵ Ve bu miḳdār zamānda maşrıḳıla (16) maḡribi ḳat‘ eylemek müte‘azzirdür.²¹⁴⁶ Eger cevāb virilürise (17) ki nübüvvet veyā²¹⁴⁷ vilāyet ḳuvvetiyle ṭayy itmişdür. Bu cevābuñ [P1 176b] (1) men‘inde dirüz ki ba‘de’t-teslīm ki İskender nebī veyāḥūd (2) velī idi. Ola ki bu fi‘l andan şudūra²¹⁴⁸ gelmek muḥāldür. Anuñçün (3) ki bir nesne Muḥammed Resūlu’llāh Ḥazretleri’ne²¹⁴⁹ şalla’llāhu ‘aleyhi²¹⁵⁰ (4) umūr-ı dünyevīde müyesser olmadı. Āḫir

2133 zikr -H, L.

2134 vechile: -N.

2135 gelmiş: +idi N.

2136 Doğrusu.

2137 itmişlerdür: itmişdür A1, N.

2138 ve: -H, L.

2139 Ḥazretleri’ni: ‘aleyhi’s-selām H, L.

2140 İbrāhīm Ḥazretleri’ni ‘aleyhi’s-selām: İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām Ḥazretleri’ni H, L.

2141 Mekke’yi: Mekke-i +Müşerrefe’yi A1.

2142 ‘aleyhi’s-selām: -H, L.

2143 bu: bir A1, N.

2144 altı yıldan: altıdan A1, N.

2145 itmişdür: eylemişdür A1, N.

2146 müte‘azzirdür: +Ve N.

2147 veyā: ve N.

2148 şudūra: zuhūra A1, N.

2149 Ḥazretleri’ne: -H, L.

2150 ‘aleyhi: +ve +sellem +Ḥazretleri’ne H, L.

kimse²¹⁵¹ dağı olmaz. (5) Pes ma‘lüm oldu ki İskender bin Feyleküs İskender-i Zü‘l-
 Kırneyn (6) degüldür. Ve *Kur‘ân*’da olan İskender-i Zü‘l-Karneyn’ün (7) kışşası evvelki
 İskender’ündür. Ol ecludür ki (8) Kıadı Hâzretleri *Tefsîr*’inde buyurmuşdur ki: “İskender
 ikidir.” (9) Ve Kıadı hâşiyesinde ba‘zı muhaşşî buyurmuşdur ki: “Sâ‘il su‘âl (10) iderse
 ki Zü‘l-Karneyn’de olan evşâf bi-‘aynihâ İbn-i Feyleküs’da (11) dağı mevcüddür. Pes
 lâzım gelür ki İskender bir²¹⁵² ola.” (12) Cevâb budur ki ittiḥād-ı fi‘l-vaşfdan lâzım
 gelmez ki (13) mevşûf mütteḥid ola. Cā‘izdür ki iki kimse²¹⁵³ vaşfda bir olalar. (14)
 Ammâ zâtda muğayyir olalar. Va’llāhu a‘lem. Ve İskender-i Zü‘l-Karneyn’e (15) niçün
 Zü‘l-Karneyn [H 131b] didiler? Andan ötürü ki yirün eṭrâfına (16) yitişdi. Ve Kıaf
 Ṭağı’nuḡ müvekkili İskender’e Zü‘l-Karneyn (17) ad ḳodu. Ve bu ḳavl [L 90b] *Tefsîr-i*
Ḳurtubî’de ve *Tefsîr-i Sa‘lebi*’de [P1 177a] (1) İbn-i ‘Abbâs’dan mervîdür.²¹⁵⁴ Ve
 ba‘zılar buyurmuşlardur ki: (2) “İnnemâ sumiyye bi-Zi‘l-Karneyni li-ennehu ḳânelehü
 zevâbetâni mine‘z-zehebi.” (3) Ya‘nî altundan iki saçı varıdı. Ve bu ḳavli ‘Alî
 Hâzretleri’ne (4) isnâd iderler. Ve ba‘zılar buyurmuşlardur ki: “Vâkı‘asında (5) gördi ki
 güneşe yakın olup elini güneşün (6) iki boynuzına ki biri maşrıḳda ve biri mağribdedür
 ḳodu. (7) Pes bu vâkı‘a-i mu‘abbirelere ‘arz itdükde didiler ki: (8) ‘Maşrıḳa ve mağribe
 mâlik olursın.’ Ve aḡa Zü‘l-Karneyn (9) tesmiye eylediler.” Ve ba‘zılar²¹⁵⁵
 buyurmuşlar²¹⁵⁶ ki: “Anuḡ salṭanatı (10) zamânında iki ḳarn fânî oldılar. Ol ecluden aḡa
 Zü‘l-Karneyn (11) didiler.”

[A1 74a] el-Kışşa

İskender-i Yunanî’nün zamânı *Tārīḡ-i* (12) *H‘ārezmî* ḳavliyle hicret-i nebevîden toḳuz
 yüz²¹⁵⁷ yıl öḡdindür.²¹⁵⁸ (13) Ve²¹⁵⁹ Ebü Muhammed bin Ḳuteybe *Kitābü‘l-Ma‘ārif*’de
 zıkr ider ki (14) İskender’ile hicretün mābeyni dört yüz yıldur. Pes bu ḳavl üzerine (15)
 lâzım gelür ki ‘İsâ ile Hâzret-i Muhammed’ün arasında (16) gelmiş ola. Ve ḳavl-i evvel
 eşaḡḡdur. Ve şâbıḳâ zıkr itdügümüz (17) Ṭaberî’nün ḳavline eşbehdür. Ve‘l-‘ilmu
 ‘ında’llāh.²¹⁶⁰ *Ḳütü‘l-Ervāḡ* [P1 177b] (1) *Tārīḡ*’nde²¹⁶¹ dimişdür ki Feyleküs Rüm [N
 76a] pādşahınuḡ (2) vezîri idi. Ğāyetile ‘ālim ü fāzil ve ḡakim ve ehl-i siyâset (3) ve
 şāhib-firâset kimse²¹⁶² idi. Rüm Pādşahı fevt oldu.²¹⁶³ (4) Sipāh u ra‘iyyet Feyleküs’dan
 rāzîler idi. Pādşahuḡ (5) taḡtına anı da‘vet [H 132a] itdiler.²¹⁶⁴ Feyleküs ḳabül itmedi.
 Zirâ ki (6) aşlında²¹⁶⁵ salṭanat yoḡıdı. Her vechile cehd itdiler. (7) Ve tācı Feyleküs’uḡ
 başına ḳodılar. Ve pādşahlıḡa iḡtiyār (8) eylediler. Anuḡçün ki Melik-i Rüm’uḡ evlādı
 yoḡıdı. (9) Ğḡir Feyleküs çok zamân salṭanat itmedin vefât itdi.²¹⁶⁶ (10) Ve İskender anuḡ

²¹⁵¹ kimse: kimseye N.

²¹⁵² bir: bu A1.

²¹⁵³ kimse: kimesne N.

²¹⁵⁴ mervîdür: -N.

²¹⁵⁵ Ve ba‘zılar: -N.

²¹⁵⁶ buyurmuşlar: buyurmuşlardur A1.

²¹⁵⁷ yüz: -H, L.

²¹⁵⁸ öḡdindür: evveldür A1.

²¹⁵⁹ Ve: -A1, H, L, N.

²¹⁶⁰ Ve‘l-‘ilmu ‘ında’llāh: va’llāhu a‘lem A1, N; -H, L.

²¹⁶¹ Ḳütü‘l-Ervāḡ Tārīḡi’nde: Ḳütü‘l-Ervāḡ’da H, L.

²¹⁶² kimse: kimesne A1, N.

²¹⁶³ oldu: -N.

²¹⁶⁴ itdiler: eylediler A1.

²¹⁶⁵ aşlında: aşlından N.

²¹⁶⁶ itdi: oldu A1, N.

yirine pādšāh oldu. Araştātālīs (11) aña Araştō dağı dirler. İskender'ün üstādı idi. (12) Ve İskender ʿilm ü hikmet ve tedbīr-i salṭanat andan öğrenmişidi. [L 91a] (13) Pādšāh olduğda Araştātālīs'i vezīr idindi. Ve kışşanun (14) baqiyyesi gelse gerek. Ğaraż ki İskender'ün salṭanatu zamānına (15) dek²¹⁶⁷ her yıl Rūm'dan biş yüz yumurda altun ki her birisi (16) şütür-murğ beyzası gibi idi. ʿAcem pādšāhlarına ḥarāc gideridi. (17) Çünkim İskender Rūm'a pādšāh oldu. İki yıl ʿAcem [P1 178a] (1) vilāyetine²¹⁶⁸ ḥarāc göndürmedi. Dārā ilçi göndürdi²¹⁶⁹ (2) ve²¹⁷⁰ ol deve kuşu²¹⁷¹ yumurdası²¹⁷² gibi altunı²¹⁷³ taleb itdi. (3) İskender cevāb virdi ki: "Ol altun yumurdlayan (4) kuşu boğazladuğ ve yidük." Ve²¹⁷⁴ ilçiye yüz virmeyüp (5) i' tibār eylemedi. Çünkim ilçi mürāca' at eyledi (6) ve Dārā'ya bu ḥaberi söyledi. Dārā'ya ḥışm ğalebe idüp (7) yine ilçiyle bir çevgān ve bir ṭob ve bir ölçek (8) simsim göndürdi. Ve mektūbda yazdı ki: "Sen (9) oğlancuklardansın. Salṭanat saña lāyık degüldür. (10) Oğlancuklar gibi güy u çevgān oyna. Ve ḥarācı (11) göndür. Yoksa bu simsim dānesi gibi ḥadsiz leşker göndürürem. (12) Ve memleketünj²¹⁷⁵ ḥarāb u yebāb iderem." İskender'e mektūb u [H 132b] (13) ilçi vāşıl olduğda fi'l-ḥāl mektūbuñ cevābını (14) yazup göndürdi ki: "İy Dārā memleketünj irādetünjile (15) baña teslim eyledün. Zirā ki memleket ṭob gibidür. Ve ben (16) çevgānam. Nitekim çevgān her zamān ṭobı kendüye (17) çeker. Ben dağı kuvvet ü kudretile memleketünj elün den alsam [P1 178b] (1) gerek. Ve göndürdüğün susam bir laṭif nesnedür. Eger dānesi (2) ve eger yağı ve eger ḳabuğı hep ʿayn-ı fā'idedür. (3) Ma' nāsı budur ki eger sen bu susam gibi [A1 74b] bī-şumār leşker (4) göndürürsin ben anlarun ālāt u esbāb u silāḥlarından (5) fā'idemend olsam gerek." Ve İskender²¹⁷⁶ mektūbıla bir (6) ölçek ispend ya' nī²¹⁷⁷ üzerlik göndürdi. Ya' nī²¹⁷⁸ ben (7) dağı bir²¹⁷⁹ ʿasker²¹⁸⁰ üzerüne²¹⁸¹ iletürem ki bu üzerlik²¹⁸² gibi (8) ḥisābsız ve acı ola. Ve saña ve leşkerüne ḥiç fā'idesi (9) olmaya. Belki ecel gibi telḥ ola. Dārā bu ḥaberi (10) işidicek altı kerre yüz biñ er cem' eyledi.²¹⁸³ Ve²¹⁸⁴ İskender'den (11) yaña müteveccih oldu.²¹⁸⁵ İskender dağı sekiz kerre yüz biñ (12) er cem' eyledi. [N 76b] Ve²¹⁸⁶ dükeli Yunaniler idi. Ve Dārā tarafına ḳaşd (13) eyledi. [L 91b] Dārā on dört yıl idi ki pādšāh idi. (14) Ve İskender üç yıl olmuşıdı²¹⁸⁷ ki pādšāh²¹⁸⁸ idi.

²¹⁶⁷ dek: degin N.

²¹⁶⁸ vilāyetine: pādšāhlarına A1; pādšāhına N.

²¹⁶⁹ gönderdi: gönderüp N.

²¹⁷⁰ ve: -N.

²¹⁷¹ kuşu: +gibi H, L.

²¹⁷² yumurdası: yumurdayı H, L.

²¹⁷³ gibi altunı: -H, L.

²¹⁷⁴ Ve: -N.

²¹⁷⁵ memleketünj: memleketi N.

²¹⁷⁶ İskender: +aña H, L.

²¹⁷⁷ ispend ya' nī: -H, L.

²¹⁷⁸ Ya' nī: -N.

²¹⁷⁹ bir: -H, L; özge N.

²¹⁸⁰ ʿasker: -H, L.

²¹⁸¹ üzerüne: +bir +ʿasker H, L; -N.

²¹⁸² üzerlik: sipend H, L.

²¹⁸³ eyledi: olup N.

²¹⁸⁴ Ve: -N.

²¹⁸⁵ oldu: +Ve N.

²¹⁸⁶ Ve: -N.

²¹⁸⁷ olmuşıdı: -A1, N.

²¹⁸⁸ pādšāh: +olmuş A1, N.

el-Kıssa

(15) Cezire'deki Mevşıl ve²¹⁸⁹ Şām'ın arasında bir şehrdür. Ve Dārā (16) binā itmişidi. Ve Feylekūs'a virmişidi. İki leşker ber-ā-ber (17) oldılar. Ve bir ay miqdārı oturdılar. Ve harb itmediler. Āhirü'l-emr [P1 179a] (1) Dārā'nun sipāhileri 'aciz olup İskender'e²¹⁹⁰ gelüp²¹⁹¹ (2) amān dilediler. İskender anlardan su'al eyledi ki: "Sizlerden Dārā'ya (3) akreb kimdür?" diyü.²¹⁹² Cevāb [H 133a] virdiler ki: "İki hācib vardur. (4) Birinün adı Māhār ve birinün adı Māhyār." İskender hileler (5) idüp anlara gizlü²¹⁹³ haber göndürdi. Ve çok istimālatlar (6) virdi. Ve haylī māl u menāl va' de eyledi. Ve didi ki: (7) "Dārā'yı helāk eylemek gereksiz." Anlar dağı Dārā'dan incinmişler (8) idi. Dārā'dan yüz çevürüp İskender ile 'ahd eylediler. (9) Ve İskender²¹⁹⁴ harbe²¹⁹⁵ āgāz eyledi. Nā-gāh Dārā'nun leşkerinden (10) bir er çıkup İskender'e darb yitişdürdi ki İskender (11) mecrūh olup tabl-ı āsāyiş urdılar. Ve iki leşker (12) birbirinden ayrılıp rāhat itdiler. Evvelki gün ol iki (13) hācib Dārā'ya yol bulmadılar. İkinci gün Dārā hācibleri (14) okuyup anlarıyla²¹⁹⁶ kenkāc²¹⁹⁷ eyledi²¹⁹⁸ ki şulh eyleyelim (15) veyāhūd²²⁰⁰ harb. Hācibler savaşı ihtiyār eylediler. (16) Maqşūdları hāşıl olmağ için çünkim iki leşker ber-ā-ber (17) oldılar. Ol iki hācibün birisi Dārā'nun ardından geldi. [P1 179b] (1) Ve Dārā'ya bir nīze urdı. Ve atından yıkdı. Ve fi'l-hāl İskender'ün (2) hizmetine geldi. Ve Dārā'yı mecrūh idüp atından yıkdığını (3) haber virdi. İskender havāşşıyla ilerü gitdi. Görse ki (4) Dārā hāk ü hūn arasında düşmişdür. Ve cānından ancak (5) ramağ kalmışdur. İskender atından indi. Ve²²⁰¹ Dārā'nun başını (6) dizi üzerine aldı. Ve 'özr dilemeğe başladı. **Mışra'**:

(7) Hūd kuşte kāsım-rā hūd ta' zīye mī dārī²²⁰²

İskender (8) eyitdi ki: "İy Dārā benüm maqşūdum seni öldürmek (9) degül idi. Senün [L 92a] hāciblerün den oldı. İy Dārā vaşiyet (10) eyle ve²²⁰³ ne [H 133b] dilersin benden dile." didükde Dārā (11) didi²²⁰⁴ ki: [A1 75a] "Üç nesne isterem. Birisi budur ki benüm qanlumı²²⁰⁵ (12) qomayasın. İkincisi²²⁰⁶ bu²²⁰⁷ ki benüm kızumı²²⁰⁸ Rūşeng'i h'ātün (13) idinesin.²²⁰⁹ Üçüncü bu ki 'Acem beglerini 'aziz dutasın (14) ve esir itmeyesin." Dārā bu

2189 ve: +Āmed ile A1.

2190 İskender'e: -H, L.

2191 gelüp: +İskender'den H, L.

2192 diyü: -H, L.

2193 gizlü: gizlüce A1, N.

2194 İskender: +cenge +ve +cidāle +ve A1.

2195 harbe: +kıtāle A1; harb N.

2196 anlarıyla: -H, L.

2197 kenkāc: danışık ve meşveret H, L, N.

2198 Derkenar: Danışık ve meşveret P1.

2199 eyledi: itdi H, L.

2200 veyāhūd: veyā H, L.

2201 Ve: -N.

2202 Kendin onu öldürmüşsün, sonra ona yas mı tutuyorsun?

2203 ve: +her H, L.

2204 didi: eyitdi A1.

2205 qanlumı: qanumı A1.

2206 İkincisi: İkinci H, L, N.

2207 budur: bu H, L.

2208 kızumı: kızum N.

2209 idinesin: +Ve N.

vaşiyeti itdükde (15) vefât oldu. Ve İskender Dārā’nuḡ yirine pādşāh olup (16) hem ‘Acem’e ve hem Rūm’a ḡākım oldu.

Pādşāhī (17) İskender bin Feylekūs

Çünkü²²¹⁰ İskender bin [P1 180a] (1) Feylekūs salṡanat taḡtında istiḡlālī oturdu. Evvel (2) Dārā’nuḡ vaşiyetlerini tenfīz²²¹¹ eyledi.²²¹² Şonra ‘Acem’üḡ ‘ulemā (3) ve ḡükemāsını pāy-i taḡtına da‘vet idüp anlardan (4) iltimās eyledi ki [N 77a] ‘ilmlerini Yunan luḡatıyla²²¹³ tercüme (5) ideler. Ve Arasṡatālīs’i da‘vet²²¹⁴ eyledi.²²¹⁵ Ve *Kitāb-ı Zerdüşt-i* (6) *Mecūsī*’yi andan istedi ve yaḡdı. Ve Tevrāt’uḡ şeri‘atine (7) ittibā‘ eyledi. Ve Arasṡatālīs’i vezīr idindi.²²¹⁶ Zīrā²²¹⁷ ki²²¹⁸ (8) rāy-ı şāḡih ve çok ‘ulūma ḡādir kimesne idi. Ve ḡaviyyü’l-fehm (9) ve şāḡib-zekāvet ve ehl-i firāset idi. (10) Ve ḡilāl-i seniyyede ve siyāset-i marziyyede ve ‘ulūm-ı ilāhiyyede (11) müteferrid²²¹⁹ kimesne idi. Ve verā‘ u taḡvā ve tevāzu‘ (12) ve ḡubb-ı ‘adlile mütemessik idi. “Fe-li-hāzā”²²²⁰ ekşer-i ‘ulemā Arisṡo’yu (13) şol enbiyānuḡ ‘idādından ‘add itmışlerdür ki anlara kitāb (14) gelmemişdür. Ve Yunaniler’üḡ tāriḡinde mezkūrdur ki (15) ḡaḡ Te‘ālā Arisṡo’ya vaḡy göndürdi. Ve buyurdu (16) ki: “İnnī ilā-en usemmike meleken aḡrebe minke ilā-an usemmike (17) insānen.”²²²¹ Ve İbn-i Cevzi *Kem’etü’z-Zehr*’de eydür ki: [P1 180b] (1) “Arasṡo Eflātūn’uḡ şākiridür. Ve Eflātūn Sokrāt’uḡ (2) şākiridür.” Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāh.²²²²

el-Kışşa

İskender (3) Arasṡatālīs’den ba‘zı neşā’ih ve ma‘ārif [H 134a] murād idindi ki²²²³ (4) Arasṡo daḡı İskender için *Kitābü’s-Siyāset fi-Tedbiri’r-Riyāset* (5) dimekile ma‘rūf kitābı te’lif eyledi. Ve çok ‘ulūm (6) ve neşā’ih anda derc idüp ‘ömrini anuḡ te’lifinde ḡarc eyledi. (7) Ve ben faḡir-i keşirü’t-taḡşir ol kitāba [L 92b] zafer buldum.²²²⁴ (8) Yunan dilince idi. Ve istifāde bābında müfid degül idi. (9) Ba‘zı mevāzi‘ine ıṡṡılā‘ ḡaşıl oldu. Lākin ba‘de zamānin (10) ‘Arab dilince tercümesine zafer buldum. Ve evvelinden āḡirine (11) degin müṡālā‘a idüp muşannifine ve mütercimine vāfir taḡşin²²²⁵ (12) oḡudum. Ve ol kitābdan bir nice ‘ulūm ve fevā’id bu risālede (13) teyemmünen zıkr ideyim.²²²⁶ Tā ki²²²⁷ ‘āmmü’l-fā’ide ve tāmmü’l-‘ā’ide ola. (14) Ma‘lūm-ı şerif ola ki Arasṡatālīs *Kitābü’r-Riyāseti* (15) *fi’s-Siyāseti*’üḡ üçünci makālesinde ‘adli²²²⁸ medḡ idüp (16)

2210 Çünkü: Çünkim N.

2211 tenfīz: gördi A1, N.

2212 eyledi: -A1, N.

2213 luḡatıyla: dilince A1.

2214 da‘vet: vezīr H, L.

2215 eyledi: idindi H, L.

2216 Ve Arasṡatālīs’i vezīr idindi: -H, L.

2217 Zīrā: Ve H, L.

2218 ki: +Arasṡatālīs H, L.

2219 müteferrid: müteferriḡ A1

2220 Şunun için.

2221 Şüphesiz seni bir melek olarak isimlendirmeye, insan olarak isimlendirmekten daha yakınım.

2222 Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāh: Va’llāhu a‘lem A1, N.

2223 ki: -N.

2224 buldum: bulup A1, N.

2225 taḡşin: taḡşinler A1.

2226 ideyim: idelüm A1.

2227 ki: kim H, L.

2228 ‘adli: ‘adl N.

İskender'e terğibler ider ve buyurur ki: "Yā İskender (17) el-^ç adlu şıfatun kerīmetun min-şıfātī'llāhi ^ç azze ve celle [P1 181a] (1) ve'l-^ç adlu zıddu'l-cevri ve'l-cevru zıddu'l-^ç adli ve bi'l-^ç adli kāmeti's-semavāti (2) ve'l-^ç arzı ve bi'l-^ç adli bu^ç işeti'l- enbiyā'u'l-muṭahherūne (3) ve'l-^ç adlu şūretu'l-^ç aklı'llezi veza^ç ahu'llāhu [A1 75b] fī-eḥabbi ḥalkihī (4) ileyhi ve bi'l-^ç adli ^ç umirreti'l-^ç arzı ve kāmeti'l-memāliku venṭā^ç al-^ç ibādu (5) ve bihī unsu'l-müstevḥişi ve ḳurbu'l mutebā^ç idi ve bihī (6) selimeti'n-nufūsu min-küllü zağalin ve li-zalike kāneti el-hindu (7) teḳülü ^ç adlu's-sultāni li'r-ra^ç iyyeti enfe^ç u lehüm min-ḥaşbi'z-zamāni (8) ve kālet eyzan sultānun ^ç ādilün ḥayrun min-maṭarin (9) vābilin. Ve vucide fī-ba^ç zi'l-eḥcāri menḳūşen bi's-suryāniyyeti (10) enne'l-melike ve'l-^ç adle [H 134b] iḥvāni velā ğinā'e li-eḥadihimā ^ç ani'l-āḥari (11) ve'l-ḥaşşatu ve'l-^ç ammetu ṭabaḳātun muḥtelifetun ve işbātu'l-^ç adli fihim (12) muḥtelifun [N 77b] ve'l-^ç adlun ismun ma^ç nāhu'l-inşafu ve def^ç u'l-cevri ve (13) şıḥḥatu'l-vezni ve tesviyetu'l-keyli ve hüve ismun cāmi^ç un li-ḥilālil-muruvveti (14) ve ḥişāli'l-keremi ve'l-^ç adlu yenḳasimu aḳsamen (15) fe-^ç adlun yecibu bihī'l-ḥukmu ^ç indel-hukkāmı ve ^ç adlun yelzemu'l-insāne (16) fī-meclisihi ve muḥāsebeti nefsihī fimā beynehu ve beyne ḥālikihī (17) şümme etemmu'l-^ç adli fimā beyneke ve beyne'n-nāsi ^ç alā-ḳadri'l-ḥālāti [P1 181b] (1) ve menāzili'l-^ç alāmeti ve enā umeşşilu leke şeklen ḳaviyyen ḥikemiyyen (2) feylesüfiyyen nāmüsiyyen şemāniyyen yunebbi'uke ^ç ammā fi'l-^ç ālemi [L 93a] bi-esrihī (3) ve yeştemilu ^ç alā-ṭabaḳāti ehlihī ve keyfe uşülü'l-vācibi mine'l-^ç adli (4) ve ḳasemtuhu ḳısmen devriyyen ve küllü ḳısmın minhu (5) ṭabaḳatun fe-izā bede'te bi-eyyi ḳısmın şı'te tevālā leke mā-ba^ç duhu (6) ketevālī devri'l-feleki ve emmā kānet ḥāzihi't-tedābiru küllühā (7) a^ç lāhā va esfeluhā vakfān ^ç ale'l-^ç ālemi rāye'tu en ebdā'e (8) fī-hāze'ş-şekli bi'l-^ç ālemi ve hazihī şūretuhu kemā-terā feşunhu (9) ^ç an-ğayri ehlihī."

1. El-‘ālemu bustānun siyācuhu’d-devletu (Āb-ı revān).²²²⁹
2. Ed-devletu sultānun tuhyā bihi’s-sunneti.²²³⁰
3. Es-sunnetu siyāsetun yaḥdimuha’l-meliku.²²³¹
4. El-meliku zirā‘un ya‘zuduhu’l-ceyşu.²²³²
5. El-ceyşu ‘avānun yekfuluhumu’l-mālu.²²³³
6. El-mālu rızķun yecma‘uhu’r-ra‘iyyetu.²²³⁴
7. Er-ra‘iyyetu’r aḥrārūn yeste‘biduha’l-‘adlu.²²³⁵
8. El-‘adlu melūfun ve bihi ḳavāmu’l-‘ālemi.²²³⁶

[H 135a] (10) Eger *Kitābü’s-Siyāsef* de olan Arastaḫālīs’ün [P1 182a] (1) kelimātını ve İskender’e itdügi neşā’iḫi²²³⁷ zıkr idersevüz (2) bu muḫtaşar müteḫammil olamaz.²²³⁸ Ve hem ol kitābuñ [A1 76a] ‘ibāratı (3) ḡāyetile müşkindür ve şerḫe muḫtācdur. Ve zıkr (4) itdügüm nümüneden ma‘lūm olur in-şā’allāh. Bu²²³⁹ muḫtaşarumuzda (5) münāsebetile düşerise *Kitābü’s-Siyāset fi-Tedbiri’r-Riyāsef* den (6) ba‘zı fevā’id zıkr idüp meşrūḫ u mübeyyen ḫizmet-i (7) şerīfünđe²²⁴⁰ mühdā ve müḫaf idelüm. **Bejt**.²²⁴¹

- [N 78a] (8) Hüner bi-çeşm ‘adāvet bozorgter ‘aybest
(9) Ğulām-ı himmet-i ānem ki ḫōş nazār bāşed²²⁴²

(10) el-Ḳışşā

İskender seyāḫate meşḡül olup ‘Irāķ (11) ve Bābil şehirlerini ḫarāb u yebāb eyledi. Buḫtu’n-Naşr (12) Şām vilāyetine itdüğinden biş beter. Şonra Fars memleketine (13) vardı. Ve diledi²²⁴³ ki anı daḫı ḫarāb eyleye. Fars ḫalkını (14) ḡāyetile müdrık ve şāḫib-zekā bulduğundan ötürü taḫrībinde (15) tevaḫḫuf eyledi. Ve Arastaḫālīs’e mektüb göndürdi. Ve anuñıla (16) Fars’uñ taḫrībinde meşveret eyledi. Ve İskender’ün (17) mektübı şūreti ‘Arabice budur: “Eyyuḫe’l-mu‘allimü’l-fāzılu [P1 182b] (1) ve’l-vezīru’n-nāşıḫu’l-‘adılı u‘limuke ennī vecedtu bi-arzi (2) Fārise ḳavmen lehum ‘uḫulun raciḫetun ve eḫāmun şāķıbetun (3) ve tere’sse²²⁴⁴ [L 93b] ‘ale’l-meliki yutevekka‘u min-emsālihim

²²²⁹ Ālem bahçedir, onun çiti devlettir (Kömbe, 2013: 299).

²²³⁰ Devlet sultandır (otorite, güç), onu ayakta tutan sünnettir (Kömbe, 2013: 299).

²²³¹ Sünnet idaredir, ona hizmet eden meliktir (Kömbe, 2013: 299).

²²³² Melik güçtür, ona destek olan askerlerdir (Kömbe, 2013: 299).

²²³³ Askerler yardımcıdır, onların geçimini sağlayan maldır (para, devlet geliri) (Kömbe, 2013: 299).

²²³⁴ Mal geçim sebebidir, onu toplayan raiyyedir (vergiye tâbi olan halk kesimi) (Kömbe, 2013: 299).

²²³⁵ Raiyye hürdür, onları itaat ettiren adalettir (Kömbe, 2013: 299).

²²³⁶ Adalet kaynaştırıcıdır (birleştirici), âlemin ayakta kalması adalete bağlıdır (Kömbe, 2013: 299).

²²³⁷ neşā’iḫi: +vü +pendi A1.

²²³⁸ olamaz: olmaz A1, N.

²²³⁹ Bu: -H, L, N.

²²⁴⁰ ḫizmet-i şerīfünđe: ḫizmet-i şerīfünüzde N.

²²⁴¹ Bejt: Nazm N.

²²⁴² Hüner, düşman gözünden büyük ayıp olarak görülür. Bakışında hayır olan adamın kölesiyim.

²²⁴³ Ve diledi: -A1.

²²⁴⁴ Derkenar: Tere’sus mihterī kerden P1 (İnsanın kendini başkalarının karşısında büyük görmesi.).

‘ale’l-memleketi (4) ve **ka**d ezma’ tu ‘alā-ka^ˆtli cemi’ ‘ihim fe-eşir ‘aleyve ve’s-selām.”²²⁴⁵ (5) Çünkü İskender’ün mektubu Araştālīs’e (6) vāşıl oldu. Araştālīs mektubuñ cevābını bu vechile (7) yazdı ki: “**Ammā ba’du** fe-innī ve kaftu eyyuhe’l-ibnu’n-nebilu (8) ve’l-meliku’l ‘ādilu’l-celilu erşedeka’llāhu ilā-sebīli’l-hudā (9) ve ‘aşameke min-żayg’ il hevā [H 135b] ‘alā-kitābıke’llezī (10) tezkuru fihi enneke vecedte bi-arzi Fārise ka^ˆvmen lehum (11) ‘u^ˆkūlun rācihatun ve efhāmun şāki^ˆbetun fe-in kunte ‘azemte (12) ‘alā-ka^ˆtli cemi’ ihim bi-temlikike iyyāhum feleste ka^ˆdiren (13) ‘alā-ka^ˆtli bilādihim ve mā’ihim ve hevā’ihim ferāyi en (14) temlikehum bi’l-ihsāni ileyhim ve’l-muberreti lehum tazferu (15) bi’l-meħabbeti minhum fe-inne talebe zalike bi’l-ihsāni ileyhim (16) edvemu beka^ˆ’en minhū bi-içhāfıke lehum ve a^ˆlem enekke (17) lā-temliku’l-ebdāne me^ˆal-ka^ˆlūbi illā bi’ş-şıdki ve’l-ma^ˆrūfi ²²⁴⁶²²⁴⁷ [P1 183a] (1) ve’s-selāmu ‘alā-meni’t-tebe^ˆal-hudā.”²²⁴⁸ İskender çünkim²²⁴⁹ (2) nāmesinūñ cevābını gördi. Fars’uñ taħribinden (3) ferāgāt idüp ehl-i Fars’a ri^ˆāyetler eyledi. Ve fuza^ˆlā (4) ve hükemāsı için solgār ya^ˆnī sāliyāne ta^ˆyin eyledi. (5) Ve henüz ol zamāndan berü mevcūddur. Hiçbir pādşāh (6) anı ka^ˆt itmedi. Ğāyeti bu ki her pādşāh himmetine (7) göre virür idi. Tā ki kızılbaş-ı evbāş-ı bed-ma^ˆāş²²⁵⁰ (8) zamānı gelince hāl bu minvāl üzerine idi. Çünkim ol (9) melā^ˆin ve ihvān-ı şeyātin geldiler ve ‘ulemā ve fuza^ˆlānuñ [A1 76b] (10) kökünü kırdılar. ‘Ömrleri gibi ol sāliyāne münka^ˆtı (11) oldu. **Na^ˆzm:**²²⁵¹

Nişān-ı āħir-i ‘ahd-i zevāl-i mülk ānest
(12) Ki der-mesāliħ-i ehl-i hüner na^ˆzar ne-konend

(13) Be-dest-i ħ^ˆiş mekon cāygāh-ı ħōd vīrān
(14) Ki düşmenān-ı to bā-ez-īn beter ne-konend²²⁵²

(15) **Şonra** İskender Belħ tarafına gitdi. Ve Türkistān’da (16) Semerka^ˆnd şehrini binā eyledi. Ve Ĥorāsān’da Merv ve Hirāt şehrlerini [N 78b] (17) binā itdi.²²⁵³ Ve İşfāhān vilāyetinde Rey şehrini yapdurdı. [P1 183b] (1) Ve Yunan’da İskenderiyye’yi binā eyledi. Ve İskenderiyye’de bir (2) menāre [L 94a] yapdurdı ki dūnyānuñ ‘acā’ibindendür.

²²⁴⁵ “Ey erdemli muallim ve ey nasihat veren adil vezir! Sana bir durumu haber vereceğim. Fars diyarında çok zeki ve güzel konuşmayı bilen bir grup insana rastladım. Onlar sultanı yönetmekte. Bunun ülkenin aleyhine olmasından, bu insanlardan sıkıntı çıkmasından korkuluyor. Onların hepsini katletmeye karar verdim. Bana bir yol göster vesselam.”

²²⁴⁶ Derkenar: Ka^ˆle el-Ĥalīlu yu^ˆka^ˆlu ezme^ˆ tu ‘ala emrin feene muzmi^ˆ un ‘aleyhi izā şebete ‘aleyhi ‘azmuhu Şarāħu’l-Luġa P1 (El-Halil şöyle dedi: Niyeti o konuda net (sabit) olduğunda “Bu işe karar verdim, ben bu konuda kararlıyım.” denilir. Sarāħu’l-Luġa.).

²²⁴⁷ Derkenar: İçhāf borden. Yu^ˆka^ˆlu eçhāfe bihi ey ve’s-sebeb bihi P1 (Zulüm taşımak; ona zulmetti yani ona sebep oldu.).

²²⁴⁸ “Ey asilzade oğul! Ey adaletli ve celil sultan! Allah seni doğru yola ilet sin ve seni sapmaktan muhafaza etsin. Fars diyarında çok zeki ve güzel konuşmayı bilen bir grup insana rastladığından bahsettiğin mektubun elime ulaştı. Eğer onları tümüyle öldürmek niyetindeysen bu senin elindedir. Fakat sen onların ülkelerini, sularını ve havalarını yok etmeye kadir değilsin. Benim fikrim, onlara iyilik ve güzellikle muamele edip onların hoşnutluğunu kazanmandır. Onlara iyilikte bulunmayı istemek, zulmetmekten daha kalıcı olur. Bil ki; onların hem bedenlerine hem de kalplerine ancak doğruluk ve iyilik ile sahip olabilirsin. Doğru yola tabi olanlara selam olsun.”

²²⁴⁹ çünkim: çünki N.

²²⁵⁰ evbāş-ı -ma^ˆāş: bed-ma^ˆāş-ı evbāş H, L.

²²⁵¹ Na^ˆzm: Beyt A1, N.

²²⁵² Azamet in ortadan kalktığı mın nişanesi, hüner ehlinin çıkarlarına bakmamasıdır. Kendi mertebeni kendi elinle viran etme ki düşmanların seni daha da beter etmesin.

²²⁵³ itdi: eyledi N.

Mes'ūdī [H 136a] (3) *Tārīḥ*'inde zıkr ider ki İskenderiyye'nün menāresi aḳ (4) taşdan yapılmışdır. Ve kirec yirine raşāş ḥarc (5) olmuşdır. Ve menārenün kemerleri şırçadandır. Ve kemerlerün (6) ayakları nuḥāsdan düzülmişdür.²²⁵⁴ Bir tepecük²²⁵⁵ üstindedür. (7) Ve ol menārenün içinde üç yüz ev yapdurmış idi (8) ki tavar yükiyle ol evlere çıkarıdı. Ve evlerün (9) pencereleri deryāya baḳar idi. Ve menārenün tūlı biḡ (10) zirā^c idi. Ve menārenün üstinde baḳırdan şüretler (11) düzdürdi²²⁵⁶ ki her birisi bir maşlaḫat için idi. Bir şüretün (12) hey'eti bu idi ki sebbābe barmaḡıyla güneşe işāret (13) ider idi. Ve güneş felekde devr itdükçe ol şüretün (14) barmaḡı ol cānibe döner idi. Ve bir şanemün daḡı (15) yüzi deñiz tarafına idi. Ve her kaçan ki²²⁵⁷ düşmen (16) bir günlük yol ḳalsa idi ki İskenderiyye'ye dāḡil (17) ola ol bütten bir şüret-i hā'il işidürler idi. **[P1 184a]** (1) Ve memleket ḫalkı düşmenün geldüğini bilürler idi. (2) Ve bir timşālün daḡı ḫālī bu idi ki her kaçan ki²²⁵⁸ giceden (3) bir sā^c at geçse ol şüretten muḫribler gibi bir āvāz-ı (4) pür-süz u sāz işidilür idi. Ve ḫalka andan feraḫ ve (5) ḫarab ḫāşıl olurıdı. **Nazm:**²²⁵⁹

Ne muḫrib ki āvāz-ı summ-i sutūr
(6) Semā 'ast eger zevḳ dārī vü şūr²²⁶⁰

Ve ol (7) menārenün üzerinde bir āyine vaḡ itmişidi ki (8) Ḳoştantīniyye ol āyinede görünüridi. Ve İskenderiyye (9) ile Ḳoştantīniyye'nün arasında olan bahruḡ mesāfesi (10) ḫōd **[H 136b]** ma'lūmdur. Ve her kaçan ki Rūm'dan bir leşker (11) cem' olup İskenderiyye'nün ḳaşdına veyāḫūd bir āḫer (12) ḫarafuḡ ḳaşdına.²²⁶¹ Ol āyinede zāhir ve bāhir olurıdı. (13) **Mes'ūdī Tārīḥ**'inde eydür ki bu menārenün (14) bināsı İskenderiyye'nün ortasında **[A1 77a]** idi. Bu menāreyi (15) İskender anuñiçün yapdurdı ki gözcileri (16) anda ḳoyup düşmenün gemilerini ve ' askerlerini (17) göreler. Ve İslām zamānına deḡin bu menāre ma' mūr idi. **[P1 184b]** (1) Ve ol āyine daḡı **[L 94b]** menārenün üstinde idi. Velīd bin 'Abdi'l-Melik (2) ki benī Ümeyye'nün ḫulefāsındandır. Ḥalīfe olduḡda (3) Rūm'uñ Pādşāḫı ol āyinenün naḳşından cigeri ḫūn ve (4) aḫvālī zebūn olmuşıdı. Ve ḫiçbir ḫarafa leşker çeküp (5) varamaz idi. Āḫirü'l-emr bu ḫileyi fikr eyledi ki (6) beglerinden bir benām begi iḫtiyār itdi. Ve ḫavāşşından ba' zı (7) kimesneleri aḡa ḳoşup Velīd bin 'Abdi'l-Melik'e göndürdi. (8) Ve anlara sipāriş eyledi ki Velīd bin 'Abdi'l-Melik'e **[N 79a]** (9) vüşül bulduḡda İslām'a raḡbet ' arz idüp "Müsülman (10) oluḡ bāşed ki zafer bulup ol mirātı (11) İskenderiyye'nün menāresinden giderebileydünüz." didükde (12) ol cemā' at Velīd'ün ḫizmetine geldiler.²²⁶² Ve²²⁶³ İslām²²⁶⁴ izḫār (13) eylediler. Velīd ol şüretā Müsülman beḡe didi ki: "Dile benden (14) ne dilersin." Beg didi ki: "İskenderiyye'nün begliğini (15) isterem."²²⁶⁵ Velīd daḡı yok dimeyüp anı İskenderiyye'ye (16) beg eyledi. Çünkim etbā' ıyla **[H 137a]** İskenderiyye'ye

²²⁵⁴ düzülmişdür: düzülmiş A1, N.

²²⁵⁵ tepecük: yengecün A1, N, P1.

²²⁵⁶ düzdürdi: düzdi N.

²²⁵⁷ ki: -N.

²²⁵⁸ ki: -N.

²²⁵⁹ Nazm: Beyt A1, N.

²²⁶⁰ Şarkıcıya gerek yoktur. Eğer sende zevk varsa, hayvanların ayak sesi de sazdır.

²²⁶¹ ḳaşdına: +olalar H, L.

²²⁶² geldiler: geldükde A1, N.

²²⁶³ Ve: -A1, N.

²²⁶⁴ İslām: +^c arz +ve A1, N.

²²⁶⁵ isterem: dilerem A1.

(17) vardılar. Çok sa‘y idüp evvelā ol menārede olan [P1 185a] (1) künüz u defineleri çıkardılar. Ve ol āyineyi (2) menāreden giderdiler. Şoñra halk bu hāle mütefaţtın (3) olup hāle idüğünü bildiler. Ve²²⁶⁶ Velīd’e haber göndürdiler. (4) Nā-Müsülmān beg bu hāle muţţali‘ olduğda deryāda (5) gemilerini hāzır eylemişler idi. Fi‘l-hāl etbā‘ u eşyā‘ yıla (6) gemilere binüp kaçdılar. Velīd’e haber olduğda (7) ğāyetile müte‘essif oldu. Ve menārenün münhedim (8) olduğ yiri kiremit ve kirecile yapdurdı. (9) Ammā **nazm**:²²⁶⁷

Çi sūd ān-geh ki māhī morde bāşed
(10) Ki āb-ı refte-bāz āyed be-cüyī²²⁶⁸

(11) **Mes‘ūdī Tārīh**’inde zıkr ider ki İskenderiyye (12) menāresinün tūlı sene şelāsū ve şelāsīn ve şelāsū mi‘ete (13) hicriyyede iki yüz otuz zirā‘ miqdārı bākī qalmışdı. (14) Ve *Tārīh-i Mes‘ūdī* bu senede te‘lif olunmuşdur. Ve dağı (15) zıkr ider ki bizüm ‘aşrumuzda menārenün bināsı (16) üç şekl üzredür.²²⁶⁹ Şülşi miqdārı mürebba‘ dur. Ve ağ taşıla (17) yapılmışdur. [L 95a] Ve bir şülşi müsemmenü‘ş-şekldür. Kiremit ve kirecile [P1 185b] (1) yapılmışdur. Altmış yitmiş zirā‘ bu şekldedür. Ve menārenün (2) yukarısı müdevverü‘ş-şekldür. Ve **Ahmed bin Tolun** (3) ol menārenün üstinde ağacdan bir kubbe yapdurmışdı. (4) Şoñra münhedim olup Melik-i Kāmil zamānında (5) yirine bir mescid binā olındı. Şoñra denizden yaña menāre (6) yıkılmağa²²⁷⁰ yüz dutdı.²²⁷¹ [A1 77b] Melik²²⁷² Zāhir ki Rüknu‘d-dīn (7) Baybars ile meşhürdür. Anı meremmet [H 137b] eyledi. Ve el-ān (8) ne endāmda idüğü ma‘lūmumuz degüldür. Ve‘l-‘ilmu ‘inda‘llāh. (9) Ve ba‘zı kitāblarda budur ki: “İskenderiyye’nün (10) bināsı Zū‘l-Ķarneyn-i Ekber’üñdür.” “Va‘llahu a‘lem bi-ħaĶīĶatihi.”²²⁷³²²⁷⁴

(11) el-Ķışşa

İskender Mışr tarafına müteveccih oldu. Ve ol (12) zamānda Mışr seksen biş pāre şehridi. Birbirine karşı (13) ve her şehirde kāhinlerden bir re‘īs varıdı ki (14) sihr ‘ilminde²²⁷⁵ ve tılsımāt u nīrencāt²²⁷⁶ ve ķimiyā vü simyā (15) fūnūnında māhirler²²⁷⁷ idiler. Ve Mışr’uñ halkı ümem-i muħtelife idi. (16) Kimisi Ķıptī ve²²⁷⁸ kimisi Yunanī ve²²⁷⁹ kimisi ‘İmlīķī. Ammā (17) ekşeri Ķıptī idi. Ve bu kāhinlerden [N 79b] yidi kāhin [P1 186a] (1) meşhūr idi ki her birisi fenninde ser-āmed-i devrān (2) ve vaħīd-i zamān idi. İskender zamānında her birisi (3) tılsımātdan ba‘zı ‘acīb²²⁸⁰ ü ğarīb nesnelere vaż‘ eylediler. (4) **Evvelki** kāhinün adı Şaylem idi. Nīl’ün ziyāde (5) olduğunı bilmek için miķyāsı te‘lif eyledi. (6) **Ve dağı** baķırdan bir ħavz²²⁸¹ ki düzdi. Ve ol ħavzūñ (7) içinde baķırdan iki ‘uķāb ya‘nī

²²⁶⁶ Ve: -N.

²²⁶⁷ nazm: beyt A1, N.

²²⁶⁸ Balık öldükten sonra; akan suyun ne anlamı var?

²²⁶⁹ üzredür: üzerinedür H, L.

²²⁷⁰ yıkılmağa: -N.

²²⁷¹ dutdı: +yıkılmağa N.

²²⁷² Melik: Mālik N.

²²⁷³ bi-ħaĶīĶatihi: -A1.

²²⁷⁴ Onun hakikatini Allah daha iyi bilir.

²²⁷⁵ ‘ilminde: -H, L.

²²⁷⁶ nīrencāt: nāřincāt H, L.

²²⁷⁷ māhirler: māhir H, L.

²²⁷⁸ ve: -H, L.

²²⁷⁹ ve: -H, L.

²²⁸⁰ ‘acīb: ‘aceb H, L.

²²⁸¹ ħavz: -N.

taşancıl vaz^ç itdi. (8) Birisi irkek ve birisi diş. Ve ol havzda azacuk şu (9) kodu. Pes her kaçan ki²²⁸² Nîl'ün artması zamânı²²⁸³ (10) gelür idi. Kâhinler cem^ç olup bir nev^ç kelâmıla mütekellim (11) olurlardı. Ve ol iki taşancılığ birisi şararur idi. (12) Eger irkegi şararsa idi Nîl'ün ziyâde olduğına (13) ve vâfir geldüğine delîl idi.²²⁸⁴ Eger dişisi (14) şararsa idi Nîl'ün noşşânına delîl idi. **İkinci** (15) kâhinün ismi ^ç Aşâmir idi. Mizân-ı ^ç adl anuğ (16) te^ç lîfidür. Şöyle [H 138a] rivâyet iderler ki^ç Aşâmir-i Kâhin (17) şemsün [L 95b] heykeli²²⁸⁵ üzerine bir mîzân te^ç lîf eyledi. [P1 186b] (1) Bir gözine haqqan ve bir gözine bātılan yazdı. Ve terâzunuğ her (2) bir gözi altında²²⁸⁶ ba^ç zı yüzün kaşları gibi taşlar (3) kodu. Pes her kaçan ki²²⁸⁷ zâlim ve mazlûm hâzır olurlar (4) idi. Zâlimi mazlûmdan fark itmek için zâlimün adına (5) bir taş ve mazlûmuğ adına bir taş²²⁸⁸ alurdu. Ve ol (6) taşlarığ üzerine bir nesne okurdu. Ve her taşı terâzunuğ (7) bir gözine kordu. Mazlûmuğ taşı ağır ve zâlimün taşı²²⁸⁹ (8) yeyni gelürdi. Ve anuğıla zâlimi mazlûmdan fark ider idi. (9) **Üçüncü** kâhinün adı Mükânîs²²⁹⁰ idi. Me^ç âdin-i seb^ç adan (10) bir âyine düzdi ki ol âyinede havâdiş-i zamân (11) ve ucuzluk ve kızlık²²⁹¹ zâhir olurdu. **Ve şehrün** ortasında²²⁹² bir (12) h^ç âtün şüreti²²⁹³ bakırdan²²⁹⁴ düzdi ki oturur ve kucağında bir (13) oğlancuk emzürür. Pes her h^ç âtünüñ cisminde ki bir (14) marâz âriz olsa gelür idi ve marîz olan (15) ^ç uzvını bakırdan olan²²⁹⁵ h^ç âtünüñ bi^ç aynihi ol ^ç uzvına (16) sürer idi. [A1 78a] Ve der-sâ^ç at şîhhat bulur idi. “Ve hâzâ mine^ç l^ç acâyib.”²²⁹⁶ (17) **Dördüncü** kâhin demürden bir ağac [P1 187a] (1) düzdi ki budakları çengâller gibi idi. Her kaçan (2) ki²²⁹⁷ bir zâlim mazlûma zulm eyleseydi ve zâlim mazlûmdan (3) fark olunmasa²²⁹⁸ idi ikisine emr ideridi ki ol (4) ağacın altından geçeler. Zâlim olana fi^ç l-hâl ol²²⁹⁹ çengâl (5) yapışur idi. Ve zulmine muqırr olmayınca şalıvirmez idi. (6) **Ve bir şanem** dağı kırşundan düzdi. Ve adına ^ç Abd-i Zuhal (7) kodu. Müdde^ç i ve müdde^ç â ^ç aleyhi anuğ katına [H 138b] göndürüp (8) muhâkeme iderler idi. Her kaçısı ki haqqdan (9) taşra çıkarıdı.²³⁰⁰ Ol şanemün katından taşra çıkmağa (10) kâdir olmazdı. Tâ haqqı muqırr olmayınca [N 80a] eger ki nice (11) yıl üzerine geçe idi. “Ve hâzâ eyzan mine^ç l^ç acâyib.”²³⁰¹ **Bişinci** (12) kâhin nuhâsdan bir ağac düzdi ki (13) her kaçan ki²³⁰² vahş u tayr ol ağacın altına veyâ üstüne (14) gelseler hiss ü harekete [L 96a] kâdir olmayalar. (15) Tâ ki şehrün halkı gelüp

2282 ki: kim A1, N.

2283 zamânı: -N.

2284 idi: +Ve A1, N.

2285 heykeli: -H, L.

2286 altında: altına H, L.

2287 ki: kim N.

2288 ve mazlûmuğ adına bir taş: -N.

2289 taşı: -N.

2290 Mükânîs: Mükânîş H, L.

2291 kızlık: +bunuğ +gibi +her +ne +olsa A1.

2292 ortasında: +bakırdan A1.

2293 şüreti: şüretin A1.

2294 bakırdan: -A1.

2295 olan: -A1, N.

2296 Bu ilginç şeylerdendir.

2297 ki: kim N.

2298 olunmasa: olmasa A1.

2299 ol: -N.

2300 çıkarıdı: çıkarlar idi H, L.

2301 Bu da yine ilginç şeylerdendir.

2302 ki: kim N.

anları şayd²³⁰³ ideler. Ve anuñ (16) zamânında ehl-i Mısr vuhuş u tayruñ etinden toyum (17) idiler. Ve şehriñ kapusunda iki şuret düzmişidi. [P1 187b] (1) Birisi kapunun şağ cānibinde ve birisi şol tarafında²³⁰⁴ (2) ve²³⁰⁵ her kaçan ki²³⁰⁶ bir ehl-i hayr şālih kimse²³⁰⁷ kapudan (3) içerü girse şağdaki şanem güleridi. Ve eger²³⁰⁸ bir şerir (4) tālih kimesne²³⁰⁹ kapudan girse²³¹⁰ şol cānibinde (5) olan şanem ağlarıdı. **Altıncı** kāhin bir aqçe (6) düzdi ki her kaçan ki ol²³¹¹ aqçenüñ şāhibi bir (7) nesne şatun almaq dilese bāyi‘ yile şart ider idi (8) ki: “Bu aqçenüñ ağırınca baña metā‘ virür misin?” Bāyi‘ (9) qabul itdükde her ne kadar ki²³¹² müşterinüñ (10) diledügi metā‘ terāzūnuñ bir gözine koyup ol aqçeyi (11) āher göze qorıdı. Aqçe ağır gelüridi. Egerçi (12) ki metā‘ hırvārıla olayıdı ve bu a‘ cebü‘l-‘ acāyib (13) nesne ve ‘ aql qabul itmez. *Kitāb-ı Nücümü’z-Zāhire fi-Tārīh-i Mülük-i Mısr* (14) ve ‘l-*Kāhire*’de şöyle zıkr itmişdür²³¹³ ve naql-i (14) mışdarıdur. Ve ol kitābuñ muşannifi eydür ki: (16) “Beni Ümeyye’nüñ hilāfeti zamânında Mısr’uñ hāzinesinde [H 139a] (17) bu aqçe bulındı.” “Ve‘l-‘ uhdetu ale‘r-rāvi.”²³¹⁴ **Yidinci** [P1 188a] (1) kāhin bir tabl düzdi ki her kaçan bir kimseye²³¹⁵ (2) kulınc āriz olsa ol tabla elin urır idi. Ve (3) dübrinden bir rih çıqup kulıncdan hālāş (4) bulur idi. **Şeyh ‘İmādü’-d-din İbn-i Keşir** rahimehu‘llāh *Tārīh*’inde ki (5) *Bidāyetü’n-Nihāyet* ile²³¹⁶ müsemādur.²³¹⁷ Zıkr ider ki (6) Şālāhu‘d-din Yūsuf bin Eyyüb zamânında Mısr’uñ (7) hāzinesinden bu tablı çıkardılar. Nā-gāh Kürd beglerinden (8) bir beg meclisde hāzır iken tablı eline alup anuñ (9) fi‘ linden gāfil iken elini tabla urdı. Fi‘l-hāl (10) meclisde yilledi.²³¹⁸ [A1 78b] Ve öykelenüp tablı yire urdı. (11) Ve ufatdı ve tabluñ fi‘ li bātil oldı. ‘ Aceb laṭife.

(12) el-Kıssa

İskender Mısr’dan gidüp ‘ ālemi seyr (13) idüp²³¹⁹ her memleketi ayağ altına alup kimini hārāb (14) u yebāb ve kimini ta‘ mir ü teşhür eyledi. Ve ekşer (15) memāliküñ pādşāhlarını öldürüp [L 96b] yerine āher kimesneyi²³²⁰ (16) pādşāh dikdi.²³²¹ Anlara *Mülük-i Tavā’if* dirler. (17) Ve tevārīh²³²² kitāblarında *Mülük-i Tavā’if* e Eşkāniler dirler. [P1 188b] (1) Anuñün ki Eşkān bin Yāfiş bin Nūh neslindendürler. (2) Ve anlaruñ kıssaalarını ve meliklerinüñ ‘ adedini ve anlardan (3) devlet münkażi olup kimlere muntaqil olduğunu [N 80b] (4) İskender’üñ aḥvālinden sonra zıkr iderüz in-şā‘allāh.²³²³ (5) Āhirü‘l-emr

²³⁰³ şayd: şikār N.

²³⁰⁴ tarafında: cānibinde A1, N.

²³⁰⁵ ve: -H, L.

²³⁰⁶ ki: kim N.

²³⁰⁷ kimse: kimesne +A1.

²³⁰⁸ eger: -H, L.

²³⁰⁹ kimesne: kimse +olsa H, L.

²³¹⁰ kapudan girse: -H, L.

²³¹¹ her kaçan ki ol: -A1.

²³¹² ki: -A1, N.

²³¹³ itmişdür: +ki A1, N.

²³¹⁴ Sorumluluk rāvinin üzerindedir.

²³¹⁵ kimseye: kimesneye N.

²³¹⁶ Bidāyetü’n-Nihāyet’ile: Bidāyetü’n-Nihāyet H, L.

²³¹⁷ müsemādur: müsemā +iledür H, L.

²³¹⁸ yilledi: yillendi H, L.

²³¹⁹ idüp: ider iken N.

²³²⁰ kimesneyi: kimseyi H, L.

²³²¹ dikdi: diküp A1; diküp +ve N.

²³²² tevārīh: -N

²³²³ in-şā‘allāh: +Te‘ālā A1, N.

İskender'ün seferi Hind ü Sind tarafına (6) düşdi. Ve ol zamānda Hind'ün tahtı Mangīr idi. (7) İskender Mangīr'e varup Fūrā adlu pādşāhını öldürdi. Ve (8) memleketini teşhīr eyledi. Ve Hind ü Sind'de olan begler (9) İskender'ün hizmetine gelüp [H 139b] yüz sürdükde kimisini (10) öldürüp²³²⁴ kimisininüñ begligini ibkâ²³²⁵ eyledi. Şonra (11) Hindüstān'dan mürāca'at idecek zamānda şöyle (12) istimā' eyledi ki Akşā-yı Hind'de bir pādşāh (13) vardır ki gāyetile hikmet²³²⁶ ü siyāset ve 'adl ü inşāf u (14) riyāset²³²⁷ şāhibidür.²³²⁸ Ve Hind memleketinde anuñ gibi hākīm (15) feylesūf yoqdur. Ve adı Kendekān'dur. Kendekān (16) şehri ki andan gök buğasiler gelür. Ol pādşāhuñ (17) ismiyle müsemādur. İskender Melik Kendekān'uñ na' tını²³²⁹ [P1 189a] (1) ve şıfatını işidicek bir mektüb yazup ilçiyle göndürdi. (2) Mektubuñ şüreti 'Arabice budur ki²³³⁰ "Ammā ba' du (3) fe-izā etāke kitābi hāzā fe-in kunte kâ'imen felā teğ'ud 4) ve in kunte kâ'idan felā teğum ve in kunte māşiyen (5) felā teltefit hattā tedhule fi-tā'ati ve illā mezzeqtu (6) mulkeke ve el-ħaqtuke bi-men mezā men mulūki'l-Hindi kableke (7) ve's-selām."²³³¹ Çünkü İskender'ün mektübı Melik (8) Kendekān'a vāşıl oldu. Aħsen-i ħiṭābile cevāb (9) yazup didi ki: "İy melikü'l-mülük ve's-selātin ma'lūmuñ (10) olsun ki benüm katumda birkaç nesne cem' olmuşdur (11) ki benden ğayrı kimesnede yoqdur. Ve senüñ gibi (12) pādşāhda olmak aħrā ve evlādur. Birisi muħibbünde (13) bir cāriye vardır ki [L 97a] anuñ ħüsn-i şüreti²³³² gibi (14) taht-ı semāda ve vech-i ğabrāda yoqdur. Ve bir feylesūf (15) hākīmüm²³³³ vardır ki kuvvet-i firāset ve ħüsn-i ħariħa ve i'tidāl-i (16) binye ve ittisā'-ı 'ilmile senüñ mā-fi'z-zamiründen (17) ħaber virür. Ve su'āle muhtāc itmez. Ve bir ṭabībüm vardır²³³⁴ [P1 189b] (1) ki [H 140a] anuñ vücūdı²³³⁵ [A1 79a] her derde devā ve cūdıyla²³³⁶ cümle (2) 'avāriždan bī-pervāyam. Meger ki bu binyede fenā (3) vü düşür tārī veyā bu heykelde²³³⁷ ħatf ü kuşür (4) sārī ola. Ve ben kuluñda bir kadeħ vardır ki kaçan şuyıla (5) tola ve cemī' askerüñ andan iče. Bir kaçresine noğşān (6) ve bir ṭamlasına ziyān gelmez. Ve el-ān kemā-kān mel'āndur. (7) Ve ben bu tuħfeleri evvelā melikü'l-mülukuñ ādemleriyle (8) irsāl iderem. Şonra eger ħayyiz-i ħabülde vāķi' olup (9) ħizmete yüz sürmek cā'iz olursa "meşyen 'ale'r-re'is (10) lā-'ale'l-ağdām"²³³⁸ pādşāh-ı 'ālī-mağāmuñ 'atebe-i 'aliyye (11) ve südde-i siniyyesine yüz süregelürem ve's-selām." (12) Pes çünkü²³³⁹ İskender Melik Kendekān'uñ mektübını (13) okuyup mefhūmina muṭṭalı' oldu. Buyurdi ki:²³⁴⁰ (14) "Bu nev' tuħfe ve hedāyā [N 81a] benüm

2324 öldürüp: +ve H, L.

2325 ibkâ: +ve +muğarrer H, L.

2326 hikmet: pür-ħikmet A1; +seyāħat H, L.

2327 riyāset: riyāsetdür A1.

2328 şāhibidür: -A1.

2329 na' tını: ni' metini H, L.

2330 ki: -N.

2331 "Sana mektubum ulaşınca bana itaat etmeden ayaktaysan oturma, oturuyorsan kalkma, yürüyorsan hiçbir yere dönme. Yoksa senin otoriteni paramparça eder, senden önceki geçmiş Hint krallarına seni ilhak ederim vesselam."

2332 ħüsn-i şüreti: ħüsn ü şüreti H, L.

2333 hākīmüm: hākīm H, L, N.

2334 Derkenar: temzīk: Pāre kerden P1.

2335 anuñ vücūdı: -N.

2336 cūdıyla: vücūdıyla N.

2337 heykelde: heykelden N.

2338 Baş üzerinde yürüyerek ayaklar üzerinde değıl.

2339 çünkü: çünkim A1.

2340 Buyurdi ki: -N.

hazinemde olmak ve Melik (15) Kendekān benüm şavletümden halāş bulmak (16) başa artuğ sevgülüdür ki bu eşyā-yı zībā bende olmayup²³⁴¹ (17) Melik Kendekān'ı²³⁴² öldürüp Kendekān 'idādından 'add eylemek."²³⁴³²³⁴⁴ [P1 190a] (1) didükde erkān-ı devlet ve a' yān-ı şöhbetden²³⁴⁵ (2) birkaç hakīm-i hāzık ve kelīm-i şādık ihtiyār (3) idüp bir miqdār ādemile Melik Kendekān'a göndürdi. (4) Ve ısmarladı ki eger Kendekān kavlinde şādıkısa (5) ol tuhfeleri alup başa getirün ve anı memleketinde (6) ber-ķarār²³⁴⁶ pādşāh-ı muķarrer²³⁴⁷ bilün. Ve eger kavli fi' line (7) uymayup hemān laķlaķa-i lisān ise pes "muķbirun 'ani'ş-şeyi (8) bi-ķilāfin mā-hüve bihi"²³⁴⁸ ķabilindendir. Ve hadd-i hikmetden (9) hāricdür. Ve²³⁴⁹ anı kayd u bendile tıtuup²³⁵⁰ bu cānibe [H 140b] getirün (10) tā ki ben haķķından gelem." Ćünkim²³⁵¹ göndürülen (11) hakīm ü kelimler Melik Kendekān'a vāşıl oldılar. Melik (12) anları istikbāl idüp sarāyınuñ aķsen-i mevāzi' inde (13) anları ķondurdi. Ve anlara üç gün ziyāfet [L 97b] idüp (14) envā' -ı hedāyā göndürdi. Üçüncü günden (15) sonra İskender cānibinden gelen hakimler için meclis-i (16) hāş eyledi. Ve kendüsünüñ memleketinde olan (17) hükemā ve fużalāyı cem' itdi. Ve sipāhī ve 'avāmdan [P1 190b] (1) kimseyi meclisde ķomadı. Meclis olduķda İskender (2) cānibinden gelen hükemā birbirine didiler ki: "Eger Kendekān (3) zıkr itdügi tuhfelerün birisinde şādık ķıķarısa (4) ğayrılarda daķı anı muşaddak tıtaruz."²³⁵² Bu (5) sözde iken Kendekān tekellüme gelüp İskender'ün (6) hükemāsından uşul ü fūrū' -ı felsefiyyātdan su'āl eyledi (7) ve didi ki: "'İlm-i felsefe kaç aşl üzerinedür? Ve her (8) aşl kaç fer' ile²³⁵³ müteferri' dür?" Hükemā her birisi (9) bir nev' cevāba müteşaddī oldılar. Ve Melik Kendekān²³⁵⁴ (10) ba' zınuñ cevabını ķabül idüp ve ba' zınuñ²³⁵⁵ [A1 79b] redd ü men' ine (11) ķalışup bu mebhāşa müte' allıķ olan kelim şabāhđan (12) zevāl vāķtine degin ancak encām buldı. Şimdi ma' lüm (13) olsun ki eger ben mü'ellif-i faķir-i keşirü't-taķşir bu maķhalde (14) uşul ve fūrū' -ı felsefeyi taķrİR ü taķrİR²³⁵⁶ itmeyüp ancaķ (15) hükemā arasında vāķi' olan mā-cerānuñ beyānıyla kanā' at (16) idecek olurısam müdde' i mecāl-i ta' n bulup dir ki (17) bu ' ulümüñ uşul ü fūrū' ını bilmedügi ecluden kışşa-h'ānlar [P1 191a] (1) gibi hıssesiz kışşa ile iķtişār²³⁵⁷ eyledi. (2) Ve ehl-i ' ilmün şivesinden hāric iş işledi. Öyle (3) olsa²³⁵⁸ [H 141a] "raĝmen ' alā-enfi Ebī Zerr"²³⁵⁹ ' ilm-i felsefenün uşul ü (4)

2341 olmayup: +ve +Melik +Kendekān +daķı +başu +bende +olmayup A1.

2342 Melik Kendekān'ı: anı A1.

2343 eylemek: eylemekden A1.

2344 Derkenar: Günde ķoķmış P1.

2345 şöhbetden: Hāzret'den A1.

2346 ber-ķarār: -H, L.

2347 pādşāh-ı muķarrer: pādşāh A1, N.

2348 Bir şey hakkında, onun olduĝunun dışında haber veren.

2349 Ve: -A1, H, L, N.

2350 kayd u bendile tıtuup: tıtuup kayd u bendile A1.

2351 Ćünkim: Ćünki H, L.

2352 tıtaruz: +Bunlar N.

2353 fer' ile: fer' +üzerine H, L.

2354 Kendekān: -A1.

2355 ve ba' zınuñ: -H, L.

2356 taķrİR ü taķrİR : taķrİR ü taķrİR A1, H, L.

2357 iķtişār: iķtişār A1, H, L.

2358 olsa: ola N.

2359 Ebū Zerr'e (ısrarına) raĝmen.

fürü^cını murād üzere beyān ve ^cayān²³⁶⁰ ideyim.²³⁶¹ Ma^clūm ola (5) ki ^culūm-ı²³⁶² felsefe [N 81b] dört kısım üzerinedür: Evvelkisi (6) riyāziyyātdur. Ve ikincisi mantıkiyyātdur. Ve üçüncüsü (7) tabi^cıyyātdur. Dördüncüsü ilāhiyyātdur. Ammā (8) riyāziyyāt dörd nev^c üzerinedür: Evvelki²³⁶³ ^cilm-i hisābdur. (9) İkinci ^cilm-i hendesedür. Ve bu ^cilmün aşı nokta^cdur. (10) Ve bu ^cilmde nokta vāhid gibidür ^cilm-i hisābda. (11) Üçüncü ^cilm-i nücūmdur. Dördüncü ^cilm-i müsikīdür ki (12) aña ^cilm-i te³lifü¹-l-hān dağı dirler. Ya^cnī şavt ü ^camel (13) ve terāne vü darb u nuṭk ^cilmi. Ammā ^culūm-ı mantıkiyyāt [L 98a] (14) biş nev^c üzerinedür.²³⁶⁴ Birisi ma^crifet-i şınā^cat-ı şı^crdür ki (15) ol ^cilm-i ^carüz u kâfiye ve bedi^cdür. İkincisi (16) ma^crifet-i şınā^cat-i ḥiṭābetdür. Üçüncü şınā^cat-i cedeldür. (17) Dördüncü şınā^cat-i burhāndur. Bişinci şınā^cat-i [P1 191b] (1) muğālaṭadur. Ammā ^culūm-ı tabi^cıyyāt dağı yidi nev^c (2) üzerinedür: Birisi ^cilm-i mebdāi-yi cismāniyyedür. Ve anlar biş (3) nesnedür: Heyūlā ve şüret²³⁶⁵ ve zamān ve mekān ve ḥareket. (4) İkinci²³⁶⁶ ^cilm-i²³⁶⁷ semā ve arz^cdur. Ve ol cevāhir eflākūñ (5) māhiyyeti ve kevākibün keyfiyyeti ve devrānınuñ²³⁶⁸ ^cilleti (6) bilgüsüdür.²³⁶⁹ Ve eflāk ve kevākib ^canāşır-ı erba^ca gibi (7) kevn ü fesāda kâbil midür²³⁷⁰ degül midür? Ve ^cillet nedür ki (8) kevākibün ḥarekātı sür^catde ve buṭū³da muḥtelifdür. Ve niçün (9) felegün ortasında yir²³⁷¹ merkez olup sâkindür. Ve ^câlemden (10) ḥāric bir āḥer cism var mıdır yok mıdır? Ve kevn ü fesādda (11) bir fāriğ yir [H 141b] var mıdır ki anda hiç nesne olmaya (12) ve bu mebdāise müte^callik mes³eleler nitekim kütüb-i ḥikmet ve hey³et (13) ve kelāmda mübeyyen ve mu^cayyen olmuştur. Üçüncü (14) ^cilm kevn ü fesād ki ol ^cilm ^canāşır-ı erba^cadur. Ve (15) her birinün cevheri nedendür? Dördüncü ^cilm-i ḥudūs-ı cevāhirdür (16) ki teğayyürāt-ı hevā ve te³şirāt-ı ḥarekāt-ı kevākib (17) sebebiyle ve erkān-ı erba^canun üzerine şu^cā^cāt-ı kevākib [P1 192a] (1) düşmek ile [A1 80a] ve ba^czı erkān ba^czısıyla münfa^cil olmağıla (2) ve Ḥaḳ Te^cālā^cnuñ kudretiyle ḥāşıl olur. Bişinci ^cilm-i (3) me^cādindür. Şuncılayın me^cādın ki mün^caḳid²³⁷² olur. (4) Ol buḥārātdan ki ba^czı arāzide muḥtefidür. Ve²³⁷³ şol (5) ^cuşārelerden ki hevādan müteḥallil olur. Altıncı ^cilm-i nebātdur. (6) Ya^cnī otlarun envā^cını ve hey³etini ve eşkālını ve tu^cümını (7) ve revāiyiḥini ve ḥavāşşını ve menāfi^c ve mezarrını bilmekdür. (8) Yidinci ^cilm-i ḥayvāndur. Ve ol her cismün ma^crifetidür (9) ki ḥiss ü ḥareket şāḥibi ola. Ve neşv ü nemā eyleye. (10) Ve anun envā^cınun iḥtilāfi ^cilmidür. Ve bu ^cilme müşākil (11) ^culūm-ı ṭıbb u bayṭara gibi ve siyāset-i devābb ve sibā^cı (12) ve tuyūr gibi ve ^cilm-i ḥarb [L 98b] ve ^cilm-i şanāyi^c gibi ^culūm-ı tabi^cıyyāt da (13) dāḥıldür. Ammā ^culūm-ı ilāhiyyāt biş nev^c üzerinedür: (14) Evvelki ma^crifet-i Bārī sübhānehu ve Te^cālā^cdur.²³⁷⁴ [N 82a] Cemī^c (15) şifātıla “Ve ennehu evvelu külli şey³in ve āḥiru (16)

2360 beyān ve ^cayān: ^cayān ve beyān H, L.

2361 ideyim: +Ve H, L.

2362 ^culūm-ı: -A1, N.

2363 Evvelki: Evvelkisi N.

2364 üzerinedür: +Birisi +ma^crifet-i +şınā^cāt A1.

2365 Heyūlā ve şüret: Şüret ve heyūlā H, L.

2366 İkinci: İkincisi A1.

2367 ^cilm-i: -A1.

2368 devrānınuñ: devrānuñ H, L.

2369 bilgüsüdür: bilgüsü N.

2370 kâbil midür: kâbildür H, L.

2371 yir: bir A1.

2372 mün^caḳid: münḳa^cid A1.

2373 Ve: -H, L.

2374 Te^cālā^cdur: +Ve A1.

bi-küllî şey'in ve'l-âlimu bi-küllî şey'in ve ennehu leyse ke-mişlihî şey'ün."²³⁷⁵ Ve ikinci (17) 'ilm merkezi'l-'arzi'r-rûhâniyyeti mine'l-cevâhiri'l besîtati'l-'akliyyetî [P1 192b] (1) ve hiye's-şûretu'l-mecerredetu 'ani'l-heyûlâ el-musta' meletu li'l-ecsâmi'l-muṭahharati [H 142a] (2) ve ma' rifetu evsâti ba' zihâ ve feyzi ba' zihâ 'an-ba' zin (3) ve hüve eflâkun rûhâniyyâtun muḥîṭatun bi-eflâkin cismâniyyâtin."²³⁷⁶ (4) Üçüncü 'ilm-i nüfus ve ervâh-ı sâriye "fi'l-ecsâmi felekiyyeti (5) ve'l-ṭabi' iyyedür."²³⁷⁷ Felek-i muḥîṭden merkez-i arzuḡ müntehâsına²³⁷⁸ (6) müntehî olunca. Dördüncü 'ilm-i siyâsetdür. Ve ol biş nev' (7) üzerinedür: Evvelki²³⁷⁹ siyâset-i nebeviyyedür. İkinci siyâset-i (8) mülûkiyyedür. Üçüncü siyâset-i 'âmiyyedür. Dördüncü siyâset-i (9) ḥâsiyyedür. Bişinci siyâset-i zâtiyyedür. (10) Ammâ siyâset-i nebeviyye Allâh Te'âlâ kullarından kimi ki (11) ihtiyâr iderse aña maḥşûş kıılır. "*Lâ-mu'akḳibe'l-ḥukmihi* (12) ve *lâ-yes'elu 'ammâ yef'alu vehum yus'elün*."²³⁸⁰ Ve ammâ siyâset-i (13) mülûkiyye şeri'atun ḥıfzıdır. Ümmet üzerine ve iḥyâ-yı (14) sünnetdür. Ve emr-i ma' rûf ve nehy-i münkerdür. Ve siyâset-i (15) 'âmiyye cemâ'ât üzerine riyâsetdür. Memâlik üzerine (16) beglerün begligi gibi ve leşker çeküp her tarafı (17) teşḫîr itdükleri gibi ve ḥâllerinün merâtibi "kemâ-yecibu ve yenbağî"²³⁸¹ gibi [P1 193a] (1) ve siyâset-i ḥâsiyye her insân nefsinin bilmek gibidür. Ve ḥizmetkârlarınun (2) ve evlâdınun umûrını tedbîr eylemek gibi ve ḥuḳûk-ı (3) iḥvânî edâ eylemek gibidür. Ve siyâset-i zâtiyye (4) oldur ki insân ef'âlîni ve aḳvâlîni ve aḥlâḳını ve şehvetini (5) temyîz ü teşḫîş idüp zimâmını 'aḳl eline virüp nefsinde (6) mezmûm olan nesneleri memdûḥ olanıla tebdîl (7) eyleye. Ammâ 'ulûm-ı [H 142b] ilâhiyyenün bişinci [L 99a] nev' i me'âduḡ (8) 'ilmidür. [A1 80b] İnbî'âş-ı ervâḡun ma' rifeti gibi ve kıyâm-ı ecsâd (9) ve ḥaşr u neşr gibi ve²³⁸² ḥisâb u kitâbuḡ ma' rifeti gibi (10) ve cezâ-yı muḥsinîn ve 'iḳâb-ı seyyi'in gibi. Ve eger itâle (11) ve imlâl ḥavfı olmasa idi ve maḳşûd-ı kitâbdan ḥurûc lâzım (12) gelmeseydi 'ulûm-ı 'akliyyeyi felsefiyyenün envâ'ında yazılan (13) aḳvâl-i kâ'ilini²³⁸³ müstevfâ ve müstaḳşa beyân ider idüm. (14) Pes²³⁸⁴ yine Melik Kendekân'uḡ aḫbârına ve aşârına rücû' (15) idelüm. Râviyân-ı ḥikâyet ve²³⁸⁵ ḥâkiyân-ı²³⁸⁶ rivâyet buyurmışlardır (16) ki çün Melik Kendekân ḥükemâ-yı Yunan ile bu nev' kelîmât (17) ve münâzarât eyledi. Mübâḡesenün âḫirinde İskender'e i' lām [P1 193b] (1) itdüḡi câriye perdeden ṭaşra çıkup kendüyi meclisde (2) olan ḥuzẓâra nezzâre itdürdi.²³⁸⁷ Meclis ehlinün nazarı (3) câriyenün ḳanḳı 'uzvına ki müte' allıḳ oldu ol 'uzvuḡ (4) leṭâfetinden şol ḳadar ḡayrete vardı ki mecâli olmadı ki (5) ṭarfını âḡer ṭarafa

²³⁷⁵ O, her şeyin ilki ve sonudur. O her şeyi bilendir ve onun hiçbir benzeri yoktur.

²³⁷⁶ Rûhânî yeryüzünün merkezinin bilgisi, basit akli cevherlerden bilinir. Bu, temiz cisimler için kullanılan heyuladan mücerred bir suret, bu ruhlardan bazılarının çevrelerinin ve birbirlerini aşmalarının marifetidir. Bu da cismani felekleri kuşatan rûhânî feleklerdir.

²³⁷⁷ Göge ait ve fiziki cisimlerde.

²³⁷⁸ müntehâsına: intihâsına H, L.

²³⁷⁹ Evvelki: Evvelkisi N.

²³⁸⁰ "O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar" (Enbiyâ, 21/23).

²³⁸¹ İcap ettiği ve gerektiği gibi.

²³⁸² u neşr gibi ve:- A1.

²³⁸³ aḳvâl-i kâ'ilini: aḫvâl-i kâ'ilini H, L.

²³⁸⁴ Pes: Şimdi A1.

²³⁸⁵ ve: -H, L.

²³⁸⁶ ḡâkiyân-ı: -H, L.

²³⁸⁷ itdürdi: iderdi A1, N.

şarf eyleye. [N 82b] Pes her birisi “*fē-tebāreka ’llāhu (6) aḥsenu ’l-ḥālīkīn*”²³⁸⁸ okuyup sehl kaldı idi²³⁸⁹ ki cāriyenün (7) meftūnı olup ‘ākıl iken mecnūn ola.²³⁹⁰ **Beyt:**²³⁹¹

(8) Güli yā sūseni yā serv yā māhī ne-midānem

(9) Ez-īn bī-çāre-yi bī-dil çe mīḥ’āhī ne-midānem²³⁹²²³⁹³

(10) Āḥirü’l-emr ḥükemā kendülerini zabt idüp hevālarını maḥhūr (11) ve ḥiffet ve şehveti kendülerden dūr eylediler. Pes Melik Kendekān (12) cāriyeyi ve feylesūfı ve ṭabībī ve ḳadeḥi anlara teslim idüp (13) envā’-ı ṭa’ zīmīle İskender’ün [H 143a] ḥizmetine irsāl eyledi. (14) Rāvī rivāyet ider ki çün ḥükemā bu tuḥfeleriyle İskender’ün (15) ḥizmetine geldiler. İskender emr eyledi ki: “Feylesūf u ṭabībī (16) ziyāfet-ḥānede ḳondurdılar.” Ve cāriyeye nazar itdükde (17) İskender’i ḥayret alup²³⁹⁴ buyurdu ki:²³⁹⁵ “Ḥalvet-ḥānesine [P1 194a] (1) ileteler.” Şonra murād idindi ki Hind’den gelen Ḥakīm-i (2) Feylesūf’ı imtiḥān idüp ‘ilm ü kemāle ne mertebede (3) idüğinde²³⁹⁶ ma’ lūm idine. Pes fikr-i keşiriden şonra (4) bir ḳadeḥ getirüp ol ḳadeḥi yağıla ṭoldurup [L 99b] ziyāde (5) nesne almağa yir ḳomayup²³⁹⁷ ādemile Ḥakīm’e göndürdi. (6) Ve işmarladı ki: “Bu ḳadeḥi Ḥakīm’e şun ammā ḥiç (7) söylemeyüp yine²³⁹⁸ dön. Pes çünkim²³⁹⁹ ḳadeḥ (8) Feylesūf’a²⁴⁰⁰ vāşıl oldu.²⁴⁰¹ Ḳadeḥi alup biñ ‘aded miḳdārı (9) igne ol yağun içine şandı. [A1 81a] Ve İskender’e göndürdi. (10) Pes İskender emr eyledi ki: “Ol igneleri çıkaralar. (11) Ve eridüp bir ṭob-ı müsāvīyü’l-etṛāf düzeler.” Pes (12) ol ṭobı Feylesūf’a irsāl eyledi. Feylesūf anı (13) gördükde ol ṭobı²⁴⁰² alup bir āyīne düzüp (14) mücellā ve muşaffā ki her nesne ki²⁴⁰³ aña muḳābil olsa (15) şafāsından anda görünüridi. Ve ol āyīneyi İskender’e (16) göndürdi. İskender āyīneye nazar şalduḳda²⁴⁰⁴ emr eyledi (17) ki bir legen²⁴⁰⁵ getürdiler. Ve ol āyīneyi anuñ içine [P1 194b] (1) ḳodılar. Ve şuyıla ṭoldurdılar. Ve Feylesūf’a göndürdi. Feylesūf (2) anı gördükde²⁴⁰⁶ āyīneyi şudan çıkarup bir ḥīle [H 143b] (3) eyledi ki ol āyīne şuya batmayup şunuñ (4) üzerinde ṭurdu. Ve İskender’e

²³⁸⁸ “Sonra bu az suyu ‘alaka’ hâline getirdik. Alakayı da ‘mudga’ yaptık. Bu ‘mudga’yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. **Yaratıların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir**” (Mü’minün, 23/14).

²³⁸⁹ idi: -N.

²³⁹⁰ ola: olalar H, L.

²³⁹¹ Beyt: -A1.

²³⁹² ne-midānem: +Ez +īn +pāre-i +‘ābid +ferībī/ + Firişte +sīretī +ṭāvūs +zībī/ +Ki +be’ d +ez +dīdenes +şūret +nebeded/ +Vücūd-i +pārsāyān +rā +şekībī A1 (Abitleri aldatabilecek kadar güzellikte ay parçası. Melek yüzlü, tavus süslü. Öyle ki, onun yüzünü gördükten sonra, zahitlerde mecal kalmaz.).

²³⁹³ “Gül müsün, süsen misin, selvi isin yoksa ay mısın? Bilmem ki. Bu perişan âşıktan ne istersin? Bilmem ki” (Kantar, 2014: II, 642).

²³⁹⁴ alup: +anuç +cemāl-i +pūr-kemālinde +meftūn +ve +ḥüs-n-i +bī-mişālinde +mecnūn +olayazdı +biñ +dūrlü +cidd +ü +cehdile +kendin +cem’ +idüp A1.

²³⁹⁵ ki: kim A1.

²³⁹⁶ idüğinde: idüğini N.

²³⁹⁷ ḳomayup: +bir A1; +anı +bir H, L.

²³⁹⁸ yine: girü A1, N.

²³⁹⁹ çünkim: +ol A1.

²⁴⁰⁰ Feylesūf’a: +ya’ nī +Ḥakīm’e A1.

²⁴⁰¹ oldu: +Ḥakīm A1.

²⁴⁰² ol ṭobı: -H, L.

²⁴⁰³ ki: -N.

²⁴⁰⁴ şalduḳda: ḳılduḳda N.

²⁴⁰⁵ legen: legeni N.

²⁴⁰⁶ gördükde: +ol N.

göndürdi. İskender (5) ol āyineyi alup ve kadehi toprağıla taldurup Hākīm'e (6) göndürdi. Çünkim Feylesüf²⁴⁰⁷ ol toprağına²⁴⁰⁸ nazār (7) itdi. Benzi müteğayyir olup ağladı. Ve kadehi toprağıla (8) İskender'e göndürüp kadehe nesne kıomayup ve hiç cevāb (9) dağı söylemedi. Çünki²⁴⁰⁹ İskender bu hālātı (10) müşāhede eyledi. İkinci gün meclis-i hās idüp Feylesüf'ı (11) da'vet itdi. Ve henüz İskender anı görmemişidi. (12) Çünki²⁴¹⁰ Feylesüf İskender'e geldi. İskender gördi (13) ki bir uzun boylu za'if binyelü açuğ ellü kimesnedür. (14) İskender kendü nefsiyle tefekkür eyledi ki (15) bu kıyāfet hōd hikmete [N 83a] muhālifdür. Eger bu nev' maḥlūkdaki (16) tavilü'l-kāme ve ḥüs-nü's-şüre ola ḥüs-n-i fehm (17) ve 'ilm ve hikmet cem' olurısa²⁴¹¹ zamānesinün yegānesidür [P1 195a] (1) didükde Feylesüf firāsetiyle İskender'ün zamirini (2) anladı. Ve barmağıyla yüzünün [L 100a] çevresini taldurup²⁴¹² ve²⁴¹³ (3) burnınun üzerine kıoyup işāret eyledi. Ve İskender'ün (4) önine varup pādşāhlara lāyık tevķir ü ta'zīm (5) ve taḥiyyat ü teslim eyledi. İskender aña yir gösterüp Hākīm (6) oturdu. Şonra İskender Feylesüf'dan su'āl eyledi (7) ki: "Niçün barmağıyla yüzünün çevresine işāret (8) eyleyüp burnunun üzerine kıoduğ?" didükde Feylesüf (9) eyitdi ki: "Zamirünı anladum ki çün beni gördün (10) ve ḥüs-n-i şüretümü ve itkān-ı ḥilkatimü müşāhede eyledün. [H 144a] (11) Nefsünde didün ki az vāki' olur ki tül-i kıamet (12) ve ḥüs-n-i şüret ve 'ilm ü hikmet cem' ola. Ve eger cem' (13) olursa şāhibi²⁴¹⁴ zamānenün²⁴¹⁵ evḥadı olsa gerek. (14) Pes ben dağı anuğ mışdākını saña işāret eyledüm (15) ki nitekim vechede bizden ğayrı ferd yokdur. Hind'de²⁴¹⁶ (16) dağı benüm şıfatumda bir merd yokdur." [A1 81b] İskender (17) eyitdi ki: "Güzēl söyledün. Şimdi baña cevāb vir ki [P1 195b] (1) vaqtā ki ben saña yağdan tolu bir²⁴¹⁷ kadeḥ göndürdüm. Sen niçün (2) anuğ içine igne şancdun ve baña göndürdün? Bu remzden (3) ne anladuğ idi?" Feylesüf didi ki: "Ol kadeḥden²⁴¹⁸ (4) şöyle anladum ki sen dirsın ki benüm kıalbüm 'ilm ü ma'rifetden (5) şöyle tolmışdur ki hiç vechile kimsenün 'ilmine (6) ve²⁴¹⁹ ma'rifetine ḥācetüm yokdur." Ben²⁴²⁰ cevābuğda didüm ki: "Benüm 'ilmüm (7) için dağı yir bulunur. Nitekim bu igneler yağda yir buldı." (8) İskender eyitdi ki: "İy Feylesüf! Vaqtā ki ben ol²⁴²¹ (9) igneleri eridüp andan bir toḥ düzüp saña göndürdüm. (10) Sen bu remzden ne anladuğ ki²⁴²² ol toḥı bir mirāt-ı şākile (11) idüp baña göndürdün?" didükde Feylesüf didi ki: (12) "Şöyle anladum ki sen dirsın ki²⁴²³ benüm kıalbüm kıan (13) dökmeden ve bu 'ālem-i fānininün eşğālinden kıasāvet taḥşil (14) itmişdür. Ve 'ilm ü ma'rifet kıabül itmez. Ve hikmete rağbeti yokdur." (15) Ben dağı

2407 feylesüf: -N.

2408 toprağına: + feylesüf N.

2409 Çünki: Çün A1.

2410 Çünki: Çün A1, N.

2411 olurısa: olur A1.

2412 taldurup: taldurdu A1, N.

2413 ve: -H, L, N.

2414 şāhibi: -N.

2415 zamānenün: zamānesinün N.

2416 Hind'de: Hind +vilāyetinde H, L.

2417 tolu bir: bir tolu H, L.

2418 kadeḥden: -N.

2419 ve: -H, L.

2420 Ben: Pes A1.

2421 ol: -H, -L.

2422 ki: -N.

2423 ki: -N.

cevābuḡda didüm ki: “Bin bir hīle ideyim²⁴²⁴ ki (16) ḡalbünḡden ḡasāvet def⁶ ola. Niteki²⁴²⁵ bu paslu demürden [H 144b] (17) bir āyine-i mücellā ki anda gözüür cemī⁶ eşyā düzmek olur.” [L 100b] [P1 196a] (1) İskender eyitdi ki:²⁴²⁶ “Vaḡtā ki ben ol āyineyi legen (2) iḡne ḡodum. Ve anuḡ üzerine šu ḡoldurdum.²⁴²⁷ Ve saḡa göndürdüm. (3) Niḡün sen ol āyineyi bir hīleyle šunuḡ²⁴²⁸ üzerinde ḡurḡutduḡ? (4) Ol remzden ne aḡladuḡ?” didükde Feylesüf cevāb (5) virdi ki: “šöyle aḡladum ki dirsın ki ‘ömr geḡdi ve ecel (6) yaḡlašdı ve ‘ilm-i kešir bu mühlet-i ḡalilde taḡšil (7) eylemek müte‘azzirdür.” Ben didüm ki: “Saḡa [N 83b] bir ḡāre ve hīle (8) ideyim²⁴²⁹ ki sehl zamānuḡ iḡinde nice²⁴³⁰ m‘ārif ve (9) ḡaḡā³ iḡuḡ taḡšiline ḡādir olasın. Nitekim bu āyine-i rāsibeyi²⁴³¹ (10) esra‘-ı vaḡtde bir hīleyle ḡāfiye²⁴³² eyledüm.” İskender (11) eyitdi ki: “Baḡa ḡaber vir ki vaḡtā ki ben ḡadeḡi ḡopraḡdan (12) ḡoldurup saḡa göndürdüm. Niḡün aḡladuḡ ve bu fi‘lümden (13) ne aḡladuḡ? Ve niḡün ḡadeḡe nesne ḡomayup hiḡ²⁴³³ cevāb virmedüḡ?” (14) didükde Feylesüf didi ki: “šöyle aḡladum ki (15) dirsın ki ḡotalum ki envā‘-ı ḡāreler ve hīleler eyledüḡ (16) šoḡı ölümdür. Ve ḡāke varmaḡ yolumdur. Anuḡ def⁶ ine hīle (17) bilür misin? Ben cevāba mütešaddi olmaduḡum bu idi ki [P1 196b] (1) ölüm def⁶ ine hīle ve ḡāke varmamaḡa ḡāre yoḡdur.” **Nazm:**²⁴³⁴

(2) Der-ın virāne tābitvān meber renc
Ki incā ser-be-ser mārest bi-genc

(3) Der-ın meydān-ı nā-hemvār-ı ḡabrā
Sikender ḡord āb-ı ‘ömr-i Dārā

(4) Mekon ber-kām faḡr u tekye ber-gāh
Ki ḡāḡāhi dūr šod nā-kāmū ve nā-gāh

[A1 82a] (5) ḡü āteš [H 145a] ger keši ser-süy-ı eflāk
(6) Bi-miri ‘āḡıbet bi-ḡāre ber-ḡāk²⁴³⁵

(7) **Pes**²⁴³⁶ ḡünkü²⁴³⁷ İskender bu remzlerüḡ ḡallini Feylesüf⁶ dan (8) diḡledi. Feylesüf⁶ a āferinler okuyub didi ki: (9) “Benüm murādumuḡ ḡaḡıḡatine irdüḡ. Ve güzel cevāblar virdüḡ. (10) Senüḡ ḡāḡıruḡ iḡün ben ehl-i Hind’e iḡsānlar ideyim.”²⁴³⁸ (11) šoḡra emr eyledi ki aḡa cā³ izeler vireler. Feylesüf (12) eyitdi ki: “Eger bende māl u menāl maḡabbeti

²⁴²⁴ ideyim: ideyin A1, N.

²⁴²⁵ Niteki: Nitekim N.

²⁴²⁶ ki: -A1.

²⁴²⁷ Ve anuḡ üzerine šu ḡoldurdum: -A1, N.

²⁴²⁸ šunuḡ: šuyuḡ A1.

²⁴²⁹ ideyim: ideyin A1, N.

²⁴³⁰ nice: -N.

²⁴³¹ Derkenar: rāsibe: šunuḡ altına ḡöküci N, P1.

²⁴³² Derkenar: ḡāfiye: šunuḡ üzerinde ḡuruci N, P1.

²⁴³³ hiḡ: -A1, N.

²⁴³⁴ Nazm: -A1.

²⁴³⁵ “Bu harabede eziyet ḡekme. Zira burası baštan baša yılanlarla dolu. Yeryüzünün bu engebeli meydanında, İskender zengin ömürden nasibini aldı. Zamana bakıp da övgü arzu eyleme. ḡünkü o arzun ümitsizce ve ansızın uzaklaštı. šayet gezegenlere doḡru ateš atarsan; ḡaresizce ölürsün, onun toprak olur.”

²⁴³⁶ Pes: -N.

²⁴³⁷ ḡünkü: ḡünki N.

²⁴³⁸ ideyim: ideyin A1.

ola idi ben hergiz (13) hikmeti taḥṣīl idemezidüm. ‘İlme muzadd olan nesne başa (14) gerekmez. İy İskender! Kūlūbuḡ ṣaydı ṭatlu dilile [L 101a] (15) ve iḥsān-ı cezīlile olur. Ve nāsūḡ ef‘ālinde fi‘lu’llāh eşbeh-i (16) iḥsāndur.” **Nazm:**²⁴³⁹

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Dilersin iresin Dārū’s-Selām’a
(17) Dürüş iḥsān idegör ḥāṣ²⁴⁴⁰ u ‘āma

[P1 197a] (1) Ki dūnyā cīfesinden yumayan el

(2) Liyāḳat bulmaz ol ‘ālī maḳāma

(3) İderse daḡl māla buḡl u imsāk

(4) Ye iş bitmez ye ḥōd irmez tamāma

(5) Ṭahāret olmasa ehl-i ṣalātuḡ

(6) Müfid olur mı uyduḡı imāma

(7) Ve dinilmişdür ki: “Yesūdu’l-mer’u ḳavmehu bi’l-iḥsāni’l ileyhim” (8) Ya‘nī kiṣi ḳavmi üzere mükerrrem ve ḳabīlesi²⁴⁴¹ arasında²⁴⁴² (9) ‘azīz ü muḫterem olur. Anlara iḥsān itmekile ve daḡı (10) dinilmişdür ki: “Bi’l-birri yeste‘bedu’l-ḫurru ve’l-insānu ‘abīdi’l-iḥsāni.” (11) Ya‘nī ḳul olmayan ādemī²⁴⁴³ iyiligile²⁴⁴⁴ (12) ḳullanılır.²⁴⁴⁵ Ve insān iḥsān ḳulıdır.²⁴⁴⁶ (13) **Beyt:**

Her ki iḥsān kerd zāyi‘ key ṣeved
(14) Lā-yuḡı‘u’llāhu ecra’l-muḥsinin²⁴⁴⁷

[N 84a] (15) Şonra İskender Feylesūf’a [H 145b] eyitdi ki: (16) “Benüm ḳatumda ṭurur mısın yoksa yine Hind’e mūrāca‘at ider misin?” Feylesūf (17) iḳāmet üzerine mūrāca‘atı iḫtiyār eyledi. Ve İskender’e didi [P1 197b] (1) ki: “Ol ḳadeḡūḡ daḡı ‘acā’ibini gör.” İskender emr eyledi ki: (2) “Ol ḳadeḡi getürün.”²⁴⁴⁸ Feylesūf ḳadeḡi²⁴⁴⁹ şudan²⁴⁵⁰ ṭoldurdi. (3) Ve İskender’ūḡ cemī‘ leṣkerini ol ḳadeḡden şuwardı ki (4) bir ṭamla şudan eksilmedi. Ba‘zılar buyurmuşlardur (5) ki: “Ol ḳadeḡ Ādem Ḥazretleri’nūḡ idi. Ve Serendib’de (6) ḳalmışdı. Ve irş ṭariḳiyle Hind’ūḡ pādşāhına degdi. (7) Ādem Ḥazretleri’nūḡ mu‘cizesi bereketi idi.” Ve ba‘zılar (8) buyurmuşlardur ki: “Ol ḳadeḡ Hind’ūḡ ḫavāṣṣ-ı ruḡāniyyesinden (9) düzilmişdi.” Nitekim ehl-i Hind’ūḡ müdde‘āları budur.

(10) **el-Ḳıṣṣa**

²⁴³⁹ Nazm: Beyt A1, N.

²⁴⁴⁰ ḥāṣ: ḫavāṣ H, L.

²⁴⁴¹ ḳabīlesi: ḳabīlesinde A1; ḳabīle N.

²⁴⁴² arasında: -A1.

²⁴⁴³ ādemī: ādemi H, L.

²⁴⁴⁴ iyiligile: +ve +iḥsānile A1

²⁴⁴⁵ ḳullanılır: ḳul iderler H, L.

²⁴⁴⁶ Ve insān iḥsān ḳulıdır: -H, L.

²⁴⁴⁷ Kim ihsan etse, onun ihsanı zayı olmaz. Allah muhsinlerin ihsanını zayı etmez.

²⁴⁴⁸ getürün: getürdiler N.

²⁴⁴⁹ ḳadeḡi: daḡı A1; -N

²⁴⁵⁰ şudan: şuyıla N

İskender Tabīb'i dağı getürdi. Ve fenninde anı (11) şınadı.²⁴⁵¹ İştüdüğinden ziyāde buldı. [A1 82b] Ve anuñıla olan (12) münāzarāt muṭavveldür. Ve kütüb-i ṭibbiyede mübeyyen ve mufaşşaldur. (13) Bu muhtaşar anuñ irādına müteḥammil degüldür. Şoñra İskender (14) ol Ḥakīm-i Hindī'den ba'zı 'ulüm ṭaleb eyledi. Ol Ḥakīm (15) anuñçün bir kitāb te'lif itdi. Ve adını *Kitābü'l-Esrār* (16) ḳodı. Ve nice 'ulüm-ı ğaribe [L 101b] anda derc eyledi. Ve ol kitāb (17) 'Arabīye tercüme olunmuşdur. Ve ben faḳir-i keşirü't-taḳşir anı [P1 198a] (1) gördüm. Pes ol kitābdan ba'zı fevā'id ve 'ulüm ki (2) İskender'e ta'lim²⁴⁵² itmişdür. Bu risālede zıkr ideyim. Ümmid²⁴⁵³ (3) ki ḥayyiz-i ḳabülde vāḳi' ola. **Cümleden** biri 'ilm-i keffdür. (4) Ve Feylesüf-ı Hindī bu 'ilmün ḥaḳḳında ol kitābda buyurmuşdur (5) ki: "Amma'l-istidlālu bi'l-ḥuṭūṭi'l-mevcūdeti fi'l-ekuffi fihīye'lletī (6) tusemmā esrāren şümme innehu yūcedu lehā fi'l-teḳāṭu'i ve't-tenāyi (7) ve't-ṭūli ve'l-bu'di ve'l-ḳışari ve fimā yūcedu (8) beynehā fi'l-fureci'l-muttesi'ati tāraten ve'l-mutezāyikati uḥrā eşkālun (9) muḥtelifetun ya'tebirūnehā fi-ebvābi teḳaddumi'l-ma'rifeti ve yaḥḳumu bihā (10) aşḫābu ḥaze'l-ilmī 'ale'l-mevşūfine bihā tāraten bi-ṭūli'l-ömri ve (11) tāraten bi-ḳışarihī ve bi's-sa'ādeti ve's-şekāveti ve'l-izzı ve'z-züllı (12) ve'l-faḳri ve'l-ġinā ve hāzā 'ilmun yekşuru isti'māluhu fi'l-Hindī."²⁴⁵⁴ (13) **Ve birisi** dağı 'ilm-i ketifdür. Feylesüf kitābında bu 'ilmün (14) ḥaḳḳında buyurur ki: "Ve mine'l-esrāri'n-nazaru fi-ektāfi'd-ḍa'ni (15) ve'l-ma'rifetu bihī ḳad yūcedu fihā izā ḳūbilet. Bi-şu'ā'ı's-şemsi (16) ḥuṭūṭun maḥşuşun ve eşkālun maḥşuşatun testedillu (17) bihe'l-Hindiyyüne 'alā-aḥvālin keşiretin min-aḥvāli'l-ālemi [P1 198b] (1) ve hiye'l-ḥurūbu'l-vāḳi'atu beyne'l-mulūki ve aḥvāli'l-ḥaşbi ve'l-cezbi (2) ve ḳalle en yestedillün bihī 'ale'l-aḥvāli'l-cuzviyyeti li'l-insāni'l-mu'ayyeni."²⁴⁵⁵ (3) **Ve birisi** dağı 'ilm-i meḳādīr-i eşābi'i'l-yeddür. Ya'nī (4) barmaḳlaruñ uzunluğı ve ḳışalığı miḳdārı 'ilmidür. Feylesüf [N 84b] (5) bu 'ilmün ḥaḳḳında kitābında buyurur ki: "Ve mine'l-esrāri 'ilmī (6) meḳādīri eşābi'i'l-yedi ve ve miḳdār-ı ṭūli's-sā'idi ve tedullu (7) 'alā-keşreti kesbi'l-māli ve ḳilletihı ve rağadi'l-āyşı ve zıḳihı ve ṭūli'l-ömri (8) ve ḳışarihı ve keşreti'n-nesli ve ḳilletihı ve neyle's-şekāveti neyli's-sa'ādeti."²⁴⁵⁶ (9) Va'llāhu a'lem. **Şimdi** ma'lūm ola ki biz bu risālede (10) Feylesüf kitābında zıkr itdüğü üç 'ilmī "kemā-yenbağı"²⁴⁵⁷ zıkr (11) idelüm tā ki²⁴⁵⁸ müstefidler [L 102a] için müfid ola. Ve bu fennün (12) 'ulemāsi ḳatında merġüb ve²⁴⁵⁹ maṭlūb²⁴⁶⁰ olan vüçūh-ı şaḥiheyi (13) irād idüp delā'il ü aḥḳāmını "'alā-vefḳi'l-merām

²⁴⁵¹ şınadı: +Ve H, L.

²⁴⁵² ta'lim: H nüshası, buradaki "ta'lim" kelimesinden P1 213b'deki "zuhūra" kelimesine kadar eksiktir.

²⁴⁵³ Ümmid: Ümmiddür A1.

²⁴⁵⁴ "Eldeki çizgilerle istidlalde bulunmaya gelince, bunlar sır olarak isimlendirilir. Bu çizgilerin kesişme ve uzaklaşmasında; uzun, uzak ve kısa olmasında bazen de geniş veya dar boşluklar olmasında ortaya çıkan farklı şekiller vardır. Bunları bilmenin ileri derece bir ilim olduğuna inanılır. Bu ilmin sahipleri, bahsedilen özelliklerle vasıflanmış kişilerin bazen uzun bazen kısa yaşayacakları, bazen said bazen şaki, bazen izzetli bazen zelil bazen zengin bazen fakir olacakları hükmüne varırlar. Bu ilim, Hindistan'da çok kullanılır."

²⁴⁵⁵ "Dananın omuzlarına bakmak bu sırlardan biridir. Eğer dana güneş görmüşse sırtında -Hindistanlıların birçok dünya ahvali üzere çıkarımında buldukları- kendisine has çizgiler ve şekiller olur. Bu haller, sultanlar arasında meydana gelen savaşlar, bolluk ve kıtlık zamanları gibi şeylerdir."

²⁴⁵⁶ "Belirli bir insanın, cüzi hallerine çıkarım pek az yapılır. Çok veya az mal kazanılacağına, refah seviyesinin artacağı veya azalacağına, ömrünün uzun veya kısa olacağına, neslin çok veya az olacağına, şaki veya said olunacağına delalet etmesi, el parmaklarını ve kol uzunluğunu hesaplama ilminin sırlarındandır."

²⁴⁵⁷ Gerektiği gibi.

²⁴⁵⁸ ki: kim N.

²⁴⁵⁹ ve: +müf' id +olan L.

²⁴⁶⁰ maṭlūb: maṭlūbı L.

[A1 83a] ve'l-murād (14) bilā-noqşānin velā izdiyād²⁴⁶¹ beyān u 'ayān eyleyüp minaşsa-
i (15) 'arzda ma' rüz olunur. **Qıf'a**:

Çeşm bed-endiş ki ber-kende bād

(16) 'Ayb nümāyed hünereş der-nazar

Ver hünērī dārī ve heftād 'ayb

(17) Dost ne-bīned be-coz ān-yek hünēr²⁴⁶²

El-'ilmü'l-evvel

[P1 199a] (1) Evvelki 'ilm keffün 'ilmidür. Ya'nī el ayasında olan huṭūṭ-ı (2)
mevcüdenün teḳāṭu'ı ve tebā'udı ve ṭülü ve ḳaşrı (3) ve eşkāl-i muhtelifesinün aḥkāmı
beyānındadır. Feylesüf-ı Hindī ve Ṭumṭum-ı (4) Hindī ve Tengelü Şā-yi Hindī ve sā'ir
'ulemā-yı (5) Hind'ün ittifāḳı bunun üzerinedür ki her kimesnenün (6) ki eli ayasında²⁴⁶³
ba'zı huṭūṭ-ı müteḳāṭı'a ola ki aralarında (7) şalībler gibi çiziler ola. Ba'zısı ḥafı ve

ba'zısı (8) zāhir bu şüret üzerine delālet ider. (9) Va'llāhu a'lem²⁴⁶⁴ ki²⁴⁶⁵ çok
memleketlere mālīk ola. Ve cevād u (10) kerīm kimesne ola. Ammā 'ömri mütevassıt ola.

Ve eger (11) ayasında üç ḥaṭṭ ola bu şüret üzerine (12) delālet ider ki şāhibi
cüvān-merd ü kerīm ü ḳalīlü'l-māl (13) ve ḡaniyyü'n-nefs kimesne ola. Ve muḥibb-i
maḥmedet ü şenā²⁴⁶⁶ (14) ola. **Ve eger** ayasında olan huṭūṭ şekl-i müselles (15) gibi ola ki

arasında üç şalīb zāhir ola bu şüret üzerine (16) delālet ider ki şāhibi kerīm ü
ḥakīm (17) ve 'āḳil kimse²⁴⁶⁷ ola ve ḳalīlü'l-māl ve ṭavīlü'l-'ömr [P1 199b] (1) ve
nefsinde 'azīmü's-şān²⁴⁶⁸ kimesne²⁴⁶⁹ ola ve 'ilme ve 'ulemāya (2) muḥibb ola.²⁴⁷⁰ Ve
dīn ü diyānet ve taḳvā ve emānet şāhibi ola. (3) Ve eger ayasındaki huṭūṭ bu hey'etde ola

ve bu şüretde [L 102b] (4) delālet ider ki şāhibi çok(5) mālā mālīk ola. Ve
çok ni'et-i cedīdeye (6) şāhib ola. Ve 'ömri ṭavīl ve 'ayşī cezīl ola. Va'llāhu a'lem.²⁴⁷¹

(7) Ve eger ayada²⁴⁷² olan huṭūṭ bu şekl üzerine ola (8) delālet ider ki şāhibi
ḥüs-n-i [N 85a] ḥulḳıla (9) mevşūf ve sa'adet ve devletiyle ma'rūf kimesne²⁴⁷³ ola. Ammā

(10) mestürü'l-ḥāl ola. **Ve eger** ayada olan huṭūṭ bu (11) hey'et üzerine ola

²⁴⁶¹ Eksilme ve artma olmaksızın gaye ve isteklere göre.

²⁴⁶² Kıskanç olanın gözü çıksın. Onun gözünden hüneler ayıp görünür. Eğer bir hünelerin ve yetmiş ayıbın
varsa, dost o bir hünere başkasını görmez.

²⁴⁶³ ayasında: ayası + üzre L.

²⁴⁶⁴ a'lem: -N.

²⁴⁶⁵ ki: -A1 +şāhibi A1.

²⁴⁶⁶ şenā: -L.

²⁴⁶⁷ kimse: kimesne N.

²⁴⁶⁸ 'azīmü's-şān: 'azim +ve 'ilme ve 'ulemāya +muḥibb L; -N.

²⁴⁶⁹ kimesne: kimse L, N.

²⁴⁷⁰ Ve 'ilme ve 'ulemāya muḥibb ola: -L, N.

²⁴⁷¹ Va'llāhu a'lem: -A1, N.

²⁴⁷² ayada: ayasında A1.

²⁴⁷³ kimesne: kimse L, N.

delâlet ider ki (12) şâhibi mehâbetlü²⁴⁷⁴ ve şâhib-vaqâr²⁴⁷⁵ ve muhibb-i ehl-i kemâl (13) kimse ola. Ammâ nefsinde bir nev^c ru^c ünet²⁴⁷⁶ mevcûd ola. (14) **Ve eger** ayasında olan

hütüt bilezük şeklinde (15) ola bu hey^{'et} üzerine delâlet ider ki (16) şâhibi şücâ^c ve muqaddem ve cerâ ve serî^c u'l-ğazab (17) ve a^c dâsı üzerine manşûr u muzaffer kimse ola. Va'llâhu a^c lem. [P1 200a] (1) **Ve eger** ayada olan hütüt bu şekli ü şüret üzerine

ola [A1 83b] (2) ba^c zı şalibi zâhir ve ba^c zısı hafî (3) delâlet ider ki şâhibi ^c âlim ü ^c ârif (4) ve mâldan fakîr ammâ nefsinde ğanî ve kimesneye²⁴⁷⁷ muhtâc olmaz (5) kimse²⁴⁷⁸ ola. Ve rızkı kifâf²⁴⁷⁹ miqdârı ola. Ammâ arası (6) kesilmeye. **Ve eger** ayada

olan hütüt²⁴⁸⁰ (7) bu şüretde²⁴⁸¹ ola²⁴⁸² şâhibi tavîlü'l-^c ömr²⁴⁸³ kesirü'r-rızq (8) ola. Ve ehl-i refâhiyyet ve huzûr ola. Ammâ mâl u menâl cem^c (9) idici olmaya. Yevmün cedîd ve rızkun cedîd şâhibi ola. (10) **Ve eger** ayada olan hütüt bu şekilde²⁴⁸⁴ ola

 [L 103a] (11) delâlet ider ki şâhibi şakî kimse²⁴⁸⁵ (12) ola ve qalîlü'r-rızq ve ma^c işeti tār (13) ve ehlinden ğarîb ola. Va'llâhu a^c lem. Ma^c lûm ola ki bu on (14) ^c âlâmetdür ki zikr eyledük. Ve heyât u eşkâlini *Kitâbü'l-Esrâr*'da (15) gördüğümüz gibi “bilâ-tağyîr velâ tebdîl”²⁴⁸⁶ (16) bu maħalde taşvîr itdük. Ve ehl-i Hind'ün aqvâlini ve delâ'ilini (17) “kemâ-hüve'l-vâkı^c fî-*Kitâbü'l-Esrâr*”²⁴⁸⁷ taħrîr idüp ma^c rûz [P1 200b] (1) olındı. “Ve'l-^c ilmu ^c inda'llâh lâ-ya^c lemu'l-ğaybe illa'llâh.”²⁴⁸⁸

(2) el-^c İlmü's-Şânî

İkinci ^c ilm ^c ilm-i ketifdür (3) ki aña kürek ^c ilmi dirler. Hâkîmler buyurmışlardır (4) ki koyun²⁴⁸⁹ küreginüñ ^c ilmi nücûm ^c ilmiyle ber-â-berdür. Ve her kimse (5) ol ^c ilmi bilmez. Ve anuñ bilgüsinde²⁴⁹⁰ ulularuñ da^c vâları (6) vardır. Ve ğâyetile eyü ^c ilmdür. Ve “mu^c temedün ^c aleyhdür.”²⁴⁹¹²⁴⁹² Hükemâ-yı Hind ve (7) Aygür ve Hâta katında²⁴⁹³ böyle

²⁴⁷⁴ mehâbetlü: vaqâr L.

²⁴⁷⁵ şâhib-vaqâr: mehâbet +ıssı L.

²⁴⁷⁶ Derkenar: ru^c ünet: aħmaķı ve süstî N, P1.

²⁴⁷⁷ kimesneye: kimseye A1.

²⁴⁷⁸ kimse: kimesne N.

²⁴⁷⁹ kifâf: kifâyet A1.

²⁴⁸⁰ hütüt: -N.

²⁴⁸¹ şüretde: şeklde N.

²⁴⁸² ola: +delâlet +ider +ki A1, N.

²⁴⁸³ tavîlü'l-^c ömr: +ve A1.

²⁴⁸⁴ şekilde: şüret +üzerine N.

²⁴⁸⁵ kimse: kimesne A1.

²⁴⁸⁶ Değıştirme ve dönüştürme olmaksızın.

²⁴⁸⁷ Kitâbü'l-Esrâr'da olduğu üzere.

²⁴⁸⁸ İlim, Allah katındadır. Gaybı Allah'tan başka kimse bilemez.

²⁴⁸⁹ koyun: koyunuñ A1, N.

²⁴⁹⁰ bilgüsinde: +^c ulemâlaruñ +ve L.

²⁴⁹¹ ^c aleyhdür: +Ve N.

²⁴⁹² Kendisine güvenilendir.

²⁴⁹³ katında: +böyledür +ki L.

olıcağ murād idündüm ki (8) *Kitābū'l-Esrār*'da Feylesūf-ı Hindī tahrīr itdūğı (9) gibi ben dağı bu risālede aḥsen-i vechile beyān ve 'ayān (10) eyleyem. Tā her kimse ki bu 'ilme rāğıbdur. Bu maḥalden (11) anı fehmi idüp 'ilmine mübāşeret eyleye. “**İlem** eyyedeka'llāhu (12) bi-Rūhi'l-Ḳudūs”²⁴⁹⁴ ki her kimse ki diler ki ketifde (13) nazār eyleye ve cemī' nūñ ve bedī anda müşāhede idüp (14) evlenmek aḥvālını ve yolun emniyyetini ve leşkerün hareketini (15) ve qar ve yağmurun yağmasını ve şovuklar ve issiler olmasını (16) ve sürinün ve ılkınun aḥvālını bilmek dilese gerek ki (17) ay tezāyüdde iken bir dişi koyun boğazlaya. **[P1 201a]** (1) Ve şol cānibinün **[N 85b]** küregini çıkara ve güneşe qarşu veyāḥūd (2) aydınlığa qarşu ol kürekde nazār eyleye. Ve her (3) 'alamet ki beyān olınsa gerek²⁴⁹⁵ ve nişān virilse (4) gerek. Ol kürekde gördükde neye delālet iderse (5) bu risāleden ma'lūm idine. Ve ba'zılar dimişlerdür ki: (6) “Her kürekden bu²⁴⁹⁶ murād ḥāşıl olur. Dişi koyunun küregi (7) olmağ lāzım degüldür.”²⁴⁹⁷ Ammā ḥükemā-yı Hind ve Ayğūr ve (8) Ḥaṭā'nuñ kavli evvelkidür. Şimdi ma'lūm ola (9) ki küregi **[L 103b]** dört cihāta taḫsīm itmişler. Ve her tarafını bir cihete (10) virmişler. Küregün başdan yaņası ki 'ariz cānibidür. (11) Şimāl cihetinüñdür. Ve degirmi cānibi ki dibidür. **[A1 84a]** Cenüb (12) cihetinüñdür. Ve yufka tarafı şarğ cānibinüñdür. Ve kalın (13) tarafı ğarbuñdur. Ve küregün şafhasını altı kısım üzerine (14) taḫsīm itmişlerdür. Ve her kısımın üzerine bir nev' maşlahat (15) yazılmışdur. Ol maşlahatı bilmek dileriseñ ol kısma (16) nazār idersin²⁴⁹⁸ ve anda olan kanun reşāşesinden (17) ba'zı aḥvāl istidlāl idüp ḥükemādan vārid olan aḥkāmı **[P1 201b]** (1) mer'ī dutarsın. Ve dağı ma'lūm ola ki küregün dibine ki (2) müdevverdür. Ve şarğ cihetinden yañadur. Aña arslan dirler. (3) Ve kalın tarafınun ortasına ki ğarb cihetinden yañadur.²⁴⁹⁹ Aña (4) tağ²⁵⁰⁰ dirler. Ve her birinün üzerinde ba'zı aḥvāl yazılmışdur. (5) Ve şerhinde aḥkāmı beyān olınmışdur. Ve küregün²⁵⁰¹ şüreti budur.

²⁴⁹⁴ Bil ki Allah seni Ruhülkudüs ile destekledi.

²⁴⁹⁵ gerek: -N.

²⁴⁹⁶ bu: bir A1, N.

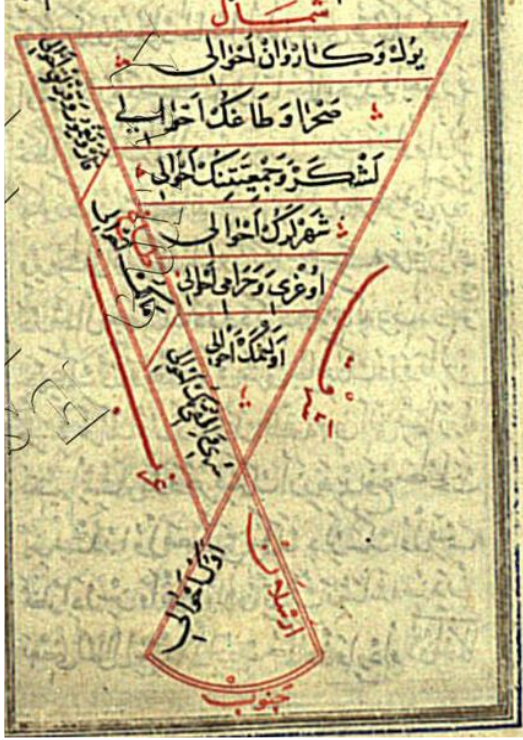
²⁴⁹⁷ degüldür: degül N.

²⁴⁹⁸ idersin: idesin A1.

²⁴⁹⁹ Aña arslan dirler. Ve kalın tarafınun ortasına ki ğarb cihetinden yañadur: -L.

²⁵⁰⁰ tağ: şağ A1, N.

²⁵⁰¹ küregün: +şekli +ve N.

Şimāl

Yol ve kārṽān aḥṽālī

Şahrā ve ṭaḡuṅ aḥṽālī

Leşker ve cem' iyyetinüñ aḥṽālī

Şehrlerüñ aḥṽālī

Uğrı ve ḥarāmī aḥṽālī

Evlenmek aḥṽālī

[P1 202a] [L 104a] [N 86a] (1) el-Aḥkām²⁵⁰²

Yol²⁵⁰³ Aḥṽālī²⁵⁰⁴ ve Kārṽānuñ Aḥṽālī

Eger (2) küregüñ başında bir miqdār siyāh reşāşeler gözükse (3) **delālet ider** ki kārṽān selāmet üzredür.²⁵⁰⁵ **Ve eger** (4) yine ol mevzi' de aq reşāşeler gözükse delālet ider ki (5) kārṽān selāmet üzerine gelmez. **Ve eger** ol (6) mevzi' de kızıl reşāşeler ola delīldür ki kārṽānda (7) ceng vāki' olmuşdur. **Ve eger** kürek başınıñ (8) kenārlarında ba' zı qara reşāşeler ola [A1 84b] delālet ider (9) ki kārṽān şehre yakın gelmişdür. "Va'llāhu a' lem bi-şihḥatihī."²⁵⁰⁶

(10) Şahrā ve Ṭaḡuṅ Aḥṽālī

Eger şahrā ve ṭaḡuṅ kısmında (11) ba' zı siyāh reşāşeler ola delālet ider ki ol yıl (12) otlar şin ola. **Ve eger** aq reşāşeler var ola otsızlık (13) delīldür. **Ve**²⁵⁰⁷ şahrānuñ²⁵⁰⁸ kıraqlığına delālet ider. Va'llāhu a' lem.

(14) Leşker ve Leşkerüñ Cem' iyyeti Aḥṽālī

Eger sipāh (15) ve leşkerüñ kısmında siyāh reşāşeler gözükse ki etrāfda (16) cem' olmuş ola ve küregüñ aşağası ṭolmuş gibi ola. (17) Leşkerüñ hareketine delīldür. **Ve eger** leşkerüñ [P1 202b] (1) yirinde iki barmaq miqdārı qara²⁵⁰⁹ reşāşeler gözükse leşkerden (2) emīn olup selāmet üzerine olmağa delālet ider. **Ve** leşker (3) dahı şihḥat üzredür. **Ve eger** siyāh

²⁵⁰² El-aḥkām: -L.

²⁵⁰³ Yol: Yoluñ N.

²⁵⁰⁴ Aḥṽālī: +cenüb A1.

²⁵⁰⁵ üzredür: üzerinedür A1.

²⁵⁰⁶ Allah, onun doğruluğunu daha iyi bilir.

²⁵⁰⁷ Ve: -N.

²⁵⁰⁸ şahrānuñ: -A1, N.

²⁵⁰⁹ qara: siyāh N.

reşâşelerün (4) yirinde kızıl reşâşeler ola leşkerün arasında kanlar (5) dökülse gerek. Va'llâhu a'lem.

Şehrlerün Ahvâli

(6) Eger şehr ü şehristân yirinde kızılılık gözüke delâlet ider (7) ki ol şehrde kanlar dökülse gerek. **Ve eger** aq (8) gözüke delâlet ider ki ol şehrde mevt ve kızılık (9) vâki' ola. **Ve eger** ancak siyâh reşâşeler gözüke (10) delâlet ider ki ol şehrde olan ekâbir ü 'ummâl gâyetile (11) kuvvet üzredürler.²⁵¹⁰ **Ve eger** siyâh reşâşenün arasında (12) bir kızıl nokta gözüke delâlet ider ki ol şehrde fitne²⁵¹¹ (13) ve âşüb ve şür u gavğa vâki' ola. **Ve eger** şâfi (14) siyâh reşâşeler ola delâlet ider ki ol şehrün ahvâli (15) gâyetile eyüdür. Va'llâhu a'lem.

Uğrılar ve Harâmilerün²⁵¹² Ahvâli

(16) Eger anların kısmında siyâh reşâşeler gözüke harâmilerün (17) kuvvetine ve keşretine delâlet ider. Ve eger ol mevzi' de [L 104b] [P1 203a] (1) kızıl reşâşeler ola²⁵¹³ delâlet ider ki ol harâmiler (2) kanlar dökmişler. **Ve eger** aq reşâşeler ola harâmilerün (3) za'fına delâlet ider. Va'llâhu a'lem.

Evlenmek Ahvâli

(4) Eger kürek dibinün çukurına nazar idüp sağ u sâlim (5) olup aşınmış yiri olmaya. Evün ma' mürlüğine ve şadmânlığına (6) delâlet ider. **Ve eger** aşınmış [N 86b] ve egri bügri ola (7) evün perişanlılığına delâlet ider.²⁵¹⁴ **Ve eger** küregün (8) çukurunda bir delik var ola ki igne ucı²⁵¹⁵ veyâ çuvâl-düz (9) ucı içine girür ola delâlet ider ki ol evün (10) âdemlerinden birisi yolsızdur. Ve eger küregün (11) kalın kenârında arslan tarafından bir delik ola delâlet (12) ider ki kürek şahibinün ehl-i beytinden biri²⁵¹⁶ fevt olup (13) veyâhüd gâyetile şayru ola.

İlkı ve Koyun Sürisinün (14) Ahvâli

Tag tarafına nazar idüp küregün dibinden yağa (15) insiz tarafından haber virile. Eger koyun sürisinün (16) yirinde siyâh reşâşeler gözüke [A1 85a] delâlet ider ki (17) koyun sürisi leşkerden veyâhüd yil ve dipiden veyâ harâmilerden [P1 203b] (1) kaçmak üzerinedür. **Ve**²⁵¹⁷ **eger** iki yirde birbirinün ardınca (2) siyâh reşâşeler ola ilkı ve süri emniyyet ve râhat üzeredür. (3) **Ve eger** ol mevzi' de pâre pâre tağık²⁵¹⁸ aq nesnelere (4) gözüke sürinün tağıklığına²⁵¹⁹ delâlet ider. **Ve eger** ol (5) mevzi' de bir yirde beyâz ' ariz ola ilkınun şayrulığına (6) delâlet ider. **Ve eger** uvaq²⁵²⁰ aq ve arpa miqdârı (7) ola ilkınun mevtine delâletdür. **Ve eger** tağun (8) başından küregün kenârına varınca siyâh

²⁵¹⁰ üzredürler: üzerinedürler L.

²⁵¹¹ fitne: -A1.

²⁵¹² harâmilerün: harâmiler A1.

²⁵¹³ ola: gözüke A1, N.

²⁵¹⁴ ider: -N.

²⁵¹⁵ ucı: -L.

²⁵¹⁶ biri: birisi N.

²⁵¹⁷ Ve: -N.

²⁵¹⁸ tağık: tağınık L.

²⁵¹⁹ tağıklığına: tağınıklığına L.

²⁵²⁰ uvaq: -L.

reşâşeler (9) ola ılkı²⁵²¹ ve sürinüñ keşretine ve vefretine delâlet (10) ider. **Ve eger** küregün kenârları tār olsa sürinüñ (11) aruqlığına delâlet ider. Va'llāhu a' lem.

Māluñ Aḥvāli

(12) Eger dilersin ki kendü sūd u ziyānuñ için ve māl ele girür mi (13) girmez mi ve²⁵²² ziyāde olur mı olmaz mı kürege²⁵²³ nazar idesin. (14) Ve²⁵²⁴ tağ²⁵²⁵ [L 105a] tarafında göresin. Eger bir miqdār siyāhlık (15) gözüdür²⁵²⁶ delâlet ider ki māl ele girür ziyāde daḥı olur. (16) Ammā eger siyāh reşâşelerile aqlar āmiḥte ola (17) delâlet ider ki māl elden²⁵²⁷ gider. **Ve eger** siyāh [P1 204a] (1) reşâşelerüñ öñinde ayruca aq²⁵²⁸ reşâşe gözüke delâlet (2) ider ki uğrı ve ḥarāmiden ziyān göre. Va'llāhu a' lem.

(3) Qar u Yağmur u Kızlık Aḥvāli

Eger tağ tarafından²⁵²⁹ (4) küregün yukarudan yañasında iki barmaq miqdārı aqlık (5) gözüke ol yıl çok yağmurlar yağa. Ammā ta' ām²⁵³⁰ (6) tārılığ üzerine ola. **Ve eger** küçecek yaşsıca qaralar (7) ola delâlet ider ki ol yıl çok qar yağa. **Ve eger** (8) ol mevzi' de [N 87a] bulut renginde bir aq nesne gözüke veyāḥūd (9) ol yir aq ola ammā gāyetile aq olmaya delâlet ider ki (10) kış pek ola. **Ve eger** tağ tarafından küregün kenârında (11) küçecek delikler ola kızlık ve tārılığa delâlet ider. **Ve eger** (12) küregün dibinde arslana yaqın kızıl reşâşeler (13) ola delâldür ki ol yıl deme ve dipi çok ola.

(14) el-'İlmü's-Şālis

Üçüncü 'ilm 'ilm-i yeddür. (15) Ya' nī elüñ uzunluğu ve kışalığı ve barmaklaruñ uzunluğu (16) ve kışalığı ve neye delâlet itdüginüñ 'ilmidür. Ve bu 'ilm (17) gāyetile şerif ve laṭifdür. Ve 'ilm-i firāsetden 'add olunur. [P1 204b] (1) Ve 'ömrüñ uzunluğunu ve kışalığını ve māluñ keşretini ve kılletini (2) ve neslüñ ziyāde olmasını ve noqşānını ve kesb ü kārüñ (3) ve müsā'ade-i rüzgārüñ aḥvālini ve sa' ādet ü şekāvetüñ (4) ḥuşūli bu 'ilmiden ma' lüm itmek olur. Nitekim sâbıqā (5) *Kitābü'l-Esrār*'uñ 'ibāretini 'Arabice didügümüze muṭābıq (6) taḥrīr eyledük. İ'āde lāzım degüldür. Şimdi (7) ma' lüm olsun ki bu 'ilmüñ qā' idesi budur ki evvelā bir (8) bükülmüş ebrişum alasin. Ve biş barmaguñ tūlini (9) başğa başğa alasin tā kim barmaklaruñ tūli bir ebrişumuñ tūlında (10) ma' lüm ola. Şonra ol ebrişumuñ bir ucını (11) dirsegün depesinden ki aña **ibretü'l-mirfağ** [L 105b] dirler tutup (12) elüñ iç yüzünden aya üzerinden şırça barmaguñuñ (13) bükümlerine yitişdüresin. Ve göresin ki şırça (14) barmaguñuñ qankı bükümüne ve bükümlerinüñ qankı mevzi' ine (15) yitişmişdür. Zıkr idecegümüz aḥkām ve delālātı (16) bundan ma' lüm idinesin. Ve biz bu mevzi' de elüñ şuretini (17) ve barmaklaruñ ve ḥayṭuñ şeklini taşvīr idelüm. Ve barmaklaruñ [P1 205a] (1) miqdārını ne yirden almak gerek ḥurūf-ı mu' cemile ta' yin (2) idüp her bir barmaq için ebced-i hevvez ḥurūfından (3) ikişer ḥarf on²⁵³¹ ḥarfe varınca

2521 ılkı: ılkınuñ L.

2522 ve: veyā N.

2523 olmaz mı kürege: -N.

2524 Ve: ki N.

2525 tağ: sağ A1, N.

2526 gözüdür: gözüdür +bellünse L.

2527 elden: elinden N.

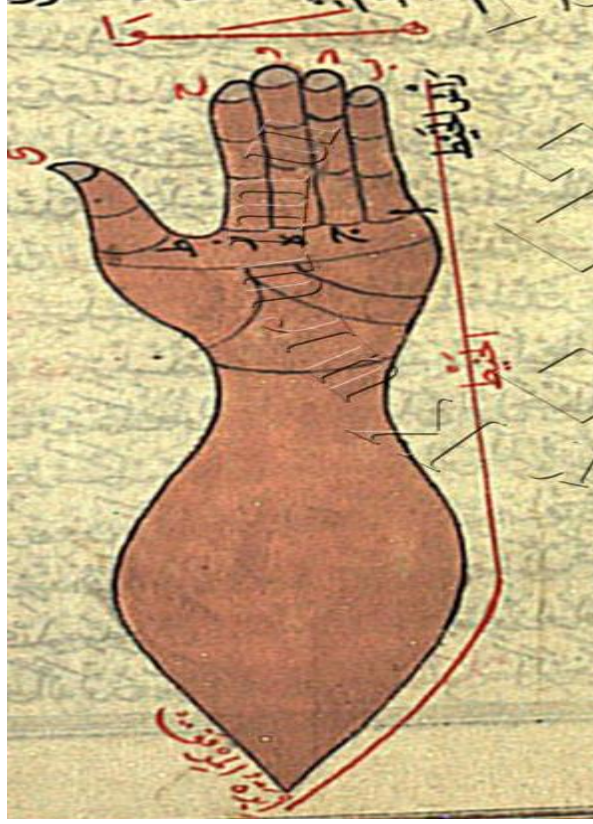
2528 aq: -N.

2529 tarafından: tarafında N.

2530 ta' ām: -A1.

2531 on: ol L.

taḥrīr idelüm (4) tā kim ta' lim ü tefhīm için āsān ola.²⁵³² Şüret-i yed²⁵³³ budur. [A1 85b] [N 87b]

[A1 86a] [N 88a] [P1 205b] (1) Şimdi ma' lüm ola ki kaçan barmaqların miqdārını ḥayṭıla [L 106a] (2) almaḡ istersin gerekdür ki ḥayṭuñ ucını şırça (3) barmağınun aşlından ki anuñ üzerine elif yazılmışdur tutasın. (4) Şırça barmağınun²⁵³⁴ başına varınca ki anuñ üzerine (5) be yazılmışdur. Pes şırça barmağınun tülü budur. (6) Ve şırça barmağınun yanındaki²⁵³⁵ ki aña ṭahāret barmağı (7) dirler. Anuñ tülünü daḡı buña göre alasin. Ve anuñ aşlında²⁵³⁶ (8) cim ve başında dal yazılmışdur. Ve orta barmağınun aşlında (9) he ve başında vav. Ve şehādet barmağınun aşlında ze (10) ve başında ḥa²⁵³⁷ yazılmışdur. Ve baş barmağınun aşlında ṭı (11) ve başında ye yazılmışdur. Harfden harfe barmağınun tülüdür. (12) Pes biş²⁵³⁸ barmağınun²⁵³⁹ tülünü alduḡdan sonra ol ḥayṭuñ (13) ucını dirsegün depesinden ki aña ibretü'l-mirfaḡ (14) dirler tutasın. Ve göresin ki ol ḥayṭuñ bir ucu elün (15) iç yüzünden²⁵⁴⁰ aya üzerinden²⁵⁴¹ şırça barmağınun ḡanḡı (16) bükümüne yitişür? Ve ḡanḡısından mütecāviz olur? (17) Aḡkāmı aña göre beyān idesin. Meşelā eger ḥayṭuñ [P1

²⁵³² ola: +Ve +şekl +olınan +şüret A1.

²⁵³³ Şüret-i yed:-A1.

²⁵³⁴ barmağınun: barmağınun L.

²⁵³⁵ yanındaki: yanındaki N.

²⁵³⁶ aşlında: aşlından L.

²⁵³⁷ ḥa: cim L.

²⁵³⁸ biş: -L.

²⁵³⁹ barmağınun: barmağınun A1.

²⁵⁴⁰ yüzünden: +ve L.

²⁵⁴¹ aya üzerinden: -A1, N.

206a] (1) bir ucı dirsegün depesinde²⁵⁴² olup bir ucı şırça (2) barmağının evvelki bükümüne yitişmese²⁵⁴³ delâlet ider va'llāhu a'lem²⁵⁴⁴ (3) ki bu elün şāhibi kâdir olmaya ki on (4) aqçe veyā dağı ziyāde zabt eyleye. Belki ma'ışeti loğma (5) loğma “yevmün cedīd rızqun cedīd.”²⁵⁴⁵ kâbilinden ola. Hâşıl u (6) maḥsūli ḥalk elinden ola. **Ve eger** ḥaytuḅ ucı (7) şırça barmağının evvelki bükümünden tecāvüz itmeye delâlet (8) ider ki bu nev' elün şāhibi 'āciz ü fūrū-mānde kimesne (9) ola. Ve ma'ışet taḥşilinde gāyetile kâhil ola. Ve on (10) aqçenün cem' ine kâdir olmaya. Ve eger eline bir miqdār nesne (11) girürse fi'l-ḥāl ḥarc ola. **Ve**²⁵⁴⁶ **eger** ḥaytuḅ (12) ucı şırça barmağının evvelki bükümünden tecāvüz idüp (13) maşşalun nişfina ve nişfindan eksüğe veyā ziyādeye (14) yitişürse delâlet ider va'llāhu a'lem²⁵⁴⁷ ki bu nev' elün (15) şāhibi kesb-i ma'āşa kâdir kimesne ola ve kimseye (16) muḥtāc olmaya. Ammā māluḅ cem' ine kâdir olmaya. Ve eline (17) giren tiz ḥarc ola. Gāyeti bu ki²⁵⁴⁸ 'ömri tamām [L 106b] olınca [P1 206b] (1) daḡli ḥarcına vefā eyleye.²⁵⁴⁹ **Ve eger** ḥaytuḅ ucı şırça (2) barmağının ikinci bükümünden tecāvüz idüp ikinci maşşalun (3) ba' zısına yitişe delâlet ider ki bu nev' elün şāhibi (4) kesb-i derāhim ü dināra kâdirdür. Ve zabtında māhirdür. (5) Ammā çok māluḅ taḥşiline ve cem' ine kâdir olamaz. Ve eline (6) gireni tiz ḥarc ider. **Ve eger** ḥaytuḅ ucı şırça (7) barmağının üçüncü bükümüne yitişürse bu nev' elün (8) şāhibi on biḅ aqçenün kesbine ve²⁵⁵⁰ cem' ine kâdir (9) olabilür. Ammā bundan artuğa kâdir olamaz. Eger taḥşil (10) idebilürse sür' atile ḥarc olur. Va'llāhu a'lem. [N 88b] **Ve eger** (11) ḥaytuḅ ucı şırça barmağının başından²⁵⁵¹ tecāvüz idüp (12) hevāya yitişürse bu nev' elün şāhibi yüz biḅ dirhem (13) māluḅ taḥşiline ve cem' ine kâdir olur. Ve dağı ziyādeye. (14) Ve²⁵⁵² māl sebebiyle sa' ādetlü ve devletlü kimesne²⁵⁵³ olur (15) ve olur ki māl u menālıle ḥākim ve emīr dağı ola.²⁵⁵⁴ Va'llāhu a'lem.²⁵⁵⁵ [A1 86b] (16) Pes ma'lüm ola ki bu 'ilm gāyetile mu'teber 'ilmdür. Ve ḥükemā-yı (17) Hind ve tüccār-ı baḡr u berr²⁵⁵⁶ bu 'ilmi isti' māl iderler. Ve ḥaṭāsı [P1 207a] (1) azdur. “Ve'l-'uhdetu 'ale'r-rāvi.”²⁵⁵⁷

Aḥkām-ı Keşret-i Evlād ve Killet-i (2) Evlād

Ḥükemā-yı Hind katında kâ' ide budur ki (3) çünkim²⁵⁵⁸ bir kimesnenün evlādı²⁵⁵⁹ çok mı olur az mı olur (4) bilmek isterler.²⁵⁶⁰ Baş barmağının bükümüne nazar iderler. Eger (5) baş barmağında olan bükümler ikişer ikişer (6) gözükür delâlet ider ki bu nev' elün

²⁵⁴² depesinde: tepesinden A1, N.

²⁵⁴³ yitişmese: yitişmeye A1, N.

²⁵⁴⁴ va'llāhu a'lem: -L.

²⁵⁴⁵ Yeni gün yeni azık.

²⁵⁴⁶ Ve: -L.

²⁵⁴⁷ delâlet ider va'llāhu a'lem: va'llāhu a'lem delâlet ider L.

²⁵⁴⁸ ki: kim A1, N.

²⁵⁴⁹ eyleye: eylemeye N.

²⁵⁵⁰ kesbine ve: -N.

²⁵⁵¹ başından: ucından A1.

²⁵⁵² Ve: Veyā A1.

²⁵⁵³ kimesne: kimse +va'llāhu +a'lem .L

²⁵⁵⁴ ola: olur A1, N.

²⁵⁵⁵ Va'llāhu a'lem: -L.

²⁵⁵⁶ baḡr u berr: berr ü baḡr N.

²⁵⁵⁷ Sorumluluk râvînin üzerindedir.

²⁵⁵⁸ çünkim: + evlādı L.

²⁵⁵⁹ evlādı: -L.

²⁵⁶⁰ isterler: dilerler L.

şāhibine çok²⁵⁶¹ evlād-ı²⁵⁶² (7) zükūr ve inās naşīb olur. **Ve eger** baş barmağında (8) ancak iki büküm vardır. Ve iki mafşili²⁵⁶³ gāyetile yumşak (9) ve çizisizdür kılllet-i evlāda delālet ider. Ve eger evlādı (10) olursa yaşamaz. Va'llāhu a' lem.

Ahkām-ı Tūl-i 'Ömr (11) ve Kaşr-ı 'Ömr

'Ömrün uzunluğunu²⁵⁶⁴ ve kışalığını²⁵⁶⁵ bilmek dileyecek²⁵⁶⁶ (12) kā' ide²⁵⁶⁷ budur ki sağ elünji doğru açup barmaqlarını (13) menşüb ve mebsūt idesin. Şonra şırça barmağa nazar(14) idesin. Eger²⁵⁶⁸ uzunluğu tahāret barmağının üçüncü (15) bükümünden geçüp mafşil-i [L 107a] a' lāsına yitişür ise 'ömr (16) uzunluğuna delālet ider. **Ve eger** ancak şırça²⁵⁶⁹ barmağının²⁵⁷⁰ (17) üçüncü bükümüne yitişürse 'ömrün tavassutına delālet ider. [P1 207b] (1) **Ve eger** üçüncü bükümüne yitişmeyüp ikinci bükümünde²⁵⁷¹ (2) veyā dağı eksükde kalur ise 'ömrün kışalığına delālet (3) ider. **Ve hem** 'ömrün tūlını²⁵⁷² ve kaşrını bilmek için bir²⁵⁷³ kā' ide (4) dağı budur ki ayada olan büküme ki şırça barmağının (5) altından baş barmağının²⁵⁷⁴ ve şehādet barmağının arasına (6) gider nazar idesin.²⁵⁷⁵ Eger büküm gāyetile āşkār ve zāhir (7) olup şırça barmağının altından ayanun bir tarafına tecāvüz (8) itmiş ola. 'Ömrün uzunluğuna delālet ider. **Ve eger** gāyetile (9) hafī olup şırça barmağının altından ayanun bir tarafına (10) mütecāviz degülise 'ömrün kışalığına delālet ider. **Ve eger** (11) ayanun 'arzı miqdārınca ne zā'id ve ne nākış ise 'ömrün (12) tavassutına dāldür ki mābeynü's-sittin ve'l-ḥamsindür. Va'llāhu a' lem.

(13) Race'a Bina'l-Kelāmu ilā-Zikri'l-İskender ²⁵⁷⁶

(14) Geldük yine İskender bin Feylekūs'un zikrine. Rāvī rivāyet (15) ve ḥākī hikāyet ider ki çünkim İskender, Ḥakīm-i (16) Feylesūf'dan bu 'ulümü²⁵⁷⁷ ta' līm aldı.²⁵⁷⁸ Feylesūf'ı vidā' idüp (17) yine memleketine göndürdi. [N 89a] Şonra Hind vilāyetinden rücū' [P1 208a] (1) idüp sā'ir memāliki ayağı altına alup Araştālīs (2) vezīri olup bir ān müfāraḳat itmezidi. Ve²⁵⁷⁹ çok 'ulüm u (3) ma'ārif andan taḥşil eyledi. Cümleden 'ilm-i gālib (4) maḡlūb ve 'ilm-i kıyāfeti İskender'e²⁵⁸⁰ ta' līm idüp *Kitābü's-Siyāset* (5) *fī-Tedbīri'r-Riyāsef* de taḥrīr ve taḳrīr eyledi. (6) Ve biz dağı bu iki 'ilmi bu risālede getürelüm tā kim

²⁵⁶¹ çok: evlād A1, N.

²⁵⁶² evlād-ı: çok A1, N.

²⁵⁶³ mafşili: mevşılı N.

²⁵⁶⁴ uzunluğunu: uzunluğın L.

²⁵⁶⁵ kışalığını: kışalığın L.

²⁵⁶⁶ dileyecek: -L.

²⁵⁶⁷ kā' ide: kā' idesi L.

²⁵⁶⁸ Eger: Ve N.

²⁵⁶⁹ şırça: barmağ L.

²⁵⁷⁰ barmağının: şırça L.

²⁵⁷¹ bükümünde: bükümünden L.

²⁵⁷² tūlını: tūlı A1.

²⁵⁷³ bir: -A1, N.

²⁵⁷⁴ baş barmağının: -A1, N.

²⁵⁷⁵ idesin: +ki N.

²⁵⁷⁶ Bu kelim bizi İskender'in bahsine geri döndürdü.

²⁵⁷⁷ 'ulümü: 'ilmi L.

²⁵⁷⁸ aldı: eyledi +Ve A1, N.

²⁵⁷⁹ Ve: Velḥaşıl L.

²⁵⁸⁰ İskender'e: İskender L.

cāmi^c (7) ola. “Ve’t-tevfıku mina’llāh.”²⁵⁸¹ Şimdi ma^c lūm ola ki (8) Arastaṭālīs *Kitābū’s-Siyāse*’de gālīb maḡlūb [A1 87a] ‘ilminūḡ (9) haḡḡında buyurur ki: “İ^c lem yā İskender enne haza’s-sırre’llēzī (10) küntü eza^c uhu leke ‘inde liḡā’ike a^c dā’eke (11) ve ‘inde bi^c şetike li-zālīke kuvvadeke fe-hüve mine’l-esrāri’l-ilahiyyeti’lletī [L 107b] (12) evde’anīha’llāhu Te^c ālā ve ḡad ḡubbirtu min-şıḡḡatihī (13) ve cerrabtu min-fā’idetihī mā-küntü fihī sa^c iden muvaffaḡan ve lem-tezel (14) tubāḡışinī ‘anhu ve tuḡaḡḡıku ‘alā-mā-fihī fe-ektumu ‘anke (15) ‘ilmehu ve uḡaṭṭī ‘aleyke fā’idetehu ve’l-āne ezherahu’llāhu leke (16) ‘alā-şerīṭatinā fa’ktumhu vea^c mel bihī fe-innehu lā-yuḡṭıke (17) ebeden ve hüve en lā-telḡā min-a^c dāike bi-haze’l-hisābi illā [P1 208b] (1) men ta^c lemü enneke gālībuhu fe-in lem-yettefiḡ zalıke faḡsib esmā’e (2) ḡavvādike ve ersil men yu^c tihī’l-hisābu’d-dāllu ‘ale’l-ḡalebeti (3) ve hüve en taḡsibe’sme şāḡibi’l-ceyşi ve esmeke bi-hāze’l-hisābi. (4) Va’ḡfez mā-yectemi^c u leke min-küllī vāḡidin minhumā (5) şumme eṭraḡ mā-ictima^c li-küllī ismin minhumā mine’l-adedi tis^c aten (6) tis^c aten. Şumme aḡfiż mā-yebḡā me^c ake min-küllī ismin minhumā (7) tis^c aten ev dūnehā şumme a^c med ile’l-hisābillezī aza^c ahu leke ‘ (8) faṭlubhu fihī mişle mā-yebḡā me^c ake mine’l-ismeyni fe-mā vecedtehu (9) fe^c teḡıdhu fe-innehu şāḡihun mücerrebun lā-yuḡālīfuke ebeden in-şā’allāh.”²⁵⁸² (10) Hāzā kelāmuhu. Pes bu ‘ilmūḡ ḡā’idesi Arastaṭālīs’üḡ²⁵⁸³ (11) buyurdıḡı üzre budur ki her ḡaçan ki dilersin ki (12) dūşmenūḡ savaşına ḡidesin. Gerekdür ki gālīb maḡlūb (13) ḡisābını bilesin ve şol dūşmenūḡ üzerine varasın ki (14) gālīb maḡlūb ḡisābı üzre ol dūşmen senūḡ maḡlūbuḡ (15) ola. Ve illā eger gālīb ise aḡa sen varmayasın. (16) Belki beglerün^cden şol kimesneyi göndüresin ki (17) bu ḡisāb üzre²⁵⁸⁴ dūşmene gālīb ola tā kim zafer senūḡ ola. [P1 209a] (1) Ve gālīb maḡlūbuḡ ḡā’idesi budur ki evvelā dūşmenūḡ ismini (2) ebced ḡisābıyla ḡisāb idesin ki aḡa²⁵⁸⁵ cümel-i şaḡİR dirler. (3) Ve cümel-i şaḡİR oldur ki elifden yā ḡarfine deḡin eḡāddur. (4) Ve yādan ḡafa varınca ‘aşerātdur. Ve ḡafdan ḡayn ḡarfine (5) varınca mi’ātdur. Ve ḡayn elfdür. Ve cümel-i kebir (6) oldur ki ḡurūf-ı ‘aşerāt ve mi’āt [L 108a] ve elf eḡāda (7) rāci^c olur. Meşelā ye ḡarfi [N 89b] cümel-i şaḡİRde ondur. Ammā (8) cümel-i kebirde birdür. Ve kef ḡarfi cümel-i şaḡİRde yigirmidür. (9) Kebirde ikidür. “Ve ‘alā-haze’l-ḡıyās.”²⁵⁸⁶ Pes gālīb maḡlūb (10) ‘ilminde cümel-i şaḡİR mu^c teberdür. Ve şüreti budur:

²⁵⁸¹ Başarı, sadece Allah’tandır.

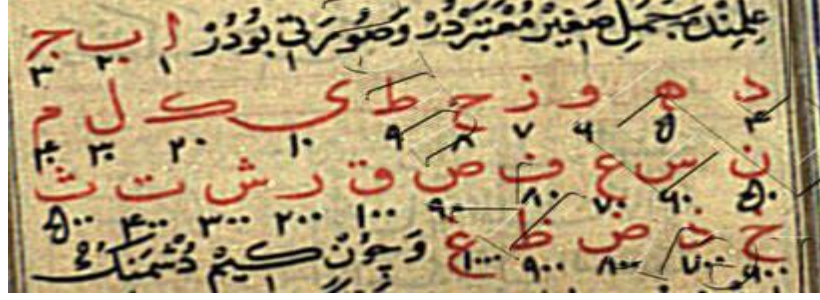
²⁵⁸² “Ey İskender! Bil ki sana vermiş olduğum sır, düşmanlarınla karşılaşma ve komutanlarından birini görevlendirme konusunda geçerlidir. Bu yüzden onu sakla. Bu, Allahutaala’nın bana bahsettiği ilahi sırlardan biridir. Onun doğruluğu konusunda bilgilendirildim. Faydalarını tecrübe ettim. Sen bana onun hakkında sorup dururken ben onu senden gizliyor ve üstünü örtüyordum. Böyle davrandığım için hiç mutlu değildim. Şimdi ise Allah, onu sana bir şartla gösterdi: ‘Onu gizle ve onunla amel et.’ O seni hiç yanıltmaz. Bu hesapla, düşmanlarınla karşılaşır karşılaşmaz -kabul etmeseler de- onlara galip geleceğini bilirsin. Komutanlarının isimlerini say ve galibiyete delalet eden sayı kadarını gönder. Ordu komutanıyla kendi ismini bu hesaba göre say. Onların toplamını al sonra toplanan isimlerden dokuzar dokuzar at. En son, kalan dokuzu veya ne kaldıysa al. Sana verdiğim bu hesaba güven. Seninle kalmasını istediğin iki ismi al. Bil ki bu seni asla yanıltmayacak tecrübe edilmiş, güvenilir bir yöntemdir.”

²⁵⁸³ Arastaṭālīs’üḡ: Arastaṭālīs L.

²⁵⁸⁴ üzre: üzerine A1.

²⁵⁸⁵ aḡa: +cümel L.

²⁵⁸⁶ Bu kıyasa (ölçeğe) göre.

Elif (1) be (2) cim (3) dal (4) he (5) vav (6) ze (7) ha (8) tı (9) ye (10) kef (20) lam (30) mim (40) nun (50) sin (60) ‘ayn (70) fe (80) şad (90) kaf (100) ra (200) şın (300) te (400) şe (500) hı (600) zel (700) dağ (800) zı (900) ğayn (1000) Ve²⁵⁸⁷ çünkim²⁵⁸⁸ düşmenüñ (14) ismini bu hisâbıla [A1 87b] hisâb eyledüñ ve hıfz itdüñ. (15) Senüñ ismüñi dađı²⁵⁸⁹ veyâ göndürecek kimesnenüñ adını yine (16) cümel-i şağır hisâbıyla hisâb idüp zâbt idesin. Şonra (17) tâlib ü mağlûb isminden cem‘ olan ‘adedi başğa başğa [P1 209b] (1) toğuzar toğuzar tarđ idesin. Ve bâkî kalan ‘adedi başğa (2) başğa her birinden zâbt idesin. Şonra bu cedvellere (3) nazâr idesin. Ve göresin ki kanķısı ğâlibdür. Aña (4) göre ‘amel idesin. Ve Hâzret-i ‘Alî kerrema’llâhu vechehü’l-celî (5) bu kavâ‘idi iki beytinde cem‘ idüp buyurmuşlardur.²⁵⁹⁰ **Nazm.**²⁵⁹¹

(6) Ve fi’z-zevci ve’l-efrâdı yesmü eķalluhâ

(7) Ve ekşeruhâ ‘inde’t-tehâlifü ğâlibu

(8) Ve yağlibu mağlûbun ize’z-zevcu yestevî

(9) Ve ‘inde istivâi’l-ferdi yağlibu tâlibu²⁵⁹²

(10) Ve bu nazmuñ şerhi bu cedvelden ma‘lûm olur. Va’llâhu a‘lem.

²⁵⁸⁷ Ve: -N.

²⁵⁸⁸ çünkim: çünki L.

²⁵⁸⁹ dağı: -L.

²⁵⁹⁰ buyurmuşlardur: +ki A1, N.

²⁵⁹¹ Nazm: -A1.

²⁵⁹² Çift ve tek sayılardan az olan yücedir. İhtilaf anında çok olan galiptir. Çift sayı, eşit olduğunda dilenilen galip olur. Tek olanın eşitliği hâlindeyse isteyen galip olur.

[L 108b] Bābü'l-Vāhid (Bir Sayısı Bölümü)		
<p>el-Vāhidu yağlibu't-tis' ate (Bir dokuza galip gelir.) eş-Semāniyetu tağlibu'l-vāhid (Sekiz bire galip gelir.) el-Vāhidu yağlibu's-seb' ate (Bir yediye galip gelir.) es-Sitetu tağlibu'l-vāhid (Altı bire galip gelir.) el-Vāhidu yağlibu'l-ḥamsete (Bir beşe galip gelir.) el-Erba' atu tağlibu'l-vāhīde (Dört bire galip gelir.) el-Vāhidu yağlibu's-şelāşe (Bir üçe galip gelir.) el-İşneyn yağlibu'l-vāhid (İki bire galip gelir.) eṭ-Ṭālibu yağlibu'l-maṭlūbe (Talep eden talep edilene galip gelir.)</p>	<p>Ve tis' a (Dokuz) Ve şemāniye (Sekiz) Ve seb' a (Yedi) Ve sitte (Altı) Ve ḥamse (Beş) Ve erba' (Dört) Ve şelāşe (Üç) Ve işneyn (İki) Ve vāhid (Bir)</p>	<p>Vāhid (Bir) Vāhid (Bir) Vāhid (Bir) Vāhid (Bir) Vāhid (Bir) Vāhid (Bir) Vāhid (Bir) Vāhid (Bir) Vāhid (Bir)</p>
[N 90a] [P1 210a] Bābü'l-İşneyn (İki Sayısı Bölümü)		
<p>et-Tis' atu tağlibu'l-işneyn (Dokuz ikiye galip gelir.) [L 109a] el-İşneyn yağlibu's-şemāniyete (İki sekize galip eder.) es-Seb' atu tağlibu'l-işneyn (Yedi ikiye galip gelir.) el-İşneyn yağlibu's-sitte (İki altıya galip gelir.) [A1 88a] el-Ḥamsetu tağlibu'l-işneyn (Beş ikiye galip gelir.) el-İşneyn yağlibu'l-erba' ate (İki dörde galip gelir.) eş-Şelāsetu tağlibu'l-işneyn (Üç kişiye galip gelir.) el-İşneynu yağlibu't-ṭālibe (İki talep edene galip gelir.)</p>	<p>Ve t-tis' a (Dokuz) Ve şemāniye (Sekiz) Ve seb' a (Yedi) Ve sitte (Altı) Ve ḥamse (Beş) Ve erba' (Dört) Ve şelāşe (Üç) Ve işneyn (İki)</p>	<p>İşneyn (İki) İşneyn (İki) İşneyn (İki) İşneyn (İki) İşneyn (İki) İşneyn (İki) İşneyn (İki) İşneyn (İki)</p>
Bābü's-Şelāsete (Üç Sayısı Bölümü)		
<p>eş-Şelāsetu tağlibu't-tis' ate (Üç dokuza galip gelir.) eş-Semāniyetu tağlibu's-şelāsete (Sekiz üçe galip gelir.) eş-Şelāsetu tağlibu's-seb' ate (Üç yediye galip gelir.) es-Sittetu tağlibu's-şelāsete (Altı üçe galip gelir.) [L 109b] eş-Şelāsetu tağlibu'l-ḥamsete (Üç beşe galip gelir.) el-Erba' atu tağlibu's-şelāsete (Dört üçe galip gelir.) eṭ-Ṭālibu yağlibu'l-maṭlūbe (Talep eden talep edilene galip gelir.)</p>	<p>Ve t-tis' a (Dokuz) Ve şemāniye (Sekiz) Ve seb' a (Yedi) Ve sitte (Altı) Ve ḥamse (Beş) Ve erba' (Dört) Ve şelāşe (Üç)</p>	<p>Şelāşe (Üç) Şelāşe (Üç) Şelāşe (Üç) Şelāşe (Üç) Şelāşe (Üç) Şelāşe (Üç) Şelāşe (Üç)</p>
[P1 210b] Bābü'l-Erba' a (Dört Sayısı Bölümü)		
<p>et-Tis' atu tağlibu'l-erba' ate (Dokuz dörde galip gelir.) el-Erba' tu tağlibu's-şemāniyete (Dört sekize galip gelir.) es-Seb' atu tağlibu'l-erba' ate (Yedi dörde galip gelir.) [N 90b] el-Erba' atu tağlibu's-sittete (Dört altıya galip gelir.) el-Ḥamsetu tağlibu'l-erba' ate (Beş dörde galip gelir.) el-Maṭlūbu yağlibu't-ṭālibe (Talep edilen talep edilene galip gelir.)</p>	<p>Ve tis' a (Dokuz) Ve şemāniye (Sekiz) Ve seb' a (Yedi) Ve sitte (Altı) Ve ḥamse (Beş) Ve erba' a (Dört)</p>	<p>Erba' a (Dört) Erba' a (Dört) Erba' a (Dört) Erba' a (Dört) Erba' a (Dört) Erba' a (Dört)</p>

Bābü'l-Ĥamsete (Beş Sayısı Bölümü)		
el-Ĥamsetu tağlibü't-tis' ate (Beş dokuz galip gelir.) [L 110a] eš-Şemāniyetu tağlibü'l-ĥamsete (Sekiz beşe galip gelir.) [A1 88b] el-Ĥamsetu tağlibü's-seb' ate (Beş yediye galip gelir.) es-Sittetu tağlibü'l-ĥamsete (Altı beşe galip gelir.) eṭ-Ṭālibu yağlibü'l-maṭlūbe (Talep eden talep edilene galip gelir.)	Ve't-tis' a (Dokuz) Ve şemāniye (Sekiz) Ve seb' a (Yedi) Ve sitte (Altı) Ve ĥamse (Beş)	Ĥamse (Beş) Ĥamse (Beş) Ĥamse (Beş) Ĥamse (Beş) Ĥamse (Beş)
Bābü's-Sitte (Altı Sayısı Bölümü)		
eṭ-Tis' atu yağlibü's-sittete (Dokuz altıya galip gelir.) es-Sittetu yağlibü's-şemāniyete (Altı sekize galip gelir.) es-Seb' atu tağlibü's-sitte (Altı beşe galip gelir.) el-Maṭlūbu yağlibü't-ṭālibe (Talep eden talep edilene galip gelir.)	Ve't-tis' a (Dokuz) Ve şemāniye (Sekiz) Ve seb' a (Yedi) Ve sitte (Altı)	Sitte (Altı) Sitte (Altı) Sitte (Altı) Sitte (Altı)
[P1 211a] Bābü's-Seb' ate (Yedi Sayısı Bölümü)		
es-Seb' atun tağlibü't-tis' ate (Yedi dokuz galip gelir.) eš-Şemāniyetu tağlibü's-seb' ate (Sekiz yediye galip gelir.) [L 110b] eṭ-Ṭālibu yağlibü'l-maṭlūbe (Talep eden talep edilene galip gelir.)	Ve tis' a (Dokuz) Ve şemāniye (Sekiz) Ve seb' a (Yedi)	Seb' a (Yedi) Seb' a (Yedi) Seb' a (Yedi)
Bābü's-Şemāniyete (Sekiz Sayısı Bölümü)		
ve't-Tis' atu tağlibü's-şemāniyete (Dokuz sekize galip gelir.) el-Maṭlūbu yağlibü't-ṭālibe (Talep edilen talep edene galip gelir.)	Ve tis' a (Dokuz) Ve şemāniye (Sekiz)	Şemāniye (Sekiz) Şemāniye (Sekiz)
[N 91a] Bābü't-Tis' ate (Dokuz Sayısı Bölümü)		
Eṭ-Ṭālibu yağlibü'l-maṭlūbe (Talep eden talep edilene galip gelir.)	Ve tis' a (Dokuz)	Tis' a (Dokuz)

(1) İkinci 'ilm ki Araştālīs İskender'e ta' līm itmişdir. (2) Kıyāfet 'ilmidir.²⁵⁹³ Bu 'ilmün hakkında Araştālīs *Kitābü's-Siyāset* (3) *fī-Tedbiri'r-Riyāset* de buyurur ki: “**Yā İskender** ammā kāne (4) 'ilmü'l-firāseti mine'l-'ulūmi'l-laṭifeti'n-nazariyyeti'l-fikriyyeti'letī (5) yelzemuke 'ilmuhu ve teferrusuhu li-keşreti zarūretike ile'n-nāsi [P1 211b] (1) ve taşarru fihim beyne yedeyke [A1 89a] fe-uşebbitū leke fī-hāze'l-faşli mindelā'ili'l-firāseti (2) mā-şahḥa 'alā-murūri'z-zamāni 'ilmuhu ve ebdeti't-tecribetu (3) ḥaḳıḳatehu.”²⁵⁹⁴ Va'llāhu a' lem. Rāy-ı enver-i kīmiyā eşere maḥfi ve pūşide (4) olmaya ki ma' lūm ve muḥaḳḳaḳdur ki insān envāc-ı mevcūdātuḡ (5) ḥulāşasıdır. Ve insāni bilmek devlet-i ezelinüḡ neticesidir. (6) Anuḡçün ki sa' ādet-i ebedī enbiyā ve evliyānuḡ ma' rifeti (7) zımnında mündericdir. Ve anlar insān²⁵⁹⁵ şüretindedirler. Pes (8) insānuḡ ma' rifeti zarūrīdür. Ve anuḡ ma' rifeti ḥāliḳ-ı 'ālemüḡ (9) ma' rifetine sebeddür ki: “Men 'arefe [L 111a] nefsehu fe-ḳad 'arefe Rabbehu.”²⁵⁹⁶ (10) Ve bu ma' rifet erbāb-ı dāniş ve aşḫāb-ı bīnişüḡ ehemmi mühimmāt-ı (11) dīniyye ve aḳdem-i muḳaddimāt-ı

²⁵⁹³ 'ilmidir: +budur L.

²⁵⁹⁴ “Feraset ilmüne gelince o ilim; insanlara ve onlara muamelede bulunma konusundaki yoğun ihtiyacın sebebiyle öğrenmen ve incelemen gereken nazari, fikri ve latif ilimlerden biridir. Bu fasılda sana zaman geçse de doğruluḡunu koruyan, hakikati tecrübeyle sabit olan ferasetin alametlerini tespit ile anlatacaḡım.”

²⁵⁹⁵ insān: iḥsān A1, N.

²⁵⁹⁶ Nefsini bilen, Rabbini bilir.

yaķınıyyeleridir. Ve insānuñ bir zāhiri (12) vardır. Ve bir bātını bir cism ü bir cān bir şüret ü bir sîret (13) ve insān mecmū'ı zāhir ü bātından 'ibāretdür. "Ve'z-zāhiru (14) 'invānu'l-bātin." ²⁵⁹⁷ buyurduğı üzre insānuñ şüret-i zāhiriyyesinden (15) sîret-i bātınıyyesini istidlāl itmek olur. Pes (16) bu eelden bu risālede birkaç kelime firāset 'ilminde insānuñ havāşş-ı (17) zāhire ve bātinesinüñ ma' rifetinde taħrîr idelüm tā kim [P1 212a] (1) ekābir ü eşāgir için 'āmmü'l-fā'ide ola. Ve çünkim insānuñ (2) şüreti maħşüsdür. Ve idrāki eshel ve ezherdür. Evvelā insānuñ (3) şüreti zāhiriyyesini beyān idelüm. "İ'lem veffeķake'llāhu (4) Te' ālā ilā-medāricu'l-me' āric"²⁵⁹⁸ ki insānuñ kemāl-i ma' rifeti (5) ilhām u mükāşefe ve müşāhedeyle 'ayān olur. Ve bu mertebe (6) degüldür illā enbiyā vü evliyānuñ mertebesi. Nitekim Mūsā şalavātu'llāhi (7) 'aleyhi ilhām-ı Rabbānī sebebiyle Muşafa Hāzretleri'ni şalla'llāhu (8) 'aleyhi ve sellem bildi. Ve zamānından ħaber virdi. Ve nitekim (9) 'īsā 'aleyhi's-selām i' lām-ı sübhāniyle Hāzret-i Risālet'den (10) ħaber virüp buyurdi ki: "*İnni resūlu'llāhi ileykum muşaddıķan* (11) *limā beyne yedeyye mine't-Tevrāti ve mubeşşiren bi-resūlin ye'ti min-ba'di* (12) *ismuhu Aħmed*"²⁵⁹⁹ el-Āyet. Ya' nī ben ki 'īsā'yam.²⁶⁰⁰ Bir peygamberüñ vücūdından (13) size ħaber virürem ki benden şonra gelse gerek. Ve ism-i (14) şerifi [N 91b] Aħmed olsa gerek. Ve nitekim evliyādan Selmān-ı (15) Farsī ve Üveys-i Ķaranī gibi ki Peygamber Hāzreti'ni görmemiş iken (16) mükāşefe vü ilhāmıla bildiler. Ve anuñ mutāba'atında ħānmān (17) ve māl u cān fidā eylediler. Ve zerrece ğam yimediler. **Beyt:**

[P1 212b] (1) Cur' a nüşān-ı ğameş Ma' ruf u Şiblī vü Cüneyd
(2) Cān furüşān-ı reheş 'Ammār u Selmān u Bilāl²⁶⁰¹

(3) Ve bu nev' ma' rifet ekābir-i evliyādan ğayrı kimesneye [L 111b] müyesser degüldür. (4) Şonra keşf ü ilhām mertebesinden aşığa insānuñ (5) ma' rifeti eflāk u encüm ve te'sîr-i 'ulviyyātuñ taħķikiyle müyesserdür. (6) Ve bu mertebe ħükemā ve müneccimîn mertebesidür. Nitekim (7) Cāmāsp-ı Hāķim [A1 89b] bizüm peygamberümüzüñ vücūdından ħaber virüp didi ki (8) "Şāħibü devri'l-ķamer mine'l-' Arabi ve'l-' Acem."²⁶⁰² Ve Hāzret-i Resül'üñ şa' lam²⁶⁰³ (9) şeri'atınuñ keyfiyyetini ve şemeresini tamām beyān itmişdür. Ve *Cāmāsp-nāme*'de (10) meşürdür. Murād olunursa "Fe'l-yuṭlab şemmehu."²⁶⁰⁴ Ve egerçi (11) ki bu nev' 'ilm mükāşefe ve ilhāmdan mādündür. Ammā²⁶⁰⁵ (12) zamāne mühendislerinden bir ħāķim veyā bir ser-āmed müneccim gerekdür (13) ki kevākib-i seb'anuñ te'sîrāti delā'ilinden bir kāmilüñ (14) vücūdına ve bir fāzıluñ vürūdına 'ālim ola. Şonra (15) bu mertebeden aşığa insānuñ ma' rifeti hāşıl olmaz. İllā firāset (16) ve kıyāfet ve şekl ü hey'et ü şüret ve ħilķatüñ 'ilmi (17) sebebiyle. Ve egerçi ki bu nev' ma' rifet vaħy ü ilhām [P1 213a] (1) ve mükāşefe ve ħikmet-i nücüm

²⁵⁹⁷ Zahir (dış), bātının (için) alametidir.

²⁵⁹⁸ Bil ki Allahutaala seni miraç derecesine muvaffak kıldı.

²⁵⁹⁹ "Hani, Meryem oğlu İsa, 'Ey İsrâiloğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim' demişti. Fakat (İsa) onlara apaçık mucizeleri getirince, 'Bu, apaçık bir sihirdir' dediler" (Saf, 61/6).

²⁶⁰⁰ 'İsā'yam: 'İsā +peygamberem A1.

²⁶⁰¹ Onun gamını tutanlar Marûf, Şiblī ve Cüneyt idi. Ve onun yolunda canlarını verenler Ammār, Selmān ve Bilāl idi.

²⁶⁰² Arapların ve Arap olmayanların parlak döneminin sahibi.

²⁶⁰³ şa' lam: şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem A1; şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ L.

²⁶⁰⁴ Olduğu yerden talep edilsin.

²⁶⁰⁵ Ammā: +eger A1, N.

mertebesinden aşağıdadur.²⁶⁰⁶ Ammā bu (2) ‘ilmün şemeresi zāhir ve vāzihdur. Ve ‘ilm-i firāsetün şerefinden (3) idi ki ‘Abdu’llāh bin Selām Ḥazret-i Seyyid-i Enām’ı bildi. (4) Ve imānuş sa‘ādet-i ezelisinden behremend oldı. Ve küfrün (5) şekāvetinden kırtıldı. Ve insānı şekl ü şüretiyle (6) bilmek Ḥazret-i Resūlu’llāh’uñ firāset-i ‘ilmindendür. Ve enbiyā ve (7) evliyā ve ḥükemā vü ‘ulemā katında bu ‘ilm gāyetile şerif ve ma‘rifeti (8) latīfdür. Ve bu ‘ilmün şerāfetine delā’il ‘aqlī ve naqlī (9) ve keşfi çokdur. Delā’il-i naqliden biri budur ki Ḥazret-i Resūl²⁶⁰⁷ (10) ‘aleyhi’s-şalavatu ve’s-selām²⁶⁰⁸ buyurmuşdur ki: “Uḡlubu havāyiceküm (11) ‘inde ḥisāni’l-vücūh.”²⁶⁰⁹ Ya‘nī ḥācetlerünüzü ḥüb şüret (12) olan kimesnelerden taleb idün ve daḡı buyurmuşdur (13) ki: “**El-bereketu fi-tivāl-i ümmeti ve’l-ḥikmetu ve’l-kanā’atun (14) fi-visāti ümmeti ve’l-fitnetu ve’l-‘adāvetu fi-kışāri ümmeti.**” (15) Ya‘nī bereket [L 112a] benüm ümmetümün uzun boylularındadır. Ve ḥikmet (16) ve kanā‘at orta²⁶¹⁰ boylularındadır.²⁶¹¹ Ve fitne-engizlik ve ‘adāvet²⁶¹² (17) kışa boylularındadır.²⁶¹³ Ve bu nev‘ eḡādiş çokdur ki kıyāfet [P1 213b] (1) ‘ilminün²⁶¹⁴ müşebbitidür. Ve bu ‘ilmde ‘ulemā ve fużalā çok te’lifler (2) itmişler. Ve İmām-ı Şāfi‘i Ḥazretleri bu ‘ilmde gāyetile māhir (3) imiş. [N 92a] Ve anlaruñ bir laḡif risālesi vardır. Ve ol risālenün (4) te’lifine sebep bulmuşdur ki bir gün Şāfi‘i Ḥazreti (5) seferinde bir şaḡşuñ²⁶¹⁵ evine²⁶¹⁶ kındı. Ve firāset nazarıyla ol (6) şaḡşa bakup gördi ki şıfat-ı hamīdeye delālet (7) ider. Hiçbir nesne ol kişinün kıyāfetinde zāhir (8) degüldür. Ammā żarūret eclinden bir iki gün anuñ (9) evinde tevaḡkuf itdi. Ve ol şaḡş ḡizmetkārlik vazifesinden (10) ve “bi kaderi’l-imkāni ve’l-vus’”²⁶¹⁷ ziyāfetde²⁶¹⁸ hiç kuşūr (11) kōmadı. [A1 90a] Ve ḡademāt-ı lāyika ve ta‘zimāt-ı fā’ika [H 146a] zūhūra (12) getürdi. Bu ma‘niden İmām’uñ beşeresinde (13) tamām melālet zāhir idi. Üç gündend sonra İmām (14) ‘azm-i sefer idüp atına süvār²⁶¹⁹ olduḡda²⁶²⁰ ol kerihü’l-manzar (15) olan kişi İmām için bu bir iki günde ḡarc itdüğünü (16) “eż‘āfen mużā‘afeten”²⁶²¹ bir varakda defter idüp İmām’uñ (17) eline şındı. Ve dirhem ü dīnār taleb eyledi. Fi’l-ḡāl [P1 214a] (1) eşer-i behcet²⁶²² ve sürür İmām’uñ beşeresinde zūhūr eyledi. (2) İmām’uñ aşḡābı İmām’dan evvelki melāletün keyfiyyetinden (3) ve şōnraki beşāsetün kemiyetinden su‘āl eyledükde (4) buyurdi ki: “Evvelki melāletüme sebep kıyāfet ‘ilminde (5) vāki‘ olan şübhe idi. Ve bu ‘ilmün şıḡhatine ‘adem-i i‘tikād-ḡārī (6) olması idi. Ve şimdiki feraḡum ol şübhe zā’il (7) olup bu ‘ilme i‘tikādumuñ izdiyādı feraḡıdır.” Pes İmām (8) aşḡāb için bu ‘ilmde²⁶²³ bir laḡif risāle taşnif eyledi. (9) Ve Şeyḡü’l-

²⁶⁰⁶ aşağıdadur: aşağı A1.

²⁶⁰⁷ Resūl: Resūlu’llāh A1.

²⁶⁰⁸ ‘aleyhi’s-şalavatu ve’s-selām: şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem L.

²⁶⁰⁹ Benzer anlamda bir hadis “Hayrı, güzel yüzlüler nezdinde arayın” (Canan, 2001: 7, 209).

²⁶¹⁰ Ve ḥikmet ve kanā‘at orta: -A1, N.

²⁶¹¹ boylularındadır: -A1, N; boylularında L.

²⁶¹² ‘adāvet: +ve +ḥikmet +kanā‘at A1.

²⁶¹³ boylularındadır: +ve +ḥikmet +kanā‘at +orta +boylularındadır A1, N.

²⁶¹⁴ ‘ilminün: + ‘ilmde N.

²⁶¹⁵ şaḡşuñ: -L.

²⁶¹⁶ evine: eve L.

²⁶¹⁷ İmkān ve genişlik ve ölçüsünde.

²⁶¹⁸ ziyāfetde: ziyāfetinde L.

²⁶¹⁹ süvār: sefer +altın +urup H, L.

²⁶²⁰ olduḡda: bindükde H, L.

²⁶²¹ Kat kat, pek çok kez artırılmış olarak.

²⁶²² behcet: -N.

²⁶²³ bu ‘ilmde: -H, L.

Muvahhidin İbn-i ‘Arabî dağı bu ‘ilmde bir risāle (10) te’lif itmişler²⁶²⁴ ve aya *Tenkih* ism kōmişlar. Ve Seyyid ‘Alî (11) Hemedānî’nün dağı²⁶²⁵ bir risālesi vardur ki adı *Mir ‘atü’r-Ricāl* dūr. [L 112b] (12) Ve bu risālelerden ğayrı te’lif çokdur. Ğarāz ki (13) bu ‘ilmün fazīletine delā’il-i naklî çokdur. Ammā delīl-i (14) ‘aqlî bu ‘ilmün fazīletine budur ki behā’im ve tūyūruñ (15) şūret ü eşkālinden hişāl-i hamīde ve zemīmenün (16) havāşşı hūkemā ve ‘ulemā arasında mücerreb ü muğarrerdūr.²⁶²⁶ Pes (17) insāndaki mertebe-i cāmi‘ adur.²⁶²⁷ “Be-ṭarīḳ-i evlā.”²⁶²⁸ Ammā [P1 214b] (1) gerekdūr ki ‘ilm-i kıyāfet ve firāsete ‘ālim [H 146b] olan kimesne ihtiyāt-ı (2) tamām üzre olup şahşuñ her ‘uzvunuñ keyfiyyetini bilmekte (3) başiret üzre ola. Tā kim mağlaṭaya düşmeye. (4) Zīrā ki olur ki insānuñ bir uzvı hamāḳate delīldūr. (5) Ammā iki ‘uzv veyā dağı ziyāde ‘aql u kiyāsete dāll olur. (6) Pes gerekdūr ki şāhib-i firāset bu hālde tefekkūr idüp (7) şahşuñ hamāḳatine hūkm itmeye. Belki kiyāsetine hūkm (8) eyleye. Zīrā ki bir delīl-i ‘aqlî ki hamāḳate delālet ider. Kiyāsete (9) dāll olan iki delīlün birisi sebebiyle müfaraḳat idüp bir (10) delīl-i ‘aqlî ki kiyāsete delālet ider mu‘ārızsız [N 92b] ḳalur. (11) Pes be-mūcib “İnne’l-ḥasenāti yuzhibne’s-seyyi’āt.”²⁶²⁹ Ol şahşuñ (12) ‘aql u kiyāseti ṭarafını terciḥ itmek gerek. Ve bāḳî (13) delilleri ve eşkālleri bu ḳā’ide üzere kıyās eylemek gerek. (14) “Fe’f-hem terşed.”²⁶³⁰ Ve çünkim muḥaḳḳaḳdur ki şūretler ve şekiller (15) hişāl-i pesendīde²⁶³¹ ve nā-pesendīdeye²⁶³² delīldūr. Pes lāzımdur ki (16) bu ‘ilmde ihtimām-ı tām idüp bu ‘ilm kemālile ḥıfz (17) olına. Ve selāṭin-i kāmḳār ve ümerā-yı nāmdāruñ himmetleri [A1 90b] [P1 215a] (1) zimmetinde vācibdūr ki havāşş u ‘avāmuñ her birine nazar (2) idüp isti‘dādına ve ḳabiliyyetine muvāfiḳ ve kıyāfetine lāyıḳ (3) şuğl ü ‘amel buyuralar. **Beyt:**²⁶³³

Coz be-ḥiredmend mefermā ‘amel
(4) Gerçi ‘amel kāri ḥiredmend nīst²⁶³⁴

Tā kim memleketün (5) intizāmına ve ra’iyyetün refāhiyyetine ve devlet ve fermān-revāyi (6) ve nuşret ve cihān-ğüşāyınün [L 113a] mezīdine sebeb ola. (7) Ve eger ba’zı [H 147a] kimesnede kıyāfet yüzinden (8) şıfat-ı zemīmeye delālet ider. Nesnelere çok ola riyāzet ve (9) tehzīb-i ahlāḳ ve terbiyyet-i meşāyiḳ sebebiyle tebdil (10) olmaḳ cā’izdür. Nitekim mervīdūr ki Eflātūn işitdi (11) ki Hind’de bir Ḥakīm vardur ki kıyāfet ‘ilmde ğāyetile (12) şāhib-vuḳūfdur. Ve bu ‘ilmde tamām iştiḥārı vardur. (13) Kendü şūretini taşvīr itdürüp şākirdleriyle eline virüp (14) Hind Ḥakīmi’ne göndürdi. Ḥakīm-i Hindī çünki (15) Eflātūn’uñ şūretini gördi. Çok şıfat-ı zemīme ol (16) şūretten beyān buyurdı. Ve bir kāğada yazup Eflātūn’uñ (17) şākirdleri ile Eflātūn’a göndürdi. Çünkim şākirdler [P1 215b] (1) Eflātūn’uñ ḥizmetine geldiler. Eflātūn mā-cerādan (2) su’āl itdükde şākirdleri

²⁶²⁴ itmişler: itmişdür A1.

²⁶²⁵ dağı: -H, L.

²⁶²⁶ muğarrerdūr: muğadderdūr N.

²⁶²⁷ Derkenar: Faṭma Refi‘ā’dur isimleri A1.

²⁶²⁸ En doğru ve tercihe değer yol ile.

²⁶²⁹ “(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. **Çünkü iyilikler kötülükleri giderir.** Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür” (Hūd, 11/114).

²⁶³⁰ Anla ki, doğru yolda olasıñ.

²⁶³¹ pesendīde: pesendīdeye H, L.

²⁶³² ve nā-pesendīdeye: -H, L.

²⁶³³ Beyt: -A1.

²⁶³⁴ Akıllı insandan başkasına amel etmesini söyleme. Gerçi akıllı insanın işi amel etmek değil.

didiler ki: “Ḥakīm-i Hindī (3) firāset ve kıyāfet ‘ilminden gāyetile bī-vuḳūf kimesnedür. (4) Anuḳūn ki sizūn şüretiñüzden bī-nihāyet evşāf-ı (5) zemīme taḳrīr eyledi. Ve biz şunca zamāndur ki sizūn (6) ḥizmetiñüzde oluruz. Ve sizden bir şıfat-ı zemīme müşāhede (7) itmiş degülüz.” didükde Eflātūn eyitdi ki: (8) “Ḥakīm’ūñ didüğini tafşil üzre beyān idüñ.” Şākirdleri (9) Ḥakīm-i Hindī’nün didüğini bi-tamāmihı beyān eylediler. Eflātūn (10) i’ tirāf idüp buyurdi ki: “Ḥakīm-i Hindī ‘ilm-i firāsetde (11) kāmil kimesnedür. Ve buyurduğı şıfat-ı zemīmeler benüm (12) nefsumde²⁶³⁵ mevcūd idi. [H 147b] Ammā riyāzet ve taşfiye ve ehl-i (13) kemālūñ ḥizmeti sebebiyle cemī‘ evşāf-ı zemīmeyi aḥlāḳ-ı (14) ḥamīdeye tebdil itmişem. Pes ma‘ lüm oldı ki tebdil-i (15) aḥlāḳ mümkindür.²⁶³⁶ Ve eger²⁶³⁷ tebdil-i aḥlāḳ riyāzetile (16) ve şoḥbet-i meşāyih ve terbiyetleriyle mümkün olmayadı enbiyānuñ (17) da‘ veti ve evliyānuñ irşadı [N 93a] zāyi‘ olurıdı. Pes²⁶³⁸ tebdil ü [P1 216a] (1) tekmiil aḥlāḳa sa‘ y-i cemil itmek erenlerūñ kārıdır. Beyt.²⁶³⁹

(2) Eger be-āb-ı riyāzet ber-āverī gusli
[L 113b] (3) Heme kedüret-i dil-rā şafā tüvānī kerd²⁶⁴⁰

(4) Pes zıkr olınan mukaddimāt-ı yakīniyyenūñ mücibiyle ‘ilm-i (5) kıyāfete ve firāsete ittilā‘ -ı selāḥin ve vüzerā ve ümerānuñ (6) ḥāline münāsibdür tā ki²⁶⁴¹ ḥavāşş u ‘avāmdan her kim ki ḥizmetlerine (7) gelse daḥı söylemedin şüretlerinden sīretlerine ḥükm idüp (8) maḡlaṭaya düşmeyeler.²⁶⁴² Şimdi ma‘ lüm-ı rāy-ı ‘ālem-ārāy ola (9) ki Arasṭāṭalis ve Bokrāt ve İmām Şāfi‘ī ve İmām Rāzī (10) ve Şeyḥü’l-Muvahḥidīn ve Seyyid ‘Alī Hemedānī ve sā’ir ḥükemā-yı Hind (11) ve Rüm müttefiklerdür ki aḥsen-i ḥilkat ve a‘ del-i (12) hey’et budur ki [A1 91a] gāyetile uzun olmaya ve gāyetile kışa (13) daḥı olmaya. Ve eti yumşak ola. Ve gāyetile aḳ olmaya. Belki (14) ḥumret ve şufret arasında ola ki gendüm-gün ya‘ nī²⁶⁴³ (15) buḡday yeñlü²⁶⁴⁴ dirler.²⁶⁴⁵ Ve saçı kıvırcuḳ olmaya. Ve hem saçı (16) ve şakalı uzun olmaya ve mutavassıt ola. Ve gāyetile kılı siyāh (17) olmaya. Belki ḳumral şeklinde ola. Ve yüzi uzun olmaya. [P1 216b] (1) Ve ḳatı degirmi daḥı²⁶⁴⁶ olmaya. Ve gözleri çuḳurda olmaya. Ve gözlerinūñ [H 148a] (2) çoğı siyāh ola.²⁶⁴⁷ Eger hep siyāh olursa (3) nūrun-‘ alā-nūr ammā benī²⁶⁴⁸ Ādem’de bu nev‘ göz bulunmaz dirler. Ancak Ḥazret-i (4) Resūlu’llāh’da var imiş şalla’llāhu ‘aleyhi ve ālihi ve şahbihi.²⁶⁴⁹ Ve başı büyük (5) ola ki ‘alāmet-i devletdür. Ve kürekleri ‘arīz (6) ola ki ‘alāmet-i şecā‘ atdür. Ammā arīzü’l-ḳafa olmaya ki ‘alāmet-i (7) ḥamāḳatdür. Ve boynı toḡru ola ve ardı mu‘ tedil ola. Ve ucasında (8) ve oñurḡasında et olmaya. Ve barmaḳları uzun ve (9) ince ola. Ve ayası küşāde ola. Ve çoḳ sözlü ve çoḳ gülici (10) olmaya. Meḡer ḥacet

²⁶³⁵ nefsumde: -N.

²⁶³⁶ tebdil-i aḥlāḳ mümkindür: -A1, N.

²⁶³⁷ Ve eger: -A1.

²⁶³⁸ Pes: -A1.

²⁶³⁹ Beyt: -N.

²⁶⁴⁰ Eḡer riyāzet suyu ile gusul alırsan, bütün gönül kirlerinden temizlenirsin.

²⁶⁴¹ ki: kim A1, H, L, N.

²⁶⁴² düşmeyeler: +Pes N.

²⁶⁴³ ki gendüm-gün ya‘ nī: -H, L.

²⁶⁴⁴ yeñlü: eñlü A1, N.

²⁶⁴⁵ dirler: ola H, L.

²⁶⁴⁶ degirmi daḥı: daḥı degirmi A1.

²⁶⁴⁷ ola: +Ve N.

²⁶⁴⁸ benī: -A1.

²⁶⁴⁹ ve ālihi ve şahbihi: -A1, N.

vaktinde ve çatı ivici olmaya. Ve baṭī daḥī (11) olmaya. Nazarında feraḥ ve sürür ola. Māla ṭāmi^c olmaya. Hükemā (12) ve ^c ulemā buyurmuşlardır ki: “A^c del ve aḥkam-ı ḥilḳat budur ve Resūlu’llāh (13) Ḥazretleri’nün ḥilḳati böyle [L 114a] idi²⁶⁵⁰ ṣalla’llāhu ^c aleyhi ve ālihi ve ṣaḥbihi.”²⁶⁵¹ (14) Pes bir kimse²⁶⁵² eger ḳādir olursa ki ṣuncılayın kimesne bulup (15) muṣāḥib idinse “fe-bihā ve ni^c me.”²⁶⁵³ Ve bu nev^c kimesne nādirü’l-vücūddur. (16) Ve illā gerekdür²⁶⁵⁴ ki ḳıyāfetinün ekşeri ḥüb ve mergüb (17) olan ile muṣāḥib ola. Ve hükemā ve ^c ulemā buyurmuşlardır ki: [P1 217a] (1) “Ġāyetile aḳ olan kimesne ki gözleri aşkar ola. Ve alnı (2) vāsi^c ola ve çeṅesi ṭār ola. Ve başında [N 93b] ve gövdesinde (3) kıl çok ola. Ve ṣaḳalı uzun ola.²⁶⁵⁵ Ve ḡāyetile ḳaba ola ki (4) aḡa Farsice belmeriṣ dirler.” Niteki²⁶⁵⁶ Ḥüssām *Luḡal*’ında zıkr ider. **Beyt:**²⁶⁵⁷

müfte^c ilün müfte^c ilün fā^c ilün

(5) Ṭaṣaḡı debeye dinür bādkend
Saḳalı ḳabāya dinür belmeriṣ

(6) Ḥāṣṣa ki bu ḳıyāfetile [H 148b] beṅzi ^c illetsiz ṣaru ola. Ve derisi ve eti²⁶⁵⁸ (7) ḥaṣın ola. Ve gözleri çimlüz ola. Ve diṣleri ṣaru ola. (8) Ve ağır cānlu ola. Ṣunun gibi ādemden ḳaçmak gereksin. (9) Nitekim ef^c ā-yı ḳattālden ḳaçarsın. Ve ṣāḥib-keṣṣāf buyurur ki: (10) “Üç nesne vardır ki ḳavunda kemāldür ve insānda olıcaḳ²⁶⁵⁹ (11) noḳşāndur.” Nitekim bu ḳıṭ^c ada buyurmuşdur. **Ḳıṭ’a:**

(12) Ṣelāṣun hunne fi’l-bıṭṭiḥi faḫlun
Ve fi’l-insāni menḳaṣatun ve zille
(13) Ḥuṣūneti cildihi ve’s-sıḳlu fiḥi
Ve ṣufretu levnihi min-ḡayri ^c ille²⁶⁶⁰

(14) Bu ecludendür ki ^c illetsiz beṅzi ṣaru olanun cibilliyyeti (15) nifāḳ üzre olur. “E^c āzena’llāhu min-ṣerrihi.”²⁶⁶¹ [A1 191b] Ṣimdi biz²⁶⁶² bu maḥalde (16) selefün tertibini ri^c āyet idüp insānun ḳıyāfetini başdan (17) ayaḡa varınca her ^c üzvinun aḥḳāmını taḥrīr idelüm in-ṣā’allāh. [P1 217b] (1) Evvelā ḳıyāfet ^c ilminün ḥaddi ve ta^c rīfi budur ki: “**El-firāsetu** (2) **‘ibāretun ‘ani’l-istidlāli bi’l-aḥvāli’z-zāhireti ‘ale’l-aḥlāḳi’l-bātneti.**” (3) Ya^c nī firāset ^c ilmi budur ki insānun aḥvāl-i (4) zāhiresinden aḥlāḳ-ı bāṭnesine istidlāl idesin. (5) “**Fe-min-zalike’r-re’s.**”²⁶⁶³ Aḥvāl-i zāhirenün cümlesinden biri başdur. (6)

²⁶⁵⁰ idi: -A1.

²⁶⁵¹ ṣalla’llāhu ^c aleyhi ve ālihi ve ṣaḥbihi: -H, L, N.

²⁶⁵² kimse: kimesne A1, N.

²⁶⁵³ Anla ki doğru yolda olasın.

²⁶⁵⁴ gerekdür: gerek H, L.

²⁶⁵⁵ ola: -H, L.

²⁶⁵⁶ Niteki: Nitekim N.

²⁶⁵⁷ Beyt: -A1, Naẓm H, L.

²⁶⁵⁸ derisi ve eti: eti ve derisi N.

²⁶⁵⁹ olıcaḳ: vāfir H, L.

²⁶⁶⁰ Üç şey kavunda fazilet, insanda ise noksanlık ve zilletir. Kabağının kalınlığı ve ağırlığı. Renginın sebepsizce sarılığı.

²⁶⁶¹ Allah bizi onun şerrinden korusun.

²⁶⁶² biz: siz N.

²⁶⁶³ O kafadan.

Ma' lüm ola ki baş bedenün şavma' asıdır. Ve haväss-ı hamse-i (7) zâhirenün câmi' idür. Ve çok 'alâmât u âyâta mazhardur. Pes (8) başların ahseni ve ahsedi mu' tedil olandır. Ve şıfatı budur (9) ki [L 114b] toğ gibi müstedirü'ş-şekl ola. Ve tulunları bir miqdâr (10) içerü ola. Ve öni ve ardı sehlce çıkık ola. Bu nev' (11) baş 'aql-ı tamâma [H 149a] ve hüsni-fehm ve fikri-şahihe dâldür. Ve şahibi (12) evşâf-ı hâmideye muttasıf kimesnedür. **Ser-i bozorg:**²⁶⁶⁴ Büyük baş (13) himmet-i 'âliyye delâlet ider. Ammâ gâyetile büyük olıcak belâhate (14) ve fikrün fesâdına ve râyun iztirâbına dâldür. **Ser-i bisyâr hord:** (15) Gâyetile küçücek baş 'aqlsızlığa delîldür. **Eş-şu'ür** (16) **müy-ı duruş:** İri kıl şecâ' ate delâlet ider. **Müy-ı nerm:** (17) Yumşak kıl korçaklığa delîldür. **Müy-ı mu' tedil:** İrilikte [P1 218a] (1) ve yumşaklıkta mu' tedil olan kıl şıfatı i' tidâline (2) delâlet ider. **Bisyârî müy**²⁶⁶⁵ **ber-puş:** Arka üzerinde çok (3) kıl olmak şehvete haris olmağa dâldür. **Bisyârî** (4) **müy ber-şânehâ ve kerden:** Boyunda ve küreklerin üzerinde [N 94a] (5) çok kıl olmak şecâ' at ve hamâkate delâlet ider. **Bisyârî** (6) **müy ber-şikem ve sine:** Göğüs ve karın kıllı olmak (7) eblehliğe delîldür. **Müy-ı endek ber-a' zâ:** Gövdede kıl az olmak (8) tab' u letâfetine ve zekâvetine delîldür. **El-levnu** (9) **reng-i surh-ı âteşi:** Gâyetile kızıl beniz ivmekliğe ve tiz tiz (10) öykelenüp sehl nesneden hışmgîn olmağa dâldür. (11) **Reng-i zerd-i bi' illet:** 'İlletsiz şaru beniz hubş-ı bâtına (12) ve nifâka delîldür. **Reng-i surh u sipid:** Aklı²⁶⁶⁶ kızılı beniz (13) ahlâk-ı hamidenün i' tidâline ve tab' ve mizâcuñ istikâmetine (14) delâlet ider. **Reng-i surh-ı şâfi:** Şâfi kızıl beniz siyâsete (15) delîldür. **Reng-i zerd-i be-siyâhî mâ'il:** Karaya mâ'il şaru beniz (16) ahlâk-ı zemîmeye delâlet ider. **Reng-i esmer ya'nî gendüm-gün:** (17) Buğday²⁶⁶⁷ yeñlü²⁶⁶⁸ beniz²⁶⁶⁹ zirekliğe ve ahlâk-ı hamideye delâlet ider. [P1 218b] (1) **El-cebhetu pişânî firâh-ı bi' uruk ve a' şâb:** [H 149b] (2) Sinirsiz ve tamarsız açuk alın [A1 92a] muhâşamata ve nâ-sâzkârlığa (3) dâldür. **Pişânî bisyâr bozorg:** Gâyetile büyük alın (4) kâhillığe delîldür. [L 115a] **Pişânî mütevassıt:** Orta alın dimâguñ kuvvetine (5) ve fikri-şahihe delîldür. **Çin-i der-miyân-ı ebrü ve pişânî** (6) **ez-cânib-i ser-be-cânib-i binî:** Alın ile kaş arasında vâki' olan (7) büklüm ki baş cânibinden burun tarafına ola kahr u (8) gâzaba ve dâ'im nâ-münâsib işler işlemeğe delîldür. (9) **Çin-i pişânî ez-cânib-i şakika:** Alnün büklümü tulun (10) tarafından zekâvete delîldür. **Çin-i bisyâr der-pişânî:** (11) Alında çok büklüm²⁶⁷⁰ olmak²⁶⁷¹ ekşi şuratlılığa ve lâf u güzâf (12) urmağlığa dâldür. **El-hâcibu ebrü-yı bisyâr müy:** (13) Kılı çok kaş gam u endüha delîldür. **Ebrü-yı dırâz-ı keşide:** (14) Çekilmiş uzun kaş tekebbüre ve hüd-pesendliğe delîldür.²⁶⁷² (15) **Bârikî ser-i ebrü-yı ez-cânib-i binî:** Burun tarafından kaşuñ (16) inceliği muhâşamata delîldür. **Bülendî ser-i ebrü-yı ez-cânib-i şakika:** (17) Tulun tarafından kaşuñ yüksekliği tekebbür ve lâf urmağa [P1 219a] (1) dâldür. **Ebrü-yı küşâde:** Arası açuk kaş ferah ve sürûra (2) delîldür.²⁶⁷³ **Ebrü-yı bârik:**²⁶⁷⁴ İnce kaş zekâvete ve behcet (3) ve sürûra ve nefsuñ letâfetine dâldür. **Ebrü-yı mütevassıt:**

²⁶⁶⁴ Ser-i bozorg: Bozorg ser H, L.

²⁶⁶⁵ Bisyârî müy: Müy-ı bisyâr A1, N.

²⁶⁶⁶ Aklı: Aq H, L.

²⁶⁶⁷ Buğday: -H, L.

²⁶⁶⁸ yeñlü: eñlü A1, N; -H, L.

²⁶⁶⁹ beniz: -H, L.

²⁶⁷⁰ büklüm: +ki N.

²⁶⁷¹ olmak: ola N.

²⁶⁷² delîldür: +Ve A1.

²⁶⁷³ Arası açuk kaş ferah ve sürûra delîldür: -A1.

²⁶⁷⁴ Ebrü-yı bârik: -A1.

(4) Uzunlukda ve kısalıkda ve yoğunlukda²⁶⁷⁵ ve incelikde mu' tedil (5) olan kaç kabz u baştuñ i' tidāline delīldür. Va'llāhu a' lem.

(6) El-^c ayn²⁶⁷⁶

Arastaālīs *Kitābü's-Siyāsef* de buyurur (7) ki: “Yā İskender delā'ilu'l-^c uyūni lā-tekādu tuḥṭīke (8) ve leke fihe'r-rızā [N 95b] ve'l-gazabu ve'l-meḥabetu [H 150a] ve'l-bigzatu ve (9) erde'l-^c uyūnu'z-zurku ve erde'z-zurki el-firūzeciyyetu ve' alem. (10) Yā İskender enne aḥvāle'l-^c ayni tu' teberū min-vucūhin eḥaduhā (11) el-važ' u ke'l-cāḥizati²⁶⁷⁷ ve'l-ğāyirati²⁶⁷⁸ ve's-şāni'l-miḥdāru ke'l-^c azīmeti (12) ve's-şāğireti ve's-şālisü'l-cufnu ke'l-ğālizi ve'd-daḳīki (13) ve'l-mustevī ve'l-munḳalibi ve keşreti't-^c tarfi ve ḳilletihī ve'r-rābi' u (14) ḥareketu'l-ḥadeḳati ke'l-butūi ve's-sür'ati [L 115b] ve'l-ḥāmisu'l-muşāhebetu (15) bi-a' yuni'l-ḥayvāni fa' temid 'alā-haze'l-i' tibāri fi-tevessumike vāḥkum (16) bi-zāhirin minhu.”²⁶⁷⁹ Ve biz gözlerüñ cemī' envā' mı ve aḥvālini beyān (17) idelüm. **Çeşm-i bisyār bozorg**: Ğāyetile büyük göz kāhil-mizāc [P1 219b] (1) olduđına delīldür. **Çeşm-i bisyār ḥord**: Ğāyetile küçicek (2) göz ḥiffete dālldür. **Çeşm-i mütevassıt**: Büyüklikde ve (3) küçüklükde²⁶⁸⁰ mu' tedil²⁶⁸¹ olan göz sebük-rūḥlīga delālet ider. (4) **Çeşm-i furū refte der-ğür**: Çukura batmış göz mekr ü ḥased (5) ve ḥīle²⁶⁸² ve fesāda²⁶⁸³ delīldür. **Çeşm-i**²⁶⁸⁴ **ber-ceste ez-rüy**: Yüz üzerine (6) çıkmış göz ki aña cāḥize²⁶⁸⁵ dirler. Ve Farsice bīrūn rüşide (7) dimek olur.²⁶⁸⁶ Bu nev' göz ḥayāsızlīga ve tiz tiz öykelenmege (8) ve çok çok yimek yimege ve baḥillige²⁶⁸⁷ ve nādān ve aḥmak olmaga (9) delīldür. **Çeşm-zeden-i bisyār-ı zūd zūd**: [A1 92b] Çok çok²⁶⁸⁸ ve tiz tiz²⁶⁸⁹ (10) göz açup örtmek mekr ü ḥīleye delīldür. **Çeşm-zeden-i** (11) **dir dir**: Giç giç göz açup örtmek eblehliğe ve kem fehm (12) olduđına delīldür. **Çeşm-i mu' tedil der-sür'at ve butū'**:²⁶⁹⁰ (13) Tiz tiz ve giç giç açup örtmekde mu' tedil olan göz 'aḳl u (14) fehme dālldür. [H 150b] **Çeşm-i bisyār siyāh**: Ğāyetile kara göz sevdāya (15) delīldür. **Çeşm-i ezraḳ-ı kebūd**: Çini göz bī-ḥayālīga ve (16) öykelü olmağa delīldür. **Çeşm-i ki ez-ğāyet-i kebūdī** (17) **be-sefidī**²⁶⁹¹ **mā'il bāşed**: Bir göz ki Ğāyetile gök olup [P1 220a] (1) ve aḳa

²⁶⁷⁵ yoğunlukda: yoğun H, L.

²⁶⁷⁶ El-^c ayn: -H, L.

²⁶⁷⁷ Derkenar: cāḥizatun: Çıkkık göz N, P1.

²⁶⁷⁸ Derkenar: Ğāyiratun: Çukur göz N, P1.

²⁶⁷⁹ “Ey İskender! Gözler, seni neredeyse hiç yanılmaz. Onlarda senin rızan, gazabın, sevgin, buğzun vardır. En kötü göz, mavi gözdür. En kötü mavi ise turkuaz olandır. Ey İskender! Bil ki göz renkleri farklı şekillerde ele alınır. Bunlardan ilki pörtlek ve çukurlu olup olmadığının belirlenmesi. İkincisi büyük ya da küçüklük derecesi. Üçüncüsü göz kapağının kalın-ince, düz-yuvarlak, geniş veya dar olması. Dördüncüsü gözün yavaş ya da hızlı hareket ediyor olması. Beşincisi hayvan gözüne benzemesi. Birini süzerken bu dediklerimi uygula ve görünüşüne göre karar ver.”

²⁶⁸⁰ Büyüklikde ve küçüklükde: -H, L.

²⁶⁸¹ mu' tedil: mutavassıt H, L.

²⁶⁸² ḥīle: ḥīleye H, L.

²⁶⁸³ ve fesāda: -H, L.

²⁶⁸⁴ Çeşm-i: -N.

²⁶⁸⁵ cāḥize: ḥāfız H, L; ḥıta N.

²⁶⁸⁶ Ve Farsice bīrūn rüşide dimek olur: -H, L.

²⁶⁸⁷ baḥillige: baḥil H, L.

²⁶⁸⁸ Çok çok: Tiz tiz H, L.

²⁶⁸⁹ tiz tiz: çok çok H, L.

²⁶⁹⁰ der-sür'at ve butū': -H, L.

²⁶⁹¹ be-sefidī: sefidī A1, L.

mā' il ola korkaklığa ve eblehliğe delıldür. **Çeşmî ki** (2) **siyâh başed ne be-ifrât**:²⁶⁹² Gâyetile kara olmayan göz 'akla (3) delâlet ider. **Çeşmî ki küçek başed ve lertzân** (4) ve **kebûd**: Bir göz ki küçecek ve ditreyici ve gök ola bî-hayâ (5) ve bî-nâmûslığa ve mekr ü hîleye ve şehvet-perestliğe (6) dâlldür. **Çeşm-i ezrak-ı mâ' il be-zerdî za' firân reng**: (7) Za' firân şarullığına mâ' il olan gök göz yaramaz şıfatlara (8) delıldür. **Çeşm-i şehlä**: Alaca göz cemî' gözlerün eyüsidür (9) ve ahlâk-ı hamîdeye dâlldür. **Çeşm-i sebz-i mânend-i firûze**: [L 116a] (10) Yeşil göz ki firûze renginde ola ki Türkçe aña çini göz (11) dirler.²⁶⁹³ Yaramaz şıfatlara delıldür. Ve eger çinilikden gayrı (12) ol gözde kızıl [N 95a] noktalar veyâhüd²⁶⁹⁴ aq noktalar ola çok (13) yaramazlığa delıldür. "Ne' ūzu bi'llâhi min-zalik."²⁶⁹⁵ **Çeşm-i ahvel**: (14) Şaşı göz meshareliğe delıldür. **Çeşm-i a' ver**: Bir gözlü (15) şümdür. Deccâl-i vaqtdür. Ammâ anadan toğma olmak²⁶⁹⁶ gerek. (16) Ve egerçi ki cemî' a' zâ evşâf-ı hamîdeye veyâ zemîmeye (17) dâlldür. Ammâ²⁶⁹⁷ gözün²⁶⁹⁸ delâleti sâ' ir a' zâdan artuğdur. [P1 220b] (1) Nitekim sâbıkâ Arastaâlis'ün kelâmından²⁶⁹⁹ mefhüm oldu. (2) **El-enfu binî dirâz-ı bârik**: Burun ki ince ve uzun (3) ola hiffete ve her işde ivmege delıldür. [H 151a] **Binî-yi pehn**: (4) Yaşşı burun ki aña ' Arabîce faşas ve şâhibine eftas dirler. (5) ' Akılsızlığa ve tekebbür ve şehvete dâlldür. **Firâhî** (6) **sürâh-ı binî**: Burnun deligi bollığı hıkd u hasede delıldür. (7) **Binî mu' tedil der-dirâzî ve kutâhî ve tengî ve firâhî**: (8) Uzunlukda ve kısalıkda ve tärlikda ve bollıkda mu' tedil (9) olan burun kiyâsete ve havâssun şıhhatine delıldür. (10) **El-femu dehen-i firâh**: Bol ağız korkaklığa ve yüreksizliğe (11) delıldür. **Leb-i sitabr**: Kalın duşak hamâkate (12) ve tabî' atun gîlzetine delıldür. **Leb-i bârik**: İnce duşak (13) feh ü firâsete ve tabî' atun letâfetine delıldür. **Surhî leb** (14) ve **kebûdî ve sifidî**: Duşagun ağılığı ve kızılığı (15) ve gökliği²⁷⁰⁰ yaramazdur. [A1 93a] **Es-sinnu dendân-ı küçek ve küşâde**: (16) Küçecek diş ki arası açuğ ola niyyetün za' fina ve bätünü (17) süstliğine delıldür. **Dendân-ı dirâz-ı bozorg**: Uzun büyük diş [P1 221a] (1) şerre meyl²⁷⁰¹ ve fitne-engizliğe delıldür. **Dendân-ı miyâne der-bozorgî** (2) ve **hordî küşâdegî ve tengî**: Büyüklikde ve küçüklikde (3) ve tärlikda ve açuğlıkda mu' tedil olan diş toğrı²⁷⁰² ve eyü (4) söylemege delâlet ider. ²⁷⁰³ **Dendânâ-yı kec ve nâ-hemvâr** (5) ve **ber-hem uftâde**: Egri bügri birbirinün üzerinde düşmiş (6) dişler mekr ü hîleye [L 116b] ve tabî' atun nâ-hemvâr ve nâ-mevzûnlığına (7) delıldür.²⁷⁰⁴ **Ez-zekânu zenağ-ı bârik**: İnce²⁷⁰⁵ eñek hiffete (8) ve sebüksârlığa delıldür. **Zenağ-ı bisyâr bozorg**:²⁷⁰⁶ Gâyetile büyük (9) eñek tekebbüre²⁷⁰⁷ dâlldür. **Zenağ-ı mu' tedil**: İ' tidâl üzre olan (10) eñek ' aql u fehme delıldür. [H 151b] **El-lihyetü mehâsin-i teng** (11) Yufka şakal eyü hulka delâlet

²⁶⁹² be-ifrât: be-eṭrâf H, L.

²⁶⁹³ ki Türkçe aña çini göz dirler: -H, L.

²⁶⁹⁴ veyâhüd: veyâ N.

²⁶⁹⁵ Bunlardan Allah'a sığınırız.

²⁶⁹⁶ olmak: -A1, N.

²⁶⁹⁷ Ammâ: -A1.

²⁶⁹⁸ gözün: +ki A1; göz N.

²⁶⁹⁹ kelâmından: kelâmında A1, N.

²⁷⁰⁰ kızılığı ve gökliği: gökliği ve kızılığı H, L.

²⁷⁰¹ meyl: mâyil H, L.

²⁷⁰² toğrı: +söylemege N.

²⁷⁰³ delâlet ider: delıldür N.

²⁷⁰⁴ delıldür: delâletdür H, L.

²⁷⁰⁵ İnce: +gâyet +ile +büyük A1.

²⁷⁰⁶ bozorg: -H, L.

²⁷⁰⁷ tekebbüre: tekebbürlige A1, N.

ider.²⁷⁰⁸ **Meḥāsin-i gird:** (12) Degirmi saḳal vaḳār u temkīne delīldür. **Meḥāsin-i bisyār** (13) **dırāz:** Ğāyetile uzun saḳal ‘aḳılsızlığa delīldür. **Meḥāsin-i** (14) **bisyār mūy:** Çok kıllu saḳal ya‘nī belmeriř ki Türkīce (15) aḳa²⁷⁰⁹ ḳaba saḳal dirler. Ebleh ve ğalīzū‘ṭ-tab‘ olmağa ve ḥōd-pesend (16) ve lāf ve gizāf urmağa delālet ider. **El-vechū rüy-ı pür-gūřt:** (17) Çok etlü yüz kāhilliğe ve cāhilliğe delālet ider. **[P1 221b]** (1) **Bisyārī gūřt bed u güne-i rüy:** Yaḳaḳları etlü olıcaḳ (2) ṭab‘ uḅ tırelīğine ve ḥavāssuḅ bulanuḳlıđına **[N 95b]** delālet ider. (3) **Rüy-i ki ber-gūřt-ı endek bāřed:** Eti az olan yüz zıreklige (4) ve fehme ve her iřde ihtimām üzre olmağa dālldür. **Rüy-ı** (5) **bisyār gird:** Ğāyetile degirmi yüz belāhata delīldür. (6) **Rüy-ı bisyār dırāz:** Ğāyetile uzun yüz öykelü olmağa (7) dālldür. **Rüy-ı bisyār bozorg:** Ğāyetile büyük yüz kāhilliğe (8) delīldür. **Rüy-ı bisyār ḥord:** Ğāyetile küçicek yüz ḥıffete (9) ve sebūksārılığa ve cāhil ve çāblūs olmağa delālet ider.²⁷¹⁰ (10) **İ‘tidāl-i rüy der-bozorgī ve küçegī ve dırāzī ve girdī ve bisyār** (11) **ve endegī kūřet:** Büyüklükde ve küçiceklikde ve uzunluđda (12) ve degirmiliđde ve etlü ve etsiz olmađda mu‘tedil olan yüz (13) ef‘āl-i ḥamīdeye ve aḳvāl-i pesendīdeye dālldür. **El-uznu** (14) **gūř-ı bozorg:** Büyük ḳulađ ‘ōmr uzunluđına ve tiz ve tündliğe (15) delīldür. **Gūř-ı bisyār ḥord:** Ğāyetile küçicek ḳulađ **[H 152a]** řirrete (16) ve ğadre ve ‘ōmrüḅ ḳıřalıđına delīldür. **Gūř-ı bisyār bozorg-ı** (17) **ğalīz-i uftāde:** Ğāyetile büyük ḳulađ ki **[L 117a]** ḳalın ve düřkün ola **[P1 222a]** (1) cehle ve ṭabī‘at uḅ ğilzetine delīldür. **Gūř-ı mūy dār:** (2) Kıllu ḳulađ sem‘ uḅ cevdetine ve cehlüḅ keřretine ve fehmüḅ (3) ḳilletine dālldür. **[A1 93b]** **Gūř-ı efrāřte ki řebīḥ be-gūř-ı ḥayvānest:** (4) Depeye tođrı ḳalḳmıř uzun ḳulađ ki ḥayvān ḳulađına (5) beḅzeye ‘ōmrüḅ ṭulına ve himmetüḅ ‘ulvine delīldür. Va’llāhu a‘lem.

(6) Laṭīfe

Marzubān-nāme’de ve řeyḥ Nizāmī ḥamsesinüḅ *İskender-nāme*’sinde şöyle rivāyet ider (7) ki İskender’üḅ ḳulađı eřek ḳulađına beḅzer idi. (8) Ve dellākından ğayrı kimesne anı bilmez idi. Ve dellāḳ (9) ḳorḳusından bu rāzı kimesneye²⁷¹¹ diyemez²⁷¹² idi. Ve bu rāzuḅ (10) ğamından dā’im beḅzi řaru ve ḳalbi řār idi. Bir ğün (11) dellākuḅ ḥ‘ātūnı erine eyitdi ki: “Sen ḥōd ḥaste (12) degülsin. Ve tārılıđda daḥı degülsin. Ve kimesneden ḳorḳmazsın. (13) Niçün şöyle zār u za‘if olursın?” Dellāḳ didi ki: “İy (14) ḥ‘ātūn pādřāhuḅ rāzı benüm içimdeğür. Ve kimseye (15) söyleyemezem.²⁷¹³ İçümnden beni yir.” didükde ḥ‘ātūnı eyitdi (16) ki: “Eger bu rāzı kimseye dimege ḳorḳarsın yürü var (17) dīvāra şöyle.” Er eyitdi ki: “Bu meşeli iřitmedüḅ mi ki **[P1 222b]** (1) dīvāruḅ ḳulađı vardur?” Ḥ‘ātūn didi ki: “Var evde olan (2) merkebe şöyle ki merkebüḅ²⁷¹⁴ dili yoğdur ki kimseye ḥaber vire.” (3) Er eyitdi ki: “İy ḥ‘ātūn **[H 152b]** meger²⁷¹⁵ ki ḥırsızıla Ḥüsrev’üḅ dāřtānını²⁷¹⁶ (4) iřitmedüḅ mi?” Ḥ‘ātūnı didi ki: “Nice imiř?” Er eyitdi ki:²⁷¹⁷ (5) “Bir ḥırsız çok sa‘y eyledi ki Ḥüsrev’üḅ sarāyına varup Ḥüsrev’üḅ (6) taḥtından cevāhir ve ālāt uğrılaya. Ammā bu rāzı kimesneye (7) diyemezdi. Ve řabr daḥı idemez idi. Nā-ğāḥ **[N 96a]** bir ğün ḥaftānında (8)

²⁷⁰⁸ delālet ider: delīldür N.

²⁷⁰⁹ Türkīce aḳa: aḳa Türkīce H, L.

²⁷¹⁰ delālet ider: dālldür H, L.

²⁷¹¹ kimesneye: -A1; kimseye N.

²⁷¹² diyemez: dimez N.

²⁷¹³ söyleyemezem: söylemezem N.

²⁷¹⁴ merkebüḅ: -H, L.

²⁷¹⁵ meger: -H, L.

²⁷¹⁶ dāřtānını: +meger +ki H, L.

²⁷¹⁷ ki: -H, L.

bir pire buldı. Ve kendü kendüyle söyledi ki: ‘Bu pirenün hōd (9) dili yokdur. Bu rāzi şuna söyleyem ki benüm rāzımı kimseye²⁷¹⁸ söylemez (10) ve eger dimeye kâdir olursa dağı diyemez. Anuñçün ki (11) benüm kanımı yir ve kendüyi benden besler. Pes benüm [L 117b] rāzımı şağlar.’ (12) didükde rāzını pireye diyüvirdi. Ve gönlini rāhat eyledi. (13) Şonra bir gice fırsat bulup Hüsrev’ün sarayına girdi. Ve Hüsrev’ün (14) tahtı altında gizlendi. Hüsrev taht üzerinde yatduğda ol pire (15) hırsızun haftānından çıkup²⁷¹⁹ taht üzerine varup Hüsrev’ün (16) gömlegine girüp²⁷²⁰ Hüsrev’i ıırdı. Hüsrev uykusından (17) şıçradı ve ‘Çırāğ getirün.’ didi. Ve çırāğ getirüp Hüsrev’ün gömlegini [P1 223a] (1) aradılar. Ve²⁷²¹ pireyi bulup tutduğda²⁷²² ellerinden kaçdı. Ve²⁷²³ tahtun (2) altına gitdi. Hüsrev buyurdi ki: ‘Elbette bu pireyi tutun.’ (3) Hizmetkārlar tahtı kaldurdılar ve hırsız görüp²⁷²⁴ (4) tutdılar. Hüsrev emr eyledi ki anı öldürdiler. Garāz ki (5) iy hātün rāzuñı²⁷²⁵ hayvāna dağı diyecek olursam (6) ol dağı āşkār ider.”²⁷²⁶ didükde hātün eyitdi ki: “Çün (7) hāl bu minvāl üzredür. Bir şahrāya var ve²⁷²⁷ rāzuñı bir delüğe [H 153a] (8) veyāhūd²⁷²⁸ bir kuyuya söyle.” Dellāk giceyle bir şahrāya (9) vardı ki ol şahrāda bir kuyı varıdı. [A1 94a] Ve başını (10) ol kuyuya koyup didi ki: “İskender’ün kulağı (11) eşek kulağına beñzer.” Çünkim şabāh oldı. Ol (12) kuyıdan bir kamış bitdi ve büyüdi. Çünkim çōbān anı gördi. (13) Ol kamışı kesüp andan bir düdük düzdi. Her vaqt (14) ki ol düdük çalınur idi şadāsından bu hāşıl (15) olurıdı ki: “Güş-ı İskender çün güş-ı harest.” (16) Ya^c nī İskender’ün kulağı eşek kulağı gibidür. Ve bu (17) rāz memālik-i ‘āleme fāş oldı.”

El-kāmetu [P1 223b] (1) **kadd-i bülend**: Uzun boy mübārek olduğına ve sāde tab^c (2) olmağa dālldür. **Kadd-i kütāh**: Kışa boy fitne-engizliğe (3) ve kinedār ve²⁷²⁹ ‘adāvetlü olmağa delālet ider.²⁷³⁰ **Kadd-i miyāne**: (4) Orta boy hikmete ve zekāvete ve evşāfda i^c tidāl (5) üzre olmağa delıldür. **El-aşvātu āvāz-ı şıtabr**: (6) Yoğun āvāz tekebbür ve ‘aqlsızlığa delıldür.²⁷³¹ **Āvāz-ı hōş**: (7) Eyü āvāz ‘aqlsızlığa delıldür.²⁷³² **Be-zūdī suhan goften ve bülend [L 118a]** (8) **goften**:²⁷³³ Tiz tiz söylemek ve çağıra çağıra söylemek (9) cehle delıldür. **Nefes-i dırāz**: Şoluğı uzun çekmek bülend-himmet (10) olmağa delıldür.²⁷³⁴ **Nefes-i kütāh**: Şoluğı kışa (11) çekmek²⁷³⁵ bātınun za^c fina delıldür.²⁷³⁶ **El-luhūmu güş-ı nerm**: (12) Yumşak et tab^c un lefāfetine delıldür. **Güş-ı durušt**: (13) İri et yaramaz hulka ve fehmün za^c fina delālet ider. (14) **Eđ-dıhku bisyārī [N 96b] hānde**²⁷³⁷ [H

²⁷¹⁸ kimseye: kimesneye N, L.

²⁷¹⁹ hırsızun haftānından çıkup: -H, L.

²⁷²⁰ girüp: girdi +hırsızun +haftānından +çıkdı +varup H, L.

²⁷²¹ Ve: -A1, H, L, N.

²⁷²² tutduğda: +pire H, L.

²⁷²³ Ve: -H, L.

²⁷²⁴ görüp: bulup H, L.

²⁷²⁵ rāzuñı: rāzımı A1, H, L, N.

²⁷²⁶ ider: eyler N.

²⁷²⁷ ve: -A1.

²⁷²⁸ veyāhūd: yā A1, N.

²⁷²⁹ ve: +fitne +olmağa +dālldür +ve H, L.

²⁷³⁰ delālet ider: -H, L.

²⁷³¹ delıldür: dālldür A1.

²⁷³² Āvāz-ı hōş: Eyü āvāz aqlsızlığa delıldür: -H, L.

²⁷³³ ve bülend goften: -N.

²⁷³⁴ Nefes-i dırāz: Şoluğı uzun çekmek bülend-himmet olmağa delıldür: -H, L.

²⁷³⁵ çekmek: kesmek H, L.

²⁷³⁶ delıldür: +nefes-i +dırāz +şoluğı +uzun +çekmek +bülend-himmet +olmağa +delıldür H, L.

²⁷³⁷ hānde: +zeden H, L.

153b] ve der-ḥālet-i ḥande-zeden²⁷³⁸ (15) deste ber-dest-i diğer veyā ber-zānū-zeden: Çok gülmek (16) ve gülmekde²⁷³⁹ el ele urmağ veyā dize urmağ ‘aqluñ za‘ fina (17) ve ḥasede ve buḥle delıldür. **Ḥande-i bülend-i be-āvāz:** [P1 224a] (1) Kāḥkayla gülmek ḥayāsızlığa ve²⁷⁴⁰ cehle delıldür. **Tebessüm** (2) ya‘ nī nīm ḥande: Tebessüm ṭarīkiyle gülmek ya‘ nī yarım ağızıla²⁷⁴¹ gülmek (3) aḥlāk-ı ḥaseneye ve şerm ü ḥayāya delıldür. **Ḥande nā-kerden:** (4) Gülmemek mizācuñ za‘ fina ve marāza delıldür.²⁷⁴² **DİR DİR** (5) **suḥan goften ve ḥarekāt dİR dİR kerden:** (6) Giç giç söylemek ve giç giç hareket eylemek kem-fehm olduğına (7) dālldür. **Sür‘ at-i der-suḥan ve der-ḥarekāt:** Sözde (8) ve ḥarekātta sür‘ at üzre olmağ tİZ fehm olmağa²⁷⁴³ dālldür.²⁷⁴⁴ (9) **El-a‘ nāku gerden-i kütāh:** Kışa boyun mekr ü (10) ḥıyānete delālet ider. **Gerden-i bisyār dırāz u bārik:** Ğāyetile (11) uzun ve ince boyun qorqaklığa ve ḥamāqate delıldür. **Gerden-i** (12) **sıtabr:** Yoğun boyun cehālete ve sefāhate delālet ider.²⁷⁴⁵ (13) **Gerden-i mütevassıt:** Orta boyun mizācuñ i‘ tidāline (14) delıldür. **El-buṭūnu şikem-i küçek:** Küçecek qarın (15) fehme ve zireklige²⁷⁴⁶ delālet²⁷⁴⁷ ider.²⁷⁴⁸ **Şikem-i bozorg:** Büyük (16) qarın ḥırşa ve şehvete delıldür. **Ez-zuhūru puşt-ı pehn:** [A1 94b] (17) Yatsu²⁷⁴⁹ arqa gövdenüñ kuvvetine ve tekebbür ve ğazaba delālet ider. [P1 224b] (1) **Pušt-ı ḥamīde:** Bükülmüş arqa eyü²⁷⁵⁰ fikre ve zekāvete delıldür. (2) **El-ektāfu kitf-i pehn:** Yatsu kürek ḥamāqate (3) delıldür. **Qāle ‘aleyhi’s-şalavatu ve’s-selām** “İnneke [H 154a] le-‘ arīzu’l-ḳafā’i kināyeten (4) ‘ani’l-ḥamāqati.”²⁷⁵¹ **Sāk-ı dırāz:** Uzun incik cāhuñ (5) maḥabbetine ve tekebbür ve ‘atāya delıldür. **Sākḥā-yı kütāh:** (6) Kışa incikler [L 118b] mekr ü şirrete delıldür. **Sākḥā-yı mu‘ tedil:** (7) Mu‘ tedil olan incikler şecā‘ at ve şehāvete delıldür. **El-eşābi‘u** (8) **enguşḥā-yı dırāz:** Uzun barmaklar fehm ü idrāke delıldür.²⁷⁵² (9) **Enguşḥ-ı kütāh:** Kışa barmaklar künd ṭabī‘ at olduğına (10) delıldür.²⁷⁵³ **Kef ve enguşṭān-ı nerm:** Ayanuñ ve barmaklaruñ (11) yumşaklığı ‘aql ve idrāke delıldür. **Nāḥun-ı sıfīd:** Aq dırnağ (12) Ğāyetile begenilmışdür. **Ve**²⁷⁵⁴ zekāvete delıldür. **Nāḥunḥā-yı ma‘ yüb:** (13) ‘Ayblu dırnağlar yaramaz aḥlāka delıldür. **Va’llāhu a‘ lem.**²⁷⁵⁵ **Pes** (14) elbette gerekdür ki²⁷⁵⁶ ‘āḳil olan kimesne kendü bedenüñ (15) a‘ zāsına ve eczāsına nağar eyleye ve göre ki her ‘uzvı neye (16) delālet ider. Aña göre ‘āmil olup tebdīl-i aḥlāka (17) sa‘ y eyleye. **Tā kim**²⁷⁵⁷ biḥiştüñ heşt deri anuñ yüzine

2738 ve der-ḥālet-i ḥande-zeden: -H, L.

2739 ve gülmekde: -N.

2740 ve: -H, L.

2741 ağızıla: -N.

2742 delıldür: +Ve H, L.

2743 olmağa: olduğına N.

2744 dālldür: delıldür N.

2745 delālet ider: delıldür A1, H, L.

2746 El-buṭūnu şikem-i küçek: Küçecek qarın fehme ve zireklige: -H, L.

2747 delālet: -H, L; delıldür N.

2748 ider: -H, L, N.

2749 yatsu: yaşşı A1.

2750 eyü: -H, L.

2751 Efendimiz (s.a.v.) aptallıktan kinaye ederek “Sen biraz yassı kafalısn.” demiştir. Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

2752 delıldür: delālet +ider A1, H, L.

2753 delālet ider: delıldür A1, H, L, N.

2754 Ve: -A1, N.

2755 Va’llāhu a‘ lem: -A1.

2756 ki: kim H, L.

2757 Tā kim: -N.

açılıp [P1 225a] (1) ahlāk-ı zemīmenūn derekātinden kurtıla. “Yessera’llāhu lenā veleikumū’l-meṭālibe’l-‘āliyyete (2) ve’l-maribe’l-ḡāliyyete āmin yā Rabbe’l-‘Ālemīn.”²⁷⁵⁸

(3) el-Ḳıṣṣa

İskender her vilāyeti ve²⁷⁵⁹ memleketi [N 97a] seyr idüp (4) pādşāhını öldürüp yirine²⁷⁶⁰ bir pādşāh daḡı naşb itdi ki (5) anlara Mülük-i Ṭavā’if dirler. Ve²⁷⁶¹ zıkr olınsa gerek. Şonra²⁷⁶² Çin (6) ü Māçin’e varup Tebet’i [H 154b] ki müşk-i ḡāliş andan gelür (7) alup yine ‘Irāk’a rücu’ eyledi. Ve Ḥulvān’a karşı bir şehir (8) vardur ki aña Şhrizer veyāḡūd Şhrizor²⁷⁶³ dirler. ‘Ale’l-iḡtilāf (9) anda vefāt oldı. Ve ba’zılar dimişlerdür ki: “Devmetü’l-Cendel (10) didükleri yirde vefāt oldı.” Ve ‘ulemā İskender’ün ‘ömri müddetinde²⁷⁶⁴ (11) iḡtilāf itmişler. Ba’zıların ḡavlinde budur ki: “Otuz altı (12) yıl yaşadı ve on dört yıl saltanat eyledi.” Ve ba’zılar (13) dimişlerdür ki: “Yüz yigirmi yıl yaşadı ve yüz yıl saltanat (14) itdi.” Ve İmām Ġazālī’nün ḡavlinde budur ki: “Otuz altı yıl (15) beglik eyledi.” Ammā kaç yıl yaşadı buyurmamışdur.²⁷⁶⁵ Ve ba’zılar (16) buyurmamışlardur ki: “On dört yaşında iken pādşāh oldı. (17) Ve otuz altı yıl saltanat eyledi.” Ve bu ḡavlı eşbehdür. Va’llāhu a’lem. [P1 225b] (1) Andan şonra Mülük-i Ṭavā’if anuñ yirinde ḡaldılar. Ve Dicle’nün (2) kenārından ‘Irāk ve ‘Acem ser-ḡaddine varınca ki İşfāhān (3) ve Ḳūhistān ve Rey ve Kirmān’dur.²⁷⁶⁷ Tā Ḥorāsān ve Ceyḡūn (4) kenārına varınca ki aña Āb-ı Āmū dirler. [A1 95a] Mülük-i Ṭavā’if’ün (5) teşḡirinde idi. Her şehirde ve her memleketde ve her köyde (6) bir beg ve bir mihter olurıdı. Kimse kimseye muṭī’ (7) ve fermān-berdār degüldi. Ve ḡarc u ḡarāc virmezidi. Ve Dicle (8) kenārından ‘Irāk u ‘Arab ve Muşul ve [H 155a] Cezāre ve Kūfe ve Bādiye (9) ve Şām ve²⁷⁶⁸ Ḥicāz ve Yemen maḡrib ser-ḡaddine varınca Yunaniler’ün (10) elinde idi.

el-Ḳıṣṣa

Çünkim İskender’i defn itdiler. (11) İskender’ün oḡlını taḡta da’ vet itdiler. Ḳabūl itmedi. (12) Ve didi ki: “Ben babamdan artuḡ olacaḡ degülem. Ol beglikden (13) ne ḡāşıl eyledi ki baña daḡı ḡāşıl ola. Çünkim āḡir-i kār (14) ölümdür. Ve dostlardan ayrılmāḡdur. İḡtiyārum ile dūnyāyı (15) terk itmek evlādur ki dūnyāyla ūlfet baḡlamak **beyt**.”²⁷⁶⁹

(16) Çün ‘ākıbet zi-şoḡbet-i yārān borīde nīst

²⁷⁵⁸ “Allah hepimize en yüce istek ve arzularımıza ulaşmayı kolaylaştırsın. Amin, ya âlemlerin Rabbi.”

²⁷⁵⁹ ve: +her A1.

²⁷⁶⁰ yirine: yine A1.

²⁷⁶¹ Ve: +şonra H, L.

²⁷⁶² Şonra: Ve H, L.

²⁷⁶³ Şhrizör: Zör A1.

²⁷⁶⁴ müddetinde: müddetine A1.

²⁷⁶⁵ buyurmamışdur: buyurmamışlar A1.

²⁷⁶⁶ L nüshası, buradaki “buyurmamışdur” kelimesinden P1 243b’deki “iki” kelimesine kadar eksiktir.

²⁷⁶⁷ Kirmān’dur: Kirmān H.

²⁷⁶⁸ Şām ve: -H.

²⁷⁶⁹ Beyt: Nazm A1.

(17) Peyvende bā-kesī ne-koned her ki ‘ākilest²⁷⁷⁰

[P1 226a] (1) Pes ihtiyārıla salṭanat itmeyüp Haḡ celle ve ‘alānuḡ ‘ibādetine (2) meşḡül oldu. Erkān-ı devlet ve re‘āyā bu ḡālī (3) müşāhede itdükde çāresiz olup pādşāhsız (4) ḡaldılar. Āḡirü’l-emr İskender’ün ḡavm ü ḡısmından (5) Yügüş adlu bir kimesne varıdı. Anı ilerü çeküp (6) ve anıla bey‘at idüp pādşāh itdiler. Yunan memleketi (7) anuḡ üzerine muḡarrer oldu. Ve Mısr’a daḡı ḡükm eyledi. (8) Ve Benī İsrāil’i ri‘āyet idüp ziyāde i‘tibār itdi. (9) Ve Tevrāt’uḡ şerī‘ati revnaḡ buldı. Ehl-i Yunan bi’l-küllīye (10) Yügüş’ı baṭlamyus idindiler. Ve aḡa Baṭlamyus didiler.²⁷⁷¹ (11) Ve baṭlamyus Yunan [N 97b] luḡatında ulu beg dimekdür. Nitekim (12) ‘Acem pādşāhına kisrā ve Rüm Pādşāhına ḡayşer ve Fars (13) pādşāhına ḡāḡān ve Çin pādşāhına faḡfūr ve ‘Arab (14) pādşāhına necāşī dirler. Āḡirü’l-emr Yügüş otuz (15) sekiz yıl baṭlamyusluk idüp fevt oldu. Anuḡ (16) yirine²⁷⁷² Diḡyānūs adlu bir baṭlamyus daḡı oturdu.²⁷⁷³ Ve bu²⁷⁷⁴ (17) ol Diḡyānūs’dır ki Aşḡāb-ı Kehf andan ḡaçup [P1 226b] (1) maḡāraya gitdiler. Ve üç yüz ṭokuz yıl [H 155b] maḡārada (2) ḡaldılar. ḡavluhu Te‘ālā: “*Ve lebişü fi-kehfihim selāse mi’etin sinīne* (3) *vezdādü tis’an*.”²⁷⁷⁵ Ve anlaruḡ ḡışşaları ḡaşāş kitābında (4) ve tefāsırde meşṭürdür. Andan ṭaleb olına. Şoḡra (5) Yunan memleketi iki yüz dört yıl Yunaniler’ün elinde (6) ḡaldı. Ba‘de Rümiler’ün eline düşdi.²⁷⁷⁶ Rümiler’ün (7) aşlı İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmdur. Bu nesāḡ²⁷⁷⁷ üzre ki Rüm (8) bin ‘İsū bin İşāḡ bin İbrāhīm bin Āzer. Pes Rümiler’den (9) ‘Arasṭūs adlu bir pādşāh Yunan taḡtında oturdu. (10) Ve elli altı yıl beglik eyledi. Elli ikisinde iken (11) ḡazret-i ‘İsā [A1 95b] ‘aleyhi’s-selām vücūda geldi. Ve ol ḡazret’ün (12) ḡışşası ḡaşāşlarda ve tefāsırde meşḡür ve meşṭürdür. (13) **Geldük** Mülük-i Ṭavā’if’ün aḡvālī beyānına. (14) Maḡfi olmaya ki çün İskender bin Feyleḡūs (15) dūnyādan rıḡlet eyledi memleketlerde naşb itdüḡi (16) begler ki on sekiz pādşāh idi. Ve anlara Eşḡāniler (17) dinilür idi. Anuḡçün ki Eşḡ bin Dārā neslinden [P1 227a] (1) idiler. Ve ḡasan bin ‘Alī bin ḡammād *Ḳūtü’l-Ervāḡ*’da buyurur ki: (2) “Anlar on bir pādşāh idi. Ve dört yüz on yıl (3) beglik eylediler. Ve kimsenüḡ ḡükmī bunlara cārī (4) olmadı. ḡükümet kendülere maḡşşūs idi.” Ve Cerīr-i Ṭaberī (5) *Tārīḡ*’inde eydür ki: “Biş yüz yigirmi üç yıl (6) beglik itdiler. Ve anlara Eşḡāniler andan ötürü dirler ki (7) Eşḡān bin Yāfiş bin Nūḡ neslindendürler.” Ve Eşḡāniler’de (8) ihtilāf çokdur. Ve anlaruḡ aḡvālī tafşil üzre²⁷⁷⁸ (9) *Tārīḡ-i Ṭaberī*’de ve *Tārīḡ-i Güzide*’de [H 156a] beyān olınmışdır. Andan (10) ṭaleb olına. Şoḡra memleket anlardan Sāsāniler’e (11) intikāl eyledi. Ve anlaruḡ evveli Erdeşir-i Sāsānī idi.

(12) Pādşāhī Erdeşir-i Sāsān

Çünkim Erdeşir (13) pādşāh oldu²⁷⁷⁹ Mülük-i Ṭavā’if’ün ekşeri anuḡ eliyle helāk (14) oldılar. Şöyle rivāyet iderler ki Fars’da bir ḡubbe vardur (15) ki adı Nāvūs’dur. Mülük-i

²⁷⁷⁰ Sonunda yakınlarıyla ve dostlarıyla irtibat kesilecek. Akıllı olan kişi, kimse ile çok irtibat kurmaz.

²⁷⁷¹ Ve aḡa Baṭlamyus didiler: -H.

²⁷⁷² Anuḡ yirine: Şoḡra H.

²⁷⁷³ oturdu: oldu H.

²⁷⁷⁴ bu: -H.

²⁷⁷⁵ “Onlar maḡaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler” (Kehf, 18/25).

²⁷⁷⁶ düşdi: +Ve H.

²⁷⁷⁷ nesāḡ: üslüb H.

²⁷⁷⁸ tafşil üzre: -N.

²⁷⁷⁹ oldu: -A1.

Ṭavā'if'den yitmiş kimesnenün (16) başını kesüp ol kubbeye²⁷⁸⁰ aşdı. Ve Erdavān-ı Aşğar'ı (17) hişāra kodı. Erdavān'ın bir kıızı varıdı. [P1 227b] (1) Erdeşir ol kızuñ vaşfını [N 98a] işitmişidi. Çünkim muhāşaranuñ (2) emri mümtedd oldı. Erdeşir ol kıza bir nāme yazdı ve bir (3) oğa bağlayup hişāruñ içine bırağdı.²⁷⁸¹ Erdavān'ın kıızı (4) ol nāmeyi görüp maẓmūnına muṭṭalī' oluğda hīle ile ƣal'anuñ (5) ƣapusını Erdeşir için açdurdı. Erdeşiriler hişāra (6) girdiler. Ve Erdavān'ı öldürdiler. Ve memleket-i Fars Erdeşir'e (7) itā' at itdiler. Ve Erdeşir Erdavān'ın kızını nikāh idüp (8) anuñla birkaç kerre şöhet itdi. Āhirü'l-emr babasıyla hıyānet (9) itdügi ecluden anı dağı öldürdi. Ve Ĥorāsān'a 'azm idüp (10) Ĥorāsān'ı²⁷⁸² teşhīr eyledi. Şonra Rūm vilāyetine teveccüh itdi. (11) Ve ehl-i Rūm aña itā' at idüp harāc ƣabūl eylediler. Ve (12) Rūm'dan Yemen vilāyetine gitdi. Ol zamānda Yemen'ün (13) pādşāhı Ma'dī Kireb bin Tūbba' ve ƣarındaşı Ĥassān bin (14) Tūbba' idi. Erdeşir'ün haberini işitdiler. Yemeniler tefriƣa (15) olup ba'zıları Yemāme'ye ve ba'zıları Baħreyn'e ve ba'zıları (16) Fars'a gitdiler. Ve Erdeşir Baħreyn ve Yemāme'nün [A1 96a] havālisini Cüdeymete (17) bin [H 156b] Ebreş'e virdi. Ve ol zamāndan tā²⁷⁸³ Nūşirevān-ı 'Ādil [P1 228a] (1) zamānına gelince Cüdeyme'nün evlādı elinde idi. (2) Nūşirevān zamānında Zebā binti 'Amr bin Ma'dī Kireb (3) adlu 'avret geldi. Ve Nūşirevān'a eyitdi ki: (4) "Baħreyn ve Yemāme Ma'dī Kireb'ündür. Ve ebā' an ced (5) milkidür. Ve ben anuñ nebiresiyem. Ve Erdeşir zūlmile (6) memleketi Ma'dī Kireb elinden alup Cüdeyme'ye virdi. (7) Mülk benüm mirāşumdur. Saña harāc virmegi ƣabūl (8) itdüm didükde Nūşirevān Baħreyn'i ve Yemāme'yi (9) Zebā binti²⁷⁸⁴ 'Amr'a virdi.

el-Kışşā

Çünkim (10) Erdeşir Yemen'i teşhīr eyledi. Altı şehir binā itdi.²⁷⁸⁵ (11) Birisi Başra'ya yakın adı Medīne-i Erdeşir-Ābād idi.²⁷⁸⁶ (12) İkinçisi Ĥūzistān ve aña Kerĥ dağı (13) dirler. Üçüncüsü Mīsān bu iki şehir Dicle ve Sūķū'l-Ahvāz (14) arasındadır. Dördüncüsü Nehreşir (15) ki aña Nehrevān dağı dirler. Ve Dicle kenārında Bābil'ün (16) ƣaraf-ı ģarbesindedür. Ve bu şehirde biş ırmağ (17) cārī eyledi. Birine Nehreşir ve birine Rūmināt [P1 228b] (1) ve birine Bāsūmā ve birine Nehr-i Berķiṭ ve birine Nehr-i Cüyem (2) eydürler. Ve bişinci şehre Medīnetü'l-Ĥaṭṭ dirler. Baħreyn (3) vilāyetindedür. Ve altıncı şehre Sūķū'l-Ahvāz dirler. (4) Ve bu şehirlerden ģayrı nice şehirler binā eyledi. Ve Fars (5) vilāyetinde dağı bir şehir binā eyledi ki aña Medīne-i Erdeşir (6) ve Medīnetü'l-Ĥaṭṭif dağı dirler. Şonra Erdeşir (7) otuz yıl pādşāhlığ itdi. Ve Cerīr-i Ṭaberī katında budur (8) ki otuz iki yıl beglik eyledi. Ammā Ĥasan bin (9) 'Alī bin Ĥammād *Ĥūtü'l-Ervāh*'da buyurur ki: "On dört (10) yıl ve on ay pādşāh oldı." [N 98b] Ve ateş-perest idi. (11) Şonra fevt olup yirine oğlı Şābūr bin Erdeşir (12) pādşāh [H 157a] oldı.

Pādşāhī Şābūr bin Erdeşir

²⁷⁸⁰ kubbeye: kubbeden H.

²⁷⁸¹ bırağdı: şaldı H.

²⁷⁸² Ĥorāsān'ı: +dağı N.

²⁷⁸³ tā: -N.

²⁷⁸⁴ Zebā binti: -A1, N.

²⁷⁸⁵ itdi: eyledi A1, N.

²⁷⁸⁶ idi: itdi A1, N; +Ve H.

(13) Çünkü Şübür pādşāh oldu. ‘Ulemāya çok i‘tibār (14) eyledi. Ve leşkere in‘ām u ihsān idüp ra‘iyyete (15) istimālet virdi. Ve memleketi²⁷⁸⁷ ma‘mūr²⁷⁸⁸ kıldı. Şoñra (16) düşmenlerine kaçd idüp Naşibin memleketine yitişdükd (17) Kayşer-i Rüm’uñ sipāhı ve sāz u şelesi Naşibin [P1 229a] (1) hişārında idi. Şübür Naşibin’i muhāşara itdi. (2) Ve dört küşesinden²⁷⁸⁹ harb āgāz eylediler. Ve ‘ālī cenk (3) vāki‘ oldu. Şübür kendi dīni üzre yemīn itdi (4) ki tā Naşibin’üñ içine girmeyince Naşibin’den (5) göçmeye. Kaç²⁷⁹⁰ gün bu kažiyyeden geçdükd şoñra (6) bir zelzele vāki‘ olup Naşibin’üñ iki burcı yıkılıp (7) ve Şübür hişār içine yol bulup hişārda ne kadar (8) ki ālāt-ı harb ve edevāt-ı darb ve hazīne²⁷⁹¹ ve define (9) varıdı²⁷⁹² Şübür anları taşarruf [A1 96b] idüp Rüm tarafına (10) müteveccih oldu. Kayşer’e haber itdiler. Kayşer şulh eylemek (11) diledi. Ve harc kabül eyledi. Şübür dañı şulha rāzī (12) olup Rüm vilāyetinden dönüp tahtına vardı. (13) Ve dört şehr yapdurup tamām eyledi. Birisi ‘Irāk’da ki (14) aña Şübür dirler. Ve ikincisi Fars’da ve aña dañı Şübür (15) dirler. Ve üçüncüsü Ahvāz’da ve anuñ adı Tüster’dür. (16) Ve el-ān ma‘mürdür. Ve ulularuñ ma‘dinidür. Ve Sehl (17) bin ‘Abdu’llāh Tüsteri andandur. Ve ‘avām dilinde Şüşter [P1 229b] (1) dimekile ma‘rūfdur. Ve dördüncü şehr Horāsān’dadur. Ki aña (2) Nişābūr dirler. Ve ‘ulemā vü enbiyānuñ menba‘ıdır. Ve H’āce (3) ‘Attār ve *Tefsīr-i Nişābūri* şāhibi andandur raħima’llāhu (4) Te‘ālā. Ve Şübür otuz iki yıl saltanat eyledi. (5) Şoñra fevt olup yirine oğlı Hürmüz bin Şübür pādşāh (6) oldu.

[H 157b] Pādşāhī Hürmüz bin Şübür bin Erdeşir

(7) Hürmüz’üñ bir eli yoğıdı. Ve gāyetile ‘ākil ve re‘āyā üzerinen (8) müşfik ve halim-nefs kimesne idi. Mü’ebbedler halkı (9) Hürmüz’den men‘iderler idi. Tā kim aña hile öğretmeyeler. (10) Ve āteş-perestliğe anı terğib iderleridi. Ol dañı (11) ābā ve ecdādınuñ tariķasını terk itmeyüp bir yıl pādşāh (12) olup fevt oldu. Yirine oğlı Behrām oturdı.

(13) Pādşāhī Behrām bin Hürmüz

Anuñ zamānında Mānī-yi Muşavvir (14) peydā olup zındıķa mezhebini ihdāş eyledi. Ve halkı (15) ol mezhebe da‘vet itdi. Behrām işidüp Mānī’yi (16) istedi. Ve öldürdi. Ve derisini şamandan tıldurdı. (17) Ve şehruñ kapusunda aşdurdı. Behrām tokuz yıl [P1 230a] (1) ve²⁷⁹³ tokuz ay pādşāh oldu. Şoñra fevt olup yirine (2) Hürmüz bin Behrām saltanat tahtına [N 99a] geçdi.

Pādşāhī (3) Hürmüz bin Behrām bin Hürmüz

Babası²⁷⁹⁴ zamānında Sīstān (4) vilāyetinde pādşāh idi. Ve halkıla müdarā üzre olup (5) halk andan rāziler²⁷⁹⁵ idiler.²⁷⁹⁶ Behrām fevt olduķda (6) Hürmüz bin Behrām’ı saltanata lāyık gördiler. Ve aña muṭi‘ (7) ve münkād oldılar. Hürmüz ‘adl ü dādıla memleketi ābād

²⁷⁸⁷ memleketi: memleketini A1.

²⁷⁸⁸ ma‘mūr: maḫhūr N.

²⁷⁸⁹ küşesinden: küşesinde H.

²⁷⁹⁰ Kaç : birkaç A1.

²⁷⁹¹ hazīne: -A1, N.

²⁷⁹² varıdı: +ise A1.

²⁷⁹³ ve: -H.

²⁷⁹⁴ Babası: Babasınuñ A1.

²⁷⁹⁵ rāziler: rāzī H.

²⁷⁹⁶ idiler: idi N.

(8) eyledi. Ve kendü²⁷⁹⁷ şehensâh ad kodı. Dört yıl (9) ve dört gün²⁷⁹⁸ salţanat eyledi. Şoġra fevt olup yirine (10) ġarındaşı Türsî bin Behrâm pâdşâh oldu.

Pâdşâhî (11) Türsî bin Behrâm

Hürmüz'ün oġlı yoġdı. ġarındaşı Türsî (12) yirine pâdşâh olup 'adl ü inşâf pîşe idinüp (13) ġalka luţf u merġamet eyledi. Ve yidi yıl veyâ toġuz (14) yıl 'ale'l-iġtilâf pâdşâh oldu. Şoġra oġlı (15) Hürmüz bin Türsî nâmi²⁷⁹⁹ kendüye velî-'ahd idüp dünyâdan (16) geġdi.

Pâdşâhî Hürmüz bin Türsî

[A1 97a] Hürmüz²⁸⁰⁰ evvel emrde [H 158a] bed-ġû (17) ve bed-endiş ve zâlim kimesne idi. Ğünkü²⁸⁰¹ pâdşâh oldu. [P1 230b] (1) ġüyını terk idüp ġalkıla müdârâ eyledi. Ve zamânında ra'iyyeti (2) râhatda olup sipâhî ġoş-ġâl idi. Yitmiş yıl (3) ve biş ay pâdşâh oldu. Ammâ ġasan bin 'Alî bin ġammâd (4) *ġütü'l-Ervâġ*'da zıkr ider ki otuz toġuz yıl salţanat (5) eyledi. Ğünkü 'ömri âġire yitişdi. ġaste oldu. Ve evlâdı (6) yoġdı. Ammâ ġâtünü ġâmîle idi. Vaşiyet itdi ki (7) eger oġlan vücûda gelürse adını Şâbü'r koyalar. (8) Ve memleket²⁸⁰² anuġ üzerine muġarrer bileler. Şoġra fevt olup (9) taġdîr-i Rabbânî'yle bir oġlı vücûda geldi. Adını Şâbü'r ġodılar. (10) Ve Şâbü'r-ı Zü'l-Ektâf budur.

Pâdşâhî Şâbü'r-ı Zü'l-Ektâf

(11) Muġammed bin Cerîr-i Ţaberî *Târîġ*'inde eydür ki: (12) "Şâbü'r'a anuġün Zü'l-Ektâf lakab itdiler ki (13) 'âdeti bu idi ki 'Arab'uş esîrini tutup iki (14) küregini ġıġarur idi. Ve 'Arab dilinde kürek²⁸⁰³ ketifdür.²⁸⁰⁴ (15) Ve cem'î ektâfdur." Ammâ *ġütü'l-Ervâġ* şâġibi eydür ki: (16) "Şâbü'r'ı ekşer-i evġâtde omuzlarına alup giderler (17) imiş. Andan ötürü aġa Zü'l-Ektâf laġab oldu." [P1 231a] (1) Anuġ zamânında 'Arab'uş ġâli bir mertebede idi ki her ġâh ki (2) 'Acem Ţâ'ifesinün oġını yolda düşmiş görse²⁸⁰⁵ (3) atından ve devesinden²⁸⁰⁶ inüp ol oġa secde ideridi. (4) Şoġra atına bineridi. Ve Şâbü'r'uş salţanatı bu vechile (5) oldu ki ġün anasından toġdı. Salţanatuġ (6) tâcı²⁸⁰⁷ anuġ bişigi üzerine ġoyup vüzerâ-yı memleketün²⁸⁰⁸ umürünü (7) görürlerdi. Bir müddet ġâl²⁸⁰⁹ bu minvâl üzre²⁸¹⁰ olup (8) etrâf-ı 'âleme ġaber vardı ki bişikte bir oġlancuġ pâdşâhlık (9) ider. Etrâfda [H 158b] olan mülük bu ġaberi işitdükte (10) her yaġadan Şâbü'r'uş mülkine ġaşd itdiler. ġâl bir derece²⁸¹¹ (11) vardı ki Mülük-i 'Arab, 'Acem memleketine ġaşd idüp (12)

2797 kendü: kendüye H.

2798 ve dört gün: -H.

2799 nâmi: -H.

2800 Hürmüz: Hürmüz'ün A1.

2801 Ğünkü: Ğünkim A1.

2802 memleket: memleketi H.

2803 kürek: -N.

2804 ketifdür: ketif H.

2805 görse: +idi A1, N.

2806 ve devesinden: -A1, N.

2807 tâcı: tâcını H.

2808 vüzerâ-yı memleketün: -A1, N.

2809 ġâl: -A1.

2810 üzre: üzerine H.

2811 derece: dereceye A1, H.

‘Abdu’l-Ḳays’uñ evlādı Baḥreyn’den gemiyle²⁸¹² geçüp (13) Fars vilāyetine vardılar. [N 99b] Ve yağmalar idüp çok ḥarāblıḳ (14) itdiler. Biş yıl miḳdārı ‘Acem vilāyeti ayağ altında (15) ḳaldı. Tā kim Şābūr biş yaşına girdi. Ve Şābūr bir şehirde (16) olurıdı ki Dicle anuñ arasından geçeridi Bağdād gibi. (17) Ve Dicle’nüñ üzerinde bir köpri yapdurdı idi ki [P1 231b] (1) şehirüñ ḥalkı dükeli²⁸¹³ ol köpriden geçerleridi. Bir gice (2) Şābūr uykusından uyanup galebeliḳ āvāzesini iştidi. (3) Şabāḥ vaktinde vüzerāsını isteyüp ol galebeliḳden (4) su’āl itdi. Vezīr eyitdi ki: [A1 97b] “Köpriden geçenlerüñ izdihāmı (5) āvāzıdır.” Şābūr buyurdı ki: “Bir cisre daḥı yapduruñ. (6) Tā kim ḥalk āsānlıḳıla ‘ubūr ideler.” Vüzerā çünki²⁸¹⁴ biş (7) yaşında olan oğlançuḡuñ taşarrufını gördiler. Şādmān (8) olup bir köpri daḥı binā itdiler. Şonra vüzerā Şābūr’uñ (9) meşveretsizin²⁸¹⁵ bir iş itmezleridi. Tā kim Şābūr saltanata (10) lāyık oldı ve leşkerinden dört yüz biñ ādemi (11) ihtiyār idüp düşmenüñ ḳaşdına çıḳdı. Evvelā Fars (12) memleketi²⁸¹⁶ ‘Abdu’l-Ḳays²⁸¹⁷ evlādınuñ²⁸¹⁸ elinden intizā‘ eyledi. (13) Ve anları ḳırdı. Be-ḳayyetü’s-seyf olanlar daḥı bādiyelere (14) düşüp şusızlıḳdan ve açlıḳdan helāk oldılar. (15) Şonra ‘Arab vilāyetine varup şehirlerini ḥarāb eyledi. (16) Ve ḥalkını ḳatlı idüp müstā’şal itdi. Ve Yeşrib’de ‘Arab (17) ḳomadı. Ve ḳanda kim ‘Arab görse yā öldürdi veyāḥūd [P1 232a] (1) iki küregini²⁸¹⁹ çıkarup şalivirüridi. Şonra ‘Arab (2) vilāyetinden ‘Irāk’a vardı. Ve ‘Irāk’dan Rüm’a gitdi. (3) Ol zamānda Ḳoşantın evlādından İlyānūs nām (4) Rüm’da pādşāh idi. [H 159a] Ve ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmuñ dīni (5) üzre idi. Şābūr’ıla muḳāvet idemedi. Şābūr Rüm (6) vilāyetinde çok ḥarāblıḳ idüp yine²⁸²⁰ ‘Irāk’a vardı. (7) İlyānūs bu ḥalden perişān olup reşḳ idüp (8) Şābūr’uñ elinden ḳurtulan ‘Arablar’a mektüb göndürdi. (9) Ve leşker istedi. ‘Arab ḫā’ifesinden yüz yitmiş biñ (10) leşkeri cem‘ oldılar. Ve İlyānūs’a geldiler. İlyānūs (11) ‘Arab’dan Uyānūs nām kimseyi²⁸²¹ ‘Arab’a ser-leşker idüp (12) kendüsi Rüm’uñ ‘askeriyle çıkup ‘Irāk’uñ (13) ser-ḥaddine vardılar. Şābūr’a ḫaber oldı. Ve cāsüslar (14) göndürdi. Şahīḫ ḫaber getürmediler. Āḫir Şābūr (15) yüz erile kendüsi cāsüslıḳa vardı. Ve ḫālī ma‘lūm (16) idinüp tahtına geldi. Ve ḫarb āḡāz eyledi.²⁸²² ‘Arab (17) leşkeri meydāna girdiler. Ve²⁸²³ dilāverlige başladılar. Şābūr’uñ [P1 232b] (1) ‘askeri ‘Arab’ıla muḫārebeye iken Rüm leşkeri bir taraftan (2) hücum idüp Şābūr’ı maḡlūb itdiler. Şābūr ḳaçup (3) İlyānūs ardınca taht idüp Medā’in’e yitişdi. (4) Ve Şābūr’uñ ḫazinesi Ṭayfasūn’da idi. Taşarruf (5) idüp ‘askerine baḫş eyledi. [N 100a] Birḳaç gün bu ḳışşadan (6) geçdükte Şābūr ‘Irāk u Fars u Ḥorāsān’a (7) ḫaber göndürüp²⁸²⁴ leşker cem‘ eyledi. Ve İlyānūs’uñ üzerine (8) geldi. Ve²⁸²⁵ muḫārebe idüp²⁸²⁶ Şābūr ḡālib oldı. Ve Ṭayfasūn’ı ve (9) Medā’in’i İlyānūs elinden aldı. İlyānūs Rüm’a (10) mürāca‘at idüp Dicle’nüñ kenārında ḳondı. Ve Şābūr (11) daḥı ḳarşusunda ḳondı. Ve bir ay miḳdārı birbirine (12)

2812 gemiyle: -A1.

2813 ḥalkı dükeli: dükeli ḥalkı A1, N.

2814 çünki: çünkim H.

2815 meşveretsizin: meşveretsiz N.

2816 memleketi: memleketini A1, N.

2817 ‘Abdu’l-Ḳays: ‘Abdu’l-Ḳays’uñ A1, N.

2818 evlādınuñ: evlādı A1, N.

2819 küregini: küregi N.

2820 yine: -A1, N.

2821 kimseyi: kimesneyi H, N.

2822 eyledi: +Ve N.

2823 Ve: -A1, H, N.

2824 gönderüp: gönderdi +ve N.

2825 Ve: -H, N.

2826 idüp: -N.

karşu oturdılar. [A1 98a] Bir gün İlyānūs hāşşagileriyle (13) otağının kapusunda oturur iken nā-gāh Şābūr'uñ (14) leşkerinden [H 159b] bir tır-i pertāvī ki aña²⁸²⁷ (15) ' Arab sehmi-i ğarb dirler gelüp İlyānūs'uñ gögsine tokındı. (16) Ve İlyānūs fevt oldu. Rüm leşkerinden Yūsānūs (17) adlu bir kimesne vardı. Ğāyetile ' āķil ve kār-dān [P1 233a] (1) kimesne idi. Fi'l-hāl leşkeri Yūsānūs'ı pādşāh (2) eylediler. Ve savaşa başladılar. Şābūr Rüm'uñ leşkerine (3) haber göndürdi ki: "Bir söz aňlar kimesne (4) sizden baña gelsün ki anuñıla benüm²⁸²⁸ maşlahatum (5) vardur. Ve illā cümleñüzi ğatl iderem." didükde (6) Yūsānūs kendüsi seksen²⁸²⁹ ādemile²⁸³⁰ Şābūr'uñ ğatına (7) vardı. Şābūr işitdi ki Yūsānūs kendüsi gelür. (8) Ğāyetile şādmān oldu. Ve kendü leşkerinden elli ādem (9) ihtiyār idüp Yūsānūs'a karşı geldi. Çünkim (10) birbirini gördiler.²⁸³¹ Atlarından inüp birbirine ta' zīm ve (11) tekrīm kıldılar ve²⁸³² oturdılar. Ve Şābūr'uñ muţbahından (12) ta' am gelüp yidiler. Ve şöhet itdiler. Şābūr eyitdi (13) ki: "Benüm şulha meylüm yoğdı. Ammā çünkim sen (14) geldüñ ben savaştan ferāğat eyledüm. Lākin sizüñ (15) ' askeriñüz çok ğarāblıķ eylemişler. Taźmīn idüñ. (16) Ve Naşībīn vilāyetini ki Rümīler Ahvāz'uñ (17) beglerinden te' addiyle almışlar yine virüñ ve ' Arab tā' ifesini [P1 233b] (1) kendüñüzden ırak eyleñ ve Rüm'a yol virmeñ." didükde (2) Yūsānūs bu cümleyi kabül idüp Şābūr ile şerā' it-i mezkūr (3) üzre şulh eyledi. Ve Rüm vilāyetine döndi. Pes Yūsānūs (4) bu şulh üzre biş yıl pādşāhlıķ idüp fevt (5) oldu.²⁸³³ Ve Şābūr her ğanda ki ' Arab'ı²⁸³⁴ bulur idi²⁸³⁵ öldürür (6) idi. Veyāhūd küregini çıkarup şalivirür idi. (7) ' Arab Şābūr'uñ ğorkusından kaçup Rüm'da cem' (8) oldılar.²⁸³⁶ Şābūr [H 160a] Rüm'uñ pādşāhına haber göndürdi (9) ki: "Arab'ı memleketinde ğoma. Ve illā ğarbe müteheyyi ol." (10) didükde Rüm Pādşāhi bu ğaberi işitdükde Şābūr'ıla (11) muğārebe ğaşdın eyledi. Şābūr'a ğaber oldu ki (12) Melik-i Rüm savař ğaşdına işte²⁸³⁷ geldi. Şābūr dağı (13) kendü yerine bir ğalīfe diküp Rüm'a cāsūs (14) şüretinde gitdi. Ve bir yıl miğdārı Rüm'da tırdı. (15) Ve Rüm leşkerinüñ ağvāli ve şehirlerinüñ ve ğal' alarınuñ (16) yollarını görüp ma' lüm idindi. Ammā ' Arab ve ' Acem (17) ve Rüm'dan kimse²⁸³⁸ bilmedi ki Şābūr ğandadır. Melik-i [P1 234a] (1) Rüm Şābūr'uñ ğaybetinden muţtalı' olduğda [N 100b] erkān-ı devletini (2) cem' idüp Şābūr'uñ ağvālinden şorar iken nā-gāh (3) Şābūr ol meclisde ğāzır idi. Rüm ser-henglerinden (4) ki evvelki savařda Şābūr'ı ğormiş idi. [A 98b] Şābūr'ı (5) ol meclisde bilüp Rüm Pādşāhi'na gösterdi. Pādşāh (6) emr idüp Şābūr'ı dutdılar. Ve bir şığırı boğazladup (7) yař derisinüñ içine Şābūr'ı ğodılar. Ve leşkerini cem' (8) idüp Fars vilāyetine revān oldu. Ve Şābūr'ı bu ğāl (9) üzre bile alup gitdi. Rāvī eydür²⁸³⁹ ki: "Her ne kadar ki (10) şığıruñ derisi ğururıdı. Şābūr'uñ ' ayşı mūnağğaş olup (11) ğayātından nevmīd olurıdı."

2827 aña: -A1.

2828 benüm: -A1.

2829 seksen: ādemile H.

2830 ādemile: seksen +nefer H.

2831 gördiler: görüp H.

2832 ve: -H.

2833 oldu: -N.

2834 ki ' Arab'ı: -N.

2835 idi: idiyse A1.

2836 oldılar: olmışlarıdı N.

2837 işte: uşta H, N.

2838 kimse: kimesne N.

2839 eydür: rivāyet ider A1.

el-Kıṣṣa

Melik-i Rūm (12) Fars vilāyetine varup Fars'ı ḥarāb eyledi. Ve yimiş (13) ağaçlarını²⁸⁴⁰ kesdi. Ve Ahvāz vilāyetine varup anı daḥı (14) ḥarāb eyledi. Ve Cend Ḳal'ası'nı muḥāsara idüp esīr (15) itdüğü kimesneleri Şābūr'un müvekkellerine teslīm ideridi. (16) Ve müvekkeller Fars u Ahvāz'ıñ eşrāfını Şābūr ile muḥāfaẓa (17) iderleridi. [H 160b] Meger kim anlarla azuḳ için bir tulum yaḡ [P1 234b] (1) varıdı. Bir gice müvekkelleri ḡaflet başup uyudılar. Şābūr (2) esirlere didi ki: "Bu yaḡı benüm üzerüme dökün." Esirler daḥı (3) yaḡıñ tulumını alup Şābūr'ıñ üzerine yaḡı döktiler. (4) Şabāḥa degin Şābūr'ıñ üzerinde olan şıḡır derisi (5) yumşayup Şābūr kendüyi²⁸⁴¹ deriden çıkardı. Ve Cend (6) Ḳal'ası'nıñ ḡapusına vardı. Ve dizdārını²⁸⁴² çıḡırup didi (7) ki: "Ben Şābūr'um ḡal'anıñ ḡapusını aç." Dizdār daḥı Şābūr'ı (8) bilüp ve ḥiṣāruñ²⁸⁴³ ḡapusını açup Şābūr'ı içerü aldı. (9) Ve şinlikler eylediler. Şābūr'ıñ leşkeri çünkim bu ḥāle (10) muṭṭali' oldılar. Her taraftan Şābūr üzerine cem' oldılar. (11) Şābūr ḡal'adan çıkup Rūm leşkeriyle muḥārebe eyledi. (12) Ve anları şıdı. Ve Rūm Pādşāh'ını tutup bir demür (13) ḡafesüñ içine ḡodı. Ve leşkerine²⁸⁴⁴ emr idüp²⁸⁴⁵ buyurdı ki: (14) "Ne ḡadar ḥarāblıḡ ki Fars ve Ahvāz ve Cend vilāyetlerinde (15) itmişsiz yine²⁸⁴⁶ eyleñ. Ve her²⁸⁴⁷ yimiş ağacı²⁸⁴⁸ ki kesmişsiz (16) yine yirine dikün." didükde Rūm leşkeri ḡabül itdiler ve (17) mezkūr olan memāliki ma'mūr idüp bī-nihāyet yimiş [P1 235a] (1) ağaçları diktiler. Ve zeytün ağacı²⁸⁴⁹ 'Irāḡ'da yoḡıdı. Anlar (2) dikdi. Pes ol dikdükleri ağaçları tūmār idüp (3) pūr-bār olıncaya degin ḥizmet itdiler. Şonra Şābūr Rūm (4) pādşāhını ḡafesden çıkarup āzād eyledi. Ve anıñ üzerine²⁸⁵⁰ (5) ḡarāc ta'yin itdi.²⁸⁵¹ Ammā ayaḡlarınıñ siñirini kesüp (6) bir merkebe bindürdi.²⁸⁵² Ve²⁸⁵³ Rūm vilāyetine göndürdi. (7) 'Arab ṭā'ifesi çünkim bu ḥāli gördiler. Şābūr'dan (8) amān dilediler. Şābūr [A1 99a] anlara amān virüp anlarıñ üzerine (9) 'Amr bin 'Adī nām [H 161a] kimesneyi pādşāh eyledi. Ve Kirmān (10) vilāyetinde olan 'Arablar ki el-ān mevcūddurlar [N 101a] ol (11) 'Arablardandır. Ve anlar üç ḡabiledür. Benī Şa'leb ve Benī (12) Bekr bin ve İl ve Benī 'Abdu'l-Ḳays.

el-Kıṣṣa

Çünkim (13) Şābūr'ıñ 'ömri yitmiş yaşına vardı. İki oḡlı varıdı. (14) Ammā tıfl idiler. Birinüñ adı Şābūr ve birinüñ adı Behrām. (15) Saltanata lāyık olmadıkları ecluden yirini ḡarındaşına (16) Erdeşir bin Hürmüz'e vaşiyet idüp dünyādan intıḡal (17) eyledi.

2840 ağaçlarını: ağacını N.
2841 kendüyi: kendüsün H.
2842 dizdārını: dizdārın H +ḡapusında.
2843 ḥiṣāruñ: ḥiṣār H, N.
2844 leşkerine: leşkerini H.
2845 emr idüp: -H.
2846 yine: +ma'mūr A1, N; ta'mir H.
2847 her: -H.
2848 ağacı: ağaçları H.
2849 ağacı: ağaçları N.
2850 āzād eyledi. Ve anıñ üzerine: -N.
2851 itdi: eyledi N.
2852 bindürdi: bindürüp A1, N.
2853 Ve: -A1, N.

İmâm'ın kavlinde yitmiş yıl ve *Behçetü't-Tevārîh* [P1 235b] (1) kavlinde yitmiş iki yıl saltanat eyledi. Şöhrâ yirine qarındaşı²⁸⁵⁴ (2) Erdeşir bin Hürmüz pādşāh oldu.

Pādşāhî Erdeşir (3) bin Hürmüz bin Türsî

Pādşāh olduqda qarındaşınuñ (4) 'ādeti üzre²⁸⁵⁵ oldu ve kırk yıl saltanat eyledi. Sā'ir (5) müverrihlerün kavlinde ve İmâm'ın kavlinde yigirmi yıl pādşāh (6) oldu. Āhirü'l-emr zulm-piše olup 'Acem leşkeri andan yüz (7) çevürdiler. Bir gün otağında oturur iken leşker gülüvv (8) idüp otağını başına yıkdılar. Ve haymenün diregi başına²⁸⁵⁶ (9) doqınup helāk oldu. Yirine qarındaşı oğlu (10) **Şābūr bin**²⁸⁵⁷ **Şābūr-ı Zü'l-Ektāf** pādşāh olup (11) biş yıl saltanat eyledi. Ve fevt oldu. Yirine qarındaşı (12) **Behrām bin Şābūr-ı Zü'l-Ektāf** pādşāh oldu. (13) Behrām'a Kirmānşāh eydürler idi. Anuñçün ki (14) tıfl iken babası²⁸⁵⁸ Kirmān'ı aña virmişidi.²⁸⁵⁹ Kirmān (15) vilāyetinde hüsn-i 'aql ve luṭf-ı ṭab' ve rāy u tedbirile²⁸⁶⁰ (16) şöhrat bulmuşıdı. Şöhrâ babasınınuñ yirinde²⁸⁶¹ pādşāh (17) oldu. Bir gün leşkeri arasında bir oq gelüp [P1 236a] (1) Behrām'ın gögsine doqındı ve Behrām fevt oldu. (2) On [H 161b] iki yıl saltanat²⁸⁶² eyledi. Şöhrâ yirine oğlu²⁸⁶³ (3) Yezdecird oturdu.

Pādşāhî Yezdecird bin Behrām bin Şābūr

(4) Yezdecird gāyetile zālīm ve şāhib-fesād kimesne idi. (5) Re'āyā ve sipāh andan rencide-hāṭır oldılar. Medā'in'den (6) Cürçān'a vardı. Ve andan Ḥorāsān'a varup envā' - ı zulm (7) ve bid'atlar peydā eyledi. Ra'ıyyet aña bed-du'ālar²⁸⁶⁴ iderler idi.²⁸⁶⁵ (8) Āhirü'l-emr bir gün Yezdecird'ün sarayı kapusunda (9) bir çıplak at gördiler. Ve Yezdecird'e haber itdiler. Yezdecird (10) emr eyledi ki ol atı eyerleyeler. At el virmedi. (11) Yezdecird'e haber itdiler. Kendüsi taşra çıqıp (12) ve ilerü gelüp atı uyanladı. Ve arkasına (13) eyer urdu.²⁸⁶⁶ Ardına geçdükde²⁸⁶⁷ ki kūsğunun (14) geçüre at Yezdecird'i depdi. Yezdecird fi'l-hāl düşüp (15) helāk oldu. Ve at eyerin ve uyanın biraqıp gā'ib (16) oldu. Müverrihler eydürler²⁸⁶⁸ ki: [A1 99b] "Bir firişte idi ki (17) at şüretine gelmişidi tā kim mazlūmları zālīmün elinden [P1 236b] (1) ḥalāş eyleye."²⁸⁶⁹ Yezdecird İmâm'ın kavlinde otuz yıl pādşāh (2) oldu. Ammā sā'ir müverrihlerün kavlinde yigirmi bir²⁸⁷⁰ yıl (3) saltanat eyledi. Şöhrâ yirine oğlu Behrām bin Yezdecird (4) oturdu. **Pādşāhî Behrām bin Yezdecird [N 101b] ki aña Behrām-ı Gür (5) eydürler.** Rāviler şöyle rivāyet iderler ki: "Yezdecird'ün (6) evlādı qalmazıdı. Āhir 'ömrine yakın Behrām vücūda geldi. (7) Yezdecird fikr eyledi ki āb u hevāsı ḥōş yirde (8) oğlını terbiyyet eyleye. 'Arabistān

2854 qarındaşı: -H.

2855 üzre: üzerine H.

2856 başına: -H.

2857 Şābūr bin: -H.

2858 babası: -A1.

2859 virmişidi: virmişler idi A1.

2860 tedbirile: tedbir +ve luṭf +ṭab' ile H.

2861 yirinde: yirine H.

2862 saltanat: pādşāhlık N.

2863 yirine oğlu: -N.

2864 bed-du'ālar: bed-du'ā H.

2865 iderler idi: ider idi N.

2866 urdu: urdu'da A1, N.

2867 geçdükde: geçdi A1, N.

2868 eydürler: eydür H.

2869 ḥalāş eyleye: kırtara N.

2870 bir: -A1, -N.

hevāsından mülāyim (9) ve ten-dürüst bulamadı. Ve ol zamānda ‘Arab’uñ Pādšāhı (10) Nu‘mān bin İmrü’l-Ķays idi. Yezdecird Nu‘mān’a haber (11) göndürdi ki: “Gel ve benüm oğlumı ‘Arabistān’a [H 162a] ilet.” (12) Nu‘mān Yezdecird’uñ hizmetine geldi ve Yezdecird Behrām’ı (13) aña teslim eyledi. Ba‘zı müverrihler dimişlerdür ki: (14) “Nu‘mān’uñ bir oğlı varıdı Münzir nām Behrām’ı aña (15) ısmarladı.” Ammā evvelki kavlı eşahhdur.

el-Ķışşa

Behrām’ı (16) ‘Arabistān’a iletdiler. Ve anuñçün iki dāye ta‘yīn itdiler. (17) Birisi ‘Acem’den bile gitdi. Ve birisi ‘Arab ħātūnlarından idi. [P1 237a] (1) Nu‘mān bir mühendisi getürdi ki aña Sinnimār-ı Mī‘mār eydürleridi. (2) Ve Behrām için bir köşk binā itdürdi ki kerpücini (3) südile yoğurdılar. Ve biş yılda ol köşk tamām oldı. (4) Ve ba‘zı müverrihler dimişlerdür ki: “Yigirmi yılda tamām (5) oldı.” Pes Behrām’ı ol köşkde ‘izz ü nāzıla beslediler. (6) Ve her kimesne ki ol köşki görüridi²⁸⁷¹ ta‘accüb idüp (7) beğenüridi. Bir gün Nu‘mān’uñ katında ol köşküñ (8) ta‘rifini iderleridi. Ve Sinnimār-ı Mī‘mār hāzır idi. Germ (9) olup didi ki: “Eger ben bile idüm ki benüm sa‘yüm (10) zāyi‘ olmaz imiş bir binā yapdura idüm ki çünki²⁸⁷² güneş (11) kızara idi ol binā dañı kızara idi. Ve çünkim şarara idi (12) ol dañı şarara idi.” Nu‘mān’a bu söz²⁸⁷³ ħōş gelmedi (13) ve didi ki: “Beni ħ’or tutduñ. Ve bināda tağşir itdüñ.” (14) didükde gazaba gelüp buyurdi ki Sinnimār’ı (15) ol köşküñ şamından aşağa bırağdılar. Ve²⁸⁷⁴ Sinnimār pāre (16) pāre oldı ve öldi. Ve ‘Arab’da bu meşel meşhürdür ki (17) bir kimesnenüñ ki hizmetine muğābil sezā²⁸⁷⁵ virilmeyüp²⁸⁷⁶ [P1 237b] (1) cezā²⁸⁷⁷ virile eydürler ki cezā-yı Sinnimār ve şā‘ir bir²⁸⁷⁸ kāşidede (2) bu meşeli nazm itmişdür. Ve on beyt bu bābda buyurmışdur.²⁸⁷⁹ (3) Ol cümleden bir beytini bu mağalde zıkr idelüm. **Beyt:**

(4) Cezānī ceza’llāhu şerre cezāihī
Cezā’ e Sinnimārin ve mā-kāne ze zenbī²⁸⁸⁰

(5) el-Ķışşa

Behrām’ı ol ħavernağda²⁸⁸¹ on yıl beslediler.²⁸⁸² [H 162b] Şonra (6) mu‘allim getürüp aña edeb ta‘limini idüp silāh-şörlük [A1 100a] (7) ve tır-endāzlık dañı²⁸⁸³ öğrendi.²⁸⁸⁴ Bir

²⁸⁷¹ görüridi: gördi A1.

²⁸⁷² çünki: çün N.

²⁸⁷³ söz: -N.

²⁸⁷⁴ Ve: -A1.

²⁸⁷⁵ sezā: cezā P1.

²⁸⁷⁶ Derkenar: Sinnimār bi-kesreteyni ān ki Ħorneğ rā benā kerd nezdik-i Kūfe/ Ez-cehet-i Nu‘mān ibn-i İmrāü’l-Ķays çün tamam şod/ Ū rā ez-bālā-yi ān küşk der endāht ve ħelāk kerd. Şarāhu’l-Lugat N, P1 (Sinnimār iki kesre iledir. Sinniâr, Kūfe şehrinin yakınında olan Hornek binasının yapımını bitirince, Nu‘mān bin İmrülkays onu o köşkün tepesinden aşağı attı ve helak etti.).

²⁸⁷⁷ cezā: sezā P1.

²⁸⁷⁸ bir: -N.

²⁸⁷⁹ buyurmışdur: +Ve N.

²⁸⁸⁰ “Allah onu kahretsin. Bana Sinnimār’ın cezasını verdi. Halbuki onun bir suçu yoktu.”

²⁸⁸¹ Derkenar: Ħavernağ: köşk N, P1.

²⁸⁸² beslediler: +ħavernağ +ki +köşkdür H.

²⁸⁸³ dañı: -A1.

²⁸⁸⁴ öğrendi: öğretti N.

gün ata binmek murād idindi.²⁸⁸⁵ (8) Ba‘ zı atlar²⁸⁸⁶ getürdiler. Pes anlaruñ²⁸⁸⁷ arasından bir atı ihtiyār (9) eyledi. Ve ekşer ol ata bineridi. Bir gün Nu‘ mār Behrām’ ıla (10) şikāra vardılar. Nā-gāh ırakdan bir ħargūrı²⁸⁸⁸ gördiler (11) ki kaçup gider. Behrām aña²⁸⁸⁹ yitişdi. Ve bir oğ atup (12) anı şayd eyledi. Andan geçdükde gördiler ki bir arslan bir (13) ħargūruñ boynına yapışup alup gider. Behrām yitişüp (14) ol arslana bir oğ urdı ki arslandan geçüp (15) ve ħargūrdan [N 102a] dañı²⁸⁹⁰ geçüp yarısına degin yire şaplandı. (16) Pes Behrām buyurdi ki: “Bu iki avuñ şüretini ol (17) köşkte²⁸⁹¹ taşvīr ideler.” Ve ol zamāndan berü ekşer [P1 238a] (1) muşavvirler kāğadlarda ve evlerde bu iki şekli taşvīr iderler.²⁸⁹² (2) Ve ol günden Behrām’a Behrām-ı Gür tesmiye eylediler. **Naşīhat:**

(3) Be-‘ ayb-ı dīgerān Behrām-ı Gürī
Be-‘ ayb-ı ħ’ iştēn Behrām-ı Kūrī²⁸⁹³

(4) Şonra Behrām ‘ Arab vilāyetinden babasınun ħizmetine i‘ māra²⁸⁹⁴ (5) ‘ azīmet idüp Yezdecird’ üñ ħizmetine vardı. Ve bir yıl (6) miqdārı anuñıla oldı. Ammā Yezdecird’ üñ ef‘ ālini (7) ve evzā‘ ını begenmeyüp dil-teng olup yine²⁸⁹⁵ ‘ Arab (8) mülkini ve‘ Arab Meliki’ ni²⁸⁹⁶ murād idinüp ‘ Arabistān’a gitdi. (9) Ve çünkim Yezdecird’ i at depüp helāk eyledi. Behrām (10) anda hāzır degül idi. Ve sipāh u ra‘ iyyet Yezdecird’ üñ (11) ef‘ āl-i şeni‘ asından müte’ ellim oldukları ecluden (12) Yezdecird fevt olduğda Behrām’ ı saltanata lāyık görmediler. (13) Ve Erdeşir-i Bābek bin Sāsān neslinden Kisrā nām kimesneyi (14) ihtiyār idüp [H 163a] pādşāh itdiler. Behrām bu ħādīşeden (15) muṭṭali‘ olduğda Medā’ in ve Fars ve Ahvāz vilāyetine (16) mektūblar göndürüp didi ki: “Saltanat tahtı (17) benüm mīrāşumdur. Niçün āñer kimesneyi getirüp babamuñ [P1 238b] (1) yirine geçürdünüz? Mektūbum vuşul bulduğda gerekdür ki (2) Medā’ in ve Fars ve Ahvāz’ un ekābir ü a‘ yānından ba‘ zı kimseler²⁸⁹⁷ (3) göndüresiz. Ve²⁸⁹⁸ maḫşūduñuzı edā idesiz bāñī ve’ selām.” (4) Pes ehl-i Fars ve Medā’ in dañı ekābir ü a‘ yāndan ba‘ zı kimesneleri (5) Behrām’a göndürdiler. Ve didiler ki: “Senün baban (6) ġāyetile zulm-pīşe kimesne²⁸⁹⁹ idi. Senden dañı zulm ü fesād (7) tevehhüm itdügümüz ecludendür ki bu işi eyledük.” **Beyt:**

(8) Ne-koned cev-r-pīşe sultānī
Ki ne-yāyed zi-gorg çöbānī²⁹⁰⁰

²⁸⁸⁵ murād idindi: diledi N.

²⁸⁸⁶ atlar: atları A1.

²⁸⁸⁷ anlaruñ: atlaruñ A1, N.

²⁸⁸⁸ Derkenar: ħargūr: kulan P1.

²⁸⁸⁹ Behrām aña: Aña Behrām N.

²⁸⁹⁰ dañı: -H.

²⁸⁹¹ köşkte: kūşe A1.

²⁸⁹² iderler: eylediler A1, N.

²⁸⁹³ Başkalarının ayıbını Behrām-ı Gür gibi çok iyi görüyorsun. Ama kendi ayıbını Behrām-ı Kör gibi görmüyorsun.

²⁸⁹⁴ i‘ māra: -A1, H, N.

²⁸⁹⁵ yine: -A1.

²⁸⁹⁶ ve ‘ Arab Meliki’ ni: -A1, N.

²⁸⁹⁷ kimseler: kimesneler N.

²⁸⁹⁸ Ve: -N.

²⁸⁹⁹ kimesne: -N.

²⁹⁰⁰ Zalim insan padişahlık yapamaz. Kurdun çobanlık yapamadığı gibi.

(9) Behrām bu sözi işitdükde didi ki: “Ben daḥı ol (10) vaḳt ki babama geldüm idi. Anuñ işlerinden bızār olduḡum (11) eclden idi²⁹⁰¹ ki yine ‘ Arab vilāyetine mūrāca‘ at eyledüm. (12) Benden siz zann itdüḡüz işler²⁹⁰² gelmez.” didükde ‘ Acem’den (13) gelen [A1 100b] a‘ yān u erkāna bu söz ḥōş gelüp yine ‘ Acem vilāyetine (14) ḥaber iletmege gıtdiler. Ve ‘ Arab pādşāhı Nu‘ mān anlaruñ (15) ardından on biñ süvār-ı²⁹⁰³ cerrārī göndürdi ki: “‘ Acem ser-ḥaddine (16) deḡin varuñ ve anlar sizüñile muḥārebe itmeyince siz ḥarb eylemeñ. (17) Ve eger muḥārebe iderler ise katl ü esīrden ḡayrı nesne eylemeñ.” [P1 239a] (1) didükde ‘ Arab leşkeri Medā’in ve Ṭayfasūn’a vardılar. Ve anda (2) çadır kurup oturdılar. ‘ Acem’den ilçiler gelüp su’āl (3) itdiler²⁹⁰⁴ ki: “Bu cānibe geldüḡüze²⁹⁰⁵ sebeb nedür?” ‘ Arab ser-leşkeri (4) olan kimesne buyurdi²⁹⁰⁶ ki: “Behrām için tāc u²⁹⁰⁷ (5) taḥtı isterüz.” ‘ Acem ilçileri dönüp ehl-i ‘ Acem’e (6) işitdüklerini [N 102b] ḥaber virdiler. Yine²⁹⁰⁸ ‘ Acem ḥalkı [H 163b] bir ilçi daḥı (7) ‘ Arab pādşāhı Nu‘ mān’a göndürdiler. Nu‘ mān daḥı (8) ilçiyi Behrām’a göndürdi. Çünkim ilçi Behrām’ı gördi. (9) Ḥüsn-i şüretini²⁹⁰⁹ ve kemāl-i ‘ aḳlını begendi. Ve dāniş ü (10) tedbīrine taḥşīn eyledi. Ve aralarında çok kelimāt (11) vāḳı‘ oldı. Āḥirü’l-emr Behrām ‘ ahd²⁹¹⁰ eyledi ki: “Eger ben (12) pādşāh olurısam ‘ Acem ḥalkınuñ şavāb dīdinden (13) tecāvüz itmeyem.” didükde ilçi ‘ Acem vilāyetine dönüp (14) ehl-i ‘ Acem’e mā-cerāyı bir bir taḳrīr eyledi. Ehl-i ‘ Acem (15) itdüklerinden²⁹¹¹ peşimān oldılar. Birkaç gün bu mā-cerādan (16) geçdükte Behrām ol on biñ ‘ asker ile şehrüñ (17) ḳapusına yitişdi. Ra‘ iyyet ü sipāh Kisrā ile şehrden [P1 239b] (1) istikbāle çıḳdılar. Ve bir taḥt-ı zerrīn ḳodılar. Behrām u (2) Kisrā ikisi ol taḥtuñ üzerine oturdılar. Ḳavmi Behrām’dan (3) şordılar ki: “Ne maşlahat için bu cānibe gelmişsin?” (4) Behrām eyitdi ki: “Babamuñ tāc u taḥtı için gelmişem (5) ki benüm mirāşumdur.” Ḳavm didiler ki: “İy Behrām! Senüñ (6) atañ bizi zulmile çok rencīde ḳılmışdur. Ḳorḳaruz ki (7) sen daḥı “El-veledu sırrı ebīhi.”²⁹¹² ḳabīlinden olasın.” Behrām ‘ ahd (8) idüp²⁹¹³ Ḥaḳ celle ve ‘ alāya and içüp didi ki: “İy ‘ Acem (9) ḥalkı! Sizüñ rāyuñuzdan taşra bir iş işlemeyem.” Ve daḥı (10) didi ki: “Bu Kisrā ile dil-āverlikde ve bahādurlıḡda (11) imtiḥān olmaḳ isterem. Ḳanḳımız ki ḡālib gelürse (12) taḥt u tācı aña erzānī ḳılun.” didükde ḳavm didiler ki: (13) “İmtiḥān ne vechile olsun?” Behrām didi ki: “İki ac (14) arslanı ḥāzır eyleñ. Tā kim tācı anlaruñ arasında (15) ḳoyalum. Her kim tācı anlaruñ arasından alursa (16) taḥt u tācı aña virün.” didükde ḳavm ḳabül [H 164a] itdiler. Ve iki (17) ac arslanı getirüp²⁹¹⁴ tāc-ı şāhīyi anlaruñ arasında [P1 240a] (1) ḳodılar. Behrām Kisrā’ya eyitdi ki: “İlerü var.” Kisrā didi (2) ki: “Sen da‘ vā eyledüñ yol senüñdür.” Behrām ilerü varduḡda (3) arslanuñ birisi Behrām’a ḥamle itdi. Behrām şıçrayup [A1 101a] (4) anuñ arḳasına bindi. Ve iki eliyle arslanuñ iki (5) ḳulaḡına

2901 idi: -H.

2902 itdüḡüz işler: eyledüḡüñüz iş N.

2903 süvār-ı: -N.

2904 itdiler: olınduḡda A1.

2905 geldüḡüze: geldüḡüñüze A1, N.

2906 buyurdi: eyitdi N.

2907 tāc u: tācı N.

2908 Yine: -N.

2909 Ḥüsn-i şüretini: Ḥüsn ü şüretini N.

2910 ‘ ahd: va‘ de N.

2911 itdüklerinden: itdüklerine N.

2912 “Oḡul babaya, kız anaya çeker.” “Bu sözüñ, asılsız ve uydurma hadis olduḡu bildirilmiştir” (Yılmaz, 2013: 686).

2913 idüp: eyledi +ve A1, N.

2914 getirüp: getürdiler A1.

yapışdı.²⁹¹⁵ Bir arslan dağı Behrām’a hamle eyledi. (6) Behrām bir eliyle²⁹¹⁶ bu arslanın kulağına yapışdı. Ve bir eliyle (7) bindüğü arslanın kulağını dutdı.²⁹¹⁷ Ve ikisinin başı²⁹¹⁸ birbirine (8) bir darb ile urdı ki başları ufanup beyinleri (9) çıktı. Ve helāk oldılar. Ve taci alup başına kodı. (10) Çünkim²⁹¹⁹ Behrām tac-ı şahiyi geyüp tahtda²⁹²⁰ oturdu. Cemī^c ehl-i (11) ‘Acem aña muṭī^c ü münkād oldılar. Yidi gün miqdārı Behrām (12) ‘Acem’ün sipāh u re‘āyāsına in‘ām u ihsānlar²⁹²¹ eyledi. (13) Sekizinci gün ‘Arab Pādşāhı Nu‘mān’ı i‘zāz u iḥtirām-ı (14) tamāmıla²⁹²² yine ‘Arab vilāyetine irsāl eyledi. Ve ‘adl ü (15) dād u dihişile babasının yirinde oturdu. Ol vaqt (16) Behrām yigirmi üç [N 103a] yaşında idi. Sekiz yıl dağı bu minvāl (17) üzerine²⁹²³ geçdükde Türk pādşāhı Hākān ‘Acem vilāyetine [P1 240b] (1) kaşd eyledi. Ve iki yüz elli biñ ādemile ‘Acem’e geldi ve çok köyler (2) ve şehirler harāb eyledi. Behrām’a haber itdiler. Bu sözi (3) istimā‘ itmeyüp didi ki: “Bu kaçan olur? Ve Hākān bu işe (4) nice kādır ola?” Āḥirü’l-emr Behrām şikārı bahāne itdi. (5) Ve üç yüz²⁹²⁴ ādemile kaçır gibi gitdi. [A1 101b] Ḥasan bin ‘Alī bin Ḥammād (6) *Ḳūtü’l-Ervāḥ*’da eydür ki:²⁹²⁵ “Hākān [H 164b] dört yüz biñ ‘askerile (7) ‘Acem vilāyetine geldi. Ve Behrām otuz biñ ādemile şikārı bahāne (8) idüp Hākān’dan kaçdı. Ve kimse bilmedi ki kanda gitdi. (9) Behrām’uñ mü’ebbedleri ḥazīneyi açdılar. Ve ḥazīnede olan (10) nefā’isi çıkarup nuḳūd u ecnāsını Hākān’a iletdiler. Ve harāc (11) kabūl itdiler.” Ve didiler ki: “Hākān’uñ heybetinden Behrām memleketini (12) terk idüp kaçdı. Ve kimesne²⁹²⁶ bilmez²⁹²⁷ ki kanda gitdi. Memleket (13) Hākān’uñdur. Biz Hākān’uñ bendesiyüz.” didükde Hākān dağı (14) bu sözi işitdükde emīn olup mālı yine Behrām’uñ (15) ḥazīnesinde²⁹²⁸ kodı²⁹²⁹ ve oturdu. Behrām’uñ cāsūsuları (16) Behrām’ı bu hālden haberdār itdiler.²⁹³⁰ Behrām bildi ki Hākān (17) gāfil ü zāhil oturur. Üç yüz ādemile Behrām Hākān üzerine [P1 241a] (1) taht idüp Hākān’ı şıdı.²⁹³¹ Ve²⁹³² Behrām²⁹³³ kendü eliyle Hākān’ı (2) tutup²⁹³⁴ öldürdi. Ve ḥazīnesini taşarruf eyledi. Ve Hākān’uñ (3) leşkeri kaçdılar. Behrām ardlarından yitişüp ba‘zılarını²⁹³⁵ (4) öldürüp ve ba‘zılarını²⁹³⁶ esir eyledi. Ve be-ḳayyetü’s-seyf olanlar (5) kaçup Ceyhūn şuyunun kenārına yitişdüklerinde ardlarınca (6) Behrām iki yüz elli biñ ādemile bir ser-hengi

2915 yapışdı: +O A1.
2916 eliyle: +dağı A1.
2917 kulağını dutdı: kulağına yapışdı N.
2918 başı: başını H, N.
2919 Çünkim: Çün A1, N.
2920 tahtda: tahtında A1, N.
2921 ihsānlar: ihsān A1.
2922 tamāmıla: +Behrām’ı H.
2923 üzerine: üzere N.
2924 yüz: +zād N.
2925 ki: kim N.
2926 kimesne: kimse H, N.
2927 bilmez: bilmedi N.
2928 ḥazīnesinde: ḥazīnesine N.
2929 kodı: kondı H.
2930 itdiler: eylediler A1, N.
2931 şıdı: şındurdukdan H.
2932 Ve: +şoḡra H.
2933 Behrām: -H.
2934 Hākān’ı tutup: -H.
2935 ba‘zılarını: ba‘zısını N.
2936 ba‘zılarını: ba‘zısını N.

göndürdi. (7) İki leşker Ceyhün şuyından geçdiler. Ve²⁹³⁷ birbiriyle muhârebe (8) itdiler. Mâverâü'n-Nehr'e haber vardı²⁹³⁸ ki Behrâm'ın (9) leşkeri yitişdi. Mâverâü'n-Nehr'ün halkı tedbîr idüp (10) Behrâm'a haber göndürdiler ki: “Biz Behrâm'ın çâkerleri²⁹³⁹ (11) ve bendeleriyüz.²⁹⁴⁰ Ve anuñ²⁹⁴¹ emrine muṭîc ve münḳâduz. Ve ‘adline (12) ve mürüvvetine i‘timâdumuz vardır. Luṭf idüp ‘Acem [H 165a] ve Türk (13) arasında bir ḥad ta‘yîn eylesün ki Türk leşkeri (14) şimdensonra ol ḥadden tecâvüz itmeyeler.” Behrâm (15) bu haberi istimâc itdükde buyurdi tā kim ol (16) iki leşkerün ḥarb itdükleri yirde bir menâre yaptılar. (17) Ve anı sınır ta‘yîn eyleyüp kendü leşkeriyle Āzerbaycân [P1 241b] (1) tarafına mürâca‘ at eyledi. Ve tahtında oturup Türk elinden (2) alduğı māl u menāl ü cevâhir ü nefâ’isi Āzerbaycân’ın (3) âteşkedesine irsâl eyledi. Ve Ḥākân’ın ḥ’âtünını esîr (4) itmişidi. Anı daḡı âteşkedenün ḡizmetine göndürdi. (5) Ve fuḳarâya taşadduḡlar ve aḡniyâya in‘âmlar itdi. Ve Türsî (6) adlu kimesneyi ki İsfendiyâr’ın [N 103b] neslinden idi (7) ve Yezdecird anuñ babasını vezîr idinmişidi. Behrâm anı (8) vezîr idinüp memleketini ve saltanatını aña işmarlayup (9) kendüsi birkaç erile gizlü Hindüstân tarafına (10) müteveccih oldı. Ve tenhâ şikâr idüp bir yıl miḡdârı (11) Hindüstân’da ḡâli bu minvâl üzre idi. [A1 102a] Tā kim (12) Hind’de oḡ atmaḡla ve silâḡ-şörlüḡla iştiḡâr buldı. (13) Ve ol zamânda Hind vilâyetinde tîr-endâz yoḡıdı. (14) Ve at üzerinde ḡarb itmek bilmezleridi. Nâ-gâḡ (15) ol avânda Hind’ün çengelinde bir fil-i demân peydâ (16) oldı. Ve yol üzerine gelüp ne ḡadar ḡayvâna ki²⁹⁴² râst (17) gelse helâk ideridi. Hind’ün Pâdşâhı²⁹⁴³ kerrât u merrâtıla [P1 242a] (1) leşker göndürüp ol filün şerrini def itmeḡe ḡâdir olmadı. (2) Bir gün Behrâm şikârda iken fil Behrâm’a ḡarşu geldi. (3) Behrâm ol file bir oḡ atdı.²⁹⁴⁴ Ve anuñ iki gözünü kör (4) idüp yire düşürdü. Ve başını kesüp [H 165b] ḡortumından (5) yapışup çeke çeke anı yol üzerine getürüp²⁹⁴⁵ bıraḡdı. (6) Filün helâkı haberi²⁹⁴⁶ Hind Pâdşâhı’na ilettiler.²⁹⁴⁷ Ve mâ-cerâyı (7) ‘arz itdiler. Hind Pâdşâhı Behrâm’ı isteyüp andan su’âl (8) itdi ki: “Ḳanḡı memleketdensin ve kimsin?” Behrâm eyitdi (9) ki: “‘Acem ulularınun neslindenem. ‘Acem Pâdşâhı’ndan ḡorḡup²⁹⁴⁸ (10) zıll-i ḡimâyetüne ve kenef-i ri‘âyetüne gelmişem.” Hind Pâdşâhı’na (11) bu söz ḡoş gelüp Behrâm’ı kendüye nedîm idindi. Behrâm (12) her zamân Pâdşâh’ıla²⁹⁴⁹ olurıdı. Bir gün haber geldi ki²⁹⁵⁰ (13) Çin’ün Pâdşâhı Faḡfūr leşker-i bî-kerân ve ‘asker-i girânile (14) Hindüstân ser-ḡaddine yitişdi. Hind’ün Pâdşâhı (15) bu sözden perişân olup²⁹⁵¹ hirâsân u tersân oldı. (16) Behrâm eyitdi ki: “İy pâdşâḡ-ı ‘âlem-penâḡ! Ḡam çekme (17) ve Faḡfūr’ın emrini baña tefvîz eyle. Ve sen fâriḡü’l-bâl [P1 242b] (1) ü ḡoş-ḡâl otur.”²⁹⁵²

2937 Ve: daḡı N.

2938 vardı: geldi H.

2939 A1.

2940 çâkerleri ve bendeleriyüz: bendeleri ve çâkerleriyüz A1.

2941 anuñ: -N.

2942 ki: -N.

2943 Pâdşâhı: +üzerine A1.

2944 atdı: urdı H.

2945 getürüp: -H.

2946 haberi: haberin H.

2947 ilettiler: degdi N.

2948 Pâdşâhı’ndan ḡorḡup: Pâdşâhı’nun ḡorḡusından H.

2949 Pâdşâh’ıla: ḡuzürında A1, N.

2950 ki: -N.

2951 perişân olup: -A1, N.

2952 otur: +didükde +pâdşâḡ-ı +Hind +Behrâm’ı +ser-‘asker +idüp +birkaç +biñ +‘askerle +Faḡfūr’a +ḡarşı +ḡönderdi A1.

Pes çünküm iki leşker birbirine karşı (2) geldiler.²⁹⁵³ Behrām ilerü²⁹⁵⁴ varup tîr ü şimşirile düşmenüñ (3) kalbine urup şaflarını yarup gâh çarb-ı şimşirile bir (4) fil-i demānuñ hortumını düşürür idi. Ve gâh bir tîrile (5) bir süvârı esîr ideridi.

el-Kıssa²⁹⁵⁵

Çîn'ün leşkerini (6) şıdı. Ve Hind Pādşāhı bu kažiyyeden gāyetile şād u hürrem (7) olup Behrām'a envā'-ı ri'āyet eyledi. Ve 'azm-i cezm itdi ki (8) Hind'ün memleketini Behrām'a teslim idüp kızını Behrām'a (9) virüp kendü salţanatdan ferāğat eyleye. Çünküm (10) Behrām bu hāle muţţālî' oldı. Kendüyi izhār u āşkār²⁹⁵⁶ (11) idüp²⁹⁵⁷ didi ki: "Benüm maksūdum pādşāhuñ didāriyla (12) müşerref [H 166a] olmak idi. Bi-ħamdi'llāh ki müyesser oldı. Yine (13) kendü memleketüme mürāca'at itmek isterem. Ammā pādşāhdan (14) murādum budur ki her memleket ki pādşāhuñdur. Ve benüm memleketüme (15) mülāşıkdur.²⁹⁵⁸ Pādşāh ol memleketi baña erzānî eyleye." [N 104a] (16) Hind'ün Pādşāhı Behrām'uñ der-ħ'āstını [A1 102b] kabül eyledi. (17) Ve kızını aña virüp Behrām'ı i'zāz u ihtirāmıla 'Acem [P1 243a] (1) memleketine göndürdi. Çünküm²⁹⁵⁹ Behrām Azerbaycān'a yitişdi. (2) Ve tahtında oturdu. Hind Pādşāhı aña virdüğü memleketi (3) yine pādşāhına teslim eyledi. Ve iki yıl miqdārı (4) geçdükte vezirini²⁹⁶⁰ Türsî nām²⁹⁶¹ leşker-i enbühile Rüm vilāyetine (5) göndürdi. Rüm Pādşāhı Behrām'a muţî' olup (6) ħarāc kabül eyledi. Āħirü'l-emr Türk ü Fars u 'Irāk u Rüm ve (7) Hindüstān vilāyetleri²⁹⁶² dükeli Behrām'uñ taht-ı taşarrufında (8) oldı. Bir gün Behrām şikār için süvār olup şahrāya (9) varduğda bir āhūnuñ ardınca düşüp ol şahrāda bir (10) kuyıya rāst gelüp atıyla Behrām ol kuyıya düşdi. (11) Leşkeri yitişüp sa'y-i beligile atı kuyıdan çıkardılar. (12) Ammā Behrām'ı bulamadılar. Behrām'uñ anasına ħaber olup (13) kuyınuñ üzerine gelüp ne kadar ki cidd ü cehd itdi.²⁹⁶³ Behrām'ı (14) bulamadı. Şonra me'yūs olup Behrām'uñ bir²⁹⁶⁴ oğlı (15) varıdı.²⁹⁶⁵ Yezdecird²⁹⁶⁶ nām²⁹⁶⁷ Behrām'uñ yirine pādşāh eylediler. Behrām (16) yigirmi üç yıl salţanat eyledi. Müverrihler²⁹⁶⁸ kavlinde (17) ve İmām'uñ kavlinde altmış üç yıl salţanat eyledi.²⁹⁶⁹

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

[P1 243b] (1) Ger gedā ola eger şāh-ı cihān
Toprak altında olur cümle nihān

²⁹⁵³ karşı geldiler: muķābil oldılar A1.

²⁹⁵⁴ ilerü: -A1.

²⁹⁵⁵ el-Kıssa: +Çünkü A1.

²⁹⁵⁶ āşkār: -A1, N.

²⁹⁵⁷ idüp: eyledi A1; eyledi +ve N.

²⁹⁵⁸ mülāşıkdur: mülāhıkdur H.

²⁹⁵⁹ Çünküm: Çün N.

²⁹⁶⁰ vezirini: veziri +olan H.

²⁹⁶¹ nām: -H.

²⁹⁶² vilāyetleri: vilāyeti N.

²⁹⁶³ itdi: eyledi H.

²⁹⁶⁴ bir: -H.

²⁹⁶⁵ var idi: -H.

²⁹⁶⁶ Yezdecird: Yezdecird'i H.

²⁹⁶⁷ nām: -H.

²⁹⁶⁸ Müverrihler: Müverrihlerüñ H.

²⁹⁶⁹ eyledi: +Beyt H; Meşnevî N.

[H 166b] (2) Bunı biñ yıl ger ‘ imâret idesin
Bir nefesdür çünki bundan gidesin

(3) Dünyeden²⁹⁷⁰ kimse²⁹⁷¹ vefâ bulmayısar
Bî-vefâdan hiç vefâ gelmeyiser²⁹⁷²

(4) Pādşāhī Yezdecird bin²⁹⁷³ Behrām-ı Gūr²⁹⁷⁴

Çünkü Behrām’uñ (5) oğlı²⁹⁷⁵ Yezdecird babasının yirinde pādşāh oldı. ‘ Adl ü dādıyla (6) iştihār bulup Behrām’a ħarāc viren begler Yezdecird’e dağı (7) ħarāc virdiler. Rūm Pādşāhı’ndan ġayrı ki ol ħarācını (8) göndürmedi. Yezdecird babasının vezīrini Tūrsī ki vizāretten (9) ferāgat idüp ‘ ibādete meşğūl olmuşıdı. Yine getirüp (10) vezīr idindi. Tūrsī rāy u tedbīrile Rūm Pādşāhı’ndan (11) yine ħarāc aldı. Yezdecird’üñ [L 119a] iki oğlı varıdı. Büyük (12) oğlınuñ adı Pīrūz²⁹⁷⁶ ve küçicek²⁹⁷⁷ oğlınuñ adı Hürmüz idi. (13) Secistān vilāyetini Pīrūz’a virmişidi. Ve Hürmüz’i kendü (14) ħatında şaġlarıdı. Yezdecird İmām’uñ ħavlinde on sekiz yıl (15) salţanat eyledi. Ve ba‘zı müverrihlerüñ ħavlinde on iki (16) yıl ve dört ay ve sekiz gün²⁹⁷⁸ pādşāh²⁹⁷⁹ [A1 103a] olup²⁹⁸⁰ fevt (17) oldı.²⁹⁸¹ Yirine oğlı²⁹⁸² Hürmüz bin Yezdecird oturdı. Va’llāhu a‘ lem.

[P1 244a] (1) Pādşāhī Hürmüz bin Yezdecird bin²⁹⁸³ Behrām-ı Gūr

Çünkü Yezdecird (2) vefāt oldı. Hürmüz ki küçicek²⁹⁸⁴ oğlı idi. Anuñ yirinde²⁹⁸⁵ pādşāh (3) oldı. Pīrūz ki büyük oğlı idi. Secistān [N 104b] pādşāhı idi. (4) Bu ħālden ħaberdār olduġda Heyātıla pādşāhına vardı.²⁹⁸⁶ (5) Ve Heyātıla Heytala’nuñ cemī‘dür. Ve ehl-i Nücārā kuvvetlü kimesneye (6) heytal dirler. Ol zamānda ol vilāyetlerde bir tã’ife varımış ki (7) ġāyetile dil-āver ve ħavī-peyker imişler. Ve²⁹⁸⁷ ol tã’ifeye (8) Heyātıla dirler imiş. Ve anlaruñ bir pādşāhı varıdı. Ĥaşūr (9) adlı ve Ĥaşūr Fūrs [H 167a] luġatında peyġamber demek olur. Pīrūz (10) Ĥaşūr’uñ ħizmetine vardı. Ve²⁹⁸⁸ andan yardım istedi. Ĥaşūr (11) Pīrūz’a²⁹⁸⁹ sipāh-ı bî-‘aded ve māl ve ‘uded²⁹⁹⁰ virüp Tālīkān (12) vilāyetini aġa virdi. Birġaç ay Pīrūz Tālīkān’da olup aġırü’l-emr (13) Hürmüz sitemkār u ġaddār olup ħalk

²⁹⁷⁰ Dünyeden: Kimse A1.

²⁹⁷¹ kimse: dünyede A1.

²⁹⁷² gelmeyiser: +Devlet +anuñ +kim +buġa +dil +virmeye/+Bu +girü +ġalan +menālin +dirmeye A1.

²⁹⁷³ Yezdecird bin: -H.

²⁹⁷⁴ Gūr: +Yezdecird +nām H.

²⁹⁷⁵ Behrām’uñ oğlı: -H.

²⁹⁷⁶ Pīrūz: +idi N.

²⁹⁷⁷ küçicek: küçük A1, N.

²⁹⁷⁸ gün: +fevtine +dek H, L.

²⁹⁷⁹ pādşāh: pādşāhlık H, L.

²⁹⁸⁰ olup: sürdi H; +şoġra N.

²⁹⁸¹ fevt oldı: -H, L.

²⁹⁸² oğlı: -H, L.

²⁹⁸³ bin: -A1.

²⁹⁸⁴ küçicek: küçük A1.

²⁹⁸⁵ yirinde: yirine H, L.

²⁹⁸⁶ vardı: -N.

²⁹⁸⁷ Ve: -H, L.

²⁹⁸⁸ Ve: -A1.

²⁹⁸⁹ Ĥaşūr Pīrūz’a: Pīrūz’a Ĥaşūr H, L.

²⁹⁹⁰ māl ve ‘uded: māl-ı bî-ħad H, L.

andan rencide-ħaħır (14) oldılar. Ve Pırüz'a ħaber göndürüp anı pādşahlığa ħabül itdiler. (15) Pırüz Heyâtıla 'askeriyle 'Acem vilâyetine varup 'Acem leşkeri (16) daħı Hürmüz'den yüz çevürüp Pırüz'a tâbi' oldılar. Pırüz Hürmüz'i (17) ħutup öldürdi. Ve babasınun ħaħtında pādşāh olup²⁹⁹¹ oturdi.

[P1 244b] (1) Pādşāhī Pırüz bin Yazdecird bin Behrām-ı Gür

Çünkim Pırüz pādşāh (2) oldı. ' Adl ü dād pīşe idinüp ra' iyyeti ri' âyet eyledi. Ammā yidi (3) yıl cemī' vilâyetinde²⁹⁹² ħaħt vâķi'²⁹⁹³ oldı. Pırüz rây u tedbîrile (4) memâlikini ma' mür ħutup vilâyetlerinde olan a' yân-ı memlekete (5) ve erbâb-ı devlete ħaber göndürdi ki: "Her şehride ki bir faķır açlıħdan (6) ölürise yirine on ħanî öldürsem gerek." didi. [L 119b] Erbâb-ı devlet (7) ve aşħâb-ı şervet bu ħaberi işitdüklerinde fuħarânun ri' âyetine (8) meşġül oldılar. Ve ol müddetde bir faķır açlıħdan ölmedi. (9) Yidi yıl yağmur yağmadı. Ve Furât u Ceyhün ve Seyhün u Dicle (10) ħurıdı. Ve çerende ve perende açlıħdan öldiler. Yidi yıl (11) geçdükde ' inâyet-i Rabbânî'yle yine²⁹⁹⁴ erzânî vâķi' olup (12) ħaħt sebebiyle ħarâb²⁹⁹⁵ olan mevâzi' yine²⁹⁹⁶ ma' mür oldı. Ve Pırüz (13) üç şehir binâ eyledi. Birisi Cürċân vilâyetinde Rüşen Pırüz (14) adlu²⁹⁹⁷ ve²⁹⁹⁸ birisi²⁹⁹⁹ Rey ser-ħaddinde Rām Pırüz nām³⁰⁰⁰ ve birisi Āzerbaycân (15) ser-ħaddinde Hem-Rām Pırüz adlu. Çünkim bu [H 167b] şehirlerün binâsı tamâm (16) oldı. Saltanat ħaħtında Pırüz nâz u ni' metile ħōş geçerken (17) Heyâtıla sipāhilerinden mektûblar gelüp pādşāhlarından [P1 245a] (1) şikâyetler yazmışlarıdı. Pırüz ol mekâtibe i' tibâr itmeyüp (2) cevâblarına müte' arrız olmadı.³⁰⁰¹ Birħaç gün [A1 103b] geçdükde (3) yine Heyâtıla'dan ba' zı sipāhiler gelüp beglerinden bîzârlıħ³⁰⁰² (4) izħâr idüp didiler ki: "Pādşāhumuz Lût ħavminün ' ameline (5) mübâşir olduħı eclden biz anun ħizmetini terk idüp dergāh-ı (6) mu' allāħa yüz süregeldük." didiler. Bu mā-cerâdan birħaç gün (7) daħı geçdükde Heyâtıla'nun a' yân u erkânından dād-ħ' āhlar³⁰⁰³ (8) yitişüp didiler ki: "Bizüm oħlanlarımız elümüzden³⁰⁰⁴ gitdi. (9) Luħf u iħsân [N 105a] idüp bize mu' in olup dādumuzu (10) pādşāhumuzdan almaħ gereksin." diyü³⁰⁰⁵ Pırüz Heyâtıla Pādşāhı'na (11) ħaber göndürdi ki: "Bu fi' l-i kabîħden ferâħat eyleye. (12) Ve illâ egerħi ki senün ħaħķun benüm üzerümde çoħdur. Ammā (13) ħaħ celle ve ' alânun ħaħķı³⁰⁰⁶ artuħdur. Bir leşker-i enbüh ve ' asker-i (14) bā-sütühıla üzerüne varuram³⁰⁰⁷ ve seni helâk iderem bilmiş ol." (15) didükde Heyâtıla Pādşāhı ħaşūr bu ħaberi işitdükde (16) erkân-ı devletini cem' idüp didi ki: "Bizüm ' Acem (17) leşkeriyle muħâvemmet itmege tħaħtümüz yoħdur.

²⁹⁹¹ olup: oldı N.

²⁹⁹² vilâyetinde: vilâyetde H, L, N.

²⁹⁹³ vâķi': peydâ H, L.

²⁹⁹⁴ yine: -N.

²⁹⁹⁵ ħarâb: vâķi' H, L.

²⁹⁹⁶ yine: -N.

²⁹⁹⁷ vilâyetinde Rüşen Pırüz adlu: -A1.

²⁹⁹⁸ ve: -N.

²⁹⁹⁹ Birisi: -A1; biri N.

³⁰⁰⁰ Rey ser-ħaddinde Rām Pırüz nām: -A1.

³⁰⁰¹ olmadı: oldı A1; N.

³⁰⁰² bîzârlıħ: zârlıħ N.

³⁰⁰³ dād-ħ' āhlar: dād-ħ' āh H, L.

³⁰⁰⁴ elümüzden: -A1, N.

³⁰⁰⁵ diyü: +zârlıħ +eylediler A1.

³⁰⁰⁶ ħaħķı: -A1, N.

³⁰⁰⁷ üzerüne varuram: üzerü gelürürem H, L.

Erkânından³⁰⁰⁸ [P1 245b] (1) bir çoca Ser-heng eyitdi ki: “Eger benüm rây u tedbîrümile [L 120a] ‘amel (2) idersin ‘Acem leşkeri üzerine zafer bulursın.” Haşûr eyitdi (3) ki:³⁰⁰⁹ “Senüñ tedbîrüñ nedür?” Çavuş³⁰¹⁰ eyitdi ki: “Benümile³⁰¹¹ (4) ‘ahd eyle ki benden şonra benüm evlāduma i‘tibâr idüp anları (5) erkân-ı devletünğden idesin.³⁰¹² Tâ kim ben düşmen def‘inüñ (6) tedbîrine meşğûl olayım.” didükde Haşûr Ser-heng’üñ (7) murâdı üzere³⁰¹³ ‘ahd eyledi. Çavuş eyitdi ki: “Çünkim³⁰¹⁴ düşmen [H 168a] (8) memlekete yakın gelür benüm iki elümi ve iki ayağımı kes ve düşmenüñ (9) yolu üzerine bırak ki ben bu hâlden şonra anlarıñ haqqından (10) gelürem.” didükde Haşûr Çavuş’uñ³⁰¹⁵ didüğünü itdi. Bu (11) cânibden Pîrüz iki yüz elli biñ âdemile Haşûr’uñ³⁰¹⁶ vilâyetine (12) gelüp tahtına³⁰¹⁷ yakın³⁰¹⁸ geldükde³⁰¹⁹ Pîrüz’uñ leşkeri yol üzerinde³⁰²⁰ (13) gördiler ki³⁰²¹ bir kimesne feryâd u figân ider baqsalar³⁰²² (14) görseler³⁰²³ ki iki³⁰²⁴ eli³⁰²⁵ ve³⁰²⁶ iki³⁰²⁷ ayağı³⁰²⁸ yoğdur.³⁰²⁹ Pîrüz’a haber itdiler. (15) Pîrüz anuñ ahvâlinden su’âl eyledi.³⁰³⁰ Cevâbda³⁰³¹ didi ki: (16) “Ben Heyâtıla Pâdşâhı’nuñ çavuşlarından idüm. Pâdşâhumuz (17) sizüñ ahvâlünğzden benümile meşveret eyledi. Ve ben aña naşîhat [P1 246a] (1) itdügümden ötürü beni bu hâle kodi. Ve sizüñ yoluñuz üzerine (2) bırağdı.”³⁰³² Pîrüz’a terağhum gelüp anı yanına getürdi. Ve (3) kendü râyını ve tedbîrini aña diyüvirdi. Ser-heng eyitdi (4) ki: “İy Pîrüz! Heyâtıla Pâdşâhı’nuñ leşkeri çoğdur ve kuvvetlü (5) tâ’ifedür. Şebîhün eylemekden gayrı anlara³⁰³³ zafer bulmak müyesser (6) degüldür.³⁰³⁴ [A1 104a] Ammâ senüñile Haşûr’uñ leşkeri arası yigirmi (7) günlük yoldur. Lâkin bir yol dağı vardır ki biş günde (8) varılır. Ammâ beriyyedür ve şu bulunmaz. Eger biş günlük (9) şu götürüp ol yola varursız. Haşûr üzerine dün boğgunı (10) idebilürsüz.³⁰³⁵ Ve illâ şundan gayrı çäre yoğdur.” didükde³⁰³⁶ (11) Pîrüz anuñ söziyle ‘âmil olup biş günlük şu

3008 Erkânından: erkân-ı +devletten A1.

3009 ki: -N.

3010 Çavuş: -H, L.

3011 Benümile: Benüm N.

3012 idesin: idinesin H, L.

3013 üzere: üzerine H, L, N.

3014 Çünkim: Çün A1; Çünki N.

3015 Çavuş’uñ: anuñ H, L.

3016 Haşûr’uñ: Haşûr A1.

3017 tahtına: tahta A1.

3018 yakın: yakınında H, L.

3019 geldükde: -H, L.

3020 üzerinde: üzerine N.

3021 ki: -A1.

3022 baqsalar: bağdılar H, L.

3023 görseler: -H, L.

3024 iki: -H, L, N.

3025 eli: elleri H, L; -N.

3026 ve: -A1, N.

3027 iki: -A1.

3028 ayağı: ayakları H, L.

3029 yoğdur: yoğ +bir +pîr +kişidür A1.

3030 eyledi: +ki N.

3031 Cevâbda: -H, L.

3032 Ve sizüñ yoluñuz üzerine bırağdı: -H, L.

3033 anlara: aña H, L.

3034 degüldür: degül H, L.

3035 idebilürsüz: +olur A1.

3036 didükde: -A1.

(12) götürdiler. Ve leşkerile bādiyeye qadem bařdılar. Ve eli ayađı (13) kesük Ser-heng’i bile alup gitdiler. Biř gün yol gitdükde (14) biyābānı bařa çıkaramadılar. Āhir on gün yol³⁰³⁷ gitdiler. Ve³⁰³⁸ ma^c mūreye (15) vāřıl olmadılar. Pīrūz’uñ leşkeri aclıqdan ve řusuzlıqdan (16) helāk oldılar. Ve tavarları [L 120b] qalmadı.³⁰³⁹ Yigirmi gün (17) yol gitdükde [N 105b] Pīrūz leşkerini yoqlama idüp iki yüz elli [P1 246b] (1) biñ ādemden biñ ādem sađ qalmıřıdı. Pes³⁰⁴⁰ vezīrini isteyüp (2) tedbir nedür didükde vezīr eyitdi ki: “Tedbir³⁰⁴¹ evvelden gerek idi.”³⁰⁴² (3) “Cürm-i hōd kerde-rā³⁰⁴³ çi dermānest.”³⁰⁴⁴ Āhirü’l-emr rāyları [H 168b] (4) řunuñ üzerine oldu ki yine ol eli ayađı kesük Ser-heng’ ile (5) meřveret ideler ola ki bir maħlař bulunup ma^c mūreye vāřıl (6) olavuz. Pīrūz Ser-heng’i getürdüp anuñıla meřveret idüp (7) Ser-heng anlara bir yol gösterdi.³⁰⁴⁵ Qaç gün geçdükde³⁰⁴⁶ Heyātıla (8) vilāyetinden bir³⁰⁴⁷ řehre veyā³⁰⁴⁸ bir köye yitiřdiler. Āb u zād el³⁰⁴⁹ virüp bir iki gün (9) ol³⁰⁵⁰ köyde rāħat itdiler. Ammā ne cānibe varacaqlarını bilmediler. Erkānuñ (10) rāyları řunuñ üzerine oldu ki Ĥařūr’a kimesne göndürelüm. (11) Ve ‘özr dileyelüm. Ola ki bize yol virüp kendü vilāyetlerümūze³⁰⁵¹ (12) gidebilelüm didiler. Pīrūz’a bu rāy hōř gelüp Ĥařūr cānibine (13) ilçi göndürdi. Ĥařūr ilçiyi³⁰⁵² ri^c āyetler idüp³⁰⁵³ yine Pīrūz’a³⁰⁵⁴ (14) göndürdi ve didi ki: “Qaç gün ol köyde rāħat idüñ.” (15) Ve ilçi ile Pīrūz’uñ³⁰⁵⁵ māyehtācını³⁰⁵⁶ göndürdi. řonra leşkerine yine³⁰⁵⁷ buyurdi (16) ki ‘Acem ve Heyātıla vilāyetinüñ ser-ħaddinde řařdan ve tucdan (17) bir menāre yaptılar. Ve menāre³⁰⁵⁸ tamām olunca Pīrūz leşkeriyle ol köyde [P1 247a] (1) sākın oldılar. řöyle rivāyet iderler ki altı ayda (2) menāre tamām oldu. Ve Ĥařūr Pīrūz’a haber göndürdi ki: (3) “Bu iři senden ummaz idüm. Ammā olacađ oldu řimdenřonra (4) ben seni ođullıđa qabül itdüm ve senüñ³⁰⁵⁹ itdügünñden geçdüm. (5) Ammā gerekdür ki³⁰⁶⁰ leşkerüñile yapılan menārenüñ üzerine (6) varasın. Ve Teñri Te^c ālā’ya³⁰⁶¹ ‘ahd idesin ki ‘Acem ve Heyātıla (7) vilāyetinüñ arasında bu menāre ĥadd ola ve ol ĥadden³⁰⁶² tecāvüz (8) itmeyesin.” didükde Pīrūz qabül idüp and içdi. Ĥařūr (9) inām u iħřān u bedreqlayla

- 3037 yol: -A1.
3038 Ve: -H, L.
3039 qalmadı: -A1, N.
3040 Pes: Pīrūz N.
3041 Tedbir: -A1.
3042 idi: +didükde A1, N.
3043 kerde-rā: kerde A1.
3044 Kendi suçunun dermanı ne olabilir?
3045 gösterdi: gösterüp N.
3046 geçdükde: gitdükde N.
3047 bir: -A1.
3048 şehre veyā: -A1, H, L, N.
3049 el: alup H, L.
3050 ol: -A1.
3051 vilāyetlerümūze: vilāyetümūze A1.
3052 ilçiyi: -H, L; ilçiyi N.
3053 idüp: +ilçiyi H, L; eyledi +ve N.
3054 Pīrūz’a: Fīrūz’a N.
3055 Pīrūz’uñ: Fīrūz’uñ N.
3056 māyehtācını: +me^c ān H, L.
3057 yine: -A1, N.
3058 Ve mināre: -A1, H, L.
3059 senüñ: -H, L.
3060 ki: +yanuñda +bāķī +qalan A1, kim H, L.
3061 Teñri Te^c ālā’ya: Allāh Te^c ālā +ile H, L.
3062 ve ol ĥadden: -H, L.

Pirüz'ı 'Acem vilâyetine göndürdi. [A1 104b] (10) Dört yıl miqdârı³⁰⁶³ bu mâ-cerâdan geçdükde [L 121a] bir gün (11) Pirüz leşker cem' idüp bir yıl yarağ eyledi. Şonra gönlinde (12) olanı vüzerâsına diyüvirdi. Vezîrler kabûl itmediler. Ve anı (13) ol râydan men' itdiler. Pirüz kabûl eylemedi. Ve Menüçihir (14) evlâdından Serefzây nâm bir kimesne varıdı ki Secistân'da (15) hâkim idi. Ve gâyetile umûr-dîde [H 169a] ve sâl-ğurde ve ehl-i 'Acem (16) katında 'azîz ü muhterem kimesne idi. Pirüz anı isteyüp (17) memleketinüñ umûrını ve deqâtır u hazâ'inini aña işmarladı. Ve Pirüz'uñ [P1 247b] (1) iki oğlı ve bir kıızı varıdı. Bir oğlınun adı³⁰⁶⁴ Kubâd ki aña 'Acem (2) Keykubâd dirler. Ve Nüşîrevân'uñ babasıdır. Ve birisinüñ adı (3) Belâş idi. Ve kıızınun adı Nîğürüy idi. İki oğlını Serefzây'a (4) tapşurdı. Ve Nîğürüy'ı ve yüz biñ 'asker ve biş yüz fil (5) kendüsiyle götürüp ol menâreye degin vardı. (6) Ve emr eyledi ki ol menâreyi dibinden kazdılar. Ve bütün (7) yir üzerine³⁰⁶⁵ [N 106a] bırağdılar. Pes buyurdı ki ' arabalar getürdiler. Ve ol (8) menâreyi bütünce³⁰⁶⁶ ' arabaların³⁰⁶⁷ üzerinde bekidüp fillere yükletdiler. (9) Ve her gün elli fil ol menâreyi çeker idi.³⁰⁶⁸ Ve üç yüz âdem (10) anuñ³⁰⁶⁹ üzerine müvekkel qomışıdı. Ve leşker öninde ol (11) menâreyi çekerleridi. Ve Pirüz ol menârenüñ ardınca (12) yürüridi. Ya' nî ki andı şımayup ol menâreden tecävüz (13) itmemişdür. Her ne kadar mü'ebbedleri didiler ki: "Bu nev' (14) hîle pādşâhlara lâyıq degüldür." Pirüz aña³⁰⁷⁰ kulağ (15) şalmadı. Pes çünkim Pirüz'uñ haberi ve menâreye itdügi (16) hîlenüñ haberi Haşûr'a yitişdi. Fi'l-hâl Haşûr leşker (17) cem' idüp şahrâda çadırların qurup buyurdı ki [P1 248a] (1) 'Acem leşkerinüñ yolu üzerinde hendek kazdılar. 'Arzı on (2) ereş ve 'umkı yigirmi ereş³⁰⁷¹ miqdârı idi ve buyurdı (3) ki za'if ağaçlarla ol hendeki örtüp (4) üzerini toprakladılar. Ve hendekden kendü tarafına varacağ (5) bir ince yol koyup müstahkem eyledi. Bu cânibden (6) Pirüz leşkeriyle yitişdiler.³⁰⁷² Ve Haşûr'uñ leşkerine qarşu (7) qondılar. Haşûr kendü leşkerinden [L 121b] yalnız taşra çıkup (8) Pirüz'ı istedi. Pirüz dağı yalnız leşkerinden³⁰⁷³ (9) çıkup Haşûr ile buluşdılar. Haşûr eyitdi ki: "İy oğlum (10) benim haqqum senüñ [H 169b] üzeründe çokdur. Ve haqqı zâyî' eylemek (11) câ'iz degüldür huşûşâ atalık ve³⁰⁷⁴ oğullık³⁰⁷⁵ haqqı.³⁰⁷⁶ (12) Gel bu sevdâdan geç. Ve benimile şulh eyle ve leşkeri³⁰⁷⁷ incitme." (13) didükde Pirüz eyitdi ki: "Harbden gayrı (14) çäre yokdur."³⁰⁷⁸ Haşûr³⁰⁷⁹ hendekün ince yolından geçüp (15) leşkerine vardı.³⁰⁸⁰ Şabâh olduğda harb-âğâz itdiler. (16) Ve Haşûr'uñ leşkeri yap yap yürümege başladılar. [A1 105a] Pirüz (17) ta'cîl idüp leşkeriyle tâhat eyleyüp Haşûr'uñ üzerine [P1 248b] (1)

³⁰⁶³ miqdârı: -N.

³⁰⁶⁴ Bir oğlınun adı: -A1.

³⁰⁶⁵ üzerine: yüzine A1, N; üzerinde H, L.

³⁰⁶⁶ bütünce: -H, L.

³⁰⁶⁷ arabaların: arabanuñ H, L.

³⁰⁶⁸ çeker idi: çekerler idi N.

³⁰⁶⁹ anuñ: anların A1, N.

³⁰⁷⁰ aña: -H, L.

³⁰⁷¹ ve 'umkı yigirmi ereş: -A1.

³⁰⁷² yitişdiler: -A1, N.

³⁰⁷³ leşkerinden: leşkerden N.

³⁰⁷⁴ ve: -A1, N.

³⁰⁷⁵ oğullık: -A1.

³⁰⁷⁶ haqqı: -A1; +var N.

³⁰⁷⁷ leşkeri: leşkeri N.

³⁰⁷⁸ yokdur: +didükde A1.

³⁰⁷⁹ Haşûr: +hemân +kalkup A1.

³⁰⁸⁰ vardı: +ol +gün +ve +ağşâm +şabr +idüp A1.

varmakta iken hendek'e yitişdiler. Veyā “bi-ecme‘ ihm”³⁰⁸¹³⁰⁸² ol hendek'e (2) düşdiler. Hāşūr yine ol ince yoldan gelüp ‘Acem (3) leşkerinüñ ba‘ zısını öldürüp ve ba‘ zısını esir eyledi.³⁰⁸³ (4) Ve Pîrüz’ı gördi ki hendekde³⁰⁸⁴ ölmüşdür. Anı taşra (5) çıkarup defn eyledi. Ve Pîrüz’uñ kızını Nîgürüy’ı esir (6) eyledi. Ve Pîrüz ile olan cevāhir ü sim ü zer ü nefā’isi (7) alup hāzinesine göndürdi. Ve Pîrüz’uñ kolında bir hāmā’il (8) gördi ki altuna tutulmuşıdı. Anı açup gördi (9) ki Pîrüz’uñ Fars’da olan hāzinesinüñ cevāhiri (10) defteridür. Ve ol hāmā’ili alup Pîrüz’uñ³⁰⁸⁵ kızıyla tahtına (11) vardı. Çünkü bu hādiseden Serefzāy haberdār oldı. (12) Fi’l-hāl Pîrüz’uñ iki oğlını okıyup ve leşker cem‘ (13) idüp Heyātila’nuñ memleketine yitişdi ve Pîrüz’uñ³⁰⁸⁶ kanını (14) ve kızını ve kavlinde olan hāmā’ili³⁰⁸⁷ taleb eyledi. Hāşūr eyitdi (15) ki: “Şuç Pîrüz’uñ idi. Her ne kadar ki ben muşālahaya (16) rāzī oldum. Ol qabūl itmeyüp ‘ahdini [N 106b] şıdı³⁰⁸⁸ ve andına (17) hīle buldı.³⁰⁸⁹ Haq Te‘ ālā cezāsını virdi. Şimdi iy Serefzāy! [P1 249a] (1) Gel senünile şulh idelüm. Ve Pîrüz’dan alduğum māl u (2) menāli size virüp kızını dağı [H 170a] virelüm.” didükde (3) Serefzāy şulha rāzī olup Hāşūr’dan Pîrüz’uñ māl u (4) menālini ve kızını [L 122a] ve kolında olan hāmā’ilini³⁰⁹⁰ alup ‘Acem leşkeriyle (5) yine vilāyetlerine³⁰⁹¹ mürāca‘ at itdiler. Leşker Serefzāy’ı saltanata (6) qabūl idüp tahta anı da‘ vet itdiler. Serefzāy qabūl (7) itmeyüp Pîrüz’uñ oğlını Belāş’ı tahta lāyık görüp (8) anı pādşāh eyledi. Çünkü Belāş babasının (9) yirinde³⁰⁹² pādşāh oldı. Qarındaşı Qubād biş nefer ādemile (10) Hākān’a vardı. Ve³⁰⁹³ ol biş nefer kimesneden birisini ki (11) adı Zermihr idi. Ve Serefzāy’uñ oğlı idi. Kendüye rāzdār (12) idindi. Birkaç gün geçdükde bir köye yitişdiler. (13) Ve ol köyde bir dihkānuñ evine qondılar. Ve Qubād dihkānuñ (14) kızına ‘āşık olup otuz gün³⁰⁹⁴ miqdārı ol köyde qaldı. (15) Ve rāzını kimesneye dimezidi. Āhirü’l-emr hālını Zermihr’e (16) söyledi ve didi ki: “Ben pādşāhlıqdan ve vilāyetden (17) ve gelmek gitmekden vazgeldüm.” Zermihr bu hālden [P1 249b] (1) haberdār olduqda atasından ve³⁰⁹⁵ anasından ol kızını Qubād (2) için isteyüp ve Qubād’ı kim idüğünü anlara bildürdi. (3) Qubād’da dağı cemāl ü kemāl şol derecede idi ki anı (4) gören kimesne pādşāh-zāde idüğünü cezm ider idi. [A1 105b] Pes (5) kızını Qubād’ıla niqāh idüp birkaç gün dağı Qubād la (6) ‘ayş u ‘işret itdi.³⁰⁹⁶ Şonra sefer niyyetini idüp barmağında (7) olan yüzüğünü nişān için hātünına virdi. Ve kendüsi (8) Hākān’uñ hizmetine gitdi.

el-Kıssa

-
- 3081 bi-ecme‘ ihm: +bir +gözden A1.
3082 Onların tamamıyla.
3083 eyledi: eylediler A1, N.
3084 hendekde: hendek +içinde A1.
3085 Pîrüz’uñ: -H, L.
3086 Pîrüz’uñ: Fîrüz’uñ A1.
3087 hāmā’ili: hāmā’ilini A1.
3088 şıdı: -A1.
3089 buldı: +Ve +ceng +istedi A1.
3090 hāmā’ilini: hāmā’ili N.
3091 vilāyetlerine: -N.
3092 yirinde: tahtında N.
3093 Ve: -A1.
3094 otuz gün: bir ay N.
3095 atasından ve: -H, L.
3096 itdi: itdiler A1, N.

Ḥātūnı³⁰⁹⁷ Ḳubād'dan ḥāmīle (9) olup³⁰⁹⁸ bir oğlan vücūda geldi.³⁰⁹⁹ Adını Nūşīrevān (10) ḳodılar. [H 170b] Ol cānibde Belāş 'adl ü dādıla³¹⁰⁰ salṭanat idüp rāy u (11) tedbiri bir ḥadde idi ki eger vilāyetinden³¹⁰¹ bir ḥarāb (12) ev veyā köy vardur³¹⁰² işitse idi ol vilāyetün ḥākimine ḥışm u (13) ḡazab idüp dir idi ki: “Niçün baña ḥaber eylemedüñ? Tā kim ol (14) evün şāhibine bir miḳdār māl iḥsān ide idüm. Ve evini³¹⁰³ (15) ma' mūr eyleyeyidi.” Pes bu minvāl üzre Belāş dōrt yıl miḳdārı³¹⁰⁴ (16) salṭanat eyledi. Şonra vefāt oldu. Ve İmām bu risālede (17) Belāş'ın salṭanatını zıkr [L 112b] itmemişdür. Zāhir budur ki ḳalem-i nāsīḥden [P1 250a] (1) sehv vāḳi'c olmuştur. Va'llāhu a'lem.

Pādşāhī Ḳubād bin Pīrüz (2) bin Yazdecird

Ḳubād dōrt yıl miḳdārı Ḥākān'ın ḳatında (3) ṭurdu. Şonra Ḥākān Ḳubād'a leşker virüp 'Acem vilāyetine (4) göndürdi. Ḳubād'ın yolu evlendüğü köye uğrayup³¹⁰⁵ gördü (5) ki bir oğlu vücūda gelmişdür. Şādmān olup şinlikler (6) eyledi.³¹⁰⁶ [N 107a] Bu ḥalde iken Belāş'ın mevti ḥaberi yitişdi. Ḳubād için (7) şādī-ber-şādī oldu.³¹⁰⁷ Oğlını ve ḥātūnını bile alup (8) Medā'in'e vardı. Ve şavaşsız tēc-ı şāhīyi başına ḳoyup (9) taḥtında oturdu. Ve Ḥākān'ın sipāhını in'ām u iḥsānla (10) yine Ḥākān'a göndürdi. Ve Serefzāy'ı vezir idinüp³¹⁰⁸ memleketün³¹⁰⁹ (11) umūrını aña müfevvaż ḳıldı. Ve üç şehir binā eyledi.³¹¹⁰ Birisi (12) Ucān ve birisi Ḳāzrūn³¹¹¹ ve birisi Ḥulvān. Ve Āmid şehrini (13) fetḥ idüp ḥalkını Ucān'a iletirdi. Salṭanatuñ umūrı (14) Serefzāy elinde iken³¹¹² biş yıl geçdükde sipāh u 'ummāl Ḳubād'ın (15) emrine [H 171a] i' timād itmeyüp Serefzāy'ın emriyle 'āmil olurlar idi. (16) Ḳubād bu ḥalden 'āciz olup bir gün ḥile idüp Mihrān (17) nām bir sipeh-bedi vardı. Anı isteyüp kendü ḥālını bir bir [P1 250b] (1) aña taḳrīr eyledi. Sipeh-bed Mihrān eyitdi ki: “Eger buyurursın (2) seni Serefzāy'ın elinden ḳurtarayın.”³¹¹³ didükde Ḳubād eyitdi kim:³¹¹⁴ (3) “Ġāyetile luḥdur.” Bir gün Serefzāy Ḳubād'ın meclisinde oturur (4) iken Mihrān daḥı gelüp oturdu. Ve Serefzāy'ın oğlu Zermihr (5) ayağ üzerinde ṭurur idi. Mihrān tekellüme geldükde Zermihr (6) bir şovuk cevāb virdi. Mihrān Zermihr'i sögdi. Serefzāy'a (7) ḥōş gelmeyüp Mihrān'ı sögdi. Mihrān yirinden ḳalkup Serefzāy'ın (8) yaḳasına yapışdı. Ve meclisden³¹¹⁵ [A1 106a] ṭaşra ḳıḳarup ḥabs eyledi. Ve (9) āḥirü'l-emr anı öldürdi. Ve Ḳubād ortaksız salṭanata meşḡul (10) oldu. Ortaklık salṭanatuñ gibi [L 123a] muḥabbaṭ salṭanat olmaz. Çünkim (11) on yıl miḳdārı

³⁰⁹⁷ Ḥātūnı: Ḥātūn N.

³⁰⁹⁸ olup: oldu +ve N.

³⁰⁹⁹ geldi: gelüp N.

³¹⁰⁰ 'adl ü dādıla: -N.

³¹⁰¹ vilāyetinden: vilāyetinde N.

³¹⁰² vardur: -H, L.

³¹⁰³ evini: anı A1, N.

³¹⁰⁴ miḳdārı: -N.

³¹⁰⁵ uğrayup: uğradı +ve N.

³¹⁰⁶ eyledi: eyleyüp A1, N.

³¹⁰⁷ oldu: -A1, -N.

³¹⁰⁸ idinüp: idindi N.

³¹⁰⁹ memleketün: memleketinün A1.

³¹¹⁰ eyledi: ḳıldı H, L.

³¹¹¹ Ḳāzrūn: Ḳāzrūm A1.

³¹¹² iken: -A1, H, L, N.

³¹¹³ ḳurtarayın: ḳurtarayım A1, N.

³¹¹⁴ kim: ki A1, H, L, N.

³¹¹⁵ meclisden: meclisinden A1, N.

geçti. Mezdek adlı bir kimse Ḥorāsān'da³¹¹⁶ (12) peydā olup peygamberlik da' vāsını eyledi. Ve didi ki 'ālemde (13) hīç³¹¹⁷ nesne ḥarām degüldür. Her ne ki vardur şu gibi ve hevā gibidür (14) milk olmaz. Ve 'avretler daḥı şuncılayındur didükde cüvānlara (15) bu söz ḥōş gelüp aḥa ittibā' idüp anuḡ üzerine cem' oldılar. (16) Ve Ḳubād daḥı anuḡ mezhebini dutdı. Ḥāl bir mertebeye vardı ki (17) ata ḳanḳısıdur oḡul ḳanḳısıdur ma' lūm olmaz idi. Ḥalka bu ḥālden [P1 251a] (1) ḡayret gelüp Ḳubād'ı dutdılar. Ve öldürmek için ḥabs itdiler. (2) Ḳubād'ı bir ḳarındaşı vardı. Cāmāsp nām anı pādşāh (3) itdiler. Ḳubād'ı bir kız ḳarındaşı vardı. Ve Ḳubād'dan yüklü idi. [H 171b] (4) Va' z' -ı ḥamlı idüp bir oḡlı vücūda geldi. İştidi ki Ḳubād'ı (5) ḥabs itmışler ve öldürmek isterler. Fi'l-ḥāl ḥabsūḡ ḳapusına (6) gelüp zindānbāna didi ki: "Ben Ḳubād'ı kız ḳarındaşıyam. Ḳubād'ı (7) görmek isterem. Baḡa destūr vir."³¹¹⁸ didükde zindānbān eyitdi (8) ki: "Eger benümle muşāḥabet idersin Ḳubād'ı saḡa [N 107b] gösterürem. (9) Ve illā murāduḡ ḥāşıl olmaz." 'Avret zindānbānıla muşāḥabet (10) idüp ḳazā-yı vaḡardan şoḡra zindānbān Ḳubād'ı aḡa (11) gösterdi. Ve 'avret gice Ḳubād'ı yanında yatdı. Şabāḥ (12) olduḡda Ḳubād'ı kız ḳarındaşı Ḳubād'ı döşek ve yorgan (13) içine şarup ve başına alup ḥabsden çıkardı. Zindānbān (14) eyitdi ki: "Nedür bu?" 'Avret didi ki: "Ben³¹¹⁹ gice ḥāyız (15) oldum ve Ḳubād ḥayızuḡ döşegini istemez. Bu döşegi iletüp (16) ḡayr³¹²⁰ döşek getürmege giderem." didi. Ve bu ḥıleye Ḳubād'ı (17) ḥabsden ḥalāş eyledi. Ḳubād bir yıl tamām pinḥān oldu [P1 251b] (1) ve³¹²¹ ḳanda idüḡini Mezdek³¹²² ḡayrı kimesne³¹²³ bilmez idi. Ba' zı müverriḡler (2) dimişlerdür³¹²⁴ ki: "Bir yıldan şoḡra Nūşirevān'ı bile³¹²⁵ alup (3) Ḥākān'a gitdi. Bu cānibde Cāmāsp altı yıl salḡanat (4) eyledi." Ve İmām ḳavlinde [L 123b] bir yıl ve altı ay pādşāh oldu. 'İlm-i (5) nücūm şāḥibi idi. Ol 'ilmde aḥḳām-ı şāḥiḡesi çoḡdur. (6) Ve anuḡ aḥvālini ve fażlını bilmek isteyen kimesne *Cāmāsp-nāme*³¹²⁶ (7) mütāla'a eylemek gerek. Ve bu risāle aḡa müteḥammil degüldür.

(8) el-Ḳışşa

Ḳubād Ḥākān'dan otuz biḡ ādem alup 'Acem (9) vilāyetine gelüp Cāmāsp³¹²⁷ elinden tāc u taḡtını aldı. Ammā gizlü Mezdek'üḡ [H 172a] (10) mezhebi üzre idi. İmām'ıḡ ḳavlinde³¹²⁸ [A1 106b] Ḳubād kırḡ yıl pādşāh (11) oldu. Ve *Ḳūtü'l-Ervāḡ* ve *Behḡetü't-Tevārīḡ* ḳavlinde Cāmāsp'ıḡ (12) salḡanatı ile kırḡ uḡ yıl pādşāh oldu. Altı yıl (13) Cāmāsp ve otuz yıl kendüsi. Ve Ḳubād'ıḡ on oḡlı vardı. (14) Cümlesinden ḥiredmend ve zirek ve müdebbir Nūşirevān-ı 'Ādil (15) idi. Pes Ḳubād āḡir 'ömrinde memleketini Nūşirevān'a iḡtiyārıyla³¹²⁹ (16) virdi. Ve³¹³⁰ bu mā-cerādan birḳaç ḡün geçdükte Ḳubād

³¹¹⁶ Ḥorāsān'da: Ḥorāsān'dan H, L, N.

³¹¹⁷ hīç: hīçbir N.

³¹¹⁸ vir: virüḡ N.

³¹¹⁹ Ben: +bu A1.

³¹²⁰ ḡayr: ḡayrı N.

³¹²¹ ve: -N.

³¹²² Mezdek: Mezdek'den A1, H, L, N.

³¹²³ kimesne: kimse N.

³¹²⁴ dimişlerdür: dimişler N.

³¹²⁵ bile: -H, L.

³¹²⁶ Cāmāsp-nāme: Cāmāsp-nāme'ye A1, N.

³¹²⁷ Cāmāsp: Cāmāsp'ıḡ A1; -N.

³¹²⁸ ḳavlinde: +ve A1.

³¹²⁹ Nūşirevān'a iḡtiyārıyla: iḡtiyārıyla Nūşirevān'a N.

³¹³⁰ Ve: -N.

‘ Arab (17) elinde helāk olup³¹³¹ Rey şehrinde anı öldürdiler.³¹³² Ve Nüşîrevân’a [P1 252a] (1) saltanat muqarrer oldu.

Pādşāhî Nüşîrevân bin (2) Qubād bin Pîrüz bin Yezdecird bin Behrām-ı Gūr bin Yezdecird (3) bin³¹³³ Behrām bin Şābūr bin Behrām bin Türsî bin Hürmüz (4) bin Şābūr bin Erdeşîr bin Bābek bin Sāsān bin Behmen (5) bin İsfendiyār

Çünkü Nüşîrevân pādşāh oldu. (6) Cihānda ehl-i fesād qalmayup ehl-i şalāhu³¹³⁴ devleti³¹³⁵ (7) revnaq buldı. Ve yiryüzinde bulunan³¹³⁶ zındıkları öldürdi. (8) Ve harābeleri ma‘mūr kıldı. Hindüstān’da *Kelile ve Dimne* (9) kitabı ve³¹³⁷ Şatranc³¹³⁸ Nüşîrevân için³¹³⁹ tuhfe geldi. Ve dağı (10) Hind Pādşāhı’nuñ Nüşîrevân’a pîş-keşlerinden birisi bu idi (11) ki³¹⁴⁰ biñ kerre biñ batmān ‘anber-i hām göndürdi. Şuncılayım (12) ‘anber ki od üzerinde mūm gibi erir idi. Ve mūm gibi mühr (13) qabūl ideridi. Veyā kūt-ı aħmerden bir cām göndürdi ki [N 108a] (14) ağız bir qarış miqdārı idi. Ve lü’lü’-i lālādan tolu idi. [L 124a] (15) Ve on batmān káfür göndürdi ki her dāne fistuq (16) miqdārı idi. Ve andan [H 172b] dağı büyük ve bir cāriye göndürdi ki (17) boyı yidi zirā‘ idi. Ve kirpükleri yañağına toqınur idi. [P1 252b] (1) Ve gözleri berq gibi yıldırar idi. Ve qaşları çatıq idi. (2) Ve qaçı yire sürülürdi.³¹⁴¹ Ve bir döşenecek bisāt (3) göndürdi ki harîrden yumşaq idi. Ve yılanlaruñ (4) derisinden idi. Ve göndürdüğü mektüb [A1 107a] kādî³¹⁴² (5) ağacınuñ yaprağında altunıla yazılmışıdı. Ve kādî (6) Hind’de ve Çîn’de çok olur. Hürmā ağacına beñzer ammā (7) boyı andan uzundur. Ve yaprağı hürmā yaprağına beñzer.³¹⁴³ Ammā (8) andan inlü ve büyükdür. Ve beñzi gāyetile ‘acîbdür. Ve qoqusı (9) şol mertebede lañfdür ki eger³¹⁴⁴ bir haftān anuñ qoqusını (10) ala eski³¹⁴⁵ olunca ol qoqu andan gitmez. Tıbb kitāblarında (11) mezkūrdur ki kādî³¹⁴⁶ ağacı cüzzāmı def‘ ider. Ve anuñ (12) şarābı haşbeye ve cüderiye nāfi‘dür. Bir mertebede ki (13) eger cüderi çıkarar kimse³¹⁴⁷ anuñ şarābını içe (14) ve çıkan cüderi toquz ‘aded ola içdükden şonra on (15) ‘aded çıkarar. Ve dağı havāşşı çokdur. Ve selātin-i Hind (16) ve Çîn mektūblarını anuñ yaprağında³¹⁴⁸ yazarlar. Ve³¹⁴⁹ dağı (17) Nüşîrevân için tuhfe gelen hedāyadan birisi Çîn

³¹³¹ olup: oldı H, L.

³¹³² anı öldürdiler: -H, L.

³¹³³ bin: -N, H, L.

³¹³⁴ şalāhuñ: şalāh H, L.

³¹³⁵ devleti: -H, L.

³¹³⁶ bulunan: olan H, L.

³¹³⁷ ve: -H, L.

³¹³⁸ Şatranc: +ile H, L.

³¹³⁹ Nüşîrevân için: Nüşîrevân’a H, L.

³¹⁴⁰ ki: -N.

³¹⁴¹ idi: +Nazm +el-kātib: +Nice +vaşf +ola +ol +rūh-ı +muşavver/+Te‘ālā +şānuhu +Allāhu +ekber/+Nazîrin +görmemişdür +çeşm-i insān/+Vücūda +gelmemişdi +öyle +bir +hubān/+İdi +her +hüsniye +ol +şöyle +ma‘mūr/+Didük +gökden +inmişdür +bu +bir +hür/+Çāk +eyle +ol +hüb +idi +ol +evvel +andan/+Gören +şeklin +biri +olurdu +cāndan/+Nüşîrvān +çünkü +gördi +sevdi +cānı/+Unutdı +andan +artuq +armağanı A1.

³¹⁴² kādî: kāğadı A1.

³¹⁴³ yaprağına beñzer: yaprağı gibi H, L.

³¹⁴⁴ eger: -A1.

³¹⁴⁵ eski: eski A1.

³¹⁴⁶ kādî: kādînuñ A1, H, L.

³¹⁴⁷ kimse: kimesne A1, N.

³¹⁴⁸ yaprağında: yaprağından H, L.

³¹⁴⁹ Ve: -A1, H, L, N.

[P1 253a] (1) Pādşāhı'nun hediyyesi idi. Ve ol bir at idi ki (2) altundan düzülmişidi. Ve başdan ayağa degin (3) lü'lü'-i lālādan münazzad idi. Ve gözleri iki dāne yāķūt (4) idi ki 'ālemün ħarācı idi. Ve anuñ üzerinde bir muraşşā' (5) ādem düzilmişidi ki anda olan cevāhir bir pādşāhuñ (6) ħazīnesinde bulunmazıdı. Ve bir ħaftān göndürdi ki (7) Nūşīrevān'ın şūreti anda muşavver idi. Bir vechile (8) ki otağında oturur [H 173a] ve başında tāt-ı şāhī ve egninde (9) libās-ı pādşāhī ve çevresinde ħadem ü ħaşem ħururlar.³¹⁵⁰ (10) Ve ol şūretleri altunla tokumışlar idi. Ve ħaftānuñ (11) zemīni lājverdī idi. Ve bu ħaftān bir cāmedān (12) içinde idi ki cevāhirle muraşşā' idi. Ve bir cāriyenün [L 124b] (13) elinde idi ki saçıyla gizlenür idi. Ve cemāl ü (14) kemāle gevher-i şeb-çırāğ gibi yıldırar idi. Ve dağı bu (15) emşāl tuħfeler Nūşīrevān'a eṭrāf beglerinden çok gelmişdür. (16) Ve Nūşīrevān'ın saltanatı şol mertebede idi ki (17) sarāyında bir kaşır binā³¹⁵¹ itdürmişidi.³¹⁵² Altundan bir eyvānı [P1 253b] (1) varıdı ki dürr-i yāķūtla muraşşā' idi. Ve ol kaşırda ve eyvānda (2) iki ırmağ aķardı ki ol ırmağların kenārları (3) altundan idi. Ve çakılları dürr-i mercān idi. Ve eṭrāfında (4) toprak yirine³¹⁵³ kāfūr ve 'anber ve müşk dökülmişidi. (5) Ve iki fersaħ miğdārı³¹⁵⁴ yol³¹⁵⁵ anuñ rāyiħası gider idi. (6) Ve biñ pādşāhuñ kızları aña ħizmet [N 108b] iderleridi. (7) Ve tavīlesinde biñ fil-i maħmūdī ki ķardan aķ idi (8) bağlanurıdı. Ve at ve deve³¹⁵⁶ ve ķatırın ħaddi ve ħaşrı (9) yoğıdı. Ve üzerinde oturduğı taħtuñ tūlı [A1 107b] biş arşun (10) ve 'arzı biş arşun idi. Ve bir pāre firūzeden idi. (11) Ve başındaki 'imāmenün ħālī bu idi ki kaçan vesāħ (12) tutsa oda bıraķurlarıdı. Ve anuñ kiri gider idi. (13) Ammā yanmaz idi. Ve 'imāmenün uzunluğı altmış arşun (14) miğdārı idi. Ve her gün anuñ ħazīnesine 'ā'id olan (15) māl yüz biñ mişķāl altun idi. Ve maṭbahında her (16) gün yüz dürlü ta'ām bişeridi. Ve Şelhebīd adlu bir (17) aşçısı varıdı [H 173b] ki yalnız bu ta'āmları bişürür idi. [P1 254a] (1) Ve Nūşīrevān'ın sofrasında her gün üç yüz otuz (2) pādşāh her şınıfdan³¹⁵⁷ ħāzır olurıdı. Ve Belhend adlu bir (3) muğannisi varıdı ki til üzre olan sāzları (4) ħūb çalarıdı.³¹⁵⁸ Ve on iki til üzre olan sāz ki (5) aña aġānī-yi ħüsrevāniyye dirler. Anuñ te'līfidür. Ve Nūşīrevān'ın (6) on iki biñ ħātūnı varıdı.³¹⁵⁹ Üç yüzi cāriye idi (7) her şınıfdan. Ve ħizānesinde yüz oda varıdı ki (8) altundan tolu idi. Ve ħizmetinde olan [L 125a] serhengler (9) üç biñ nefer idi. Ve sekiz biñ biş yüz altun ve gümüş (10) eyerli ve uyanlı ħaş atları varıdı. Ve on biñ ķatır (11) aġrıġın³¹⁶⁰ çekeridi. Ve elli biñ tavar ħizmetinde olan (12) havāşī serhengler için her gice yimlenüridi. Ve bir (13) büyük taħtı varıdı ki³¹⁶¹ cevāhirle mükellel ki altı yüz deve ol taħtı (14) çekeridi. Ve aña serirü'l-mülk dirleridi. Ve meclis ķurduğı (15) vaķt elli iki biñ altun cām ki içleri muşavver ve (16) muraşşā' idi. Devr ideridi ve on 'aded muraşşā' cāmedānı (17) varıdı ki her cāmedānda on biñ 'aded incü [P1 254b] (1) terşī' olunmuş idi ki her incünün³¹⁶² vezni biş mişķāl (2) idi.

³¹⁵⁰ ħururlar: +idi A1.

³¹⁵¹ binā: -H, L, N.

³¹⁵² itdürmişidi: yapdurmış idi H, L, N.

³¹⁵³ yirine: yirinde A1,

³¹⁵⁴ miğdārı: yol H, L.

³¹⁵⁵ yol: miğdārı H, L.

³¹⁵⁶ deve: ķatır H, L.

³¹⁵⁷ her şınıfdan: -N.

³¹⁵⁸ çalarıdı: çalup +teğannüm +ü +terennümā +tāķ-ı +'ayyuķa +çıkardı A1.

³¹⁵⁹ var idi: +Ve N.

³¹⁶⁰ aġrıġın: aġırlıġın H, L.

³¹⁶¹ ki: -N.

³¹⁶² incünün: incüden A1.

el-Kıssa

Çünkü Nüşîrevân saltanat tahtında (3) ber-çarâr oldu. Antâkiyye'nün ğazâsına gidüp Antâkiyye³¹⁶³ (4) kavmini esîr idüp Medâ'in şehrine ki kendüsünün binâsı idi. (5) Ve Antâkiyye şehrine müşâbih idi. Ve adını Rûmiyye komıştı. (6) Ol şehre ilette. Şöñra İskenderiyye şehrini fetih eyledi. (7) Ve İskenderiyye'nün halicini taşıla taldurdu. Ve Fireng'ün (8) gemilerini taşıla taldurup ğarq itdürdi. [H 174a] Ve Rûm (9) cânibine müteveccih oldu. Kostañtin bu hâle muṭṭali' olup (10) ħarâc kabûl itdi. Ve Nüşîrevân Rûm'dan³¹⁶⁴ dönüp Yemen'e (11) vardı. Ve bir zamân 'Aden vilâyetinde muḳîm oldu. Ve Yemen (12) Pâdşâhı'ndan ħarâc aldı. Şöñra 'Aden'den mürâca'at (13) idüp Medâ'in'e vardı. Ve Belh vilâyetini ârzü idinüp³¹⁶⁵ Heyâtıla (14) tarafına [A1 108a] kaşd eyledi. Ve Pîrüz'ün kanını anlardan taleb itdi. [N 109a] (15) Ammâ henüz ol cânibe müteveccih olmadın Hâkân'a haber göndürdi. (16) Ve anuñ kızını nikâhlanmağa istedi. Ve maḳşûdı kız istemekden (17) bu idi ki Hâkân Heyâtıla Pâdşâhı'yla dost idi. [P1 255a] (1) Kızını Nüşîrevân'a viricek lâzım gelür idi ki Heyâtıla (2) Pâdşâhı'na yardım itmeye.³¹⁶⁶ Hâkân Nüşîrevân'ın (3) mes'ûlini kabûl idüp meveddet ve maḥabbet izhâr eyledi. Bu (4) kışşadan³¹⁶⁷ bir yıl³¹⁶⁸ geçdükde [L 125b] Nüşîrevân Hâkân'dan leşker (5) taleb idüp Hâkân anuñcün leşker-i firâvân göndürüp bir (6) taraftan Hâkân'ın³¹⁶⁹ leşkeri ve bir yanadan Nüşîrevân'ın 'askeri (7) Heyâtıla vilâyetine vardılar. Ve Heyâtıla'nun³¹⁷⁰ Pâdşâhı'nı (8) öldürdiler. Ve vilâyet-i Heyâtıla Nüşîrevân'ın oldu. Şöñra (9) Belh ü Bâbil ü Mâverâü'n-Nehr ü Cürçân ve Kilân ve Taberistân (10) ve Ħorâsân'ı dañı alup ve beglerini öldürüp yirlerinde kendü (11) kullarından birer beg naşb itdi. Ve Medâ'in'e mürâca'at (12) idüp Hâkân'a sâ'ir armağandan ğayrı üç biñ kul (13) ve qaravaş armağan³¹⁷¹ göndürdi. Pes [H 174b] Nüşîrevân'ın (14) Hâkân kızından bir oğlı vücûda gelüp adını Hürmüz (15) kodı. Çünkü³¹⁷² Nüşîrevân bir müddet Medâ'in'de oturdu. (16) Ve leşkeri ârâm dutdılar. Hind ü Sind'e 'azîmet idüp (17) ol vilâyetlerde olan pâdşâhlar ħarâc kabûl itdiler. [P1 255b] (1) Ve Nüşîrevân Hind taraftan dönüp Ħazar ve Ermen cânibine (2) vardı. Ve ħarbıla anları fetih eyledi. Ve Ħürezm Deryâsı'nun (3) kenârında bir şehir binâ eyledi. Ve Bâbü'l-Ebvâb ad kodı. (4) Ve bu şehrin ħişârını deryâ içinden binâ eyledi. Râvîler (5) şöyle rivâyet iderler ki tulumlar getürdüp³¹⁷³ ol (6) tulumları³¹⁷⁴ yilile³¹⁷⁵ doldurup³¹⁷⁶ başını muḳkem bağladılar. Ve deryânuñ (7) üzerinde temel resmi üzre³¹⁷⁷ dizdiler. Ve anuñ üzerine demür³¹⁷⁸ (8) kerpüçden ve³¹⁷⁹ kal'iden ħişârın

³¹⁶³ Entâkiyye: Entâkiyye'nün A1.

³¹⁶⁴ Rûm'dan: durmadın A1.

³¹⁶⁵ ârzü idinüp: üzre inüp A1.

³¹⁶⁶ itmeye: +Ve +hem +eyle +oldı A1.

³¹⁶⁷ kışşadan: kaşiyeden H, L.

³¹⁶⁸ yıl: +tamâm A1.

³¹⁶⁹ Hâkân'ın: Hâkân N.

³¹⁷⁰ Heyâtıla'nun: -H, L.

³¹⁷¹ armağan: -H, L.

³¹⁷² Çünkü: Çün A1, N.

³¹⁷³ getürdüp: +ve H, L.

³¹⁷⁴ ol tulumları: -A1, H, L, N.

³¹⁷⁵ yilile: -A1, -N.

³¹⁷⁶ doldurup: -A1.

³¹⁷⁷ üzre: gibi H, L.

³¹⁷⁸ demür: +kal'î H, L.

³¹⁷⁹ ve: -H, L.

bināsını³¹⁸⁰ yaptılar. (9) Ve binā mürtefi³¹⁸¹ olduğda ol tulumlar şuyun³¹⁸¹ altına ineridi. (10) Çünkü hişārun boyı şudan yukarı bir iki arşun (11) kalkdı. Yüzgici ādemlere emr eyledi. Tā kim deryānuş (12) dibine indiler. Ve bıçaklar ve³¹⁸² hañçerlerle ol tulumları (13) deldiler. Ve yapılan hişār deryānuş dibine inüp yir üzerinde (14) qarār eyledi. Mes³¹⁸³ üdi *Tārīh*’inde zıkr ider ki (15) ol hişārun tūli deñiz içinden şerefesine dek³¹⁸³ (16) bir mīl miqdāri idi. Ve hicretten üç yüz otuz (17) iki yıl geçdükte bu hişār henüz [L 126a] bākī kalmışdı. Ve berre³¹⁸⁴ [P1 256a] (1) cānibinden bu hişārun uzunluğu Cebel-i Feth’e varınca bir mīl (2) ve kırk fersaḥ idi. [A1 108b] Ve Ṭaberistān’a dek bu hişār çekilmişdi. (3) Ve her³¹⁸⁵ üç mīl miqdāri yirde demürden bir ḳapu (4) ḳomışlarıdı. Ve Benī [H 175a] Ādem’den bir nev³¹⁸⁶ ṭā’ife her ḳapuda (5) bekçiler³¹⁸⁶ ḳomışdı.³¹⁸⁷ Ve Nūşirevān’uñ makşudı [N 109b] (6) bu binādan ol idi ki Cebel-i Feth’e muttaşıl olan ümem-i (7) ‘acībeyi ki anlara Ḥarz u Erz³¹⁸⁸ ü Berz dirler idi. (8) Memleketinden def³¹⁸⁹ eyleye. Pes çünkü Nūşirevān bu hişārı (9) yapdurdı cem³¹⁹⁰ i mülük ü selāṭin andan ḳorḳdılar. (10) Ve aña pīş-keşler³¹⁸⁹ ve hediyyeler³¹⁹⁰ göndürdiler. Ve³¹⁹¹ Rūm Pādşāhı (11) Ḳayşer ilçü göndürüp envā³¹⁹² tuḥfe vü hedāyā irsāl (12) eyledi. Çünkü Rūm’uñ ilçisi Nūşirevān’uñ eyvānına (13) nazar itdi. Bināsınun zibālīgında ḥayrān olup ḡāyetile (14) begendi. Lākin nazarında bir miqdār egri gözükdi (15) ve didi ki: “Bu binā³¹⁹² ne ‘aceb zībā ve bī-hemtā³¹⁹³ olaydı.³¹⁹⁴ Eger (16) murabba³¹⁹⁴ vāḳi³¹⁹⁴ olup bir miqdār mu³¹⁹⁴ avvec olmayaydı.” Erkān-ı (17) devlet didiler ki: “Bu i³¹⁹⁴ vicāca sebep bu oldı ki [P1 256b] (1) bir ‘acūzenün evi bu maḥalde ki egridür. Vāki³¹⁹⁴ olmuş idi. (2) Ve pādşāhumuz her ne ḳadar ki ol ‘acūzeyeye³¹⁹⁵ māl u menāl (3) virüp menzilini andan şatun almaḳ diledi. ‘Acūze rāzī (4) olmadı. Ve Nūşirevān cebrile elinden almaḡa rāzī olmadı (5) eelden lāzım geldi ki bināda i³¹⁹⁵ vicāc ola.” İlçi (6) eyitdi ki: “Böyle olıcaḳ bu egrilīḡ ṭoḡrı olmaḡdan (7) aḥsen ve evlādur.”

el-Ḳıṣṣa

Nūşirevān’uñ saltanatından (8) yigirmi üç yıl geçdükte ‘Āmu’l-Fīl idi ki Resūlu’llāh (9) Ḥazretleri şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem vücūda geldi. Oldur ki (10) Ḥazret buyurmuşdur ki: “Vulidtu zemeni’l-meliki’l-‘ādili (11) Nūşirevān.”³¹⁹⁶ **Ḳıṭ‘a**.³¹⁹⁷

Peyember ki der-‘ahd-i Nūşirevān

³¹⁸⁰ bināsını: +düzdiler +ve H, L.

³¹⁸¹ şuyun: şunun H, L, N.

³¹⁸² ve: -H, L.

³¹⁸³ dek: deḡin A1.

³¹⁸⁴ berre: bir H.

³¹⁸⁵ her: -N.

³¹⁸⁶ bekçiler: -H, L.

³¹⁸⁷ ḳomış idi: ḳomışlar idi A1, N.

³¹⁸⁸ Erz: Berz H, L.

³¹⁸⁹ pīş-keşler: pīş-keş A1.

³¹⁹⁰ hediyyeler: hediyye A1.

³¹⁹¹ Ve: -H, L.

³¹⁹² Bu binā: -N.

³¹⁹³ bī-hemtā: +ne N.

³¹⁹⁴ olaydı: -H, L.

³¹⁹⁵ ‘acūzeyeye: +her +ne +ḳadar +ki H, L.

³¹⁹⁶ “Adil bir hükümdar zamanında doğdum.” “Bu sözün asılsız ve uydurma hadis olduğu adı geçen hükümdarı yüceltmek için uydurulduğu bildirilmiştir” (Yılmaz, 2013: 712).

³¹⁹⁷ Ḳıṭ‘a: Naẓm N.

- (12) Be-ruḡ geṣt çeṣm ü çırāğ-ı cihān
 [H 175b] Hemī goft ez-zulm ez-ān sādeem
 (13) Ki der-^c ahd-i Nūṣīrevān zādeem³¹⁹⁸

Pes³¹⁹⁹ çünkim (14) Nūṣīrevān'uḡ salṭanatından otuz yıl geçdi. Türkistān (15) ve Māverāü'n-Nehr ve Ḥorāsān ve Fars ve Kirmān ve Iṣfehān (16) ve Kūhistān ve 'Irāq-ı 'Arab ve 'Irāq-ı 'Acem ve Cezīre ve 'Ummān [L 126b] (17) ve Şām ve Mıṣr ve Hind ü Sind ve Bādiye ve Baḥreyn ve Tehāme [P1 257a] (1) ve Mekke ve Yemen mağribe varınca Nūṣīrevān'uḡ taht-ı hükümetinde (2) oldu. Evvel re'āyā arasında 'adālet eyledi. Şonra (3) sipāh u 'askerüḡ aḥvāline mültefit oldu. Ve Büzürcmihr'i (4) vezīr idindi.³²⁰⁰ Ve³²⁰¹ Büzürcmihr'üḡ fezā'ili ve menākıbı şafḥa-i (5) rüzgārda meṣtūr ve meṣhūrdur. Ve hikem ü mevā'iz ve każāyā-yı (6) şahīḥesi³²⁰² çoḡdur. Rāvīler rivāyet³²⁰³ iderler³²⁰⁴ ki³²⁰⁵ Büzürcmihr³²⁰⁶ (7) on biş yaşında iken Nūṣīrevān'uḡ ḥizmetine gelüp (8) vüzerā ve serhengler altun ve gümüş kürsilerüḡ [A1 109a] ve iskemlilerüḡ (9) üzerinde otururlar iken Büzürcmihr Nūṣīrevān'uḡ şenāsını (10) başlayup karşıusunda bir 'Arabī medḡ okudu ki (11) ḥāzır olanlara ḥayret ve ḡayret ziyāde oldu. Ve Şeyḡ (12) İbn Cevzī *Kem 'etü'z-Zehr* kitabında ol medḡ ü şenāyı [N 110a] (13) zikr itmişdür. Bu maḡalde 'aynıyla getürmek münāsib (14) olduḡı eclden nakl-i mıṣtarını taḥrīr ve taḡrīr eyledüm. (15) “Kāle Büzürcmihri'l-Ḥakīm el-ḡamduli'llāhi'l-me'mūli ne'amehu'l-merhūbi (16) niḡamehu'd-dāli 'aleyhi bi'r-raḡbeti'l-melike'l-mü'eyyede (17) bi-su'ūdihī fi'l-feleki ḡattā fe'a şānehu ve 'azzame sultānehu ve enā [P1 257b] (1) rebihī'l-bilāde ve't-te'aşe bihi'l-'ibāde ve kaşeme bihi fi't-taḡdiri vucūhe't-tedbiri (2) fezekkā ra'ıyyetehu bi-fazli ni'metihī ve ḡamāhā'l-mubilāt ve evradeha'l-me'ışāti [H 176a] (3) ve dāre hā 'ale'l-ekkālīne ve ellefehā bi'r-rıfḡi (4) ve'llīn in'āmen min'allāhi ileyhi ve teṣbīten limā fi-yedeyhi (5) ve nes'eluhu en yubārike lehū fimā ātāhu ve teḡayyera lehū fimā ester'āhu (6) ve teraffe'a kaḡrehu fi's-semāi ve seyyere zikrehu 'alā-vechi'l-mā'i (7) ḡattā lā-yebka lehū beynehumā munāvīyun velā yücedu lehū fihimā musāvīyyun (8) vestevhebe Allāhu lehū ḡayāten lā-yeteneḡaṣṣu fihā ve kuḡreten lā-yehīdu (9) 'anhā ve mulken lābu'se fihi ve 'āfiyeten nedīmu lehu'l-beḡā'en ve (10) tuḡşiru lehu'l-nemā'e ve 'izzen yu'minuhu min-inḡılābi ra'ıyyetin evhucūmi (11) beliyyetin fe-innehu me'va'l-ḡayri ve dāfi'uş-

³¹⁹⁸ Nūṣīrevān zamanında Peygamber, yüzü ile dünyanın gözü ve ışığı oldu. Dedi ki: “Zulme karşıyım.” O yüzden Nūṣīrevān zamanında doğmuşum.

³¹⁹⁹ Pes: -A1, N.

³²⁰⁰ idindi: eyledi A1.

³²⁰¹ Ve: -A1, H, L.

³²⁰² şahīḥesi: +ḡāyet A1.

³²⁰³ rivāyet: -A1.

³²⁰⁴ iderler: -A1; ider N.

³²⁰⁵ ki: -A1.

³²⁰⁶ Büzürcmihr: Büzürcmihr'üḡ A1.

şerri.”³²⁰⁷ Hāzā kelāmuhu. [L 127a] (12) Büzürcmihir bu ḥamd ü şenāyı tamām³²⁰⁸ itdükte Nüşirevān emr itdi³²⁰⁹ ki (13) ağızını cevāhir-i nefīseyle ṭoldurdılar. Ve anı³²¹⁰ kendüye (14) vezīr ü müşīr idindi. Evvel kimse³²¹¹ ki Nüşirevān’uñ (15) meclisine girüp āḥīr kimse³²¹² ki çıkardı Büzürcmihir idi. (16) Ve Büzürcmihir’uñ babası Baḥtkān didükleri aḥmak-ı nādān (17) ve ebleh-i³²¹³ ḥayvāndur. Büzürcmihir “*yuḥrice’l-ḥayye mine’l-meyyit*”³²¹⁴ vāḳi’c olmuştur. [P1 258a] (1) Ve Büzürcmihir’uñ laḳabı kāmīl idi. Ve³²¹⁵ Nüşirevān’uñ (2) laḳabı ‘ādil idi. Rāvīler şöyle rivāyet iderler³²¹⁶ ki (3) bir gün Nüşirevān taḥtında oturur iken ve erkān-ı (4) devlet ve a’ yān-ı memleket ḥuzūr-ı şerīfnde her birisi (5) yirlü yirinde ṭurur iken³²¹⁷ Büzürcmihir-i Kāmīl’den Nüşirevān-ı (6) ‘Ādil nice su’āller idüp Büzürcmihir bedīheten cevāb (7) virüp Nüşirevān emr eyledi ki ol esvile (8) ve ecvibeyi yazdılar. Ve aña *Zafer-nāme* nām ḳodılar. Ve ḥazīnesinde (9) şaklarıdı.³²¹⁸ Ve evlādına vaşıyyet itdi³²¹⁹ ki ol su’āller (10) ve cevāblarıla ‘āmil olalar tā kim sā’ir mülukuñ (11) üzerine dāniş kuvvetiyle zafer bulalar. Şonra Nüşirevān’uñ (12) ḥizānesinden³²²⁰ elden ele [H 176b] gelüp³²²¹ [A1 109b] Ḥorāsān Pādşāhı³²²² (13) Sultān Sencer’e vāşıl oldu. Sultān³²²³ Sencer anı (14) Ebū Türāb-ı Şānī Nūḥ ibn-i Mañşūr-ı Şāmānī’ye ki ‘Acem (15) Ḥalīfesiyidi. Ve Buḥārā’da oturur idi hediyye ṭarīḳiyle³²²⁴ (16) göndürdi. Nūḥ bin Mañşūr Re’isü’l-Ḥükemā Ebū (17) ‘Alī bin Sīnā’dan iltimās itdi ki ol *Zafer-nāme*’yi [P1 258b] (1) luḡat-ı Pehlevī’den Farsī luḡatıyla tercüme eyleye. Ebū ‘Alī Nūḥ (2) bin Mañşūr’uñ iltimāsını kabül idüp *Zafer-nāme*’yi Farsī diliyle (3) tercüme eyledi. Ve ḥāl budur ki ḡarīb ü ‘acīb esvile (4) ve ecvibedür. Ve ümūr-ı [N 110b] siyāsī³²²⁵

³²⁰⁷ Hakīm Büzürcmihir dedi ki: “Nimetleri umulan, gazabından sakınılan Allah’a hamd olsun. O, yıldızlara çıkarmakla seçtiği sultanın şanını yüceltmış, hükümdarlığını ululaştırmış, onunla ülkeyi münevver kılmış, kullarının mâişetini sağlamış ve böylece onu desteklemiştir. Allah; onunla yönetim çeşitlerini taksim etmiş, verdiği nimetlerin ihsanıyla tebaasını tezkiye etmiş ve onu belalardan korumuştur. Onunla gözü aç kimseleri idare etmiş, ona kendisinden bir ihsan bahşederek bu kimselere yumuşak ve merhametli davranmasını sağlamıştır. Allah’tan sultanımıza verdiği şeyleri bereketli kılmasını; onu, gönlünce dilediğini yapma konusunda ihtiyar sahibi yapmasını niyaz ediyorum. Allah onu gökler kadar yüceltsin. Onun adını su yüzeyinde yürütsün de aralarında hiçbir düşman veya sultanımızın dengi biri bulunmasın. Allah ona; hep yüzünün güleceği bir hayat, ondan hiç zail olmayacak bir kudret, fakirlik ve sıkıntının olmayacağı bir mülk, kesilmeyen bir afiyet versin. Onun ululuğunu hep arttırsın, onu akıl sağlığını kaybetmekten ve belaların hücumundan koruyan bir güç versin. Mukakkak ki o sultan; hayır işleyen, şerri def eden biridir.”

³²⁰⁸ tamām: +zıkr N.

³²⁰⁹ itdi: eyledi A1, N.

³²¹⁰ anı: Büzürcmihir’i H, L.

³²¹¹ kimse: kimesne N.

³²¹² kimse: kimesne N.

³²¹³ ve ebleh-i: -H, L.

³²¹⁴ “Allah, **diriyi ölüden çıkarır**, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Siz de (mezarlarınızdan) işte böyle çıkarılacaksınız” (Rûm, 30/19).

³²¹⁵ Ve: -A1.

³²¹⁶ iderler: eylerler N.

³²¹⁷ ṭurur iken: oturur iken A1, H, L.

³²¹⁸ şaklarıdı: şakladılar N.

³²¹⁹ itdi: eyledi A1.

³²²⁰ ḥizānesinden: +çıkup A1.

³²²¹ gelüp: gidüp A1.

³²²² Pādşāhı: Pādşāhı’na A1, N.

³²²³ Sultān: -N.

³²²⁴ ile: +aña A1.

³²²⁵ siyāsī: siyāseti N.

ve tedbîr-i medenî ol risâleden (5) mefhûm ve ma' lûm olur. Ve selâtin-i zevî'l-ihtirâm (6) ve ümerâ-yı kirâma lâyıķ tuħfe anuñıla 'âmil olmaķ³²²⁶ (7) devlet-i dâreynüñ şerefiyle müşerref olmaģa³²²⁷ sebebdür.³²²⁸ Ve biz (8) bu maħalde *Zafer-nâme*'den ba' zı esvile ve ecvibe-i lañfesini (9) Türkî idüp taħrîr ve taķrîr eylemek münâsib görindi. Va'llâhu a' lem.³²²⁹ (10) **Su'âl** 'Âdil eyitdi ki: "Hâķ Te'âlâ'dan ne nesne [L 127b] (11) isteyem ki

³²²⁶ olmaķ: +sebeb-i H, L.

³²²⁷ olmaģa: olmaķdur H, L.

³²²⁸ sebebdür: -H, L.

³²²⁹ A1 ve N nüshaları buradan itibaren farklılaşmaya başlar. [A1 109b] [N 110b] "Bir gün ol pādşâh-ı 'âdil ü nâmdâr Büzürmihr-i Kâmil nikkâra eyitdi ki: "Hâķ Te'âlâ'dan (+ben A1) ne isteyem ki istediğüm ğâyetde ma' kûl ve pesendide maķbûl ola?" Cevâb virüp ol kâmil eyitdi ki: "Üç nesne iste. Şihhat ve ğanilik ve belâlardan (belâdan A1) emînlik." Ve daħı eyitdi ki: "Ne nesnedür ki her yirde (+ve +her +zamânda A1) lâyıķ ve sezâvârdur?" Ve eyitdi ki: "Hüner öğrenmek ve mâl cem' itmek. Dostlar gönliñi şaķlamaķ." Ve daħı su'âl eyledi ki: "Nâ-ma' kûl ve münâsib (nâ-münâsib A1) kâr gördüğüm zamânda bir dostdan ne tarik ile müfâraķat eyleyem?" Didi ki: "Üç nesne ile. Varup ziyâret itmemek ile ve hâlin şormamaķ ile ve andan nesne istememek ile. Ve daħı eyitdi ki: "İşümi kime işmarlayım (+ki A1) pâķ ola. Didi: "Ĝâyet eyü dostuñā işmarla." **Beyt:**

mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün

Dilerseñ pâķ ola iy dost bir iş

Güzide yârūñā eyle sipâriş

Ve eyitdi: "Ol ne nesnedür ki hemîşe âdeme yâr olur?" Didi: "Yigitlik çağında 'ilm öğrenmek. Pîrlikde 'amel eylemek." Ve eyitdi: "Ol ķankı hâķdur ki hâķķen âdemi ğor eyler?" Didi: "(+Kişi A1) Kendüyi ögmek." **Beyt:**

mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün

Kişi izhâr-ı faẓl itmek revâdur

Velikin kendüzin ögmek hâķâdur

Ve eyitdi: "İşler sa'y ile mi hâşıl olur veyâ ķazâ ile mi hâşıl olur?" Didi: "Sa'y ķazâyā sebep olur."

Ve eyitdi: "Yigitlikde maħbûb ve pîrlikde mergûb ne nesnedür?" Didi: "Yigitlerden edeb ve ğayâ pîrlerden 'ilm ve âhestelik." Ve eyitdi: "Kimden ķorķmaķ gerek ki ğamdan ğalâş olına?" Didi: "Şol kimseden ki kendü fâ'idesi için sañā temellük idüp câblüslükler eyleye. [A1 110a] Ve daħı şol ğasedden ķorķ ki şoñradan bâyî olmış ola. Ve daħı şol kimesneden ķorķ ki evvel kerem yüzin gösterüp şoñra şovuķ yüz göstere." Ve eyitdi: "Seħî kimdür?" Didi: "(+Seħî A1) Ol kimesnedür ki bir nesne virdükden şoñra peşimân olmaya ve gönli şâd ola." Ve eyitdi: "Ol ne nesnedür ki âdem anuñ ile 'ömrini hõş geçürüp cânımı anuñ ile besler?" Didi: "Dîndâr olmaģ ile ve intikâm almaģ ile ve belâdan ğalâş olmaģ ile." Ve eyitdi: "Ol ne nesnedür ki cemî' 'âlem aña taleb ve râğıb ammâ ol ele girmez." Didi: "Şihhat ve şâdlık ve 'ömr ve muħliş dost." [N 111a] Ve eyitdi: "Eyülik nedür?" Didi: "Yaramazlıķdan dür olmaķ [+dur A1]." Ve eyitdi: "Ol ne hünerdür ki 'aybludur?" Didi: "İtâ ve seħâdur ki yanınca bile yanınca bile minneti ola." Ve eyitdi: "Bahâdırlık nişanı nedür?" Didi: "İntikâm almaģa ķâdir iken ferâğat idüp 'afv eylemek." Ve eyitdi: "Ol ne nesnedür ki âdemüñ 'ilmin müzeyyen eyler?" Didi: "Toĝrılık." Ve eyitdi: "Ol kimdür ki bākî ve pâyendedür?" Didi: "Hâķ celle ve 'alâdur." Ve eyitdi: "Ākillerüñ ķankı işi ğâyet yaħşıdur?" Didi: "Hâķı yaramazlıķdan men' itdügidür." Ve eyitdi: "Ayblardan ķankı 'ayb büyükdür?" Didi: "Bir âdemüñ evvel 'aybın örtüp şoñra açmaķ (+dur A1)." Ve eyitdi: "Ķankı sâ'atdür ki âdemüñ 'ömrî anda zâyî' geçer?" Didi: "Bir kimseye eyülik itmege ķâdir iken itmedüģi sâ'atdür." Ve eyitdi: "Bu (-A1) ķankı buyruķdur ki anı ğor tutmaķ olmaz?" Didi: "Hudânuñ ve peyğamberinüñ ve pādşâhlaruñ buyurduģıdır." Ve eyitdi: "Ne tarik ile geçinüp dürülmek yaħşıdur?" Didi: "Ķanâ'at ile geçinmek yaħşıdur." **Nazm** (-A1):

mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün

Şeh-i bî-ğamdurur ehl-i ķanâ'at

Ki çekmez mâl u mülk için ķasâvet

Cihânda ķâni' olan âb u nâma (nâna A1)

Baş egmez dünyede şâh-ı cihâna

Ve eyitdi: “Maḥabbeti ve dostlığı ne nesne ḥarāb eyler?” Didi: “Ululardan buḥl ve ‘ ulemādan ‘ ucb ve ḥātūnlardan ḥayāsızlık ve erenlerden yalan.” Ve eyitdi: “Ol ne nesnedür ki ādemūḡ işini yaramaz eyler?” (+Didi A1) “Zālimleri medḥ eylemek.” Ve eyitdi: “Dünyāyı ne ile bulurlar didi?” “Kuvvet ile ve yoldaş çoḡluğu ile.” Ve eyitdi: “Nice geçinem ki ṭabībe muḥtāc olmayam? Didi: “Az yi ve az söyle ve az uyı.” Ve daḡı eyitdi: “Ādemūḡ ḡankısı ziyāde ‘ āḡil ve dānādur?” Didi: “Az söyleyeni ve çoḡ diḡleyeni ve çoḡ bileni.” Ve eyitdi: “Ḥorlık neden ḡopar? Didi: “Ṭama‘ dan [A1 110b] ve kāhillikden.” Ve eyitdi: “Dosttan maḥabbeti ne nesne zā’ il eyler?” Didi: “Bir sevgülü nesnesini istemek.” Ve eyitdi: “Aḡlāk-ı ḡamīdenūḡ ḡankısı ziyāde maḡmūddur?” Didi: “Bī-minnet tevāzu‘ ve bī-ricā ‘ aṭā ve seḡā.”

Şi‘r (Beyt A1):

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Nedür dirisen aḡlāk-ı ḡamīde
Tevāzu‘ yla seḡādur ādemīde
Benī Ādem’de cānā buḡl u ḡisset
Ḡatı kemdür ne ḡürmet ḡor ne ‘ izzet

Ve eyitdi: “Ol ne nesnedür ki dünyāda ve ‘ uḡbāda ziyāde ma‘ yüb ve mezmūmdur?” Didi: “Beglerden zulm.” Ve eyitdi: “Aḡl-ı tevāzu‘ nedür?” Didi: “Gülyüzliliktür. Kendinden alçaḡlara ḡökçek nazār itmekdür.” Ve eyitdi: “Meşvereti kimler ile eylemek gerekdür?” Didi: “Üç ḡaşleti olan kimesneler ile itmek gerek. Dininde pāk olanlar ile ve ‘ ulemā ile ve eyülik itmek sever kimesneler ile.” Ve eyitdi: “Pādşāhlara kimler ḡoş gelür ve kimler yaramaz gelür?” Didi eblehler ve yaramaz söyleyiciler ve yaramaz işlüler.” [N 111b] Ve eyitdi: “Kimlerdür ki dā’im aḡa ḡalḡ muḥtāclardur?” Didi: “‘ Ulemādur ki aḡa ‘ ākiller dā’im muḥtāclardur. Ve biri pehlevānlardur ki meydānda ḡileye muḥtāclardur. Ve biri daḡı zāhidlerdür ki ‘ ibādete muḥtāclardur.” Ve eyitdi: “Ol kimdür ki cemī‘ ālem anuḡ ile dost olur?” Didi: “Mu‘ āmelede inşāf ḡözleyenlerdür.” Ve eyitdi: “Ādem’ ilm ḡörmek ile ne fā’ide bulur?” Didi: “Eger ekābir ise yüce nām bulur. Ve eger faḡīr ise ḡanī olur. Ve eger nāmdār kimesne ise daḡı ziyāde olur.” Ve eyitdi: “Rızḡ u māl ne iḡün gerek olur?” Didi: “İḡtiyācın ḡörmek iḡün veyā faḡīr dostlarının ḡācetin ḡörmek iḡün. Ve daḡı dūşmeni dost idinmek iḡün.” Ve eyitdi: “Ol ne nesnedür ki yinmez ammā beden anuḡ ile beslenür?” Didi: “Eyüler muşāḡebeti ve eyüler yüzün ḡörmek ve pāk ṭonlar geymek. Ve mu‘ tedil ḡammāmıllara ḡitmek (girmek A1). ḡoş ḡoḡu ḡoḡmak.” Ve eyitdi: “Pādşāhların nāmı ne ile eyü ḡıḡar?” Didi: “‘ Adālet ile ve ṭoḡruluk ile.” Ve eyitdi: “Pādşāhlar neye ziyāde muḥtāclardur?” Didi: “‘ Ālim (+ve ‘ āḡil A1) kimesneye muḥtācdur (muḥtāclardur A1).” **Beyt:**

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Olur ḡeh merdüm ü dānāya muḥtāc
Bular rāyıyla ḡoşdur taḡt ile tāc
Ve daḡı Nūşīrevān eyitdi: “Pehlevān ve şāḡib-ḡudret ne aḡl kimesnedür?” Büzürcmihr didi: “Āḡiret ni‘ metin dünyā ni‘ meti üzerine taḡdīm iden kimesnedür.” Ve eyitdi: “Mürüvvet ne nesnedür?” Didi: “Mü’minler üstine ḡaḡ vācib eyleyendür. Ve eyitdi: “Ol ne nesnedür ki oḡunur ammā bilinmez ve aḡlanmaz?” Didi: “İşlerūḡ āḡiridür.” **Beyt:**

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

[A1 111a] Oḡunmaḡla bilinmez āḡir-i kār
Ḡazāya vir rızā ḡālūḡde ol var
Ve eyitdi: “Ol ne (+lezzet A1) nesnedür ki ṭaḡanı helāk eyler?” Didi ki: “Şehvetdür.” **Beyt:**
mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Şekerden ṭatludur lezzet-i (lezzetde A1) şehvet
Velikin çekdürür ṭaḡana zaḡmet

Ve daḡı (-A1) eyitdi: “Ol ne āteşdür ki yaḡduḡımı ḡöyündürür?” Didi: “Ḥased.” Ve eyitdi: “Ḡankı binādur ki herḡiz ḡarāb olmaz?” Didi ki: “‘ Adldür.” **Beyt:**

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

istedüğüm gâyetile pesendide ola?” **Cevâb** (12) Kâmil didi ki: “Üç nesne iste: Şihhat ve ğinâ ve emniyyet.” (13) **Su’âl** ‘Âdil eyitdi ki: “Ne nesnedür ki her (14) zamânda ve her mekânda lâyıķ ve sezâvârdur?” **Cevâb** Kâmil (15) eyitdi ki: “Hüner öğrenmek ve mâl cem’ eylemek (16) ve dostların gönlünü şaklamak.” **Su’âl** ‘Âdil eyitdi ki: (17) “Çünkü bir dostdan nâ-münâsib hareket vücûda gele [P1 259a] (1) ne vechile andan kesilmek olur?” **Cevâb** Kâmil didi ki: (2) “Üç nesne ile [H 177a] birisi kıtına çok gitmemek ve ikincisi hâlınden (3) şormamak ve üçüncüsü anı gördükde andan bir nesne (4) istemek.” **Su’âl** ‘Âdil eyitdi ki: “Cândan ‘azîz nesne (5) var mıdır?” **Cevâb** Kâmil eyitdi ki: “Üç nesnedür ki (6) cân anuñıla beslenür. Evvel dîni şaklamak. İkinci muhârebe (7) vaktinde kîn üzre olmak. Üçüncü t̄arlıķdan kırtılmak.” (8) **Su’âl** ‘Âdil eyitdi ki: “Ömrün kıankı sâ’ atidür ki (9) andan zâyi’ sâ’ at yokdur?” **Cevâb** Kâmil didi ki: “Üç (10) sâ’ atdür. Birisi ol sâ’ at ki eyülık itmege kâdir olasın (11) ve itmeyesin. Ve ikincisi³²³⁰ ol sâ’ at ki Hâķ Te’âlâ’nuñ (12) zıkrinden ğâfil olasın. Ve üçüncüsü ol sâ’ at ki kendüñe (13) râhat

Binâ-yı ‘adl yüz tutmaz hârâba
Varur her yapanuñ şonu tûrâba

Ve eyitdi: “Ne t̄atlı nesnedür ki anuñ şonı acıdur?” Didi: “Acedür.” **Beýt:**

fâ’ ilâtün fâ’ ilâtün fâ’ ilün

Ger dilersen işün olmaya hârâb
İtme kârunda şakın ol hiç şitâb

Ve eyitdi: “Ol ne nesnedür ki hergiz eskimez?” Didi: “Yağşı ad kazanmak.”

mefâ’ ilün mefâ’ ilün fe’ ülün

Çalış eyülike it kendüñi mu’ tād
Ki eskimez unutulmaz eyü ad

Ve eyitdi: “Ol kangı düşmendür ki cümle dostlardan ‘azîzrekdür?” Didi: “Nefs.” **Beýt:**

mefâ’ ilün mefâ’ ilün fe’ ülün

[N 112a] Nefs ğâyet ‘adüdur şakın andan
Çıkarur âdemi imân u cândan
mefâ’ ilün mefâ’ ilün fe’ ülün
Zebündür nefis elinden halk-ı ‘âlem
Belâya nefis elinden düşdi âdem

Ve dağı eyitdi: “Ol kıankı marâzdur ki cümle eñibbâ anuñ ‘ilâcında ‘âcizlerdür?” Didi: “Hamâķat.” **Beýt:**

mefâ’ ilün mefâ’ ilün fe’ ülün

Hamâķat ol marâzdur ki iy melek-hü
Ki ‘âcizdür ‘ilâcında Arıştö

Ve eyitdi: “Kıankı marâzdur ki halk andan kaçmaz.” Didi: “Aşk.” Ve eyitdi: “Ol ne yücelikdür ki cemî’ alçakların alçağıdır?” Didi: “Tekebbürlik.” Ve eyitdi: “Ol ne zînetdür ki zînetlerün a’ lāsıdır?” Didi: “Pâklık.” Ve eyitdi: “Uyhu ne nesnedür?” Didi: “Uyhu bir nesnedür ki bir yanı ölümdür (ölüm A1) ve (-A1) bir yanı mezellet.” Ve eyitdi: “Ölüm nedir?” Didi: “Ağır uyhudur.” Ve eyitdi: “Ol kıankı yâradur ki ögölmez?” Didi: “Mazlûmların zâlimlerden irişen zulmi yarāsıdır.” A1, N.

³²³⁰ ikincisi: ikinci H, L.

istemeyesin.” **Su’al** ‘ Ādil eyitdi ki: “Tedbiri (14) kimden isteyem?” **Cevāb** Kāmil didi³²³¹ ki: “Şol kimesneden³²³² (15) ki anda³²³³ üç nesne³²³⁴ mevcūd ola. Birisi pāk dīn³²³⁵ (16) ve ikincisi eyüleriñ maḥabbeti³²³⁶ ve üçüncüsü ‘ aql-ı kāmīl.”³²³⁷ **Su’al** ‘ (17) Ādil eyitdi ki: “Eyülik ne nesne ile tamām olur?” **Cevāb** [P1 259b] (1) Kāmil didi ki: “Üç nesne ile tevekkü‘ sız tevāzu‘ ve³²³⁸ minnetsiz şehāvet (2) ve³²³⁹ mükāfatsız ve talebsiz hizmet.” **Su’al** ‘ Ādil eyitdi ki: (3) “Eyülik kimlere eylemek gerek?” **Cevāb** [L 128a] Kāmil didi ki: “Üç (4) tā’ifeye ehl-i ‘ ilmlere ve aşıl ve şāhib-neseb olanlara (5) ve müşfik ve mihribān olan kavm ü hışımlara.” **Su’al** ‘ Ādil eyitdi (6) ki: “Kaç tā’ifeye eyülik itmek cā’iz degüldür?” **Cevāb** (7) Kāmil didi ki: “Üç tā’ifeye eblehlere ve ğammāzlara ve müsāvī (8) söyleyenlere.” **Su’al** ‘ Ādil eyitdi ki: “Mihterlik kime (9) lāyıkdur [H 177b] ve ululuk kimün şānına müvāfıkdur?” **Cevāb** Kāmil didi (10) ki: “Mihterlik şol kimesneye lāyıkdur ki nīki bedden (11) temīz eyleye. Ve serverlik şol kimesnenün şānına müvāfıkdur (12) ki işini iş bilene teslīm eyleye.” **Su’al** ‘ Ādil eyitdi (13) ki: “Kimden kaçmağ gerek?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “İki kimesneden (14) nemmāmdan ve çāplūsdan ki senünile hem-nişin ola.” (15) **Su’al** ‘ Ādil eyitdi ki: “Buyruqlardan kaçkıdır ki anuñ (16) imtişāli vācibdür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Dört nev‘ (17) buyruğdur. Birisi Ḥaḳ Te‘ ālā’nuñ buyruğı ve ikincisi ulū’l-emrūñ [P1 260a] (1) buyruğı ki pādşāhlardur ve üçüncüsü ‘ ulemānuñ buyruğı (2) ve³²⁴⁰ dördüncüsü ata ve ana buyruğı.” **Su’al** ‘ Ādil eyitdi ki: (3) “Kaçkı toḥmdur ki bir yirde ekerler ve³²⁴¹ iki yirde biçerler?” (4) **Cevāb** Kāmil didi ki: “Ḥalka eyülik eylemekdür ki hem (5) bu dünyāda ḥalkdan pādāşını bulursın ve hem āḥiretde Ḥaḳ’dan (6) şevābını alursın.” **Su’al** ‘ Ādil eyitdi ki: “Ne nesnedür (7) ki seçā‘ ate delīldür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Günāhkārlaruñ (8) suçını ‘afv eylemekdür intikāma kādir iken.” **Su’al** (9) ‘ Ādil eyitdi ki: “Ne nesnedür ki mürüvveti zāyi‘ ider?” **Cevāb** (10) Kāmil didi ki: “Dört nesnedür aġniyāda buḥl ve ‘ ulemāda (11) ‘ ucb ve ‘ avretlerde ḥayāsızlık ve erlerde yalan söylemek.” (12) **Su’al** ‘ Ādil eyitdi ki: “‘Aybsız kimdür?” **Cevāb** (13) Kāmil didi ki: “Allāh Te‘ ālā’nuñ zāt-ı pāki celle celāluhu.” (14) **Su’al** ‘ Ādil eyitdi ki: “Ayblarumuzdan artuğ ‘ ayb (15) nedür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Bilgü bilmemek ve bilmedüğini (16) bilenden [L 128b] şormamağ.” **Su’al** ‘ Ādil eyitdi ki:³²⁴² “Bāzırgānlıkdan (17) yig ne nesnedür?” **Cevāb** [H 178a] Kāmil didi ki: “Ferāğat [P1 260b] (1) ḥātır ve emniyyet.” **Beit:**

Külāh-ı faḳr u ḳanā‘ at zi-tāc-ı şāhī bih
(2) Demī ferāğat-ı ḥātır zi-her çī ḥ‘āhī bih³²⁴³

Su’al ‘ Ādil eyitdi (3) ki: “Ölümden müşkil ne nesnedür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: (4) “Deyn ve tārılık ve nev-kīse muḥtāc olmağ.” **Su’al** ‘ Ādil (5) eyitdi ki: “Kişinün ‘ āḳıbeti ne nesne ile ḥayra mübeddel (6) olur?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “A‘ māl-i şāliḥayla ve ata (7) ve

³²³¹ didi: eyitdi H, L.

³²³² kimesneden: kimseden H, L.

³²³³ anda: +evvel H, L.

³²³⁴ nesne: nesneden H, L.

³²³⁵ dīn: +ola H, L.

³²³⁶ maḥabbeti: +ola H, L.

³²³⁷ ‘ aql-ı kāmīl: +ola H, L.

³²³⁸ ve: -H, L.

³²³⁹ ve: -H, L.

³²⁴⁰ ve: -H, L.

³²⁴¹ ve: -H, L.

³²⁴² ‘ Ādil eyitdi ki: -H, L.

³²⁴³ Aza kanaat etmek şahlık etmekten iyidir. Gönlünün iyi olması, her şeye sahip olmaktan iyidir.

ananın rızasıyla.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: “Ne nesnedür (8) ki ‘ālimlerün ve zāhidlerün ahvālını fesāda virür ve nef siz (9) kıılır?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Zālimleri medh idüp anlarun (10) şohbetiyle tekarreb hāşıl itmekile.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: (11) “Kaç nesnedür ki tabibe muhtāc eylemez?” **Cevāb** Kāmil didi (12) ki: “Az yimek, az söylemek ve az işlemek.” **Su’al** ‘Ādil (13) eyitdi ki: “Ġāyetile ‘ākıl kimdür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: (14) “Şol kimesne ki artuğ bilür ve hācet miqdārından (15) ziyāde söylemez.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: “Mezellet ve h̄ārlik (16) neden hāşıl olur?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Kāhillikden (17) ve fesād işlemekten.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: “Nefsün [P1 261a] (1) ta‘ abı neden hāşıl olur?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Ġarīb (2) olup tenhā olmağdan.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: “Bī-nevālİK (3) nedendür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Hağ Te‘ālā’dan gāfil olup (4) tātinde süst ve bī-pervā olmağdandır.” **Su’al** ‘Ādil (5) eyitdi ki: “Mağşud hāşıl olmamak neden olur?” **Cevāb** Kāmil (6) didi ki: “Her işde ta‘ cİL üzre olmağdandır.” **Su’al** (7) ‘Ādil eyitdi ki: “Hayāsızlık neden hāşıl olur? **Cevāb** Kāmil (8) didi ki: “Dīndār kimesnelere diyānetsizlikden (9) ve mezhebsiz olanlara nādānlığdan.” [H 178b] **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: [L 129a] (10) “Ne nesnedür ki hİmmeti giderür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: (11) “Sifleye tāmāc bağlamak ve anuğ ardına uyup aña sultānum (12) efendüm dimek.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: “Dünyāda ne nesnedür (13) ki andan yigrek nesne yoğdur?” **Cevāb** Kāmil didi ki: (14) “İki nesnedür. Birisi Hağ Te‘ālā’nuğ emrini dutmak ve ikincisi (15) nehy itdüğinden perhİz eylemek.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi (16) ki: “Tevāzu‘un aşlı nedür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Üç nesnedür. (17) Evvel halkıla güleryüzlü olmağ ve³²⁴⁴ ikincisi riyā ve temelluğdan [P1 261b] (1) ba‘ id olmağ ve³²⁴⁵ üçüncü eli altında olanlara eyülik eylemek.” (2) **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: “Dünyāda Ġāyetile kaбіh ne (3) nesnedür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Ölülerden yavuzlık ve (4) tüvāngerlerden bağİllik.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: (5) “Pādşāhuğ ihtiyācı ne nesneye artuğdur?” **Cevāb** Kāmil (6) didi ki: “Şınamış³²⁴⁶ ve zİrek³²⁴⁷ ve ‘ākıl ve umūr-dİde³²⁴⁸ kimesneye.” (7) **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: “Eyü dostuğ ‘ālāmeti nedür?” (8) **Cevāb** Kāmil didi³²⁴⁹ ki: “Şol dost ki senün hağālaruğı (9) örtüp saña naşİhat eyleye ve āşkār eylemeye. Ve çünkim (10) senden bir hağā şadır olmış ola rıfıkıla saña diye (11) ki şöyle gerekmez idi böyle gerek idi.” **Su’al** (12) ‘Ādil eyitdi ki: “Savaşuğ sermāyesi nedür?” **Cevāb** (13) Kāmil didi ki: “Azİmet-i şaḫİh ve Hağ Te‘ālā’ya teveccüh eylemek (14) ve harbuğ āleti ve kavİ-peyker ‘asker ve tāli‘ün mu‘āveneti (15) ve kevākİbün müsā‘adesi.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: (16) “Kaç nesnedür ki hİç kimesne andan müstağni olmaz?” **Cevāb** (17) Kāmil didi ki: “Üç nesnedür evvel ‘ākıl [H 179a] kimesne³²⁵⁰ meşveretden [P1 262a] (1) müstağni degüldür. İkinci³²⁵¹ savaş eyleyen sipāhİ (2) her ne kağdar ki dil-āver ise ki hİleden müstağni degüldür. (3) Üçüncü şaḫranc-bāz her ne kağdar ki oyuncu ise mağlağadan (4) müstağni degüldür.” **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: (5) “Ne iş işlemek gerekdür ki halk muḫİbb ü dostdār (6) olalar?”³²⁵² **Cevāb** Kāmil didi ki: “‘Ālemde üç nesne gerekdür. (7) Zulm eylememek ve yalan söylememek ve dilile incitmek.” (8) **Su’al** ‘Ādil eyitdi ki: “Eger ‘ilm ele getürsem (9) neye mālİK oluram?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Eger ulu (10) kimesne iseñ nāmdār olursın. Ve eger [L 129b] dervİş iseñ (11) tüvānger olursın. Ve eger mechül iseñ ma‘rūf olursın. (12) Ve eger neseb

3244 ve: -H, L.

3245 ve: -H, L.

3246 Şınamış: Şınanmış H, L.

3247 ve zİrek: vezİre H, L.

3248 umūr-dİde: umūr görmüş H, L.

3249 didi: eyitdi H, L.

3250 kimesne: kimse H, L.

3251 İkinci: H ve L nüshalarında önce üçüncü sonra ikinci madde yazılmıştır.

3252 olalar: ola H, L.

cihetinden nokşānuḡ olursa (13) kemāl ü dāniş anı cemālile ārāste ve pirāste kıılır.” **Su’āl** (14) ‘Ādil eyitdi ki: “Māl niçündür?” **Cevāb** Kāmil didi (15) ki: “Halkuḡ haḡkıını edā itmek içündür. Ve āḡiret için (16) zevāda götürmek içündür. Ve düşmeni dost kıılmaḡ içündür.” (17) **Su’āl** ‘Ādil eyitdi ki: “İşlerüḡ vuḡū‘ı küşişile [P1 262b] (1) mi veyāhūd ḡazā ile midür?” **Cevāb** Kāmil didi ki: (2) “Küşiş daḡı ḡazā ile olur.” **Su’āl** ‘Ādil eyitdi ki: (3) “Cüvān-merdlıkden yigrek ne nesnedür?” **Cevāb** Kāmil didi (4) ki: “İhsān eylemek ve minnet ḡomamaḡ.” **Su’āl** ‘Ādil (5) eyitdi ki: “Bir hüner olur mı ki şoḡı ‘ayb ola?” (6) **Cevāb** Kāmil didi ki: “Seḡāvet minnetile olup ve halk ḡatında (7) anuḡıla öḡünüp bir hünerdür ki şoḡı ‘aybdur.” **Su’āl** (8) ‘Ādil eyitdi ki: “Eyülik işlemek yig midür yoḡsa yaramazlıḡdan (9) ırāḡ olmaḡ?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Yaramazlıḡdan ırāḡ (10) olmak eyülik işlemekden yigdür.” **Su’āl** [H 179b] ‘Ādil eyitdi ki: (11) “Ḳaç nesnedür ki halk anı isterler ammā bir yirde cem‘ (12) bulmazlar?” **Cevāb** Kāmil didi ki: “Dört nesnedür. Şiḡḡat (13) ve toḡruluk ve şādlık ve ‘aybsız yār.” Va’llāhu a‘lem.

(14) el-Ḳışşā

Nüşirevān Āzerbaycān’da ve Merv ve Ḥorāsān’uḡ (15) nevāhisinde üç şehr binā itdürdi. Ve kırık sekiz yıl (16) salḡanat idüp şoḡra ecel cāmını içüp dār-ı dünyādan (17) ‘uḡbāya rıḡlet idüp yirini oḡlına Hürmüz bin Nüşirevān’a [P1 263a] (1) ki Ḥākān kıızından idi vaşiyyet eyledi.³²⁵³ **Beyt:**

- (2) Ḳārūn be-ḡāḡ şod ki cehl-i ḡāne genc dāşet
(3) Nüşirevān ne-mord ki nām-ı niḡū gozāşt³²⁵⁴

(4) Pādşāḡi Hürmüz bin Nüşirevān

Çünkim Hürmüz salḡanat (5) taḡtında oturdı. Yaz u kış Medā’in’den ḡaşra gitmedi. (6) Ammā pādşāḡlık umürında tedbirsizlik ideridi. Ve ḡöd-bīn (7) ve mütekebbir kimesne idi. Ra‘iyyet üzre³²⁵⁵ bī-şefḡat (8) ve bī-merḡamet idi. On bir yıl bu minvāl üzre geḡdükde (9) Türkistān’uḡ Pādşāḡi ‘Acem vilāyetine³²⁵⁶ ḡama‘³²⁵⁷ idüp³²⁵⁸ (10) leşker-i bī-kerānile ‘Acem vilāyetine³²⁵⁹ geldi. Ve çok memleket (11) ḡarāb eyledi. Hürmüz daḡı leşker cem‘ idüp Türk leşkerine (12) ḡarşu gitmek şadedinde iken Mihr Üstād adlu kimesne (13) ki Hürmüz’uḡ anasını Ḥākān’dan Ḳisrā Nüşirevān’a (14) getürmişidi. Ḳaleb itdi. Ve Mihr Üstād ḡāyetile pīr (15) olmışıdı. Meḡāfe ile anı Hürmüz’e getürdiler. Hürmüz Mihr (16) Üstād’ı gördükde yirinden ḡalkup ta‘zīm ve tevḡirile (17) Mihr Üstād’ı yanına aldı. Ve Türkistān leşkerinüḡ [P1 263b] (1) aḡvālinden ve anlarla ḡarb eylemek maşlaḡat mıdur degül midür (2) Mihr Üstād’dan su’āl eyledi. Mihr Üstād eyitdi ki: “Vaḡtā ki (3) senüḡ babaḡ beni göndürdi ki anaḡı Ḥākān’dan ḡaleb idüp (4) ele getüreyim. [H 180a] Ḥākān müneccimleri cem‘ idüp ananuḡ ser-encāmından (5) su’āl itdükde müneccimler eyitdiler ki: ‘Bu kızuḡ Nüşirevān’dan (6) bir oḡlı vücūda gelse gerek. Ve dükeli ‘Acem memleketi anuḡ olsa (7) gerek. Ammā Türkistān’dan anuḡ üzerine bir leşker-i kūh-peyker (8)

³²⁵³ eyledi: itdi H, L.

³²⁵⁴ Ḳārūn’un kırık ev dolu hazinesi varken toprak oldu. Fakat Nüşirevān ölmedi, iyi bir isim bıraktı.

³²⁵⁵ üzre: üzerine H, L.

³²⁵⁶ vilāyetine: vilāyetinüḡ H, L.

³²⁵⁷ ḡama‘: ḡama‘ına H, L.

³²⁵⁸ idüp: -H, L.

³²⁵⁹ ‘Acem vilāyetine: -H, L.

gelüp³²⁶⁰ kızuñdan hâşıl olan³²⁶¹ oğlan dañı leşker cem^c idüp (9) anlarıyla muhârebe şadedinde iken Behrâm bin Behrâm adlı ki (10) ‘Acem beglerinüñ neslinden olsa gerek. Anı ser-^c asker idüp (11) Türk’üñ leşkerini münhezim kılsa gerek.’ didiler. Ve müneccimler Behrâm’uñ (12) şüreti için didiler ki: ‘Bir uzun boylu aruğ endâmlu (13) kara yağızlı çatık kaşlı kimesne olsa gerek.’ Hürmüz bu sözi (14) Mihr Üstâd’dan işitdükde yañınile bildi ki Ermeniyye’de olan (15) Behrâm’dur. Mihr Üstâd bu sözi tamâm itdükde fecâ’eten fevt (16) oldu. Hürmüz bu hâli gördükde eyitdi ki Mihr Üstâd’uñ (17) bu vakte degin sağ kalması hemân başa bu sözi dimekiçün imiş. [P1 264a] (1) Āhirü’l-emr Hürmüz âdemler göndürüp Ermeniyye’den Behrâm’ı (2) getürtdi. Ve Behrâm’a leşker virüp Türkistân leşkeriyle (3) muhârebe itmege göndürdi. İki leşker ber-â-ber olduğda (4) Behrâm Türkistân’uñ leşkerini şıdı. Ve Hürmüz’üñ hizmetine [L 130b] geldi. (5) Bir miqdâr zamân bu kañiyyeden geçdükde Behrâm Hürmüz’e (6) ‘âşî oldu. Ve on iki biñ âdemile gelüp Hürmüz’i dutdı (7) ve gözine mîl çekdi. Ve göze mîl çekmek andan kaldı. Üç (8) gün geçdükde Hürmüz’üñ boğazına yay kirişi dakup öldürdi. (9) Ve bu nev^c öldürmek dañı Behrâm’dan kaldı. Ve Hürmüz’üñ (10) Āzerbâycan’da bir oğlı varıdı Pervîz adlı. Atası yirine (11) tahta geçüp pādşâh oldu. Hürmüz bin Nüşîrevân (12) on iki yıl salţanat eyledi.

Pādşâhî Pervîz bin Hürmüz bin Nüşîrevân

(13) Pervîz’e Hüsrev dirleridi. Pādşâh olduğda Behrâm’ıla (14) savaş idüp Behrâm gâlib olup Pervîz Behrâm’dan (15) Rüm Pādşâhı’na [H 180b] varup Rüm Pādşâhı, Pervîz’e (16) kıızını virdi. Ve Pervîz anuñıla ‘ahd idüp didi (17) ki: “Her memleket ve vilâyet ki Nüşîrevân senden [P1 264b] (1) kañrıla veyâñhüd şulhıla almışdur. Yine senüñ olup kaţ’â (2) dañlı ü ta^c arruz eylemeyem. Ve eger pādşâh olup tahta (3) geçersen Rüm vilâyetinden ĥarâc almayam.” diyü bu vechile (4) eyledi. Kaşer dañı Pervîz’e altmış biñ âdem virüp (5) Ermeniyye’ye ve ‘Āzerbâycân’a göndürdi. Pervîz varup Behrâm’ıla (6) ĥarb idüp Behrâm’ı şıdı. Ve Fars mülkini alup Ĥākân’uñ (7) vilâyetine gitdi. Ĥākân dañı aña leşker virüp Pervîz (8) Medâ’in’e geldi. Ve Behrâm’uñ ardınca leşker göndürüp Behrâm’ı (9) tutdılar ve öldürdiler. Ahvâl bu minvâl üzre iken Rüm’dan (10) ĥaber geldi ki Rüm’uñ leşkeri kañın atanı ve Kaşer’i (11) öldürdiler. Ve defâ’in ve ĥazâ’inini gemilere koyup deryâda (12) iken muhâlif yıl peydâ olup gemilerini şoyup bir kenâra (13) bıraktı. Ve ol kenârıñ ĥalkı Kaşer’üñ mâl u menâlini cem^c (14) idüp hizmetüñe getürmek ardıncadurlar. Pervîz bu ĥaberi (15) işitdükde ferĥân olup ol mâl u menâle karşı âdemler (16) göndürüp getürdüklerinden ba^c zısını ĥazîneye koyup ba^c zısını (17) leşkere bañş eyledi. Şonra Pervîz salţanat tahtında [L 131a] [P1 265a] (1) dâd u diñiş şadedinde iken nâ-gâh Ĥazret-i Muĥammedun Resülü’llâh (2) şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemüñ mektûbı Pervîz’e gelüp (3) anı imâna da^c vet eyledi. Ve mektûbuñ şüretidür ki

(4) Şüret-i Nâme-i Muĥammedun Resülü’llâh³²⁶²

“Bi’smi’llâhi’r-Raĥmâni’r-Raĥîm. (5) Min-Muĥammedin Resülü’llâhi ilâ-Pervîz bin Hürmüz (6) ammâ ba^c dun fe-innî uĥbiru ileyke Allâha lâ-ilâhe illâ (7) hüve’l-ĥayyu’l-ĥayyümu erselenî bi’l-ĥaĥķı beşîren (8) ve nezîren ilâ-ĥavmin ‘aleyhumu’s-şekâvetu ve sulibe (9) ‘uĥûluhum ve men yehdi’llâhu fe-lâ-muzillehü ve men (10) yuzlilhu felâ

³²⁶⁰ gelüp: gelse +gerek H.

³²⁶¹ olan: -H, L.

³²⁶² Şüret-i Nâme-i Muĥammedun Resülü’llâh: -H, L.

hādiyelehū inne'llāhe başırun bi'l-ibādi (11) leyse ke-mişlihi şey'ün ve hüve's-semi' ul-başıru. (12) Fe'slem teslem ev'izen bi-ħarbin mina'llāhi (13) ve Resūlihi velem tu' cizhumā."³²⁶³ Çünkü Peygamber (14) Hāzretleri'nün nāmesi [H 181a] Pervîz'e vāşıl oldu. Pervîz "aleyhi (15) mā-yestaħiķku"³²⁶⁴ eyitdi ki: "Bu ne aşl kimesne ki (16) kendü adımı benüm adumuñ üzerine taķdīm idüp yazmışdur?" (17) Ve öykelenüp Peygamber'ün şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem³²⁶⁵ nāmesini [P1 265b] (1) pāre pāre eyledi. Resūl Hāzreti'ne bu ħaber vāşıl olduķda (2) buyurdi ki: "Allāhumme mezzikħum kemā-mezzekū kitābi."³²⁶⁶ Ve buyurdi ki: (3) "Kendü memleketinün nāmesini pāre eyledi."³²⁶⁷ Bu ķāziyyeden çok (4) zamān geçmedi ki Şirüye ki Pervîz'ün oğlı idi. Pervîz'e (5) bir ħançer urup ķarnını yardı. Hicretten yidi yıl geçmiş idi (6) ki Pervîz helāk oldu. Otuz sekiz yıl salţanat (7) eyledi. Ve fevti senesinde idi ki Dicle Pervîz'ün memleketinden (8) naķl idüp Keşker ħarafına ve Meysān'ün deştine gitdi. **Beyt:**

(9) Tā dil-i ehl-i dilī nāmed be-derd
Hiç ķavmi-rā Ĥudā rüsvā ne-kerd³²⁶⁸

(10) Pādşāhi Şirüye bin Pervîz

Şirüye'nün adı Ķubād idi. (11) Ve anası Ķayşer'ün kızıdır. Babası yirine pādşāh olduķda (12) Mülük-i Tavā'if anuñ memleketine tama' idüp ekşeri elinden (13) intizā' itdiler. Ve anuñ zamānında İslām zuhūr bulup (14) memleketinde tā'ün vāķi' olup çok kimesne (15) tā'ündan fevt oldılar ve Āl-i Sāsān'dan kimesne ķalmayup (16) ancak Şirüye'nün yidi yaşında bir oğlancuğı ķaldı (17) ki adı Erdeşir [L 131b] idi. Şirüye altı ay salţanat idüp [P1 266a] (1) yirine oğlı Erdeşir pādşāh oldu.

Pādşāhi Erdeşir (2) bin Şirüye

Erdeşir yidi yaşında iken pādşāh olup (3) bir yıl salţanat eyledi. Taberī ve İmām ķavlinde bir (4) yıl altı ay pādşāh oldu.³²⁶⁹ Şonra 'Acem pādşāhlarının (5) neslinden zükür ķalmayup Pervîz'ün kızlarından (6) Tūrān Duĥt adlu ĥ'ātun pādşāh oldu. Va'llāhu a'lem.

(7) Pādşāhi Tūrān Duĥt

Çünkü Tūrān Duĥt pādşāh (8) oldu.³²⁷⁰ 'Adl ü dād idüp ĥalkdan ĥarc u ĥarāc almadı. (9) Ve anuñ zamānında re'āyādan [H 181b] bir kimse celā-yı vaţan itmedi. (10) Ve

³²⁶³ "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah Resulü Muhammed'den Pervîz bin Hürmüz'e. Muhakkak ki ben sana Hayy ve Kayyum olan Allah'tan başka ilah olmadığını haber veriyorum. O beni üstlerine şekavet çökmüş ve akılları durgunluğa uğramış bir kavme bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdi. Allah'ın hidayete erdirdiğini saptıracak kimse yoktur. Onun saptırdığını da hidayete erdirecek kimse yoktur. Muhakkak ki o kullarının her yaptığını görendir. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O her şeyi işiten ve görendir. Müslüman ol ki kurtuluşa eresin yoksa Allah ve Resulü'ne savaş açmış olursun. Onları dize getirir de mümkün değildir."

³²⁶⁴ Allah, layığını versin.

³²⁶⁵ sellem: sellemün H, L.

³²⁶⁶ "Allah'ım! Onları, mektubumu parçaladıkları gibi paramparça et!"

³²⁶⁷ İbnu Abbās (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (a.s.v.) Kisrâ'ya mektubunu göndermişti. Kisrâ, mektubu okuyunca yırttı. A.s.v. da 'paramparça olmaları için' beddua etti" [Buhârî, İlm 7] (Canan, 2001: 16, 425-426).

³²⁶⁸ Gönül ehlinin gönlü derde düşmedikçe, Allah hiçbir milleti rüsva etmemiştir.

³²⁶⁹ pādşāh oldu: -H, L.

³²⁷⁰ oldu: + Tūrān +Duĥt H, L.

Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem³²⁷¹ anuñ zamānında vefāt (11) oldu. Ve Tūrān Duht altı ay salţanat eyledi. (12) Ve ba' zı müverrihler kavlinde bir yıl dört ay pādşāh (13) oldu. Şoñra anuñ yirinde Āzermi Duht ki Perviz'ün (14) bir kıızı dañı idi³²⁷² pādşāh oldu. Ol dañı³²⁷³ dört ay (15) salţanat eyledi. Şoñra ehl-i 'Acem Perviz'ün neslinden (16) yalan gerçek bir er buldılar. Ferruñzād adlu anı pādşāh (17) eylediler. Ol dañı salţanat idüp yine bir er dañı [P1 266b] (1) buldılar Yezdecird nām anı pādşāh itdiler.

Pādşāhi Yezdecird (2) bin Şehriyār Perviz bin Hürmüz bin Nüşirevān bin Yezdecird

(3) 'Acem kavlinde Sāsāniler'ün āñir pādşāhidur. Ve anuñ (4) kışşası budur ki Perviz bin Hürmüz'ün bir oğlı varımış (5) Şehriyār adlu. Aña öykelenüp habs itdürmişdi. Şehriyār (6) habsde iken bir kan alıcı 'avret Şehriyār'ün huñurına (7) varup Şehriyār'a şehvet galebe idüp ol 'avretile şöhet (8) eyledi. Ve ol³²⁷⁴ 'avret andan³²⁷⁵ hāmile olup bir oğlan (9) vücūda getürdi. Adını Yezdecird kodılar. Ve Şirīn ki (10) Perviz'ün h'ātūmı idi. Perviz'ün korqusından Yezdecird'i (11) kaçırup Rey vilāyetine göndürdi. Ve Yezdecird Rey şehrinde (12) beslenüp büyüdi. Çünkim Sāsāniler'ün nesli züküren ve ünāşen (13) münkariz olup salţanata lāyık kimesne qalmadı. Ehl-i 'Acem (14) varup Rey şehrinden Yezdecird'i getürdiler ve tahta [L 132a] geçürdiler. (15) On biş yaşında iken pādşāh olup yigirmi yıl salţanat (16) eyledi *Qūtū'l-Ervāh* şāhibinün kavlince. Ammā Ebū Ca'fer-i Ṭaberī (17) kavlinde budur ki Yezdecird altı yaşında pādşāh olup dört [P1 267a] (1) yıl salţanat eyledi. Ve İmām'ün kavlinde kaç yaşında (2) iken pādşāh oldu zikri yoqdur. Ammā buyurmışdur ki: [H 182a] (3) "Otuz altı yıl salţanat eyledi." Ve bu kavlı şihhatden ba' iddür. (4) Şoñra ehl-i İslām galebe idüp şevket ve revnaq (5) İslām'ün olup Emirü'l-Mü'minīn 'Ömer ve Ebū 'Ubeydetü'l-Cerrāh (6) ve 'Abdu'llāh bin Mes'ūd rağıya'llāhu 'anhuma ecma'in (7) 'Acem memleketine varup Medā'in'i fetih itdiler. Ve Ebū 'Ubeyde ol (8) savaşıda şehid oldu. Ve Yezdecird kaçup (9) Merve'ye gitdi. Ve Merve'den Ṭarhān'a vardı. Ve Ṭarhān'dan (10) Türkistān'a kaçdı.³²⁷⁶ Ve 'Acem'ün şevketi ve cem' iyyeti qalmadı. (11) Āñirü'l-emr Yezdecird Merve'de bir maqbere qazıcınun (12) evine konuk olup cevāhir ü nefā'is-i keşireyle ol (13) gürganun evinde pinhān oldu. Gürgan bu hāli (14) gördükde Yezdecird'i uyudup başını kesdi. Ve Yezdecird ile (15) olan cevāhiri alup gizledi. Bir gün gürgan (16) 'avretiyle çekişdi. Ve 'avret anuñıla³²⁷⁷ 'adāvet idüp (17) Yezdecird'ün³²⁷⁸ depeledüğünü ve cevāhiri gizledüğünü halka [P1 267b] (1) diyüvirdi. Bu haber şöhet bulduqda Ḥazret-i 'Osmān'ün (2) rağıya'llāhu 'anh³²⁷⁹ hilāfeti zamānı idi. Gürganı dutdılar (3) ve şikence idüp Yezdecird'ün³²⁸⁰ esbābını andan aldılar. (4) Ve gürganı depelediler. Ol zamāndan bu zamāna gelince ki (5) hicretün tārīhi toquz yüz elli yidi yıldur. Ve bu te'lifün (6) tārīhi zamānidur. 'Acem pādşāhlarınun neslinden ki evveli (7) Keyümers ve āñiri Yezdecird'dür. Bir pādşāh qalmayup (8) anlardan kimesne haberdār degüldür. "Va'llāhu a'lem ve aħkem."³²⁸¹ (9) Şimdi rāy-ı 'ālem-ārāya mahfi ve pūşide olmaya (10) ki selāfin-i 'Acem'ün hulāşa-i tevārīhi İmām'ün risālesinde (11) biz

³²⁷¹ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: şal'am H, L.

³²⁷² idi: +ol H, L.

³²⁷³ Ol dañı: -H, L.

³²⁷⁴ Ve ol: -H, L.

³²⁷⁵ andan: -H, L.

³²⁷⁶ kaçdı: çıqdı H, L.

³²⁷⁷ anuñıla: -H, L.

³²⁷⁸ Yezdecird'ün: Yezdecird'i H, L.

³²⁷⁹ 'anh: 'anhā H, L.

³²⁸⁰ Yezdecird'ün: kürgenün H, L.

³²⁸¹ Allah daha ālim ve daha bilgilidir.

zıkr itdügümüz [L 132b] veche degüldür. Ve sâbıkâ (12) İmâm'ı ne vechile taḥrîr itdüğine işâret vâki' olmuştur. (13) Ve bu faḳîr-i ḥaḳîr ki bu tercümenün mü'ellif-i keşîrî't-taḳşîridür. (14) Tevâriḥ-i mu' teberenün tetebbu'ından sonra taḥrîr itdügüm (15) tevâriḥi bu risâlede telḥîs üzre [H 182b] beyân idüp nice (16) ' ilmler ve fâ'ideler ki her maḥalle münâsib idi zamîme (17) idüp ' izz-i ḥuzûr için meştûr oldu. Lâkin istilâ-yı [P1 268a] (1) İslâm'dan bu zamâna gelince ki hicretün toḳuz yüz elli (2) yidi senesidür. Ve pâdşâh-ı İslâm ḥulâşa-i enâm menba' ul-' irfân-i (3) ve'l-ebḳân ve ma' denü'l-' adli ve'l-fazlı ve'l-ihsân (4) sülâle-i Âl-i ' Osmân Sultân Süleymân bin Selîm Şâh bin (5) Bâyezîd Ḥân şanehu'llâhu Te'âlâ ' an-tevâriḳi'l-ḥadisân (6) Ḥazretleri'nün zamân-ı ferḥunde-i evânıdır. Bu risâlede zıkr (7) itmedüğüme sebep budur ki tevâriḥ-i ehl-i İslâm'da (8) baş üzre meştûr ve mesfûrdur. Ve hem eger anlaruḥ ahvâli (9) irâdına müteşaddî olurısam bu risâle müteḥammil olmayup (10) risâlelikden çıkup bir cild kitâb degül belki mücelledât (11) olmaḳ lâzım gelür. Pes bu eclendür ki ḳalemün ' inânını³²⁸² (12) döndürüp İmâm'ı kelâmına rücû' idüp risâlenün (13) âḫirine varınca lafzen bi-lafzin İmâm'ı kelâmını tercüme (14) idüp münâsib maḥal olan fevâ'idden daḫı ḥâlî komayup (15) taḥrîr ve taḳdîr olınsa gerek in-şâ'allâh. **Ḳâle'l-İmâm:** (16) "Fa'lem ve teyaḳḳan enne hâ'ulâe'l-mulûke'llezîne zekernâhum (17) kânü aşḫâbe'd-dünyâ ve mulûke'l-arzi ve innehum belegü mine'd-dünyâ [P1 268b] (1) murâdehum ve şarafu bi'l-lezzâti evḳâtehum ve mezav (2) ve beḳıyyet esmâ'uhum ve simâtuhum kemâ-' adednâhu min-ef' âlihîm (3) ve evradnâhu min-ḥişâlihîm lita'leme enne'n-nâse innemâ humu'l-ḥadisü'llezî (4) yebḳa ba' dehum ve külle insânin yuzkeru (5) bimâ kâne yef' aluhu ve yunsebu ilâ-mâ-kâne ya' meluhu in ḥayren (6) fe-ḥayrun ve in şerren fe-şerrun fe-yecîbü ' ale'l-insâni en yezra' a bezre'l-ihsâni [L 133a] (7) ve en yenfi ' an-nefsihi'l-' uyübu'el-fâḫişâti ve'l-ḥaḫâyâ'l-mubîḳâti (8) lâ-seyyima'l-mulûku yebḳa ba' dehum (9) ḥüsnü'l-İslâmi ve şâlihu'r-resmi ve li'ellâ yuzkeru bi'l-ḳabîhi (10) ve ḳad ḥallu fi'z-zarîhi." Hâzâ kelâmuhu. Ya' nî yaḳîn ü (11) taḫḳîḳile [H 183a] saḫa ma' lüm ola ki zıkr itdügümüz (12) pâdşâhlar dükeli yiryüzünün begleri ve dünyâ (13) şâhibleri idiler. Dünyâdan murâdlarını müstevfâ (14) ḥâşıl idüp lezzât u shevâtlarını bulup sonra (15) ecel şarâbını içüp "ke 'enlem-yekün"³²⁸³ dâ'iresine vardılar. (16) Ve ḫalk arasında ancak ism ü resmleri bâkî ḳaldı. (17) Nitekim biz bu kitâbda anlaruḥ ḫişâlini ve ef' âlini senün için [P1 269a] (1) ta' dîd itdük. Tâ ma' lüm idinesin ki "İnne'n-nâse (2) innemâ humu'l-ḥadisü'llezî yebḳa ba' dehum." Ya' nî dünyâda (3) Âdem oḫlunuḫ fenâsından sonra beḳâsı andan ḳalan (4) ism ü resmile olur. Nitekim Şeyḫ Sa'dî Şîrâzî (5) ' aleyhi'r-raḫmetu ve'r-rıḫvân buyurmuşdur. **Nazm:**

(6) Devlet-i cāvîde yâft her kî nikûnâm zîst

(7) Kez ' aḳıbeş zıkr-i ḫayr zinde koned nâm-râ³²⁸⁴

(8) Ve daḫı buyurur ki **nazm:**

Zindest nâm-ı ferruḫ-ı Nüşîrevân be-ḫayr

(9) Gerçi besî gozeşt ki Nüşîrevân nemând³²⁸⁵

³²⁸² ' inânını: ' inânın H, L.

³²⁸³ Yokmuş gibi, sanki hiç olmamış, hiç söylenmemiş gibi.

³²⁸⁴ Kalıcı bir devlet bulan kişiden iyi isim kaldı. Onu arkasından hayırla yad etmek, onun adını diriltir.

³²⁸⁵ Nüşîrevân öldüğü ve çok zaman geçtiği halde; adaleti sayesinde mübarek adı hâlâ diridir.

(10) Pes ma‘lüm oldu ki her kimesne itdüğü fi‘lile mezkûr (11) ve bildüğü nesne ile mensûb ve meşhûr olur. Eger (12) hayâtında eyülük üzre ise memâtında dağı hayrıla añılır. (13) Ve eger yaramazlık üzre ise³²⁸⁶ şerrile añılır. Pes insân (14) üzerine vâcib ü lâzımdur ki ihsân üzre ola ve (15) nefisinden ‘uyüb-ı fâhişeyi nef‘ ü def‘ idüp haţâyâ-yı (16) mühlikâtdan muhteriz ola. Huşûşâ beglere evceb (17) ve elzemdür. Tâ kim anlardan sonra şafha-i rûzgârda hüsn-i [P1 269b] (1) ism ve resmleri bâkî kalup zarihlerinde³²⁸⁷ iken zikr-i kabîhile (2) meşhûr ve mezkûr olmayalar. Nitekim buyurmışlar. **Nazm:**

(3) Nâm-ı nîgû taleb ki genc-i şenâ
Bihter ez-genc-i h̄‘âste şad bār

(4) Yek şenâ bih ki sîm-i şad hürmen
[L 133b] Yek du‘â bih ki māl şad hervār³²⁸⁸

(5) Pes zikr olınan mülük ve selâtinüñ³²⁸⁹ tevârihinde (6) ma‘lüm oldu ki pâdşâha ‘adl ü inşâf gerek imiş. (7) Tâ kim eyyâm-ı devletinde ‘âlem ma‘mûr olup memâtından sonra (8) zikr-i hayrıla mezkûr ola. Anuçün ki kişinüñ zikr-i hayrı [H 183b] (9) mevtinden sonra dünyâda hayât-ı şâniyesidür. Kısra-yı Nüşîrevân (10) Mecûsî iken ‘adl ü siyâset ve tedbîr ü kiyâset sebebiyle (11) İrân pâdşâhlarınuñ cemî‘ si üzre mütevaffık olup (12) Resûlü’llâh Hazretleri şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem³²⁹⁰ ululuğıyla (13) âbâ vü ecdâdile tefâhur itmeyüp Nüşîrevân’uñ zamânında (14) dünyâyâ geldüğüne iftihâr idüp buyurdu ki: “Vulidtu fi-zemeni’l-meliki’l-âdil.”³²⁹¹ (15) Kısra-yı Nüşîrevân ve Hazret-i Resûl (16) şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem³²⁹² Nüşîrevân’a melik tesmiye itdükleri (17) ‘adlinden ötürüdür. Pes şıyt-ı Hasan u Hüseyin ism ü resm [P1 270a] (1) cemî‘ eşyâdan yigrekdür. Ve ma‘lüm ola ki Nüşîrevân’dan (2) öñdin gelen pâdşâhlar ki bu kitâbda zikr olındı. (3) Ekşerinüñ aqşâ-yı himmetleri dünyânuñ ta‘mîri ve re‘âyâ (4) arasında ‘adl ü inşâf eylemek imiş. Ve anlardan kalan (5) ‘imâretlerüñ âşarı ekşeriyâ el-ân kemâ-kândur. Ve Nüşîrevân (6) ‘adlile anlaruñ itdüğinden dağı ziyâde nesnelere itmişdür. (7) Ma‘a-hâzâ ki isrâfdan müctenib ve ‘adem-i ‘ifâfdan muhteriz (8) imiş.

Hikâyet

Şöyle mervîdür bir gün Nüşîrevân-ı (9) ‘Âdil temâruz idüp emînlerine ve mu‘temedlerine buyurdu ki: (10) “Tabîblerüm benüm marâzumuñ devâsı için buyurmışlardır (11) ki bir harâb şehrden veyâ bir harâbe kıryeden bir eski³²⁹³ (12) kerpüç lâzımdur. Gerekdür ki ele getüresiz.” (13) Pes emînler ve mu‘temedler cemî‘ vilâyetini³²⁹⁴ gezdiler. Ve yine (14) dönüp didiler ki: “Senüñ taht-ı hükümünde olan memâlik cümleten (15) gezdük. Bir harâb mekân ve bir eski kerpüç bulmağı (16) imkân olmadı.” Nüşîrevân şad olup³²⁹⁵ Haq

³²⁸⁶ üzre ise: üzredür H, L.

³²⁸⁷ zarihlerinde: zarihlerinden H, L.

³²⁸⁸ İyi isimle tanınmayı talep et. Bu servet, mal servetinden daha iyidir. Bir dua, tarladaki bir buğdayın başağından iyidir. Senin hakkında bir dua, yüzlerce tarlan olmasından daha iyidir.

³²⁸⁹ selâtinüñ: selâtin H, L.

³²⁹⁰ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: şal‘am H, L.

³²⁹¹ “Adil bir hükümdar zamanında doğdum.” “Bu sözün asılsız ve uydurma hadis olduğı adı geçen hükümdarı yüceltmek için uydurulduğı bildirilmiştir” (Yılmaz, 2013: 712).

³²⁹² şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: şal‘am H, L.

³²⁹³ eski: -H, L.

³²⁹⁴ vilâyetini: vilâyeti H, L.

³²⁹⁵ olup: oldu H, L.

Te‘ālā’ya (17) şükürler eyledi. Ve didi ki: “Mağşūdum bu idi ki memālikümün [P1 270b] (1) ma‘mūrluğun [L 134a] ve ħarāblığın bileyim ki eger memleketlerümde bir ħarāb (2) yir bulınsa idi anı daħı ta‘mīr ideyin.” diyü buyurdu. Pes (3) ma‘lūm oldu ki mülūk-ı māziyyenün aqşā-yı himmetleri (4) dünyānuñ ‘imāreti imiş. Zīrā ki dünyā her ne qadar ki [H 184a] a‘merdür (5) ra‘iyyet daħı ekser ve evferdür. Ve ħükemā buyurmuşlardır ki: “İnne’d-dīne (6) bi’l-meliki ve’l-melike bi’l-cundi ve’l-cunde bi’l-māli ve’l-māle (7) bi’l-‘imāreti ve’l-‘imārete bi’l-‘adli fi’l-‘ibādi.”³²⁹⁶ Pes kaçan kim memālik (8) üzerine zālimler müstevlī olalar memālik ħarāb olup ve ehl-i (9) tefriķa olunup āḫer salṭanata gidüp pādşāha naqş (10) ve mezellet ve ħazīnesine eksüklik ve kıllet ‘arız olur. **Nazm:**

(11) Ra‘iyyet çü bīḫend ü sulṭān dıraḫt

(12) Dıraḫt iy piser bāşed ez-biḫ saḫt

(13) Hemān biḫ ki leşker be-cān perveri

(14) Ki sulṭān be-leşker koned serveri³²⁹⁷

(15) İmām-ı Hümām Ḥüccetü’l-İslām buyurur ki: “Zulm iki nev‘ üzredür. (16) Birisi sulṭānuñ zulmidür ra‘iyyet üzerine. Ve kavīnün (17) zulmidür za‘īfün üzerine. Ve ġanīnün zulmidür faķīr üzerine. [P1 271a] (1) Ve ikinci zulm-i ber-nefsdür. Ve nefis üzerine ma‘şiyetün (2) şūmlığından hāşıl olur. Pes eger dilersin ki ħalka (3) zulm itmeyesin nefsün üzerine zulm eyleme.”

Hikāyet

(4) Benī İsrā’il’de³²⁹⁸ bir kimesne var imiş ki balıġ avlarıdı. (5) Ve kendü ve ehl ü ‘iyālī anda ma‘işet idinürleridi. (6) Bir ġün balıġ avlar iken duzaġına³²⁹⁹ bir büyük balıġ³³⁰⁰ düşdi. (7) Ġāyetile şādmān olup balıġı alup şatmaġ için (8) bāzāra gider iken ‘avān ṭā’ifesinden bir kimesne aña yitişüp (9) didi ki: “Bu balıġı şatar mısın?” Balıġçı fikr itdi ki (10) eger şatmazam dir isem baña ezā ider. Ve eger şataram (11) diyecek olursam yarı bahāsiyla benden³³⁰¹ alır. Āḫirü’l-emr (12) “Şatmazam” didi. Ol ‘avān anı muḫkem döġüp balıġı ġaşbıla³³⁰² (13) elinden aldı. Şayyād ‘avāna bed-du‘ā eyleyüp didi ki: “Yā Rabbī! (14) Beni miskīn ve za‘īf yaratduñ. Ve bu ‘avānı [L 134b] kavī ve ‘anīf (15) ħalk itdüñ. Ululıġuñ ḫaķķı için ki ḫaķķımı bu dünyāda (16) bu ‘avāndan al ki ben āḫirete deġin şabr idemezem.” didükde (17) ol ‘avān balıġı alup menziline iletüp ħizmetkārlarına [P1 271b] (1) bişürdüp tenāvül için öñine getürdüklerinde [H 184b] bişmiş (2) balıġ Allāh Te‘ālā’nuñ ħudretiyle aġzını açup ol ‘avānuñ (3) barmaġını bir derecede ışırdı ki şabr u ħararı ħalmayup (4) feryād u fiġān iderek ṭabībe vardı. Ve ħālını tabībe (5) ‘arz idüp ṭabīb eyitdi ki: “Bu barmaġuñ kesmesi lāzım ve lā-büddür. (6) Yoksa elemi ayaya sirāyet ider.” ‘Avān rızā virüp (7) barmaġı kesildükde elem ayaya sirāyet eyledi. ‘Avān yine (8) feryād

³²⁹⁶ Din sultanla, sultan orduyla, ordu malla, mal imar etmekle, imar etmek de halka adaletli davranmakla var olur.

³²⁹⁷ Padişah bir ağaç gibidir, kökü ahalidir. Ağaç ise; oġlum, kökünden kuvvet alır. Askeri can ile beslemek lazımdır. Çünkü sultan askeri sayesinde hüküm sürer.

³²⁹⁸ İsrā’il’de: İsrā’il’den H, L.

³²⁹⁹ duzaġına: -H, L.

³³⁰⁰ balıġ: + duzaġına H, L.

³³⁰¹ benden: -H, L.

³³⁰² ġaşbıla: ġaşabıla H, L.

u fiğān eyleyüp ṭabīb eyitdi ki: “Ayayı daḥı kesmek gerek. (9) Yoksa elem bilege sirāyet ider.” Ayasını daḥı kesdi. Elem sā‘ide (10) daḥı sirāyet eyledi. Ṭabīb ‘avānuḥ bileğini daḥı kesdi. (11) Elem omzına ve iki küregine vardı.³³⁰³ ‘Avān bu ḥālete şabr u (12) ṭāḳāt getürmeyüp ṭabībün öñinden kaçup Ḥaḳ celle (13) ve ‘alāya şıgınuḥ bir ağacun gölgesine varup ol (14) ağaca ṭayanup bir miḳdār uyukladıḳda vāḳı‘asında bir kimesne (15) aḥa eyitdi ki: “İy miskīn! Nice bir elünj ve gövdeñi kesdürürsin? (16) Ḥaşmuḥa var anı rāzī eyle tā kim bu belādan ḥalāş olasın.” (17) didükde uyḳusından uyanup didi ki: “Bu ḥaḳ düşdür [P1 272a] (1) ğaşbıla balıḳı şayyāddan aldum. Ve ol derdmendi dögdüm. (2) Beni bu belāya mübtelā iden kendü kendüme itdügümdür.” Pes (3) şayyāduḥ aramasına³³⁰⁴ varup anı³³⁰⁵ bulup eline ve ayaḳına (4) düşüp günāhından istiḡfār ṭaleb idüp bir miḳdār māl (5) ol şayyāda virüp itdüğü fi‘lden tā‘ib olup şayyād (6) anı ‘afv eyledi. Ve anuḥ ḥaḳḳında ḥayr du‘ā idüp (7) fi‘l-ḥāl ol elem sākin oldı. Şonra ol ‘avān evine varup (8) ḥālīşen muḥlişen tā‘ib olup tevbe ve irzā-yı ḥaşmuḥ (9) bereketinden döşeginde yatur iken Ḥaḳ Te‘ālā’nuḥ rahmeti anuḥ (10) ḥālīne şāmil olup [L 135a] eli evvelki ḥāl üzre şaḡ ve sālīm oldı. [H 185a] (11) Pes Mūsā Ḥazreti’ne ‘aleyhi’s-selām³³⁰⁶ vaḥy gelüp didi ki: “Eger (12) bu kişi ḥaşmını rāzī itmeyüp zulm ü cevrden tevbe itmeseydi (13) şaḡ olduḳça bu ‘azāba mübtelā olurıdı.”

Ḥikāyet

(14) Mūsā Ḥazreti³³⁰⁷ ‘aleyhi’s-selām Ṭür’da bir gün Ḥaḳ Te‘ālā’ya (15) münācāt idüp buyurıdı³³⁰⁸ ki: “Yā Rabbī! ‘Adlünj inşāfuñı (16) baḥa göster.” didükde Ḥaḳ Te‘ālā buyurıdı ki: “İy Mūsā! Sen (17) bir tiz³³⁰⁹ kimesnesin benüm ‘adlümü görmege şabr u ṭāḳāt getürmezsin.” [P1 272b] (1) Mūsā ‘aleyhi’s-selām eyitdi³³¹⁰ ki: “Yā Rabbī! Senün tevfiḳün (2) refiḳ olıcaḳ ṭāḳāt getürebilürem.” didükde Ḥaḳ celle ve ‘alā (3) buyurıdı ki: “İy Mūsā! Fulān çeşmeye var. Ve anuḥ ardında bir (4) sehl zamān gizlen. Tā ki benüm ‘adlümü ve ḳudretümü müşāhede (5) idesin.” Pes Mūsā ‘aleyhi’s-selām buyruḡı ṭutup çeşmenün (6) ber-ā-berinde bir öyügün üzerine çıkup muḥtefi oldı görđi ki (7) bir atlu geldi. Ve atdan inüp çeşmeden āb-dest aldı. (8) Ve şuyından içüp bilinden biñ altundan ṭolu bir hemyānı (9) açup çeşmenün kenārına ḳoyup namāza meşḡul oldı. (10) Namāzı ḳıldıḳdan şonra atına binüp hemyānı³³¹¹ unudup gitdi. (11) Şonra ardınca bir oḡlancuḳ geldi. Ve çeşmeden şu (12) içdi. Ve hemyānı görüp³³¹² aldı³³¹³ gitdi. Ve anuḥ ardınca bir (13) a‘mā pīr kişi geldi. Ve şudan içdi. Ve āb-dest idüp³³¹⁴ (14) namāza ṭurđı. Bu cānibden atlu hemyānı tezekkür idüp dönüp (15) geldükde görđi ki bir pīr a‘mā çeşmenün kenārında hemyān (16) ḳoduḡı yirde namāz ḳılır. Şabr idüp pīr namāzdan fāriḡ olduḳda (17) pīre eyitdi ki: “Senden ḡayrı kimesne bu mevzi‘e gelmedi. Benüm hemyānum [P1 273a] (1) sendedür. Kerem eyle vir.” didükde a‘mā eyitdi ki: “Benüm gözüm (2) görmez.

³³⁰³ küregine vardı: küregini ḳapladı H, L.

³³⁰⁴ şayyāduḥ aramasına: -H, L.

³³⁰⁵ anı: şayyādı H, L.

³³⁰⁶ Ḥazreti’ne ‘aleyhi’s-selām: ‘aleyhi’s-selām Ḥazreti’ne H, L.

³³⁰⁷ Mūsā Ḥazreti: Ḥazret-i Mūsā H, L.

³³⁰⁸ buyurıdı: didi H, L,

³³⁰⁹ tiz: -H, L.

³³¹⁰ eyitdi: didi H, L.

³³¹¹ hemyānı: +ol +şu +kenārında H, L.

³³¹² görüp: -H, L.

³³¹³ aldı: alup H, L.

³³¹⁴ idüp: idinüp H, L.

Senün hemyānuñ nice gördüm? Bu ne aşl [H 185b] sözdür?”³³¹⁵ (3) Atlu öykelenüp kılıcın şıyırıp a^c māya urup köri³³¹⁶ (4) katl idüp³³¹⁷ gūra göndürüp³³¹⁸ esbābını arayup hemyānını (5) bulmayup [L 135b] bu hāl üzre a^c māyı koyup gitdi. Pes Hāzret-i Mūsā (6) ^caleyhi’s-selām bu mā-cerādan bī-ķarār olup didi ki: (7) “Yā Rabbī! Şabrum dükendi. Ve ķarārum ķalmadı. Sen ^cādil (8) pādşāhsın kışşanun ħaķīķatinden beni ħāberdār eyle.” (9) didükde Cebrā’il-i Emīn Hāzret-i Rabbū’l-^cĀlemīn’den (10) geldi ve buyurdi ki: “İy Mūsā! Hāķ Te^cālā saña selām göndürüp (11) buyurur ki: ‘Ben ^cĀlimü’s-Sırru’l-Ĥafıyyāt’am. Benüm bildüğüm kimesne³³¹⁹ (12) bilmez. Ammā altun hemyānı ol oğlancuğun ħaķķı idi (13) aldı. Anuñçün ki ol oğlanun babası bu atlunun (14) ħızmetķarı idi ücretile. Ve ħızmeti muķābelesinde (15) ücreti hemyānda olan meblağ idi ki atlunun (16) üzerinde cem^c olup aña virmemişidi. MİRĀŞ ħarīķiyle (17) oğlancuğun ħaķķı³³²⁰ olup³³²¹ ħaķ ıssını buldı.³³²² Ve ammā ol a^c mā³³²³ [P1 273b] (1) ölmezden öñdin bu atlunun atasını öldürmişidi. (2) Pes kışşāş yirini buldı. Yā Mūsā bizüm ^cadlümüz ve inşāfımız (3) daķıķdūr. Ve anuñ sırrına kimse irmez.” Mūsā ^caleyhi’s-selām (4) bu hāli ma^clūm idindükde ħayreti ziyāde olup cūr’etinden (5) istiğfār eyledi. İmām-ı Hümām Ĥüccetü’l-İslām buyurur ki: (6) “Bu ħikāyeti anuñçün zıķr eyledük ki tā ^cuķalā ve zevī’l-elbāb (7) ma^clūm idinelir ki Hāķ celle ve ^calāya nesne maĥfī (8) degüldür. Ve dünyāda mazlūmunun ħaķķını ve inşāfını zālîmden (9) alır. Lāķin biz ġāfillerüz. Ve belā bizüm üzerümüze ne cānîbden (10) geldüğünü bilmezüz.”

Nükte

İskender-i Zü’l-Ķarneyn’den (11) su’āl eylediler ki: “Memleketünġde olan eşyānunun ħanķı (12) nesne ile feraĥun ve sürürün artuķdur?” didükde buyurdi (13) ki: “İki nesne ile sürürüm ziyādedür. Birisi ^cadl ü [H 186a] inşāfıla. (14) Ve ikincisi baña iĥsān itdüġi kimesneye³³²⁴ iĥsānından (15) ziyāde iĥsān eylemekile.” Ve Hāzret-i Resūl şalla’llāhu ^caleyhi (16) ve sellem buyurmuşdur ki: “Allāh Te^cālā her şeyde iĥsānı ġāyetile (17) sever. Ĥattā bir kimesne ki ħoyun boğazlamak dilerse Hāķ celle [P1 274a] (1) ve ^calā sever ki bıçağın keskün [L 136a] eyleye. Tā kim ħoyun için (2) zebĥün elemi āsān ola.” Ve Hāzret-i Mūsā buyurmuşdur ki: (3) “Hāķ Te^cālā dünyāda ^cadlden yig nesne ħaķķ itmemişdür. (4) ^cAdl Allāh Te^cālā’nun terāzūsıdır. ^cAdl terāzūsına (5) müte^callıķ olan kimesne cennete vāşıl olur.” Ve Hāzret-i Resūl (6) buyurmuşdur ki: “Muĥsinler için cennetde menziller vardır. (7) Ĥattā ehl ü ^ciyāline ve etbā^c u eşbā^c ma iĥsān iden kimesne (8) için daĥı menāzil vardır.” Ve Ķatāde-i Müfessir āyet-i kerīmeyi (9) “*Ellā tetġav fi’l-mizān*”³³²⁵ tefsīrinde şöyle buyurmuşdur (10) ki: “El-mizānū’l-^cadl ve’l-iĥsān.” Ve ħadış-i ħudsīde (11) vāriddür ki: “İy Ādem oğlı! Ĥaķķ arasında ^cadl eyle. Nitekim (12) seversin ki saña ^cadl eyleyeler.” ^cAbdu’llāh bin ^cÖmer’den (13) rađıya’llāhu ^canhümā mervīdür ki Resūlū’llāh şalla’llāhu ^caleyhi ve sellem (14) buyurdi ki: “Vaķtā ki Hāķ Te^cālā Ādem’i

³³¹⁵ sözdür: +bu sözden H, L.

³³¹⁶ köri: -H, L.

³³¹⁷ idüp: itdi H, L.

³³¹⁸ gūra gönderüp: -H, L.

³³¹⁹ kimesne: kimse H, L.

³³²⁰ oğlancuğun ħaķķı: oğlancuğı ħaķķına +vāşıl H, L.

³³²¹ olup: oldı H, L.

³³²² ħaķ ıssını buldı: -H, L.

³³²³ a^c mā: +ķör H, L.

³³²⁴ kimesneye: kimesne H, L.

³³²⁵ “Ölçüde haddi aşmayın.” (Rahmān, 55/8)

cennetden yir yüzüne (15) göndürdü. Âdem Hâzreti'ne dört kelimeyle vahy idüp (16) buyurdu ki: 'İy Âdem! Senüñ zürriyetünñ 'ilmi bu dört kelimenün (17) üzerinedür. Ve bu dört kelimenün birisi benümdür. Ve birisi senüñdür. [P1 274b] (1) Ve birisi benümile senüñ arasındadır.³³²⁶ Ve birisi benümile il (2) arasındadır. Ammâ şol kelime ki benümdür. Budur ki 'ibâdeti (3) hâş benüm için idesin. Ve başa şirk getürmeyesin. Ve şol (4) kelime ki senüñdür. Budur ki 'amelünge göre ben başa mecâzât [H 186b] (5) virürem. Ve benümile senüñ arasında³³²⁷ olan kelime budur ki senden (6) du'â eylemek ve benden kabûl itmek. Ve şol kelime ki benümile halk (7) arasındadır. Budur ki halk içinde 'adl idüp inşâf (8) üzerine olasın." Kâtâde Hâzretleri eydür ki: "Zulm üç (9) dürlüdür. Birisi oldur ki şâhibi yarlığanmaz. Ve ikincisi oldur (10) ki dâ'im kalmaz. Ve üçüncüsü oldur ki şâhibi yarlığanur. (11) Ammâ ol zulm ki şâhibi yarlığanmaz oldur ki Hâk Te'âlâ'ya (12) şirk getüresin. "İnne'ş-şirke le zulmun 'azîmun."³³²⁸ "İnne'llâhe lâ-yagfîru (13) en yuşrake bihi."³³²⁹ Ve dâ'im kalmayan zulm oldur ki halk birbirine (14) iderler. Ve şol zulm ki şâhibi yarlığanur kuluñ zulmidür. [L 136b] (15) Nefsi üzerine günâhlar işleye sonra dönüp tevbe eyleye. (16) Kavlulu Te'âlâ: "Ve men ya'mel sū'en ev yazlim nefsehü şumme (17) yestağfîri'llâhe yecida'llâhe ğafüren raḥimā."³³³⁰³³³¹ Ve tevbe sebebiyle cennete dâhil olur. [P1 275a] (1) Kâle'l-İmâm: "Şumme e'lem enne'd-dîne ve'l-mulke tev emânî mişlu (2) eḥaveyni yüledu fi-batnîn vâhidin feyecibu en yehtemme'l-meliku (3) bi-umûri'd-dîni ve yu'eddî ferâ'ize fi-evkâtiḥâ ve yectenibe'l-hevâ (4) ve'l-bid'ate ve'l-mekre ve'ş-şubhete ve külle mâ-yerci'u (5) bi-noḡşâni'ş-şer'i ve in'alime fi-vilâyetihi men yuttehemu fi-dînihi (6) ve mezḥebihî ye'muru bi-iḥzârihi ve tehdîdihî ve zecrihi ve va'idihî (7) fe-in tâbe ve enâbe ve illâ nefâhu 'an-vilâyetihi li-yutahhira'l-vilâyete (8) min-iġvâ'ihî ve bid'atihî." Hâzâ kelâmuhu. Ya'nî bilgil ki dîn ü (9) mülk ikizlerdür. İki qarındaşlar gibi ki bir raḥimden (10) toġmuş ola. Pes pādşâha lâzım ve vâcibdür ki (11) aḡşâ-yı murâdı umûr-ı dînüñ iḡâmeti ola. Ve ferâ'izi (12) vaḡtinde edâ idüp bid'at u hevâdan muḡteriz ve her nesneden (13) ki şerî'ata naḡş virüp tarîḡ-i Hâḡḡ'a [H 187a] muḡâlif ise andan (14) müctenib ola. Ve eger memleketinde bir kimesne bulunup ki (15) dîninde ve mezḥebinde töhmetlü ola ya'nî ilḡâd üzerine (16) ola gerekdür kim³³³² anuñ iḡzârına emr idüp (17) aḡa tehdîd-i belîġ ve zecr ve va'id-i şedîd eyleye. Eger [P1 275b] (1) tevbe ve inâyet iderse fe-bihâ ve illâ anı memleketinden (2) iḡrâc ve nefy eyleye. Tâ kim memleketi anuñ gibi meyšüm mübtedi' uñ (3) iġvâsından pâk ola. Ve sâ'ir kimesnenün iḡlâline (4) sebep olmaya. Şonra İmâm-ı Hümâm buyurur ki: "Pādşâha lâ-büddür (5) ki dîn-i İslâma i'zâz u ihtirâm eyleye. Ve üç yirlerüñ (6) 'imâretine kâ'im ve mülâzım ola. Ya'nî küfrile İslâm (7) arasında olan ser-ḡadlere leşker göndüre. Tâ kim dîn-i (8) metîñüñ a'dâsından zabt ideler. Ve daḡı pādşâha (9) lâzımdur ki nebevîñüñ iḡyâsına ve revnaḡ ve revâc (10) virmesine müdâvemet eyleye. Nitekim Resûl'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem (11) buyurur ki: "Men aḡyâ sunneti 'inde [L

³³²⁶ arasındadır: arandadır H, L.

³³²⁷ arasında: araḡda H, L.

³³²⁸ "Hani Lokmân oġluna oġüt vererek şöyle demişti: 'Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü **ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür**" (Lokmân, 31/13).

³³²⁹ "**Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını baġışlamaz.** Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için baġışlar. Allah'a ortak koşan, kuşkusuz, derin bir sapıklıġa düşmüştür." (Nisâ, 4/116)

³³³⁰ Ayetteki "ġafüren raḥimā" ifadesi tüm nüshalarda "tevvâben ġafürâ" şeklinde yazılmıştır.

³³³¹ "Kim bir kötülük yapar, yahut kendine zulmeder, sonra da Allah'tan baġışlama dilerse, Allah'ı çok baġışlayıcı ve çok merhamet edici bulur" (Nisâ, 4/110).

³³³² kim: ki H, L.

137a] fesādī ummetī (12) fe-lehū ecrū şehīdin.”³³³³ Ve hem ihyā-yı sünnet eyleyen kimesne Haḡ (13) Te‘ālā’nuḡ ḡatında ḡadr-i ‘aẓīm ve ḡalḡ ḡatında heybetlü ve cesīm (14) ve a‘dā gözinde saḡvetlü ve vesīm olur. Ve daḡı pādşāha (15) vācibdür ki ‘ilme’l-yaḡīnile bile ki ḡalḡnuḡ işlāḡı (16) pādşāhuḡ ḡüsn-i sīreti ve lutf-ı serīretiyle olur. Pes (17) aḡa lāyık budur ki ra‘iyyetüḡ umūrına raḡbetile nazār [P1 276a] (1) idüp ḡalīl ve ger keşīr ḡaḡır eger ḡakīr yirli yirinde (2) vaẓ‘ idüp eşyāyı aḡvāl-i mezmūmada ve ef‘āl-i meş‘ūmada (3) ra‘iyyetile müşāreket eylemeye. Ve şālihlerüḡ ihtirāmı i‘zāz u [H 187b] (4) ikrāmı pādşāh üzerine vācibdür. Ve fi‘l-i cemīl üzre (5) şābit-ḡadem olup fi‘l-i rediyyi ve bīlden müctenib olmaḡ (6) gerekdür. Ve ḡabā’ih-i a‘māle mürteḡib olanı zecr-i belīḡ ve bi‘l-şedīd³³³⁴ itmek gerek. (7) Tā kim ‘ālemüḡ ḡalḡı ḡasenāta rāḡib ve seyyi‘ātdan (8) rāhib olalar. Ve ḡaçan ki pādşāh siyāsetsiz ola. Ve müfsidler (9) fesāddan nehy itmeyüp murādları üzre ola. Lāzım gelür (10) ki memleketi fesāda varup sār umūr-ı salḡanat (11) muḡtell ola. “Ne‘ūzu bi’llāhi min-zalīk.”³³³⁵ Ve ḡükemā buyurmışlardır (12) ki ra‘iyyetüḡ ḡabī‘atı pādşāhuḡ ḡab‘ı üzre olsa gerek. (13) Her nesne ki pādşāhdan şādır olur ra‘iyyet aḡa muḡtedī (14) olup “En-nāsu ‘ale’d-dīni mulūkihim.”³³³⁶ feḡvāsı zuḡūr (15) bulsa gerek. Ve tevārīḡ kitāblarında Muḡammed bin ‘Alī bin Faẓl’dan (16) mervīdür ki Velīd bin ‘Abdi’l-Melik ki Benī Ümeyye’nüḡ (17) ḡulefāsındandır. Anuḡ himmeti ‘imārete ve zirā‘ate maşrūf idi.³³³⁷ [P1 276b] (1) Ve Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik himmet-i ekl ü şürb ve ḡīb-i maḡ‘am (2) ve kazā-yı şehevāta maşrūf idi. Ve ‘Ümrān bin ‘Abdi’l-‘Azīz’üḡ (3) himmeti ‘ibādete ve zehādete maşrūf idi. Ol sebebdan (4) Velīd zamānında ḡalḡnuḡ işḡigāli bāḡ u büstānuḡ dikmesine (5) ve ḡuşūr ve du‘ūruḡ³³³⁸ yapmasına maşrūf idi. Ve Süleymān (6) bin ‘Abdi’l-Melik zamānında ḡalḡnuḡ içinde ekl ü şürb [L 137b] mu‘teber (7) idi. Her şabāḡ ki evlerinden ḡıkarlarıdı. Birbirinden (8) istifsār idüp eydürler idi ki bu gice ne aşl (9) ta‘ām bişürüp ne aşl nefā’is yindi idi. Ve ‘Ömer bin (10) ‘Abdi’l-‘Azīz zamānında ḡalḡnuḡ himmetleri Haḡḡ’uḡ ‘ibādetine (11) ve *Ḳur‘ān*’uḡ tilāvetine ve ḡayrāt ve ḡasenāt ve i‘ḡā-yı (12) şadaḡāte maşrūf idi raḡıya’llāhu ‘anh ve ‘anhum. [H 188a] Pes ma‘lūm (13) oldu ki her zamānda ra‘iyyetüḡ iḡtidāsı pādşāha (14) olur. Ve pādşāhuḡ a‘māli ve aḡvāliyle ‘āmil ve ḡā’il olurlar. (15) “İn ḡayren fe-ḡayrun ve in şerren fe-şerrun.”³³³⁹³³⁴⁰

Hikāyet

Rivāyet olunur (16) ki Nüşīrevān-ı ‘Ādil zamānında bir kişi bir kişiden (17) ‘imāret için bir miḡdār yir şatun aldı. ‘İmārete mübāşeret [P1 277a] (1) itdükde ol yirde³³⁴¹ bir defīne zāhir oldu. (2) Müşterī ta‘cīlile varup bāyi‘e bu hālī ḡaber virüp (3) eyitdi ki: “Gel māluḡı

³³³³ Benzer bir hadis-i şerif “Yine Hz. Ali (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v) buyurdular ki: ‘Kim, benden sonra öldürülmüş olan bir sünnetimi ihya ederse beni seviyor demektir. Beni seven de benimle beraberdir” (Canan, 2001: 11, 487).

³³³⁴ ve bi‘l-şedīd: -H, L.

³³³⁵ Bunlardan Allah’a sığınırız.

³³³⁶ İnsanlar sultanlarının dini üzeredir.

³³³⁷ Derkenar: Vebīlun şedīdun ḡavlu eḡzen vebīlen şarāḡun P1 (Vebīl, şiddetli demektir. “Ama Firavun o peygambere isyan etti, biz de onu ağır ve çetin bir şekilde yakalayiverdik (Müzzemmil, 73/16) sözü açıktır.”)

³³³⁸ Derkenar: Du‘ūr cem‘i dārdur P1.

³³³⁹ Hayırsa hayırlıdır; şer ise şerlidir.

³³⁴⁰ Derkenar: Taḡdīreş çönīnet ki in kāne ‘ameluhu ḡayran fe-cezāuhu ḡayrun ya‘nī eger çenān ki ‘ameleş ḡayr bāşed be-cezā’eş yünezzi ḡayr bāşed ve ḡis ‘aleyhi ve in şerren fe-şerrun P1 (Onun takdiri şöyledir. Onun ameli iyiyse karşılığı da iyidir. Yani öyle ki onun ameli hayırlı olduysa karşılığı da hayır olur. Bununla mukayese et. ameli kötüyse karşılığı da kötüdür.).

³³⁴¹ yirde: yirden H, L.

al.” Bāyi^c didi ki: “Ben saña (4) bir yir şatdum. Anda olan mālī bilmezem. Māl senüñdür. (5) Saña helāl ve mübārek olsun.” didükde müşterī (6) eyitdi: “Baña eyülik mālī gerekmez.”

el-Kışsa

Bāyi^c yile (7) müşterī arasında muhāşama vāki^c olup Nüşirevān’a (8) mürāfa^c a için varup bu hālī ve bulunan mālī ‘arz itdiler. (9) Nüşirevān bu kışsadan ferhān olup buyurdu ki: (10) “Sizüñ evlāddan ne nesneñüz vardır?” Birisi eyitdi ki: “Benüm bir (11) kızum vardır.” Ve birisi didi ki: “Benüm bir oğlum vardır.” Nüşirevān (12) buyurdu ki: “Severem ki sizüñ arañuzda qarābet hāşıl (13) olup ol kızı ol oğlana nikāh idesiz. Ve bulunan (14) mālī anlara cihāz idüp düğünlerine harc idesiz.” (15) Pes bā^c yi^c ile müşterī Nüşirevān’uñ sözini cān u göñülile (16) qabūl itdiler. İmām buyurur ki: “Eger ol iki kişi (17) şimdiki pādşahların zamānında olalar idi. Her birisi [P1 277b] (1) genc benümdür diyü da^c vālar ve dürlü dürlü muhāşamalar ider idi. (2) Lākin pādşah anlardan müsteħāk olup ellerinden ol (3) mālī alup nice şikenceler ve ‘uqūbetler [L 138a] itdürür idi ki (4) bulunan māl bundan artuğdur. Çoğın gizlemişsiz elbette (5) getürmek [H 188b] gerek³³⁴² diyü bu bahāneyle neleri³³⁴³ ki³³⁴⁴ varisa ellerinden (6) alurdu. Veyāhūd şikence altında helāk olurlar idi.” (7) Ve hūkemā buyurmışlardır ki: “Pādşahlar bāzāra (8) beñzerler ki her kimesne metā^c ını anda iletür. Eger (9) bāzār revāc ise metā^c girān bahāyıla şatılır. Ve eger (10) kesād ise erzān şatılıp hāşılı ziyān u hūsrān (11) olur. Pes ol iki kimesne kim Nüşirevān’a mürāfa^c a itdiler (12) bilmişler idi ki pādşahları ‘ādil ve dādgerdür.³³⁴⁵ (13) Ve zūhd ü ‘adl ve şıdık u fażl anuñ qatında ‘aziz ve mu^c teberdür. (14) Ve anuñ qatında haq rā^c icdür. Ol sebebden hāllerini (15) aña^c arz idüp mürāfa^c a zimmetlerinde farz bildiler. Ammā şimdiki (16) zamānede her fi^c l ki bizüm beglerümüzüñ elinden ve her (17) qavl ki anların dilinden şadır u zāhir olur hilāf-ı [P1 278a] (1) şer^c ü inşāfdur. Bizüm istihkākumuza göre cezāmuzdur. (2) Ve nitekim bizden a^c māl-i qabihe ve ef^c āl-i fazihe şadır (3) olur. Ve emānetde hıyānet idüp dīn ü diyānetden (4) ve şıdık u emānetden dūr düşmişüz. Beglerümüz dağı zālīm ü sitemkārılar. (5) Ve hadem ü haşemleri müte^c addī ve bed-girdārlardur. (6) Be-mūcib-i “Kemā-tekūnune yuvellā^c aleyküm.”³³⁴⁶ Pes ma^c lūm (7) oldu ki halkuñ ef^c āli pādşahuñ ef^c āline ‘ā^c iddür. (8) Görme misin ki her kaçan ki bir vilāyet ve bir memleket (9) ma^c mūrūlūğıla ağılsa ve halkı rāhat ve refāhiyyet üzredür (10) dinilse delālet ider ki pādşahı ‘adl ü inşāf (11) üzredür. Ve ra^c iyyeti haqqında hūsn-i niyyeti şafā-yı ŧaviyyeti (12) zūhūr bulmuşdur. Pes hūkemānuñ buyurduğı ki: “En-nāsu mulūkuhum (13) eşbehu minhum bi-zamānihim.”³³⁴⁷ qavl-i şahiḥ ve kelām-ı faşihdür. [H 189a] (14) Ve tevāriḥ kitāblarında mestūrdur ki Nüşirevān-ı (15) ‘Ādil’üñ siyāseti bir derecede idi ki eger bir kimesne (16) anuñ hūkm itdüğü [L 138b] vilāyetde bir deve yüki altun birağsa (17) ve nice yıllar anuñ üzerine geçse kimesne qādir olmaz idi ki [P1 278b] (1) ol altun yükini yirinden gidere idi. Meger şahibi olaydı. (2) Ve Nüşirevān’uñ veziri Yunan bir gün Nüşirevān’a (3) eyitdi ki: “Eşrārıla muvāfaqat eyleme ki vilāyetüñ (4) harāb ve ra^c iyyetüñ fuqarā olur. Ve senüñ aduñ mālīk-i (5) harāb ve sultān-ı fuqarā olur. Ve dünyāda qabāhat-i ism (6) ve fezāhat-i resmden ğayr nesne saña hāşıl olmaz.” Va’llāhu a^c lem. (7) Ve Nüşirevān-ı ‘Ādil bir gün ‘ammāline yazup göndürdü (8) ki: “Eger

³³⁴² getürmek gerek: gerek getürmek H, L.

³³⁴³ neleri: anları H, L.

³³⁴⁴ ki: -H, L.

³³⁴⁵ dādgerdür: dādger idi H, L.

³³⁴⁶ Siz nasıl olursanız yöneticileriniz de öyle olur.

³³⁴⁷ Sultanlar, insanlara zamanlarından daha çok benzer.

baña haber vireler ki benüm memleketümde zirā' ata (9) kâbil olmayan çorak yirlerden ğayrı harāb ve yebāb (10) bir kıt'a yir bulunursa elbette 'āmillerimi şalb iderem." (11) didi. Ve bunda hikmet oldur ki fā'ide pādşāh (12) olanlara vilāyet ma' mūr olup māl u harāc hāşıl (13) olur. Ve māl u harāc şol vaqt çok olur ki memleket (14) 'adlile ābādān ola ve vilāyet ma' mūr olmaz. İllā zirā' atıyla (15) ve ra' iyyete müsāmaha itmekile. Eger pādşāh ra' iyyete şefkat (16) ve merħamet ve 'adālet itmese zirā' at ve hırāset müyesser (17) olmaz. **Nazm:**

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

Memleket ma' mūr istersen eyā şāh-ı cihān

[P1 279a] (1) Zālīmün zulmin ra' iyyetden götür gitsün hemān

(2) Ve hükemā buyurmışlardır ki: "Yiryüzünün harāblığı iki nesneden (3) olur. Sultānün 'aczin den ve anuñ cev rinden olur." (4) Ve sālifü'l-eyyāmda olan pādşāhlar 'imāretile tefāhur (5) ve memleketün cem' iyyetiyle tebahtur iderler imiş.

Hikāyet

(6) Hind'ün Pādşāhı [H 189b] Nüşirevān'a ilç i göndürüp eyitdi (7) ki: "Beglik baña senden evlā ve ensebdür. Gerekdür ki (8) memleketün harācını bir ān eğlenmeyüp bu cānibe (9) irsāl idesin." didükde Nüşirevān emr eyledi ki Hind'ün (10) ilçisini 'izāz u ihtirām ile kōnduralar. Şonra yarındesi (11) gün erbāb-ı devlet ve aşhāb-ı rif' atini cem' idüp a' yān u (12) erkān yirlü yirinde oturdukdan şonra ilç iye bār (13) virüp [L 139a] meclise dāhil oldukdā aña yir gösterüp (14) oturdukdan şonra Nüşirevān ilç inün cevābı içün (15) hāzinedārına emr idüp buyurdı ki: "Hāzineden (16) fulān şandūkı getir." Hāzinedār varup bir şandūķ (17) getürdi. Ve ol şandūķı açup bir küçicek şandūķ [P1 279b] (1) anuñ içinden çıkardılar. Ve anı daħı açup içinden bir dutam (2) gebere çıkarup ilç inün eline şundılar. Ve Nüşirevān ilç iye (3) eyitdi ki: "Sizün vilāyetinüzde bu aşl nesne olur mı?" (4) İlç i cevāb virüp didi ki: "Ne' am çok olur." Enüşirevān (5) buyurdı ki: "Var begünge di ki evvelā senün üzerünge vācib (6) ve lāzım oldur ki kendü vilāyetün 'imāret idesin. (7) Şonra ğayrı kimesnenün memleketine tama' idesin. Anuñçün ki (8) gebere harāb olan yirlerde biter. Eger benüm hük m itdügüm vilāyetün (9) cem' i' sinde gezesin ve bu aşl nesneden bir tūtam arayasın (10) bulmazsın. Ve eger işitem ki benüm memleketümde bir mevzi' de bu aşl (11) nesneden bir kök biter olsa³³⁴⁸ elbette ol vilāyetün 'āmilini şalb (12) iderin."³³⁴⁹ didükde ilç i dönüp Hind Pādşāhı'na haber (13) virdi. Hind Pādşāhı daħı Nüşirevān' un 'adline kā' il (14) ve kendü memleketinün 'imāretine 'āmil oldı. Pes pādşāha (15) lāzım olan oldur ki andan öñdin gelen [H 190a] beglerün (16) sūneni ile mevşūf ve ğayr u şerde anlarun sūneniyle ma' ruf (17) olalar. Ve anlarun neşā' ih i ve veşāyāsı kitābını okuyup anuñıla [P1 280a] (1) 'āmil olalar. Anuñçün ki anlarun 'ömrleri eṭval ve tecribeleri (2) ekşer ve mu' avveldür. Ve ceyyidile redī arasında fark idüp (3) celī ve ğafī bilmişler. Ve anuñıla 'āmil olmuşlar. Ve Nüşirevān (4) ğüsn-i sirāyetiyle ve lutf-ı serīretiyle mülük-i māziyenün (5) hikāyetlerini istimā' idüp anlarun sūnenini sūnen idinüp (6) bir ān ol cāddeden taşra çıkmaz idi. Ammā bizüm zamānumuzda (7) olan begler ğüsn-i sīret den ve lutf-ı serīret den müctenib (8) oldukları

³³⁴⁸ olsa: -H, L.

³³⁴⁹ iderin: iderem H, L.

ecliden hâllerin zıkr idecek olursavuz (9) utanırız. Ve eger kitâblarda yazacak olursavuz peşimânlıktan (10) ğayr nesne hâşıl idemezüz. Ma' a-hâzâ ki bunların (11) şânlarına³³⁵⁰ ecder ve elyağ³³⁵¹ budur ki selef gibi semt-i şâlihe (12) zâhib ve hüsn-i sîrete tâlib ve râğib olalar.

Hikâyet

(13) Bir gün Nüşîrevân vezîri Yunan'dan su 'âl eyledi ki: (14) "Mülük-i mütekkaddimînün sîretinden baña haber vir." didükde (15) Yunan eyitdi ki: "Üç nesne ile anları medh ideyin yoksa (16) iki nesne ile³³⁵² yoksa bir nesne ile?" Nüşîrevân buyurdi (17) ki: "Hem üçile ve hem ikiyle ve hem birile." Yunan eyitdi ki: [P1 280b] (1) "Bir fi' lde ve bir kavilde³³⁵³ hergiz anların kızbini bulmadum. Ve hiçbir (2) nesneye cehleri ma' lüm olmadı. Ve hiçbir hâlde (3) anlardan ğazab zühûra gelmedi. Ammâ iki nesne ile medhalleri (4) budur ki mülük-i mâziyyenün dâ'imâ işleri hayrâta (5) müsâra' at ve a' mâl-i şerden mübâ' adet idi. Ammâ bir nesne (6) ile medhalleri budur ki saltanatları ve cür'etleri ve heybetleri (7) kendülerün nefsleri üzerine sâ'ir halkdan ekşer (8) ve evfer idi."

Nükte

Bir gün Nüşîrevân bâdenün (9) ayağı eline alup eyitdi ki: "Bu ke's müdâm sürürdür. Şol (10) kirâm için ki [H 190b] bizden sonra gelüp bizüm tâc u tahtumuza (11) mâlik olup bizi zıkr ideler. Nitekim bizden öndin (12) geçmişleri biz zıkr iderüz. Pes aşka'n-nâs şol kimesnedür (13) ki beglikile mağrûr ve hayât-ı fâniyesiyle mesrûr olup (14) dünyâyı ma' mür eyleyüp âhiretini harâb idüp dünyâda ne vechile (15) zindegânî itmek gerek bilmeyüp ta' ab ve naşabıla dünyâdan (16) gidüp âhiretde nedâmet-sermed ve hacâlet-i mü'ebbed hâşıl eyleye." (17) **Nazm**.³³⁵⁴

Cihân-râ bâtin harâbîst ber-guzergeh-i seyl

[P1 281a] (1) Gümân meber ki be-yek muşt-ı gil-i şevd ma' mür³³⁵⁵

Hikmet

(2) Nüşîrevân'un bir bâğı varıdı ki Hezâr-Küşâm veyâhüd (3) Behrâm-Küşâm ile meşhûr idi. Bir gün Kayşer-i Rûm ve Fağfûr-ı (4) Çîn ve Melik-i Hind ile ol bâğda cem' oldılar. Ve her birisi (5) hikmet kelimelerinden bir kelimeyle tekellüm itdiler. (6) Kayşer eyitdi ki: "Bu dünyâda fi' l-i hayr ve ism-i şâlih ve zıkr-i (7) tayyibden yig nesne yokdur. Zîrâ ki dâ'imâ anuñıla şâhibi (8) mezkûrdur. Ve ardınca dinilür ki katı anuñ gibi kimesne (9) biz aña öykünemezüz." Nüşîrevân buyurdi ki: "Gelün tâ kim (10) hayr işleyelüm. Ve hayrda tefekkür idelüm." Kayşer (11) eyitdi ki: "Kaçan ki hayrda tefekkür idersin hayr işlersin (12) ve kaçan ki hayr işlersin murâduña irersin." Fağfûr-ı Çîn (13) didi ki: "Allâh Te'âlâ'nun hayrı bizden uzakdur. (14) Zîrâ bizden şâdir olacak fi' l eger zühûr bulursa

³³⁵⁰ şânlarına: şânlarınuñ H, L.

³³⁵¹ elyağ: elyağı H, L.

³³⁵² ile: -H, L.

³³⁵³ bir kavilde: -H, L.

³³⁵⁴ Nazm: Beyt H, L.

³³⁵⁵ Dünya selin güzergahında harap olmuştur. Bir avuç çamur ile abat olacağını düşünme.

(15) biz andan utanuruz. Ve eger anaruz bize andan³³⁵⁶ hacālet hāşıl (16) olur.” Pes Kayşer Nüşirevān’a eyitdi ki: “Her (17) nesneden artuğ sevgülü saña ne nesnedür?” Nüşirevān buyurdi ki: [P1 281b] (1) “Baña eħabb-ı eşyā oldur ki bir kimesnenüñ hācetini revā (2) eyleyem ki beni kendü hācetinüñ³³⁵⁷ kaçāsı³³⁵⁸ için ehl görmiş (3) ola.” Kayşer eyitdi ki: “Baña her nesneden sevgülü oldur ki (4) hergiz günāh işlemeyem. Tā kim hiç kimseden³³⁵⁹ kırkımayam.” (5) Pes iy sultān-ı ‘ālem! Senüñ üzerüne vācib oldur ki (6) bu pādşāhların [H 191a] aħvālını istimā‘ idesin. Ve ‘adl ü inşāf (7) ve na‘at u ittişāflarıyla mevsūf ve ħüsn-i sīret ve (8) kelīb-i seriretiyle³³⁶⁰ ma‘rūf olasın. Tā kim kıyāmete dek ħalkuñ (9) elsinesinde anlar gibi mezkūr ve meşhūr olasın. Belki anlardan (10) mümtāz ve ser-efrāz olmağa sa‘y idesin. Ve Ĥazret-i Fārūğ-ı (11) A‘zam gibi rağıya’llāhu ‘anh siyāsetde ve ‘adāletde ve ħudūdu’llāhuñ (12) ikāmetinde bir daķıķa fevt itmeyesin. Ve anuñ gibi oğluña (13) ve kavm ü ħısmuña dağı ħudūduñ ikāmetinden nesne alıķomayasın. (14) Ĥazret-i ‘Ömer’üñ rağıya’llāhu ‘anh³³⁶¹ ‘ādeti bu idi ki (15) bir memlekete ‘āmil göndürse aña ışmarlardı ki atını ve (16) şilāhını kendü mālından alup Beytü’l-Māl-i Müslimīn’e el (17) kıomayup bir ħabbe taşarruf eylemege rızā virmez idi. Ve buyurur [P1 282a] (1) idi ki: “Şaķın oluğ ve kapuñuzu erbāb-ı hācetüñ yüzine (2) bađlamañ ve kapuñuzda ħüccāb şaķlamañ.” diyü emr ideridi. (3) Gel şimdiki zamānede olan beglerin ħālını gör kim (4) kıat kıat perdelerin ardında olup müte‘addid nüvvāb (5) ve ħüccāb kapularında olup erbāb-ı ħācātı ve ařħāb-ı (6) murādātı māni‘ ve dāfi‘ler olup kapularında ‘ālī ve dūn (7) zār u zelīl ve zebūndurlar. **Nazm:**

Ber-der-i erbāb-ı bī-muruvvet-i dūnyā
(8) Ćend-i niřini ki ħāce key be-derāyed³³⁶²

Ĥikāyet

(9) Ĥazret-i ‘Ömer’den³³⁶³ rağıya’llāhu ‘anh³³⁶⁴ mervīdür ki buyurmuşdur (10) ki:³³⁶⁵ “Benüm üzerüme vācibdür ki Müslümānların kaçā-yı (11) ħavā’ici için aķşā-yı arza sefer ideyin. Zīrā ki ırāğ (12) yirlerde muĥtāclar vardır ki elleri baña yitişmez. (13) Ve hācetleri benden ħayrı kimesneden bitmez. Ve benüm ‘ömrümüñ (14) senelerinden bu maşlahat için olan seneden mübārek (15) sene olmaz.” diyü buyurmuşdur.

Ĥikāyet

[H 191b] Zeyd bin Eslem rağ (16) buyurur ki bir gice ‘Ömer Ĥazreti’ni rağıya’llāhu ‘anh³³⁶⁶ gördüm (17) ki ‘aseslerle gezer idi. Ardınca vardum ve istizān [P1 282b] (1) itdüm ki ol gice bile olalum Ĥazret-i ‘Ömer rağ izn virüp (2) Medīne’den çıkduķda ırāğdan bir od gözükdü. (3) Zann eyledük ki meger müsāfir kıonmuşdur. Ol oda toğrı (4)

³³⁵⁶ bize andan: andan bize H, L.

³³⁵⁷ hācetinüñ: hāceti H, L.

³³⁵⁸ kaçāsı: -H, L.

³³⁵⁹ kimseden: kimesneden H, L.

³³⁶⁰ kelīb-i seriretiyle: řayīb-i seriretiyle H, L.

³³⁶¹ ‘Ömer’üñ rağıya’llāhu ‘anh: ‘Ömer rağıya’llāhu anhuñ H, L.

³³⁶² Bu insafsız dūnya erbabının kapısında; ne kadar oturacaksın ki erbap seni görmeye kapıya gelsin?

³³⁶³ ‘Ömer’den: ‘Ömer H, L.

³³⁶⁴ ‘anh: ‘anhdan H, L.

³³⁶⁵ ki: -H, L.

³³⁶⁶ rağıya’llāhu ‘anh: rağ H, L.

gitdükde gördük ki bir tül h̄ātün üç uşağıyla (5) odun çevresinde oturup uşağları ağlayup odun (6) üzerinde bir çölmek kaynar. Ol h̄ātün kişi kendü kendüyle (7) şokranup eydür ki: “Yā Rabbi! Benüm inşāfımı ‘Ömer’den al. (8) Revā mıdur ki ol sarāyında şeb‘ān ve benüm oğlancuqlarum (9) çī‘ān ve perişān ola?³³⁶⁷ Ben bu h̄āle rāzī degülem.” didükde (10) H̄azret-i ‘Ömer rağıya’llāhu ‘anh³³⁶⁸ bu sözi işidüp ilerü varup (11) selām virüp³³⁶⁹ buyurdu ki: “İy h̄ātün! Destūr var mı (12) ki saña yakın gelem.” H̄ātün eyitdi ki: “Eger hayrıla gelürsen (13) Bi’smi’llāh ve illā yok.” H̄azret-i ‘Ömer rađ ilerü varup h̄alinden (14) su’āl itdükde h̄ātün eyitdi ki: “Bu etfālümile ırak (15) yirden³³⁷⁰ geldüm. Ve açlık beni ve evlādumı zebün idüp (16) zarar-ı cū‘ beni ve bunları hücü‘ dan memnū‘ kılp bu (17) çölmegün içine bir miqdār şu kodum. Tā kim etfālüm ta‘ām [P1 283a] (1) bişürmek zannı eyleye.³³⁷¹ Şabāh olincaya degin anları egleyem.” didükde (2) H̄azret-i ‘Ömer rağıya’llāhu ‘anh³³⁷² Medīne’ye ‘avdet idüp on (3) şaticıdan bir tağarcuq tolu un şatun alup kaşşābdan (4) bir miqdār et ve yağ alup arkasına koyup h̄ātünün (5) cānibine müteveccih oldu. Rāvī eydür ki H̄azret-i (6) ‘Ömer’den ricā itdüm ki ol esbābi benüm arka vire (7) tā kim ben götürem. ‘Ömer H̄azreti buyurdu ki: “Tūtalum ki bu yüki sen (8) götürdün [H 192a] benüm günāhum yükini kıyāmet güninde kim götürebilür? (9) Ve benümile bu ‘avretün du‘āsı arasında kim h̄ā’il (10) olabilür?” diyüp ağlaya ağlaya götürdüğü esbābi ol h̄ātūna (11) iletdi. Ve anlar için bir miqdār ta‘ām bişürdi.³³⁷³ Ve her kaçan (12) ki od sönmege yüz dutar idi oda üfürüp mübārek (13) yüzi ve şakalı külile rengin olur idi. Tā kim ol ta‘āmı (14) bişürüp bir miqdārını kıtarup önlerine getirüp anlara (15) yidirüp sonra ol h̄ātūna didi ki “Luţfuğdan³³⁷⁴ iy h̄ātün³³⁷⁵ (16) ‘Ömer’e beddu‘ā eyleme ki ‘Ömer senün aḥvālünden ve etfālünden (17) bī-ḥaber idi.” H̄ātün H̄azret-i ‘Ömer’e du‘ālar ve şenālar okudı. [P1 283b] (1) Ve kıyāmete dek bu dāstān dostān arasında meşhūr kaldı. (2) **Nazm:**

Ne-h̄āhī ki bāşed dilet derdmend
(3) Dil-i derdmendān ber-āver zi-bend³³⁷⁶

(4) H̄ikāyet

Beytū’l-Māl’ün ḥāzininden su’āl olıdukdā ki (5) H̄azret-i ‘Ömer rađıya’llāhu ‘anh³³⁷⁷ Beytū’l-Māl-i Müslimīn’den ḥarc ider mi (6) itmez mi cevāb virüp eyitdi ki: “Evvel zamānda kūt idecek (7) nesnesi olmayıcaḥ ḥācet miqdārı alur idi. Ve kaçan ki (8) bir yirden eline³³⁷⁸ bir miqdār māl³³⁷⁹ gire idi³³⁸⁰ Beytū’l-Māl’den aldığını (9) yine redd ider

³³⁶⁷ ola: olalar + Pes H, L.

³³⁶⁸ rağıya’llāhu ‘anh: rağ H, L.

³³⁶⁹ selām virüp: -H, L.

³³⁷⁰ yirden: yoldan H, L.

³³⁷¹ eyleye: ile H, L.

³³⁷² rağıya’llāhu ‘anh: -H, L.

³³⁷³ bişürdi: bişürtdi H, L.

³³⁷⁴ Luţfuğdan: -H, L.

³³⁷⁵ h̄ātün: +luţfuğdan H, L.

³³⁷⁶ Gönlünün dertli olmasını istemezsen; dertli gönülleri dertlerinden kurtar.

³³⁷⁷ rağıya’llāhu ‘anh: rağ H, L.

³³⁷⁸ eline: -H, L.

³³⁷⁹ māl: +eline H, L.

³³⁸⁰ gire idi: girürdi H, L.

idi.” Bir gün Hzret-i ‘Ömer rağıya’llāhu ‘anh³³⁸¹ (10) hıtbe okuyup buyurđı ki: “Resūlu’llāh Hzretleri’nün şalla’llāhu (11) ‘aleyhi ve sellem³³⁸² zamānında vahy gelür idi. Ve halkuñ zāhirini (12) ve bāđını ve eyüsini vü yaramazını vahyile ma’lüm idinür idük. (13) Şimdi vahy münkağı‘ olup her kimesnenün ‘alānıyesine (14) nāzıruz ve serā’irine muđđalı‘ Hāđ’dan ğayrı kimesne yokdur. (15) Benüm cehdüm ve ‘āmillerümün cehdi dā’imā oldur ki hāđkı şer‘i (16) söz [H 192b] kimesneden bir habbe ađz itmeyevüz. Ve kimesneye (17) bi-dūni’l-hāđk nesne virmeyevüz.” Va’llāhu a’lem. Pes eger dilerseñ [P1 284a] (1) ki bilesin ki³³⁸³ sultānuñ ‘adli ve memleket şaklaması (2) zıkrını nice cemil ve fağrını nebil ider. ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Aziz’ün (3) ađbārını ve āşarını muđāle‘ a idüp ol ađbār u āşarı (4) düstürü’l-‘amel idinesin. Zirā ki Benī Ümeyye’den (5) anuñ gibi kimesne gelmemişdür. ‘Adl ü takvā ve cūd u şehā (6) ve leğafet-i sīret ve tarāvet-i seriretiyle sā’ir Benī Ümeyye’den (7) belki zamānında olan sā’ir nāsdan mümtāz ve ser-efrāzdur.

(8) Hikāyet

‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Aziz zamānında kađt (9) vākı‘ olup Bādiye halkından bir bölük ta‘ām talebi için (10) aña gelüp tađāđup için bir belīğ-i faşih A‘rābi ihtiyār (11) eylediler. Muđātaba hāninde ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Aziz’e eyitdi ki: (12) “Yā Emire’l-Mü’minin! Biz saña irāk yerlerden zārüret-i (13) ‘azıme için geldük. Ta‘ām yokluğından derilerümüz (14) gövdelerümüz üzerinde kurıdı. Beytü’l-Māl’de olan emvāl (15) üç kısımdan hālī degüldür yāhūd Allāh Te‘ālā’nuñdur. (16) Veyāhūd kullarınıñdur. Veyāhūd senüñdür. Eger Allāh Te‘ālā’nuñ (17) ise Hāđ Te‘ālā andan müstağnīdür. Ve eger kullarınıñ ise [P1 284b] (1) kullar kapuña geldiler. Ve eger senüñdür bize şadaķa eyle (2) ki Allāh Te‘ālā müteşaddıkların cezāsını virür.” Pes bu sözüñ (3) te’sirinden ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Aziz’ün gözinden sirişk revān (4) olup müşkile eşk döküp buyurđı ki hācetlerini (5) Beytü’l-Māl’den kazā itdiler. Çünkü A‘rābinün hāceti bitüp (6) meclisden çıkmak diledi. ‘Ömer bin [H 193a] ‘Abdu’l-‘Aziz aña eyitdi ki: (7) “İy insān-ı hayyir! Nitekim ‘ibādu’llāhuñ havā’icini baña ‘arz (8) idüp sözlerini baña işitdüdüñ. Benüm dağı hācetümi Hāđ Te‘ālā’ya (9) ‘arz idüp dilümün sözünü Hāđk’a (10) işāl eyle.” didükde A‘rābi kıble tarafına teveccüh idüp (11) gökden yaña elin ve yüzün ğaldurup eyitdi kim: “İy benüm Rabb’üm! (12) ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Aziz halkıla itdüği mu‘āmele gibi sen dağı (13) anuñıla şöyle mu‘āmele eyle.” Henüz du‘āsı tamām olmadın (14) gökden bir yağmur peydā olup yağmurun arasında bir (15) ulu ŗolu yire düşüp taşa ŗokunduķda ufanup içinden (16) bir kāğad pāresi çıkup anda yazılmış ki “Hazihī berā’etun (17) mina’llāhi’l-‘Azizü’l-‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Aziz mine’n-nāri.”³³⁸⁴

Hikāyet

[P1 285a] (1) ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Aziz’ün bir hādimi varıdı ki Beytü’l-Māl (2) üzerinde idi. Ve ‘Ömer’ün üç kıızı varıdı. ‘Arefe ğünü ‘Ömer’ün (3) ğizmetine geldiler. Ve ağlayup didiler ki: “Yarın bayramdur. (4) Ve bizüm geymek kābil libāsumuz yokdur. Ve ra‘ıyyetün ğātūnları (5) bize ta‘n idüp eydürler ki: “Emirü’l-Mü’minin’ün kıızları olasız

³³⁸¹ rağıya’llāhu ‘anh: rağ H, L.

³³⁸² şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: şal‘am H, L.

³³⁸³ ki: -H, L.

³³⁸⁴ Bu, Aziz Allah’tan, Ömer bin Abdülaziz’in cehennemden beraat ettiğinin işaretidir.

(6) ve çıplak olasız.”³³⁸⁵ “Eḳalli mā-yekün.”³³⁸⁶ yarın için bize birer ak (7) haftān lāzımdur.” didüklerinde ‘Ömer³³⁸⁷ bin ‘Abdu’l-‘Aziz’ün³³⁸⁸ gönli (8) tarılıp ḥādimini çığırup eyitdi ki: “İy ḥādım! Benüm (9) gelecek müşāheremden ötürü baḡa Beytü’l-Māl’den bir aylık (10) akçe qarız vir.” didükde ḥādım eyitdi ki: “Beytü’l-Māl’ün (11) mālından selef almaḡ istersin eger ‘Ömer ki bir ay i‘timāduḡ (12) var ise vireyin³³⁸⁹ māni‘ degülem.” didi. ‘Ömer müteḥayyir olup (13) eyitdi ki: “İy ḥādım! Ne güzel söz söyledüḡ.” Şoḡra kızlarına (14) buyurdi ki: “İy kızlarım! [H 193b] Şehvetleriḡüzi kazım idüḡ. (15) Ve çıplaklıḡa şabr eyleḡ. Zirā ki cennete dāḡil olmaz hiç (16) kimesne illā ki şabrıla ve meşakḡatıla ki. “Ḥuffeti’l-cennetu bi’l-mekāriḡi (17) ve ḥuffeti’n-nirānu bi’ş-sehevāti.”³³⁹⁰

Hikāyet

[P1 285b] (1) İsmā‘il bin Aḡmed ki Ḥorāsān’uḡ emiri idi. Merv şehrine (2) müteveccih oldu. Ve ‘ādeti bu idi ki her menzilde nidā itdürür (3) idi ki: “Leşkerüḡ ra‘iyyet mālında ḡaḡkı yokdur. Şaḡınsunlar (4) el uzatmasunlar.” Nā-gāḡ ḡarbendelerinden bir kimesne ra‘iyyetüḡ (5) büstānına girüp ḡavunundan bir miḡdār yiyüp şikāyetçisi (6) İsmā‘il’üḡ dergāhına geldi. İsmā‘il ol ḡarbendeyi (7) iḡzār idüp aḡa didi ki: “Ḥizmetüḡ mukābelesinde senüḡ (8) bizde hiç ücretüḡ ḡalmış mıdur yoksa ḡalmamış mıdur?”³³⁹¹ Ḥarbende (9) eyitdi ki: “Vardur.” Buyurdi ki: “Niçün alup ḡavuna (10) virmedüḡ ve varup ra‘iyyetüḡ büstānına girüp ḡulmile ḡavun (11) yidüḡ? Meger kim nidā itdürdügümi işitmedüḡ mi ki ra‘iyyeti (12) incitdüḡ?” didükde cevāb virüp eyitdi ki: “İşitdüm. (13) Lākin ḡaḡā itdüm.” İsmā‘il buyurdi ki: “Senüḡ ḡaḡāndan (14) ötürü ben cehennemüḡ odına şabr idemezem.” Emr idüp ol (15) ḡarbendenüḡ elini kesdürdi.

Hikāyet

(16) *Siyerü’l-Mülük* dimekele ma‘rūf kitābda İsmā‘il Sāmānī’den (17) hikāyet olınur ki anuḡ ‘ādeti bu idi ki her mekānda [P1 286a] (1) nidā itdürürüdi ki her kimesnenüḡ mezālimi ve maḡāyifi varısa (2) İsmā‘il’üḡ dergāhına gelsün. Tā ki³³⁹² ḡayfını ḡaşmından (3) alıvire. Şoḡra emr idüp ḡicābı götürdüp ḡüccābını (4) giderdüp mütezallimleri bisāt-ı bā-inbisātınuḡ [H 194a] kenārına (5) getürdüp bi-nefsihi anları muḡāḡıbb ve anları muḡāḡab (6) idinüp ḡükkām-ı ‘ālī-maḡām gibi ḡacātuḡ ḡazāsında sā‘i (7) ve da‘āvinüḡ faşlında rā‘i olup her kimesne anuḡ (8) eyyām-ı devleti devāmı için dā‘i idi. Ḥükümet mesnedinden (9) ḡalduḡda mehāsini şerifine yapışup gökden yaḡa yüzün (10) dutup buyurur idi ki: “İlāḡi olanca cehd ü ḡāḡatümi (11) bezl itdüm. Benüm elümden ancaḡ bu gelür ve sen ‘Ālimü’s-Sırru’l-Ḥafıyyātsın. (12) Benüm niyyetümi sen bilürsin ben bilmezem ki (13) ḡullarınuḡ ḡanḡısının ḡayfını aldum. Ve ḡanḡısına ḡulm eyledüm. (14)

³³⁸⁵ ve çıplak olasız: -H, L.

³³⁸⁶ Olanın en azı.

³³⁸⁷ ‘Ömer: ‘Ömer’üḡ H, L.

³³⁸⁸ bin ‘Abdu’l-‘Aziz’üḡ: -H, L.

³³⁸⁹ vireyin: vireyim H, L.

³³⁹⁰ Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Cennetin etrafı mekarihle (nefsin hoşlanmadığı şeylerle) sarılmıştır. Cehennem etrafı da shevi (nefsin arzuladığı, cazip) şeylerle sarılmıştır’ (Canan, 2001: 14, 444).

³³⁹¹ yoksa ḡalmamış mıdur: -H, L.

³³⁹² ki: kim H, L.

İy benüm efendüm! Bu cümleden bilmedüğümü yarlığa.” İmām-ı Hümām (15) Hıccetü’l-İslām buyurur ki: “Çünkü İsmā’ il-i Sāmānī’nün (16) himmeti büleñ bir taqıyyetü’n-nıyyet en-naqıyyü’t-taviyye kimesne idi. Lā-cerem (17) anuñ qadri ‘ālī olup emri müte‘ālī idi. Ve anuñ leşkeri [P1 286b] (1) dükelisi musellaḥ ve muraşşā‘ ve dir‘ ü ḥōdıla muqatta‘ idiler. (2) Ve ‘adl ü inşāf bereketiyle biñ ādemile ‘Amrū’l-Leys üzerine (3) varup manşūr u muẓaffer olup anı ele getirüp Ḥorāsān’ı (4) fetḥ idüp ‘Amrū’l-Leys’i maḥbūs eyledi. Şoñra ‘Amrū’l-Leys (5) zindāndan aña ḥaber göñdürdi ki: ‘Ḥorāsān’uñ emvāli (6) vāfir ve künüzü mütekāşirdür. Ben ol emvāl u defā’ini saña teslim (7) iderem eger beni ḥabsden āzād idersin.’³³⁹³ didükde (8) İsmā’ il bu sözi işidüp güldi ve didi ki: ‘Henüz ‘Amrū’l-Leys’üñ (9) göñli benümile rāst olmamışdur. Umar ki itdügi (10) nāsuñ mezālimini ve maḥāyifini benüm boynuma taqup kendüsi (11) anuñ evzār-ı şıqlından³³⁹⁴ ḥalāş bulup [H 194b] āḥirete (12) fāriğü’l-bāl ve müreffehü’l-ḥāl gide. Ammā benüm ol mālā ḥācetüm yoqdur.’ (13) Şoñra ‘Amrū’l-leys’i ḥabsden ḥalāş idüp Bağdād’uñ Ḥalifesi’ne (14) ilçi göñdürdi. Ve Ḥalife’den envā‘-ı ḥıla‘ ve teşrifātıla (15) müşerref oldı. Ve İsmā’ il Ḥorāsān’da fāriğü’l-bāl (16) ve müreffehü’l-ḥāl nice yıllar ḥuzūrıla ‘ömr geçürdi. Ve İsmā’ il’üñ (17) bereketinden yüz otuz yıl miqdārı salṭanat Sāmāniler’üñ [P1 287a] (1) elinde qaldı. Şoñra salṭanat emri Sāmāniler’üñ eşāğirine (2) müntakıl olup ḥadden tecāvüz idüp ḥalqa zulm ü te‘addiler (3) itdükleri eçden memleketleri pür-zevāl ve mülket (4) ve devletleri āḥere intiḳāl eyledi. Ḥazret-i Resūlu’llāḥ (5) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem³³⁹⁵ buyurmuşdur ki: ‘Pādşāḥuñ bir gün (6) itdügi ‘adālet anuñ ḥaqqında yitmiş yıl nāfile namāzı kılmaktan (7) efdaldür.’³³⁹⁶ Ve daḥı buyurmuşdur ki: ‘Her kimesne kim zulm ü (8) cevr tiğini çeker ḡāliblik kılıcını anuñ üzerine çekerler. Ve ḡam (9) ve hemm anuñ mülāzımı olur tā kim ḡamdan olur.’ Ḥaberde (10) mervidür ki bir gün Dāvūd ‘aleyhi’s-selām semāvāta naẓar (11) idüp gördi kim gökden kepek gibi bir nesne iner. (12) Buyurdi ki: “İlāhī ve seyidi mā-ḥāzihi ne nesnedür bu?” Ḥaḳ (13) celle ve ‘alā vahy göñdürüp buyurdi ki: “Bu benüm niḳmetüm ve ‘azābumdur (14) kim zālimlerüñ evi üzerine yaḡdururam.”

Ḥikāyet

(15) Nüşirevān-ı ‘Ādil salṭanat tahtında istikāmet bulduqda (16) Yunan-ı Veẓir aña mektüb göñdürüp eyitdi ki: “Bilgil iy (17) sultān-ı ‘ālemiyān ki meliküñ emri üç nesnenüñ [P1 287b] (1) üzerinedür. Birisi oldur ki ra‘iyyetiyle inşāf [H 195a] üzre³³⁹⁷ olup (2) ra‘iyyetden intişāf almaya. Ve bu fazldur ve derece-i ‘ulyādur. (3) Ve ikincisi oldur ki hem anlara naşafe eyleye ve hem anlardan (4) inşāf ala. Ve bu ‘addür ve derece-i vustādur. Ve üçüncüsü (5) oldur ki anlara naşafe itmeyüp anlardan intişāf ala. (6) Ve bu zulmdür ve derece-i suflādur. Pes iy pādşāḥ-ı ‘ālem! Bu derecāt-ı (7) şelāşeye naẓar eyle. Ve bunlardan diledüğüni iḥtiyār eyle. Ve bizüm (8) bildüğümüz budur ki zamānemizde olan pādşāḥ-ı İslām (9) ve ḥāmī-yi enām ve māḥī-yi küfr ve zulām menba‘u’l-iḥsān ve

³³⁹³ idersin: idersen H, L.

³³⁹⁴ şıqlından: şıqlıetinden H, L.

³³⁹⁵ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: şal‘am H, L.

³³⁹⁶ “Sultanın bir günlük adaleti, Allah’a karşı yapacağı yetmiş yıllık nafile ibadetinden daha üstündür” [Taberāni, Mucemu’l-Kebir, No: 11932; Heysemî, Mecmau’z-Zevāid, 5/198 el-Müttakî, Kenzu’l-Ummāl, 6/14624; Münzirî, et-Terğib ve’t-Terhib, 3/3228) (Okur, 2009: 43).

³³⁹⁷ üzre: üzerine H, L.

maṭla‘u’l-ikān (10) Ḥazret-i Süleymān-ı zamān “ḥafızahu’llāhu ‘an-ṭavāriki’l-ḥadeşān.”³³⁹⁸ (11) kısım-ı evveli ihtiyār ider in-şā’allah. **Nazm:**

(12) An-çünān ber-cāy-ı ‘adlet ehl-i ‘ālem-rā bidāşt
(13) Ki enderīn eyyām cüz şītet kesī āvāre nīst

(14) İy cevādī gez nehīb baḥşīşet sīm-ābvār
(15) Hīç zer bī-irti‘ āş ender-şamīm ḥāre nīst³³⁹⁹

(16) Naşīhat ü Mev‘ ize

Şeyb bin Şeybe Mehdī Ḥalīfe’nün (17) meclisine varup buyurdu ki: “Yā Emīre’l-Mü’mīnīn! Taḥkīk budur [P1 288a] (1) ki Ḥaḫ Te‘ālā dünyāyı saḡa virdi. Sen daḡı ra‘ıyyetüñe (2) ṭīb-i ‘ayşuñdan bir ḥişşe iḥsān eyle.” didükde Mehdī (3) Ḥalīfe eyitdi ki: “Ra‘ıyyete virmesi lāzım u lāyık (4) ne nesnedür?” Şeyb bin Şeybe buyurdu ki: “Adl. Zīrā ki (5) kaçan ra‘ıyyet senden rāzī ola ve emniyyet üzerine ola (6) sen daḡı ḳabrüñde emīn olup emānıla uyursın.” (7) Ve daḡı buyurdu ki: “İy Emīrū’l-Mü’mīnīn! Ḳorḳ şol (8) bir günden ki gicesi olmaya ve bir giceden ki günü [H 195b] olmaya. (9) Ve iḳtidāruñ olduḡca ‘adl eyle anuñçün ki ‘adlüñ (10) cezāsı ‘addür. Ve cevruñ cezāsı cevrdür. Ve nefşüñi (11) taḳvā ile muḥallā ve ḳalbüñi perhiz şayḳalıyla mücellā eyle. (12) Zīrā ki ḥaşr gününde müttakīden taḳvā ‘ār eylemez. Ve taḳvā (13) ve ḳorḳu mertebesinde olan kimesneyi ḥiçbir şey anuñ rütbesinden (14) ‘ubūr idüp geçemez. Nitekim şā‘ir dimişdür. ‘Arabiyye:

(15) Fe-ḥall-i nefseke bi’t-taḳvā ve zīnetihā
(16) Fe-len tu‘āru tuḳan fi’l-ḥaşri min-reculi

(17) Ve leyse tublā yedu’l-ma‘rūfi fāḫze bihā
[P1 288b] (1) Terbeḡ keşīren ve re’su’l-māli lem-tezuli³⁴⁰⁰

Hikāyet

(2) Ḳayşer-i Rūm’dan Nüşīrevān’a mektüb gelüp mażmūnı bu idi (3) ki: “Memleketüñ devāmı ne nesne ile olur?” Nüşīrevān cevāb (4) yazup göndürdü ki: “Ben bilmedüğüm nesne ile emr itmezem. Ya‘nī kaçan ki emr itdüğüm (5) nesneyi tamām iderem ve ḥavf u recā için terk itmezem. Ya‘nī kaçan (6) ki bir nesneye emr eylesem benden recāsı olan kimesne için (7) veyāḥūd benden ḥavf iden kimesne için ol emri taḡyīr (8) ve tebdīl itmezem. Belki tenfīzinde ziyāde sa‘y iderem. Pes memleketüñ (9) devāmı bunlarla olur.” Araştālıs-i Ḥakīm’dan su‘āl (10) olındı ki: “Ḥaḫ Te‘ālā’dan ḡayrı kimesneye cā’iz midür (11) ki mülk da‘vāsın eyleye?” Cevābda buyurdu ki: “Ne‘am (12) şol kimesneye cā’izdür ki ‘ilm ü ‘adl ü seḡā vü ḥilm ü şefḳat (13) ve merḡamet ve re’fet ü ‘ātīfet ve fażl-ı ḥişāl-i ḥamīdesi ola. (14) Egerçi ki ‘āriye ise daḡı anuñçün ki beglerüñ beg oldukları (15) zıll-i ilāhī ve şafā-yı ḥiss ü ṭahāret-i nefş [H 196a] ve tezāyüd-i ‘ilm ve

³³⁹⁸ Allah onu yeni ortaya çıkan afetlerden korusun.

³³⁹⁹ İnsaf ve adaleti dünya halkının arasında o kadar hâkim etti ki o zamanda kimse yoksul ve aciz olmadı. İsmi o kadar meşhur oldu ki kimse bağışlamakta ona yetişemedi. Senin bağışlayan heybetin, senin bağışlanan cıva gibi akışkandı. Titremeyle altına dönüşen taş, önceden yumuşak ve altındı.

³⁴⁰⁰ Nefsini takva ve zinetine bırak. Kimse haşr olunurken takvası sebebiyle kınanmayacak. İyilik eden el eskimez, ona sahip olmaya bak. Bitmek bilmez çokluk ve bollukta mal kazanacak.

‘aql (16) ve kıdem-i fazl ve şeref-i aşl ve hānedānlarında olan devlet-i (17) aşlī sebebiyledür. Ve mülūk u selāṭīn oldukları bunlarıladur.” [P1 289a] (1) Ve ferr-i İzidī didüklerinüñ ma‘nāsı zıll-i İlāhī dimek olur. (2) Ve ferr-i İzidī’nüñ zuhūri on altı nesnenüñ sebebiyledür (3) ki ol ‘aql u ‘ilm ü hiddet ü zekā vü idrāk-i eşyā ve şuver-i tām̄ma (4) ve’l-ma‘ıyyet ve fūrūsiyyet ü şecā‘at ve ikdām u te’ennī (5) ve hūsn-i hūlk ve inşāf-ı zu‘afā ve maḥabbet-i re‘āyā ve izhār-ı (6) ri‘ayet ra‘ıyyete ve maḥallinde ihtimāl-i mekāre vü müdārāt ve umūrda (7) rāy u tedbīr-i şaḥīḥ ve ikşār-ı kırā‘at-ı aḥbār ve tefeḥḥaş-ı aḥvāl (8) ve a‘māl-i mu‘avvelün ‘aleyhi mülūk-i māziyyedür. Zīrā ki bu dünyā-yı bī-vefā (9) muḳaddemā geçmiş ehl-i devlet ve sa‘ādetlerüñ baḳıyyesidür. (10) Ve anlardan bizüm için yādgar ḳalmışdur. Ve anlaruñ her birisi (11) fi‘liyle meşhūr ve ḳavliyle mezḳūrdur ki: “En-nāsu innemā humu’l-ḥadīşullezī (12) yebḳa ba‘dehum ve küllü insānin yuzkeru bi-mā kāne (13) yef‘alehū ve yunsebu ilā-mā-kāne ya‘maluhu.”³⁴⁰¹ Ve ulular buyurmışlar ki: (14) “Dünyānuñ bir genci vardır. Ve āḫiretüñ bir genci vardır. Dünyānuñ (15) genci hūsn-i şenā ve tīb-i zıkrdür. Ve āḫiretüñ genci (16) ‘amel-i şālīḥ ve iktisāb-ı ecrdür.”

Hikmet

İskender (17) Araştāṭālīs’den su’āl idüp buyurdu ki: “Begler için [P1 289b] (1) şecā‘at mi efdaldür yoksa ‘adl?” Aristo didi ki:³⁴⁰² “Ḳaçan ki (2) sultān ‘adālet eyleye şecā‘ate ḥācet yoḳdur.”

Nükte

(3) İskender bir gün memleketinde ḥadem ü ḥaşemile taṭāna-i (4) tamām ve kevkebe-i mālā kelām [H 196b] birle gider iken (5) muḳaddemü’l-ceyşi ya‘nī ser-‘askeri eyitdi ki: “Yā İskender! (6) Ḥaḳ Te‘ālā saña ‘azīm beglik ve memleket virmişdür. Gerekdür (7) ki çok ḥātūnlar ‘akd-i nikāḥuña getüresin. Tā kim (8) evlādūñ çok olup senden sonra anlar zıkr-i ḥayruña (9) sebep olalar.” didükde İskender buyurdu ki: (10) “Zıkr-i ḥayr kişiden sonra keşret-i evlādıla³⁴⁰³ olmaz. Lākin hūsn-i (11) sīret ve şafā-yı serīretile olur. Ve bir er kim dünyānuñ (12) erleri üzerine galebe itmiş ola. Cā’iz degüldür ki (13) ‘avretler anuñ üzerine ḡālib olalar.”

Hikāyet

Rivāyet (14) iderler ki İskender bir ‘āmilini ḡāyetile kebīr ve ḥaṭīr (15) ‘amelden ‘azl idüp kemāl-i mertebede bir ḥaḳīr ‘amele sevḳ itdi. (16) Bir gün bu ‘āmil İskender’üñ dergāhına geldi. İskender (17) andan su’āl idüp buyurdu ki: “Saña virdüğüm ‘amel nicedür?” [P1 290a] (1) Didi kim: “Eṭāla’llāhu bekā’e’l-melik.³⁴⁰⁴ Ricāl a‘mālile müşerref (2) olmaz belki a‘māl ricālile müşerrefdür. Mādām ki hūsn-i sīret (3) ve ‘adl ü inşāf üzre olup isrāf u i’tisāfdan (4) müctenib olalar.” Pes İskender anuñ kelāmını müstaḥsen (5) görüp evvelki ‘amelini aña iḥsān eyledi.

³⁴⁰¹ İnsanlardan sonra baki kalan ancak sözdür. Her insan yaptıklarıyla anılır ve icra ettiklerine nispet edilir.

³⁴⁰² ki: -H, L.

³⁴⁰³ keşret-i evlādıla: evlādıla H, L.

³⁴⁰⁴ Allah sultanın bekasını uzun etsin.

Hikmet

(6) Sokrat buyurmuşdur ki: “‘Ālem ‘adlden mürekkebe olmuşdur. (7) Cevr ü zulm geldükde şābit ve müsteḳarr ḳalmaz.”

Hikmet

(8) Büzürmihr’den su’āl itdiler ki: “Pādşāhuḅ ‘adli ne (9) nesne ile zūhūr bulur?” Eyitdi ki: “Üç nesne ile. Memleketinüḅ (10) eṫrāfını ḥıfz idüp ‘adūdan şaḳlamaḳ ile. Ve ‘ulemānuḅ (11) i’rāz u ihtirāmıyla. [H 197a] Ve ehl-i faẓluḅ meveddeti ve maḥabbetiyle. Zīrā (12) ki her ḳaçan sultān cevri eyleye eṫrāfuḅ ehli ḳorḳarlar. (13) Pes eger ni‘metleri çok ise ḥavf ile nā-güvārdur. Ve eger (14) az ise emn sebebiyle ḥōş-güvār ve ābdārdur.”

Hikāyet

(15) Rivāyet iderler ki bir kimesne ḥacc yolında ḳāfileden (16) kesilüp şāhrā ve biyābānda yol yāve ḳılıp zaḥmet-i bī-şumārıla (17) bir ḳara evüḅ üzerine reh-güzārı düşüp gördi ki [P1 290b] (1) bir ‘acūze anda sākındür. Ve ḳapusunda bir kelb-i mu‘allem ḳātındur. (2) Yol azmış ḥacc şusuz ve aç olup ‘acūzenüḅ ḥırgāh-ı (3) dergāhına gelüp selām virüp seddi cev‘a olacak miḳdārı (4) ṫā‘ām su’āl itdükde zāl-i bī-nevāl eyitdi ki: “İy (5) müsāfir-i devrān ve münḳaṫı‘-ı ez-kārvān! Ḳarşuḅda olan vādiye (6) var ve anda olan ilanlardan kifāyet miḳdārı avlayup baḅa (7) getür tā kim senüḅ için biryān idüp saḅa bir lezīz (8) ṫā‘ām ve baḅa şevāb-ı it‘ām ḥāşıl olsun.” didi. Bī-çāre (9) müsāfir rencide-ḥāṫır olup eyitdi ki: “Ben ilan (10) şaydına ḳādir degülem.” Pirezen didi ki: “Ġam yime ben bile varayın.”³⁴⁰⁵ (11) Pes ol ‘acūze müsāfir ve kelb-i mu‘allem şayyād-ı māhir ol vādiye (12) vardılar. Ve kifāyet miḳdārı ilanlardan avlayup yalancı (13) ḥākīm gibi ilancı olup pīr-zāl-i bed-ḥālün ḥargāhına (14) geldiler. ‘Acūze ilanları biryān idüp müsāfirün öḅine (15) getürdi. Bī-çāre müsāfir ḡāyetile aç ve ṫā‘āma muḫṫāc olduḅu (16) cihetden³⁴⁰⁶ egerçi ki göḅlinde ḥayyāta zerrece [H 197b] meyl ü iltifātı (17) yoḅıdı. Nefs helāke müşrif olmasun diyü gerek gerekmez [P1 291a] (1) bir iki loḳma tenāvül itdi. Şuşayup ‘acūzeden şu istedi. (2) Pīr-zāl eyitdi ki: “Ḳarşuḅda gözüken bıḅardur. Ta‘cīlile (3) aḅa var kendüni andan şuvar.” didükde merd-i ḡarīb-i (4) güm-rāh hezār söz ü āhıla ol bıḅara vardı. Gördi (5) kim ḡāyetile şuyı meliḅ ve içmege bi-vechin mine’l-vücūh şālīḅ (6) degüldür. Ammā maḅmaşada³⁴⁰⁷ olduḅu eclden tehlükeden (7) muḫteriz olup bir iki ḡarfe ol şudan iḅtirāf eyledi. Ve (8) yine ‘acūzenüḅ ḥuzūrına geldi. Ve eyitdi ki: “İy aḅa! Senüḅ (9) bu hālün den ve şuncılayın mevzi‘de iḳāmet itdügün den (10) baḅa ‘aceb gelür. Hikmet nedür?” didükde pirezen eyitdi ki: (11) “Sizün memleketlerün hāli ne vechiledür?” Müsāfir şikeste-ḥāṫır (12) didi ki: “Bizüm diyārlarumuzda güzel evler ve sarāylar (13) ve ṫatlu şular ve baḅlar ve yimişler ve lezīz ṫā‘āmlar olur. (14) Bu nev‘ yimek ve bu aşl içmek ḳaḫṫ zamānında daḅı (15) her kimesneye naşīb olmaz. Meger ḡāyetile muḫṫāc ve nihāyetile (16) şusuz ve aç ola.” ‘Acūze eyitdi ki: “Didükleriḅi (17) istimā‘ itdüm. Ammā baḅa söyle ki arānuḅda olan pādşāhlarınuḅ [P1 291b] (1) zālīm olup sizlere cevri ü te‘addi iderler mi itmezler mi? Ve³⁴⁰⁸ (2) eger bir günāhuḅuz³⁴⁰⁹ şādır olur ise mallarınuḅu alup evlād u (3) eḅşābuḅuzı istişāl idüp yirünüz ve yurduḅuzdan sizi (4) iḅrāc iderler mi

³⁴⁰⁵ varayın: varayım H, L.

³⁴⁰⁶ cihetden: sebebden H, L.

³⁴⁰⁷ maḅmaşada: maḅmaşa H, L.

³⁴⁰⁸ Ve: +sizden H, L.

³⁴⁰⁹ günāhuḅuz: günāh H, L.

itmezler mi?” didükde müsâfir eyitdi: (5) “Ne‘ am gâh gâh şöyle vâki‘ olur.” ‘ Acûze didi ki: “Hâl (6) bu minvâl üzre olıcağ. Pes sizün nefâ’is ve zîbâ (7) ta‘âmlarınız ve şol mühennâ [H 198a] ve muşaffâ şularunuz cevri ü zulm-i (8) sultân sebebiyle semm-i helâhil ve zehr-i kâtıldür. Ve bizüm ta‘âm (9) ve şarâbumuz emn ü emânile. İlanumuz bize biryân tuzlu bıñarumuz (10) çeşme-i hayvândur. Bu sözi işitmedün mi kim İslâm ni‘metinden (11) sonra ecell-i ni‘am u ihsân şihhat-ı beden (12) ve emn ü emândur. Ve emn ü emân ve fażl u ihsân hemân ‘adl-i sultândur.” (13) Pes pâdşâh-ı ‘âlem-penâha lâzım ve vâcibdür ki ‘adâletiyle (14) siyâseti zühûra getürüp ‘adâlet cânibine tefrîṭ ve siyâset (15) tarafına ifrâṭ virmeye. Zirâ ki sultân yiryüzinde ḫalîfetu’llâhdur. (16) Ve anuñ heybeti ve şevketi bir derecede gerekdür (17) ki kaçan ra‘iyyet anı görseler cümleten andan korğalar. [P1 292a] (1) Egerçi hizmetindendür ve bisât-ı kurbetinden mehcür (2) iseler dağı ammâ bizüm zamânumuzda olan selâṭin (3) gerekdür kim siyâsetleri ‘adâletlerinden gâlib olup (4) heybetleri kemâl mertebe ola. Anuñçün ki zamânemüzün ḫalkı (5) ekser ve kâht u kabâhatile ârâste ve pirâstedürler. (6) Ve müteḳaddimîn gibi mütedeyyîn degüldürler. Bâṭınları sefâhat (7) u fesâd ve buḫl ü şehnâ ve ‘inâd birle memlû ve zâhirleri “El-mer‘ u (8) tahte lisânihi.”³⁴¹⁰ ile maḫbûdurlar. Pes eger aralarında sultân-ı (9) zamân el-‘iyâzu bi’llâh za‘îf ve naḫîf olup siyâset ve heybetsiz (10) olsa şeksiz bilâduñ ḫarâbına ve ‘ibâduñ ‘azâbına mü‘eddî (11) olup dünyâya ḫalel ve dîne zelev gelür. Ve emşâlde gelmişdür (12) ki bir yılda³⁴¹¹ ra‘iyyetün³⁴¹² itdüğü zulm³⁴¹³ birbirine³⁴¹⁴ sultân yüz yılda (13) itmez. Ve kaçan ki ra‘iyyet zulm pîşe [H 198b] idinseler Ḥaḳ (14) celle ve ‘alâ anlaruñ üzerine pâdşâh-ı zâlim ve câbir ve melik-i gâzûb-ı (15) kâhir musallaṭ ider. Nitekim ḫadiṣ-i şerîfde mestûrdur (16) ki: “Ve izâ kânû ke-zâlike yusallâtu’llâhu ‘aleyhim şihârehum fe-yed‘u ḫiyârhum (17) felâ yustecâbu lehum.”³⁴¹⁵ Ve hem ḫikâyetde rivâyet [P1 292b] (1) olınur ki bir gün Ḥaccâc bin Yûsuf’uñ eline bir kimesne bir ḳamış (2) şundu. Ḳamışuñ içinde bir yazılmış kâğad varıdı. Kâğadı (3) açup gördi ki yazılmışdur ki: “Allâh Te‘âlâ’dan korğ (4) ve Allâh Te‘âlâ’nuñ ḳullarına cevri ü zulmi kemâl-i mertebede eyleme.” Ḥaccâc (5) bu sözi okuduğda minbere çıkup feşâḫat üzre kimesne (6) olmağın eyitdi ki: “Eyyuḫe’n-nâs!”³⁴¹⁶ Taḫḳîkâ Ḥaḳ³⁴¹⁷ Te‘âlâ beni sizün (7) üzerünüze musallaṭ eyledi ‘amelünüze göre. Pes eger ben şimdi (8) ölsem siz cevri ü te‘addiden hergiz ḳurtılmazsınız. Yaramaz ‘amelünüz (9) sebebiyle anuñçün ki Allâh Te‘âlâ’nuñ benüm gibi câbir ve zâlim (10) ḳulları çokdur. Ben ölüp gidecek olursam benden beterini (11) sizün üzerünüze musallaṭ ider.” Ve bu beyti inşâ itdi. ‘Arabiyye:

(12) Vemâ min-yedin illâ yedu’llâhi fevḳahâ

(13) Velâ zâlimin illâ seyublî bi-zâlim³⁴¹⁸

(14) Büzürcmihr buyurmuşdur ki: “Pâdşâha lâyıḳ budur ki (15) siyâseti maḫallinde ola. Zirâ ki siyâsetsiz sultân ‘avâmuñ (16) gözinde ḫaṭîr gözükmez. Ve ‘avâm anuñ üzerine

³⁴¹⁰ İnsan, dilinin altında saklıdır.

³⁴¹¹ bir yılda: -H, L.

³⁴¹² ra‘iyyetün: +birbirine +bir +yılda H, L.

³⁴¹³ zulm: zulmi H, L.

³⁴¹⁴ birbirine: -H, L.

³⁴¹⁵ “Bu şekilde olduğu zaman Allah onlara kötülerini musallat eder. Onların iyileri dua eder de (ancak) onlara icabet edilmez.” Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

³⁴¹⁶ Ey insanlar!

³⁴¹⁷ Ḥaḳ: Allâh H, L.

³⁴¹⁸ Hiçbir el yoktur ki Allah’ın eli onun üzerinde olmasın. Hiçbir zalim yoktur ki Allah, ona başka bir zalim musallat etmesin.

cerī (17) olup anı kubbıla zıkr iderler. Görmez misin ki kaçan bir vilāyetde [P1 293a] (1) ‘avāmü’n-nāsdan bir kimesne ol vilāyete vālī olsa ra‘ iyyetden (2) ħarc u ħarāc u [H 199a] ħisāb u kitāb almağ dilese evvel heybet ü (3) şalābetile anlara ħitāb ider. Va cāh u mertebesini anlara bildirür. (4) Tā kim ra‘ iyyet andan ħorħsunlar. Zirā bilür ki ra‘ iyyet evvelki (5) gözile aña baħarlar ve bu bābda bir ‘ acīb ħikāyet rivāyet olunur.”

(6) Ĥikāyet

Ebū Süfyān bin Ĥarb’uñ bir oğlı varıdı (7) Ziyād bin Ebīh dimekile meşhūr ve ma‘ rūf idi. Aña Ziyād bin (8) Ebī Süfyān dimezleridi. Anuñħün ki cāhiliyyet zamānında (9) mütevellid olup Ebū Süfyān nesebini nefy idüp benüm oğlum degüldür (10) diyü andan teberrā itdüği eelden İbn-i Ebīye ile ya‘ nī atasınuñ (11) oğlıdur dimekile ma‘ rūf olmış idi. Mu‘ āviye’ye beglik ve mülk (12) degdükdü Ziyād’ı kendüye ħarīb idüp ‘ Irāħ’uñ (13) vilāyetine vālī kıldı. Ziyād ‘ Irāħ’a vuşul buldukda gördi kim (14) ‘ Irāħ’uñ ekser ħalkı müfsid ü bāđi ve ħarāmī vü yāđi tā’ ifedür. (15) Pes cum‘ a günü mescide varup minbere ħıħup ħuħbe idüp (16) ħuħbeden şonra eyitdi ki: “Va’llāhi eger sizlerden bir kimesneyi (17) ‘ işā namāzından şonra evinden ve yurdından taşra bulurısam [P1 293b] (1) elbette başını keserem.” didi. “Gerekdür kim meclisde ħāzır olanuñuz (2) ħā’ib olana bu ħaberi yitişdüre.” Şonra münādiler emr idüp (3) üç gün bu sözi şehirde nidā itdiler. Dördüncü günün gicesi (4) şülüs-i leylden şonra bir miħdār ħadem ü ħaşemile binüp şehri (5) tavāf eyledi. Sarāyına mürāca‘ at itdüği zamānda gördi kim (6) bir A‘ rabī bāzār yirinde bir süri [H 199b] koyunıla durur. Ziyād andan (7) su’āl eyledi ki: “Yā A‘ rabī sen bu ħiħ vaħtde bu mevzi’ de (8) neylersin?” A‘ rabī eyitdi ki: “Ĥoyunı şatmağa getürdüm bī-vaħt (9) olmağın bu maħāmda bir zamān teveħħuf itdüm. Tā kim şabāĥ (10) olup ħanemi şatam ve şehirden ħidem.” didükde Ziyād eyitdi ki: (11) “Bilürem kim sözüñde şādıħsın. Ammā eger seni ‘ afv idüp (12) öldürmeyecek olursam ħalkuñ arasında meşhūr olur (13) ki Ziyād nidā itdürdüğü emri kendü tutmaz diyü siyāsetüm fesāda (14) mü’eddī olur ve benüm heybetüm ħalkuñ gözinde ħaħāret ve kesr bulur. (15) Pes iy A‘ rabī senün ħaħħuñda cennet bu mevzi’ de turmağdan (16) enfa‘ ve elyağdur.” diyü boynını urdı. Andan ħeħüp her bulduğınun (17) başın kesüp şabāĥa dek biñ biş yüz ademün başın kesdi. [P1 294a] (1) Şabāĥ olduħda ħapusında ‘ ibret için³⁴¹⁹ bu başları³⁴²⁰ ħırmen (2) gibi yıħup ħalka bu fi‘ lden ħavf ve hevī tāri olup (3) ceza’ lar ve feza’ lar ħāşıl oldı. Şonra üçüncü gicede (4) üç yüz miħdārī ādem bulup anlaruñ dağı başların aldı. (5) Ve bu başlara ħatup zirā atinün maħşüli ħeħini büyütdi. (6) Ĥalk bu ħāli gördükde ħāyetile ħorħup giceyle evlerinden (7) taşra ħıħmağa cür’et idemediler. Gelecek cum‘ ada minbere (8) ħıħup emr eyledi ki: “Şimdenşonra dükkān ehli³⁴²¹ (9) gerekdür kim³⁴²² dükkānını giceyle³⁴²³ ħapamaya ve žāyi‘ olan nesnenün (10) ħarāmetini ħekmek benden bile.” didükde ol gice kimesne³⁴²⁴ dükkānını (11) ħapamadı. Yarınki [H 200a] günde dergāhına bir şarrāf gelüp ‘ arz eyledi (12) ki: “Bu gice dört yüz altun benüm dükkānumdan seriħa olındı.” (13) Ziyād eyitdi ki: “Žāyi‘ olduğını inandırabilür misin?” (14) Şarrāf didi ki: “Bi’smi’llāh.” Ziyād and virüp ħazinesinden (15) dört yüz altını ödedi. Ammā şarrāfa işmarladı ki: “Bu ħaziyyeyi (16)

³⁴¹⁹ ħapusında ‘ ibret için: -H, L.

³⁴²⁰ başları: +‘ ibret +iħün +ħapusında H, L.

³⁴²¹ ehli: +giceyle H, L.

³⁴²² gerekdür kim :-H, L.

³⁴²³ giceyle: -H, L.

³⁴²⁴ kimesne: kimse H, L.

fāş itmeye.” Cum‘ a günü olduğda yine minbere çıkup eyitdi ki: (17) “Fulān şarrāfuñ dükkānından dört yüz sikke altun serīka [P1 294b] (1) olinmışdur. Ve siz ki şehriñ halkısız cümleten bu meclisde hāzırsız. (2) Eger serīka olınan mālı redd idersenüz³⁴²⁵ fe-bihā şāhibi mālını (3) alup hāline gider. Ve illā emr iderem ki hiçbir kimesneñüzi (4) mescidden çıkartmayup fi‘l-hāl boyunluruñuzı ururlar.” diyü (5) halk ittifağ idüp aralarında sarık u marık kim varısa (6) ele virüp şarrāfuñ altunları yüzi şuyıyla Ziyād’uñ (7) huñurına getürdiler. Pes Ziyād hayırsızluruñ boynın urdurup (8) halkdan su‘āl eyledi ki: “Başra’nuñ kanıkı maħallesidür (9) ki emniyyetile añılmaz?” Halk eyitdiler ki: “Beni el-Ezdek (10) maħallesidür.” Ziyād emr eyledi ki: “Varuñ bir gāyetile³⁴²⁶ girān bahā (11) haftān kimesne görmedin ol maħallenüñ şoħağında bırağuş.” (12) Pes Ziyād’uñ emrini tutup bu fi‘lden nice gün geçdüde (13) ol maħalleden ve turduğı maħalden almak degül ki yirini dağı³⁴²⁷ değışdürmeğe (14) kadir olmadılar. Şonra Ziyād eyitdi ki: “İnne’s-siyāsete (15) hayru‘l-eşyāyi.” Ya‘nī siyāset her nesneden yigrekdür. Etbā‘ı (16) ve eşyā‘ı didiler ki: “Gerçeksın lākin sen Müsülmānlara rahm (17) itmezsin ve çok halk³⁴²⁸ helāk idersin.” [H 200b] Cevābda eyitdi ki: [P1 295a] (1) “Üç gündən evvel ben anlara tenbīh itdüm idi. Yaramazlıklarından (2) mütenebbih olmayup başlarına gelen ‘amellerinüñ şümlüğündandır.” (3) didi.

Faşl

Pādşāha lāyık degüldür ki (4) ekşer-i ‘ömrini şatranc u nerd ü şürbe ve toğ oynanmağa ve av avlamağa (5) zāyi‘ eyleye. Anuñçün ki bu ef‘āl anı halkuñ eşğāl (6) ü a‘mālından alıkor. Ve anluruñ maħyāifini şorkmak ferdāya (7) şaldurur. Pes her vaqt için bir ‘amel gerekdür ve kaçan ki (8) vaqt elden gide rinc ü hüsrān ve sūd u ziyān ve sürür u (9) aħzān³⁴²⁹ bilinmeyüp ‘ömr-i şerīfde noğşān hāşıl olur. (10) Ve mā-teħaddemde gelen begler ‘ömrlerinin günü dört kısım itmişler imiş. (11) Bir kısım Allāh Te‘ālā’nuñ ‘ibādeti için. Ve bir kısım umūr-ı saltanat ve (12) inşāf-ı mazlūmīn için. Ve ‘ulemā vü fużalā vü ‘uğalā ile³⁴³⁰ tedbīr-i (13) memleket için muşāhabet ve mücāleset idüp cumhuruñ siyāseti (14) ve merāsımüñ tenfīzi ve mekātibüñ kitābeti ve ilçileruñ (15) infādı için imiş. Ve bir kısım ekl ü şürb ve nevm ü temetti‘-i (16) dünyevī vü tezevvüd ve feraħ u sürürdan haz almak için imiş. (17) Ve dördüncü kısım av avlamak ve toğ oynamak ve kabağ atmak [P1 295b] (1) ve bunlara müşābih nesnelere için imiş. Ve Behrām-ı Gür ki (2) te‘addī vü cevr³⁴³¹ iden kimesne³⁴³² ile añılır. Ma‘a-hāzā gününü iki kısım (3) itmişidi. Bir kısmında meşālīh-i nāsı görür idi. Ve bir kısmında (4) nefsine rāci‘ olan rāħat u istirāħat ider idi. Ve dükeli (5) ‘ömrinde bir günü tamām bir ‘amele şarf itmez idi. Ve Nüşīrevān-ı (6) ‘Ādil’üñ ‘ādeti bu idi ki hizmetkārlarına [H 201a] emr idüp (7) tā kim memleketinüñ yüksek yirlerine çıkup halkuñ evlerine (8) nazār iderler idi. Kanıkı evden ki tütün çıkmasaydı aña varup (9) hālinden su‘āl³⁴³³ iderler idi. Eger fağr u fāğaları olup (10) gāmdan ve hemden od yağmağa ve yimek bişürmeğe iktidārları (11) olmasaydı

³⁴²⁵ idersenüz: idersiz H, L.

³⁴²⁶ gāyetile: -H, L.

³⁴²⁷ dağı: -H, L.

³⁴²⁸ halk: halkı H, L.

³⁴²⁹ aħzān: aħzāf H, L.

³⁴³⁰ ile: için H, L.

³⁴³¹ cevr: cevr ile H, L.

³⁴³² iden kimesne: -H, L.

³⁴³³ su‘āl: istifsār H, L.

Nüşîrevân'a varup anlaruñ hâllerini 'arz iderler (12) idi. Tâ kim Nüşîrevân faqr u fâkaların def' idüp faqrđan (13) ğinâyaya yitişdürür idi. Ve dağı pādşāha vâcibdür ki (14) rızā virmeye kim ğizmetkârları ra' iyyetüñ mālından "bi-ğayr-ı ğağğın"³⁴³⁴ (15) bir ğabbe taşarruf ideler. Zirâ ki az nesneye rızā çoğ nesneye (16) mü 'eddî olur. Nitekim Şeyhü'l- 'Ārifin Sa' dî-yi Şîrâzî buyurur:

(17) Be-nîm beyza ki sultân sitem revâ dâred
Zenend leşker-i yâneş hezâr murğ be-sîğ³⁴³⁵

[P1 296a] (1) Ğikâyet

Rivâyet olunur ki Nüşîrevân bir ğizmetkârını ğükm (2) itdügi vilâyetüñ birine 'âmil idüp göndürdükte her yıl (3) gelen ğarâcından ziyâde üç biñ dirhem göndürdi. Nüşîrevân (4) emr idüp zevâ' idi şâhiblerine redd itdürüp 'âmil olan (5) ğizmetkârını şalb itdürdi. Ammâ bu zamânda üç biñ dirhem (6) degül ki³⁴³⁶ eger cümle Müsülmânlaruñ cemî' emvâlini bir 'ameldâr zülmile alup (7) beglerümüze getüre. Ve beglerüñ dağı 'ilmi³⁴³⁷ muğıñt ola ki bu mâl (8) zülm-i şarîğile tağşil olunmuşdur. Anaları südi ğibi emüp (9) ol zâlim 'âmile müsteğim kimesnedür diyü tesmiye idüp (10) ğazîneye sa' yi vardur diyüp aña dağı 'âlî manşib virüp kıyâmete (11) dek la' net ve her dü şıfatıyla muttaşif olup 'âkıbetü'l-emr (12) nâşib ü manşüb mağzül ve menküb cehenneme gidüp **[H 201b]** bu âyet-i (13) kerîmeye ol şüm leyîme vaşfu'l-ğâl olur ki: "*Yevme ye' ađđü' z-zâlimü* (14) '*alâ-yedeyhi yeğülü yâ leytenî't-teğaztü me'a'r-resüli sebilen* (15) *yâ veyletâ leytenî lem-et-teğiz fulânen ğalilen.*"³⁴³⁸ **Nazm:**

(16) Nigükâr perver ne bîned bedî
Çü bed perverî ğaşm cân-ı ğödî

(17) Mekon şabr ber-'âmil-i zülm-i dost
Ki ez-fer bihî bâyedeş kend pöst

[P1 296b] (1) Ğudâ ters bâyed emânet ğüzâr
Ez u gez to ğüter tersed emîneş medâr

(2) Emîn bâyed ez-dâver endişenâk
Ne ez-refi' dîvân ü zecr ü helâk³⁴³⁹

³⁴³⁴ Haksız yere.

³⁴³⁵ Eğer sultan yarım yumurtalık zulmü reva görürse; askerleri bin tavuğuşe geçirirler.

³⁴³⁶ ki: -H, L.

³⁴³⁷ dağı 'ilmi: 'ilmi dağı H, L.

³⁴³⁸ "O ğün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım! Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!" (Furkân, 25/27-28)

³⁴³⁹ İyi yöneten kötülük görmez. Kötü yöneten kendi canına düşmandır. Dostunun zulmünün sebebine sabretme. Güçlü de olsa derisini soymak gerekir. Emanetini Allah'tan korkanın yanına bırakmalısın. Senden korkandan emin olma. Emin insan Allah'ı düşünmesinin hatrına emanete sahip çıkar. Mahkeme, işkence ve helakın hatrına değıl.

(3) Pes her sultān ki ra' iyyetden bir dirhem cevr ü zūlmile alup (4) hizānesine qor. Şol kimesneye beñzer ki bir dīvāruñ esāsını (5) yapup qurımadan anuñ üzerine ' azīm binālar eyleye. Pes ne esās (6) qalır ve ne dīvār ve ne binā. **Nazm:**

Ra' iyyet esāsest ve sultān binā

(7) Binā ez-esāsest ūrā fenā³⁴⁴⁰

Ve buyurmışlardır ki: “Her pādşāh (8) kim hazīnesini³⁴⁴¹ ra' iyyetüñ mālından ma' mūr eyleye. Şol (9) kimesneye beñzer ki dīvārınun esāsından (10) topraq qazup evinüñ tāmını anuñıla şuvaya. Ve dağı pādşāha (11) lāyık budur ki ra' iyyetden aldugı qadr-i mu' ayyen üzerine (12) ola. Ve bañşışı dağı qadr-i mu' ayyen üzere ola. Zīrā ki bu iki (13) emrün her birisi için hadd-i mu' ayyen taqdīr olınmışdır. Nitekim (14) bu bābda bir hikāyet rivāyet olınmışdır.

Hikāyet

(15) Mervīdür ki Me'mūn Hālıfe bir günde dört kimesneyi (16) vālī idüp her birini bir vilāyete göndürdi. Horāsān' un (17) menşūrını birine virüp üç biñ [H 202a] altun deger bir hil' atile [P1 297a] (1) muħalla' eyledi. Ve birine Huzistān vilāyetini virüp (2) aña dağı anuñ gibi hil' at virdi. Ve birini Mış'a vālī (3) idüp aña dağı üç biñ altun deger bir hil' at (4) virdi. Ve dördünci kimesneyi Ermeniyye' ye beg idüp (5) anlara göre bir hil' at virdi. Şonra Mübed-i Mübedān' ı (6) getürdüp³⁴⁴² andan su' āl eyledi ki: “Mā-teqaddemden bu (7) zamāna gelince ' Acem pādşāhları salţanatları (8) zamānında bu nev' bañşış itdükleri var mıdır? Ve hem (9) şöyle istimā' olunur ki anlar dört yüz altundan (10) ziyāde hil' at ve bañşış virdükleri ma' lūm degüldür.” (11) didükde Mübedān eyitdi ki: “Eţāla'llāhu (12) beķā'e'l-Emīrū'l-Mü'minīn.”³⁴⁴³ “Acem beglerinüñ üç hālleri varıdı (13) ki sizlerde anuñ birisi yoqdur. Birisi oldur ki (14) anlar ra' iyyetden her ne alsalar idi qadr-i mu' ayyen üzere (15) alurlardı. Ve anlara virdüklerinüñ dağı miqdārını³⁴⁴⁴ ta' yīn (16) idüp virürleridi. İkinci oldur ki anlar ra' iyyetden nesne (17) almazlar idi. İllā cā' izü'l-aħz olanı ve cā' izü'l-i'tā [P1 297b] (1) olan kimesneye virürleridi. Üçüncü ol idi³⁴⁴⁵ ki (2) günehkārdan ğayrı kimesne anlardan qorqmaz (3) idi.” Me'mūn Hālıfe bu sözleri işidicek Mübed-i (4) Mübedān'a “Şadaqte”³⁴⁴⁶ diyüp ğayr nesne söylemedi. Pes (5) Me'mūn Hālıfe murād idindi ki Nüşirevān' un (6) şüretini ve şeklini hayātında ne vechile idüğini göre. (7) Emr eyledi tā kim qabrini açdılar. Gördi ki (8) gövdesi aşla çürimeyüp hüsni şuyıla ve güzelliği (9) tarāvetile qalup kefeni ve sā' ir libāsı dağı çürimeyüp (10) barmağında bir hātem varıdı ki qaşı taşı yāķūt-ı (11) aħmer idi. Ve memleketinüñ harācı [H 202b] deger idi. Ve Me'mūn (12) anuñ gibi taş görmüş degüldi. Ve ol yüzükde (13) bu kelimeler qazılmış idi ki “**Bih mih ne mih (14) bih.**” Ya' nī “Her eyü kimesne uludur. Ne kim her ulu (15) kimse³⁴⁴⁷ eyüdür.” Pes Me'mūn yine Nüşirevān' ı defn (16) itdürüp

³⁴⁴⁰ Halk esastır, sultan sonradan meydana gelir. Sonradan meydana gelen sultan esastan değildir, o gelip geçicidir.

³⁴⁴¹ hazīnesini: hizānesini H, L.

³⁴⁴² getürdüp: getirüp H, L.

³⁴⁴³ Allah, Müminlerin Emīri'nin bekasını uzun etsin.

³⁴⁴⁴ miqdārını: miqdārını dağı H, L.

³⁴⁴⁵ ol idi: oldur H, L.

³⁴⁴⁶ Doğru söyledin, sadıksın.

³⁴⁴⁷ kimse: kimesne H, L.

hazinesinden bir altunlu haftan getürdüp (17) Nüşîrevân'ı anuñıla örttiler. Ammâ Me'mün'uñ bir çulı [P1 298a] (1) Me'mün bilmedin ol yüzüğe tama' idüp Nüşîrevân'uñ (2) barmağından çıkarmış imiş. Me'mün ma'lüm idindükde (3) hizmetkârı öldürüp [L 139b] hâtemi yine Nüşîrevân'uñ (4) barmağına taçdurdı. Ve buyurdı ki: “Bu fi'l kıyâmete (5) dek beni fazîhat idüp nebbâşlık adıyla beni iştihâr (6) ider idi.” li-Mü'ellifihî:

Zi-serr-i tama' rev be-ħağ kon penâh
(7) Tama' mîkoned rûy-ı merdüm-siyâh³⁴⁴⁸

Hikâyet

(8) İskender-i Dârâ der-i Cemşîd fer' azîmet sefer-i bâ-zaferde iken (9) bir gün hükemâ cemâ'atinden su'âl idüp buyurdı ki: (10) “Baña hikmetden bir yol gösterüñ ki ol yola (11) sâlik olduğumda benim a'mâlüm ve eşğâlüm iħkâm (12) ve itkân u itmâm üzere ola.” didükde hükemânüñ (13) mihteri ve bihteri buyurdı ki: “İy pādşâh-ı âlem-penâh! (14) Evvelâ gerekdür ki qalbünñde hiçbir (15) şey'üñ ne maħabbeti vü meveddeti ve ne buğzı ve 'adâveti ola. (16) Anuñçün ki qalbünñ hâşiyyeti ismi gibidür. Ya'nî qalbe (17) andan ötürü qalb didiler ki müteqallibdür. Hâlden hâle döner [P1 298b] (1) ve daħı fikr üzerine olmağ gereksin. Ve fikri kendüñe (2) vezîr ve 'aqlı muşâhib ü müşîrile ve sa'y eyle ki (3) gice uyanuğ [H 203a] olasin. Ve meşveretsiz bir emre şürü' (4) eylemeyesin ve 'adl ü inşâf ve dâd ü intişâf vaktinde (5) meyl ü muħabâdan müctenib olasin. Kaçan ki bu şifâtıla (6) muttasîf ve bu aqvâle mu'terif ve bu ef'âle muğterif olduñ (7) cemî' eşyâ saña tâbi' olup eşyâda ihtiyârüñıla (8) mutaşarrıfsın diyü buyurdılar daħı pādşâha lâyıq budur (9) ki şâhib-i ħilm ve vağâr ola. Ve umürda ivici ve (10) sebüksâr olmaya ki: “El-'aceletun mine's-şeytânî (11) ve't-te'ennî mine'r-Raħmâni.”³⁴⁴⁹ “Şadağa Resûlu'llâh.”³⁴⁵⁰

Meşnevî:

(12) Mekr-i şeytânest ta' cîl ü şitâb
Luğf-ı Raħmânest şabr u ihtisâb³⁴⁵¹

(13) Bâ-te'ennî geşt mevcüd ez-Ĥudâ
Tâ be-şeş rûz in zemîn u çerħhâ

(14) Verne qâdir bûd kû ez-kâf u nûn³⁴⁵²
Şad zemîn der-yek-dem âverdî burûn³⁴⁵³

(15) İn te'ennî ez-pey-i ta' lîm-i tust

³⁴⁴⁸ Hırsın şerrinden Allah'a sığın. Hırs insanların yüzünü karartır.

³⁴⁴⁹ Abdu'l-Müheymin ibnu Abbâs ibni Sehl ibni Sa'd es-Saîdî, babası tarikiyle dedesinden naklediyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: “Teenni Allahutaala'dandır, acele de şeytandan” [Tirmizî, Birr 66; (2013).] (Canan, 2001: 16, 320).

³⁴⁵⁰ Resulullah doğru söyledi.

³⁴⁵¹ *Mesnevî*deki “Ki te'ennî hest ez-Raħmân yakîn/Hest ta' cîlest zi-şeytân-ı la' in” beyti üç nüshada da “Mekr-i şeytânest ta' cîl ü şitâb/Luğf-ı Raħmânest şabr u ihtisâb” şeklinde yazılmıştır.

³⁴⁵² *Mesnevî*deki “kon feyekûn” ifadesi üç nüshada da “ez kâf u nûn” şeklinde yazılmıştır.

³⁴⁵³ *Mesnevî*deki “Şad zemîn u çarħ âverdî burûn” mısraı üç nüshada da “Şad zemîn der-yek-dem âverdî burûn” şeklinde yazılmıştır.

(16) Hikāyet

Nūşirevān'ın veziri Yunan Nūşirevān'a (17) neşā'ih ü veşāya yazup [L 140a] göndürdü ki cümleden biri budur [P1 299a] (1) ki: “İy pādşāh-ı ālem! Senüñile dā'im dört nesne (2) lāzımdur: ‘Adl ‘aql şabr hayā. Ve senden (3) dört nesne irak olmak gerekdür: Tizlik (4) ve ululuk ve gönül tārılığ ki buhliden ‘ibāretdür (5) ve düşmanlık. Dağı iy pādşāh-ı zamān! Ma'lūmuñ olsun (6) ki senden öñdin olan selātin dünyādan gidüp (7) bākī kalmadılar. Ve senden şonra gelecekler gelmediler. Pes (8) sa'y eyle³⁴⁵⁶ tā kim³⁴⁵⁷ zamānuñda olan begler ve re'āyā (9) senüñile dost olup saña müştāk olalar.”

Hikāyet

(10) Nūşirevān-ı ‘Ādil [H 203b] bahār günlerinden bir gün seyrān (11) için ata binüp gördü kim eşcār ezhar u eşmārıla (12) bārdār ve arāzi zirā' atile mu'cib-i zurrā' ve mugiz-i (13) küffārdur. Ve kürümde olan ‘anākīd-i ‘ineb (14) ve nañilde olan ‘arāçin-i pür-ruṭab encüm ü kevkēb (15) gibi zātü'l-envārdur. Atından inüp Haḳ Te'ālā'ya (16) şükürler idüp türāb ādāb üzerine “*Harre rāki'an ve enāb.*”³⁴⁵⁸³⁴⁵⁹ (17) olup secde-i şükrede bāde-nūş gibi sekrde [P1 299b] (1) ‘acz ü inkisār āşkār ve izhār eyledi. Secdeden baş (2) kaldurduğda yanında olan aşhāb-ı zevī'l-elbābına hiṭāb (3) idüp buyurdu ki: “Yılın ucuzluğu ve şin gelmesi (4) pādşāhuñ ‘adāletinden ve re'āyā hakkında ḥüsn-i niyyeti olup (5) anlara ihsānlar idüp kerem ü fazlındandır. Allāh Te'ālā (6) Ḥāzreti'ne çok şükürler ki benüm ḥüsn-i niyyetümi şafā-yı (7) ṭaviyyetümi cemī' eşyāda izhār ve a'lā vü ednā āşkār (8) eylemişdür.”

Hikāyet

Mellāhān-ı bihār-ı aḥbār (9) ve seyyāhān-ı bīdā'-yı esrār şöyle rivāyet ve hikāyet itmişlerdür (10) ki yine bir gün Nūşirevān ava gidüp av ardınca (11) şaydgāhdan dūr olup ve ḥadem ü ḥaşemden mehcūr düşüp (12) gāyetile şuşadı. İrakdan bir köy gözüküp ol köye (13) ‘azimet idüp bir köylünün kapısına varup içmege (14) şu istedi. Ol evden bir kızcugaz taşra çıkup [L 140b] (15) Nūşirevān'a bakup yine eve girüp şeker kamışlarından (16) bir kamışı şıkup bir miqdār şu katup bir kadeḫe [H 204a] (17) koyup getirüp Nūşirevān'a şundukda Nūşirevān [P1 300a] (1) kadeḫe bakdı. Gördü kim şāfi degüldür.

³⁴⁵⁴ *Mesnevî*'deki “Ki taleb āheste bāyed bi-sukust” mısraı üç nüshada da “Şabr kun der kār-i dirāver dūrūst” şeklinde yazılmıştır.

³⁴⁵⁵ Acele ve çabukluk, şeytanın hilesidir. Sabır ve tedbir, Allah'ın lütfudur (ç.n.). Tanrı tarafından teenni ile yaratıldı, altı günde yeryüzü ile gökler. Yoksa kadirdi ‘Ol dedi mi olur” hükmüyle, yarattırdı yeryüzünü gökleri (Kantar, 2014: I, 764-765). İşte bu yavaşlık sana bunu öğretmek içindir. İşte sabretmek o işi doğru kılar (ç.n.).

³⁴⁵⁶ sa'y eyle: lāzımdur H, L.

³⁴⁵⁷ tā kim: -H, L.

³⁴⁵⁸ Ayetteki “rāki'an” kelimesi üç nüshada da “sāciden” şeklinde yazılmıştır.

³⁴⁵⁹ “Dāvūd dedi ki: ‘Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır.’ Dāvūd bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek **secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi**” (Sād, 38/24).

İçinde (2) çör çöp vardır. Nā-çār olup bir miqdār içüp (3) kızcuğaza³⁴⁶⁰ eyitdi ki: “Şābāş ne güzel şu olur (4) n’olaydı ki şöyle mükedder olmayaydı.” didükde (5) kızcuğaz didi ki: “Ben anı kaşdıla mükedder (6) eyledüm. Anuñçün ki gördüm ki sen ğāyetile şusuzsın (7) eger şu şāf³⁴⁶¹ ola idi bī-tehāşī yek darb ol (8) şuyı içeridün. Ve saña zarar ider idi. Kudüret (9) sebebi ile yap yap içdün ve zararını görmedün.” (10) didükde Nüşirevān ol kızcuğazuñ ‘kelām-ı hōş-fercāmından (11) zekā-yı fitrat ve zekā-yı fiñnat ve şafā-yı (12) niyyet ma‘ lūm idinüp andan şordı kim: “Bu şerbeti (13) kaç ‘aded kāmışdan eyledün?” Kızcuğaz eyitdi kim: (14) “Bir kāmışuñ şıkındısıdur.” Nüşirevān ta‘ accüb gelüp (15) ol köyün maḥşul defterini taleb idüp gördi kim (16) az hāşıl bağlamışlardır. Kendü nefsiyle eyitdi kim: (17) “Bir köyün kim bir kāmışından şu deñlü şerbet hāşıl olur [P1 300b] (1) bu miqdār harāc andan almağ azdur.” Harācını artuğ almağa (2) niyyet eyledi. Nice zamāndan şonra Nüşirevān’uñ (3) yolu yine ol köye uğrayup evvel varduğı kapuya (4) yine varup şu istedi. Evvelki kızcuğaz yine taşra (5) çıkup gördi kim sābıkda şu isteyen kimesnedür. (6) Şu getürmege içerü girüp ḥaylī zamān eglenüp sa‘y-i (7) belīg ile üç kāmışdan bir miqdār şerbet çıkarup [H 204b] (8) Nüşirevān’a getürdi. Nüşirevān buyurdi ki: (9) “Ne çok eglendün?” Kızcuğaz didi ki: “Evvel bir kāmışdan (10) hāşıl itdügüm şerbeti bu kerre üç ‘adedden (11) ancak hāşıl oldı.” Nüşirevān sebebinden su’āl (12) itdükde cevāb virüp eyitdi kim: “Vārise (13) sultān niyyetini [L 141a] bir dürlü daḥı eylemişdür. Anuñçün³⁴⁶² ki³⁴⁶³ (14) işidürüz ki her kaçan pādşāh bir kavmün (15) ḥaḳḳında niyyetini müteğayyir kılsa ol kavmün arasında (16) ḥayr u bereket qalmaz.” didükde Nüşirevān gülüp (17) harāc arturmasınuñ fikrini zamīrinden giderüp ol [P1 301a] (1) kızcuğazı erkān-ı devletinün birisiyle nikāḥlandurup (2) ol köyi aña temlik itdi. Ve ḥüsn-i fiñnatından (3) ve luṭf-ı fitratından müte‘accib olup aña hezār āferin (4) buyurdi.

Ḥikmet

Ḥükemā ve fużalā buyurmışlar (5) ki: “Ḥalkuñ şādıkları üç şınıfdur. Birisi (6) enbiyādurlar aleyhimü’s-selām. Ve ikincisi pādşāhlardur. (7) Ve üçüncisi budalā ve ceḥānindürler.” Ve daḥı buyurmışlar (8) ki: “Sekr cünündür ve mecnūn sekrāndur. (9) Cünūn sekr-i bāṭinidür. Ve sekr-i cünūn zāhiridür. Vay (10) şol kimesnenün ḥāline ki dā’imā ḡafletün ser-ḥōşıdur. (11) Nitekim şā’ir-i ‘Arab buyurmışdur ki **şī’r**:

- (12) Men eskerethu’l-ḥamru fi-sür‘atin
- (13) Femā ‘aleyhī in şahā min-ḥacel
- (14) Ve men yekün bi’l-mulūki zā sekretin
- (15) Yesḥu izā me’l-mulku’nteḳal

(16) Tercüme li-Mü’ellifihī:

fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Ḥamr-ı zāhir ser-ḥoşuñ ser-ḥoşlığı
 (17) Ğam degül ayık olup olsa ḥacil
 [P1 301b] (1) Begligün ḥamrıyla ser-ḥoş olan

³⁴⁶⁰ kızcuğaza: -H, L.

³⁴⁶¹ şāf: şāfi H, L.

³⁴⁶² Anuñçün: Zirā H, L.

³⁴⁶³ ki: -H, L.

(2) Ayık olmaz [H 205a] mülk olunca müntakîl

(3) Pes gâyetile ayık pādşāh oldur ki salţanatınuĝ (4) sekrinden şāhî ve şemşîr-i tedbîrile vech-i (5) arzdan fısq u fücûrı mâhî ola. Ve şuĝl ü ‘amelinüĝ (6) muĝdemi mu‘ temed ve âmîn ve hem-nişîni nâşih ü mu‘în ola. (7) Ve sultānuĝ ‘alâmeti oldur ki vizâretini bir mü’netine ve (8) me‘ûnetine muĝtâc kimseye teslim idüp (9) vizâret manşibında mezbûr vezîri müstedîm kı lup (10) faqr u fâkası münkażî vü zâ’îl ve ĝinâ vü istiĝnâ hâşıl (11) itdükde anı ‘azl idüp yirini anuĝ gibi bir kimseye³⁴⁶⁴ (12) daĝı tevcîh eyleyüp salţanatu tamâm olunca hâli (13) bu minvâl üzre ola. Bunuĝ gibi pādşāhuĝ meşeli (14) şol kimesnenüĝ meşeline beņzer ki bir tıflı (15) terbiyyet eyleyüp bulüĝ mertebesine varup i‘mâl-i (16) a‘ mâle kâdir ve iştiĝâl-i eşĝâlde mâhir olduĝda (17) anı katl idüp [L 141b] istîşâl eyleye. Ve zamānumuzda olan [P1 302a] (1) beglerüĝ hâli budur ki memleketüĝ tedbîri için (2) hirri birden ve şa‘îri bürden bilmez kimesneyi vezîr ü (3) müşîr idinürler. Ve umûr-ı memleketi ve hükm ü hükümeti (4) aĝa ışmarlayup “Küllühüm râ‘in ve küllüküm mes’ûlun (5) ‘an-ra‘iyyetihi.”den³⁴⁶⁵ ĝâfil ve fikr-i ma’âl ve tareyân-ı zevâlden (6) zâhildürler. Şeyhü’l-‘Ârifîn Sa‘dî Şirâzî bu bâbda (7) buyurmışdur ki **nażm**:

Geret memleket bâyed ârâste
(8) Medihkâr-ı mu‘ zem be-nevhâste

Sipeh-râ mekon piş rev cuz kesî
(9) Ki der-cenghâ bûde bâşed besî

[H 205b] Be-ĝordân mefermây kâr-ı duruş
(10) Ki sindân neşâyed şikesten be-moşt

Ne-ĝâhî ki zâyi‘ şevded rûzigâr
(11) Ber-nâ-kâr dîde mefermây kâr

Do ten perver iy şâh-ı kişver guşây
(12) Yekî ehl-i rezm ü düvüm ehl-i rây

Zi-nâm âverân güy-ı devlet bered
(13) Ki dâna vü şimşîr zen pervered

Çalem zen niĝehdâr u şimşîr zen
(14) Ne muţrib ki merdî ne-yâyed zi-zen

Ne merdîst düşmen der-esbâb-ı ceng
(15) To medhüş-ı sâķî vü âvâzi ceng

Besâ ehl-i devlet be-bâzî nişest

³⁴⁶⁴ kimseye: kimesneye H, L.

³⁴⁶⁵ “**Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.** Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, ailesinin çobandır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobandır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr, efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibarıyla hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz” (Buhârî, Cum’a 11, İstikrâz 20, İtk 17, 19, Vesâyâ 9, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim, İmâret 20. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, İmâret 1, 13; Tirmizî, Cihâd 27).

(16) Ki devlet berefteş be-bāzī zi-dest³⁴⁶⁶

‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Azīz (17) ḥalīfe olduğda Ḥasan-ı Başrī Ḥazretleri’ne ḥaber göndürdi kim: [P1 302b] (1) “Sizün muşāhiblerünüzden bir kimesne bu cānibe göndürün tā kim (2) begligümde baña nāşih ve emīn ü muşāhib ve mu‘īn ola.” (3) Ḥasan-ı Başrī raḥmetu’llāh buyurdi ki: “Göndürdüğüm kimesne (4) yā ṭālib-i dūnyādur ki³⁴⁶⁷ andan saña naşihat vücūda gelmez. (5) Veyāḥūd ṭālib-i ‘uqbā vü Mevlā’dur. Ve ol saña baş koşup (6) saña meyl ü rağbet eylemez. Pes sultān-ı zamāne cā’iz degüldür (7) ki vizāretini veyāḥūd a‘mālinden bir ‘amelini nā-ehl kimesnelere (8) sevķ eyleye. Anuñçün ki sevķ-i a‘māl nā-ehl (9) ve bī-kemāle ve bed-aşl u bed-fi‘āle memleketün iḥtilāliline (10) ve salṭanatuñ zevāline sebebdür. Nitekim şāir buyurur şî‘r:

(11) El-beytu lemmā ḥāne minhu ḥarābuhu
Zahera’t-teḥallulu min-esāsi’l-ḥāyīti

[L 142a] (12) Ve izā tevellā el-mülkü ‘an-erbābihī
[H 206a] Ve’lā’l-umūra li-küllü kavmin sāķiti

(13) Tercüme li-Mü’ellifihī:

mefā’ilün fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün

Çü vaķti geldi ki bir ev yıķılsa ser-tā-ser
(14) Bulur ḥarāb u teḥallül esās-ı ḥāyītdan

(15) Kaçan ki yüz çevüre mülk ü devlet ehlinden
(16) Umūr-ı mülke ider vālī kavm-i sāķıtdan

(17) İmām-ı Hümām buyurur ki: “Selāṭine ḥizmet eyleyen kimesne [P1 303a] (1) gerekdür ki şā’irün kavliyle ola ki şî‘r:

(2) İzā ḥademte’l-mulūke fālbesī
Mine’t-teveķķī e‘azze melbesī

(3) Va’dḥül izā mā-deḥalet a‘mā
Va’ḥruc izamā ḥarecte aḥresi

(4) Tercüme li-Mü’ellifihī.³⁴⁶⁸

³⁴⁶⁶ Memleketin mamur olmasını istiyorsan; büyük işleri yeni yetişenlere verme. Savaşlarda çok bulunmuş insandan başkasını askere kılavuz yapma. Büyük işleri küçüklere buyurma. Çünkü örsü yumruk ile parçalayamazsın. Büyük işlerin zamanında başarılmasını istiyorsan, iş yapmamışlara iş buyurma. Ey ülkeler fethetmek isteyen şah! İki sınıf insana önem ver. Biri savaşa hazırlananlar, bir diğeri tedbir sahibi insanlar. Ancak âlimler ile kılıç çalan kahramanları besleyen padişahlar daha büyük devletlere nail olurlar. İnsanlar için iki büyük meziyet var: Biri kalem, diğeri kılıç sahibi olmak. Düşman sefere hazırlanmışken, senin çalgıcılar arasında eğlenmeye dalman mertlik değildir. Nice devlet sahibi insan bu oyunlara dalmış ve son oyunla birlikte devlet elinden çıkıp gitmiştir.

³⁴⁶⁷ ki: kim H, L.

³⁴⁶⁸ Tercüme li-Mü’ellifihī: -H, L.

fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

Beglere hizmet iden kimseye lāzımdur kim
(5) Hıfz u perhiz ü tevaqqiden idine melbes³⁴⁶⁹

(6) Girse meclislerine şartı bu kim kör ola
(7) Her kaçan çıkırsa gerekdür ki ola çün aħres

(8) Ve her kimesne ki beglerün şöhetinde küstāh olup işi güci (9) mülā'abe ve inbisāt ve müdā'abe ve ihtilāt ola. Egerçi (10) kim sultānuñ oğlı ise dağı kendü nefsine zulm idüp (11) başına kaçd itmişdür. Ve bir kişiye beñzer kim baħrde ādem (12) yiyici timsāhların arasında olup her zamān cān-ı (13) lañifi ve revān-ı şerifi mi' raz-ı helākda ola.

Hikmet

(14) Hükemā buyurmuşlardır ki: “Vay şol kimesnenün hāline (15) kim selātinün muşāhabetiyle mübtelādur. Anuñiçün ki (16) pādşāhların hiç kimesne ile maħabbeti ve meveddeti ve şadākatı (17) ve qarābeti ve veled ve hādimi ve muşāhib ve münādimi olmaz. Ve ikrām u [P1 303b] (1) ihtirām itmezler. İllā şol kimesnelere kim onların (2) 'ilmlerine ve şecā'atlerine muhtāc olalar. Pes çün kim hācetlerini (3) onlardan hāşıl ideler. Onlara dağı maħabbetleri ve meveddetleri (4) kalmaz. Ve onların dağı o mülükile vefāları ve onlardan (5) utanup hayāları kalmaz. Ve beglerün [H 206b] ekşer eşğali riyā (6) ve süm'adur. Kendülerinün büyük günāhlarını istisğār (7) idüp sā'ir halkuñ küçicek suçlarını istikbār (8) iderler.”

Naşihat

Süfyān-ı Şevrī buyurmuşdur ki: (9) “Pādşāhla muşāhabet eyleme. Ve anuñ hizmetinde 'ömr-i (10) şerifünñi zāyi' eyleme. Anuñiçün ki eger cemī' umürda (11) aña muñ' olursan saña ta'ab virüp seni [L 142b] (12) şoldurur. Ve eger ba'zı umürda muħālefet idersen (13) saña ğazab idüp öldürür. Ve dağı gerekdür kim (14) iznsiz ve destürsüz pādşāhuñ üzerine varmayasın (15) meger kim izn-i 'ām zamānında.” Nitekim hikāyetde (16) gelmişdür.

Hikāyet

Rivāyet olunur ki Yezdecird-i (17) Şehriyār bir vaktde kim dāhil olmasına bār ya'nı izn yoğıkan [P1 304a] (1) Şehriyār'ın üzerine çıkavardı. Cenāb-ı Şehriyār Yezdecird-i (2) Nāmdār'a buyurdu ki: “Var otuz degenek derbāna ur. (3) Ve dergāhuñdan anı sür. Ve yirine bir hācib-i şāhib-ihtimām (4) kâ'im-mağām eyle.” didükde Yezdecird babasının emrini (5) tutup hācibi urup dergāhdan sürüp (6) ğayrı hācib naşb eyledi. Birkaç gündün sonra yine (7) Yezdecird bir murād için diledi ki destürsüz babasının (8) haremine gire. Yeñi hācib Yezdecird'ün göğsine redd ü men' (9) elini urup içerü girmekten anı def' idüp eyitdi (10) ki: “Eger bir kerre dağı destürsüz içerü girmek dilersen (11) veyāhüd bir dağı seni bu yirde görürsem saña altmış dekānek (12) ururam. Otuzı evvelki ma'zül olan hācib için [H 207a] ve otuz (13) dekānek bī-vakt gelüp Şehriyār'ın üzerine iznsiz girdükden (14) ötürü. Egerçi kim oğlısın tā kim senün (15) sebebünğden baña dağı darb u

³⁴⁶⁹ Beglere hizmet eden kimseye lāzımdur kim/Hıfz u perhiz ü tevaqqiden idine melbes: -H, L.

hevān ve ʔard u ziyān ḥāşıl (16) olmaya.” İmām-ı Hümām kuddisi sirruh buyurur ki: “Pādşāha (17) aşlah eşyā oldur kim³⁴⁷⁰ bi-nefsihī ḥarbe mübāşeret eylemeye. [P1 304b] (1) Ve nāmūsını ḥıfz eyleye. Anuñiçün ki çok ervāḥ anuñ rūḥıyla (2) müte‘allıkdır. Ve ra‘iyyetüñ şalāḥı anuñ ḥayātıyladır. **Ve daḥı** (3) cā‘iz degüldür ki pādşāh her şuglda cizāf u gizāf³⁴⁷¹ (4) üzre olup a‘mâlde tesāhül ve ef‘âlde teğāfül cā‘iz dutmaya. (5) **Ve daḥı** vācib ve lâzımdur ki her gice bir [L 143a] aḥer kimesneyi döşeginde (6) yaturdup kendü yatağını değışdüre. Belki gicede nice kerre (7) ḥāl bu minvāl üzre ola. Tā kim eger düşmen anuñ helāki (8) içün kaçdı olursa eli aña yitişmeyüp firāşında ğayr (9) kimesneyi göre.” Nitekim ḥikāyetde gelmişdür ki³⁴⁷²

(10) Ḥikāyet

Rivāyet olunur ki³⁴⁷³ Ḥüsrev-i Perviz Behrām (11) Çübīn’den kaçduğda eyitdi kim: “Egerçi kaçmaḳ ‘aybdur. (12) Ammā benüm kaçduğumuñ sebebiyle aşḥābumuñ ervāḥı (13) helāk olmağdan ḳurtıldı. Zīrā ki benüm helākliğümde (14) nice biñ nefşüñ helāki görinür.” diyü buyurdi. **İmām-ı Hümām** (15) buyurur ki: “Bu kelimātdan maksüd u murād budur ki bizüm zamānumuz (16) muvāfiḳ ve müsāid degüldür. Ve ehl-i zamānuñ ekşeri (17) belki küllisi ceḥl ü ğaflet baḥri arasında müstağraḳdurlar. [P1 305a] (1) Begler ise dünyā vü māl maḥabbeti [H 207b] sebebiyle ğāfil ve Mevlā ve māl (2) meveddetinden ‘aṭıl³⁴⁷⁴ ve zāhildürler.³⁴⁷⁵ Ve ‘ulemā vü fużalā ise cāḥ u ‘izzet (3) talebinde cāḥ-ı zillet lebinde belki dibinde ḳalmışlar. Ve tül-i (4) emel deryāsına ṭalmışlar. Pes bu zamānede yaramazlardan (5) teğāfül eylemek cā‘iz degüldür. Ve emşāl-i ‘Arabda vardır (6) ki: ‘**El-‘abdu yukra‘ u**³⁴⁷⁶ **bi’l-‘aşā ve’l-ḥurru yekfihi’l-işāretu.**”³⁴⁷⁷ (7) Ve bu³⁴⁷⁸ ḍarb-ı meşel³⁴⁷⁹ aşıl olan kimesnenüñ (8) ḥaḳkındadır. Bed-aşl kimesnenüñ bu meşelde daḥli yoḳdur. (9) **Ve şabıḳu’l-eyyām ve’l-ezmānda** bir vaḳt ü zamān varıdı (10) ki cemī‘ ‘ālemi bir kimesne dirresiyle teşḥir idüp (11) aralarında ḥükm ü ḥükümet eyleyüp ḥiç kimesnenüñ iḳtidārı (12) yoğıdı ki³⁴⁸⁰ aña muḥālefet eyleye. Ve ol kimesneden murād (13) Ḥazret-i Fārūḳ-ı A‘zam ve cānişin-i Resül-i mu‘azzam mükerrem-i muḥterem (14) tābi‘-i ḥayru’l-beşer Ḥazret-i ‘Ömer’dür raḍıya’llāhu ‘anh ve ‘an-cemī‘ ‘ş-şahābeti (15) ve’t-tābi‘in. Ve ol zamānda faẓl u kemāl izdiyād üzre (16) olup ra‘iyyet kemāl-i mülāyemetde idi.³⁴⁸¹ Ve bu zamānda eger (17) ol zamānuñ mu‘āmelesiyle ‘amel olına ḥalḳ müteḥammil degüldür. [P1 305b] (1) Ve fesād u bağy u ‘inād gün-be-gün [L 143b] artmadadır. Pes zamānumuzda (2) olan pādşāha lâzımdur ki siyāseti etemm ve heybeti (3) e‘amm ola. Tā ki³⁴⁸² ḥalḳuñ her birisi şuglında olup (4) birbirisinden emān ola.” Ve bu kelimāt-ı keşirü’l-berekātuñ (5) taşdıḳı ve taḥḳıḳı içün bir ḥaber-i müfid zıkr idelüm. Tā (6) kim müstemī‘

³⁴⁷⁰ kim: ki H, L.

³⁴⁷¹ cizāf u gizāf: cüzāf u güzāf H, L.

³⁴⁷² ki: kim H, L.

³⁴⁷³ ki: kim H, L.

³⁴⁷⁴ ‘aṭıl: ‘aṭıldurlar H, L.

³⁴⁷⁵ ve zāhildürler: -H, L.

³⁴⁷⁶ Derkenar: El-ḳar‘u zerekā bihi ‘aşā P1 (El-ḳar‘u, “Onu asa ile dürttü.” demektir.).

³⁴⁷⁷ Köle sopa yer de hür kişiye işaret yeter.

³⁴⁷⁸ bu: +aşl H, L.

³⁴⁷⁹ meşel: meşeller H, L.

³⁴⁸⁰ ki: kim H, L.

³⁴⁸¹ idi: -H, L.

³⁴⁸² ki: -H, L.

ve kārī müstefid olalar. **Ḥazret-i ‘Alī’den**³⁴⁸³ (7) kerrema’llāhu vecheh³⁴⁸⁴ su’āl olındı ki: “Sebeb nedür kim bu halka (8) mev’ize nef’ virmez?” Cevābda buyurdı ki: “Resūlu’llāh Ḥazretleri [H 208a] (9) şalla’llāhu ‘aleyi ve sellem vefāt itdükləri zamānda vaşıyyet (10) iderken mübārek barmaklarınuñ ucıyla işāret idüp (11) buyurdılar ki: ‘**Lā-tes’elü ‘an-ḥālī ulā’ike’r-ricālī**’ (12) Ya’ nī bu ‘adedden sonra gelen halkuñ aḥvālinden baña su’āl (13) eylemeñüz diyü buyurdılar.” Ba’zı şahābe bu işāretüñ tevcihinde (14) buyurdılar ki: ‘Üç aya işāret.’ Ve ba’zılar buyurdılar ki: (15) ‘Üç yıla.’ Ve ba’zılar: ‘Üç yüz yıla işāretdür.’ didiler. (16) Ve ‘ulemānuñ muḥtārı kavlı-i aḥīrdür.” Pes kaçan ki Resūl ‘aleyhi’s-selām (17) şöyle buyura: “Va’z u naşihatüñ te’siri bunlarda nice müyesserdür?” [P 306a] (1) **Ve daḥı** bu su’āle göre ulularuñ birinden su’āl olınduğda (2) cevābda buyurmuşdur ki: “İlerü zamānda olan halk (3) uyğuda olup ‘ulemā uyanuğ idiler. Şimdiki zamānda (4) ‘ulemā uyğuda olup halk mevtādurlar.” Pes nā’imüñ (5) sözi meyyitde te’siri nice müyesser olur? Pes bizüm (6) zamānumuzda olan halk küllisi helāka müşrif (7) olup a’ māl ü niyyetleri ḥabīsdür. Ve kaçan ki bunlaruñ arasında (8) sulṭānuñ siyāseti ve heybeti olmaya. Tā’ata ve şalāḥa (9) mā’il olup dīnde şebāt üzerine olmazlar. Ve bu cümleñüñ (10) re’s ü re’isi ‘adldür. Ve ‘adl dīndendür. Ve sulṭānuñ (11) şalāḥı ve ḥāş u ‘āmuñ felāḥı ra’ıyyetüñ emn ü emānı (12) ve pādşāhuñ ḥayr u iḥsānı ‘adliledür. Ve her ‘amel ‘adlüñ (13) mizānıyla vezn olur. [H 208b] **Ḳāle’llāhu Te’ālā: “Ve’s-semā’e rafe’ahā (14) ve veza’al-mizān.”**³⁴⁸⁵[L 144a] Ya’ nī ‘adl mizānı ve cümle halkdan (15) cāh u mülke evlā ve aḥrā şol kimesnedür ki ḳalbi ‘adlüñ (16) mekānı ola. Ve rāy-ı erbāb-ı ‘ilm ve fażluñ ḥizānesi ola. Ve niyyeti (17) ehl-i ‘aḳl u dīnüñ ri’āyeti ola. Ve şoḥbeti ‘uḳalā ile olup [P1 306b] (1) meşvereti zevī’l-ārā ile ola. **Ḥasan-ı Başrı ḳuddise sirruh** (2) buyurmuşdur ki: “Her pādşāh ki dīnüñ emrini ta’zīm (3) eyler ra’ıyyet daḥı anuñ emrini tekrīm ve tefḥīm iderler.” (4) **Büzürce mihr** eydür ki: “Pādşāha lāyık degüldür ki memleket (5) hıfzında büstānını hıfz iden büstāncıdan eksük ola. (6) Anuñçün ki büstāncı kaçan reyḥān ekse arasında ecnebī (7) otlar bitse elbette anuñ ḳal’ına ve ḳam’ına çalışur olmaya (8) ki reyḥānuñ yirini dutalar. Ve reyḥān za’if olup neşv ü nemā (9) eylemeye.”

Ḥikmet

Eflātūn buyurmuşdur ki: “Düşmenüñ (10) üzerine muzaffer ü manşūr olan sulṭānuñ ‘alāmeti budur ki (11) nefsinde ḳavī olup şumt ü seher mülāzımı ola ve rāy u (12) tedbīrde ḳalbile müdebbir ve müfekkir ola. Ve begliğinde ‘āḳıl (13) ve zarīf ve nefsinde laṭif ü şerīf ola. Ve ra’ıyyetüñ göñlünde (14) maḥbūb u maṭlūb ve gözinde şirin ü mergūb ola. Ve anlarla (15) ḥōş ma’āş ve cemī’ işlerinde yoldaş ola. Ve andan (16) öñdin geçen beglerüñ ‘ahdini mücerreb olan ve andan aḳdem (17) olan beglerüñ a’ mālī ve ef’ālī üzre ḥabīr olup ḥasenātına [P1 307a] (1) tābi’ ve seyyi’atından ḳaṭi’ ola. Ve dīn-i metīn Ḥazret-i Seyyidü’l-Mürselin’de [H 209a] (2) şalābet üzre ola. Pes her pādşāhda (3) ki bu evşāf u ef’āl ve bu ḥilāl ü ḥişāl cem’ ola (4) düşmenüñ gözinde meḥīb olup anuñ zātında ve şifātında (5) ‘ayıb bulunmaz. Mu’ib ve kaçan ki pādşāhuñ i’tikādı (6) bu ola ki anuñ ḥavl u ḳuvveti Ḥaḳ Te’ālā’dandur. Egerçi (7) düşmeni ḳavī ise de taḥḳikā nuşret ü zafer

³⁴⁸³ ‘Alī’den: ‘Alī H, L.

³⁴⁸⁴ vecheh: vechehden H, L.

³⁴⁸⁵ “Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu” (Rahmān, 55/7).

ve fırsat (8) ve eser anuñdur.” Kavluhu celle tavluhu: “*Kem min-fi’etin* [L 144b] *kaliletin* (9) *galebte fi’eten keşiraten bi-izni’llāhi va’llāhu me’ā’s-şābirin*.”³⁴⁸⁶

(10) Hikmet

Bokrat yā Sokrat ‘alā-ihtilāfi’n-nesh (11) buyurmuşdur ki: “Mülki devām üzere qalacak melikūñ ‘alāmeti (12) oldur ki qalbinde dīn ü ‘aqluñ maḥabbeti rāsīñ ola. (13) Tā kim anuñ sebebiyle ra‘iyyetūñ kulūbında maḥbūb ve mergūb (14) ola ve gerekdür ki ‘aqla qarīb ola. Tā kim anuñ vāsītasıyla (15) ‘uqālāya ḥabīb ola. Ve gerekdür kim³⁴⁸⁷ ‘ilme ṭālib (16) ola tā kim ‘ulemādan ta‘līm alup cūhelā üzre gālib ola. (17) Ve gerekdür ki fazlı gāzīr ya‘nī çok ve niyyeti keşir ola. Tā kim [P1 307b] (1) fuḫalā katında mertebesi ‘azīm ola. Ve gerekdür kim edeb ehlini (2) terbiyyet eyleye. Tā kim anuñ katında edebūñ seçeri müteferri‘ olup (3) her taraḫa budaklar şala. Ve gerekdür kim memleketinden (4) ‘uyūbuñ ṭāliblerini teb‘id eyleye. Tā kim memleketinden ‘ayb ba‘id (5) ola. Pes her pādşāhdan ki zikr olınan ḥiṣāl ve ḥilāl (6) şudūr ve zuḥūr bulmazsa anuñ begligiyle şādmān (7) olmağ olmaz ki “*Lā-yufraḫu bi-mülketihī* [H 209b] *li-ennehu yusra‘u ileyhī* (8) *devā‘i hülketihī*.”³⁴⁸⁸ Ve ekşer budur bunūñ gibi begūñ (9) akrībāsı ve cūlesāsı anuñ elinde helāk olurlar. Zīrā ki (10) katl ‘adem-i ‘aqlıdan şādır olur. Aḥnef bin Qays’dan ki (11) Emīrū’l-Mū‘minīn ‘Alī Ḥazretleri’nūñ vezīri ve müşīri idi. (12) Mu‘āviye bin Ebī Süfyān su‘āl idüp eyitdi ki: “Yā Ebā Yaḫyā (13) zamān nice dūr?” Aḥnef bin Qays cevāb³⁴⁸⁹ buyurdi ki: (14) “Zamān sensin. Eger sen şalāḫiyyet üzere olduñ (15) zamān daḫı şalāḫ üzere oldı. Ve eger fesād üzere (16) olduñ zamān daḫı fesād üzredür.” Ve hem Aḥnef bin (17) Qays buyurmuşdur ki:³⁴⁹⁰ “Niteki³⁴⁹¹ dūnyā ‘adlile ma‘mūr olur. [P1 308a] (1) Güzellik cevri ile ḫarāb olur. Zīrā ki ‘adlūñ nūrı biñ (2) fersaḫ yirden mu‘nīdür.” **Fuḫayl bin ‘İyāz’uñ** sözlerindedür (3) ki: “Eger benüm du‘ālarumdan bir du‘ā müstecāb olduğın (4) bileydüm ol bir du‘āyī ‘ādil pādşāhuñ [L 145a] ḫaḫkında ideridüm. (5) Anuñçün ki ‘ādil pādşāḫ şalāḫ-ı ‘ibād ve zīnet-i bilāddur.” (6) **Ḥaberde** gelmişdür ki Seyyid-i Beşer “şalavātu’llāḫ ‘aleyhī ilā-yevmü’l-maḫşer”³⁴⁹² (7) buyurmuşdur ki: “**El-muḫsiṭüne ‘alā-menābiru’l-lu’lu’i yevme’l-ḫiyāmeti.**” (8) Ya‘nī ‘ādil pādşāḫlar ḫiyāmet gününde incüden³⁴⁹³ (9) olan³⁴⁹⁴ kürsiler üzerinde³⁴⁹⁵ otursalar gerek.³⁴⁹⁶ Ve ḫiyāmetūñ (10) hevlinden emīn ve günāḫkārıluñ şefā‘atinden mu‘in olsalar (11) gerek.

³⁴⁸⁶ “Tālūt ordu ile hareket edince, ‘Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.’ dedi. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler. Tālūt ve onunla beraber iman edenler ırmağı geçince, (geride kalanlar) ‘Bugün bizim Cālūt’a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok.’ dediler. Allah’a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: ‘**Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir**’ (Bakara, 2/249).

³⁴⁸⁷ kim: ki H, L.

³⁴⁸⁸ Dūnya malıyla saadet olamaz. Çünkü, onu helak edici şeyler hemen geliverir.

³⁴⁸⁹ cevāb: cevābında H, L.

³⁴⁹⁰ ki: kim H, L.

³⁴⁹¹ Niteki: Nite H, L.

³⁴⁹² Allah’ın salatı her gün onun üzerine olsun.

³⁴⁹³ incüden: incü H, L.

³⁴⁹⁴ olan: -H, L.

³⁴⁹⁵ üzerinde: üzre H, L.

³⁴⁹⁶ gerek: gerekdür H, L.

Hikāyet

İskender-i şāhib-zīnet ü fer bir gün (12) serīr-i memleketinde oturur iken hicābı³⁴⁹⁷ götürüp hüccābı giderüp (13) maḥāyif-i [H 210a] nāsı şorar iken bir ḥayrsızı katına getürdiler. İskender şalbine (14) emr eyledi. Ḥayrsız eyitdi ki: “İy pādşāh-ı ‘ālem! Ben egerçi (15) kim uğruluk eyledüm. Lākin cān u gönülile aña tālīb olup (16) çend-ān ḥācetüm yoğdı.” didükde İskender buyurdı ki: (17) “Lā-büdd sen şalb olmağ gereksin ma‘ a-hāzā ki gönülün şalbü dilemez [P1 308b] (1) ve şalbdan bizüm murādumuz bilemez.” diyü buyurdı. Pes pādşāh (2) üzerine lāzım ve vācibdür ki emr itdügi siyāsete kemāl-i nazarıla (3) nāzır ola. Tā kim aşḥābı ya‘ nī vezīri ve müşīri (4) ve ‘āmili ve ḥācibi ve k̄ā‘im-maḥāmı ve nā‘ibi sultānuḡ siyāsetde (5) olan ihtimāmını görüp siyāsetün tenfidinde kuşūr (6) kıomayalar. Anuñçün ki çok vāki‘ olur ki sultān (7) bir siyāsete emr ider. Ve erkān-ı devleti rişveler alup (8) ol emri ferdāya şalup tenfīz itmezler. Ve bu nev‘ (9) evzā‘ pādşāhuḡ ḡafletine ve tehāvünine maḥmūldür. (10) Pes pādşāh üzerine lāzımdur ki bu emsāl nesnelere (11) tedārikinde ihtimām-ı tamām ve ictihād-ı mālā kelām üzre (12) olalar.” Nitekim hikāyetde gelmişdür.

Hikāyet

Melik (13) Küştāsep’ün bir vezīri varıdı adı Rāst Reviş (14) idi. Ya‘ nī doğru yol yürüyici. Ve bu ismün sebebiyle (15) Küştāsep’ün i‘ tıkadı anuḡ ḥāḡkında fevka‘l-ḥadd idi. (16) Ve anı müttakī ve şālīḡ ve mütedeyyin ve nāşīḡ zann iderdi. Ve anuḡ [H 210b] (17) ḥāḡkında medḡi kıoyup ḡadḡıle söyleyenlere [L 145b] kelimātından [P1 309a] (1) yaḡa kıulaḡ tıtmazıdı. Ve keyfiyyet ḡālinden istifsār (2) ve māfi‘z-zāmīrinden istiḡbār eylemezidi. Bir gün (3) Rāst Reviş Küştāsep’e eyitdi kim: “Bizüm ‘adlümüzün (4) keşretinden ra‘ iyyet azmışdur. Ve meşelde gelmişdür (5) ki: ‘İzā ‘adele‘l-sultānu ecārati‘r-ra‘ iyyetu.’ (6) Ya‘ nī kaçan sultān ḡāḡ ḡāḡ siyāset itmeyüp hemān ‘adli (7) şarfa meşḡül olsa ra‘ iyyet kıorḡmayup cevri ü zıulme (8) başlarlar.” Nitekim buyurmuşlar **beyt**:

(9) Üstād-ı mu‘ allim çü boved bī-āzār
Ḥırsek bāzend küdekān der-bāzār³⁴⁹⁸

(10) ra‘ iyyetden meşāmuma rāyiḡa-i fesād istişmām olunur (11) gerekdür ki anlara te‘dīb-i belīḡ eyleyüp müfsidlerini memleketden (12) sürüp muşliḡlerine edeb idüp şerīr ve ehl-i tezvīr (13) olanı ḡatlı idevüz didükde Küştāsep bu ḡavle (14) rāzī oldı. Ve her kımesneye kim Küştāsep siyāset ve zecri (15) emr eyledi. Rāst Reviş anuḡ rişvetin alup evvelki (16) ḡālī üzre ibḡā itdi. Tā kim eşirrā elinden re‘ āyā zā‘if (17) olup ḡālleri münāḡḡaş ve perişān müşevveş ve bī-sāmān oldı. [P1 309b] (1) Ve emvālden ḡazā‘in māl-ā-māl iken ḡālī olup ḡaylī iḡtilāl buldı. (2) Ez-ḡazā bir taraftan Küştāsep üzerine düşmen hücum idüp ḡazānesini (3) yoklayup ‘askerün umūrına şālīḡ bir nesne bulmadı. (4) Bu ḡamdan atına binüp ḡam def‘i için seyr-i şahrā vü taḡ (5) ve geşt-i bāḡ u raḡa varup irāḡdan bir süri kıoyun (6) görüp [H 211a] ol tarafta teveccüh itdükde görđi kim (7) bir çadır kıurulmuşdur. Ve kıoyunlar yaturlar. Ve bir kelbi şalb (8) itmişler. Küştāsep çadırın kıapusına geldükde (9) bir cüvān çadırdan çıkup aña selām virüp bir miḡdār (10) atdan indüḡini murād idinüp Küştāsep atından inüp (11) ol yigiti mā-ḡazar kıısından ne

³⁴⁹⁷ hicābı: hicābın H, L.

³⁴⁹⁸ Eḡer öḡretmen azarlamazsa; öḡrenciler pazarda uzun eşek oynar.

varısa³⁴⁹⁹ huzūrına³⁵⁰⁰ getürdi. (12) Küştāsep³⁵⁰¹ eyitdi kim: “Bu kelbün hālinden başa haber (13) virmeyince ben ta‘āmiña el şunmazam.” [L 146a] didükde ol (14) yigit eyitdi kim: “Şöyle ma‘lūmuñ olsun ki bu kelb (15) benüm koyunlarumuñ emīni idi. Varup bir kurdıla³⁵⁰² enīs (16) ve hem-celīs olup ‘ağd-i muşādağat bağlayup bile (17) yatup bile kalkar imiş. Ve bu hālden haberdār degülidüm. [P1 310a] (1) Ve her gün kurd bu kelbün görmez gözinden yaña bir baş (2) ğanemi alup nüş ider imiş. Tā kim koyunuñ otlağı haqqı (3) zamāni gelüp oturup koyunuñ hisābını itdüm. Hisābdan (4) eksük çok koyun buldum. Ben bu muhāsebede iken (5) kurd gelüp bir koyunumu dağı aldı. Kelb anuñ yanında (6) turur iken hiç dinmedi. Bildüm ki ğanemümün³⁵⁰³ itlāfına (7) sebeb kelbün ‘adem-i iltifātı imiş. Emānetde³⁵⁰⁴ hıyānet³⁵⁰⁵ (8) itdüğü sebebeden lāzım geldi ki anı şalb eyleyem.” didükde (9) Küştāsep’a bu kelāmdan ‘ibret hāşıl olup³⁵⁰⁶ (10) kendü kendüyle olup³⁵⁰⁷ tefekkür idüp didi ki: [H 211b] “Ra‘iyyet (11) bizüm ğanemlerümüzdür. Pes bizüm üzerümüze vācib ve lāzımdur (12) kim anlaruñ izā‘atinden su‘āl idevüz. Ve eksilmelerinuñ (13) haqqıkatine muttālī‘ olavuz.” diyüp sarāyına (14) mürāca‘at idüp küttāb ve hussābına emr idüp rüz-nāmeleri (15) getürdiler. Ve gördiler ki ekşer Rāst Reviş’uñ (16) şefā‘atidür. Çünkü Küştāsep’uñ huzūrında anuñ (16) şenā‘ati zāhir oldı. Şalbine emr idüp bu meşel andan [P1 310b] (1) yādgār ve tezkār qaldı ki “**Min aġterrā bi’l-ism-i min-zevi’l-fesādi (2) bekıye bilā-zādin.**” Ya‘nī her kimesne kim ehl-i fesāduñ (3) eyü adıyla maġrūr olup tesmiyenüñ eyüligine i‘timād idüp (4) müsemmanuñ ehl-i fesād ve bed-nihād idüğünü ma‘lūm idinmeye (5) zādsız qalur. Ve bu hikāyet *Yādgār-nāme* didükleri (6) kitābda meşūrdur.

Hikmet

Erdeşir-i (7) Bābek buyurmuşdur ki: “Kaçan pādşāh havāşşınuñ te‘dībinden (8) ‘āciz olup anları zulmden men‘itmege kādır olmaya. (9) Pes nice kādır olur ki ‘avāmı fesāddan şalāh u felāha (10) döndüre.” Kavluhu Te‘ālā: “**Ve enzir ‘aşıreteke’l-ağrabīn.**”³⁵⁰⁸ [L 146b] (11) **ṭā’ife-i ‘Arab**³⁵⁰⁹ eydürler ki: “Mülki zāyi‘ idicirek (12) ve ra‘iyyetüñ aḥvālını fesāda artuq ileticirek³⁵¹⁰ pādşāhuñ (13) qapusında keşret-i hicāb ve vefret-i hüccābdan ğayr nesne (14) yoqdur. Ve ra‘iyyetüñ kulübında suhūlet-i duḥūl ve kılet-i hüccābdan (15) eṭyab yoqdur.” **Beyt:**

Sek ü derbān çü yāftend ğarīb
[H 212a] (16) İn girībāneş ğired ān-dāmen³⁵¹¹

³⁴⁹⁹ mā-ḥazar kısmından ne varısa: -H, L.

³⁵⁰⁰ huzūrına: huzūrında H, L.

³⁵⁰¹ getürdi Küştāsep: -H, L.

³⁵⁰² kurdıla: kurd ilen H, L.

³⁵⁰³ ğanemümün: ğanemün H, L.

³⁵⁰⁴ Emānetde: Emānet H, L.

³⁵⁰⁵ hıyānet: -H, L.

³⁵⁰⁶ olup: kılınup H, L.

³⁵⁰⁷ olup: -H, L.

³⁵⁰⁸ “(Önce) en yakın akrabanı uyar” (Şuarā, 26/214).

³⁵⁰⁹ ṭā’ife-i ‘Arab: ‘Arab ṭā’ifesi H, L.

³⁵¹⁰ ileticirek: +ve +ra‘iyyetüñ ḥālī ḥarāb olması H, L.

³⁵¹¹ Köpek ve kapıcı bir garip buldular mı biri eteğine diğeri yakasına yapışır.

Pes kaçan ki pādşāha (17) duḡūl bulup aḡvālūni bi-nefsihī söylemek cā'iz ola. 'Ummāl [P1 311a] (1) ve ehl-i fesād u zālāl ḡādir olmazlar ki ra' iyyete cevri ü (2) zulm ideler. Ve hem ra' iyyet daḡı ḡorḡar ki ba'zı ba'zılara (3) zulm ideler. Ve hem ḡicābuḡ sūhūletindendir ki pādşāh (4) sā'ir a' māle itṡilā' ı ḡāşıl olur.

Hikāyet

(5) Şöyle rivāyet iderler ki Erdeşir-i Bābek ḡāyetile müteyakkız (6) kimesne olup memleketün umūrına mütefattin idi. Ve her gice (7) şabāḡa degin³⁵¹² şūret deḡişdürüp memleketinde³⁵¹³ gezüp (8) teccüs-i aḡvāl u a' mālde olurıdı. ḡattā³⁵¹⁴ her şabāḡ ki meclisine (9) nüdemāsi³⁵¹⁵ ve³⁵¹⁶ erkān-ı devleti³⁵¹⁷ gelseler anlara eydür idi ki: "Siz (10) bu gice fulān işde idünüz ve fulānuḡuz³⁵¹⁸ ḡātūnyıla³⁵¹⁹ (11) şöyle böyle maşlahatda idünüz." Her birisinin gice başından (12) geḡdūḡini³⁵²⁰ beyān idüp taḡriri ideridi. ḡāl bu minvāl (13) üzre iken bir mertebeye vardı ki a' yān u erkānınuḡ (14) i' tiḡādı şöyle oldı ki gökden bir melek (15) gelüp Erdeşir'e bu aḡvāli³⁵²¹ diyüvirür.³⁵²² İmām-ı Hümām buyurur (16) ki: "Sultān Maḡmūd Sebük Tegin ḡāzī'nün aḡvāli bu minvāl (17) üzerine idi raḡmetu'llāh."

Hikmet

Arastātālīs buyurmuşdur ki: [P1 311b] (1) "Pādşāḡların yigregi şol³⁵²³ pādşāḡdur³⁵²⁴ ki taḡşancıl ve çaylık gibi (2) ḡiddet nazarı ola. Ve çevresinde olan ḡadem ü ḡaşemün (3) daḡı çeşmi tiz-bin olup pādşāḡları gibi taḡşancıl (4) şıfatlı olmaḡ gerekdürler. Cifeler gibi olmamaḡ gerek. (5) Ya'nī kaçan ki sultān ehl-i nazar ve uyanuḡ ola [L 147a] ve 'āḡıbetinün (6) fikrine meşḡul ola ve muḡarrebleri daḡı³⁵²⁵ bu şıfatıla mevşūf (7) olalar³⁵²⁶ memleketün aḡvāli müntazim olup ehl-i vilāyetün (8) umūrında istikāmet ḡāşıl olur."

Hikmet

İskender (9) buyurur ki: "Beglerün yigregi oldur ki bir sūnnet-i seniyyeyi (10) sūnnet-i ḡaseneye tebdil eyleye. [H 212b] Ve beglerün yaramazrakı oldur ki (11) sūnnet-i ḡaseneyi sūnnet-i seniyyeye deḡişdüre."

3512 degin: tebdil-i H, L.
3513 deḡişdürüp memleketinde: -H, L.
3514 ḡattā: Ve H, L.
3515 meclisine nüdemāsi: nüdemāsi meclisine H, L.
3516 ve: -H, L.
3517 erkān-ı devleti: -H, L.
3518 fulānuḡuz: H, L.
3519 ḡātūnyıla: ḡātūnlarınuḡuz ile H, L.
3520 geḡdūḡini: gice H, L.
3521 bu aḡvāli: -H, L.
3522 diyüvirür: bildürür +didiler H, L.
3523 şol: oldur H, L.
3524 pādşāḡdur: -H, L.
3525 daḡı: +ḡākezā H, L.
3526 bu şıfat ile mevşūf olalar: -H, L.

Hikmet

(12) Hüsrev-i Pervîz dimişdür ki: “Pādşāha cā’iz degüldür (13) ki üç kimesnenün günāhını ‘afv idüp itdükleri (14) ef’āl-i şenī‘adan tecāvüz eyleye. Biri şol kimesne (15) kim memleketine qadḥ u zarar getüre. İkcisi şol kimesnedenki (16) ḥareminde fesād idüp anları ifsāda kılavuzlaya. (17) Üçüncisi şol kimesneden ki³⁵²⁷ pādşāhuñ sırrını fāş³⁵²⁸ eyleye.” [P1 312a] (1) Süfyān-ı Şevrī quddise sirruh buyurmışdur ki: “Beglerüñ (2) yigregi oldur ki ‘ulemāya hem-nişin ve ‘urefā (3) ve fuzalā ve ḥükemā ile³⁵²⁹ hem-ḳarīn ola.” Ve ḥükemā buyurmışlardır (4) ki: “Dükeli eşyā Ādem oğlıyla cemāl ü zīnet bulur. (5) Ve Ādem oğlı ‘ilmile kemāl ü rütbet bulur. Ve ḳadr ü mertebe (6) a’lā ve erfa‘ olmaz. İllā ‘aqlile ve begler için ‘ilm ü ‘āqıldan (7) yigrek nesne yoḳdur. Anuñçün ki ‘izzet ve devletün beḳası (8) ve istidāmeti ‘ilmiledür. Ve sürür u ḥübürüñ nizām u (9) intizāmı ‘aqliledür. Her kimesnede ki ‘ilm ü ‘aql (10) cem‘ olsa taḥḳīḳa on iki ḥüy u ḥaslet-i ḥaseneye (11) mālīk olur. Ve ol ḥasletler³⁵³⁰ budur. Feḳa taḳvā emānet (12) şıḥḥat ḥayā rahmet ḥüsn ḥulḳ vefā şabr ḥilm (13) ‘iffet müdārā ki maḥallinde ola. Ve bu ḥasletler pādşāhların (14) ḥāş edeblerindedür. Ve beglere lāyık ve sezāvār budur (15) ki bileler kim bu zıkr olınan adābuñ nezā’iri (16) ve emşālī vardur ki her biri nazīriyle muḥtācun ileyh (17) gibidür. Ve anlarsız bu adābuñ isti‘mālī şıḥḥat üzerine [L 147b] olmaz. [P1 312b] (1) Pes lāyık budur ki ‘ilm ‘aqlıla ola. Ve şecā‘at [H 213a] şabrıla ola. Ve ni‘met (2) şükrile ola. Ve şabāḥat ḥalvetile ola. Ve icthād devletile (3) ola. Ve ḳaçan ki devlet el vire cemī‘ murādāt u maḳşūdāt (4) eshel-i vücūhıla muḥaşşal ve müyesser olur.”

Hikāyet

(5) Ya‘ḳūb bin Leys pādşāh olduğda emrine ḥalḳ³⁵³¹ muti‘ ve ḳadri (6) refī‘ ismi zuḥūr bulup zıkrī meşhūr oldı. Ve Kirmān (7) ve Sīstān ve Fars ve Ḥuzistān anuñ taht-ı ḥükümetinde (8) olup ‘İrāḳ vilāyetine ḳaşd itdükde ol zamānda (9) Ḥalīfe Mu‘temedün-Bi’llāh idi. Pes Mu‘temed Ya‘ḳūb’a mektūb (10) göndürüp buyurdı ki: “Sen bir ḳazancı kimse idün. Sābıḳā (11) memleketün tedbīrini kimden öğrendün?” Ya‘ḳūb mektūbuñ (12) cevābında yazup göndürdi ki: “Şol Mevlā ki baña devlet (13) virdi. Tedbīr-i memleketi daḥı öğretti.” Erdeşīr-i Bābek’ün (14) ‘Ahd-nāme’sinde mektūb idi ki “Her ‘izzetün ki ḳademi (15) ‘ilmün bisāṭi üzre³⁵³² olmaya ‘āḳıbeti zilletdür.”

Hikāyet

(16) ‘Abdu’llāh bin Ṭāhir’den mervīdür ki bir gün babasına eyitdi (17) ki: “Ḳaçana degin bu devlet bizde ve bizüm aramızda bāḳī ḳalsa [P1 313a] (1) gerekdür?” Cevābında eyitdi ki: “Çend-ān ‘adālet ve inşāfuñ (2) bisāṭ-ı bā-inbisāṭı bu eyvānda döşenür.” Mü’ellif-i aşl-ı kitāb (3) a’nī İmām-ı Hümām Ḥüccetü’l-İslām Muḥammed bin Muḥammedin el-Ġazālī (4) eṭ-Ṭūsī quddise sirruh buyurur ki: “Mülük-i ‘uḳalā ve efāṭin-i ezkiyā (5) üzerine vācibdür ki³⁵³³ zıkr olınan aḥbār u āşāra nazar idüp (6) eyyām-ı devletlerinden naşīb alup ve maḫlūmlaruñ inşāfını (7) zālimlerden alıvırmege sa’y-i cemīl eyleyüp sā’irlerün (8)

³⁵²⁷ ki: kim H, L.

³⁵²⁸ fāş: ifşā H, L.

³⁵²⁹ ḥükemā ile: ḥükemāya H, L.

³⁵³⁰ ḥasletler: şıfatlar H, L.

³⁵³¹ emrine ḥalḳ: ḥalḳ emrine H, L.

³⁵³² üzre: üzerine H, L.

³⁵³³ ki: kim H, L.

havā'icini bitürüp yaqînile bileler ki [H 213b] bu eflāk-i edvār (9) devre-i vāhîde üzerine devvār olmaz. [L 148a] Ve bu dünyā-yı ğaddār-ı mekkār (10) şahş-ı vāhîd üzerine pāydār kalmaz. Pes devlet ve sa'ādet-i (11) dünyevîye i'timād idüp *Meşnevî-yi Ma'nevî*'de vāki' olan (12) ayu kışşasına beñzer ki ol aħmaq anuñ temelluķına i'timād idüp (13) ħırsdan vefā ve maħabbet ve şafā ümmîd dutdı. Nitekim (14) Ĥazret-i Mevlānā ve Mevlānā Celālü'l-Ĥaķķı ve'd-dîn buyurur: **Meşnevî**:

(15) Ejdehāyî ħırs-rā der-mıkeşîd
Şırmerdî reft u feryādeş resîd

(16) Ĥırs çün feryād kerd ez-ejdehā
Şırmerdî dād ez-çengeş rehā

(17) Ĥırs hem ez-ejdehā çün vā rehîd
Van kerem zān merd-i merdāne bedîd

[P1 313b] (1) Çün seg-i eşĥāb-ı kehf ān-ħırs-i zār
Şod mulāzım der-pey-i ān-bordbār

(2) Ān-muselmān ser nihād ez-hestegî
Ĥırs ĥāris geşt ez-dil-bestegî

(3) Ān-yegî bogzeşt u gofteş ĥāl çîst
(4) İy berāder mer tu-rā ĩn ħırs kîst

(5) Kışşa vā goft u ĥadış-i ejdehā
(6) Goft ber-ħırsî menih dil eblehā

(7) Düstî z'ebleh beter ez-doşmenîst
(8) Ū be her ĥîle ki dānî rāndenîst

(9) Goft va'llāh ez-ĥesūdî goft ĩn
(10) Verne ĥırsî çî'ngerî? İn mihr bîn

(11) Goft mihr-i eblehān 'işvedihest
(12) İn ĥesūdî men ez-mihreş bihest

(13) Goft rev rev kār-i ĥöd kon iy ĥesüd
(14) Goft kârem ĩn bud u baĥtet nebüd

(15) Ān-Müsülmān terk-i ebleh kerd u teft
(16) Zîr-i leb lâĥavle guyān bāz-reft

(17) Ū boĥoft³⁵³⁴ ve ĥırs mîrāndeş meges
[P1 314a] (1) Ve sitîz āmed meges zū bāz-pes

(2) Çend bāreş rānd ez-rüy-i cevān

³⁵³⁴ *Mesnevî*'deki "Şahş" kelimesi üç nüshada da "Ū boĥoft" şeklinde yazılmıştır.

- (3) Ān-meges zū bāz-miāmed devān
- (4) H̄eşmḡin şod bā-meges h̄irs u bereft
- (5) Ber-girift ez-kūh sengī saht zeft
- (6) Seng āverd u meges-rā dīd bāz
- (7) Ber-ruḥ-ı ḥofte girifte cāy sāz
- (8) Ber-girift ān-āsiyāseng u bezed
- (9) Ber-meges tā-ān vāpes ḥezed
- (10) Seng rūy-ı ḥofte-rā [H 214a] ḥeşḥaş kerd
- (11) Īn meşel ber-cümle ‘ālem fāş kerd
- (12) Mihr-i dünyā mihr-i h̄irs āmed yaḫīn
- (13) Kīn-i ū mihrest u mihr-i ūst kīn
- (14) Mihr-i ū³⁵³⁵ sostest u rīzān u za‘ īf
- (15) ‘Ahd-i³⁵³⁶ ū zeft ve vefā-yi ū naḫīf³⁵³⁷

[L 148b] (16) **Īmām-ı H̄ümām** buyurur ki: “İy pādşāh-ı ‘ālem ve zübde-i Benī Ādem! (17) Ma‘ lūmuḡ olsun ki ḳazā-yı āsmānīyi keşret-i ‘asākır [P1 314b] (1) ve vefret-i emvāl ve zehā’ir redd eylemez. Ḳaçan ki devlet zā’il (2) olup emvāl ü zehā’irde telāşı ve ricālde tefānī (3) ve temāşī yüz gösterüp pes ol vaḳt “**Lā-yenfe‘u’n-nedem** (4) **izā zelleti’l-ḳadem**.”³⁵³⁸ Nitekim hikāyetde gelmişdür.

(5) Hikāyet

Mervān ki Benī Ūmeyye’nün āḫir ḫalīfesi (6) idi. ‘Arz-ı leşker idüp üç yüz biḡ atlu ve yaya (7) ‘aded-i kāmile ile şayılduḳda vezīri eyitdi ki: “İy ḫalife! (8) Bu leşker ‘azīm leşkerdür. Ḳuvvetde ve min‘ atde bunlara (9) mūmāşil bulunmaz. Ve sā’ir beglerün ‘askeri bunlara muḳābil (10) olmaz.” didükde Mervān eyitdi ki: “**İze’n ḳazati’l-muddetu** (11) **lem-tenfi‘a’l-‘uddetu**.” Ḳaçan ki müddet ve evḳāt (12) münkażi olsa ‘uddet ve ālāmet fā’ide virmez. Ḳaçan ki (13) ḳazā nāzil olsa ‘askerün ‘azameti ve leşkerün keşreti (14) ḫaḳāret

³⁵³⁵ *Mesnevī*’deki “‘Ahd-i ū” kelimesi üç nüshada da “Mihr-i ū” şeklinde yazılmıştır.

³⁵³⁶ *Mesnevī*’deki “Goft-i ū” kelimesi üç nüshada da “‘Ahd-i ū” şeklinde yazılmıştır.

³⁵³⁷ “Büyük bir yılan ayıya sarılmıştı. Aslan yürekli biri gitti, yardımına koştu. Ayı yılan yüzünden feryat edince; cesur adam, ayıyı onun elinden kurtardı. Ayı büyük yılanın elinden kurtulunca; o adamdan kerem ile iyilik görünce; inleyen ayı Ashab-ı Kehf’in köpeği gibi; o sabırlı adamın peşine takıldı. O müslüman yorgunluktan başını koydu. Ayı bağlılıkla onun bekçisi oldu. Biri geçiyordu, sordu ona: Bu hâl nedir? Kardeşim bu ayı da senin neyindir? Hikāyeyi, yılan meselesini anlattı. Dedi: ‘Aptal herif bir ayıya bağlanma.’ Ahmağın dostluğu düşmanlıktan beter. Bildiğin her yolla onu kovman gerekir. Dedi: ‘Bunu kıskançlıktan söyledi. Ayıya ne bakıyorsun? Görsene sevgisini.’ Dedi: ‘Ahmakların sevgisi işveli olur. Benim kıskançlığım onun sevgisinden iyidir.’ Dedi: ‘Git kıskanç! Git kendi işine.’ Dedi: ‘İşim buydu ama nasip değilmiş sana.’ O müslüman kızdı, o aptalı terk etti. Lāhavle çekerek yolına gitti. Adam uyudu; ayı sinek kovalıyordu. Sinek inatla geri geliyordu. Delikanlının yüzünden birkaç defa o sineği kovdu, sinek geri geldi ama. Ayı sineğe kızdı, kaltı gitti. Dağdan büyükçe bir taş aldı. Taşı getirdi, yine sineği gördü. Yine uyuyan adamın yüzüne konmuştu. Kaldırdı, koca taşı burdu. O sineği ezmek istedi. Taş uyuyanın yüzünü yamyassı etti. Bu örnek tüm dünyaya ilan etti. Dünya sevgisi, ayının sevgisi gibidir. Onun kini sevgi, onun sevgisi kindir” (Kanar, 2014: I, 428-440).

³⁵³⁸ Kul hata yapınca pişmanlık kâr etmez.

ve kıllete mübeddel olur. Ve eger dünyānuḡ dükeli memālikine (15) mālîk oluruz. Āhîrû'l-emr küllü şey' in hālik olur. **Beýt:**

(16) Devlet-i dünyā ki temennā koned
Bā-ki vefā kerd ki bā-mā koned³⁵³⁹

(17) **Hikāyet**

Ebu'l-Hasan Ahvāzî kitābındaki ferā'id ü qalā'id [P1 315a] (1) ile müsemmādur. Buyurur ki: “Dünyānuḡ şerbet-i şāribi için (2) şāfi ve mülket-i şāhibi için vāfi olmaz. Pes gerekdür (3) ki yarın için bugün dünyādan bir miqdār zād ele (4) getüresin. [H 214b] Zîrā ki ne bugün qalur ne yarın.” Ya' **küb** (5) **bin Leys**'ünḡ qabri daşında yazılmışdur ki **naẓm:**

(6) Melektu Ḥorāsānen ve eknāfe Fārisî

(7) Vemā küntü min-mülki'l-'Irāki bi-āyis

(8) Selāmun 'aleyhi'd-dünyā ve tayyib-i nesīmuhā

(9) Kāne lem-yekün Ya' kûbu fihā bi-cālisî

(10) Şenīdem Cemşīde ferruḡ serişt

(11) Be-ser çeşme-i ber-be-sengî nivîşt

(12) Ber-în çeşme çün mā besīdem zedend

(13) Bereftend tā çeşm berhem zedend

(14) Çirā dil berīn kārīvān geh nihīm

(15) Ki yārān bereftend ü mā der-rehīm

(16) Giritīm 'ālem be-merdî ü zūr

(17) Ve līken ne-bordīm bā-ḥūd be-gūr³⁵⁴⁰

[L 149a] [P 315b] (1) **Su' āl ü Cevāb**

Bir pādşāhuḡ elinden mülk ü memleket (2) gidüp devletden ve sa' ādetden dūr düşüp ve ' izzetden (3) ve heybetden zerrece anda nişān qalmayup ba' zılar andan (4) su' āl itdi ki: “Sebeb ne nesne idi ki devletün (5) nekbete mütebeddil³⁵⁴¹ ve memleketün āḡer kimesneye müntakīl (6) oldı?” Cevāb virüp eyitdi ki: “Devletüme (7) ve kuvvetüme maḡrūr ve Ḥaḡ Te' ālā'nuḡ ḡavl ü kuvvetinden dūr (8) olduğumdan ötürü ve rāyumla ve ' ilmümile³⁵⁴² rāzî olup (9) ülü'l-elbābıla meşveret eylemeyüp aḡa bir a' māl-i a' şāḡiri

³⁵³⁹ Dünya malının peşinden bu kadar koşuyoruz. Kime vefa etti ki bizlere vefa etsin?

³⁵⁴⁰ Horāsān'ı ve Fars'ı ele geçirdim. Irāk bölgesini ele geçirmekten ümitsiz değilim. Selam olsun dünyaya ve onun hayat veren havasına. O zaman artık Yakup olmayacak. İşittim ki güzel huylu Cemşīd, bir çeşmenin üzerine şöyle yazmış: ‘Bizim gibi nice kimseler bu çeşmede oturmuş. Sonra gözlerini kapayarak gitmişler. Bu kervansaraya neden gönül bağlayalım ki? Dostlar gittiler, biz de yoldayız. Mertlik ile kuvvet ile dünyayı tuttular. Fakat aldıkları yerleri mezara götüremediler.’

³⁵⁴¹ mütebeddil: mübeddel H, L.

³⁵⁴² rāyumla ve' ilmümile: ' ilmüm ve rāyumla H, L.

(10) ‘ummāle sevķ idüp hīle³⁵⁴³ vaktini taẓyī‘ idüp (11) vaķt-i³⁵⁴⁴ hācetde³⁵⁴⁵ gerek olan hīlenūñ a‘ māline kādīr (12) olmayup ‘acele lāzım olacak vaķtde te’ennī ve te’ennī (13) zamānında ta‘ cīl³⁵⁴⁶ olup havā’ic-i nāsuñ ķazāsında (14) mūhmil olduğum ecluden devlet-i mūstaķbil neķbet-i (15) mūsta‘cīl oldu.” **Ve hem** mezkūr olan pādşāhdan (16) su’āl eylediler ki: “Yaramazdan yaramaz kimdür?” Cevābda (17) eyitdi ki: “Hā’in ilçiler ki ıama‘ ları ucından risāletlerinde³⁵⁴⁷ [P1 316a] (1) hıyānet idüp memleket anlaruñ [H 215a] sebebiyle harāb (2) ve ehl-i memleketūñ cigeri anlaruñ ıama‘ ı odıyla kebābdur.” (3) Nitekim Erdeşīr-i Bābek anlaruñ haķķında buyurmuşdur (4) ki: “Hā’in ilçiler sebebiyle³⁵⁴⁸ ne ıanlar ki dökülmüşdür (5) ve ne leşkerler ki hezīmet olmuşdur. Ve ne hūrmetler (6) ki hetk ve ne haremler ki fetk olmuşdur. (7) Ve ne māllar ki naķş eyleyüp ve ne ‘ahdler ki naķz itmişler. (8) Ve ne yalan andlar ki hıyānetler ucından içmişler.” (9) ‘Acem pādşāhları ilçī bābında gāyetile mütējaķķız ve muħterizler (10) imişler. Anlar tecribeler ve imtiħānlar itmeyince eıraf u (11) iknāf ‘āleme irsāl itmezleridi.

Hikmet

‘Acem pādşāhları (12) kaçan bir pādşāha ilçī göndürmelü olsalar (13) ilçī bilmeden anuñla bir cāsūs göndürürler imiş. Tā kim (14) varduğı yerde söyleduđini ve işitduđini yazup mūrāca‘ at (15) zamānında ilçīnūñ haberini cāsūsūñ yazduğı [L 149b] defterile (16) muķābele eyleyüp maķālinde şādık olursa ilçīliğe (17) anı münāsib ve muvāfık³⁵⁴⁹ bilürleridi. Andan sonra her zamān [P1 316b] (1) risālete anı göndürürleridi.

Hikāyet

Bir gün İskender (2) bin Feylekos Yunanī Dārā’ya ilçī göndürdi. İlçī hizmetin (3) edā idüp mūrāca‘ at itdükde Dārā’nuñ cevābını ‘arz (4) eyledi. Ammā Dārā’nuñ kelimātından bir kelimedede İskender şek (5) idüp ilçīnūñ üzerine beg sürüp: “Elbette bu kelime (6) şöyle degüldür. Dārā’dan bu söz şādır olmaz.” (7) didükde ilçī eyitdi ki: “Yā Mevlāy! Dārā’dan ıulağumıla (8) işitduğum kelimedür.” didükde İskender emr eyledi ki (9) ‘aynıyla ol kelimeyi yazalar. [H 215b] Ve bir āher ilçī Dārā’ya (10) göndürdi. Mektüb Dārā’ya vāşıl olıcaķ kalemtirāş (11) taleb idüp mektübdan ol kelimeyi haķk eyledi ve İskender’e (12) göndürdi. Ve bir āher mektübdā İskender’e yazdı ki: (13) “Mülküñ esāsı istiħkāmi melikūñ hūsn-i sīretiyledür. (14) Ve ıabī‘ atı şıħhatiyedür. Ve sultānuñ şıħhati ve hūsn-i sīreti (15) esāsı³⁵⁵⁰ ilçīnūñ elfāzı şıħhatiyedür. Zirā ki ilçīnūñ (16) söyleduği söz pādşāhuñ dilindendür. Ve işitduği söz (17) pādşāhuñ ıulağıyla işidür. Ve bu mektübdan ıazduğum [P1 317a] (1) kelime benüm sözüüm degül idi. İlçīnūñ ıatmasıdır. Eger elüm (2) aña yitişeydi dilini kesdürmek muķarrerdür.” didükde (3) ilçī bu haberi İskender’ūñ hizmetine getürdükde İskender (4) evvelki ilçiyi getürdüp zecrile ve ıahrıla aña diyüp ki: “Vay (5) saña ve itdügüñ vaż‘ a sebep ne idi ki bu kelimeyle bir (6) pādşāhuñ ıatline ıaşd eyledüñ.” didükde ilçī muķırr (7) olup eyitdi ki: “Dārā benüm haķķumda taķşīrāt idüp (8)

³⁵⁴³ hīle: hīlenūñ H, L.

³⁵⁴⁴ vaķt-i: vaķtinde H, L.

³⁵⁴⁵ hācetde: -H, L.

³⁵⁴⁶ ta‘ cīl: mūsta‘cīl H, L.

³⁵⁴⁷ risāletlerinde: risāletlerinden H, L.

³⁵⁴⁸ sebebiyle: +harāb +ve H, L.

³⁵⁴⁹ ve muvāfık: -H, L.

³⁵⁵⁰ esāsı: -H, L.

baña çend-ân ri‘ âyet itmedügi eelden bu kelime benden (9) şadır oldu.” İskender buyurdu ki: “Biz seni emîn (10) bilüp göndürdük idi ki kendüğe rāci‘ olan maşlahatı (11) ve hem bize ‘ā’id olan menfa‘ati göresin. Ve nāsuñ huķūķında (12) sa‘y idüp bir daķıķa fevt itmeyesin.” diyüp emr eyledi (13) kim³⁵⁵¹ anuñ dilini [L 150a] kafasından çıkardılar ve anı iki yardılar.

(14) Faşl

Ve daħı pādşāh üzerine vācib ü lāzımdur ki (15) kaçan memleketinüñ [H 216a] ra‘ iyyeti muzāyakada olup faķr u fāķa (16) şiddetinden müte‘ellim olsalar anlara mu‘in ola. Ğuşūşā (17) kaħt zamānında ve her nesne bahālu olduğı vaķtde³⁵⁵² [P1 317b] (1) anuñçün ki³⁵⁵³ ta‘ ayyüşden ‘āciz olup iktisāba iķtidārları (2) kalmaz. Pes sulţānuñ üzerine vācib ve lāzımdur ki (3) ra‘ iyyetüñ ħāli bu minvāl üzere³⁵⁵⁴ olıcaķ ta‘āmıla anlara (4) mu‘āvenet ve ħizānesinden mālile anlara müsā‘adet eyleye. (5) Ve daħı kendü ħademine ve ħaşemine ve etbā‘ u eşyā‘ına (6) temķin virmeye kim ra‘ iyyete cevri ideler. Tā kim ra‘ iyyet (7) za‘īf olmayup āĥer memlekete intikāl ve ğayr salţanata irtihāl (8) idüp salţanatuñ irtifā‘ına inkisār ve memleketüñ (9) maĥşūlini tār u mār ideler. Ve pādşāhuñ adı ħayrıla (10) añılmayup bed-du‘ā için göge ellerin kaldurup (11) şeksiz du‘āları icābete makrūn olur. Ve bu sebebdendür (12) ki mā-teķaddemde olan begler bu ħālden ğāyetile (13) ħazer üzre olurlar imiş. Ve ħizānelerinden re‘āyāyı (14) ri‘ âyet idüp eşnāf-ı müsā‘adet ve alāf-ı mu‘āvenet (15) iderler imiş.

Ħikāyet

Şöyle rivāyet iderler ki (16) ‘Acem pādşāhlarınuñ resmi vü‘ādeti bu idi ki nev-rüz (17) günü olduķda dükeli ra‘ iyyetlerine destūr virürleridi kim [P1 318a] (1) ĥicābsız ve ĥüccābsız pādşāhuñ ĥuzūrına geleler. Ve maĥāyif (2) ve mezālimlerini pādşāha muvāceheten ‘arz ideler. Nev-rüz gününden (3) üç gün öñdin münādiler çağırdup³⁵⁵⁵ ĥalka tenbīh itdürüp (4) kim fulān gün için ĥāzır oluñ ki pādşāhuñ size in‘āmları (5) ve iĥşānları olsa [H 216b] gerek. Ve sizüñ fesāda varan emriñüzi (6) şalāħa tebdil idüp kimde kim maĥāyifiñüz olursa (7) alıvirse gerekdür³⁵⁵⁶ diyü çağırdup³⁵⁵⁷ nev-rüz günü olduķda (8) pādşāhuñ [L 150b] kapisında münādiler turup çağırup kim:³⁵⁵⁸ “Her (9) kimesne kim pādşāhuñ ĥuzūrına varan kimesneyi³⁵⁵⁹ māni‘ ola (10) kendü kani kendü boynımadur.” diyü sonra ĥalkuñ arza-dāştlarını (11) alup pādşāha ‘arz idüp pādşāh daħı (12) her birinüñ ħālini “‘alā-sebīli’l-infirād”³⁵⁶⁰ okuyup saĝ cānibindeki (13) Mübed-i Mübedān ki anlarıñ dilinde Kādīyü’l-Kuddāh demek olur. (14) Oturup eger ‘arza-dāştda pādşāhdan bir kimesnenüñ (15) şikāyeti olayıdı pādşāh mekānından kalkup taĥtından (16) inüp Mübedān kātına varup ĥaşmıla ber-ā-ber turur idi. (17) Ve Mübed-i Mübedān eydür idi

³⁵⁵¹ kim: ki H, L.

³⁵⁵² vaķtde: vaķtinde H, L.

³⁵⁵³ ki: kim H, L.

³⁵⁵⁴ üzere: üzerine H, L.

³⁵⁵⁵ çağırdup: çağırup H, L.

³⁵⁵⁶ gerekdür: gerek H, L.

³⁵⁵⁷ çağırdup: çağırup H, L.

³⁵⁵⁸ kim: ki H, L.

³⁵⁵⁹ kimesneyi: kimesneye H, L.

³⁵⁶⁰ Tek olma yoluyla, gizlice.

ki: “Evvelā bu kişinüñ inşāfını [P1 318b] (1) benden al ve zerrece meyl ü muhābā eyleme. Ve beni ri‘ āyet idüp (2) haşmum üzerine taḥyir eyleme.” didükde Mübed-i Mübedān (3) görür idi. Eger kim sultānıla muhāşama iden kimesnenüñ (4) da‘ vāsı şahih olup da‘ vāsına muṭābiḳ beyyinesi olsaydı (5) pādşāhdan ḥaḳḳını ve ḥayfını bī-ḳuşūr tamām-ı kemālile (6) alur idi. Ve eger da‘ vāsında ḳāzib olup iḳāmet-i (7) beyyineye ḳādir olmasaydı ‘uḳūbetine emr idüp münādilere (8) nidā itdürürdi ki:³⁵⁶¹ “Pādşāhuñ ‘aybını dileyen kimesnenüñ (9) cezāsı budur bilmiş oluñ.” didürüp şonra pādşāh (10) şikāyetci elinden ḳurtılduḳda [H 217a] taḥtına çıkup tācını (11) başına ḳoyup a‘ yān u erkānına eydür idi kim: “Ben anuñçüñ (12) evvelā haşmumuñ inşāfını ve ḥayfını nefsumden aldum tā kim (13) hiç kimse cevr ü zūlm tama‘ını ḥāṭırına getürüp kimesneye (14) ḥayf eylemeyeler. Ve sizlerden kimüñ kim ḥayfi olup ḥaşmı (15) varısa ḥaşmını elbette rāzī idüp baña şikāyet itdürmeye (16) kim beher ḥāl anuñ ḥayfını aluram. Ve benüm fulānumdur ve fulāna (17) mensūbdur diyü kimesneye ri‘ āyetüm yoḳdur. Şöyle bilesiz [P1 319a] (1) ve **hem** selāṭin-i ‘Acem’üñ resminden biri daḫı budur³⁵⁶² ki³⁵⁶³ (2) maḥāyifi şoracaḳ günde kendülere ḳarib olan (3) kimesneleri dūr idüp [L 151a] ba‘ id olanları yaḳın itdürüp (4) ḳavileri za‘ if ve za‘ ifleri ḳavī iderleridi.” Pes (5) zamānumuzda olan selāṭin-i³⁵⁶⁴ ‘izāma lāyık budur ki (6) bu ṭarīḳe zāhib olup ‘adāleti mezheb idineler. Zirā (7) ki ‘adāletüñ me‘ālī ḥayr-ı maḥzudur. Ve cevr ü zūlmüñ ‘ākıbeti (8) mezmüm ve zālimüñ adı mel‘un ve mercūmdur zūlmüñ (9) netā’icinden biri Yezdecird’üñ mevti ḳışşasıdır. Ve sābıḳā (10) bu risālede yazmışuz te’kīd için tekrār zıkr olındı. (11) Şöyle rivāyet iderler kim Yezdecird’üñ ṭarīḳi ve mezhebi (12) sā’ir Benī Sāsān’uñ ḳavā’idi ve esāsı üzre degül idi. (13) Zūlm ü cevr itmekde fevḳā’l-ḥadde idi. Ve zūlm ü fesādı bir (14) dereceye iletmişidi ki³⁵⁶⁵ cevrinden ḥalḳ müteferriḳ oldılar. (15) Ve fuḳarā vü zu‘afā her küşede bed-du‘āya meşḡül oldılar. (16) Tā kim bir gün bir güzel at ki ol zamānda anuñ gibi atı (17) gözler görmüş degül idi. Kendü kendüden gelüp sarāyınun [H 217b] [P1 319b] (1) ḳapısından iḳerü girdi. Ve her ne ḳadar ḥadem ü ḥaşemi sa‘y-i belīg (2) itdiler ki ol atı ṭutalar ve uyanlayalar, ḳādir olmadılar. Āḥirü’l-emr (3) at Yezdecird’üñ taḥtına yaḳın varup taḥtınun bir ṭarafında (4) ṭurdu. Yezdecird anı göricek eyitdi kim: “Bu ata kimse yaḳın (5) gelmesün ki Ḥaḳ Te‘ālā’nuñ baña ḥāş hediyyesidür.” didükde (6) yirinden ḳalḳup yap yap anuñ yüzini gözünü oḳşayup (7) arḳasına elini sürüp at daḫı şemuslık itmeyüp Yezdecird (8) eyerini isteyüp kendü eliyle atı eyerleyüp ḳolanını (9) çeküp ardına geçdi kim ḳuşḡunun geçüre. Fi’l-ḥāl at (10) Yezdecird’üñ aḡzına ve çeḡesine bir depme başdı kim ol (11) ḳarbdan Yezdecird’üñ cānı çıḳdı. Ve at geldüḡi yoldan (12) yine gitdi. Ve ne cānibden gelüp ne³⁵⁶⁶ cānibe³⁵⁶⁷ gitdüḡin kimse bilmedi. (13) Yezdecird’üñ tevābi‘ u levāḥıḳı³⁵⁶⁸ eyitdiler kim: “Bu at bir melek idi (14) kim Ḥaḳ Te‘ālā Yezdecird’üñ helāki için göndürmiş idi tā kim (15) ḥalḳ anuñ cevrinden³⁵⁶⁹ ve zūlminden ḥalāş bulalar.” Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāh.

³⁵⁶¹ ki: kim H, L.

³⁵⁶² budur: bu idi H, L.

³⁵⁶³ ki: kim H, L.

³⁵⁶⁴ selāṭin-i: sultānān-ı H, L.

³⁵⁶⁵ ki: kim H, L.

³⁵⁶⁶ ne: nereye H, L.

³⁵⁶⁷ cānibe: -H, L.

³⁵⁶⁸ levāḥıḳı: -H, L.

³⁵⁶⁹ cevrinden: cevr H, L.

(16) Nükte³⁵⁷⁰

İmâm Ebû Yûsuf-ı Kâdî rahmetu'llâh eydür ki (17) Yaḥyâ bin Ḥâlid-i Bermekî [L 151b] ki³⁵⁷¹ 'azamet ü ḥaşmetiyle devrânda [P1 320a] (1) meşhûr ve küll-i lisânda mezkûr idi. Bir Mecûsî ḥaşmıyla maḥkemeye (2) geldi. Ve ol Mecûsî bir ḥuşûş için Yaḥyâ üzerine takrîr-i da'vâ (3) eyledi. Mecûsî'den şahid taleb olındukda eyitdi kim: "Şâhidüm (4) yokdur." And içsün didükde "Yaḥyâ'ya and virdüm. Ve anuḡ (5) ihlâfî ile Mecûsî'yi râzî idüp ḥükmümde müsâvât gözleyüp (6) İslâm 'izzeti için kaṭ'â hîç birisine mücâbâ³⁵⁷² ve meyl itmedüm." (7) Pes [H 218a] ḥükkâm-ı zevî'l-ihtirâma vâcib ve lâzımdur ki ekâbire bir selef (8) gibi eşâgire zulm ü ḥayf³⁵⁷³ itmeyeler. Ve eşâgire daḡı lâzımdur (9) ki Ḥaḡḡ'uḡ emrini ta'zîm ve sulṭânunḡ kadrini tekrîm ideler. (10) Ve bi-vechin mine'l-vücûh pâdşâha 'âşî olmayalar.³⁵⁷⁴ Tâ kim âyet-i (11) kerîmenünḡ feḫvâsıyla 'âmil olmuşlar ola ki kâle'llâhu Te'âlâ: (12) "**Aṭî'u'llâhe vâṭî'ü'r-resûle ve ulî'l-emri minküm.**"³⁵⁷⁵ (13) el-Âyet. Pes her kimesneye³⁵⁷⁶ kim Ḥaḡ celle ve 'alâ bu mertebe-i şerîfe (14) ve bu derece-i münîfe naşîb itmiş ola. Ve Ḥaḡ Te'âlâ'nunḡ (15) 'ibâdetine Resûlu'llâh Ḥâzretleri'nunḡ ṭâ'atini mükârin kılmış (16) ola. Ḥaḡḡ üzerine vâcibdür ki aḡa ittibâ' ideler. Ve aḡa muṭî' (17) olup andan ḡorḡup anı muṭâ' idineler. Ve pâdşâh üzerine [P1 320b] (1) vâcibdür ki bu minnetünḡ şükri için "Ve mâ-umire biḡiye."³⁵⁷⁷ mûmteşil (2) olduḡununḡ ḡamdi için ḡaḡka 'adl ü ihşân eyleyüp (3) mazlûmlara re'fet ve merḡamet eyleye. Ve ekâbir-i selefün kelimâtında (4) meşûrdur ki: "**İḡzerü min-du'â'i'l-mazlûmi ve ḡâfû (5) min-zulmî men lâ-yenteşiru mine'z-zâlimi illâ bi-dem'i 'ayneyhi femâ (6) düne du'âi'l-mazlûmi min-ḡicâbin ve du'â'hu mustecâbun lâ-seyyime'd-du'â (7) fi'l-eshâri ve't-tazarru' fi-hud'ui'l-leyli ile'l-Meliki'l-Cebbâr.**" (8) Ya'nî mazlûmunḡ du'âsından³⁵⁷⁸ ḡâzer eyleḡ ve şol (9) kimesneye zulm eylemekden ḡorḡunḡ kim zâlimden ḡaḡḡını ve ḡayfını (10) almaz illâ gözi yaşıyla. Ve ma'lûm ola ki mazlûmunḡ (11) du'âsıyla Ḥaḡḡ'uḡ arasında [L 152a] ḡicâb yokdur. Ve mazlûmunḡ du'âsı (12) şeksiz müstecâbdur. Ḥuşûşâ seḡer vaḡtinde olan du'â (13) ve dün ḡaraḡḡusunda olan tazarru' u şenâ. [H 218b] Ve şâir buyurur ki nazm:

(14) Felâ ta'celne fi'l-cevri mâ-dumte kâdiren

(15) Fe-âḡiruhu işmun ḡavf u iḡâbî

(16) Tenâmu ve mâneni'l-mazlûmu 'anke bi-nâ'imin

(17) Ve da'vetuhu lâ-yenşeni bi-ḡicâbî³⁵⁷⁹

³⁵⁷⁰ Nükte: -H, L.

³⁵⁷¹ ki: -H, L.

³⁵⁷² mücâbâ: muḡâbâ H, L.

³⁵⁷³ ḡayf: -H, L.

³⁵⁷⁴ olmayalar: olmaya H, L.

³⁵⁷⁵ "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir" (Nisâ, 4/59).

³⁵⁷⁶ kimesneye: kimseye H, L.

³⁵⁷⁷ Ona emredilen şey.

³⁵⁷⁸ du'âsından: bed-du'âsından H, L.

³⁵⁷⁹ Kadir olduğun müddetçe zulümde acele etme. Yoksa sonu azabımdan korkacağın bir günah olur. Sen uyursun ancak mazlum uyumaz. Onun duası benimle arasında perde aralamaz.

[P1 321a] (1) Tercüme li-Mü'ellifihî:

Tā tüvānī mekon be-cevr şitāb
(2) Ki boved āhıreş günāh u 'azāb

(3) To buḡ'ābī ne-ḡ'ābed ān-mazlūm
(4) Da'veteş nıst münşenī bi-ḡıceb³⁵⁸⁰

(5) Resūlu'llāh Ḥāzretleri şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem³⁵⁸¹ buyurmuşdur (6) ki:³⁵⁸² “Kefereden dört kimesnenün fevtiyle te'essüf (7) çekdüm. Nüşırevān'ı fevtiyle 'adāleti için. Ve Ḥātem-i Ṭāī'nün (8) fevtiyle seḡā vü keremi için. Ve İmrü'l-Kays'ın fevtiyle şı'ri (9) için. Ve Ebū Ṭālib'ın fevtiyle birr ü iḡsānı için.” Va'llāhu a'lem.

(10) el-Bābü's-Şānī fi-Siyāseti'l-Vüzerā ve Sıretihim.

(11) İmām-ı Hümām'ın te'lif itdüğü risālenün ikinci bābı vüzerānün (12) siyāseti ve anların sıreti ve rıyāseti beyānındadır. Biz daḡı tercümede (13) fer'ı aşla uydurup bu bābda vüzerānün evşāfını ve aḡlāḡını (14) zıkr eyledük. Ve ba'zı mevāzı' de münāsebetile āḡer kitābdan (15) nice fevā'id ve ḡarā'id-i zāmıme eyitdük. Ümmıddür kim ṡıbā'ı zevi'l-ırtıfā'ın (16) makbūli ola. Şimdi ma'lūm ve mefhūm ola kim (17) pādşāhın ḡısn-i zıkrı ve 'uluvv-i ḡadri vezır sebebi iledür. [P1 321b] (1) Mādām ki vezır şālıḡ ve kāfi ve 'ādil ve nāşıḡ ve vāfi (2) kimesne ola. Ve mümkin degüldür kim vezırsız pādşāh (3) memleketün umūrını “kemā-yenbaḡı”³⁵⁸³ görüp tedbır ve taşarrufında (4) tenhā ḡādir ola. Zırā ki kendü rāyıyla 'āmil olan (5) kimesnenün rāyı ve tedbırı ekşer ḡaṡā üzerinedür. (6) İşitmedün mi ki Resūlu'llāh Ḥāzretleri'ne celālet-i ḡadri (7) ve rif'at-i derecesi ile Ḥāḡ Te'ālā emr eyledi kim aşḡābın (8) 'uḡalāsıyla ve 'ulemāsıyla [H 219a] meşveret eyleye. “Ḥāyşu ḡāle celle (9) ṡavlulu ve 'azze nevlulu “*ve şāvır hum fi'l-emr.*”³⁵⁸⁴³⁵⁸⁵ Ve Ḥāzret-i (10) Mūsā 'aleyhi's-selām daḡı emrinden vezır ü müşır isteyüp [L 152b] Ḥāḡ Te'ālā (11) andan ḡaber virüp buyurur ki: “*Vec'al lı-vezıren min-ehlı (12) Ḥārūne āḡı.*”³⁵⁸⁶ el-Āyet. Pes ḡaçan ki enbiyā 'aleyhimü's-selām vüzerādan (13) müstaḡnı olmayalar. Ve anların rāy u tedbırleri meşverete (14) muḡṡāc ola. Anlardan ḡayrı sā'ir nāsın meşverete ihtiyācları (15) daḡı ziyādedür. **Erdeşır bin Bābek**'den su'āl eylediler ki: (16) “ḡanḡı muşāḡıb pādşāh için aşlaḡ ve elyāḡdur?” Cevābda buyurdu (17) kim: “Müşfik ve şālıḡ ve emın ve nāşıḡ vezır tā kim pādşāh memleketün [P1 322a] (1) umūrını anın rāyıyla tedbır idüp işāretile zāmırinde (2) olan esrārı zūḡūra ḡetüre.” Ve pādşāh üzerine vācib³⁵⁸⁷ ü lāzımdur³⁵⁸⁸ (3) ki vezırlere üç nesne üzre³⁵⁸⁹ mu'āmele eyleye. Birisi

³⁵⁸⁰ Kadir olduḡun müddetçe zulümde acele etme. Yoksa sonu azabımdan korkacaḡın bir günah olur. Sen uyursun ancak mazlum uyumaz. Onun duası benimle arasında perde aralamaz.

³⁵⁸¹ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: şal'am H, L.

³⁵⁸² ki: kim H, L.

³⁵⁸³ Gerektiḡi gibi.

³⁵⁸⁴ “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan baḡışlama dile. **İş konusunda onlarla müşavere et.** Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever” (Āl-i İmrān, 3/159).

³⁵⁸⁵ “Zira, kudreti yüce, ihtışāmı büyük olan şöyle buyurdu: ‘İş konusunda onlarla müşavere et.’”

³⁵⁸⁶ “Bana ailemden birini yardımcı yap, kardeşim Hārūn'u” (Tāḡā, 20/29-30).

³⁵⁸⁷ vācib: vācibdür H, L.

³⁵⁸⁸ ü lāzımdur: -H, L.

³⁵⁸⁹ üzre: üzerine H, L.

(4) oldur ki kaçan vezîrinden bir zellet veyâhüd bir hefvet müşâhede (5) eyleye ‘uķûbetinde ta‘cîl itmeye. İkinci oldur ki kaçan (6) pādşāhuñ devletinden ğanî olup hizmetinde vüs‘at (7) taħşîl eyleye. Gerekdür ki pādşāhuñ mālına ve şervetine (8) tama‘ eylemeye. Üçüncü oldur ki kaçan bir hācet dilese (9) pādşāh anuñ hācetinüñ kazāsında tevaķķuf eylemeye. **Ve dahı** (10) pādşāha lâyıķ olan budur ki vezîrini üç nesneden men‘ (11) eylemeye. Birisi oldur ki her kaçan pādşāhı görmek (12) dilerse men‘ ve def‘ eylemeye. İkinci oldur ki vezîrüñ haķķında (13) müfsidlerüñ kelāmını istimā‘ eylemeye. Üçüncü oldur ki (14) vezîrinden sırrını gizlemeye. Zîrā ki vezîr pādşāhuñ sırrını (15) şaķlar. **Nüşîrevān** oğlına naşîhat idüp buyurdı kim: (16) “İy oğul! Vezîrüñi muhterem ve kirāmî tut. Anuñçün kim kaçan seni (17) bir emrde görse ki saña lâyıķ olmaya [**H 219b**] senüñile muvâfıķ olmaz.” [**P1 322b**] (1) **Behrām-ı Gür**‘dan su‘āl olındı ki: “Pādşāh kaç kimesneye muhtāc (2) olur tā kim salţanatı tamām ve devletinüñ müddeti feraħ u sürürile (3) itmām bula?” Cevābda buyurdı ki: [**L 153a**] “Yidi kimseye muhtāc olur. (4) Birisi vezîr-i şālih ki anuñ rāyıyla tedbîr idüp sırrını (5) aña izhār idüp umürünü anuñıla infāz u icrā eyleye. (6) İkincisi güzel atdur ki hācet güninde anı necāt yaķasına (7) çıkara. Üçüncüsü seyf-i kātî‘ ya‘nî keskün kılıcdur. Dördüncüsü (8) silāh-ı haşîndür. Ya‘nî muhkem yarāķ. Bişincisi çok māl ki (9) anuñ yüki yeynî olup bahāsı çok ola. Cevāhir-i nefise gibi. (10) Ammā bu zamānda kızıl altun cevāhir ü a‘rāzuñ nür-ı hādeķası (11) ve nür-ı hādîķasıdır. **Beyt:**

İy zer to ĥullāneyi velîkin be-Ĥudā
(12) Settār-ı ‘uyüb-ı ķāzîyu‘l-ĥācātı³⁵⁹⁰

Altıncısı güzel ĥ‘ātündür (13) ki ķalbe sürür ve dîdeye nür ve rûħa ĥubür ola. Yidincisi (14) bir taĥbāĥ ki hem şüretā güzel ve hem sîretā güzel ola.”

Ĥikmet

(15) Erdeşîr-i Bābek eydür ki: “Pādşāha lâzımdur kim³⁵⁹¹ dört nesneye (16) tālîb ola. Ve bulduķdan şonra ĥıfz idüp evķāt vechiyle (17) şaķlaya. Birisi emānet üzere³⁵⁹² olan vezîr. İkincisi ‘ilm üzre [**P1 323a**] (1) olan kātîb. Üçüncü³⁵⁹³ müşfik ü mihrîbān derbāndur. (2) Dördüncü nāşîh muşāhib ve şālih nedîm. Anuñçün ki vezîr-i (3) emîn olıcaķ pādşāhuñ selāmetine ve begligüñ bekāsına (4) dālldür. Ve kātîb ‘ālim olıcaķ pādşāhuñ kemālî ‘aķlına (5) ve fikrinüñ rezānetine delîldür. Ve ĥācib müşfik olıcaķ (6) memleketüñ ĥaķkı pādşāhıla ğazāb üzre olmazlar. Ve nedîm (7) nāşîh olıcaķ memleket umürünüñ intizāmına ve meşālihüñ (8) ihtimāmına delālet ider.”

Ĥikāyet

Rivāyet iderler (9) ki [**H 220a**] Süleymān ‘aleyhi’s-selām bir gün salţanat taĥtında oturur (10) iken yıl salţanatuñ bisātını götürüp cevvi semāya iletđi. (11) Süleymān Ĥāzreti yukarudan aşāğaya nazār idüp ‘ucbıla (12) memleketine nāzîr olup ins ü cinnüñ iţā‘atine sâ‘îr maĥlûķātuñ (13) inķiyādına ve kendüde olan heybetüñ ve siyāsetüñ (14) ‘azametinde müte‘accib olduķda taĥtı muţtarib olup (15) münķalib olmağa yüz dutđı. Süleymān Ĥāzreti ‘aleyhi’s-selām (16) serîrine eyitđi ki: “İsteķîm.” [**L 153b**] Ya‘nî toğru

³⁵⁹⁰ Ey altın! Sen ancak ayıpları örten ve ihtiyaçları gideren Allah’ın inayetiyle sadık bir dostsun.

³⁵⁹¹ kim: ki H, L.

³⁵⁹² üzere: üzerine H, L.

³⁵⁹³ Üçüncü: Üçüncüsü H, L.

ol egilme. (17) Pes serîr nuṭṭ-ı faṣîhile: “İstekîm ente hattâ nestekîm nahñü.” takrîr [P1 323b] (1) eyledi. Ya‘ nî sen doğrı ol tâ kim biz dağı toğru olavuz. (2) Nitekim Haḫḫ celle ve ‘alâ buyurur: “*İnne’llâhe lâ-yuğayyir mâ-bi-ḫavmin* (3) *hattâ yuğayyirü mâ-bi-enfusihim*.”³⁵⁹⁴ el-Âyet. Ve dağı pâdşâha (4) vezîr olan kimesneye lâzımdur ki ‘âlim ve ‘âkil ola. (5) Ve dağı gerekdür ki pîr ola. Anuñçün ki yigit egerçi kim (6) ‘âlim ü ‘âkil olurısa pîr gibi olmaz. Zirâ pîrlerüñ tecribeleri (7) çok olur. Ve eyyâmuñ tecribelerini³⁵⁹⁵ pîrlerden³⁵⁹⁶ ta‘ lîm (8) alurlar. Ve dağı vezîr salṭanatuñ zeyni ve zîbidür. Pes gerekdür (9) ki şeyn ü reynden pâk ola ve dağı vezîr biş nesneye muhtâcdur: (10) Birisi ‘ilmdür ki anuñ sebebiyle ḫatında eşyâ-yı ḫaẓiyye vâzi‘ ü (11) lâ’iḫ olur. İkinci teyakḫuzdur. Ya‘ nî uyanuḫlık ki her emre (12) duḫûl itdükde maḫrecini medḫalinden öñdîn nâzir ola. (13) Üçüncü şecâ‘ atdür ki mevzi‘-i ḫavfda olmayan nesnelere (14) ḫorkmaya. Dördüncü şıddür ki anuñ sebebiyle şahîḫ olmayan (15) fi‘ller ve ḫavllerile ‘amel eylemeye. Bişinci pâdşâhuñ sırrını (16) şaḫlamaḫdur [H 220b] ölüm ḫaddine varınca ve kitmân-ı sırruñ fezâ’ ilini ya‘ nî (17) ḫaḫâ’iḫını sâbıkâ zıkr olunmuşdur. Tekrâra ḫacet degüldür. [P1 324a] (1) **Erdeşîr Bâbek** eydür ki: “Vâcibdür ki vezîr sükün üzre ola. (2) Ve müteḫammil ve bürd-bâr ve vâsi‘ ü’ş-şadr ve pâydar ve şadıḫu’l-keḫâm (3) ve perḫîzkâr ve ḫüsnü’l-vech ü bâ-ḫayâ ve ḫüsnü’l-ḫulḫ u bâ-vefâ (4) ola. Ve sükût maḫallinde şâmit ve söz maḫallinde mükellim ola. (5) Ve bu ḫişâl-i ḫamîdeyle bile mütedeyyin ve müttakî ve mezḫeb-i pâk u naḫî (6) ola. Tâ kim pâdşâhuñ nefsinı ve kendü nefsinı mu‘âyibden (7) pâk idüp i‘tikâdda câ’iz olmayan nesnelere nefy (8) eyleye. Ve her pâdşâhuñ vezîri ki aña müşfiḫ olup (9) anuñ muḫıbb-i muḫlişi ve dâ‘î-yi muḫaşşışı ola. Bu nev‘ vezîrüñ (10) düşmeni çok olur.³⁵⁹⁷ Dostlarından düşmeni çok³⁵⁹⁸ artuḫ olur. (11) Pes sultâna lâyıḫ degüldür kim vezîri ḫaḫḫında [L 154a] müte‘arrızlaruñ (12) kelâmını ve mu‘arrızlaruñ isnâd-ı “mâ-lem-yekünlerini”³⁵⁹⁹ istimâ‘ eyleye. (13) Ve gerekdür ki cem‘ ḫalkdan vezîr aña e‘izzâ ve leḫıbbâ ve ekrem-i (14) aşdıḫâ ola. Ve dağı vezîre lâyıḫ budur ki ṭarîḫa-i maḫmûde (15) üzre sâlik olup ḫilzetden müberrâ ve lînet-i ḫavl-i ziverile (16) muḫallâ ola. Tâ kim eger pâdşâhdan rây-ı şavâba ḫilâf (17) nesne görse ḫilzetele ḫarşulamayup belki mülâyemetile [P1 324b] (1) ol ḫatırayı pâdşâhdan def‘ eyleye. Zirâ ki eger ḫilzetele (2) muḫâbele idüp pâdşâhuñ diledüğini redd ü men‘ itmek dilerse “El-insânu (3) ḫarişun ‘alâ-mâ-muni‘ a.”³⁶⁰⁰ feḫvâsıyla pâdşâh (4) vezîrüñ men‘inden memnû‘ olmaz. Belki andan bedter işler (5) işler ve nâ-münâsib vaż‘lar eyley. [H 221a] Ve bu ḫavlüñ şıḫḫatine (6) ḫüccet oldur ki Allâh Te‘âlâ ḫaçan ki Mûsâ ḫazreti’ni ‘aleyhi’s-selâm³⁶⁰¹ (7) Fir‘avn-ı bî-‘avnuñ da‘vetine irsâl eyledi idi. ḫazret-i (8) Mûsâ vü ḫârûn’a ḫavl-i leyyinile emr idüp buyurdu ki: (9) “*Fe-ḫulâ lehü ḫavlen leyyinen*.”³⁶⁰² el-Âyet. Pes ḫaçan ki Allâh Te‘âlâ kâfir (10) ḫulı için peygamberlerine emr eyledi ki³⁶⁰³ yumşak sözile anı dîne (11) da‘vet

³⁵⁹⁴ “İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah’ın emriyle onu korurlar. Şüphesiz ki, **bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.** Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah’tan başka hiçbir yardımcı da yoktur” (Ra’d, 13/11).

³⁵⁹⁵ tecribelerini: tecribeleri H, L.

³⁵⁹⁶ pîrlerden: pîrden H, L.

³⁵⁹⁷ olur: +Ve H, L.

³⁵⁹⁸ çok: -H, L.

³⁵⁹⁹ Sözdten ibaret.

³⁶⁰⁰ İnsan yasak olana çokça hırslanır.

³⁶⁰¹ ‘aleyhi’s-selâm: -H, L.

³⁶⁰² “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar” (Tâhâ, 20/44).

³⁶⁰³ ki: -H, L.

ideler. Nās için aḥzer ve evlā ve aḥrā ve a‘lī (12) oldur ki Ḥaḫ Te‘ālā’nuḡ mü‘mīn kullarıyla ḳavlleri leyyin ideler.

(13) **Duruṣtī ü nermī be-hem der-bihest**

(14) **Ki cerrāḥ feṣṣād u merhem nihest**³⁶⁰⁴

(15) Ve ḳaçan ki pādšāḥ ḥaṣinü’l-keḷām ola. Vezīre lāzımdur (16) ki anuḡ sözine ṣabr idüp pādšāḥile ḥıḳd ü kīn üzre (17) olmaya. Ve ḳaçan ki vezīr pādšāḥa muḥıbb-i ṣādıḳ ve muḥliṣ-i muvafıḳ [P1 325a] (1) olup ḥüsnü’l-makāl ve ḥamīdetü’l-ḥiṣāl ola. Pes aḡa lāyıḳ degüldür (2) ki pādšāḥa eyitdüḡi ḥasenātı ‘add idüp anuḡ üzerine (3) minnet ḳoya ki “**Ve lā-temnun testekṣır.**”³⁶⁰⁵³⁶⁰⁶ Erbāb-ı fiṣnat ve (4) aṣḥāb-ı fiṣrat buyurmuşlardır ki: “Ḳaçan bir kimesneye eyülik (5) eylesen ve iḥsānuḡı anuḡ üzerine ‘add itseḡ³⁶⁰⁷ yanī ben saḡa (6) söyle böyle eyülikler eyledüm diseḡ minnet ḳomakdan (7) ve başına ḳaçmaḳdan eṣeddür.” Pes vezīre ve pādšāḥuḡ (8) sā’ir ḥavāṣṣına lāyıḳ budur ki ḳaçan anlardan kerem ü iḥsān [L 154b] (9) ṣādır olursa pādšāḥuḡ iḳbālinden ve gölgesinüḡ (10) bereketinden bileler. Pes evlā ve aṣlaḥ oldur ki minnet (11) pādšāḥuḡ ola. Ḥaḳk üzerine ne kim ḥaḳḳuḡ ola pādšāḥ (12) üzerine. **Ve daḡı** buyurmuşlardır ki: “Pādšāḥuḡ devletinde (13) ve memleketinde [H 221b] nāṣı olan feṣād u a‘zamı iki nesnedendür. (14) Birisi ḥā’in vezīrden ve ikincisi vezīrūḡ ve pādšāḥuḡ (15) niyyet-i reddiye-i fāsidesindendür.” **Nüṣırevān-ı ‘Ādil** (16) buyurmuşdur ki: “Vezīrlerüḡ yaramazı ṣol vezīrdür ki (17) bī-taḳrīb pādšāḥı savaṣlara iletüp muḳāteleye [P1 325b] (1) taḥrīz ü taḥrīṣ idüp ḥarbsız ṣalāḥ-ı aḥvāl müyesser iken (2) ḳıtāl-ı ricāle mü’eddi eyleyüp zehā’ir-i emvālī ḥarb (3) ālātına ḥarc idüp kerā’im-i nüfūsı maḳtül ve maṣūnāt-ı ervāḡı (4) mebzül eyleye.” **Ve daḡı** buyurmuşdur ki: “Her pādšāḥuḡ kim (5) vezīri kim cāhil ola. Anuḡ meṣeli ṣol bulutuḡ meṣelidür (6) ki: **‘Yebdu ve yezheru velā yundī velā yumtır.’** Tercüme:

(7) Ebr-rā māned ki zāḥir miṣved

Nī terī dāred ne sātır miṣved³⁶⁰⁸

(8) **Arastaḡālīs Veṣāyā’**’ında buyurur ki: “Her iş ki (9) senden ḡayrı kimesnenüḡ eliyle ḥarbsız ve ḥuṣūnetsiz (10) münḳazī olmaḳ müyesser ola. Ḥayrdur andan kim ḥarb u ḡazabıla (11) senüḡ elüḡile müteḳazzi ola.” Ve ‘ulemā ve fuṣalādan meṣel sā’irdür (12) ki: “**‘Yenbaḡı en tumseke’l-ḥayyetu bi-yedi ḡayrike lā-bi-yedike.’**” (13) Ya’ nī ilanı āḡır kimesnenüḡ eliyle ṡutmak yegdür ki (14) sen elüḡile ṡutasın. **Ve daḡı** vezīr olana lāzımdur ki (15) leṣkerüḡ erzāḳını her kimesneye göre ḥıfz idüp ālāt-ı (16) ḥarbıla ricāl-i ṣecā‘ını imtiḡān eyleyüp anları ile elyen-i ḥiṡāb (17) ve elṡaf-ı cevābıla mu‘āmele eyleye. Zīrā ki ḳadimü’l-eyyāmda [P1 326a] (1) ve sālīfü’l-a‘vāmda vüzerā-yı pür-ṣūr u ṣer ḳoḳ leṣker-i (2) zafer-peykeri ṡu‘ma-ı ṣıre ṣimṣır ve loḳma-i ejder-i ḡanṡer (3) ve mār-ı tır itmişlerdür. Ve bu zamānda daḡı bu nev‘ vezīr-i (4) bī-tedbīr bulınur. **Ve daḡı** buyurmuşlardır kim:³⁶⁰⁹ “Pādšāḥuḡ (5) sa‘ādetindendür [H 222a] [L 155a] ki³⁶¹⁰ aḡa vezīr-i ṣālīḡ ve müṣṣır-i nāṣıḡ (6) naṣīb olur.” Nitekim Resūlu’llāḡ ṣalla’llāḡu ‘aleyhi ve sellem (7) buyurur ki: “**‘İzā**

³⁶⁰⁴ Sertlik ve yumuṣaklık birlikte olursa iyidir kan alma gibi; hem damarı yaralar hem de merhem koyar.

³⁶⁰⁵ Ayetteki “Ve lā” kelimesi üç nüshada da “Fe lā” şeklinde yazılmıştır.

³⁶⁰⁶ “İyiliḡi, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma” (Müddessir, 74/6).

³⁶⁰⁷ itseḡ: eylesen H, L.

³⁶⁰⁸ Zahirde bulut gibi görünüyor. Ne yağmuru var ne de bir şey saḡıyor.

³⁶⁰⁹ kim: ki H, L.

³⁶¹⁰ ki: kim H, L.

erāda'llāhu bi-emīrin hayr kayyazalehū vezīren (8) şādīken şabīhen faşīhen in nesiye zekerahu ve iniste'ān (9) e'ānehu."³⁶¹¹ Ya' nī kaçan ki Allāh Te'ālā bir pādşāha işāl-i (10) hayr irāde itmiş ola. Aña bir vezīr-i şādīk ve müşīr-i muvāfiq-ı (11) qarīn ve yaqīn kıılır ki unuttuğını aņdurur ve yardım (12) isteduği vaqt aña yardım ider. İmām-ı Hümām ki risāle-i aşluğ mü'ellifidür³⁶¹² buyurur ki: "Taḥḳīkā Allāh Te'ālā her zamānda ve her vaqt ve āvānda kudretini izhār idüp 'ibād-ı muḥlişinden iştifā ve ictibā-yı zīverile muḥallā ve mücellā kıılır. Selāṭīn ü vüzerā gibi ve ekābir-i fużalā ve 'ulemā gibi tā kim dünyāyı anlarıla mu'azzez ü müzeyyen³⁶¹³ eyleye." **Ve zamānenüñ** 'aceblerinden (13) Āl-i Bermek'ün aḥbārı ve āşarıdır. Ve³⁶¹⁴ dünyāda kerem ve şehāda (14) ve bezl ü 'aṭāda anlarıñ nazīri gelmemişdür. Ekşer-i memālik ü vilāyāt (15) ve 'imārāt ve irtifā'āt taht-ı ḥükümetlerinde idi. Ve münkariz (16) olduklarında³⁶¹⁵ vizāretün aḥvāli fesāda varup mülükün (17) ḥademinde ve ḥaşemün ḥizmetinde revnaq ve nezāret ḳalmadı. **[P1 326b]** (1) Tā şol zamāna dek ki Allāh Te'ālā Āl-i Selçuk'uñ yümni devletile (2) ve zıll-i şevketi bereketile āl-i nizāmı vücūda getürüp (3) vüzerā-yı müteḳaddimünün derecesinden erfa' derecātıyla mükerrem (4) ve muḥterem kııldı. Bir ḥaşıyyetile ki zamānlarında 'ulemā ve 'urefā (5) ve fużalā ve üdebā ve ebnā-yı sebīl ya' nī ğurabādan bir kimesne ḳalmadı (6) idi ki anlarıñ iḥsānıyla meşmül ve a'tāf u eltāflarıyla (7) mebsül olmamış ola. **Pes** pādşāhlarıñ vezīrlerine (8) lāyık budur ki vizāret manşıbında iken selefde olan (9) vüzerā-yı nuşāḥā sīreti **[H 222b]** üzre olalar. Ve rüsüm-ı müteḳaddimīni (10) ri'āyet idüp ra'ıyyetden bilā-sebeb emvāl taleb itmeyeler. (11) Ve vücūbı ve lüzümü zamānında müsāmaḥat tarīkiyle edā-yı ḥācet (12) miḳdārı māl alup meşārif-i şer'ıyyede şarf eyleyeler (13) ki "**Helāluḥā ḥisābun ve ḥarāmuhā 'azābun.**"³⁶¹⁶ ḥaber-i şaḥīḥ (14) ve eşer-i şariḥdür. Ve mādām ki vāriş **[L 155b]** mevcūd ola. Māl-ı (15) mīrāşuñ tenāvüline ḥariş olmayalar. Zīrā ki māl-ı mīrāşa (16) tama' bağlamakdan şüm şıfat yokdur. **Ve daḥı** vezīrlereñ (17) üzerine vācib oldur ki ra'ıyyete istimālatlar vireler. **[P1 327a]** (1) Ve ḥaşem ü ḥademe bezl-i fevā'id ve ni'am ideler.³⁶¹⁷ Tā kim dünyāda (2) zıkr-i cemīl ve 'uḳbāda ecr-i cezīl ḥāşıl ola. **Beyt:**

(3) **To nīkī mī kunū der-dicle endāz**
(4) **Ki iyzed der-bi-yābānet dihed bāz**³⁶¹⁸

(5) **el-Bābü's-Şāliş fi-Zıkrı'l-Küttāb ve Ādābihim**

(6) **Naşīḥatü'l-Mülük**'uñ üçüncü bābı kātiblerün ādābı ve muḥāsiblerün (7) 'uluvv-i cenābı beyānındadır. 'Ulemā ve 'urefā buyurmuşlardır kim:³⁶¹⁹ (8) "Ḳalemdeñ ecell ü

³⁶¹¹ Hz. Âişe (r.a.) anlatıyor: "Hz. Peygamber (a.s.v.) buyurdular ki: 'Allah bir emir için hayır diledi mi ona doğru sözlü bir vezir nasib eder. Bu, ona ununca hatırlatır, hatırladığı zaman da yardım eder. Allah emire hayır dilemezse, kötü bir vezir musallat eder. Bu vezir, ona unuttuğunu hatırlatmaz, hatırlayınca da yardımcı olmaz" [Ebû Dâvûd, Harâc 4, (2932); Nesâî, Bey'at 33, (7,159).] (Canan, 2001: 6, 446).

³⁶¹² ki risāle-i aşluğ mü'ellifidür: -H, L.

³⁶¹³ müzeyyen: mükerrem H, L.

³⁶¹⁴ Ve: -H, L.

³⁶¹⁵ olduklarında: olduğda H, L.

³⁶¹⁶ Helali hesaba çekilir, haramına azap edilir.

³⁶¹⁷ ideler: ide H, L.

³⁶¹⁸ Sen birine iyilik yaptıktan sonra onu dile getirme ki, Allah senin bu iyiliğini bir zaman kendine döndürecek.

³⁶¹⁹ kim: ki H, L.

erfa' nesne yokdur." Anuñün ki anuñıla (9) geçmiş kaçāyānuñ i'ādesi mümkündür. Ve kalemün cümle (10) fezā'ilinden biri budur ki Hağ Te'ālā anuñıla kaşem idüp (11) buyurdu ki: "*Nūn ve'l-kalemi vemā yesturūn.*"³⁶²⁰ Ve kāle Te'ālā: (12) "*İkrā ve rabbuke'illezi 'alleme bi'l-kalem 'alleme'l-insāne* (13) *mālem ya'lem.*"³⁶²¹ Ve Hāzret-i Resūl'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem³⁶²² (14) buyurmuşdur ki: "*Evvelu mā-haleka'llāhu'l-kalem.*"³⁶²³ Ve İbn-i (15) 'Abbās rağıya'llāhu 'anh āyet-i kerīmeye "*Kāle'c'alnī 'alā-hazā'ini'l-arzī* (16) *innī hafizun 'alim.*"³⁶²⁴³⁶²⁵ Tefsirinde buyurur ki: (17) "*İnnī hafizun 'alimun.*"³⁶²⁶ "İy kātibün muhāsibun."³⁶²⁷ **İbnü'l-Mu'azzez** buyurur ki: [P1 327b] (1) "Göñül ma'dindür ve 'aql cevherdür. Ve kalem şāni'dür. (2) Ya'nī altıncıdır. Ve hağ şiyāğatdur." **Cālīnūs** (3) eydür ki: "Kalem kelāmuñ ta'bībidür." [H 223a] **Balīnās-ı Hākīm** (4) eydür ki: "Kalem ulu tılsımdur." Ve ba'zı nüshada ulu gencdür. (5) **İskender** buyurur ki: "Dünyā iki nesnenüñ (6) altındadır. Birisi kılıc ve birisi kalemdür. Belki kılıc kalemün (7) taht-ı hükümetindedür. Kalem müte'allimlerün sermāyesi³⁶²⁸ ve edebidür.³⁶²⁹ (8) Ve her kimesnenüñ rāyını ırāqdan ve yağından kalemile (9) bilinür." **Ve dağı** hükemā buyurmuşlardır ki: "Cemī' eşyāda hākīm (10) kılıcıla kalemdür. Ve eger bu ikisinüñ vücudı olmasaydı (11) dünyānuñ nizāmı ve intizāmı olmazdı."³⁶³⁰ **Şimdi rāy-ı** (12) 'ālem-ārāya mahfi olmaya ki kātib tutan kimesnelere birkaç (13) nesnelere lāzımdur. Ve kātiblere dağı [L 156a] ba'zı nesnelere vācibdür. (14) **Ammā** şol nesnelere ki kātib tutanlara lāzımdur (15) oldur ki kātiblerün emrine nazar eyleye. Birin kātib (16) kumalu³⁶³¹ olsa³⁶³² kañkısı hayrlu ise anı naşb eyleye. (17) Huşūşā kendü hāşşa kātibini ki anuñ esrārını ve tedbīrlerini [P1 328a] (1) kitābet³⁶³³ ider. Ol maşlahata bir kimesneyi ihtiyār eylemek gerek (2) ki anuñ ahlāk-ı hasenesi gālib ola. Aña ta'zīm ü (3) tekrīm itmekile haddinden tecāvüz³⁶³⁴ idüp cemā'at-i keşire (4) içinde aña muhālefet itmege cür'et itmeye.³⁶³⁵ Ve 'ummālden (5) aña gelen mekātibi şahih nağl ide. Ve yine anlara cevāb-ı şahih (6) yazmağda 'āciz olmaya. Ve esrārı ketm idüp ağıyāra (7) keşf itmeye. Nitekim Esedu'llāhu'l-Gālib' Alī bin Ebī Tālib (8) kerrema'llāhu vecheh buyurmuşdur.³⁶³⁶ **Nazm:**

³⁶²⁰ "Nūn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin" (Kalem, 68/1-2).

³⁶²¹ "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak" dan yarattı. O, kalemlle yazmayı öğretilendir, insana bilmediğini öğretilendir" (Alak, 93/1-2-4-5).

³⁶²² şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: şal'ām H, L.

³⁶²³ "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Onu yaratınca, 'Yaz!' diye emretti. O da kıyamete kadar olup bitecekleri yazdı" (Canan, 2001: 6, 307).

³⁶²⁴ Ayetteki "Kāle'c'alnī" ifadesi üç nüshada da "Rabbi'c'alnī" şeklinde yazılmıştır.

³⁶²⁵ "Yūsuf, 'Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim.' dedi" (Yūsuf, 12/55).

³⁶²⁶ "Yūsuf, 'Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim.' dedi" (Yūsuf, 12/55).

³⁶²⁷ Yani, muhasebeci bir kātib.

³⁶²⁸ sermāyesi: sermāyesidür H, L.

³⁶²⁹ ve edebidür: -H, L.

³⁶³⁰ olmazdı: +ki H, L.

³⁶³¹ kumalu: -H, L.

³⁶³² olsa: kosa H, L.

³⁶³³ kitābet: kātib H, L.

³⁶³⁴ tecāvüz: +icād H, L.

³⁶³⁵ itmeye: -H, L.

³⁶³⁶ buyurmuşdur: +ki H, L.

(9) Lā tudī‘i’s-sırrā illā ‘indezī keremin
(10) Fe’s-sırru ‘inde kirāmi’n-nāsi mektūmu

(11) Es-sırru ‘indī fi-beytin lehū ğaliķin
(12) Ƙad zā‘a miftāħuhu ve’l-beytu maħtumu³⁶³⁷

(13) **Ve daħı** buyurmışdur ki **naẓm**:

Esīruke sırruñ in şuntehu
(14) Ve ente esīrun lehū in zāhere

Tercüme:

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Esīridür [H 223b] kiřinüñ kendü sırrı
(15) Eger keşf eylese olur esīri
Kişi kim şaklamaya kendü sırrın
(16) İder lā-büdd özin ğayruñ esīri

Ve Ĥazret-i Resül (17) řalavātu’llāhi ‘aleyhi ve selāmuñ her bār ki ğazāya veyā bir āħer [P1 328b] (1) emre lā-řürü‘ ide idi. Hiç eħad tuymazıdı. Meger kim müřāvere (2) iķün ba‘zı řahābe-i kirāma diyeyidi. Pes şimdi ‘ümerā-yı (3) ümmete ve ‘ulemā-yı řerī‘ate vāciñ ve lāzımdur ki Resūlu’llāh’uñ (4) sünnetini piře ve ketm-i sırrı endişe idineler. Ve “Kātibu’s-sırrı (5) kātimü’s-sırrı.”³⁶³⁸ şutunalar. Tā ki Ĥaķ Te‘ālā’nuñ ‘avn-i (6) ‘ināyetiyle ve Resül’üñ yümn-i himmetiyle mañřur ve muẓaffer (7) olalar. **Naẓm**:

fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Kişi kim ide sırrını muħařřan
(8) İki ni‘met olur aña mu‘ayyen

Biri maķřūdına olmaķ muẓaffer
(9) Biri kimseye olmamaķ muřaħħar

Ve esrāruñ ĥıfzı emvāl (10) ĥıfzından müşkildür. Ve bunuñ emīni anuñ emīninden (11) elyaķ ve yigrekdür. Zırā³⁶³⁹ anuñ ĥāricden a‘vānı ve (12) enşarı vardır. Meřelā müħr ve bevväb ve kilid ve ebväb (13) gibi. Ve bunuñ dāħilden ĥuvvānı ve şarrarı vardır. Meřelā (14) sebķat-i lisān ve řoħbet-i [L 156b] iħvān ve vesvese-i řeytān (15) gibi. **Ve ba‘zı ĥükemādan su’āl olunduķda** ki: “İnsāna (16) ğāyet müşkil ne nesnedür?” Cevābında dimişdür ki: (17) “Nefsini bilmek ve sırrını şaklamak.” “Ve ğāyet ‘āķil ve řābir [P1 329a] (1) ne kişidür?” diyü su’āl olunduķda dimişdür ki:³⁶⁴⁰ “Ol kişidür (2) ki düşmenden şakladuğını dostına dimeye. Zırā ki řāyed (3) ol dostuñ daħı bir dostı ola. Veyā ol dost bir ğün (4) düşmen ola ki varup sırruñ düşmene irişe. Ve egerçi ki (5) dostdur. Lākin nefsüñden aķreb ĥöd degüldür ķünki [H 224a] (6) kendü sırruña nefsüñ müteħammil

³⁶³⁷ Sırrını ancak saygıdeğer insanlara aç. Sır, saygıdeğer insanlarda saklı kalır. Benim sırrım kilitli bir ev gibidir. Anahtarını kayıp, ev kilitlidir.

³⁶³⁸ Sır kātibi sırrı gizleyendir.

³⁶³⁹ Zırā: + ki H, L.

³⁶⁴⁰ ki: -H, L.

olmadı. Ve şağlamadı. Aher kimesne (7) taħammül itmek ve şağlamak ba'iddür. Ve aña şağlamaduğı için lev m (8) idüp ta' yir tešnî' itmek dağı tamām ħamākatdür." **Nazm:**

(9) **İzi'l-meru efşā sırrehu bi-lisānihī**
Ve lāme 'aleyhī ğayrahu fe-hüve aħmaķu

(10) **İzā zāķa şadru'l-mer'i 'an-sırrı nefsihī**
Fe-şadru'İlezi istevede' a's-sırta za' iķu

(11) **Tercüme:**

mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün

Kişi kim ide sırrın ğayra izhār³⁶⁴¹

(12) Dönüp fāş olduğına ide inkār

(13) Ki aħmaķdur ki özin şağlamayup

(14) Umar kim şağlaya kendüsi rāzını³⁶⁴² ađyār

(15) Ya bu sözi işitmedi meger kim

(16) İkidenden ğiçe şāyi' olur esrār

(17) **Ammā kātiblere lāzım olan nesnelere** oldur ki kitābetün [P1 329b] (1) ħudūdından ve rüsümünden ğayrı çok nesnelere bileler. (2) Tā kim ekābirün ħizmetine lāyık ve şālih olalar. Zīrā ki (3) ħükemā ve 'urefā buyurmuşlardur ki: "Kātib olan kimesneye³⁶⁴³ (4) 'ilm-i kitābet 'ilminden ğayrı on 'ilm bilmek vācib ve lāzımdur." **Evvvelki** (5) 'ilm-i riyafetdür. Ve riyafet şol 'ilme dirler ki³⁶⁴⁴ şuyup bu' dını (6) ve kurbını yir altında ne miķdār idüđini³⁶⁴⁵ bile.³⁶⁴⁶ **İkinci** oldur (7) ki zāĥirelerün istiħrācında kādır ve māĥir ola. **Üçüncü** (8) ğice gündüzün zā'id ve nāķış olmasını şayfda ve şitāda (9) bilmek gerek. **Dördüncü** güneşün ve ayup ve sā'ir yıldızlarup (10) ħareketini ve seyrini bilmek gerek. **Bişinci** seyyārātup ictimā' u [L 157a] (11) istiķbāl ve evc ü ħaziz ve bāl ü tesdis ve terbi' ü (12) teşliş muķābele vü muķārene ve ric' at u muĥāķ ve iħtirāķ (13) ve istiķāmetlerini bilmek gerek. **Altıncı** barmaķ 'ilmini (14) ve barmağup ħisābını bilmek gerek. **Yidinci** 'ilm-i hendese (15) ve istiħrāc-ı taķvīm ve iħtiyārāt-ı eyyām ve 'ulūma müte' allıķ [H 224b] (16) ne ise bilmek gerek. **Sekizinci** ekinlere ve ikinci olan (17) kimesnelere lāzım ve şālih olan nesnelere bilmek gerek. [P1 330a] (1) **Ṭokuzuncı** taḫābet 'ilmini ve edviyenün ma' rifetini fuşül-i (2) erba' anup ħavāşını ve te'sirātını ve menāfi' ve mażarrātını (3) ve yıllerün ma' rifetini şimālī midür cenübī midür ne kışm ve ne (4) ismlü yıllerdür bilmek gerek. **Onuncu** şı' r ilmini ve 'arüz u (5) kavāfı ve inşā vü imlā ve emsāl-i sā'ire ve muĥāzarāta müte' allıķ (6) olan 'ulūmı bilmek gerek. **Ve bu cümleden ğayrı** lāzımdur (7) ki kātib olan kimesne ħafifü'r-rūĥ ve tayyibü'l-kelem (8) mübārek-likā ve ħoş-selām ola. Ve kalemün (9) tirāşında³⁶⁴⁷ ve tutmasında³⁶⁴⁸ ve ref' inde ve vaż' ında (10) māĥir ola. Ve kitābetün

³⁶⁴¹ izhār: ifşā H, L.

³⁶⁴² rāzını: -H, L.

³⁶⁴³ kimesneye: +on +' ilm H, L.

³⁶⁴⁴ ki: kim H, L.

³⁶⁴⁵ idüğini: olduğını H, L.

³⁶⁴⁶ bile: bileler H, L.

³⁶⁴⁷ tirāşında: tutmasında H, L.

³⁶⁴⁸ tutmasında: tirāşında H, L.

şan^c atında üstād u hōş-nüvīs (11) ola. Ẓankı Ẓarfı çekmek gerek ve Ẓankı Ẓarfı (12) irsāl itmek gerek ve Ẓankı Ẓarfı cem^c ve muttaşıl (13) ve Ẓankı Ẓarfı fark u münfaşıl yazmak gerek. Bu cümleyi (14) bilmek lâzımdur. Ve ma^c a-hazā yazuyı rüşen ve āşkārā (15) ve mübeyyen ve hüveydā yazmak lâzımdur. Ve her Ẓarfün (16) Ẓaqqını Ẓalemine göre virmek gerek. Tā kim kātib kātib (17) ola. Nitekim mervīdür kim³⁶⁴⁹ ‘Ömer Ẓazreti rağıya’llāh³⁶⁵⁰ [P1 330b] (1) bir memlekete bir ‘āmili naşb itmişidi. ‘Ömer Ẓazreti’ne bir gün (2) mektüb irsāl idüp³⁶⁵¹ mektübda³⁶⁵² bi’smi’llāhuñ sīnini (3) izhār itmemişidi. ‘Ömer Ẓazreti rağıya’llāhu ‘anh anı (4) da^c vet idüp buyurdı kim: “Evvelā bi’smi’llāhuñ (5) sīnini izhār eyle şonra saña virilen ‘amelün (6) cānibine müteveccih ol.” diyü buyurdı.”³⁶⁵³ **Ve evvel** nesne ki (7) kātibe lâzımdur Ẓalemi eyüce tirāş eylemekdür. Anuñçün (8) ki hüsn-i Ẓaṭṭ Ẓalem tirāşındadır. Ve kātibün Ẓalem tirāşındadır.³⁶⁵⁴ (9) **Ve daḥı** kātibün Ẓalemi ğāyetile hūb gerekdür. [H 225a] Ve Ẓalemlerün (10) ğüzīdesi oldur ki Ẓoğrı ola. Ve ince ola ve (11) beñzi şaruya [L 157b] mā’il kıızıl ola. Ve ağır ve pek ola. Nitekim (12) buyurmışlar **mışrā’** :

Sorḥ u sengīn u saḥt mī bāyed³⁶⁵⁵

(13) Ve tirāşında şağ cānibinden muḥarref olan Ẓalem (14) ‘Arabī ve Farsī ve ğayrı Ẓaṭṭlara şālīhdür. Ammā (15) Derī’nün Ẓalemi Meşhedī revişinde vācibdür ki (16) şol cānibinden taḥrīfi şağıla beraber ola. Nitekim (17) Meşhedī *Risāletü’l-Ḥaṭṭ* ında buyurmışdur ki³⁶⁵⁶ **beyt**:

[P1 331a] (1) Ẓaṭṭ muḥarref konī Ẓaṭṭa bāşed
Mütevassıṭ konī revā bāşed³⁶⁵⁷

(2) *Yevākītü’l-‘Ulüm* kitābınun fenn-i bīst ü yekümünde (3) ‘ilm-i Ẓaṭṭdadur. Buyurur ki: “Ẓalemün tirāşı nice veche (4) üzredür. Anuñçün ki tirāş Ẓalemün envā’ına tābī’dür. (5) Ve Ẓalemün aşlı ikidür. Yoğun ve ince. Ve her birisi (6) üç kısım üzredür. Yumşaq ve pek ve mütevassıṭ. (7) Ve bu üç kısım her birisi yine üç kısım üzerinedür. (8) Muḥarref ve cezm ve mütevassıṭ ki aña mā’il (9) daḥı tesmiye iderler. Ve bu üç kısım daḥı her birisi (10) üç kısım üzredür.³⁶⁵⁸ Dört küşelü ya^c nī şağ (11) cānibi ve şol cānibi tirāşda ber-ā-ber ola. Ve üç (12) küşelü ya^c nī şağ cānibi şülüşān vuşul cānibi (13) şülüş miḳdārı ola. Ve degirmi ya^c nī şol (14) cānibi şağ cānibinün şülüşānı miḳdārı ola. Pes (15) bu cümle Ẓalemlerün tirāşı elli dört (16) ğüne oldı. Zīrā ki çün iki üçde Ẓarb olsa (17) altı olur. Ve çün altı üçde Ẓarb olsa [P1 331b] (1) on sekiz olur. Ve çün on sekiz üçde Ẓarb (2) olsa elli dört olur. Ve her nev^c tirāşıla (3) bir dürlü yazı yazılır.” Ve Yaḥyā bin Ca^c fer Bermekī (4) Ẓalemün vaşında şöyle buyurmışdur ki: [H 225b] “Ẓalemun (5) lā-ğalīzun ve lā-

³⁶⁴⁹ kim: ki H, L.

³⁶⁵⁰ rağıya’llāh: +‘anh H, L.

³⁶⁵¹ idüp: +buyurdı +kim +evvelā H, L.

³⁶⁵² mektübda: -H, L.

³⁶⁵³ buyurdı: +ki H, L.

³⁶⁵⁴ Ve kātibün Ẓalem tirāşındadır: -H, L.

³⁶⁵⁵ Kırmızı, ağır ve sert olmalıdır.

³⁶⁵⁶ ki: -H, L.

³⁶⁵⁷ Eğer kalemı enine tiraşlarsan hata olur. Ama eğer ortalama kesersen doğru olur.

³⁶⁵⁸ üzredür: üzerinedür H, L.

daķıkun ve saıuhu raķıkun.”³⁶⁵⁹ Ve ıalem tirāş (6) ğāyetile keskün gerekdür. Nitekim üstādlaruı (7) kelāmında vaşf olınmışdur ki [L 158a] nazm:

(8) Bā-tū vaşf-ı ıalem tirāş konem
Harfihā-yı ne-hofte fāş konem

(9) Tiĝ-i ū nī dırāz u nī kūtāh
Teng ve pehn nīst ħāıtır-ĥāh

(10) Tā ki der-ĥāne-yi ıalem gerded
(11) Vān ıalem ķābil-i raķam gerded³⁶⁶⁰

(12) **Ve maķaı** ki anuı üzerinde ıalemi ıaı iderler. Gerekdür ki (13) ğāyetile pek ve şāf ve şeffāf ola. Meşhedī (14) ıatında ıamışdan gerekdür. Nitekim risālesinde (15) buyurur. **Nazm:**

Ney ıaı şāf u pāk mī bāyed
(16) Ki der ü ‘ aks-i rüy benmāyed

Ez-sııabrī-yi ney melül mebāş
(17) Behr-i ħaı biherest kerdem fāş³⁶⁶¹

Dahı kātibuı [P1 332a] (1) kāĝadı gerekdür ki ğāyetile mūhrelü ola. Ve iki (2) yūzi mūhrede ber-ā-ber ola. Ve eger neşv eyler (3) kāĝad ise ‘ ilāclu olmak lāzımdur. Ve mūhrelü (4) kāĝaduı eyüsü oldur ki kāĝaduı tūlerini (5) ve yol³⁶⁶² yollarını başı. Nitekim buyurmışdur. **Nazm:**

(6) Mūhre-i kāĝad ān-ıenān bāyed.
Ki ruĥ-ı raĥ derū bunnümāyed

(7) Taĥte-i mūhre pāk bāşed şost
Zūr-ı bāzū velī ne seĥt u sost³⁶⁶³

(8) **Geldük** ħaııuı yazmasına ma‘ lūm ola ki (9) ĥüsn-i ħaıı üstāduı ta‘ līmine menūtdur. Ve meşķüı (10) keşreti levāzımındandır. Nitekim şāh-ı evliyā (11) ‘ Aliyyü’l-Murtażā kerrema’llāhu vecheh ebedā buyurmışdur: (12) “İ‘ lem enne ĥüсне’l-ĥaıı maĥfiyyun fi-ta‘ līmu’l-üstādı (13) ve kıvāmühü fi-keşreti’l-meşķī ve terkībi’l-mürekkebāti (14) ve beķā’uhu ‘ ale’l-muslimi fi-terki’l-menhiyyāti ve muĥāfızāti’ş-şalavāti (15) ve aşluhu fi-ma‘ rifetu’l-mufredāti.”³⁶⁶⁴ (16) Ma‘ nāsı [H 226a] zāhirdür. Ve zıkr olınan ādāba ķādir

³⁶⁵⁹ Ne kalın ne ince, orta incelikte bir kalem.

³⁶⁶⁰ Sana kalem tıraşlayanı vasfedeyim. Gizli sözlerini ortaya çıkarayım. Onun bıçağı ne uzundur ne kısa. Dar ve geniş değildir, kalemi sever. Kalemin içine dahil olunca, o kalemi yazan hâline getirir.

³⁶⁶¹ Ney, düz ve pak olmalıdır. Onda yüzün resmini görmek lazım. Neyin küçülmesine üzülme. Her hat onun küçülmesini daha iyi ortaya çıkarıyor.

³⁶⁶² yol :-H, L.

³⁶⁶³ Eski kağıtların bozukluğunu düzeltip düz yapmak için; onları yıkayıp üzerine ağır ve düz bir şey koyarlardı ve elleriyle basarlardı.

³⁶⁶⁴ “Bil ki, güzel hat; üstadın eğitiminde, meşki çokça yapmasında, bileşenlerin terkibi ve kalıcılığında gizlidir. Kişini, Müslümana nehyedilenleri terk etmesi ve namazları muhafaza etmesi gerekir. Onun aslı müfrefat bilgisi içindedir.”

(17) olmaz. İllā ki kâtib-i ‘âkil veyâhūd bu ādāba³⁶⁶⁵ mu‘ tād [P1 332b] (1) olan enāmil ve haṭṭuñ ādāb u erkānını Şeyḥ (2) Cemālū’d-ḍīn Yāqūti Müştā‘ şīmī bir beytde beyān (3) buyurmuşdur. **Beyt:**

Uşūl ve terkībun kurrāsun ve nisbetun
(4) Şu‘ ūdun ve teşmīr nuzūlun ve irsāl³⁶⁶⁶

(5) Ve bu beytūñ şerḥinde risāleler yazılmışdur. Bu risālede (6) anı zıkr eylemek taṭvīle³⁶⁶⁷ mü‘eddī [L 158b] olduğundan (7) ötürü kalemūñ ‘inānını münşarif idüp kātibe lāzım (8) olan nesnelere şavbına teveccüh olındı. (9) Meşhedī *Risāle*’sinde bu beytūñ şerḥinde (10) buyurur ki **naẓm:**

Zāhir-i haṭ uşūl ü terkibest
(11) Kürsī ve nisbeteş be-tertibest

(12) Ba‘ de ez-īnhā şu‘ ūd dān u nuzūl
(13) Şemre hem dāhilest ve hest kâbūl

(14) Nesh ta‘ līk-rā mecū irsāl
(15) Kānderīn bāb hest kāl ü mekāl

(16) Hest irsāl der-ḥuṭū-ı diger
(17) İn bedān ü ez-īn diger megzer³⁶⁶⁸

[P1 333a] (1) **Abdu’llāh bin Rāfi‘** ki Ḥāzret-i ‘Alī’nün kātibi (2) idi. Bir gün yazı yazar iken ‘Alī Ḥāzreti anı görüp (3) buyurdu ki “Yā ‘Abdu’llāh! Aşliḥ devāteke ve kalemke (4) ve vessi‘ mābeyne’s-suṭūri ve ecmā‘ beyne’l-ḥurūf.” (5) Ya‘ nī divātuñ pāk ve laṭīf eyle tā kim mürekkebi (6) cārī ola. Ve kalemūñi oñat vechiyle tirāş (7) eyle. Ve saṭrlarūñ arasını bol eyle. Ve ḥarfleri (8) tağık yazma. Ve yine Ḥāzret-i ‘Alī’den (9) mervīdür ki buyurmuşdur: “Kalemūñ ‘uğdesini (10) kesmek gerek. Zīrā ki umūruñ ‘akdine sebep (11) olur.” Ve mührsiz mektūbuñ irsālını cā’iz (12) buyurmamışlardır. Zīrā ki mektūbuñ keremi (13) mührīdür. Ve İbn ‘Abbās Ḥāzretleri āyet-i³⁶⁶⁹ kerīme (14) “*İnnī ulkiye ileyye kitābun kerīmuñ.*”³⁶⁷⁰ [H 226b] tefsīrinde (15) buyurmuşdur ki ya‘ nī “kitābūn maḥtūmūn” ya‘ nī (16) mührlü kitābdur. Ve Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi (17) ve sellem çünkim ‘Acem vilāyetine mektūb yazdurdı [P1 333b] (1) buyurdu ki: “Müḥr eyleñ zīrā ki ‘Acem ḥalkı (2) mührsiz mektūb sevmezler.” Pes mübārek ḥātemi (3) ile anı müḥr idüp irsāl buyurdu. Ve Ḥāzret’ūñ (4) ḥāteminde üç saṭr yazı kâzılmışıdır.³⁶⁷¹ Bu minvāl (5) üzre Muḥammedun Resūlu’llāh ve ḥātemi murabba‘ (6) idi. Ve Ḥāzret-i Murtaza ‘alā-kerrema’llāhu (7) vecheh (8) buyurur ki: “Teribbu kitābekum (9) fe-innehu encaḥu lihavāyicikum.” Ya‘ nī mektūbuñuzı [L 159a] (10) yazdukdan şonra üzerine bir miḥdār

³⁶⁶⁵ ādāba: +muḥtāc +ve H, L.

³⁶⁶⁶ Usul ve terkib defter ve hesaptır. Şans ve bir işe girişmek ise nasip, kısmettir.

³⁶⁶⁷ taṭvīle: ṭavīle H, L.

³⁶⁶⁸ Yazının zahirinin bir usulü ve terkibi vardır. Yerleştirmeleri ve düzenlemeleri tertip üzerinedir. Bunlardan sonra yükselme ve inme vardır. İçerisinde şemre de var ve o da kabuldür. Nesih ve taliki göndermeyi arama. Bu konuda konuşmak gerek. Diğer hatlarda göndermek var. Bunu bil ve bundan rahat geçme.

³⁶⁶⁹ āyet-i: -H, L.

³⁶⁷⁰ “Sebe kraliçesi Belkis dedi ki: ‘Ey ileri gelenler! **Bana çok önemli bir mektup atıldı**’ (Neml, 27/29).

³⁶⁷¹ kâzılmışıdır: yazılmışı idi H, L.

toprağı (11) saçun ki murāduñuz huşūline sebab-i (12) qarībdür. Ve hikmetini kendüler bilir. Veyāhūd (13) sünnet ola. Nitekim Saḥr ibni ‘Amru ki (14) ḥadīs-i şerīfün rāvilerindendür. Rivāyet (15) eyler kim: “Kaçan Resūlu’llāh şalavātu’llāhi ‘aleyh (16) Necāşī’ye mektüb yazdırdı. Tamām olduḡda (17) üzerine türāb saçdı. Veyāhūd türāb üzerine [P1 334a] (1) bıraḡdı. Şonra göndürdi. Ol sebebden Necāşī (2) Müsülmān oldı. Ve Pervīz’e yazdıḡı mektūbı topraḡa (3) bıraḡmadı veyā topraḡlamadı. Lā-cerem Müsülmān olmadı.” (4) **Ve ḥadīs-i şerīfde vārid olmuşdur: “Terribū’l-kitāb (5) fe-inne’t-türāb mübāreke ve izā ketebtum (6) el-kitābe fakre’u uḡbil tayyihī fe-in kāne (7) fiḥi ḥaṭā’un tedārekuhu ve aşliḥūh.”** Ya‘nī mektūbunuzu (8) topraḡa bıraḡun. Veyā topraḡ saçun. (9) Zīrā ki topraḡ mübārekdür. Ve her kaçan mektüb (10) yazarsañuz tamām olduḡda dürülmedin ve bükülmedin (11) oḡun ve görñn ḥaṭāsını ve işlāḡ eyleñ. ³⁶⁷² (12) **Ve daḡı** kātibe lāyık ve sezāvār oldur ki cehd (13) eyleye kim [H 227a] yazdıḡı kelām lafzen kaşır ve ma‘nen (14) ṭavīl ola ve ber-‘aks olmaya ki ³⁶⁷³ aña itnāb iderler. (15) Ve elfāz-ı şekīleden muḥteriz ola. Ve tenāfir-i ḥurūf (16) ve ta‘kīd-i lafzī ve ma‘nevīden müctenib ola. (17) **İmām-ı Hümām** raḡimehu’llāh buyurur ki: “Bāb-ı kitābetde [P1 334b] (1) kelām-ı ṭavīlü’z-zeyl bir miḡdārıla kifāyet olındı.” (2) **Mütercim** za‘if ‘Alāi bin Muḡibbī Şerīf eydür ki: (3) “Eger İmām’uñ zıkr itdügiyle kifāyet olunaydı (4) yazdıḡumun ‘öşri mi‘şarı yazılurıdı. İmām’uñ (5) risālesiyle muḡābele olındıḡı vaḡt ma‘lūm olur. (6) Ve eger te’lif itdüḡüm risāle müteḡammil olayıdı bu bābda (7) şol ḡadar nefā’is-i efkār ve ‘arā’is-i ebkār zıkr ideyidüm (8) ki şafā’ih-i zamānda ve şaḡā’if-i devrānda küttāb-ı ³⁶⁷⁴ (9) ‘ālī-cenāba ve ḡussāb-ı zevi’l-elbāba ḡinā-yı tām ve şafā-yı (10) tamām virdi. **Mışrā’** :

Ammā çikunem ki bī-vefā ‘amed ‘ömr ³⁶⁷⁵

(11) Ve eger küttāb u ḡussāb ve münşiyān-ı devlet [L 159b] me’āb (12) bu bāb-ı müsteḡābda olan fevā’id ü ‘avā’idi “‘alā-veçhi’l-merām (13) bi’l-kemāl-i ve’t-tamām” ³⁶⁷⁶ bilmek murād idinürler (14) ise İbn-i Ḳuteybe’nün *Edebü’l-Ḳüttāb* ³⁶⁷⁷ isimli kitābına (15) ve Ḥāce-i Cihān’uñ *Ḳavā’idü’l-İnşā* dimekile ma‘rūf (16) kitābına mürāca‘at itsünler ki in-şā’allāhu Te‘ālā (17) ḡāyetile muḡnidür. Ve bizüm zıkr itdüḡümüz “*lā-yusminu velā yuḡni*”dür. ³⁶⁷⁸

[P1 335a] (1) el-Bābü’r-Rābi‘ fi-Sümüvv-i Himemü’l-Mülük.

³⁶⁷² “Resul-i Ekrem ve Hulefā-yi Rāşidīn resmī yazışmalarda yazının güzelliḡine ve üslūbuna büyük bir önem vermiştir. Hz. Peygamber mektup yazan kişinin kendi adıyla başlamasını ve yazdıḡı mektubu topraklamasını istemiş, bunun işi daha kolay kılacağını belirtmiştir (Taberānī, Müsnedü’ş-Şāmiyyīn, I, 38). Hadiste geçen “topraklama” ifadesini muhataba tevazu ile hitap etme şeklinde mecaz olarak yorumlayanlar varsa da onu yazıdaki fazla mürekkebin topraḡa emdirilerek dağılmasının önlenmesi şeklinde anlayanlar da vardır (Mübārekfūrī, VII, 410). Hadisin farklı rivayetlerinden bu ikinci yorumun daha doğru olduḡu anlaşılmaktadır. Nitekim kurutma kâğıdının kullanılmasına kadar yazı üzerine tebeşir tozu serpildiḡi bilinmektedir. İdareciler tarafından mektupların imlāsına özen gösterilmesi istenirdi” (Bozkurt, 2004: 29, 14).

³⁶⁷³ ki: -H, L.

³⁶⁷⁴ küttāb-ı: kitāb-ı H, L.

³⁶⁷⁵ Ama ne yapayım, ömür vefasız geldi.

³⁶⁷⁶ Tamamen ve mükemmel şekilde isteḡe göre.

³⁶⁷⁷ Edebü’l-Ḳüttāb: Edebü’l-Ḳitāb H, L.

³⁶⁷⁸ “O, ne besler ne de aḡlıktan kurtarır” (Ġāşīye, 88/7).

(2) *Naşihatü'l-Mülük*'ün dördüncü bâbı pādşahların uluvv-i (3) himmetleri ve sümüvv-i rif' atleri beyânındadır. Fārūq-ı (4) Ekber ya' nî Hâzret-i 'Ömer rağıya'llāhu 'anh³⁶⁷⁹ buyurur (5) ki: "Sa'y eylemek gereksiz³⁶⁸⁰ ki³⁶⁸¹ alçağ himmetlü olmayasız. (6) Anuçün ki Âdem oğlınun ayakda kalmasına (7) sebep dün-himmet olduğundan gayrı nesne görmedüm." (8) **Ve 'Amr bin 'Aş [H 227b]** eyitmişdür ki: "Kişi kendü nefsinı (9) ne yirde kıosa andadır. Ya' nî eger 'azîz dutarsa (10) emri 'âlî ve kendü vâlî olur. Ve eger (11) h'âr u müstehân tutarsa andadır.³⁶⁸² Kıadr-i şerîfi sehfîf (12) ve bedr-i tâlî' laţîfi hilâl-i naţîf olur." Kıâle (13) 'aleyhi's-selâm: "**Himemu'r-ricâl takle' u'l-cibâl.**"³⁶⁸³ (14) Ve himmetün ma'nâsı tefsîrinde İmâm-ı Hümâm Hücetü'l-İslâm (15) buyurur ki: "**El-himmetu en turaffi'a nefseke (16) fe-inne enfete'l-kalbi**³⁶⁸⁴ **min-himemi'l-ekâbiri li-ennehum (17) ya' rifune kıadre enfusihim fe-yu' izzunehâ ve lâ-yuraffi' u [P 335b]** (1) ehadün nefsehu hattâ yeküne hüve'r-râfi' u li-kıadri nefsihî bi-en (2) lâ-yehtelîta'l-erâzile velâ yeşre' u fi-' amelin mâ-lâ-yecüze (3) li-mişlihi en ya' melehü velâ yeķülü mâ-yu' âbu bihi." Hâzâ kelâmuhu. (4) Ya' nî himmetün³⁶⁸⁵ ma'nâsı ve tefsîri budur ki (5) kendü nefsunı hażîz-i zilletden evc-i ' izzete kıaldurasın. (6) Ve nefsunı 'azîz ü muhterem tutasın. Anuçün ki (7) kıalbün enefesi ya' nî neng ü 'ârî ekâbirün himem-i (8) 'âliyesindedür. Zîrâ ki ekâbir kendü nefslerinün (9) kıadrini bilürler. Pes nefslerine ' izzet iderler. Ve hiçbir (10) kimesnenün nefesine tereffu' virmezler. Tâ kim ol (11) kimesne kendü nefsinı refi' ü [L 160a] 'âlî eylemeye. (12) Ve nefsunı rif' atı üç nesne ile haşıl olur. (13) Evvel erâzil ü evbâsıla muķâletat eylememek. Ve bir (14) 'amele şürü' eylememek gerek ki anuç emşâli olan kimesnelere (15) ol 'amel lâyıķ olmaya. Ve bir söz söylememek gerek (16) ki ol sözile anı ta'yib ideler. **Pes** her kıaçan ki (17) bir kimesne bu şıfâtıla muttaşif oldu nefsinı [P1 336a] (1) merâtib-i 'âliyye mürtefi' idüp halkı dağı aña rif' at (2) ve devleti lâyıķ görüp üzerlerine anuç [H 228a] teraffu' mı (3) lâzım ve vâcib bilürler. **Pes** himmet ve enefe (4) pādşahların haşîşe-i zâtlarıdır. Ve eger (5) Hâķ celle ve 'alâ mevhibet tarîķiyle bu hasletı ve (6) hüyı anlarda terkîb itmemiş ola lâzımdur ki (7) kesb tarîķiyle vüzerâsından ve nüdemâsından (8) taşşil eyleye.

Hikâyet

Rivâyet olunur (9) ki bir gün Ebu'd-Devâniķ Manşür bir kimesneye (10) bir aķçe emr idüp virün didi. Aħmed bin Huşayb (11) meclisinde hażır idi. Buyurdu ki: "Beglere (12) lâyıķ degüldür ki biñden aşğa başşış (13) idüp dilleri üzre cârî ola."

Hikâyet

(14) Bir gün Hârünü'r-Reşid hadem ü haşemiyle binüp (15) seyrâna gider iken leşkerinden bir kimesnenün (16) atı yıkılıp helâk oldu. Hârün emr eyledi ki: (17) "Hâzineden biş yüz dirhem aña vireler." Yaħyâ bin [P1 336b] (1) Hâlid Bermekî ki anuç vezîri idi. Hârün'a (2) göziyle işâret idüp eyitdi ki: "Bu emrde haķâ (3) vardur." Hârün

³⁶⁷⁹ rağıya'llāhu 'anh: rağ H, L.

³⁶⁸⁰ gereksiz: gerekdür H, L.

³⁶⁸¹ ki: der H, L.

³⁶⁸² andadır: -H, L.

³⁶⁸³ "İnsanların gayretleri, dağları dibinden söker atar." "Hadis bilgini Aclunî, 'Bu söze rastlamadım.' diyor. Ama bazıları Şeyh Ahmed Gazâlî'den naklediyorlar ki, o, Allah'ın elçisinin bu sözü söylediğini ifade ediyor (Aclunî, Keşfü'l-Hafâ, 2/333)." (Yılmaz, 2013: 223).

³⁶⁸⁴ Derkenar: Enfe[te]:x

³⁶⁸⁵ himmetün: +ve H, L.

sarāyına varup indükde Yaḥyā’ya (4) didi kim: “Benüm emrümde ne ḥaṭā gördün ki gözünle (5) baña işāret eyledün?” Yaḥyā eyitdi kim: “Cā’iz degüldür (6) ki beglerün dili üzre biñ aḳçeden eksük (7) iḥsān cārī ola.” Hārūn buyurdı kim: “Eger bir (8) emr vāḳi’ olsa ki biş yüzden ziyāde dimek lāzım (9) ve cā’iz olmasa. Şol emr gibi nice söylemek (10) gerek?” Yaḥyā eyitdi ki: “Bir at virün buyurmak gerek. (11) Tā kim ‘ādetce³⁶⁸⁶ hem bir at virilmiş ola. Ve hem (12) şey’in kalilün zikrinden pādşāhuñ dili (13) münezzeh ve pāk olmuş ola.” Ve bu sebebden idi ki (14) Me’ mün [L 160b] Ḥalīfe oğlını ‘Abbās’ı kendüye veli-‘ ahd [H 228b] (15) itmekden ḥal’ idüp vaşiyet itdi kim ebedi (16) ‘Abbās anuñ ḳā’im-maḳāmı olmaya. Anuñcün ki (17) Me’ mün ‘Abbās’uñ odası üzerine bir gün geçüp [P1 337a] (1) işitdi kim ‘Abbās ḳulına eydür kim: “İy oğlan! (2) Bağdād’uñ fulān ḳapusunda bir güzel baḳla gördüm. (3) Gāyetile iştiḥām çekdi. Var buçuḳ aḳçe ol baḳladan (4) benüm için al.” didükde Me’ mün bu sözi (5) işidüp çağırdı kim: “İy ‘Abbās! Ne bildün ki aḳçenün (6) buçuḳı olurmış. Var kim sen baña veli-‘ ahd olmağa (7) lāyık degülsin. Ve memleketün tertibine ḳādir olmazsın (8) ve senden şalāḥ u felāḥ vücūda gelmez.”

Ḥikāyet

(9) Rivāyet olunur ki Erdeşir’ün vaşiyet-nāmesinde (10) meştürdür ki oğlına vaşiyet idüp eyitdi kim: (11) “İy oğul eger dilersin ki ḳarındaşlarıñuñ³⁶⁸⁷ birisine ki (12) bir nesne bağışlayasın cehd eyle ki ‘aṭā itdügün (13) māl bir şehrün veyā bir ḳaşabanuñ veyā bir ḳaryenün (14) maḥşūlinden eksük olmaya. Tā kim ol ‘aṭā sebebiyle (15) mu’ tālehün ḥāceti bitüp kendüsi ve şonında (16) ḳalan a’ḳāb u ensābı dirildükçe ḡanī olup (17) kimesneye ihtiyācları ḳalmaya. Ve senün zikr-i ḥayruñ [P1 337b] (1) ahyāda ve emvātda mezkūr ola. Ve daḥı sa’y eyle (2) kim ticārete meyl eylemeyesin ki beglerden ticāret (3) himmetlerinün dūn olmasına dāldur.”

Ḥikāyet

(4) Şöyle rivāyet olunur ki Hürmüz bin Şābūr’uñ bir veziri (5) varıdı. Hürmüz’e mektüb göndürüp mektübında (6) yazdı kim: “Deñiz ṭarafından ba’zı bāzırgānlar (7) gelüp cevāhir-i nefiseden ḥaylī incü vü yāḳūt (8) ve la’ l ü elmās [H 229a] getirüp şatdılar. Ve ben kuluñuz (9) Ḥizāne-i ‘Āmire için yüz biñ altun cevāhir³⁶⁸⁸ şatun (10) aldum. Şimdiki ḥāde bir ulu bāzırgān gelüp (11) ol alınan cevāhirleri mebalıḡ ribḥiyle³⁶⁸⁹ şatun (12) almaḳ diler. Eger emr-i ‘ālīñüz işāret buyurursa (13) anuñıla bay’ u şerā idelüm.” diyü mektüb göndürdükde (14) Hürmüz [L 161a] cevābında yazup göndürdi ki: “Yüz biñ (15) aşl-ı māl ve yüz biñ ribḥ-i³⁶⁹⁰ māl ve nice yüz biñ (16) māl u menāl bizüm nazarumuzda i’ tibārı yoḳdur kim³⁶⁹¹ (17) aña raḡbet idevüz. Biz ticārete meşḡul olıcaḳ [P1 338a] (1) salṭanatı kim eylesün? Pes şaḳın³⁶⁹² ol ki ticāret mālını (2) gerek bir dirhem gerek bir dīnār bizüm emvālümüze ḳarışdurmayasın. (3) Zirā ki pādşāhuñ ḳıymetine ḥalel virür (4) ve ḥüsn-i ismi ḳubḥ-ı resmile mübeddel ve şıyt-ı keremi (5) şavt-ı nedemile muḥtell olur. Ḥāl-i ḥayātında bed-nām (6) ve ḥin-i vefātında nā-fercām kimesnedür.”

³⁶⁸⁶ ‘ādetce: ‘ādeti H, L.

³⁶⁸⁷ ḳarındaşlarıñuñ: ḳardaşlarıñ H, L.

³⁶⁸⁸ cevāhir: cevher H, L.

³⁶⁸⁹ ribḥiyle: riḥile H, L.

³⁶⁹⁰ ribḥ-i: riḥ-i H, L.

³⁶⁹¹ kim: ki H, L.

³⁶⁹² Pes şaḳın: -H, L.

Hikāyet

(7) Rivāyetdedür kim Emīr ‘Umāre bin Ḥamza günlerden bir gün (8) Ebu’d-Devāniḳ-i Maṣṣūr Ḥalīfe’nün meclisinde oturur (9) iken meger ol gün Ḥalīfe ḥalkuḳ mezālimini ve (10) maḥāyifini ōrar idi. Nā-gāḥ bir kimesne ayaḡ (11) üzerine ḳalkuḳ eyitdi kim: “Yā Emīre’l-Mü’minīn! Ben maḫlūm (12) kimesneyem.” Ḥalīfe buyurdi kim: “Saḡa kimden ḫulm (13) yitiŝdi?” Eyitdi kim: “‘Umāre bin Ḥamza benüm mezra‘amı (14) ḡaŝbıla aluḫ mülkümi ve ‘akārumı elümden intizā‘ (15) eyledi.” Ḥalīfe emr eyledi ki: “İy ‘Umāre! Ḥaŝmuḡıla (16) ber-ā-ber ṭavr u muḫākemede müsāvī ol.” didükde ‘Umāre (17) eyitdi kim: “Eger da‘vā itdüḡi mezra‘a anuḡ ise [P1 338b] (1) benüm anuḡıla mu‘āraza ve münāza‘am yoḡdur. Ve eger benüm ise (2) ben anı aḡa hibe eyledüm. Ve anuḡıla muḫākeme itmekde ḫacetüm (3) yoḡdur. Ve Emīrū’l-Mü’minīn baḡa ikrām itdüḡi (4) mekānı mezra‘alara ve ḫay‘alara [H 229b] ŝatmazam.” diyü buyurdi. (5) Pes ḫāzır olan ekābir-i devlet ve erkān-ı sa‘ādet (6) anuḡ ‘uluvv-i himmetinden ta‘accüb idüḫ ŝerefi-nefsinden (7) ve ŝerāfet-i mürüvvetinden ‘acebe vardılar. **Hükemā** (8) buyurmuşlardır ki: “Himmet ü nehmet bir ŝekl üzerinedür. (9) Pes her insānuḡ ki ikisinden naŝibi ola. Birisiyle (10) ŝehāvete it‘ām-ı ṭa‘āma düriŝür. Ve birisiyle (11) ‘ilm ü ‘ibādete ve zühd ü ḳanā‘ate çalıŝur.” **Ve daḫı** (12) buyurmuşlardır ki: “Himmet-i ŝehā ve bezl-i māl ve ‘iṭā-yı (13) nevālden ‘ibāretdür.” Nitekim [L 161b] hikāyetde gelmişdür.

(14) Hikāyet

Rivāyet olunur ki Yaḫyā ibn Ḥalīd Bermekī (15) Dārū’l-Ḥilāfe’den çıkuḫ kendü sarāyına müteveccih iken (16) ḳapusunda bir kimesne gördi. Aḡa yaḫın geldükde (17) ayaḡ üzerine ḳalkuḫ Yaḫyā’ya selām virüḫ eyitdi kim [P1 339a] (1) “Yaḫyā senüḡ elüḡde olan māl u menāle ḡāyetile (2) muḫtāc kimesneyem. Ve Allāḥ Te‘ālā’yı saḡa vesīle ve vāsıta (3) idindüm.” Pes Yaḫyā emr eyledi kim: “Sarāyında ol kimesne (4) iḫün baŝḡa bir oda taḫliye itsünler. Ve her gün (5) anuḡçün iki vaḡt elvān-ı ṭa‘ām ve envā‘-ı enām (6) ve biḡ dirhem ve dürlü dürlü ni‘am ḫāzır ideler.” Ḥāl (7) bu minvāl üzre bir ay geḫdükden ŝoḡra otuz biḡ dirhem (8) aḡa vāŝıl olup ŝoḡra kiŝi kendü ehl ü ‘iyāline (9) vardı. Yaḫyā’ya ḫaber virdiler buyurdi ki: “Va’llāhi (10) eger cemī‘ ‘ömrin ḫālī bu minvāl üzre ola idi herḡiz (11) ŝılamı andan ḳaṭ‘ idüḫ ḫiyāfetümi andan kesmezidüm. (12) Ve her gün biḡ dirhemi aḡa iŝāl ideridüm.”

Hikāyet

(13) Mūsā el-Hādī oḡlı Ca‘fer’üḡ [H 230a] bir cāriyesi vardı (14) ki ‘ūd sāzını ḡāyetile zībā çalarıdı. Ve bedr-i kebīr (15) dimekile ma‘rūf idi. Ve andan ḫesnā ve cemīle (16) zamānında bir cāriye yoḡıdı. Ve ‘avvādlıkda bī-naḫīr (17) ve sāz u nūvāzī-yi dil-peḫīr idi. Ḥüsn ü cemālini Muḫammed bin [P1 339b] (1) Zübeyde Ḥ’ātūn’a‘arz eylediler. Ca‘fer’den iltimās eyledi (2) ki ol cāriyeyi aḡa ŝata. Ca‘fer eyitdi ki: “Sen bilürsin (3) ki benüm gibiden cāriye ŝatmaḡ gelmez. Eger benüm beslemem (4) degülmişise idi taḫḳiḳā anı saḡa iḫsān ideridüm.” (5) didükde bir gün Muḫammed bin Zübeyde Ca‘fer bin Mūsā’ya (6) ḳonuḡ olup evine geldi. Ca‘fer daḫı meclis idüḫ (7) cāriyeye emr eyledi ki:³⁶⁹³ “Muḫammed iḫün ḡinā eyleyüḫ (8) Muḫammed’i ṭaraba geṭüre.” Pes Muḫammed ŝürb ü ṭaraba meŝḡül (9) oldı. Ve Ca‘fer’i ḡāyetile ser-ḫōŝ idüḫ (10) cāriyenüḡ eline yapıŝuḫ evine geṭürdi. Ammā aḡa el (11) uzatmadı. Ve ŝehvet nazarıyla baḫmadı. ŝoḡra [L 162a] (12) bir iki gün geḫdükde Muḫammed da‘vet idüḫ Ca‘fer’i (13) iḫzār eyledi. Ve

³⁶⁹³ ki: kim H, L.

cāriyeye perde ardından ğinā (14) eylemege emr itdi. Çünkim Ca' fer cāriyenüñ ğināsını (15) işitdi. Şeref-i nefsinden hiç hayr u şer söylemedi. (16) Ve muhāvere ve muhāzarasında tağyir ve tağayyür belürtmedi. (17) Şonra Muḥammed bin Zübeyde emr eyledi ki: “Ca' fer'üñ [P1 340a] (1) bindügi zevraķı aķçe ile ıolduralar.” Rāvī eydür ki (2) biremeye yigirmi biñ kerre biñ dirhem ile ıoldurdılar.³⁶⁹⁴ (3) Bir mertebeye vardı kim gemiciler feryād u fiġān eylediler (4) kim zevraķ artuķ nesneye müteḥammil degüldür. Pes (5) ol³⁶⁹⁵ aķçeyi³⁶⁹⁶ Ca' fer'üñ evine getürdiler. Ve cāriyeyi Muḥammed (6) taşarruf eyledi. İmām-ı Hümām Hücetü'l-İslām buyurur (7) ki: “Ekābir-i müteḥaddimīnün ħimmetleri şöyle imiş. [H 230b] Pes (8) pādşāh u vezir ve ḥākim ü emire lāzımdur ki anlaruñ (9) eşerine tābi' olup anlaruñ³⁶⁹⁷ mu'āmeleleriyle 'āmil (10) olalar.” **Ba'zı ḥükemādan** su'āl olındı ki: “Ḥalkdan (11) ḥālī yaramaz kimesne kimdür?” Eyitdi kim: “Ḥimmeti 'ālī ve 'ilmi (12) çok ve fehmi artuķ ve eli boş kimesne.” Yine su'āl (13) itdiler kim: “Bunuñ gibi kimesne kime teveşşül eyleye tā kim (14) ḥālinün nüḥüsetinden ḥalāş bula?” Cevābda buyurdı (15) kim: “Ḥimem-i 'āliye şāḥibi olan ekābire ve nüfūs-ı şerife-i (16) sāmīye erbābı olan ekāsire teveşşül eylemek gerek.” (17) Nitekim buyurmışlardur ki: “**Cāvir bahren ev meliken.**”³⁶⁹⁸

[P1 340b] (1) Ḥikāyet

Sa' d³⁶⁹⁹ bin Sālim Bāhilī eydür kim Hārünü'r-Reşid (2) zamānında ḥālüm ğāyetile perişān ve faķr u fāķa (3) beni bī-sāmān itmişidi. Ve duyūn-ı keşire beni każādan (4) 'āciz ü mużtarr ve ezādan vechüm muġberr olmuşıdı. Kaşumda (5) erbāb-ı duyūnuñ tezāḥımı ve muḥālibūnuñ telāzımı şol (6) derecede idi kim “**Zāķat ḥiletī ve ezdādet (7) fikretī.**”³⁷⁰⁰ mertebesine varmışıdım. Pes 'Abdu'llāh bin (8) Mālik Ḥuzā'ī'nün ziyāretine vardım. Ve andan iltimās (9) eyledüm ki beni ferec kaşusına rehber ve rāyıla (10) baña mu'āvin ve hem-ser ola. 'Abdu'llāh bin Mālik buyurdı (11) ki: “Kimesne senün ḥalāşuña kađer ve bu miḥnet ve mezāyikeden [L 162b] (12) seni kurtaran dünyāda nādirdür. Meger kim āl bermek (13) kim seḥā vü keremile ve 'aḫā vü ni'amıla meşhūr-ı zamān (14) ve mezkūr-ı cemī' cihāndurlar.” didükde eyitdüm kim: “Anlaruñ (15) tecebbür ü tekebbürlüklerine kim mütenezzil ve 'ażamet ü (16) ceberütlerine müteḥammil olabilür.” Buyurdı kim:³⁷⁰¹ “**Taḥtemilü (17) zalike li-maşlahati ḥālīke.**”³⁷⁰² Pes Fażl bin Yaḫyā ve Ca' fer bin [P1 341a] (1) Ḥālid'ün dergāhına kaşd eyledüm. Ve ğuşşa-i pür-kışşamı (2) anlara 'arż itdüm. Cevābumda buyurdılar ki: “**E'āneke (3) Allāhu ve eķāmeleke bi'l-kifāyete.**”³⁷⁰³ Allāh saña [H 231a] (4) yardım eylesün. Ve bürcügi kifāyet itsün. Pes 'Abdu'llāh (5) bin Mālik'e geldüm ğāyetile münkesirü'l-ķalb (6) ve mā-cerāyı aña 'arż eyledüm. 'Abdu'llāh bin Mālik (7) eyitdi kim: “Bugün³⁷⁰⁴ bizde aḫşāmıla tā kim Allāh'uñ (8) kудretinden ne zāḥir olur ğörelüm.” didi. Pes (9) bir sā'at miķdārı anuñ kaşında oturdım. (10) Nā-gāḥ

³⁶⁹⁴ ıoldurdılar: dolduralar H, L.

³⁶⁹⁵ Bir mertebeye vardı kim gemiciler feryād u fiġān eylediler kim zevraķ artuķ nesneye müteḥammil degüldür. Pes ol: -H, L.

³⁶⁹⁶ aķçeyi: aķçeleri H, L.

³⁶⁹⁷ anlaruñ: -H, L.

³⁶⁹⁸ Ya denize ya sultana komşu ol.

³⁶⁹⁹ Sa' d: Sa' id H, L.

³⁷⁰⁰ Bir hilem kalmadı, düşüncelerim çoġaldı.

³⁷⁰¹ Buyurdı kim: -H, L.

³⁷⁰² “Bu durumunun lehine muhtemeldir.”

³⁷⁰³ “Allah sana yardımcı olsun, başkasına muhtaç etmesin.”

³⁷⁰⁴ Bugün: Bir gün H, L.

hizmetkârum çıkageldi. Ve eyitdi (11) kim: “Kâpumuzda çok yüklü katırlar gelmişdür. Ve anlarıyla (12) bir kişi vardır ki ben Fażl bin Yaḥyâ’nun (13) vekîliyem ve seni ister.” didükde ‘Abdu’llâh (14) bin Mâlik buyurdi kim “Ümmîd budur ki³⁷⁰⁵ ferec ḥâşıl (15) oldu. Var³⁷⁰⁶ gör³⁷⁰⁷ kim ḥâdişe nedür?” Pes anuñ³⁷⁰⁸ ḥuzûrında³⁷⁰⁹ (16) kâlkup ivmekile evüme geldüm. Gördüm ki bir (17) kimesne kâpumda turur. Ve elinde bir ruḳ‘a tûtup [P1 341b] (1) okur ki sen kaçan ki bizden gitdün Ḥalife’nün (2) ḥuzûrına vardum. Ve senün keyfiyyet-i ḥâlünjî ve keşret-i (3) duyün ve kılllet-i māl u menālünjî Ḥalife’ye ‘arz eyledüm. (4) Ḥalife buyurdi kim: “Beytü’l-Mâl’den biñ kerre biñ (5) dirhem senün için yükledüp kâpuña getürevüz. Tâ (6) kim alımlularına viresin. Ve ehl ü ‘iyälünjî nafaḳasıçün (7) sekiz yüz biñ dirhem daḫı irsâl olındı. (8) Ve ben ki Yaḥyâ bin Fażl’am ḥâş mālumdan saña biñ (9) kerre biñ dirhem daḫı göndürdüm. [L 163a] Pes cümle māl iki (10) biñ kerre biñ dirhem ve sekiz yüz biñ dirhemdür. (11) Ümmîd budur ki deynlerün mü’eddâ olup ḥâlünjî (12) şalâḫa bedel ve felâḫa mübeddel ola.”

Hikâyet

(13) Rivâyet olunur ki Nüşîrevân’uñ meclisinde bir muraşşâ‘ (14) cām devr ideridi ki ḥarâcî memleket degeridi. Bir nedîmî (15) ol cāmı serîka eyledi. Nüşîrevân anı görüp (16) izḥâr eylemedi. Sâķî [H 231b] cāmı taleb eyledükde bulmayup (17) nidâ eyledi ki: “İy ehl-i meclis! Bir cām-ı muraşşâ‘ zâyî‘ [P1 342a] (1) olmışdur. Meclisden kimse taşra çıkmasun tâ kim (2) cām bulına.” didükde Nüşîrevân buyurdi kim: (3) “Meclis ehlini şalıvir gitsünler. Anuñçün ki cāmı (4) uğurlayan kimesne girü virmez ve³⁷¹⁰ serîka ideni kimesne (5) diyüvirmez.” İmâm-ı Hümâm buyurur ki: “Kanda kim seḫâ bilen (6) ve himmet ve ‘uluvv-i nehmet olursa ḥayr u râḫat andadır.”

(7) Hikâyet

Rivâyet olunur ki Yaḥyâ bin Ḥalid (8) Bermekî ve ‘Abdu’llâh bin Mâlik Ḥuzâ‘î arasında gizlü (9) ‘adâvet olup izḥâr itmezleridi. Ve ‘adâvetünjî (10) sebebi bu idi ki Hârünü’r-Reşîd gâyetile ‘Abdu’llâh (11) bin Mâlik’i severidi. Bir ḥayşiyetile ki Yaḥyâ bin (12) Ḥalid ve anuñ evlâdı eydürleridi kim: “‘Abdu’llâh bin (13) Mâlik Emîrül-Mü’mîn’in’i sihrile teşḫîr itmişidi.” Ḥâşıl-ı (14) kelâm nice zamân bu minvâl üzerine geçüp âḫîrül-emr (15) Hârünü’r-Reşîd³⁷¹¹ ‘Abdu’llâh’ı Ermeniyye vilâyetine vâlî eyledi. (16) Şoḡra ‘Irâķ ḫalkından bir kimesne kim edeb (17) ve zekâvet ehli ve ḥaseb ve feṭânet şâḫibi idi. [P1 342b] (1) Ve elinde olan māl u menâli mi‘raz-ı telefe varmışıdı. (2) Ve ḥâlî muḫtell olmuşıdı. Yaḥyâ bin Ḥalid’ünjî dilinden (3) ‘Abdu’llâh bin Mâlik’e bir müzevver³⁷¹² kitâb yazup ‘Abdu’llâh (4) cānibine müteveccih oldu. Ve Ermeniyye’de ‘Abdu’llâh’uñ (5) ḫizmetine vuşul bulduḫda mektûbı³⁷¹³ derbānlaruñ [L 163b] (6) birisine teslim idüp Yaḥyâ bin Ḥalid’ünjî mektûbıdur (7) diyüviridi. Derbān daḫı mektûbı alup (8) ‘Abdu’llâh’uñ ḫizmetine getürdi. Pes ‘Abdu’llâh mektûbuñ (9) mührini açup okuduḫda

³⁷⁰⁵ ki: kim H, L.

³⁷⁰⁶ Var: Varalum H, L.

³⁷⁰⁷ gör: -H, L.

³⁷⁰⁸ anuñ: -H, L.

³⁷⁰⁹ ḥuzûrında: -H, L.

³⁷¹⁰ ve: -H, L.

³⁷¹¹ Hârünü’r-Reşîd: Reşîd H, L.

³⁷¹² müzevver: müzevvir H, L.

³⁷¹³ mektûbı: mektûbları H, L.

bildi ki mektüb Yahyâ'nun (10) degüldür müzevverdür. Ammâ kimesneye dimedi ve mektüb (11) getüreni istedi [H 232a] ve aña eyitdi kim: “Egerçi çok meşakkat (12) çekmişsin ve baña bu mektüb-ı müzevveri getürmişsin. (13) Lâkin bî-huzûr olup gam yime ki senün sa' yuñ (14) bizde zâyî' olmaz. Ve hâ'ib ü hâsir ve nâ-râzı ve nâ-şâkire (15) dönmezsin.” didükde mektüb getüren eyitdi kim: (16) “**Eṭāla'llāhu beḳā'e'l-emīr.**”³⁷¹⁴ Eger benüm geldügüm saña ağır geldi ise (17) hüccetile beni men³⁷¹⁵ eylemek lâzım³⁷¹⁶ degüldür. Zīrā kim [P1 343a] (1) Teñri Te'ālā'nun yiri yüzi vüs' at üzeredür. Ve Rezzāk-ı (2) Ḥayy-ı Mübîn'dür. Ve ben getürdügüm mektüb şahīhdür. Müzevver (3) degüldür.” Pes 'Abdu'llāh eyitdi ki: “Ben senünile iki (4) emrile 'āmil oluram. Birisi oldur ki Bağdād'da (5) olan vekilüme mektüb göndürüp aña emr iderem (6) ki bu mektübün hüccetini ve³⁷¹⁷ şıhhatini baña bildüre. Eger şahīh (7) olursa saña ba'zı memleketümün³⁷¹⁸ begligini virürem. (8) Ve eger beglik istemeyüp 'atā vü baḥşışı ihtiyār (9) iderseñ saña iki biñ dirhem ve bir at ve bir yidek (10) ve bir hil'at ve daḥı teşrifler iḥsān iderem. Ve eger (11) mektüb müzevver olursa emr iderem ki iki yüz degenek (12) saña uralar. Ve 'ırzuñı yıkaram.” didi. Şonra 'Abdu'llāh (13) emr eyledi kim: “Anı ḥabs ideler ve ḥabsde mā-yehtācını (14) iḥzār ideler. Şonra Bağdād'da olan vekiline (15) mektüb yazup göndürdi. Maẓmūni bu kim: “Baña bir (16) kimesnenün elinden Yahyā bin Ḥālid Bermekī'den bir mektüb (17) vāşıl oldı. Ve benüm ol mektüba [L 164a] i' timād u i' tikādum [P1 343b] (1) yokdur. Pes saña lâzım ve vācib oldur ki bu ḥālī (2) taḥkīk idesin. Ve şıdḳını ve kızbini bilesin. Ve bu (3) cānibe bildüresin.” Pes çün [H 232b] 'Abdu'llāh'un mektübü (4) vekiline vāşıl oldı. Atına binüp Yahyā bin Ḥālid'ün (5) sarāyına varup gördi kim Yahyā muşāhibleri ve ḥavāşşı (6) arasında oturmuşdur. Pes selām virdi ve bu mektübü (7) Yahyā bin Ḥālid'e şundi. Yahyā mektübü okudukdan şonra (8) mezbūr 'Abdu'llāh'un vekiline eyitdi kim: “Yarın gel (9) ve bu mektübün cevābını al.” didükde meclisinde olan (10) muşāhib ü nedimlerine eyitdi kim: “Şol kimesnenün (11) cezāsı ne nesnedür kim benüm cānibümünden düşmenüme müzevver³⁷¹⁹ (12) mektüb yazup göndüre?” Pes muşāhiblerün her birisi (13) bir nev' cezā ve sezāya işaret itdiler. Yahyā buyurdi (14) kim: “Götürünüz ḥatā itdünüz. Ve gördünüz rāylar denā'et-i (15) himmet ve ḥasāset-i ṭaviyyete delāletdür. Ve sizler (16) bilürsüz ki 'Abdu'llāh'un teḳarrübi Emīrū'l-Mü'minīn'ile (17) ne mertebededür. Ve hem benümile anuñ arasında olan [P1 344a] (1) buğz u 'adāveti daḥı bilürsüz. Ve şimdiki vaḳtde (2) Ḥaḳ celle ve 'alā bu kişiyi benümile anuñ arasında (3) şulḥa sebep kılmışdur. Tā kim aramızda olan (4) yigirmi yıllık ḥıḳd u 'adāveti def' eyleye. Pes (5) benüm üzerüme vācib oldur ki vāsıta olan (6) kimesnenün murādını müstevfā ḥāşıl ideyin. (7) Ve kızbini şıdḳa çıkarayın. Ve 'Abdu'llāh cānibine (8) bir mektüb irsāl idem ki bu kimesnenün tekrīmını (9) ve ta'zīmını i' zāz u ihtirāmını ziyāde eyleye.” Ehl-i (10) meclisün nüdemā vü zurefaları çünkim³⁷²⁰ bu sözi (11) andan istimā' itdiler. Anuñ rayı şavābına (12) istiḥsānlar idüp Yahyā'nun 'uluvv-i himmetinden (13) ve sümüvv-i rütbetinden ta'accübler eylediler. Şonra Yahyā kendü (14) eliyle mektüb yazup eyitdi ki:³⁷²¹ “Bi'smi'llāhi'r-Raḥmani'r-Raḥīm. (15) Ve ba' du iy [H 233a] 'Abdu'llāh! Ma'lūmuñ olsun ki mektübün (16) baña vāşıl oldı. Allāh

³⁷¹⁴ Allah Emîr'in bekasını uzun etsin.

³⁷¹⁵ men': redd H, L.

³⁷¹⁶ lâzım: cā'iz H, L.

³⁷¹⁷ hüccetini ve: -H, L.

³⁷¹⁸ memleketümün: memleketün H, L.

³⁷¹⁹ müzevver: müzevvir H, L.

³⁷²⁰ çünkim: çün H, L.

³⁷²¹ ki: kim H, L.

Te'ālā 'ömrünü uzun eylesün. (17) Mektubuñı evvelden āhire varınca [L 164b] okudum. Ve maẓmūnına muṭṭalī' [P1 344b] (1) oldum. Ve şıḥḥat ve selāmetünden sürūr ve toğrulıķ (2) istiķāmetünden ḥubūr ḥāşıl eyledüm. Ve şöyle (3) aḡladum ki³⁷²² zannuñ budur ki ol cüvān-merd ki benden (4) saña mektüb ilettişdür. Ol mektüb müzevver olup (5) ben göndürmemiş olam. Ḥāl budur ki şöyle degüldür (6) ben ol mektübü elümile yazdum. Ve anuñıla göndürdüm. (7) Ve senüñ keremünden tevekkü' budur ki ol cüvān-merdüñ (8) murādı senden ne ise bitüresin. Ve envā' -ı in'ām (9) u iḥsānuña maẓhar kılasın. Ve aña itdüğün in'ām u iḥsānı (10) bu muḥibbüne rāci' bilesin." Mektüb tamām olduķda (11) mührleyüp 'Abdu'llāh'uñ vekiline teslīm eyledi. (12) Vekil daḡı 'Abdu'llāh cānibine mektübü işāl itdi. (13) 'Abdu'llāh mektübü okuduķda envā' -ı behçet ü nüzhet (14) ḥāşıl eyledi. Ve ol kimesneyi ḥabsden çıkarup (15) aña eyitdi kim: "Dile benden ol iki emri kim senüñile (16) müşārata olındı idi." Ol kimesne eyitdi kim: (17) "Baña 'atā manşıbdan ġāyetile sevgülüdür." Pes 'Abdu'llāh [P1 345a] (1) aña iki yüz biñ dirhem ve on 'Arabī at ve yigirmi (2) kat kumaş ḥaftān ve on ḥizmetkār ki atlarına (3) ḥizmet eyleye. Ve vāfir cevāhir-i şemīne iḥsān idüp (4) envā' i i'zāz³⁷²³ ü iḥtirāmıle³⁷²⁴ ol kimesneyi Bağdād (5) tarafına revāne kıldı. Pes çün ol 'Irāķ-ı Bağdād'a (6) vāşıl oldı. Ve ehl ü 'iyāline buluşdı. Bir gün (7) bu zīnetiyle 'ale's-şabāḥ Yaḥyā bin Ḥālid'üñ ḡapusına (8) varup ḥüccābdan Yaḥyā'ya [H 233b] buluşmaķ icāzetini taleb (9) itdüķde bir derbān Yaḥyā'nuñ ḥizmetine varup (10) şöyle 'arz eyledi kim:³⁷²⁵ "Ḡapuda bir muḥteşem şüretlü (11) ve ehl-i kerem sīretlü ḥayl ü ḥadem ile gelüp size (12) buluşmaķ murād idinür." didüķde Yaḥyā buluşmağa (13) izn virdi. Pes ol şahş ḥāzır olup selām (14) virüp ve leb-i edebile Yaḥyā'nuñ āstānını taķbīl (15) idüp bir tarafda ṭurdu. Yaḥyā eyitdi kim: [L 165a] "Ben seni (16) bilmedüm." Ol kimse cevābda didi ki "Ben şol (17) kimesneyem ki zamānenüñ cevrenden ölmüşidüm. [P1 345b] (1) Senüñ keremüñ beni iḥyā eyledi. Ben şol kişiyem (2) ki senden 'Abdu'llāh bin Mālik'e müzevver mektüb (3) iletdüm." Yaḥyā buyurdu kim: "'Abdu'llāh saña neyledi?" (4) Ol kişi eyitdi kim: "Baña iḥsānlar ve baḡşışler (5) eyledi." Ve her nesne ki virmişidi. Cümle beyān itdüķde (6) didi kim: "Bāķī fermān senüñdür." Yaḥyā buyurdu kim: (7) "Benüm ḥaḡkumda itdüğün eyülik benüm saña itdüğüm eyülikden (8) ziyādedür. Ve³⁷²⁶ benüm üzerümde senün minnet-i 'azīmüñ ve mevhibet-i (9) cesīmüñ vardur. Zirā ki benümile anuñ arasında olan (10) şunca zamānuñ 'adāvetini kīl ü ḡālsiz maḥabbete (11) tebdīl eyledüñ. Ve bu emrüñ mübāşirisin. (12) Pes ben daḡı saña anuñ itdüği iḥsān³⁷²⁷ miķdārı (13) ve daḡı ziyāde iderem." didüķde ḥazīnedārlarına (14) emr eyledi kim: "Ne miķdār nesne kim 'Abdu'llāh aña (15) iḥsān buyurmuşdur ḥazīneden aña vireler." (16) "Ma'a-şey'in zā'id." ³⁷²⁸ Şimdi ³⁷²⁹ İmām-ı Hümām Ḥüccetü'l-İslām (17) buyurur ki: "Biz bu ḥikāyeti anuñçün bu kitābda zıkr itdüķ [P1 346a] (1) tā kim okuyan ve dinleyen [H 234a] bile kim kaçan insānuñ himmeti (2) 'ālī ola zāyi' ḡalmaz. Nitekim ol şahş³⁷³⁰ zāyi' olmadı. (3) Ammā eger ḥasīsü't-ṭab' ve deniyyü'l-himmet kimesne (4) ola. Elbette a' māl-i deniyyeye ilticā ve nāsuñ le'imlerine (5) iḡtidā ider. Meger kim simet-i himmet-i sāmīyle mevsüm (6) ve tehevvr ve iḡdām nāmıyla

³⁷²² ki: -H, L.

³⁷²³ i' zāz: i' zāz +ile H, L.

³⁷²⁴ ü iḥtirām ile: -H, L.

³⁷²⁵ kim: ki H, L.

³⁷²⁶ Ve: -H, L.

³⁷²⁷ iḥsān: in'ām H, L.

³⁷²⁸ Ek olarak.

³⁷²⁹ Şimdi: -H, L.

³⁷³⁰ şahş: şahşa H, L.

meşhūr ve ma' lūm kimesne ola (7) ki muhteşem ve kerīmü'l-aḥlāk ve mu' azzam ve ṭāhirü'l-a' rāḡ (8) kimesnelerden ṭālib-i rif' at ve cāh ve iḥtişām-ı (9) destgāh ola. Pes tehevvr ve cūr' eti kuvvetiyle (10) anlardan murādına vāşıl ve maṭlūbına mütevaşıl ola. (11) Pes iy sālīk-i ṭarīḡ ve nāsīk-i şefīḡ! Naẓar eyle. Ol (12) iki kerīmü'ş-şān-ı ' azīmü'l-iḥsān kimesnelerün (13) ' uluvv-i himmetlerine ve sümüvv-i rütbetlerine kim ol müzevver³⁷³¹ mektūbı (14) ileten kimesneyle ne vechile mu' āmele ve ne nesne (15) ile³⁷³² muḡābele itdiler? [L 165b] Ve mürüvvetlerinden anuḡ ' ikābını (16) ve ' azābını cā' iz görmediler. Ve ol kimesne daḡı (17) anlaruḡ berekātından nice maṭlūbına yitişüp [P1 346b] (1) şiddet-i zamāndan ḡalāş ve iḥtiyāc u muḡāyāḡadan (2) menāş buldı.

Hikāyet

Yine hikāyetde (3) rivāyet olunur ki iki ḡul birbiriyle tefāḡur u mübāḡāt (4) itdiler. Birisi Benī Hāşim' ün ḡullarından idi. Ve birisi (5) Benī Ūmeyye' nün idi. Her birisi öḡünüp eyitdi kim: (6) “Benüm efendilerüm senün efendileründen keremlü ve (7) seḡāvetlü³⁷³³ gerekdürler.”³⁷³⁴ Āḡirü'l-emr söz şuḡa müncerr oldı (8) ki gelün tecrībe idelüm ve³⁷³⁵ görelüm efendilerümüzün (9) ḡanḡısı eşḡā ve ekremdür didüklerinde Benī Ūmeyye' nün (10) ḡulı efendilerinün ba' zısına varup iḥtiyāc ' arz (11) idüp murādını istedi. Aḡa biḡ dirhem ' atā eyledi. (12) Ve birisine daḡı varup on biḡ dirhem ' atā aldı. (13) Ve birisine daḡı varup ' ke-zālīk on biḡ dirhem iḥsān (14) aldı. Tā kim on efendilerinden yüz biḡ dirhem [H 234b] cem' (15) eyledi. Benī Hāşim' ün ḡulı daḡı Benī Hāşim' den Ḥasan (16) Ḥazreti' ne raḡıya' llāhu ' anḡ³⁷³⁶ varup ḡalīni ' arz idüp (17) faḡr u fāḡadan şīḡāyet eyledi. Ḥazret-i Ḥasan raḡıya' llāhu ' anḡ³⁷³⁷ [P1 347a] (1) aḡa yüz biḡ aḡḡe iḥsān eyledi. Ve Ḥüseyn Ḥazreti' nden (2) ve ' Abdu' llāḡ bin Ca' fer Ḥazreti' nden daḡı iki yüz biḡ (3) dirhem iḥsān buldı. Bu emvālī alup Benī Ūmeyye' nün (4) ḡulına varup eyitdi kim: “Senün efendilerün (5) seḡā vü keremi benüm efendilerümden öḡrenmişler. İnanamazsın (6) gel tā kim anları bir daḡı imtiḡān idelüm. Ve alduḡumuz (7) mālī yine anlara iletelüm. Ve diyelüm ki bu mālā bizüm (8) iḥtiyācumuz ḡalmadı. Ve murād-ı maḡşudumuz āḡer yirden (9) ḡāşıl oldı. Virdüḡünüz mālī yine aluḡ diyelüm. Görelüm (10) ḡanḡısı yine virdüḡini alur?” Benī Ūmeyye ve Benī Hāşim' ün (11) ḡulları şarṭuḡ vefāsına ittīfāḡ itdiler. Pes Benī (12) Ūmeyye' nün ḡulı alduḡı alup mālī efendilerine iletı. (13) Ve eyitdi kim: “Bu mālīdan ben³⁷³⁸ müstaḡnī oldum ve Ḥaḡ (14) celle ve ' alā āḡer vechden fetḡ ü fütūḡ naşīb idüp (15) maḡşūdum ḡāşıl [L 166a] oldı. Ve faḡr u fāḡadan ḡalāş (16) bulup bu mālā ḡācetüm ḡalmadı. Yine sizlerün olsun.” (17) didükde efendileri virdükleri mālī yine girü aldılar. [P1 347b] (1) Şonra Benī Hāşim' ün ḡavlı daḡı alduḡı mālī alup (2) efendilerine iletüp eyitdi kim “Benüm ḡācetümün (3) ḡuşūlī³⁷³⁹ āḡer yirden Ḥaḡ celle ve ' alā müyesser eyledi (4) ve bu mālā benüm iḥtiyācum ḡalmadı. Yine size getürdüm. (5) Mālūḡuzı aluḡ.” Cevābda didiler ki: “Naḡnu lā-ne' ḡuzu şey' en (6) ḡad ve hebnāhu li-enne' l-' ā' ide fi-ḡibetihī ke' l-kelbi (7) ye' ūdu fi-ḡayyihī.” Ya' nī biz baḡşışümüzden dönmezüz ve

³⁷³¹ müzevver: müzevvir H, L.

³⁷³² ne vechile mu' āmele ve ne nesne ile: -H, L.

³⁷³³ keremlü ve seḡāvetlü: keremlüdür ve seḡāvetlüdürler H, L.

³⁷³⁴ gerekdürler: -H, L.

³⁷³⁵ ve: -H, L.

³⁷³⁶ raḡıya' llāhu ' anḡ: -H, L.

³⁷³⁷ raḡıya' llāhu ' anḡ: -H, L.

³⁷³⁸ ben: -H, L.

³⁷³⁹ Ḥācetümün ḡuşūlī: Ḥācetüm ḡuşūlin H, L.

virdüğümüz (8) mālî yine alup mällarumuza kıatmazuz. Eger ĥacetüñ bitüp (9) bu mālâ ihtiyâcuñ kıalmadı ise fuķāraya şadaķa eyle. **Mışrâ**³⁷⁴⁰:

(10) Zihî seĥâ vü kerem lâ-ilâhe illâ'llâh³⁷⁴⁰

Hikâyet

‘Abdu’l-‘Azîz (11) bin Mervân ki Mışr’da emîr ü ĥâkim idi. Bir gün ĥadem ü ĥaşemi (12) ile bir yire giderken istimâ‘eyledi kim bir kimesne [H 235a] (13) oĥlunu ‘Abdu’l-‘Azîz diyü çağırur. ‘Abdu’l-‘Azîz ol kimesneye (14) on biñ dirhem iĥsân idüp buyurdu kim: “Adařuma (15) nafaķa eyle.” Bu ĥaber Mışr’da şöhret bulup ol zamânda (16) her kimesnenüñ ki oĥlı toĥsa idi ‘Abdu’l-‘Azîz diyü (17) ad kıor idi. Ola ki bu in‘âma maźhar düşeyidi. [P1 348a] (1) Bu kışşa ĥilâfınca Ĥorâsân’uñ Begi kışşasıdır ki aña (2) ĥâcib Tař-ı Ĥabıř eydürleridi. Bir gün Buĥârâ’nuñ (3) şarrâfları çarsüsından geğer iken işitdi kim (4) bir kimesne Tař adlu kıulına çağırur. Emr eyledi ki (5) şarrâfları Buĥârâ’dan süreler. Ve firâvân mâl anlardan (6) alalar. Sebebinden su’âl olıñduķda eyitdi kim: “Baña (7) istiĥfâf itdükleri eclden anlara böyle iř itdüm.” (8) Şimdi iy zekî ‘âkil! Nazar eyle bu iki kimesnenüñ emrine (9) ve gör kim kıankısınun ĥimmeti bülenddür. **Mışrâ**³⁷⁴¹:

(10) Be-bîn tefâvut-i reh ez-kucâst tâ-ez-kucâ³⁷⁴¹

Ve eger bu (11) bâbda olan ĥikâyât u rivâyât zıkr olınaydı (12) bu risâle kıtâb-ı tãvîlü’z-zeyl ü keşirü’l-bâb (13) olurıdı. Bu miķdârile kıfâyet olındı. [L 166b] “Ve’l-‘âķilu (14) yekfihu’l-işârat.”³⁷⁴² **Ve İmâm-ı Ĥümâm Ĥüccetü’l-İslâm** (15) bu mevzi‘de buyurur ki: “Lâyık u sezâvâr ve aĥrâr u ebrâra (16) oldur kim bileler ki³⁷⁴³ ĥimmet-i ‘âlinüñ muķtezâsı (17) egerçi kim gâĥ olur ki te’ĥîr olunur. Ammâ ĥam degüldür. [P1 348b] (1) Elbette bir gün řâĥib-i ĥimmet-bülend murâdını kemend idüp (2) ĥursend ü ercümend olur. Pes kışide ĥimmet gerekdür ki³⁷⁴⁴ (3) “**Himemu’r-ricâl takle‘u’l-cibâl.**”³⁷⁴⁵ li-Mü’ellifihî:

(4) Gerçi taĥt-ı řâĥî vü cãm-ı Cem ü rif‘at ĥüşest

(5) Mânemi ĥ‘âĥim cuz oftâdeĥi ĥimmet ĥüşest³⁷⁴⁶

(6) Lâkin řâĥib-i ĥimmetlere lâyıķ oldur ki kıudretlerinden (7) ziyâde ĥimmet itmeyeler. Tâ kim ĥayâtlarında şîrîn (8) olup ‘ıyş u zindegânîlerinde ĥamĥîn olmayalar. Nitekim (9) şu‘arâ-yı ‘Arabdan birisi bu ebyât-ı ĥarrâyı buyurmışdır. [H 235b] **Nazm**:

(10) Lev kunte takne‘ u bi’l-kifâyeti lem-yekün

(11) Bi’d-dehri erfenehu mink ‘ayşen fiĥî

³⁷⁴⁰ Ne güzel ne hoş cömertlik ve kerem. Allah’tan başka ilah yoktur.

³⁷⁴¹ Bak yolun farklı olması nereden nereyedir?

³⁷⁴² Akıllı kışiye işaret yeter.

³⁷⁴³ ki: kim H, L.

³⁷⁴⁴ Pes kışide ĥimmet gerekdür ki: -H, L.

³⁷⁴⁵ “İnsanların gayretleri, daĥları dibinden söker atar.” “Ĥadis bilgini Aclunî, ‘Bu söze rastlamadım.’ diyor. Ama bazıları Şeyh Ahmed Gazâlî’den naklediyorlar ki, o, Allah’ın elçisinin bu sözü söylediğini ifade ediyor (Aclunî, Keşfü’l-Hafâ, 2/333).” (Yılmaz, 2013: 223).

³⁷⁴⁶ Taĥtta olmak, şah olmak, Cem’in kadehine sahip olmak ĥořtur. Ama biz bunları istemeyiz. Mütevazı olmaktan iyi deĥildir.

- (12) Ev kunte fimā fevķ zalike tāmī‘ ān
(13) Lem-yekfike‘d-dünyā bimā taḥvīhi

- (14) Māzā yufidu‘ uluvvu himmetike elletī
(15) Lā-yestecību ledeyke mā-ta‘ nīhi³⁷⁴⁷

(16) el-Bābü‘l-Ḥāmis (17) fi-Zikri Ḥakemi‘l-Ḥükemā ve Neşā‘iḥim

[P1 349a] (1) Bişinci bāb ḥükemānuḡ hikmetleri ve pend ü naşīḡatleri (2) beyānındadır. Ma‘lūm-ı ray-ı‘ ālem-ārāy olsun (3) ki ḥikmet Allāh Te‘ālā‘nuḡ ‘aḡasıdır. “Yu‘tīhā (4) men yeşā‘u min-‘ibādīhi.”³⁷⁴⁸ Her kimesneye kim ḥikmet naşīb (5) olur çok ḡayra mālik olur. Nitekim Kelām-ı Mecīd’inde (6) buyurur ki: “*Ve men yū‘te‘l-ḡikmete fe-ḡad ütiye* (7) *ḡayren keşīren.*”³⁷⁴⁹ Ya‘nī ḥikmet kime kim virildiye (8) taḡḡıka aḡa çok ḡayr u eyülik virilmişdür. **Ve ehl-i** (9) ma‘rifetüḡ ‘urfında ḥikmet her nesneyi “‘alā-mā-hüve (10) ‘aleyhi”³⁷⁵⁰ üzre bilmege eydürler. Ve her iş üzre gereḡi (11) gibi kıyām eylemege dirler. Taḡāt-i beşer yitişdüḡi³⁷⁵¹ miḡdārınca (12) ve ḥikmetüḡ fā‘ide ve ‘ā‘idesi oldur ki insān nefsinı (13) her şeyüḡ bilmesiyle ve ḡüftār u girdārūḡ ḡublıḡıyla (14) arāste ve pīrāste kılup bu maḡsūsı‘ āleme (15) şebīh bir ma‘ḡul ‘ālem ola. Ve sa‘ādāt-ı uḡrevīye (16) ile müstes‘ad ola. “**Ve‘l-mü‘minü ḡayyün [L 167a] fi‘d-dāreyn**”³⁷⁵² (17) ḡadīşinüḡ māşadaḡı olup ḡayāt-ı ebedī şāḡibi ola. [P1 349b] (1) Ve her kimesneye kim bu iki ma‘nā el vire. Bir ḡakīm-i (2) fāzıl ve bir insān-ı kāmīl olup nev‘-i insān (3) içinde anuḡ mertebesi a‘lā merātīb olur. (4) Ve egerḡi kim bu ḡālūḡ ḡuşūli ve bu āmālūḡ³⁷⁵³ (5) vuşūli ‘ināyet-i bī-nihāyet-i ilāḡiye ve feyz-i fezfāz-ı (6) nā-mütenāḡiye müfevvażdur. Ammā bu murādūḡ ḡuşūlünde (7) ḡüsn-i [H 236a] ḡālībūḡ ‘aḡīm daḡlı vardır. Nitekim ḡadīş-i (8) ḡüher-bārıdır. Nişār-ı seyyid-i ebrār ve sened-i aḡyārda³⁷⁵⁴ (9) variddür ki “**Men talebe şey‘en vecede (10) ve men ḡara‘a bāben ve lecce velec.**”³⁷⁵⁵ **Nazm:**

- (11) Be-nā-ümīdī ez-īn der-merū bezen fālī
(12) Boved ki ḡur‘a-i devlet be-nām-ı mā oftēd³⁷⁵⁶

³⁷⁴⁷ Yeterli olana, kanaat etmezsen olmaz. Şu zamanda senden daha çok refah içinde yaşayan yok. Olur da bundan fazlasına göz dikersen; tüm dünyaya sahip olsan sana yine yetmez. Yoksa amacın olan şeyin cevabını vermediḡi yüce himmetin ne faydası var?

³⁷⁴⁸ Bu iktibas birden çok ayete işaret eder. Tüm nüshalarda “Yu‘tīhā” şeklinde başlayan “Yu‘tīhi men yeşā‘u” (Onu dilediḡine verir.) ifadesi *Kur‘ān-ı Kerīm*’de iki ayette geçmektedir (Cuma 62/4, Hadīd 50/29). “Men yeşā‘u min-‘ibādīhi” (kullarından dilediḡine) ifadesi ise on bir ayette geçer (Bakara 2/90, En‘ām 6/88, Nahl 16/2, Sebe‘ 34/39, A‘rāf 7/128, Yūnus 10/107, İbrāḡim 14/11, Kasas, 28/82, Ankebūt 29/62, Rūm 30/48, Mü‘min 15/40). “Yu‘tīhi men yeşā‘u min-‘ibādīhi.” Onu kullarından dilediḡine verir (ç.n.).

³⁷⁴⁹ “Allah hikmeti dilediḡine verir. **Kime hikmet verilmişe, şüpheşiz ona çokḡa ḡayır verilmiş demektir.** Bunu ancak akıl sahipleri anlar” (Bakara, 2/269).

³⁷⁵⁰ Olduḡu hāl üzere.

³⁷⁵¹ yitişdüḡi: yitişdükdē H, L.

³⁷⁵² Mü‘min (iman eden kişi) her iki cihanda da diridir. Hadis-i şerifin kaynaḡı bulunamadıḡı için tercümesi verilmiştir (ç.n.).

³⁷⁵³ āmālūḡ: emvālūḡ H, L.

³⁷⁵⁴ aḡyārda: aḡbārda H, L.

³⁷⁵⁵ Kim bir şey isterse onu bulur, bir kapıyı çalar ve ısrar ederse içeri girer.

³⁷⁵⁶ Ümitsizlenip bu kapıdan ḡitme, bir fal aç. Bakarsın devlet kurası adımıza çıkar.

(13) **İbnü'l-Muḳaffa'** ki *Kelīle*³⁷⁵⁷ ve³⁷⁵⁸ *Dimne*'yi lisān-ı Pehlevi'den (14) 'Arabīye tercüme eylemişdür. Ol kitābda zıkr (15) ider ki Hind pādşāhlarınuñ ḥikmetde kitābları (16) çok idi. Şol vechile kim fillere yükledürleridi. (17) Pes ḥükemālarına emr itdiler tā kim ol kitābları muḥtaşar [P1 350a] (1) kıllalar. Ol kitāblaruñ iḥtişārından ḥükemānuñ ittifaḳı (2) dört kelimāt üzre oldı. **Birisi** budur ki (3) pādşāhlara lāzım ve gereklü 'addür. **İkinci** bu kim ra'ıyyet (4) için beglere itā' at vācibdür. **Üçünci** nefse (5) lāzım yimekten ve içmekden imsākdur meger ḥācet (6) vaḳtinde kifāyet miḳdārı. Dördünci insānuñ şānına (7) münāsib oldur ki nefsinden ğayrıya nazār eylemeye. (8) Ve **Haḳ** budur ki kelimāt-ı 'ilm ḥikmetüñ ḥulāşasıdır. (9) **Şimdi** ḥikmet-i ḥükemādan ba'zı ḥikmetler (10) bu bābda zıkr idelüm. Tā kim bu kitābuñ (12) fā'idesi 'ām ve 'ā'idesi tām ola.

Ḥikmet

(13) Ḥükemādan ba'zı buyurmuşdur ki il dört nev' (14) üzeredir.³⁷⁵⁹ Birisi şol kimesnedür ki bilür ve (15) bilür ki bilür. Bu nev' kişiye 'ālim dirler. Aña (16) ittibā' lāzımdur. **İkincisi** bir kimesnedür ki bilmez ve bilür ki bilmez. Bu nev' kimesne müte' allim ve müsterşiddür. (17) Aña ta' līm ü irşād eylemek gerek. Üçüncisi [P1 350b] (1) bir kişidür ki bilür ve³⁷⁶⁰ bilmez ki bilür. Bu kişiye (2) nāşı dirler. Ya' nı unutğan [H 236b] tezkire ve tenbihe [L 167b] (3) muḥtācdur. **Dördünci** bir kişidür ki bilmez ve bilmez ki (4) bilmez. Bu kişi cehl-i mürekkeb şāhibidür. Şuncılayın (5) cāhilden kaçmak gerek.

Ḥikmet

Ba'zı ḥükemādan (6) su'āl olındı ki: "Kişiye kanḳı nesne aḳrebdür?" (7) Buyurdı kim: "Eceli." Yine su'āl olındı ki: "Kişiye ne nesnedür (8) ki eb'addur?" Buyurdı kim: "Emelidür."³⁷⁶¹

Ḥikmet

(9) Aḥnef bin Ḳays buyurmuşdur ki: "İki nesnedür ki anda (10) ḥīlenüñ medḥali yoḳdur. Birisi bir emr ki takdirde (11) gelmelüdür gitmemesine ḥīle bulunmaz. Ve³⁷⁶² ikincisi bir emr ki (12) gitmelüdür. Gelmemesine çāre yoḳdur."

Ḥikmet

Loḳmān-ı Ḥakīm (13) oḒlını naşihat idüp buyurdı kim:³⁷⁶³ "İki nesnedür (14) ki çün şaklayasın. Şonra ne iş işleyeseñ (15) ğam degüldür.³⁷⁶⁴ Ma' išetüñ için aḳçe ve āḫiretüñ (16) için dīnüñ şaklayasın."

Ḥikmet

³⁷⁵⁷ Kelīle: Kelīle'yi H, L.

³⁷⁵⁸ ve: -H, L.

³⁷⁵⁹ üzeredir: üzerinedür H, L.

³⁷⁶⁰ ve: -H, L.

³⁷⁶¹ Emelidür: emeli H, L.

³⁷⁶² Ve: -H, L.

³⁷⁶³ kim: ki H, L.

³⁷⁶⁴ degüldür: degül H, L.

Nüşîrevân (17) Büzürmihr'e³⁷⁶⁵ su'âl eyledi ki:³⁷⁶⁶ “Niçün mümkün degüldür [P1 351a] (1) ki düşmeni dost eylesin?” Büzürmihr cevâbında³⁷⁶⁷ (2) buyurdu kim: “Ma' mürenüñ taħrîbi âsândur ki (3) ħarâbuñ 'imâreti ve bütün şırça ufatmak âsândur (4) ki şınıķ şırçayı bütün³⁷⁶⁸ eylemek.”

Ĥikmet

Cismüñ şıĥhati (5) şerbet içmekden ĥayrdur. Ve günâhı terk eylemek (6) istiġfârdan yigdü. Ve ġam yimekten şehveti yutmaķ (7) yigdü. Ve nefsüñ hevâsına tâbi' olmayup aña (8) muĥâlefet itmek yigdü ki anuñ sebebiyle cehenneme gitmek.

(9) Ĥikmet

Ĥükemâdan bir kimesne çok zamân (10) memleketleri seyr idüp bu âlet-i kelimâtı her memleketüñ (11) ĥalkına ta'lim ider idi. Ve ol kelimât budur (12) ki: “Her kimesnede kim şabr olmaya dîninde [H 237a] selâmet (13) üzre degüldür. Ve her kimesne kim câhil ola 'ilminden (14) müntefi' olmaz. Ve her kimesnede kim şabr olmaya (15) dîninde taķvâ olmaya Ĥaķ Te'âlâ ĥatında mu'azzam (16) degüldür ki: ‘*İnne ekremekum 'inda'llâhi etĥakum.*'³⁷⁶⁹ (17) Ve her kimesnede kim³⁷⁷⁰ şehâvet olmaya mâlından naşîbi [P1 351b] (1) yoķdur. Ve her kimesne kim naşîhat dutmaya Ĥaķ Te'âlâ Ĥazreti (2) ĥatında anuñ ĥücceti yoķdur.”

[L 168a] Ĥikmet³⁷⁷¹

Büzürmihr'den (3) su'âl itdiler ki: “Ĥanķı 'izzetdür ki zilletile muttaşıldur?” (4) Cevâbda buyurdu kim: “Sulĥânüñ ĥizmetinde olan 'izzet (5) ve sefâhetile makrûn olan³⁷⁷² 'izzetdür.”

Ĥikmet

(6) Yine Büzürmihr'den su'âl olındı ki:³⁷⁷³ “Le'im³⁷⁷⁴ olanları (7) ne nesne ile te'dîb iderler?” Cevâbda buyurdu ki: “Keşret-i (8) a'mâlıle emr olunmaķ gerek. Ve eşġâlüñ meşâķkatlülerile (9) istiĥdâm olunmaķ gerekdür. Şol ĥayşiyetile ki bir ân (10) anları fâriġ ĥomayalar.”

Ĥikmet

³⁷⁶⁵ Büzürmihr'e: Büzürmihr'den H, L.

³⁷⁶⁶ ki: kim H, L.

³⁷⁶⁷ cevâbında: -H, L.

³⁷⁶⁸ bütün: âsân H, L.

³⁷⁶⁹ “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. **Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır.** Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır” (Hucurât, 49/13).

³⁷⁷⁰ kim: -H, L.

³⁷⁷¹ Ĥikmet: -H, L.

³⁷⁷² olan: ola H, L.

³⁷⁷³ ki: kim H, L.

³⁷⁷⁴ Le'im: Leşim H, L.

Yine andan su'âl (11) olındı ki: “Ḥasīleri ne nesne ile te'dīb iderler?” (12) Buyurdı kim: “Anları ihānet idesin. Ve ḥaḳīr ü ḥ̄ārlandurasın (13) tā kim miḳdārlarınuḡ alçaklığını bileler.”

(14) Ḥikmet

Yine su'âl olındı kim: “Aḫyār u aḫrārı (15) ne nesne ile edeb iderler?” Buyurdı kim: “Ḥācetlerinüḡ (16) bitürmesinde te'ḥīr ü tevaḳḳuf itmekile.”

Ḥikmet

(17) Yine su'âl olındı kim: “Kerīm kimdür?” Eyitdi kim: “Kerīm [P1 352a] (1) oldur ki iḥsān u³⁷⁷⁵ baḫşiş idüp aḡmaya ki ben (2) baḫşiş eyledüm.”

Ḥikmet

Ḥakīmlerüḡ birisinden (3) su'âl itdiler kim: “Cāndan 'azīzrek (4) ne nesnedür ki anuḡ yolında cānlar virürler ve ḡam (5) yimezler?” Buyurdı kim: “Deynden ve şedā'id ü meḡinden (6) ḡalāş bulmaḳ cāndan 'azīzdür.”

Ḥikmet

(7) Yine su'âl olındı kim: “İlmüḡ [H 237b] zīneti³⁷⁷⁶ ve keremüḡ zīneti³⁷⁷⁷ (8) ve şecā'atüḡ zīneti ne nesne iledür?” Cevābda (9) buyurmışlardur³⁷⁷⁸ ki: “İlmüḡ zīneti şıdḳıladur. Ve keremüḡ (10) zīneti ḡinā vü yesāriledür. Ve şecā'atüḡ zīneti ḳudret (11) zamānında 'afviledür. Ya' nī düşmenden intikām (12) almaḡa ḳādir olduḡun³⁷⁷⁹ vaḳt andan³⁷⁸⁰ 'afv idesin.”

(13) Ḥikmet

Yunanī Vezīr buyurmışdur ki: “Dört (14) nesnedür kim belālaruḡ a'zamıdur. Ehl ü 'iyālüḡ (15) keşreti ve mālüḡ ḳilleti ve yaramaz ḳoḡşı ve taḳvāsız ve (16) vefāsız ḡ'ātün.”

Ḥikmet

Dünyānuḡ ḡalkı (17) müttefiklerdür kim cemī' nāsuḡ a' māli yigirmi biş [P1 352b] (1) veche üzredür. Biş ḳısmı ḳazā vü ḳaderiledür: Ḥ'ātün (2) almaḳ. Ve ev ve māl u milk³⁷⁸¹ ü hayāt. Ve biş ḳısmı kesb ü (3) ictihādiledür: 'İlm ü kitābet [L 168b] ve ata binüp inmek ve (4) cennete girmek ve cehennemden ḳurtılmaḳ. Ve biş ḳısmı (5) tabī' dür. Ya' nī

³⁷⁷⁵ iḥsān u: -H, L.

³⁷⁷⁶ zīneti: -H, L.

³⁷⁷⁷ zīneti: -H, L.

³⁷⁷⁸ buyurmışlardur: buyurdılar H, L.

³⁷⁷⁹ olduḡun: iken H, L.

³⁷⁸⁰ vaḳt andan: -H, L.

³⁷⁸¹ milk: mülk H, L.

insānuḡ “mā-cibilü ‘aleyhisi”dür.³⁷⁸² (6) Vefā³⁷⁸³ müdürā³⁷⁸⁴ tevāzu‘³⁷⁸⁵ seḡā³⁷⁸⁶ şıdķ. Ve biş kısmı (7) ‘ādete müte‘allikdür: Yolca yürüme ve yimek yimek (8) ve uyķu uyumaķ ve cimā‘ eylemek ve ayaġ yolına (9) varmaķdur. Ve biş kısmı daġı irşile intiķāl ider: (10) Cemāl ḡusn-i ḡulķ ‘uluvv-i himmet ululanmaķ alçaķlık.

(11) Hikmet

Üç nesnedür kim şedā’iddendür. (12) Ve ‘uķalāya cā’iz degüldür ki anları ferāmūş ideler. (13) Dünyānuḡ fenāsı ve inķizāsı ve zamāne aḡvālinüḡ (14) inķılābı ve dehrün miḡnetleri.

Hikmet

Altı nesnedür (15) kim dünyāyla ber-ā-ber deger ta‘ām-ı güvārā ve veled-i selimü’l-a‘zā (16) ve yār-ı muvāfiķ ve emīn müşfik ve “kelām-ı (17) müttesiķu’n-nizām”³⁷⁸⁷ ve ‘aķl-ı tamām.

Hikmet

ḡakīmüḡ [P1 353a] (1) birisi buyurmuşdur kim: “Biş nesnedür ki biş nesne (2) ķatında žāyi‘dür. Güneş ķatında çırāġ ve çoraķ³⁷⁸⁸ (3) yirde yaġmur ve kör ķatında güzel ḡātün ve leziz (4) ta‘ām [H 238a] toķ ķatında ve Teḡri³⁷⁸⁹ Te‘ālā’nuḡ kelāmı (5) zālīmüḡ göḡlinde.”

Hikmet

İskender’den (6) su’āl itdiler kim: “Niçün babaḡa itdügün ta‘zimden (7) ve tekrīmden mu‘allimüḡe ziyāde idersin?” Cevābda (8) buyurdı kim: “Atam ḡayāt-ı fāniyeme sebebdür. (9) Ve mu‘allim ḡayāt-ı bāķiyeme sebebdür.”

Hikmet

(10) Yine buyurmuşdur ki:³⁷⁹⁰ “Kaçan zamāne senüḡ istedügün (11) gibi olmaya³⁷⁹¹ sen zamānenüḡ istedüġi üzre ol. (12) Mışrā’ :

mef’ülü fā’ilātü mefā’ilü fā’ilün

Gördüḡ zamāne uymadı sen uy zamāneye

(13) Zīrā ki zamān insānuḡ ‘adūsıdır. Ve insān daġı (14) zamānuḡ düşmenidir. Her nefes ki bir nefes çeker nefesi (15) miķdārınca ḡayātdan ba‘id ve memāta ķarīb olur.

³⁷⁸² Yaratılışında bulunan şey.

³⁷⁸³ Vefā: +ve H, L.

³⁷⁸⁴ müdürā: +ve H, L.

³⁷⁸⁵ tevāzu‘: +ve H, L.

³⁷⁸⁶ seḡā: +ve H, L.

³⁷⁸⁷ Nizamı koyanın kelamı.

³⁷⁸⁸ çoraķ: şoraķ H, L.

³⁷⁸⁹ Teḡri: Teḡri H, L.

³⁷⁹⁰ ki: kim H, L.

³⁷⁹¹ gibi olmaya: müyesser itmeye H, L.

(16) Hikmet

Hükemānuḡ bir tāʾifesi Büzürcmihrʾden (17) suʾāl itdiler kim: [L 169a] “Hikmet bāblarından bize baʿzı bāblar [P1 353b] (1) bildür kim rûhlarımız ve bedenlerimiz anlardan müntefiʿ ola. (2) Her kaçan ki anuḡıla ʿamel idevüz. Ve eger anuḡıla ʿamel (3) itmeyevüz bize zararı ʿāʾid olmaya.” didüklerinde (4) buyurdı kim: “Bilüḡ kim dört nesnedür ki gözün (5) nürünü artırur. Ve dört nesnedür kim gözün nürünü (6) eksildür. Ve dört nesnedür kim³⁷⁹² gövdeyi semirdür (7) ve āfâtdan şaḡlar. Ve dört nesnedür ki bedeni (8) zaʿif ve nahif eyler. Ve dört nesnedür kim (9) bedenün şihhatine sebebdür. Ve dört nesnedür kim (10) bedeni haste eyler. Ve dört nesnedür ki³⁷⁹³ kalbi ihyâ (11) ider. Ve dört nesnedür ki gönli nür-ı imândan aluḡoyup (12) meyyit ider. **Ammâ** şol dört nesne kim gözün (13) nürünü artırur. Çayır çemen ve aḡar şu ve şarâb-ı şâfi (14) ve dostlar yüzine bakmaktadır. Ve şol dört nesne (15) ki gözün nürünü eksildür. Tuzlu taʿâm ve issi (16) şuyı başa³⁷⁹⁴ dökmek ve güneşün [H 238b] kurşına dâʾim nazar (17) eylemek ve düşmenün yüzini görmektür. Ve şol dört nesne [P1 354a] (1) kim gövdeyi semirdür. Yumşak haftân ve gönülde olmamaḡ (2) ġam³⁷⁹⁵ u³⁷⁹⁶ aḡzân ve güzel koḡu³⁷⁹⁷ koḡlamak ve ısıcaḡ yirlerde (3) uyumaḡdurur. Ve şol dört nesne kim gövdeyi arıḡladur. (4) Başdurmanuḡ eti³⁷⁹⁸ yimek ve cimâʿı çok eylemek ve hâmmâmda (5) çok eğlenmek ve aḡşâm yimegi yiyüp fiʾl-hâl (6) yatmaḡdur. Ve şol dört nesne kim bedenün şihhatine (7) sebebdür. Vaḡtiyle yimek yimektür. Ve her nesneyi miḡdârıla (8) istiʿmâl eylemek ve güc işler işlemeden ferâḡat (9) eylemektür. Sebebsiz ġam yimemektür. Şol dört nesne (10) kim bedeni saḡim ve dermend ü elim eyler. Güc yollarda (11) yürümektür. Ve harün atlara binmek. Ve yorulmuş iken (12) yol yürümek. Ve qarımış ʿavretile cimâʿ eylemek. (13) Ve şol dört nesne³⁷⁹⁹ kim gönli ihyâ eyler. ʿİlm-i nâfiʿ [L 169b] (14) ve üstâd-ı ʿâlim ve şerik-i emîn ve zevce-i muvâfiḡdur. (15) Ve şol dört nesne kim gönülde nür kıomaz ve³⁸⁰⁰ öldürür. (16) Zemherirün şovukı ve ısıcaḡ zamānuḡ yili ve kükürdün (17) koḡusı ve düşmenün korḡusudur.” diyü buyurdı.

[P1 354b] (1) Hikmet

Bokrât-ı Hakîm buyurur ki: “İlmsiz kimesne (2) rûhsız bir ceseddür.” Ve hem andan mervîdür ki (3) buyurmuşdur.³⁸⁰¹ “Naşihat dinlemek gönli rûşen (4) kıılır. Ve her nesneyi şınamaḡ ʿilmi artırur. Ve cüvân-merdlilik (5) bedenün pâsbânıdır. Ve her kimesnenün kim işi (6) kânün-ı hikmet üzre ola ve zindeġânisi cādde-i şeriʿat (7) üzre ola bu cihānuḡ belâsından ve aḡiretün (8) ʿazâbından emîn olur.” Ve daḡı buyurmuşdur ki: (9) “Aḡsızuḡ ölümi ehl-i ʿâlemün râḡatıdır.”

(10) Hikmet

³⁷⁹² kim: ki H, L.
³⁷⁹³ ki: kim H, L.
³⁷⁹⁴ başa: başına H, L.
³⁷⁹⁵ gönülde olmamaḡ ġam: gönülde ġam olmamaḡ H, L.
³⁷⁹⁶ u: ve H, L.
³⁷⁹⁷ koḡu: -H, L.
³⁷⁹⁸ Başdurmanuḡ eti: Başdurma etini H, L.
³⁷⁹⁹ nesne: -H, L.
³⁸⁰⁰ nür kıomaz ve: -H, L.
³⁸⁰¹ buyurmuşdur: -H, L.

Batlamyus-ı Hâkîm buyurur ki: “Nitekim (11) sakîm gövdeye ta‘âm u şarâb menfa‘at eylemez. (12) Dünyâ maḥabbetiyle gâfil olan [H 239a] gönüle va‘z u (13) naşîhat fâ‘ide itmez.”³⁸⁰² Ve yine andan mervîdür (14) ki buyurmuşdur: “Şehvetün bendesi (15) aḳçeyle³⁸⁰³ şatun alınmış ḳıldan ḥavâr u zelîldür.”

(16) Hîkmet

İskender bin Feyleḳûs (17) buyurmuşdur ki:³⁸⁰⁴ “Âdem oğlundan şâdır olan [P1 355a] (1) çirkinrek nesne oldur ki bir sözi söyleye ve ‘amele (2) getürmeye. Ve andan yigrek yoḳdur ki söylemedin (3) ‘amel eyleye.” Ve yine İskender’den rivâyet olunur (4) ki buyurmuşdur: “Eger dilersin ki ‘âlemün ḥalkı saña (5) eyülik ideler. Sen anlara eyülik eyle. Ve kendünjî (6) muḥsin eylemek ardınca ol. Ve dîn ü dünyâña gerek (7) olan her nesneyi ḥükemâ ve ‘ulemâdan su‘âl eyle ki³⁸⁰⁵ (8) vücûduñ mülkine lâ-büdd ü lâzım olan anlardur.”

Hîkmet

(9) Loḳmân-ı Hâkîm buyurmuşdur ki: “Her kimesne kim saña (10) in‘âm u iḥsân eyleye gerekdür ki anuñ ni‘metinüñ (11) şükrânını idesin. Ve senünjî ni‘metün şükrân ideni (12) in‘âm u iḥsân idesin. Zîrâ ki küfrân birle (13) ni‘metün bekâsı olmaz. Ve şükrân birle ni‘metün (14) zevâli olmaz.”

Hîkmet

Tâmeştîrüs-ı Hâkîm İskender’e (15) naşîhat idüp³⁸⁰⁶ buyurmuşdur³⁸⁰⁷ ki:³⁸⁰⁸ “Eger dilersin kim (16) dostuñ ‘aḳlını ve firâsetini şımayasın [L 170a] kelimât (17) eşnâsında bir muḥâl nesne söyle. Eger ḳabûl itmeyüp [P1 355b] (1) inkâr iderise ‘aḳl-ı selîm ve zîhn-i müstaḳîm şâhibidür. (2) Ve illâ³⁸⁰⁹ eger ḳabûl idüp inkâr eylemeye. Bil ki (3) ḡâyetile aḥmaḳ³⁸¹⁰ kimesnedür.”³⁸¹¹

Hîkmet

Diyocanîs-i (4) Hâkîm eydür ki: “Her kimesnenünjî kim ‘aḳıldan ve ‘ilmden (5) behremend degüldür hemân bir şüret-i bî-cândur.” **li-Mü‘ellifihî:**

- (6) Ān-râ ki ez-kemâl-i ḥîred behre kemterest
(7) Kovn-i ḥareş şumârem eger gâv-i ‘anberest³⁸¹²

(8) Hîkmet

³⁸⁰² itmez: virmez H, L.

³⁸⁰³ aḳçeyle: -H, L.

³⁸⁰⁴ ki: -H, L.

³⁸⁰⁵ ki: -H, L.

³⁸⁰⁶ idüp: itdi H, L.

³⁸⁰⁷ buyurmuşdur: -H, L.

³⁸⁰⁸ ki: kim H, L.

³⁸⁰⁹ Ve illâ: -H, L.

³⁸¹⁰ aḥmaḳ: aḥmaḳdur H, L.

³⁸¹¹ kimesnedür: -H, L.

³⁸¹² Aḳlın kemalinden az faydalanan kişi; kendisini iyi gösterse de aḥmak sayılır.

Ḥakīm Cālīnūs buyurmuşdur ki:³⁸¹³ “‘Ādil (9) şol kimesnedür kim³⁸¹⁴ çün intikām almağa kâdir (10) ola intikāmını terk idüp Ḥaḳ celle ve ‘alāya tefvīz (11) eyleye. Ve ‘ākīl şol³⁸¹⁵ kimesnedür³⁸¹⁶ kim³⁸¹⁷ her nesnenüñ (12) ma‘rifetini ḥāşıl idüp insānuñ mizācında olan (13) her nesneyi ḥaḳīkatile ma‘lūm idine.”

Ḥikmet

(14) Sokrāt-ı Ḥakīm buyurmuşdur ki: “Biş nesneden (15) biş kimesne toymaḳ yoḳdur. Göz nazardan ve³⁸¹⁸ ‘avret (16) zekerden ve³⁸¹⁹ kulaḡ haberden ve³⁸²⁰ āteş ḥaḫabdan (17) ve³⁸²¹ ‘ālim ‘ilm ü resā’il ü ḫuḫabdan.”

Ḥikmet

[H 239b] Ḥükemānuñ [P1 356a] (1) birisinden su’āl olınmuşdur ki: “Dünyāda acırak³⁸²² ve (2) ṭatlurak³⁸²³ ne nesnedür?” Buyurmuşdur kim:³⁸²⁴ “Nā-kes (3) kimesneden iri ve yo‘un söz işitmek ve nev-kīsedden (4) ödünc almaḡdan acı nesne yoḳdur. Ve veled-i şālih (5) ve güzel sözden ṭatlu nesne yoḳdur.”³⁸²⁵

Ḥikmet

(6) Bir ḥakīmden su’āl olınmışdur ki: “Ölüm nedür ve uyḡu (7) ne nesnedür?” Buyurmuşdur kim:³⁸²⁶ “Ölüm nevm-i şaḡil (8) ve uyḡu mevt-i ḥafifdür.”

Ḥikmet

Yine su’āl (9) olındı kim: “Ġinā nedür? Ve ‘ışḡ nedür?” Buyurdı ki:³⁸²⁷ “Ġinā (10) ḡanā‘at ve rızādur. Ve ‘ışḡ rūḫuñ marazıdır. Ve (11) ḥasretde ölmekdür.”

Ḥikmet

Arastātālīs’den (12) su’āl itdiler kim: “Ḳanḡı dost evşaqdur? Ve ḡanḡı (13) muşāhib eşfaḡdur? Ve ḡanḡı tedbīr elyaḡdur?” (14) Buyurdı kim: “Dost-ı aşil evşaqdur. Ve yār-ı ḡadīm (15) eşfaḡdur. Ve tedbīr-i ‘uḡalā elyaḡdur.”

Ḥikmet

(16) Cālīnūs-ı Ḥakīm buyurur ki: “Yidi nesnedür ki (17) nisyān getirür ve gönle unuḡanlıḡ biraḡur. [P1 356b] (1) **Birisi** iri ve ḡaşin sözlerüñ istimā‘ıdır. **İkincisi** (2) boyunüñ mührelerinden ḡān almakdur. **Üçüncisi** aḡmaz (3) şuyun içine tebevül

³⁸¹³ ki: -H, L.

³⁸¹⁴ kim: ki H, L.

³⁸¹⁵ şol: oldur H, L.

³⁸¹⁶ kimesnedür: -H, L.

³⁸¹⁷ kim: ki H, L.

³⁸¹⁸ ve: -H, L.

³⁸¹⁹ ve: -H, L.

³⁸²⁰ ve: -H, L.

³⁸²¹ ve: -H, L.

³⁸²² acırak: ṭatlurak H, L.

³⁸²³ ṭatlurak: acırak H, L.

³⁸²⁴ kim: ki H, L.

³⁸²⁵ Ve veled-i şālih ve güzel sözden ṭatlu nesne yoḳdur: -H, L.

³⁸²⁶ kim: -H, L.

³⁸²⁷ ki: kim H, L.

eylemekdür. **Dördüncüsü** ekşileri (4) çok [L 170b] yimekdür. **Bişincisi** ölünün yüzine bakmaqdur. **Altıncısı** çok (5) uyku üyümek. **Yidinci**³⁸²⁸ harābe yirlere bakmaq.”

Ḥikmet

(6) Cālīnūs *Kitābü'l-Edviye*'de buyurur ki: “Nisyān yidi (7) nesneden ḥāşıl olur. Balgāmdan ve ḳahḳahayla (8) gülmekden ve tuzlu nesneleri yimekdən ve semiz (9) etleri yimekdən ve cimā¹ çok eylemekden ve yorgun (10) iken sefer eylemekden ve şovuk nesneleri ve yaş nesneleri (11) isti¹ māl eylemekden.”

Ḥikmet

Ebu'l-Ḳāşım-ı (12) Ḥakīm buyurur ki: “Dünyānuḡ fitneleri üç kimesneden (13) zāhir olur. Nāḳilü'l-aḡbārdan ve ṭālib-i istimā¹-ı (14) aḡbārdan ve ḡaberleri ilkā iden murdārdan. (15) Ve bu üç kimesne hergiz melāmetden ḳurtılmaz.”

(16) Ḥikmet

Üç nesne üç nesne ile cem¹ (17) olmaz. İttibā¹-ı şehevātıla ekl-i ḡelāl ve irtikāb-ı [P1 357a] (1) ḡazābıla şefḳat ve keşret-i kelām birle şıdḳ-ı maḳāl.

(2) Ḥikmet

Büzürmihr buyurmışdur ki: “Eger (3) dilersin kim abdāl zümresinden olasın. (4) Ḥulḳuḡı etḡāl [H 240a] ḡulḳıyla ibdāl eyle.” Su'āl (5) itdiler ki bunca sözdür buyurdı kim: “Etḡālde³⁸²⁹ (6) biş ḡūy vardır ki³⁸³⁰ ulularda olsa³⁸³¹ abdāl (7) bölüğinden olurlar. Ve ol biş ḡulḳ budur (8) ki³⁸³² rızḳ için etḡāl ḡam yimezler. Ve ḡaste (9) oldukları vaḳt Teḡri'den şikāyet itmezler. (10) Ve yimek yidükleri vaḳt cem¹ olup yirlir. Ve birbiriyle (11) düşmenlik itdükleri vaḳt ḡıḳd u (12) kīne bilmezler. Ve fi'l-ḡāl şulḡ iderler. Ve ednā (13) ḳorḳutmaḡıla ḳorḳmazlar ve ḡözleri yaşarur.”

Ḥikmet

(14) Vehb bin Münebbih buyurur ki:³⁸³³ “Tevrāt'da dört kelime (15) meşṫurdur ve ol³⁸³⁴ kelimāt budur ki her ¹ālim ki (16) ehl-i vera¹ ve takvā olmaya uğrıdur. Ve her kişi (17) kim ¹aḳldan ḡālī ola ḡayvānıla ber-ā-berdür. Ve her [P1 357b] (1) kimesne kim dünyādan rāḡat ṭaleb ider cāhildür. (2) Ve her kimesne kim ¹avret sözine uyar ¹avretten (3) alçaḳdur.”

Ḥikmet

Büzürmihr eydür ki: “¹Āfiyet (4) dörттür. Dīnün ¹āfiyeti ve mālun ¹āfiyeti ve cismün (5) ¹āfiyeti³⁸³⁵ ve ehl ü ¹iyālün ¹āfiyetidür.³⁸³⁶ Ve bu dört (6) ¹āfiyetün her birisi üç nesnededür. [L 171a] Ammā dīnün (7) ¹āfiyeti hevāya tābi¹ olmamaḳdadur. Şeri¹ atün (8)

³⁸²⁸ Yidinci: Yidincisi H, L.

³⁸²⁹ Etḡālde: Etḡāllerde H, L.

³⁸³⁰ ki: kim H, L.

³⁸³¹ olsa: ola H, L.

³⁸³² ki: kim H, L.

³⁸³³ ki: kim H, L.

³⁸³⁴ ol: -H, L.

³⁸³⁵ ¹āfiyeti: -H, L.

³⁸³⁶ ¹āfiyetidür: ¹āfiyeti H, L.

emriyle ‘amel itmekdedür. Ve hıçbir kimesneye Һased (9) eylememekdedür. Ve mālun ‘āfiyeti in‘ām u ihsānda (10) ve emānetün edāsında ve Һaққu’llāhun virmesindedür. (11) Ve cismün ‘āfiyeti daҺı³⁸³⁷ az yimekte ve az söylemekte (12) ve az üyümeckdedür. Ve ehl ü ‘iyālün ‘āfiyeti қanā‘atde (13) ve hüsn-i mu‘āşeretde³⁸³⁸ ve hıfz-ı³⁸³⁹ t̄a‘at³⁸⁴⁰ ü ‘ibādetdedür.”³⁸⁴¹

(14) Һikmet

Һātem-i Eşam’dan su’āl itdiler ki:³⁸⁴² (15) “Niçün biz bunca riyāzetlar çekerüz? Bizden öңdin (16) geçenlerün mertebesini bulmazuz?” Cevābda buyurdı (17) kim: “Sizlerden biş nesne fevt olduğından ötürüdür. [P1 358a] (1) ‘Ālim-i naşih ve yār-ı muvāfiқ ve ceħd-i dā’im ve kesb-i Һelāl (2) ve zamān-ı müsā‘id.”

Һikmet

Һāzret-i Resūlu’llāh (3) şalavātu’llāhi ‘aleyhi ve selāmuhu³⁸⁴³ ‘Alī Һāzreti’ne kerrema’llāhu (4) vechehü naşihat idüp buyurdı kim:³⁸⁴⁴ “Yā ‘Alī (5) kül veğat̄ı vecma‘ veheb ve tesedded.” Ya‘nī (6) yi ve ört ve cem‘ eyle ve bağışla ve sedād [H 240b] ehli (7) ol. ‘Alī Һāzreti buyurdı kim: “Yā Resūlu’llāh bu (8) kelimātun ma‘nāsı nedür?” Һāzret buyurdılar kim (9) “Küllü’l-ğazabe ğazabuñı ve öykeñi³⁸⁴⁵ yuř. Ve ‘azzı ‘aybe (10) eҺike dīn қardaşınun ‘aybını ört. “Veheb (11) zulme’z-zālim.” Ve zālimün zulmını bağışla. “Vecma‘ lebidenike’l-қabre’z-zıyke’l-muzlim.” (12) Ve gövden içün t̄ar u (13) қараңgu қabri cem‘ eyle. Ya‘nī қabr içün tūşe vü zād (14) ve aydınlık u reşād dünyāda iken Һāşıl eyle. Ve (15) tesedded fi-dīni’llāhi Te‘ālā ve Allāh Te‘ālā’nuñ dīninde (16) sedād üzre ol. Ya‘nī girdāruñı ve ğüftāruñı (17) dürüst ve rāst eyle.”

Һikmet

Bir kimesne bir [P1 358b] (1) Һakīmden naşihat istedi. Ol buyurdı kim: (2) “Allāh Te‘ālā’nuñ қazāsını gözle ve rızāsını iste. (3) Ve cefā eylemekden ictināb eyle.”

Һikmet

Ebu’l-Қāsım-ı (4) Һakīm buyurur ki “Һalkun belāsı üç nesnedendür. (5) Gümrāh ‘ālimlerden ve ebleh Һāfizlardan ve Һasūd (6) ‘āmilerden.”

Һikmet

3837 daҺı: -H, L.
3838 mu‘āşeretde: mu‘āşeret H, L.
3839 hıfz-ı: -H, L.
3840 t̄a‘at: t̄a‘atdedür H, L.
3841 ü ‘ibādetdedür: -H, L.
3842 ki: kim H, L.
3843 ‘aleyhi ve selāmuhu: şal‘am H, L.
3844 ki: kim H, L.
3845 ve öykeñi: -H, L.

Hakīmün birisi buyurmuşdur (7) ki: “Bu ‘ âlemde ve bu zamānda iki nesne ġarībdür. Fağr (8) ve dīn.” Nitekim Hāzret-i Resūl şalavātu’llāh ‘aleyhi³⁸⁴⁶ (9) buyurmuşdur [L 171b] ki: “Ed-dīn ü bedā’ e ġarīben ve seye‘ üd kemā-bedā’ e.”³⁸⁴⁷

(10) Hükmet

Hükemādan birisi buyurur ki: “İn hafızte (11) erba‘ ate aḥvālīn kün̄te min-cümleti’r-ricālī.” Ya‘nī eger dört (12) aḥvālī hıfz idesin cümle-i ricālden olursın. (13) Birisi sırruñı şöyle şaklayasın ki eger āşkāre (14) olup ‘ âlem ḥalkı anuñıla ‘āmil olalar. (15) Sen anlardan rāzī olasın. İkincisi³⁸⁴⁸ āşkāruñı (16) şöyle hıfz idesin ki eger âlem ḥalkı saña iktidā (17) ideler ḳatun̄da cā’iz olalar. Üçüncüsü ḥalkıla şöyle [P1 359a] (1) mu‘āmele idesin ki eger ḥalk senün̄ile ol vech (2) üzre mu‘āmele ideler nefsun̄ için ihtiyār idebilesin. (3) Dördüncüsü ḥalkıla hālün̄ şöyle olmağ (4) gerekdür kim eger ol hālile ḥalk senün̄ile zindegānī (5) ideler ol ḥālden rāzī olasın.

Hükmet

[H 241a] (6) Hükemādan birisi buyurmuşdur ki: “Kişiye lāyık³⁸⁴⁹ (7) oldur ki üç kimesneye üç nev‘ nazarıyla nāzır ola. (8) Ve üç dürlü bakmaya. Fuğarayı tevāzu‘ göziyle (9) bağup tekebbür nazarıyla nāzır olmaya. Ve ağniyāyı (10) naşīhat nazarıyla³⁸⁵⁰ bağup ḥased göziyle³⁸⁵¹ bakmaya. (11) Ve ‘avretleri şefkat göziyle nāzır olup (12) şehvet nazarıyla bakmaya.”³⁸⁵²

Hükmet

Vehb bin (13) Münebbih buyurur ki: “Tevrāt’da oğudum ki³⁸⁵³ günāhlarun̄ (14) atası anası³⁸⁵⁴ üç nesnedür. Kibr ü hırş u ḥaseddür. (15) Ve bunlarun̄ neticeleri biş nesnedür. Keşret-i (16) ekl ve keşret-i³⁸⁵⁵ nevm ve raḫat-ı cism ve maḫabbet-i dünyā (17) ve midḫat-i ḥalkdür.” Yine buyurmuşdur ki: [P1 359b] (1) “Her kimesne kim üç nesneden ḫalāş bula turağı (2) cennetdür. Minnetden ve me’netden ve melāmetden. (3) Ya‘nī ḳaçan iḫsān eyleye gerekdür ki minnet (4) ḳomaya ve il üstinden me’neti gidere.³⁸⁵⁶ Ve eger (5) bir kimesnede bir ‘ayb görse melāmetinden muḫteriz (6) ola.”

Hükmet

İbn-i Ḳuteybe kim ‘ulemā-yı ebrār ve (7) fuğalā-yı aḫrārdandur. Ve ‘ilm ü fiḫnat ve zekā (8) ve ḫibretile zamānesinün̄³⁸⁵⁷ ḫabrı idi. Bir gün Haccāc’uñ (9) meclisinde ḫāzır olup Haccāc bin Yūsuf andan (10) su’āl eyledi ki: “Me’l-küfr? Küfr ne nesnedür?” İbn-i (11) Ḳuteybe [L 172a] buyurdı kim: “Kemāl-i mertebede dünyāyla şād (12) olup Allāh

³⁸⁴⁶ şalavātu’llāh ‘aleyhi: şal‘am H, L.

³⁸⁴⁷ “İslam garip olarak başladı (veya zuhur etti) ileride yine başladığı gibi garip olarak tekrar başlayacak yahud yeniden zuhur edecek. Ne mutlu o gariplere” (Canan, 2001: 17, 502).

³⁸⁴⁸ İkincisi: İkinci H, L.

³⁸⁴⁹ lāyık: lāzım H, L.

³⁸⁵⁰ nazarıyla: göziyle H, L.

³⁸⁵¹ göziyle: nazarıyla H, L.

³⁸⁵² Ve ‘avretleri şefkat göziyle nāzır olup şehvet nazarıyla bakmaya: -H, L.

³⁸⁵³ Tevrāt’da oğudum ki: -H, L.

³⁸⁵⁴ anası: + Tevrāt’da + oğudum H, L.

³⁸⁵⁵ keşret-i: -H, L.

³⁸⁵⁶ me’neti gidere: gidere me’neti H, L.

³⁸⁵⁷ zamānesinün̄: zamāne H, L.

Te‘ālā’nuñ rahmetinden nevmid olmaqdur.” (13) Yine su‘āl itdi kim: “Me‘r-rıza? Rıza ne nesnedür?” (14) Buyurdi kim: “Allāh Te‘ālā’nuñ każası ile kani‘ olup (15) mekarih üzre şabr eylemekdür.” Haccac eyitdi kim: (16) “Me‘ş-şabr? Şabr nedür?” Buyurdi kim: “Öykeyi yutmaq (17) ve dilemedügün yükini çekmek.” Haccac eyitdi kim: “Hilm [P1 360a] (1) nedür?” Buyurdi kim: “Kudret vaqtinde rahmet izhar (2) eylemek. Ve gaza katında rıza göstermek.” Haccac (3) eyitdi kim: “Kerem nedür?” Buyurdi kim: “Dostlığı (4) şaklamak ve dostların hâtrını gözlemek ve haklarını (5) edā [H 241b] eylemekdür.” Haccac eyitdi kim: “Kanā‘ at (6) nedür?” Buyurdi kim: “Açlığa ve cıblıklığa şabr (7) eylemekdür.” Haccac eyitdi kim: “Ginā ne nesnedür?” (8) Buyurdi kim: “Dostlığı şaklamakdır. Ve dostların (9) hâtrını gözlemekdür ve haklarını edā eylemekdür.” Haccac (10) eyitdi kim: “Ginā nedür?” Buyurdi kim: “Küçicegi büyük (11) görmek ve azı çok görmekdür.” Haccac eyitdi kim (12) “Rıfık ne nesnedür?” Buyurdi kim:³⁸⁵⁸ “Azim ve çok nesnelere (13) hakir ve az âletlerle imza eylemekdür.” Haccac eyitdi (14) kim: “Hamıyyet nedür? Buyurdi kim: “Senden aşğa olan (15) üzerinde turup anı gözlemek.” Haccac eyitdi (16) kim: “Akl nedür?” Buyurdi kim: “Şıdk-ı kelām ve irzā-yı (17) hāş u ‘ām.” Haccac eyitdi kim: “Şecā‘ at ne nesnedür?” [P1 360b] (1) Buyurdi kim: “Düşmenlerin ve kafirlerin yüzünde hamle (2) eylemekdür. Ve firar mevzi‘inde şebat göstermekdür.” (3) Haccac eyitdi kim: “Adl ne nesnedür?” Buyurdi (4) kim: “Terk-i murad ve şıhat-i i‘tikaddur.” Haccac eyitdi (5) kim: “İnsaf nedür?” Buyurdi kim: “Da‘vālar (6) zamānında ilile müsāvāt ve müvāsātdur.” Haccac eyitdi kim: (7) “Hıvārlik nedür?” Buyurdi kim: “Hastalık ve el yufkalığı (8) ve rızık kıletinden münkesirü‘l-libās olmaqdur.” Haccac (9) eyitdi kim: “Hırş ne nesnedür?” [L 172b] Buyurdi kim: “Bollik (10) zamānında şehvetün ve lezzetün hiddetidir.” Haccac eyitdi (11) kim: “Emānet nedür?” Buyurdi kim: “Vācibi edā eylemekdür.” (12) Haccac eyitdi kim: “Hıyanet nedür?” Buyurdi kim: (13) “Kudretün var iken te‘hür eyleyesin.”³⁸⁵⁹ Haccac (14) eyitdi kim: “Kudret ne³⁸⁶⁰ nesnedür?”³⁸⁶¹ Buyurdi kim: (15) “Fehm ü fikr ü eşyayı hakā‘ı üzre bilmekdür.”

(16) Hikmet

Hükemādan birisi buyurmuşdur (17) ki: “Sekiz nesnedür kim mezelleti şahibine götürür: [P1 361a] (1) **Birisi** da‘vet itmedüğü kimesnenün yimeğine varmaq. (2) **İkincisi** ziyāfete [H 242a] varup ev şahibine nesnelere (3) buyurmaq. **Üçüncüsü** düşmenden ihsan ricā (4) eylemek. **Dördüncüsü** iki kişi birbiriyle mahfice söz (5) söyledükleri zamānda sözlerine kulağ urup (6) dinlemek. **Beşincisi** pādşāhı horlamak. **Altıncısı** (7) kişi mertebesinden yukarı oturmaq. **Yedincisi** (8) sözi dinlemeyen kimesnenün katında söz (9) söylemek. **Sekizincisi** nā-ehlile muşahabet eylemek.”

(10) Hikmet

Hakimün birisi buyurmuşdur (11) ki: “Biş kimesnedür kim³⁸⁶² biş nesne ile şād u (12) ferhān olurlar. Şonra peşimān olurlar. (13) **Birisi** kâhil kimesnedür vaqtā kim umurun huşülü (14) fevt ola. **İkincisi** karındaşlarından münkaṭı‘ (15) olan kimesnedür vaqtā kim şiddet ü ta‘aba (16) düşer. **Üçüncüsü** intikāmdan ‘āciz olan kimesnedür (17) vaqtā kim

³⁸⁵⁸ kim: ki H, L.

³⁸⁵⁹ eyleyesin: eylemeyesin H, L.

³⁸⁶⁰ ne: nedür H, L.

³⁸⁶¹ nesnedür: -H, L.

³⁸⁶² kim: ki H, L.

düşmen üzerine fırsat bula. **Dördüncüsü** [P1 361b] (1) yaramaz ḥātūna³⁸⁶³ mübtelā olan³⁸⁶⁴ kimesnedür³⁸⁶⁵ vaqtā kim (2) eyü ḥātūnı dilemeyüp boşasa. **Bişincisi** şālih (3) kimesne vaqtā kim günāha mürtekib ola.”

Hikmet

(4) Büzürmihr’den su’āl itdiler kim: “‘Acabā māl u menāl (5) ‘ulemā ve ricālūñ kulübını haḡdan bātıla meyl (6) itdürür mi?’” didüklerinde cevābda buyurmuşdur (7) ki: “Her kimesne kim māl anuḡ göñlini haḡdan (8) bātıla meyl itdüre ol kimesne ‘ālim degüldür.”

(9) **Hikmet**

Yine Büzürmihr buyurmuşdur ki:³⁸⁶⁶ (10) “Dünyāda ḡam u endüh ve hüzn-i pür-şüküh şāhibleri (11) üç kimesnelerdür. **Birisi** [L 173a] bir muḡib ki³⁸⁶⁷ maḡbūbindan (12) ayrıla. **İkincisi** bir ḡanī kim ḡinādan faḡra düşe. (13) **Üçüncüsü** bir mihrībān ata kim oḡlını yāve³⁸⁶⁸ kıla.”

(14) **Hikmet**

Hükemādan bir kimesne buyurmuşdur (15) kim: “Biş kimesnedür ki māl anlara nefslerinden (16) ve ḥātūnlarından ve uşaḡlarından sevgülüdür. [H 242b] (17) **Birisi** ücretle savaşa varan kimesne. **İkincisi** [P1 362a] (1) kıyuları kızan ve yıkık dīvārları yıkan kimesne. (2) **Üçüncüsü** ticāret için deryā seferini iḡtiyār (3) eyleyen kimesne. **Dördüncüsü** ilan avlayan (4) kimesnedür. **Bişincisi** imtihān için zehr (5) yiyen kimesnedür.”

Hikmet

‘Amr bin Ma’ dikerib (6) buyurmuşdur kim: “Yumşak söz taşdan (7) pek olan göñli yumşak ider ve iri söz ḡarīden³⁸⁶⁹ (8) mülāyim olan göñli taşdan pek ider.”

Hikmet

(9) Hükemādan birisi buyurmuşdur kim:³⁸⁷⁰ “Her kimesne ki cev̄ ü (10) zulm kılcını çeke yine kendüsi ol kılcıla depelenür. (11) Ve her kimesne kim nefsinden inşāf almaz. (12) Nefsün ḡamından ḡalās bulmaz. Ve her kimesne³⁸⁷¹ kim³⁸⁷² (13) elini ‘atā ile ıtlāḡ eyler yüzini ziyāyla işrāḡ (14) eyler.”

Hikmet

Üç nesnedür kim göñülde (15) ḡamı giderür. ‘Ālimün şoḡbeti ve borcuñ ödemesi (16) ve maḡbūbuñ müşāhedesi ve ba’ zı nüshalarda muḡibbün (17) müşāhedesi vāḡi’ olmuşdur.

³⁸⁶³ yaramaz ḥātūna: ḥātūn-ı yaramaza H, L.

³⁸⁶⁴ olan: ola H, L.

³⁸⁶⁵ kimesnedür: -H, L.

³⁸⁶⁶ ki: -H, L.

³⁸⁶⁷ ki: kim H, L.

³⁸⁶⁸ yāve: yāvī H, L.

³⁸⁶⁹ ḡarīden: -H, L.

³⁸⁷⁰ kim: ki H, L.

³⁸⁷¹ her kimesne: -H, L.

³⁸⁷² kim: +ki H, L.

Hikmet

[P1 362b] (1) İki nesnedür ki gönle ğam ve ğuşsa getirür. Baħillerden (2) kerem ü ihsân tama^c eylemek ve alçaqlarıla (3) mizâc u ğoraťa eylemek.

Hikmet

Dört nesneden (4) kırtılmaħ istersenĝ dört nesneden ictinâb (5) eyle. Ğamdan kırtılmaħ dilerisenĝ ğasedden kendünĝi (6) kırtar. Ve melâmetden kırtılmaħ istersenĝ yaramaz (7) yoldaşdan kırtılmaħ ardınca ol. Ve cehennemden (8) ğalâş olmaħ dilerisenĝ ğünâh işleme. (9) Ve düşmenden kırtılmaħ istersenĝ (10) mâl cem^c eyle.

Hikmet

Dört nesnedür kim (11) a^c mâl-i kabîhedendür ve mürtekibi olan kimesneler dünyâ (12) ve âĝiretde cezâsını çeker. **Birisi** ĝıybet ve mesâvidür (13) ve buyurmuşlardır ki: “**El-ĝıybetu fârisun yelħaķu** (14) **seri^cân.**” Ya^c nî [L 173b] ĝıybet bir atludur kim tîzcek lâĝik (15) olur. **İkincisi** ^culemâyı ħ^corlamakdur. Zîrâ ki [H 243a] Ğazret-i (16) Resûl buyurmuşdur kim: “**Meni^h-teķara^l-^culemâ^e ^cade** (17) **ħaķiren.**”³⁸⁷³ **Üçüncisi** Allâh Te^câlâ^{nu}ñ ni^cmetini küfrân [P1 363a] (1) eylemekdür. **Dördüncisi** ğatli-ni nefsdür “bi-ĝayrı ħaķķin.”³⁸⁷⁴ Zîrâ ki ekâbir-i (2) ^culemânun sözidür kim: “Külle ğatilin maķtûlun velev (3) ba^c deĝîn.”³⁸⁷⁵ Ya^c nî her depeleyen depelenür. Ve egerçi (4) kim yıllardan soĝra ola. Va’llâhu a^c lem.

(5) el-Bâbü’s-Sâdis (6) fi-Şerefi^l-^cAķl ve^l-^cUķalâ

Ma^c lûm-ı zâmîr-i (7) münîr-i encüm tenvîr ola kim ^caķluĝ ħaķîķatinde (8) ve şîfatında ^cuķalânun iĝtilâfı vardır. Ba^c zılar (9) buyurmuşlardır ki: “^cAķl bir cevherdür ki ħadd-i (10) zâtında mâddeden mücerreddür. Ammâ fi^c lde mâddeyle (11) muķârindür. Ve buĝa nefsi-nâĝıķa eydürler. Ancılayın (12) nefsi-nâĝıķa ki³⁸⁷⁶ her kimesne “müşârün ileyhâ³⁸⁷⁷” (13) olur. Ana dimekile ya^c nî ben.” Ve ba^c zılar buyurmuşdur (14) ki: “^cAķl bir cevher-i laĝîfdür ki anuĝıla ma^c lûmâtuĝ (15) ħaķâ^ıķı faşl olur.” Ve ba^c zılar buyurmuşlardır (16) ki: “^cAķl nefsi-nâĝıķa için bir kuvvetdür ki (17) nazarından ĝâ^ıib olan nesneleri vesâyiĝile [P1 363b] (1) idrâk ider. Maĝsûsâtı müşâhedeyle bilür. Ve bu (2) ta^c rîfden şarîĝen mefhûm olur ki kuvvet-i (3) ^câķile nefsi-nâĝıķanun ĝayrıdır. Ve daĝı ^caķluĝ (4) ta^c rîfleri çoķdur. Ve bu zıkr olınan te^c ârif-i ^caķl (5) ĝarîzînüñdür. Ammâ ^caķl-ı mükteseb ^caķl-ı ĝarîzînüñ (6) neticesidür ki ol nihâyet ma^c rifet ve şîĝĝat-i siyâset (7) ve işâbet-i fikretdür. Ve anuĝün bir ħadd-i mu^c ayyen (8) yoķdur. Lâkin isti^c mâl olunurısa neşv ü nemâ (9) eyler. Ve eger ihmâl olunurısa eksilür. Ve neşv ü (10) nemâsı tecrîbe-i keşretiler ve umûruĝ mümâreşetiyle hâşıl (11) olur. “**Fe-li-ħazâ ħamideti^l-^c Arabu ârâ^ı eş-şüyûĝ.**”³⁸⁷⁸ (12) Ğattâ tecrîbe ehli ve rûzgâr-dîde olan pîrlerün [L 174a] (13) râyı ħaķķında ^cArablar buyurmuşlardır ki: “**El-meşâyîĝu** (14) **eşcâru^l-vaķârı** [H 243b] **menâbiu^l**

³⁸⁷³ Âlimleri hor gören kişi, hakir (aşağılık) hâle düşer. Hadis-i şerifin kaynağı bulunamadığı için tercümesi verilmiştir (ç.n).

³⁸⁷⁴ Haksız yere.

³⁸⁷⁵ Her katil geç de olsa bir gün öldürülür.

³⁸⁷⁶ ki: kim H, L.

³⁸⁷⁷ Kendisine işaret edilen, mevzubahis.

³⁸⁷⁸ Bunun için Araplar, yaşlı insanların görüşlerini övmüştür.

aḥbār.”³⁸⁷⁹ Ve daḥı buyurmuşlardır (15) ki “‘**Aleyküm bi-ārā’i’s-şüyūḥ fe-innehüm** (16) **in fe-ḳadu zukā’e’t-ḫab’ı fe-ḳad merret ‘alā-‘uyūnihim** (17) **vücühü’l-‘iberi ve teşadderet li-esmā’ihim ašāre’l-ğayri** [P1 364a] (1) ve **li-hāzā ḳile fi-Mensūri’l-Ḥikemi men tāle** (2) ‘**ömrühü neḳaṣat ḳuvvetu berenihi ve zādet ḳuvvetü ‘aḳlihi.**”³⁸⁸⁰

- (3) Elem terā inne’l-‘akle zeynun li-ehlihi
(4) Ve enne tamāmu’l-aḳli tülü’t-tecārüb³⁸⁸¹

(5) **Ve ḥadīs-i** şerīfde vāriddür ki Ḥaḳ celle ve ‘alā (6) ‘aḳlı aḥsen-i şüretile yaradup aḡa eyitdi kim: (7) “**Aḳbel.**” Ya’ nī karşı gel. “**Fe-aḳbel.**” karşı geldi. (8) Şonra aḡa buyurdi kim: “Ed bir fād ber.” Ya’ nī girü git (9) pes girü gitdi. Şonra Ḥaḳ celle ve ‘alā buyurdi (10) kim: “**Ve ‘izzeti ve celālī mā-ḫalaḳtu fi-ḫaḳı e’azze** (11) **ve ecelle ileyye minke.**” Ya’ nī yaratduḡumun içinde (12) baḡa senden ‘azizrek ve senden ulurak nesne (13) yoḳdur. “**Bike aḫiz**” Senüñile dutaram. “**Ve bike** (14) **u’ḫi.**” Senüñile virürem. “**Ve bike uḫāseb.**” Ve senüñ (15) sebebüñile ḫisāb iderem. “**Ve “Bike u’āḳab**” Ve senüñ (16) sebebüñile ‘iḳāb iderem. Ve bu kelāmunun şihḫatine (17) delīl³⁸⁸² oldur ki Ḥaḳ celle ve ‘alā bendelerine iki nesne [P1 364b] (1) vāciḫ eyledi. Biri emr ve biri nehy. Ve ikisinün vücūdı (2) ‘aḳluḡ vücūdına mübtēnīdür. Nitekim muḫkem kitābında (3) buyurur: “**Fetteḡu’llāhe yā ūli’l-bāb.**”³⁸⁸³ Ya’ nī yā (4) ehlü’l-‘uḳūl ve ‘aḳluḡ iştikāḳı ‘uḳalādandur. (5) Ve ‘iḳāl buḳāḡıya dirler. Ve şol ḳal’aya dirler (6) kim taḡ başında ola ve ḫiç kimesnenün (7) eli aḡa irmeye ḡāyetile ḫıšn-ı ḫaşin olduḡundan (8) ötürü. **Fars memleketinün** ḫakiminden su’āl itdiler (9) kim: “‘**Āḳilün ‘alāmeti nedür?**” Buyurdi kim: “‘**Āḳilün** (10) **yidi ‘alāmeti** vardur kim anlarıla bilinür. Ve ol (11) yidi ‘alāmet budur kim:³⁸⁸⁴ Her kimesne kim aḡa zūlm iderise (12) günāḫından geḫer. Ve kendüsinden aṣaḡa [H 244a] olana (13) tevāzu’ ider. Ve ḫayr işlerde [L 174b] sebḳat ider. Ve kendüsinden (14) yuḡaru olana naşihāt ider. Ve dā’im Rabbini (15) zıkr idüp bir dem ḡāfil olmaz. Ve söyledüḡi (16) vaḳt ‘ilm yüzinden söyler. Ve ḳaçan kim bir miḫnete (17) ve şiddete mübtelā olur Allāḫ Te’alā’ya ilticā eyler. [P1 365a] (1) Şuncılayım cāhilün daḡı yidi ‘alāmeti vardur (2) ki anlarıla bilinür. Ve ol ‘alāmetler budur kim (3) ḫaḳa cevri zūlm ider. Ve kendüden aṣaḡa (4) olana cefā ider. Ve ‘ilmsiz söyler ve ḫaḫā (5) söylemedin epsem olmaz. Bir şiddete ve miḫnete (6) düşdüḡi vaḳt nefsinin helāk eyler. Ve eyülik (7) işlemekden yüz çevürür. Ve ebnā-yı cinsine tekebbür ider.” (8) Sa’id bin Cübeyr raḡıya’llāḫı ‘anh buyurmuşdur (9) ki: “İnsān için ‘aḳıldan şerīf nesne yoḳdur. (10) Ḳaçan şāḫibi şınsa ‘aḳl anı taşḫih ider. Ve eger (11) düşse ‘aḳl anı ḳaldurur. Ve eger zelīl olsa (12) ‘aḳl anı ‘aziz eyler. Ve faḳir olursa ‘aḳl (13) anı ḡanī eyler. Ve ol nesne kim faşih-i belīḡ aḡa (14) muḫtāc olur. ‘Aḳlile mümtezic olan ‘ilmdür.” (15) Nitekim ḫikāyetde gelmişdür kim ḫulefā-yı ‘Abbāsiyye (16) içinden³⁸⁸⁵ cemī’ ulūma ḫāvī ve küllī ma’lūmāta (17) ‘ālim Me’mūn Ḥalīfe idi. Ve anuñ ‘ādeti [P1 365b] (1) bu idi ki³⁸⁸⁶ her heftede iki günü iḫtiyār itmiş idi (2) kim ‘ulemā

³⁸⁷⁹ Yaşlılar, vakar ağaçları ve haber kaynaklarıdır.

³⁸⁸⁰ Yaşlıların fikirleri size gerekir. Şüphesiz onlar güneşten mahrum kalsalar bile ibret tabloları gözlerinin önünden geçmiştir. Başkalarının eserleri kulaklarından girmiştir. Bunun için Mensūru’l-Hikem’de şöyle denilir: “Ömrü uzun olanın beden kuvveti eksilir, akıl kuvveti artar.”

³⁸⁸¹ Kişinin ‘aḳlıdır zeyn ü cemāli/Tecārübden olur ‘aḳluḡ kemāli.

³⁸⁸² delil: sebep H, L.

³⁸⁸³ “(Ey Muhammed!) De ki: ‘Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile.’ **Ey akıl sahipleri Allah’a karşı gelmekten sakının** ki kurtuluşa eresiniz.” (Māide, 5/100)

³⁸⁸⁴ kim: -H, L.

³⁸⁸⁵ içinden: içinde H, L.

³⁸⁸⁶ ki: kim H, L.

ile kelimât-ı ‘ilmi eyleye. Ve ol günlerde (3) ‘ulemâ ve fuḫahâ ve ḫükemâ ve mütekellimînün ḫaylî cem‘iyyetleri (4) olurdu. Nâ-gâh bir gün bu meclisde iken bir aḫ (5) eski ḫaftânlu geldi. Ve şaff-ı âḫirde fuḫahâ (6) ve ‘ulemânun ardında oturdu. Pes çünkim ‘ulemâ (7) ve fuḫalâ kelâma başladılar. Ve ‘âdetleri bu idi (8) kim meş‘eleyi meclisde devr itdürürleridi. Tâ kim (9) meclis ehlerinden her kimesne kim ol mes‘elede (10) bir nükte-i ğarîbe veyâḫûd bir ziyâde-i laḫife ḫâtırına (11) ḫuṫûr iderse beyân u ‘ayân idüp meclis [H 244b] ehline (12) ‘arz ideridi.³⁸⁸⁷ Âḫirü’l-emr meş‘elenün devrinden (13) sonra ol ğarîbe meş‘ele vuşûl buldı. Pes (14) götürü fuḫahânun cevâblarından yigrek cevâb (15) virbidi. Ḥalîfe istimâ‘ idicek istiḫsân (16) idüp oturduğı maḫâmdan a‘lâ maḫâma ref‘ (17) itdürdi. [L 175a] Yine bir mes‘ele daḫı devr itdürüp [P1 366a] (1) mü‘mâ ileyhe gelince evvelkinden aḫsen ü elṫaf (2) vechile cevâb virüp mertebesi Ḥalîfe (3) ḫatında erfa‘ ve aḫreb oldı. Üçüncü mes‘elede (4) daḫı cevâb-ı şavâb anuḫ olup Ḥalîfe kendüye (5) ḫarîb maḫâm gösterdi. Ve ğâyetile manzûr-ı nazarı (6) oldı.

el-Kıṣṣa

Mübâheṣe ve münâzara tamâm (7) olıcaḫ ta‘âm ihzâr itdiler ba‘de’t-ta‘âm (8) ‘ulemâ ve fuḫahâ mekânlarına rücû‘ idüp Ḥalîfe (9) ol şahşı şalıvirmeyüp gönlini ele getirüp (10) envâ‘-ı ikrâm ve in‘âm ile ser-efrâz ve sâ’ir (11) aḫrândan mezid ‘âḫifetile mümtâz kı lup (12) şarâb meclisini müheyyâ kıldılar. Nüdemâ-yı milâḫ (13) ḫâzır olup aḫdeḫ-i efrâḫ birle râḫ-ı râhvâḫ (14) devr itmege başladılar. Nevbet devri çünkim ol (15) ğarîb-i bî-kevre³⁸⁸⁸ yitişdi. Henüz aḫa ayağ şunulmadın (16) ayağ üzerine gelüp eyitdi kim: “Ḥalîfe’nün (17) ‘izz-i ḫuzûrında eger icâzet olurısa bir sözüm [P1 366b] (1) vardır. Ḥalîfe buyurdu kim: “Söyle.” Ol müsâfir-i ğarîb³⁸⁸⁹ (2) ve³⁸⁹⁰ ol ba‘îd-i ḫarîb³⁸⁹¹ ve faẓl u hünerden bâ-naşîb (3) ve ma‘rifet ve ḫikemde lebîb-i edîb buyurdu kim: (4) “Ḥalîfe’nün rây-ı ‘âlem-ârâyından pür-şidde degüldür (5) ki ben du‘âcıları dünki meclisinde mecâhil-i (6) nâsdan olup mertebe-i ḫayşiyetiyle sâ’ir (7) cüllâsdan elḫaḫ alçaḫ idüm. Bir cüzvi ‘aḫl u (8) fehm sebebiyle kim Emîrü’l-Mü’mînîn ḫatında zâḫir ü bâḫir (9) oldı. Sâ’ir ebnâ-yı cinsümden benüm mertebemi (10) erfa‘ kı lup beni bir dereceye yitişdürdi kim (11) himmetüm aḫa yitişmemişidi. [H 245a] Şimdi Ḥalîfe’nün (12) ḫizmetinde câ’iz midür ki bu cüzvi denâ’etün (13) sebebiyle benüm ile ol ‘aḫl-ı ḫalîlün arasında (14) iftirâḫ bıraḫup beni ol mevhibeden mahrûm (15) kı lıvire ḫâşâ vü kellâ ki Ḥalîfe’den bu fî‘l (16) şâdır ola. Zîrâ ki her ḫaçan ki ḫul şarâb iḫer. (17) Cehl aḫa ḫarîb olup ‘aḫldan ba‘îd olur. [P1 367a] (1) Ve cehl sebebiyle maḫlûb ve edebî meslûb (2) olur. Mertebe-i ‘âliyede iken derece-i sâfile (3) düşer. Ve ‘aḫıl [L 175b] iken ğâfil olup leşker-i sehv ü (4) nisyân başına üşer. Pes rây-ı ‘âliye münâsîb (5) oldur ki benden ol cüzvi ‘aḫluḫ cevher-i (6) şerîfini selb itmeyüp faẓl u keremile ve iḫsân-ı (7) ni‘âmıla tefâzzul eyleye.” Vaktâ kim Ḥalîfe (8) bu sözleri andan işgâ eyledi. Mertebesini (9) daḫı a‘lâ eyledi. Zer ü dirhem ve esp ü edhemile (10) ser-efrâz ve sâ’ir aḫrân u emsâlinden mümtâz (11) idivirdi. Ve gün-be-gün ḫatında teḫarrüb taḫşîl (12) idüp bi’l-âḫere vezîr ü müşîr ve düstûr-ı müsteşîri (13) oldı. Ve bu ḫikâyetün îrâdından murâd oldur (14) ki ‘aḫluḫ³⁸⁹² faẓileti bilinüp şâḫibini (15) derecât-ı

³⁸⁸⁷ ideridi: idüp H, L.

³⁸⁸⁸ Derkenar: Kevr: ‘Amâme P1 (Sarık).

³⁸⁸⁹ müsâfir-i ğarîb: ğarîb ü müsâfir H, L.

³⁸⁹⁰ ve: -H, L.

³⁸⁹¹ ba‘îd-i ḫarîb: ba‘îd ü ḫarîb H, L.

³⁸⁹² ‘aḫluḫ: ‘aḫl H, L.

‘āliyāta yitişdürdigini ma‘ lüm ve cehl (16) şāhibini erfa‘ -ı merātibden evza‘ -ı menākıba (17) tenzıl itdügini mefhüm ola. **Nazm-ı li-Mü’ellifihî:**

me‘ ulü fā‘ ilātü mefā‘ ilü fā‘ ilün

[P1 367b] (1) İy kendüzini ‘ākıl ü dānā şanan kişi

(2) Dün gün elünđe işledügün gör ne kârdur

(3) Da‘ vāya ma‘ na isteyicek sende bilsevüz

(4) Aĥlāk u luţf u fażl u keremden ne vardur

(5) Hikāyet

Şöyle rivāyet iderler³⁸⁹³ ki (6) bir gün bir kimesne Ebū Devānik Manşūr Ĥalife’nün (7) ĥapusına gelüp ĥācibine eyitdi kim (8) Ĥalife’ye şöyle i‘ lām eyle kim: “Ĥapuya bir ehl-i (9) ‘ilm kimesne gelüp adı ‘Āşım’dur. Ve Ĥalife (10) ile şoĥbet-i ĥādimesi vardur. Ve tuflıyyetde (11) Ĥalife ile sebāĥdaş imiş. Tecdiden li’l-‘ahd (12) için [H 245b] ĥizmete gelmişdür.” diyü ĥapucı (13) Ĥalife’ye anuĥ hālını ‘arz idüp Ĥalife’den (14) izn alup ol kimesneyü içerü iletđi. Selām (15) virüp oturduĥda Ĥalife’ye anuĥ ĥudümü (16) ağır gelüp girdüğinden ĥāyetile melül oldu. (17) Dilinde ve sözinde lüknet ve ĥaşāşet olduĥı [P1 368a] (1) ecluden ve ‘adem-i ri‘āyet-i edeb sebebinden. Pes (2) Ĥalife andan su’āl itdi kim: “Bize ne ĥācet (3) için gelmişsin?” Cevāb virdi kim: “‘Ahd-i sābıĥanuĥ (4) tecdidi için Ĥalife’yi görmege geldüm.” (5) Ĥalife emr eyledi tā³⁸⁹⁴ kim aña biñ dirhem vireler. (6) Pes ol kimesne³⁸⁹⁵ aĥçeyi alup yirine gitdi. (7) Bir yıl geçdükden şonra yine Ĥalife’nün ĥapusına [L 176a] (8) geldi. Ĥazā-yı İlähî’den Ĥalife’nün bir oĥlı (9) vefāt itmişidi. Yasda iken içerü girüp selām (10) virdi. Ve Ĥalife’ye du‘ālar eyledi. Yine Ĥalife (11) andan şordı kim: “Niye geldün?” eyitdi kim “Ben (12) ol kimesneyem ki Şām’da bir ĥācede (13) oĥurduĥ. Seni ta‘ziye eylemege ve ĥizmet-i sābıĥanuĥ (14) ĥaĥķını edā eylemege³⁸⁹⁶ geldüm.” didükde Ĥalife aña (15) biş yüz dirhem iĥsān buyurđı. Ve ĥāl bu idi (16) kim Benî ‘Abbās içinde Ebu’d-Devānik baĥil kimesne (17) idi. Ol ecluden Ebu’d-Devānik eyitmişleridi. [P1 368b] (1) Yine ol kişi bir yıldan şonra Ĥalife’ye geldi. Ammā (2) içerü girmege ĥiĥ bahāne bulamadı. ‘Āķıbetü’l-emr (3) ilile bile girdi. Yine Ĥalife andan şordı (4) kim: “Ne maşlahat için geldün?” Eyitdi kim: “Ben ol (5) kimesneyem ki senünile ta‘limde ve eĥādışün (6) istimā‘ında sebāĥdaş idüm. Ve senden bir ĥācet (7) du‘āsı yazmışıdum ki her kimesne kim ĥāceti (8) zamānında ol du‘āyı oĥusayıdı Allāh Te‘ālā (9) anuĥ ĥācetini revā ĥılıurıdı. Ben ol du‘āyı zāyi‘ (10) eyledüm. [H 246a] Gelmişem tā kim yine ol du‘āyı Emürü’l-Mü’minin (11) Ĥalife’den yazup istinsāĥ eyleyem.” didükde (12) Ĥalife eyitdi kim: “Ol du‘ānuĥ talebinde zaĥmet (13) ve ta‘ab çekme³⁸⁹⁷ ki³⁸⁹⁸ ol du‘ā müstecāb olmaz oldu. (14) Anuĥcün ki ben üç yıldur ol du‘āyı oĥuram. (15) Tā kim senün şudā‘undan Allāh Te‘ālā beni ĥalāş (16) eyleye müstecāb olmaz.” Ol kişi bu sözi (17) işidicek ĥāyetile ĥacil ve nihāyetde münfa‘il olup [P1 369a]

³⁸⁹³ iderler: eylediler H, L.

³⁸⁹⁴ tā: -H, L.

³⁸⁹⁵ ol kimesne: -H, L.

³⁸⁹⁶ eylemege: itmege H, L.

³⁸⁹⁷ çekme: çekesin +ma‘kül +degül H, L.

³⁸⁹⁸ ki: -H, L.

(1) yirine gitdi. Ve biz bu hikāyeti anuñçün (2) rivāyet eyledük tā kim bilesin ki insān egerçi (3) ‘ālim ve kāmīl ise çünkim ‘aqlı olmaya cāh u (4) mertebesinden düşer.

Hikāyet

(5) Rāvīlerūñ rivāyetinde ve hākilerūñ hikāyetinde (6) şöyle gelmişdür kim³⁸⁹⁹ Mansūr Halīfe’nūñ (7) zamānında Medīne-i Resūl’den şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem³⁹⁰⁰ (8) bir kişi şadākat-ı sābıka sebebiyle Mansūr Halīfe’ye (9) geldi. Ve ol kişi gāyetile ‘āqıl ve kāmīl [L 176b] (10) kimesne idi. Ammā ehl-i ‘ilm degül idi. Halīfe’nūñ (11) hizmetine vuşul buldukdā Halīfe anı azīz (12) dutup kendüye yakın yir gösterdi. Bir gün ol (13) kişi Halīfe’ye eyitdi kim: “Yā Emīre’l-Mü’minīn! Ben (14) seni kemāl mertebede severem. Ve gāyetile muhliş (15) du‘ācılaruñdanam. Ammā ben beglerūñ hizmetine (16) lāyık kimesne³⁹⁰¹ degülem. Baña çäre nedür kim çün seni (17) ziyāret eylemege gelsem benden bī-edebāne vaz‘ [P1 369b] (1) şadır olmaya. Ve hem senūñ göñlüñ üzerine şaķil (2) ve nazaruñda zelil olmayam.” didükde Halīfe (3) eyitdi kim: “Ziyāreti gāh gāh eyle. Ammā ziyāretile (4) inķitā‘ arasında şol miķdār müddet gerekdür (5) ki çün sen gā’ib olasın ben seni unuñmayam. (6) Ve çünkim hāzır olasan senden baña [H 246b] melāl (7) hāşıl olmaya. Ve bu nev‘ ziyāretūñ neticesi maħabbetūñ (8) izdiyādıdır. Ve çünkim benüm meclisüme gelürsen (9) benden³⁹⁰² irāķ otur. Tā kim tedricile hizmetkārıların (10) seni baña yakın ideler. Ve çok oturma kim edesizlige (11) dālıdır. Ve hācetūñi ben senden şormadin (12) sen benden isteme. Ve çünkim ben saña ihsān (13) eyleyem gerekdür kim her meclisde ve her maħfilde (14) şöyle şükrānımı idesin kim çün baña ħaberin (15) vāşıl ola. Senūñ şükrānuñla mesrūr olam. (16) Ve ħalbümde maħabbetūñ gün-be-gün ziyāde ola. Ve hem (17) her yirde zamān-ı māziden benümile senūñ mābeynūñde [P1 370a] (1) geçen mā-cerāyı anımayasın kim ‘adāvete sebep (2) olur.” Pes ol kişi bu vaşiyetleri ħabül (3) idüp yılda iki kerre Halīfe’nūñ ziyāretine (4) gelüridi. Ve Halīfe dañı her geldükde aña biñ (5) dirhem ihsān ideridi. Ve biz bu hikāyeti (6) andan ötürü zıkr eyledük kim bilesin ki her (7) kimesnede kim ‘aql olsa egerçi ‘ilmi yoğısa (8) ‘aql aña delil olup envā‘ - ı ‘izzet ü cāha (9) yitişdürür. Ve eger ‘ilmi olup ‘aqlı olmazsa (10) cemī‘ umürü münķalib ve mün‘akis olup (11) merātib-i seniyye ve derecāt-ı ‘aliyyeden behremend (12) olmaz.

Nazm:

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

[L 177a] Olur ‘aqlile herkes sāmīyü’l-ħadr
(13) Bulur ‘aqlile maħfillerde hem şadr

(14) Ve ‘urefā buyurmışlardur ki: “‘Aql ol degüldür ki (15) insān çün bir vāķı‘ a-i hā’ileye düşe. (16) ħüsn-i ħalāşda cehd eyleye. Belki ‘aql (17) oldur ki sa‘y eyleye. Tā kim ħalāş bulması [P1 370b] (1) lāzım olan vāķı‘alara düşmeye.”

Hikmet

(2) Melik Perviz oğlını vaşiyet [H 247a] idüp eyitdi (3) kim: “Ra‘iyyetūñ ħatırlarını ri‘āyet ve anlara ħıfz u (4) ħimāyet eyle.” **Beıt:**

³⁸⁹⁹ kim: ki H, L.

³⁹⁰⁰ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: şal‘am H, L.

³⁹⁰¹ kimesne: -H, L.

³⁹⁰² benden: +irāğ +olmaz +ümmīdinde +iseñ H, L.

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Cehd it ki o ra' iyyeti ri' âyet idesin
(5) Çekdürmeyesin a belâ ' inâyet idesin

(6) Hikmet

Loğmân-ı Hakîm buyurmuşdur kim³⁹⁰³ (7) “Vaqtâ ki bir kimesne ' âlim olsa ' ilmile müntefi' (8) olmaz. Mâdâm ki ' ilmile ' âkl muşâhib (9) olmaya. Zirâ ' aql ' ilmün çirâğıdır.” **Ba' zı** (10) hükemâdan rivâyet olunur ki buyurmuşdur: “Cemî' (11) eşyâ ' aqla muhtâcdur. Ve ' aql tecribeye muhtâcdur.” (12) Nitekim Hâzret-i ' Alî buyurmuşdur.
Nazm:

(13) **Elem terâ inne'l-' aqlle zeynun li-ehlihi**
(14) **Ve lâkin tamâmu'l-' aqlı hüsnü'l-tecârüb**

(15) Tercüme:

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Kişinün ' aklıdur zeyn ü cemâli
(16) Tecârübden olur ' aqlun kemâli

(17) Ve ' âkil olan kimesne hergiz gâmgîn olmaz. **[P1 371a]** (1) Zirâ ki iş işlemez kim gâm getüre.” **İbn-i ' Abbâs'dan** (2) rağıya'llâhu ' anh³⁹⁰⁴ su'âl itdiler kim: “Edeb yig midür kim ' aql (3) yig midür?” Cevâbda buyurdu ki: (4) “Aql yigdür zirâ ki ' aql Allâh Te'âlâ'dandır. Ve edeb kuluş teklifindedür.” (5) **Resûlu'llâh** Hâzretleri'nden şalavâtu'llâhi ve selâmuhu (6) ' aleyh mervîdür kim buyurmuşdur: “Hağ Te'âlâ kullarına (7) kismet itdüğü nesnelere ' aqldan yigrek nesne (8) yoğdur ' Âkilün nevmi câhilün ' ibâdetinden yigrekdür.³⁹⁰⁵ Ve (9) ' âkil-i müftir câhil-i şâimden yigdür. Ve ' âkilün gülmesi (10) câhilün ağlamasından yigdür.”³⁹⁰⁶ Hükemâdan (11) birisi buyurmuşdur ki: “Nitekim cifenün râyîha-i (12) müntinesi vardır. Şuncılayın câhilün cehli murdâr (13) koğar. Ve kendüye ve koğşısına ve kavm ü kabîlesine (14) zârarı vardır.” Ve **İmâm Gazâlî** ki muşannif-i kitâb-ı (15) *Naşîhatü'l-Mülük*'dur. Buyurur ki: “Cemî' eyülik ' aql (16) içindedür. Ve cümle-i a' mâl-i şâlihanun **[L 177b]** merci' i ' ağıdır. (17) Ve her kimesneye kim Allâh Te'âlâ ' aql virmişdür **[H 247b]** tağkik **[P1 371b]** (1) aña hayr-ı keşir ihsân buyurmuşdur. Pes (2) gerekdür ki iy dîn qarındaşı! ' Aqlun (3) nefâsetini ve ' uluvv-i mertebesini bilesin ve vâhibü'l-' aqla (4) şükrlere ve şenâlar kılasın. Tâ ' ibâd-ı şâlihinün (5) ' idâdından ' add olınasın. Ve anlarıyla cennetde bulınasın.”

(6) **el-Bâbü's-Sâbi' (7) fi-Na' ti'n-Nisâ' i ve Zıkr-i mâ-Fihinne min-Hayrin ve Şerrin.**

(8) Yidinci bâb hâtunların vaşfindadır. (9) Ve kankı kısmında hayr ve kankısında şerr var idüğü (10) beyânındadır. **Resûlu'llâh** Hâzretleri'nden şalavâtu'llâhi (11) ve selâmuhu

³⁹⁰³ kim: -H, L.

³⁹⁰⁴ rağıya'llâhu ' anh: rağ H, L.

³⁹⁰⁵ yigrekdür: yigdür H, L.

³⁹⁰⁶ “Allah (c.c.) kullarına akıldan daha hayırlı bir şey vermemiştir. Akılının uykusu cahilin ibadetinden hayırlıdır. Nafîle oruç tutmayıp yiyen akıllı, cahilce oruç tutan kimseden daha hayırlıdır. Akılının gülmesi, cahilin ağlamasından hayırlıdır” (Zebîdî, İthâfu's-Sâde, 8/490, Ebû Nuaym, Hilye, 4/385, hadisin bir kısmı için bkz. Suyûtî, Câmiu's-Sagîr, No: 9294.) (Okur, 2009: 269).

‘aleyhi mervîdür ki: “H̄ātūnların yigregi (12) ve bereketlüsi oldur ki güzel ve doğurucu ola (13) ve kâbini yeyni ola.”³⁹⁰⁷ Ve dağı buyurmışdur ki “‘**Aleykum (14) bi’l-mer’âti’l-hurreti fe-innehâ etherü ve ebreku.**”³⁹⁰⁸ Ya‘nî (15) hurrü’l-aşl h̄ātūnları zevce idinüñ ki pâklik (16) ve mübâreklik anlarda artuğdur. Ve ‘**Ömer** H̄azreti rağıya’llâhu ‘anh³⁹⁰⁹ (17) buyurmışdur ki: “H̄ātūnların yaramazlarından Allâh Te‘âlâ’ya [P1 372a] (1) şıgınuñ. Ve eyülerinden havf u hazer üzre oluñ.” (2) **H̄üccetü’l-İslâm** Gazâlî-yi Hümâm buyurur ki: (3) “Her kimesne ki dîn ü dünyâsınuñ şalâhını dilerise (4) gerekdür ki bir dîndâr h̄ātūn ala. Ve h̄üsni (5) güzel ve³⁹¹⁰ mâlı çok ammâ³⁹¹¹ dîni yok h̄ātūnı almaya. Anuñçün³⁹¹² (6) ki dîn bulıduğı yirde mâl bulunur. Ammâ dîn ü diyânet (7) bulunmadığı yirde hayr u bereket bulunmaz. Ve dîn ü diyânetüñ (8) bereketinden her eyülik bulunur.” **Nitekim** hikâyetde (9) ve rivâyetde şöyle gelmişdür ki Merv şehrinde bir Kâdî (10) vardı kim adı Nüh bin Meryem idi. Ve gâyetile mâl-ı (11) mevfur ve ni‘met-i meşhür ile mezkür idi. Ve bir şâhib-i (12) h̄üsni ü cemâl ve günc ü delâl kıızı vardı ki nazîrini (13) çeşm-i devrân ve dîde-i zamân görmemişdi.³⁹¹³ Ve ekâbir ü (14) rü’esâdan çok kimesneler [H 248a] aña tâlib olup babası (15) ve anası anuñ emrinde muştarr u mütehayyir ve kime virdüklerinde (16) mütefekkir idiler ki³⁹¹⁴ eger fulâna virseñ fulânun h̄âtırını (17) bize incinür. Ve Kâdî’nün bir Hindî kulu vardı. [P1 372b] (1) Dîndâr u ehl-i taqvä [L 178a] ve perhîzkâr adı Mübârek idi. (2) Ve Kâdî’nün bir bâğı vardı ki eşcâr u eşmâr (3) ve ezhâr³⁹¹⁵ u envârıla müşeccer ü müşmer ve müzehher³⁹¹⁶ ü münevver (4) idi. Bu Mübârek’i ol bâğa nâzır u nigezbân (5) itmişdi. İki ay muhâfazatından geçdükte nâ-gâh (6) Kâdî bir gün geşt-i bâğ meylin murâd idinüp (7) envâ‘-ı ferâğıyla bâğ u râğa vardı. Ve Mübârek’den (8) bir şalkım üzüm istedi. Mübârek bâğa girüp (9) bir ekşi şalkım üzüm getürdi. Efendisi³⁹¹⁷ (10) eyitdi kim: “Bunca bâğdan ancak bir ekşi şalkım (11) üzüm mi bulduñ?” didükde Mübârek eyitdi kim: “Ben (12) iki aydur ki bu bâğun nâzırını ve nigezbânıyam. (13) Bilmezem ki ekşi ve tatlı şankısıdır? Kâdî (14) eyitdi kim: “Gerçek misin Mübârek?” And içdi kim (15) gerçektür. “Ebeden tatmamışam.” Kâdî didi kim: “Niçün (16) tatmadun?” Mübârek eyitdi kim: “Sen beni muhâfazat (17) için bu bâğda kodun koruk yimek ve tatmak için komadun. [P1 373a] (1) H̄ıyânet idecek degülem.” didükde Kâdî bu hâlden (2) ta‘accüb idüp Mübârek hakkında hayr-du‘â (3) eyleyüp bildi kim ‘azizü’l-‘aql kimesnedür. Şonra (4) Kâdî buyurdi kim: “Yâ Mübârek ma‘lumuñ olsun (5) ki benüm bir kızım vardır. Ve³⁹¹⁸ bunca ekâbirden ve aşâğirden (6) kimesneler aña tâlib oldılar. Hiç birine viremedüm. (7) Senden umduğum budur ki kime virmek (8) münâsibdür işâret eylesin.” Mübârek eyitdi (9) kim: “Zamân-ı câhiliyyetde aşl u hesab ve nesl ü (10) neseb mu‘teber imiş. Ve Yehüd u Naşârâ katında (11) h̄üsni ü cemâl ve Resûlu’llâh zamânında dîn ü (12) diyânet ve taqvä vü şıyânet ve bizüm zamânımızda

³⁹⁰⁷ Mütercimim hadîs-i şerîf olarak aktardığı bu söz, eserin müellifi İmam Gazâlî’ye aittir.

³⁹⁰⁸ “Sizler hür kadınları tercih edin; çünkü onlar daha temiz ve bereketlidirler” (Abdurrezzak, el-Musannaf, Kitâbu’n-Nikâh, No: 10341; Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, Kitâbu’n-Nikâh, No: 7345) (Okur, 2009: 273).

³⁹⁰⁹ rağıya’llâhu ‘anh: rağ H, L.

³⁹¹⁰ ve: -H, L.

³⁹¹¹ ammâ: -H, L.

³⁹¹² Anuñçün: -H, L.

³⁹¹³ görmemişdi: görmemişdür H, L.

³⁹¹⁴ ki: -H, L.

³⁹¹⁵ eşmâr ve ezhâr: ezhâr ve eşmâr H, L.

³⁹¹⁶ müşmer ve müzehher: müzehher ve müşmer H, L.

³⁹¹⁷ Mübârek bâğa girüp bir ekşi şalkım üzüm getürdi. Efendisi: -H, L.

³⁹¹⁸ Ve: -H, L.

(13) māl u menāl. Sen bilürsin kaçkısı ihtiyārundur (14) aña vir.” didükde [H 248b] Kādī buyurdi kim: “Baña dīn ü diyānet (15) ve taqvā vü emānet³⁹¹⁹ gerekdür. Ve benüm diledügüm (16) budur ki kızımı saña virem. Zīrā ki senden dīn ü (17) taqvā ve šalāh u felāh müšāhede itdüm.” Mübārek [P1 373b] (1) eyitdi kim: “İy efendi! Bu ne aşl sözdür? Ben (2) bir Hindī kuluşam.³⁹²⁰ Mālūñile beni şatun almışsın. (3) Nice³⁹²¹ beni ihtiyār idüp kızuñı baña (4) virürsün?” didükde Kādī eyitdi kim: “Tır senüñile (5) eve gidelüm ve bu emīrde tedbīr idelüm.” Pes (6) çün eve vardılar. Kādī h̄ātūnına [L 178b] eyitdi kim: (7) “Ma’lūmuñ olsun ki bu Hindī gūlām (8) gāyetile mütedeyyin ve nihāyetile müttakī kimesnedür. (9) Şalāh u felāhına rāğīb oldum. Ve kızımı zevcelige (10) buña ben virdüm. Sen ne rāy görürsün?” (11) didükde h̄ātūnı eyitdi kim: “Rāy senüñ rāyuñdur. (12) Ve emr senüñ emrūñdur. Ammā bu hāli kızumıla tanışayım.” (13) didi. Pes kızuñ anası kızına varup kızıyla (14) bu bābda meşveret kılduğda kız dañı eyitdi kim: (15) “Rāy babamuñ rāyıdur Ve Allāh Te’ālā’nuñ h̄ükminden (16) ve babamuñ h̄ükminden taşra çıkmağa kādīr degülem.” (17) didükde Kādī dañı Mübārek’e nikāh idüp [P1 374a] (1) ve anlara çok māl u menāl virdi. Pes Mübārek’e (2) Hāğ Te’ālā ol kızdan bir oğul virüp adını (3) ‘Abdu’llāh kodılar. Ve ol ‘Abdu’llāh’dur ki aña (4) ‘Abdu’llāh-ı Mübārek dirler. Dīn ü diyānetde ve taqvā (5) ve emānetde cemī’ ‘ālemde ma’rūf ve ‘ilm ü zūhdile (6) mevşūf kimesnedür. Ve hadīşūñ rāvīleri ekşer (7) andan rivāyet iderler. Pes iy dīn kaçırındaşı! (8) Her kaçan ki dilersin ki tezevvüc idesin gerekdür (9) kim dīn şāhībi olan h̄ātūn alasin. Ve şayt u (10) şadā ve māl u gīnāya tama’ idüp tezevvüc (11) itmeyesin. Anuñçün ki h̄ātūnuñ mālī bī-şebātdur. (12) Ve mālū h̄ātūn saña muṭī’ olmaz. İllā mā-şa’allāh (13) ve çünkim h̄ātūn alursın gerekdür (14) kim şehvet için almayasın. Şalāh için [H 249a] (15) ve dīnūñ takvīyeti için alasin. Ve cehennem odı (16) için setr ü kaçkan idinmege alasin.³⁹²²

Hikāyet

(17) Şöyle rivāyet iderler ki günlerden bir gün ‘ulemādan [P1 374b] (1) on kimseler ‘Abdu’llāh bin Mübārek’e kaçnuk oldılar. (2) Ve ‘Abdu’llāh bin Mübārek’üñ evinde hīç³⁹²³ nesne bulunmadı (3) ki anları ziyāfet eyleye. Ancak bir atı varıdı kim (4) bir yıl üstinde hacc ideridi. Ve bir yıl gāzā ideridi. (5) Fi’l-cümle ol atı boğazlayup ve bişürüp kaçnuklarıñ (6) önüne getürdi. H̄ātūnı eyitdi kim: “Bu ne aşl (7) işdür ki³⁹²⁴ işledüñ? Dünyādan bir atdan gāyı nesneye (8) mālīk [L 179a] degül idüñ. Niçün şöyle eyledüñ?” didükde (9) fi’l-hāl ‘Abdu’llāh evinüñ esbābından ne buldıysa (10) h̄ātūnıñ mehr-i mü’ecceline dutavirüp h̄ātūnını (11) boşadı. Ve eyitdi ki: “Bir h̄ātūn kim kaçnukı (12) sevmeye baña gerekmez.” Birkaç gün bu kaçziyyeden (13) geçdükte bir kişi ‘Abdu’llāh Mübārek’üñ h̄izmetine (14) gelüp eyitdi kim³⁹²⁵ “Yā İmāme’l-Müslimīn! Benüm bir kızım (15) vardur. Ve anası dünyādan geçdi. Ve her gün gām u (16) guşşadan bir haftānı pāre pāre eyler. Bugün (17) niyyeti budur ki senüñ meclisüñe gele. Ve senden va’z u [P1 375a] (1) naşīhat dīñle. Luṭf-ı ‘amīmūñden anuñ tesellīsi (2) için ba’zı kelīmāt söyle. Ola kim rikāat-i kaçlb (3) hāşıl idüp bu fi’lden ferāgat eyleye.” Pes (4) ‘Abdu’llāh dañı minbere kaçkup ba’zı kelīmāt (5) beyān eyledi kim ol kaçıza tesellī virdi. (6) Kaçız evine rücū’

³⁹¹⁹ vü emānet: -H, L.

³⁹²⁰ kuluşam: kaçulam H, L.

³⁹²¹ Nice: -H, L.

³⁹²² alasin: +Hikmet H, L.

³⁹²³ hīç: -H, L.

³⁹²⁴ ki: kim H, L.

³⁹²⁵ eyitdi kim: -H, L.

idüp babasına eyitdi kim: (7) “İy baba! Tevbe eyledüm ki bir dağı bu fi’li işlemeyem. (8) Ve Allāh Te’ālā’ya lāyık olmayan ef’ālden (9) ferāğat eyledüm. Ammā saña bir hācetüm vardır.” (10) Babası³⁹²⁶ eyitdi kim: “Hācetün nedür?” Kız eyitdi (11) kim: “İy baba! Sen her zamān eydürsin ki seni (12) aṣḥāb-ı māl ve erbāb-ı menāl ḥ’ātün idinmege isterler. (13) Saña Allāh Te’ālā’nuñ ism-i a’zāmıyla and virürem [H 249b] (14) ki eger beni ere virürsin elbette beni ‘Abdu’llāh bin (15) Mübārek’e vir ki eger bizüm dünyamız varısa anuñ (16) dīni vardır.” didükde³⁹²⁷ babası qabül idüp kızını (17) ‘Abdu’llāh³⁹²⁸ bin Mübārek’e³⁹²⁹ çok māl u cihāzıla virdi. [P1 375b] (1) Ve on at dağı zamīme idüp ‘Abdu’llāh bin Mübārek’e (2) göndürdi. Tā kim anlaruñ üzerinde ğazā eyleye. ‘Abdu’llāh (3) dağı evlenüp gicelerden bir gice vākı’asında (4) görür kim bir hātif nīdā idüp³⁹³⁰ eydür kim: “Yā (5) ‘Abdu’llāh! Eger sen bizüm için ‘acūze ḥ’ātünüñ boşaduñ (6) biz anuñ ‘ivazını bir bıkır kız saña virdük. Ve eger sen (7) bizüm için bir at boğazladuñ ise³⁹³¹ biz anuñ yirine (8) saña on at ‘ivaz eyledük. Tā kim bilesin kim bir (9) eyülige on ‘ivaz muqarrerdür ve hem “*İnne’llāhe lā-yuzī’u* (10) *ecra’l-muḥsinīn.*”³⁹³²

Hikāyet³⁹³³

Ebū Sa’īd Ḥudrī (11) raḍıya’llāhu ‘anh³⁹³⁴ [L 179b] rivāyet ider kim Benī İsrā’īl zamānında (12) bir ṣāliḥ kimesne varıdı. Ve bir ṣāliḥa ḥ’ātünü (13) varıdı kim hem dīn ü diyānet ve hem³⁹³⁵ taḳvā vü şıyānet (14) ve hem ‘azm ü ḥazm ve hem³⁹³⁶ niyyet-i cezm ṣāḥibi idi. (15) Ḥak celle ve ‘alā ol zamānda olan peygāmbere vahy (16) göndürüp buyurdi kim: “Ol ṣāliḥ kuluma ḥaber eyle (17) kim ben şöyle taḳdīr eyledüm ki senün ‘ömrünüñ [P1 376a] (1) yarısı ğināda ve yarısı faḳırda geçe. Dilerseñ (2) yigitlikde faḳrı iḥtiyār idüp pīrlıkde ğināyı (3) iḥtiyār eyle. Gerekse ber-‘aks ol.” Kişi bu (4) haberi işitdükde evine varup ḥ’ātünına bu kıṣṣayı³⁹³⁷ (5) ‘arz eyledi. Ḥ’ātünü eyitdi kim: “İḥtiyār senün (6) elünededür.” Ol kişi eyitdi kim “Ben faḳrı yigitlikde (7) iḥtiyār eyledüm. Anuñün ki yigitlikde (8) ṣabra kuvvet ve faḳra ḳudret mümkindür. Pīr olduğum (9) zamānda ğanī olup Ḥaḳḳ’uñ ‘ibādetini eyleyem.” (10) didükde ḥ’ātünü eyitdi kim: “Ḳaçan ki³⁹³⁸ biz yigitlikde (11) faḳr üzere olavuz. Ne ‘ibādete ḳādir oluruz (12) ve ne ḥayrāt u ḥasenāta ve ne zekāt u ṣadaḳāt (13) eylemek mümkindür. Pes ğināyı yigitlikde iḥtiyār (14) itmek yigdür ki pīrlıkde zīrā kim hem (15) yigit olup ve hem ğanī [H 250a] olmağun fā’idesi budur ki (16) ecsāmumuzıla tā’ate ve ‘ibādete meşğul oluruz. (17) Ve emvālümüzile ḥayrāt u ḥasenāt ve ṣadaḳāt u [P1 376b] (1) müberrāt iderüz.” didükde eri

³⁹²⁶ Babası: -H, L.

³⁹²⁷ didükde: -H, L.

³⁹²⁸ ‘Abdu’llāh: ‘Abdu’llāh’a H, L.

³⁹²⁹ bin Mübārek’e: -H, L.

³⁹³⁰ idüp: kırup H, L.

³⁹³¹ ise: -H, L.

³⁹³² “Sabret! Çünkü Allah iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez” (Hûd, 11/115).

³⁹³³ Hikāyet: -H, L.

³⁹³⁴ raḍıya’llāhu ‘anh: raḍ H, L.

³⁹³⁵ hem: -H, L.

³⁹³⁶ ve hem: -H, L.

³⁹³⁷ kıṣṣayı: ḥāli H, L.

³⁹³⁸ ki: -H, L.

dağı bu söze rāzī (2) oldu. Haqq celle ve ‘alā yine ol zamānuñ peygamberine (3) vahyi göndürdi kim: “Ol kişiye bizden selām (4) eyle. Ve aña di kim çün sen bizüm tã‘at ü ‘ibādetümüzi (5) ihtiyār eyledüñ. Ve senüñ niyyetüñ ve h̄‘ātūnuñ (6) niyyeti şunuñ üzerine oldu kim baña ‘ibādet ü tã‘at³⁹³⁹ (7) eyleyesiz. Ve hayr u hasenāt işleyesiz. Ben dağı (8) şöyle każā ve taqdir eyledüm ki cemī‘ ‘ömrünizi (9) ğināda geçüresiz. Ve benüm ‘ibādetümde olasız. (10) Ve vüs‘atde oluğça fukarā ve mesākine taşadduğ [L 180a] (11) eyleyesiz. Tã ki³⁹⁴⁰ hem dünyānuñ ve hem āh̄iretūñ hażzını (12) bulasız.” **İmām-ı Hümām Hücetü’l-İslām** bu maħalde (13) buyurur ki: “Bu hikāyeti andan ötürü rivāyet (14) eyledük ki bilesiz kim her kimesnenüñ ki³⁹⁴¹ yoldaşı (15) şālīħa ve mütedeyyine ola. Hem dünyāsı ve hem āh̄ireti (16) ma‘mūr olur. Ve ‘ömri şalāħ u felāħ üzre geçer. (17) Va’llāhu a‘lem. **İbn-i ‘Abbās Hażretleri** rađıya’llāhu ‘anh³⁹⁴² [P1 377a] (1) şöyle rivāyet eyler ki: “Bir ğün Resūlu’llāh şalla’llāhu (2) ‘aleyhi ve sellem³⁹⁴³ Ümmi Seleme’nüñ evine vardı.³⁹⁴⁴ (3) Gördi kim şabāħ namāzını kılmışdur ve seccāde (4) üzerinde tesbīħe meşğöldür. Hażret şalla’llāhu (5) ‘aleyhi ve sellem³⁹⁴⁵ buyurdı kim: ‘Yã Ümmi Seleme! Niçün (6) namāzı cemā‘atile kılmazsın? Ve niçün cum‘a namāzını (7) kılmazsın? Ve niçün hacc itmezsin? Ve niçün ğazāya (8) varmazsın? Ve niçün *Kur‘ān* hatmini itmezsin?’ (9) Ümmi Seleme eyitdi kim: ‘Yã Resūlu’llāh buyurduklarūñ (10) erlerūñ ‘amelleridür. H̄‘ātūn kişilerūñ ‘ameli degöldür.’ (11) Hażret şalavātu’llāh³⁹⁴⁶ ‘aleyh buyurdılar³⁹⁴⁷ ki:³⁹⁴⁸ ‘H̄‘ātūnlarūñ (12) dağı bu ‘amellere ber-ā-ber ‘amelleri vardır.’ Ümmi Seleme (13) eyitdi ki:³⁹⁴⁹ ‘Kañkı ‘amellerdür yã Resūla’llāh?’ Peyğamber (14) buyurdı kim: “Her kaçan ki³⁹⁵⁰ h̄‘ātūnlar Allāh Te‘ālā’nuñ (15) farızalarını edā idüp erlerine itā‘at (16) eyleyüp örekelerin [H 250b] egirüp Haqq’a şükr itseller (17) cemā‘atile namāz kılmışlar gibidür. Ve her kaçan ki³⁹⁵¹ [P1 377b] (1) oğlancukları için ta‘ām bişürür ğünāhları sākīħ (2) olur. Ve h̄‘ātūnlarūñ öreke egirmesi köprüler (3) ve h̄nlar ve ribātlar ‘imāret itdükleri gibidür. Ve öreke (4) egirdüklerinüñ āvāzıyla ev dīvārları tefāħur eyler. (5) Ve üç āvāzdur ki ‘arşa dek gider. **Birisi** (6) ğāzilerūñ yayı āvāzı kaçan ki kâfirlere oğ atarlar. (7) **İkincisi** ‘ulemānuñ qaletleri āvāzı ‘ilm-i kitābetin itdükleri zamānında. (8) **Üçüncisi** h̄‘ātūnlarūñ örekesi āvāzı.” Va’llāhu a‘lem. (9) **Aħnef bin Qays** raħimehu’llāh buyurur ki: “Kaçan dilersiz³⁹⁵² (10) kim h̄‘ātūnlarūñuz sizi ğāyetile ve kemāl-i nihāyetile (11) seveler gerekdür kim [L 180b] aħsen-i aħlāħ ile anlarıla (12) zindegānī idesiz. Ve aħbeħ-i envā‘ıyla anlarıla cimā‘ (13) idesiz.” **Emīrū’l-Mü‘minīn ‘Ömer** rađıya’llāhu ‘anh buyurur (14) ki: “H̄‘ātūnlarūñuz ile ‘ışħ hadīşini eylemeñ. Zırā ki (15) qaľblerini fesāda virürsiz. Anuñçün ki h̄‘avātīn (16) tã‘ifesi bir et pāresine beñzerler kim yolda (17) düşmiş ola. Anlarūñ h̄āfızı Hażret-i Haq’dan ğayrı [P1 378a] (1) kimse yoğdur.” **Muğire bin Şu‘be** eydür ki: “‘Ömrümü (2) h̄‘avātīnile üç vech üzre geçürdüm. Yıgıtlığüm zamānında (3)

³⁹³⁹ ibādet ü tã‘at: ta‘āt u ‘ibādet H, L.

³⁹⁴⁰ ki: kim H, L.

³⁹⁴¹ ki: kim H, L.

³⁹⁴² rağıya’llāhu ‘anh: rağ H, L.

³⁹⁴³ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: şal‘am H, L.

³⁹⁴⁴ vardı: varup H, L.

³⁹⁴⁵ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: şal‘am H, L.

³⁹⁴⁶ şalavātu’llāh ‘aleyh: -H, L.

³⁹⁴⁷ buyurdılar: buyurdı H, L.

³⁹⁴⁸ ki: kim H, L.

³⁹⁴⁹ ki: kim H, L.

³⁹⁵⁰ ki: -H, L.

³⁹⁵¹ ki: kim H, L.

³⁹⁵² dilersiz: dilersin H, L.

cimā' ile geçürdüm.³⁹⁵³ Ve kırğıllıgum zamānında ħüsn-i ħulķ (4) ve ħoraġa ile geçürdüm.³⁹⁵⁴ Ve pırlıgum zamānında māl u (5) keşretiler ve nafaķa vüs'atiyle geçürdüm." **Selmān-ı** (6) **Farsī'den** rađıya'llāhu 'anh mervīdür ki Resūlu'llāh (7) şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden³⁹⁵⁵ şordum ki: "Ĥ'ātūnlaruġ yigregi (8) ħanķısıdır?" Ĥazret şalavātu'llāh 'aleyh³⁹⁵⁶ buyurdılar³⁹⁵⁷ kim: (9) "Şol ħ'ātūn ki³⁹⁵⁸ erine muġī' ola ve emrinden taşra (10) olmaya." Yine su'āl itdüm ki: "Ĥ'avātīnūġ yaramazrakı (11) ħanķısıdır?" Ĥazret buyurđı ki:³⁹⁵⁹ "Erine muġālefet iden³⁹⁶⁰ (12) ħ'ātūndan yaramaz yoķdur." **İmām-ı Ĥümām Ĥüccetü'l-İslām** (13) bu maġalde buyurur ki: "Ĥ'ātūnlara ħaġġ ta' līm [H 251a] eylemek (14) cā'iz degüldür." **Ĥükemādan** bir ħakīm bir (15) mu' allimūġ üzerine rāst gelüp görđi kim kızcugazlara (16) yazı ta' līm ider. Ĥakīm³⁹⁶¹ buyurđı kim: "İy mu' allim! Niġün (17) bu kızcugazlara şer ögredürsin?"

Ĥikmet

[P1 378b] (1) Bir 'ākile ħ'ātūndan şordılar kim: "Ĥ'ātūnlaruġ ādābı (2) ve ħünerleri nedür?" Cevābda eyitdi kim: "Erleruġ 'aybları (3) nedür?" Didiler ki: "Baġıllıķ ve yüreksizlik." Ĥ'ātūn (4) eyitdi kim: "Erleruġ 'aybı ħ'ātūnlaruġ ħüneridir."

Ĥikāyet

(5) Ĥükemādan birisi evlenüp gāyetde bir kışa boylu ħ'ātūn (6) aldı. Su'āl olınuķda ki: "Niġün bu nev' ħ'ātūnı (7) iġtiyār eyledüġ?" Cevābda buyurđı kim: "Ĥ'avātīn dükeli (8) şerdür. Her ne ħadar ki şer kışadur ecved ü aşlaġ u [L 181a] (9) encaġ³⁹⁶² u eflāġdur."

Ĥikmet

Ĥükemādan birisi (10) buyurmışdur ki: "Ĥ'avātīn tā'ifesi dört nev' üzredür. (11) **Bir nev'** i oldur ki götürüsi erinüġdür. **Ve bir nev'** i oldur (12) ki yarısı erinüġdür. **Ve bir nev'** i daġı oldur ki üç (13) baġşından bir baġşı erinüġdür. **Ve bir nev'** i daġı oldur ki (14) ħiġ erinüġ degüldür. Belki erine düşmendür. **Ammā** (15) şol ħ'ātūn ki götürüsi erinüġdür. Bıkr alınan ħ'ātūndur. Ve (16) yarısı erinüġ olan ħ'ātūn şol ħ'ātūndur³⁹⁶³ ki (17) tūl ola ve evinde vü elinde evlādı³⁹⁶⁴ evvelki erden³⁹⁶⁵ olmaya. [P1 379a] (1) Ve üç baġşından bir baġşı erinüġ olan ħ'ātūn oldur (2) ki evvelki eri³⁹⁶⁶ ölmüş ola ve andan³⁹⁶⁷ uşaġı ola. (3) Ve erine düşmen olan ħ'ātūn ol³⁹⁶⁸ ħ'ātūndur³⁹⁶⁹ (4) ki anı eri anı boşamış ola ve henüz göġli erine (5) müte'alliķ ola. Ve andan uşaġı ola. Pes ma'lūm (6) oldı kim

³⁹⁵³ geçürdüm: -H, L.

³⁹⁵⁴ geçürdüm: -H, L.

³⁹⁵⁵ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden: şal' amdan H, L.

³⁹⁵⁶ şalavātu'llāh 'aleyh: -H, L.

³⁹⁵⁷ buyurdılar: buyurđı H, L.

³⁹⁵⁸ ki: kim H, L.

³⁹⁵⁹ ki: kim H, L.

³⁹⁶⁰ iden: -H, L.

³⁹⁶¹ Ĥakīm: -H, L.

³⁹⁶² encaġ: -H, L.

³⁹⁶³ ħ'ātūn şol ħ'ātūndur: -H, L.

³⁹⁶⁴ evinde vü elinde evlādı: -H, L.

³⁹⁶⁵ erden: erinden +evlādı H, L.

³⁹⁶⁶ eri: erinden H, L.

³⁹⁶⁷ ölmüş ola ve andan: -H, L.

³⁹⁶⁸ ol: oldur H, L.

³⁹⁶⁹ ħ'ātūndur: -H, L.

h̄'ātūnların eyüsü oldur ki³⁹⁷⁰ (7) bıkır ola.” **Hikāyetde** şöyle rivāyet olunur (8) ki³⁹⁷¹ vaqtā kim Havvā cennetde ‘ isyān eyledi. Haq (9) celle ve ‘alā anuñ ‘ işyānı sebebiyle h̄'ātūnları on (10) sekiz ‘ uqūbetile mu‘ ākıb kıldı. Hayzıla (11) ve toğurmağıla ve babadan ve anadan ayrılmagıla (12) ve ecnebīyle çift olmagıla ve nifāsıla (13) ve hükmi elinde olmamağıla ve mīrāş nokşānıyla (14) ve talākile [H 251b] ve evinde mu‘ tekif olmagıla (15) ve başını örtmekile ve şehādetde erüñ (16) yarısı olmagıla ve mahremsiz bir yirden (17) bir yire varmamağıla ve cum‘a ve cemā‘ ate varmamağıla [P1 379b] (1) ve bayrām namāzı ve cenāze namāzı kılmamağıla ve gāzāya (2) ve cihāda varmamağıla ve beglik şalāhiyyeti anlarda (3) olmamağıla ve kazā istihkākı anlarda bulunmamağıla ve şevāb (4) ecri biñ kısım olup bir kısmı anların olmagıla ve kıyāmet (5) güninde h̄'avātīnün yaramazlarınun ‘azābı götürü ümmet-i (6) Muhammed’ün ‘azābınınun yarısı olmagıla.” **Şimdi** ‘izz-i (7) hużūrī lāzīmü'l-ḥubūrda mahfi degüldür ki İmām-ı Hümām (8) Hücetü'l-İslām bu maḥalde buyurur ki: “Cümle h̄'ātūnlar (9) on sınıf üzredürler. Ve her birinün şıfatı bir nev‘ (10) ḥayvānün şıfatı üzredür. Bir sınıfı [L 181b] ḥinzīr şıfatındadır. (11) Ve bir sınıfı maymūn şıfatındadır. Ve bir sınıfı (12) kelb sınıfındadır. Ve bir sınıfı ilan şıfatındadır. (13) Ve bir sınıfı katır şıfatındadır. Ve bir sınıfı (14) koyun şıfatındadır. Ve bir sınıfı ‘aḳreb şıfatındadır. (15) Ve bir sınıfı kesegen şıfatındadır. Ve bir (16) sınıfı kuş şıfatındadır.³⁹⁷² Ve bir sınıfı dilkü (17) şıfatındadır. **Ammā şol sınıf ki ḥinzīr şıfatındadır.** [P1 380a] (1) Ol h̄'ātūndur ki yimekten ve içmekden gāyır (2) hüneri olmaya ve ḳab u kacağı yumaya. Ve her ḳanda (3) ki dilerse gide ve erinden bī-pervā ola. (4) Ve dīn bābında ve namāz u oruc edāsında ihtimāmı (5) olmaya. Ve ulūmı ve va‘d ü va‘idi ḥiç aḳmaya. (6) Ve Haq celle ve ‘alānün³⁹⁷³ rızāsından ve şehātidan (7) gāfil ola. Ve evlādınınun muḥāfazasında ve (8) te‘dīblerinde iltifātı olmaya. Ve evinde olduğı (9) vaqt kir pas libās geyüp taşra çıḳduğı (10) zamān zīnetlerle kendüyi³⁹⁷⁴ bezeye. Ve döşekde andan (11) rāyiḥa-i kerīhe gele. **Ve ammā şol (12) sınıf h̄'ātūnlar ki ‘ādetleri maymūn (12) ‘ādetine benzer.** Ol h̄'ātūndur ki [H 252a] himmeti dürlü (13) dürlü libāsları geymekde ola ve kendüyi (15) altun u gümüş ü lü‘lü vü cevāhirile bezeye. Ve aḳvām u (16) aḳribāsıyla tefāḥur eyleye.³⁹⁷⁵ Ve erine tekebbür ü ta‘azzum (17) eyleye. **Ve şol h̄'ātūn ki ‘ādeti kelb ‘ādetidür.** [P1 380b] (1) Ol h̄'ātūndur ki kaçan eri anuñla söyleye (2) kelb gibi erinün yüzine yapışa ve çağıra (3) ve eriyile ḥuşūmetler eyleye. Ve kaçan ki³⁹⁷⁶ göre (4) kim erinün kīsesi altundan ve³⁹⁷⁷ gümüşden (5) ḫoludur. Ve evi buğdayıla³⁹⁷⁸ arpayıla³⁹⁷⁹ yimişlerle (6) memlūdur. Eriyle başı ḥōş olup kemāl mertebede (7) erine yakın olup her zamān sözi bu ola kim: (8) “Cānum saña ḳurbān olsun. Başum senün yolunda (9) gitsün. Umaram ki ol ölümüm öñünde ola.” Ve eger (10) emr-ber-‘ aks ola kelb gibi erinün yüzine yapışup (11) söğmege başlayup ḥaseb ü nesebine naḳş getürüp (12) elinden ve dilinden gelen ef‘āl ü aḳvāl-i ḳabiḥeyi (13) dirig eylemeye. **Ve ammā şol sınıf h̄'avātīnden**³⁹⁸⁰ (14)

³⁹⁷⁰ ki: kim H, L.

³⁹⁷¹ ki: kim H, L.

³⁹⁷² Ve bir sınıfı kuş şıfatındadır: -H, L.

³⁹⁷³ celle ve ‘alānün: Te‘alā’nun H, L.

³⁹⁷⁴ kendüyi: kendüye H, L.

³⁹⁷⁵ eyleye: -H, L.

³⁹⁷⁶ kaçan ki: -H, L.

³⁹⁷⁷ ve: -H, L.

³⁹⁷⁸ buğday ıla: buğday ve H, L.

³⁹⁷⁹ arpayıla: arpa ve H, L.

³⁹⁸⁰ h̄'avātīnden: h̄'avātīnün H, L.

ki³⁹⁸¹ şıfatı [L 182a] ilan şıfatıdır. Ol ḥātündür (15) ki eriyle sözi ve kelecisi mülâyim ola. Ammâ içi (16) nâ-pâk ola. Ve erine şer dileyüp hayr şatmağa. (17) Şuncılayın ḥātün yıla beñzer kim “**leyyin lemsuhâ [P1 381a] (1) kâtil semmuhâ.**”³⁹⁸² **Ve ammâ şol şınıf ḥātünlerden (2) ki³⁹⁸³ ‘âdeti katır ‘âdetidür.** Ol ḥātündür (3) kim katır gibi kaçan bir köpriye veyâ bir adlayacak (4) ırmağa yitişe cehd-i belîğ ü darb-ı³⁹⁸⁴ vecî ile (5) yâ geçe veyâhüd geçmeye. Ve mu‘ânid ve lecüc ḥātün (6) ola râyıyla müteferrid ve nefsiyle mu‘cib ü mütemerrid ola. (7) **Ve ammâ şol şınıf ḥāvātinden ki ‘âdeti ve şıfatı (8) akreb şıfatı ola.** Ol ḥātündür kim evinde (9) oturmayup çoñşı çoñşı³⁹⁸⁵ geze. Söz iletüp³⁹⁸⁶ (10) söz³⁹⁸⁷ getüre.³⁹⁸⁸ Ve olur olmaz sözlere³⁹⁸⁹ kulağ tutup (11) nemmâm u gammâz ola. Ve “hamâletü’l-ḥatab”³⁹⁹⁰ kâbilinden (12) ola. Ve hem-sâyelerün arasında ‘adâvet ve huşümet (13) birağub envâ‘-ı fesâd u fitneye³⁹⁹¹ sebep ola.

[H 252b] (14) Miyân-ı do kes ceng çün âteşest
(15) Suhan çin-i bed-baht hîzum keşest³⁹⁹²

(16) Şuncılayın ḥātün ‘akrebe beñzer ki her neye (17) yitişür nişiyle şoğar. Bu nev‘ ḥātün [P1 381b] (1) korğmaz ki şol³⁹⁹³ tã’ifeden³⁹⁹⁴ ola kim Resûlu’llâh (2) Hâzretleri³⁹⁹⁵ şalavâtu’llâhi ve selâmuhu ‘aleyhi³⁹⁹⁶ anlaruñ³⁹⁹⁷ (3) ḥaqqında buyurmışdur ki: “**El-kattatu lâ-yedḥulu’l-cenneh.**”³⁹⁹⁸ (4) Ya‘nî sahn çin ü nemmâm cennete giremez. (5) **Ve ammâ şol ḥātünlerden kim ‘adeti kesegen (6) ‘âdetidür.** Ol ḥātündür ki³⁹⁹⁹ erinün aqçesi (7) kîsesini cibinden alup içinden bir miqdâr⁴⁰⁰⁰ (8) aqçe uğurlayup⁴⁰⁰¹ çoñşilaruñ⁴⁰⁰² evinde emânet (9) qoya ve evinde bulunan her nesneden⁴⁰⁰³ uğurlaya. (10) **Ve ammâ şol ḥāvātinden⁴⁰⁰⁴ kim ‘âdeti ve şıfatı (11) kuş şıfatıdır.** Ol ḥātündür ki şabâḥdan⁴⁰⁰⁵ (12)

3981 ki: -H, L.

3982 Dokunması yumuşaktır, zehri öldürücüdür.

3983 ki: kim H, L.

3984 darb-ı: sa‘y-i H, L.

3985 çoñşı çoñşı: çoñşılara H, L.

3986 iletüp: getürüp H, L.

3987 söz: -H, L.

3988 getüre: ilet H, L.

3989 sözlere: söze H, L.

3990 Odun hamalı.

3991 fesâd u fitneye: fitne vü fesâda H, L.

3992 İki kişinin arasındaki savaş ateş gibidir. Gammaz, ise odun taşıyan kimse gibidir.

3993 şol: şunlardan H, L.

3994 tã’ifeden: -H, L.

3995 Hâzretleri: -H, L.

3996 şalavâtu’llâhi ve selâmuhu ‘aleyhi: şal‘am H, L.

3997 anlaruñ: -H, L.

3998 Hz. Huzeyfe (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Kattat (söz taşıyan) cennete girmeyecektir.’ Müslim’in rivayetinde “Nemmam cennete girmeyecektir” şeklinde gelmiştir [Buhâri, Edeb 50, Müslim, İman 169, (105); Ebû Dâvûd, Edeb 38, (4771); Tirmizî, Birr 79, (2027).] (Canan, 2001: 12, 318).

3999 ki: kim H, L.

4000 bir miqdâr: -H, L.

4001 uğurlayup: çıkarup H, L.

4002 çoñşilaruñ: çoñşılar H, L.

4003 nesneden: nesneyi H, L.

4004 ḥāvātinden: ḥātün H, L.

4005 şabâḥdan: -H, L.

aḥşama degin⁴⁰⁰⁶ қоңşı⁴⁰⁰⁷ evlerini⁴⁰⁰⁸ gezüp bir ān (13) evinde oturmaya. Bunun birle erine diye kim: (14) “Қанда gezersin sen beni dilemezsin benden ğayrı (15) ḥ̣ātūnları⁴⁰⁰⁹ seversin. Benümle тоғrı⁴⁰¹⁰ müşfik (16) ve mihibān degülsin.” **Ve ammā şol ḥ̣āvātinden**⁴⁰¹¹ (17) **ki** ‘ādeti dilkü ‘ādetidür. Ol ḥ̣ātündür ki⁴⁰¹² [P1 382a] (1) erini evinden süre. Ve kaçan [L 182b] kim⁴⁰¹³ görür ki⁴⁰¹⁴ eri (2) yimek yir kendüyi uyur göstere. Dürlü (3) dürlü⁴⁰¹⁵ ‘illet izhār ide. Kaçan eri evine gelür. (4) Anuñıla ḥuşūmete başlar ve eydür ki: “Beni (5) ḥaste ve perişān⁴⁰¹⁶ yalnız қодуң қанда gitdүң?” (6) Ve⁴⁰¹⁷ bu nev‘ bahāneler getirür. **Ve ammā şol ḥ̣ātūnlardan** (7) kim ‘ādeti қoyun ‘ādetidür. Şol⁴⁰¹⁸ ḥ̣ātündür⁴⁰¹⁹ ki⁴⁰²⁰ (8) қoyun gibi mübārek ve raḥīm-ṭab‘dur. Ve⁴⁰²¹ nitekim қoyunuñ (9) her nesnesinden menfa‘atlenürler. Қoyun ṭabi‘atlu (10) ḥ̣ātūnlardan daḥı ḥayr u bereket ve nef‘ ü şefkat (11) gelür. Ve erine vü⁴⁰²² evlādına ve⁴⁰²³ қavm ü қабіlesine müşfik ü (12) mihibāndur. Hem erine muṭi‘⁴⁰²⁴ ve hem Ḥaqq’uñ ḥuḳūqını (13) edā ider. **İmām-ı Hümmām Ḥüccetü’l-İslām** bu (14) maḥalde buyurur ki: “Ḥ̣ātūnlaruñ dīn ü diyānetlüsi (15) ve setr ü şalāhile mestūrları Ḥaqq celle ve ‘alānuñ⁴⁰²⁵ (16) ni‘metlerinden bir ni‘metdür. Belki biñ ni‘metdür. (17) Ve nādir düşer ki er bir mer’āh-ı ‘afifeye қādir ola [P1 382b] (1) meger Allāh⁴⁰²⁶ Te‘ālā’nuñ⁴⁰²⁷ irādesiyle.”

[H 253a] Ḥikāyet

(2) Rivāyet olınur ki bir fāsıq kimesne bir ‘afife ḥ̣ātūnıla (3) zinā қаşdın idüp ol ‘afife eyitdi kim: “Ṭur (4) қapuları muḥkem bağla.” Ol ḥ̣ātūn қapuya (5) varup yine gelüp eyitdi kim: “Dükeli қapuları bağladum. (6) Hemān bir қapu қaldı ki anı bağlayamadum.” Ol kişi (7) eyitdi kim: “Қanқı қapudur ki bağlayamaduñ?” Ḥ̣ātūn (8) didi ki: “Bizümile Ḥālīk’umuzuñ arasında⁴⁰²⁸ olan (9) қapuyı bağlayamadum.” didükde ol kişiye heybet ü (10) deḥşet ve nedāmet ü ḥayret ğalebe idüp ḥulūş-ı (11) niyyetden ve şafā-yı ṭaviyyetden tā’ib olup ğünāhdan (12) ferāğat idüp ṭā‘at ehlinden oldı.” **Ve daḥı** (13) ḥikāyetde gelmişdür kim⁴⁰²⁹ Semerқand şehrinde bir (14) seyyid ‘Alevī varıdı. Bir ğün evi

4006 degin: dek H, L.
4007 қоңşı: қоңşıları H, L.
4008 evlerini: -H, L.
4009 ḥ̣ātūnları: -H, L.
4010 тоғrı: -H, L.
4011 ḥ̣āvātinden: ḥ̣ātūn H, L.
4012 ki: kim H, L.
4013 kim: -H, L.
4014 ki: kim H, L.
4015 dürlü: -H, L.
4016 perişān: -H, L.
4017 Ve: diyü H, L.
4018 Şol: Şunlardur H, L.
4019 ḥ̣ātündür: -H, L.
4020 ki: kim H, L.
4021 Ve: -H, L.
4022 vü: -H, L.
4023 ve: -H, L.
4024 Hem erine muṭi‘: -H, L.
4025 celle ve ‘alānuñ: Te‘ālā’nuñ H, L.
4026 Allāh: Ḥaqq’uñ H, L.
4027 Te‘ālā’nuñ: -H, L.
4028 arasında: mābeyninde H, L.
4029 kim: ki H, L.

çapusunda otururken (15) bir cemîle ḥātūn tenhā yoldan geçer iken aña yapışup (16) gücile evi içine koyup anuñla zinā kaşdın (17) eyledi. Bu ḥāletde⁴⁰³⁰ ḥātūn aña eyitdi kim: “Senden [P1 383a] (1) bir su’ālüm vardır. Cevābımı vir şoñra murāduñ ne ise (2) sen bilürsin.” [L 183a] didükde ‘Alevī eyitdi kim: “Nedür (3) su’ālūñ?” Ḥātūn didi ki “Her kaçan sen benümile (4) cem’ olursın ve’l-‘iyāzu bi’llāh ben senden ḥāmîle (5) olursam ve bir oğlan doğurursam ‘acabā ol (6) oğlan ‘Alevī olur mı olmaz mı?” didükde (7) ‘Alevī eyitdi kim: “Olmaz.” Ḥātūn didi ki: (8) “Şekk ü şübhe yoқdur⁴⁰³¹ ki sen ‘Alevilerūñ (9) nā-merdi ve muḥanneşisin ki eger⁴⁰³² muḥanneş olmasayıduñ (10) bunun gibi işi işlemek murād idinmez idūñ.” didükde (11) ‘Alevī bu sözden kemāl mertebede ḥacil olup (12) fi’l-ḥāl ḥātūndan el çeküp nezr eyledi (13) ki sağ olduğça nā-maḥrem ḥātūnlara nazar-ı (14) şehvetile bakmaya fe-keyf ki zinā kaşdın eyleye. (15) **İmām-ı Hümām Ḥüccetü’l-İslām** bu maḥalde buyurur (16) ki: “Hamıyyet dīndendür. Ve dīnde⁴⁰³³ ḥamıyyet (17) şol derecede gerekdür ki⁴⁰³⁴ [H 253b] katında cā’iz olmaya [P1 383b] (1) ki ecnebiyye ḥātūnuñ hāveni dögüldüğü vaқt (2) āvāzımı istimā’ eylemeye. **Ve kaçan ki** bir ecnebī (3) kimse bir tā’ifenūñ çapısını döge ecnebiyye ḥātūna (4) ḥelāl degüldür ki cevābını vire. Ve eger elbette cevāb⁴⁰³⁵ (5) virmek lāzım ise barmaқlarını ağızına tıutup (6) cevāb vire. Tā ki āvāzımı ‘acüzelerūñ āvāzı (7) şanalar. **Ve daḥı** ḥātūnlara cā’iz degüldür kim (8) ecnebī erlere baқalar ve egerçi kim manzūr ileyh (9) a’ mā ise.” **Ve ḥaber-i şahīḥde** vardır kim (10) Resūl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem⁴⁰³⁶ ‘Āişe’nūñ (11) evine geldi. Gördi kim ‘Abdu’llāh bin Ümmi Mektūm (12) ki a’ mā idi. Ḥātūnlar katında oturur. Pes (13) Ḥazret-i ‘Āişe’ye ḥitāb u ‘itāb⁴⁰³⁷ idüp buyurdı kim: “İy (14) ‘Āişe ḥiçbir ecnebiyye ḥātūna ḥelāl degüldür (15) ki⁴⁰³⁸ raḥm-i maḥrem olmayan kimesneyle otura.” Pes ‘Āişe (16) eyitdi kim: “Yā Resūla’llāh ‘Abdu’llāh bin Ümmi Mektūm kördür.” (17) Ḥazret buyurdı kim: “Eger ol seni görmez sen anı görürsin.”⁴⁰³⁹

[P1 384a] (1) Hikāyet

Rivāyet olunur ki Ḥasan-ı Başrī (2) raḥimehu’llāh Rābi’ a’nuñ ziyāreti için bir cemā’at mürīd-i (3) murādıla revāne oldılar. Rābi’ a’nuñ çapısına varup (4) çapuyı dögüp içerü girmege icāzet istediler. (5) Rābi’ a’nuñ buyurdı ki: “Bir miқdār [L 183b] zamān şabr eyleñ.” (6) Şoñra geydüğü ḥırқayı çıkarup arada perde idüp (7) içerüye girmege destūr virdi. Ḥasan-ı Başrī (8) quddise sirruh içerü girüp selām virüp perde (9) ardında Rābi’ a’nuñ cevāb virdi. Ḥasan-ı Başrī (10) su’āl itdi kim: “Niçün arada ḥiçāb u perde (11) eyledüñ?” Rābi’ a’nuñ eyitdi kim: “Allāh Te’ālā’nuñ buyruğıyla (12) ‘amel eyledüm ki buyurmışdur: “**Fes’elu**

⁴⁰³⁰ ḥāletde: ḥāletden H, L.

⁴⁰³¹ yoқdur: olmaz H, L.

⁴⁰³² eger: -H, L.

⁴⁰³³ Ve dīnde:-H, L.

⁴⁰³⁴ ki: kim H, L.

⁴⁰³⁵ cevāb: cevābımı H, L.

⁴⁰³⁶ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: şal’am H, L.

⁴⁰³⁷ ḥitāb u ‘itāb: ‘itāb u ḥitāb H, L.

⁴⁰³⁸ ki: kim H, L.

⁴⁰³⁹ Benzer bir hadis Ümmü Seleme (r.a.) anlatıyor: “Ben Resulullah’ın (a.s.v.) yanında idim. Yanında Meymüne Bintu’l-hâris (r.a.) da vardı. (Bu esnada) İbnu Ümmi Mektum bize doğru geliyordu. -Bu vak’a, tesettürle emredilmemizden sonra idi- ve yanımıza girdi. Resulullah (a.s.v.) bize: ‘Ona karşı örtünün!’ emretti. Biz: ‘Ey Allah’ın Resülü! O, âmâ ve bizi görmeyen (ve varlığımızı tanımayan) bir kimse değil mi?’ dedik. Bunun üzerine: ‘Siz de mi körlersiniz, siz onu görmüyor musunuz?’ buyurdu” [Ebû Dâvûd, Libas 37, (4112); Tirmizî, Edeb 29, (2779).].

hünne bin verā' i hicābi."⁴⁰⁴⁰ (13) Pes bu kışşanınun hişşesi oldur ki her kişiye (14) vācib ü lāzımdur ki ecnebiyye olan ḥ'ātūna (15) nazar eylemeye. **Şimdi İmām-ı Hümām Hücetü'l-İslām** (16) buyurur kim: "Erler üzerine vācibdür ki [H 254a] ḥ'ātūnlaruñ (17) haqqını edā ideler. Ve evkatlarınun muhāfazatını terahhūm u [P1 384b] (1) ihsānıla ideler. Ve her kimesne kim ister ki ḥ'ātūnıla (2) şefkat ü merhamet ile ola gerekdür kim ḥ'ātūnlaruñ (3) ba' zı aḥvāl ü evşāflarını tezekkür eyleye. (4) Evvelā oldur ki ' avret talāka kādır degüldür. (5) Ve er kaçan dilerise kādirdür. Ve daḥı ḥ'ātūn kādır (6) degüldür ki erüñ iznsiz bir nesne evden ala. (7) Ammā er kādirdür. Ve hem ḥ'ātūn kādır degüldür ki bir⁴⁰⁴¹ (8) erüñ⁴⁰⁴² nikāhında iken bir eri daḥı nikāhlana. Ammā (9) er kādirdür ki bir nikāhda dört ḥ'ātūnı cem' eyleye. (10) Ve daḥı ḥ'ātūn erden korḡar. Ve⁴⁰⁴³ er ḥ'ātūndan korḡmaz. (11) Ve ḥ'ātūn erüñ izni olmayınca evden çıkamaz. Ammā (12) er iznsiz çıkar. Ve ḥ'ātūn babasından⁴⁰⁴⁴ ve anasından (13) ve cemī'⁴⁰⁴⁵ akribā vü ta' allükātından er için ayrılır. (14) Ammā ere lāzım degüldür ki ḥ'ātūn için kavm u (15) hısmından ayrıla. Ve daḥı⁴⁰⁴⁶ ḥ'ātūn her zamān (16) ere hizmet ider ammā er aña hizmet itmez. (17) Ve daḥı⁴⁰⁴⁷ er ḡaste olduḡı vaḡt ḥ'ātūn nefsinı [P1 385a] (1) anuñiçün helāk itmek ister ammā egerçi kim ḥ'ātūnı (2) ölürsa ḡam yimez. Pes bu vüçūh-ı mezküre mücibince (3) ' uḡalā üzerine vācibdür ki ḥ'ātūnlarla raḡm ü (4) şefkat üzre olalar.⁴⁰⁴⁸ Ve⁴⁰⁴⁹ cevri ü zulm itmeyeler. (5) Zīrā ki ' avret erüñ elinde esir gibidür. **Ve daḥı** (6) er üzerine vācibdür ki [L 184a] ḥ'ātūnıla müdarā üzre (7) ola. Zīrā ki ḥ'avātīn⁴⁰⁵⁰ nākıḡāt-ı ' aḡl u (8) dindürler. Andan ötürü ve cā'iz degüldür (9) kim anlaruñ rāyına iltifāt ideler. Ve müşāvere (10) vaḡtinde anlarla muḡālefet lāzımdur. Ve⁴⁰⁵¹ her (11) kimesne⁴⁰⁵² kim anlaruñ rāyına i' timād eyleyüp (12) ol rāyı⁴⁰⁵³ ' amele getüre ziyānkār olur." Nitekim (13) ḡikāyetde gelmişdür ki

Hikāyet

(14) Bir gün Hüsrev-i Perviz Şirīn ile muşāhabetde (15) iken bir şayyād-ı üstād bir büyük balıḡ hediye (16) diyü⁴⁰⁵⁴ Hüsrev'e getürdi. Ve Hüsrev ḡāyetile (17) balıḡı severidi. [H 254b] Ve ol balıḡuñ büyüklüḡinden [P1 385b] (1) ta' accübe vardı. Ve emri eyledi kim

⁴⁰⁴⁰ "Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeḡin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldıḡınız zaman girin. Yemeḡi yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeḡi söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey **istediḡiniz zaman perde arkasından isteyin**. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz ,hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resülüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikahlamamız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahdır" (Ahzāb, 33/53).

⁴⁰⁴¹ bir: birinüñ H, L.

⁴⁰⁴² erüñ: -H, L.

⁴⁰⁴³ Ve: -H, L.

⁴⁰⁴⁴ babasından: baba H, L.

⁴⁰⁴⁵ cemī': -H, L.

⁴⁰⁴⁶ daḥı: -H, L.

⁴⁰⁴⁷ daḥı: -H, L.

⁴⁰⁴⁸ olalar: olup H, L.

⁴⁰⁴⁹ Ve: -H, L.

⁴⁰⁵⁰ ḥ'avātīn: -H, L.

⁴⁰⁵¹ Ve: +hem H, L.

⁴⁰⁵² kimesne: -H, L.

⁴⁰⁵³ ol rāyı: -H, L.

⁴⁰⁵⁴ diyü: -H, L.

şayyâda dört (2) biñ dirhem vireler. Şîrîn eyitdi kim: “İtdügün (3) fi’l ‘ abeşdür.” Hüsrev eyitdi kim: “Niçün şöyle (4) söylersin?” Şîrîn didi kim: “Şimdengirü (5) her kimseye kim bu miqdâr māl bağışlayasın (6) gözine h̄ār gözüküp eydür⁴⁰⁵⁵ ki: ‘Balıkçıya virdügi (7) baħşışı baña daħı anı virdi.” Hüsrev eyitdi (8) kim: “Gerçeksın ammâ beglere lâyiğ degüldür kim⁴⁰⁵⁶ (9) baħşışlerinden rücū‘ kıllalar.”⁴⁰⁵⁷ Şîrîn eyitdi (10) ki: “Ben bir h̄ile ideyim ki şayyâddan bu māl (11) bi-tamāmihi yine alalum.” Hüsrev eyitdi kim: “Nice idersin?” (12) Şîrîn didi kim: “Şayyâdı çağıralum. Ve aña (13) diyelüm ki bu getürdügün balığ irkek midür (14) dişi midür? Eger şayyâd cevâbda⁴⁰⁵⁸ dirse (15) kim irkekdür diyevüz⁴⁰⁵⁹ ki bize irkek balığ gerekmez (16) dişi gerek.⁴⁰⁶⁰ Ve eger dişidür⁴⁰⁶¹ dirise⁴⁰⁶² emr-ber-‘ aks.”⁴⁰⁶³ (17) Pes şayyâdı çağırdılar. Ve şayyâd gâyetile [P1 386a] (1) ehl-i zekâ ve faṭin kimesne⁴⁰⁶⁴ idi. Hüsrev andan (2) bu su’âli idicek şayyâd fi’l-hâl yiri (3) leb-i edebile taḳbîl idüp eyitdi kim: “Eṭala’llâhu (4) beḳā’e’l-emîri hazihi’s-semeketu hünşâ lâ-zekerun (5) velâ ünşâ.” Ya‘nî Allâh Te‘âlâ begün ‘ömrini ziyâde (6) ve bâḳî eyleye. Bu balığ hünşâdur. Ne irkekdür (7) ve ne ünşâdur.” didükde Hüsrev bu sözden (8) gülüp⁴⁰⁶⁵ dört biñ dirhem daħı ‘aṭâ⁴⁰⁶⁶ eyledi. (9) Pes şayyâd sekiz biñ dirhem bir kîseye (10) ḳodı. Ve arḳasına alıcak kîseden bir dirhem (11) düşdi. Şayyâd kîseyi yire ḳoyup ol (12) düşmiş aḳçeyi⁴⁰⁶⁷ yirden getürüp⁴⁰⁶⁸ kîseye (13) ḳodı. [L 184b] Hüsrev ü Şîrîn bu hâli göricek (14) Şîrîn Hüsrev’e eyitdi kim: “İy pādşâh-ı ‘âlem-penâh! (15) Bu kişinün hîssetini gördün mi ki (16) şunca aḳçeden bir dirhem yire düşüp (17) arḳasından kîseyi yire ḳoyup ol bir dirhemi [P1 386b] (1) daħı [H 255a] aldı. Ve ḳomadı ki bir faḳîre veyâ bir hizmetkâra (2) degeydi.” Şayyâd bu sözi işidicek edebile (3) âstâne-i devleti lebile öpüp eyitdi kim: (4) “İy pādşâh-ı ‘âlî destgâh! Ben ol dirhemi (5) yirden götürdügüme sebeb hîssetümden degülidi.⁴⁰⁶⁹ (6) Belki andan ötürü idi ki bir yüzinde pādşâhuñ (7) ismi yazılmışdur. Ve bir yüzinde pādşâhuñ şüreti nakş olunmuşdur. (8) Ḳorḳdum ki ayağ altında ḳalup ayaklayalar diyü⁴⁰⁷⁰ (9) ism ü resmine istiḥfâf ideler. Ve ben günehkâr olam.” (10) didükde Hüsrev anuñ bu sözinden kemâl⁴⁰⁷¹ mertebede⁴⁰⁷² (11) müte‘accib⁴⁰⁷³ olup⁴⁰⁷⁴ dört⁴⁰⁷⁵ biñ aḳçe⁴⁰⁷⁶ daħı iḥsân (12) eyledi. Ve emr itdi kim çârsülarda dellâllar çağırılar (13) ki: “Vây ol kişinün hâline kim ‘avret sözine (14) ḳulağ

4055 eydür: dir H, L.

4056 kim: -H, L.

4057 kıllalar: ideler H, L.

4058 cevâbda: -H, L.

4059 diyevüz: diyelüm H, L.

4060 dişi gerek: -H, L.

4061 dişidür: dişi H, L.

4062 dir ise: +irkek +isteyelüm H, L.

4063 emr-ber-‘ aks: -H, L.

4064 kimesne: kimse H, L.

4065 gülüp: dönüp H, L.

4066 ‘aṭâ: iḥsân H, L.

4067 kîseyi yire ḳoyup ol düşmiş aḳçeyi: -H, L.

4068 getürüp: +ol +dirhemi +yine H, L.

4069 degülidi: degüldür H, L.

4070 diyü: ve H, L.

4071 kemâl: -H, L.

4072 mertebede: ziyâde H, L.

4073 müte‘accib: ḥazz H, L.

4074 olup: idüp H, L.

4075 dört: -H, L.

4076 aḳçe: dirhem H, L.

dutup buyurdukların⁴⁰⁷⁷ tutalar.⁴⁰⁷⁸ Ve her kim ‘avret (15) söziyle ‘āmil olur. Bir aqçesi iki aqçe yer⁴⁰⁷⁹ ziyān (16) ider. Anuñçün ki ben Şīrīn’ün sözine uydum dört (17) biñ dirhemile başdan şavduğımı on iki biñ dirheme [P1 387a] (1) ziyānı degdi.” diyü münādiler çārsūlarda çağırdılar. (2) Ve bu sebebdendir ki seyyid-i kâ’ināt ve hūlāşa-i (3) mevcūdat ‘aleyhi efdalu’ş-şalavāt ve ekmelu’t-tahiyāt (4) buyurmuşdur ki: “Şāvīru hūnne ve hālifu hūnne.”⁴⁰⁸⁰ (5) **İmām-ı Hümām-ı Hücetü’l-İslām Muhammed Gazālī** “(6) ‘aleyhi’r-raḥmetü mina’llāhi’l-Meliki’l-müte‘āl.”⁴⁰⁸¹ Bu maḥalde buyurur (7) ki: “Gerekdür kim⁴⁰⁸² er teyaqqūz u ihtiyāt üzre ola ve çünkim (8) evlenmek murād idinürse⁴⁰⁸³ bākire kız alup (9) huşuşā ki avān-ı bulūğda ola. Tā ki ‘ār u ‘aybdan (10) berī ola ve marāz-ı qalbīden er emīn ola.” **Ve**⁴⁰⁸⁴ **faķīr-i ḥaķīr-i** (11) **za‘īf mütercim-i naḥīf** **‘Alāi bin Muḥibbi Şerīf** (12) eydür ki: “Erlerün başına ne belā ve qażā kim gelürse ekşeriyā (13) ḥātūnlaruñ başı altındadır. Nitekim bu birkaç [H 255b] ‘Arabī [L 185a] (14) beytde nazm olunmuşdur. **Nazm:**

Min fitneti’n-nisvāni ḳad ya‘şī’l-fetā
(15) er-Raḥmāne ev yaḥşā mine’s-sultāni

Ve bi-hinne ḳarr‘u Ādeme ma‘a-Yūsuf
(16) Fī-muḥkemi’t-tenzīli bi’l-işyāni

Ve kezā Hārūtu bi-Bābile muntekis
(17) Ve mu‘allaḳun bi’r-ricli ma‘a-ciz‘āni

Mecnūn u ‘āmirun hāmmun min-eceli’n-nisāi
[P1 387b] (1) Fi’s-sindi bādi ‘acā’ibu’n-nisvāni

Küllü’l-belā min-hūnne ye’tī ve’l-vefā
(2) Mīn-hūnne lā-ye’tī mede’l-ezmāni⁴⁰⁸⁵⁴⁰⁸⁶

⁴⁰⁷⁷ buyurdukların: -H, L.

⁴⁰⁷⁸ tutalar: uya H, L.

⁴⁰⁷⁹ yer: -H, L.

⁴⁰⁸⁰ “Kadınlarla istiḣare edin, fakat onlara muhalefet edin.” Münavi tarafından “muteber bir aslının olmadığı” belirtilen bu rivayeti genişçe tahlile tabi tutan Seḩavi, el-Makasıdu’l-Hasene’de şu bilgileri kaydeder: ‘Ben bu sözüñ Hz. Peygamber’e (a.s.v.) nisbet edildiğine hiçbir yerde rastlamadım.’ el-Askeri, Hz. Ömer’e nisbet edilen, bu söze yakın şu rivayeti kaydeder: ‘Kadınlara muhalefet edin. Zira onlara muhalefette bereket vardır.’ İbnu Lāl, içinde çok zayıf râvīden başka inkıtanın da (yani kopukluğun) yer aldığı bir senedle -ki aynı senedle hadisi ed-Deylemi de rivayet etmiştir- şu rivayeti kaydeder: Enes’in rivayetine göre, Resulullah (a.s.v.) şöyle buyurmuştur: ‘Sizden hiç kimse istiḣaresiz bir iş yapmasın. Şayet kendisine fikir verecek birisini bulamazsa, bir kadımla istiḣare etsin, ama ona muhalefet etsin. Zira kadımla muhalefette bereket vardır’ (Canan, 2001: 6, 160).

⁴⁰⁸¹ Her şeyden yüce, mutlak hükümdar Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun.

⁴⁰⁸² kim: ki H, L.

⁴⁰⁸³ idinürse: idinürsenüz H, L.

⁴⁰⁸⁴ Ve: -H, L.

⁴⁰⁸⁵ İnsan kadınların fitnesinden Rahman’a isyan eder ya da sultandan korkar olur. Onlar yüzünden Allah, eksiksiz kitabında Ādem ve Yūsuf’u isyan sebebiyle şiddetle kınamıştır. Babil’de Harut da perişan olmuştur. Ayaklarından ağaçlara asılmıştır. Mecnun, kadınlardan çok çekmiştir. Sind’de kadınların şaşılacak ne halleri vardır. Her bela onlardan gelir. Bir gün olsun vefa görmezsin.

⁴⁰⁸⁶ +Temmeti’l-kitāb +bi-‘avni’llāhi’l-Meliki’l-Vehhāb +‘alā +yed-i +ez‘afi’z-žu‘afā +Muḥtafā +ibni +Sipāhī +Muḥammed +Āğāfi +şehr-i +şevvāli’l-mu‘azzam +sene +ihdā +ve +şemānīn +ve +elf +ḥize’l-hicreti’n-+nebeviyye +ve +ekmeli’t-tahiyye +temmet +mim) (1081) H. (+Temmeti’l-kitāb

(3) **Ƙad temme kitābu Netīcetü's-Sülūki fī-Tercemeti** (4) **Naşīhati'l-Mülūki** 'alā-yed-i mü'ellifihī ve cāmi' hī (5) ve mütercimihī 'z-za' ifi'n-naḥīfi 'Alāi bin Muḥibbī eş-Şirāzī (6) eş-Şerīf bi-resmī ḥizāneti Şehbūri'l-mu'azzamī sulṭāni bin (7) sulṭāni'l-a'zamī māliki riḳābi'l-ümemi Mevlā (8) mülūki'l-'Arabi ve't-Türki ve'l-'Acemi melāzu'l-ğurabāi ve melce'u'l-'ulemāi (9) ve fuḫalāi fī'l-'ālemi'llezī sebeka'smuhu eş-şerīfu (10) fī-'unvāni'l-kitābi'l-mufahḫami lā-zāle menşūren bi-rāyeti'l-ma'lem.⁴⁰⁸⁷ (11) Bi-tārīḫi seneti sitte ve sittin tis' ā māye (12) el-hicriyyete'l-Muḫammediyeti 'aleyh elf ü şalatin ve elfü (13) elfi taḫiyyetin ve'l-mercuvvü en yeküne haze'l-kitābu (14) maḳbūlen 'inde zevi'l-himmeti. (15) Āmīn. Yā Rabbe'l-'Ālemin! (16) Bi-ḫürmeti Muḫammedin ve ālihi ve şahbihi (17) ecme'in.⁴⁰⁸⁸

+bi-'avni'llāhi'l-meliki'l-vehhāb +alā +yed-i +Alī bin Muştafa ğafera'llāhu ve li-vālideyye sene 1095) L.

⁴⁰⁸⁷ *Netīcetü's-Sülūk fī-Tercemeti Naşīhati'l-Mülūk* kitabı, bu ikametgāhın sancağı ile daima muzaffer olmakla saygın, kitabın başlığında şerefli isminin geçtiği âlemde ulema ve mümtaz kişilerin sığınağı, gariplerin hamisi, Arap, Türk ve Acem hükümdarlarının efendisi, milletlerin sahibi, yüce sultanın oğlu sultanın ve ulu Şehbūr'un kütüphanesine kaydı ile müellifi, derleyeni ve mütercimi, zayıf ve nahif 'Alāi b. Muḥibbī eş-Şirāzī eş-Şerīf eliyle tamam oldu.

⁴⁰⁸⁸ Hicret-i Muhammedi'ye göre (bin salat, milyon selam onun üzerine olsun) 966 senesi tarihinde (tamam oldu). Umulan, bu kitabın himmet sahibi nezdinde makbul olmasıdır. Ey âlemlerin Rabbi! Muhammed'in, al ve ashabının tamamının hürmetine kabul eyle.

SONUÇ

Hükümdarlara ve devlet idarecilerine yol göstermek amacıyla yazılan siyasetnamelerin devletlerin başarılı olduğu devirlerde daha çok yazıldığı görülür. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti siyasi ve askerî anlamda en güçlü dönemini yaşamıştır. Bu dönemde hem telif hem de tercüme siyaset ve ahlak kitaplarının sayısı artmıştır. XVI. yüzyılda tercüme yoluyla edebiyatımıza kazandırılan siyasetnamelerden biri de Gazâlî'nin Türkçeye en çok çevrilen eseri olan *Nasihatü'l-Mülûk*'tur. *Nasihatü'l-Mülûk*, Gazâlî'nin Farsça kaleme aldığı bir eserdir. Eserin tanınmasında ve yayılmasında Ali b. Mübârek b. Mevhûb'un Arapça tercümesinin etkisi büyüktür. Eserin Arapça tercümeden tanınması kaynaklardaki bazı farklı bilgiler eser hakkında iki iddianın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu iddialardan ilki; giriş, iki asıl ve yedi bâbdan oluşan eserin yedi bâblık ikinci bölümünün Gazâlî'ye ait olmadığıdır. Eserin iki asıl ile yedi bâbının içerik ve üslup açısından oldukça farklı olduğu görülür. Ayrıca yedi bâblık bölüm Gazâlî'nin diğer eserlerinden de farklıdır. Üç farklı araştırmacının delilleriyle dile getirdiği bu iddia, büyük ölçüde kabul görse de eserin bu şekilde yaygınlık kazanması, çalışmalarda tüm parçaların değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Nasihatü'l-Mülûk'la ilgili ikinci iddia ise eserin ithaf edildiği kişi ile ilgilidir. Eserin ithaf edildiği kişi olarak Selçuklu Devleti'nin sultanları Sultan Sencer, Sultan Melikşâh ve Muhammed Tapar'ın adları zikredilmektedir. Konuyla ilgili çalışmalardan Gazâlî'nin eseri Sultan Sencer adına kaleme aldığı, eserin Arapçaya tercümesini yapan Ali b. Mübârek b. Mevhûb'un ise eserin Sultan Melikşâh adına yazıldığını ifade ettiği görülür. *Nasihatü'l-Mülûk*'un Farsça aslının elde bulunmaması ve eserin Arapça tercümesiyle yaygınlık kazanması nedeniyle Ali b. Mevhûb'dan sonraki nüshalarda Sultan Melikşâh adının öne çıktığı görülür. Yaltkaya, konuyla ilgili çalışmasında Ali b. Mübârek b. Mevhûb'un eserin Sultan Sencer adına yazıldığını anlamadığını bu sebeple Sultan Melikşâh adına eseri kaydettiğini, daha sonraki çalışmalarda da bu hatanın sürdürüldüğü ifade eder (1925: 52).

Nasihatü'l-Mülûk'un XVI. yüzyılda Türkçeye yapılan tercümelerinden biri 'Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî eş-Şerîf'e aittir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan 'Alâî'nin yaşadığı devirde şair, müellif, mesnevîhân ve vâiz kimliğiyle tanındığı; Arapça ve Farsçayı iyi derecede bildiği; tefsir, hadis, siyaset ve ahlak konularında yazılmış eserleri okuduğu ve bu konulara vakıf olduğu anlaşılmaktadır. 'Alâî'nin *Düstûru'l-*

Vüzerâ adlı eserinin 966/1558-59 yılında telif edilmesi, müellifin bu tarihten sonra öldüğünü göstermektedir.

‘Alâî, faydalı bir eser yazmak istersen *Nasîhatü’l-Mülûk*’un Arapça tercümesi ile karşılaştığını ve eseri Türkçeye çevirmeye karar verdiğini ifade eder. Eserine *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhati’l-Mülûk* adını verir. Müellif, *Nasîhatü’l-Mülûk*’u tercüme ederken eserin tertibine bağlı kalsa da tercümeyle yetinmemiş, esere eklemelerde bulunmuştur. ‘Alâî, eseri yazdığı dönemin ve devrin ihtiyaçlarının farkındadır. Osmanlı Devleti’nin en güçlü olduğu dönemde kaleme aldığı eserini *Nasîhatü’l-Mülûk*’a gerekli açıklama ve ilaveleri ekleyerek oluşturur. ‘Alâî, eserin iki asıl bölümünde bulunan akâid esaslarını ayrıntılı biçimde şerh eder. Müellifin bu bölümü uzun uzun şerh etmesinin sebebi, XVI. yüzyılda İran’dan yükselen Şîî tehdidinin farkında olmasıdır (İzğöer, 2017: 122).

Müellif iki asıl bölümü tamamladıktan sonra, eserin “Adalet ve İnsaf” hakkındaki birinci bâbına “Meliklerin Nesebi, Siyeri ve Tarihleri” başlıklı bir bölüm ilave eder. Bu bölümde İran’ın İslam orduları tarafından fethedilmesine kadar geçen sürede yaşayan hükümdarların hayatları ve saltanatları hakkında bilgi verilir. Bu bölümde; ele alınan hükümdarların hayatları, aileleri, saltanat süreleri, idarecilikteki tavırları ile ilgili ayrıntılı bilgi vardır. ‘Alâî tarihe ayırdığı bu bölümde; konuyla ilgili tarihî kaynaklardan yararlanmış, yalnızca kesin bilgileri değil rivayet ve iddiaları da aktarmıştır. İran padişahlarına ayrılan bu bölümde Dârâ b. Dârâb’la mücadelesi dolayısıyla İskender-i Yunanî de zikredilir. ‘Alâî İskender’in nesebi, fetihleri, Aristo’yla ve Feylesûf-ı Hindî ile ilişkisi konularına geniş yer ayırır. Müellif hükümdarlara yol göstermek amacıyla, ona yardımcı olacağını düşündüğü ilimlere de bu bölümde yer verir. Eserde, İskender’in Feylesûf-ı Hindî’den öğrendiği avuç içi ilmi, el ilmi, kürek ilmi ve felsefe ilmi ile Aristo’dan öğrendiği galip-mağlup ilmi ile kıyafet ilmi ayrıntılı olarak açıklanır. Müellif, ilimler hakkında bilgi verirken çizimler ve tablolardan da yararlanır. Meliklerle ilgili bu bölümde adaletiyle tanınan Nûşîrevân’ın saltanatı da ayrıntılı olarak ele alınır. Nûşîrevân’ın devlet idaresindeki hassasiyeti ve veziri Büzürce-mihr’le ilişkisi hükümdarlara yol göstermesi bakımından önemli bir örnektir. ‘Alâî, İskender ve Nûşîrevân’la devlet idaresinde hükümdarın vezir ve âlimlerle ilişkisinin önemine dikkat çeker. *Nasîhatü’l-Mülûk*’a eklenen meliklerle ilgili bölüm, Sâsânîlerin son hükümdarı Yezdecird b. Pervîz ile tamamlanır. Eserde meliklere ayrılan bu bölüm dışında hikâye ve nüktelerde de farklı devletlerden çok sayıda devlet adamına yer verilir. Müellif,

Nasîhatü'l-Mülûk'un tertibine bağılı kalarak eserin diğere altı bâbını gerekli gördüğü ilavelerle tamamlar.

'Alâî; hükümdara iyi bir idareci olmak için iyi bir Müslüman olmanın öneminden söz eder. Adil, iyi huylu, cömert olmanın idarecilikte gerekliliğini izah eder. Eser, hükümdara yol göstermek amacıyla yazılrsa da müellif, devlet idaresindeki sorumluluğu tek başına hükümdara yüklemes. Vezir ve kâtiplerin idare üzerindeki etkisi sebebiyle padişahın kendisi ile birlikte idarede bulunacak kişileri iyi seçmesi öğütler. Hükümdar, yanında bulunan vezir ve diğere görevlileri kontrol altında tutmalı, gerektiğinde onlara danışmaktan çekinmemelidir. Devlet idaresinde akıl ve tecrübeyle hareket etmek gerekir. Müellif, eserde âlimlere ve hakîmlere danışmanın önemine de dikkat çeker.

XVI. yüzyılda kaleme alınan eserde genel olarak Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri hâkimdir. Ancak eserin Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde yazılması sebebiyle bazı özellikler EAT'den farklıdır. EAT'de daima düz olan -sUz, -sÜz ekleri metinde düz vokalli olarak yazılmıştır. Yine EAT'de yuvarlak vokalle yazılan -nUn-, -nÜn eklerinin metinde hem yuvarlak hem de düz vokalle yazılması geçiş döneminin bir özelliğidir. 'Alâî, Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilmesi sebebiyle eserde bu iki dilden kelime, tamlama ve cümle düzeyinde alıntılarla sıkça faydalanmış; eser genelinde ilmî üslup kullanmıştır. Mensur bir eser olan *Netîcetü's-Sülûk*'ta Arapça, Farsça ve Türkçe şiiirlerden de faydalanılmıştır. İyi idarenin ve ahlakın temelinin İslamiyet olarak görülmesi sebebiyle eserde ayet ve hadisler de önemli yer tutar. Müellif; seci, teşbih, telmih, iktibas, mübalağa gibi söz sanatlarından da faydalanarak anlatıma güç katmıştır. Müellifin eserini oluştururken tefsir, hadis, tarih, edebiyat, akâid konularında yazılmış elliden fazla eserden faydalandığı görülür. Bu eserlerin bazılarında alıntı yapılmış, bazıları ise konuyla ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenlere kaynak olarak gösterilmiştir.

Çalışmamızda *Netîcetü's-Sülûk fi-Nasîhati'l-Mülûk*'un daha önceki çalışmalarda on iki olarak belirtilen nüsha sayısının dokuz olduğu tespit edilmiştir. Esere atfedilen Topkapı M.R. 929 nüshasının 'Âşık Çelebi'ye ait olan *Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fi-Nasâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*'un nüshası olduğu belirlenmiştir. Topkapı A. 3097 nüshasının ise kütüphane kataloğunda Abdullâhu'l-Buds adına *Tiberü'l-Mesbûk* adıyla kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Kütüphane kayıtlarına göre *Tiberü'l-Mesbûk*, Ebû Abdullâh Mehmet b. Muknî'nin aynı adlı eserinin tercümesidir. Bu eserin Ebû Abdullâh

Muhammed b. Mukaffa'ya ait *Tibre'l-Mesbûk fîmâ-Yahtecûne ileyhi'l-Mülûk*'un Abdullâh Kudsî tarafından yapılan Türkçe tercümesi olduğu kanaatindeyiz. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 788/1 numarada kayıtlı nüsha ise müellifi bilinmeyen *Âdâbü'l-Mülûk* adlı esere aittir. Bu nüsha Gökkaplan, İzgöer ve Yazar'ın çalışmalarında 'Alâî'ye atfedilmiş; Dokuzlu'nun çalışmasında ise bu nüshanın *Âdâbü'l-Mülûk* nüshası olduğu belirtilmiştir (Dokuzlu, 2012: 22; Gökkaplan, 2019: 4-6; İzgöer, 2017: 51; Yazar, 2011a: 122-123).

Eserin 966/1558-59 tarihli P1 nüshası, daha önceki çalışmalarda müellif nüshası kabul edilmiştir. Ancak bu bilgiye de temkinli yaklaşmak gerektiği kanaatine varılmıştır. 'Alâî'nin müellif hattı olduğu ferağ kaydından anlaşılan diğer eserlerinin (*Tefsîr-i Sûret-i Leyletü'l-Kadr, Mevâhibü'r-Rahmân fî-İ'rabi'l-Cüz'i'l-Âher mine'l-Kur'ân, Hâşiye alâ-Dibâceti'l-Vâfiye*) hatları ile P1 nüshasının hattı oldukça farklıdır. Yine 'Alâî tarafından istinsah edildiği ferağ kaydından anlaşılan Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı 1031 numarada kayıtlı *Menâzirü'l-İnşâ* nüshasının yazısı da 'Alâî'nin diğer eserlerindeki hatla benzerlik gösterirken P1 nüshasının hattından farklıdır. Ayrıca 'Alâî'nin P1 nüshasının eserin büyük oranda tamamlandığı 268a sayfasında eserin telif tarihi olarak 957/1550-51 yılını zikretmesi de P1 nüshasının müellif nüshası olduğu konusunda şüphe uyandırmaktadır. Nüshanın ferağ kaydında bulunan müellif eliyle tamamlandığı bilgisi, nüshada bulunan sah kayıtları ve açıklamalar nüshanın müellif tarafından yazılmasa bile müellifin hayatta olduğu dönemde ve onun gözetiminde istinsah edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Eserle ilgili daha önce anlaşılmayan hususlardan biri de eserin dokuz nüshasından beşinde bulunan ikinci mütercimdir. *Netîcetü's-Sülûk*'un 'Alâî'ye aidiyeti Kâtip Çelebi'nin kaydıyla ve müellifin eserde kendi adını zikretmesi sebebiyle kesindir. Ancak eserin beş nüshasında esere Yûnus adlı bir mütercimin dahil olduğu görülür. 'Alâî esere eklediği meliklerle ilgili bölümde, Nûşîrevân'ın soruları ile Büzürchmihr'in cevaplarından oluşan *Zafer-nâme*'den bir bölüm aktarır. Eserin A1, A2, İ, N ve P2 nüshaları bu bölümde H, L, P1 ve T nüshalarından farklılaşmaya başlar. *Zafer-nâme*'den yapılan alıntının sonunda farklılaştığı zikredilen beş nüshada adının Yûnus olduğunu kaydeden ikinci mütercim ortaya çıkar. Kendisiyle ve esere dahil olma sebebiyle ilgili açıklama yapmayan Yûnus, eserin geri kalan kısmını kendisinin tercüme edeceğini beyan eder. A1, A2, İ, N ve P2 nüshaları ie H, L, P1 ve T nüshaları bu açıklamadan sonra

tamamıyla farklılaşır. Yûnus, ‘Alâî’ nin meliklere ayırdığı bölümü kendi tercümesiyle tamamladıktan sonra; esere bir İslam tarihi, İslam ve Türk devletleri bölümü ekler. Yûnus kendi ilavesi olan bu bölüme Hz. Peygamber’in hayatıyla başlar. Sırasıyla dört halife devri, Emevîler ve Abbâsîler hakkında bilgi verdikten sonra; Benî Leys (Saffârîler), Sâ mânî, Gaznevî, Gûrî, Dilemân, Selçuk, Hârizmşâh, Atabegân, İsmâîliyân, Karahıtây ile Türk ve Moğol devletlerinin hükümdarları ve saltanatlarını anlatır. Bu bölüm İlhanlıların son hükümdarı Ebû Sa’id Bahâdır Hân’ın hayatı ve saltanatından sonra nasihat ve hikâyelerle sona erer. Yûnus, kendi yazdığı bölümü tamamladıktan sonra *Nasîhatü’l-Mülûk*’un kalan altı bâbını da tercüme ederek eseri tamamlar. Kimliği ve esere müdahale sebebiyle ilgili bilgi bulunmayan Yûnus’un dahil olduğu istinsah tarihi bilinen en eski nüsha 995/1586-87 tarihli P2 nüshasıdır. Bununla birlikte istinsah tarihi bilinmeyen A1 nüshasının Kanuni Sultan Süleymân (ö. 1566) adına düzenlenmiş olması bu nüshanın Kanuni’nin ölümünden önce, P2 nüshasından da evvel düzenlenmiş olabileceğini düşündürür. Bu sebeple Yûnus’un bir çeşit intihal olarak adlandırılabilir bu müdahalesinin *Netîcetü’s-Sülûk*’un yazılmasından kısa süre sonra ‘Alâî’ nin yaşadığı yüzyılda gerçekleştiği açıktır.

Eserle ilgili daha önceki çalışmalarda da belirtilen bir husus da eserin ithaf edildiği kişi ile ilgilidir. Kâtip Çelebi, ‘Alâî’ nin *Netîcetü’s-Sülûk*’un Kanuni Sultan Süleymân’ın oğlu Bâyezîd’in yakınlarından Sinân Beg için tercüme ettiğini kaydeder (2017: 1, 337). Daha önceki çalışmalarda da nüshalardan hareketle eserin ithafıyla ilgili Şehzade Bâyezîd’in lalası Sinân Bey ve Şehzade Selîm adlarının zikredildiği aktarılır (İzğöer, 2017: 119; Yazar, 2011a: 120-121). Eserin dokuz nüshası incelendiğinde bu nüshalardan A1’in Kanuni Sultan Süleymân adına, H, İ, L, P1 ve P2’nin Şehzade Selîm adına, A2 ve N’nin ise Sinân Bey adına düzenlendiği görülür. A1 nüshasının Kanuni Sultan Süleymân adına düzenlenmiş olması ithaf ile ilgili üçüncü ismin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nüshalardaki ithaf farklılığı incelendiğinde, tamamı ‘Alâî’ye ait olan nüshaların (H, L, P1, T) Şehzade Selîm adına düzenlendiği anlaşılır. Yûnus’un müdahil olduğu nüshalardan 995/1586-87 tarihli P2 nüshası ile 1062/1651-52 tarihli İ nüshasının da Şehzade Selîm adına yazıldığı görülür. Yûnus’a ait istinsah tarihi bilinmeyen A1 nüshasında Kanuni Sultan Süleymân’ın, N nüshasında ise Sinân Bey’in adının zikredilmesi Yûnus’la ilgili olabilir. A2 ve N nüshalarında Yûnus eseri tercüme etmeye Sinân Bey tarafından görevlendirildiğini ifade eder. ‘Alâî’ nin Şehzade Selîm adına düzenlediği eseri, Yûnus

tarafından ölümünden önce Kanuni'ye (ö. 1566) yahut Şehzade Bâyezîd'in (ö. 1651) lalası Sinân Bey'e sunulmak üzere düzenlenmiş olabilir. Ancak kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

Çalışma sonucunda XVI. yüzyılda *Nasîhatü'l-Mülûk*'tan tercüme edilen *Netîcetü's-Sülûk fî-Nasîhatü'l-Mülûk*'un dokuz nüshası olduğu belirlenmiş, beş nüshaya dayalı tenkitli metni oluşturulmuştur. Eserin müellif nüshası olduğu kabul edilen P1 nüshasının müellif nüshası olmama ihtimali ortaya çıkarılmıştır. XVI. yüzyılda yazılan eserin yazıldığı çağda başka bir mütercim tarafından bir çeşit intihalle farklı şekilde tercüme edildiği anlaşılmıştır. Eserin ithaf edildiği kişi ile ilgili farklılıkların ikinci mütercimden kaynaklı olabileceği görülmüştür. Çalışmanın; edebiyatımızda tenkitli metin çalışmalarına, tercüme geleneği ve intihal konularına katkı sağlaması ümit edilmektedir.

KAYNAKLAR

- ADALIOĞLU Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 37, 2009, ss. 304-306.
- ADAM Baki, “Üzeyir”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 42, 2012, ss. 401-402.
- AĞIRAKÇA Ahmet, “Gassânîler”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 397-398.
- ‘Ahdî, *‘Ahdî ve Gülşen-i Şu’arâsı*, 1. b., haz. S. Solmaz, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.
- AHMAD Sayyid Maqbul, “Hindistan/Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılara Göre Hindistan”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 18, 1998, ss. 73-75.
- AKKAN Erdoğan, “Irak”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 19, 1999, ss. 83-85.
- AKTAN Ali, “Mutemid-Alellah”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 31, 2006, ss. 387-388.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Düstûru’l-Vüzerâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu No. 788/2.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Es’ile ve Ecvibe-i Tefâsir ve Ahâdis Risalesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye 110.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Hâşiye alâ-Dîbâceti’l-Âfiye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi 887.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Hâşiye alâ-Tefsîr-i Sûreti’l-Fâtîha li’l-Beydâvî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi 1102.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Lübbü’s-Siyer li-Ahvali Seyyidi’l-Beşer*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi 1102.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Mevâhibü’l-Fettâh fi İstimdâdi’l-Eşbâh min Kemalâti’l-Ervâh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi 3467.

- ‘Alâî b. Muhibbî, *Mevâhibü’r-Rahmân fî-Î‘rabi’l-Cüz’i’l-Âher mine’l-Kur’ân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed 16.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Mevâkıfu’l-Gâyât fî-Esrâri’r-Riyâzât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi 877.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhatü’l-Mülûk*, Almanya Berlin Eyalet Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Ms. or. quart 1720.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhatü’l-Mülûk*, Almanya Berlin Eyalet Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Ms. or. quart 1752.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhatü’l-Mülûk*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 6943.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhatü’l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 313.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhatü’l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 245.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhatü’l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye 2256.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhatü’l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal 1011.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhatü’l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal 423.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhatü’l-Mülûk*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, B. 187.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Risâle fî-İsbâti’l-Bâri Teâlâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 239.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Risâle fî-Meânî Esmi’llahi’l-Hüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 239.
- ‘Alâî b. Muhibbî, *Ta’lika alâ-Tefsîri’l-Kâdî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa 249.

- ‘Alâî b. Muhibbî, *Tefsir-u Suret-i Leyleti’l-Kadr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi 887.
- ALPER Ömer Mahir, “İbn Sînâ”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 20, 1999a, ss. 319-322.
- ALPER Ömer Mahir, “İbn Sînâ/Eserleri”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 20, 1999b, ss. 337-345.
- ALTAY Ahmet, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Bir İntihal Örneği: Düstürü’l-Mülk Vezîrü’l-Melik ile Şeyhoğlu’nun Marzubân-nâme Tercümesi Arasındaki Olağan Dışı Benzerliğin Analizi”, *Turkish Studies*, S. 6/2, 2011, ss. 177-186.
- ALTINAY Ramazan, “Satranç”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 36, 2009, ss. 178-181.
- ANAY Harun, “Devvânî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 9, 1994, ss. 257-262.
- ARICI Mustakim, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde’nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, 1. b., Ankara: İlem Kitaplığı, 2016.
- ATEŞ Ali Osman, “Ebû Kılâbe el-Cermî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 10, 1994, s. 176-177.
- ‘Âşık Çelebi, *Tercüme-i Tibrü’l-Mesbûk Fî Nasâyihî’l-Vüzerâ Ve’l-Mülûk*, 1. b., haz. F. Kılıç, T. Bülbül, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.
- ‘Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1. b., haz. K. Yavuz, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- AVCI Casim, “Medâin”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003, ss. 289-291.
- AVCI Casim, “Mes‘ûdî, Ali b. Hüseyin”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004a, ss. 353-355.
- AVCI Casim, “Mısır/Bizans Dönemi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004b, ss. 557-559.
- AVCI Casim, “Nasihatü’l-Mülûk”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 32, 2006, s. 411.

- AVCI Casim, “Rum”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2008, ss. 222-225.
- AYBAKAN Bilal, “Mu‘âviye b. Ebû Süfyân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 38, 2010, ss. 223-233.
- AYCAN İrfan, “Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 14, 1996, ss. 427-428.
- AYCAN İrfan, “Mu‘âviye b. Ebû Süfyân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 30, 2005a, ss. 332-334.
- AYCAN İrfan, “Mugîre b. Şu‘be”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 30, 2005b, ss. 376-377.
- AYCAN İrfan, “Urve b. Zübeyr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 42, 2012, ss. 183-185.
- AYCAN İrfan, “Ziyâd b. Ebîh”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 44, 2013, ss. 480-482.
- AYDIN Hüseyin, “Filozof”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 107-109.
- AYDINLI Abdullah, “İkrime b. Ebû Cehil”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 22, 2000, ss. 42-43.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hadiyyat Al-Ârifîn Asmâ Al-Muallifîn ve Âsâr Al-Musannifîn I*, 1. b., İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951.
- BAŞ Derya, “Yâfiî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 43, 2013, ss. 175-177.
- BAZIN Marcel, “Yâfiî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 26, 2002, ss. 62-63.
- BİLGE Mustafa L., “Âmül”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991a, s. 99.
- BİLGE Mustafa L., “Bahreyn”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 4, 1991b, ss. 492-495.

- BİLGE Mustafa L., “Uman”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 42, 2012, ss. 140-144.
- BİLGE Mustafa L., “Tebriz”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 367-369.
- BİLGİLİ Ali Sinan, “Tebriz”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 40, 2011, ss. 219-222.
- BİLGİN Mustafa, “Hâtim el-Esam”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 16, 1997, ss. 470-472.
- BİRİŞİK Abdülhamit, “Katâde b. Diâme”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 25, 2002, ss. 22-23.
- BOZKURT Nahide, “Hâdî-İlelhak”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 15, 1997c, ss. 16-17.
- BOZKURT Nahide, “Hârûnürreşîd”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 16, 1997a, ss. 258-261.
- BOZKURT Nahide, “Hasan b. Sehl”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 16, 1997b, s. 351.
- BOZKURT Nahide, “Mansûr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003a, ss. 5-6.
- BOZKURT Nahide, “Me’mûn”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 101-104.
- BOZKURT Nahide, “Mehdî-Billâh”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003b, ss. 377-379.
- BOZKURT Nebi, “Davul”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 9, 1994, ss. 53-55.
- BOZKURT Nebi, Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI, “Medine”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003a, ss. 305-311.
- BOZKURT Nebi, Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI, “Mekke”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003b, ss. 555-563.

- BUDAK Mustafa, “Çârcûy”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 8, 1993, ss. 224-225.
- BUNİYATOV Ziya Musa, “Azerbaycan”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 4, 1991, ss. 317-322.
- BÜYÜKCOŞKUN Kudret, “Arabistan”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991, ss. 248-252.
- CAN Mustafa, “Hakîm es-Semerkandî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 15, 1997, ss. 193-194.
- CANAN İbrahim, “Enes b. Mâlik”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 11, 1995, ss. 234-235.
- CANAN İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte 1-18*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- ÇAKIR Müjgan, *Öğütler Kitabı Râhatü'l-İnsân ve Zafer-nâme Metinleri*, 1. b., İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- CEBECİ Suat, “Yazı Dili ve İletişim Bağlamında Gazâlî'nin Üslubu”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. XLVII, S. 3, 2011, ss. 209-220.
- CERAN İsmail, “Sûs”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 37, 2009, ss. 570-571.
- CERRAHOĞLU İsmail, “Abdullah b. Mes'ûd”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 114-117.
- CEYHAN Semih, “Mesnevî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 325-334.
- COŞKUN Muhammed, “el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 2019, ss. 100-101.
- CRONE Patricia, “Did Al- Ghazâlî Write a Mirror For Princes”, *Jarusalem Studies in Arabic and İslam*, Kudüs: Jarusalem The Magnis Press, The Hebrew University, S. 9, 1987, ss. 167-191.
- ÇAĞRICI Mustafa, “Câvidân-Hired”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 1993, ss. 176-178.

- ÇAĞRICI Mustafa, “Gazâlî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 489-505.
- ÇAĞRICI Mustafa, “İhyâ’u Ulûmi’d-dîn”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 22, 2000, ss. 10-12.
- ÇAĞRICI Mustafa, “Kanaat”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 24, ss. 289-290.
- ÇAĞRICI Mustafa, “Tıbb-ı Rûhânî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 41, 2012, ss. 88-89.
- ÇAKAN İsmail Lütfi, Muhammed EROĞLU, “Abdullah b. Abbas”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1998, ss. 76-79.
- ÇELEBİ İlyas, “Vefk”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 511-515.
- ÇETİN Osman, “Horasan”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 18, 1998, ss. 234-241.
- ÇİÇEKLER Mustafa, “Sa’dî-i Şîrâzî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2008, ss. 405-407.
- ÇİÇEKLER Ahmet Naim, Mehmet Gürlek “Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Tıp Terimleri Üzerine ”, *Turkish Studies*, S. 11/21, 2016, ss. 95-112.
- ÇOBAN Ahmet, *Edebiyatta Üslup Üzerine*, 1. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- ÇOLAK Orhan M., “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyâsetnâmeler Bibliyografyası”, *TALİD*, C. I, S. 2, 2003, ss. 339-378.
- ÇUHADAR Mustafa, İsmail Yiğit “İbn Tağrîberdî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 20, 1999, ss. 385-388.
- DEMİR Mahmut, Mehmet Emin ÖZAFŞAR, “Vehb b. Münebbih”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 42, 2012, ss. 608-610.
- DEMİRCİ Mehmet, “Muhammed b. Fazl el-Belhî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 30, 2005, s. 529.

- DEMİROĞLU Ayla, “Behçetü’-t-Tevârîh”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 5, 1992, ss. 349-350.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 30. b., İzmir: Aydın Kitabevi, 2013.
- DOKUZLU Emrah, ‘*Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî’nin Düstûru’l-vüzerâ İsimli Siyâsetnâmesinin Metin Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- DİNÇER Ömer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*, 1. b., İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- DOĞANER Suna, “Mısır”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 553-555.
- DÖNMEZ İbrahim Kâfi, “Gazâlî/Fıkhi Görüşleri”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 42, 2012, ss. 605-607.
- DURMUŞ İsmail, “İbnü’l-Mukaffa”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 21, 2000a, ss. 130-134.
- DURMUŞ İsmail, “İntihal”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 22, 2000b, ss. 347-350.
- ED-DÎB Abdülazîm Mahmûd, “Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 8, 1993, ss. 141-144.
- EFENDİOĞLU Mehmet, “Fezâilü’s-Sahâbe”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 12, 1995, ss. 534-538.
- EFENDİOĞLU Mehmet, “Saîd b. Cübeyr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2008, ss. 552-554.
- EMECEN Feridun, “Korkut, Şehzade”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 26, 2002, ss. 205-207.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 1. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- ERDEM Sargon, “Apollonios, Tyanalı”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991, ss. 240-242.

- ERİNÇ Sırrı, “Hazar Denizi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 17, 1998, ss. 108-109.
- ERKAL Mehmet, “Beytülmâl”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 6, 1992, ss. 90-94.
- ERKAN Mustafa, “Câmasbnâme”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 26, 2002, ss. 205-207.
- ERSÖZ İsmet, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991, ss. 465-467.
- ESİN Emel, “Amuderya”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991, ss. 98-99.
- FAYDA Mustafa, “Ammâr b. Yâsir”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991, ss. 75-76.
- FAYDA Mustafa, “Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 40, 2011, ss. 92-94.
- FAYDA Mustafa, “Fil Vak'ası”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 70-71.
- FAZLIOĞLU İhsan, “Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 16, 1997, ss. 224-227.
- FETTÂH İrfan Abdülhamîd, “Eş'arî, Ebü'l-Hasan”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 11, 1995, ss. 444-447.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, “Abdullâh b. Ca'fer”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 89.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, “Ebû Tâlib”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 10, 1994, ss. 237-238.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, “İbâziyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 19, 1999, ss. 256-261.
- Gazâlî, *Cennete Doğru Abidler Yolu (Minhâcü'l-âbidîn)*, 1. b., çev. A. Kaya, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2007.

- Gazâlî, *Devlet Başkanlarına (Nasîhatü'l-mülûk)*, çev. O. Şekerci, 1. b., İstanbul: Sinan Yayınevi, 1969.
- Gazâlî, *Ey Oğul Eyyühe'l-Veled*, 1. b., çev. M. Ş. Eygi, İstanbul: Bedir Yayınları, 2019.
- Gazâlî, *Ey Oğul*, 1. b. çev. İ. Barca, İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled Gençliğe Öğütler (Eyyühe'l-veled)*, 1. b., çev. H. Okur, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004.
- Gazâlî, *İhyâ-u Ulâmi'd-dîn*, 1. b., çev. M. Müftüoğlu, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017.
- Gazâlî, *İmam Gazâlî'den Yönetim Sırları*, çev. İ. Doğu, 1. b., İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014.
- Gazâlî, *İslam'da Müsamaha& Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam Ve'z-Zendeka*, çev. S. Uludağ, 1. b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Gazâlî, *Mülkün Sultanlarına (Nasîhatü'l-Mülûk)*, çev. O. Şekerci, 2. b., İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1969.
- Gazâlî, *et-Tibrü'l-Mesbûk fi-Nasîhati'l-Mülûk*, haz. A. Şemseddin, Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Gazâlî, *Yöneticilere Altın Öğütler (Nasîhatü'l-Mülûk)*, 1. b., çev. H. Okur, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004.
- GÖKKAPLAN Yusuf, *Netîcetü's-Sülûk Fî-Terceme-i Nasîhati'l-Mülûk (Metin-İnceleme-Dizin)* (Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- GÖLPINARLI Abdülbaki, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.
- GÖRGÜN Hilal, "Îcî, Adudüddin", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 555-557.
- GÖRGÜN Tahsin, "Îcî, Adudüddin", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 21, 2000, ss. 410-414.
- GÖYÜNÇ Nejat, "Diyarbakır", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 9, 1994, ss. 464-469.

- GÜÇ Ahmet, “Sümeniyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 38, 2010, ss. 132-133.
- GÜLSEVİN Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- GÜMÜŞ Sadreddin, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 8, 1993, ss. 134-136.
- GÜLER Zekeriya, “Kays b. Ebû Hâzim”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 25, 2002, s. 92.
- GÜMÜŞ Nebi, “İslam Tarihi Kaynaklarında Ermeniler”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed. Mehmet Metin Hülagü, Musa Şaşmaz, İbrahim Ethem Atnur, Taha Niyazi Karaca, Mustafa Çolak, Recep Karacakaya, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 207-223.
- GÜNDÜZ Şinasi, “Mecûsîlik”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003, ss. 279-284.
- GÜNDÜZ Şinasi, “Nevruz”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 33, 2007, ss. 60-61.
- GÜNER Ahmet, “Dûmetülcendel”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 10, 1994, ss. 1-2.
- GÜNER Ahmet, “Şâbûr b. Erdeşîr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2008, s. 362.
- Hace Mahmud Gavan Mahmud b. Muhammed Gîlânî, *Menâzirü'l-İnşa*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine 1031.
- HARMAN Ömer Faruk, “Buhtunnasr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 6, 1992, ss. 380-381.
- HARMAN Ömer Faruk, “Tübba’”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 41, 2012, ss. 455-456.
- HAS Kenan, “Mezdekiyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 523-524.

- HATİBOĞLU İbrahim, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 36, 2009, ss. 441-443.
- Hayreddin Ez-Zirikli, ‘*Alam*, Beyrut: Dâru’l-İlim li’l-Melâyin, 2002.
- HEYAT Javad, “Fars”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 12, 1995, ss. 174-176.
- HOURCADE Bernard, “İran”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 22, 2000, ss. 392-394.
- İPEK Muhammet Selim, “Emeviler Döneminde Vaaz ve Dinî Kıssa”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, 2017, ss. 174-180.
- İSEN Mustafa, “XVI. Yüzyılda Nesir”, *XVI. Yüzyılda Türk Dili*, 1. b., ed. M. A. Y. Saraç, M. Macit, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. , 2011, ss. 149-169.
- İZGÖER Muhammed Salih, ‘*Alâi B. Muhibbî Eş-Şîrâzî’nin “Netîcetü’s-Sülûk Fî-Terceme-i Nasîhati’l-mülûk” Adlı Eseri ve Siyaset Düşüncesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- KANAR Mehmet, “Nizâmî-i Gencevî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 33, 2007, ss. 183-185.
- KANDEMİR M. Yaşar, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 126-128.
- KANDEMİR M. Yaşar, “Ebû Mûsâ el-Eş‘arî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 10, 1994, ss. 190-192.
- KANDEMİR M. Yaşar, “eş-Şemâilü’n-Nebeviyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 38, 2010, ss. 500-501.
- KANDEMİR M. Yaşar, “Müslim b. Haccâc”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 32, 2006, ss. 93-94.
- KANDEMİR M. Yaşar, “Nevevî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 33, 2007, ss. 45-49.
- KANDEMİR M. Yaşar, “Tirmizî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 41, 2012, ss. 202-204.

- KANDEMİR M. Yaşar, “Ümmü Seleme”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 42, 2012, ss. 328-330.
- KARAIŞMAİLOĞLU Adnan, “Acem”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1998, s. 321.
- KARLIĞA H. Bekir, “Gazâlî/Eserleri”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 518-530.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn I-II-III-IV-V*, 1. b., çev. R. Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- KAPLAN Hasan, “Divan Edebiyatında İntihal: Alıntı mı Çalıntı mı?”, *Asos Journal*, S. 40, 2017, ss. 39-98.
- KAYA Eyyüp Said, “Nûh b. Ebû Meryem”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 33, 2007, ss. 229-230.
- KAYA Mahmut, “Aristo”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991, ss. 375-378.
- KAYA Mahmut, “İskender”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 22, 2000, ss. 555-557.
- KESKİNTAŞ Orhan, *Adalet, Ahlâk ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*, 1. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- KESLER Muhammed Fatih, “Zeyd b. Eslem”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 44, 2013, ss. 318-319.
- KHISMATULIN Alexey, “Müslüman Ortaçağda Edebî Bir Sahtecilik: Gazâlî’nin Nasîhatü’l-mülûk’unun İkinci Kısımının Orijinalitesi Meselesi Hakkında Yeni Deliller”, ed. İ. Çelebi, *Vefatının 900. Yılında Gazâlî Sempozyumu*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012, ss. 493-503.
- KILAVUZ Ahmet Saim, “Zeynelâbidîn”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 44, 2013, ss. 365-366.
- KILIÇ Mahmut Erol, “İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 20, 1999, ss. 493-516.

- KONUĞU Enver, “Hâce-i Cihân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 14, 1996, ss. 429-430.
- KOPRAMAN Kâzım Yaşar, “Baybars I”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 5, 1992, ss. 221-223.
- KOŞELENKO Gennadi Andreyeviç, “Part Devleti”, *İran Tarihi -En Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla-*, ed. Mihaliç Sergeyeviç İvanov (çev. Hasan Demiroğlu), 1. b., İstanbul: Selenge Yayınları, 2021, ss. 103-121.
- KOYUNCU Mevlüt, “Velîd I”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 43, 2013, ss. 30-31.
- KÖMBE İlker, “İslam Siyaset Düşüncesinin Bir Kaynağı Olarak Siyasetnâme-Nasihâtname Türünde Siyaset Tasavvuru”, *İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*, 1 b., ed. L. Sunar-Ö. Kavak, İstanbul: İlem Kitaplığı, 2018, ss. 203-238.
- KUCUR Sadi S., “İsmâil b. Ahmed”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 23, 2001, ss. 84-85.
- KURT Halil, “Yemen”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 43, 2013, ss. 400-401.
- KURT Hasan, “Mervân II”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 227-229.
- KURTULUŞ Rıza, “Cürcân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 8, 1993, ss. 131-132.
- KURTULUŞ Rıza, “Keyânîler”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 257-258.
- KURTULUŞ Rıza, “Merzûbân-nâme”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 25, 2002, s. 346.
- KURTULUŞ Rıza, “Şüşter”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 39, 2010, ss. 276-277.
- KURTULUŞ Rıza, “Tûs”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 41, 2012, ss. 431-432.

- KURŞUN Zekeriya, “Hicaz”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 17, 1998, ss. 437-439.
- KUT Günay, “Âşık Çelebi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991, ss. 549-550.
- KUTLU Sönmez, “Kerrâmiyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 25, 2002, ss. 294-296.
- KUTLUER İlhan, “Câlinûs”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 1993, ss. 32-34.
- KÜÇÜK Hülya, Semih CEYHAN, “Râbia el-Adeviyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 34, 2007, ss. 380-382.
- KÜÇÜK Raşit, “Abdullâh b. Mübârek”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 122-124.
- KÜÇÜK Raşit, “Ebû Saîd el-Hudrî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 10, 1994, ss. 223-224.
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, “Hicaz”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 17, 1998, ss. 432-437.
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, “Merve”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2008, ss. 441-442.
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, “Medine/Osmanlı Dönemi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003a, ss. 311-318.
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, “Mekke/Osmanlı Dönemi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003b, ss. 563-572.
- LAMBTON Ann K. S., “Gazâlî’nin Nasîhatü’l-Mülûk’unda Saltanat Teorisi”, çev. S. Say, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2014, ss. 209-220.
- LEVEND Agâh Sırrı, “Siyaset-Nameleler” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 10, S. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963b, ss. 167-194.
- LEVEND Agâh Sırrı, “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 11, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963a, ss. 89-115.

- LİN Kuan-Chun, “Tibet”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 41, 2012, ss. 123-125.
- MAŞALI Mehmet Emin, “Muhammed b. Kâ‘b b. Kurazî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 30, 2005, ss. 545-546.
- MENGİ Mine, “Kıyafetnâme”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 25, 2002, ss. 513-514.
- MERÇİL Erdoğan, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 27, 2003, ss. 362-365.
- MERÇİL Erdoğan, “Saffâr, Yakûb b. Leys”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2008, ss. 463-464.
- MERTOĞLU M. Suat, “Sa‘lebî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 36, 2009, ss. 28-29.
- Mevlânâ, *Mesnevî I-II*, 1. b., haz. M. Kanar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- MUHAMMEDCANOV Abdullah, “Siriderya”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 37, 2009, s. 272.
- NASKALİ Esko, “İran/Tarih”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 22, 2000, ss. 394-395.
- NASKALİ Esko, “Sâsânîler”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 36, 2009, ss. 174-176.
- NASKALİ Esko, “Şâpûr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 38, 2010, s. 346.
- NASKALİ Esko, Osman Gazi ÖZGÜDENLİ “Tahran”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 39, 2010, ss. 416-419.
- OKUMUŞ Ömer, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 1993, ss. 94-99.
- OKUYUCU Cihan, Ahmet KARTAL, Fatih KÖKSAL, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, 3. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.

- ONAY Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. C. Kurnaz, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013.
- Ömer Rıza Kehhale, *Mu‘cemü’l-Müellifin*, Beyrut: Mektebü’l-Müsennâ.
- ÖĞÜT Salim, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 10, 1994, ss. 260-265.
- ÖNGÖREN Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 441-448.
- ÖNKAL Ahmet, “Abdurrahman b. Avf”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 548-549.
- ÖNKAL Ahmet, “Ahnef b. Kays”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 2, 1989, s. 174.
- ÖNKAL Ahmet, “Cafer b. Ebû Tâlîb”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 6, 1992, ss. 548-549.
- ÖNKAL Ahmet, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 10, 1994, ss. 249-250.
- ÖNKAL Ahmet, “Übey b. Halef”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 42, 2012, s. 272.
- ÖNKAL Ahmet, “Müseylimetülkezzâb”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 32, 2006, ss. 90-91.
- ÖRS Derya, “Siyâvuş”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 37, 2009, ss. 308-309.
- ÖZ Mustafa, “Keysâniyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 25, 2002, ss. 362-364.
- ÖZ Mustafa, “Muhammed el-Bâkır”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 30, 2005, ss. 506-507.
- ÖZ Mustafa, “Şîa”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 39, 2010, ss. 111-114.

- ÖZ YUSUF, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, 2. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Cend”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 1993, ss. 359-360.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “el-Bidâye ve’n-Nihâye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 6, 1992, ss. 131-132.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “İbn Hallikân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 20, 1999, ss. 17-19.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 20, 1999, ss. 132-134.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Melikşâh”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 54-57.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Nizâmülmülk”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 33, 2007, ss. 194-196.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Sencer”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 36, 2009, ss. 507-511.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Târîh-i Güzîde”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 40, 2011, ss. 82-83.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Unvan”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 42, 2012, ss. 163-166.
- ÖZBEK Durmuş, “El-Ûşî ve ‘Kasidetü’l-Emalî”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, 1994, ss. 261-308.
- ÖZCAN Azmi, “Sind”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 37, 2009, ss. 242-244.
- ÖZDEMİR Mehmet, “Mülûkü’t-Tavâif”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 31, 2006, ss. 553-556.
- ÖZDİREK Recep, Ali Hakan ÇAVUŞOĞLU, “Süfyân es-Sevrî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 38, 2010, ss. 23-28.

- ÖZERVARLI M. Sait, “Gazâlî/Kelam İlmindeki Yeri”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 505-511.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “İran/Tarih”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 22, 2000, ss. 395-400.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Mâverâünnehir”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003, ss. 177-180.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Merv”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 221-223.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Nişâbûr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 33, 2007, ss. 149-151.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Rey”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2008, ss. 40-41.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Sistân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 37, 2009, ss. 274-276.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Taberistan”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 39, 2010, ss. 322-323.
- ÖZKUYUMCU Nadir, “Hişâm b. Abdülmelik”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 18, 1988, ss. 148-150.
- ÖZTÜRK Levent, “Necâşî Ashame”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 32, 2006, ss. 476-477.
- ÖZTÜRK Mustafa, “Zülkarneyn”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 44, 2013, ss. 564-567.
- PALA İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 18. b., İstanbul: Kapı Yayınları, 2009.
- PLANHOL Xavier de, “Hazar Denizi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 17, 1998, ss. 109-113.
- SAHİLLİOĞLU Halil, “Antakya”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991, ss. 228-232.

- SARAÇ M. A. Yekta, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 1. b., ed. A. Gürer, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2011.
- SARI Mehmet Ali, “İbn Habîb en-Nîsâbü’rî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 19, 1999, s. 510.
- SARIÇAM İbrahim, Mustafa Öz “Hâşim (Benî Hâşim)”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 16, 1997, ss. 403-405.
- SARIBIYIK Mustafa, *Mâverdi’nin Nasîhatü’l-Mülûk’u ve Siyasi Görüşleri*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- SEFERCİOĞLU Nejat, *Nev’î Divanı’nın Tahlîli*, 1. b., Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- SERİN Muhittin, “Ali Meşhedî, Sultan”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. Ek-1, 2003, s. 79.
- SERİN Muhittin, “Yâkût el-Müsta’simî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 43, 2013, ss. 291-293.
- SEVGİ Ahmet, “Mantiku’t-tayr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 28, 2003, ss. 28-29.
- SEZİKLİ Ahmet H., “Amr b. Ma’dikerib”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 3, 1991, s. 88.
- SİNANOĞLU Mustafa, “el-Makâsıd”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 27, 2003, ss. 420-421.
- SİNANOĞLU Mustafa, “el-Mevâkıf”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 422-424.
- SİNANOĞLU Mustafa, “Seneviyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 36, 2009, ss. 521-522.
- ŞAHİN Cemalettin, “Suriye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 37, 2009, ss. 544-545.
- ŞAHİN Kürşat Şamil, “Ahmed Feyzi’nin Şatrançnâme-i Rüşdiyyesi Firdevsî-i Rûmî’nin Şatrançnâme-i Kebîr’inden İntihal mi?”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 47, 2016, ss. 157-168.

- ŞAHİN M. Süreyya, “Cennet”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 1993a, ss. 374-376.
- ŞAHİN M. Süreyya, “Cin”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 8, 1993b, ss. 5-8.
- ŞAHİNOĞLU M. Nazif, “Attâr, Ferîdüddin”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 4, 1991, ss. 95-98.
- ŞEŞEN Ramazan, “Cezîre”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 1993, ss. 509-511.
- ŞEŞEN Ramazan, “Dârülhilâfe”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 8, 1993, ss. 538-539.
- ŞEŞEN Ramazan, “Selâhaddîn-i Eyyûbî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 36, 2009, ss. 337-340.
- Şükrullâh Efendi, *Behçetü't-Tevârih*, 3. b., çev. H. Almaz, İstanbul: Mostar Yayınları, 2013.
- TAŞAĞIL Ahmet, “Âhiret”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 41, 2012, ss. 556-560.
- TANRIKORUR Ş. Barihüda, “Mevleviyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 29, 2004, ss. 468-475.
- TERZİOĞLU Derin, “Bir Tercüme ve Bir İntihal Vakası ya da İbn Teymiyye'nin *Siyâsetü's-Şer'iyye*'sini Osmanlıcaya Kim(ler) Nasıl Aktardı?”, *Journal of Turkish Studies*, S. 31/2, 2007, ss. 247-275.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri, *Osmanlı Türkçesi Grameri*, 11. b., İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2005.
- TOMAR Cengiz, “Şam”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 38, 2010, ss. 311-315.
- TOPALOĞLU Bekir, “Âhiret”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 543-548.
- TOSUN Necdet, “Sıddıkiyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 37, 2009, s. 98.

- TÖKEL Dursun Ali, *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, 2. b., İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016.
- TUMAN Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nâilî*, 1. b., haz. C. Kurnaz, M. Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- TUNCEL Metin, “Fırat”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 31-33.
- TUNCEL Metin, “Dicle”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 9, 1994, ss. 281-282.
- TURAN Fikret, “Batı Türkçesi”, *XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili*, 1. b., ed. M. Duman, D. Erenoğlu. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. , 2011, ss. 23-49.
- TÜCCAR Zülfıkar, “Edebü’l-Kâtib”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 10, 1994, ss. 410-411.
- TÜCCAR Zülfıkar, “el-Maârif”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 27, 2003, s. 271.
- TÜMER Günay, “Brahmanizm”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 6, 1992, ss. 329-333.
- TÜRKER Ömer, “Mukâtil b. Süleymân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 31, 2006, ss. 134-136.
- UĞUR Ahmet, *Osmanlı Siyâset-nâmeleri*, İstanbul: Kùltür ve Sanat Yayınları, t.y.
- UĞUR Müctebâ, “Fırdevsü’l-Ahbâr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 129-131.
- ULUDAĞ Süleyman, “Fırâset”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 117-118.
- ULUDAĞ Süleyman, “Gazâlî/Tasavvufi Görüşleri”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 13, 1996, ss. 515-518.
- URALER Aynur, “Rukıyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2008, s. 219.

- URALER Aynur, “Ümmü Külsûm”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 42, 2012, s. 323.
- USLU Recep, “İstahr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 23, 2001, ss. 202-203.
- USTA Aydın, “Sâmânîler”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 36, 2009, ss. 64-68.
- Vücûdî, *Nasâyihü'l-mülûk (İnceleme-Metin Dizin)*, 1. b., haz. T. Tok, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2009.
- YALTKAYA M. Şerafeddin, “Sencer ve Gazâlî”, *Daru'l-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 1, 1925, ss. 39-57.
- YARDIM Ali, “Dihye b. Halîfe”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 9, 1994, s. 294.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Ahvâzî, Hasan b. Ali”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 2, 1989, s. 194.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Beydâvî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 6, 1992, ss. 100-103.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Delâilü'n-Nübüvve”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 9, 1994, ss. 115-117.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Eş'ariyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 11, 1995, ss. 447-455.
- YAVUZ Yusuf Şevki, Casim Avcı, “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 20, 1999, ss. 543-549.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “İbn Fûrek”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 19, 1999, ss. 495-498.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Fahreddin er-Râzî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 12, 1995, ss. 89-95.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Peygamber”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 34, 2007, ss. 257-262.

- YAVUZ Yusuf Şevki, “Ruh”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2018, ss. 187-192.
- YAZAR Sadık, “Gazâlî’nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri”, *Dîvân*, C. XVI, S., 2011a/2, ss. 67-156.
- YAZAR Sadık, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011b.
- YAZICI Hüseyin, “İbn Kuteybe”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 20, 1999, ss. 145-149.
- YAZICI Tahsin, “Erdeşîr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 11, 1995, ss. 284-285.
- YAZICI Tahsin, “Hemedânî, Emîr-i Kebîr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 17, 1998, ss. 186-188.
- YAZICI Tahsin, “Hulvân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 18, 1998, ss. 345-346.
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Ahmed b. Tolun”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 2, 1989, ss. 141-143.
- YILMAZ Saim, “Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 43, 2013, ss. 251-253.
- YILDIRIM Nimet, “Rüstem-i Zâl”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 35, 2008, ss. 294-295.
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Abdullah b. Tâhir”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 137-138.
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Ca‘fer b. Yahyâ el-Bermekî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 1993, s. 4.
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Fazl b. Yahyâ el-Bermekî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 12, 1995, s. 276.
- YILDIZ Musa, “Şebîb b. Şeybe”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 38, 2010, ss. 392-393.

YILDIZ Sara Nur, “Şükrullâh”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 39, 2010, ss. 257-258.

YILMAZ Mehmet, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, 1. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.

YILMAZ Saim, “Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 43, 2013, ss. 251-253.

YİĞİT İsmail, “Abdülazîz b. Mervân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, s. 192.

YİĞİT İsmail, “Emevîler”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 11, 1995, ss. 87-104.

YİĞİT İsmail, *Emevîler*, 6. b., İstanbul: İsam Yayınları, 2021.

YİĞİT İsmail, “Ömer b. Abdülazîz”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 34, 2007, ss. 53-55.

YURDAGÜR Metin, “Cefî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, 1993, ss. 215-218.

YURDAGÜR Metin, “Kâdî Abdülcebbâr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 24, 2001, ss. 103-105.

YÜCEL Ünsal, *Türk Okçuluğu*, 1. b., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.

ZAVOTÇU Gencay, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabiat Güçleri-Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)*, 1. b., Ankara: Kesit Yayınları, 2013.

ZERRİNKÛB Abdülhüseyin, *Rûzbeh ZERRİNKÛB, Sâsânîlerin Siyasî Tarihi*, çev. Ali Hüseyin Toğay, 1. b., Ankara: Önsöz Yayıncılık, 2019.

<http://www.yazmalar.gov.tr/>

<http://lugatim.com/>

<https://www.hadisarabul.com/>

<https://www.hadiskitaplari.com/>

<https://www.islamdahayat.com/islamdahayat.php>

<https://sorularlaislamiyet.com>

<https://sozluk.gov.tr/>

<http://sultanveled.semazen.net/?p=276>

<http://www.zeynebiye.com/>

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

A

- Abâziyyexxii, 223,428
- Abbâs xx, 211, 450, 451
- Abdullâh b. Ca‘fer b. Ebû Tâlib .xi, 152,
666
- Abdullâh b. Mâlik Huzâî... xx, 212, 662,
663
- Abdullâh b. Mes’ûd..... xi, 152, 440, 463
- Abdullâh b. Mübârek.....xiii, 163, 176,
341, 719, 686, 687, 688
- Abdullâh b. Ömer b. Hattâb..xi, 152,
362, 424, 438, 448, 610
- Abdullâh b. Râfîxi, 152, 657
- Abdullâh b. Tâhir xiii, 25, 163, 639, 640
- Abdurrahmân b. Avf.....xi, 153, 437

- Abdülazîz b. Mervân xix, 103, 205, 206,
260, 334, 641, 667, 729
- Âdem.... viii, 54, 99, 109, 110, 111, 120,
132, 137, 143, 149, 152, 169, 183,
215, 227, 229, 235, 238, 295, 297,
360, 365, 371, 404, 419, 434, 496,
499, 542, 609, 698
- Aden xxvii, 261, 262, 591
- Adudiddîn el-Îcîxiii, 164, 165, 227, 235,
237, 395
- Ahd-nâme.....xxiii, 227, 639
- Ahmed b. Tolun xxi, 213, 352, 532, 728
- Ahmed Hafîbî.....xiii, 164, 501
- Ahnef b. Kays.....xiii, 25, 164, 204, 287,
635, 669, 690, 721
- Ahvâzxxvii, 183, 193, 262, 269, 273,
514, 570, 572, 573, 577,
- Âişe x, 125, 149, 150, 204, 392, 415,
417, 422, 427, 439, 441, 495, 650
- Alâî.i, iii, vi, xxxv, 5, 6, 7, 8, 30, 32, 36,
37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47,
48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 64,
65, 66, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 95,
97, 99, 100, 110, 124, 168, 172, 174,
181, 185, 196, 197, 200, 215, 226,
227, 228, 230, 231, 233, 234, 235,
238, 239, 240, 241, 243, 244, 245,
246, 247, 250, 267, 276, 278, 283,
284, 286, 355, 360, 363, 366, 658,
697, 698, 699, 700, 701, 702, 703,
712, 716
- Ali Meşhedî.....xiii, 164, 235, 655, 656,
657, 724
- Âmid.....xxvii, 262, 273, 588
- Ammâr b. Yâsir...xi, 153, 437, 556, 713
- Amr b. Ma' dîkerib.....xi, 153, 680, 724
- Âmul.....xxvii, 185, 262, 505
- Antakiyyexxvii, 218, 262, 268, 271, 591
- Arabistan xxvi, 235, 255, 259, 261, 265,
266, 511, 575, 577, 710
- Arastûs.....xv, 179, 568
- Aristo.....4, 5, 6, 14, 24, 25, 45, 50, 100,
101, 102, 159, 160, 182, 232, 244,
245, 246, 247, 250, 258, 350, 524,
527, 529, 551, 552, 555, 559, 561,
563, 620, 638, 650, 675, 700, 717
- Ashâb-ı Kehf....xxii, 180, 220, 568, 713
- Âsımxx, 206, 208, 683, 648
- Aşâmirxii, 159, 532
- Aygûr.....xxii, 221, 222, 246, 545
- Azerbaycan.....xxvi, 234, 256, 265, 270,
579, 580, 582, 600, 601, 710
- Âzermî Duht.....xix, 204, 603
- Azrâil.....viii, 99, 106, 326, 486
- B**
- Bâbilxxvii, 120, 157, 186, 187, 190,
191, 258, 260, 263, 274, 507, 509,
510, 516, 518, 519, 520, 529, 569,
591
- Bâbülebvâb.....xxvii, 222, 235, 263, 272,
274, 592
- Bâdiye.....xxvii, 263, 567, 593, 616

Bağdat ...xxvii, 10, 12, 17, 32, 173, 186,
 188, 193, 213, 231, 259, 263, 264,
 265, 460, 509, 511, 571, 618, 660,
 664, 665

Bahreyn ..xxvi, 216, 218, 220, 256, 569,
 571, 593, 708

Balînâs.....xii, 159, 652

Bâsûmâ.....xxix, 275, 569

Batlamyus..xii, 159, 160, 216, 217, 316,
 567, 568, 673

Baybars Ixxi, 214, 718, 532

Behmen b. İsfendiyârxvii, 100, 190,
 191, 192, 233, 258, 260, 518, 519,
 520, 521, 522

Behrâm b. Behrâmxix, 201, 202, 257

Behrâm b. Hürmüz..xviii, 100, 194, 570

Behrâm b. Şâbûr-ı Zülektâf....xviii, 196,
 574

Behrâm-ı Gûr ...xviii, 25, 100, 196, 217,
 256, 259, 262, 268, 275, 296, 303,
 306, 311, 312, 338, 340, 497, 575,
 576, 577, 578, 579, 580

Bekriyyexxii, 224, 435

Belâş b. Pîrûz .xviii, 197, 217, 585, 586,
 587

Belhxxvii, xxix, 142, 162, 164, 174,
 177, 183, 184, 189, 201, 262, 264,
 273, 274, 500, 501, 502, 511, 513,
 514, 521, 530, 591

Belhendxix, 201, 292, 314, 591

Benî Hâşim.....xxii, 221, 724, 666

Benî Ümeyye...xxii, 221, 470, 531, 534,
 610,616, 641, 666

Berâhimexxii, 224, 426

Bokrâtxii, 161, 247, 463, 559, 673

Bostânxxiii, 176, 227, 449

Buhârîxiii, 109, 115, 126, 164, 178,
 228, 279, 362, 371, 392, 393, 409,
 415, 421, 422, 427, 431, 434, 440,
 479, 497, 517, 602, 630, 692

Buhtunnasr.....xvii, 115, 120, 189, 190,
 191, 233, 259, 260, 261, 262, 263,
 266, 269, 272, 343, 514, 515, 516,
 517, 518, 519, 529, 715

Büzüremihr .xviii, 21, 24, 47, 48, 49, 51,
 52, 54, 100, 101, 170, 200, 239, 285,
 287, 291, 307, 331, 593, 594, 597,
 621, 623, 634, 669, 670, 672, 675,
 676, 679, 700

C

Ca'fer b. Ebû Tâlîbx, 149, 436

Ca'fer b. Hâlid.....xx, 211, 212, 662

Ca'fer b. Mûsâ.....xx, 209, 294, 661

Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî.xx, 210,
 655, 728

Câlînûs.xii, 21, 160, 232, 304, 652, 674,
 675, 719

Câmâsp-ı Hakîm.....xvii, 191, 228, 556

Câmâsp-nâmexxiii, 228, 556, 589

Câmi'û's-Sahîh (Buhârî) xxiii, 228, 362,
 517

Câmi'û's-Sahîh (Müslim).....xxiii, 228,
 362, 424

Câvîdân-Hired xxiii, 184, 211, 228, 504,
710
Cebrâil.....viii, 106, 150, 153, 275, 377,
394, 398, 399, 424, 427, 438, 447,
457
Cemşîdxvi, 100, 185, 212, 258, 273,
276, 294, 308, 315, 506, 507, 608,
642
Cendxxvii, 264, 353, 573, 721
Ceyhunxxix, 274, 275, 511, 579, 582
Cezîrexxvii, 265, 270, 522, 525, 567,
593, 725
Cüdeymete b. Ebreş ..xxi, 216, 256, 569
Cürçân .xxvii, 9, 10, 177, 265, 271, 575,
582, 591, 718
Cüveynîxiii, 10, 11, 13, 165, 712

Ç

Çin..xxvi, 157, 216, 256, 257, 261, 273,
276, 307, 314, 339, 353, 367, 451,
567, 580, 590, 614

D

Dahhâkxvi, 185, 186, 263, 272, 274,
296, 315, 350, 498, 507, 508
Dânyâlviii, 120, 190, 192, 515, 516,
519
Dârâ b. Dârâb ..xvii, 100, 180, 192, 193,
265, 313, 339, 342, 521, 522, 525,
526, 568, 627, 700
Dârâbxvii, 100, 180, 192, 233, 258,
260, 520, 521, 522
Dârnûşxvii, 191, 260, 272, 518, 519

Dâvûdviii, 6, 31, 72, 107, 108, 116,
117, 126, 178, 190, 240, 275, 336,
340, 354, 362, 363, 364, 370, 393,
409, 415, 422, 423, 432, 439, 447,
464, 492, 497, 516, 518, 519, 618,
628, 630, 651, 692, 694
Demâvendxxix, 142, 183, 274, 500, 508
Devvânîxiii, 165, 237, 394, 396, 402,
412, 707
Diclexxix, 180, 186, 223, 264, 265,
266, 268, 274, 275, 324, 509, 520,
567, 569, 571, 582, 602, 726
Dihye b. Halîfexi, 153, 377, 399, 727
Dikyânûs.....xv, 180, 221, 568
Diyocanîs.....xii, 160, 674
Dûmetülcendel.....xxvii, 265, 567, 715

E

Ebû Bekir..viii, 121, 122, 126, 149, 153,
154, 155, 157, 175, 179, 224, 226,
360, 361, 429, 435, 436, 437, 438,
439, 440, 442, 450, 501
Ebû Ca'fer el-Mansûr xx, 208, 559, 659,
660, 683, 684
Ebû Hanîfe.....xiii, 27, 165, 175, 431
Ebû Kılâbe.....xiii, 165, 452, 707
Ebû Lü'lü'xi, 154, 333, 437, 155
Ebû Saîd el-Hudrî xi, 154, 438, 688, 719
Ebû Süfyân b. Harbxi, 154, 623
Ebû Tâlib .x, 58, 78, 123, 148, 152, 154,
155, 157, 168, 172, 440, 442, 483,
652, 713

- Ebû Tûrâbi-i Sâni Nûh İbn-i Mansûr-ı
Sâmânî..... xx, 213, 595
- Ebû Ubeyde b. Cerrâh. xi, 154, 603, 721
- Ebû Yûsufxiii, 165, 210, 721
- Eflâtun...xii, 4, 159, 160, 232, 247, 463,
527, 558, 559
- Efrâsiyâb ..xvi, 100, 187, 188, 189, 261,
264, 291, 315, 335, 354, 498, 509,
510, 511, 512, 513
- Efrîdûn..... xvi, 100, 186, 187, 188, 216,
217, 259, 261, 264, 266, 272, 274,
296, 315, 338, 343, 344, 474, 497,
508, 509
- el-‘Alâxxvii, 265, 511
- el-Bidâye ve’n-Nihâye ...xxiii, 169, 229,
230, 534, 722
- el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân .xxiii, 229,
524, 710
- el-Keşf ve’l-Beyân an-Tefsîri’l-Kur’ân
.....xxiii, 229, 524
- el-Ma‘ârifxxiii, 170, 229, 524
- Enes b. Mâlik xi, 154, 440, 710
- en-Nücûmü’z-Zâhire fî-Mülûki Mısr
ve’l-Kâhirexxiii, 230, 534
- Erdavân-ı Asgar xxi, 216, 568
- Erdeşîr b. Hürmüz ...xviii, 100, 195, 274
- Erdeşîr b. Şîrûye.. xix, 55, 101, 203, 603
- Erdeşîr-i Sâsân xvii, 100, 193, 216, 218,
223, 256, 266, 269, 275, 276, 311,
568, 577, 637, 638, 639, 643, 648
- Ermen xxvi, 257, 274, 592
- Ermeniyyexxvi, 201, 202, 257, 601,
626, 663
- Esmâxi, 15, 19, 154, 436
- Esrâr-ı Tenzîl...xxiii, 230, 353, 369, 406
- es-Sugrâ.....xxvii, 188, 265, 511
- es-Sutâxxvii, 188, 265, 511
- Eş‘âire.....xxii, 166, 224, 402, 435
- Eşk b. Dârâxxi, 216, 222, 568
- Eşkân b. Yâfis b. Nûh.....xxi, 216, 222,
534, 568
- Eşkânîler..xxii, 216, 222, 223, 238, 534,
568
- eş-Şemâilü’n-Nebeviyye xxiii, 230, 430,
716
- F**
- Fağfûr .xxi, 24, 216, 217, 256, 276, 509,
567, 580, 614
- Farsxxvi, xxx, 10, 29, 62, 69, 78, 79,
80, 157, 171, 175, 176, 185, 193,
212, 214, 218, 256, 257, 266, 267,
269, 272, 276, 288, 353, 465, 506,
521, 522, 529, 530, 567, 568, 569,
570, 571, 573, 577, 580, 586, 593,
602, 639, 642, 681, 716
- Fâtıma binti Esed.....xi, 155, 308, 411
- Fazl b. Yahyâ el-Bermekî..xx, 210, 662,
728
- Felâsife .xxii, 16, 19, 224, 385, 391, 413
- Ferîdüddîn Attârxiii, 166, 233, 570
- Feylekûs.....xv, 112, 180, 181, 182, 193,
233, 260, 265, 342, 521, 522, 523,
524, 525

Feylesûf.....xii, 160, 162, 233, 240, 244,
245, 297, 299, 300, 323, 539, 540,
541, 542, 543, 545, 551
Fırat ...iv, xxix, 187, 260, 263, 274, 275,
509, 520, 582, 726
Fırayakyunxiii, 167, 435
Fîrûzxvi, 187, 262, 512
Fudayl b. İyâz...xiii, 167, 209, 211, 450,
451, 635
Fûrâxxi, 216, 534

G

Gazzâlî.....i, iii, v, vi, 6, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 55,
61, 72, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102,
103, 124, 133, 148, 178, 185, 197,
231, 280, 368, 370, 373, 459, 472,
507, 521, 567, 640, 659, 667, 686,
697, 699, 710, 711, 712, 714, 717,
719, 722, 726, 727, 728
Gülistânxxiii, 176, 227, 231, 471

H

Hâbil.....x, 149, 150, 152, 500
Haccâc b. Yûsuf es-Sekafîxix, 207,
622, 623, 678, 708
Hâce-i Cihân.....xiii, 102, 167, 232, 658,
717
Hâkân..xxi, 202, 217, 233, 258, 275,
276, 567, 578, 579, 587, 589, 591,
592, 600, 601, 602
Hamîr b. Kahtân.....xvii, 188, 513

Hamza b. Umâre.....xiii, 167, 660, 661
Hanbeliyye.....xxii, 225, 394
Hânî .xvii, 135, 191, 192, 233, 260, 263,
268, 270, 274, 520, 521
Hârûn....viii, 56, 57, 113, 114, 115, 392,
431, 440, 516, 647, 649
Hârûnürreşîd xx, 21, 102, 133, 165, 167,
177, 209, 210, 211, 257, 306, 325,
340, 450, 451, 659, 662, 663, 709
Harz u Erz ü Berzxxii, 222, 592
Hasan iv, x, xii, xiii, xx, 5, 7, 13, 43, 56,
57, 58, 60, 61, 62, 123, 151, 152,
162, 166, 168, 169, 174, 179, 204,
224, 233, 441, 483, 666, 713, 717,
718, 727
Hasan b. Sehl.....xx, 211, 504, 709
Hasan b. Tübba‘218
Hasan-ı Basrî.....xii, 25, 162, 163, 172,
436, 459, 631, 634, 695,
Haşûrxviii, 197, 198, 222, 266, 273,
291, 342, 343, 582, 583, 584, 585,
586
Hatâxxii, 222, 246, 545
Hâtem et-Tâî.....xiii, 168, 647
Hâtîm el-Esam.....xiii, 168, , 676, 709
Havvâ...x, 110, 132, 143, 149, 150, 152,
419, 500, 691
Hazarxxvii, 262, 263, 265, 269, 274,
713, 723
Hazkâil.....viii, 107, 380
Hem-Râm Pîrûz.....xxviii, 265, 582

- Heyâtıla xxviii, 198, 217, 222, 265, 273,
291, 582, 583, 584, 585, 586, 591
- Hızır.....viii, 119, 446
- Hicazxxviii, 11, 186, 206, 266, 268,
509, 511, 515, 567, 718, 719
- Hind ü Sind ...xxvii, 258, 519, 534, 592,
593
- Hindistan.....xxvii, 100, 117, 161, 171,
181, 216, 218, 224, 226, 232, 240,
244, 258, 268, 311, 339, 343, 353,
492, 505, 542, 579, 580, 589, 705
- Hişâm b. Abdülmelik..xix, 155, 206,
470, 723
- Horasanxxviii, 9, 24, 163, 168, 173,
194, 204, 205, 212, 213, 223, 261,
266, 268, 270, 271, 273, 530, 567,
568, 570, 572, 575, 588, 591, 593,
595, 600, 617, 618, 626, 711
- Hulûliyye.....xxii, 97, 225, 233, 237, 377
- Hulvân...xxviii, 267, 272, 567, 588, 728
- Hûrezm.....xxix, 274, 592
- Hûşeng b. Sâ'il. xvi, 184, 211, 228, 233,
308, 338, 342, 349, 502, 503, 504,
505
- Huzistan..xxviii, 186, 193, 216, 262,
269, 509, 569
- Hümâyxvii, 192, 303, 520, 521
- Hürmüz b. Behrâm .xviii, 100, 194, 271,
570
- Hürmüz b. Nûşîrevân .xix, 55, 101, 201,
202, 257, 261, 268, 600, 601
- Hürmüz b. Şâbûr.....xviii, 100, 102, 194,
276, 570, 660
- Hürmüz b. Türsî (Nersî) ..xviii, 195, 570
- Hürmüz b. Yezdecirdxviii, 100, 197,
581, 582
- Hüsâm b. Hasan (Hüseyn) el-Konevî
.....xiv, 168, 238, 560
- Hüseyn .xi, 6, 18, 25, 30, 34, 43, 56, 61,
123, 151, 152, 164, 168, 173, 174,
179, 357, 441, 605, 666, 707, 708,
728, 729
- Hz. Ali.....ix, 4, 77, 78, 102, 105, 114,
115, 121, 123, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 164, 181, 204,
226, 231, 245, 257, 305, 308, 377,
397, 411, 424, 427, 431, 435, 436,
437, 439, 440, 441, 450, 504, 505,
524, 553, 610, 634, 652, 657, 676,
677, 685
- Hz. Hatîce.....x, 149, 150, 422
- I**
- I. Süleymân.....xxi, 215, 365, 604, 619
- II. Mervân.....xix, 207, 641, 642
- II. Selîm...xxi, 7, 33, 41, 43, 48, 63, 215,
365
- Irak..... xxvii, xxviii, 24, 151, 162, 186,
189, 190, 191, 193, 208, 212, 223,
238, 258, 259, 260, 264, 267, 268,
272, 274, 353, 424, 509, 514, 515,
516, 519, 529, 567, 569, 572, 574,
593, 623, 639, 663, 665, 705
- Irak-ı Acem.....xxviii, 259, 267, 593

Irak-ı Arab.....xxviii, 259, 267, 593

i

İbn Abbâs ... xi, 133, 151, 181, 361, 383,
406, 407, 411, 415, 439, 440, 441,
444, 450, 451, 517, 524, 652, 689,
685

İbn Fûrek xiv, 169, 237, 384, 727

İbn Habîb en-Nîşâbûrî..... xiv, 169, 570

İbn Hallikân..... xiv, 9, 169, 499, 722

İbn Kesîr..... xiv, 169, 229, 534, 722

İbn Kuteybe..... xiv, 102, 138, 170, 207,
228, 229, 658, 678, 728

İbn Sînâ xiv, 170, 239, 243, 389, 595,
707

İbrâhim viii, xiii, 96, 106, 117, 118, 119,
120, 137, 138, 139, 156, 162, 163,
164, 177, 181, 182, 215, 229, 269,
353, 365, 369, 399, 406, 417, 424,
434, 439, 482, 522, 523, 668

İbrâhim b. Edhem..... xiii, 162, 163, 501,
177

İdrîs viii, 5, 14, 111, 112, 506

İkrime b. Ebû Cehîl..... xi, 155, 406, 439

İlyânûs xv, 180, 183, 266, 274, 311, 572

İlyâs viii, 24, 119, 523

İmâm Fahreddîn Râzî..... xiv, 171, 230,
238, 406

İmâm Nevevî..... xiv, 171, 237, 422

İmam Şâfî'î..... xiv, 171, 557, 559

İmrülkays xiv, 172, 218, 576, 647

İran.. ... xvi, xxvii, 1, 4, 9, 25, 29, 54, 64,
68, 78, 97, 99, 156, 157, 165, 176,

181, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 191, 218, 222, 225, 227, 228,
236, 238, 257, 259, 262, 263, 264,
266, 267, 268, 269, 270, 271, 272,
273, 274, 276, 290, 315, 510, 605,
700, 716, 718, 720, 722

I

Îrec.....xvi, 186, 187, 259, 261, 264, 266,
274, 509

Îsâviii, 105, 108, 109, 118, 119, 150,
171, 179, 180, 181, 377, 399, 405,
424, 432, 434, 457, 460, 475, 483,
484, 524, 556, 568, 572

i

İskender-i Yunânî.....xvi, 180, 181, 319,
493, 494, 518, 522, 523, 524, 525,
526, 527, 529, 534, 535, 536, 538,
539, 542, 555, 564, 565, 621, 643,
672, 673, 700

İskender-i Zülkarneyn ..xvi, 20, 24, 118,
119, 137, 180, 181, 182, 229, 269,
295, 319, 493, 523, 524, 532, 608

İskender-nâme xxiv, 175, 231, 232, 234,
564

İsmâil b. Ahmed ..xx, 24, 212, 213, 236,
270, 617, 718

K

Kâbilxi, 149, 152, 189, 500

Kâdî Abdülcebbâr.....xiv, 172, 417, 729

Kâdî Beydâvî.....xiv, 172, 230, 408

Kâsım ..xi, xiii, 5, 57, 60, 149, 155, 166,
436
Katâde b. Diâme xiv, 172, 175, 609, 709
Kaynân b. Enoş b. Şît.....xvi, 184, 501
Kays b. Ebû Hâzimxi, 155, 470, 715
Kayser xxi, 24, 203, 216, 217, 256, 270,
276, 448, 509, 567, 569, 592, 601,
602, 603, 614, 620
Kâzerûnxxviii, 267, 588
Kelîle ve Dimnexxiv, 2, 4, 5, 6, 171,
232, 236, 258, 589
Kerrâmiyye.....xxii, 225, 379, 381, 394,
395, 396, 719
Keslek.....xxviii, 185, 258, 268, 505
Keversxvii, 190, 191, 259, 516
Keyânîler .xxii, 188, 191, 192, 222, 511,
718
Keyhüsrev b. Siyâvuş.....xvii, 100, 187,
189, 512, 513, 514
Keykâvus b. Keykubâd ...xvii, 100, 188,
261, 264, 511, 512, 513
Keykubâd b. Zevxvii, 100, 188, 233,
511, 514, 518, 520
Keyûmers .xvi, 100, 110, 111, 136, 142,
143, 169, 183, 184, 235, 238, 264,
273, 274, 295, 315, 344, 350, 499,
500, 501, 502, 503, 504, 604
Kilân.....xxviii, 267, 591
Kirâmen-Kâtîbînviii, 107, 414
Kîreşxvii, 120, 191, 192
Kîreş b. Uşûnûşxvii, 192, 518, 519

Kirmân..xxviii, 171, 196, 223, 238, 267,
567, 574, 593, 639
Kisrâ .xxi, 199, 218, 296, 338, 567, 577,
578, 602, 605
Kostantîn ...xxi, 218, 276, 531, 572, 591
Kubâd b. Pîrûzxxviii, 100, 157, 198, 199,
217, 228, 262, 267, 268, 271, 273,
504, 585, 587, 588, 589
Kûfexxviii, 155, 167, 208, 268, 567,
576
Kûhistân.....xxviii, 223, 268, 567, 593
Kuhunderxxviii, 185, 268, 505
Kühündüzxxviii, 185, 268, 505
Küstâsep b. Luhrâsep... ..xvii, 100, 190,
191, 516, 518, 636, 637
L
Lokmân.....xii, 103, 138, 161, 287, 609,
669, 673, 685
Luhrâsep ..xvii, 100, 189, 190, 259, 261,
263, 272, 500, 513, 514, 516
Lût Kavmi.....xxii, 222, 583
M
Ma‘dî b. Kireb b. Tûbba‘...xxi, 218, 568
Mâhâr ile Mâhyârxvii, 193, 536
Mahmûd-ı Gaznevî....xxi, 214, 638, 720
Makâsîdxxiv, 105, 233, 377, 724
Mânî.....xii, 157, 194, 570
Mârîxvi, 184, 273, 501
Mâriyexvi, 184, 501
Marzubân-nâme....xxiv, 5, 62, 232, 234,
343, 564, 707

- Mâverâünnehirxxix, 256, 275, 579, 591,
593, 723
- Mecûsîlik.....xxiii, 225, 497, 510, 522,
605, 646, 715
- Medâin.....xxviii, 154, 180, 258, 263,
265, 268, 270, 271, 272, 274, 520,
572, 575, 577, 587, 591, 592, 601,
602, 603, 707
- Medine..xxviii, 115, 149, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 162, 175, 178, 179,
229, 266, 268, 275, 410, 426, 431,
447, 448, 440, 515, 615, 684, 709,
719
- Medîne-i Erdeşîr (Medînetü'l-Katîf)
.....xxviii, 269, 569
- Medîne-i Erdeşîr-Âbâd,xxviii, 193, 269,
569
- Mehdî-Billâh xx, 208, 209, 271, 709
- Mekke...xxviii, 118, 134, 135, 137, 149,
155, 181, 204, 219, 266, 268, 269,
270, 434, 444, 523, 593, 709, 719
- Melik Kendekân.....xxi, 160, 161, 218,
535, 536, 538
- Melik Tübba'xxii, 219, 464
- Melikşâh.....xxi, 26, 30, 31, 59, 95, 96,
214, 364, 368, 699, 722
- Menûçîhr b. İrecxvi, 100, 187, 237, 260,
263, 264, 274, 509, 510, 585
- Mervxxviii, 163, 175, 185, 266, 269,
505, 520, 530, 600, 617, 686, 723
- Mervexxviii, 270, 272, 603, 719
- Meryemx, 106, 118, 119, 150, 163,
175, 399, 417, 418, 427, 434, 556,
686
- Mes'ûdî....xiv, xxiv, 173, 234, 263, 530,
531, 532, 592, 707
- Mes'ûdî Târîhi xxiv, 234, 235, 263, 530,
531, 532, 592
- Mesnevî ..xxiv, 37, 41, 78, 98, 173, 234,
449, 456, 479, 628, 640, 641, 710,
720
- Mevâkîf ..xxiv, 164, 177, 235, 237, 377,
389, 395, 408, 724
- Mevlânâ Câmîxiv, 173
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmîxiv, 173,
225, 234, 721
- Mevlevîlik36, 481
- Mevsîl.....xxviii, 265, 270, 525, 567
- Mezdek b. Bâmdâd....xii, 157, 158, 588,
589
- Mısırxxvii, 4, 34, 100, 159, 161, 172,
181, 183, 190, 191, 205, 206, 213,
215, 223, 230, 258, 259, 285, 293,
301, 302, 303, 312, 324, 329, 331,
469, 515, 516, 519, 353, 533, 534,
567, 593, 626, 667, 707, 712
- Mîhr Üstâd.....xix, 201, 202, 601
- Mîhrânxviii, 199, 201, 588
- Mîsân.....xxviii, 193, 269, 569
- Mu'âviye b. Ebû Süfyân...xix, 164, 204,
207, 221, 436, 471, 623, 625, 708
- Mugîre b. Şu'be...xi, 154, 155, 437, 690,
708

- Muhammed ..v, viii, xiv, xix, xx, 6, 8, 9,
10, 13, 14, 16, 17, 26, 30, 31, 36, 37,
39, 41, 43, 45, 50, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 66, 95, 98, 107, 108, 109, 110,
117, 118, 120, 121, 122, 142, 149,
154, 155, 163, 164, 165, 169, 173,
174, 179, 191, 202, 206, 207, 208,
209, 214, 219, 225, 228, 229, 232,
234, 235, 237, 255, 269, 304, 357,
360, 361, 362, 369, 372, 384, 388,
399, 405, 409, 410, 412, 425, 424,
427, 428, 429, 431, 432, 433, 434,
435, 436, 438, 441, 442, 444, 466,
478, 493, 523, 524, 558, 602, 651,
681, 691, 698, 699, 702, 710, 711,
713, 716, 717, 720, 721
- Muhammed b. Abdülazîz . xix, 174, 206,
451
- Muhammed b. Fazl... xiv, 174, 206, 207,
610, 711
- Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî . xiv, 174,
451
- Muhammed b. Kureyt xiv, 174, 517
- Muhammed b. Zübeyde Hâtûn.. xx, 209,
661, 662
- Muhammed el-Bâkır . xiv, 174, 436, 721
- Mukâtil b. Süleymân . xiv, 175, 415, 726
- Mûsâ....viii, xi, xx, 16, 24, 56, 101, 107,
108, 112, 113, 114, 115, 156, 158,
166, 209, 210, 232, 314, 382, 383,
384, 392, 393, 394, 399, 431, 434,
440, 463, 480, 516, 556, 607, 608,
647, 649, 713, 716
- Mûsâ el-Eş'arîxi, 156, 166, 392, 716
- Mûsâ el-Hâdî.....xx, 209, 210, 314, 661
- Mutemid-Alellâhxx, 211, 639
- Mutezile..xxiii, 165, 166, 172, 224, 225,
226, 383, 391, 394, 395, 396, 401,
402, 403, 416, 417, 418, 420, 423,
435
- Mübârek b. el-Fazl xv, 175, 459, 460
- Mükânisxii, 161, 300, 301, 533
- Münker-Nekîr...viii, 107, 404, 407, 409,
410
- Müseylimetülkezzâb...xii, 158, 429, 721
- Müslim. xv, 72, 115, 120, 125, 126, 171,
175, 178, 228, 237, 360, 362, 364,
371, 392, 393, 399, 409, 415, 417,
421, 422, 424, 427, 431, 432, 434,
439, 440, 479, 630, 692, 716
- N**
- Nasîbîn..xxviii, 183, 217, 260, 270, 569,
572
- Necâşîxxii, 219, 567, 657, 723
- Nehreşîrxxviii, 269, 275, 569
- Nehr-i Berkıt.....xxix, 275
- Nehr-i Cûyemxxix, 275, 569
- Nehrişîrxxix, 275, 569
- Nîgûrûy.....xviii, 197, 198, 585, 586
- Nîşâbûr .xxviii, 10, 12, 13, 24, 167, 169,
185, 194, 266, 270, 505, 570, 723
- Nizâmî-yi Gencevî xv, 175, 231, 564

Nu‘mân b. İmrülkaysxxii, 219, 220,
575, 576, 577, 578

Nûh...viii, xv, 57, 58, 96, 111, 112, 120,
137, 139, 163, 170, 175, 185, 186,
213, 214, 215, 239, 317, 331, 365,
368, 390, 438, 434, 438, 474, 506,
507, 508, 717

Nûh b. Ebû Meryem.. xv, 163, 175, 686,
717

Nûşîrevân ...xviii, 21, 24, 25, 54, 55, 60,
64, 75, 100, 101, 103, 168, 171, 172,
198, 199, 200, 201, 202, 211, 214,
216, 217, 218, 220, 222, 232, 235,
236, 239, 256, 257, 258, 259, 260,
261, 262, 263, 265, 266, 267, 268,
269, 270, 271, 272, 273, 274, 275,
276, 285, 289, 291, 292, 293, 296,
303, 307, 309, 310, 312, 314, 321,
325, 328, 336, 339, 340, 342, 344,
353, 354, 430, 431, 452, 465, 497,
569, 585, 587, 588, 589, 590, 591,
592, 593, 594, 600, 601, 605, 606,n
611, 612, 613, 614, 619, 625, 627,
620, 628, 629, 647, 648, 650, 663,
69, 700, 702

Nûzer b. Menûcihr ...xvi, 100, 187, 233,
509, 510

O

Osman ix, 31, 34, 48, 52, 121, 123, 150,
152, 153, 204, 239, 269, 360, 361,
435, 437, 438, 439, 442, 450, 604,
707, 711, 720, 722, 723

Ö

Ömer..... viii, xix, 24, 25, 37, 39, 40, 57,
101, 103, 111, 119, 121, 122, 126,
133, 136, 152, 153, 154, 155, 165,
174, 175, 179, 206, 217, 221, 234,
259, 263, 268, 269, 275, 289, 290,
292, 294, 307, 318, 332, 333, 340,
348, 361, 362, 421, 427, 436, 437,
438, 439, 440, 442, 458, 617, 697,
707, 712, 715, 716, 720, 726, 729

Ömer b. Abdülazîz..xix, 24, 25, 101,
165, 174, 206, 221, 263, 292, 307,
451, 452, 464, 468,471, 616, 617,
631, 729

P

Pervîz b. Hürmüz.....xix, 55, 101, 202,
203, 204, 217, 256, 257, 258, 268,
274, 601, 602, 603, 633

Pîrûz b. Yezdecird...xviii, 100, 197, 198,
256, 265, 266, 271, 273, 274, 275,
324, 341, 581, 582, 583, 584, 585,
586, 591

R

Râbia el-Adeviyy.....xiii, 162, 163, 695,
719

Râm Pîrûz.....xxix, 271, 582

Râst Reviş.....xvii, 190, 636, 637

Rey.....xxix, 223, 271, 334, 530, 567,
582, 589, 603, 723

Rukiyyex, 123, 150, 438

- Rûm.....xvi, xxvii, 24, 36, 135, 179, 180,
182, 183, 186, 187, 189, 193, 205,
217, 218, 247, 258, 260, 270, 274,
276, 289, 300, 318, 353, 448, 509,
520, 521, 522, 524, 559, 567, 568,
569, 572, 573, 574, 580, 581, 591,
594, 601, 614, 668
- Rûm b. İsû b. İshak b. İbrâhim b. Âzer
.....xvi, 182, 568
- Rûminât..... xxix, 275, 569
- Rûmiyyexxviii, 263, 268, 271, 591
- Rûşen Pîrûzxxviii, 265, 271, 582
- Rûşeng..... xvii, 193, 526
- Rüstem Ferruhzâd xix, 204, 603
- Rüstem-i Zâl.... xvii, 189, 511, 512, 513,
728
- S**
- Sa'dî-yi Şîrâzî..... xv, 176, 367, 449, 625
- Sad b. Sâlim Bâhilî.... xx, 211, 212, 662,
663
- Sahr ibn Amru xi, 156, 657
- Saîd b. Cübeyr.... xv, 176, 288, 682, 712
- Sâmânîler..... xx, 57, 212, 238, 269, 272,
618, 727
- Satranç..xxiv, xxxii, 236, 258, 313, 589,
707
- Saylem.....xii, 161, 301, 349, 532
- Selâhaddîn-i Eyyûbî.. xxi, 213, 534, 725
- Selmxvi, 186, 187, 217, 260, 509
- Selmân-ı Farisî xi, 156, 556, 690
- Sencerxxi, 11, 26, 27, 28, 30, 31, 34,
59, 213, 214, 239, 267, 595, 699,
722, 727
- Seneviyyexxiii, 226, 385, 724
- Serefzây..xviii, 197, 198, 199, 271, 343,
585, 586, 587, 588,
- Ser-heng.....xviii, 198, 291, 583, 584
- Seyhunxxix, 275, 582
- Seyyid Ali Hemedânî xv, 176, 235, 558,
559
- Seyyid Şerîf el-Cürcânîxv, 177, 237,
408
- Sinnimâr-ı Mimârxxii, 220, 291, 319,
575, 576
- Sîstân (Sicistân).....xxix, 271, 413, 570,
639
- Siyâset-nâmexxiv, 236, 618, 726
- Siyâvuş b. Keykâvus xvii, 188, 511,512,
513
- Sultan Veledxv, 78, 177, 225, 413
- Sûsxxix, 184, 271, 504, 710
- Süfyân es-Sevrî.. xv, 163, 177, 632, 639,
722
- Süleymân. ...viii, xix, xxi, 4, 6, 7, 8, 20,
24, 32, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
53, 55, 56, 59, 63, 64, 65, 66, 95, 99,
101, 102, 117, 142, 175, 188, 190,
192, 206, 215, 233, 234, 235, 256,
261, 266, 317, 326, 327, 330, 367,
492, 511, 517, 519, 520, 648, 703
- Süleymân b. Abdümelik...xix, 206, 610
- Sümeniyyexxiii, 226, 426, 714

Ş

Şa'yâ.....viii, 117, 516
Şâbûr xxix, 272, 569, 570
Şâbûr b. Erdeşîr..... xviii, 100, 193, 217,
258, 259, 260, 262, 266, 270, 271,
272, 273, 569, 570, 715
Şâbûr b. Şâbûr-ı Zülektâf xviii, 195
Şâbûr-ı Zülektâf xviii, 100, 180, 183,
195, 227, 256, 258, 260, 266, 267,
273, 274, 311, 342, 571, 572, 573,
574
Şâh-nâme.. xxiv, 78, 183, 184, 187, 188,
189, 236, 237, 497, 505, 509
Şakîk-i Belhî xv, 133, 163, 168, 174,
177, 209, 306, 325, 450, 501
Şam..... xxix, 11, 12, 162, 177, 189, 190,
191, 265, 266, 272, 514, 516, 518,
519, 525, 529, 567, 593, 725
Şebîb b. Şeybe..... xv, 24, 177, 209, 619,
728
Şehriyâr b. Pervîz xix, 55, 203, 603, 633
Şehrizer xxix, 267, 272, 567
Şelhebîd..... xix, 201, 292, 591
Şerh-i Mevâkîf xxiv, 105, 237, 408
Şerh-i Müslim xxiv, 171, 237, 422
Şeyde b. Efrâsiyâb..... xvi, 187, 513
Şeyh Hasan b. Ali b. Hammâd .. xv, 178,
519, 568, 569, 570, 578
Şîa..... xxiii, 224, 226, 721
Şîrîn..... xix, 175, 202, 203, 341
Şîrûye b. Pervîz .. xix, 55, 101, 203, 217,
223

Şît.....viii, 100, 110, 111, 149, 150, 152,
183, 184, 377, 435
Şureyh b. Abdullâh.....xxii, 220, 464
Şükrullâh ... xv, 178, 194, 195, 196, 197,
203, 204, 227, 523, 725, 728

T

Taberistanxxix, 185, 234, 262, 263,
272, 505, 508, 591, 592, 723
Tabîb..xii, xxxi, 161, 295, 538, 539, 542
Tahmâsp b. Menûçîhr.....xvi, 100, 187,
261, 510, 511
Tahmûras ..xvi, 100, 111, 184, 185, 233,
237, 258, 262, 264, 268, 270, 271,
272, 308, 342, 348, 505, 506
Tahran.....xxix, 31, 267, 270, 272, 603,
720
Tâlikân.....xxix, 198, 273, 582
Tâlestîrûsxii, 162, 674
Târîh-i Güzîde .xxv, 183, 222, 238, 499,
568, 722
Târîh-i Taberî ..xxv, 183, 184, 216, 222,
237, 238, 499, 500, 504, 505, 507,
509, 510, 513, 520, 521, 523, 524,
568,569, 571, 603
Taş-ı Habîsxix, 205, 667
Tayfasunxxix, 273, 572, 577
Tefsîr-i Kebîr.....xxv, 238, 406, 432
Tehâmexxix, 273, 593
Tengelü Şâ-yi Hindîxii, 162, 543
Tenkîh.....xxv, 170, 239, 557
Tibet.....xxix, 273, 567, 719

Tirmizî..... xv, 115, 126, 178, 230, 358,
362, 363, 370, 393, 409, 415, 417,
421, 423, 431, 432, 434, 439, 440,
441, 444, 464, 479, 627, 630, 692,
694, 716

Tolunoğulları..... xx, 213, 260, 265
Tuhfe-i Hüsâmî . xxv, 77, 168, 238, 239,
560

Tumtum-ı Hindî xii, 162, 240, 543
Tûr.... xvi, 112, 113, 186, 187, 216, 261,
384, 607

Tûrân Duht .. xix, 55, 101, 203, 204, 603
Tûs.... xxix, 9, 10, 16, 27, 185, 261, 273,
718

Tûsi b. Nûzer..... xvii, 187, 189, 513
Türkistan xxvii, 186, 187, 188, 216,
261, 265, 269, 274, 315, 509, 510,
511, 513, 514, 530, 593, 601, 604

Türsî (Nersî) b. Behrâm . xviii, 194, 570,
581

Tüster..... xxix, 193, 273, 570

U

Ucân xxix, 262, 273, 588
Uhşûnûş... xvii, 191, 192, 258, 259, 263,
272, 519

Umman..... xxvii, 261, 593
Urve b. Zübeyr xv, 178, 392, 708
Uyânûs xvi, 183, 572

Ü

Übey b. Halef..... xii, 156, 157, 412, 721
Ümmi Ferme xii, 154, 155, 157, 436

Ümmü Gülsüm x, 123, 150, 438
Ümmü Seleme x, 135, 150, 312, 439,
689, 694, 716

Ümrân b. Abdilazîz xix, 207, 610
Üzeyr viii, 108, 113, 115, 116, 120, 136,
158, 174, 189, 190, 191, 260, 309,
343, 352, 517

V

Vehb b. Münebbih..... xv, 108, 178, 179,
486, 676, 678, 711

Velîd I..... xix, 205, 531, 610, 718

Veysel Karanî xiii, 156, 163, 556

Vezir Yunan xviii, 201, 612, 613, 628

Y

Yâdgâr-nâme xxv, 239, 637

Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî.. xx, 25, 210,
728, 729

Yakûb b. Leys xx, 25, 57, 211, 212, 258,
259, 268, 271, 646, 655, 659, 661,
663, 664, 665, 720

Yâkût el-Müsta‘сімî... xv, 179, 656, 724

Yemen.. xxvii, 7, 117, 186, 188, 189,
193, 218, 219, 220, 256, 261, 262,
266, 269, 509, 511, 514, 567, 568,
569, 591, 593, 718

Yezdecird b. Behrâm..... xviii, 100, 196,
197, 198, 218, 265, 266, 271, 339,
575

Yezdecird b. Behrâm-ı Gûr xviii, 100,
197, 198, 271, 581

Yezdecird bin Pervîz xix, 204

Yezîd er-Rakkâşî..... xv, 179, 491
Yûgûş xvi, 180, 183, 260, 567
Yûsânûs xvi, 183, 572, 573

Z

Zafer-nâme xxv, 46, 49, 54, 64, 100,
170, 200, 213, 214, 239, 266, 314,
594, 595, 702, 710
Zebâ binti Amru b. Ma‘dî Kirebxxii,
220, 569
Zend ü İstâ xxv, 117, 158, 190, 240, 518

Zerdüşt.....xii, 117, 136, 137, 157, 158,
190, 194, 225, 240, 310, 326, 518,
527
Zermihrxviii, 199, 587, 588
Zev b. Tahmâsp xvi, 100, 188, 259, 261,
263, 265, 293, 315, 354, 510, 511
Zeyd b. Eslem.....xv, 179, 615, 717
Zeynelâbidînxv, 179, 436, 461, 462,
717
Ziyâd b. Ebîhxx, 154, 207, 294, 623,
624, 708

EKLER

1. Pertevniyal 1011 Nüshası

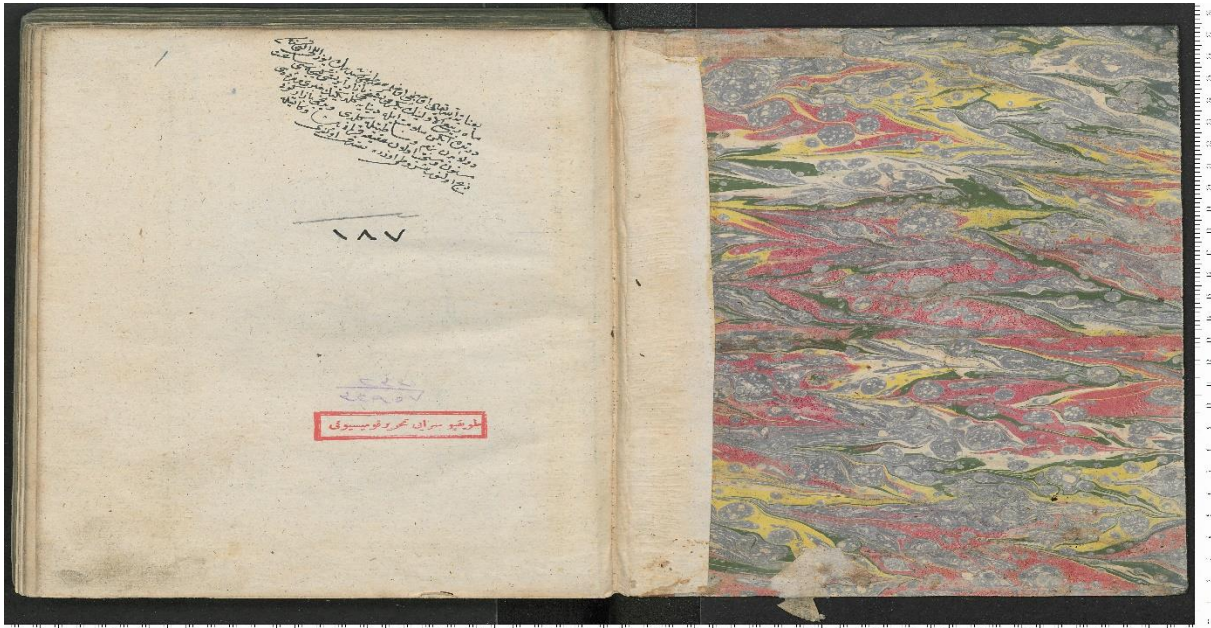
2. Hüsrev Paşa 313 Nüshası

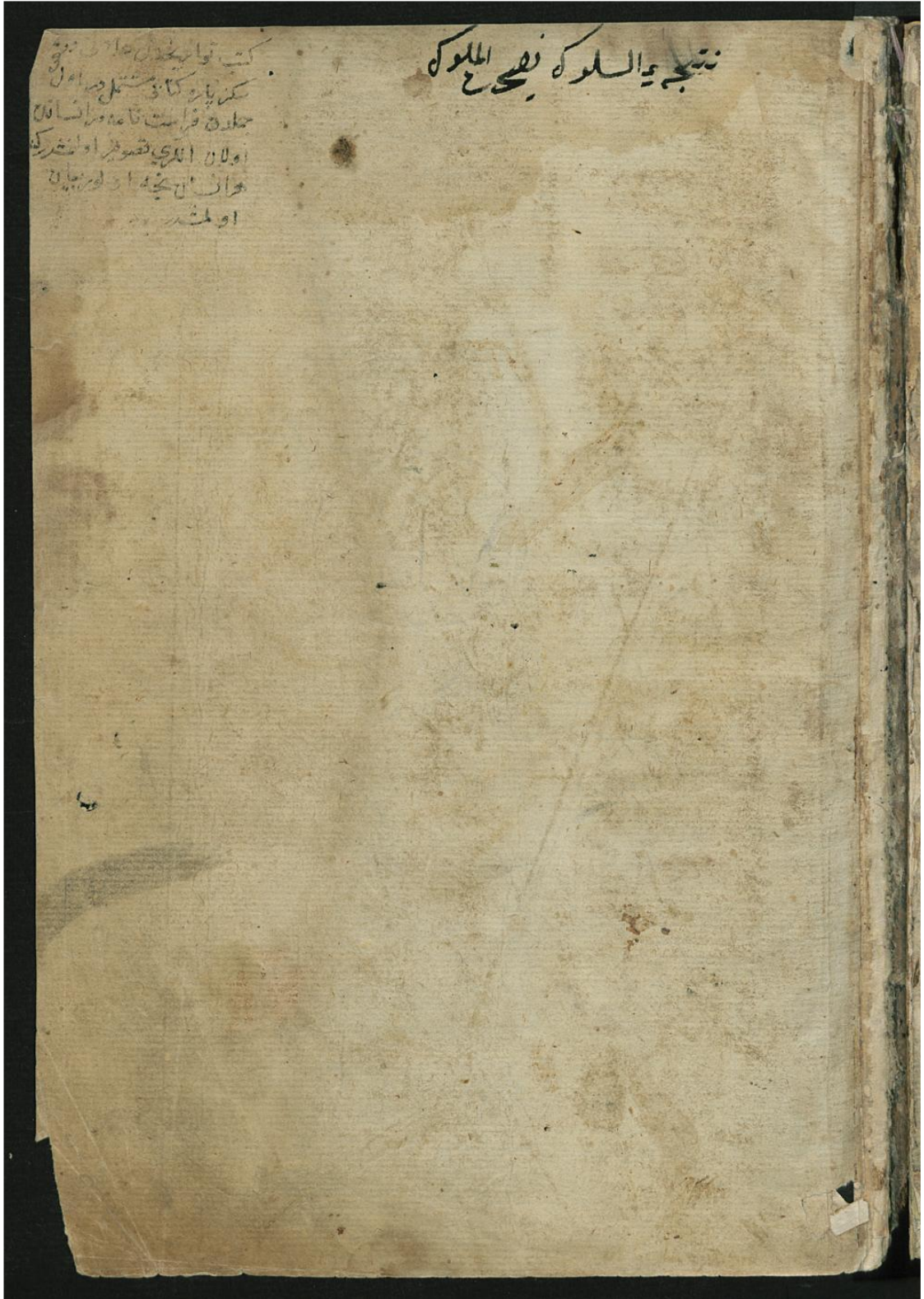
3. Lala İsmail 245 Nüshası

4. Topkapı B. 187 Nüshası

5. Almanya 1720 Nüshası

حمدنی نهایت . و مدح بی غایت . شوق خالق بر کمال . و قادر لم یزل و لایزال لایق ترک
 نوع نبی آدمی حلیه علم و زیور جمله آراسته . و پیکسته قلوب کرامت و اصطفا نوریان
 اهل و دای منتهی رشاده ارشاد ایدوب موهلرک قلوبنی ریب و عناددن بخلی
 و اعتقادات صحیح المیه بخل المیوب . عباده مخلصینک کسوس فو ملرنی غایب علومک
 کوشن دن مملو ایدوب اول راج روح آثار روح ازهار له جهلک کدرنی کیدرب مظهر کمال
 و آینه جمال اولغه لایق . و سایر انبانی جنس اوزره فایق اولوب . هر آردستان حمد و ثنا
 اول نعم حسیه و الطاف عظیمه مقابله سنده المردن صادره . و منع حقیقی تک آلا و نعماسنه شانه
 و نامش اولدی اربت کی شانه و جل فی الوجود سلطانه و برهانه **بیت**

سپاس شک و منت اول آخر	اکا کاکا ولد ر قویزسان و ظاهر
تصونک اولی الا اوی کئی یوق	دو کونک آفری کس صلی یوق

و صلوات صلوات تامات . و تسلیت کافیات و ایفات سید کائیاة و خلاصه موجودات
 مقدم کنت نبیا و آدم بین الما و الطین مکرم . و ما ارسلناک الا رحمة للعالمین
 صدر الجریده محمدر بیت القصیده پیغمبری معظم مجتبی مؤید مقتدی ابو القاسم
 محمد مصطفی ک روج بر فتوحه و اصل و اصحابک ارواحه متواصل اوله **بیت**

محمد کاکوشش مست خاکش	زما صد آفرین بر جان پاکش
دکر بر آل و بر اصحاب آن شاه	فراوان دمدم رضوان الله
ابوبکر و عمر عثمان و حیدر	که در دین نبی مستدر جبر

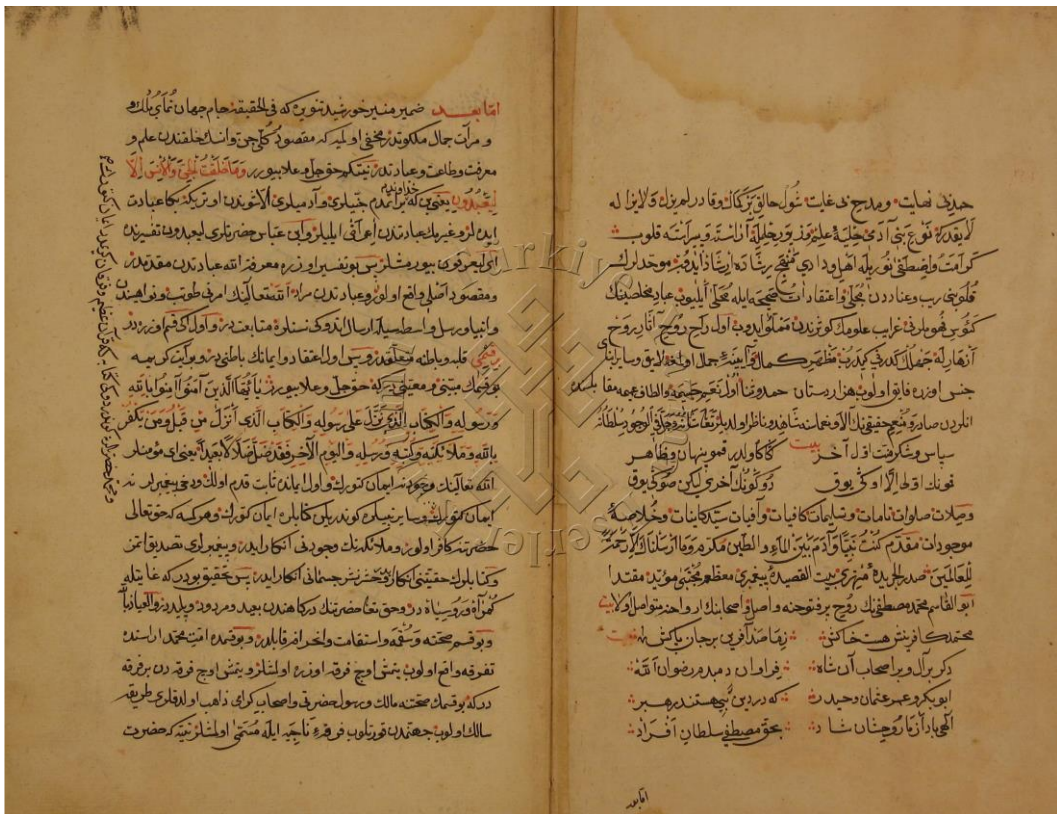
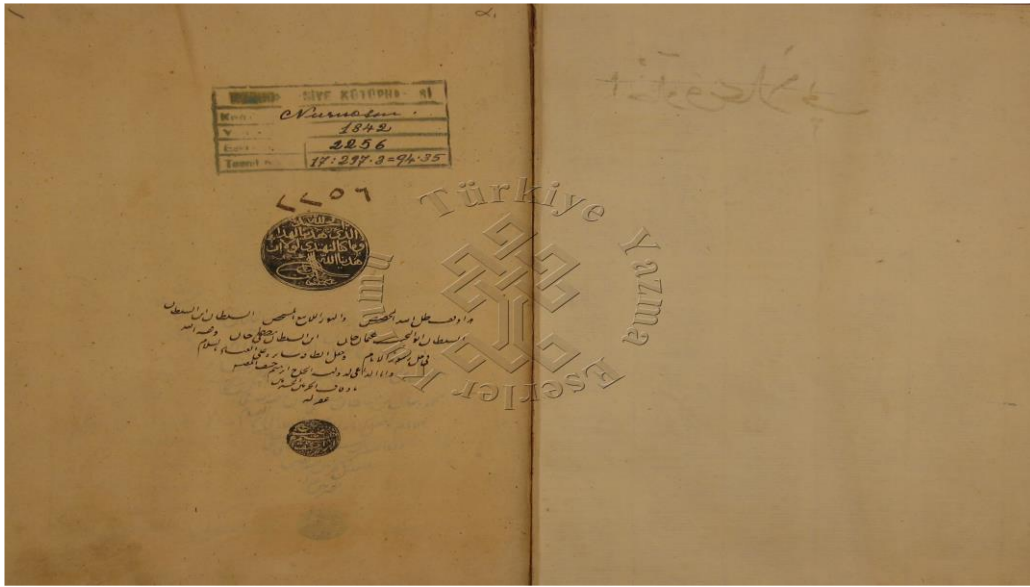
6. Almanya 1752 Nüshası

سبب تالیف کتاب مستطاب بیانده در ورق ۳	ادمک خلق اولنسی و واجب الوجودک هر شیده قدرتی بیانده ورق ۴
فضائل یوم جمع بیانده در ورق ۶	ایمانک شجره حرمایم تشبیهی بیانده ورق ۵
مذهب حلولیه تک ردی و جناب حضرت واجب الوجودک مکانده و اجسامده عزته ایدوک بیانده ورق ۸	ایمانک اصلی بیانده در ورق ۷
جناب حقک علمی و قدرتی بیانده در ورق ۱۵	رؤیت دیدار الله تعالی و ادله لری بیانده ورق ۱۳
جناب حقک متکلم ایدوک بیانده و کلام اللهم قسیم ایدوک بیانده ورق ۲۰	جناب حقک سبج و صید ایدیکی بیانده ورق ۱۹
آهوت و حال موده نفسا خیر و عذاب قبر و سوال منکرین و مشرکین بیانده ورق ۲۸	جناب حقک واحد ایدوک بیانده و اراده بجفی بیانده ورق ۲۵

هذا كتاب نصيحة الملوك

محمد بن زهانت . و مدح بی غایت شول خالق برکمال . وقادر لم یزل ولا یزاله . لا یقدر کح
نوع بنی آدمی حلیه علم . وزیر و رحلیه آراسته . و پیراسته قیلوب کرامت اصطفای
نوریه اهل و داری منبرج رشاده ارشاد ایدوب . موحد لرن قلوبی ربیب و عناد ن
بحلی . و لعتقادات صحیحه ایله محلی ایلوب عباد مخلقتیک کیوس فرمولرینی غریب
علومک کوثرینن محلو ایدوب . اول راح روح آثار . رقیع ازهار ایله جهلک کدرینی
کیدروب منظر کمال و آینه جمال اولمغه لایق . و سائر انبیای جنسی اوزره فایق اولوب
هزار دستان حمد و ثنا اولمغ جسیمه و الطاف عیمه مقابله سندن آنلدون صادر
و منعم حقیقتیک آلا و نعمانسه شاهد و ناظر اولدیبر تعالی شانیه . و جل فی الوجود .
سلطانیه و برهانه **نظم** سپاس و شکر و منت اول آخر . اکا اولدر قنوپنهان ظاهر .
قونک اولی آلا اوی یوق . دکونک آخری لکن صوکی یوق . و صلوة صلوات تامات و تسلیم .
کافیاب و اقیات . سید کائنات . و خلاصه موجودات مقدم کنت نبیا و آدم بین الماء
والطین مکرم **و ما آرسلناک الا رحمة للعالمین** صدر الجریں مهری بیت القصیده
پیغهری . معظم بختی . مؤیر مقتدا . ابوالقاسم محمد المصطفی نک روح پرفتوحنه و اصل
و اصحابنک ارواحنه متواصل اوله **نظم** محمد کافر نیستی هست خاکش . زما صد آفرین برجان پاکش
دیگر برآل و بر اصحاب آن شاه . فراوان دمدم رضوان الله . ابوبکر عمر عثمان و حیدر
که دروین بجهستند رهبر . الهی باد از مار و حشان شاد . بحق مصطفی سلطان افراد

8. Nuruosmaniye 2256 Nüshası

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Zehra		ÖZTÜRK
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2003	2006	Özel Güventaş Lisesi
Lisans	2006	2011	Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans	2011	2014	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doktora	2014		Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Çalıştığı Kurum	Başlama-Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2013		Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne Görevlendirme)
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar	<p>1. “Necâtî Bey Divanı’nda Şiir ve Şairin Vasıfları”, (sözlü bildiri, basıldı), <i>IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı</i>, C. III, 2015, ss. 101-116.</p> <p>2. “Fatih Sultan Mehmed Döneminde İlim ve İlim Adamlarına Verilen Değer”, (sözlü bildiri, basıldı), <i>Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi</i>, 2015, ss. 502-514.</p> <p>3. “XVI. Yüzyıl Tezkire Müelliflerinin Dilinden Sultan II. Bayezid”, (sözlü bildiri, e-kitap), <i>Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni Bildirileri</i>, 2018, ss. 271-286.</p> <p>4. <i>2. Uluslararası Osmanlı Türkçesi Tenkitli Neşir Kursu</i> (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi), Katılımcı, 26 Haziran-10 Temmuz 2018.</p> <p>5. <i>Yabancılarla Türkçe Öğretimi Sertifika Programı</i> (İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa), Katılımcı, 2-28 Kasım 2020.</p>		

<p>Yayımlar:</p>	<p>Makaleler</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Süheylî Divan’ında Atasözleri ve Deyimler”, <i>Asos Journal</i>, S. 66, 2018, ss. 460-499. 2. “Veysi’nin ‘Hâb-Nâme’si ve Namık Kemal’in ‘Rüya’sında Konu, Devir ve Üslup”, <i>Researcher: Social Science Studies</i>, C. 6, S. 3, 2018, ss. 404-421. 3. “Yüsrî ve Esmâ-yı Libâs Kasidesi”, <i>RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi</i>, S. 20, 2020, ss. 377-401. 4. “İbn Kalender’in Manzum Sözlüğü: Türkî vü Tâzî”, <i>Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi</i>, C. 22, S. 41, 2021, ss. 1093-1150 (Saleh JARADAT’la birlikte). 5. “Müellifi ve Telif Tarihi Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük”, <i>Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi</i>, C. 23, S. 42, 2022, ss. 437-465 (Ebru KUYBU DURMAZ’la birlikte). <p>Kitap Bölümleri</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Keşiş Dağı’ndan Bugüne Uludağ”, <i>Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı</i>, Bilnet Matbaacılık, İstanbul, 2015, ss. 455-468. 2. “Eski Türk Edebiyatı ve Bursa”, <i>Bursa Kitabı</i>, Bursa Valiliği Yayınları, 2022, ss. 306-321. <p>Ansiklopedi Maddeleri</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Dergeh-Nâme”, <i>Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü</i>, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2021. 2. “Netîcetü’s-Sülûk fî-Nasîhati’l-Mülûk”, <i>Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü</i>, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2021. 3. “Mecmû’a-i Eş’âr”, <i>Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü</i>, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2021. 4. “Silsile-Nâme-i Gülşenî”, <i>Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü</i>, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2021. 5. “Tuhfe-i Vahdet”, <i>Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü</i>, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2021.
<p>Diğer:</p>	
<p>İletişim (e-posta):</p>	
	<p style="text-align: right;">Tarih 25.02.2022 İmza Adı Soyadı Zehra ÖZTÜRK</p>